

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПРОФІЛАКТИКА ЗЛОЧИНІВ

Київ-2010

ББК
П

*Рекомендовано Вченою радою
Київського національного
університету внутрішніх справ
29 червня 2010 р. (протокол №12)*

Рецензенти:

Лисенко В.В. – д-р юрид. наук, проф.
Осадчий В.І. – д-р юрид. наук, проф.
Фріс В.П. – д-р юрид. наук, проф.

Авторський колектив:

Богатирев І.Г. - д-р юрид. наук, проф. (підрозділи 23.1; 23.2);
Василевич В.В. – канд. юрид. наук, доц. (підрозділи 1.2; 1.5; 7.3; 13.1; 13.2; 15.1.);
Гіда О.Ф. - канд. юрид. наук, доц. (підрозділи 6.1; 15.2);
Джу́жа О.М. – д-р юрид. наук, проф. (підрозділи 1.1; 1.4; 4.1; 4.2; 5.5; 7.2; 9.3; 9.4; 13.3; 13.4; 18.4; 20.3; 20.4);
Заросінський Ю.Л. – канд. юрид. наук, доц. (підрозділи 8.3; 8.4);
Кальченко Т.Л. – канд. юрид. наук (розділ 21.1; 21.2);
Кирилюк А.В. – доцент кафедри (підрозділи 20.1; 20.2);
Клюєв М.М. - канд. юрид. наук (підрозділ 6.3);
Коваленко В.В. – д-р юрид. наук, проф. (підрозділи 14.3; 15.3; 15.4);
Колб О.Г. - д-р юрид. наук, проф. (підрозділи 11.3; 11.4);
Користін О.Є. - д-р юрид. наук, проф. (підрозділи 14.1; 14.2);
Кулаков Р.М. – магістр права (підрозділи 10.3; 10.4);
Кулакова Н.В. – канд. юрид. наук, доц. (розділ 2, підрозділи 8.1; 8.2; 9.1; 9.2; 10.1; 10.2);
Левченко Ю.О. – канд. юрид. наук (підрозділи 18.1; 18.2; 18.3);
Микитчик А.В. – канд. юрид. наук (підрозділи 6.2; 11.1; 11.2; 12.3; 12.4);
Мозоль А.П. - канд. юрид. наук, доц. (підрозділи 19.1; 19.2);
Мозоль С.А. - канд. юрид. наук (підрозділи 19.3; 19.4);
Моїсєєв Є.М. – канд. юрид. наук, проф. (розділи 5.1; 5.2; 5.3; 5.4);
Орлов Ю.Ю. - д-р юрид. наук, с.н.с. (підрозділ 1.3);
Піщенко Г.І. – канд. юрид. наук, доц. (підрозділи 22.3; 22.4);
Поліщук Г.С. – канд. юрид. наук (розділ 17);
Расюк Е.В. - канд. юрид. наук (підрозділи 4.3; 7.1; розділ 16);
Соловей О.О. – магістр права (підрозділи 12.1; 12.2; 22.1; 22.2);
Третьякова Т.А. - канд. юрид. наук, доц. (підрозділи 21.3; 21.4);
Халимон С.І. – канд. юрид. наук (підрозділ 23.3);
Чернявський С.С. – канд. юрид. наук, доц. (підрозділ 14.4).

Профілактика злочинів: Підручник. – К.: Атіка, 2010. – __ с.

Підручник розрахований на студентів, курсантів, слухачів усіх форм навчання, а також ад'юнктів, аспірантів та викладачів. Видання буде корисним співробітникам правоохоронних органів для підвищення рівня знань у здійсненні практичної діяльності з профілактики окремих видів злочинів, а також може бути використане у процесі підготовки та підвищення кваліфікації юридичних кадрів.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА.....	10
РОЗДІЛ 1. ПРОФІЛАКТИКА ЗЛОЧИНІВ ЯК ОСНОВА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ.....	10
1.1. Поняття та предмет профілактики злочинів	10
1.2. Мета, завдання, функції та принципи профілактики злочинів	16
1.3. Рівні, види, методи і форми профілактичної діяльності.....	20
1.4. Правове регулювання та організаційне забезпечення профілактичної діяльності органів внутрішніх справ.....	32
1.5. Зарубіжний досвід профілактичної діяльності правоохоронних органів.....	44
РОЗДІЛ 2. ОБ'ЄКТИ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	50
2.1. Злочинність як об'єкт профілактики.....	50
2.2. Причини та умови злочинності як об'єкт профілактики	62
2.3. Особа злочинця та його жертва як об'єкт профілактики.....	82
РОЗДІЛ 3. СУБ'ЄКТИ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	89
3.1. Поняття та типологія суб'єктів профілактичної діяльності	89
3.2. Органи державної влади і місцевого самоврядування як суб'єкти профілактичної діяльності.....	96
3.3. Правоохоронні органи як суб'єкти профілактичної діяльності.....	101
3.4. Профілактична функція суду та органів юстиції.....	107
РОЗДІЛ 4. ЗАГАЛЬНА ТА ІНДИВІДУАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА ЗЛОЧИНІВ	110
4.1. Поняття загальної профілактики злочинів	110
4.2. Класифікація та правова основа заходів загальної профілактики злочинів	116
4.3. Індивідуальна профілактика злочинів та система заходів.....	128
РОЗДІЛ 5. ВІКТИМОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА СИСТЕМИ ПРОФІЛАКТИКИ	142
5.1. Поняття, цілі та завдання віктимологічної профілактики	142
5.2. Рівні, принципи та суб'єкти віктимологічної профілактики.....	158
5.3. Заходи віктимологічної профілактики.....	164
5.4. Форми і методи віктимологічної профілактики злочинів, що здійснюється органами внутрішніх справ	174
5.5. Розвиток віктимологічного потенціалу запобігання криміногенній віктимності соціальних груп у законодавстві України	178
РОЗДІЛ 6. ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ПРОГРАМУВАННЯ ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИННОСТІ.....	192
6.1. Поняття інформаційного забезпечення профілактики злочинності	192
6.2. Поняття та методологія прогнозування злочинності	201
6.3. Програмування як передумова ефективної профілактичної діяльності	206
РОЗДІЛ 7. УЧАСТЬ ГРОМАДСЬКОСТІ У ПРОФІЛАКТИЦІ ЗЛОЧИНІВ	226
7.1. Профілактична діяльність громадськості	226

7.2. Взаємодія громадськості з правоохоронними органами у профілактиці злочинів	243
7.3. Правова основа профілактичної діяльності громадськості	251
ОСОБЛИВА ЧАСТИНА.....	262
РОЗДІЛ 8. ПРОФІЛАКТИКА ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ НЕПОВНОЛІТНІМИ	262
8.1. Рівень, структура, динаміка злочинів, що вчиняються неповнолітніми.....	262
8.2. Причини та умови злочинів, що вчиняються неповнолітніми	279
8.3. Заходи профілактики злочинів, що вчиняються неповнолітніми	290
8.4. Роль ОВС у профілактиці злочинів, що вчиняються неповнолітніми ..	307
РОЗДІЛ 9. ПРОФІЛАКТИКА НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ	320
9.1. Рівень, структура, динаміка насильницьких злочинів	320
9.2. Причини та умови насильницьких злочинів	339
9.3. Заходи профілактики насильницьких злочинів	346
9.4. Роль ОВС у профілактиці насильницьких злочинів.....	361
РОЗДІЛ 10. ПРОФІЛАКТИКА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ	385
10.1. Рівень, структура, динаміка злочинів проти власності.	385
10.2. Причини та умови злочинів проти власності	404
10.3. Заходи профілактики злочинів проти власності	414
10.4. Роль ОВС у профілактиці злочинів проти власності	425
РОЗДІЛ 11. ПРОФІЛАКТИКА РЕЦИДИВНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....	443
11.1. Рівень, структура, динаміка рецидивної злочинності	443
11.2. Причини та умови рецидивної злочинності	456
11.3. Заходи профілактики рецидивної злочинності	461
11.4. Роль ОВС у профілактиці рецидивної злочинності.....	466
РОЗДІЛ 12. ПРОФІЛАКТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ	473
12.1. Рівень, структура, динаміка професійної злочинності.....	473
12.2. Причини та умови професійної злочинності.....	490
12.3. Заходи профілактики професійної злочинності.....	494
12.4. Роль ОВС у профілактиці професійної злочинності	499
РОЗДІЛ 13. ПРОФІЛАКТИКА ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....	505
13.1. Поняття, стан і тенденції організованої злочинності	505
13.2. Причини та умови організованої злочинності	518
13.3. Заходи профілактики організованої злочинності	522
13.4. Роль ОВС у профілактиці організованої злочинності.....	525
РОЗДІЛ 14. ПРОФІЛАКТИКА ЕКОНОМІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ	535
14.1. Сутність, стан і тенденції економічної злочинності.....	535
14.2. Причини та умови економічної злочинності.....	545
14.3. Заходи профілактики економічної злочинності.....	551
14.4. Діяльність правоохоронних органів щодо профілактики економічної злочинності	560
РОЗДІЛ 15. ПРОФІЛАКТИКА КОРУПЦІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ	569
15.1. Рівень, структура, динаміка корупційної злочинності.....	569
15.2. Причини та умови корупційної злочинності.....	579

15.3. Профілактика корупційної злочинності.	584
15.4. Роль ОВС у профілактиці корупційної злочинності	587
РОЗДІЛ 16. ПРОФІЛАКТИКА ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ НАРКОТИКІВ	598
16.1. Рівень, структура, динаміка злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків	598
16.2. Детермінанти злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків.....	611
16.3. Заходи профілактики злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків	616
16.4. Роль ОВС у профілактиці злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків	624
РОЗДІЛ 17. ЕКОЛОГІЧНА ЗЛОЧИННІСТЬ ТА ЇЇ ПРОФІЛАКТИКА.....	645
17.1. Стан і тенденції екологічної злочинності.....	645
17.2. Детермінанти екологічної злочинності.....	664
17.3. Профілактика екологічної злочинності	673
17.4. Профілактика екологічних злочинів органами внутрішніх справ	683
РОЗДІЛ 18. ПРОФІЛАКТИКА НЕОБЕРЕЖНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ	683
18.1. Рівень, структура, динаміка необережної злочинності.....	692
18.2. Причини та умови необережної злочинності.....	709
18.3. Заходи профілактики необережної злочинності	715
18.4. Діяльність ОВС щодо запобігання необережної злочинності.....	727
РОЗДІЛ 19. ПРОФІЛАКТИКА НЕЗАКОННОЇ МІГРАЦІЇ	732
19.1. Поняття та характеристика нелегальної міграції.....	732
19.2. Причини та умови нелегальної міграції	738
19.3. Заходи профілактики нелегальної міграції	748
19.4. Роль ОВС у профілактиці нелегальної міграції.....	756
РОЗДІЛ 20. ПРОФІЛАКТИКА ЗЛОЧИНІВ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ	766
20.1. Стан злочинності та оперативної обстановки в установах виконання покарань	766
20.2. Причини та умови злочинів в установах виконання покарань	782
20.3 Поняття та зміст профілактики злочинів в установах виконання покарань, її організаційні засади	794
20.4. Загальна та індивідуальна профілактика в установах виконання покарань	813
РОЗДІЛ 21. ПРОФІЛАКТИКА ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ЖІНКАМИ	835
21.1. Рівень, структура та динаміка злочинів, що вчиняються жінками.	835
21.2. Причини та умови злочинів, що вчиняються жінками.	841
21.3. Заходи профілактики злочинів, що вчиняються жінками.	845
21.4. Роль ОВС у профілактиці злочинів, що вчиняються жінками.	859
РОЗДІЛ 22. ПРОФІЛАКТИКА НЕГАТИВНИХ СОЦІАЛЬНИХ ЯВИЩ, ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ	867
22.1. Поняття негативних соціальних явищ, пов'язаних зі злочинністю.	867

22.2. Причини та умови негативних соціальних явищ, пов'язаних зі злочинністю	883
22.3. Заходи профілактики негативних соціальних явищ, пов'язаних зі злочинністю	893
22.4. Роль ОВС у профілактиці негативних соціальних явищ, які пов'язані зі злочинністю.	914
РОЗДІЛ 23. ПРОФІЛАКТИКА ЗЛОЧИНІВ СЕРЕД ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОКАРАНЬ, НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ.....	918
23.1. Стан і тенденції злочинності серед засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі	918
23.2. Причини і умови злочинності серед засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі	923
23.3. Загально-соціальні та спеціально-кримінологічні заходи профілактики злочинів серед засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі	934
23.4. Індивідуальна профілактика злочинів серед засуджених до покарань не пов'язаних із позбавленням волі	945
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	958

ПЕРЕДМОВА

Запропоноване навчально-наукове видання є першим варіантом підготовки нового підручника з профілактики злочинів, в якому поєднуються оригінальність, академізм і простота сприйняття.

Його підготовка, розробка та видання пов'язані з деякими характерними особливостями, що зумовлені потребою викладання цього предмету в якісно нових соціально-політичних, економічних та правових умовах, що склалися в Україні внаслідок процесів, пов'язаних з зміною існуючих соціально-правових відносин та розбудовою правової держави.

Водночас із соціально-політичними змінами з'являються нові суспільні протиріччя, виявляються недоліки управлінської діяльності та правового регулювання, що виступають детермінуючими чинниками злочинності. **Очевидно, що нейтралізація та усунення таких чинників у процесі профілактичної діяльності сприятиме успішному розв'язанню завдань, що стоять перед сучасним українським суспільством і державою.**

Як зазначено у Концепції розвитку кримінологічної науки в Україні на початку XXI століття, головним завданням, яке стосується всіх наукових розробок у галузі кримінології, має стати зміцнення їх зв'язку з практичною діяльністю з метою захисту інтересів, законних прав і свобод людини і громадянина, надання такій діяльності більшої наукової обґрунтованості, надійних засобів удосконалення. Це завдання безпосередньо стосується і теорії профілактики злочинності, адже за допомогою саме такої теорії кримінологічні дослідження переводяться у практичну площину, для вирішення задач протидії злочинності, водночас підвищуючи ефективність діяльності щодо її профілактики.

Саме тому розгляд сучасних наукових підходів і досягнень, шляхів практичного здійснення профілактичної діяльності, її проблем та завдань зумовили потребу у підготовці підручника "Профілактика злочинів".

Запропонований підручник є результатом наукових пошуків та творчого осмислення колективом авторів теоретичних здобутків інших

науковців-кримінологів у цій сфері. Насамперед у цьому відношенні слід згадати теорію запобігання злочинності, розроблену та детально висвітлену академіком А.П. Закалюком на сторінках трьохтомника **«Курсу сучасної української кримінології: теорія і практика»**.

Вагомим підґрунтям для підручника стали також ідеї, думки та положення, що були розроблені та реалізовані у попередніх виданнях з кримінології, підготовлених авторським колективом **Київського національного університету внутрішніх справ** та представниками правоохоронних органів. Разом з тим, висвітлюючи окремі положення теорії профілактики злочинів у раніше підготовлених авторським колективом навчальних виданнях з кримінології, автори підручника вважають, що читач має усвідомити потребу в подальшому, більш поглибленому з'ясуванні проблем злочинності та її профілактики, використовуючи спеціальну літературу.

Виходячи з розуміння профілактики злочинності як специфічної сфери соціального регулювання, управління та контролю, що має багаторівневий характер та має на меті протидію злочинності шляхом виявлення та усунення її детермінант, авторами підручника висвітлюються різні аспекти функціонування системи профілактики злочинності, що пов'язане як з вирішенням загальних завдань соціального розвитку, так і спеціалізованих завдань у сфері профілактики **окремих видів злочинів і негативних соціальних явищ**.

Зрозуміло, що зв'язок між різними видами (рівнями, формами) профілактики злочинів носить не лінійний, а багатозначний, взаємодоповнювальний характер. Відтак, система профілактичних заходів має бути взаємозалежною. Тому задача авторів підручника полягала у спробі створення єдиного теоретичного уявлення, з якого виходить діяльність з профілактики злочинів. У межах вирішення зазначеної задачі авторським колективом була приділена увага характеристиці системи профілактики злочинів, показана її взаємодія з іншими підсистемами протидії злочинності та висвітлені теоретичні передумови здійснення профілактичної діяльності.

Структура підручника є традиційною та складається із Загальної та Особливої частини.

У запропонованому до уваги читача підручнику висвітлюються теоретичні основи профілактики злочинів, розкриваються перспективи наукових досліджень з питань прогнозування і планування заходів щодо профілактики окремих видів злочинності. Зважаючи на те, що підручник підготовлений авторським колективом **Національної академії внутрішніх справ**, особливу увагу приділено розгляду актуальних питань діяльності органів внутрішніх справ у профілактиці окремих видів злочинів.

Не залишилися поза увагою розробників підручника, специфічні проблеми профілактики злочинів у місцях позбавлення волі та серед осіб засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. У зв'язку із цим, досить детально висвітлюється профілактична діяльність структурних підрозділів Державної кримінально-виконавчої служби України, громадських організацій щодо виправлення та ресоціалізації засуджених.

Підручник розрахований як на курсантів, слухачів і студентів денної і заочної форми навчання, так і магістрів, ад'юнктів та аспірантів. Видання буде корисним, крім того, співробітникам правоохоронних органів для підвищення рівня знань для здійснення практичної діяльності у сфері профілактики окремих видів злочинів, а також можуть бути використані у процесі перепідготовки та підвищення кваліфікації юридичних кадрів.

Авторський колектив висловлює почуття щирої вдячності всім тим, хто надасть свої зауваження та пропозиції щодо структури та змісту цього підручника з профілактики злочинів, та з вдячністю їх врахують для подальшого удосконалення даного видання.

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

РОЗДІЛ 1. ПРОФІЛАКТИКА ЗЛОЧИНІВ ЯК ОСНОВА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

- 1.1. Поняття та предмет профілактики злочинів*
- 1.2. Мета, завдання, функції та принципи профілактики злочинів*
- 1.3. Рівні, види, методи і форми профілактичної діяльності*
- 1.4. Правове регулювання та організаційне забезпечення профілактичної діяльності органів внутрішніх справ*
- 1.5. Зарубіжний досвід профілактичної діяльності правоохоронних органів*

1.1. Поняття та предмет профілактики злочинів

У процесі свого історичного розвитку людство використовувало два основні способи протидії злочинності: покарання за вчинений злочин та профілактику злочинів. Вперше питання профілактики злочинів підняв один з основоположників кримінології - італієць Чезаре Беккарія у своїй книзі «Про злочини і покарання», яка вийшла у 1764 році. З розвитком людства діяльність, яка здійснюється у сфері охорони правопорядку, зазнавала значних змін. Заходи кримінального покарання почали співвідноситися із профілактичними заходами, причому у багатьох країнах світу, зокрема й Україні, саме профілактичним заходам надається пріоритетний напрям.

Думку про те, що профілактика злочинності повинна мати пріоритет перед каральною політикою держави, висловив ще Платон у IV ст. до н.е., але її практичне втілення відбулося порівняно недавно. Ця думка дістала правову аргументацію у працях юристів класичної школи кримінального права у XVIII ст., які заклали основу нової політики у протидії злочинності. Сутність цієї політики полягає у тому, що: «мудрий законодавець запобіжить злочину, щоб не бути змушеним карати за нього».

Подальшого теоретичного обґрунтування профілактика злочинності дістала у межах кримінології, яка стала альтернативою науці кримінального права щодо формулювання основних цілей, завдань і заходів протидії злочинності у сучасних умовах. Нині профілактика злочинності є основним напрямом діяльності держави й суспільства у протидії цьому соціально негативному явищу.¹

Існуюча система соціального регулювання сьогодення, що охоплює спеціалізовані органи і формування громадськості, які на основі застосування сучасних досягнень науки про людину намагаються забезпечити виконання діючих законів.

Значення профілактики злочинів, як головного напрямку протидії злочинності, визначається трьома обставинами. Насамперед, профілактика злочинів — це найбільш гуманний засіб підтримки правопорядку, забезпечення безпеки суспільства. Здійснення цієї діяльності забезпечує поряд із захистом суспільства від злочинних посягань, також захист нестійких членів суспільства від подальшого морального падіння, не дає їм стати злочинцями, і тим самим позбавляє від кримінального покарання. По-друге, профілактика злочинів є найбільш ефективним засобом протидії злочинності, адже кримінальне покарання, як регулятор людської поведінки, має обмежені можливості. По-третє, профілактика злочинів є великою економією ресурсів суспільства, адже дешевше запобігти злочину чим витратити кошти на його розкриття, розслідування, утримування під вартою осіб, які вчинили злочин, утримання такої кількості правоохоронних органів, тощо.

Саме поняття «профілактики злочинів» може тлумачитися у вузькому (кримінально-правовому) і широкому (кримінологічному) розумінні. Розглянемо ці поняття. Отже, під *кримінально-правовою профілактикою* розуміються заходи, що здійснюються у процесі призначення покарання і його виконання. У такому значенні ідея профілактики злочинів пронизує всю систему кримінально-правових, кримінально-процесуальних і кримінально-

¹ Александров Ю.В., Гель А.П., Семаков Г.С. Кримінологія: Курс лекцій. — К.: МАУП, 2002. — 296 с.

виконавчих інститутів. Разом з тим практика протидії злочинності свідчить, що при визначенні поняття «профілактики злочинів» потрібно виходити з економічних, соціально-політичних, моральних, психологічних, правових та інших більш широких позицій. Такий підхід дає можливість сформулювати це поняття у широкому розумінні, що включає в себе різні заходи державних органів і громадських організацій. Йдеться про те, щоб не допустити існування злочинності у майбутньому, а у найближчій перспективі - якомога більше обмежувати її прояви. Профілактика злочинності є сформованою системою дій стосовно антисупільних явищ та їх причинного комплексу з метою розширення тенденції зниження рівня і масштабів злочинності і знешкодження її коріння. Отже, профілактика злочинності розглядається як соціально-правовий процес, що знижує, обмежує, ліквідує явища, породжені злочинністю. У найбільш узагальненому вигляді профілактика злочинності забезпечується усією сукупністю заходів, що здійснюються державними органами і громадськими формуваннями, спрямованими на удосконалення суспільних відносин. Вищезазначене дозволяє виробити більш широке кримінологічне визначення профілактики злочинів, під якою розуміється особливий вид соціального управління, покликаний забезпечити безпеку правоохоронюваних цінностей, який полягає у розробці і реалізації цілеспрямованих заходів щодо виявлення і усунення причин та умов злочинності, а також здійснення профілактичного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки¹.

Однією з основних ознак відносної самостійності теорії профілактики злочинів як наукової дисципліни є наявність у неї власної системи понять. У систему профілактики злочинності входять різноманітні види профілактичної діяльності. Отже, як вважає А. Ф. Зелінський, *профілактика* не має на увазі конкретний злочин, а забезпечується через запобігання криміногенним ситуаціям, їх усунення, ослаблення дії криміногенних факторів, захисту

¹ Кримінологія і профілактика злочинів. Курс лекцій у 2-х кн. Особлива частина / Александров Ю.В., Гаврилишин А.П., Джужа О.М. та ін. – Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 2000. – 201 с.

об'єктів від посягань тощо. Поряд з тим, *запобігання злочинам* спрямоване на перешкоджання здійсненню злочинного наміру конкретної особи до початку посягання на стадіях виявлення наміру або готування до злочину. *Припинення* направлене на злочинну діяльність, що вже розпочалася, та має за мету забезпечити ненастання її шкідливих наслідків¹.

Тому, враховуючи слушну позицію А.Ф. Зелінського, варто відрізнити профілактику злочинів від інших видів соціального управління за ознакою цілеспрямованості. Таке трактування дозволяє виділити більш конкретні відмінності профілактики від інших видів діяльності, включаючи і ті, які об'єктивно мають профілактичне значення. Отже профілактика злочинів відрізняється від інших видів соціального управління наступними ознаками:

- перша ознака визначає характер здійснення профілактики злочинів як певної функції управління, що спрямована на зміцнення безпеки правоохоронюваних цінностей. Це входить у наміри суб'єктів управління і усвідомлюється ними, тобто має ознаки профілактичної функції;
- друга ознака міститься у природі вищезазначених наслідків або іншими словами, у специфіці цілей профілактики злочинів. Основною метою профілактики злочинів є забезпечення надійної безпеки найважливіших цінностей - інтересів держави, суспільства, прав і законних інтересів громадян шляхом усунення факторів, які породжують або сприяють таким діям;
- третя ознака профілактики злочинів полягає у тому, що вона є цілісною системою. Як і будь-яка система, вона має інформаційний механізм, головною складовою якого є правові норми, що регулюють профілактику злочинів.

Розглянемо інший вид профілактичної діяльності - *запобігання злочинам*. Отже, *запобігання злочинам* — специфічний напрям спеціально-кримінологічної профілактики, що складається із сукупності заходів, спрямованих на окремі групи та конкретних осіб, які виношують злочинні наміри, замислюють вчинення злочинів і позитивно сприймають злочинний спосіб

¹ Зелинский А.Ф. Криминология: Курс лекций. – Харьков, 1996. – С. 141 – 142.

життя, з метою дискредитування злочинної поведінки, відмови від злочинної мотивації та наміру або продовження злочинної діяльності. Запобігання злочинам має місце тоді, коли злочинна поведінка проходить етап від моменту формування злочинного мотиву до початку виконання злочину. Необхідно зазначити, що запобігання злочинам треба розглядати як сукупність видів діяльності, які виконуються державою з метою усунення вірогідності вчинення задуманих злочинів шляхом розроблення і здійснення цілеспрямованих заходів.

Наступним видом профілактичної діяльності, яке необхідно розглянути - це *припинення злочинних проявів*, що визначається як сукупність видів діяльності, спрямованих на недопущення завершення розпочатого злочину шляхом розроблення і здійснення спеціальних заходів. Особливість профілактичної роботи на стадіях готування і замаху на злочин залежить від обсягу виконаної злочинної діяльності, особи винного, характеру злочину тощо.

Розглянувши поняття профілактики злочинів та суміжні поняття, що використовуються у профілактичній діяльності, розкриємо елементи предмету профілактики злочинів як наукової дисципліни. Є дві точки зору на цю проблему: частина авторів, погляди яких є найбільш поширеними, вважають, що теорія профілактики злочинності є складовою частиною кримінології, своєрідною прикладною кримінологією, але інша частина науковців стверджують, що теорія профілактики злочинності вже «відокремилась» від кримінології, оскільки багато її проблем не вкладаються у межі предмета кримінології¹. Виходячи із сказаного, можна зробити висновок, що профілактика злочинів, як наукова дисципліна, спирається на основні концепції кримінології і широко її використовує, але не зводиться лише до них. Ця наукова дисципліна більш технологічна, ніж кримінологія. Отже, предметом профілактики злочинів є:

- 1) поняття профілактичної діяльності;
- 2) види, форми, рівні профілактичної діяльності;

¹ Аванесов Г.А. Криминология и социальная профилактика. -М., 1980. – с. 339-401

- 3) суб'єкти і об'єкти профілактичної діяльності;
- 4) організаційні і правові основи профілактичної діяльності;
- 5) тактика і методика здійснення профілактичних заходів;
- 6) особливості профілактики окремих видів злочинів.

Із визначення предмета профілактичної діяльності випливає, що в нього входить низка різноманітних елементів. Але всі вони тісно пов'язані між собою, обумовлюють один одного і, відповідно, зміст навчального курсу виступає не як механічна сукупність знань, а як їх система.

Розглядаючи систему навчального курсу профілактики злочинів, варто класифікувати її за одним критерієм, а саме: за рівнем узагальнення науково-практичної інформації профілактика злочинів поділяється на загальну і особливу частини. У Загальній частині розглядається характеристика профілактичної діяльності як наукової дисципліни - її предмет і система, виникнення і розвиток, місце в системі наук, основний понятійний апарат, мета, завдання, принципи, функції. Крім того, у цій частині розглядаються також компетенція суб'єктів цієї діяльності, види профілактичної діяльності, класифікація профілактичних заходів, тактика і методика їх здійснення, прогнозування і планування заходів протидії злочинності, організація взаємодії між суб'єктами цієї діяльності. А в Особливій частині увага приділена профілактиці окремих видів злочинності: злочинності неповнолітніх, рецидивній, організованій та професійній; насильницькій; проти власності; економічній; у сфері незаконного обігу наркотиків; необережній, тощо, а також «фоновим явищам».¹

¹ Кримінологія і профілактика злочинів. Курс лекцій у 2-х кн. Особлива частина. / Александров Ю.В., Гавришин А.П., Джука О.М. та ін. – Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 2000. – 201 с.

1.2. Мета, завдання, функції та принципи профілактики злочинів

Суспільство являє собою складний соціальний організм із різними сферами, кожна з яких складається з відносно самостійних суспільних відносин, зв'язків, процесів. Тому профілактика, як система, має власну «добірку» компонентів (підсистем). Це, передусім, сама профілактична діяльність, яка здійснюється у просторі, тобто йдеться про межі її поширення.

Сфера профілактики злочинів надзвичайно широка. Сьогодні вона не може залишатися полем діяльності тільки правоохоронних органів. У ній мають брати участь усі державні органи, громадські формування і громадяни держави – свідченням цього є Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007 – 2009 роки, що затверджена постановою Кабінету міністрів України від 20 грудня 2006 року № 1767.

Слід зазначити, що профілактика злочинів є конкретною діяльністю, яка мусить бути обмежена суворими рамками, хоча при цьому потрібно вирішувати великий обсяг завдань із заздалегідь не встановленим і змінюваним змістом. Межі цього управління залежать від профілактичного впливу на відповідні об'єкти, його змісту, мети, принципів, пануючих суспільних відносин, від характеру соціально-політичного ладу. Ці ознаки і окреслюють межі і сферу функціонування профілактики.

Відповідно межі профілактики визначаються усією системою соціально-політичних, економічних, організаційних, моральних, психологічних, виховних, правових, технічних та інших методів і засобів впливу. Але вони охоплюють лише ту сферу, в якій діють процеси, що впливають на злочини та інші правопорушення.

Розкрити з достатньою повнотою зміст профілактики правопорушень можна лише за умов урахування і аналізу функцій, які вона виконує, а також цілей і завдань, що стоять перед нею. Отже, розкриємо функції профілактики злочинів:

- запобіжно-регулятивна функція покликана коригувати у специфічних формах взаємозв'язок особи і суспільства і впливати на поведінку людей та суспільні інтереси. Іншими словами дана функція покликана не лише перешкоджати розвитку одних і допомагати удосконаленню інших суспільних відносин, але й, вирішувати виникаючі між особою і суспільством протиріччя, сприяти утвердженню їх взаємозв'язку. Профілактика покликана забезпечити таку поведінку людей, яка відповідала б вимогам, закріпленим у нормах права та інших нормативних актах;

- охоронна функція покликана забезпечити захист суспільних інтересів і соціальних цінностей громадян і держави від злочинних посягань. Оскільки профілактика злочинів спрямована на недопущення антигромадської поведінки, а також вона реалізує не лише можливості переконання, але й примусу до осіб, які не хочуть ставати на шлях виправлення і тим самим активно проявляє дану функцію;

- виховна функція - профілактика злочинів в основному зводиться до цієї функції, адже її призначення - не у примусі, а переконанні, тобто не у тому, щоб покарати, а у тому, щоб виховувати з метою недопущення злочинної поведінки;

- ідеологічна функція, призначення якої полягає у забезпеченні загальної ідейної спрямованості профілактичних заходів, обґрунтуванні їх змісту, правильному визначенні шляхів, засобів і методів профілактичної діяльності. На жаль, на сучасному розвитку держави питанням ідеології не надається належної уваги;

- прогностична функція збагачує теорію і практику профілактики правопорушень інформацією, яка дозволяє визначити перспективні напрямки протидії злочинності.

Перелічені основні функції профілактики характеризують її соціальне призначення і практичну цінність.

Розглянувши функції профілактики злочинів, розкриємо її цілі. Вони конкретизуються на різних етапах розвитку суспільства у залежності від його напрямів, рівнів, видів, методів тощо. Основними цілями профілактики є:

- а) обмеження впливу негативних обставин, взаємопов'язаних з причинами та умовами злочинності;
- б) вплив на причини злочинних проявів та їх умови;
- в) вплив на негативні обставини безпосереднього соціального оточення (мікросередовище) особи, що формують мотивацію злочинної поведінки;
- г) вплив на особу, здатну завдяки громадському способу життя вчинити злочин або продовжувати злочинну діяльність.

Специфіка цілей профілактики допомагає відділити цей вид діяльності від інших напрямків та засобів протидії злочинності. Із вказаних вище цілей випливають й завдання профілактики злочинів. Інакше кажучи, цілі визначають шляхи вирішення і створюють, певним чином, умови для реалізації цих завдань. Завданнями профілактики є:

- систематичне виявлення і аналіз явищ, процесів, факторів, ситуацій, що сприяють злочинам;
 - вивчення протиріч і конфліктів, що призводять до виникнення та реалізації злочинних намірів, а також до формування особи правопорушника;
 - постійне виявлення осіб, від яких можна чекати вчинення злочинів, їх вивчення і активний профілактичний вплив на них;
 - усунення або нейтралізація явищ, що сприяють злочинній поведінці.
- Ці загальні завдання конкретизуються залежно від рівнів, видів, форм і напрямків профілактичної діяльності. Тому ступінь ефективності профілактики залежить від того, як виконуються завдання, що стоять перед нею¹.

Здійснення політики у сфері профілактики злочинності повинно ґрунтуватися на певних принципах. До основних принципів профілактики злочин-

¹ Кримінологія і профілактика злочинів. Курс лекцій у 2-х кн. Особлива частина / Александров Ю.В., Гаврилишин А.П., Джужа О.М. та ін. – Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 2000. – 201 с.

ності належать: демократизму, соціальної справедливості та гуманізму, комплексності, диференціації та індивідуалізації, своєчасності та необхідної достатності, наукової обґрунтованості, законності і економічної доцільності.

Принцип демократизму профілактики злочинів проявляється у широкій участі у профілактичній діяльності як населення в цілому так, зокрема, громадських та релігійних формувань; вивчення громадської думки щодо включення тих чи інших заходів до профілактичної діяльності. Цей принцип полягає в тому що громадяни повинні достатньо широко використовувати право звертатись особисто або колективно з питань боротьби зі злочинністю в державні органи і органи місцевого самоврядування.

Принцип соціальної справедливості та гуманізму полягає в тому, що профілактика як особливий вид діяльності, як правило, пов'язана із завданням конкретним особам позбавлень та право обмежень і спрямована на запобігання з боку конкретних осіб протиправної поведінки.

Принцип комплексності проявляється у програмно-цільовому підході, всебічному аналізі і прогнозуванні ситуації та використанні на цій основі заходів економічного, виховного, управлінського, правового характеру для впливу на всю сукупність причин та умов злочинності, її окремих видів тощо.

Принцип диференціації і індивідуалізації полягає в тому, що профілактична діяльність повинна мати співвідношення характеру та інтенсивності визначених заходів з конкретними завданнями впливу та врахуванням статусу і особливостей особи, до якої застосовуються профілактичні заходи, а також умов її життєдіяльності та динаміки поведінки.

Принцип своєчасності та необхідної достатності означає, що профілактична діяльність повинна бути направлена на ранній етап виникнення ситуації, яка несе у собі загрозу вчинення злочину.

Профілактична діяльність неможлива без кримінологічних досліджень, за допомогою яких вивчаються стан і тенденції злочинності, причини й умови, що впливають на її територіальні особливості, тощо. За допомогою таких

досліджень конкретизуються завдання й об'єкти профілактики, основні напрями й засоби попереджувального впливу, коло суб'єктів. У цьому виявляється *принцип наукової обґрунтованості*.

Важливе значення для ефективної профілактичної діяльності має *принцип законності*. Правові основи профілактики повинні регламентувати її основні напрями й форми, компетенцію суб'єктів, підстави для застосування заходів індивідуально-профілактичного впливу, а також передбачати гарантії захисту прав і законних інтересів осіб, стосовно яких вони здійснюються.

Принцип економічної доцільності полягає в тому, що при плануванні профілактичної діяльності необхідно враховувати майбутні витрати на плановані заходи, оскільки вони можуть залишитися невиконаними через надмірну вартість.

1.3. Рівні, види, методи і форми профілактичної діяльності

Питання про рівні профілактики злочинів не дістало однозначного вирішення. Найбільш обґрунтованою є точка зору О. М. Яковлева, який виділяє три рівні профілактики злочинів:

- 1) загальносоціальна профілактика, тобто профілактична діяльність, що здійснюється у суспільстві в цілому;
- 2) профілактика у соціальних групах і колективах;
- 3) індивідуальна профілактика (рання і безпосередня)¹.

Виділяють також четвертий рівень — профілактику злочинів на регіональному або галузевому рівні².

Складнішу будову структури профілактичної діяльності дає Г. А. Аванесов. Він поділяє профілактику злочинів на: загальну, спеціальну й індивідуальну, а також на моральну, кримінально-правову, кримінологічну та спеціальну³.

¹ Див.: Яковлев А.М. Индивидуальная профилактика преступного поведения. – Горький, 1977. С. 5.

² Див.: Блувштейн Ю.Д., Зырин М.И., Романов В.В. Профилактика преступлений. – Минск, 1986. – С. 27.

³ Див.: Аванесов Г.А. Криминология и социальная профилактика. – М., 1980. – С. 339 – 401.

На нашу думку, що ґрунтується на аналізі значної кількості кримінологічної літератури та прикладів практичної профілактичної діяльності злочинності, зовсім обґрунтованим є поділ профілактики злочинів на такі рівні:

- загальна профілактика, яка включає в себе як загальносоціальну, так і спеціально-кримінологічну профілактику злочинності;
- індивідуальна профілактика, яка поділяється чотири рівні: рання профілактика; безпосередня профілактика; профілактика на етапі формування злочинної поведінки (пенітенціарна); профілактика рецидиву (постпенітенціарна).

Розкриємо складові такого ємкісного поняття як загальна профілактика. Отже, під *загальносоціальною профілактикою* злочинності, насамперед, слід розуміти комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин і усунення або нейтралізацію разом з тим причин та умов злочинності. Тому вирішальна роль у поступовому зменшенні соціальних суперечностей в усіх сферах соціального життя належить розумній господарсько-організаційній та культурно-виховній діяльності державних органів, підприємств, установ, фірм, громадських організацій. Профілактичний потенціал цієї діяльності полягає в тому, що вона протидіє негативним явищам і процесам, які сприяють відтворенню або збільшенню рівня злочинів, стимулює законослухняну поведінку людини. Загально-соціальна профілактика — це позитивний ефект продуманої соціальної політики, яка здійснюється не тільки і не стільки з метою безпосередньої профілактики злочинності. Вона спрямована перш за все на вирішення загальних економічних і соціальних завдань держави. Загальносоціальна профілактика злочинності полягає в тому, що його здійснення зменшує соціальні суперечності, криміногенне протистояння різних верств населення, рівень безробіття, підвищує стандарт життя людей, створює необхідні умови для легалізованого одержання достатніх прибутків громадянами, сприяє побудові міцного фундаменту, щодо нормального функціонування всіх соціальних сфер, виховання та

контролю над дітьми і молоддю, оздоровлення морального клімату в суспільстві, впровадження високих моральних цінностей в ньому, додержання демократичних засад та ін. Прогресивні соціальні програми спрямовані на утвердження законності, поваги до конституційних прав і свобод людини, зміцнення громадського порядку, дисципліни, на вирішення проблем поєднання громадських, виробничих, сімейно-побутових інтересів жінок і сім'ї, соціальної адаптації маргінальних верств населення тощо.¹

Спеціально - кримінологічна профілактика включає в себе сукупність заходів спеціально направлених і цілеспрямованих на боротьбу зі злочинністю, які здійснюються органами, підприємствами, організаціями, установами, які мають функції, закріплені у нормативно-правових актах, пов'язані з цією боротьбою.

Загальносоціальна та спеціально-кримінологічна профілактика злочинності взаємопов'язані між собою і взаємодоповнюють один одного. При цьому органи, які розроблюють спеціальні заходи, мають право і зобов'язані на основі аналізу соціальної та кримінальної ситуації повідомляти про необхідність обліку тенденцій цієї ситуації у змісті великомасштабних заходів загальносоціального рівня. Тому вони і є складовими елементами загальної профілактики злочинності.

Щодо *індивідуальної профілактики* то – це система цілеспрямованого, організованого, з урахуванням педагогічних вимог виховного впливу на свідомість, почуття, волю особи, що профілакується, з метою усунення, нейтралізації, блокування у неї негативних і, одночасно, формування позитивних якостей, стереотипів і звичок законослухняної поведінки².

Залежно від стадії генезу особи злочинця виділяють чотири види індивідуальної профілактики злочинності:

- *рання профілактика* стосується об'єктів, які перебувають на початковому етапі криміналізації особи, а саме: виявляти джерела кримінальних та

¹ Кримінологія: Загальна та Особлива частини: (Підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів) / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, О.Г. Кальман, О.В. Лисоед; За ред. проф. І.М. Даньшина. – Харків: Право, 2003, - С.95, 96.

² Див.: Алексеев А.И., Сахаров А.Б. Причины преступлений и устранение их органами внутренних дел. – М., 1985. – С.53.

інших антисупільних впливів на особу (групу осіб) до того, як цей вплив не подіяв на її (їх) поведінку; одночасно виявляти, коли для особи, яка профілакується, ці контакти стали цікавими, для того щоб впливати на конкретні життєві обставини. Завдання ранньої профілактики полягає у протидії джерелам негативного впливу і роз'ясненні особі, що профілакується, небезпечності таких контактів;

- безпосередня профілактика стосується осіб, поведінка яких свідчить про розвиток у них негативних інтересів, звичок, стереотипів (відчуження від позитивного мікросередовища, сумнівні знайомства, безпосередні контакти з кримінальним середовищем і особами, що надмірно вживають алкоголь, немедично вживають наркотичні засоби тощо); безпосередньо приймають участь у вчиненні адміністративних правопорушень. Завдання безпосередньої профілактики у стриманні особи від подальшого становлення на злочинний шлях та схилити її стати на шлях виправлення, оновлення мікросередовища в якому вона спілкується з негативного на позитивне;

- профілактика на етапі злочинної поведінки (пенітенціарний вид) охоплює осіб, що вчинили злочини і стосовно них суд прийняв рішення про застосування різних заходів кримінально-правового впливу. Завданням цього виду профілактики є стримування від повторного вчинення злочинів шляхом демонстративних заходів контролю і жорстких роз'яснень правових наслідків злочинів. Цей вид профілактики реалізується в діяльності установ виконання покарань, завданням яких і є виправлення та ресоціалізація засідженого, а також здійснюється відповідними державними та громадськими організаціями при звільненні особи від реального кримінального покарання (умовне засудження, відстрочка виконання вироку тощо);

- профілактика рецидиву або ще цей вид називають пост пенітенціарним стосується осіб, що відбули кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі, але підлягають нагляду з метою запобігання рецидиву.

Від правильного вибору рівня та суб'єкта, який буде проводити профілактику, залежить її ефективність.

Реалізуються вище розглянуті рівні і види за допомогою: *державних планів економічного та соціального розвитку* як на державному, так і на регіональному рівні (*загальносоціальна профілактика злочинності*); *відомчих і міжвідомчих планів або програм протидії злочинності*, у яких передбачається система заходів, спрямованих на профілактику конкретних видів і груп злочинності, злочинності взагалі, на певній території (*спеціально-кримінологічна профілактика злочинності*); *приписах прокурора, поданнях слідчого, окремих ухвалях суду, окремих програмах індивідуального коригування правопорушуючої поведінки* (*індивідуальна профілактика злочинності*).¹

Розглянувши рівні і види профілактики злочинів варто розкрити класифікацію профілактичних заходів. У кримінологічній літературі існують різні класифікації профілактичних заходів. На нашу думку найоптимальнішою для прогнозування і організації профілактичної діяльності є класифікація за наступними критеріями: соціальним рівнем профілактичної діяльності; об'ємом; територіальним масштабом; суб'єктами і об'єктами; направленістю та змістом впливу тощо.

За *соціальним рівнем* профілактичної діяльності заходи поділяються на: загальносоціальні заходи; спеціально-кримінологічні заходи; індивідуальні заходи. Відмінність між ними полягає у тому, що загальні заходи спрямовані на позитивний розвиток соціально-економічної системи загалом і цим сприяють зниженню рівня злочинності, а спеціальні (кримінологічні) безпосередньо впливають на причини й умови наявного стану злочинності та її окремих видів з метою їх усунення, нейтралізації або обмеження. Індивідуальні ж направлені саме на особу, в основі такої діяльності лежать обґрунтовані припущення, прогноз і правова підстава, що та чи інша особа потенційно може вчинити злочин.

За наступним критерієм *об'ємом* профілактичні заходи поділяються на: загальні, спеціальні та індивідуальні. *Загальні* профілактичні заходи направ-

¹ Александров Ю.В., Гель А.П., Семаков Г.С. Кримінологія : Курс лекцій. – К.: МАУП, 2002. – 296 с.

лені на виявлення, усунення, ослаблення та нейтралізацію причин та умов злочинності в цілому або її окремих видів. Натомість вони орієнтовані на широке коло об'єктів впливу – ситуацій і осіб (наприклад, система заходів щодо боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів). *Спеціальні* профілактичні заходи здійснюються щодо груп ситуацій або групи осіб, які виділені за відповідною родовою ознакою, наприклад, профілактика щодо осіб, схильних до вчинення злочинів, які зловживають алкоголем, наркотиками тощо. *Індивідуальні* заходи направлені на усунення неблагодійного впливу на конкретну особу, що можуть призвести до формування у неї антисуспільної і злочинної поведінки тощо.

За *територіальним масштабом* здійснення профілактичних заходів поділяються:

- загальнодержавні, що проводяться серед населення країни;
- місцеві, що здійснюються у межах району, населеного пункту;
- у межах певного відомства або стосовно певних прошарків населення (наприклад, серед неповнолітніх, безробітних; силами працівників органів внутрішніх справ, прокуратури, Державного департаменту України з питань виконання покарань);
- у малих соціальних групах (на підприємствах, в установах, організаціях, сім'ях, неформальних групах);
- стосовно окремих осіб.

Загальна, спеціальна, індивідуальна профілактика в залежності від стадії прояву криміногенних детермінант, розвитку на їх основі не вірних орієнтацій і особливостей у особи профілактична поділяється на *сім етапів впливу на об'єкт*:

- ранню профілактику у формі соціального захисту (допомоги), яка має на меті виявлення і усунення криміногенних ситуацій, неблагодійних життєвих умов, осередків підвищеного ризику, груп, конкретних осіб, до то-

го коли ці негативні ситуації і умови сформують суттєві зміни щодо ціннісних орієнтацій;

- ранню профілактику у формі взаємозв'язку соціальної допомоги і корегуючого впливу на негативний вплив неблагоприємних життєвих умов, що вже призвело до антисупільних позицій груп і конкретних осіб та їх протиправної поведінки;

- безпосередню профілактику, коли нормальна суспільна поведінка особи стала антисупільною і призвела до систематичного вчинення правопорушення, що свідчить про те що особа поступово стає на злочинний шлях;

- профілактику безпосередньої небезпеки вчинення злочину;

- припинення на стадії підготовки або замаху на вчинення злочину;

- процесуальні заходи профілактики по фактам вчинення злочинів, а також заходи реалізації цілей кримінально-правової превенції;

- профілактику рецидиву під час відбування покарання і ресоціалізації після його відбування тощо¹.

За конкретним змістом розрізняють такі заходи профілактики: економічні, соціальні, ідеологічні, технічні, організаційні, правові. Розглянемо їх.

1. *Економічні заходи* профілактики злочинності спрямовані на нейтралізацію криміногенних наслідків функціонування економічної сфери і мають велике значення як на макрорівні (наприклад, оздоровлення економіки країни загалом, економічний захист найменш забезпечених верств населення шляхом уведення науково обґрунтованого рівня прожиткового мінімуму), так і на мікрорівні (наприклад, пільги і допомога конкретним особам, які перебувають у критичній ситуації).

2. *Соціальні заходи* профілактики позитивно впливають на різні соціальні інститути (сім'ю, колективи, громадські організації та ін.). Наприклад, значний профілактичний потенціал містять заходи, що сприяють створенню культу сім'ї, розвитку громадських засад місцевого самоврядування.

¹ Кримінологія: Учебник / Под ред. проф. Н.В. Кузнецовой, проф. В.В. Лунеева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – 640 с.

3. *Ідеологічні заходи* профілактики повинні формувати у членів суспільства моральну свідомість на основі суспільних цінностей; обмежувати негативний вплив на поведінку осіб стандартів масової культури (обмеження часу показу фільмів з еротичним змістом і сценами насилля); виправляти моральні деформації у осіб з правопорушуючою поведінкою за допомогою індивідуально-виховної роботи (психолого-педагогічні та правообмежувальні заходи).

4. *Технічні заходи* профілактики – до них належать різні технології, правила, засоби і пристосування, що перешкоджають суспільно небезпечним наслідкам у процесі соціальної діяльності людей, а також вчиненню злочинів та інших правопорушень (наприклад, технології, що виключають аварійність на виробництві; правила дорожнього руху; засоби охоронної та пожежної сигналізації; запираючі пристрої).

5. *Організаційні заходи* профілактики злочинності повинні сприяти нейтралізації або мінімізації криміногенних наслідків від непрофесійної організаційно-управлінської діяльності (наприклад, заходи удосконалення процесів керованої міграції населення; відпрацювання дієвого механізму забезпечення соціальної адаптації осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі; формування критеріїв ефективності діяльності правоохоронних органів).

6. *Правові заходи* профілактики злочинності за змістом поділяють на такі:

- що сприяють нейтралізації умов, які полегшують вчинення злочинів (норми різних галузей законодавства, що обмежують дієздатність алкоголіків, позбавляють батьківських прав, регламентують порядок придбання і зберігання вогнепальної зброї та ін.);
- що стимулюють до дій, які перешкоджають або припиняють вчинення злочинів (норми кримінального права про добровільну відмову від злочину, необхідну оборону, затримання злочинця);
- що регламентують процес запобігання злочинам.

Будь-яка діяльність, зокрема й профілактична, будується на певних методах і формах її здійснення. Характеризуючи діяльність того чи іншого суб'єкта профілактики злочинів, потрібно враховувати, що вона здійснюється по двох основних напрямках: у співвідношенні заходів переконання із заходами примусу стосовно осіб, які порушують норми права і правила поведінки, встановлені суспільством. Тому тут використовують два методи: переконання і примусу.

Якщо перший метод є більш гуманним, оскільки спрямований на переконання тієї чи іншої особи про недопущення протиправної поведінки, то другий пов'язаний із застосуванням тих чи інших заходів примусу до осіб, які допускають відхилення у поведінці. Безумовно, названі методи повинні застосовуватися з урахуванням соціальної запущеності особи.

Використовуючи ці два методи, суб'єкти профілактики правопорушень, залежно від їх виду, застосовують різні форми, під якими розуміється науково обґрунтована система найбільш доцільних і правомірних заходів профілактики злочинів.

Серед суб'єктів профілактичної діяльності особливе місце займають органи державної влади усіх рівнів і їх виконавчі органи, які, відповідно до Конституції України, покликані забезпечити «дотримання законів, охорону державного і громадського порядку, прав і законних інтересів громадян». Виходячи з цього. їх профілактична діяльність здійснюється у таких формах:

- розробляють систему заходів, спрямованих на профілактику злочинності у суспільстві (соціальні, економічні, правові і т.п.);
- здійснюють у межах своїх повноважень керівництво системою суб'єктів профілактики на підвідомчій їм території;
- координують діяльність державних і громадських органів при здійсненні комплексних заходів профілактики злочинності;
- разом з громадськими формуваннями розробляють і затверджують комплексні плани профілактики злочинності;
- заслуховують керівників правоохоронних органів і громадських фор-

мувань з питань запобігання злочинам;

- приймають рішення про створення тих чи інших суб'єктів профілактичної діяльності;

- безпосередньо через свої постійні комісії (адміністративні, у справах неповнолітніх тощо) проводять профілактичні заходи, використовуючи при цьому як метод переконання, так і примусу.

Активна участь громадських організацій, трудових колективів і громадян у профілактичній діяльності є гарантією її успіху. Діяльність цих суб'єктів, у розрізі нашої проблеми, проводиться у таких формах:

- а) обговорення питань профілактики злочинності; участь у перспективному і поточному плануванні профілактичної діяльності, в закріпленні її завдань, форм у колективних договорах, спільній з правоохоронними органами діяльності, що обумовлено у нормативних і методичних документах;

- б) використання заходів громадського впливу стосовно осіб з відхиленою поведінкою, з тим, щоб запобігти їх деградації і забезпечити своєчасну корекцію;

- в) індивідуальні і групові бесіди, обговорення поведінки на зборах, розміщення заміток у пресі, встановлення соціального контролю за особою;

- г) здійснення громадського контролю за дотриманням законності у сфері охорони власності, особи, боротьби з пияцтвом, наркоманією тощо;

- д) безпосереднє проведення рейдів, патрулювання у громадських місцях з метою запобігання і припинення порушень порядку.

Також, на практиці впроваджуються організаційні форми участі громадськості у профілактиці злочинів. Це й громадські пункти охорони правопорядку, й ради профілактики трудових колективів, ДНД, робітничі загони допомоги міліції тощо.

Окрім громадських формувань, у профілактичній діяльності беруть участь окремі громадяни, формами участі яких можна назвати:

- недопущення антигромадського впливу на дітей;

- створення нормальних умов життя і виховання неповнолітніх;

- вжиття заходів щодо запобігання і припинення протиправної поведінки, своєчасного подання заяв у правоохоронні органи;
- застосування необхідної оборони;
- шефство, наставництво над особами, які стоять на профілактичному обліку.

Форми профілактичної діяльності громадськості, як ми бачимо, численні, а їх здійснення вимагає високоякісного інформаційно-аналітичного і методичного забезпечення, яке покладається на правоохоронні органи.

Особливе місце у профілактичній діяльності надається правоохоронним органам - одному з головних спеціалізованих суб'єктів профілактики правопорушень. Залежно від мети, поставленої державою перед тим чи іншим правоохоронним органом, теорією і практикою розроблені форми їх профілактичної діяльності.

Закон України «Про прокуратуру» встановлює, що її діяльність спрямована на всебічне зміцнення законності, охорону суспільного ладу, його політичної та економічної систем, соціально-економічних, політичних і особистих прав і свобод громадян. З цього положення випливає, що профілактика злочинності пронизує всі функції прокуратури, виступає завданням, яке підлягає вирішенню на кожному напрямку її діяльності. Закон визначає також основні форми профілактичної діяльності органів прокуратури. Головною такою формою є загальний нагляд за виконанням законів. Із найбільш значних виділимо: нагляд за виконанням законів органами дізнання і досудового слідства; нагляд за виконанням законів при розгляді кримінальних справ судами; виявлення причин і умов, що обумовлюють злочинність, і вжиття заходів щодо їх усунення; розробка, спільно з іншими державними органами, заходів щодо профілактики злочинів; координація діяльності правоохоронних органів у сфері профілактики правопорушень; правова пропаганда.

Основні форми профілактичної діяльності судів і органів юстиції впливають із законів, що її регламентують. Суди здійснюють профілактичну діяльність у двох формах - процесуальній і позапроцесуальній. У свою чер-

гу, заходи, що здійснюються у процесуальній формі, поділяються на три групи: кримінально-процесуальні; адміністративно-процесуальні; цивільно-процесуальні. Зміст позапроцесуальних форм полягає у виступах перед трудовими колективами, засобах масової інформації щодо причин та умов злочинності; підготовці інформації у державні органи про стан злочинності і виявлені обставини, які її породжують; направлення окремих ухвал; звіт суддів перед населенням про свою роботу.

Формами профілактичної діяльності органів юстиції є: організаційне керівництво діяльністю суддів; методичне керівництво юридичними службами підприємств народного господарства та адвокатури; методичне керівництво правовим вихованням громадян. Зазначимо, що органам юстиції, на відміну від інших суб'єктів, підвідомчі лише заходи загальної профілактики.

Особливе місце серед суб'єктів профілактичної діяльності займають органи внутрішніх справ, які здійснюють заходи як загальної, так і індивідуальної профілактики.

Основними формами профілактичної діяльності органів внутрішніх справ є:

- повна реєстрація і своєчасне розкриття злочинів, а також розшук злочинців;
- ведення справ профілактичного обліку на осіб, схильних до вчинення злочинів та інших правопорушень;
- індивідуальні бесіди з особами, схильними до правопорушень;
- вжиття необхідних заходів до осіб, схильних до правопорушень (попередження, штраф, адмінарешт, конфіскація, позбавлення прав, направлення на примусове лікування, встановлення адміністративного нагляду, притягнення до кримінальної відповідальності);
- проведення різноманітних рейдів з метою затримання правопорушників; виявлення причин і умов злочинності та їх усунення;
- розробка комплексних планів профілактики злочинності на території обслуговування;

- інформування державних органів про стан злочинності, причини та умови, що її детермінують;

- координація діяльності і надання методичної допомоги громадським формуванням у профілактиці злочинів;

- проведення правової пропаганди серед населення.

Неважко помітити, наскільки багатогранна профілактична діяльність органів внутрішніх справ. У той же час вона здійснюється на основі законів і наданих функцій. Якщо підсумувати зміст профілактичної діяльності органів внутрішніх справ, то вона складається з кількох етапів:

- розробка і здійснення загальних напрямків профілактичної діяльності;

- конкретизація загальних планів, «заземлення» їх до рівня колективів, підприємств, установ, організацій і місць проживання населення;

- організація індивідуально-виховної роботи з особами, які поставлені на профілактичний облік в органах внутрішніх справ;

- запобігання злочинам з боку осіб, про злочинні наміри яких відомо органам внутрішніх справ;

- розкриття злочинів і розшук злочинців з метою недопущення нових злочинних проявів;

- виховна робота з раніше засудженими особами з метою недопущення вчинення ними повторних злочинів, тощо.

Викладені вище положення є основою для організації профілактики будь-яких видів злочинів. Знання основних напрямів, форм і методів цієї діяльності дозволить правильно організувати профілактичну роботу¹.

1.4. Правове регулювання та організаційне забезпечення профілактичної діяльності органів внутрішніх справ

Профілактика злочинів у широкому розумінні передбачає такий розвиток економіки, політики, ідеології, культури і побуту, який сприяв би усу-

¹ Курс кримінології: Загальна частина: Підручник: У 2 кн. / О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін.; За заг. ред. О.М. Джужи. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – С. 150-153.

ненню або нейтралізації негативних сторін суспільного життя, які можуть слугувати в якості причин і умов злочинності. Така організація суспільного життя повинна бути забезпечена належним правовим регулюванням. Це впливає насамперед з того, що профілактика злочинів нерозривно пов'язана з послідовним зміцненням законності у процесі державотворення.

Сутність такого правового регулювання полягає у правовій, соціально-корисній суспільній поведінці, яка, протидіючи факторам, що негативно впливають на формування й життєдіяльність особистості, тим самим створює умови для оптимального здійснення профілактичної діяльності.

Поряд із цим правові акти визначають завдання і заходу профілактики злочинів, порядок, форми й методи здійснення цієї діяльності, функції різних її суб'єктів, координацію і взаємодію між ними. Закони й інші нормативні акти забезпечують відповідальність уповноважених осіб за виконання своїх обов'язків, суворе дотримання особистих і майнових прав, законних інтересів громадян і установ, що входять у сферу профілактики злочинів.

За допомогою права забезпечується злагодженість і впорядкованість профілактики злочинів. Об'єктивні властивості й функції правових норм є серйозною гарантією доцільної організації даного виду діяльності.

Профілактична діяльність права полягає у регулюванні сфер громадського життя, при якому існуючі криміногенні фактори або усуваються, або обмежується їх дія. Право не може, зрозуміло, знищити економічні, соціально-культурні причини й умови злочинності, але воно може впливати на їхні негативні прояви: локалізувати, блокувати, організувати належну протидію негативним явищам і процесам.

Виділяють два основних напрями правового регулювання профілактики злочинів. Перший полягає у впливі за допомогою права на криміногенні фактори зовнішнього середовища, що прямо або опосередковано детермінують злочинну поведінку, з метою їх усунення, тобто носить «матеріальний» характер. Другий напрям полягає в юридичному закріпленні прав і обов'язків службових осіб і громадян – суб'єктів профілактики злочинів у здійснення

профілактичних заходів. Цей напрям правового регулювання прийнято називати «процесуальним». Але такий поділ напрямів правового регулювання є умовним, тому що вони як правило взаємодоповнюють один одного. Так, якщо «процесуальний» напрям сприяє впорядкуванню внутрішньорганізаційних відносин самого суб'єкта профілактичної діяльності, то «матеріальний» аспект правового регулювання націлений на надання позитивного впливу на об'єкт для приведення його в такий стан, який здатний спричинити очікувані зміни у середовищі функціонування.¹

Таким чином, правове регулювання профілактики злочинів полягає у нормотворчій діяльності держави та її органів, що визначається законами й іншими нормативними актами, у яких закріплені мета й завдання профілактики злочинів, коло суб'єктів, що здійснюють цю діяльність, їх компетенція, основні форми й методи роботи.

Органи внутрішніх справ у своїй діяльності у профілактиці злочинів керуються Конституцією України, загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права, міжнародними договорами України, указами і розпорядженнями Президента України, постановами і розпорядженнями Кабінету Міністрів України, законами та іншими нормативними правовими актами суб'єктів профілактики, нормативно-правовими актами МВС України.

Загальні принципи та основи профілактичної правоохоронної діяльності, якими безумовно повинні керуватися органи внутрішніх справ у своїй повсякденній роботі, яка направлена на недопущення вчинення злочинів, містяться у міжнародних правових актах і договорах, ратифікованих Україною. До них, зокрема, можна віднести:

- Загальну декларацію прав людини, що прийнята й проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1948 р.;
- Декларацію про захист усіх осіб від катувань і інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведінки й покарання, що

¹ Малков В.Д. Кримінологія: Підручник – 3 видання. - М.: Юстицинформ, 2008. - 528 с.

затверджена резолюцією 3452 (XXX) Генеральної Асамблеї ООН 9 грудня 1975 р.;

- Декларацію принципів і програм дій ООН у сфері запобігання злочинності кримінальним правосуддям, що затверджена резолюцією 46/52 Генеральної Асамблеї 18 грудня 1991 р. та інші.

Основні положення, що регулюють діяльність правоохоронних органів у профілактиці злочинів, записані у Конституції України. Подібну правову основу мають ст. 21 - 68 Конституції України¹, у яких сформований обов'язок держави захищати життя, здоров'я, честь, гідність, власність, закони, поважати права й законні інтереси громадян.

Наприклад, при здійсненні профілактичних заходів, як зазначено у ст. 28 Конституції, неприпустиме приниження гідності особистості, а у ст. 31 зазначено: «...не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду». Ст. 41 Конституції України говорить: «...конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом». Таким чином, у Конституції України визначаються загальна спрямованість і стратегія органів внутрішніх справ щодо профілактики злочинності.

Складовою частиною системи правових норм, що регулюють профілактику злочинів, є акти вищої юридичної чинності, безпосередньо спрямовані на протидію злочинності й будь-яким правопорушенням. До них належать Закони України:

- «Про міліцію» від 20.12.1990 року № 565-XII (із змінами та доповненнями від 29.05.2010 року на підставі ЗУ №2164-17);

- «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24.01.1995 року № 20/95 (із змінами та доповненнями внесеними згідно із Законом N 609-V від 07.02.2007);

¹ Конституція України // Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (остання редакція від 06.04.2010 року) // - <http://zakon1.rada.gov.ua>.

- «Про службу безпеки України» від 25.03.1992 року № 2229-XII;
- «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003 року № 638-IV (у останній редакції від 20.08.2010 на підставі Закону № 2258-17);
- «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 року № 2135-XII (у останній редакції від 20.08.2010 на підставі Закону № 2258-17);
- «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 року № 3341-XII;
- «Про прокуратуру» від 05.11.1991 року № 1789-XII та інші.

У перерахованих документах закріплені основні права й обов'язки міліції у сфері профілактики злочинності, визначені об'єкти й суб'єкти профілактичної діяльності, визначений порядок взаємодії, регламентовані завдання, функції і заходи, що здійснюються правоохоронними органами. Зазначимо, що до цього часу не прийнято Закон України «Про профілактику злочинів», який визначав би систему заходів профілактики злочинів, порядок їх здійснення державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, об'єднаннями громадян, а також права та обов'язки державних органів і організацій, що проводять роботу щодо профілактики злочинів, і осіб, щодо яких здійснюються передбачені цим законом заходи.

Важливу кримінологічну функцію виконують адміністративно-правові заходи профілактики правопорушень, що посягають на громадський порядок і суспільну безпеку. Сам факт застосування примусовий заходів за дрібне хуліганство, дрібне розкрадання, появу у громадських місцях у стані сп'яніння, що ображає людську гідність і суспільну мораль, порушення правил обігу зброї й інші адміністративні проступки мають безпосереднє значення для профілактики різних видів злочинів. При цьому профілактичний ефект застосування адміністративно-правових санкцій забезпечується шляхом впливу на свідомість правопорушника і на конкретні криміногенні ситуації, створення обстановки, що виключає фактичну можливість продовження антигромадської діяльності й переростання їх у злочини.

Для юридичного обґрунтування профілактичних заходів, особливо при здійсненні функцій дізнання й досудового слідства, велике значення має ряд норм кримінального і кримінально-процесуального права. Не стосуючись превентивної ролі всього кримінального законодавства й профілактичних завдань кримінального судочинства в цілому, необхідно, зокрема, відзначити, що нормами кримінального закону, що регулюють систему покарань, порядок і умови їх призначення, звільнення від покарання, установлюється певний правовий режим для засуджених. Важливими елементами цього режиму, що створюють юридичні підстави профілактичної роботи з особами зазначених категорій, є встановлені для них правообмежуючих спеціальних правил поведінки й обов'язків; спостереження, контроль і нагляд за ними з боку правоохоронних органів і громадськості.

Важливе значення для юридичного обґрунтування заходів індивідуальної профілактики відносно осіб, що вже підлягали кримінальному покаранню, має кримінально-правовий інститут судимості.

Правове забезпечення процесу профілактики злочинності здійснюється також багатьма іншими нормами кримінального права. Профілактичний ефект цих норм в одних випадках обумовлений насамперед їх впливом на правосвідомість громадян, а в інших — тим, що вони безпосередньо регулюють конкретні заходи профілактики злочинності, надаючи у розпорядження органів внутрішніх справ як суб'єктів профілактичної діяльності відповідні правові заходи впливу на криміногенні фактори. Це, наприклад, положення кримінального закону про відповідальність за злочини, вчиненні у стані сп'яніння, про необхідну оборону, про добровільну відмову від вчинення злочину, про застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх та інші.

Велике значення для правового регулювання профілактики злочинів мають й ті норми кримінального і кримінально-процесуального закону, якими регламентуються підстави й порядок звільнення від кримінальної відповідальності і зупинення кримінальних справ внаслідок зміни обставин, із за-

лученням особи до адміністративної відповідальності. Процесуальні рішення, прийняті у всіх цих випадках, створюють юридичні підстави для здійснення заходів профілактичного характеру щодо відповідних осіб.

Профілактиці злочинів сприяє весь процес виконання покарань, який регламентується нормами кримінально-виконавчого права.

Поряд із законодавчими актами правове забезпечення профілактики злочинів містять постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України й інших органів виконавчої влади. У них визначаються повноваження службових осіб і державних організацій, встановлюються обов'язкові приписи для громадян, реалізуються заходи профілактичного характеру, що й забезпечує профілактику. До таких нормативних актів, наприклад, можна віднести постанову Кабінету Міністрів України №1767 від 20 грудня 2006 року. «Про затвердження Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007-2009 роки», постанова Кабінету Міністрів України «Про Національне центральне бюро Інтерполу» № 220 від 25.03.1993 та інші.

Обов'язкові приписи профілактичного характеру містять Укази Президента України. Наприклад, Указ Президента України від 11 вересня 2006 року №742 «Про Концепцію подолання корупції в Україні « На шляху до доброчесності»» та інші.

Міністерство внутрішніх справ України на основі й на виконання відповідних законів і постанов урядів видає відомчі нормативні акти, у яких конкретизуються завдання різних ланок органів внутрішніх справ щодо профілактики злочинів, визначаються норми й методи профілактичної діяльності. У відповідних рішеннях колегії, наказах, інструкціях та інших нормативних актах МВС України дається оцінка ефективності результатів профілактичної діяльності, формулюються її пріоритетні напрями, розкриваються недоліки, визначаються шляхи їх усунення.

У систему правового регулювання профілактики злочинів входять норми, що видаються за напрямком інших міністерств і відомств. Наприклад, органи охорони здоров'я видають нормативні акти, що регулюють різні ас-

пекти боротьби з пияцтвом і наркоманією, з особами, що страждають психічними захворюваннями, порядок взаємодії з органами внутрішніх справ. Слід мати на увазі, що відомчі нормативні акти у сфері профілактики правопорушень за своєю юридичною природою відносяться до джерел адміністративного права.

Характер профілактичної діяльності такий, що у ній знаходять застосування норми не тільки тих галузей права, які безпосередньо спрямовані на профілактику злочинності. Так, у трудовому законодавстві передбачені правові наслідки для осіб, що зловживають спиртними напоями та допускають антигромадські учинки, наносячи збиток суспільству вцілому. Застосування санкцій, передбачених трудовим правом, відносно прогульників, п'яниць, порушників трудової дисципліни виявляє безпосередній виховно-профілактичний вплив на них самих, утримуючи їх від вчинення більш серйозних правопорушень.

З норм сімейного права, що мають особливе значення для профілактики правопорушень, як приклад можна привести позбавлення батьківських прав, якщо батьки ухиляються від виконання обов'язків із виховання дітей або зловживають своїми батьківськими правами, жорстоко поведуться з дітьми, здійснюють на них шкідливий вплив аморальною, антигромадською поведінкою, а також якщо батьки є хронічними алкоголіками або наркоманами. У цьому випадку норма сімейного права спрямована на усунення криміногенних обставин, що сприяють несприятливому моральному формуванню особистості у родині.

Певну роль у профілактиці злочинів можуть виконувати також цивільно-правові норми про недійсність угод.

У відповідних випадках для профілактики правопорушень мають значення норми цивільного процесу, наприклад, ті з них, які регулюють порядок розірвання шлюбу, стягнення аліментів, розгляду трудових спорів і цивільних позовів.

Нарешті, правове регулювання профілактики злочинів здійснюється так

званими локальними нормами, які містяться у положеннях, рішеннях та інших актах, що видаються місцевими органами самоврядування.

Таким чином, профілактична діяльність органів внутрішніх справ у цілому має нехай не завжди системні, але досить взаємозалежні юридичні підстави. Нормами різних галузей права детально регламентують всі види й форми профілактики злочинів, її основні напрями.

Профілактична діяльність органів внутрішніх справ регламентована різними відомчими актами щодо відповідних служб і підрозділів. До таких актів, зокрема, відносяться:

- Наказ МВС України від 25.06.2001 року № 507 «Про затвердження Настанови про діяльність органів і підрозділів внутрішніх справ України з попередження злочинів»;
- Наказ МВС України від 20.10.2003 року № 1212 «Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України»;
- Наказ МВС України від 28.07.1994 року № 404 «Про затвердження Статуту патрульно-постової служби міліції України»;
- Наказ МВС України від 13 липня 1996 року № 384 «Про затвердження Положення про приймальники-розподільники для неповнолітніх органів внутрішніх справ»;
- Наказ МВС України від 14.04.2004 року № 400 «Про порядок приймання, реєстрації та розгляду в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються»;
- Наказ МВС України від 26.03.2002 року № 84 «Про затвердження Інструкції про єдиний облік злочинів та Інструкції про порядок та заповнення документів єдиного обліку злочинів, осіб, які їх вчинили та руху кримінальних справ»;
- Наказ МВС України від 04.11.2003 року № 1303/203 «Про затвердження Інструкції про організацію здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі» та інші.

Враховуючи пріоритетну роль органів внутрішніх справ у профілактиці злочинів, з метою конкретної регламентації такої діяльності МВС України у червні 2001 року видало спеціальний наказ № 507 «Про затвердження Настанови про діяльність органів і підрозділів внутрішніх справ України з попередження злочинів». Цим наказом були затверджені Настанова про діяльність органів і підрозділів внутрішніх справ України з попередження злочинів. Відповідно до вимог вищезазначеного наказу МВС України одним з головних критеріїв оцінки діяльності підпорядкованих підрозділів у боротьбі зі злочинністю вважати ефективність впливу профілактичних заходів на рівень злочинності в цілому. Також основними завданнями для підрозділів органів внутрішніх справ щодо профілактики злочинів (у Настанові для кожного підрозділу окремо), що визначені цим нормативно-правовим актом, є:

- виявлення й аналіз причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів, вживання заходів щодо їх усунення або нейтралізації;
- виявлення й постановка на профілактичний облік осіб, схильних до вчинення злочинів;
- встановлення осіб, що здійснюють готування до злочину або замах на злочин, і вжиття заходів щодо припинення їх протиправної діяльності відповідно до чинного законодавства;
- залучення до профілактики злочинів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону й окремих громадян;
- профілактика бездоглядності, безпритульності й правопорушень неповнолітніх та інші.

Основна профілактична діяльність організовується і здійснюється безпосередньо на територіях обслуговування органів внутрішніх справ. Їх співробітники, керуючись нормативно визначеною компетенцією, реалізують у своїй повсякденній правоохоронній роботі наступні заходи:

- готують щомісячні аналітичні огляди криміногенної обстановки на території обслуговування (об'єктах обслуговування);
- здійснюють комплексну оцінку результатів роботи співробітників

підрозділів щодо профілактики злочинів, розробляють заходи щодо її активізації;

- інформують у встановленому порядку органи місцевого самоврядування, а також організації, підприємства, установи, розташовані на території обслуговування (об'єктах обслуговування), про злочини, причини й умови, що сприяли їх вчиненню, з конкретними пропозиціями щодо їх усунення або нейтралізації;

- здійснюють взаємодія з відповідними державними, місцевими органами, відомствами, підприємствами, організаціями, громадськими об'єднаннями;

- проводять комплексні й цільові оперативно-профілактичні заходи щодо профілактики злочинів і покращенню криміногенної обстановки;

- вживають заходів щодо забезпечення безпеки громадян, якщо їх життя, здоров'я, честь, гідність або майно, за наявною оперативною інформацією, може зазнати злочинних посягань;

- виявляють і ставлять на профілактичний облік осіб, схильних до вчинення злочинів, здійснюючи за ними контроль;

- здійснюють контроль над дотриманням особами, звільненими з місць позбавлення волі, встановлених для них у відповідність із законом обмежень;

- у встановленому порядку залучають громадські формування правоохоронної спрямованості й громадян до профілактичної діяльності;

- інформують населення через засоби масової інформації про способи й заходи правомірного захисту від злочинних посягань.

Розкриваючи організаційне забезпечення профілактичної діяльності органів внутрішніх справ щодо профілактики злочинів, варто зазначити, що діюча у цей час система обліку злочинів і злочинців побудована за принципами відомчої статистичної реєстрації, що приводить до її роздробленості. Це, безумовно, ускладнює можливість отримання загальної картини злочин-

ності. Тому дані кримінальної статистики слід доповнювати результатами конкретних соціологічних і кримінологічних досліджень, у ході яких може бути отримана інформація: про концентрацію правопорушень на окремих об'єктах або територіях; про стан охорони державної й громадської власності; про найпоширеніші негативні явища; про ефективність профілактичної діяльності державних органів і громадських організацій.

Як і будь-який вид практично-перетворювальної діяльності, профілактика злочинів потребує належної організації й науково обґрунтованої побудови. При цьому під організацією розуміється впорядкування (регулювання) профілактичної діяльності, що дозволяє досягти її найбільшої ефективності згідно поставлених цілей.

Основу побудови організаційної діяльності щодо профілактики злочинів становить використання закономірностей її протікання й принципів здійснення. Це означає, що вона не може будуватися довільно. Механізм організації цього виду діяльності включає як загальні закономірності і стійкі ознаки побудови та упорядкування будь-якої соціальної системи, так і особливі, специфічні її ознаки, що впливають головним чином зі своєрідності об'єкта впливу (злочинності), його природи і тенденцій зміни. Крім того, під організацією ми розуміємо не просто організаційну структуру у статистиці, але й організаційний процес профілактики злочинності, що включає: формулювання цілей і завдань; інформаційне забезпечення; кримінологічне прогнозування й планування; безпосереднє організаційне забезпечення реалізації запланованих заходів; здійснення взаємодії й координації суб'єктів профілактики; внесення коректив і змін у діяльність на основі оцінки її ефективності й нових потреб практики; правове забезпечення; ресурсне забезпечення (розв'язання кадрових, фінансово-господарчих, матеріально-технічних та інших питань з створення умов для нормального функціонування системи профілактики злочинів).

Перераховані елементи процесу організації профілактики злочинності, безумовно, не вичерпують усіх його характеристик, і навіть послідовність їх

перерахування є умовною. Але у своїй сукупності вони становлять ядро й неодмінні атрибути побудови й здійснення профілактичної діяльності.

1.5. Зарубіжний досвід профілактичної діяльності правоохоронних органів

Інтернаціоналізація й тенденція транснаціональності злочинності обумовлюють зростання значення такої складової організації профілактики злочинів, як вивчення та використання закордонного досвіду. В останні два десятиліття у західноєвропейських країнах (США, Канаді, Японії) активно розвивається теорія і практика профілактики злочинів. Кримінологи західних країн ведуть мову не про профілактику злочинності як соціального явища, а лише про її обмеження або про стримуючий вплив на конкретні криміногенні фактори й обставини. Все-таки у практичному аспекті профілактикою злочинів робиться дуже багато, зокрема очікується, що профілактика не може бути ефективною, якщо вона не організована на систематичній і скоординованій основі і не включає заходів щодо поліпшення життя населення, удосконалення карного правосуддя і пенітенціарної системи.

У країнах-членах Європейського Союзу виділяють два рівні профілактики злочинів: соціальна і ситуаційна. Соціальна профілактика спрямована на зміну несприятливих умов формування особистості людини, особливо мікросередовища й мікросоціальної ситуації. Ситуаційна виходить із того, що окремі категорії злочинних діянь відбуваються при певних обставинах, у певний час і певних місцях. Сама ситуація стимулює й провокує певні види злочинів (вуличні бійки у кінотеатрах і розважальних закладах, зґвалтування у парках, скверах і т.д.). Така профілактика за вітчизняної термінології відповідає запобіганню й припиненню злочинів.

У Федеративній Республіці Німеччина (далі ФРН) виділяють первинну, вторинну й третинну превенцію. Первинна спрямована на подолання дефіциту соціальності й позитивної правосвідомості як головної причини злочи-

нів. Вторинна здійснюється поліцейськими органами й пов'язана із правовими коштами втримання від злочинів. Третинна превенція - це ті профілактичні заходи й кошти, які застосовуються у процесі покарання та ресоціалізації злочинців.

Для координації профілактичної діяльності у багатьох країнах створені відповідні органи (наприклад, Національні Ради). Основними їхніми функціями є: збір інформації, планування, виконання та оцінка програм щодо профілактики злочинів, координація діяльності поліції й інших органів, що працюють у цій сфері, забезпечення участі населення, співробітництво із засобами масової інформації, науково-дослідна робота, співробітництво із законодавчими органами, що визначають політикові в області боротьби зі злочинністю, навчальна підготовка.

У практичній діяльності поліції широко пропагується теза про те, що злочини відбуваються найчастіше тоді, коли потенційний злочинець зустрічає вразливу, не охоронювану жертву або об'єкт. Тому превентивні заходи повинні бути спрямовані або на злочинця, або на систему безпеки, або на потенційну жертву (індивідуальна, загальна й віктимологічна профілактика). У цій тріаді особлива увага приділяється охоронній профілактиці та цілеспрямованій роботі з населенням, спрямованій на його самозахист.

У ФРН довго вважалося, що профілактика злочинів є «додатковим продуктом» поліцейської роботи, адже саме існування апарату поліції діє як фактор, що стримує злочинність. Але починаючи з 60-х років поліція стала широко практикувати цілеспрямовану роботу із громадськістю з орієнтацією на самозахист: консультувати населення, як за допомогою технічних засобів вберегти від злодіїв майно і як, завдяки правильним діям, не стати жертвою злочину. У цих цілях практикуються: безкоштовне розповсюдження рад щодо профілактики злочинів, трансляція і демонстрація у засобах масової інформації передач із циклу «Кримінальна поліція радить». Існує спеціальна програма профілактики злочинів кримінальною поліцією, центральною іде-

єю якої є наступна формула: будь-який контакт поліцейського з населенням повинен служити інтересам профілактики.

У Сполучених Штатах Америки (далі США) існує три моделі превентивної діяльності: модель громадських установ, модель безпеки індивідуума та модель впливу через навколишнє середовище. На федеральному й місцевому рівнях реалізуються програми профілактики злочинів. У деяких штатах участь громадян у зміцненні правопорядку дозволило знизити кількість пограбувань на 30%. Тут використовується винагорода за інформацію, що має оперативно-профілактичне значення.

У Канаді широко практикується участь громадян у патрулюванні. Діючи разом з поліцією, цивільні патрулі знижують страх перед злочинцями й підтримують відчуття особистої безпеки. У ряді випадків створюються так звані контрольні пости навколо виявлених зон підвищеної злочинної активності, особливо в нічний час.

У Великобританії розроблені мінімальні стандарти кримінальної безпеки, широко використовується залучення населення до співробітництва з поліцією (патрулювання, чергування в найбільш криміногенних районах). Для представників громадськості практикується безкоштовна видача «поліцейського» обмундирування (без знаків розрізнення й службової атрибутики), засобів радіозв'язку, кийків, наручників й навіть зброї для «бойового» патрулювання на поліцейських автомобілях. Уся ця діяльність отримує моральну й матеріальну підтримку суспільства й держави.

Одним з найбільш витребуваних є віктимологічна профілактика злочинів. Вона не вимагає більших матеріальних витрат і реалізує властиве всім людям прагнення до самозахисту. У Західній Європі й США з'явилася безліч популярних статей і рекомендацій на тему «Як захистити себе, свою родину, своє житло й свою власність від злочинних посягань». Реалізуються програми захисту потерпілих і свідків у кримінальних справах, сформувалися асоціації потерпілих від злочинів. Всюди виникають «Асоціації сусідів», члени

яких патрулюють мікрорайони й селища та при необхідності викликають поліцейські патрулі.

У всіх навчальних закладах - від початкової школи до вузів - проводяться заняття з прикладної віктимології. Бажаючі можуть не тільки прослухати лекції, але й пройти спеціальний тренінг: опанувати прийоми самозахисту та виробити навички оптимальної поведінки в екстремальних ситуаціях.

Досить цікавим є так званий архітектурний напрям у практиці профілактики злочинів. Було встановлено, що у багатоповерхових житлових будинках реєструється у сім раз більше злочинів, аніж у малоповерхових житлах. Виявилося, що архітектурний стиль великих міст у цілому нерідко ініціює злочин й полегшує його вчинення. Ці фактори стали враховувати у практиці містобудування при виконанні наступних робіт: розширення обсягу будівництва малоповерхових котеджів; скорочення кількості тупиків, прохідних дворів, підвалів і підземних переходів; знесення будинків, що визначають «криміногенний ландшафт». У Лондоні жителям криміногенного кварталу Стоунбридж Міністерство житлового будівництва виділило по 1 тис. фунтів стерлінгів для встаткування кожної квартири цього кварталу системою сигналізації й іншими засобами захисту.

У Західній Європі і США величезна увага приділяється превентивним заходам, спрямованим на профілактику насильства у суспільстві. Так, Адміністрація Президента США прийняла федеральну програму морального оздоровлення американського суспільства. Основними елементами цієї програми є:

- формування ненасильницьких установок і навичок у підростаючого покоління;
- підтримка місцевих громад у запобіганні насильства;
- припинення насадження расової і національній-культурно-національної ворожнечі;
- обмеження поширення зброї серед громадян;

- ідеологічне і матеріальне стимулювання оздоровлення сімейного способу життя;
- рекомендації засобам масової інформації щодо скорочення реклами насильства і проведенню пропаганди, що сприяє скороченню насильства;
- проведення наукових досліджень, присвячених виявленню умов, за яких профілактика злочинів здійснюється найбільше успішно.

Потрібно відзначити, що програми профілактики насильства розробляються у рамках двох основних напрямів профілактики злочинів, прийнятих у США: соціального реформування і клінічної кримінології. Крім цих моделей у практиці профілактиці злочинності в останні роки досить популярними стають заходи, пов'язані із реформою поліцейської системи з використанням досягнень науки.

Численні комісії, що перевіряли діяльність поліцейських відомств США, дійшли висновку, що ці структури ізолювалися від населення й не в змозі контролювати розвиток криміногенної ситуації у країні. Нова стратегія отримала назву громадської поліцейської діяльності. Відповідно до неї головним завданням поліції є активна діяльність щодо профілактики злочинів, а не реагування на повідомлення та протидія. Головний акцент став робитися на демонстрацію присутності поліцейських у житлових районах. При цьому поліцейські значною мірою відмовилися від використання автомобілів, щоб бути ближче до людей. Із цією ж метою вони стали користуватися велосипедами або патрулювати пішки.

Велика увага у цей час стала приділятися усуненню причин і умов злочинів, припиненню актів вандалізму, запобіжним заходам щодо конфліктних ситуацій у родині, формуванню довірчих відносин між поліцією і громадянами.

Значну роль у підвищенні ефективності профілактики злочинів відіграє використання досягнень науки. Особливо перспективними є: застосування лазерної та іншої оптичної техніки з метою контролю над рухом транспорту, наркотиків, зброї і т.д.; удосконалення методик складання соціально-

психологічного портрета злочинця із характерних ознак злочину і обстановки на місці його вчинення; підвищення рівня інформаційного забезпечення запобігання й припинення злочинів. У США створені Національний центр інформації про злочини, Уніфікована система обліку й реєстрації злочинів і Автоматизована система ідентифікації відбитків пальців.

Досить розповсюдженою заходом покарання стає домашній арешт із електронним моніторингом, що є ефективним заходом профілактики рецидиву злочинів. З нетрадиційних методів профілактики злочинів, що практикуються у США, слід відзначити спроби застосування гіпнозу і медитацій (групові сеанси гіпнозу й антикриміногенної медитації).¹

У цілому вивчення моделей, форм і методів профілактики злочинів, що використовуються у закордонних країнах, дозволяє зробити висновок про постійний рух до реалізації у цій діяльності принципів системності, адекватного забезпечення, гуманізму й участі всіх членів суспільства.

Питання для самоконтролю:

1. *У чому полягає сутність профілактики злочинності у широкому й вузькому розумінні?*
2. *Які завдання профілактики злочинів?*
3. *У чому полягає соціально-правова обумовленість профілактики злочинності?*
4. *Поняття та сутність загальносоціальної профілактики злочинів.*
5. *Розкрийте сутність спеціально-кримінологічної профілактики злочинності.*
6. *Розкрийте правову основу профілактики злочинності.*
7. *У чому полягає специфіка діяльності органів внутрішніх справ у профілактиці злочинів?*
8. *Розкрийте організаційне забезпечення профілактики злочинів.*
9. *Назвіть основні напрями правового регулювання профілактики злочинів.*
10. *Розкрийте зарубіжний досвід профілактики злочинів.*

¹ Малков В.Д. Кримінологія: Підручник – 3 видання. - М.: Юстицинформ, 2008. - 528 с.

РОЗДІЛ 2. ОБ'ЄКТИ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Злочинність як об'єкт профілактики

2.2. Причини та умови злочинності як об'єкт профілактики

2.3. Особа злочинця та його жертва як об'єкт профілактики.

2.1. Злочинність як об'єкт профілактики

Злочинність завжди викликає увагу суспільства, з однієї сторони це пов'язано з дослідженням, що саме собою являє злочинність, і з іншої сторони – саме які заходи є найбільш ефективними для зменшення цього явища у суспільстві. На кожному етапі розвитку людство намагалось вирішити ці питання. У зв'язку з тим, що злочинність дуже складний феномен, всі ідеї (як на рівні концепцій, так і на рівні побутової свідомості) розкривали певні риси цього явища, робили розуміння її більш повним та ґрунтовним. Але на сьогоднішній день не можливо сказати, що сутність цього феномену до кінця не пізнана.

Історія суспільства пов'язана з дослідженням злочину та злочинності. Античні філософи (Платон, Аристотель, Сенека, Цицерон, Публій Сир, Гораций, Вергілій, Ювеналій та інші) у своїх працях приділяли увагу злочинам та причинам, що їх обумовлюють.

Складність проблеми злочинності проявляється у тому, що сьогодні у вчених немає єдиної думки щодо визначення поняття злочинності.

Всі точки зору вчених на визначення злочинності як явища можливо розподілити на чотири групи підходів: правовий; соціологічний; антропологічний; теологічний; кримінологічний – дозволяє вивчати злочин у контексті зовнішніх умов середовища, у процесі формування особи та характеристик самої людини, а також необхідно відзначити, що злочин при цьому підходить розглядається як дія, що розгортається у просторі і часі. Межі кримінологічного аналізу злочинів значно ширше ніж кримінально-правового

Складність проблеми злочинності проявляється у відсутності у вчених єдності у визначенні цього кримінологічного феномена. І.І.Карпец у книзі «Злочинність: ілюзії та реальність» приводить десятки дефініцій: «Злочинність – сукупність діянь, що заборонені законом під жахом покарання, які вчинені на даній території у даний час», «Злочинність – показник соціальної патології», «Злочинність спосіб досягнення соціальних благ та влади», «Злочинність – один з параметрів суспільства, що характеризує стан соціального механізму, невідповідності його складових частин...», «Злочинність – не сукупність одиничних суспільно небезпечних явищ, а соціальний процес, що має єдині закони розвитку соціальних явищ...», «Злочинність – побічний продукт цивілізації», «Злочинність і насилля - частина сучасної культури», «Злочинність, як і гріх, - нормальне явище суспільства», «Злочинність – різновид душевних хвороб», «Злочинність – різновид морального божевілля».

Всі визначення можливо розподілити на декілька груп у відповідності з підходами к аналізу сутності злочинності, що розробляються їх авторами. До них належать:

- Правовий. Сутність правового підходу міститься у розгляді злочинності як збірного поняття – сукупності або системи злочинів. Злочинність – це цілісна сукупність (система) злочинів, що вчинені у країні за певний період часу. Її елементи – окремі злочини та їх види – знаходяться в певній взаємодії, вимірюються та прогнозуються.

- Соціологічний. Сутність соціологічного підходу до визначення злочинності характеризується: - злочинність розглядається як специфічна характеристика суспільства – здатність породжувати злочинність у великій кількості; - розробка категорії «злочин», що не залежить від законодавства (виключення такої ознаки, як протиправність, при збереженні винності та акцентуації уваги на суспільну небезпеку).

- Антропологічний. Антропологічний підхід до аналізу злочинності ґрунтується на визначенні злочинності як хвороби не суспільства, а окремих

людей. Злочинність – результат виродження, дегенерації, наслідок тих чи інших психофізичних аномалій, які тягнуть за собою «моральне божевілья». При цьому поняття осудності та загальна превенція кримінального покарання втрачає смисл. Основний метод впливу на злочинність – відокремлення здорових осіб від хворих (ізоляція, лікування або знищення).

Антропологічний підхід в кримінології нерідко називають ломброзіанство (неоломброзіанство), а сам науковий напрям асоціюється з ім'ям італійського вченого Чезаре Ломброзо.

- Теологічний. Основна кримінологічна ідея теологів: злочинність – прояв зла. Злочин є результатом того, що людина відвернулася від бога (зневіра), або опинилася у владі диявола (сатанізм). Ідеї теологічного підходу до вивчення злочинності мають трансцендентний характер, але в той же час вони мають велике значення для світогляду. До таких ідей належать: - злочинність – зло. Заперечення її – добро; - мета впливу на злочинність – рух суспільства до вищої справедливості шляхом вирішення протиріч між добром і злом; - добро онтологічно сильніше зла, в цьому джерело оптимізму тих, хто бореться зі злочинністю.

Інколи неправові підходи називають нетрадиційними, але кожний з розглянутих підходів до вивчення злочинності має свої сильні та слабкі сторони. Найбільша небезпека для кримінології полягає в абсолютизації однієї з граней кримінологічного феномену та в механічному поєднанні різнорідних підходів. Завдання кримінологічного пошуку міститься у формуванні єдиної теорії злочинності, що здатна об'єктивно відобразити складну сутність кримінально-криміногенної реальності.

Визначаючи злочинність необхідно визначити як складне, багатопланове явище, яке представляє собою сукупність злочинів, що були вчинені в певних умовах місця та часу, але яке не зводиться до простої механічної суми індивідуальних актів злочинної поведінки. Саме тому, що злочинність являє собою органічну сукупність злочинів вона має кількісні та якісні ха-

рактеристики, які відрізняються від характеристик окремого злочину¹. У цьому плані, злочинність як сукупність множення елементів, повинна розглядатися як стохастична (вірогіднісна), складна (багатомірна), гетерогенна (неоднорідна) сукупність, що характеризується системою властивостей та параметрів. Як інші масові статистичні явища, вона відповідає певними статистичним закономірностям, які можуть бути визначені, виражені у кількісних показниках та використані для її дослідження. Невпорядкованість, стихійність, іррегулярність елементів, що утворюють злочинність, як визначає В.М.Кудрявцев, не означають, що відсутні будь-які закономірності у її характеристиках. Оскільки злочинності притаманні такі риси як масовість, і тому випадкові відхилення урівнюють загальні тенденції і створюється стійкість параметрів злочинності².

При визначенні злочинності необхідно розглядати це явище як систему. Система характеризується рядом ознак: це цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів; вона володіє структурою, для неї характерно виділення ієрархічних елементів; взаємодіючи з середовищем, вона може розглядатися як елемент вищої по відношенню до неї більш широкої системи; структура конкретної системи токова, що її елементи володіють до відношенню до неї властивостями систем³. Соціальні процеси відбуваються у часі і за своєю природою є динамічними. Розвиток соціальних явищ і процесів обумовлюється зовнішніми умовами та факторами, і системний підхід передбачає спеціальний аналіз.

Злочинність – це соціально-правове історичне змінне негативне масове явище, яке складається із всієї сукупності злочинів, що вчиняються у той або інший період у державі, що має кількісні та якісні показники. Ця дифініція злочинності домінує у науковій літературі, особливо у вітчизняній. Але з разом з визначенням злочинності як соціального явища вона розгляда-

¹ Кудрявцев В.Н. Причинность в криминологии. –М.: 1968, –с. 106-107; Кузнецова Н.Ф. Преступление и преступность. –М.: 1969. –с. 171-172; Карпец И.И. Проблема преступности. –М.: 1969. –с. 128; Яковлев А.М. Преступность и социальная психология. –М.: 1971, –с. 39-60; Вицин С.Е. Моделирование в криминологии. –М.: 1973. –с.24-25.

² Кудрявцев В.м. Причинность в криминологии. –М.: 1968. –с.108.

³ Добров Г.м. Наука о науке. –Киев, 1970. –с. 63.

ється і через інші родові поняття, такі як негативний соціальний процес, побічний процес цивілізації, показник соціальної патології та інше. Незважаючи на суттєву різницю перерахованих понять, які характеризують злочинність, її видові отличительные ознаки (соціальний, кримінальна протиправність, змінне, масове, сукупність діянь та інше), як правило співпадають.

Злочинність – явище соціальне. Це означає, що вона обумовлена не біологічною природою людини, хоча остання може здійснювати певний криміногенний вплив на генезис злочинної поведінки, а природою та змістом суспільних відносин та протиріч.

Соціальність злочинності підтверджується дослідженнями, що проводилися у різних країнах світу. Резолюції, керівні принципи, аналізи та інші матеріали конгресів ООН 1955, 1960, 1965, 1970, 1975, 1980, 1985, 1990, 1995, 2000, ---, спрямовані на пояснення та контроль злочинності, виражають міжнародну позицію, виходять з соціальної природи злочинності.

Злочинність – явище не тільки соціальне, але і правове. І хоча право – теж соціальна категорія, вказівка на правовий характер злочинності має принципове значення. Воно виходить з стародавнього та загальновизнаного принципу «Nullum crimen sine lege» (немає злочину без вказівки на нього у законі), який закріплений у правових системах більшості країн світу, у тому числі Конституції України (ст.), КК України (ст.). Злочинність розглядають як різновид поведінки, що відхиляється від норми. Останнє існує об'єктивно, незалежно від того, визнано воно кримінальнокараним чи ні, оскільки точкою отчета відхитлень можуть бути не тільки кримінально-правові заборони, але і історичні національні традиції, норми, інших галузей права (конституційного, адміністративного, службового, податкового та інших). Не тільки криміналізація його особливо небезпечних форм у кримінальному законі робить відповідні види поведінки, яка відхиляється від норм, злочинною, а злочинність стає відносно визначеним та правовим явищем. При відмові від принципу законності злочинність втрачає цей основополагаючу ознаку. Тому що вона не може розглядатися як інша поведінка, що

відхиляється від норм аморфних моральних, релігійних та інших норм і установок, що існують у тій або іншій країні.

Злочинність – історично змінне явище. У зв'язку зі змінами суспільства, його соціально-етичних, ідеолого-управлінських, науково-технічних та інших об'єктивних умов якісно та кількісно змінюється злочинність. Разом з цим йде процес відмирання старих форм злочинної поведінки та зародження її нових видів. Наприклад, у КК України зв'явився розділ ---- Злочинність у сфері комп'ютерної інформації. У цьому розділі передбачені діяння, пов'язані з неправомірним доступом до інформації

Таких трансформацій у кримінальному законодавстві було багато. Вони серйозно впливають на кількісні та якісні показники злочинності. І хоча відмирання та зародження діянь є лише власна криміналізація та декриміналізація реально існуючих форм людської поведінки, цей процес є об'єктивно заданий. Історичний аналіз серйозних кримінально-правових змін демонструє, що вони головним чином обумовлені суттєвими змінами соціально-економічних, політичних та інших факторів. Разом з тим деякі зміни були викликані суб'єктивізмом властей, ідеологічними та релігійними вимогами.

Злочинність – негативне явище. Ціна її велика. Злочини завдають шкоду особі, економіці, екології, громадському порядку, державній владі та іншим об'єктам посягання. Кожного року шкода (матеріальна, фізична, моральна), що завдається злочинам являє собою величезні величини, що свідчать про особу негативном характері злочинності, врахованої та латентної. У ціну злочинності враховуються величезні витрати суспільства, що спрямовані на боротьбу з нею, восстановление справедливості, покарання винни та утримання їх у ізоляції.

Злочинність масове явище, яке являє собою сукупність злочинів та осіб, що їх вчинили у певних просторово-часрвих межах, на території держави, регіона протягом року, кварталу, місяця. Будучи сукупністю окремих злочинів, вона не є їх механічною сумою. Злочинність як масове соціальне явище має свої специфічні ознаки кількісні та якісні, яких немає у одинич-

них злочинах. Виділення ознак злочинності на ці групи умовно, і злочинність – явище цілісне і всі її ознаки взаємопов’язані між собою.

Також використовується такий показник, як інтенсивність злочинності (інтенсивність від лат. *Intension* – напруженість, посилення), являє собою якісно-кількісно показник криміногенної обстановки у країні, регіоні, оайоні або населеному пункті, який вказує на рівень злочинних проявів, темпи їх зростання або ступінь суспільної небезпеки (тяжкості). У зв’язку з цим конкретні показники інтенсивності злочинності можуть бути індикаторами і рівня, і динаміки, і структури.

У літературі інтенсивність злочинності традиційно ідентифікується з коефіцієнтом злочинності, т.б. числом злочинів на 100 тис. або 10 тис. коефіцієнт злочинності є одним з базових показників інтенсивності злочинності. Порівнюючи коефіцієнти злочинності різних країн, регіонів або населених пунктів, ми маємо достатньо об’єктивні основнания для визначення на якій території інтенсивність злочинності вище або нижче.

Тенденції злочинності розкривають основну спрямованість розвитку злочинності і її окремих видів у минулому, сучасному та можливому майбутньому. Тенденції злочинності розкриваються на основі жинаміки злочинності у цілому, а також її окремих груп та видів, на основі динаміки структурних змін всередині самої злочинності.

Якісні ознаки злочинності розкривають структуру та характер діянь. Структура злочинності вимірюється в частці окремих груп і видів злочинів до їх загальної кількості. Характер злочинності вимірюється у якісних оцінках таких як суспільна небезпека, тяжкість, рецидив та ін. Характер злочинності – її особливий якісний показник тісно пов’язаний зі структурою злочинності, але який акцентує увагу не стільки на кількісному розподілу, скільки на основному змісті видів злочинної поведінки, домінування цих видів у структурі врахованої та реальної злочинності, на розподіл злочинів по групам населення, соціально-економічним сферам та інш.

Злочинність як соціальне явище має низку ознак, які відсутні у злочині, як індивідуальному акті поведінки. Ці ознаки відображаються рядом показників¹. Кількісні показники злочинності характеризують стан та динаміку злочинності. Стан злочинності вимірюється в абсолютних (рівень) та відносних (коефіцієнт) показниках.

Рівень злочинності – це абсолютна кількість злочинів, скоєних на певній території за певний відрізок часу, а також осіб, що вчинили злочини. Рівень злочинності разом з врахуванням загальної (абсолютної) кількості вчинених злочинів та осіб, що їх вчинили, може враховуватися кількість корисливих, насильницьких, необережних та інших злочинів, а також злочинності неповнолітніх, жінок, військовослужбовців, окремих видів злочинів.

При оцінці стану злочинності у абсолютних показниках крім зареєстрованих злочинів, необхідно також враховувати латентні (приховані) злочини, число, яких може бути перевищувати кількість офіційно зафіксованих злочинів. За експертними оцінками загальна кількість врахованих та латентних злочинів являє собою ---- діянь проти -----, відображених у даних офіційних обліків. Зареєстровані та латентні злочини визначають стан реальної злочинності. Частка невиявлених осіб, що вчинили злочини, у структурі реального числа правопорушників у ---- разів перевищує число виявлених осіб, що пов'язані з вчиненням злочинів.

У широкому розумінні стан злочинності неможливо оцінити поза її реальною динамікою, темпів зростання або зниження окремих груп або видів злочинів. Тільки при комплексному підході можна об'єктивно оцінити реальний стан злочинності у країні, регіоні або населеному пункті.

Важливе значення при оцінці стану злочинності мають данні про питому вагу злочинів.

¹ Див.: Кондрашков Н.Н. Количественные методы в криминологии. – М., 1971; Блувштейн Ю.Д. Криминология и математика. – М., 1974; він же. Криминологическая статистика (статистические методы в анализе оперативной обстановки). – Минск, 1981; Кондратюк Л.В. Система криминологических показателей и методы их вычисления. – М., 1978; Зелінський О.Ф. Методика криминологічних досліджень. – Харків, 1992; Токарев А.Ф. Криминологическое прогнозирование и предупреждение преступности. – М., 1990; Литвак О.М. Державний вплив на злочинність: Криминолог.-правове дослідження. – К.:Юрінком Інтер, 2000.

Наступний індикатором загального стану злочинності є розподіл по адміністративно-територіальним утворенням (географія злочинності), по сферах соціального життя, галузям виробництва, формам власності та іншим важливим параметрам життя і життєдіяльності людей.

Абсолютні та відносні дані про злочини, особах, що їх вчинили, важливі, але вони не завжди дають можливість об'єктивно оцінити та порівнювати злочинність різних країнах та регіонах, так і при порівнянні злочинності у різних країнах або на територіях, де може проживати різна кількість людей. Для того, щоб співставити ці показники розраховується коефіцієнт злочинності, тобто число злочинів або виявлених осіб на одно й тож число населення.

На ці показники можуть впливати зміни у законодавстві або у практиці його застосування. Прийняття нового законодавчого акту, криміналізуючого або декриміналізуючого діяння, тягне за собою збільшення чи зменшення числа злочинів.

З метою отримання даних, придатних для коректного порівняння у просторі та часі, використовують такий показник інтенсивності злочинності як коефіцієнт злочинності. *Коефіцієнт злочинності* – відносний статистичний показник, який характеризує інтенсивність злочинності на певній території (країна, область тощо) і виражається в кількості злочинів, що припадає на кожну 1000 (10 або 100 тис.) чол. населення даної території. Коефіцієнт злочинності розраховується за формулою:

$$K.з. = \frac{З \cdot 1000}{Н}, \text{ де}$$

З - кількість злочинів, зареєстрованих на певній території за певний період часу, Н - кількість населення, яке проживало на даній території в певний період часу. Коефіцієнт злочинності може розраховуватись на все населення або на населення, яке досягло віку кримінальної відповідальності. В першому випадку коефіцієнт злочинності відображатиме ступінь враженості

злочинністю населення даної території, в другому – ступінь його кримінальної активності.

Для більш чіткого визначення коефіцієнта злочинності бажано враховувати не все населення, а лише ті вікові групи, представники яких можуть бути притягнуті до відповідальності за злочин відповідно до діючого кримінального законодавства. Часто при розрахунках цього показника не включаються не лише діти, але й престаріла частина населення, оскільки на частку таких осіб припадає дуже незначна кількість вчинених злочинів.

Використовується також спеціальний коефіцієнт злочинності, який являє собою кількість злочинів певного виду, зареєстрованих на даній території за даний період часу в розрахунку на 1000 (10 або 100 тис.) чол. населення у віці 14 років і більше. Таким же чином може бути розрахований спеціальний або деталізований коефіцієнт злочинної активності щодо статевих, вікових та інших соціально-демографічних груп населення.

Кількісні показники стану злочинності відіграють суттєву роль при її вивченні. Вони використовуються:

- а) при порівнянні проявів злочинності в різні періоди;
- б) для порівняння проявів одного структурного виду злочинності з іншим;
- в) з метою порівняння однакових періодів проявів злочинності у різних територіальних одиницях.

Злочинність як явище матеріального світу перебуває у постійному русі і зміні, у безперервній динаміці. *Динаміка злочинності* – кримінологічна категорія, що означає зміни у стані, структурі, характері, географії злочинності, що відбувалися протягом певного періоду. Основним показником динаміки є темп зростання або зниження кількості зареєстрованих злочинів. Цей показник показує, у скільки разів або на скільки процентів певна кількість злочинів або злочинців більша або менша аналогічного показника, взятого за базу порівняння. В якості бази для порівняння може бути взятий показник першого року періоду, за який аналізується злочинність, або показник кож-

ного попереднього року. В першому випадку темп зростання або зниження вираховується щодо постійної бази і називається базисним, а в другому – щодо змінної бази і називається ланцюговим. Темп зростання або зниження злочинності характеризує інтенсивність зміни її рівня за одиницю часу. Цей показник може бути обрахований за формулою:

$$T.б. = \frac{Z_i \cdot 100}{Z_o}, \text{ або } T.л. = \frac{Z_i \cdot 100}{Z_{i-1}}, \text{ де}$$

Z_i – кількість злочинів, скоєних у певному році; Z_o – кількість злочинів, скоєних протягом першого року даного ряду динаміки; Z_{i-1} – кількість злочинів, скоєних у попередньому році.

Ми розглядали кількісні показники злочинності, але вона, крім того, має і якісну сторону. Якісні показники злочинності — це її структура і характер.

Структура злочинності — це внутрішня, властива їй, ознака, яка розкриває якісно різні групи або види злочинів, з яких вона складається, скоєні за певний відтинок часу і на певній території. Структура виразно говорить про те, що собою являє злочинність у конкретних умовах, яка визначальна якість цього явища. Основним показником структури злочинності є питома вага окремих груп або видів злочинів відносно їх загальної кількості. Питома вага — це процентне співвідношення частини злочинності до її загальної величини. Наприклад:

$$П.в. = \frac{З.в. \cdot 100\%}{З.з.}, \text{ де}$$

З.в. – кількість злочинів певного виду,

З.з. – загальна кількість зареєстрованих злочинів.

У науковій та практичній діяльності виділяються різні види структури злочинності. Злочинності, як і будь-якому іншому явищу, властива просторово-часова структура. Чинники, що формують злочинність, певним чином

«розлиті» в просторі (по регіонах, населених пунктах різного типу) і часі (по годинах доби, днях тижня, порах року). Можна побудувати структуру злочинності, виходячи із ступеня суспільної небезпеки злочинів (особливо небезпечні, тяжкі, менш небезпечні, що не становлять великої суспільної небезпеки). Певний інтерес становить структура злочинності за об'єктом злочинних посягань і психічним ставленням винуватця до скоєного (за главами Кримінального кодексу, або — умисні і необережні), за ознаками особи злочинця (чоловіча, жіноча, неповнолітніх, дорослих, первинна і рецидивна, пенітенціарна). Виділяють також злочинність однаків і групову, майнову і немайнову, у сфері сімейно-побутових відносин, галузях народного господарства (будівництво, торгівля, банківська діяльність, транспорт), організовану і професійну.

Крім рівня, динаміки, структури і характеру злочинності, у кримінології існує таке поняття, як *«географія злочинності»*, під якою розуміється її розповсюдження по різних регіонах (територіях) держави. Географія злочинності звичайно визначається за допомогою таких показників як питома вага злочинності регіону у загальній кількості злочинів, скоєних в країні, а також регіональні коефіцієнти злочинності.

Практика показує, що географічна нерівномірність у рівні, динаміці і структурі злочинності пояснюється:

- 1) соціально-економічними умовами того чи іншого регіону;
- 2) національним складом і структурою населення;
- 3) рівнем соціального контролю за поведінкою людей;
- 4) рівнем культурно-виховної роботи та організації дозвілля населення;
- 5) станом боротьби із злочинністю.

Виявлення і врахування територіальної різниці злочинності — ключ до ефективних заходів запобігання злочинам. У цьому випадку стають більш видимими і конкретні чинники злочинів, що має не лише пізнавальне значення, але й є основою для організації ефективної профілактичної діяльності.

Останнім часом все частіше висловлюється думка, що поряд із традиційними показниками потрібно використовувати показник обсягу заподіяної шкоди, включаючи витрати держави на боротьбу із злочинністю. На жаль, методика виміру реальної «ціни злочинності» поки що розроблена недостатньо. Однак, такі показники, безумовно, є конче необхідними.

Характеристика основних показників злочинності буде неповною без урахування латентної злочинності, без цього неможливо визначити реальний стан злочинності у суспільстві.

2.2. Причини та умови злочинності як об'єкт профілактики

Проблема детермінації злочинності - центральна і чи не найскладніша з усіх в кримінологічній науці, її важливість обумовлюється тим, що, в разі розкриття причин злочинності у сучасному суспільстві, з'явиться можливість розробити та здійснити ефективні заходи боротьби з цим негативним явищем. Однак, ця проблема й до цього часу не знайшла однозначного вирішення через наявність багатьох чинників, які обумовлюють таке явище як злочинність.

Детермінація – поняття, що походить від слів «детермінант», «детермінувати». Латинське слово «determinare» означає «визначати», відповідно детермінант – «що визначає», «детермінувати» – «обумовлювати», «детермінація» – процес обумовлення.

Коли кажуть про детермінізм, то мають на увазі визначення загального взаємозв'язку, взаємодії всіх речей, об'єктів, явищ та процесів. Саме у такому значенні поняття «детермінація» використовується у науковій літературі. У кримінології, цей термін є об'єднуючим для термінів «причини» та «умови».

Кримінологічна детермінація є різновидом соціальної детермінації. До процесу детермінації належать причини, умови, корелянти. Детермінація включає різні зв'язки: причинно-наслідкові, кореляційні, функціональні, зв'язки стану, структурно-системні тощо. Система охоплює усі три види детер-

мінації у часі: детермінація минулого, теперішнього та майбутнього і є різновидом соціальної, статистичної (ймовірної), ідеально-цільової детермінації.

Філософська категорія причинності відображає один із найбільш загальних, фундаментальних законів буття. Він поширюється на всі явища і процеси природи та суспільства - як індивідуальні, так і масові, включаючи ті, які носять ймовірний характер. Таке положення є досить суттєвим і для кримінології. Як наука, вона намагається дати обґрунтовану відповідь не тільки на питання про причини індивідуальної злочинної поведінки, але й злочинності в цілому. Категорія причинності включає в себе такі поняття: причина, умова, наслідок (результат), зв'язок між причиною та наслідком (умовою і причиною, умовою і наслідком), зворотній зв'язок між наслідком і причинами (умовами).

Причинний ланцюжок, який пояснює злочинну поведінку, є доволі складним й різноманітним, тому його можна зрозуміти лише використовуючи знання цілого ряду наук - філософії, психології, соціології, правознавства тощо.

Слід виділити три основні ланки в причинному ланцюжку, який призводить до протиправних вчинків. Перша охоплює те, що передує злочинному діянню, тобто період формування особистості злочинця та взаємодію її з конкретною життєвою ситуацією. Друга пов'язує причину і наслідок, є особистістю злочинця із його волею та свідомістю. Третя (наслідок) включає розвиток причинного зв'язку від акту протиправної поведінки до появи злочинного результату. Такої точки зору дотримується і більшість авторів, які займалися вивченням цього питання.

Аналіз праць кримінологів, які вивчали цю проблему, дає підстави стверджувати, що існують чотири підходи до цього питання. Вони ж виокремлюються представниками філософської науки як універсальні, що проявляють себе в різних сферах знання .

У відповідності до першого підходу - кондиціоналістського, - під причиною розуміємо необхідні і достатні умови даного наслідку, сукупність обставин, за яких він мав місце. У працях багатьох учених-кримінологів зустрічається перерахування великої кількості обставин чи факторів, які впливають на злочинність. Г. М. Миньковський нарахував їх декілька сотень. Кондиціоналістський підхід характерний для періоду накопичення даних про взаємопов'язані зі злочинністю обставини, при цьому не виокремлюються фактори, що різносторонньо впливають на злочинність, а також причини та умови.

Традиційний підхід визначає причиною наслідку - злочинності, зовнішній силовий вплив. Про це пише М. Д. Шаргородський: «Причинами злочинності є ті активні сили, які своєю дією обумовлюють її існування. Причини конкретного злочину - це, таким чином, ті активні сили, алеякі викликають у суб'єктів інтереси і мотиви для його вчинення».

Традиційний підхід ніколи не використовується як єдиний, оскільки не давав відповіді на запитання: звідки береться цей зовнішній вплив, з його допомогою можна було встановити, чи мають вплив певні акції, процеси на явище, яке вивчається.

Третій підхід - традиційно-діалектичний, відповідно до нього причиною виступає все те, що породжує даний наслідок. Так, Н. Ф. Кузнєцова визначає, що «причинами та умовами злочинності іменується система соціально-негативних, з точки зору пануючих суспільних відносин, явищ і процесів, що детермінують злочинність як свій наслідок. До причин злочинності слід віднести соціально-психологічні детермінанти, які включають елементи економічної, політичної, правової, побутової психології на різних рівнях суспільної свідомості». Згідно з позицією представників цього напрямку причини й умови злочинності завжди є соціальними явищами: соціально-психологічні, соціально-економічні, ідеологічні та інші. Вони соціальні за своєю сутністю (суперечать інтересам пануючих у суспільстві сил) і наслідками (завдають шкоди суспільству та його членам). Причини й умови зло-

чинності та злочинів - завжди негативні явища і процеси, які протирічать домінуючим у суспільстві соціально-економічним, ідеологічним та правовим відносинам.

Представники цього підходу ставили питання щодо співвідношення впливу об'єктивного і суб'єктивного факторів на злочинність. Вони відокремлюють об'єктивний і суб'єктивний фактори, демонструючи їх вплив у такий спосіб: матеріальні умови життя людей визначають суспільну свідомість, а вже вона - злочинність. Тому і сприймають представники даного напрямку суспільну психологію як безпосередню причину злочинності.

Четвертий підхід, який носить назву інтеракціоністського, передбачає, що причину злочинної поведінки і злочинності слід розглядати як взаємодію середовища та людини. І зовнішні, і внутрішні причини - діють одночасно. Отже, злочинність як соціальне явище, яке не існує поза людьми та їх поведінкою, слід розглядати в якості результату соціальної взаємодії.

Усі підходи мають право на існування, але все ж таки перевагу слід надавати інтеракціоністському підходу, що визначає саме взаємодію об'єктивного (оточуючого нас усіх матеріального середовища) і суб'єктивного (здатності особистості самостійно оцінювати зовнішній вплив на неї, залежно від її якостей та властивостей, і в кінцевому результаті - сприймати чи відкидати його).

Причинами та умовами злочинності є система соціально-негативних явищ та процесів, які її детермінують як свій наслідок. Причини та умови злочинності не випадковий механічний набір детермінант злочинності, а система, яка являє собою єдність та цілісність взаємодіючих підсистем та елементів, які розташовані в певній ієрархії та підрядності рівнів. Причини – це явища (системи), що породжують інші явища (системи) – наслідок. Причинний зв'язок – зв'язок генетичний. При визначенні того, що було причиною, а що наслідком, треба виділити два основних елементи, один з яких «причина», а інший – «наслідок». До причин протиправної поведінки необхідно відносити соціально-психологічні детермінанти, які складаються з та-

ких елементів, як економічна, політична, правова, побутова психологія на різних рівнях суспільної свідомості.

Другим, після причини, видом детермінант є умови. Ними можуть бути різноманітні фактори, які сприяють чи створюють можливість виникнення наслідку. Їх дія на наслідок опосередкована причиною. Категорія «умова» пов'язана з категорією «можливість» та її кількісним виразом «ймовірність». Умови не містять тих потенційних сил, якими володіють причини для породження наслідку. Але вони забезпечують дію (прояв) причини. Без умов, без взаємодії їх з причиною остання або не буде діяти, або не з'явиться. За наявності одних тільки умов можливість появи наслідку не перетворюється в реальну дійсність.

Взаємодія умов та причин побудована за типом детермінації минулого-теперішнього. У залежності від цього умови поділяються на дві групи: а) умови виникнення (формування) причини; б) умови забезпечення результативного процесу заподіяння¹.

Третім видом детермінант є корелянти. Їх зв'язок з наслідком – кореляція. Це багатфакторна детермінація у масових системах, за допомогою якої зміни одних факторів у бік збільшення або зменшення викликають зміни інших факторів. Це зв'язок відповідності, більш або менш синхронної взаємозалежності декількох явищ один від одного. У цьому зв'язку синтезуються необхідність і випадковість, можливість і дійсність, причини і наслідки, визначеність і невизначеність, однозначність і неоднозначність². Кореляційний детермінізм відіграє значну роль у масових явищах, до яких належить і злочинність. Визначення наявності або відсутності кореляції між явищами, що вивчаються, складають обов'язковий етап, який попереджає дослідження причинної та обумовленої детермінації.

За своєю природою криміногенні детермінанти (фактори, чинники) розподіляються на об'єктивні, об'єктивно-суб'єктивні та суб'єктивні. Абсолютно

¹ Парнюк М.А. Принцип детерминизма в системе материалистической диалектики. -К., 1972, -С. 22; Кузнецова Н.Ф. Проблемы криминологической детерминации. -М., 1984, -С.14.

² Яцковский С.Г. Функциональная связь, корреляция и причинность. – В кн.: Категории причинности в диалектической концепции связи. -Свердловск, 1974, -С. 146.

об'єктивних або абсолютно суб'єктивних явищ у суспільстві не існує. Більшість криміногенних детермінант має об'єктивно-суб'єктивний характер з переважанням об'єктивного чи суб'єктивного. На думку Г.А.Аванесова, до об'єктивних чинників відносять те, що існує поза людиною, а до суб'єктивних - все, що відноситься до самої особи, яка скоїла злочин (вузьке тлумачення суб'єктивного), або до недоліків діяльності (поганої роботи) органів, організацій, установ і т.п. (широке тлумачення суб'єктивного)¹.

Кримінологи при дослідженні детермінації використовують також поняття фактор (лат. Factor – «який робить», виробляти). Там, де воно вживається як синонім поняття «детермінанта», труднощі не виникають - під факторами розуміються обставини, які детермінують певне явище.

Обставини це завжди соціальні явища: соціально-психологічні; соціально-економічні; організаційно-управлінські та ін. Вони, соціальні за своєю суттю, суперечать інтересам суспільства – завдають шкоду суспільству та його членам, їх походження зявилося з розвитком суспільства. Це підтверджує і визначення злочинності як соціального явища, яке характеризує стан суспільства і виникає завдяки соціальним причинам.

Кожний конкретний злочин викликається не одною ізольованою причиною, а сукупністю детермінант (факторів), які діяли у різний час та в різних умовах. Але при усій складності взаємодії цих факторів їх можна певним чином класифікувати, виділити основні, вирішальні.

Як і кожний свідомий людський вчинок, злочин має своїм безпосереднім та найближчим джерелом суб'єктивний вольовий акт – рішимість скоїти те чи інше діяння. Вольовий акт при скоєнні злочину, як правило, результат взаємодії двох груп факторів: асоціальних поглядів та установок даної особи і конкретної життєвої ситуації, в якій вона знаходилася перед вчиненням злочину. Тобто, об'єктивна дійсність детермінує, визначає поведінку людини: безпосередньо (вплив ситуації) та опосередковано (попереднє форму-

¹ Аванесов Г.А. Криминология и социальная профилактика . –М., 1980, -С. 187.

вання особи). Співвідношення ролі вказаних чинників у кожному випадку може бути різним.

У науці питання про класифікацію причин злочинності залишається й досі дискусійним. Передусім внаслідок складності самого явища, його взаємозв'язків та взаємозалежностей як «всередині» самого явища, так і «зовні» з іншими явищами. При цьому далеко не завжди шляхом застосування загальних для явища закономірностей та причинних зв'язків можна пояснити суто конкретні прояви злочинності. Ця складність, зокрема, є причиною відмови деяких вчених навіть від пошуків причин злочинності.

Відомий італійський криміналіст класичного напрямку Романьозі неодноразово звертався до з'ясування причин злочинності. Він поділяв їх на чотири групи: «Найбільш загальні та основні причини злочинів, - говорить він, - зводяться до таких груп: 1) до браку засобів існування, 2) до недостатності виховання, 3) до недостатності передбачливості і 4) до недоліків юстиції. Перша група причин - економічного характеру, друга - морального, а третя і четверта – політичного».

Трьохланкову класифікацію здійснив Е.Феррі, який, вважаючи злочин, як і будь-яку іншу людську дію, продуктом багатьох причин, поділяв останні на три групи та відносив до першої категорії індивідуальні або антропологічні причини, у другу - фізичні, в третю - соціальні. Антропологічні причини - це ті, що лежать у самій особі злочинця і становлять, згідно з вченням Е.Феррі, першу умову злочину; вони, в свою чергу, поділяються на три групи: органічні (органічна конституція злочинця, за Е. Феррі, охоплює аномалії інтелекту, особливості мови тощо), психічні та суспільні. До другої групи Е.Феррі відносить фізичні причини злочинності: така назва була дана силам зовнішньої, оточуючої людину природи, яка закликає його до вчинення певних дій. До останньої категорії соціальних причин відноситься вплив на злочинність того середовища, у якому проживає злочинець (сімейна обстановка, організація праці, розподіл матеріальних благ, громадська думка тощо).

Соціальні фактори є надзвичайно різноманітними за своїм змістом. Ван Кан і Колаянні поділяють їх на соціальні у вузькому розумінні та на економічні. До групи економічних ними відносяться ті феномени, які в житті суспільства та індивіда належать до матеріального благополуччя.

Вітчизняні вчені також здійснили спроби класифікували причини злочинності за досить великим числом критеріїв, у чомусь погоджуючись між собою, а в деяких випадках вступаючи у запеклі дискусії.

М. М. Бабаєв вважає, що «серед факторів, здатних на сучасному етапі розвитку нашого суспільства відігравати схожу криміногенну роль, можна виділити економічні, демографічні, ідеологічні і деякі інші». Тим часом, як В. М. Коган, узагальнивши різні думки з цього приводу, класифікує причини злочинності в такому порядку: причини матеріального, культурного і соціально-психологічного характеру; соціально-економічні, ідеологічні, управлінські причини; об'єктивні і суб'єктивні причини; загальна, особливі і одиничні причини; причини першого і другого порядку; основні і конкретні причини; повна і специфічна причини.

А. Б. Сахаровим був запропонований такий варіант класифікації. Перший рівень пов'язується із загальносоціальними закономірностями та особливостями розвитку суспільства і «визначає абстрактну можливість збереження злочинності при соціалізмі». Другий - визначається «умовами морального формування окремих осіб та груп, створюючи реальну можливість існування злочинності». Третій рівень характеризується конкретними ситуаціями вчинення злочинів. Ці три рівні причин взаємозумовлені. Процес взаємозв'язку йде як від першого (більш загального рівня, до останнього, конкретного), так і навпаки, тобто від соціальної структури через спосіб життя до особистості і від особистості через спосіб життя до соціальної структури.

Н. Ф. Кузнєцова, дотримуючись більш докладної класифікації, вважає, що поділяти причини та умови злочинності слід за такими критеріями: за механізмом дії (характером детермінації), за рівнем функціонування, зміс-

том, природою, сутністю та іншими ознаками. За механізмом дії Н. Ф. Кузнецова поділяє негативні соціальні явища та процеси, які детермінують злочинність, на дві категорії – причини й умови. За рівнем функціонування (ієрархією, субординацією) криміногенні детермінанти класифікуються нею на причини й умови злочинності (інколи вони називаються «загальні причини»), причини й умови груп злочинів, причини й умови окремих конкретних злочинів, які виявляються за кожною кримінальною справою. За змістом криміногенні детермінанти поділяються, згідно з позицією Н. Ф. Кузнецової, на соціально-психологічні, соціально-економічні, організаційно-управлінські та інші.

Соціально-психологічні – це негативні явища та процеси у сфері соціальної психології суспільства, окремих спільнот та індивідуумів. Людська свідомість є відображенням буття, але вона формується під впливом не тільки тих соціально-економічних умов, у яких кожний індивід реалізує свою життєдіяльність. Вона обумовлюється також тими ідеями, поглядами, звичками, які сформувались як віковий досвід людей, що передається із покоління в покоління. До соціально-економічних умов збереження злочинності відносяться такі, як: «невідповідність між рівнем розвитку суспільного виробництва та постійно зростаючими потребами членів суспільства, що зберігає істотні відмінності між класами та окремими соціальними групами; відмінності між формами праці (розумовою та фізичною, кваліфікованою і некваліфікованою, механізованою і ручною і т.п.): між умовами життя у різних типах поселень».

За природою криміногенні детермінанти поділяються на об'єктивні, суб'єктивні та об'єктивно-суб'єктивні. Об'єктивними причинами правопорушень виступають конкретні протиріччя у суспільному бутті, в економічних і соціальних відносинах людей. На думку В. Н. Кудрявцева, до суб'єктивних факторів слід віднести те і тільки те, що входить до свідомості правопорушника чи в інший спосіб характеризує його особистість, а об'єктивними слід вважати явища і процеси, які розвиваються поза його волею. Отже,

суб'єктивні причини правопорушень – це певні елементи соціальної психології, що знаходять своє відображення у спотворених потребах, інтересах, цілях, мотивах, моральних цінностях та правосвідомості осіб, які вчиняють злочини. Суб'єктивні та об'єктивно-суб'єктивні причини незалежні від волі людини і тому не зовсім піддаються негайному усуненню. Профілактика тут спрямована на їх нейтралізацію, блокування, скорочення.

Більшість криміногенних детермінант носить об'єктивно-суб'єктивний характер із переважанням або об'єктивного або суб'єктивного. Так, в явищах і процесах, не залежних від конкретної діяльності людей, переважають елементи об'єктивного, залежних від поведінки людей – суб'єктивного, наприклад, недоліки в організаційно-управлінській діяльності.

Криміногенні детермінанти також розмежовують на повну та специфічну причини. В. Н. Кудрявцев, звертаючи на це увагу, пише, - «під повною причиною слід розуміти сукупність усіх обставин, за яких неминуче настає даний наслідок. Іншими словами, це поняття включає не тільки причину у вузькому розумінні цього слова (специфічну причину явища), але і всі необхідні та достатні умови».

Отже, під повною причиною злочинності розуміють комплекс явищ, які об'єднують у собі «на рівних» усі суттєві і менш значні обставини, ближні і віддалені, прямі та непрямі детермінанти, словом, усе, що так чи інакше впливає на злочинність.

На думку П. І. Гришаєва, «повна причина злочинності становить собою взаємодію всіх явищ, що призвели до породження злочинності». Він вважає, що саме поняття повної причини злочинності слід покласти в основу класифікації. Це поняття з максимально широким обсягом узагальнення, за його межею немає будь-яких обставин, які б безпосередньо впливали на появу злочинності. Взявши за основу такий критерій, як роль в утворенні злочинності, П. І. Гришаєв визначив, що поняття «повна причина злочинності» складається з трьох основних ланок: специфічної причини, умови і приводу. Однак, в міру складності поняття злочинності як відносно-масового явища,

не можна стверджувати, що її повна причина складається із однієї специфічної причини, однієї умови та одного приводу. Тому структура повної причини злочинності складається із сукупності специфічних причин, сукупності умов і сукупності приводів до вчинення злочинів.

За рівнем узагальнення повну причину П. І. Гришаєв поділяє на три види: повну причину всієї злочинності, повну причину групи злочинів, об'єднаних за родовим об'єктом посягання чи іншим критерієм, і повну причину одиничного злочину. При цьому на всіх рівнях узагальнення повна причина буде складатись із трьох компонентів: специфічної причини, умови та приводу. Чим вищим є рівень узагальнення повної причини, тим складнішою є її структура. Злочинність як відносно-масове явище, що спостерігається у масштабах цілої держави, має більш складну структуру, ніж структура повної причини одиничного злочину. Якщо структура одиничного злочину цілком може складатись із однієї специфічної причини, однієї умови і одного приводу, то структура повної причини всієї злочинності завжди складається із сукупності специфічних причин, умов та приводів. Те ж саме стосується і структури повної причини групи злочинів, об'єднаних за родовим об'єктом посягання чи за іншим критерієм. У цьому випадку повна причина також складатиметься із сукупності специфічних причин, умов та приводів, число яких буде значно меншим, ніж число складових, які входять до структури повної причини злочинності як відносно масового явища.

За своєю сутністю детермінанти можна поділяти на соціальні і біологічні. У науковій літературі представлено неоднозначний і нерідко суперечливий набір поглядів – судження та оцінки, які носять біологізаторський характер, чи, навпаки, проявляється недооцінювання ролі біологічного.

Деякі кримінологи класифікують криміногенні детермінанти на причини першого, другого, третього порядку, при цьому причини злочинності «першого класу» пов'язані з протиріччями соціального розвитку, причини злочинності «другого класу» пов'язані зі світоглядом різних людей (індиві-

дуалізм тощо), а причини злочинності «третього класу» пов'язані з конкретною особою.

Звертає на себе увагу положення про причини злочинності, висунуте І.А.Ісмаїловим та П.П.Осиповим. Ці автори вважають, що «залежно від того, в якій ланці причинного ланцюжка вбачається першоджерело злочинності, можна виділити три основні підходи: особистісний, мікро- і макроструктурний». Прихильники особистісного підходу обґрунтовують існування злочинності психофізіологічними особливостями. Другий підхід означає визнання першоджерелом злочинності вплив мікросередовища. Третій підхід існування злочинності пов'язується з економічною сферою суспільного буття. Така класифікація дає можливість більш повно і точно досліджувати вплив першоджерел злочинності у цих трьох площинах, залежно від того, який рівень обиратиметься для вивчення.

Одними авторами виділяються дві групи умов злочинності і злочинів: умови, які формують як попередню ланку соціально-психологічні явища (причини) злочинів та злочинності й умови, які сприяють прояву злочинності і злочинам, настанню злочинних результатів. Перша група умов пов'язана із соціально-економічними, політичними, ідеологічними, виховними, соціально-психологічними, правовими, організаційно-управлінськими та іншими протиріччями суспільства, що формують громадську, групову та індивідуальну свідомість. Друга група умов - це помилки і прорахунки в системі профілактики правопорушень та у сфері протидії злочинності в цілому.

Інші автори дотримуються поділу умов злочинності на такі групи: умови, які сприяють вчиненню злочинів (так звані ситуаційні), і умови, які формують криміногенну мотивацію. За механізмом обумовлення злочинів ситуаційні умови, в свою чергу, можуть бути нейтральними, сприяючими чи такими, що перешкоджають здійсненню злочинів. До групи ситуаційних умов входять і віктимогенні умови, тобто поведінка потерпілих.

Причини і умови злочинності залежно від їх рівня дії можуть бути класифіковані на: 1) причини і умови злочинності в цілому; 2) причини і умови окремих видів злочинності; 3) причини і умови конкретних злочинів.

За змістом детермінанти злочинності можуть бути поділені на: економічні, соціальні, політичні, духовні, ідеологічні, організаційно-управлінські тощо.

Причинами та умовами кожного злочину, є, з одного боку, особисті властивості конкретного індивіда — його потреби, погляди, інтереси, ставлення до різних соціальних цінностей і вимог, у тому числі правових; з іншого — сукупність зовнішніх обставин, які викликають намір і рішення вчинити умисний злочин або дію (бездіяльність), яка призвела до злочину з необережності. Це означає взаємодію криміногенних властивостей особи, що склалися під впливом несприятливих умов її формування, із зовнішніми об'єктивними обставинами і ситуаціями.

Виділяють два рівні такої взаємодії особи з соціальною дійсністю. Перший - наявність передумова, можливість вчинити злочин конкретною особою. Другий — реалізація можливості. На цих рівнях проявляється також зв'язок між загальними причинами та умовами злочинності та причинами й умовами окремого злочину. Загальні причини й умови різними сторонами «входять» в індивідуальні умови соціалізації особи і водночас визначають конкретні ситуації, в яких вона діє. У свою чергу, детермінанти окремих злочинів відображають на індивідуальному рівні загальні причини й умови злочинності і ситуації, за яких вчиняються злочини. З урахуванням дворівневої взаємодії особи з об'єктивною дійсністю мають аналізуватися причини та умови конкретного злочину.

У сучасній кримінології поняття причин конкретних злочинів не знайшло однозначного трактування. Ними деякі автори називають: антигромадські погляди певного кола осіб; зовнішні обставини, що сформували ці пог-

ляди; різноманітні життєві ситуації, які у взаємодії з позицією особи спричиняють злочинні дії¹.

Окремі з кримінологів у якості причини окремого злочину вказували на дефекти індивідуальної правової свідомості; інші — на «залишки минулого» у свідомості і поведінці, неправильні погляди й уявлення; треті — на наявність у свідомості окремих осіб антисуспільної установки; четверті — на егоїзм, карєризм, корисливе ставлення до державної чи колективної власності.

Здатність суб'єкта вибирати певні види поведінки може звужуватися (обмежуватися) з різних причин. В одних випадках через сильне хвилювання, викликане насильством, тяжкою образою тощо, в інших — внаслідок різних відхилень свідомості в рамках осудності або так званих затримок розумового розвитку, що спостерігаються в неповнолітніх, коли соціальна зрілість і вік вступають у протиріччя; по-третє, через антигромадську установку (стан готовності діяти злочинно), коли злочинна поведінка стає звичним явищем і злочини відбуваються заради них самих, що властиве для деякої категорії злочинців-рецидивістів.

Важливою внутрішньою детермінантою поведінки є її мотивація. Потреби, інтереси, емоції визначають мотивацію вчинку, а не вибір засобу їх задоволення. Тому мотивація не є безпосередньою причиною злочину. Мотиви — це те, що спонукало індивіда діяти, а не чому він обрав саме кримінальні форми (способи) їх задоволення. Спонукування різняться між собою за змістом, ступенем усвідомлення, силою впливу на людину. Певні з них зовсім не сприймаються, інші залишаються лише на рівні розуміння, наступні стають реально чинними. Проте в такій якості виступають лише ті спонукування, які суб'єктом не тільки сприймаються і «відфільтровуються» свідомістю за значимістю в даний момент, але набувають вольового імпульсу на задоволення, що властивий тільки прагненням. Мотив протиправної поведі-

¹ Див.: Кудрявцев В.Н. Причини правонарушений. - М., 1976. - С. 86.

нки можна визначити як усвідомлене спонукання (прагнення) особи до вчинення конкретного діяння, яке містить у собі суспільну небезпеку і передбачене кримінальним законом як злочин¹. Мотив безпосередньо пов'язаний з прийняттям винною особою рішення діяти із заподіянням шкоди правоохоронюваним цінностям. Але сам по собі мотив не визначає змісту прийнятого рішення, контрольованого свідомістю і волею суб'єкта. Ні сама по собі мотивація, ні формальна спроможність до вибірковості поведінки не створюють, не формують самої вибірковості, обумовленої соціальними властивостями особи, що сформувалася в процесі життя.

При аналізі детермінації конкретного злочину не можливо визначити всі зовнішні і внутрішні чинники, які мають відношення до даного явища. З сукупності виділяють фактори, що здатні викликати мотиви конкретного злочину і спонукати особу діяти саме так, а не інакше. У профілактичному плані їх нейтралізація призводить до зміни поведінки особи у корисному для суспільства напрямку. Дослідження цих детермінант проводять на двох рівнях: на рівні чинників, які безпосередньо стосуються дефектів соціалізації особи і формування її антисоціальних властивостей; на рівні внутрішнього процесу мотивації і виникнення рішення вчинити злочин.

За допомогою цього можливо розкрити весь механізм злочинної поведінки, комплексно підійти до вивчення складного процесу її детермінації.

Взаємодія об'єктивних і суб'єктивних чинників визначається послідовністю елементів «ситуація» — «особа» — «дія», і реалізується у в різноманітних варіаціях: 1) особа з чітко вираженою антисуспільною спрямованістю — ситуація, що не має значення для злочинної поведінки; 2) особа з відносно стійкою антисуспільною спрямованістю — ситуація, сприятлива для вчинення злочину; 3) особа зі слабо вираженою антисуспільною спрямованістю — ситуація, що провокує злочин.

Важливе значення для дослідження протиправної поведінки є конкретні життєві обставини, що призвели до вчинення протиправних дій. Під конкре-

¹ Див.: Тарарухин С.А. Установление мотива и квалификация преступления. — К., 1977. — С.14.

тною криміногенною ситуацією розуміють сукупність зовнішніх (об'єктивних) обставин, в яких опинилася людина і які впливають на її свідомість, почуття, волю, з урахуванням яких особа приймає рішення вчинити дію, що утворює склад умисного злочину або призводить до злочину з необережності.

За змістом розрізняють такі види криміногенних ситуацій: а) проблемна ситуація, за якої людина стикається з певними труднощами і перешкодами в досягненні наміченої мети. Вирішення проблемної ситуації полягає у знаходженні способу подолання перепон; б) мотиваційне байдужа ситуація, за якої стан і зміни елементів, що її складають, не впливають на діяльність суб'єкта; в) мотивуюча ситуація, коли щось у її стані впливає на прийняття особою рішення діяти саме так, а не інакше; г) конфліктна ситуація — характеризується зіткненням різних інтересів, поглядів, бажань її учасників, що веде до боротьби між ними злочинним шляхом.

Залежно від причин виникнення конфліктів, виділяють основні види конфліктних ситуацій, які можуть мати місце перед вчиненням злочину: 1) конфлікти, що виникають на основі неадекватності уявлень особи про реальну дійсність.; 2) конфлікти як наслідок переоцінки своїх можливостей або недооцінки їх іншими людьми; 3) конфлікти, що виникають на ґрунті неприязних особистих відносин; 4) конфлікти, обумовлені недостатньою інформацією; 5) конфлікти як сумніви у правильному виборі між кількома можливими варіантами поведінки.

Конкретна життєва ситуація — це сукупність обставин, які можуть як сприяти, так і перешкоджати злочину, або бути нейтральними. Роль ситуації у злочині значною мірою залежить від того, яка група факторів визначає «обличчя» цієї ситуації і домінує в ній. Проте в кінцевому підсумку вибір варіанта поведінки залежить від індивідуального рішення, оскільки вчинки людей не є механічною реакцією на вплив ситуацій.

Виявлення детермінант, які сприяють вчиненню злочинів, важливо для розробки необхідних профілактичних заходів. Детермінанти злочинності

поділяються на групи: фактори, які формують особу правопорушника (негативний вплив родини, безпосереднього оточення, засобів масової інформації, недоліки шкільного, побутового виховання тощо). Умови, що сприяють скоєнню злочинів (недоліки організаційного характеру, які допомагають особам і з уже сформованою антисуспільною орієнтацією «технічно» здійснити злочинні наміри. Обставини, пов'язані з поведінкою жертв злочинів.

Формування особи відбувається під впливом усього комплексу відносин, в які вона вступає з іншими людьми. У свідомості людини немає таких явищ, які були б «первинними», а не результатом її життєдіяльності. Внутрішній зміст людини визначається його відносинами, в які він вступає з іншими особами, особливостями його життя та діяльності.

Фактори, які сприяють формуванню протиправної поведінки особи, потрібно шукати насамперед в конкретному соціальному середовищі, яке його оточує. Важливе місце у визначенні детермінант, що сприяють злочинності, займають недоліки сімейного виховання. Формування особи починається у соціальній групі – сім'ї. Це дозволяє розглядати детермінанти, що обумовлюють протиправну поведінку в плані вияву негативних сторін взаємодії соціального середовища та особистості, маючи на увазі необхідність детального аналізу процесів, що відбуваються в суспільстві.

Негативні процеси соціального й економічного характеру, які супроводжують трансформацію нашого суспільства, суттєво послабили сім'ю як соціальний інститут, який покликаний забезпечувати фізичний, інтелектуальний та моральний розвиток дітей. Протягом реформ рівень життя населення України зменшився на 30%, що значно збільшило кількість сімей, які опинилися в скрутних матеріальних умовах. Нині більша половина дітей живе в бідних сім'ях. У них складна психологічна обстановка, яка сприяє інтенсивному розпаду сімей, уходу з них дітей і підлітків, що веде до подальшого зростання бездоглядності. Ці діти опиняються в скрутному матеріальному становищі і поповнюють «групу ризику» та контингент неповнолітніх правопорушників, у таких підлітків виникає почуття власної «ущербності», і, на

основі цього, виробляється негативне ставлення до оточення, прагнення реалізувати свої плани в неформальній компанії, яка теж впливає на них негативно.

Неблагополучні сім'ї зустрічаються і в повних сім'ях з двома батьками. Криміногенний вплив таких родин пов'язаний насамперед з дефектами обстановки в них, прояви яких дуже різноманітні: це і скоєння злочинів батьками або членами сім'ї; п'янство та алкоголізм, розбещена поведінка; систематичні конфлікти, що перетворюються на сварки, скандали; ухилення від виховання та матеріального забезпечення дітей. За результатами дослідження кожний другий-третій неповнолітній, що вчинив злочин протягом тривалого періоду свого життя зазнавав впливу одного або кількох з цих факторів.

Головне місце у моральному формуванні особи неповнолітнього займає родина. Саме в родині у зв'язку зі складністю та тривалістю процесу виховання дітей частіше проявляються ті негативні наслідки соціальних процесів та явищ, які в багатьох випадках обумовлюють протиправну поведінку.

Поняття «сімейне неблагополуччя» – комплексне, воно охоплює різноманітні негативні характеристики сім'ї, недоліки не тільки її структурного складу, але й стан внутрішньосімейних стосунків, характер відносин членів родини з зовнішніми соціальними інститутами.

Стійкі негативні характеристики сім'ї створюють реальну загрозу для морального формування підлітків та молоді, якщо недоліки сімейного виховання не заповнюються іншими інститутами соціалізації.

Конфліктний клімат в середині родини породжує у членів родини потребу у заміні сімейного спілкування позародинними контактами, у підлітків – утеча з дому. Звідси виникає потреба у спілкуванні з собі подібними в антисоціальних угрупованнях.

Негативний вплив таких родин розповсюджується не тільки на одного, або декілька своїх дітей, але й на певну кількість підлітків, з якими ці батьки

та діти знаходяться в безпосередньому контакті за місцем проживання, навчання та роботи.

Недоліки виховання в сім'ї проявляються не лише в поганому впливі батьків на дітей, а й в самоусуненні від постійної особистої участі у вихованні дітей, у мовчазному санкціонуванні випадків їх аморальної поведінки, у відсутності турботи про їх навчання, працевлаштування, культуру поведінки, коло інтересів тощо.

За останній час з'явилася нова тенденція, коли багатодітні сім'ї прагнуть влаштувати дітей в дитячі будинки шляхом відмови від них, через великі витрати на їх утримання. У регіонах де зупинилося виробництво та спостерігається масове безробіття, соціальне сирітство при живих батьках зросло в два рази.

Криміногенна сімейна обстановка призводить до того, що дітям з самого раннього дитинства прищеплюються скривлені моральні переконання та ідеали, в них формуються гіпертрофовані потреби, виробляються протиправні способи їх задоволення. Навіть тоді, коли батьки свідомо не навчають свою дитину зразкам антигромадської поведінки, то її до цього штовхають самі умови життя даної родини, її побут, традиції, моральна атмосфера, ціннісні орієнтації. Негативні сімейні умови накладають свій відбиток на подальшу поведінку підлітка у школі, колективі, серед друзів.

Сама обстановка у неблагополучній родині робить становище дитини важким, його особистість постійно принижується і багато правопорушень, що вчиняються підлітками з таких сімей, є своєрідною формою протесту або самозахисту від посягань на їх особистість з боку батьків, які не рахуються з інтересами та потребами своїх дітей.

Посилення віктимності населення, послаблення почуття особистої небезпеки, соціальні негаразди є умовами, які сприяють вчиненню злочинів.

При аналізі злочинів необхідно визначити віктимологічний аспект: яку роль відігравала кримінальна привабливість об'єкту посягань: його беззахисність, або навпаки, опір, відкрита опозиція порушникам суспільного по-

рядку, що сприяла вчиненню злочину. Це важливо не тільки для виявлення ролі кожного учасника у скоєному злочині, але й подання моральної підтримки жертві. У кожному третьому випадку в спонтанних групах кримінальна ситуація і відрізнялася швидкоплинністю, що потребує екстрених профілактичних заходів, уміння розрядити ситуацію.

Нерідко жертва сама провокує вчинення злочину - своєю поведінкою, манерою розмови, моральними повчаннями, і т.п. на прояв агресії. Важливими стимулами агресивної поведінки групи є беззахисність жертви, поступливість, або, навпаки, коли жертва чинить опір.

Основними детермінантами злочинності сьогодні в Україні є:

Низький рівень виробництва. Безробіття. Зниження рівня життя більшості населення, негативний ефект якого в багато разів посилюється експансією західної культури та розвитком споживацької ідеології.

Неефективний та несправедливий розподіл національних багатств і сукупного суспільного продукту.

Розшарування суспільства, інтенсивне зростання соціальної нерівності. Де основа соціальної нерівності є хворобливою – нерідко джерелом багатств є кримінальна діяльність. Це в свою чергу обумовлює: негативну оцінку владних структур, зниження авторитету закону та інших нормативних актів, що посилює корупцію у владних структурах.

Нестаток засобів для фінансування органів державного управління, у тому числі правоохоронних. Зниження ефективності роботи міліції та прокуратури, вплив з цих органів досвідчених, професійних кадрів. Неефективне функціонування пенітенціарної системи, погіршення умов утримання засуджених. Послаблення виправної функції та посилення криміногенної ролі цієї системи до такого ступеня, що загальний ефект її функціонування може бути негативним.

Дефекти функціонування системи правоохоронних та пенітенціарних органів.

Розвиток сепаратизму, який проявляється у зростанні міжнаціональних, міжетнічних та міжрелігійних протиріч та розвиток конфліктів на цьому ґрунті.

Недоліки системи виховання (сімейного, релігійного, шкільного, суспільного) криза системи виховання та навчання молодого покоління (сім'ї, шкільного виховання, системи спортивних секцій та центрів дозвілля), що обумовлений як економічними, так і ідеологічними факторами.

Погіршення здоров'я нації (фізичного, психічного морального) неефективність функціонування профілактики різноманітних захворювань (у тому числі психічних відхилень, що проявляються у зростанні проявів агресії).

Розвиток пияцтва та наркоманії. Ці процеси, з одного боку, нейтралізують невдоволеність життям та невдоволеність державною владою. З іншого боку, тактичні плюси споживання спиртного та наркотиків неминуче обертаються стратегічними мінусами: зростання злочинності. деградація населення.

Недоліки законодавства, яке у певній мірі обумовлено прорахунками, а також проникненням кримінальних елементів у владні структури, лобювання формування правового середовища, створення режиму найбільшого сприяння кримінальній діяльності.

Низька ефективність позитивного інформаційного та ідеологічного впливу.

Кримінальна самодетермінація (втягнення громадян у кримінальну діяльність представниками злочинного світу).

Визначені криміногенні фактори – інформаційна основа розробки заходів впливу на злочинність.

2.3. Особа злочинця та його жертва як об'єкт профілактики.

Ефективність запобігання злочинності можливо лише у тому випадку, якщо увага буде сконцентрована на особі злочинця, оскільки саме особа є

носієм причин їх вчинення. Особа злочинця – основний та важливий елемент всього механізму злочинної поведінки. Ті її особливості, які породжували таку поведінку, повинні бути безпосереднім об'єктом запобіжного впливу. Тому проблема особи злочинця належить до числа основних і разом з тим складних проблем.

Особа злочинця є купуванням соціально значущих негативних якостей, які розвиваються у процесі різноманітного та систематичного впливу з іншими людьми. Поняття особи злочинця є достатньо умовним та формальним, оскільки віднесення певних дій до числа злочинних залежить від законодавця. Наявність рис, що його характеризують, не потрібно розуміти так, що ці риси притаманні всім без винятку особами, що вчинили злочин. Відсутність їх у деякої частини злочинців не знімає питання про необхідність вивчення їх особи як носія причин злочинної поведінки. Традиційно це поняття об'єднує осіб, що винні у злочинному діянні.

Необхідність дослідження особи злочинця пов'язана насамперед з дослідженням та оцінкою тих якостей та рис, які породжують злочинну поведінку, з метою її недопущення. У цьому проявляється об'єднання трьох складових – особи злочинця, причин та механізму злочинної поведінки, запобігання злочинам. Але вивчення особливостей властивостей злочинця в ніякому разі не обмежує дослідження впливу соціальних факторів. Криміногенні якості особи формуються під впливом так званих факторів. Але вони реалізуються під впливом зовнішніх обставин або їх можуть спровокувати ситуаційні обставини. Але як відомо одна й та ж сама ситуація сприймається та оцінюється різними людьми по-різному. У механізмі індивідуальної злочинної поведінки особа злочинця відіграє верівну роль по відношенню до зовнішніх факторів. Тому вчинення злочину необхідно розглядати не тільки як результат простої взаємодії особи з конкретною життєвою ситуацією, в якій вони виступають у якості рівнозначних складових. Злочин є наслідок, реалізація криміногенних особливостей особи, яка взаємодіє з ситуативними факторами. Розуміння суспільної небезпеки таким чином, що людина

володіє подібними якостіми, може вчинити, не передбачає неизбежного злочинної поведінки, а може і не бути, що залежить як від самої особи так і від зовнішніх обставин, що здатні зашкодити такій поведінці, навіть виключити її.

Вивчення особи злочинця повинно будуватися на правовій основі - повинна вивчатися особа, яка визнається суб'єктом злочину. Тому категорія має часові межі – з моменту вчинення злочину і до відбуття покарання. Після відбуття покарання особа вже не злочинець, а тому не може досліджуватися як особа злочинця. Людина звільняється від покарання не тому, що виправилася, а тому, що скінчився визначений законом строк покарання. Але у той же час потрібно вивчати не тільки тих, хто вчинив злочин, але і тих, чий спосіб життя, спілкування, погляди та орієнтації ще тільки свідчать про таку можливість, яка реальністю може і не стати. У сфері досліджуваних інтересів знаходяться алкоголізм, наркоманія, проституція та інші незлочинні антисуспільні явища і відповідно особи тих, хто вчиняє такі дії. Це повинно слугувати базою для науково обгрунтованої системи профілактики злочинів, у тому числі і ранньої, але вивчення цієї категорії виходять за межі особи суб'єкта злочину.

Вивчення соціально значущих негативних якостей особи злочинця повинно сприяти визначенню найбільш ефективним заходів, наприклад, серед тих груп населення, представників яких частіше вчиняють злочини.

Кожного року у країні виявляються біля ----- осіб, що вчиняють злочини. Вибіркові дослідження та статистичні дані свідчать про те, що серед злочинців переважають чоловіки, ніж жінки (-- %). Але у деяких видах злочинів частка жінок вище, ніж у злочинності в цілому, наприклад, при вчиненні розкрадання шляхом ----, растрати або зловживанням службовим становищем.

Вікова характеристика злочинців дозволяє робити висновки про криміногенну активність вікових груп населення та особливостях злочинної поведінки представників різних вікових груп. Відомо, що особи молодого віку

частіше вчиняють злочини агресивного, імпульсивного характеру. Протиправна поведінка осіб дорослого віку менш імпульсивно, більше обдуманно, у тому числі з точки зору можливих наслідків такої поведінки. Вік у багатьох випадках визначає потреби, життєві цілі людей, коло їх інтересів, спосіб життя, що не може не відобразитися на протиправних діях.

За даними МВС України частка злочинів, що вчиняються особами у віці 16-29 років - -----, але найбільш криміногенна група населення у віці ----, їх частка у структурі злочинності. Останні вчиняють злочини біля ----%, тяжких та особливо тяжких - ----%. З числа осіб, що були притягнені до кримінальної відповідальності неповнолітні складають - ----% . Найменша частка серед злочинців припадає на осіб, що старше 60 річного віку. Основну масу таких злочинів, як вбивства, грабежі, нанесення тілесних ушкоджень, крадіжки, грабежі, розбої, хуліганство, згвалтування, вчиняють особи у віці до 30 років. Дані про соціальне становище, про рід занять осіб, що вчинили злочини, які дозволяють зробити висновки про те, в яких соціальних прошарках та групах, у яких сферах життєдіяльності найбільш розповсюджені ті чи інші злочини. Вивчення цих питань демонструє, що, наприклад, майже половина злочинців до моменту вчинення злочину не перебували у шлюбі, що вдвічі більше, ніж частка осіб, що не перебувають у шлюбі серед всього населення. При цьому коефіцієнт злочинності серед осіб, що не перебувають у шлюбі майже у два рази вище, ніж серед тих, хто перебуває. Це пояснюється тим, що серед вчинивших злочинів значну частку складають молоді люди, які не встигли укласти шлюб. Цікаво відмитити, що сім'ї осіб, які перебували у зареєстрованому шлюбі, міцніше, ніж у тих, хто перебував у фактичних шлюбних відносинах. За час відбування покарання у місцях позбавлення волі частіше розпадалися сім'ї засуджених жінок, ніж чоловіків.

Існує і інша закономірність: зі зростанням числа судимостей збільшується кількість осіб, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі.

Серед осіб, що вчиняють злочини, 95% місцеві жителі. На поведінку особи, сферу її інтересів, коло спілкування, вибір способів реалізації життєвих цілей здійснює вплив освіта. Дані свідчать, що рівень освіти осіб, що вчинили злочини, нижче, ніж у інших громадян, особливо низька частка осіб, що мають вищу і середню спеціальну освіту. Низький рівень освіти у осіб, що винні у вчиненні насильницьких, насильницько-корисливих злочинів, хуліганства, найбільш високий – у тих, хто вчинив посадові злочини, присвоєння, шляхом розтрати та розкрадання або зловживання довірою. Серед злочинців осіб з вищою освітою - , з середньою ---, з середньо спеціальною - , з загальною середньою - .

З якостей особи злочинців особливої уваги заслуговують такі як, характер осіб, що неодноразово вчиняють злочини, характер та тривалість злочинної поведінки. Більш всього таких осіб серед крадіїв, грабіжників, тих, хто вчиняє розбої, членів злочинних угруповань.

У зв'язку з трудовою зайнятістю необхідно враховувати і працездатність. Це питання повинно постійно враховуватися при розробці та здійсненні запобіжних заходів, у роботі о виправленню засуджених. Тому важливо знати не тільки ступінь працездатності, але і характер захворюваності, а у зв'язку з цим і рекомендації медичних закладів.

Вибіркові дослідження демонструють, що більшість злочинців були повністю працездатними, лише 8-10 мав обмежену працездатність. Але у практичній роботі важливо знати не тільки про наявність інвалідності, але і про те, якими захворюваннями або розладами страждає та чи інша особа, що потрапила в орбіту запобіжної діяльності. Особливої уваги заслуговує у цьому зв'язку розлади психічної діяльності, оскільки сами такі розлади, якщо вони викликані саме соматичними захворюваннями, здійснюють значний вплив на поведінку людини, у тому числі на протиправне. Як демонструються спеціальні дослідження, серед злочинців біля 50% осіб, що страждають алкоголізмом, психопатіями, олігофренією, травмами черепа, органічними захворюваннями центральної нервової системи та деякими іншими

захворюваннями психіки, які у більшості випадків не тягнуть за собою інвалідності.

Наявність психічних аномалій допомагає зрозуміти вчинення лише окремих видів злочинів – у основному, деяких насильницьких та хуліганських дій, що пов'язані зі значною деградацією особи злочинця, з її постійним антисуспільним способом життя (неодноразово засуджені, бродяги, попрошайки). Основна маса злочинів (насильницькі, крадіжки, економічні злочини, злочини що посягають порядок управління, на суспільний порядок та інше) вчиняються, як правило психічно здоровими людьми.

Разом з тим окремі злочини можуть вчинятися особами з відхиленнями у психіці, але ці відхилення не завжди мають відношення до злочинів (наприклад, вчинення розкрадання психопатом). В залежності від форми, групи та стійкості психічних аномалій вони можуть бути криміногенні в одних випадках та совершенно нейтральні у інших. Тому важливе значення має значення зв'язку окремих форм патологій з окремими видами злочинів, наприклад шляхом виявлення частоти зустрічаємості тих або інших відхилень у тих або інших видах злочинної поведінки.

Разом з цим поняттям у віктимології часто використовується термін «віктимність». Під ним розуміють – як передрасположенність окремих людей ставати жертвою і як нездатність держави захистити своїх громадян. У сучасній Україні віктимність у другому більш широкому змісті стала однією з найбільш хворобливих соціальних проблем. Стан віктимності є відображенням стану законності.

Термін «віктимізація» означає нарощування небезпеки для людей стати жертвою злочину. У літературі часто використовується поняття «віктимна поведінка», під яким розуміють «поведінку жертви». Це поняття найчастіше використовується для визначення неправильного, необережного, аморального, провокуючого та іншої поведінки. Використання цього терміну не зовсім вдале, оскільки віктимною називають і саму особу, маючи на увазі, що

в силу своїх психологічних та соціальних характеристик вона може стати жертвою злочинця.

В Україні віктимність у другому, більш широкому, значенні стала однією з найбільш хворобливих соціальних проблем. Життя, здоров'я, честь, гідність та майно громадян залишаються уязвимими. Від злочинних посягань не захищений практично ніхто, навіть багаті та ті, хто володіють владою. Про це свідчить і високий рівень вбивств на замовлення, розповсюдження крадіжок, нанесення тілесних ушкоджень, шахрайств. Стан віктимності у цьому плані відображає стан законності.

Термін «віктимізація» відображає поняття «віктимна поведінка», що містить в собі «поведінку жертви». Але це поняття звичайно використовується для визначення неправильної, необережної, аморальної, провокуючої та тому подібної поведінки. Віктимною нерідко називають і саму особу, маючи на увазі, що в силу своїх психологічних та соціальних характеристик вона може стати жертвою злочинця.

РОЗДІЛ 3. СУБ'ЄКТИ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

- 3.1. Поняття та типологія суб'єктів профілактичної діяльності.*
- 3.2. Органи державної влади і місцевого самоврядування як суб'єкти профілактичної діяльності.*
- 3.3. Правоохоронні органи як суб'єкти профілактичної діяльності.*
- 3.4. Профілактична функція суду та органів юстиції.*

3.1. Поняття та типологія суб'єктів профілактичної діяльності

В попередніх розділах даного підручника вже розглядалось поняття профілактики злочинності. Читач вже ознайомився зі співвідношенням понять «профілактика», «протидія», «превенція», «запобігання», злочинності. Як правило, формулюючи ці визначення, в сучасній навчальній літературі робиться акцент на наявній багаторівневій цілеспрямованій системі державних і громадських заходів щодо виявлення, усунення, ослаблення та нейтралізації причин і умов злочинності, окремих видів і конкретних злочинів, а також утримання від переходу чи повернення на злочинний шлях осіб, умови життя та поведінка яких вказують на таку можливість. При такому підході по суті вивчається певна структура, логічно-послідовний конструкт, який функціонально покликаний максимально можливо невілювати таке соціально негативне явище, як злочинність. Такий метафізичний підхід дозволяє досить детально розглянути структурні елементи системи. По суті за такого підходу ми можемо визначити межі компетенції суб'єктів профілактики злочинності та набір прийомів, методів і заходів, притаманних різним суб'єктам. Типології суб'єктів традиційно проводяться за місцем в державній і суспільній системі; за завданнями, компетенцією і змістом попереджувальної діяльності; за місцем у системі розподілу гілок влади; за відомчою належністю в системі правоохоронних органів тощо. Нижче ми детально розглянемо завдання, методи, форми діяльності, притаманні кожному типу суб'єктів згідно вказаної типології.

В межах діалектичного підходу з'являється можливість використання структурно-функціонального методу, який дозволяє дослідити не тільки структуру в статиці, але й динаміку процесу, провівши типологію суб'єктів профілактики за місцем в процесі і відповідним функціональним навантаженням, притаманним конкретному етапу профілактики правопорушень та злочинів. Для цього нам необхідно пригадати теоретичні положення щодо етапів свідомої соціальної діяльності.

Будь-яка свідома, а тим більш науково обґрунтована соціальна діяльність складається з наступних дій – етапів:

- оцінка (моніторинг) реальної соціальної ситуації;
- виявлення тенденцій розвитку і на їх підставі прогнозування змін ситуації на визначений термін;
- формування еталонної моделі майбутньої ситуації, яку ми хочемо отримати в результаті даної діяльності;
- співставлення прогнозованої та бажаної ситуації з метою виявлення ключових розбіжностей і формування системи основних цілей та завдань, спрямованих на отримання бажаних результатів;
- оцінка наявних ресурсів;
- корегування цілей та завдань з урахуванням наявних ресурсів;
- складання у відповідності до цілей та завдань планів конкретних заходів щодо досягнення поставлених цілей;
- постійний моніторинг і корегування завдань та планів в процесі їх реалізації, виходячи із реальної ситуації на даний момент.

Будь-які помилки на кожному етапі діяльності віддаляють реальний результат від бажаного. Тому до суб'єктів діяльності на кожному етапі висуваються чіткі критерії.

Як видно з назви даної теми, нашим завданням є опанування проблематики, пов'язаної з суб'єктами профілактики правопорушень та злочинів. Тому ми будемо розглядати не абстрактну свідому соціально значущу діяль-

ність, а конкретну діяльність в галузі профілактики правопорушень та злочинів. Відповідно ми повинні визначити концептуальні засади як цієї діяльності, так і вимоги до суб'єктів такої діяльності.

Наведені вище положення про етапи соціально значущої, науково обґрунтованої діяльності абсолютно справедливі і до нашого випадку. Але слід зауважити, що практично кожний етап можна поділити на підетапи і відповідно отримати більш деталізовану модель соціальної діяльності, при цьому специфіка деталізації буде обумовлена специфікою діяльності.

Виходячи із місця в процесі профілактики правопорушень та злочинів і притаманних даному етапу завдань ми можемо виділити наступні суб'єкти і покладені на них завдання:

1.) Рада національної безпеки та оборони, загальнонаціональні та відомчі науково-дослідні установи, аналітичні центри міністерств та відомств, відповідні структурні підрозділи закладів освіти здійснюють моніторинг реальної криміногенної ситуації, виявляють закономірності і на їх підставі прогнозують на визначений термін розвиток подій, встановлюють найбільш вагомі чинники злочинності в цілому, окремих її видів та конкретних злочинів.;

2.) перераховані вище суб'єкти та автори програмних документів політичних рухів, організацій та партій, у частині, що стосується профілактики злочинності формують бажані (еталонні) моделі ситуації, якої ми прагнемо досягти.;

3.) структурні підрозділи управлінського апарату загальнодержавного, регіонального та місцевого рівня розробляють програми та планують заходи профілактики злочинів;

4.) наукові колективи та окремі фахівці в окресленій галузі розробляють методики безпосередньої профілактики злочинності.

Тепер стисло розглянемо умови оптимізації діяльності на кожному етапі і відповідно вимоги до суб'єктів даного етапу. На етапі *моніторингу, прогнозування та виявлення причин і умов злочинності* дуже важливо щоб:

1.) інформація, яка надходить до суб'єкту, була достовірною, повною, мала чітку періодизацію та стандартизовану, науково обґрунтовану форму, а отже, суб'єкт повинен володіти навичками розробки та використання методик щодо перевірки відповідності отриманої інформації вказаним критеріям.

2.) суб'єкт цього етапу володів методами обробки інформації, вмів узагальнювати, інтерпретувати (переводити числові показники процесів в пояснення суті процесу), вмів виявляти закономірності розвитку подій, володів методами прогнозування: *екстраполяції* – сутність якого полягає у вивченні історії прогнозованого об'єкта і поширення закономірностей його розвитку в минулому і сьогоденні на майбутнє та *моделювання*.

3.) суб'єкт мав нормативно визначені важелі для реорганізації форм інформації, яка надходить до нього (справа в тім, що існуюча стандартизація показників, яка передбачена в офіційній звітності, дозволяє проводити порівняльний аналіз як за роками та певними періодами року, так і за територіями. Але суспільні відносини не стоять на місці, виникають нові їх форми і види відносин. Тому виникає потреба внесення змін у форми статистичної звітності.)

На етапі *формування бажаної (еталонної) моделі ситуації, якої ми прагнемо досягти*, необхідно щоб суб'єкт:

1.) мав ґрунтовні, системні знання про цивілізаційні процеси і вмів адаптувати їх закономірності до потреб українського суспільства;

2.) був максимально можливо позбавлений суб'єктивізму в процесі аналізу програмних документів політичних угруповань, з метою виявлення інтересів більшості населення України.

На етапі *розробки програм та планування заходів профілактики злочинів* суб'єкт повинен:

1.) мати чітке уявлення про наявні людські, матеріально-технічні, управлінські, нормативно-правові ресурси;

2.) знати реальні механізми взаємодії потенційних суб'єктів-виконавців профілактичної діяльності;

3.) володіти теоретичними знаннями та практичними навичками розробки планів профілактичної діяльності.

На етапі *розробки методик безпосередньої профілактики злочинності* головним критерієм ефективності діяльності суб'єктів є кінцевий продукт - конкретні методики, які повинні відповідати наступним вимогам:

- 1) мати адресний характер (розробляться під конкретний тип суб'єкта-виконавця);
- 2) відповідати компетенції суб'єкта-виконавця згідно чинного законодавства;
- 3) бути не складними у використанні;
- 4) давати значний профілактичний ефект.

Необхідно зауважити, що методологія та методика в межах будь-якої науки є науково наймісткішими елементами системи знань. Тому самі методики створення методик профілактики безумовно є досить складними і вимагають від суб'єктів останнього із згаданих нами етапів високої наукової компетенції. І в той же час методики профілактики повинні бути максимально простими у використанні і не вимагати від суб'єктів-виконавців високої наукової кваліфікації.

Ми свідомо не розглядали в межах запропонованої типології суб'єктів, уповноважених приймати стратегічні рішення щодо профілактики правопорушень та злочинів і суб'єктів - безпосередніх виконавців, оскільки вони досить детально розписані в навчальній та науковій літературі в межах типологій, які формуються на базі інших системоутворюючих ознак.

Дамо загальне визначення суб'єктів профілактики правопорушень та злочинів. *Суб'єктами профілактики правопорушень та злочинів* є органи, установи, організації, підприємства, а також посадові особи (службовці) й окремі громадяни, яким законом дозволено або покладені завдання та функції по виявленню, усуненню, послабленню, нейтралізації причин та умов, які

сприяють існуванню і поширенню злочинності в цілому, її окремих видів і конкретних злочинів, а також утриманню від переходу на злочинний шлях і забезпечення ресоціалізації осіб, схильних до вчинення злочинів (рецидиву).

Доцільність, наукова и практична значущість певної типології в значній мірі залежить від системоутворюючих ознак, на базі яких вона формується. Чим важливіші ознаки явища, яке підлягає типологізації, використовуються в якості системоутворюючих, тим доцільніша та більш значуща буде сама типологізація. Однією з найважливіших характеристик профілактики правопорушень та злочинів виступає характеристика *масштабу поширення профілактичної діяльності*. За цією ознакою виділяють наступні суб'єкти:

- загальнодержавні (загальнонаціональні, коли мова йде про недержавні суб'єкти);
- регіональні (обласні а також в містах Київ та Севастополь)
- територіальні (органи місцевого самоврядування).

Суб'єкти профілактики можуть бути типологізовані *за місцем в державній і суспільній системі*:

- державні;
- недержавні (неурядові), у тому числі підприємства, установи і організації, громадські об'єднання і спеціалізовані формування.

За завданнями, компетенцією і змістом попереджувальної діяльності суб'єкти профілактики поділяються на:

- органи влади загальної компетенції (їх установи, організації, підприємства);
- спеціалізовані органи;
- частково спеціалізовані;
- неспеціалізовані.

Типологія суб'єктів може проводитись *за спрямованістю та видом (змістом) їх дії*:

- соціально-економічні;

- організаційно-управлінські;
- ідеологічні;
- соціально-психологічні;
- медичні і психолого-педагогічні;
- технічні;
- правові, тощо.

??Даньшин пропонує наступну типологію суб'єктів профілактичної діяльності. *За формою профілактичної діяльності* розрізняють суб'єкти, які:

- 1) визначають її основні напрямки, завдання, форми, планують, направляють та контролюють профілактичну діяльність, забезпечують її правове регулювання;
- 2) здійснюють безпосереднє управління та координацію боротьби зі злочинністю;
- 3) виявляють та пізнають об'єкти попереджувального впливу та інформують про це інших суб'єктів;
- 4) реалізують попереджувальні заходи, спрямовані на упередження виникнення, обмеження, усунення криміногенних явищ, захист прав і законних інтересів громадян, соціальних цінностей;
- 5) вживають заходів щодо попередження та припинення злочинності і її окремих проявів.

Важливою характеристикою профілактичної діяльності виступає відомча належність суб'єктів профілактики, оскільки кожен суб'єкт має визначені чинним законодавством повноваження, методи і заходи здійснення такої діяльності. Особливо актуальною є така типологізація в межах соціального інституту правоохоронних органів, де сама назва свідчить, що цей інститут належить до основних спеціалізованих суб'єктів профілактики злочинності. У відповідності до теорії права та чинного законодавства суд не належить до правоохоронних органів. Але функціональні зв'язки між цими системами настільки суттєві, що проблематично говорити про можливість функціонування кожної системи уособлено. Тому досить часто використовується тер-

мін «судові та правоохоронні органи». Останнім часом дедалі частіше використовується термін, запропонований О.М. Костенко – «органи кримінальної юстиції». *За відомчою належністю до судових та правоохоронних органів (органів кримінальної юстиції) відносять наступні суб'єкти профілактики:*

- 1) прокуратуру;
- 2) міліцію;
- 3) установи системи виконання покарань;
- 4) органи служби безпеки;
- 5) суд;
- 6) органи юстиції.

За місцем в системі розподілу гілок влади:

- законодавчі;
- виконавчі;
- судові.

Очевидно, що можна продовжувати наводити типології і студент (слухач) може зробити це самотужки, виявивши суттєві ознаки профілактичної діяльності та використавши їх в якості системоутворюючих ознак для типологізації, але наведених типологій цілком достатньо для подальшого розгляду питань плану нашої теми. Єдине, що хочеться зауважити, що часто є доречним використання багаторівневої типологізації, коли системоутворюючі ознаки використовуються послідовно, визначаючи типи та підтипи. Наприклад, райвідділ міліції є територіальним (місцевим), спеціалізованим органом виконавчої влади.

3.2. Органи державної влади і місцевого самоврядування як суб'єкти профілактичної діяльності

Розгляд цього питання доречно почати з аналізу функціонування суб'єктів загальнодержавного рівня, виділивши підтипи за належністю до гілок влади. Нажаль, частиною першою статті 102 Конституції України не

визначено, до якої гілки влади належить *Президент України*, але частиною другою цієї статті визначено, що: «Президент є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, дотримання Конституції України, прав та свобод людини і громадянина.» Тому на виконання Конституції України та Законів України Президент України підписує закони України, спрямовані на загальносоціальну та спеціальну профілактику правопорушень та злочинів, указами регламентує правоохоронну та профілактичну діяльність, затверджує комплексні програми попередження злочинності на певний період.

Але необхідно зауважити, що в зв'язку зі змінами до Конституції України комплексна програма на 2007-2009 роки була затверджена постановою Кабінету Міністрів. Вважаємо за необхідне зауважити, що дана програма несе як позитивні, так і негативні ознаки. Безумовним позитивом програми є термін її дії. Попередні програми відносились до категорії довгострокових і за час свого функціонування встигали морально застарівати, враховуючи швидкоплинність суспільних відносин в період становлення державності. Термін у два роки дозволяє більш точно прогнозувати розвиток подій, а отже формувати більш конкретні (адресні) плани заходів, спрямованих на профілактику правопорушень та злочинів. Досить дискусійним є питання передачі повноважень затвердження комплексних програм від Президента України до Кабінету Міністрів України. З одного боку саме Кабінет Міністрів України, формуючи бюджет на поточний рік, насичує такі програми реальним змістом щодо забезпечення окремих пунктів програми необхідними ресурсами. Тим більше, що правоохоронні органи функціонально підпорядковані КМУ та згідно статті 116 Конституції України «Кабінет міністрів України: ...

...п.2 вживає заходів щодо забезпечення прав та свобод людини і громадянина;

...п.7 здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю;

...п.9 спрямовує та координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади.»

З іншого боку, ніхто не позбавляв Президента повноважень, передбачених частиною другою статті 102. За таких умов значною мірою втрачається актуальність діяльності такого дорадчого органу, як Рада національної безпеки та оборони, де акумульовані досить потужні людські ресурси зі значним науковим та організаційно-управлінським потенціалом.

До загальнодержавних суб'єктів профілактики безумовно відноситься **Верховна Рада України**. Згідно конституції України Ст. 75 «Єдиним вищим органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України». А статтею 85 Конституції визначаються повноваження Верховної Ради України, де серед тридцяти шести пунктів значна частина безпосередньо або опосередковано стосуються проблем протидії злочинності та охороні правопорядку. Зокрема до таких повноважень належить визначення внутрішньої та зовнішньої політики, затвердження загальнодержавних нормативно-правових актів та програм економічного, науково-технічного, національно-культурного розвитку, охорони навколишнього середовища, формування правових основ загальносоціального та спеціально-кримінологічного попередження злочинності. Повноваження Парламенту дають підстави для розробки кримінально-правової політики, формування правової бази та ресурсного забезпечення такої політики. Але безумовно головним напрямком діяльності цього суб'єкту профілактики є **законодавче регулювання профілактики злочинності**, яке полягає в законодавчій діяльності Верховної Ради, яка визначає в законах мету і завдання попередження злочинів, коло суб'єктів, що здійснюють цю діяльність, їх компетенцію, основні форми та методи роботи. Профілактична функція діяльності ВР полягає в законодавчому регулюванні відносин в сфері економіки, політики, ідеології, культури і побуту, який сприяв би усуненню чи нейтралізації негативних сторін громадського життя, що можуть проявитися як причини й умови злочинності.

Така організація суспільного життя повинна бути забезпечена належною законодавчою базою.

Сутність законодавчого регулювання профілактичної діяльності на індивідуальному рівні полягає в тому, що норми законів та підзаконних актів стимулюють соціально корисну поведінку, протидіючи факторам, що негативно впливають на формування і життєдіяльність особи.

Поряд з цим законодавчі та підзаконні акти визначають завдання та заходи профілактики злочинності в цілому та окремих її видів, порядок, форми і методи здійснення цієї діяльності, функції різних її суб'єктів, координацію і взаємодію між ними. Закони та інші нормативні акти забезпечують відповідальність уповноважених осіб за виконання своїх обов'язків, суворе дотримання особистих і майнових прав, законних інтересів громадян та установ.

В навчальній літературі виділяють два основних напрямки правового регулювання профілактики злочинності. Перший напрямок носить “матеріальний” характер і полягає у впливі за допомогою права на криміногенні фактори зовнішнього середовища, які прямо або опосередковано детермінують злочинну поведінку, з метою їх усунення. Другий напрямок носить “процесуальний” характер і полягає в юридичному закріпленні прав і обов'язків органів, уповноважених осіб і громадян – суб'єктів попередження злочинів у встановленні змісту і порядку здійснення попереджувальних заходів.

Вищим органом виконавчої гілки влади є **Кабінет Міністрів України**. Розглядаючи повноваження Президента України ми вже розглядали зміни у розмежуванні повноважень між Кабінетом Міністрів та Президентом України в галузі профілактики правопорушень та злочинів. Тепер нам необхідно детальніше розглянути положення Кабінету Міністрів України згідно статті 116 Конституції України щодо профілактики злочинності «... Кабінет міністрів України: ...п. 2 Вживає заходів щодо забезпечення прав та свобод людини і громадянина. ...п. 7 Здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі

злочинністю. ...п.9 Спрямовує та координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади.». По суті згідно вказаних завдань в царині профілактики правопорушень та злочинів Кабінет міністрів. України здійснює організаційно-управлінські функції, суть яких полягає:

- у координації діяльності міністерств та відомств спеціальних суб'єктів профілактики;
- у ресурсному забезпеченні профілактичної діяльності, розробці механізмів такого забезпечення;
- у формуванні концептуальних моделей проведення профілактичних заходів на загальнодержавному рівні;
- у формуванні державних резервів та концептуальних схем маневрування резервними ресурсами в повсякденній профілактичній діяльності та на випадок екстрених ситуацій.

Наведений перелік завдань далеко не повний, але він дає уявлення про специфіку діяльності Кабінету Міністрів України як суб'єкта профілактики правопорушень та злочинів.

Верховний Суд України та судові органи вирішують завдання попередження злочинів за допомогою різних засобів і методів. Відповідно до законодавства про судоустрій, суди зобов'язані спрямовувати свою діяльність на виявлення і усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів, правове виховання громадян у дусі точного і неухильного виконання законів, дбайливого ставлення до державної і приватної власності, дотримання трудової дисципліни, поваги до прав, честі і достоїнства громадян, сприяння активізації добровільної профілактичної діяльності громадян та громадських об'єднань.

Профілактичний ефект діяльності суду пов'язаний з виконанням його основного завдання – відправлення правосуддя. Шляхом винесення справедливого рішення у кримінальних справах суд забезпечує загальну і спеціальну превенцію, у тому числі робить свій внесок у попередження рецидиву. Справедливі рішення по цивільних, сімейних, трудових, господарських

справах сприяють усуненню чи пом'якшенню криміногенних конфліктних ситуацій, факторів, що детермінують кримінальну мотивацію і полегшують її реалізацію.

Профілактичну спрямованість має аналітична робота, узагальнення судової практики, які здійснюють інформаційне забезпечення методичної роботи у сфері попередження злочинів.

Профілактичний ефект діяльності суду забезпечується реалізацією принципу гласності в його роботі, що припускає висвітлення ходу та результатів судових процесів, за виключенням випадків, передбачених ст. 20 КПК України.

Форми попереджувальної роботи судових органів дуже різноманітні: виїзні засідання, залучення представників громадськості до судового розгляду, окремі ухвали, контроль за виконанням вироків, рішень і постанов.

На завершення даного питання необхідно зауважити, що ми розглянули вищі органи трьох гілок влади та Президента України як суб'єктів профілактичної діяльності. Необхідно зауважити, що кожний із вказаних суб'єктів є вищим ланцюгом власної вертикалі влади. Відповідно суб'єкти нижчих ланок вертикалі влади повинні діяти в межах профілактичної політики свого вищого органу, адаптуючи концептуальні засади до реалій своєї області, району, населеного пункту.

3.3. Правоохоронні органи як суб'єкти профілактичної діяльності

Всі установи, які входять складовими елементами соціального інституту правоохоронних органів є спеціалізованими суб'єктами профілактики.

Органи прокуратури. Основні завдання, функції та методи діяльності органів прокуратури як суб'єктів профілактики правопорушень та злочинів визначаються Законом України «Про прокуратуру України» від 5 листопада 1991 року з наступними змінами та доповненнями. По суті можна виділити наступні напрямки профілактичної діяльності: 1.) В межах наглядової функ-

ції прокуратури, здійснювати нагляд за дотриманням законності, реалізації програм, планів та постанов спрямованих на профілактику злочинності. 2.) Координувати діяльність правоохоронних органів в галузі профілактичної діяльності, що дозволяє надати даному процесу системність, логічну послідовність і тим самим значно підвищити ефективність такої діяльності. 3.) Постійно проводити кримінологічний аналіз ситуації на території обслуговування, що дозволяє виявити причини та умови злочинності, окремих її видів та конкретних злочинів а також встановити закономірності розвитку ситуації і на їх підставі зробити обґрунтований прогноз її розвитку криміногенної ситуації. 4.) На підставі складеного прогнозу та виявлених причин і умов злочинності здійснювати комплексне планування профілактичної діяльності. 5.) Організовувати висвітлення в засобах масової інформації реальної криміногенної ситуації та механізму злочинної поведінки найбільш поширених злочинів, з метою віктимологічної профілактики. Інформувати населення про діяльність правоохоронних органів, з метою налагодження партнерських стосунків. 6.) Вживати заходів щодо стимулювання участі населення у профілактичній діяльності. 7.) Всіляко, в межах визначеної компетенції, сприяти правовому вихованню населення.

Служба Безпеки України. Згідно Закону України «Про службу безпеки України» від 25 березня 1992 року ця служба покликана забезпечити державну безпеку України. У статті 2 цього Закону визначено завдання, які покладаються на Службу Безпеки України зокрема: захист державного суверенітету, конституційного строю, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного та оборонного потенціалу України законних інтересів держави і прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спецслужб, інших злочинних посягань з боку іноземних організацій, груп та окремих осіб. У відповідності до чинного національного законодавства та ратифікованих міждержавних угод виявлення та припинення існування наркотрафіків, транснаціональних каналів незаконної міграції та торгівлі людьми.

Перераховані завдання стосуються зовнішніх суб'єктів підривної діяльності. Але, нажаль, є і внутрішні суб'єкти, які можуть нанести значної шкоди державним інтересам України і тому на СБУ покладені завдання щодо попередження злочинності проти миру та людства, проявів тероризму, організованої злочинності, злочинів в сфері управління та економічної діяльності.

Органи охорони державного кордону. Прикордонні війська України діють на підставі Закону України «Про прикордонні війська України» від 4 листопада 1991 року. У відповідності до цього закону прикордонні війська покликані попереджувати злочини, пов'язані з порушенням режиму державного кордону України. На виконання цього завдання органи охорони державного кордону вживають наступні заходи: згідно із Законом України “Про оперативно-розшукову діяльність” від 18 лютого 1992 року в межах компетенції спільно з іншими уповноваженими правоохоронними органами здійснюють оперативно-розшукову діяльність, забезпечують надійну охорону державного кордону, перекриття каналів проникнення в Україну нелегальних мігрантів, предметів контрабанди, зокрема наркосировини, зброї, боєприпасів та інших засобів вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів, впроваджують в повсякденну діяльність пунктів пропуску системи перевірки розшукуваних осіб та автотранспорту, що зник разом з ними, серед громадян та транспортних засобів, які перетинають державний кордон, вживають заходів щодо недопущення незаконного перетину кордону, згідно Закону України “Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону ” налагоджують взаємодію з населенням щодо охорони громадського порядку і державного кордону

Митні органи України. Митна служба України здійснює свою діяльність у відповідності до Указу Президента України «Про державну митну службу України від 23 березня 1998 року. У відповідності до цього Указу митні органи України здійснюють ряд заходів щодо спеціально-кримінологічної профілактики злочинності пов'язаної з порушенням поряд-

ку переміщення через митний кордон товарів та послуг (контрабанда, незаконний експорт та імпорт, транзит угнаних транспортних засобів, тощо). Основними напрямками профілактики злочинності у сфері незаконного перетину через митний кордон України товарів та послуг є: вдосконалення процедури митного оформлення товарів розробка методик виявлення незаконного перетину митного кордону товарів та послуг, насичення пунктів пропуску через державний кордон України спеціальною технікою, яка дозволить з одного боку виявляти факти незаконного перетину митного кордону товарів та послуг, а з іншого боку прискорить та спростить процедуру законного перетину, налагодження партнерських стосунків і обміну оперативною інформацією (в межах чинного законодавства та ратифікованих міжнародних угод) з аналогічними службами суміжних країн.

Державна податкова служба України. Органи державної податкової служби діють у відповідності у відповідності до Закону України «Про державну податкову службу України» і із змінами та доповненнями на них покладені наступні завдання: Завданнями органів державної податкової служби є:

- здійснення контролю за додержанням податкового законодавства, правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю сплати до бюджетів, державних цільових фондів податків і зборів (обов'язкових платежів), а також неподаткових доходів, установлених законодавством (далі - податки, інші платежі);
- внесення у встановленому порядку пропозицій щодо вдосконалення податкового законодавства;
- прийняття у випадках, передбачених законом, нормативно-правових актів і методичних рекомендацій з питань оподаткування;
- формування та ведення Державного реєстру фізичних осіб - платників податків та інших обов'язкових платежів та Єдиного банку даних про платників податків - юридичних осіб;
- роз'яснення законодавства з питань оподаткування серед платників

податків;

- запобігання злочинам та іншим правопорушенням, віднесеним законом до компетенції податкової міліції, їх розкриття, припинення, розслідування та провадження у справах про адміністративні правопорушення.

- і в межах компетенції наданої цим законом здійснюють наступні заходи профілактики злочинів в сфері оподаткування:

Державний департамент України з питань виконання покарань. Діяльність цього органу регламентується Указом Президента України «Положення про Державний департамент з питань виконання покарань» від 31 липня. На Департамент покладено завдання здійснення державно політики в галузі виконання кримінальних покарань. Їх діяльність має профілактичний зміст у силу своєї спрямованості на виправлення засуджених, попередження вчинення ними нових злочинів.

Специфіка профілактичної роботи з засудженими залежить від виду покарання і режимних вимог. Особливе значення для попередження рецидивної злочинності має робота в місцях позбавлення волі по підготовці засуджених до звільнення, взаємодія з територіальними органами внутрішніх справ, органами соціального захисту з питань, пов'язаних із соціальною адаптацією даної категорії осіб, трудовим і побутовим влаштуванням, контролем за їх поведінкою у період адаптації тощо.

Органи внутрішніх справ. За місцем в системі профілактики злочинності органи внутрішніх справ посідають чільне місце і відіграють провідну роль в цьому процесі профілактичної діяльності. Цей факт був визнаний на засіданні РНБО присвяченому координації діяльності правоохоронних органів в сфері протидії злочинності яке відбулося 29 березня 2009 року. Органи внутрішніх справ мають складну, розгалужену структуру, адаптовану під завдання покладені на них, в тому числі і в галузі профілактики злочинності. Складовою частиною органів внутрішніх справ є міліція, в діяльності якої об'єднуються слідчі, оперативно-розшукові, адміністративні, дозвільні, реєстраційні, охоронні заходи профілактики злочинності В своїй діяльності

міліція керується Законом України “Про міліцію” від 20 листопада 1990 року. Цей закон відносить попередження злочинів та інших правопорушень до числа основних обов’язків міліції. Згідно Закону, відповідно до поставлених перед нею завдань, міліція зобов’язана запобігати і припиняти злочини, виявляти сприятливі їм обставини, і в межах своїх прав вживати заходів до їх усунення.

Органи міліції в процесі профілактичної діяльності правомочні:

- проводити бесіди;
- застосовувати заходи адміністративно-правового впливу;
- здійснювати віктимологічну профілактику;
- вилучати речі, предмети, речовини, які заборонені до цивільного обігу або зберігаються без відповідного дозволу;
- контролювати збереження і використання зброї, боєприпасів, вибухових речовин;
- вимагати обов’язкових перевірок, інвентаризацій і ревізій виробничої, господарської, фінансової, торгової діяльності;
- проводити контрольні закупки, вилучення та дослідження зразків силовини і продукції.

Особливістю профілактичної діяльності міліції є те, що поряд із гласними способами збирання інформації, заходами виховного і виховно-правового впливу застосовуються оперативно-розшукові (негласні) заходи.

Основними етапами попереджувальної роботи в міліції є:

- розробка та реалізація загальних напрямів профілактики на основі аналізу рівня, структури і динаміки злочинності;
- конкретизація загальних напрямків до рівня вирішення окремих завдань на самих небезпечних в кримінальному відношенні територіях та об’єктах народного господарства, в тому числі колективні підприємства, установи, організації;
- індивідуально-виховна робота з особами, що перебувають на профілактичному обліку в органах внутрішніх справ;

- попередження злочинів з боку осіб, про кримінальні наміри яких стало відомо;
- розкриття злочинів, попередження злочинної діяльності з метою недопущення вчинення злочинних дій, а також недопущення вчинення нових злочинів;
- робота з особами, що були раніше засуджені з метою не допустити вчинення нових злочинів.

3.4. Профілактична функція суду та органів юстиції

Судові органи вирішують завдання попередження злочинів за допомогою різних засобів і методів. Основними напрямками профілактичної діяльності судової системи є виявлення та усунення причин та умов, що сприяють вчинення злочину, правове виховання громадян, активізація профілактичної діяльності громадськості.

У відповідності до статей 23 та 23² Кримінально-процесуального кодексу України суд зобов'язаний під час судового розслідування виявляти причини та умови, які сприяють вчиненню злочину. За наявності достатніх підстав суд окрему ухвалу, якою звертає увагу державних органів, громадських організацій та посадових осіб на виявлені причини та умови, які потребують усунення. Ухвала частіше за все виноситься за умови відсутності в кримінальній справі подання органів досудового розслідування, неповноти виявлених ними причин та умов, їх неправильної оцінки неприйняття заходів щодо усунення останніх.

Виховно-профілактична функція судів у відповідності до чинного законодавства про судоустрій, шляхом вимоги до суду своєю діяльністю виховувати громадян у дусі точного і неухильного виконання законів, дбайливого ставлення до державної і приватної власності, дотримання трудової дисципліни, поваги до прав, честі і достоїнства громадян, формування чіткого усвідомлення невідворотності та справедливості покарання за вчинений злочин.

Заходи стимулювання громадянської профілактичної активності можуть включати: розгляд клопотань про припинення кримінальної справи з передачею винного на поруки колективу підприємства, установи чи організації (ст.. 47 КК Ураїни, ст.. 8 КПК України); правова допомога громадським організаціям; участь громадськості в відправленні правосуддя. (ст.. 256 КПК України) тощо.

Профілактика злочинності також здійснюється судами шляхом адміністративного та цивільного судочинства. Певну роль у зв'язку з цим відіграють господарчі суди, особливо у сфері виявлення та усунення обставин, які породжують або можуть породити вчинення злочинних посягань в сфері господарської діяльності.

Органи Міністерства юстиції діють у відповідності до затвердженого Указом Президента України «Положення про Міністерство юстиції України» від 30 грудня 1997 року. Міністерство юстиції є ведучим органом в системі центральних органів виконавчої влади в галузі забезпечення реалізації державної правової політики, правової експертизи проектів нормативних актів, державної реєстрації та систематизації законодавства України. Органи Міністерства юстиції беруть участь у профілактиці злочинності, реалізуючі свої завдання та функції з організаційно-методичного керівництва експертними установами, нотаріатом, службами судових виконавців, реєстраційною діяльності.

До правових заходів профілактики відносяться:

- діяльність органів Міністерства юстиції щодо удосконалення законодавства й участі в законотворчій діяльності, систематизації і кодифікації законодавства, приведення його у відповідність із сучасним напрямком розвитку суспільства;
- вивчення ефективності діючого законодавства;
- робота зі створення єдиної системи правової інформації в масштабах країни;

- методичне керівництво правовою пропагандою, визначення її найважливіших напрямків, розробка ефективних засобів і методів пропаганди, а також впровадження їх у практику. До функцій органів юстиції, що мають профілактичну спрямованість, відносяться також організаційне та методичне забезпечення правового навчання у закладах освіти.

Питання для самоконтролю:

1. *Дайте визначення суб'єктів профілактики злочинів та правопорушень*
2. *Назвіть недоліки та переваги використання метафізичного підходу при типологізації суб'єктів профілактичної діяльності.*
3. *Розкрийте сутність типології запропонованої Даньшиним*
4. *Назвіть суб'єкти та їх функції у відповідності до типології заснованій на місці суб'єкту у відповідності до етапу профілактичної діяльності.*
5. *Перерахуйте основні суб'єкти профілактики загальнодержавного рівня.*
6. *Вкажіть*
7. *Перерахуйте нормативно-правові акти якими керуються в своїй діяльності правоохоронні органи.*

РОЗДІЛ 4. ЗАГАЛЬНА ТА ІНДИВІДУАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА ЗЛОЧИНІВ

4.1. Поняття загальної профілактики злочинів

4.2. Класифікація та правова основа заходів загальної профілактики злочинів

4.3. Індивідуальна профілактика злочинів та система заходів

4.1. Поняття загальної профілактики злочинів

У системі профілактики злочинів не дістало однозначного вирішення питання щодо поділу її на рівні. Різні автори інтерпретують рівні профілактики по-різному, наприклад, О. М. Яковлев виділяє наступні рівні профілактики злочинів:

1. загальносоціальна профілактика, тобто профілактична діяльність, що здійснюється у суспільстві в цілому;
2. профілактика у соціальних групах і колективах;
3. індивідуальна профілактика (рання і безпосередня)¹.

Дехто з вчених кримінологів виділяє четвертий рівень — профілактику злочинів на регіональному або галузевому рівні². Натомість видатний російський кримінолог Г. А. Аванесов пропонує складнішу будову структури профілактичної діяльності та поділяє профілактику злочинів на: загальну, спеціальну й індивідуальну, а також на моральну, кримінально-правову, кримінологічну та спеціальну³.

У середині системи профілактики злочинів чітко проглядаються відмінності між заходами не персоніфікованого характеру, спрямованими на усунення криміногенних факторів, і індивідуалізованими заходами, адресованими конкретним особам. У зв'язку із цим, на нашу думку, що ґрунтується на аналізі значної кількості кримінологічної літератури та прикладів практи-

¹ Див.: Яковлев А.М. Индивидуальная профилактика преступного поведения. – Горький, 1977. С. 5.

² Див.: Блувштейн Ю.Д., Зырин М.И., Романов В.В. Профилактика преступлений. – Минск, 1986. – С. 27.

³ Див.: Аванесов Г.А. Криминология и социальная профилактика. – М., 1980. – С. 339 – 401.

чної профілактичної діяльності злочинності, зовсім обґрунтованою є диференціація профілактики злочинів на такі рівні:

- загальна профілактика, яка включає в себе як загальносоціальну, так і спеціально-кримінологічну профілактику злочинності;

- індивідуальна профілактика, яка поділяється чотири рівні: рання профілактика; безпосередня профілактика; профілактика на етапі формування злочинної поведінки (пенітенціарна); профілактика рецидиву (постпенітенціарна).

Отже, загальна профілактика включає у себе загальносоціальну та спеціально-кримінологічну профілактику. Щоб дати поняття та охарактеризувати у повному обсязі загальну профілактику злочинності, необхідно розкрити його складові: загальносоціальну та спеціально-кримінологічну профілактику злочинності.

Загальносоціальна профілактика злочинності - комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин і усунення або нейтралізацію разом з тим причин та умов злочинності¹.

Загальносоціальна профілактика злочинності реалізує антикриміногенний потенціал суспільства вцілому, усіх його інститутів. Специфіка перехідного періоду, в якому перебуває наша країна, така, що у різних сферах соціального життя більш помітні кризи, диспропорції, інші негативні явища, що детермінують злочинність, ніж фактори, що споконвічно протидіють їй. Тим більше неможлива у нинішніх умовах трактування загальносоціальна профілактика злочинності у колишніх поняттях і вимірах. Із цього, звичайно, не випливає, що загальносоціальна профілактика злочинності стала неможливою, безглуздою або некорисною. Скоріше навпаки: визнання того, що злочинність є вже прямою і дуже серйозною загрозою національній безпеці, актуалізує значення та роль даного виду профілактичної

¹ Див.: Кримінологія: Загальна та Особлива частини: (Підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів) / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, О.Г. Кальман, О.В. Лисоед; За ред. проф. І.М. Даньшина. – Харків: Право, 2003, - С.95, 96.

діяльності.

У сучасній дійсності, незважаючи на складності і труднощі перехідного періоду, зароджуються додаткові (у принципі не нові, але ґрунтовно забуті) можливості протистояння злочинності на загальносоціальному рівні, наприклад, пов'язані з позитивними напрямками ринкових трансформацій або моральними цінностями релігійних конфесій.

Загальносоціальна профілактика залишається та має бути базою для боротьби зі злочинністю вцілому та, зокрема для системи загальної профілактики, адже заходи загальної профілактики відзначаються: масштабністю; всеохоплюючим і різностороннім характером; комплексністю і взаємозалежністю; безперервністю; радикальністю. Завдяки цим характеристикам загальносоціальна профілактика являє собою основу, фундамент спеціально-кримінологічної профілактики. Наприклад, цілеспрямовані зусилля співробітників правоохоронних органів і громадських формувань з охорони громадського порядку щодо організації у канікулярний час дозвілля складних підлітків, що підлягають або перебувають на профілактичному обліку у міліції, можуть мати успіх лише в умовах, коли суспільство, держава, освітньо-виховні структури приділяють необхідної увагу питанням життєзабезпечення, розвитку і соціалізації підростаючого покоління, а саме: виділяються на це необхідні кошти; проводиться продумана соціальна політика щодо охорони інтересів і поліпшення становища дітей; тощо. Точно так само спеціальні заходи профілактики майнових злочинів можуть бути результативними у тому випадку, якщо вони здійснюються в умовах нормальної роботи економічних, фінансових, контрольних механізмів.

Загальносоціальна профілактика злочинності полягає в тому, що її здійснення зменшує соціальні суперечності, криміногенне протистояння різних верств населення, рівень безробіття, підвищує стандарт життя людей, створює необхідні умови для легалізованого одержання достатніх прибутків громадянами, сприяє побудові міцного фундаменту, щодо нормального функціонування всіх соціальних сфер, виховання та контролю над дітьми і мо-

лоддю, оздоровлення морального клімату в суспільстві, впровадження високих моральних цінностей у ньому, додержання демократичних засад, тощо. Загальносоціальна профілактика охоплює великий спектр сфер життєдіяльності нації. Наприклад, у сфері економіки — це розвиток виробництва на основі сучасних технологій, продумана структурна та інвестиційна стратегія, законний перерозподіл власності, зміцнення національної валюти та усієї фінансової системи, зниження інфляції та багато інших аспектів удосконалення економічних, а також тісно пов'язаних з ними розподільних відносин. У політичній сфері — це становлення та розвиток нової української державності, зміцнення демократії; зміцнення всіх галузей влади, реалізація політичної волі у протистоянні соціально негативним явищам і процесам в умовах багатопартійності. У соціальній сфері - усунення різкого соціального розшарування суспільства; підтримка незаможних громадян; зміцнення сімейних підвалин; забезпечення належних умов для соціалізації особистості; подолання її соціального відчуження; обмеження негативних наслідків безробіття, змушеної міграції людей, тощо. У правовій сфері - удосконалювання законодавства, прямо не націленого на профілактику злочинності, а, що має предметом правове регулювання різноманітні суспільні відносини іншого характеру, (трудові, сімейні, тощо), які, будучи нормативно неупорядкованими, можуть відігравати криміногенну роль.

Іншими словами загальносоціальна профілактика — це позитивний ефект продуманої соціальної політики, яка здійснюється не тільки і не стільки з метою безпосередньої профілактики злочинності. Прогресивні соціальні програми спрямовані на утвердження законності, поваги до конституційних прав і свобод людини, зміцнення громадського порядку, дисципліни, на вирішення проблем поєднання громадських, виробничих, сімейно-побутових інтересів жінок і сім'ї, соціальної адаптації маргінальних верств населення тощо.

Основне спрямування загальносоціальної профілактики направлене на причини, умови злочинності, у всьому їхньому різноманітті. Таким чином,

заходи загальносоціальної профілактики мають винятково широкий діапазон, вони впливають практично на всі види, групи, різновиди причин, умов та інших детермінант злочинності. Багатоаспектний, комплексний характер профілактики злочинності найбільше яскраво проявляється саме на загальносоціальному рівні. При цьому сильною стороною загальносоціальної профілактики є взаємозв'язок різних заходів (економічних, соціальних, культурно-виховних, правових та ін.).

Спеціально-кримінологічна профілактика - сукупність заходів спеціально направлених і цілеспрямованих на боротьбу зі злочинністю, які здійснюються органами, підприємствами, організаціями, установами, які мають функції, закріплені у нормативно-правових актах, пов'язані з цією боротьбою.

Спеціально-кримінологічна профілактика злочинності, на відміну від загальносоціальної, має цілеспрямований характер на недопущення злочинів. Спеціальне призначення для виявлення, блокування, нейтралізації або усунення причин та умов злочинності — її профілююча ознака та головна особливість. Поряд із цим спеціально-кримінологічна профілактика включає запобігання злочинам, що замислюються, готуються, а також припинення вже розпочатих злочинів.

Спеціально-кримінологічні заходи повинні розроблятися та здійснюватися відносно різних видів злочинів і типів злочинної поведінки та щодо різних сфер суспільного життя, різних соціальних груп, галузей господарства, тому, що вони характеризуються особливостями процесів детермінації.

Спеціально-кримінологічна профілактика органічно доповнює та конкретизує загальносоціальну, але заходи спеціально-кримінологічної профілактики ухвалюються у розрізі окремих його складових і мають тимчасові рубежі. Вони ціленаправлені, спеціалізовані і так чи інакше локалізовані у часі та просторі щодо певних строків проведення, різних галузей господарства, тощо. По суті, лише одна ця ознака (цілеспрямованість) має абсолютне значення, відіграє роль якісного критерію для розмежування розглянутих підвидів загальної профілактики злочинності. Інші відмінності між ними є не

стільки сутнісними, скільки кількісними. Так, загальносоціальні заходи, хоча й можуть у принципі здійснюватися на рівні особливого (стосовно до окремих галузей господарства, соціальним групам населення) і навіть одиничного (індивідуальна профілактика), але в основному своєму обсязі є загальними, тобто діючими у масштабі всього суспільства, держави. Ефект профілактики злочинності заходами економічного, соціального, політичного, культурно-виховного характеру досягається головним чином у результаті загальносоціальної профілактики, але аналогічні за змістом профілактичні заходи можуть здійснюватися (принаймні, активно ініціюватися) і в рамках спеціально-кримінологічної діяльності. Правові заходи можуть входити до складу загальносоціальної профілактики, але вони характерні для спеціально-кримінологічної профілактики. Приклади подібного взаємопроникнення, своєрідного переплетення загальносоціальних і спеціально-кримінологічних профілактичних заходів можна було б привести не тільки виходячи із цих підстав (масштаб, зміст), але й інших.

Загальносоціальна та спеціально-кримінологічна профілактика злочинності взаємопов'язані між собою і взаємодоповнюють один одного. Тому, й є підвидами такого ємкісного виду, як загальна профілактика. Отже, на основі вищезазначеного, варто визнати вірність поділу профілактики злочинів, які запропоновані авторами підручника.

Загальна профілактика - це система заходів щодо виявлення та усунення об'єктивних зовнішніх причин, що породжують злочинність, і умов, що сприяють її існуванню, на всій території України, в окремому її регіоні, галузі народного господарства, відносно частини населення або груп осіб, а також на підприємстві, в установі або організації незалежно від форм власності. Вона реалізується при активному використанні соціальних, економічних, політичних, правових і інших антикриміногенних факторів.

Необхідно також відзначити зв'язок понять «загальної профілактики злочинів» та «загальної превенції», яке сформувалося в рамках кримінального права та означає стримуючий вплив кримінально-правових норм на сві-

домість і поведінку людей за рахунок інформації, що утримується в них, про можливість відповідальності і покарання за вчинення злочинів. Однак, поняття загальної превенції значно вужче поняття загальної профілактики, адже перша являє собою лише окремий елемент механізму профілактики злочинів у цілому.

На думку авторів підручника, велике практичне значення має розподіл профілактики злочинності на загальну та індивідуальну. Воно проводиться у деяких нормативних актах і є основою для вирішення таких важливих питань, як розмежування компетенції суб'єктів загальної профілактики, спеціалізація суб'єктів, аналіз результатів і оцінка ефективності профілактичних заходів, тощо. А також, суттєвим є й те, що цей розподіл базується на деяких загальноновизнаних положеннях, які стосуються природи злочинності, особливостях її детермінації.

4.2. Класифікація та правова основа заходів загальної профілактики злочинів

У системі загальної профілактики злочинів, необхідно виділити із усього різноманіття профілактичних заходів ті, які спрямовані на виявлення, обмеження або нейтралізацію дії найбільш значущих криміногенних факторів (детермінантів злочинності). Саме такі заходи носять загальнопрофілактичний характер і тісно пов'язані із загальносоціальним впливом на злочинність. Саме ж загальна профілактика злочинів полягає в діяльності, спрямованій на обмеження криміногенного впливу тих елементів соціального середовища, які визначають зміни у злочинності як масовому соціальному явищі.

Основні сучасні підходи до загальної профілактики злочинів отримали свій розвиток та закріплені у цілій низці нормативно - правових актів, що регламентують профілактичну діяльність органів державної влади (законодавчої, виконавчої, судової), органів місцевого самоврядування, прокуратури, органів внутрішніх справ, служби безпеки, податкової міліції, інших правоохоронних та контролюючих органів, закладів охорони здоров'я, освіти, засо-

бів масової інформації, громадських організацій, підприємств, установ і організацій не залежно від форм власності, окремих громадян, які приймають участь (або можуть приймати) у профілактиці злочинів. У них, зокрема, визначається, що профілактика злочинів - одне із пріоритетних напрямків боротьби зі злочинністю, основними завданнями якої є захист життя, здоров'я, прав і свобод громадян, власності, інтересів суспільства й держави від злочинних та інших посягань, охорона громадського порядку і забезпечення суспільної безпеки.

Класифікувати заходи загальної профілактики варто на: загальні заходи профілактики злочинів та спеціальні заходи профілактики злочинів.

До загальних заходів профілактики злочинів належать:

1) кримінологічне дослідження - проводиться для визначення ролі певних обставин, зумовлених діяльністю підприємств, установ, організацій або способом життя громадян, які порушують установлені законодавством правила, у вивченні причин та умов вчинення конкретного злочину, а також для прогнозування впливу цих обставин на стан злочинності у майбутньому та обґрунтування необхідності і спрямованості профілактичних заходів. Кримінологічне дослідження може проводитись у процесі розроблення проекту законодавчого або іншого нормативного акту, плану, програми профілактики злочинів, а також за результатами профілактичної перевірки на підприємствах, в установах, організаціях, узагальнення слідчої та судової практики. Кримінологічне дослідження може призначатися Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, міністерствами та іншими центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та здійснюватися визначеними ними органами;

2) кримінологічна експертиза (проектів або чинних законів та інших нормативних актів) - проводиться з метою визначення їх відповідності соціальним потребам суспільства у галузі правопорядку, виявлення можливих на-

слідків криміногенного або антикриміногенного характеру у результаті їх прийняття та застосування. Кримінологічна експертиза може призначатися суб'єктами профілактики правопорушень. Кримінологічна експертиза проводиться експертами (фахівцями-кримінологами). Залежно від змісту нормативного акту і характеру поставлених питань може бути проведена комплексна кримінологічна експертиза із залученням соціологів, юристів, економістів та інших фахівців. Кримінологічна експертиза може бути також доручена науково-дослідним установам або навчальним закладам, а також професійним асоціаціям (організаціям) кримінологів. Висновки за наслідками кримінологічної експертизи мають рекомендаційний характер для органу державної влади, який може скасувати розглянуті комісією проекти, унести в них відповідні зміни або мотивовано відхилити висновки експертної комісії;

3) профілактична перевірка, профілактичний припис, подання, постанова. Профілактична перевірка проводиться у разі отримання достатніх відомостей про наявність причин і умов, що можуть сприяти вчиненню злочинів, на підставі відповідних рішень працівниками правоохоронних органів. До участі у ній залучаються фахівці, а в разі необхідності – представники громадських організацій. Під час перевірки проводяться такі заходи: огляд території або приміщення, ознайомлення з необхідними документами або матеріалами, відібрання пояснення у об'єктів щодо яких проводиться перевірка з питань, які стосуються перевірки, тощо. Профілактичний припис, подання чи постанова виноситься за результатами профілактичної перевірки щодо усунення причини та умови, що сприяють учиненню злочинів. У профілактичному приписі, поданні чи постанові визначаються заходи щодо усунення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів, і термін їх виконання. Профілактичні приписи, подання чи постанови є обов'язковими для виконання;

4) повідомлення про невиконання профілактичного припису - невиконання тягне за собою адміністративну або дисциплінарну відповідальність;

5) роз'яснення положень законодавства України з питань профілактики

злочинів - здійснюється суб'єктами профілактики злочинів, у межах своєї компетенції, і полягає у роз'ясненні серед населення, окремих його категорій, посадових осіб підприємств, організацій, установ положень законодавства України, у тому числі з питань профілактики злочинів, віктимологічної профілактики, зокрема щодо необхідності виявлення й усунення причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів, відповідальності за протиправні діяння.;

6) інформування населення про стан правопорядку, засоби та методи захисту громадян і власності від правопорушень. Інформування населення про стан правопорядку, засоби та методи захисту громадян і власності від правопорушень проводиться через засоби масової інформації суб'єктами профілактики злочинів;

7) профілактична допомога - полягає у: створенні пунктів допомоги знедоленим, центрів реабілітації та ресоціалізації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, роз'ясненні небезпеки віктимологічної поведінки та адекватних дій в умовах, що сприяють учиненню злочинів, ініціативне надання послуг із захисту та охорони майна всіх форм власності на основі укладення письмових договорів, надання юридичної допомоги населенню та громадським об'єднанням, тощо.¹

Спеціальні заходи профілактики злочинності різноманітні та класифікуються за різними критеріями:

- 1) за змістом (економічні, політичні, культурно-виховні, тощо);
- 2) за масштабом дії (загальнодержавні, регіональні, місцеві, тощо);
- 3) залежно від моменту здійснення (рання і безпосередня профілактика первинних та профілактика рецидивних злочинів);
- 4) за ступенем радикальності (що запобігають можливості виникнення криміногенних явищ і ситуацій; що нейтралізують (блокують, мінімізують) такі явища і ситуації; що їх, що повністю усувають);
- 5) за правовою характеристикою (що базуються на нормах права, але

¹ Проект Закону України «Про профілактику злочинів» від 1998 року.

ними не регламентовані (наприклад, правова освіта та виховання); що детально урегульовані юридичними нормами (наприклад, адміністративний нагляд міліції за особами, звільненими з місць позбавлення волі).

б) за механізмом дії (заходи-сигнали (винесені слідчим постанови щодо усунення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину); заходи прямої дії (наприклад, удосконалення на підприємстві бухгалтерської звітності з метою недопущення економічних злочинів).

Разом з тим у профілактичній діяльності необхідно виділити конкретні заходи, що мають відверто виражене загальнопрофілактичне значення. До них слід віднести: виявлення й нейтралізацію криміногенних факторів, що сприяють вчиненню злочинів; створення на основі аналізу криміногенної обстановки умов, що об'єктивно перешкоджають вчиненню злочинів на певній території (об'єкті); внесення пропозицій щодо ослаблення, нейтралізації або усунення причин і умов злочинності у відповідні державні органи і громадські організації; ініціативне надання послуг з охорони майна всіх форм власності на основі висновку та виконання договорів у порядку, передбаченому чинним законодавством; здійснення правової пропаганди і правового виховання населення; формування суспільної думки, що об'єктивно відображає діяльність щодо профілактики злочинів; організацію й здійснення технічних і інших заходів щодо забезпечення особистої та суспільної безпеки; патрулювання силами органів правопорядку і громадськості у місцях з найбільш високим рівнем злочинності; проведення комплексних і цільових оперативно-профілактичних операцій щодо виявлення і припинення діяльності злочинних груп, затримання злочинців та інших правопорушників, поліпшення криміногенної обстановки на території, що обслуговується.

Як ми вже відзначали, загальна профілактика злочинів покликана протидіяти криміналізації соціальних процесів, позитивно впливати на створення і зміцнення у суспільстві атмосфери законності, усунення загроз правам, свободам і законним інтересам громадян. Найбільшу роль у досягненні цих цілей відіграють правове виховання населення, розробка і впровадження

стандартів безпеки від злочинів, а також використання спеціальних методів профілактики окремих груп злочинів; залучення до профілактичної діяльності громадськості, у тому числі суспільних об'єднань правоохоронної спрямованості (народних і козачих дружин, загонів сприяння міліції, охоронних структур); інформування населення про засоби і способи правомірного захисту від злочинних посягань; здійснення загальної віктимологічної профілактики.

Слід мати на увазі, що чіткі розмежувальні лінії між різними видами, формами та методами профілактики злочинів провести неможливо. На практиці всі вони реалізуються у тісному взаємозв'язку між собою. Однак ключовою ідеєю загальної профілактики злочинів є вплив на детермінаційний комплекс злочинності, що й визначає її специфіку. Саме тому виявлення та аналіз детермінантів злочинності, її видів і груп злочинів є логічно та практично вихідною для профілактики злочинів. Неможливо ефективно впливати на злочинність, не знаючи її причин та умов, що детермінують вчинення злочинів. При широкому детерміністському підході злочинність з'являється не як результат усталених причинних зв'язків, а як наслідок складної багатопланової детермінації, зокрема й самодетермінації.

Концептуальний аналіз причин та умов злочинності, дозволяє констатувати факт щодо складної багатофакторної природи цих явищ. Вони модифікуються специфічними особливостями різних регіонів, видозмінюються разом зі змінами у соціальному та правовому житті суспільства. Тому спроби створити універсальну модель причинного комплексу злочинності, придатну для всіх часів, є малопродуктивними.

На практиці процес виявлення причин та умов злочинності, що сприяють вчиненню злочинів, часто зводиться лише до узагальнення даних про типові криміногенні фактори. Явна вузькість такого підходу може бути змінена за рахунок дотримання ряду вимог, диференціації аналітичної роботи.

Головною методологічною вимогою при вивченні причин та умов злочинності, є облік залежності її якісних і кількісних характеристик від стану

соціального середовища (насамперед у таких сферах, як економіка, політика, культура, моральність).

Тому на першому етапі такого вивчення необхідно встановити (хоча б гіпотетично) коло соціальних явищ та процесів, що найбільше пов'язані зі злочинністю: ріст групової кримінальної свідомості, корупція, неефективність правоохоронної та правозастосовної діяльності, пияцтво, алкоголізм, наркоманія, люмпенізація і маргіналізація певних груп населення, деформація їх духовного життя, невротизація та психопатизація представників деяких верств населення, тощо.

На другому етапі слід виявити статистичні «кореляційні» зв'язки між криміногенними факторами та тими видами злочинів, які складають основний масив злочинності: крадіжки, заподіяння шкоди здоров'ю, грабежі, хуліганство, розбійний напади, тощо.

На третьому етапі виявляються ті умови, які перебувають у певній залежності від діяльності правоохоронних органів: система охоронних заходів, організація нагляду та контролю, технічні засоби захисту об'єктів, рівень правової поінформованості населення, тощо. Саме цей етап аналітичної діяльності створює реальні інформаційні передумови для розробки та реалізації цілеспрямованих і конкретних заходів загальної профілактики злочинів.

Результатом аналізу причин і умов злочинності і її видів повинне стати вживання заходів щодо їх усунення або обмеження дії. При цьому особливість діяльності правоохоронних органів у сфері усунення причин злочинності полягає в обмеженні їх можливостей. Що ж стосується нейтралізації умов, що сприяють вчиненню злочинів, то тут внесок цих органів може бути більш вагомим. У змістовному плані їх діяльність являє собою реалізацію заходів-сигналів і заходів прямої дії.

Заходи-сигнали представляють сукупність кримінологічної інформації, у встановленому порядку, що направляється в ті органи, від яких залежить прийняття рішень щодо усунення виявлених криміногенних факторів. Найпоширенішими видами такої інформації є постанови слідчих, а також уза-

гальнені інформаційні документи керівників правоохоронних органів. У цих документах, що направляються у державні органи, органи місцевого самоврядування, громадські організації, на підприємства та установи, вказуються матеріальні, організаційні, правові, виховні, технічні й інші обставини негативного характеру, що сприяли вчиненню злочинів або, що полегшили настання злочинного результату. Названі недоліки можуть бути наслідком порушень норм законів або інших нормативних актів, а також результатом дії організаційних, технічних та інших криміногенних факторів.

В узагальнених інформаціях необхідно також акцентувати увагу на здійсненні заходів щодо технічного зміцнення місць зосередження матеріальних цінностей, підвищенню ефективності використання заходів сигналізації та зв'язку, відродженню на новій основі діяльності громадських формувань правоохоронної та профілактичної спрямованості. Внесені пропозиції щодо усунення причин і умов, що сприяли вчиненню злочинів повинні бути законними, науково обґрунтованими, конкретними, економічно та соціально доцільними.

Заходи прямої дії - це весь комплекс заходів, направлених на виявлення і усунення (нейтралізації) причин та умов злочинів. При цьому заходи прямої дії реалізуються правоохоронними органами як самостійно, так і у взаємодії з іншими суб'єктами профілактики злочинів.

Загальнопрофілактична діяльність правоохоронних органів досить різноманітна й багатопланова. Сутність цієї діяльності полягає у створенні умов, що об'єктивно перешкоджають вчиненню злочинів на певній території або об'єкті. У розпорядженні органів внутрішніх справ для цього є певні інформаційні та інші заходи, які найбільше активно реалізуються у повсякденній діяльності їх підрозділів. Так, на основі аналізу кримінальної ситуації та стану злочинності міліція реалізує загальнопрофілактичні функції на вулицях, у громадських місцях і житлових мікрорайонах. Запобігання найпоширенішим видам «вуличної» злочинності (злочинів проти життя, здоров'я і власності громадян) досягається цілим комплексом різноманітних заходів,

до яких насамперед слід віднести методи спостереження, перевірки, контролю, що реалізуються у здійсненні патрульно-постової служби. В особливо складних в оперативному відношенні районах і містах регулярно проводяться оперативно-розшукові та наглядово-профілактичні операції, а також перевірки місць концентрації громадян з антигромадською спрямованістю (кубла, ринки, зони комерційної торгівлі, готелі, гуртожитки). Дуже важливо активне застосування норм чинного законодавства щодо відповідальності за хуліганські прояви, незаконне носіння та зберігання зброї, погрозу вбивством, заподіяння шкоди здоров'ю, втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, що сприяє ефективному запобіганню більш тяжким злочинам.

Останнім часом з метою загальної профілактики злочинів усе активніше застосовуються технічні засоби: технічне зміцнення житлових приміщень, під'їздів будинків, горищ і підвалів, поліпшення освітленості вулиць, тощо.

Досить актуальними завданнями загальнопрофілактичної діяльності органів внутрішніх справ є відновлення та розвиток мережі громадських формувань з охорони громадського порядку, налагодження та зміцнення ділових зв'язків з населенням, суспільним активом, виступи працівників міліції (насамперед - дільничних інспекторів) з питань боротьби зі злочинністю і забезпечення громадського порядку перед жителями та у трудових колективах.

Організація і здійснення постійної взаємодії правоохоронних органів з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, благодійними й іншими фондами, суспільними об'єднаннями, засобами масової інформації повинні бути спрямовані на активізацію і конкретизацію їх участі у профілактиці правопорушень. Необхідно також розбудовувати взаємодію із цих питань із релігійними організаціями, з органами опіки, піклування, охорони здоров'я, освіти, служб зайнятості, центрами соціального захисту дітей і підлітків, будинками нічного перебування й центрами соціальної реабілітації. Останні можуть бути ефективно використані для оперативної і профілактичної роботи з особами, що займаються бродяжництвом і жебрацтвом.

Правову основу загальної профілактики злочинів складають: Конституція України, міжнародні Конвенції та протоколи до них, що ратифіковані Україною (наприклад: Конвенція ООН «Про наркотичні засоби», «Про психотропні речовини», тощо); закони України, що регулюють діяльність правоохоронних органів, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, а також участь підприємств, організацій, об'єднань громадян у сфері профілактики злочинів (наприклад: «Про міліцію», «Про службу безпеки України», «Про прокуратуру», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про органи й служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про захист суспільної моралі», «Про попередження насильства у сім'ї», «Про охорону дитинства», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», «Про засади запобігання та протидії корупції в Україні», «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів», «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними», «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі», «Про участь громадян в охороні громадського порядку та державного кордону», тощо); укази Президента України (наприклад, від 11.09.2006р. №742 «Про Концепцію подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності»», тощо); постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України (наприклад, від 20 грудня 2006 року № 1767 «Про Комплексну програму профілактики правопорушень на 2007 – 2009 роки», тощо); та інші нормативно - правові акти, що регламентують профілактичну діяльність органів державної влади (законодавчої, виконавчої, судової), органів місцевого самоврядування, прокуратури, органів внутрішніх справ, служби безпеки, податкової міліції, інших правоохоронних та контролюючих органів, закладів охорони здоров'я, освіти, засобів масової інформації, громадських організацій, підприємств, установ і організацій не залежно від форм власності, окремих гро-

мадян, які приймають участь (або можуть приймати) у профілактиці злочинів.

Матеріальна, організаційна та правова база загальної профілактики злочинів різко розширилась, якби був прийнятий проект Закону України «Про профілактику злочинів», який розроблений і до цього часу не прийнятий Верховною Радою України. Цей законопроект визначає коло суспільних відносин у сфері профілактики злочинної поведінки, систему заходів загальної та індивідуальної профілактики злочинів, надає їм обов'язкового характеру і регулює порядок їх здійснення державними органами, установами та організаціями, органами місцевого самоврядування, підприємствами, об'єднаннями громадян, а також права та обов'язки суб'єктів, що реалізують профілактичну функцію.

Сукупність розроблених загальнопрофілактичних заходів визначена у Комплексній програмі профілактики правопорушень на 2007 – 2009 роки, що затверджена Постановою Кабінету міністрів України від 20 грудня 2006 року № 1767. Ця Програма спрямована на забезпечення ефективності здійснення узгоджених заходів щодо профілактики правопорушень та усунення причин, що зумовили вчинення протиправних дій. Мета Програми полягає у запобіганні виникненню умов, що сприяють вчиненню правопорушень, удосконаленні методів роботи з їх профілактики, забезпеченні захисту конституційних прав та свобод людини на основі чітко визначених пріоритетів, створенні умов для проведення ефективної правової та виховної роботи серед населення, поступового нарощування зусиль у цій справі правоохоронних органів, центральних і місцевих органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим та громадськості. Основними завданнями Програми є:

- удосконалення нормативно-правової бази з питань правоохоронної діяльності та профілактики правопорушень;
- оптимізація структури органів, установ та організацій, що здійснюють заходи з профілактики правопорушень;

- підвищення рівня фахової підготовки посадових і службових осіб, що здійснюють заходи з профілактики правопорушень;
- розроблення нових форм і методів профілактики правопорушень та запровадження їх у практику;
- посилення контролю за дотриманням законодавства під час провадження господарської діяльності, набуття та реалізації майнових прав;
- усунення причин виникнення тіньового сектору економіки та створення умов для його ліквідації;
- забезпечення захисту прав інтелектуальної власності та збереження історико-культурних цінностей;
- запобігання вчиненню злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, виявлення та притягнення до кримінальної відповідальності осіб, причетних до їх вчинення;
- удосконалення роботи із соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі;
- забезпечення розвитку мережі соціальних закладів, зокрема для бездомних громадян і безпритульних дітей;
- забезпечення захисту законних інтересів неповнолітніх, зокрема захисту від жорстокого поводження, експлуатації та насильства;
- виконання інформаційно-пропагандистських та культурно-виховних програм профілактики правопорушень;
- удосконалення форм і методів профілактики правопорушень та підвищення ефективності оперативно-розшукових заходів у сфері протидії організованій злочинності та корупції;
- удосконалення інформаційно-аналітичного та матеріально-технічного забезпечення профілактичної діяльності.

Додаток до програми включає заходи профілактики правопорушень, що поділені на розділи. У цих розділах Програми значне місце приділяється за-

ходам непрямої дії, що створюють організаційну та інформаційну базу для їхньої реалізації: виявленню й аналізу причин і умов злочинів, організації (плануванню, координації, взаємодії) процесів профілактики злочинів.

Як бачимо сфера профілактики злочинів надзвичайно широка і вона не може залишатися полем діяльності не тільки правоохоронних органів, а у ній мають брати участь усі державні органи, громадські формування і громадяни держави.

4.3. Індивідуальна профілактика злочинів та система заходів

Індивідуальна профілактика — це насамперед вплив на тих осіб, від яких можна чекати вчинення злочинів та їх соціальне оточення. Даний вид діяльності являє собою цілеспрямовану роботу з конкретною людиною та його найближчим оточенням. Об'єктами такої профілактики є індивіди, поведінка та спосіб життя яких свідчать про реальну можливість вчинення ними злочинів. Погляди, мотиви, система ціннісних орієнтації особи можуть стати основою для профілактичного впливу на неї лише в тому випадку, коли ці погляди, мотиви, орієнтації виразилися в антигромадській поведінці. Виходячи з механізму злочинної поведінки індивідуальна профілактика повинна бути спрямованою на особу та її негативні риси, на середовище, що формує цю особу, а також на умови, обставини, ситуації, що сприяють або полегшують вчинення злочинів. При цьому слід мати на увазі, що мова йде про безпосередню діяльність відповідних суб'єктів, тобто тих, від кого виходить такий вплив.

У науковій літературі можна зустріти різні визначення індивідуальної профілактики злочинів, але найбільш конкретизоване визначення є таким: індивідуальна профілактика - система цілеспрямованого, організованого, з урахуванням педагогічних вимог, виховного впливу на свідомість, почуття, волю особи, що профілакується, з метою усунення, нейтралізації, блокування у неї негативних і, одночасно, формування позитивних якостей, стере-

отипів і звичок законослухняної поведінки¹.

Залежно від стадії генезу особи злочинця виділяють чотири види індивідуальної профілактики злочинності:

1. Рання профілактика - стосується об'єктів, які перебувають на початковому етапі криміналізації особи, а саме: виявляти джерела кримінальних та інших антисуспільних впливів на особу (групу осіб) до того, як цей вплив не подіяв на її (їх) поведінку; одночасно виявляти, коли для особи, яка профілакується, ці контакти стали цікавими, для того щоб впливати на конкретні життєві обставини. Завдання ранньої профілактики полягає у запобіганні джерелам негативного впливу і роз'ясненні особі, що профілакується, небезпечності таких контактів. Ранню профілактику можна поділити на два види: а) рання профілактика стосовно третіх осіб з метою перевиховання конкретної особи (наприклад, профілактичний вплив на батьків неповнолітнього з метою, щоб останні вплинули на перевиховання своєї дитини); б) рання профілактика стосовно конкретної особи;

2. Безпосередня профілактика - стосується осіб, поведінка яких свідчить про розвиток у них негативних інтересів, звичок, стереотипів (відчуження від позитивного мікросередовища, сумнівні знайомства, безпосередні контакти з кримінальним середовищем і особами, що надмірно вживають алкоголь, немедично вживають наркотичні засоби тощо); безпосередньо приймають участь у вчиненні адміністративних правопорушень. Завдання безпосередньої профілактики у стриманні особи від подальшого становлення на злочинний шлях та схилити її стати на шлях виправлення, оновлення мікросередовища в якому вона спілкується з негативного на позитивне;

3. Профілактика на етапі злочинної поведінки (пенітенціарний вид) - стосується осіб, що вчинили злочини і стосовно них суд прийняв рішення про застосування різних заходів кримінально-правового впливу. Завданням цього виду профілактики є стримування від повторного вчинення злочинів

¹ Див.: Алексеев А.И., Сахаров А.Б. Причины преступлений и устранение их органами внутренних дел. – М., 1985. – С.53.

шляхом демонстративних заходів контролю і жорстких роз'яснень правових наслідків злочинів. Цей вид профілактики реалізується в діяльності установ виконання покарань, завданням яких і є виправлення та ресоціалізація засудженого, а також здійснюється відповідними державними та громадськими організаціями при звільненні особи від реального кримінального покарання (умовне засудження, відстрочка виконання вироку тощо);

4. Профілактика рецидиву (постпенітенціарний вид) стосується осіб, що відбули кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі, але підлягають нагляду з метою запобігання рецидиву. Завданням цього виду профілактики є повернення до загальноприйнятого суспільного життя осіб, які відбули покарання у вигляді позбавлення волі (надання допомоги по працевлаштуванню, проживанню, тощо).

Індивідуальна профілактика реалізується, як правило, у двох формах:

1. Якщо йдеться про усунення причин і умов, які сприяли вчиненню конкретних злочинів, що були виявлені у процесі діяльності спеціальних суб'єктів, то це вимоги про вжиття заходів організаційно-управлінського, економічно-технологічного й ідеологічного характеру, які реалізуються в особливому процесуальному акті — *приписі прокурора, поданні слідчого, окремій ухвалі суду*.

2. Якщо йдеться про особу конкретного злочинця, то застосовують програми індивідуального коригування правопорушуючої поведінки. У програмі відображаються: детальний портрет особи, характеристика основних факторів мікросередовища, формування її негативних рис, а також передбачаються диференційовані заходи профілактичного впливу і критерії ефективності їх застосування¹.

У зв'язку із соціальними процесами, що відбуваються в суспільстві, змінами в кримінальній політиці, необхідністю економії кримінальної репресії значно збільшилося число осіб, які засуджувались до заходів покарання, що не пов'язані з позбавленням волі, а, що також звільняються від кри-

¹ Александров Ю.В., Гель А.П., Семаков Г.С. Кримінологія : Курс лекцій. – К.: МАУП, 2002. – 296 с.

мінальної відповідальності із застосуванням заходів адміністративного впливу. Ці процеси визначають особливу значимість індивідуальної профілактики злочинів, об'єктами якої є конкретні особи і їх соціальне мікросередовище з найбільш вираженими криміногенними характеристиками.

Проведення індивідуальної профілактики злочинів пов'язане з подоланням серйозних труднощів, багато з яких породжені особливостями сучасної ситуації. Основними із цих особливостей є наступні:

- раніше існуюча система недержавних суб'єктів індивідуальної профілактики (добровільні народні дружини, товариські суди, будинкові комітети, тощо) практично розпалася;
- число громадських помічників органів внутрішніх справ у проведенні індивідуальної профілактичної роботи (у тому числі суспільних вихователів) різко скоротилося або їх не стало взагалі (шефи, наставники, члени комсомольських оперативних загонів);
- значно знизилася можливість органів внутрішніх справ у наданні особам, що профілактуються, допомоги у побутовому і трудовому устрої, у ресоціалізації осіб, звільнених з місць позбавлення волі;
- через збільшення числа безробітних верств населення стрімко зростає кількість маргінальних елементів (волоцюг, жебраків, тощо), що майже піддаються індивідуально-профілактичному впливу та поповнюють лави злочинців;
- відсутність упевненості у завтрашньому дні, у перспективі соціального благополуччя – це ускладнює відносини у багатьох родинах, сприяє побутовим конфліктам, негативно впливає на виховання дітей, часом перекреслює всі зусилля індивідуально-профілактичного впливу;
- ліквідація одних (лікарняно-трудових профілакторіїв) і спроби реорганізації інших (спецприйомників, приймальників-розподільників для дітей) місць ізоляції маргінальних елементів і правопорушників різко знизили можливість застосування примусовий заходів до осіб, на яких переконання й надання допомоги не діють.

Усе це змушує шукати нові форми та методи індивідуально-профілактичного впливу, вживати заходів щодо відновлення у зміненому вигляді системи суб'єктів і заходів індивідуальної профілактики.

Об'єктами індивідуальної профілактики злочинів є:

- антигромадська поведінка та спосіб життя особи, що призводить вчинення злочинів;
- кримінологічнозначущі особистісні характеристики людини, що обумовлюють деформацію його поведінки;
- кримінологічнозначущі психофізіологічні особливості (у міру їх схильності виправленню, зміні, лікуванню);
- безпосередні умови несприятливого формування та життєдіяльності особистості (насамперед у родині) або побутову оточенні, у сферах праці, навчання, дозвілля, в інших мікросоціальних групах, у першу чергу антигромадської спрямованості, а також неблагополучні умови індивідуального буття;
- елементи несприятливої життєвої ситуації, які об'єктивно мають криміногенний характер і існують досить тривалий час.

Зазначимо, що особа є важливою ланкою у причинному ланцюжку злочинної поведінки. Вона взаємодіє із криміногенним мікросередовищем, через неї змінюється його вплив. На особу у першу чергу направлений профілактичний вплив. Метою індивідуальної профілактики є позитивна корекція особистості, що призводить до зміни її поведінки від антигромадської до законослухняної. Досягнення цієї мети вимагає розв'язання низки конкретних завдань:

- виявлення осіб, поведінка яких свідчить про реальну загрозу вчинення злочинів;
- вивчення цих осіб та джерел негативного впливу на них;
- прогнозування індивідуальної поведінки;
- планування заходів індивідуальної профілактики;
- позитивний коригувальний вплив;

- постановка особи на облік;
- контроль за поведінкою та способом життя особи (наприклад: встановлення адміністративного нагляду за особами звільненими з місць позбавлення волі).

Вирішення цих завдань покладене на суб'єктів, яким законодавчо закріплено здійснення індивідуальної профілактики злочинів. До таких суб'єктів відносяться Генеральна прокуратура України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство юстиції України, Державний департамент України з питань виконання покарань, Служба безпеки України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство освіти і науки України, Державна митна служба України, Державна прикордонна служба України, громадські організації з охорони громадського порядку тощо. Але основний обсяг цієї діяльності здійснюють органи внутрішніх справ у взаємодії з іншими правоохоронними органами та громадськістю.

Варто відзначити й те, що забезпечення ефективності індивідуальної профілактики злочинів неможливо без дотримання таких основних вимог:

- своєчасність (несвоєчасне виявлення та вжиття заходів впливу до правопорушників та їх оточення призводить до формування звички пов'язаної з антигромадською поведінкою, а також значно підвищує ймовірність вчинення особою злочину);
- послідовність (індивідуальний вплив повинен спланований бути так, щоб його інтенсивність послідовно збільшувалась або зменшувалась залежно від результатів);
- реальність (заходи впливу повинні відповідати можливостям їх реалізації);
- законність (індивідуальна профілактика будується на основі чіткого дотримання законодавства, прав, свобод та законних інтересів громадян).

При цьому необхідно мати на увазі, що визначення кола осіб, що потребують профілактичного впливу, при відсутності законних підстав може викликати безпідставне рішення, а тим самим - обмеження прав громадян.

Стосовно індивідуальної профілактичної роботи правоохоронних органів такі підстави - це насамперед факти протиправної поведінки конкретних осіб. Саме вони надають право поставити особу на профілактичний облік, що тягне за собою певне обмеження його прав і свобод. Тому категорії цих осіб і види їх антигромадської поведінки визначені нормативно-правовими актами України, що визначають межі індивідуальної профілактичної роботи правоохоронних органів.

Віднесені до таких категорій осіб щодо яких можуть застосовуватися заходу індивідуальної профілактики злочинів:

1) особи щодо яких здійснюється контроль над дотриманням установлених для них відповідно до закону обмежень (умовно засуджені; засуджені до заходів, не пов'язаних з позбавленням волі, або до примусових заходів виховного впливу; звільнені з місць позбавлення волі після закінчення покарання за тяжкі або особливо тяжкі злочини, або, що мають дві і більше судимостей за вчинення злочинів середньої тяжкості, і, що також підпадають під дію Закону України «Про адміністративний нагляд за особами звільненими з місць позбавлення волі»; звільнені зі спеціальних навчальних або лікувально-виховних установ; неповнолітні, що підлягають обліку у спеціальних органах та установах);

2) особи зі стійкою протиправною поведінкою, що неодноразово та грубо порушували громадський порядок; систематично вживають наркотичні або інші одурманюючі засоби без призначення лікаря; що зловживають алкоголем, поведінка яких становить небезпеку для оточуючих, унаслідок чого до них застосовувалися заходи адміністративного впливу; що грубо порушують обов'язки щодо виховання дітей і своєю поведінкою втягують їх у вчинення правопорушень;

3) особи, що притягувались до відповідальності за вчинення злочинів, а також є підозрюваними або обвинувачуваними у вчиненні злочинів (у період розслідування) або щодо яких кримінальна справа припинена, зважаючи на

нереабілітуючі обставини, а також особи щодо яких у порушенні кримінальної справи відмовлено за цих обставин.

Індивідуальна профілактична робота проводиться також з особами, що є потенційними та реальними жертвами злочинів внаслідок своєї поведінки, способу життя, фізичних або психічних особливостей, соціально-рольових цінностей.

Індивідуальна профілактика починається з виявлення осіб, поведінка яких свідчить про реальну небезпеку вчинення ними злочинів. Повнота виявлення таких осіб можлива за допомогою систематичного і своєчасного надходження і вивчення інформації із усіх можливих джерел (оперативно-профілактичні обліки, кримінальні справи, матеріали про відмову в порушенні кримінальних справ, матеріали про адміністративні та інші правопорушення, вироки судів, матеріали виправних установ, заяви і листи громадян, повідомлення державних, недержавних органів і організацій, матеріали періодичної преси, радіо, телебачення).

Виявлення нерозривно пов'язане з вивченням осіб, які є об'єктами індивідуальної профілактики. При цьому вивченню підлягають наступні конкретні дані, що характеризують особу, що профілакується:

1. Злочинна та інша протиправна поведінка: коли, де й за що притягувався до кримінальної або адміністративної відповідальності, який захід покарання або стягнення був призначений, де відбував покарання і як характеризувався в цей період.

2. Злочинний досвід: особливі навички підготовки, вчинення злочинів та приховування їх слідів, поінформованість про методи оперативної роботи, участь у злочинних угрупованнях, тощо.

3. Фактори, що детермінують злочинну та іншу протиправну поведінку: що було причиною кожного правопорушення, щодо кого вони були вчиненні та за якими мотивами або були пов'язані з пияцтвом та вживанням наркотиків, конфліктом у сімейно-побутовій сфері, які умови сприяли або полегшили вчинення правопорушень, тощо.

4. Соціально-демографічні та соціально-рольові характеристики: вік, сімейний стан, склад родини, місце проживання; освіта, культурний рівень; соціальний стан; спеціальність, службове становище, виробничий стаж; відношення до праці, власності, виконання загальногромадянських обов'язків, родини, дітей, тощо.

5. Умови життя та найближче оточення: характеристика членів родини, сімейно-побутових відносин; житлові умови; морально-психологічний клімат у трудовому колективі, взаємини з товаришами по службі, умови роботи, матеріальна забезпеченість; коло спілкування, хто з найближчого оточення може вплинути, має авторитет, тощо.

6. Індивідуально-психологічні особливості: розвиток інтелекту (рівень розумового розвитку, запас знань, життєвий досвід, широта й спрямованість поглядів, тощо); риси характеру (ступінь замкнутості або товариськості; егоїстичність, легкодумство, безвідповідальність; активність або пасивність, правдивість або брехливість; мстивість, жорстокість, нахабність, хитрість, заздрісність, тощо); вольові якості (наполегливість, рішучість, організованість, здатність підкоряти собі інших або піддаватися чужому впливу, тощо); інтереси (до матеріальних або духовних благ, до читання, спортивних ігор, полювання, рибного лову, технічної творчості, тощо).

7. Фізіопсихологічні особливості та захворювання (алкоголізм, наркоманія, психопатія, відхилення у статевих питаннях, тощо).

8. Особливі схильності антигромадського характеру: до вживання спиртних напоїв або наркотиків, азартних ігор, розпусного або паразитичного способу життя, агресивно-конфліктної поведінки, тощо.

З метою всебічного вивчення особистості можуть застосовуватися такі методи, як ознайомлення з різними документами (у тому числі й узагальнення незалежних характеристик); аналіз вчинків особи, що профілакується, бесіди із громадянами, що добре знають таку особу, вивчення навколишнього його середовища, тощо.

У процесі вивчення особи здійснюється прогнозування її індивідуальної поведінки. Інформація про минуле та сьогодення особи, соціальні зв'язки, найближче оточення є основою для прогнозу її майбутньої поведінки. Прогнозування злочинної поведінки та індивідуальна профілактика - багато у чому єдиний процес. Профілактика сама по собі передбачає постійне, всебічне та глибоке вивчення особи, її поведінки, зв'язків і прагнень.

Прогнозування злочинної поведінки є основою для планування заходів індивідуальної профілактики. Планування заходів індивідуальної профілактики покликано впорядкувати складний і багатогранний процес профілактичного впливу, зробити його цілеспрямованим, визначити найбільш раціональні шляхи профілактичної роботи з особами, що перебувають на профілактичному обліку, забезпечити вибір необхідних тактичних методів і прийомів.

Заходи індивідуальної профілактики злочинів:

- профілактична бесіда – застосовується за наявності інформації про те, що особа вчинила протиправні дії, які можуть призвести до вчинення злочину, з метою роз'яснення суспільної небезпечності та усного попередження про неприпустимість протиправних і антигромадських дій, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку, а також встановлений порядок управління. Така особа викликається за місцем проживання або роботи (служби) до відповідного органу внутрішніх справ або служби безпеки;
- офіційне застереження - застосовується до особи, яка двічі протягом року притягувалась до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень. Особі оголошується начальником територіального органу внутрішніх справ (заступником або начальником підрозділу) офіційне застереження про неприпустимість протиправної поведінки та можливі заходи профілактичного впливу та оформлюється протокол, що підписується правопорушником і службовою особою;
- профілактичний облік – застосовується для систематичного і цілеспрямованого здійснення заходів індивідуальної профілактики щодо особи,

поведінка якої свідчить про реальну можливість вчинення нею злочину, тому така особа підлягає взяттю на профілактичний облік в органі внутрішніх справ або службі безпеки;

- адміністративний контроль органів внутрішніх справ – застосовується до особи щодо якої встановлюється, здійснюється та припиняється адміністративний нагляд згідно Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі»;

- соціальний патронаж – включає в себе комплекс заходів державної підтримки та допомоги щодо особи, яка потребує їх.

Безпосереднє здійснення індивідуальної профілактики - досить тривалий і систематичний процес, що пов'язаний з впливом на особу, у процесі якого необхідно комплексно застосовувати весь арсенал методів, усі засоби та заходи впливу. У практичній діяльності використовуються такі методи індивідуально-профілактичного впливу, як: переконання, надання допомоги, примус.

Метод переконання - це комплекс виховних, роз'яснювальних заходів, що здійснюються з метою зміни антигромадської спрямованості осіб, що профілактуються, і закріплення їх позитивної соціальної орієнтації. Він застосовується у період знаходження осіб на профілактичному обліку для подолання або нейтралізації основних антигромадських орієнтацій, що можуть привести до вчинення злочинів. Основними формами реалізації методу переконання є індивідуальні або колективні бесіди, обговорення поведінки особи, встановлення над ним індивідуального або колективного шефства, спільна участь вихователя і особи, що перевиховується, у суспільно корисній діяльності, тощо. У процесі застосування методу переконання необхідно використовувати різноманітні психологічні та педагогічні прийоми впливу на розум, почуття і волю людини. Основною організаційно-тактичною формою виховного впливу на особу, що профілактуються, є бесіда. Використовуються бесіди трьох видів: попередня (або ознайомлювальна), профілактична і виховна. Попередня бесіда проводиться в індивідуальному порядку при

постановці особи на профілактичний облік. Профілактична бесіда проводиться при наявності фактів антигромадської поведінки особи, що перебуває на профілактичному обліку. Виховна бесіда за своїм змістом та способом впливу нагадує профілактичну бесіду, але виховні бесіди проводяться, як правило, у неофіційній обстановці, частіше представниками громадськості за місцем проживання, навчання або роботи особи, що профілакується.

Метод надання допомоги є, як правило, найбільш ефективним у профілактичній діяльності. Він використовується для трудового устрою, поліпшення побутових умов, організації дозвілля, встановлення соціально корисних контактів, планування грошових видатків, вибору життєвих цілей, тощо. Заходи надання допомоги у працевлаштуванні та створенні належних побутових умов, особливо особам, звільненим з місць позбавлення волі після відбуття покарання, регламентовані у низці нормативних актів. Однак у сучасних умовах їх застосування вкрай повне ускладнень, не забезпечується об'єктивними можливостями органів внутрішніх справ. У зв'язку із цим для надання допомоги особам, що профілакуються, необхідно використовувати можливості меценатів, різних фондів, служби соціального захисту населення, центрів соціальної реабілітації та інших подібних структур.

Метод примусу є одним з основних методів індивідуально-профілактичної діяльності. Він реалізується шляхом застосування різних за своєю юридичною природою, змістом і направленістю заходів впливу, які регламентуються нормами відповідних галузей права (цивільного, сімейного, адміністративного, тощо). До основних таких заходів, що найбільш часто застосовуються органами внутрішніх справ у встановленому законом порядку, відносяться:

- адміністративний арешт і адміністративне затримання для запобігання антигромадської поведінки особи та захисту громадян, членів його сім'ї від протиправних посягань;

- адміністративний нагляд, що має на меті здійснення профілактичного контролю над особами, що звільнилися з місць позбавлення волі та не стали на шлях виправлення;
- штраф, покликаний реалізувати матеріальну відповідальність особи за свої антигромадські провини та запобігти більш серйозні правопорушення;
- накладення та жорсткість обмежень щодо раніше засуджених осіб, які дозволяють установити бар'єри на шляху до протиправної діяльності та сприяють соціалізації особи.

Індивідуальна профілактика являє собою складний вид діяльності, оскільки вона завжди пов'язана з конкретною людиною, його індивідуальною неповторністю, зі специфікою тільки їм прожитому життю й тільки йому властивого життєвого досвіду. Тому, оцінюючи її результативність, необхідно враховувати, що, по-перше, ефективність профілактики злочинів досягається за рахунок застосування не одного окремо взятого заходу, а цілого їх комплексу; по-друге, результат профілактичної роботи при тих самих формах і методах суттєво змінюється залежно від ступеня криміногенності кожного із трьох основних детермінантів злочинної поведінки - особи, мікросередовища та конкретної ситуації; по-третє, інтенсивність профілактичних заходів перебуває у прямій залежності від ступеня прояву названих криміногенних факторів.

Питання для самоконтролю:

1. *Що лежить в основі розмежування загальної та індивідуальної профілактики злочинів?*
2. *Яка мета та завдання загальної профілактики злочинів?*
3. *Класифікація профілактичних заходів загальної профілактики.*
4. *У чому зміст заходів-сигналів і заходів прямої дії?*
5. *Визначте поняття та розкрийте види індивідуальної профілактики.*
6. *Розкрийте основні заходи індивідуальної профілактики злочинів.*
7. *Які особливості особи вивчаються у процесі індивідуальної профілактики?*
8. *Визначте осіб щодо яких застосовуються заходи індивідуальної профілактики.*

9. *Розкрийте основні методи індивідуальної профілактики.*
10. *Визначте правову основу загальної та індивідуальної профілактики злочинів.*

РОЗДІЛ 5. ВІКТИМОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА СИСТЕМИ ПРОФІЛАКТИКИ

5.1. Поняття, цілі та завдання віктимологічної профілактики

5.2. Рівні та принципи віктимологічної профілактики.

5.3. Заходи віктимологічної профілактики.

5.4. Форми і методи віктимологічної профілактики злочинів, що здійснюється органами внутрішніх справ.

5.5. Розвиток віктимологічного потенціалу запобігання криміногенній віктимності соціальних груп у законодавстві України

5.1. Поняття, цілі та завдання віктимологічної профілактики

Сьогодні у науковій літературі склалася система основних категорій теорії запобігання злочинності. Запобігання злочинності є достатньо різноманітною діяльністю, що пов'язана з удосконаленням суспільних відносин з метою виявлення та нейтралізації причин злочинності та умов, що їй сприяють, виявлення та нейтралізація явищ і процесів, які обумовлюють зростання та розповсюдження окремих форм і видів злочинів, факторів, що впливають на формування антигромадських рис у окремих категорій осіб, вплив на умови їх життя та виховання, ліквідація конкретних умов, що обумовлюють вчинення злочинів окремими особами, визначення форм і методів контролю за злочинністю.

Традиційно наукові погляди визначають профілактичну діяльність як один з засобів соціального регулювання суспільних відносин з метою усунення причин злочинності, або як взаємодія заходів соціально-економічного, організаційного, виховного, правового характеру, чи як поєднання різноманітних рівней запобіжного характеру. Запобігання злочинам це, насамперед, система заходів, що спрямовані на нейтралізацію причин та умов злочинності, недопущення вчинення злочинів. Цей вид діяльності складається із ієрархічно пов'язаних між собою завдань. Перше з них – профілактичний вплив на динаміку, структуру, причини злочинності (соціальна профілактика). Друге – попередження видів і форм злочинної поведінки, запобігання злочинам в окремих сферах суспільного життя; недопущення вчинення злочи-

нів окремими соціальними групами осіб. Третє – запобігання вчинення злочинів окремими особами (індивідуальна профілактика). Вирішення першого завдання є частиною загальної практики та предметом усіх суспільних наук при здійсненні заходів контролю за злочинністю.

Віктимологічні ідеї зародилися тисячеліття назад. Самозахист потенційної жертви у процесі зародження людства був основним способом впливу на злочинність. Потім по мірі появи та розвитку інших механізмів впливу на негативні соціальні процеси самозахист перейшов у рід приватних проблем. Держава і суспільство, намагаючись захистити особу, розробляли заходи, що не потребували участі потерпілого у їх реалізації, і це сприяло зосередженню уваги на злочинності, злочині, злочинці. Але, необхідно зазначити, що більшість правових систем включало право на необхідну оборону, що стало правовою підтримкою потенційної жертви.

У ХХ столітті представники наукового напрямку, який отримав назву інтеракціонізм здійснили ревізію всіх факторів злочинності. І в їх дослідженнях починає приділятися увага жертві злочину.

У сучасних умовах, для яких характерно розвиток нових напрямків у практиці та теорії запобігання злочинності, одним з таких напрямків є кримінологічна віктимологія¹, яка вивчає осіб, що постраждали від злочинної діяльності. Вчення про жертву злочину – віктимологія (*victima* - жертва) частина більш широкого вчення про жертву не тільки злочинів, але і наслідків нещасних випадків, природніх та техногенних катастроф, епідемій, війн та інших військових конфліктів, поличних протистоянь. Тому цей напрямок досліджень розуміють у широкому та вузькому значенні. У першому випадку можливо говорити про використання її і правом і кримінологією, що створила загальне вчення про жертву злочину, але і рядом інших наук, у тому числі психологією та психіатрією. У вузькому розумінні данні віктимології використовуються і кримінальним правом, кримінальним процесом,

¹ Віктимологія – від латинського слова *victima* (жертва) та давньогрецької *logos* (вчення), буквально значення «вчення про жертву». Під віктимологією розуміється напрямок наукових знань про осіб, що стали жертвами злочинів.

кримінально-виконавчим правом, криміналістикою, судовою психологією, судовою психіатрією.

Існуючи суспільство змінюється, розвивається у просторі, в якому існує небезпека, що пов'язана з як природними факторами, так і факторами, що є результатом свідомої діяльності людини – науковими та технічними досягненнями, економічними, політичними, соціальними змінами. Суспільство несе значні витрати у результаті екологічних, техногенних катастроф, порушення норм технічної безпеки на виробництві та транспорті. При сучасному рівні розвитку науки та техніки суспільство об'єктивно не зможе цього уникнути та вимушено платити за прогрес. Але суспільство завдає шкоду не тільки науковому прогресу, але і злочинності, яку саму і породжує і відтворює, саме у великих розмірах. Суспільство жертвує злочинності, насамперед тих, хто стає на шлях вчинення злочинів, тому що невзможі утримати їх у межах законослухняної поведінки: злочинці у свою чергу, завдають шкоду великій кількості людей, обираючи їх своїми жертвами. Це віктимологічна сторона злочинності, що матеріалізується у завданні шкоди, матеріального, фізичного, морального характеру. Таким чином (якщо розуміти у широкому змісті), віктимологічний аспект злочинності не охоплює виключно потерпілих – осіб, що стали жертвами злочинів. У певному сенсі і суспільство в цілому – жертва злочинності. У певному сенсі жертвами злочинності (саме злочинності) стають не тільки потерпілі від злочинів, але і самі злочинці, яких суспільство у силу своєї недосконалості формує у цій якості. З цієї точки зору віктимологічна вся злочинність. Але віктимологічна характеристика злочинності не обмежується сукупністю злочинів наслідком яких є завдання шкоди конкретним потерпілим. Суспільство розраховується зі злочинністю не тільки життям і здоров'ям людей, але і руйнуванням економіки, падінням моралі, масовим викривленням соціальних цінностей.

Захист суспільством кожного громадянина від шкоди, що безпосередньо завдається кримінальним посяганням – завдання багатопланове. Його масштаб можна виміряти лише з загальним завданням протидії злочинності,

як негативному соціальному явищу. Вплив злочинності на все, що відбувається у суспільстві, настільки великий, що її стан сприймається як один з найважливіших показників якості життя. Звичайно, злочинець – головна особа злочину, але часно не єдина. У механізмах конкретних злочинів кримінологічно значимо проявляється не тільки злочинці, що завдають шкоду, але і їх жертви. Тому необхідно оцінювати злочинність по суті не тільки з кримінологічних, але і з віктимологічних позицій. Сама констатація факту, що у результаті вчинення багатьох злочинів, з'являється багато жертв (з точки зору віктимології жертва злочину – фізична особа), мало чим може допомогти у справі запобігання злочинності. Якщо жертви нейтральні у ситуаціях вчинення злочинів, то вони залишаються лише об'єктом фізичного захисту. Знизити їх ураженість іншим чином неможливо. Якщо особа і поведінка жертв кримінологічно значимі – проблема не тільки у захисті жертв, але і проблема протидії злочинності є зовсім іншою. Саме тут можливо застосування позитивного впливу на потенційних і реальних жертв, з тим, щоб коректувати їх поведінку, зробити її при певних обставинах фактором протидії злочинності. Це реальний шлях підвищення ефективності заходів запобігання.

Для підвищення ефективності боротьби зі злочинністю, а саме запобігання злочинам, разом з вивченням особи злочинця, причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів, необхідно також і детальне дослідження особи потерпілого (жертви злочинів)¹ та всіх тих обставин, в силу яких ця особа потерпіла від злочину. Сьогодні визнано, що дослідження злочинності без віктимологічного аналізу було б неповним та неточним, особливо для профілактики антисуспільної діяльності. Без дослідження особи потерпілого профілактична діяльність не може вийти за межі існуючих традиційних ви-

¹ Поняття жертви злочин неоднозначно трактується у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі. Ганс фон Гентіг у якості жертви характеризує таку особу, яка об'єктивно зазнала порушення бідь-якого права, захищеного правопорядком і яка (особа) сприймає таке правопорушення з невдоволенням або стражданням. Пааш писав, що жертвою з точки зору кримінальних наук є така фізична особа, у якої порушено будь-яке право, що користується захистом правової системи. В.Я. Рибальська пропонує таке поняття потерпілого: «потерпілим є фізична особа, якій в результаті злочинного посягання спричинена фізична, моральна або матеріальна шкода, визначені таким обвинувальним вироком, що вступив в законну силу».

значень та підходів. У зв'язку з цим, розглядаючи рівні, форми і види профілактичної діяльності, виділяють її віктимологічний напрямок, який обумовлений ідеєю, що можливість вчинення злочину залежить від багатьох факторів, які можуть бути виявлені та нейтралізовані. Одним з таких факторів є жертва злочину та її поведінка.

Для організацій віктимологічної профілактики важливо не просто виявити потенційну жертву, а прослідкувати зв'язок можливого злочинця та жертви у різних ситуаціях.

Статус жертви визначається сукупністю прав і обов'язків, колом діяльності в межах кримінального процесу, і що важливо поза її відносинами з іншими особами, що втягнені в орбіту злочину і злочинності загалом¹.

Позиція жертви – це особливості її поведінки і відносин між «співпотерпілими», між ними і третіми особами або спостерігачами, злочинцем і жертвою. Особливо важливе значення належить ролі жертви у вчиненому злочині, що не в останню чергу визначається статусом і позицією потерпілого. Тут важливо відмітити рольові очікування потерпілого, розуміння ним своєї ролі. Необхідно врахувати, що роль жертви може змінюватися як у процесуальному розумінні, так і в реальному житті. У кримінальному процесі в однієї і тієї ж особи роль потерпілого може змінюватися на роль обвинуваченого, свідка і навпаки. Зазначена законом роль потерпілого може і не відповідати справжній у реальному житті. За «сценарієм» кримінального процесу потерпілий – це ображена сторона, особа, яка постраждала від злочину, а злочинець – особа, яка спричинила зло, винна у скоєному діянні².

Необхідно зазначити, що в сьогоденній практиці жертві злочину не приділяється належна увага, хоча світова спільнота починаючи з початку XX століття проводить у життя ідею захисту потерпілих від злочину.

Названі вище положення призвели до того, що з середини 90-х років почалося становлення та розвиток віктимології як відносно самостійної нау-

¹ Є.М.Моїсєєв, О.М.Джука. Проблеми кримінальної віктимології (кримінологічний, психологічний та пенітенціарний аспекти). Монографія. -К.: НВТ «Правник» - НАВСУ, 1998. –С. 17.

² Є.М.Моїсєєв, О.М.Джука. Проблеми кримінальної віктимології (кримінологічний, психологічний та пенітенціарний аспекти). Монографія. -К.: НВТ «Правник» - НАВСУ, 1998. –С. 17.

кової дисципліни у межах кримінології. Міжнародний рух по захисту жертв злочинів за короткий проміжок часу зробив значний крок вперед. Цей шлях підтримано національними урядами, ООН, Європейською спільнотою, впливовими міжнародними організаціями. Захист потерпілих піднят на рівень державної політики.

Вітчизняні та зарубіжні вчені¹ накопичили теоретичний та практичний досвід, розробляючи концептуальні положення віктимології, здійснили проблемні дослідження поведінки потерпілого. Дослідження, що були виконані як закордонними так і вітчизняними вченими у рамках віктимологічного напрямку кримінології, продемонстрували, що без врахування ролі жертви у ситуації правопорушення неможливо у повній мірі зрозуміти ті причини та умови, що сприяють його вчиненню. Злочинець, жертва та ситуація тісно пов'язані між собою, що утворюють єдину систему, яка може існувати тільки при наявності усіх трьох компонентів. Таким чином відбулася зміна поглядів на аналіз причин злочинів: вчені продемонстрували, що вчинення злочинів – це динамічний процес, в якому може відбуватися досить інтенсивна взаємодія злочинця та його жертви, де «роль жертви» може бути досить важливою².

На сьогоднішній день сформульовані основні положення кримінологічної віктимології:

- соціологічні, психологічні, правові та моральні та інші характеристики потерпілих, знання яких дозволяє зрозуміти, у силу яких особистісних, соціально-рольових або інших причин ці особи стали жертвами злочинів;
- місце потерпілого в механізмі злочинної поведінки, у ситуаціях, які передували або супроводжували таку поведінку, тобто оцінка того, наскільки поведінка потерпілого перешкоджала, сприяла злочинній поведінці або була нейтральна;

¹ Б..Мендельсон, Ганс фон Гентіг, Л.Франк, Д.В. Рівман, П.С.Дагель, В.Я.Рибальська, В.І.Полубінський, О.М.Джука, Є..М. Моїсєєв,В.О.Туляков та інші.

² Полубинский В.И. Виктимология и профилактика правонарушений органами внутренних дел. – Омск, 1990, -С. 11.

- відносини, що пов'язували злочинця і жертву (довготривалі та короткострокові, і такі, що миттєвосклалися), що передують злочинному діянню;

- поведінка жертви після вчинення злочину, що має значення не тільки для розслідування злочинів та виявлення винних, але й для недопущення нових правопорушень.

Цей напрямок наукових досліджень містить у собі усю сукупність знань про жертву, особливостях її поведінки до, під час, і після вчинення злочину, специфіку взаємовідносин «злочинець - жертва» та представляє новий вид профілактики правопорушень – віктимологічний. Віктимологічна профілактика складається з комплексу державних та суспільних заходів, що орієнтовані на запобігання злочинам шляхом зниження у населення та окремих громадян ризику стати жертвами злочинних посягань¹.

Віктимологічна профілактика – це специфічна діяльність соціальних інститутів, спрямованих на виявлення, усунення або нейтралізацію факторів, обставин, ситуацій, які формують віктимну поведінку та обумовлюють вчинення злочинів, виявлення груп ризику та конкретних осіб з підвищеним ступенем віктимності з метою відновлення та активізації захисних властивостей, а також розробки або удосконалення засобів, що існують для захисту громадян та конкретних осіб від злочинів.

При визначенні цілей і завдань системи віктимологічної профілактики, необхідно виділити її загальносоціальний, спеціальний та індивідуальний рівень.

Основними функціями віктимологічної профілактики є:

1. теоретико-пізнавальна, яка полягає у вивченні особи та поведінки жертви, дослідження віктимності, віктимізації та віктимогенних факторів, що дозволяє по новому поглянути на злочинність, її причини, запобігання. На базі цих досліджень є можливість якісно та ефективно розслідува-

¹ С.М.Моїсєєв, О.М.Джука. Проблеми кримінальної віктимології (кримінологічний, психологічний та пенітенціарний аспекти). Монографія. -К.: НВТ «Правник» - НАВСУ, 1998. –С. 51.

ти та розкрити злочин, а також встановити повну картину, об'єктивно оцінити вину злочинця з врахування ролі та поведінки жертви злочину. На жаль, приходится зазначати, що зібрана широка емпірична база, проведені і дослідження, що проводяться як у межах кримінологічної віктимології, так і на «межі» наук (кримінального права, кримінального процесу, криміналістики, судової медицини та психології, медицини, цивільного права, кримінально-виконавчого права), їх результати стають відомими лише вузькому колу спеціалістів. Це негативно відображається і на застосування профілактичних заходів і на нейтралізації тих чинників, що сприяють віктимізації населення.

Просвітницька функція, яка полягає у пропаганді знань про те, як не стати жертвою злочину, особливо у сучасних умовах коли держава невзможі забезпечити безпеку всіх громадян від злочинних посягань.

Вивчення поведінки потерпілих та особи потерпілого має ціллю: поглиблене розуміння природи та причин злочинної поведінки, ситуацій, що передували злочинам, супроводжували їх і настали після їх закінчення; визначення того збитку (матеріального, духовного, морального, психологічного та інш.), який завдається окремими злочинами та злочинністю в цілому.

Дослідження поведінки особи потерпілого та визначення заходів, що спрямовані на запобігання віктимізації має ціллю:

- більш глибоке розуміння природи та причин злочинної поведінки, ситуацій, що передували злочинам, супроводжували їх та настали після їх закінчення;
- визначення тієї шкоди (матеріальної, духовної, моральної, психологічного та іншої), яка завдається окремими злочинами та злочинністю в цілому;
- здійснення ефективних заходів профілактики (відвернення, припинення) злочинів. І на сьогоднішній день є всі підстави стверджувати про особливий вид профілактики – віктимологічний, коли попереджувальні заходи застосовуються по відношенню до потенційної жертви.

Зараз наука володіє необхідними матеріалами про особу злочинця та його поведінку, але продовжує відчуватися потреба у даних про тих осіб, що стали жертвою злочинного діяння. Знання цих осіб, аналіз та узагальнення цих даних разом з вивчення особи злочинця може допомогти у певному напрямку профілактичних заходів, виділити групи людей, що піддаються частіше тому або іншому суспільно-небезпечному посяганню, тобто встановити групи ризику та «працювати» з ними.

Ефективність віктимологічної профілактики неможлива без аналізу значної кількості інформації віктимологічного характеру, що дозволяє всебічно врахувати криміногенні фактори. Місце, час, спосіб вчинення злочинів, найбільш типові ситуації, категорії осіб, що були втягнуті в них у якості злочинців та потерпілих – все це необхідно знати, узагальнювати та враховувати при здійсненні віктимологічної профілактики. Зібрана інформація дозволить виявити типових потенційних потерпілих. Безумовно, виявлення потенційних потерпілих являє собою складне завдання, особливо, якщо враховувати, що значна кількість потерпілих від злочинів не повідомляє про це у правоохоронні органи.

Дії злочинця інколи залежать від не тільки від його особистісних особливостей та схильностей, але і від поведінки потерпілого, який своїми необережними, аморальними або протиправними вчинками може сприяти злочинцям, створити криміногенну обстановку, полегшити настання злочинного результату. Тому при аналізі ролі конкретної життєвої ситуації¹ у вчи-

¹ Ситуація – категорія, що розробляється в багатьох галузях знання, а не лише в кримінології та криміналістиці. В працях ряду криміналістів досить детально розглянуті слідчі ситуації в процесі розкриття злочину. При цьому слідча ситуація трактується як «динамічна інформаційна система, елементом якої є суттєві ознаки і якості обставин, що мають значення по кримінальній справі, зв'язки відношеннями між ними, а також між учасниками процесу розслідування, наявні або передбачувані наслідки дій сторін»(Дранкін).

Питання про значення і роль ситуації в механізмі скоєного злочину докладно розроблено в кримінології. В.М.Кудрявцев говорить про «конкретну життєву ситуацію», як про подію або стан, що викликали рішучість вчинити суспільно-небезпечне діяння, яке призводить до до злочинного наслідку внаслідок умислу або необережності. С.Б.Алімов визначає ситуацію як «комплекс об'єктивних конктерих обставин або більш загальних факторів, що є єдиним об'єктом індивідуальної оцінки і чинять прямий цілісний вплив на виникнення, форму і динаміку поведінки». Характерно, що як В.М.Кудрявцев, так і С.Б.Алімов, ілюструючи свої теоретичні положення, оперують в основному прикладами з судової практики, в яких простежується здебільшого «віктимологічна ситуація» на ґрунті відносин і взаємин потерпілого і посягателя. В своїй праці «Причини правопорушення» В.М.Кудрявцев наводить емпіричні дані про причини протиправної поведінки, серед яких конфліктні ситуації складають 41,9%. «Найчастіше (3/4 випадків), - підкреслює автор, - спостерігається довготривалі, глибокі конфлікти в сім'ї (між подружжям, дітьми і батьками або родичами). Першопочаткові причини конфліктів характеризуються сильною ворожістю, психологічною несумісністю, виявлялися в частих сварках, бійках і тілесних ушкодженнях».

ненні злочину необхідна всебічна та об'єктивна оцінка поведінки потерпілого.

Віктимологічна оцінка ситуацій передбачає врахування психічної ситуації для кожного учасника, але у першу чергу, з урахуванням точки зору жертви, а саме: співвідношення психічної ситуації для жертви з об'єктивно існуючою віктимогенною ситуацією для злочинця; співвідношення психічної ситуації для жертв з психічною ситуацією для злочинця; співвідношення психічної ситуації для жертв з реальною криміногенною ситуацією, реалізованою в процесі взаємодії жертви і посягателя. При такому підході відкриваються можливості для більш глибокого вивчення механізмів взаємодії і лінії поведінки жертви в конкретних типових і специфічних ситуаціях, що виникають з тих або інших видів і категорій злочинів. Звідси – ще один крок до розробки конкретних форм практичного додатку теоретичних і емпіричних віктимологічних досліджень для профілактики злочинів.

При відсутності аналізу поведінки та особи потерпілого, його реакцій на дії злочинця інколи неможливо визначити, чому практично однакові злочинні посягання зі сторони одних і тих самих осіб далеко незавжди приводять до одних і тих самих бажаних для злочинця результатам. У багатьох випадках, особливо при вчиненні злочинів у гострій конфліктній ситуації, між злочинцем та потерпілим існує тісна соціально-психологічна взаємодія, і останній бере активну участь у виникненні криміногенної ситуації. Така взаємодія особливо часто виявляє аналіз насильницьких злочинів на сімейно-побутовому ґрунті, сексуальних злочинах та інших.

Інколи адекватна та об'єктивна оцінка особи та поведінки потерпілого

Спеціально питання про потерпілого як елемент ситуації вчинення злочину розглянув В.А.Номаконов. Він наголошував, що при цьому різні типи поведінки (перешкоджаючі, нейтральні, сприяючі, провокуючі) з боку потерпілого створюють різні можливості для попередження злочинних посягань. Е.Д.Бригалова виділяє різні слідчі ситуації в залежності від об'єму інформації про особу потерпілого в процесі розкриття злочину. Спроба класифікації кримінологічних ситуацій за віктимологічними характеристиками розроблена Д.В.Рівманом. Підставами для вказаної класифікації є: поведінка потерпілого (наприклад, ситуації «поштовхового» характеру), розвиток ситуації у часі (наприклад ситуації разового характеру і ситуації – системи), характер взаємодії потерпілого і злочинця тощо. Є.М.Моїсеєв, О.М.Джужа. Проблеми кримінальної віктимології (кримінологічний, психологічний та пенітенціарний аспекти). Монографія. -К.: НВТ «Правник» - НАВСУ, 1998. –С. 26.

дає можливість пояснити той або інший злочин. При розгляді злочинів ми маємо справу не з невідомим злочинцем, а з відомою жертвою. Таке знання жертви та ситуації дає багато даних, що сприяють розумінню механізму вчинення злочину, здійсненню профілактики злочинів, впізнаванню потенційних жертв, можливих загрозливих ситуацій та факторів, які сприяють розвитку небезпечних взаємовідносин між злочинцем та жертвою.

Кримінальне законодавство України містить ряд вказівок на те, що аморальна поведінка потерпілого може слугувати, пом'ягшуючою обставиною. Так, серед обставин, що пом'якшують покарання, законодавець називає протизаконне насильство, систематичне знущання або образа з боку потерпілого, що стало приводом для злочину. Стаття 116 КК України говорить про умисне вбивство, що вчинено у стані сильного душевного хвилювання, що викликане такими обставинами: 1) суспільнонебезпечне діяння особи спровоковане протизаконним насильством, систематичним знущанням або тяжкою образою з боку потерпілого; 2) суб'єктивна сторона даного злочину характеризується особливим емоційним станом суб'єкта – його сильним душевним хвилюванням, яке значною мірою знижує його зданість усвідомлювати свої дії або керувати ними, а умисел на позбавлення життя потерпілого виникає раптово і реалізується негайно. Про ці ж обставини говориться у ст. 123 КК України при заподіянні умисного тяжкого тілесного ушкодження, заподіяного у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства або тяжкої образи з боку потерпілого.

Виявлення потенційних потерпілих може будуватися у трьох напрямках: від ситуації, коли виявляючи та аналізуючи обстановку виходять на конкретно потенційно уражених у цій ситуації осіб; від злочинця, коли шляхом вивчення його зв'язків або типової поведінки, визначається коло можливих потенційних потерпілих від його дій; від потерпілого, коли «вихід» на конкретну особу виявляє притаманні їй підвищенні віктимні якості¹.

¹ Франк Л.В. Потерпевший от преступления и проблемы советской виктимологии. – Душанбе, 1977. – С. 110.

У системі «особа – ситуація» потерпілий повинен розглядатися як один з обов'язкових елементів ситуації, тобто як предмет злочинного посягання. Дії потерпілого, як протиправні, так і необережні, належать до числа обставин, що сприяють досягненню злочинного результату. Разом з іншими елементами ситуації потерпілий, взаємодіючи зі злочинцем, формує бажання у нього вчинити злочин. Поведінка потерпілого, безсумнівно, впливає на з'ясування особою наслідків своїх передбачаємих дій. Сторони підсистеми взаємодіють між собою, у зв'язку з чим злочини, що «вийшли» з таких ситуацій, можливо назвати «злочинами відносин». Саме перед вчиненням і при вчиненні злочину такого роду має місце виробка кожним учасником своєї уяви про «протилежну» сторону та про ситуацію в цілому.

У багатьох випадках жертва активний елемент у дозлочинній ситуації і в динаміці злочинного діяння. Інколи лише випадок вирішує, хто буде потерпілим, а хто – злочинцем; можливо поєднання злочинця і жертви в одній особі; одна й та ж сама особа у одному і тому ж епізоді може бути поперемінно і злочинцем і жертвою.

Діючи як активний елемент ситуації, потерпілий своєю поведінкою може призвести злочинця в стан сильного афекту, страху, ненависті, ярості з сильними психомоторними реакціями, які раптові, а інколи і навіть небажані для злочинця.

Перед і при вчиненні злочину відбувається зіткнення двох осіб або груп осіб зі всіма притаманними їм особливостями. І як що під причинами конкретного злочину розуміти деякі психологічні особливості, антисуспільні погляди, спрямування, нахили та інші негативні риси особи злочинця, що породжені шкідливим соціальним впливом, то і поведінка потерпілого детермінована головним чином його соціальним буттям, особистісними психологічними особливостями.

Як і майбутній злочинець, майбутній потерпілий оцінює ситуацію і поступає у залежності від результатів оцінки, а також від своїх поглядів, схильностей, психологічних та інших можливостей. Він взаємодіє не тільки з

майбутнім злочинцем, але і з іншими елементами ситуації.

Все, що можливо сказати про поведінку майбутніх злочинців у дозлочинній ситуації, про їх вплив на ситуацію з метою створення найбільш сприятливої для себе обставновки, повністю належить до тих потерпілих, які створили криміногенну ситуацію своїми «провокуючими», або навіть злочинними діями. Протиправним або необережним вчинкам потерпілих передуює їх взаємодія з різними елементами ситуації, що породжують нову криміногенну ситуацію, яка впливає на майбутнього злочинця і у певному ступені обумовлює вчинення ними кримінально-караних діянь.

У дозлочинній ситуації, в якій майбутній злочинець «стикається» з майбутнім потерпілим, створюється своєрідна система «злочинець – потерпілий», яка є підсистемою більш великої системи – «злочинець – ситуація». Жертва – елемент ситуації. Сторони підсистеми взаємодіють між собою, у зв'язку з чим злочини, що викликані такими ситуаціями, можливо називають «злочинами відносин». Саме перед і при вчиненні злочинів подібного роду відбувається виробка кожним учасників своєї уяви про «проти-лежну» сторону і про ситуацію в цілому.

У багатьох випадках жертва – активний елемент і у предзлочинній ситуації і у динаміці дозлочинної ситуації і у динаміці злочинного діяння. Інколи лише випадок вирішує, хто буде потерпілим, а хто злочинцем. Можливо поєднання злочинця і жертви в одній особі; одна й та ж особа в такій же ситуації може виступати поперемінно і злочинцем і жертвою. Так відбувається і у бійці або при зведенні рахунків між конкуруючими злочинними спільнотами, помсти їх членам та інше. Остання ситуація достатньо широко розповсюджена у сучасному українському злочинному світі, від чого страждають сторонні особи.

Активно впливаючи на ситуацію, потерпілий своєю поведінкою може призвести злочинця у стан афекту, страху, ненависті, ярості, які можуть супроводжувати миттєві і навіть небажані для злочинця психомоторні реакції. Цим нерідко пояснюється, що крадій, грабіжник або насильник перетворю-

ється у вбивцю, хоча перед вчиненням злочину він зовсім не збирався вбивати потерпілого. У інших випадках майбутня жертва приниженням та образами приводить майбутнього злочинця у афективний стан і тим самим провокує його насилля.

Без аналізу поведінки потерпілого, його реакції на дії злочинця неможливо визначити, чому практично однакові злочинні посягання зі сторони одних і тих самих осіб не завжди призводять до тих самих бажаних для злочинця результатів. У багатьох випадках, особливо при вчиненні злочину у гострій конфліктній ситуації, між злочинцем та потерпілим існує тісна соціально-психологічна взаємодія і останній бере саму активну участь у виникненні криміногенної ситуації. Таку взаємодію часто можна зустріти при аналізі насильницьких злочинів у сімейно-побутовій сфері, сексуальних злочинів та деяких інших.

Види ситуацій:

- відома конфліктна ситуація між двома особами або декількома, в якій однозначно визначені можливий порушник та можлива жертва (жертви), при якій зміна ролей між ними виключена;
- відома конфліктна ситуація, але у ній висока вірогідність зміни ролей у системі «злочинець-жертва»;
- відомий потенційний порушник і ситуації, у яких він може діяти, але не визначена лише тільки жертва;
- відома потенційна жертва і ситуації, у яких жертва поводить певним чином, не відомий лише порушник;
- відомі ситуації, що заведомо небезпечні для більш або менш широкого кола осіб з точки зору можливостей опинитися порушником або жертвою злочину.

Потерпілі можуть бути цілком невинні у виникненні криміногенної ситуації; винні у тій же ситуації як і злочинець; винні більше ніж злочинець, наприклад, у випадку коли своїми кримінально караними діями провокують іншу особу на вчинення злочину. Зрозуміло, що застосування поняття «ви-

ни» тут у кримінологічному значенні і суттєво відрізняється від аналогічного поняття у кримінальному плані. Про вину потерпілого можливо говорити лише тоді, коли його поведінка сприяє виникненню злочинного умисла і його реалізації. У тому же плані необхідно розуміти і «провокацію» зі сторони жертви, що виражається у створенні певних ситуацій, спонуканню до конкретних дій. Криміногенна ситуація може породжуватися і необережною поведінкою потерпілого.

Виходячи з поведінки потерпілого, ситуації, що передують злочину, можливо розподілити на три групи¹: ситуації, в яких дії потерпілих мають провокуючий характер, містять в собі привід до вчинення злочина, насилля та інших дій. Це протиправна і (або) аморальна поведінка. Ситуації, в яких дії потерпілого мають необережний характер, створюючи тим самим сприятливі умови для вчинення злочину, наприклад залишення без догляду особистих речей у місцях, де відносно велика можливість їх крадіжки. Необережність вчинків потерпілого розуміється, звичайно, не в кримінально-правовому значенні, а в кримінологічному. Ситуації, в яких дії потерпілого є правомірними, але викликають протиправну поведінку злочинця, наприклад критика на адресу людини, яка нетактично поводить у громадському місці, породжує з його боку насилля по відношенню до особи, що зробила зауваження.

Зрозуміло, необхідно враховувати, що в багатьох ситуаціях вчинки потерпілих – і правомірні, і аморальні, і протиправні, і необережні – практично не впливають на дії злочинця, не перешкоджають і не сприяють їм. Це як раз ті випадки, коли ситуація не відіграє суттєвої ролі у генезисі злочину.

Злочинець створює ситуацію і саме її і необхідно враховувати, оскільки потерпілий та його інтереси не відіграють для злочинця ніякої ролі.

Віктимність² – поряд з іншими причинами та умовами забезпечує існування злочинності, визначає можливість вчинення злочинів, що завдають

¹ Ю.М.Антонян. Криминология. Избранные лекции. – М.: «Логос», 2004. –С.128. (-448с).

² Ривман В.Д. Виктимологические факторы и профилактика преступлений. –Л., 1975. –С.181.

шкоду фізичним особами. Масова віктимність – це не просто сума актів індивідуального завдання шкоди. Конкретна особа навіть з підвищеної потенційною віктимністю може і не стати реальною жертвою (наприклад, не склалася ситуація). Але у сукупності реалізація індивідуальної віктимності не тільки може, але і повинна відбуватися. Віктимність на цьому рівні – явище закономірне, як і злочинність. Якщо індивідуальна віктимність може реалізовуватися, а може і залишитися у вигляді нереалізованих сприятливих умов та передумов, то віктимність масова – це завжди віктимність реалізована, оскільки віктимні сприятливі умови та передумови маси індивідів, для більшості залишаються потенційними, разом з тим закономірно реалізуються для певної частки цих індивідів. На соціальному масовому рівні специфічною причиною віктимності є злочинність, саме вона «створює», «викликає» віктимність. У цьому змісті віктимність, як соціальне явище є наслідком злочинності. Іншими словами, причини масової віктимності – це причини злочинності, але які не породжують віктимність безпосередньо¹.

Індивідуальна і масова віктимність – складові елементи та якісні характеристики злочинів і злочинності, що реалізуються як фактори їх внутрішньої та зовнішньої детермінації. Масова віктимна поведінка у множені «винних» (провокуючих, сприяючих) її проявів відображає вікtimoутворюючі дефекти індивідуальної та суспільної свідомості, має і криміногенний «вихід»². Віктимна поведінка знаходить собі місце у ряді причин злочинності (якщо вона є «поштовхом») і сприяючих умов (якщо вона пасивна, не критична).

Масова віктимність – явище соціальне, яке має складну структуру, у певному ступені зеркально відображає структуру злочинності. Вона включає потенційну і реалізовану: загальну віктимність (віктимність всіх жертв); групову віктимність (віктимність окремих груп населення, категорій людей, що мають сходні параметри віктимності); об'єктивно-видову віктимність

¹Криминология – XX век / Под ред. д.ю. н., проф. В.Н.Бурлакова, д.ю.н., проф., заслуженного деятеля науки Р.Ф. Сальникова – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2000. –С. 255. (– 554с.)

² Криминология – XX век / Под ред. д.ю. н., проф. В.Н.Бурлакова, д.ю.н., проф., заслуженного деятеля науки Р.Ф. Сальникова – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2000. –С. 253. (– 554с.)

(віктимність як передумову та наслідок різних видів злочинів); суб'єктивно-видову віктимність (віктимність як передумова та наслідок злочинів, що вчиняються різними категоріями злочинців)¹.

Масова віктимність складається з: а) сукупності потенційного ураження, яке реально існує у населення в цілому та окремих його груп (спільнот); б) діяльність, що є складовим компонентом поведінки, реалізація якої пов'язана з актами небезпечної для діючих індивідів поведінки (позитивної, негативної, штовхаючої на злочин або, що створює відповідні умови), яка виражається у сукупності таких актів; в) сукупність актів завдання шкоди, наслідком злочинів, тобто результативної віктимності, віктимізації².

Динаміка масової віктимності складна за її функціональними залежностями. З одного боку, віктимність змінюється у зв'язку з кількісними та якісними змінами злочинності, з іншого – у потенційному компоненті, і не завжди в зв'язку з її змінами, віктимність змінюється «раніше» злочинності, і саме це тягне зміни в останній. Зрозуміло, що це тільки «частка динаміки»: зміни злочинності і віктимності можуть бути не пов'язані з впливом одного з цих явищ на інше, а викликаються соціальними змінами та процесами, які «паралельно» впливають і на злочинність, і (у розумінні «зменшення» віктимних потенцій) на віктимність.

Саме ця особливість перетворює віктимність у явище, ефективна боротьба з яким можлива лише при системному впливі на нього і застосування сукупності заходів віктимологічної профілактики.

5.2. Рівні, принципи та суб'єкти віктимологічної профілактики

Віктимологічна профілактика складається з пов'язаних між собою

¹ Ривман Д.В. Виктимность как социальное явление // профилактики преступлений. –Л., 1976. –С.18; В.И.Полубинский также выделяет индивидуальную, массовую и групповую и видовую виктимность, которые рассматривает в качестве соответствующих индивидуальных и групповых виктимных свойств (Полубинский В.И. Правовые основы учения о жертве преступления. Горький, 1979. –С.34-36. Кримінологічна віктимологія: Навчальний посібник / Моїсєєв С.М., Джужа О.М., Василевич В.В. та ін.; За заг. ред. проф. Джужі. –К.: Атіка, 2006. –С.65 (352с.))

² Рыбальская В.Я. Виктимологические исследования в системе криминологической разработки проблем профилактики преступлений несовершеннолетних // Вопросы борьбы с преступностью. –М., 1980. –Вып. 33. –С. 33

завдань. Перше з них – вплив на динаміку, структуру, причини злочинності у цілому – це так звані заходи соціальної віктимологічної профілактики. Друге – запобігання різним формам і видам віктимної поведінки, запобігання злочинів в окремих соціальних групах. Третє – запобігання віктимізації окремих осіб. Віктимологічна профілактика забезпечується за шляхом недопущення віктимогенних ситуацій, їх усунення, послаблення дії криміногенних факторів та їх нейтралізації, захисту потенційних жертв від злочинних посягань, правової пропаганди серед населення. Віктимологічна профілактика повинна поєднувати в собі ефективність та дотримання наступних принципів (вимоги принципового характеру): законність, соціальної справедливості та гуманізму, обґрунтованості, економічній доцільності, комплексності, актуальності.

Законність – забезпечує суворе дотримання у процесі реалізації запобіжних дій вимог Конституції України, ратифікованих Україною міжнародних договорів, законів, а також підзаконних нормативно-правових актів.

Соціальна справедливість і гуманізм – передбачає захист законних інтересів фізичних та юридичних осіб при здійсненні заходів віктимологічного впливу, недопущення завдання фізичної шкоди або страждань, приниження гідності особи.

Обґрунтованість застосування заходів віктимологічної профілактики забезпечується кримінологічним аналізом демографічних, економічних та інших соціальних процесів, що впливають на динаміку злочинності у населеному пункті, регіоні, державі. Заходи віктимологічної профілактики повинні бути спрямовані на передбачення розвитку віктимогенності та адекватне планування цієї запобіжної діяльності.

Принцип економічної доцільності означає, що при плануванні віктимологічної профілактики необхідно враховувати співвідношення витрат на здійснення цих заходів та передбачення їх ефективних результатів від них.

Комплексність – передбачає об'єднання зусиль основних суб'єктів попереджувальної діяльності.

Актуальність – визначає здійснення запобіжних заходів, що адекватні віктимогенній ситуації.

Система віктимологічного запобігання, як кожна соціальна система, проявляє себе через конкретні форми діяльності. Такий вид запобіжних заходів повинен бути спрямований на корекцію поведінки людей у суспільстві. Цільова призначеність системи, її окремих елементів, запобіжних заходів полягає в тому, щоб не допустити перетворення виникаючих криміногенних ситуацій у конфлікти, які призводять до порушення кримінально-правових заборон. Таким чином система віктимологічної профілактики виконує регулятивні, охоронні та виховні функції.

Регулятивна функція віктимологічної профілактики полягає в тому, що необхідно створити такі умови, які б дозволили би людям вирішувати виникаючі у них протиріччя та конфлікти у рамках вимог закону. Запобіжна діяльність у даному випадку є однією з гарантій забезпечення принципів верховенства закону.

Виконуючи охоронну функцію, віктимологічна профілактика, захищає соціально-значимі цінності. У цьому є прояв гуманістичної спрямованості запобігання злочинів. На сьогоднішній день – це ціль правової держави.

Виховна функція віктимологічної профілактики полягає в тому, що вона широко використовує методи переконання, корекції поведінки людей, приведення їх вчинків до вимог права та моралі. Ефективність профілактики складає суттєвий атрибут рівня життя людей у суспільстві. Якщо віктимологічна профілактика є ефективною, тим більше захищені люди від злочинних посягань. Таким чином віктимологічна профілактика – необхідна частина діяльності кожної правової та демократичної держави. Звідси і розуміння віктимологічного запобігання як системи заходів, що постійно спрямовані на удосконалення. Це удосконалення повинно стати органічною частиною загального процесу формування демократичної правової держави.

Необхідним елементом системи віктимологічної профілактики є суб'єкти. До них, у широкому розумінні належать всі державні та суспільні інститути, громадські формування, які своєю діяльністю впливають на запобігання злочинам. Серед цих суб'єктів є такі, що спеціально створені для цих цілей, або входять в їх компетенцію, разом з їх іншими повноваженнями, входить і обов'язок здійснення заходів профілактики.

Класифікація вказаних суб'єктів може бути здійснена на різних підставах. Ми вважаємо, що їх можливо розподілити на три групи. Перша – суб'єкти, що здійснюють керівництво або координацію діяльності по запобігання злочинів. Друга група – суб'єкти, що здійснюють заходи профілактики при виконанні своїх повноважень. Третя група – це ті суб'єкти, які безпосередньо здійснюють індивідуальну профілактику. Звичайно такий поділ є умовним, оскільки окремі аспекти застосування заходів безпосередньої віктимологічної профілактики, проявляються при діяльності суб'єктів з кожної з цих трьох груп. Також суб'єкти профілактики діють не ізольовано, а у взаємодії друг з другом. Кожна система має як горизонтальні такі ієрархічні вертикальні взаємозв'язки (у залежності від рівня завдань, що поставлені та вирішуються).

Віктимологічна профілактика належить до динамічних систем – це проявляється в тому, що заходи, які передбачені або застосовуються, повинні відповідати сучасній ситуації у суспільстві або державі, вони повинні бути гнучкими і постійно удосконалюватися в залежності від рівня структури, динаміки та інших характеристик злочинності, факторів, що її обумовлюють. На неї активно впливають процеси, що відбуваються у суспільстві, особливо стан економічних та політичних відносин, зростання або зниження конфліктності, ступеня соціальної напруги та інш. У цілому суб'єкти віктимологічного запобігання повинні діяти у рамках компетенції своїх повноважень, що встановлені законом. Характер компетенції (наявність владних або рекомендаційних повноважень, їх спеціалізація) також може бути основою для класифікації і структур суб'єктів віктимологічної профілакти-

ки злочинів. Їх можливо розрізняти і по відомчій належності, професійній спеціалізації, територіальним межах діяльності.

Керівництво віктимологічною профілактикою, як і іншою соціальною системою, включає в себе збір та аналіз інформації; прийняття на цій основі рішень; прогнозування та розробку заходів профілактики віктимізації; їх реалізацію; оцінку досягнутих результатів.

При всій невлаштованості сучасних суспільних відносин очевидно, що основними елементами системи повинні бути суб'єкти запобігання віктимізації, їх взаємодія один з одним, суб'єктами більш загальних систем, застосування заходів загальної, спеціальної, індивідуальної віктимологічної профілактики, що ними здійснюються, їх правове та ресурсне забезпечення, які у своїй єдності будуть сприяти ефективності віктимологічної профілактики.

Оптимальність рішення кожного суб'єкту профілактики залежить від того, чи володіє він достатньою достовірною та об'єктивною інформацією

Загальносоціальний рівень включає заходи, які пов'язані з вирішенням соціально-економічних та культурно-виховних завдань, що спрямовані на усунення або нейтралізацію причин та умов, що сприяють кримінальній віктимізації суспільства та зниження рівня віктимності.

Спеціальний рівень – передбачає здійснення державними органами, громадськими об'єднаннями та окремими громадянами заходів, які спрямовані на попередження злочинів шляхом недопущення реалізації віктимних якостей окремих осіб або груп населення.

Індивідуальний рівень визначає заходи індивідуальної профілактичної діяльності з особами, які, судячи з аналізу їх поведінки або сукупності особистісних характеристик, можуть з великою часткою вірогідності стати жертвами злочинців. Ці заходи спрямовані на підвищення активності їх захисних реакцій, а також забезпечення їх особистісної, майнової та іншої безпеки¹.

¹ Кримінологічна віктимологія: Посібник / За заг. ред. професора О.М. Джужі. – К.: Київ. нац. ун-т внутр. справ,

Розкриваючи об'єкт віктимологічної профілактики на загально соціальному рівні, необхідно зазначити, що кожна людина (не залежно від індивідуального ступеня віктимності) може стати жертвою злочину. У цьому значенні можуть виступати всі жителі країни як потенційні жертви злочинів. Основним завданням віктимологічної профілактики на даному рівні є створення системи ефективного соціального захисту всіх громадян від можливої віктимізації, зміну сучасної практики спілкування з потерпілими та іншими жертвами злочинів. Для цього потрібно розробити та удосконалити законодавство, створення нових державних та недержавних структур, соціальних служб, фондів допомоги, реабілітаційних центрів та інших закладів захисту жертв злочинів, підготовка спеціальних кадрів для такої роботи. Віктимологічна профілактика на спеціальному рівні має своїм об'єктом не все населення, а його окремі групи підвищеної віктимності, наприклад, безробітних, осіб без постійного місця проживання, наркоманів, проституток та ін.

Відповідно рівням та об'єктам формується система суб'єктів віктимологічної профілактики злочинів.

У першу групу входять державні органи влади та місцевого самоврядування. Вони визначають основні напрямки, завдання, функції профілактичної діяльності, забезпечують фінансування та реалізацію регіональних та місцевих програм, спрямованих на профілактику правопорушень, координують діяльність підвідомчих структур у цій діяльності.

Другу групу складають правоохоронні органи всіх рівнів.

Третю групу формують організації, підприємства, установи з різними формами власності, громадські організації, громадські, міжвідомчі та місцеві комісії, асоціації та фонди. Усі суб'єкти віктимологічної профілактики об'єднані єдиними цілями, а також інформаційними, координаційними, правовими зв'язками. Особливе положення серед суб'єктів попереджувальної діяльності займають органи внутрішніх справ, оскільки боротьба зі зло-

чинністю та запобігання їй – їх прямий обов'язок.

5.3. Заходи віктимологічної профілактики

Характер та цілеспрямованість запобіжних заходів визначається знанням динаміки, структури та причин віктимності в цілому, у регіонах, у різних сферах суспільних відносин, у різних соціальних групах населення. Рівень результативності запобіжної діяльності та контролю за нею – це і оцінка ефективності усіх попередніх досліджень. Заходи віктимологічної профілактики мають безособистісний характер, коли не мають на увазі конкретне злочинне посягання.

Ефективність віктимологічної профілактики неможлива без аналізу великої інформації віктимологічного характеру, що дозволяє всебічно врахувати кримінологічні чинники (як загальні, так і ті, що характеризують конкретний злочин). Місце, час, способи вчинення злочинів, найбільш типові категорії осіб, залучених у них як злочинці або потерпілі, - усе це необхідно знати, узагальнювати і враховувати при організації профілактичної роботи.

Зібрана інформація, її вивчення дозволяють виявити типових потенційних потерпілих. Безумовно, виявлення потенційних потерпілих є складним завданням, особливо якщо врахувати, що багато осіб, постраждалих від злочинних дій, уникають звертатися в правоохоронні органи.

Виявлення потенційних потерпілих може будуватися в трьох напрямках: від ситуації, коли, виявляючи та аналізуючи обстановку, «виходять» на конкретних потенційно уразливих у цій обстановці осіб; від злочинця, коли шляхом вивчення його зв'язків або типової поведінки визначається коло можливих потенційних потерпілих від нього; від потерпілого, коли «вихід» на конкретну особу виявляє в ньому підвищені віктимні якості.

У залежності від характеру завдань, що вирішуються, здійснюється класифікація заходів віктимологічної профілактики: загальні, спеціальні та

індивідуальні. Специфіка завдання та особливості заходів віктимологічної профілактики пов'язана з їх компетенцією та взаємодією при їх застосуванні. Віктимологія досліджує питання правового, організаційного, управлінського недопущення віктимізації, розробляє критерії та показники результативності запобіжної діяльності.

Важливим засобом загальносоціальної віктимологічної профілактики є правове виховання. Практика свідчить, що деякі злочини стали можливими у зв'язку з правовою необізнаністю громадян, особливо відносно меж необхідної оборони. Позитивний ефект досягається роз'яснювальною роботою з населенням, особливо з тією його частиною, яка характеризується підвищеною віктимністю. Саме у цьому випадку необхідно використовувати інформацію про осіб, що стали у зв'язку з власною необережністю жертвами злочинів, активніше використовувати засоби масової інформації, розповсюджувати знання про способи вчинення злочинів, що розраховані на необачність та зайву довірливість потерпілих. Виступаючи з лекціями, бесідами співробітники правоохоронних органів повинні звертати увагу на обставини віктимного характеру, рекомендувати бути більш уважними, обачними, бути обережними, критично ставитися як до своїх вчинків так і вчинків інших осіб.

Індивідуальна віктимологічна профілактика спрямована на виявлення осіб з підвищеною віктимністю та проведенню з ними захисно-виховних заходів, спрямованих на зниження ризику стати жертвою злочинних посягань. Найчастіше застосовуються заходи захисно-виховної роботи з особами, які вже стали потерпілими від злочинів. Але робота по виявленню осіб з підвищеною віктимністю практично не проводиться. Це пов'язано насамперед з відсутністю спеціальних методик по виявленню осіб з підвищеною віктимністю та суб'єктів, що здійснюють цей специфічний вид профілактики. Результати дослідження віктимологічних обставин та факторів, що призводять до вчинення злочинів, дали можливість визначити взаємопов'язані заходи, які спрямовані на конкретних осіб, що мають підвищений

рівень віктимності¹.

Як вже зазначалося, в зародженні і розвитку злочинів (особливо при шахрайстві, кишенькових крадіжках, зґвалтуваннях, спричиненні тяжкої шкоди здоров'ю, вбивствах) важливу роль відіграють певні властивості особи жертви або її провокуюча поведінка. У зв'язку з цим слід ще раз підкреслити, що особисті якості жертви, що характеризуються деякою деформацією соціального, морального і психологічного порядку, обумовлюють у певних ситуаціях її підвищену віктимність².

Індивідуальна віктимність проявляється в різних формах. Наприклад, у потерпілих від шахрайства, зґвалтувань - у більшості випадків, а в потерпілих від тілесних ушкоджень, вбивств - у меншому ступені вона виражається в некритичній, аморальній, провокуючій поведінці, у потерпілих від кишенькових крадіжок - у неуважній, пасивній поведінці тощо.

Реально оцінюючи стан справ, слід зазначити, що як би ретельно не вивчати віктимологічні обставини і чинники, що ведуть до вчинення злочинів, як би не покращувати економічну ситуацію в країні або удосконалювати закони, все одно знаходитимуться неуважні і безтурботні громадяни, які у низці випадків здатні спровокувати своєю поведінкою здійснення відносно себе злочину. З цього проте не виходить, що профілактика віктимності населення даремна. Усвідомлення обмеженості наявних можливостей не повинно перешкоджати професійним спробам попередження конкретних злочинів.

У зв'язку з цим можливим є використання двох взаємопов'язаних програм, що діють у межах індивідуальної віктимологічної профілактики - програми виявлення осіб з підвищеною віктимністю і програми корекції віктимності в окремих громадян

Заходи, які спрямовані на виявлення осіб з підвищеною віктимністю,

¹ Организация деятельности органов внутренних дел по предупреждению преступлений. Учебник для слушателей Академии управления МВД России // Под ред. пр. В.Д.Малкова, доцента А.Ф. Токарева. -М.: Академия управления МВД России, 2000. -С. 88. (322с.).

² Блувштейн Ю. Д., Зырин М. И., Романов В. В. Профилактика преступлений.—Минск, 1986.-С. 268.

а саме тих, хто потребує профілактичного впливу. Це, насамперед, прогнозування їх індивідуальної віктимної поведінки. Складність такого прогнозування полягає у наявності всієї інформації, яка б дозволила визначити ступінь віктимності громадян. Обсяг цієї інформації не повинен бути обмежений тільки даними соціально-демографічного характеру (вік, стать, соціальне становище та інші дані) та правовими (правова культура та віктимологічний рецидив) ознаками конкретної особи, але і даних, що характеризують особливості особи та поведінки. У цьому аспекті важливе значення має методологічне забезпечення вирішення цього питання. Методологія прогнозування індивідуальної віктимної поведінки знаходить відображення у його принципах¹. Важливим для прогнозування, і тим більше для віктимологічного прогнозування поведінки є принцип вірогідності того або іншого розвитку подій, сутність якого полягає у тому, що при оцінці явища, необхідно керуватися тією його інтерпретацією, яка є найбільш вірогідною. З вірогідністю прогнозування пов'язано принцип відносності. Передбачення певних явищ не може бути абсолютне². У зв'язку з цим співвідношення в певний момент пов'язаних між собою явищ, що залежать від характеру прогнозованого об'єкту, обсягу інформації про нього і здатності точно її виміряти, визначає рівень відносності результатів прогнозу. Наступним принципом є системність, яка означає, що передбачення віктимної поведінки є часткою у системі прогнозування людини і її поведінки. Прогнозування індивідуальної віктимної поведінки належить до пошукових, при якому прогнозування стану об'єкту здійснюється шляхом умовного продовження у майбутнє тенденцій його розвитку, на основі дослідження його минулого та теперішнього.

Виявив певний ступінь віктимності та ознак, що визначають вірогідність її розвитку у майбутнє, необхідно використовуючи заходи індивідуальної віктимологічної профілактики, знизити високий потенціал віктимнос-

¹ Прогнозирование в социологических исследованиях. Методологические проблемы. –М. 1978, –С. 96.

² С.Б.Крымский, В.Е.Пилипенко, Ю.В.Салюк Верификация социальных прогнозов. –К.: Наукова думка. – С.34.

ті у конкретної особи. Саме в цей момент повинна бути застосована програма корекції віктимності у окремих громадян. Така програма повинна здійснюватися у двох формах – безпосередній та ранній.

Заходи безпосередньої профілактики спрямовані на особу, яка вже стала жертвою злочину, або така, яка знаходиться у стані, що близький до «перетворення» у жертву; заходи ранньої профілактики – на особу, що підпадає під ознаки потенційної жертви, для якої характерно високий рівень віктимності.

Різниця між формами індивідуальної профілактики обумовлена умовним часовим критерієм, що дозволяє визначити місце знаходження потенційної жертви з моменту вчинення по відношенню до неї злочину.

Останнє пов'язане з вибором конкретних профілактичних заходів. Наприклад, якщо громадянин поводить себе безтурботно і неуважно в громадському місці, демонструє вміст свого гаманця, не контролюючи при цьому ситуацію, тим самим у певному значенні провокуючи кишенькову крадіжку, то необхідно «припиняти» його явно віктимну поведінку, роз'яснювати, що саме така неуважна і безтурботна поведінка і саме в таких громадських місцях призводить до здійснення крадіжки. У цьому випадку йдеться про безпосередню профілактичну дію, бо часовий показник фактично зведений до нуля.

Рання профілактика використовується при великих часових інтервалах. Наприклад, для підвищення ефективності попередження квартирних крадіжок важливе значення має попередній збір інформації про жителів району, що можуть стати жертвами злочину через своє матеріально-фінансове становище або неприйняття ними заходів щодо забезпечення майнової безпеки, або через аморальну поведінку. Виявивши таким чином громадян з підвищеною віктимністю, необхідно проводити з ними роз'яснювальні бесіди про способи і заходи збереження майна.

Індивідуальна віктимологічна профілактика має бути «спрямована не лише на потенційні жертви, але й на їх близьке оточення, соціальні

зв'язки, на мікросередовище»¹.

Система заходів індивідуальної віктимологічної профілактики характеризується тим, що в ході її здійснення реалізується не просто «вплив активного суб'єкта на пасивний об'єкт, а специфічна форма міжособового зв'язку, в якому одна сторона прагне змінити поведінку іншої»².

Заходи індивідуального впливу вважаємо за можливе розділити на два види: заходи переконання і заходи допомоги.

Заходи переконання носять як захисний, так і виховний характер. Як такі виступають бесіди, роз'яснення про те, як не стати жертвою злочину, яким чином забезпечити збереження свого здоров'я і майна. Умовою, що сприяє здійсненню деякої частини злочинів, є алкогольне сп'яніння жертви, тому віктимологічна профілактика значною мірою полягає в попередженні пияцтва. Крім того, необхідно пропагувати встановлення охоронної сигналізації квартир, використання технічних й інших засобів особистої безпеки.

До заходів допомоги передусім належить організація спеціальних консультативних пунктів, центрів соціально-психологічного захисту громадян від злочинів, основним завданням яких є інформування населення про заходи захисту від злочинів. У пунктах і в центрах психологічної допомоги необхідно організовувати групові й індивідуальні консультації з потенційними жертвами злочинів, у ході яких надавати їм соціально-психологічну допомогу, прогнозувати їх індивідуальну віктимну поведінку, виявляти і намагатися разом із ними нейтралізувати віктимологічно значущі риси особи та особливості поведінки.

Однією з важливих умов зниження рівня віктимності потенційних жертв є і їх правове навчання. Знання законів, що регулюють цивільні, кримінально-правові, господарські стосунки, дозволить їм уникнути долі

¹ Блувштейн Ю. Д., Зырин М. К., Романов В. В. Профилактика преступлений.—Минск, 1986. —С. 127.

² Криминология. Учебник для юридических вузов. Под общей редакцией доктора юридических наук, профессора А.И.Долговой. —М.: Издательская группа ИНФРА-М_ - НОРМА, 1997. —С.385 (-784с).

потерпілих від злочину.

Віктимологічна профілактика має складну структуру, здійснюється різноманітними суб'єктами, на різних рівнях і формах, по відношенню до різних об'єктів, на ранній і безпосередній стадії прояву віктимної поведінки та властивостей особи.

Суб'єктами віктимологічної профілактики виступають державні органи, громадські організації, посадові особи, громадяни, що здійснюють заходи традиційної профілактики. Але можуть створюватися спеціальні структури, що забезпечують роботу з жертвами у плані їх захисту від протиправних посягань. Прикладом такого роду суб'єктів можливо назвати органи соціального захисту населення.

На жаль, віктимологічна профілактика не може вирішити всіх проблем. Але разом з заходами традиційної профілактики вона суттєво може підвищити рівень запобігання злочинності, створюючи можливість для застосування комплексних заходів, підвищуючи її ефективність, та логічно послідовною та завершеною. Зневажати можливостями віктимологічної профілактики, а тим більше ігнорувати їх – означає вести боротьбу зі злочинністю частково.

Ефективність віктимологічної профілактики залежить від багатьох факторів, у першу чергу, від організаційного та тактичного характеру.

Безперечну складність викликає проблема інформаційного забезпечення віктимологічної профілактики. Для прийняття обміркованих та обґрунтованих рішень у галузі віктимологічної профілактики потрібно мати різносторонні дані про потерпілих та інших жертвах злочинів, про соціальні наслідки злочинності в цілому та окремих видів та груп злочинів, про відношення громадян до соціальних наслідків злочинності та конкретних злочинів, про ступінь віктимності різних категорій населення, рівня страху та подавленості населення в результаті зростання злочинності.

Необхідно зазначити, що кримінально-правова статистика містить окремі дані такого роду. Передбачено також відображення даних про те, за

якими мотивами вчинені по відношенню до потерпілих злочини. Але для отримання повної картини, що характеризує віктимогенну ситуацію, рекомендується проводити прикладні дослідження з використанням методик конкретних соціологічних досліджень, серед яких у даному випадку найбільш ефективним є вивчення документів (кримінальних справ, відмовних матеріалів, та ін.) та опитування громадян.

Важливою умовою у справі інформаційного забезпечення віктимологічної профілактики може стати дані кримінально-правової статистики, яка містить облік осіб, що зверталися до різноманітних інстанцій за допомогою щодо відшкодування шкоди від протиправних дій, з проханням про надання притулку для себе та дітей, захисту від переслідування та інші дані.

Реальною є постановка питання перед органами внутрішніх справ про спеціалізацію співробітників по роботі з потерпілими злочинів. У перспективі необхідно створити державну службу по підтримці жертв злочинів, надання потерпілим соціально-правової, психологічної та іншої допомоги. Витрати на реалізацію цієї пропозиції повернуться посиленням довіри населення до правоохоронних органів та держави.

Використання віктимологічних можливостей у практичній діяльності залежать від того, наскільки повно та своєчасно виявляються потенційні потерпілі та конкретні ситуації, що можуть сприяти вчиненню злочину. Виявлення осіб, що володіють підвищеною віктимністю, розрізняються в залежності від того, про яку віктимність йде мова. Достатньо простим є виявлення осіб, підвищена віктимність яких пов'язана з виконанням їх професійних обов'язків (касири, інкасатори, матеріально-відповідальні особи, співробітники правоохоронних органів, підприємці, що не користуються послугами охоронних установ). Тому, при здійсненні заходів віктимологічної профілактики, необхідно у загальнообов'язковому порядку передбачати заходи їх загальносоціального захисту, так і індивідуальні заходи інформаційного, виховного, технічного характеру, включаючи персональну охорону у випадку необхідності.

Значно складніше здійснювати заходи, що пов'язані з виявленням осіб, віктимність яких обумовлена їх поведінкою. Необхідно зазначити, що робота по виявленню потенційних жертв злочинів не повинна вестися у відриві від діяльності по встановленню осіб, що схильні до вчинення злочинів. Досить часто для осіб з підвищеною індивідуальною віктимністю характерні антисоціальні установки, кримінальні зв'язки. Тому виявлення осіб, схильних до вчинення злочинів необхідно оцінювати з точки зору їх віктимізації, і саме це буде сприяти ефективності запобіжної діяльності. Також при вивченні особи підозрюємого, обвинувачено, схильного до вчинення злочину і виявляючи їх зв'язки, можна визначити коло можливих потерпілих.

Більш широкий підхід до виявлення потенційних жертв пов'язан з аналізом та оцінкою можливих ситуацій. Аналізуючи конкретну обстановку, можливо в равній мірі визначити коло потенційних осіб, які можуть завдати шкоду (злочинці), так і коло потенційних потерпілих від них.

Потенційні жертви можуть бути виявлені з урахуванням їх статевих, вікових, демографічних ознак та морально-психологічних якостей осіб, що опинилися у полі зору правоохоронних органів. Для організації віктимологічної профілактики важливо не просто виявити потенційну жертву, а прослідкувати зв'язок можливого злочинця і жертви у різноманітних ситуаціях. Самі ситуації розрізняються за масштабом, ступенем розвитку та часу реалізації у них негативних моментів. Так виділяють макро- і мікроситуації. Прикладом макроситуації може бути неорганізована міграція населення у зв'язку з міжнаціональними конфліктами. Типовим прикладом мікроситуації є неблагополучна родина. За часом реалізації негативних моментів розрізняються ситуації реальні (або близькі до реальних) і потенційні. Очевидно, що запобіжні заходи у ситуаціях, коли погроза, наприклад, вбивством походить від особи, що знаходиться у місцях позбавлення волі або від особи, яка знаходиться дома, у родині, будуть різними.

Заходи віктимологічної профілактики можуть бути різними, але їх

можливо об'єднати у дві основні групи. До першої групи належать заходи, спрямовані на усунення ситуацій, що сприяють завданню шкоди. Сюди необхідно включити:

- виготовлення та розповсюдження спеціальних пом'яток — застереження про те, як уберегтися від злочинця, не стати жертвою злочинця;
- повідомлення громадян через засоби масової інформації про факти злочинів, що були вчинені на данній території, типових діях злочинця, про те як необхідно діяти громадянам у випадку зустрічі зі злочинцями або при знаходженні у кримінальній ситуації;
- здійснення практичної допомоги громадянам у технічному та фізичному захисті від можливого проникнення у дом (квартиру) чужих людей;
- перевірка та вжиття заходів по належному освітленню вулиць, скверів, під'їздів домів, розповсюдження попереджуючих написів, наближення постів та міліційських нарядів до місць, зручних для вчинення злочинів;
- проведення цілеспрямованих бесід з батьками, робітниками дитячих закладів, педагогами, школярами, учнями інших навчальних закладів про те як потрібно себе вести і що робити у випадку зустрічі зі злочинцем або підозрілими особами;
- організація стоянок автотранспорту, маркування автомобільного скла та цінних речей, проведення бесід з власниками автотранспорту про їх поведінку та інформування міліції про випадки крадіжок і угонів автотранспорту або спробах вчинення такого роду злочинів;
- проведення бесід з особами похилого віку та інвалідами, а також проведення зібрань, нарад, занять з касирами, продавцями, інкасаторами, робітниками медичних та інших закладів, соціальний стан та професійна діяльність яких викликає підвищений інтерес злочинців.

До другої групи належать заходи, що дозволяють забезпечити особисту безпеку можливої жертви злочину. За своїм змістом це заходи вікти-

мологічної профілактики, які можна розподілити на дві підгрупи. До першої належать заходи по забезпеченню особистої безпеки можливої жертви злочинів у випадках, коли іншим способом ліквідувати небезпечну ситуацію для цієї особи з якихось причин стало неможливим. Ці заходи стосуються, як правило, осіб, професійна діяльність або соціальний стан передбачає їх віктимність. Самі заходи виражаються у інформуванні та навчанні таких осіб, встановленні особистої охорони, надання засобів індивідуального захисту (зброї, бронежилету та ін.), визначення місць для тимчасового проживання або знаходження (перебування).

До другої групи належать заходи, що містяться у впливі на потенційну жертву з метою відновлення або активізації у неї внутрішніх захистних можливостей. Це можуть бути роз'яснювальні бесіди, навчання прийомам самозахисту, оповіщення про потенційні ситуації, орієнтування на підтримку постійного зв'язку з правоохоронними органами, контроль за поведінкою потенційної жертви та ін.

Використання тих чи інших заходів віктимологічної профілактики залежить від багатьох факторів, наприклад, від виду, місця, часу і способів вчинення злочинів, здатності жертви здійснити протидію злочинцю, наявності у відповідних органів та посадових осіб достатніх сил та засобів для здійснення підтримки та допомоги жертвам.

5.4. Форми і методи віктимологічної профілактики злочинів, що здійснюються органами внутрішніх справ

Боротьба зі злочинністю, її попередження, а також нейтралізація та усунення різного роду причин, що її породжують, значною мірою залежать від рівня організації роботи органів внутрішніх справ

Віктимологічна профілактика злочинів - це комплексне завдання, і в її вирішенні повинні брати участь усі служби органів внутрішніх справ, а також державні органи та громадські організації. Проблема взаємодії суб'єктів віктимологічної профілактики має велике практичне значення,

адже зміцнення громадського порядку і належна боротьба з правопорушеннями засобами і методами конкретної служби або силами якого-небудь органу навряд чи є досяжними повною мірою. Взаємодія в цьому випадку є не лише засобом, що забезпечує виконання завдань щодо віктимологічної профілактики правопорушень, але й необхідною умовою підвищення ефективності системи, якою керують. Тільки таким шляхом можна зосередити достатню кількість сил і засобів там, де це необхідно за умовами віктимогенної обстановки. При цьому кожен із суб'єктів діє в межах своєї компетенції, а узгодження їх діяльності здійснюється шляхом суворого виконання запланованих заходів.

У динаміці організації взаємодії між суб'єктами віктимологічної профілактики злочинів можна виділити дві групи послідовних дій: до початку взаємодії, в процесі взаємодії.

До першої групи належать: аналіз наявних матеріалів; визначення цілей взаємодії; оцінка можливостей сторін, які взаємодіють; визначення форм взаємодії і розробка заходів; визначення виконавців, засобів і термінів виконання заходів.

У самому процесі взаємодії (друга група) можна виділити наступні етапи: аналіз та оцінка віктимогенної обстановки; внесення уточнень до планів дії взаємодіючих сторін щодо нейтралізації й усунення віктимогенних чинників. Навіть при детальній розробці кожного конкретного заходу неможливо передбачити ті ситуації, які виникають у процесі спільних та узгоджених дій суб'єктів віктимологічної профілактики. Тому не виключається можливість внесення корективів у план початкових дій, що забезпечує його гнучкість.

Правильна організація взаємодії суб'єктів віктимологічної профілактики злочинів сприяє вирішенню двох основних завдань: по-перше, своєчасному виявленню або усуненню, нейтралізації причин і умов, що впливають на віктимізацію громадян; по-друге, своєчасному виявленню осіб з підвищеною мірою віктимності та комплексному здійсненню відносно них

заходів виховного впливу.

Таким чином, успішна віктимологічна профілактика злочинів можлива лише за умови повного і найбільш ефективного використання сил і засобів, а також взаємодії усіх служб органів внутрішніх справ та громадськості.

Не менш важливим організаційним моментом є правильний вибір об'єкта профілактичного впливу. Як останній можуть виступати як окремі громадяни з високим рівнем віктимності, так і групи населення, а також певне середовище або віктимогенна територія. Вибір об'єкта дозволяє визначити кількість сил і засобів, необхідних для вирішення поставлених завдань.

Розвиток віктимологічної профілактики пов'язаний з ефективним інформаційним забезпеченням профілактичної діяльності органів внутрішніх справ.

Слід констатувати, що таке забезпечення ще не знаходиться на належному рівні, хоча останніми роками в цьому напрямку багато що зроблено зусиллями практичних і наукових працівників. Це положення обумовлено низкою обставин. По-перше, недоліком повних, об'єктивних даних про злочинність та науково обґрунтованих конкретних методик її вивчення й аналізу. По-друге, традиційним консерватизмом у визначенні меж досліджень, що штучно обмежує отримання практично необхідної органам внутрішніх справ інформації.

Зокрема, на шкоду об'єктивності і повноті оперативної та кримінологічної інформації, всебічності інформаційного охоплення явищ, що мають значення для організації ефективної управлінської роботи, в органах внутрішніх справ практично не використовуються дані про осіб, яким злочинами спричинена шкода. Крім того, такі дані занадто мізерні і не можуть дати при узагальненні помітного практичного результату.

Віктимологічна інформація, таким чином, потрібна майже для всіх сфер діяльності і різних підрозділів органів внутрішніх справ. Проте для то-

го, щоб у системі органів внутрішніх справ була така інформація, необхідно збирати відомості про потерпілих та інші жертви злочинів, про соціальні наслідки злочинності в цілому й окремих видів і груп злочинів, про відношення громадян до соціальних наслідків злочинності та окремих злочинів, про ступінь віктимності окремих прошарків і груп населення.

Кримінальна статистика, що зараз діє, містить деякі відомості такого роду: кількість злочинів, за якими є потерпілі; мотиви злочинних посягань, кількість загиблих, а також осіб, яким спричинена тяжка шкода здоров'ю в результаті злочинів. Відомості про інші категорії жертв злочинів (потерпілих від зґвалтувань, крадіжок, грабежів, здирства, розбоїв, хуліганства тощо) та їх основні соціально-демографічні характеристики у кримінальній статистиці відсутні.

Очевидно, що повнота і достовірність статистичної інформації стосовно до потреб віктимологічної профілактики може бути забезпечена лише комплексом показників кримінальної віктимізації. Основними з них є наступні: статеві приналежності жертви; вік; сімейний стан; професія; освіта; стан потерпілого у момент вчинення злочину (сп'яніння, хвороба та ін); характер поведінки в ситуації вчинення злочину; судимість потерпілого; повторність віктимізації (чи була особа раніше фактичним потерпілим); обставини місця і часу вчинення злочину; характер впливу злочинця на потерпілого (насильство, погроза, обман тощо); відношення потерпілого до втручання правоохоронних органів (звернення або незвернення в органи внутрішніх справ, у прокуратуру, до суду).

Головним завданням такої «статистики про потерпілих» повинно стати надання зацікавленим органам, службам, підрозділам кількісно-якісної інформації про особу потерпілих та їх поведінку. Використання віктимологічних можливостей у практичній діяльності органів внутрішніх справ залежить від того наскільки повно та своєчасно виявляються потенційні потерпілі та конкретні ситуації, що можуть призвести до вчинення злочину. Виявлення осіб, що володіють підвищеною віктимністю, розрізняються в зале-

жності від того, про яку (індивідуальну чи групову) схильність йде мова. Достатньо простою є виявлення осіб, підвищена віктимність яких пов'язана, наприклад, з їх професією, родом діяльності (касири, інкасатори, матеріально відповідальні особ, співробітники правоохоронних органів, підприємці, які не користуються послугами охоронних структур). Тому передбачаючи заходи віктимологічної профілактики необхідно враховувати як загальносоціальні, так і індивідуальні заходи інформаційного, виховного та технічного характеру, включаючи персональну охорону у необхідних випадках.

Значно складніше здійснювати віктимологічну профілактику з особами, поведінка яких пов'язана з підвищеною віктимністю. Неробхідно зазначити, що робота по виявленню потенційних жертв злочинів не повинна вестися у відриві від діяльності по встановленню осіб, схильних до вчинення злочину. Дуже часто особи з підвищеною індивідуальною віктимністю володіють асоціальними, кримінальними зв'язками. Тому, виявляючи осіб, схильних до вчинення злочинів необхідно оцінювати їх з точки зору можливої віктимізації. Саме так вивчаючи особистість підозрюваного, обвинуваченого, навіть, просто схильного до протиправної поведінки, виявляючи їх зв'язки можливо вихначити коло можливих потерпілих.

У цілому слід констатувати, що вирішення проблеми залежить не лише від того, наскільки всебічно будуть проаналізовані злочини, чинники їх вчинення, винні особи, але і від того, наскільки широко і глибоко будуть вивчені особа і поведінка потерпілих від цих злочинів, адже, як свідчить практика, сама жертва у багатьох випадках сприяє виникненню і реалізації злочинного задуму.

5.5. Розвиток віктимологічного потенціалу запобігання криміногенній віктимності соціальних груп у законодавстві України

За останні тридцять – сорок років у країнах Західної Європи і Північної Америки під впливом ідей провідних учених-віктимологів і різних суспі-

льних діячів сформувалася складна багато суб'єктна система управління соціальними процесами віктимізації як населення загалом, так й окремих соціальних груп. Ця система є комплексом практичних заходів із перетворення соціальних відносин відповідно до мети девіктимізації особи, зниження негативних наслідків для соціуму кримінальних ексцесів, відтворювання режиму законностей і принципу справедливості. Ці заходи реалізуються за допомогою різноманітних форм і методів дії на соціальні чинники віктимізації, а також за допомогою проведення комплексної поствіктимізаційної профілактики з метою запобігання вторинній і рецидивній віктимізації осіб. Водночас віктимологічна профілактика на Заході – це один з елементів механізму саморегуляції суспільства, що забезпечує підпорядкування дій різноманітних суб'єктів нормам права і моралі.

Не можна, на жаль, не визнати, що рівень розроблення питань віктимологічної профілактики в українському законодавстві істотно відстає від зарубіжного, зокрема європейського і американського ¹.

У нашій країні відсутнє єдине законодавство про віктимологічну профілактику і реабілітацію жертв злочинів, в якому визначалися б засади державної віктимологічної політики. Вважаємо, що розроблення й ухвалення закону про віктимологічну профілактику або, хоча б включення відповідного розділу у загальний закон про запобігання злочинам (який, до речі, також поки не прийнятий у нашій державі) є необхідною правовою передумовою формування єдиної системи віктимологічної профілактики в Україні. У цьому законі має бути визначено й закріплено основні поняття, що характеризують діяльність з віктимологічної профілактики; визначено суб'єкти профілактичної роботи з вказівкою їх компетенції, відповідальності, нормативно-правових засад взаємодії, закріплено найважливіші напрями віктимологічної політики.

Серед головних напрямів віктимологічної політики має бути визначено

¹ Квашиш В.Е., Вавилова Л.В. Зарубежное законодательство и практика возмещения ущерба причиненного здоровью потерпевших от преступлений // Правовые и социальные проблемы защиты жертв преступлений. М., 1997. С. 48-68

такі:

- прагнення до максимально ефективного використання суспільного потенціалу, можливостей інститутів громадянського суспільства, релігійних об'єднань, соціальних фондів, органів місцевого самоврядування для зниження рівня кримінальних загроз населенню, для пропагандистської роботи, для надання моральної, організаційної і, за можливості, матеріальної допомоги жертві злочину;

- створення передумов для співпраці всіх зацікавлених суб'єктів віктимологічної профілактики країни з державними органами і громадськими організаціями, що здійснюють віктимологічну профілактику у різних державах світу, з метою координації діяльності щодо захисту особи від кримінальних загроз у епоху глобалізації, вивчення досвіду зарубіжних держав і рішень ООН з прав людини, розробленні спільних програм з девіктимізації соціуму;

- забезпечення пріоритету у захисті прав жертви правопорушення і суспільних інтересів перед захистом прав правопорушника за неухильного дотримання загальних прав людини;

- неухильне дотримання принципу загальної і юридичної справедливості відносно злочинця і його жертви;

- прагнення до диференціації принципів і методів роботи з найбільш віктимогенними верствами (діти, особи похилого віку, жінки, молоді чоловіки та ін.);

- координація віктимологічної і міграційної політики держави;

- забезпечення врахування кримінально-правового значення особи і поведінки потерпілого у процесі кваліфікації злочинів;

- забезпечення врахування особистісних якостей потерпілого при вирішенні судом питання про кримінальне покарання;

- створення фінансових, законодавчих й організаційних передумов для формування єдиної системи матеріальних компенсацій і реституцій жертві

злочину для її соціальної реабілітації¹. Вважати першочерговим завданням відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів, які повністю або частково втратили працездатність, а також особам, які перебували у них на утриманні або утриманні загиблих унаслідок злочину;

– визнання пріоритетом при здійсненні віктимологічної профілактики правоохоронними органами роботи з прямими і непрямими жертвами терористичних актів, а також із представниками найбільш віктимогенних прошарків і верств населення.

Здійснення комплексної віктимологічної політики припускає закріплення на законодавчому рівні повноважень (бажано у рамках єдиного Закону про віктимологічну профілактику і реабілітацію жертви злочину), меж компетенції, форм і предмета взаємодії різних суб'єктів віктимологічної профілактики. Оскільки система мети і завдань програм профілактики злочинності охоплює як віктимологічні, так і соціально-економічні, організаційні, нормативно-правові й наукові дослідження, то саме вони визначатимуть коло суб'єктів, які беруть участь у розробленні й подальшому виконанні програм. Адже тією чи іншою мірою віктимне все суспільство, усі його прошарки, тому і реалізація заходів віктимологічної профілактики повинна стати загальним завданням і держави, і суспільства, й особи. На відміну від кримінологічної профілактики, основними суб'єктами якої (передусім спеціальної профілактики) є органи державної влади і, насамперед, правоохоронні органи, головним суб'єктом віктимологічної профілактики є громадянське суспільство і його інститути, й основними методами – методи переконання, при тому, що методи примусу мінімізуються.

Вважаємо, що центральні органи державної влади у питаннях віктимологічної профілактики повинні зосередити свою увагу на завданнях вироблення віктимологічної політики, своєчасному забезпеченні нормативно-правової бази її проведення, питаннях захисту прав потерпілого у суді, на проблемах компенсацій жертвам злочинів. Серед спеціально-запобіжних

¹ Квашиє В.Е. Жертва преступлений: кто им поможет? // Советская юстиция, 1993. № 7. С. 21-23.

засобів віктимологічного характеру пріоритетним напрямом повинна стати антитерористична профілактика¹. Оскільки саме тероризм є тим злочином, який віктимізує все суспільство, і протистояти йому повинна насамперед держава, яка несе відповідальність за становище у суспільстві загалом.

Далі до суб'єктів віктимологічної профілактики слід віднести регіональні органи, органи місцевого самоврядування, виконавчої влади, правоохоронні органи, різнопрофільні галузеві і регіональні академічні, а також науково-дослідні і вузівські установи. Ця діяльність вимагає об'єднання і координації їх зусиль, і таку роль, мабуть, повинна відігравати координаційна рада або міжвідомча робоча група з питань віктимологічної профілактики, створенні при управлінні адміністративних органів. Реалізація процесів програмного забезпечення віктимологічної профілактики злочинності повинна посісти постійне місце у загальній системі програм розвитку міста, області й регіону загалом. Предметом виняткової компетенції регіональних органів влади повинні стати питання віктимологічного коректування архітектурних і ландшафтних проектів.

Центральною ланкою системи організації віктимологічної профілактики повинні бути, як вже наголошувалося, інститути громадянського суспільства – громадські й релігійні організації, органи місцевого самоврядування. Вони покликані:

- проводити систематичну роботу щодо віктимологічної пропаганди;
- розробляти і доводити до кожної аудиторії (в першу чергу дитячої) навчальні курси прикладної віктимології, з урахуванням регіональної і верстової специфіки готувати інформацію віктимологічного характеру для висвітлення у ЗМІ;
- здійснювати діяльність із захисту і представництва у органах влади, страхових компаніях, у адвокатурі інтересів жертв кримінальних злочинів, особливо у тому разі, якщо вони не здатні це зробити самі (хворі,

¹ Плешаков В.А. Понятие и виды угроз криминологической безопасности // Криминологический журнал, 2006. № 10. С. 17.

неадаптовані мігранти, діти, люди похилого віку та ін.);

- надавати моральну і матеріальну підтримку жертвам злочинів;
- здійснювати корекцію міжособових і групових відносин, що складаються серед різних верств населення, або на певній території;
- у межах своєї компетенції здійснювати заходи щодо соціального захисту, соціальної реабілітації і ресоціалізації жертви.

Разом із стимулюванням освіти й розвитку організацій, покликаних спеціально вирішувати проблеми жертв злочинів, важливо залучати до цієї роботи й інші громадські організації, що не є віктимологічними за своїм профілем. Оскільки ці організації можуть представляти різні прошарки суспільства, робота з ними дасть змогу реалізувати установки диференційованої девіктимізації соціальних груп.

Нарешті, самостійним суб'єктом віктимологічної профілактики слід визнати особу. Нашому суспільству властива думка про необхідність посилення покарання як головного напрямку й основного засобу боротьби зі злочинністю. Сподіваючись на те, що злочинці будуть боятися більшої кари й ізоляції, громадяни тим самим применшують роль інших заходів і засобів. При цьому знижується особиста активність, виправдовується суто споглядальна позиція. Проте досвід, накопичений багатьма країнами у запобіганні злочинам, дозволяє дійти висновку про те, що активність усього населення, виявлена у різноманітних формах – від активної самооборони до передбачливості і обережності у щоденній діяльності, дасть змогу уникнути віктимізації¹. Саме тому конкретизація заходів віктимологічної профілактики здійснюється, насамперед, на індивідуальному рівні. Індивідуальний аспект віктимологічної профілактики дозволяє диференційовано і раціонально обирати ефективніші заходи щодо усунення вірогідності вчинення злочину відносно тих чи інших видів потерпілих. Політика девіктимізації населення повинна супроводжуватися

¹ Котова Н.К. Виктимологические проблемы тяжких агрессивных-насилованных преступлений. Автореф. дисс... канд. юрид. наук. – Алматы, 1999. – С. 16.

спеціалізацією і конкретизацією віктимологічної профілактики, орієнтованої на різні соціальні прошарки, етнічні й територіальні групи населення.

Очевидно, що ефективність діяльності кожного із суб'єктів віктимологічної профілактики і скоординованість роботи всієї системи залежатиме від факту існування і можливостей єдиної організації віктимологічного профілю, що регулює профілактичну роботу у масштабах усього суспільства і здійснює самостійні програми прямої дії. Вважаємо, що це повинна бути громадська організація, можливо за англійським (Національна Асоціація підтримки жертви злочинів), французьким (Національний інститут допомоги жертвам злочинів) або голландським (Національна Організація підтримки жертви) зразком. Проте в українському варіанті її можливості повинні бути посилені підтримкою на державному рівні. При цьому не виключається і передача такій організації частини державних повноважень у сфері запобіжної діяльності, законодавчо закріплене право виходити із законодавчими ініціативами на всіх рівнях влади, координувати свою діяльність з органами виконавчої влади на рівні місцевого самоврядування.

У разі створення такої організації, що координує спільно з органами державної влади і місцевого самоврядування процес віктимологічної профілактики та здійснює профілактичні програми прямої дії, доцільно, з урахуванням значення цього виду діяльності, закріпити у особливому законі статус цієї організації, основні принципи її самодіяльності та взаємодії з державою і місцевим самоврядуванням, пріоритети профілактичної роботи, шляхи її фінансування, форми відповідальності перед державою і суспільством за ефективність своєї роботи й цільове витрачання засобів, що надходять до її бюджету.

На нашу думку, ефективно здійснювати координацію взаємодії такої організації з органами державної влади, як на державному, так і на регіональному рівнях, міг би інститут омбудсмана (Уповноваженого з прав людини). Адже його особлива роль якраз і полягає в тому, що він перебуває

між суспільством і владою як своєрідний «міст» між ними, як канал зворотного зв'язку: з одного боку, це орган держави, а з іншою – це агент громадянського суспільства, покликаний реагувати на порушення прав людини з боку державних структур й урядовців і застосовувати надані йому тією ж державою запобіжні заходи і дії.¹ Інституціоналізована і закріплена на законодавчому рівні взаємодія омбудсмана і загальної державної віктимологічної організації, створеної з урахуванням західного досвіду, могло б, з одного боку, додати необхідний статус цій організації, відкрити додаткові можливості діяльності, з іншого – озброїти Уповноваженого з прав людини ефективним засобом позитивної дії на державу і суспільство з метою реального і превентивного захисту прав особи.

При розробленні заходів віктимологічної профілактики окремо слід звернути увагу на проблему забезпечення безпеки осіб, які володіють підвищеною професійною віктимністю, тобто працівників міліції, охоронних відомств, інкасаторів та ін. Проте, на відміну від цих фахівців, які обов'язково мають відповідну фізичну і психологічну підготовку, професійно володіють прийомами боротьби і навичками застосування зброї, право на носіння і зберігання якого вони мають, набагато більш уразливими виявляються представники інших професій. Так, відомі випадки розправи з працівниками правоохоронних органів і судів. Злочинним посяганням піддаються і члени їх сімей. Почастішали зухвалі напади на медичних працівників, як правило, з метою розкрадання медикаментів, передусім наркотиків. Зростає віктимність представників й інших професій. Усе це переконливо свідчить про необхідність створення системи захисту і забезпечення безпеки тим, хто вимушено спілкується з криміногенним контингентом, психічно хворими й іншими потенційно небезпечними особами.

У зв'язку з цим, у рамках підготовки комплексу законопроектів із віктимологічної профілактики необхідним є розроблення проекту спеціального закону про забезпечення безпеки і державний захист суддів,

¹ Anderson S. Ombudsman readings. – Edmonton, 1980; Rowat D. The Ombudsman Plan. – Toronto, 1973

посадовців правоохоронних і контролюючих органів, у якому передбачався б комплекс заходів організаційного, правового і соціального характеру. З метою захисту життя і здоров'я таких працівників можуть застосовуватися такі заходи забезпечення їх особистої безпеки: особиста охорона, охорона житла і майна, видача зброї, спеціальних засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку, переведення на іншу роботу, тимчасове або постійне переселення до іншого місця проживання, заміна документів, зміна зовнішності тощо.

Аналогічні рекомендації можуть бути враховані при створенні правової бази забезпечення безпеки працівникам охорони здоров'я. Зважаючи на досвід багатьох країн, цілком успішною може стати система заходів, що включає використання технічних засобів захисту (у тому числі відлякування і створення перешкод злочинцю) і сигналізації; регулярні інструктажі медичного персоналу, що проводяться співробітниками, відповідальними за безпеку; персональне виділення і закріплення за співробітниками служби безпеки зон й об'єктів ризику; регулярне проведення занять і тренувань із заходів безпеки; спеціальна навчальна підготовка персоналу, який становить групу ризику¹.

На щастя, на відміну від перспективного для держави завдання розроблення єдиної комплексної нормативно-правової бази віктимологічної політики, сучасне кримінальне законодавство України відображає і, частково, вирішує деякі із загальних питань кримінально-правового віктимологічного запобігання злочинам.

Найбільш рельєфно у процесі криміналізації виявився облік законодавцем особливостей поведінки потерпілого, кримінально-правове значення якого полягає у впливі на ступінь суспільної небезпеки вчинюваного злочину і кримінальну відповідальність останнього. Водночас при врахуванні віктимологічного чинника у рамках кримінологічного аналізу генезису зло-

¹ Котова Н.К. Виктимологические проблемы тяжких агрессивных-насильственных преступлений. Автореф. дисс... канд. юрид. наук. – Алмати, 1999. С. 22.

чину і розробленні методів його запобігання має місце і низка недоліків, а саме:

- 1) штучний розрив між кримінологічною оцінкою поведінки злочинця і віктимологічною оцінкою поведінки потерпілого, що призводить до гіперболізування ролі поведінки останнього і приниження значення вчинків злочинця;
- 2) використання при оцінці поведінки потерпілого і злочинця ненаукових буденних уявлень;
- 3) надання кримінологічного (віктимологічного) значення таким сторонам поведінки потерпілого, що фактично не можуть сприяти вчиненню злочинів;
- 4) необґрунтована оцінка деяких сторін поведінки потерпілого як обставини, що пом'якшують вину злочинця.

Враховуючи зв'язок між поведінкою потерпілого і реакцією винного, що набула суспільно небезпечних форм, держава по-різному оцінює суспільну небезпеку вчиненого винним у Кримінальному законі. Вирішення питання про відповідальність злочинця залежно від ступеня суспільної небезпеки злочину відповідає справедливості. Справедливим є і різний ступінь захисту державою інтересів потерпілого, міра якої залежить як від характеру заподіяного його благам й інтересам шкоди, так і характеру його власної поведінки.

Як приклад, віддзеркалення у нормах КК Російської Федерації принципу взаємозв'язку посягання на особу і порушення суспільних відносин виявили Д.В. Рівман і В.С. Устінов¹, які зазначили, що ознаки особи потерпілого, включені до складів злочинів, нерозривно пов'язані з об'єктом злочину і характеризують його. Тому посягання на особу – це форма порушення відповідних суспільних відносин, учасником яких є потерпілий, а заподіяний йому збиток – одночасно і шкода суспільству. Суспільна небезпека злочину, таким чином, значною мірою характеризується ознаками особи потерпілого. Ці ознаки належать і до основних, і до кваліфікованих складів злочинів.

¹ Ривман Д.В., Устинов В.С. Виктимология. – СПб., 2000. – С. 162.

Ознаки, що характеризують поведінку потерпілого, розрізняються позитивною чи правомірною, негативною чи неправомірною, аморальною поведінкою; згодою потерпілого), знаходять свій вираз як у об'єктивній, так і в суб'єктивній стороні злочину. Поведінка потерпілого, особливо з урахуванням його провокуючого потенціалу, впливає на індивідуалізацію відповідальності злочинця.

Діяльність жертви злочину, спрямована на завдання шкоди особі, яка вчинила злочин, може бути обумовлена різними інтересами потерпілого:

- 1) інтерес щодо засобів і способів усунення, відшкодування шкоди;
- 2) інтерес щодо захищеності від спричинення шкоди в подальшому;
- 3) інтерес щодо реакції держави на діяння особи, яка завдала шкоди;
- 4) інтерес вирішення конфліктів і т.д. Фактична реалізація вказаних інтересів у поведінкових актах цього суб'єкта становить матеріальний зміст правових відносин, спричиняє завдання шкоди. У рамках кримінально-правових відносин інтереси потерпілого знаходять правовий характер, виражаючись у суб'єктивних правах; у рамках цих самих правових відносин вони упорядковуються і певною мірою обмежуються, виражаючись у накладенні юридичних обов'язків, що загалом характеризують його правосуб'єктність.

Розглядаючи це питання, потрібно мати на увазі, що негативна поведінка потерпілого не завжди впливає на відповідальність злочинця як обставина, що пом'якшує вину: наприклад, поведінка корисливого, жадібного потерпілого від шахрайства жодним чином не зменшить відповідальності злочинця.

Розглядаючи необхідність ресоціалізації і злочинця, і жертви, слід підкреслити важливість надання їм можливості особистих контактів. Встановлений сьогодні ритуал судочинства утворює між сторонами непереборний бар'єр, ставить їх у становище антагоністів, унеможлиблює досягнення будь-якого миру або нормалізації стосунків. Не нав'язуючи взаємне спілкування ні злочинцю, ні тим більше жертві, закон повинен у необхідних обом сторонам випадках надавати цю можливість. Це, зокрема, відкрис шлях

поступовому вирішенню неприязних стосунків між жертвою і злочинцем. Особливо це стосується учасників тих злочинів, які вчиняють на ґрунті сімейних, побутових конфліктів (подружжя, родичі, сусіди). Відзначимо, що передбачена у нових кримінальному та кримінально-процесуальному кодексах можливість примирення між сторонами як підстави звільнення від кримінальної відповідальності може стати успішною передумовою.

Здійснюючи порівняльний аналіз міжнародного і українського законодавства, вітчизняні вчені неодноразово звертали увагу на те, що, на відміну від західних країн, в законодавстві України абсолютно недостатньо розроблено питання щодо компенсації жертві злочину. При цьому чинне законодавство, що містить відповідні норми (наприклад, про компенсацію жертвам терористичних актів), недосконале і припускає різні тлумачення, що спричинило тривалі судові процеси. Вивчення зарубіжного досвіду свідчить, що у багатьох країнах існує порядок гарантованого відшкодування шкоди або за рахунок держави, або за рахунок системи страхування, заснованої на приватному підприємництві¹. Звичайно, вибір найбільш соціально й економічно прийнятних способів відшкодування жертві заподіяного збитку залежить від загальної спрямованості правової і соціальної політики держави.

Проте в будь-якому разі, якщо держава бере на себе конституційний і міжнародно-правовий обов'язок захищати своїх громадян, їй неодмінно слід вирішувати питання про міру відповідальності перед тими, чий захист їй не вдалося забезпечити.

Проте принципово вирішити це питання на законодавчому рівні неможливо доти, доки не буде створена державна система матеріального забезпечення, здатна оперативно надавати потерпілому допомогу і хоча б частково відшкодовувати заподіяний йому збиток. Ця система могла б включати як безпосередньо державні, так і громадські фундації, створення яких може бути простимульовано у рамках державної податкової політики. Без

¹ Плешаков В.А. Криминологическая безопасность и система ее обеспечения в современных условиях // Россия в современном мире: проблемы решения // Научные труды ИМПЭ им. А.С. Грибоедова. Выпуск, 2005. М.: ИМПЭ им. А.С. Грибоедова., 2005. С. 209-215.

цього багато положень законодавства про віктимологічну політику, насамперед у частині, що стосується відшкодування збитку, заподіяного жертві, залишаються загальними деклараціями.

Сьогодні стає очевидним, що соціально-правовий контроль за злочинністю не може бути достатньо ефективним, якщо не враховувати всі її соціальні наслідки, серед яких важливе місце посідають узагальнені соціальні характеристики потерпілих і заподіяної їм шкоди. Зрозуміло, тут дуже важливий і перспективний досвід зарубіжної кримінологічної науки, включаючи її віктимологічний сегмент. Проте його адаптація є складною справою, чим це може показатися на перший погляд. Ефективним такий контроль може бути лише на основі попереднього соціологічного, кримінологічного і віктимологічного аналізу соціально-верстової структури суспільства. Водночас, лише ґрунтуючись на розробленнях вітчизняних учених-кримінологів, осмислюючи і узагальнюючи отримані ними результати, можна починати конструктивний науковий діалог із західними країнами про розвиток співпраці у сфері віктимологічного запобігання злочинності, що враховує стан криміногенної віктимізації соціальних груп у країні і за кордоном.

Маючи на увазі багаторівневість об'єкту віктимологічної профілактики, а також її специфічні міри впливу, що характеризуються своєю масштабністю, слід відмітити, що правоохоронні органи не в змозі впливати на всі його аспекти, тим більш своїм силами. Тут необхідна інтеграція зусиль усіх суб'єктів віктимологічної профілактики.

Питання для самоконтролю:

1. *Які можливості віктимологічної профілактики, її роль у запобіганні злочинів?*
2. *Визначте основні заходи, що здійснюються під час віктимологічної профілактики, розкрийте їх зміст?*

3. *На основі яких ознак відбувається класифікація віктимологічних заходів?*
4. *У чому полягає практичне значення віктимологічної профілактики?*
5. *Охарактеризуйте основні методи діяльності суб'єктів віктимологічної профілактики.*
6. *Дайте характеристику віктимологічної профілактики злочинності.*
7. *Як співвідносяться загальносоціальна, спеціально-кримінологічна та віктимологічна профілактика злочинності?*
8. *У чому різниця заходів індивідуальної та загальносоціальної віктимологічної профілактики злочинності.*
9. *Охарактеризуйте діяльність неспеціалізованих суб'єктом запобігання злочинності.*
10. *Дайте класифікацію віктимогенних ситуацій.*

РОЗДІЛ 6. ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ПРОГРАМУВАННЯ ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИННОСТІ.

Микитчик А.В.

- 6.1. Поняття інформаційного забезпечення профілактики злочинності*
- 6.2. Поняття та методологія прогнозування злочинності*
- 6.3. Програмування як передумова ефективної профілактичної діяльності*

6.1. Поняття інформаційного забезпечення профілактики злочинності

У сучасний період в Україні здійснюється вдосконалення системи правоохоронних органів. Одним із важливих елементів такого вдосконалення є закріплення організаційно-правових основ інформаційного забезпечення правоохоронних органів у сфері боротьби зі злочинністю, ліквідації інших загроз національній безпеці. Зазначене питання тісно пов'язане із практичними завданнями боротьби зі злочинністю, профілактики правопорушень в Україні, налагодження тісного зв'язку громадян, громадськості з правоохоронними органами тощо. Визначення і закріплення у законодавстві основ правового регулювання інформаційного забезпечення правоохоронних органів України сприятиме не лише ефективному виконанню покладених на кожен із органів завдань, а й комплексній профілактиці правопорушень, загальнодержавній боротьбі зі злочинністю.

Як і всі інші державні органи, правоохоронні органи, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [5, ст. 19]. Положення Законів України “Про Службу безпеки України”, “Про міліцію”, “Про оперативно-розшукову діяльність”, “Про контррозвідувальну діяльність” та інших, а також Закону України “Про інформацію” визначають основоположні засади інформаційного забезпечення правоохоронних органів [6–10]. Таким чином, формування організаційно-правових основ інформаційного забезпечення

правоохоронних органів, насамперед, відбувається на законодавчому рівні. Так, наприклад, згідно із Законом України “Про міліцію” державні органи, громадські об’єднання, службові особи, трудові колективи, громадяни зобов’язані сприяти міліції в охороні громадського порядку і боротьбі зі злочинністю [0, ст. 6]. Безумовно, будь-який вид сприяння пов’язаний із інформуванням правоохоронного органу про події та явища, що мають значення для профілактики правопорушень та боротьби зі злочинністю. У Законі України “Про Службу безпеки України” також вказано, що СБ України взаємодіє з правоохоронними та митними органами України у порядку і на засадах, визначених законами, указами Президента України та прийнятими на їх основі актами Служби безпеки України і відповідного відомства [6, ст. 17], взаємодіє з державними органами, підприємствами, установами, організаціями та посадовими особами, які сприяють виконанню покладених на неї завдань [6, ст. 8].

Важливим для формування системи організаційно-правових основ інформаційного забезпечення правоохоронних органів України є положення Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” про те, що підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, мають право знімати інформацію з каналів зв’язку, застосовувати інші технічні засоби отримання інформації; отримувати від юридичних та фізичних осіб безкоштовно або за винагороду інформацію про злочини, які готуються або вчинені, та загрозу безпеці суспільства і держави; створювати і застосовувати автоматизовані інформаційні системи тощо [9, п.п. 9, 14, 17 ст. 8].

Інформаційне забезпечення діяльності правоохоронних органів щодо запобігання злочинам – це насамперед цілеспрямована діяльність, яка спирається на правові, організаційні, технічні і методичні передумови щодо збору, обробки, зберігання і створення умов для використання інформації необхідної для ефективного функціонування системи запобігання злочинів.¹

¹ Жалинский А Э Костицкий М В Эффективность профилактики преступлений и криминологическая информация Львов , 1980. С. 145

Всю інформацію, що використовується у профілактиці злочинності, можна поділити на:

- кримінологічну (зовнішню);
- організаційну (внутрішню).

2. Кримінологічна (зовнішня) інформація повинна відображати наступні показники злочинності: рівень, коефіцієнти, структуру, динаміку, характер, “географію”, детермінованість (зв’язок злочинності з іншими соціальними явищами), іншими словами – відповідати на питання:

- хто, коли і де вчиняє злочини;
- у зв’язку з чим люди стають на злочинний шлях;
- які обставини, ситуації та мотиви вчинення злочинів;
- у чому полягають причини і які умови сприяють вчиненню злочинних діянь.

Зовнішня інформація повинна також передбачити дані про адміністративні, дисциплінарні та інші правопорушення, аморальні вчинки, пияцтво й алкоголізм, наркоманію, несплату податків, проституцію, бездоглядність дітей, залишення школи дітьми і підлітками, позбавлення батьківських прав тощо. До цього виду інформації варто віднести дані про соціально-економічний і соціально-демографічний розвиток, стан громадської думки та інші соціально-психологічні процеси, які мають відношення до попередження злочинів.

3. Організаційна (внутрішня) інформація передбачає дані про порядок організації попереджувальної діяльності її суб’єктами. Вона характеризує стан самої системи попередження злочинів і сприяє одержанню відповідей на питання:

- яка конкретна мета і завдання стоять на певному відрізку часу;
- якими засобами та методами вони досягаються;
- з якою інтенсивністю та у якому напрямку діє вся система та складові її елементи;
- які умови і реальні можливості рішення поставлених завдань.

4. У сукупності зовнішня і внутрішня інформація повинні відображати об'єктивну картину криміногенної обстановки в регіоні, ступінь ефективності попереджувального впливу, а також реальні потреби профілактичної діяльності з погляду її подальшого удосконалення. З урахуванням цього, вона має відповідати вимогам: об'єктивності, своєчасності, повноти, наукової обґрунтованості, достовірності та достатності.

Формування організаційно-правових основ інформаційного забезпечення правоохоронних органів України здійснюється також на рівні підзаконного нормотворення. Зрозуміло, що закріплення відповідних норм у підзаконних нормативно-правових актах має відбуватися виключно у межах і на виконання положень, закріплених у відповідних законах. Розширення закріплених у законах повноважень правоохоронних органів не допускається. Рівень підзаконного нормотворення можна поділити на три підрівні закріплення організаційно-правових основ інформаційного забезпечення правоохоронних органів України:

- 1) надвідомчий;
- 2) міжвідомчий;
- 3) відомчий.

Перший (надвідомчий) підрівень стосується формування організаційно-правових основ інформаційного забезпечення правоохоронних органів України Президентом України, Кабінетом Міністрів України, Радою національної безпеки і оборони України. Прикладами формування організаційно-правових основ інформаційного забезпечення правоохоронних органів України на даному рівні є створення систем накопичення та обміну інформацією між центральними органами виконавчої влади з метою підвищення оперативності реагування на вчинені правопорушення та їх виявлення шляхом удосконалення технічних засобів контролю за ситуацією в громадських місцях [11]. Підставою для інформаційного забезпечення МВС України, СБ України та Адміністрації Держприкордонслужби України є, наприклад, забезпечення накопичення, обліку, узагальнення та взаємного обміну інформацією про

злочинні угруповання, їх організаторів та учасників, що діють на території України або за її межами, підозрюються в протиправній діяльності за кордоном, учасників терористичних організацій, окремих осіб, які підозрюються в причетності до терористичної діяльності [11].

Міжвідомчий підрівень закріплення організаційно-правових основ інформаційного забезпечення правоохоронних органів України стосується взаємного погодження правоохоронними органами умов, обсягу та підстав інформаційної взаємодії. Результатом нормотворчої діяльності на даному рівні є Інструкція від 10.08.1994 р. “Про взаємодію правоохоронних та інших державних органів України у боротьбі із злочинністю”, яка визначає основні напрями та форми взаємодії (зокрема інформаційної) у вирішенні питань боротьби зі злочинністю МВС України, СБ України, Держприкордонслужби України, Державної митної служби України, Міністерства оборони України, Міністерства юстиції України [12]. Прикладом формування організаційно-правових основ інформаційного забезпечення правоохоронних органів України на міжвідомчому рівні є й Положення про інтегровану міжвідомчу інформаційно-телекомунікаційну систему щодо контролю осіб, транспортних засобів та вантажів, які перетинають державний кордон [13].

Цілком логічно, що порядок інформаційного обміну між правоохоронними органами на міжвідомчому рівні детально регламентується спільними нормативно-правовими актами, які, з огляду на передбачення ними форм та методів оперативно-розшукової та іншої правоохоронної діяльності, містять інформацію з обмеженим доступом, а тому не можуть бути проаналізовані у відкритій статті.

Відомчий підрівень закріплення організаційно-правових основ інформаційного забезпечення правоохоронних органів України стосується формування правил та процедур використання власних інформаційних ресурсів відповідних органів або порядку дій співробітників щодо отримання інформації від сторонніх осіб. Прикладом відкритого за режимом доступу нормативно-правового акта даного рівня закріплення організаційно-правових основ

інформаційного забезпечення правоохоронних органів України є Інструкція з організації реагування органів внутрішніх справ на повідомлення про злочини, інші правопорушення та події [14].

Комплексний аналіз нормативно-правових актів, що визначають основи діяльності правоохоронних органів України [6 –10] дає підстави визначати два критерії для класифікації напрямів формування організаційно-правових основ їх інформаційного забезпечення:

- 1) залежно від виду отримуваної інформації;
- 2) з огляду на відносини, що потребують урегулювання.

Залежно від виду отримуваної інформації визначаємо такі напрями формування організаційно-правових основ інформаційного забезпечення правоохоронних органів України:

- отримання інформації від громадян і її використання;
- пошук і використання інформації, що належить недержавним юридичним особам;
- використання власних інформаційних ресурсів правоохоронного органу;
- отримання і використання інформаційних ресурсів інших органів держави, у тому числі правоохоронних;
- отримання інформації з інформаційних баз даних спільного користування.

При формуванні організаційно-правових основ отримання інформації від громадян і недержавних юридичних осіб варто враховувати те, що обсяг і строки отримання інформації залежать не тільки від режиму доступу до неї (інформації), а й від правового статусу запитувача певних відомостей. При цьому існують різноманітні варіанти правовідносин, що можуть виникати, а саме: запит конфіденційної інформації про особу для цілей оперативно-розшукової діяльності й отримання цієї ж інформації в межах кримінального процесу; запит на отримання комерційної або банківської таємниці співробітником правоохоронного органу і власне запит від органу СБ Украї-

ни, МВС України тощо. Відповідно до Закону України “Про міліцію” [10, п. 17 ст. 11], наприклад, для виконання покладених на МВС України завдань надається право працівникам міліції одержувати безперешкодно і безоплатно від підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності та об’єднань громадян на письмовий запит відомості (у тому числі й ті, що становлять комерційну та банківську таємницю), необхідні у справах про злочини, що знаходяться в провадженні міліції. При цьому згідно зі ст. 66 Кримінально-процесуального кодексу України слідчий у справах, які перебувають у його провадженні, вправі вимагати від підприємств, установ, організацій, посадових осіб і громадян пред’явлення предметів і документів, які можуть установити необхідні у справі фактичні дані. Виконання цих вимог є обов’язковим для всіх громадян, підприємств, установ і організацій. Таким чином, приватний суб’єкт не вправі відмовити у наданні інформації на законний запит слідчого, окрім показань або пояснень щодо себе, членів сім’ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом [5, ст. 63].

Питання отримання і використання інформаційних ресурсів інших органів держави у тому числі правоохоронних, а також отримання інформації з інформаційних баз даних спільного користування є актуальним у контексті розвитку сучасних інформаційних технологій. Як відомо, з метою поліпшення координації організаційних, оперативно-розшукових, правових та інформаційних заходів правоохоронних органів щодо боротьби зі злочинністю, підвищення рівня роботи в цій сфері було видано Указ Президента України від 31 січня 2006 року № 80/2006 “Про Єдину комп’ютерну інформаційну систему правоохоронних органів з питань боротьби зі злочинністю” [15]. На виконання Указу розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 березня 2006 року № 146-р. було створено міжвідомчу координаційну групу із створення і функціонування Єдиної комп’ютерної інформаційної системи правоохоронних органів з питань боротьби зі злочинністю. Результатом роботи групи стала Концепція Державної програми інформаційно-телекомунікаційного забезпечення правоохоронних органів, діяльність яких

пов'язана з боротьбою із злочинністю, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 року № 754-р. Концепцією визнано, що є три варіанти створення зазначеної системи:

1. Утворення самостійного державного органу, на який будуть покладені завдання із забезпечення функціонування системи, що передбачає створення нових фінансово-господарської, матеріально-технічної та інформаційної інфраструктур, а також залучення висококваліфікованих кадрів;

2. Утворення в одному з існуючих правоохоронних органів окремого підрозділу із створення, розвитку та функціонування єдиного інформаційного банку даних правоохоронних органів;

3. Визначення одного з державних замовників Програми координатором створення та функціонування системи, утворення в ньому центрального вузла системи, а в інших правоохоронних органах – підсистем – функціональних вузлів системи, об'єднаних засобами захищеної транспортної мережі Національної системи конфіденційного зв'язку. В усіх правоохоронних органах необхідно утворити підрозділи із створення та функціонування системи, у центральному вузлі системи зосередити інформацію, що надходить від інших органів виконавчої влади, для використання її правоохоронними органами, інформаційні системи яких повинні бути підключені до Національної системи конфіденційного зв'язку [16].

Звичайно, кожен із запропонованих варіантів створення системи потребуватиме значних часових і матеріальних витрат. У будь-якому випадку, така система має створюватися на принципах, які б:

- 1) унеможливлювали доступ сторонніх осіб до інформації в системі (як це нерідко відбувається на сьогодні з інформаційними ресурсами інших державних органів);

- 2) дозволяли диференціювати рівні й обсяги доступу до системи різних правоохоронних органів, представників різних оперативних підрозділів, зважаючи на законодавчо підтверджені інформаційні потреби;

3) давали змогу чітко визначати осіб, які використовували дані із системи, час отримання інформації та обсяг отриманих відомостей;

4) дозволяли залучати у систему інформаційні ресурси інших державних органів, а також масиви міжнародних спеціалізованих інформаційних систем у сфері запобігання злочинності [17].

Залежно від відносин, що потребують врегулювання, виділяємо такі напрями формування організаційно-правових основ інформаційного забезпечення правоохоронних органів України:

- визначення переліку інформації, використання та оперативний обмін якою може сприяти своєчасному виконанню завдань правоохоронними органами;

- нормативне закріплення порядку отримання інформації на запит правоохоронного органу;

- закріплення порядку обміну інформацією між правоохоронними органами та з іншими державними органами, зокрема такої, що міститься в централізованих, обласних та інших банках даних оперативно-розшукового, оперативно-довідкового та іншого призначення, а також необхідної при розкритті та розслідуванні злочинів, про злочинців, які розшукуються, тощо;

- визначення порядку та умов ініціативного інформування правоохоронними органами один одного про виявлені ними причини та умови, що сприяють злочинам та іншим правопорушенням, а також про відомі їм факти готування чи вчинення злочинів, дізнання або розслідування яких законом покладено на той орган, якому про це повідомляється;

- визначення порядку обміну інформацією про практику виконання правових актів з питань правоохоронної діяльності та проблеми, що при цьому виникають, пропозиціями та рекомендаціями щодо їх вирішення.

Зазначені напрями відображають в цілому основні відносини, які мають бути врегульовані для належного інформаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів України.

Висновками з даного дослідження визначаємо наступні. На підставі всебічного аналізу праць провідних дослідників та положень чинного законодавства, що регламентує правовий статус СБ України і МВС України, обґрунтовано рівні та напрями формування організаційно-правових основ інформаційного забезпечення правоохоронних органів України.

Визначено, що формування організаційно-правових основ інформаційного забезпечення правоохоронних органів, насамперед, відбувається на законодавчому і підзаконному (виділено надвідомчий, міжвідомчий, відомчий підрівні) рівнях. Сформовано два критерії для класифікації напрямів формування організаційно-правових основ їх інформаційного забезпечення:

- 1) залежно від виду отримуваної інформації;
- 2) з огляду на відносини, що потребують урегулювання.

Зроблено теоретичний висновок про те, що обсяг і строки отримуваної інформації залежать не тільки від режиму доступу до неї (інформації), а й від правового статусу запитувача певних відомостей.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямі визначаємо розкриття теоретичних та практичних основ реалізації окремих організаційно-правових заходів щодо інформаційного забезпечення правоохоронної діяльності.

6.2. Поняття та методологія прогнозування злочинності

1. Кримінологічний прогноз – це ймовірне судження про майбутній стан (рівень, структуру, динаміку) злочинності та її детермінанти, можливості профілактики й інші засоби впливу на злочинність у певний період часу.

2. Варто погодитися з думкою Кузнецової Н.Ф. [1], відповідно до якої в кримінологічному прогнозуванні необхідне використання:

- статистичних даних і результатів вибіркового дослідження не менш ніж за 10 попередніх років, що характеризують стан і тенденції соціальних процесів, які стали інтенсивно впливати на злочинність;

- даних про прогнозовані зміни стану і тенденцій цих процесів на період прогнозу;

- статистичних даних і результатів вибірових досліджень, які характеризують рівень, структуру і динаміку злочинності не менш ніж за 10 попередніх років в цілому, а також за видами, за контингентами злочинців, за територіальним розподілом, за об'єктом посягання, за мотивацією і способами і т.д.;

- статистичних даних і результатів вибірових досліджень, які характеризують обсяг, структуру, тенденції практики застосування заходів профілактики і кримінально-правових заходів за той же період;

- даних про передбачувані на прогнозований період зміни, які відбулися за 10 попередніх років, у правовому регулюванні, організації і ресурсному забезпеченні боротьби зі злочинністю та їх впливом на стан злочинності;

- даних про стан і тенденції громадської думки на момент підготовки прогнозу в зіставленні з даними за один – три попередніх роки;

- даних про нові види злочинів, нові форми та способи злочинних дій;
- даних про злочини, які мають міжрегіональний і міждержавний характер;
- інформації про стан і прогнози злочинності і боротьби з нею в регіонах і за рубежом.

3. Кримінологічне прогнозування має наступні мету і завдання:

- з'ясування показників, що характеризують розвиток чи зміну злочинності в ретроспективі, виявлення на основі цього небажаних тенденцій і закономірностей, встановлення способів їх зміни в необхідному напрямку;

- з'ясування всіх обставин, що мають істотне значення для розробки перспективних планів;

- розроблення загальної концепції боротьби зі злочинністю, складовою частиною якої є вибір оптимального розвитку правоохоронних органів;

- встановлення можливих змін у рівні, структурі та динаміці злочинності в майбутньому і виявлення обставин, що сприяють таким змінам.

4. Основними етапами кримінологічного прогнозування є:

- передпрогнозна орієнтація – визначення мети, завдань, гіпотез, часу попередження і т.д.;

- збір даних про процеси і явища, які визначають розвиток злочинності і боротьби з нею;

- пошуковий прогноз – визначення можливих варіантів майбутнього розвитку з урахуванням процесів і факторів впливу для окреслення перспективних проблем, що підпадають вирішенню;

- нормативний прогноз – можливості застосування наявних засобів з урахуванням нормативів, які визначають характер, обсяг та структуру заходів, сил і ресурсів;

- оцінка обґрунтованості прогнозів;

- вироблення рекомендацій з оптимізації управління боротьбою зі злочинністю й умов цієї боротьби.

5. Існує три основних види кримінологічного прогнозування:

- прогнозування розвитку науки кримінології;

- прогнозування злочинності;

- індивідуальний прогноз.

Прогнозування розвитку науки кримінології передбачає прогнозування кримінологічних досліджень і визначення перспективи розвитку конкретних напрямків науки кримінології.

Прогнозування злочинності передбачає відповіді на запитання: - яких загальних тенденцій рівня, структури, характеру та динаміки злочинності слід чекати у майбутньому прогнозованому періоді;

- яка ймовірність змін у злочинності в цілому та її окремих категорій;

- які чинники і з якою інтенсивністю впливатимуть на злочинність;

- які категорії осіб можуть поповнити коло злочинців;

- які засоби найбільш придатні для боротьби зі злочинністю.

Самостійним видом прогнозу є прогнозування індивідуального злочинної поведінки, під яким розуміється визначення ймовірності вчинення злочину в майбутньому тією чи іншою конкретною особою.

1. При прогнозуванні застосовуються **три основних методи**:

- екстраполювання (екстраполяція);
- експертна оцінка;
- моделювання.

2. Сутність *методу екстраполяції* полягає у вивченні історії прогнозованого об'єкта і перенесенні закономірностей його розвитку в минулому і сьогоденні на майбутнє.

Для цього формуються динамічні ряди за роками певного періоду, що безпосередньо передують прогнозованому, який відображає спрямованість, характер і темп таких змін. Ряди формуються на основі абсолютних даних та узагальнюючих показників.

Точність екстрапольованих прогнозів тим вища, чим коротший період прогнозування. Також вагоме значення має ступінь стабільності параметрів визначеного виду злочинів. Обов'язково враховується невідповідність статистичної і реальної картини зважаючи на латентність.

Недоліки цього методу полягають в тому, що його результати найбільш ймовірні тільки у найближчому майбутньому (один – три роки). Із збільшенням терміну прогнозування помилки в оцінках зростають.

3. **Моделювання** – це розробка системи математичних формул, що описують динаміку злочинності з урахуванням взаємодії комплексу факторів, що істотно впливають на неї. Моделювання, як метод прогнозування злочинності ґрунтується на *модельно-кібернетичному експерименті*, який передбачає функціонування об'єкта, що вивчається у визначених умовах у певний час.

Позитивним цього методу є те, що він дозволяє абстрагуватися від незначних і несуттєвих властивостей прогнозованого явища і зосередити увагу на найважливіших сторонах об'єкта дослідження.

У дослідженнях соціальних процесів модель виражається частіше в логічній або знаковій формі. Найбільш поширені математичні моделі.

4. Експертна оцінка полягає в узагальненні думок наукових і практичних працівників, спеціально відібраних за ознаками стажу, кваліфікації, кола інтересів і знань і т.п., про майбутні характеристики злочинності чи деякі її види, а також про процеси і явища, що інтенсивно впливають на її тенденції. *Цінність* методу полягає передусім у тому, що висококваліфікований фахівець, висловлюючи свою думку про прогнозоване явище чи події, використовує не лише офіційні дані, але й свої досвід, інтуїцію та професійні навички.

1. Кримінологічні прогнози **в залежності від терміну передбачення** поділяються на:

- короткострокові;
- середньострокові;
- довгострокові.

2. Мета короткострокового прогнозування (1 – 2 роки) полягає у науковому передбаченні тенденцій, закономірностей та конкретних варіантів змін злочинності в найближчому майбутньому за основними показниками. На цій основі розробляються короткострокові прогнози, що визначають спрямованість попередження злочинності.

У практичній діяльності знаходять застосування надкороткострокові прогнози, що охоплюють досить невеликі відрізки часу (доба, тиждень, місяць чи квартал). Вони одержали назву *оперативних прогнозів*. Такий прогноз зручний у роботі міських і районних органів внутрішніх справ, особливо у зв'язку з проведенням масових заходів (наприклад, мітинги, свята, спортивні заходи і т.п.).

3. Середньострокове прогнозування передбачає період від 2 до 5 років. На відміну від короткострокових прогнозів воно спрямовано на більш віддалену перспективу і визначає стратегію боротьби зі злочинністю.

Середньострокові прогнози дозволяють:

- інформувати суб'єктів боротьби зі злочинністю про можливий вплив програмних великомасштабних економічних і соціальних заходів на злочин-

ність;

- максимально використовувати профілактичний потенціал таких заходів і в той же час обмежити небажаний з кримінологічної точки зору можливий вплив їх негативних процесів;

- визначити, з урахуванням розвитку соціальних процесів, мету і завдання профілактики, її пріоритетні напрямки, оцінити в комплексі її можливості і резерви на прогнозований період;

- завчасно підготувати достатнє ресурсне забезпечення профілактики й інших напрямків боротьби зі злочинністю.

4. Довгострокове прогнозування розраховане на термін більше 5 років і базується на аналізі загальних закономірностей розвитку суспільства в цілому, зв'язку рівня і структури злочинності з рівнем соціально-економічного і культурного розвитку суспільства.

Довгострокові кримінологічні прогнози в даний час можуть давати оцінки лише загальною деяких основних тенденцій у розвитку злочинності, її причин і умов у залежності від змін у суспільстві. Такі прогнози головним чином залежать від ступеня точності відображення в загальних соціальних прогнозах тенденцій тих процесів і явищ, що найбільше інтенсивно впливають на злочинність.

6.3. Програмування як передумова ефективної профілактичної діяльності

1. На сучасному етапі державотворення в Україні злочинність представляє значну загрозу національній безпеці країни. Поширення злочинності та масштаби злочинної діяльності кримінальних структур є такими, що проблема боротьби з нею зараз називається серед першочергових, тих, які потребують провадження цілого комплексу заходів державної та суспільної протидії.

Розвиток сучасної науки пов'язаний із виникненням нових форм теоре-

тичної діяльності, зближенням їх з практикою, ускладненням апарату і засобів дослідження, а також закономірним розширенням сфери міжпредметних досліджень. Одним із проявів цього процесу є формування нової наукової парадигми – концепції структурних рівнів керованих матеріальних систем, до яких закономірно належать різні види людської (соціальної) діяльності.

Отже, рівні програмування запобігання злочинності з урахуванням вимог філософської системно-структурної методології:

Перш за все, приймаючи ідею групового суб'єкту програмування запобігання злочинності, можна виділити три основних рівня її здійснення. Перший – діяльність на рівні великих соціальних груп, другий – на рівні малих, третій – на рівні окремих виконавців.

За суб'єктно-функціональним складом у програмуванні можна виділити такі підструктури (на прикладі ОВС):

- на рівні держави та суспільства в цілому – діяльність всієї системи МВС України;
- на рівні регіонів та окремих груп населення – діяльність регіональних апаратів УМВС, їх служб та підрозділів;
- на рівні окремих індивідів – діяльність конкретних працівників цих утворень.

З об'єктно-функціональної сторони програмування запобігання злочинності характеризується також трьома рівнями диференціації впливу:

- на загальному рівні об'єктом впливу відповідної системи є запобігання злочинності з метою упорядкування соціально-корисної діяльності в даному напрямку;
- на рівні особливого – запобігання злочинним проявам певного виду або злочинній діяльності певної соціальної (маргінальної) групи;
- на рівні окремого – запобігання злочинним актам конкретного індивіда як формі прояву девіантної поведінки.

Усі перелічені різновиди діяльності також мають власні об'єкт, суб'єкт, рівень, форми тощо.

Необхідність застосування системно-структурного аналізу, як одного зі спеціальних методів пізнання кримінологічної науки, дозволяє адаптувати предмет дослідження до новітніх проблем організації відповідної діяльності рівні програмування запобігання злочинності:

- за суб'єктно-функціональним складом у програмуванні виділено такі підструктури (на прикладі ОВС): на рівні держави та суспільства в цілому – діяльність всієї системи МВС України; на рівні регіонів та окремих груп населення – діяльність регіональних апаратів УМВС, їх служб та підрозділів; на рівні окремих суб'єктів – діяльність конкретних працівників цих утворень;

- з об'єктно-функціональної сторони у програмуванні запобігання злочинності виділено три рівні диференціації впливу: на загальному рівні об'єктом впливу є система запобігання злочинності; на рівні особливого – запобігання злочинним проявам певного виду або злочинній діяльності певної соціальної (маргінальної) групи; на рівні окремого – запобігання злочинним актам конкретного індивіда.

По способу фіксації програмні документи можуть бути класифіковані на документовані (тобто оформлені у вигляді програми, плану, наказу, інструкції, методичних рекомендацій, настанов тощо) і не документовані (тобто усні). Треба відзначити, що на практиці майже всі програми і плани профілактики злочинів та інших правопорушень, прийняті в органах внутрішніх справ, оформляються документально, однак окремі частини планів, прийняті в надзвичайних або тих, що не терплять зволікання, умовах (наприклад, у ході проведення масових акцій протесту), можуть і не фіксуватися документально.

Необхідно підкреслити, що визначення рівнів та видів програмування запобігання злочинності обумовлена нагальними, не лише суто

теоретичними, але й практичними, потребами (зокрема тим, що рівнева диференціація визначає міжсистемні зв'язки, а класифікація слугує більш чіткому розмежуванню та визначенню ознак окремих програмних рішень та документів);

2. Аналіз і зіставлення заходів, передбачених нормативними актами, комплексними й регіональними програмами боротьби зі злочинами та іншими правопорушеннями за 1994-2008 рр., а також теоретичних і навчальних моделей галузевих і спеціальних програм (планів) боротьби зі злочинністю дозволяє сформулювати наступний модельний перелік відповідних заходів, які становлять зміст вказаних документів.

Критичний аналіз програмних документів у сфері запобігання злочинності, які були ухвалені протягом останніх десяти років, свідчить:

- по-перше, у практиці підготовки, ухвалення та реалізації програмних рішень наявна значна кількість проблем, які потребують негайного вирішення та усунення;

- по-друге, недоліки характерні для усіх елементів процесу програмування, що обумовлює необхідність вжиття комплексних заходів впливу з метою удосконалення;

- по-третє, практикою на порядок денний поставлено питання про формування типової моделі програми запобігання злочинності з урахуванням останніх надбань теорії та застосуванням сучасних методів юридичної техніки;

Отже, актуальним є також формування системи рекомендацій щодо оптимального здійснення програмування запобігання злочинності, а також інтеграції результатів попередньо здійсненого прогнозування кримінологічної обстановки в умовах певного регіону.

3. Основним елементом процесу розробки програми запобігання злочинності є науково-обґрунтована постановка цілей і завдань такого роду діяльності.

Визначення мети є початковим етапом управління. Цим принциповим аспектом соціальні системи і відрізняються від біологічних та технічних систем: вплив на об'єкт здійснюється саме завдяки цілеспрямованості. Формування мети, а за нею завдань системи, повинно виходити із глибокого та всебічного аналізу розвитку суспільства, конкретної сфери, що підлягає управлінню та характеристик системи, яка підлягає управлінню.

З урахуванням рівневої диференціації та системно-структурних зв'язків між запобіганням злочинності та програмуванням, цілі цих видів діяльності напряду зв'язані між собою. При цьому мета програмування зорієнтована на мету запобігання злочинності, конкретизує її з акцентом на результативності. Тому, на наш погляд, цілком справедливо говорити про дворівневе деталізоване визначення поняття, що розглядається.

Зокрема, до цілей програмування належать: сприяння ефективізації та раціоналізації діяльності щодо запобігання злочинності; забезпечення ефективного контролю над злочинністю та її факторним комплексом; створення організаційних, економічних, політичних, правових, інформаційних, моральних, організаційних і технічних передумов для усунення або нейтралізації регіональних криміногенних факторів тощо.

До кола відповідних названим цілям завдань віднесено:

- упорядкування процесів підготовки, прийняття і реалізації управлінських рішень у вказаній сфері;
- підвищення ефективності всіх видів кримінологічної діяльності;
- підвищення ефективності координації діяльності у сфері запобігання злочинності;
- забезпечення регіонального моніторингу злочинності, її факторів і наслідків, а також ефективності запобігання їй;
- оптимізація витрат на правоохоронну діяльність на регіональному рівні;
- раціоналізація управління системою на основі прийняття своєчасних рішень;

- забезпечення підвищення кваліфікації співробітників правоохоронних і контролюючих органів;

- удосконалювання нормативно-правового забезпечення діяльності щодо запобігання злочинності;

- стимулювання активності суб'єктів громадянського суспільства тощо.

Модельний перелік основних очікуваних результатів програмування на регіональному рівні, включає наступні позиції:

- підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів регіонального рівня по запобігання злочинності або окремим її видам;

- удосконалення процесів реєстрації злочинів; зниження рівня злочинності, досягнення позитивних змін в її структурі та динаміці;

- зменшення рівня латентності окремих видів тяжких і особливо тяжких;

- притягнення до кримінальної відповідальності керівників, активних членів, організаторів регіональних і трансрегіональних організованих злочинних формувань;

- зростання кількості звернень громадян у правоохоронні органи і суди за захистом своїх законних прав і інтересів, відновленням прав, відшкодуванням заподіяної шкоди тощо.

1. Законодавство, будучи соціальним явищем, створюваним людьми з метою юридичного закріплення нормативно-правових приписів, спрямованих на врегулювання суспільних відносин, засновано на певних принципах. В юридичній літературі предметом наукового дослідження, як правило, стають принципи права та запобігання злочинності.

Принципи програмування запобігання злочинності диференціюються наступним чином:

- загальні принципи діяльності із програмування запобігання злочинності, що мають наскрізний міжсистемний характер, а саме: законності, системності, науковості, конкретності, реальності, оптимізації управління, директивності, економічної доцільності;

- спеціальні принципи, що відображають основні вимоги до розробки програмних документів і до самих програм, а саме: наукова обґрунтованість, дієвий взаємозв'язок основних розділів та частин, ефективне прогнозування запобіжних процесів, вірогідність і повнота використовуваної в ході програмування інформації, компетентність працівників, що беруть участь у підготовці та прийнятті рішень, законність, варіативність і чинність розглянутих програм, своєчасність, адаптивність і реальність.

Варто звернути увагу на такі важливі моменти, що стосуються принципів програмування запобігання злочинності:

- розгляд вихідних і керівних засад дає можливість нам зрозуміти сутність досліджуваних явищ і процесів, їхні першопричини та механізми, що спричиняють істотний вплив на практичну реалізацію конкретних положень, які є спільними для тієї або іншої сфери людської діяльності;

- принципи характеризують внутрішні, іманентні якості, взаємозв'язки між елементами діяльності, а також інші властиві їй особливості, що мають значення для правильного розуміння її суті;

- вони відображають характер пануючих у системі переконань і поглядів, що визначають норму поведінки, і в цьому зв'язку є загальновизнаними і обов'язковими для дотримання і виконання всіма суб'єктами, чия діяльність ними регламентується;

- при цьому відношення до принципів, як до аксіоматичних конструкцій, що не потребують доказування, є не прийнятним, тому що в з урахуванням поступального розвитку і прогресу в соціальних системах їх доробка і удосконалення є важливим прикладним завданням.

2. У той же час при програмуванні в системі запобігання злочинності доцільно дотримуватися єдиної структури документа, що значно полегшить роботу з його складання, створить сприятливі умови для порівняльної оцінки результатів виконання програми.

Модель побудови комплексної регіональної програми запобігання злочинності:

- паспорт програми, що включає опис замовника, основних виконавців, періоду дії, нормативної основи, взаємодіючих соціальних програм, загальних обсягів фінансування та їхніх джерел;

- концепція програми, що включає цілі і завдання запобігання злочинності на рівні регіону, принципи запобігання та основні напрямки боротьби та запобігання злочинів;

- вихідні дані, що включають соціально-економічну характеристику регіону, характеристику стану і структури злочинності в регіоні або окремих її видів, прогноз розвитку злочинності в регіоні або окремих її видів, характеристику стану запобігання злочинності або окремим її видам на рівні регіону, характеристику ефективності діяльності правоохоронних органів на території регіону;

- зміст програми: організаційні, правові, інформаційні, методичні, кадрові, виховні, пропагандистські, технічні, спрямовані на формування і розвиток інститутів громадянського суспільства, ресурсно-забезпечувальні та інші заходи.

Необхідно наголосити на принциповому значенні якісної підготовки проектів програмних рішень у системі запобігання злочинності. У цьому зв'язку зазначається, що проект програми повинен містити додатково: обґрунтування необхідності її прийняття і фінансування повністю або частково за рахунок коштів місцевого бюджету з розбивкою по роках; зміст запропонованих до вирішення проблем; конкретні цілі і виражені у відповідних величинах очікувані результати; строки виконання в цілому і по етапах реалізації проекту програми; загальний обсяг витрат на виконання програми з розподілом їх по роках; обсяги і види фінансування з бюджетних коштів у цілому і по окремих напрямках; відомості про форми державної підтримки; відомості про замовника програми та про її виконавців; дату схвалення, узгодження, затвердження проекту програми.

3. У системі управлінських рішень програми запобігання злочинності займають особливе місце. Специфіка програмування тут полягає у наступному:

- по-перше, це є попереднє ухвалення рішення про запобіжні дії, які треба здійснити;
- по-друге, програмування – це процес оцінки ряду окремих рішень і прийняття рішення;
- по-третє, програмування тут спрямоване на досягнення бажаного стану системи;
- по-четверте, воно обумовлює прийняття рішень із регулятивним зворотним зв'язком, що дозволяє на основі аналізу даних про хід виконання програми відповідним чином її скорегувати.

В світлі викладеного, можна зробити узагальнюючий висновок: процес прийняття програм запобігання злочинності – це циклічна послідовність дій суб'єктів запобігання, спрямована на вирішення відповідних проблем, що полягає в аналізі оперативної обстановки (ситуації), генерації альтернатив, прийнятті рішень та організації їх виконання.

Сам процес підготовки і прийняття розглянутих програм складається з ряду послідовних стадій (операцій суб'єктів запобігання). Розмаїтість охарактеризованих вище точок зору щодо переліку цих стадій пояснюється, на наш погляд, не розбіжностями принципового характеру, а лише різними підходами до ступеня деталізації цього процесу.

Процес програмування складається з ряду послідовних стадій, а саме:

- аналіз суб'єктами запобігання злочинності оперативної обстановки та кримінологічної ситуації на території, що обслуговується;
- ідентифікація проблем програмування і запобігання злочинності;
- визначення критеріїв вибору рішення; розробка і вибір альтернатив рішення;
- узгодження програми запобігання злочинності;
- управління реалізацією;
- контроль і оцінка результатів програмування

Варто пам'ятати, що будь-яка програма завжди носить тимчасовий характер. Строк її ефективної дії можна вважати рівним періоду відносної стало-

сті проблемної ситуації. За його межами цей програмний документ може перестати давати ефект або не сприяти вирішенню проблем, загострюючи їх. У зв'язку з цим основне завдання – вчасно виявляти реальну ефективність програми запобігання злочинності і визначити необхідність у її корегуванні або ухваленні нового рішення

Серед основних напрямків удосконалення програмування можна, насамперед, виділити загальні аспекти розробки і структурування комплексних програм запобігання злочинності; формування системи програмних показників відповідної діяльності; інформаційно-аналітичне забезпечення програмування і розробку комплексу загальних заходів, спрямованих на запобігання злочинності на території регіону.

На наш погляд, робота із програмування запобігання злочинності має бути розділена на такі етапи:

- підготовчий (визначення персонального складу розробників програми, виділення відповідальних за окремі напрямки програмування, розділи і підрозділи, інструктаж, складання графіка роботи);

- інформаційно-аналітичний (розробка програми по вивченню стану злочинності, її причин та умов, досвіду запобіжної діяльності; збір, обробка та аналіз інформації, її оцінка, формулювання висновків; ознайомлення з результатами проведеного аналізу, висновками і пропозиціями розробників програм і конкретних виконавців програмних завдань);

- етап безпосередньої розробки програми (визначення головних завдань і відповідно до них – структури програми; розробка конкретних заходів, їх взаємоприв'язка, визначення відповідальних виконавців, строків, доробка програми);

- етап виконання програми (доведення програмних завдань до виконавців; визначення органів, відповідальних за виконання; організація контролю за виконанням програми, її корегування).

Слід зазначити, що структура комплексної програми у цьому зв'язку повинна визначатися основними завданнями і провідними напрямками запобігання злочинності.

При цьому всередині окремих спеціальних розділів (запобігання корупції, наркоманії, злочинам проти особи тощо) можуть виділятися: проміжні підсумки аналізу стану, динаміки і структури окремих підвидів даного виду злочинів на території регіону; опис умов, які їм сприяють; характеристика категорій осіб, які скоюють правопорушення; перелік органів і відповідальних працівників, що беруть участь у розробці та реалізації заходів відповідного розділу; перелік організаційних, економічних, виховних, правових та інших заходів щодо запобігання тому або іншому виду злочинів.

У рамках розділів програми, присвячених запобіжній діяльності спеціалізованих суб'єктів, необхідно окреслювати наступні основні елементи:

- стислий виклад запобіжних функцій, підсумків їх здійснення, проблем діяльності того або іншого органа або громадської організації;
- систему заходів розвитку запобіжної діяльності органа або організації з виділенням загально організаційних заходів, інформаційно-аналітичного забезпечення, комплектування і підготовки кадрів, контролю і перевірки виконання, технічного забезпечення тощо.

При цьому крім упорядкованого переліку програмних заходів, виконавців і строків у комплексній програмі запобігання злочинності повинні бути також визначені наступні показники:

- цілі і зміст програмного заходу;
- відповідальні виконавці, а при спільній реалізації заходу декількома органами –головний орган;
- час дії кожного заходу (однократно, періодично, постійно);
- межі дії заходу (регіон, район, мікрорайон);
- передбачувані зміни в рівні і структурі злочинності (значне зниження, стабілізація, ослаблення несприятливої тенденції тощо);
- соціально-демографічні, професійні та інші групи населення, яким ад-

ресовані відповідні заходи (наприклад, учні, студенти, підлітки, працівники виробничої сфери або сфери обслуговування тощо);

- галузі життєдіяльності людей (праця, побут, навчання, дозвілля, господарська та інша діяльність);

- матеріально-ресурсне забезпечення відповідних заходів (фінанси, кадри, матеріально-технічні засоби);

- вказівка на контролюючий орган і форму контролю.

Інформаційною основою програмування запобігання злочинності, поряд з даними про злочинність і правопорушення в регіоні, є також відомості демографічного, економічного, соціально-культурного та іншого характеру, що дозволяють при зіставленні їх з даними кримінальної та адміністративної статистики і результатами конкретних досліджень виявити умови, що впливають на стан злочинності, а також визначити необхідні напрямки і найбільш ефективні заходи впливу на злочинність.

З урахуванням цього координаційний орган і розробники програми запобігання злочинності повинні регулярно одержувати інформацію про наступні соціальні процеси і явища.

По-перше, про статеву та вікову структуру населення: питома вага чоловіків і жінок у регіоні, розподіл чоловічого і жіночого населення по вікових групах з виділенням кількох груп. Джерела інформації: матеріали останнього перепису населення, розрахункові дані управління статистики.

По-друге, про структуру населення за місцем проживання: питома вага населення регіону, щільність населення в мікрорайонах. Джерела інформації: матеріали останнього перепису населення, розрахункові дані управління статистики та паспортної служби МВС.

По-третє, про соціально-професійну структуру населення: питома вага зайнятого населення регіону, робітників та службовців, учнів, пенсіонерів, осіб, які ніде не навчаються і не працюють, підприємців; розподіл робітників за рівнем кваліфікації (висока, середня, низька) та механізації праці (п'ять

груп, які враховуються у промисловості та будівництві). Джерела інформації: дані управління праці і зайнятості населення, управління статистики.

По-четверте, про структуру населення району за освітою: питома вага осіб, що мають базову або повну вищу освіту, базову або повну середню освіту тощо в цілому по регіону, по соціальних групах з урахуванням віку; питома вага працюючих, які поєднують із навчанням у загальноосвітньому або спеціальному навчальному закладі, коледжі, ліцеї. Джерела інформації: дані управлінь та відділів освіти.

По-п'яте, про міграційні потоки: інтенсивність прибуття і вибуття населення, його територіальний розподіл, статева, вікова і соціально-професійна структура мігрантів, питома вага мігрантів з інших областей і регіонів країни, плинність кадрів на підприємствах регіону. Джерела інформації: матеріали управління праці і зайнятості, результати вибіркового дослідження, матеріали паспортної служби органів внутрішніх справ.

По-шосте, про доходи населення: структура доходів по джерелах їхнього одержання (заробітна плата, стипендія, пенсія тощо), рівень доходів на душу населення, розрахований для окремих соціальних груп (робітники, службовці, учні), внески у банках. Джерела інформації: дані фінансового управління, пенсійного фонду.

По-сьоме, про житлові умови громадян: рівень забезпеченості населення регіону житловою площею (питома вага забезпечених житловою площею по нормах), характеристика житла (питома вага осіб, що проживають в окремих і комунальних квартирах, гуртожитках, а також знімають житлову площу), кількість черговиків на одержання житлової площі та на покращення житлових умов. Джерела інформації: дані управління житлово-комунального комплексу.

По-восьме, про забезпечення населення товарами споживчого ринку і послугами побутового характеру (окремо по промислових і продовольчих товарах). Джерела інформації: даного управління споживчого ринку і послуг, відділів побутового обслуговування населення.

По-дев'яте, про забезпечення населення дошкільними установами, школами, лікарнями і поліклініками, диспансерами, будинками відпочинку, пансіонатами і санаторіями, туристичними базами, спортивно-оздоровчими комплексами. Джерела інформації: дані управління освіти та управління охорони здоров'я.

Розробка загальних заходів, спрямованих на запобігання злочинності, розглядається в програмах запобігання як один з важливих напрямків діяльності. З огляду на це, ми вважаємо, що не слід обмежуватись загальновідомими запобіжними заходами, а треба залучати більш широкий їх спектр. З урахуванням цього, можуть бути запропоновані такі заходи загального плану, які забезпечать захист особи та суспільства від злочинних посягань:

- організація чергування в під'їздах житлових будинків за рахунок мешканців із залученням охоронних структур та громадських об'єднань з урахуванням реальної забезпеченості конкретних груп населення (багатодітні родини, родини з низьким доходом, родини інвалідів війни, праці тощо);

- закріпити мікрорайони або окремі житлові масиви за великими підприємствами або комерційними структурами для забезпечення раціонального відпочинку і дозвілля громадян за місцем проживання;

- диференціювати виховну роботу з мігрантами, групами населення зі зниженим освітньо-культурним рівнем та професійним статусом;

- активніше залучати до виховання населення телебачення, розвивати „соціальну” рекламу з метою створення культурних протиположностей негативним традиціям і звичкам у суспільстві.

При цьому програмні заходи повинні реально передбачати і забезпечувати:

- оптимальну спрямованість правової пропаганди з урахуванням найбільш актуальних напрямків запобігання правопорушень і специфіки контингентів осіб, які потребують виховного впливу;

- охоплення пропагандистськими заходами усього населення регіону, на яке вони розраховані;

- ритмічність і системність правової пропаганди;
- належний підбір осіб, що здійснюють правову пропаганду;
- загальну кількість передач і виступів, круглих столів на телебаченні та у друкованих ЗМІ;

- об'єкти і форми проведення відповідних заходів;
- фінансове і матеріально-технічне забезпечення правової пропаганди.

Система заходів, спрямованих на удосконалення програмування:

- підготувати єдині методичні рекомендації із програмування запобігання злочинності, у яких визначити систему обов'язкових для всіх суб'єктів приписів про заходи соціально-економічного, культурного, організаційно-правового та виховного характеру, спрямовані на запобігання злочинів (90,3 % опитаних працівників адміністративно-командної ланки УМВС (ГУ МВС) України в Харківській, Донецькій та Луганській областях підтримали цю пропозицію);

- створити із числа керівників основних суб'єктів запобігання злочинності координаційний орган (по типу координаційно-методичної наради) з метою організації підготовки, прийняття і реалізації програмних рішень на якісно новому рівні, що відповідатиме сучасним вимогам;

- сформувати робочі групи із представників суб'єктів запобігання злочинності для координації діяльності на окремих напрямках реалізації запобіжних заходів;

- істотно доповнити перелік програмних параметрів не тільки спеціальними показниками, що відображають стан правоохоронної діяльності, але й системою загальних соціально-правових, економічних, культурних і демографічних даних, з використанням яких повинні програмуватись та здійснюватись заходи контролю і моніторингу складеної статистичної картини регіону;

- кардинально змінити типову структуру програми запобігання злочинності за рахунок систематизації цілей, завдань і основних орієнтирів програмної діяльності, включення в програму нових розділів і параграфів, що пе-

редбачають різні за спрямованістю види запобіжних заходів, диференціацію їх виконавців і строків реалізації;

- активізувати роботу в рамках правового виховання і навчання населення, а також правової пропаганди, за рахунок стимулювання участі в ній представників навчальних закладів, профспілкових і громадських організацій, засобів масової інформації, різних форм самоорганізації населення.

2. Після того як програма запобігання злочинності розроблена і прийнята, визначені її завдання, загальні та спеціальні заходи боротьби з правопорушеннями, настає сама складна стадія її реалізації на практиці.

Основні завдання, спрямовані на вдосконалювання механізму реалізації програмних рішень у суб'єктах запобігання повинні готуватися в структурі суб'єкта запобігання під безпосередньою увагою керівника:

- визначення комплексу необхідних організаційних дій (загальних і спеціальних заходів, об'єктів запобігання тощо);
- визначення необхідного обсягу ресурсів (техніки, засобів зв'язку і т.д.);
- визначення кількості виконавців (керівників, координаторів, співробітників);
- розподіл визначених робіт, ресурсів і виконавців по об'єктах запобігання, цілям, завданням і строкам.

Далі, важливо організувати в органі (штабі, у черговій частині) управління реалізацією програми запобігання злочинності, що обумовлює:

- проведення інструктивно-методичних заходів з виконавцями (їх навчання, бесіди, забезпечення інструкціями та ін.);
- особисте управління з боку начальницької ланки в ході виконання програми;
- надання допомоги виконавцям у випадку виникнення труднощів.

Далі, необхідно організувати контроль виконання програми запобігання злочинності. Для цього у суб'єкті запобігання (у штабі, в оперативних службах і ін.) повинно бути:

- організовано спостереження за дотриманням основних характеристик

реалізованого рішення;

- встановлено чіткий контроль за дотриманням строків реалізації і за станом оперативної обстановки на території, що обслуговується.

На останньому етапі необхідно оцінити результати реалізації діючого програмного рішення. Це потребує:

- періодичної оцінки ефективності даної програми;
- прогнозування закінчення строку ефективної її дії;
- визначення необхідності в корегуванні діючої або прийнятті нової програми;
- накопичення, систематизації досвіду і розробки алгоритмів реалізації стандартних програм запобігання злочинності.

Принципові моменти, пов'язані з реалізацією програмних рішень і заходами, спрямованими на вдосконалення цієї діяльності:

- умовою реалізації програм запобігання злочинності є їх інверсія, що обумовлює розподіл цілісної системи заходів на автономні процедури, виконання яких спричиняє реалізацію загальних цілей та завдань, обумовлених вихідним рішенням;

- засобами управлінської та організаційної діяльності у програмуванні виступають відповідальність керівників і виконавців суб'єктів запобігання злочинності за результати реалізації рішень, а також якість виконання запланованих заходів;

- способом оптимізації програмування виступає контроль як система спостереження і перевірки відповідності процесу функціонування об'єкта ухваленим рішенням, нормам, стандартам, правилам, наказам, а також виявлення результатів впливу суб'єктів на об'єкти, допущених відхилень від вимог і принципів організації програмування запобігання злочинності;

- фактором раціоналізації програмування є подальший розвиток його методів, а саме: збору та обробки вихідної програмної інформації, оптимізації програмних рішень, формування програм та організації програмування;

- інструментом керуючого впливу в системі організації програмування

запобігання злочинності виступає оцінка ефективності програмної діяльності на основі визначення сукупного ефекту ухвалених та реалізованих програмних рішень.

Питання для самоконтролю:

1. *Що розуміється під інформаційним забезпеченням діяльності ОВС?*
2. *Критерії класифікації напрямів формування організаційно-правових основ інформаційного забезпечення?*
3. *Головні особливості рівнів планування запобігання злочинам.*
4. *Основні положення Концепції Державної програми інформаційно-телекомунікаційного забезпечення правоохоронних органів, діяльність яких пов'язана з боротьбою із злочинністю?*
5. *Принципи інформаційного забезпечення ОВС?*
6. *Визначте мету і завдання кримінологічного прогнозування.*
7. *Основні методи прогнозування?*
8. *Які основні рівні програмування запобігання злочинності?*
9. *Визначте специфіку програмування запобіжної діяльності.*

Список використаних джерел

1. Фролова О.Г. Новітня методологія в управлінні в органах внутрішніх справ: Монографія. – Д.: Донецьк. ін-т внутрішніх справ, 2001. – 396 с.
2. Лук'янчиков Є.Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: Монографія. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – 360 с.
3. Цимбал Г.П. Взаємодія як умова забезпечення виявлення і розслідування податкових злочинів: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. – Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2005. – 19 с.
4. Семир'янов Д.Я. Інформаційно-аналітичне забезпечення управління підрозділами податкової міліції України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.07. – Нац. акад. держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2004. – 18 с.
5. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

6. Закон України “Про Службу безпеки України” від 25 березня 1992 року (зі змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382.
7. Закон України “Про інформацію” від 2 жовтня 1992 року (зі змінами) // Відомості Верховної Ради України України. – 1992. – № 48 від 01.12.1992.
8. Закон України “Про контррозвідувальну діяльність” від 26 грудня 2002 року (зі змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 12. – Ст. 89.
9. Закон України “Про оперативно-розшукову діяльність” від 18 лютого 1992 року (зі змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
10. Закон України “Про міліцію” від 20 грудня 1990 року (зі змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 4. – Ст. 20.
11. Комплексна програма профілактики правопорушень на 2007-2009 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2006 р. № 1767 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 51. – Ст. 3418.
12. Інструкція МВС України, СБ України, Держкомкордону України, Держмиткому, Національної гвардії, Міноборони України, Мін’юсту України від 10 серпня 1994 року № 4348/138/151/11-2-2870/172/148 “Про взаємодію правоохоронних та інших державних органів України у боротьбі із злочинністю”.
13. Положення про інтегровану міжвідомчу інформаційно-телекомунікаційну систему щодо контролю осіб, транспортних засобів та вантажів, які перетинають державний кордон, затверджене Наказом Адміністрації Держприкордонслужби України, Держмитслужби України, ДПА України, МВС України, МЗС України, Мінпраці та соціальної політики України, СБ України, Служби зовнішньої розвідки України від 3 квітня 2008 року № 284/287/214/150/64/175/266/75 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 37. – Ст. 1249.
14. Інструкція про оперативне інформування в органах і підрозділах внутрішніх справ, внутрішніх військах та навчальних закладах МВС України, затверджена Наказом МВС України від 4 жовтня 2003 року № 1155 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 9. – Ст. 551.
15. Указ Президента України від 31 січня 2006 року № 80/2006 “Про Єдину комп’ютерну інформаційну систему правоохоронних органів з питань боротьби зі злочинністю” // Офіційний Вісник України. – 2006. – № 5. – Ст. 212.

16. Концепція Державної програми інформаційно-телекомунікаційного забезпечення правоохоронних органів, діяльність яких пов'язана з боротьбою із злочинністю, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 754-р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 71. – Ст. 2686.

17. Петров О.Г. Концептуальні засади інформаційної взаємодії органів СБ України та органів МВС у сфері захисту економіки держави // Інформаційно-аналітичне та методичне забезпечення протидії злочинам у сфері економіки: Зб. мат-лів наук. – практ. конференції (24 жовтня 2007 р., м. Київ). – К., Націон. унів-тет внутр. справ, 2007. – С. 34 – 40.

РОЗДІЛ 7. УЧАСТЬ ГРОМАДСЬКОСТІ У ПРОФІЛАКТИЦІ ЗЛОЧИНІВ

Джу́жа О.М., Ра́сюк Е.В.

7.1. Профілактична діяльність громадськості

7.2. Взаємодія громадськості з правоохоронними органами у профілактиці злочинів

7.3. Правова основа профілактичної діяльності громадськості

7.1. Профілактична діяльність громадськості

Створення ефективної системи профілактики злочинності, зниження ступеня впливу криміногенних факторів на розвиток демократичних засад і суспільних відносин є стратегічним напрямом державної політики у протидії злочинності. Зміцнення правопорядку у країні потребує не лише цілеспрямованих та високоорганізованих дій зі сторони владних структур і сил правопорядку, але й консолідації зусиль громадськості у цій діяльності. Охорона громадського порядку і забезпечення безпеки суспільства, дотримання законності та зміцнення правопорядку у будь-якій країні, зокрема й в Україні, неможливі без участі у цій діяльності громадян. Опора на підтримку громадян і громадських об'єднань – одна з потрібних умов ефективної діяльності правоохоронних органів щодо профілактики правопорушень.

Організація роботи із залучення населення до участі у профілактиці злочинів розглядається як важлива складова досягнення позитивного результату у протидії злочинності, адже уміння працівників міліції будувати взаємовідносини з громадянами свідчить з однієї сторони про їх високий професійний рівень, а з іншої – про довіру населення до міліції та ефективність її профілактичної діяльності у протидії злочинності. Високий рівень ефективності у протидії правопорушень, охорони громадського порядку досягається

на тих ділянках роботи органів внутрішніх справ, де працівники міліції опираються у своїй діяльності на добровільних помічників.¹

Громадяни сприяють правоохоронним органам, зокрема органам внутрішніх справ, в охороні громадського порядку та забезпеченні громадської безпеки як індивідуально – на добровільній основі, так і через громадські об'єднання.

Згідно зі ст.1 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку та державного кордону» громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону можуть бути створені на засадах громадської самодіяльності як зведені загони громадських формувань, спеціалізовані загони (групи) сприяння міліції та Державній прикордонній службі України, асоціації громадських формувань тощо.²

Громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону у відповідності зі своїми статутами переслідують соціальні, політичні, культурні, виховні та інші суспільно-корисні цілі. Органи держави надають підтримку таким громадським формуванням у їх соціально-корисній діяльності. Разом з тим громадські формування з охорони громадського порядку беруть участь у реалізації завдань і функцій органів державної влади. Багато таких громадських формувань здійснюють виховну роботу, організують культурне дозвілля своїх членів, ведуть боротьбу з дитячою бездоглядністю та правопорушеннями неповнолітніх, безпосередньо беруть участь у забезпеченні правопорядку.

Найважливішу допомогу органам державної влади та місцевого самоврядування у забезпеченні охорони громадського порядку та суспільної безпеки, у профілактиці правопорушень і протидії злочинності надають органи, що створені на засадах громадської самодіяльності (зведені загони громадських формувань, спеціалізовані загони (групи) сприяння міліції, асоціації громадських формувань тощо). Метою перелічених вище органів є спільне

¹ Залучення населення до охорони громадського порядку та профілактики правопорушень. Методичні рекомендації. / ДАСМ МВС України, НДІ НАВС України. / - К.: ДАСМ МВС України - 2004. – С. 22.

² Закон України від 22.06.2000 року № 1835 – III «Про участь громадян в Охороні громадського порядку та державного кордону» - <http://zakon.rada.gov.ua/>

розв'язання різних соціальних проблем, що виникають у громадян за місцем проживання, роботи або навчання, задоволення потреб необмеженого кола осіб, інтереси яких пов'язані з досягненням статутних цілей і реалізацією програм, що прийняті на зборах цих органів.

Громадські формування з охорони громадського порядку формуються з ініціативи громадян, які зацікавлені у вирішенні проблем профілактики злочинів, і планують свою діяльність на основі самоврядування відповідно до статуту, що приймається на зборах засновників. Такі формування не мають над собою вищих органів або організацій. У випадку державної реєстрації громадського формування з охорони громадського порядку воно здобуває права та бере на себе обов'язки юридичної особи відповідно до статуту.

Організаційними формами громадських формувань з охорони громадського порядку є ради і комітети мікрорайонів, будинкові, вуличні, квартальні, сільські, селищні комітети, органи громадської самодіяльності (народні дружини, товариські суди тощо), об'єднання, зібрання громадян, інші форми народовладдя. Виховну роботу серед молоді проводять ради сприяння родині та школі, батьківські комітети, ради ветеранів війни та праці, громадські вихователі неповнолітніх та ін. Ці формування складаються із представників громадських об'єднань і громадян.

Діяльність ряду громадських формувань безпосередньо пов'язана з профілактикою правопорушень, охороною правопорядку. Так, громадські вихователі служб у справах дітей спільно з органами внутрішніх справ, педагогічними колективами, адміністраціями підприємств, установ і організацій, громадськими організаціями за місцем навчання та проживання неповнолітнього, лікарями і іншими фахівцями надають допомогу батькам або особам, що їх замінюють, у вихованні неповнолітніх.

Функції щодо надання, на постійній договірній основі, послуг фізичним і юридичним особам у захисті прав і законних інтересів клієнтів здійсню-

ються особами (організаціями), що займаються приватною охоронною діяльністю.¹

У деяких областях утворені та діють координаційні ради (центри) соціально-профілактичної спрямованості.² До їх складу входять голови рад війни та праці, представники підприємств, установ і організацій, співробітники правоохоронних органів. Ці центри вирішують завдання щодо профілактики правопорушень, проводять виховну роботу з неповнолітніми, надають іншу допомогу органам внутрішніх справ. Фінансове й матеріально-технічне забезпечення соціально-профілактичних центрів здійснюється за рахунок коштів місцевого бюджету.

Громадські формування безпосередньо беруть участь в охороні громадського порядку та профілактиці злочинів. Важлива роль в охороні громадського порядку, у забезпеченні безпеки суспільства та протидії злочинності, а також іншим правопорушеннями належить спеціальним громадським формуванням: добровільним народним дружинам з охорони громадського порядку; товариським судам; громадським пунктам охорони правопорядку; позаштатним співробітникам міліції, громадським помічникам дільничного інспектора міліції тощо.

Громадські формування, з якими взаємодіє міліція, можна розділити на дві групи. По-перше, це ті, які спеціально були створені для боротьби з правопорушеннями, охорони порядку та захисту прав громадян. До них відносяться ради громадських пунктів охорони порядку, ради профілактики правопорушень трудових колективів, добровільні народні дружини і їх спеціалізовані формування, товариські суди. Їх внесок в правоохоронну практику оцінюється, перш за все, рівнем і ефективністю боротьби з правопорушеннями, станом охорони громадського порядку на територіях і в сферах їх фу-

¹ Однак Закон, що регулює надання цих послуг до цього часу не прийнятий, але є проект Закону України «Про приватну детективну та охоронну діяльність в Україні». Сподіваємось у найближчий час це питання буде врегульовано, адже у сусідній Росії дане питання вже давно упорядковано.

² Прикладом є Хмельницька та Луганська область. У останній навіть головою обласної адміністрації видане розпорядження від 19.10.2005 року № 875 «Про затвердження обласної Комплексної програми профілактики злочинності на 2005 - 2010 роки». Метою якої є забезпечення активної наступальної протидії злочинності та досягнення уповільнення темпів її зростання на основі чітко визначених пріоритетів поступового нарощування зусиль держави й громадськості, удосконалення законодавства, організації, засобів і методів запобігання й розкриття злочинів.

нкціонування.

По-друге, це ті, для яких охорона громадського порядку, захист прав громадян, боротьба з правопорушеннями виступає як функція, супутня їх основній господарській або соціально-культурній діяльності. До них відносяться громадські, селищні, сільські, вуличні, квартальні, дільничі, домові комітети; ради ветеранів війни і праці; батьківські комітети; агітаційні колективи по роботі серед населення і інші. Беручи участь в рішенні інших важливих питань державного і суспільного життя, ці формування попутно займаються і правоохоронною діяльністю.¹

Розглянемо далі кожне громадське формування та його внесок у профілактику злочинності.

1). Громадські пункти охорони порядку являють собою організаційно - правову форму взаємодії державних органів, трудових колективів і громадськості у керуванні процесами морального виховання, що сприяють соціально-правовій активності громадян, профілактиці правопорушень, вихованню громадян у дусі свідомої дисципліни, дотримання законів і поваги існуючих правил гуртожитку. Громадські пункти охорони порядку створюються для об'єднання зусиль штабів добровільних народних дружин, товариських судів, комітетів (вуличних, сільських) громадських інспекцій у справах неповнолітніх, інших органів громадської самодіяльності населення й трудових колективів у діяльності з охорони громадського порядку та профілактики правопорушень на закріпленій за ними території, поліпшення їх взаємодії з державними органами. Органи громадської самодіяльності, представлені у громадському пункті охорони правопорядку, що зберігають свою організаційну самостійність, діючи у межах установленної компетенції. Службові обов'язки дільничних інспекторів міліції й представників інших громадських організацій, пов'язані з роботою у громадському пункті охорони порядку та визначаються відповідними нормативними актами. Державні органи й

¹ В. К. Колпаков. Взаимодействие милиции и общественности в сфере правопорядка: Учебное пособие:—К.: Украинская академия внутренних дел, 1993,—80 с.

службові особи здійснюють усіляке сприяння та допомогу громадським пунктам охорони порядку в їх діяльності. У громадських пунктах охорони порядку створюються необхідні умови дільничним інспекторам міліції та іншим службовим особам для виконання ними своїх обов'язків у сфері зміцнення правопорядку.

Порядок організації та діяльності громадських пунктів охорони порядку визначений спеціальними положеннями про них. Громадські пункти охорони порядку створюються і ліквідуються органами місцевого самоврядування міст, районів, об'єднаних сільських поселень і інших місцевих територіальних утворень за пропозицією громадських організацій, органів громадської самодіяльності й трудових колективів. Громадські пункти охорони порядку створюються у містах, як правило, у межах територій житлово-експлуатаційних об'єднань (домоуправлінь), у сільській місцевості – у межах території декількох поселень або окремих населених пунктів.

Для забезпечення діяльності органів громадської самодіяльності, населення й трудових колективів, що входять у громадські пункти охорони порядку, створюється рада громадського пункту охорони порядку у складі голови, його заступників і членів ради з осіб, рекомендованих громадськими організаціями, трудовими колективами, а також державними організаціями, що беруть участь в охороні порядку на території, закріпленій за даним громадським пунктом. Рада громадського пункту охорони порядку затверджується органом місцевого самоврядування відповідної території.

Рада громадського пункту охорони порядку відповідно до діючого законодавства виконує наступні основні обов'язки: вивчає стан громадського порядку на закріпленій за ним території; розробляє і вносить у відповідні органи та організації пропозиції з питань зміцнення правопорядку й профілактики правопорушень; сприяє встановленню взаємодії і обміну досвідом у діяльності з охорони громадського порядку представлених у громадському пункті органів і організацій; сприяє органам внутрішніх справ, добровільним народним дружинам у забезпеченні охорони громадського порядку на відпо-

відної території; бере участь у пропаганді правових знань серед населення; сприяє державним органам і громадським організаціям у виявленні осіб, які ведуть антигромадський, протиправний спосіб життя; надає допомогу державним органам і громадським організаціям у протидії пияцтву і алкоголізму; координує роботу представлених у громадському пункті органів і організацій щодо проведення індивідуально-виховної роботи з правопорушниками, установа над ними шефства; сприяє державним органам і громадським організаціям у боротьбі з бездоглядністю й правопорушеннями малолітніх, вихованні дітей і підлітків; надає допомогу виконавчим органам місцевого самоврядування, житлово-експлуатаційним організаціям у проведенні загальних зборів, сходу громадян, за місцем їх проживання, для обговорення питань зміцнення громадського порядку й дотримання загальноприйнятих правил гуртожитку.

Рада громадського пункту охорони порядку організує у громадському пункті чергування членів ради для забезпечення взаємодії представлених у ньому органів, організацій і службових осіб, а також для прийняття відповідних заходів для заяв і повідомленням громадян про порушення громадського порядку. Рада заслуховує повідомлення членів ради про виконання покладених на них обов'язків щодо зміцнення громадського порядку і профілактики правопорушень, виходить з клопотаннями до органів місцевого самоврядування і відповідних органів та організацій щодо заохочення осіб, які активно беруть участь у охороні громадського порядку. Також, рада громадського пункту охорони порядку розглядає питання, віднесені до його компетенції, на своїх засіданнях, а її рішення мають рекомендаційний характер.

Керівництво роботою рад громадських пунктів охорони порядку здійснюють районні, міські (у містах без районного розподілу), районні в містах, селищні та інші органи місцевого самоврядування.

Органи внутрішніх справ забезпечують громадські пункти охорони порядку інструктивно-методичними матеріалами і юридичною літературою, представляють їх радам необхідну інформацію про стан правопорядку на те-

риторії, закріпленій за даним пунктом. Безпосередню допомогу у діяльності громадських пунктів охорони порядку здійснюють дільничні інспектори міліції, що входять до складу рад громадських пунктів. Вони, як правило, є заступниками голови ради громадського пункту охорони порядку.

2). Добровільні народні дружини з охорони громадського порядку (ДНД) створюються у районах, містах та інших населених пунктах. Порядок створення та діяльності добровільних народних дружин, їх завдання, обов'язки і права, матеріально-технічне забезпечення, а також керівництво визначаються відповідним положенням про ДНД.¹

Державні органи, органи місцевого самоврядування, громадські об'єднання та службові особи здійснюють усіляке сприяння та допомогу дружинам. Під час проведення органами внутрішніх справ і ДНД спільних заходів з охорони громадського порядку та профілактики правопорушень оперативне керівництво роботою дружинників здійснюють відповідні службові особи органів внутрішніх справ.

ДНД беруть участь в охороні громадського порядку на вулицях, площах, у парках, скверах та інших громадських місцях; сприяють органам внутрішніх справ, прокуратурі, судам і органам юстиції в їх діяльності щодо зміцнення правопорядку; беруть участь у запобіганні хуліганським проявам, пияцтву, розкраданням власності та іншим правопорушенням; беруть участь у проведенні виховної роботи у трудових колективах і серед населення щодо дотримання існуючих правил гуртожитку та запобіганню антигромадських вчинків; беруть участь у запобіганні дитячій бездоглядності і правопорушенням неповнолітніх; беруть участь у забезпеченні безпеки руху транспорту та пішоходів і у запобіганні дорожньо-транспортним пригодам; вживають заходів з надання невідкладної допомоги особам, які потерпіли від нещасних випадків або правопорушень, а також, які перебувають у громадських місцях у безпомічному стані; беруть участь у порятунку людей, майна та підтримці

¹ В Україні у цілій низці областей (Київська, Житомирська, Хмельницька, Миколаївська, Кіровоградська та інші) створено добровільні народні дружини з охорони громадського порядку. Наприклад, Кіровоградська міська дружина, яка створена рішенням сесії Кіровоградської міської ради від 22.04.2009 року №1914.

громадського порядку під час стихійних лих та інших надзвичайних обставин; беруть участь у проведенні заходів щодо охорони захисту природних багатств, та у запобіганні порушенням правил полювання і рибальства тощо.

З метою забезпечення виконання зазначених обов'язків народним дружинникам надані відповідні права. Дружинники мають право: вимагати від громадян додержання правопорядку, припинення адміністративних правопорушень і злочинів, додержання режиму державного кордону, в тому числі на територіях, що межують з державним кордоном, де прикордонну смугу не визначено; у разі виникнення підозри у вчиненні адміністративних правопорушень і злочинів перевіряти у громадян документи, що посвідчують їх особу; разом з працівниками органів внутрішніх справ та військовослужбовцями Державної прикордонної служби затримувати і доставляти до органу внутрішніх справ, підрозділу Державної прикордонної служби, штабу формування або громадського пункту охорони порядку осіб, які виявили злісну непокору законним вимогам члена формування і не виконують вимог щодо припинення адміністративного правопорушення; складати протоколи про адміністративні правопорушення; входити до клубів, кінотеатрів, стадіонів, інших громадських місць і приміщень за згодою власника чи уповноваженого ним органу для переслідування правопорушника, який переховується, або припинення адміністративних правопорушень чи злочинів; у невідкладних випадках використовувати транспортні засоби, що належать підприємствам, установам, організаціям або громадянам (за їх згодою), крім транспортних засобів дипломатичних, консульських та інших представництв іноземних держав, міжнародних організацій, транспортних засобів спеціального призначення, для доставляння до лікувальних закладів осіб, що перебувають у безпорадному стані, а також осіб, які потерпіли від нещасних випадків або правопорушень і потребують термінової медичної допомоги; у разі порушення водіями Правил дорожнього руху, створення реальної загрози життю або здоров'ю громадян вживати заходів до припинення цього правопорушення, здійснювати перевірку документів у водіїв на право користування та

керування транспортними засобами, а також не допускати осіб, які не мають документів або перебувають у стані сп'яніння, до подальшого керування транспортними засобами; під час виконання обов'язків члена формування використовувати за власним бажанням свій або інший приватний транспортний засіб за згодою власника або особи, володінні якої він перебуває; проводити серед населення роботу щодо роз'яснення законодавства про відповідальність за вчинення правопорушень та злочинів, тощо; застосовувати в установленому порядку заходи фізичного впливу, спеціальні засоби індивідуального захисту та самооборони.¹ Дружинники наділені й іншими правами, передбаченими чинним законодавством. А також, протидія законної діяльності народних дружинників, зазіхання на життя, здоров'я, честь і гідність дружинників, у зв'язку з їх діяльністю з охорони громадського порядку, згідно законодавства призводять до відповідальності.

Основними формами та методами роботи ДНД є: патрулювання і виставлення постів на вулицях, площах, парках, скверах та інших громадських місцях; проведення рейдів щодо виявлення правопорушень і осіб, які їх вчинили; проведення індивідуальної виховної роботи з особами, що вчиняють правопорушення, встановлення шефства дружинників над такими особами; роз'яснення громадянам законодавства та правил гуртожитку; оформлення матеріалів на правопорушників і направлення їх у відповідні державні органи та громадські організації: випуск сатиричних плакатів і фотовітрин, використання засобів друку, радіо і телебачення з метою профілактики правопорушень і впливу на порушників; обговорення поведінки порушників на засіданнях штабу ДНД.

Положення про ДНД передбачають створення спеціалізованих народних дружин або спеціалізованих груп у складі дружин з метою кращої організа-

¹ Постанова Кабінету Міністрів України від 20.12.2000 року № 1872 «Про затвердження Типового статуту громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, описів зразків бланка посвідчення і нарукавної пов'язки члена такого формування. - <http://zakon.rada.gov.ua/>

ції роботи із запобігання окремим видами правопорушень. Такі дружини, загони, групи можуть створюватися для майнової безпеки громадян, збереження власності юридичних осіб; безпеки дорожнього руху тощо. Спеціалізація дружинників сприяє більш ефективній роботі із запобігання та припинення правопорушень.

В останні роки поширились й такі організаційні форми особистої участі громадян в охороні громадського порядку, як асоціації добровільних дружин, козацькі дружини, загони сприяння міліції, об'єднання громадян з охорони будинків, садівничих товариств, стоянок автотранспорту тощо.

3). Іншою формою громадського формування є *товариські суди*, які забуті у нашому сучасному суспільстві та які, на нашу думку, варто відновити. Товариські суди - це повинні бути виборні органи громадської самодіяльності, покликані активно сприяти вихованню громадян у дусі сумлінного відношення до праці, дбайливого ставлення до майна, дотримання правил гуртожитку, розвинення почуття товариської взаємодопомоги, поваги, гідності й честі людей. Головне в роботі товариських судів – запобігання правопорушенням, виховання громадян шляхом переконання й громадського впливу, створення врядування щодо нетерпимості антигромадським учинкам. Порядок організації й діяльності товариських судів повинен бути визначений спеціальним положенням про них, а створюватися вони повинні на підприємствах, в установах, організаціях, навчальних закладах, будинках, що обслуговуються житлово-експлуатаційними об'єднаннями, дирекціями експлуатації будинків, домоуправліннями, а також у сільських населених пунктах і селищах.

На нашу думку до компетенції товариських судів повинні відноситись справи: про вживання спиртних напоїв на вулицях, у дворах і під'їздах, на стадіонах, у всіх видах громадського транспорту й в інших громадських місцях крім підприємств торгівлі та громадського харчування, яким продаж спиртних напоїв та розлив дозволено; про появу у громадських місцях у п'яному виді, що ображає людську гідність і суспільну мораль; про вживан-

ня спиртних напоїв на проведенні або про перебування на роботі у нетверезому стані; про участь майстрів, начальників ділянок і інших керівників у вживанні спиртних напоїв з підлеглими; про дрібне хуліганство; про дрібне розкрадання державного або колективного майна; про вчинення вперше дрібної крадіжки малоцінних предметів споживання й побуту, що перебувають в особистій власності громадян, у випадку, коли винний і потерпілий є членами одного колективу; про образи, клевети, побої і легкі тілесні ушкодження, що не призвели до розладу здоров'я, якщо ці діяння вчинені вперше; про лихослів'я; про невиконання або неналежне виконання батьками, опікунами або піклувальниками обов'язків щодо виховання дітей; про неналежне відношення до батьків; про неналежну поведінку у родині; про неналежне відношення до жінки; про псування житлових і нежитлових приміщень і комунального устаткування; про недотримання правил протипожежної безпеки; про порушення правил внутрішнього розпорядку у квартирах і гуртожитках; про спори мешканців щодо використання підсобних приміщень, будинкових служб, оплати комунальних послуг, оплати видатків на поточний ремонт місць загального користування; про порядок користування будовами, що становлять загальну власність двох або декількох громадян; про псування дерев та інших зелених насаджень; про стягнення збитку, заподіяного дрібними лісами пошкодженнями; про майнові спори між громадянами на невелику суму при згоді учасників спору на розгляд справи у товариському суді; про інші адміністративні правопорушення, якщо органи (службові особи), уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення, визнають за необхідне передати матеріали на розгляд товариського суду для застосування до правопорушника заходів громадського впливу; про порушення трудової дисципліни й про інші правопорушення.

Товариський суд повинен застосовувати такі заходи впливу: зобов'язати принести публічне вибачення потерпілому або колективу; оголосити товариське попередження; оголосити громадський осуд; оголосити громадську догану з опублікуванням або без опублікування у пресі; накласти грошовий

штраф; зобов'язати винного відшкодувати заподіяний неправомірними діями збиток на невелику суму, якщо законодавством не встановлений інший порядок стягнення збитку; тощо.

4). Позаштатні співробітники міліції можуть бути громадяни України, не молодші 18 років, які позитивно характеризуються за місцем роботи, навчання та проживання, здатні за своїми діловими і моральними якостями, станом здоров'я виконувати поставлені перед ними завдання.

Позаштатні співробітники міліції підбираються на добровільних засадах і в індивідуальному порядку, як правило, із числа народних дружинників, пенсіонерів – колишніх працівників органів внутрішніх справ, служби безпеки України, юстиції, прокуратури та військовослужбовців. Відбір позаштатних співробітників здійснюють керівники, оперативний і начальницький склад підрозділів міліції. Особа, підбрана в якості кандидата у позаштатні співробітники, ретельно вивчається. Зарахування позаштатних співробітників здійснюється наказом начальника органів внутрішніх справ, у якому вказується спеціалізація позаштатного співробітника й за яким конкретним працівником даного органа він закріплюється. Після зарахування позаштатному співробітникові видається під розписку посвідчення встановленого зразка, яке підписується начальником структурного підрозділу або його заступником, у міскрайліноорганах – начальником відповідного органа або його заступником.

Позаштатні співробітники працюють під керівництвом працівників міліції, виконуючи їх доручення. Безпосередню роботу з позаштатними співробітниками здійснюють керівники, оперативний і начальницький склад підрозділів і служб охорони громадського порядку карного розшуку, державної автомобільної інспекції щодо безпеки дорожнього руху, дільничні інспектори міліції. Зазначені службові особи міліції можуть давати позаштатним співробітникам конкретні доручення, інструктувати про способи їх виконання; контролювати дії позаштатних співробітників; брати участь у навчанні позаштатних співробітників формам і методам роботи з охорони гро-

мадського порядку та профілактики правопорушень, у проведенні занять щодо вивчення основ законодавства; узагальнювати і поширювати позитивний досвід роботи позаштатних співробітників, вносити пропозиції його удосконалення.

Доручення позаштатному співробітникові дає той співробітник міліції, за яким він закріплений. Позаштатний співробітник здійснює тільки ті дії, які не виходять за межі даних йому доручень. Якщо буде потреба для участі у виконанні окремих заходів дозволяється направляти позаштатного співробітника (з його згоди) у вільне від роботи або навчання час у службові відраджень разом із працівниками міліції. При цьому видатки, пов'язані з відрадженнями, відшкодовуються органами внутрішніх справ.

Разом з тим працівники міліції не можуть доручати позаштатним співробітникам самостійне проведення карно-процесуальних і інших дій, оперативно-розшукових заходів, що винятково відносяться до компетенції працівників міліції. Забороняється залучати позаштатних співробітників міліції до участі у заходах, пов'язаних з ризиком для їх особистої безпеки, а також знайомити їх з документами, що містять державну таємницю або службову інформацію обмеженого користування.

Результати роботи позаштатного співробітника, його особисті та ділові якості систематично, але не рідше одного разу на рік аналізуються працівником міліції, за яким він закріплений, і доповідаються рапортом з висновком про доцільності подальшого використання в якості позаштатного співробітника керівникові відповідного органа, служби, підрозділу.

Робота позаштатного співробітника відображається в обліковій картці. Позаштатні співробітники, які активно брали участь у виконанні доручень можуть заохочуватися.

До видів заохочення ставляться: подяка, грошова премія, коштовний подарунок і ін. У випадку несумлінного кількарразового відношення позаштатного співробітника до виконання доручень працівник міліції може поста-

вити перед керівництвом питання про його виключення із числа позаштатних співробітників.

Правовий статус позаштатного співробітника міліції визначений нормативними актами МВС України. Також, ними регулюються питання організації роботи позаштатних співробітників.

Прикладом вище зазначеного є позаштатні дільничні інспектори міліції, які на громадських засадах у вільний від роботи чи навчання час надають допомогу і сприяють дільничним інспекторам у здійсненні заходів щодо охорони громадського порядку, боротьби із злочинністю, профілактики правопорушень, у тому числі з боку осіб, які перебувають на обліку органів внутрішніх справ, вирішення інших завдань.

Обов'язки позаштатних дільничних інспекторів міліції: при участі у заходах з боротьби із злочинністю й профілактики правопорушень, які проводить дільничний інспектор, виконувати його доручення у встановлений термін і в порядку, визначеному ним; захищати честь і гідність громадян, їх законні інтереси, права і свободи від протиправних посягань; надавати допомогу працівникам органів внутрішніх справ у запобіганні злочинним посяганням та іншим антигромадським діям; негайно інформувати правоохоронні органи про відомі йому факти підготовки чи вчинення злочинів, а також за можливістю вживати заходів щодо їх запобігання, якщо це не загрожує його життю; охороняти місце пригоди з метою збереження слідів злочину та інших речових доказів до прибуття працівників міліції; вживати заходів до надання невідкладної допомоги особам, які постраждали від нещасних випадків або правопорушень; брати участь у рятуванні людей, майна, а також у підтриманні громадського порядку під час стихійного лиха та інших надзвичайних обставин; у своїй діяльності неухильно дотримуватись законності, бути тактовним і ввічливим у поводженні з громадянами; при виконанні обов'язків з охорони громадського порядку мати при собі посвідчення позаштатного дільничного інспектора міліції і пред'являти його на вимогу громадян або посадових осіб.

Позаштатний дільничний інспектор має право: вимагати від громадян та службових осіб неухильного дотримання громадського порядку і негайного припинення правопорушень; вимагати від порушників громадського порядку пред'явлення документів, що засвідчують особу, у випадках, коли встановлення особи необхідне для вирішення питання про притягнення до відповідальності за допущене правопорушення; вживати заходів щодо припинення правопорушень.¹

5). Громадськими помічниками дільничних інспекторів міліції у сільській місцевості можуть бути запропоновані на сходах громадян лише члени громадських формувань з охорони громадського порядку, які позитивно характеризуються за місцем роботи, навчання та проживання, здатні за своїми діловими і моральними якостями виконувати поставлені перед ними завдання, виявили бажання до співпраці з органами внутрішніх справ та рекомендовані загальними зборами громадських формувань. Кількість громадських помічників дільничного інспектора міліції визначається наявністю сільських рад, з розрахунку один - два громадських помічники дільничних інспекторів міліції на кожну сільську раду.

Громадські помічники дільничних інспекторів міліції на громадських засадах надають допомогу і сприяють дільничним інспекторам міліції у здійсненні заходів щодо охорони громадського порядку, боротьби із злочинністю, профілактики правопорушень, у тому числі з боку осіб, які перебувають на обліку органів внутрішніх справ, вирішення інших завдань.

Організація роботи з громадськими помічниками дільничних інспекторів міліції в сільській місцевості і контроль за їх роботою покладається на начальників районних відділів внутрішніх справ, їх заступників - начальників міліції громадської безпеки та начальників відділів (відділень) дільничних інспекторів міліції. Безпосереднє керівництво громадськими помічниками здійснюють дільничні інспектори міліції, які за ними закріплені відповід-

¹ Наказ МВС України № 1212 від 20.10.2003 року «Про затвердження Положення про службу дільничних працівників міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України» - <http://zakon.rada.gov.ua>.

но до наказу начальника районного відділу внутрішніх справ. Дільничні інспектори міліції, у межах своєї компетенції, зобов'язані контролювати діяльність громадських помічників дільничних інспекторів міліції з виконання покладених на них завдань, створювати необхідні для цього умови, надавати їм методичну і практичну допомогу у вирішенні конкретних завдань.

Основні завдання та обов'язки громадських помічників дільничних інспекторів міліції у сільській місцевості: захищати честь і гідність громадян, їх законні інтереси, права і свободи від протиправних посягань; надавати допомогу дільничним інспекторам міліції у забезпеченні громадського порядку і громадської безпеки, профілактиці правопорушень в сільській місцевості; негайно інформувати дільничних інспекторів міліції, а в разі їх відсутності - чергових районних органів внутрішніх справ, про відомі йому факти підготовки чи вчинення злочинів, місця зосередження антигромадського елементу та груп нелегальних мігрантів; сприяти дільничним інспекторам міліції у виявленні і розкритті злочинів, розшуку осіб, які їх вчинили, захисті майна сільськогосподарських товариств, підприємств, установ, організацій, громадян від злочинних посягань; участь у забезпеченні безпеки дорожнього руху; охороняти місце пригоди з метою збереження слідів злочину та інших речових доказів до прибуття працівників міліції; уживати заходів до надання невідкладної допомоги особам, які потерпіли від нещасних випадків чи правопорушень; брати участь у рятуванні людей і майна, підтриманні громадського порядку під час стихійного лиха та інших надзвичайних обставин.

Громадський помічник дільничного інспектора міліції має право: вимагати від громадян та службових осіб неухильного дотримання громадського порядку і негайного припинення правопорушень; вимагати від порушників громадського порядку пред'явлення документів, що посвідчують особу, у випадках, коли встановлення особи необхідне для розв'язання питання про притягнення до відповідальності за допущене правопорушення; доставляти до органу внутрішніх справ, у службові приміщення дільничного інспектора міліції, виконавчого органу селищної (сільської) ради або громадського пун-

кту охорони порядку осіб, які вчинили адміністративне правопорушення, з метою його припинення, якщо вичерпано інші заходи впливу, установлення особи порушника, складання протоколу про адміністративне правопорушення в разі неможливості скласти його на місці вчинення правопорушення, якщо складення протоколу є обов'язковим; проводити індивідуально-профілактичну роботу з особами, схильними до вчинення адміністративних правопорушень і злочинів, та тими, хто є на профілактичних обліках органів внутрішніх справ; складати протоколи про адміністративні правопорушення; застосовувати заходи фізичного впливу і спеціальні засоби відповідно до статті 14 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону»; виконувати інші службові доручення дільничних інспекторів міліції.¹

Варто зазначити, що на громадських помічників дільничних інспекторів міліції, які підібрані з числа членів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону, у повному обсязі поширюються права, обов'язки, правові гарантії та соціальний захист відповідно до Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону». А також оцінка роботи громадського помічника дільничного інспектора міліції визначається з огляду на його вміння працювати з людьми, правильне використання обізнаності з особливостями населеного пункту і населення, що проживає на його території, особистий вклад у профілактику правопорушень, а також рівень довіри до нього людей.

7.2. Взаємодія громадськості з правоохоронними органами у профілактиці злочинів

Найважливішою умовою ефективності діяльності з охорони правопорядку, профілактики правопорушень є організація взаємодії органів внутрішніх справ і громадських формувань, що беруть участь в охороні громадсь-

¹ Наказ МВС України № 595 від 25.07.2005 року «Про затвердження Положення про громадського помічника дільничного інспектора міліції в сільській місцевості» (із змінами та доповненнями внесеними наказом МВС України № 516 від 23.05.2006 року) - <http://zakon.rada.gov.ua>.

кого порядку й забезпеченні суспільної безпеки. Взаємодія передбачає узгодження цілей і об'єднання зусиль органів внутрішніх справ і громадських формувань для спільного розв'язання завдань у сфері громадського порядку та суспільної безпеки.

Необхідність взаємодії обумовлена множинністю організаційних форм участі громадян в охороні правопорядку, а також відомою відособленістю громадських формувань.

Оскільки на органи внутрішніх справ держава поклала функції щодо безпосереднього забезпечення охорони громадського порядку та суспільної безпеки, то їм належить провідна роль в організації взаємодії із громадськістю, що беруть участь в охороні правопорядку.

Взаємодія органів внутрішніх справ із громадськими формуваннями здійснюється на основі загальних принципів державного управління. Ці принципи й форми взаємодії органів внутрішніх справ із громадськими формуваннями з охорони правопорядку закріплені у нормативних актах, регулюючих діяльність органів внутрішніх справ і громадських формувань, а також інших актах.

Найбільш широке застосування у правоохоронній практиці мають наступні форми взаємодії органів внутрішніх справ із громадськими формуваннями, що беруть участь в охороні правопорядку:

1. Обмін інформацією про стан громадського порядку й суспільної безпеки. Ця інформація необхідна для визначення актуальних завдань щодо профілактики й припинення правопорушень, планування роботи, підвищення її ефективності та оцінки кінцевих результатів.

Обсяг і отримання інформації, якою органи внутрішніх справ забезпечують громадські формування, визначаються керівниками відповідних органів внутрішніх справ.

2. Спільне планування та проведення заходів щодо забезпечення охорони громадського порядку й суспільної безпеки та профілактики й припинення правопорушень.

3. Надання органами внутрішніх справ сприяння й підтримки громадськими формуваннями у виконанні покладених на них завдань у сфері правопорядку.

4. Навчання співробітниками органів внутрішніх справ членів громадських формувань методам і формам профілактики правопорушень; проведення з ними роботи із правового навчання; надання методичної та іншої допомоги у плануванні й обліку їх діяльності.

5. Направлення органами внутрішніх справ матеріалів про правопорушення у громадські формування для розгляду й здійснення відповідних заходів громадського впливу до правопорушників.

6. Направлення громадськими формуваннями матеріалів про правопорушення в органи внутрішніх справ, якщо при розгляді справи про правопорушення громадське формування буде переконане у необхідності притягнення правопорушника до кримінальної або адміністративної відповідальності.

7. Співробітництво громадян з органами внутрішніх справ щодо охорони правопорядку на договірно-оплачуваній основі здійснюється за рахунок коштів органів внутрішніх справ.

Взагалі взаємодія громадськості і органів внутрішніх справ дуже важлива, адже підтримка тісних зв'язків з населенням і громадськістю - необхідність у здійсненні своїх службових обов'язків працівників міліції, зокрема дільничного інспектора міліції, який не може не опиратися у своїй роботі на підтримку громадян. Він попросту не в змозі один підтримувати на дільниці обслуговування правопорядок, устигати бувати скрізь сам і робити усе особисто. Особливо гостро це відчувається у сільській місцевості, де найчастіше усі служби органів внутрішніх справ представлені лише дільничним інспектором міліції.

Від того, наскільки він уміло опирається на допомогу громадськості, багато у чому залежить його внесок в охорону громадського порядку та профілактику злочинів.

Старший дільничний або дільничний інспектор міліції, як правило, є одночасно заступником голови ради громадського пункту з охорони порядку або керівником однієї з його секцій. Такий статус дозволяє дільничному інспекторові відіграти у раді організуючу роль і тим самим забезпечувати єдність дій міліції й громадськості в профілактиці правопорушень.

Дільничний інспектор повинен буквально завантажувати роботою представників громадськості – членів ради громадського пункту з охорони порядку, товариських судів, будинкових комітетів, жінорад і ін., залишаючи за собою ті заходи, які відносяться винятково до його компетенції. Члени ради щодня повинні чергувати у громадському пункті охорони порядку, самостійно здійснювати індивідуально-профілактичні заходи, брати участь у різних рейдах.

У багато разів підвищують ефективність своєї діяльності ті дільничні інспектори, які домагаються створення ДНД з охорони громадського порядку, членами яких є власники собак; спеціалізованих ДНД (груп) щодо боротьби з пияцтвом, профілактики правопорушень у сімейно-побутовій сфері. Неоціненна допомога дільничним інспекторам позаштатних співробітників міліції. Їм поручається обслуговування мікро ділянок (будинків, кварталів), вони залучаються до прийому громадян і чергуванню у громадському пункті охорони порядку, перевірки дотримання правил паспортно-реєстраційної системи, вручення повісток, розбору побутових конфліктів, роботи із заявами громадян, індивідуально-профілактичної роботи з підобліковими особами. У сільській місцевості дільничний інспектор повинен мати позаштатного співробітника у кожному населеному пункті. Бажано щоб позаштатний співробітник був на кожному об'єкті ділянки (багатоквартирний будинок, квартал, підприємство або установа).

З метою підтримки тісних зв'язків з населенням дільничний інспектор організує планомірне профілактичне відпрацьовування ділянки. Це – важлива форма роботи дільничного інспектора. Вона передбачає регулярне відвідування всіх домоволодінь, квартир, готелів, гуртожитків, підприємств,

установ і організацій, розташованих на ділянці, і особисте знайомство з населенням і трудовими колективами. Основна увага при цьому приділяється особистому знайомству дільничного інспектора з жителями ділянки, установленню з деякими із них довірчих відносин, з метою одержання інформації, необхідної для профілактики злочинів, а саме: виявлення організаторів кумбел; осіб, які зловживають алкоголем, наркотиками; осіб, які вчиняють правопорушення у сфері побуту; осіб, які мають вогнепальну зброю; осіб, які прибули з місць позбавлення волі; інших громадян, схильних до вчинення правопорушень. Під час обходу будинків (квартир) дільничний інспектор веде також роз'яснювальну роботу, пов'язану із забезпеченням особистої та майнової безпеки громадян, складає списки осіб, які бажають обладнати квартиру засобами сигналізації, перевіряє умови зберігання особистого автотранспорту, залучає пенсіонерів і домогосподарок у спеціалізоване ДНД щодо профілактики квартирних крадіжок тощо - іншими словами здійснює віктимологічну профілактику. Свою візитацію дільничний інспектор закінчує врученням візитної картки, де зазначені його адреса, телефон, дні й години прийому громадян.

Установлення тісних зв'язків з жителями ділянки сприяє організація дільничним інспектором прийому громадян і розгляд їх скарг, заяв і повідомлень про правопорушення. Приймання здійснюється не рідше двох раз у тиждень у зручний для населення час. На частку дільничних інспекторів доводиться більш двох третин листів і заяв громадян, що надходять в органі внутрішніх справ. Якщо дільничний інспектор користується у населення авторитетом, основна кількість заяв і скарг громадян буде надходити не у РВВС, а безпосередньо у дільничного інспектора. Підвищенню авторитету громадського пункту охорони порядку й дільничного інспектора сприяє організація регулярного прийому у ньому громадян не тільки дільничним інспектором, але й керівництвом органів внутрішніх справ, прокурорськими працівниками, депутатами.

Дільничний інспектор не рідше одного разу на півріччя повинен звітувати про пророблену роботу перед жителями дільниці, що обслуговується. Це – одна з важливих форм забезпечення у роботі дільничного інспектора гласності, яка стимулює населення до надання допомоги міліції у розв’язанні завдань щодо охорони громадського порядку та профілактики злочинності.

Вцілому ефективність забезпечення правопорядку багато в чому залежить від безпосереднього зв’язку міліції із трудовими колективами, населенням і засобами масової інформації. Правоохоронна практика показує, що, опираючись на підтримку трудових колективів, населення й засобів масової інформації, міліція більш успішно вирішує завдання щодо забезпечення громадського порядку та суспільної безпеки.

Співробітники міліції проводять у трудових колективах і серед населення інформаційно-консультативну діяльність. Роз’яснюють закони й інші правові акти з питань забезпечення правопорядку, особистої й громадської безпеки, охорони власності від протиправних посягань. Вони інформують населення про стан правопорядку в місті або іншому населеному пункті, тобто на території обслуговування.

Взаємодію із трудовими колективами (незалежно від форм власності) і населенням підтримують: підрозділи патрульно-постової служби міліції – у процесі охорони громадського порядку на вулицях, парках, скверах, площах і в інших громадських місцях, а також при проведенні масових заходів; підрозділи Державної автомобільної інспекції щодо безпеки дорожнього руху – із трудовими колективами автотранспортних організацій із забезпечення безпеки дорожнього руху; дільничні інспектори міліції – із трудовими колективами підприємств, організацій і населенням з питань профілактики правопорушень на території, що обслуговується ними; співробітники дозвільної служби – з колективами приватних охоронних об’єднань, а також підприємств, де зберігаються вогнепальна зброя й вибухові матеріали, що використовуються у господарській діяльності; підрозділи державної служби охорони

– з колективами об’єктів, які вони охороняють; співробітники кримінальної міліції, дізнавачі й слідчі – із трудовими колективами й населенням при проведенні заходів щодо профілактики, припинення й розкриття злочинів.

Аналогічне співробітництво із трудовими колективами й населенням здійснюється й іншими службами органів внутрішніх справ.

Важливе значення в організації розглянутої взаємодії має зміцнення зв’язку із трудовими колективами й населенням на закріпленій за органом внутрішніх справ території. У цих цілях організовуються і здійснюються профілактичні заходи із залученням громадян. Населення інформується про стан громадського порядку, про припинені й розкриті злочини. Керівники органів внутрішніх справ, дільничні інспектори й інші співробітники міліції звітують у трудових колективах, перед населенням, що проживають на території, що обслуговується, про діяльність органів внутрішніх справ.

Органами внутрішніх справ практикуються письмові й усні (по радіо, телебаченню) звертання до населення міста або району або до конкретної категорії громадян, які відповідають за виховання малолітніх. Ці звернення можуть містити: прохання про надання сприяння співробітникам міліції у наведенні правопорядку на території мікрорайону, району, міста тощо; пропозиції про створення формувань із мешканців того або іншого будинку для охорони порядку у під’їздах, дворах у денний і вечірній час, а також для запобігання квартирним крадіжкам, викраденню автотранспорту та інших злочинів; повідомлення номерів телефонів, за якими громадяни можуть цілодобово передавати необхідну інформацію про протиправні зазіхання на їх права, свободи, майно та інші законні інтереси.

Нерідко міліція звертається до населення із проханням про сприяння їй у: розшуку злочинців, безвісті зниклих; виявленні свідків, доказів у справі встановлення особистості із невпізнаних трупів; розшуку викрадених дітей; отриманні іншої інформації, корисної для боротьби зі злочинністю.

Підтримка зв’язку із засобами масової інформації є необхідною умовою виконання завдань і функцій, покладених на органи внутрішніх справ (мілі-

цію). Контакти з журналістами та іншими представниками засобів масової інформації можуть містити у собі надання їм допомоги в одержанні й перевірці інформації (проведення інтерв'ю, ознайомлення з матеріалами, залучення представників преси для участі у рейдах, патрулюванні й інших заходах).

З найбільш актуальних і важливих питань діяльності органи внутрішніх справ проводять прес-конференції, брифінги, прийоми, зустрічі представників преси з керівництвом внутрішніх справ, керівниками служб і підрозділів органів; для більш ефективного інформування представників засобів масової інформації готуються прес-релізи. Прес-конференція – це зустріч керівників органа внутрішніх справ, його служб і підрозділів із представниками засобів масової інформації для бесіди з питань, що представляють великий суспільний інтерес, із приводу якої-небудь важливої події. Як правило, після відповідної заяви керівника він або інші службові особи органу відповідають на запитання присутніх кореспондентів. Брифінг – коротка нарада із представниками засобів масової інформації, де виражається позиція керівництва органа внутрішніх справ щодо питання, яке цікавить громадськість, надається інформація про події за певний період часу, конкретну роботу органу, де розглядається проблема. Прес-реліз – спеціальний бюлетень, підготовлений органом внутрішніх справ для працівників засобів масової інформації. Звичайно у ньому містяться повідомлення, інформація про яку-небудь подію, проблему тощо.

Співробітники органів внутрішніх справ виступають перед журналістами й представниками інших засобів масової інформації на радіо, телебаченні, у пресі; консультують редакції щодо публікацій, що готуються теле- радіо передачами.

Велике значення у формуванні позитивної думки про роботу органів внутрішніх справ про зміцненню правопорядку мають зв'язки з депутатами, представниками політичних партій, рухів, релігійних об'єднань тощо.

До найпоширеніших форм зв'язку із представниками й лідерами зазначених об'єднань, як свідчить практика, є:

- підтримка з керівниками й лідерами національних земляцтв, релігійних об'єднань постійних відносин, координація зусиль щодо запобігання міжнаціональних конфліктів серед населення, зокрема через засоби масової інформації;
- участь представників органів внутрішніх справ у з'їздах, конференціях, демонстраціях і інших заходах, що проводяться громадськими об'єднаннями;
- обмін інформацією з депутатами, лідерами громадських рухів і релігійних концесій;
- інтерв'ювання лідерів партій, рухів, земляцтв із питань забезпечення громадського порядку й громадської безпеки у населеному пункті, що обслуговується тим або іншим органом внутрішніх справ, а також з метою з'ясування громадської думки про роботу органів внутрішніх справ (міліції).

7.3. Правова основа профілактичної діяльності громадськості

За умов становлення й розвитку демократичної правової держави профілактика злочинності розглядається як важливий напрям внутрішньої політики України. Залучення населення до охорони громадського порядку та профілактики правопорушень є одним з пріоритетних шляхів протидії злочинності, зменшення масштабів її розповсюдження, покращення криміногенної обстановки. Це суттєвий резерв у сприянні роботі працівників органів внутрішніх справ в охороні правопорядку в країні, що вимагає належного правового забезпечення

Базовим законодавчим документом, на який повинні спиратися працівники ОВС у справі залучення населення до охорони громадського порядку та профілактики правопорушень, є Конституція України, норми якої є нормами прямої дії і мають найвищу юридичну силу. Згідно зі ст. 36 Основного Закону) громадянам України надається право на свободу об'єднання у полі-

тичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. Водночас, у ст. 27 визначено, що кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань. У розвиток цих норм Законом України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 р. № 565-XII передбачено, що міліція має право для виконання покладених на неї завдань залучати громадян за їх згодою до співробітництва у порядку, встановленому законами, що регулюють профілактичну та оперативно-розшукову діяльність. Примусове залучення громадян до співробітництва з міліцією забороняється (ст. 6 ЗУ «Про міліцію»). Крім цього, оперативним підрозділам міліції Законом надане право встановлювати конфіденційне співробітництво з громадянами на засадах добровільності та використовувати їх добровільну допомогу (ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 р. № 2135-XII). Наведені норми є правовою основою залучення населення до охорони громадського порядку та профілактики правопорушень, а також підставою для розробки інших законодавчих актів, прийняття підзаконних, відомчих нормативних документів, втілення спеціальних програм і заходів.

Останнім часом набули чинності законодавчі та інші нормативно-правові акти, що стосуються участі населення в боротьбі зі злочинністю і іншими протиправними проявами, головним серед яких є Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22 червня 2000 р. № 1835-III. Цей документ визначає повноваження органів державної влади, у тому числі й органів внутрішніх справ щодо залучення Населення до протидії протиправним вчинкам, організації взаємодії між ними, порядку здійснення нагляду і контролю за діяльністю громадських формувань тощо. Закон визначає статус і роль громадських формувань, що виконують завдання у сфері охорони громадського порядку, механізм а створення та реєстрації, форми й методи роботи таких формувань, регулює питання набуття громадянами членства в них, встановлює обов'язки і права

членів цих об'єднань, а також визначає засади правових гарантій та соціального захисту осіб, залучених до охорони громадського порядку, тощо.

Встановлюючи порядок залучення населення до охорони громадського порядку та профілактики правопорушень, визначаючи основні функції, права та обов'язки громадян, які беруть участь у цій діяльності, Закон окреслює чіткий обсяг умов виконання такої роботи та повноважень як членів громадських формувань, так і органів виконавчої влади та органів внутрішніх справ. Так, згідно із зазначеним Законом громадські формування з охорони громадського порядку можуть створюватися на засадах громадської самодіяльності у вигляді:

- а) зведених загонів громадських формувань;
- б) спеціалізованих загонів (груп) сприяння міліції;
- в) асоціації громадських формувань.¹

В окремих випадках можуть створюватися й інші типи громадських об'єднань з охорони громадського порядку.

Громадські формування з охорони громадського порядку та профілактика правопорушень створюються за місцем роботи, навчання або проживання. Проте, як свідчить практика, такі громадські формування створюються не лише за формально визначеними законом підставами, а й за спільністю інтересів їх членів. Так, існує чимало прикладів, коли громадяни об'єднуються з метою охорони присадибних ділянок, дачних територій, садівницьких чи городніх товариств. У цьому плані Закон дещо звужує ініціативу громадян і потребує відповідного доповнення даної частини.

Створення відповідних громадських формувань оформляється рішенням громадян, прийнятим на їх зборах (конференціях). Місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування та органи внутрішніх справ повинні всіляко сприяти такій ініціативі громадян, підтримувати, заохочувати та надавати їм необхідну допомогу у створенні таких формувань. На етапі за-

¹ Ст. 1 Закону України від 22.06.2000 року № 1835 – III «Про участь громадян в Охороні громадського порядку та державного кордону» - <http://zakon.rada.gov.ua>.

лучення громадян до участі в охороні громадського порядку та профілактики правопорушень і створення зазначених громадських формувань підтримка і допомога з боку працівників органів внутрішніх справ може полягати у:

- а) пропаганді необхідності боротьби з правопорушеннями;
- б) роз'ясненні переваг таких об'єднань на шляху досягнення поставленої мети;
- в) допомозі в оформленні необхідних статутних документів;
- г) визначенні спеціалізації діяльності формування, особливостей його функціонування, компетенції;
- д) визначенні перспектив діяльності створеного формування;
- є) висвітленні наявного досвіду роботи у боротьбі з правопорушеннями, організації навчання та підготовки громадян до належного виконання покладених на них завдань.

При залученні громадян до охорони громадського порядку і профілактики правопорушень працівники органів внутрішніх справ повинні дотримуватися вимог Закону, яким визначено, що членами громадських формувань можуть бути громадяни України, які досягли 18-річного віку, добровільно виявили бажання брати участь у зміцненні правопорядку та здатні за своїми діловими та моральними якостями і станом здоров'я виконувати взяті на себе зобов'язання. Членами зазначених громадських формувань не можуть бути особи, які порушують громадський порядок, особи, судимість яких не знята і не погашена у встановленому законом порядку та раніш засуджені за умисні злочини, визнані у судовому порядку недієздатними чи обмежено дієздатними, ті, які зловживають спиртними напоями, наркомани та інші особи у випадках, передбачених законами України.

Основними завданнями громадських об'єднань у сфері охорони громадського порядку є: надання допомоги органам внутрішніх справ у забезпеченні громадського порядку і громадської безпеки, запобігання адміністративним проступкам і злочинам; інформування органів внутрішніх справ про вчинені злочини або ті, що готуються, місця концентрації злочинних угруповань; сприяння органам внутрішніх справ у виявленні та розкритті злочинів, розшуку осіб, які їх вчинили, захисті інтересів держави, підприємств, установ, організацій, громадян від злочинних посягань; участь у забезпе-

ченні безпеки дорожнього руху та боротьбі з дитячою бездоглядністю і правопорушеннями неповнолітніх. Члени громадських формувань можуть залучатися до патрулювання, виставлення постів на вулицях, майданах, залізничних вокзалах, в аеропортах, морських і річкових портах, у місцях компактного проживання громадян, розташування підприємств, установ і організацій, навчальних закладах.

Хоча законодавство і не визначає переліку правопорушень, у профілактиці яких мають брати участь члени громадських формувань, але, з огляду на складність вищевказаних завдань, можна дійти до висновку, що виконання ними визначених Законом завдань при застосуванні відповідних форм і методів роботи можливе лише під контролем та керівництвом працівників відповідних структурних підрозділів органів внутрішніх справ, зокрема: управління (відділу) адміністративної служби міліції, карного розшуку, державтоінспекції тощо. Тобто, існує необхідність як у визначенні можливостей і нахилів кожного з членів громадських формувань, так і у певній їх спеціалізації стосовно напрямів правоохоронної діяльності.¹

Закон надає право членам громадських формувань застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби індивідуального захисту та самооборони, заряджені речовинами слезоточивої та дратівної дії (ст. 14 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону»), а також пристрої вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії (Тимчасова інструкція, затверджена наказом МВС України від 13.06.2000 року №379-дск, з останніми змінами, внесеними наказом МВС України від 29.07.2003 року № 815-дск).

З урахуванням підвищеної суспільної небезпеки, що виникає при застосуванні заходів фізичного впливу або спеціальних засобів, члени громадських формувань під керівництвом працівників органів внутрішніх справ по-

¹ Залучення населення до охорони громадського порядку та профілактики правопорушень. Методичні рекомендації. / ДАСМ МВС України, НДІ НАВС України. / - К.: ДАСМ МВС України - 2004. – С. 22.

передньо мають пройти відповідний навчальний курс. У процесі навчання працівники міліції повинні роз'яснити членам громадського формування надані їм права та обов'язки, що реалізуються при застосуванні заходів фізичного впливу та спеціальних засобів індивідуального захисту, які саме заходи і засоби і коли вони мають право застосовувати, порядок їх застосування, а також повинні попередити про наслідки та відповідальність за неправильне їх застосування.

При залученні членів громадських формувань до безпосереднього виконання обов'язків з охорони громадського порядку та профілактики правопорушень працівники органів внутрішніх справ повинні провести з ними інструктаж, зосереджуючи увагу на таких питаннях, а саме:

1) при застосуванні сили або спеціальних засобів члени громадських формувань мають попередити осіб, до яких вони мають намір їх застосувати (якщо дозволяють обставини). Без попередження зазначені заходи й засоби застосовуються лише у разі виникнення безпосередньої загрози для життя або здоров'я члена громадського формування, іншого громадянина або працівника міліції;

2) не дозволяється застосування заходів фізичного впливу і спеціальних засобів до жінок з явними ознаками вагітності, осіб похилого віку або з вираженими ознаками інвалідності та малолітніх, крім випадків вчинення ними групового нападу, що загрожує життю і здоров'ю людей, членів громадських формувань, працівників міліції;

3) перевищення повноважень із застосуванням сили, а також спеціальних засобів тягне за собою настання відповідальності згідно з чинним законодавством України.

При інструктажі особливо слід наголошувати на тому, що у разі неможливості уникнення застосування заходів фізичного впливу або спеціальних засобів члени громадських формувань не можуть перевищувати міри, необхідної для припинення правопорушення, а також зобов'язані звести до мінімуму можливість заподіяння шкоди здоров'ю правопорушника та інших

громадян.

Закон дозволяє органам внутрішніх справ, у разі потреби, надавати членам громадських формувань на період чергування або проведення цільових заходів мобільні радіотехнічні та спеціальні засоби, інші предмети екіпіровки нарядів і водночас забороняє членам громадських формувань використовувати холодну та вогнепальну зброю, у тому числі мисливську, яка, згідно з чинним законодавством, перебуває в їх особистому користуванні.

Залучення громадян до охорони громадського порядку є безпосереднім обов'язком органів державної влади і місцевого самоврядування. Відповідно до ст. 15 Закону місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування спільно з органами внутрішніх справ організовують діяльність громадських формувань з охорони громадського порядку шляхом залучення їх членів до проведення патрулювання та інших спільних заходів, надання відповідної інформації, залучення їх членів до правового навчання та ознайомлення з формами та методами боротьби з правопорушеннями. Крім зазначеної функції на органи державної влади покладено здійснення координації та контролю за діяльністю цих формувань. Стимулом залучення громадян до участі у правоохоронній діяльності є норми закону, якими членам громадських формувань надаються правові гарантії, забезпечується їх соціальний захист та встановлюються заходи заохочення. Зокрема, ст. 17 цього Закону гарантує захист життя, здоров'я, честі, гідності, майна члена громадського формування та членів його сім'ї від злочинних посягань та інших протиправних дій. У разі смерті чи каліцтва члена громадського формування Законом передбачено одноразову матеріальну допомогу. Крім того, за членами громадських формувань, які потерпіли від злочинного діяння, зберігається місце роботи (посада) та середня заробітна плата на весь період відновлення працездатності або визнання їх у встановленому порядку інвалідами. Члени громадських формувань можуть бути застраховані за рахунок коштів відповідних місцевих бюджетів на випадок загибелі або смерті та у разі поранення, контузії, травм або каліцтва, захворювання чи інвалідності, що сталися у

зв'язку з виконанням обов'язків з охорони громадського порядку. Роз'яснення громадянам цієї норми сприятиме їх залученню до участі в охороні громадського порядку.

За активну участь у забезпеченні охорони громадського порядку члени громадських формувань можуть заохочуватися органами внутрішніх справ, іншими органами виконавчої влади і місцевого самоврядування та у встановленому порядку бути представленими до державних нагород.

Таким чином законодавчо визначена система правових гарантій, соціального захисту та заохочень членів громадських формувань, які виконують обов'язки з охорони громадського порядку та профілактики правопорушень, є суттєвим чинником, що сприяє залученню населення до правоохоронної діяльності.

Конкретизація норм Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» знайшла відображення у Типовому статуті громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України 20 грудня 2000 року. Зокрема, у ньому зазначається, що залучення громадян до об'єднання у громадські формування правоохоронної спрямованості має здійснюватись лише на добровільних засадах (п. 2). Підкреслюється, що громадяни, які залучаються до охорони громадського порядку, мають виконувати завдання стосовно: надання допомоги органам внутрішніх справ у забезпеченні громадського порядку і громадської безпеки, запобігання адміністративним проступкам і злочинам; інформування органів і підрозділів внутрішніх справ про вчинені злочини або ті, що готуються, місця зосередження злочинних угруповань; сприяння органам внутрішніх справ у виявленні й розкритті злочинів, розшуку осіб, які їх вчинили, захисті інтересів держави, підприємств, установ, організацій, громадян від злочинних посягань; участі у забезпеченні безпеки дорожнього руху та боротьбі з дитячою бездоглядністю і правопорушеннями неповнолітніх (п. 7). Перелік завдань, визначених Типовими правилами, є вичерпним і розширеному тлумаченню

не піддягає. Тобто, ставити інші завдання перед членами громадських формувань є неприпустимим.

Крім того. Типовим статутом регулюються питання набуття громадянами членства у громадських формуваннях, порядок і умови створення, функціонування та припинення діяльності громадських формувань, визначаються права і обов'язки членів формування, особливості застосування ними заходів фізичного впливу і спеціальних засобів при виконанні своїх функціональних обов'язків і т. ін.¹

Налагодженню дійової взаємодії органів внутрішніх справ з населенням сприяла й Програма розвитку партнерських відносин між міліцією і населенням на 2000 - 2005 рр., схвалена рішенням колегії МВС України № 8км/1 від 28 грудня 1999 року «Про підсумки роботи ОВС у 1999 році та завдання відповідно до вимог Президента й Уряду України щодо поліпшення боротьби зі злочинністю і посилення охорони громадського порядку». Головною метою цієї Програми було налагодження партнерських стосунків між населенням і міліцією України для більш ефективного подолання антисуспільних явищ, усунення причин і умов вчинення суспільно небезпечних діянь, профілактики правопорушень, забезпечення надійного захисту особи, суспільства держави від протиправних посягань. Відповідно до рішення колегії одним з основних напрямів діяльності ОВС повинні стати цілеспрямовані зусилля щодо подолання соціальної апатії та пасивності значної частини громадян у сфері охорони правопорядку та боротьби з правопорушеннями.

Вище зазначеною Програмою передбачалось створення правових засад для функціонування, розвитку партнерських стосунків між міліцією і населенням; максимальне використання позитивних форм та методів взаємодії міліції та населення щодо подолання негативних протиправних явищ у суспільстві; налагодження ділового співробітництва міліції з населенням і гро-

¹ І.М. Копотун, В.Л. Костюк, О.Г. Пелагеша, І.Г. Саліта, Е.В. Чеботарьов, О.М. Яловий. Залучення населення до охорони громадського порядку та профілактики правопорушень: Методичні рекомендації. – К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2008. – С.12

мадськими інститутами тощо. Працівникам ОВС пропонувалось всіляко стимулювати, заохочувати громадську активність, засновану, насамперед, на природному прагненні людей до об'єднання з метою самозахисту. На превеликий жаль сьогодні відсутні такі програми, основною метою яких було б зближення і взаємодія міліції з населенням у всіх питаннях, що стосуються правопорядку в державі, зокрема охорони громадського порядку, профілактики правопорушень тощо.

Значна увага співпраці та взаємодії населення з органами внутрішніх справ приділяється на місцевому рівні. Державні адміністрації, органи виконавчої влади та місцевого самоврядування самостійно або спільно з ОВС приймають нормативно-правові акти, розробляють комплексні програми чи спільні заходи щодо сприяння та забезпечення залучення населення до охорони громадського порядку, профілактики правопорушень, підготовки громадян до цієї діяльності. Громадяни повинні розуміти, що без їх допомоги міліція не зможе ефективно здійснювати профілактичні заходи, і тому, як у розвинених країнах Західної Європи, США, вони повинні приймати активну участь у охороні громадського порядку і профілактиці злочинів.

Питання для самоконтролю:

1. *Засади створення громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону.*
2. *На які дві групи розділяються громадські формування з охорони громадського порядку, із якими взаємодіє міліція?*
3. *Порядок організації та діяльності громадських пунктів охорони порядку.*
4. *Порядок створення та діяльності добровільних народних дружин, їх завдання, обов'язки і права.*
5. *Основні форми та методи профілактичної діяльності добровільних народних дружин.*
6. *Правовий статус позаштатного співробітника міліції, їх профілактична діяльність.*
7. *Основні права і обов'язки позаштатного дільничного інспектора міліції.*
8. *Принципи і основні форми взаємодії органів внутрішніх справ із громадськими формуваннями з охорони правопорядку.*

9. *Форми взаємодії органів внутрішніх справ із засобами масової інформації у профілактиці злочинів.*
10. *Правова основа профілактичної діяльності громадських формувань і їх взаємодії з органами внутрішніх справ.*

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

РОЗДІЛ 8. ПРОФІЛАКТИКА ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ НЕПОВНОЛІТНІМИ

Кулакова Н.В., Кулаков Р.М., Заросінський Ю.Л.

8.1. Рівень, структура, динаміка злочинів, що вчиняються неповнолітніми

8.2. Причини та умови злочинів, що вчиняються неповнолітніми

8.3. Заходи профілактики злочинів, що вчиняються неповнолітніми

8.4. Роль ОВС у профілактиці злочинів, що вчиняються неповнолітніми

8.1. Рівень, структура, динаміка злочинів, що вчиняються неповнолітніми

Проблема профілактики злочинності наповнолітніх завжди була і є актуальною. Від того як здійснюються заходи по недопущенню злочинів дітей залежить стан і тенденції злочинності у майбутньому. До даного виду злочинності належить кримінально-карані діяння, вчинені особами у віці з 14 до 18 років¹.

Кризові процеси, що відбуваються в державі сприяли зміні суспільних цінностей, значному розшарування населення за рівнем доходів, і обумовили «соціальну дезорієнтацію» населення. За таких обставин певна частина неповнолітніх зробила свій вибір в напрямку порушення закону. Протягом 2009 року питома вага скоєних злочинів неповнолітніми становила, тобто молодими людьми в Україні скоюється більше половини усіх злочинів – 56, 4%.

¹ Згідно зі статтею 1 Закону України «Про охорону дитинства» та ст. 6 Сімейного кодексу України, дитина – це особа віком до 18 років (повноліття). Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Відповідно до статей 34 та 35 Цивільного кодексу України повну цивільну дієздатність має фізична особа, яка досягла вісімнадцяти років (повноліття). У разі реєстрації шлюбу дитиною, яка не досягла повноліття, вона набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. У разі припинення шлюбу до досягнення повноліття, набута дитиною повна цивільна дієздатність зберігається. У разі визнання шлюбу недійсним з підстав, не пов'язаних з протиправною поведінкою неповнолітньої особи, набута нею повна цивільна дієздатність зберігається. Повна цивільна дієздатність може бути надана дитині, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини. Повна цивільна дієздатність також може бути надана дитині, яка досягла шістнадцяти років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю. Повна цивільна дієздатність, надана фізичній особі, поширюється на всі цивільні права та обов'язки.

Динаміка злочинності неповнолітніх має певні особливості. По-перше, протягом 70-х років статистичні данні свідчать про її поступове зростання та певну стабілізацію до початку 80-х років. По-друге, починаючи з 1988 року збільшується кількість злочинів: якщо у 1987 році їх було 20723, то у 1988 - 29334 (+41,6%) , у 1989 – 35655 (+21,6%), у 1990 – 36601 (+11,0%)¹. По-третє, починаючи з 90-х років, у структурі злочинності відбулися кординальні зміни²: до 1989 року близько 23% від загальної маси злочинів становили хуліганство та насильницькі злочини, 13% – корисливі та корисливо-насильницькі злочини.

Злочинність неповнолітніх зростала протягом 1986-1996 років непропорційно до кількості підлітково-юнацького населення держави. За даними статистики, приріст злочинності серед них значно випереджав зростання підлітково-юнацької популяції: якщо перша збільшилася приблизно у два рази, то друга зменшилася на 15-20%. За цим ховається насамперед те, що значна частка підлітків втягується у злочинну діяльність. Звідси велика вірогідність рецидиву. Не дивно, що за останні 15 років середній вік осіб, що неодноразово вчиняли злочини знизився на 3-4 років.

Разом зі змінами в суспільстві змінюється і якісний склад злочинів. Злочини корисливо-насильницької спрямованості, починаючи з 1993 року, складають понад 23% від загального числа зареєстрованих. Їх кількість збільшилася у дев'ять разів, зокрема, грабежів з метою заволодіння індивідуальним майном громадян, в 11 разів (і на сьогоднішній день вчинення грабежу є одним з найбільш розповсюдженим злочином – протягом 2009 року було вчинено 2451 злочинів (13,5%)). Тенденція до зростання характерна й для інших видів злочинів зазначеної групи, але їх темпи були значно нижчі. Наприклад, кількість розбійних нападів з метою заволодіння

¹Бюллетень законодательства и юридической практики Украины. Преступность в Украине. –К., 1994, – № 2, –С. 144-145.

² Мається на увазі розподіл на такі групи: корисливі злочини – крадіжки майна; корисливо-насильницькі злочини – грабежі та розбійні напади з метою заволодіння майном громадян; насильницькі злочини – умисні вбивства, умисні тяжкі тілесні ушкодження; умисні середньої тяжкості тілесні ушкодження; згвалтування; шахрайство з метою заволодіння майном, розкрадання майна шляхом привласнення, розтрата або зловживання посадовим становищем, хабарництво.

майном громадян збільшилася у 5,6 разів, грабежів з метою заволодіння майном - 4,5 рази, розбійних нападів – 4,8 рази.

Протягом 2007-2009¹ років на території України спостерігається поступове зменшення кількості злочинів, що вчиняються неповнолітніми та молоддю (-11,4%). Проте рівень злочинів, що вчиняються неповнолітніми та молоддю залишається доволі високим. Динаміка злочинів, що були вчинені неповнолітніми протягом 2008 (15846) та 2009 (15445) років зменшилася -2,5%. Неповнолітніми вчиняються злочини загальнокримінальної спрямованості 2008 рік (15707), 2009 року (15354 динаміка у порівнянні з 2008 роком -2,2%). Серед вчинених злочинів за цей період особливо тяжкі злочини становлять 8,8% (у 2009 році було вчинено – 8083 (динаміка злочинів у порівнянні з 2008 роком -0,8%)).

Число молодих, що скоїли злочини у період з 2007 по 2009 рік зменшилася в 1,6 разів (особами у віці від 14 до 18 років у 2007 році було вчинено - 18963, 2008 – 115846 (динаміка -16,4%), 2009 – 12596 злочинів (динаміка -4,3%)). Питома вага неповнолітніх у структурі осіб, що вчинили злочини – у 2007 р. – 6,2%, у 2008 р. – 6,5%, у 2009 р. – 6,1%.

Багато злочинів неповнолітніми вчиняється у громадських місцях, особи, що їх скоїли ніде не працювали і не навчалися (працевдатні особи) на момент скоєння злочину у 2008 р. – 138915, у 2009 р. – 143252 (динаміка 3,1%), які раніше вчиняли злочини – у 2008 р. – 46177, у 2009 р. – 49422 (динаміка 7,0%). Таким чином, у повній мірі проявилася тенденція включення у злочинну діяльність нових осіб через механізм соціальної дезадаптації.

Викликає занепокоєння стан жіночої злочинності молоді – протягом 2008, 2009 років відбулося зростання частки злочинів, що ними вчиняються у структурі злочинності – з 13,2 % (2008 р.) до 13,7% (2009 р.). З них жінок

¹ Стан і структура злочинності в Україні 2007, 2008, 2009 роки, офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

– у 2008 р. – 27419, у 2009 р. – 29065 (динаміка +6,0).

Разом зі змінами в суспільстві змінюється і якісний склад злочинів. Злочини, що пов'язані з вживанням наркотичних засобів у громадських місцях у 2008 році, складають понад 16%, у 2009 році – 14,6% від загального числа зареєстрованих – їх динаміка складає 4,8%. Серед злочинів, що були вчинені у громадських місцях було вчинено тяжких і особливо тяжких у 2007 р. – 22553, у 2008 р. – 20107 (динаміка -10,8%), у 2009 р. – 18366 (динаміка -8,7%), питома вага у структурі зареєстрованих злочинів у 2008 р. – 16,8%, у 2009 р. – 13,2%. Умисне вбивство (та замах) було вчинено у 2007 р. – 296, у 2008 р. – 293 (динаміка -1,0%), у 2009 р. – 217 (динаміка -25,9%), питома вага – у 2007 р. – 17,1%, 2008 р. – 10,8%, 2009 – 8,8%¹.

Умисне тяжке тілесне ушкодження у 2007 р. – 1116, 2008 р. – 983 (динаміка -11,9%), у 2009 р. – 681 (динаміка -30,7%), питома вага – 2007 – 10,2%, 2008 р. – 19,4%, 2009 – 16,4%.

Крадіжка у 2007 р. – 16543, 2008 р. – 17439 (динаміка +5,4%), у 2009 р. – 24195 (динаміка 38,7%), питома вага у 2007 р. – 14,5%, 2008 р. – 15,8%, у 2009 р. – 13,8%.

Грабіж було вчинено у 2007 р. – 18867, 2008 р. – 16092 (динаміка -14,7%), у 2009 р. – 15668 (динаміка -2,6%), питома вага у структурі злочинів, що були вчинені у громадських місцях у 2007 р. – 58,5%, 2008 р. – 15,8%, у 2009 р. – 13,8%.

Розбій протягом 2007 року – 2684, 2008 року було вчинено – 2276 (динаміка -15,2%), у 2009 р. – 2158 (динаміка -5,2%), питома вага – у 2007 р. – 47,0%, 2008 р. – 45,7%, у 2009 р. – 42,3%.

Протягом 2007 року вчинено – 37028 злочинів, 2008 року на вулицях, площах, скверах, в парках – 35454 (динаміка -4,3%), у 2009 р. – 35625 (динаміка 0,5%), питома вага до вчинених злочинів у громадських місцях у

¹ Стан і структура злочинності в Україні 2007, 2008, 2009 роки, офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

2007 р. – 65,0%, 2008 р. – 64,0%, у 2009 р. – 61,4%¹.

Тяжких і особливо тяжких злочинів у 2007 р. – 17567, у 2008 р. – 15459 (динаміка -12,0%), у 2009 р. – 14131 (динаміка -8,6%), питома вага до вчинених злочинів у громадських місцях у 2007 р. – 77,9 %, у 2008 р. – 76,9%, у 2009 р. – 76,9%.

Умисне вбивство (та замах) – у 2007 р. – 197, у 2008 р. – 209 (динаміка +6,1%), у 2009 р. – 156 (динаміка -25,4%), питома вага до вчинених злочинів у громадських місцях у 2007 р. – 66,6%, у 2008 р. – 71,3%, у 2009 р. – 71,9%.

Нанесення тяжких тілесних ушкоджень у 2007 р. – 858, у 2008 р. – 738 (динаміка -14,0%), у 2009 р. – 524 (динаміка -29,0%), питома вага до вчинених злочинів у громадських місцях у 2007 р. – 76,9%, у 2008 р. – 75,1%, у 2009 р. – 76,9%.

Вчинення крадіжок - у 2007 р. – 6328, у 2008 р. – 6762 (динаміка +6,9%), у 2009 р. – 9728 (динаміка 43,9%), питома вага до вчинених злочинів у громадських місцях у 2007 р. – 38,3%, у 2008 р. – 38,8%, у 2009 р. – 40,2%.

Грабіж було вчинено у 2007 р. 15713, 2008 р. – 13353 (динаміка -15,0%), у 2009 р. – 12946 (динаміка -3,0), питома вага до вчинених злочинів у громадських місцях у 2007 р. – 83,3%, 2008 р. – 83,0%, у 2009 р. – 82,6%.

Розбійний напад було зареєстровано – у 2007 р. – 2204, у 2008 р. – 1952 (динаміка 11,4%), у 2009 р. – 1740 (динаміка -10,9%), питома вага до вчинених злочинів у громадських місцях у 2007 р. – 82,1%, у 2008 р. – 85,8%, у 2009 р. – 80,6%².

Протягом останніх років (2008, 2009) зменшується кількість злочинів, вчинених неповнолітніми. Злочинність неповнолітніх за ці роки скоротила-

¹ Стан і структура злочинності в Україні 2007, 2008, 2009 роки, офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

² Стан і структура злочинності в Україні 2009 року, офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

ся на 2,5%. Ними скоєно 36576 злочинів. Питома вага підліткової злочинності залишилася майже на рівні 1998 року і становить 11,7%. У Київській, Кіровоградській, Луганській, Рівненській та Чернівецькій областях ними скоєно кожний сьомий злочин, а в цілому по Україні – майже кожний дев'ятий.

Більше половини злочинів скоюються неповнолітніми вперше - 54%, кожен третій злочин скоюється особами, які раніше були засуджені, 2,5 % - вчиняються особами, які були визнані судом особливо небезпечними рецидивістами. До середини 90-х років найбільш типовим місцем скоєння злочинів були райони мешкання, навчання, праці. Сьогодні кожен третій злочин скоюється в місцях проведення дозвілля, яке частіше знаходиться в інших районах або сусідніх населених пунктах. Зростає частка злочинів, що скоюються у чужих помешканнях, гуртожитках та інших приміщеннях, у транспорті. Кожне друге пограбування та розбійний напад з метою заволодіння майном громадян вчинюється на вулицях, площах, в парках та скверах у вечірній і нічний час. Розповсюджені також розбійні напади на водіїв таксі та власників автотранспорту, вчинені на дорогах, напади на громадян з проникненням до їх житла.

Частіше всього неповнолітні скоюють злочини у вільний від навчання час (з 15.00 до 24.00). Цікаво відзначити, що «пік» злочинних проявів припадає на 20.00-23.00. До 7% злочинів скоюються у навчальний час, коли підлітки повинні бути на заняттях; до 10% - в період виробничої практики та інших. При цьому 18-20% злочинів скоюються у вихідні та святкові дні. Протягом року «пік» злочинних проявів припадає на канікули, що пов'язано з послабленням соціального контролю за неповнолітніми.

Варто зазначити, що кримінальною міліцією у справах дітей здійснюється контроль за поведінкою майже 51 тис. правопорушників, які перебувають на обліку. За перше півріччя 2010 року серед них зменшилася злочинність на 3,0% (з 20937 до 20307), у т.ч. по лінії карного розшуку на 2,6% (з 19559 до 19044). В цілому по Україні кількість тяжких злочинів

скоєних неповнолітніми та за їх участю, зменшилася на 6,9 % (з 11113 до 100347), у т.ч. умисних тяжких тілесних ушкоджень – на 19,7 % (з 206 до 163). На 2,4 % (з 1353 до 1325) зменшилася кількість грабежів; на 1,4 % (з 495 до 488) розбійних нападів. Зниження рівня злочинності неповнолітніх відбулося в 15 областях, Автономній Республіці Крим, містах Києві та Севастополі, на Одеській і Львівській залізницях, у т.ч. на території Донецької (-14,9%), Івано-Франківської (-33,0 %), Чернівецької (-13,4 %) областей, м.Києва (-16,9 %), м.Севастополя (-16,1 %), в Криму (-22,5 %) та на Львівській залізниці (-33,3 %). З 15017 до 14373 (- 4,3 %) зменшилося число неповнолітніх, які брали участь у вчиненні злочинів¹.

Більшість дорослих, які брали участь у злочинній діяльності разом з підлітками, тільки недавно самі досягли повноліття. Але в 22,3% різниця у віці між ними сягає 8-10 років. Ця категорія дорослих втягувала неповнолітніх, як правило, до професійної злочинної діяльності. Маючи тривалий кримінальний стаж (8-14 років), вони особливо активно втягували неповнолітніх у злочинний спосіб життя. Самий розповсюджений спосіб – це роль організатора або підмовника. Дорослий злочинець, звичай, розробляє план і способи скоєння злочину, збуту награваного, інструктує групу, як «замісти сліди». Але сам безпосередньої участі у злочині не бере, аби ухилитися від кримінальної відповідальності. Дорослим членам злочинної групи вигідно включати до її складу неповнолітнього, якому доручають виконання завдань, що менш усього можуть привернути увагу правоохоронних органів, а також, в разі провалу, щоб він взяв на себе відповідальність. Інколи підлітків використовують для зберігання знарядь злочинів, награваного майна тощо.

Аналіз динаміки злочинності неповнолітніх дає змогу виділити низку важливих у кримінологічному плані обставин: а) відбувалось зростання

¹ За даними кримінальної міліції у справах дітей, офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

злочинності неповнолітніх 16,3 % кожні п'ять років; б) зростання злочинності серед неповнолітніх було разом з її збільшенням у цілому; в) при цьому треба брати поправку на значну латентність, цих злочинів.

У процесі дослідження злочинності неповнолітніх були виявлені певні закономірності. Так, ці злочини охоплюють групу найбільш суспільно небезпечних діянь, що посягають на життя і здоров'я громадян та власність. Зв'язок злочинності неповнолітніх та дорослих осіб має двосторонній характер. Злочинність неповнолітніх плавно переходить у молодіжну. Характер зв'язку злочинності неповнолітніх з іншими віковими групами змінюється залежно від виду посягань: загальнокримінальна злочинність неповнолітніх тісніше пов'язана з корисливою злочинністю молоді та дорослих, ніж з насильницькою. Це пояснюється тим, що насильницька злочинність проявляється у них в різних сферах життєдіяльності: у неповнолітніх – це дозвілля, у дорослих – побут або виробництво.

Найбільш небезпечною тенденцію у злочинності неповнолітніх є збільшення випадків вчинення корисливих злочинів із застосуванням насилля. Часто крадіжки переростають у грабіж, чи у розбійний напад. Предметом усіх видів корисливо-насильницьких злочинів проти власності, як правило, є товари підвищеного попиту, які досить легко реалізуються, гроші та коштовності, предмети антикваріату, вироби з хутра та шкіри, відео- та радіоапаратура, комп'ютерна техніка, мобільні телефони, транспортні засоби.

Для злочинності неповнолітніх нині найбільш розповсюдженим є пограбування. Але й збільшується кількість розбійних нападів, і якщо темпи зростання усіх видів корисливо-насильницьких злочинів становлять близько 50%, то розбійні напади на громадян збільшилися більш ніж на 50%. Темпи зростання викрадення транспортних засобів з використанням насильства, за останні два роки зменшилися 8,9%.

Формування антисуспільної спрямованості неповнолітніх простежується в процесі її спілкування та діяльності. Цьому може сприяти

процес соціалізації¹. На думку деяких вчених антисуспільна спрямованість може гальмувати соціалізацію молодшої людини та призвести до протиправної поведінки і входження її до злочинної групи². Особливістю злочинності неповнолітніх є вчинення злочинів у складі групи. Сьогодні при вчиненні злочинів неповнолітніх зросла їх суспільна небезпека, через те, що члени злочинних груп надають один одному психологічну підтримку, кожен почуває себе в групі більш впевнено, а це в свою чергу сприяє прийняттю рішень про вчинення більш тяжких злочинів. У групі швидше йде процес передачі кримінального досвіду, якщо ним володіє один член групи, то незабаром його використовують інші. Зростає жорстокість при скоєнні злочинів корисливо-насильницької спрямованості. При розбійних нападках на житло злочинці використовують вогнепальну та холодну зброю, потерпілим наносяться тяжкі тілесні ушкодження, чиниться психологічне насильство.

Відомо, що джерела формування кримінальних груп підлітків знаходяться у сімейному неблагополуччі, незадовільному стані у первинному навчальному колективі, у заформалізованості виховної роботи з ними. Все це вони прагнуть компенсувати вільною поведінкою «на вулиці» у середовищі таких же відкинутих однолітків. Це пов'язано з їх психофізіологічними властивостями. Підліток, особливо соціально-неблагополучний, завжди відчуває потяг до сили, а об'єднання в групи це почуття посилює. Значну роль тут відіграють так звані, «тусовки», де гуртуються кримінальні групи. У останні роки «тусовки» переродилися у своєрідні «клуби за кримінальними інтересами», школи з підвищення «кримінальної майстерності». Якщо раніше для «тусовок» вибирали укромні місця, (підвали, горища, під'їзди, нежилі будівлі), то зараз молодь

¹ Соціалізація здійснюється під впливом ряду факторів, які умовно поділені на три групи: 1) макрофактори (суспільство, держава, планета, космос); 2) мезофактори (етнокультурні умови, тип мешкання, місце і умови проживання і розвитку людини); 3) мікрофактори (сім'я, дитячий садок, школа, позашкільне середовище, релігійні установи, товариство однолітків, трудовий колектив, громадські об'єднання тощо). Усі ці фактори на кожну конкретну людину впливають порізно. Динаміка її розвитку і впливу залежить від рівня розвитку суспільства, науки і техніки та індивідуальних якостей особистості (Див.: Концепції розвитку демократичних засад в освітніх закладах України. -К., 1997. -С.47.

² Корыстно-насильственная преступность несовершеннолетних / Отв. ред. Лановенко И.П. -К., 1982. -С56.

гуляє на дискотеках, в кафе, ресторанах, казино. Показовий склад «тусовщиків»: кожний третій немає батька або не мешкає з сім'єю, у кожного десятого немає матері, кожний третій стоїть на обліку в службі у справах дітей.

Більшість таких підлітків вживали алкоголь, токсичні чи наркотичні речовини. Найбільш значимі для них такі цінності, як гроші, секс, автомашини, «красиве життя». З цього можна зробити висновок, що «тусовка» відіграє неабияку роль у психологічній підготовці підлітків до кримінальної діяльності.

Сферою спілкування й місцем виявлення активності підлітка стає група, норми і цінності якої формуються за межами соціально значущої діяльності, які стимулюють асоціальну поведінку (паління, вживання спиртних напоїв, нецензурна сварка, притиснення слабких), що в результаті є підґрунтям для скоєння злочинів. Не дати такій групі перерости у кримінальну – важливе завдання профілактичної роботи.

Злочинні групи неповнолітніх, члени яких відчують психологічну та моральну підтримку один одного, частіше всього скоюють зухвалі пограбування, розбійні напади, групові зґвалтування, цинічні хуліганські дії. Чим довше такі групи діють безкарно, тим більш тяжкі злочини, вони вчиняють. Групи, що склалися на антисуспільній основі, належать до числа тих спільнот, стосунки між учасниками виникають на базі не стільки загальних симпатій, скільки єдності кримінальних інтересів, та взаємопідтримки у злочинній діяльності. Остання в цих групах набуває оманливої романтики, має емоційно насичені атрибути (нанесення татуїровок, вміння володіти жаргоном, специфічні клятви, клички тощо)¹. Вплив криміногенної групи на її учасників дуже великий. Не тільки в силу привабливості внутрішнього життя, але й серйозної загрози покарання за відступництво. Роль пресингу настільки велика, що треба мати мужність, щоб по своїй волі

¹ Пирожков В.Ф. Характеристика асоциальной субкультуры несовершеннолетних правонарушителей. Сб. науч. трудов ВГПИ. Т. 222. Воронеж, 1982. -С.11-13.

залишити таку групу.

Особливу небезпеку становлять так звані неформальні групи неповнолітніх з антигромадською поведінкою. Це об'єднання юнаків і дівчат, які в минулому, як правило, були позбавлені нагляду сім'ї. Їх зближення в рамках такої групи відбувається дуже швидко, оскільки вони являють один для одного соціальну та психологічну цінність. Згуртованість та постійне спілкування дозволяють їм встояти перед суспільством, яке вони сприймають ворожим і чужим. Вплив групи великий – її члени знаходяться у повсякденному спілкуванні, між ними виникають відносини, основані на почуттях, а їх ставлення один до одного та оцінка різноманітних соціальних явищ неминуче виявляється в емоційній формі. Настрої та погляди, які панують у групі, передаються її однодумцям. Тому зрозумілою є інтенсивність негативного впливу на особу з боку мікросередовища, який охоплює не тільки розум і вольову сферу молодшої людини, але й її почуття.

Підвищені імпульсивність і ситуативність групових злочинів, які скоюються неповнолітніми, обтяжують їх наслідки. Легкість швидкого неформального об'єднання, звичка до групового спілкування, підвищений інтерес до конфліктних ситуацій, потреба в самореалізації, прагнення до оригінальності, нестійкість ідейних, моральних та правових переконань багаторазово збільшують небезпечність протиправних антигромадських дій неповнолітніх.

Частка групових злочинів серед неповнолітніх в 3-4 рази більша аналогічного показника дорослої злочинності і досягає 80%¹ у загальній злочинності молоді. Питома вага групової злочинності вища при вчиненні крадіжок, грабежів, розбійних нападів, зґвалтувань, ніжча – при умисних вбивствах та тяжких тілесних ушкодженнях. У груповій злочинності неповнолітніх переважають нестійкі, короточасні об'єднання. Але, за на-

¹ За даними кримінальної міліції у справах дітей., офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

шими підрахунками, майже половину з них можна оцінити як такі, що орієнтовані та тривалу діяльність. Злочинна діяльність групи стає тривалішою, як за часом (не завжди всі учасники групи діють одночасно), так і у просторі (учасники групи діють самотійно в різних місцях); зросли можливості приховування злочинів та слідів, захисту їх членів групи від правоохоронних органів, надання допомоги затриманим. Загальною закономірністю таких груп є постійний розвиток від первинного об'єднання (типу випадкових груп) до груп більш високого рівня (організованих угруповань та злочинних організацій). При довгостроковому функціонуванні група набуває все більшої організованості, її злочинна діяльність стає більш суспільно небезпечною. На окремих етапах розвиток злочинної групи може припинятися або сповільнюватися. Діяльність такої групи припиняється у разі викриття та арешту її учасників, або коли більшість учасників виходить з групи у зв'язку з виїздом в іншу місцевість.

Останнім часом відбувається процес зміцнення груп неповнолітніх з протиправною поведінкою. Приблизно 40% з них мають різновіковий, змішаний склад учасників, що посилює орієнтацію на тривалу злочинну діяльність. Майже 2/3 злочинних груп існували до трьох місяців, від трьох до одного року – 1/4, і понад один рік тільки 6%. Більшість груп існує від 1 до 6 місяців. Але за цей період вони встигають вчинити в середньому 7 злочинів на групу, поки не почнеться їх переслідування правоохоронними органами. Притягнення до кримінальної відповідальності може привести до розпаду лише частини таких груп (члени яких заарештовані, направлені у спеціальні навчальні заклади).

Формуванню злочинних груп неповнолітніх передують стихійне утворення дозвільних груп, які внаслідок низки негативних факторів (безнадзорність, бродяжництво, кримінальний вплив дорослих, запущеність виховної роботи, відсутність корисних занять тощо) переростають у асоціальні, а згодом й у злочинні. Це зумовлено антисуспільним способом задоволення своїх потреб при обмежених інтересах, невмінні організувати

свій вільний час і т.п. У процесі переростання асоціальних груп у злочинні відбуваються важливі зміни: збільшується кількість учасників, зростає відсоток осіб з більш негативною характеристикою (раніше судимі, непрацюючі); склад групи стає різноманітним; з числа осіб з більш кримінальною спрямованістю висувається лідер, який все частіше використовує авторитарні методи управління групою. Внаслідок цього група стає згуртованою і, перетворившись в організоване об'єднання (формування), переходить до вчинення тяжких злочинів.

На певному етапі формування злочинної групи у ній з'являється фігура лідера, який виступає у ролі її керівника. З появою лідера група стає більш згуртованою, її діяльність активізується і набуває все більш суспільно небезпечного характеру. Одночасно створюється функціональна структура групи, яка визначається її особовим складом та об'єктами злочинних посягань. Група являє собою психологічно цілісне формування. Доки вона вчиняє злочини, залишається не викритою, тенденція до інтеграції її членів переважає. Якщо злочинна група терпить невдачу і виникла загроза її викриття, то збільшується можливість її розпаду, виникають внутрішні конфлікти між членами групи.

Групи неповнолітніх, що вчиняють злочини за кількістю їх учасників, можна умовно поділити на: малі (87,4 %), середні (3,6 %) та багаточисельні (9 %) групи. Величина групи – важливий показник, який впливає на її згуртованість, кримінальну активність і мобільність. Як правило, чим більша кількість учасників, тим менша їх згуртованість, але вища кримінальна активність і мобільність. Тому мала група частіше усього бере участь у вчиненні злочину повним складом; великі й середні здебільшого скоюють злочини підгрупами. У малих за чисельністю групах важливим фактором їх єдності є дружні почуття, взаємний емоційний потяг. Зустрічаються, і групи з перемінним складом (в певних злочинах бере участь одна частина, в інших – друга).

Кожна злочинна група має свої особливості у залежності від поділу її

членів за віком. Так, зустрічаються групи неповнолітніх одновікового (11-14 років або 15-17 років) та різновікового (12-17 років і навіть 9-17 років) складу. Частіше злочинні групи одновікового складу (старші підлітки або юнаки) спеціалізуються на конкретних видах злочинів, оскільки в основі їх функціонування лежить певний віковий інтерес (добування «шмоток», валюти, алкоголю, наркотиків тощо). Це забезпечує швидкість формування злочинної групи та підвищує її кримінальну мобільність.

Серед злочинних груп неповнолітніх з участю дорослих найбільш типові є групи, де один (рідко два) є дорослим. Причини його входження до групи неповнолітніх різноманітні. Нерідко ця особа досягла повноліття в цій групі, де пройшла всі щаблі «зростання». Є дорослі, які повернулися з місць позбавлення волі і спеціально створюють кримінальну групу неповнолітніх. Серед них вони самостверджуються у ролі лідерів. Зустрічаються групи, створені неповнолітніми, які відійшли від своєї кримінальної групи дорослих (не змогли там реалізувати свої претензії на лідерство, таким чином компенсуючи свою поразку). Інколи групу підлітків організує повнолітній, група якого була арештована. Дуже часто дорослий створює злочинну групу підлітків для того, щоб уникнути відповідальності за скоєні ними злочини. Але діють й інші фактори. Зокрема використовується схильність підлітків до асоціальної поведінки, потяг до спиртного чи наркотиків.

Частіше організаторами (потенційними лідерами) груп неповнолітніх є: а) особи, яким призначена відстрочка виконання покарання у вигляді позбавлення волі; б) особи, яким суд призначив умовне покарання; в) особи, до яких не було застосовано покарання у зв'язку з недосягненням віку кримінальної відповідальності; г) особи, звільнені достроково від відбування покарання; д) неповнолітні, випущені зі спецшкіл та спецпроф-техучилищ, в яких вони знаходилися за скоєні правопорушення; е) підлітки, схильні до бродяжництва, азартних ігор, вживання наркотичних речовин, ухилення від навчання.

Вказані особи створюють особливу атмосферу в групах, що складаються, насаджують аморальність у міжособистісних відносинах (побори, експлуатацію молодших старшими, кругову поруку, оманливе товаришування тощо). Вони стають центрами, що приваблюють нестійких підлітків, з яких формуються кримінальні групи.

Злочинні групи з неповнолітніх у більшості своїх показників суттєво відрізняються від дорослих груп. По-перше, їм властива висока кримінальна активність, в силу вікових психологічних особливостей її членів. По-друге, відрізняються високою кримінальною мобільністю, тобто здатністю в короткі строки змінювати спрямованість та характер злочинної діяльності, час і місце злочинних посягань. Якщо злочин скоєно безкарно і «все зійшло з рук» для членів групи, то вони переживають стан ейфорії. Яскраво переказують один одному свої пригоди, бравірують сміливістю, яку вони проявили при скоєнні злочину. Над членом групи, який злякався, сміються, знущаються. Підлітки, навіть обережні, злякавшись групового осуду, починають брати на себе виконання найбільш ризикованої частини нового злочину та починають діяти особливо активно і зухвало. Почуття безкарності, що виникає після «вдалого» злочину, стимулює учасників групи до більш зухвалих посягань. Тому важливо не допустити вчинення групою першого злочину.

Враховуючи активність та мобільність злочинних груп неповнолітніх, важливо уважно слідкувати за процесом їх групування, вчасно виявляти лідерів та оперативно застосовувати заходи щодо їх переорієнтації і роз'єднання.

Особливо небезпечні довго існуючі групи, виявити момент виникнення яких не завжди можливо. Тривалість існування таких груп пояснюється низкою факторів. Насамперед, впливає несприятлива кримінологічна обстановка, у районі, де мешкають педагогічно занедбані неповнолітні. Сприяє цьому згортання виховно-профілактичної роботи, а також негативний вплив на них осіб, що неодноразово вчиняли злочини. Не

всі члени групи після скоєння злочину (злочинів) попадають у поле зору правоохоронних органів.

Групування – початок організованої злочинності, але без керівництва з боку осіб, що неодноразо вчиняли злочини, воно так і лишається групою злочинності. Саме останні надають їй організованого характеру. Треба зазначити, що нині йде процес підпорядкування молодіжних груп дорослій організованій злочинності. Розширюється соціальна база для її поповнення за рахунок безробітних, осіб, які займаються дрібним бізнесом, звільнилися з місць позбавлення волі, демобілізувалися з армії та не знайшли роботи, з малозабезпечених сімей. Сьогодні лідери організованої злочинності – це особи, які вийшли з молодіжних груп правопорушників, світогляд яких формувався в кримінальному середовищі, починаючи з неповнолітнього віку. Це надає організованій злочинності нову якість – скоординованою стає злочинна діяльність неповнолітніх, молоді та дорослих, суттєво поширюються її можливості та сфери впливу. Водночас виникають тенденції до автономізації злочинності неповнолітніх від злочинності дорослої як наслідок прагнення (особливо в матеріальному плані) до незалежного способу життя. На сьогоднішній день існують групи неповнолітніх: а) злочинні групи неповнолітніх, які створюються особами, що неодноразово вчиняли злочини, для досягнення чітко визначених ними кримінальних цілей; б) групи, що виникли стихійно та використовуються дорослими у своїх злочинних цілях.

Найбільше вчинених злочинів неповнолітніми угрупованнями при розподілі часу: а) на скоєння вранці (до 12 години); б) вдень (до 18 години); в) ввечері (до 22 години); в) вночі (до 6 години) здійснюється після 22 години – біля 50 відс. Біля 30 відс. злочинів неповнолітні вчиняють у навчальний та робочий час¹.

Розподіл вчинення злочинів за порами року виявляє певну тенденцію

¹ За даними офіційної статистики, але за даними нашого дослідження вчинення 27,5% - скоюються злочини з 8 до 18 години, 32,5% - з 22 до 6 години, 30,5% - з 18 до 22 години.

– небезпечним періодом є зимово-весняний, найбільше скоєння злочинів припадає на лютий, березень, найменше - листопад, грудень.

За ознакою статі злочинні групи неповнолітніх на одностатеві (переважно чоловічої статі та змішані (беруть участь особи чоловічої і жіночої статі). Питома вага цих угруповань різна. Переважна частина злочинних груп молоді складається з осіб чоловічої статі. Так, серед вивчених нами груп чоловічі становили – 78%, 18% складали змішані групи і лише 6 % жіночі.

Частка жіночої злочинності за останні 15 років збільшилася приблизно в 1,6 рази. Особи жіночої статі ведуть себе у злочинній групі так, що викликає, з одного боку, своєрідне схвалення членів групи, які підтримують їх розбещеність, а, з іншого - вважають їх соціально ущербними. Це створює навколо дівчат обстановку духовної ізоляції. Тому в своїх міжособистісних стосунках вони тримаються одна за одну і карають тих, хто хотів би змінити їх поведінку.

Для змішаних та жіночих злочинних груп характерно скоєння різноманітних злочинів з великою підступністю, жорстокістю, цинізмом. Вважаємо, що підлітки та дівчата провокують один одного до таких дій. Тут проявляється витончений міжстатевий механізм самоствердження, який спонукає осіб чоловічої статі до таких злочинів, які б отримали схвалення жіночої частини групи, і навпаки. Частіше (в 81 % випадків) лідерами у змішаних злочинних групах є особи чоловічої статі. Але зустрічаються угруповання де лідерами є дівчата. Вони беруть на себе роль «атаманш», насаджують особливу морально-психологічну атмосферу в групі. При жіночому лідерстві скоювані групою злочини відрізняються більш жорстоким ставленням до її жертв.

Дослідження показують, що питома вага злочинів осіб чоловічої статі серед неповнолітніх перевищує її питому вагу серед населення цієї вікової групи. Частка жінок, які скоюють злочини, навпаки, значно менша. Але це не означає, що кількість скоєних дівчатами злочинів не збільшується. Так,

з 2000 року по 2009 рік злочинність серед молодих жінок зросла на 56,2 %¹.

8.2. Причини та умови злочинів, що вчиняються неповнолітніми

Вплив соціальних умов життя та його протиріч на характер морального формування особи молодшої людини є визначальним і там треба шукати детермінанти злочинності взагалі і неповнолітньої зокрема.

Кримінологічна детермінація є різновидом соціальної детермінації. До процесу детермінації належать причини, умови, корелянти. Детермінація включає різні зв'язки: причинно-наслідкові, кореляційні, функціональні, зв'язки стану, структурно-системні тощо. Система охоплює усі три види детермінації у часі: детермінація минулого, теперішнього та майбутнього і є різновидом соціальної, статистичної (ймовірної), ідеально-цільової детермінації.

Причинами та умовами злочинності є система соціально-негативних явищ та процесів, які її детермінують як свій наслідок. Причини та умови злочинності не випадковий механічний набір детермінант злочинності, а система, яка являє собою єдність та цілісність взаємодіючих підсистем та елементів, які розташовані в певній ієрархії та підрядності рівнів. Причини – це явища (системи), що породжують інші явища (системи) – наслідок. Причинний зв'язок – зв'язок генетичний. При визначенні того, що було причиною, а що наслідком, треба виділити два основних елементи, один з яких «причина», а інший – «наслідок». До причин протиправної поведінки необхідно відносити соціально-психологічні детермінанти, які складаються з таких елементів, як економічна, політична, правова, побутова психологія на різних рівнях суспільної свідомості.

Взаємодія умов та причин побудована за типом детермінації минуло-

¹ За даними кримінальної міліції у справах дітей., офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

го теперішнього. У залежності від цього умови поділяються на дві групи: а) умови виникнення (формування) причини; б) умови забезпечення результативного процесу заподіяння¹.

Третім видом детермінант є корелянти. Їх зв'язок з наслідком – кореляція. Це багатofакторна детермінація у масовидних системах, за допомогою якої зміни одних факторів у бік збільшення або зменшення викликають зміни інших факторів. Це зв'язок відповідності, більш або менш синхронної взаємозалежності декількох явищ один від одного. У цьому зв'язку синтезуються необхідність і випадковість, можливість і дійсність, причини і наслідки, визначеність і невизначеність, однозначність і неоднозначність². Кореляційний детермінізм відіграє значну роль у масовидних явищах, до яких належить і злочинність. Визначення наявності або відсутності кореляції між явищами, що вивчаються, складають обов'язковий етап, який попереджає дослідження причинної та обумовленої детермінації.

Кожний конкретний злочин викликається не одною ізольованою причиною, а сукупністю детермінант (факторів), які діяли у різний час та в різних умовах. Але при усій складності взаємодії цих факторів їх можна певним чином класифікувати, виділити основні, вирішальні.

Як і кожний свідомий людський вчинок, злочин має своїм безпосереднім та найближчим джерелом суб'єктивний вольовий акт – рішимість скоїти те чи інше діяння. Вольовий акт при скоєнні злочину, як правило, результат взаємодії двох груп факторів: асоціальних поглядів та установок даної особи і конкретної життєвої ситуації, в якій вона знаходилася перед вчиненням злочину. Тобто, об'єктивна дійсність детермінує, визначає поведінку людини: безпосередньо (вплив ситуації) та опосередковано (попереднє формування особи). Співвідношення ролі вказаних чинників у кожному разі може бути різним. У більшості випадків головну

¹ Парнюк М.А. Принцип детерминизма в системе материалистической диалектики. -К., 1972, -С. 22; Кузнецова Н.Ф. Проблемы криминологической детерминации. -М., 1984, -С.14.

² Яцковский С.Г. Функциональная связь, корреляция и причинность. – В кн.: Категории причинности в диалектической концепции связи. -Свердловск, 1974, -С. 146.

роль відігравало негативне формування особи. Саме моральне виховання є тим фактором, який визначає весь життєвий шлях людини, характер її поведінки, а інколи й конкретні вчинки. Криміногенний вплив зовнішніх обставин може призвести до скоєння злочину лише особою, яка не володіє твердими моральними принципами. У тих випадках, коли злочинний намір сформувався та людина почала скоювати злочин, її діяльність може призвести до необхідного результату лише у тому випадку, якщо в оточуючій дійсності є сприятливі умови.

Виявлення детермінант, які сприяють вчиненню злочинів неповнолітніми, важливо для розробки необхідних профілактичних заходів.

На нашу думку детермінанти, що обумовлюють злочинність дітей, поділяються на групи:

1. Фактори, які формують особу молодого правопорушника (негативний вплив родини, безпосереднього оточення, засобів масової інформації, недоліки шкільного, побутового виховання тощо).

2. Умови, що сприяють скоєнню злочинів (недоліки організаційного характеру, які допомагають особам і з уже сформованою антисуспільною орієнтацією «технічно» здійснити злочинні наміри.

3. Обставини, пов'язані з поведінкою жертв злочинів.

Формування особи відбувається під впливом усього комплексу відносин, в які вона вступає з іншими людьми. У свідомості людини немає таких явищ, які були б «первинними», а не результатом її життєдіяльності. Внутрішній зміст людини визначається його відносинами, в які він вступає з іншими особами, особливостями його життя та діяльності.

Фактори, які сприяють формуванню протиправної поведінки неповнолітнього, потрібно шукати насамперед в конкретному соціальному середовищі, яке його оточує. Важливе місце у визначенні детермінант, що сприяють злочинності неповнолітніх займають недоліки сімейного виховання. Формування особи неповнолітнього починається у соціальній групі – сім'ї. Виховання включає в себе комплекс різноманітних заходів по профілактиці

правопорушень, як аспект що забезпечує ефективність виховної діяльності. Це дозволяє розглядати детермінанти, що обумовлюють протиправну поведінку неповнолітніх в плані вияву негативних сторін взаємодії соціального середовища та особистості, маючи на увазі необхідність детального аналізу процесів, що відбуваються в суспільстві.

Негативні процеси соціального й економічного характеру, які супроводжують трансформацію нашого суспільства, суттєво послабили сім'ю як соціальний інститут, який покликаний забезпечувати фізичний, інтелектуальний та моральний розвиток дітей. Протягом реформ рівень життя населення України зменшився на 30%, що значно збільшило кількість сімей, які опинилися в скрутних матеріальних умовах. Нині більша половина дітей живе в незабезпечених сім'ях. У них складна психологічна обстановка, яка сприяє інтенсивному розпаду сімей, уходу з них дітей і підлітків, що веде до подальшого зростання бездоглядності. Ці діти опиняються в скрутному матеріальному становищі і поповнюють «групу ризику» та контингент неповнолітніх правопорушників, у таких підлітків виникає почуття власної «ущербності», і, на основі цього, виробляється негативне ставлення до оточення, прагнення реалізувати свої плани в неформальній компанії, яка теж впливає на них негативно.

Неблагополучні сім'ї зустрічаються і в повних сім'ях з двома батьками. Криміногенний вплив таких родин пов'язаний насамперед з дефектами обстановки в них, прояви яких дуже різноманітні: це і скоєння злочинів батьками або членами сім'ї; п'янство та алкоголізм, розбещена поведінка; систематичні конфлікти, що перетворюються в сварки, скандали; ухилення від виховання та матеріального забезпечення дітей. За результатами дослідження кожний другий-третій неповнолітній злочинець протягом тривалого періоду свого життя зазнавав впливу одного або кількох з цих факторів¹.

¹ Миньковский Г.М. Неблагополучная семья и противоправное поведение: Социологические исследования, 1982, № 2, -С. 106.

Головне місце у моральному формуванні особистості неповнолітнього займає родина. Саме в родині у зв'язку зі складністю та тривалістю процесу виховання дітей частіше проявляються ті негативні наслідки соціальних процесів та явищ, які в багатьох випадках обумовлюють протиправну поведінку молоді.

Поняття «сімейне неблагополуччя» – комплексне, воно охоплює різноманітні негативні характеристики сім'ї, недоліки не тільки її структурного складу, але й стан внутрісімейних стосунків, характер відносин членів родини з зовнішніми соціальними інститутами.

Стійкі негативні характеристики сім'ї створюють реальну загрозу для морального формування підлітків, якщо недоліки сімейного виховання не заповнюються іншими інститутами соціалізації.

Конфліктний клімат в середині родини породжує у членів родини потребу у заміні сімейного спілкування позародинними контактами, у підлітків – утеча з дому. Звідси виникає потреба у спілкуванні з собі подібними в антисоціальних угрупованнях. Найбільш небезпечними є криміногенні та правопорушливі сім'ї, які ціннісними орієнтаціями та установками, що в них існують можуть сприяти формуванню антисупільних установок.

Криміногенна сім'я – така, члени якої вчинюють злочини. Кримінологічні дослідження визначили, що судимість будь-якого члена сім'ї (частіше це батьки, старший брат) збільшує вірогідність скоєння іншими членами родини злочинів, найчастіше неповнолітніми.

Правопорушлива сім'я – це така сім'я, члени якої допускають різні незлочинні правопорушення, що здатні перерости в злочини, наприклад, дрібне хуліганство, незаконні валютні операції і т.ін.

Антисоціальні потреби та стереотипи поведінки в криміногенних та протиправних сім'ях передаються шляхом передачі особистого негативного досвіду членами родини. Високий рівень конформності, можливість впливу на підлітків, наслідування дій дорослих сприяють перейняттю такого

досвіду.

Аморальна сім'я характеризується порушенням етики внутрішньосімейних відносин – систематичні сварки на очах у дітей, пияцтво, ухилення від виконання сімейних обов'язків і т. ін.

Проблемна сім'я характеризується хронічною соціально-психологічною напруженістю, яка викликана різноманітними об'єктивними або суб'єктивними причинами. У таких родинах батьки не можуть, хоча й бажають, правильно виховувати дітей. Це породжує бездоглядність підлітків, зміну інтересів підлітків на дворове оточення.

Антисупільна протиправна поведінка батьків негативно впливає як на фізичний, так і на морально-психологічний розвиток неповнолітніх та молоді, породжує обстановку моральної безвідповідальності і стає основною причиною прояву у дітей та підлітків пристрасті до алкоголю. Поруч зі сварками між дорослими членами сім'ї, скандалами, які переходять в бійки, взаємними образами чиниться биття неповнолітніх дітей. Дітей виганяють з дому, вони змушені тинятися на вулицях, по під'їздах та вокзалах. У таких умовах підлітки, на відміну від своїх одноліток, які мають нормальну моральну обстановку життя та виховання в родині, виростають психічно неврівноваженими, агресивними. Вони з раннього віку стають недовірливими до оточуючого середовища, ухиляються від навчання, скоюють різні правопорушення.

Негативно позначається на підлітках порочні методи їх виховання, фізичне покарання, надмірне потурання їм або, навпаки, зайва суворість, застосування кожним з батьків протилежних методів впливу. Поведінка дітей – це поведінка самотійних індивідів. Виховання лише тоді справляє позитивний вплив, коли сама дитина усвідомлює обґрунтованість і справедливість вимог вихователя. Цієї мети, природно, не можна досягти, застосовуючи неправильні методи виховання. Несправедливе фізичне покарання робить дитину злою, потайною, а балування сприяє егоїзму, впертості та індивідуалізму, тобто настають результати прямо протилежні

тим, яких намагалися досягти батьки.

Негативний вплив таких родин розповсюджується не тільки на одного, або декілька своїх дітей, але й на певну кількість підлітків, з якими ці батьки та діти знаходяться в безпосередньому контакті за місцем проживання, навчання та роботи.

Недоліки виховання в сім'ї проявляються не лише в поганому впливі батьків на дітей, а й в самоусуненні від постійної особистої участі у вихованні дітей, у мовчазному санкціонуванні випадків їх аморальної поведінки, у відсутності турботи про їх навчання, працевлаштування, культуру поведінки, коло інтересів тощо.

За останній час з'явилася нова тенденція, коли багатодітні сім'ї прагнуть влаштувати дітей в дитячі будинки шляхом відмови від них, через великі витрати на їх утримання. У регіонах де зупинилося виробництво та спостерігається масове безробіття, соціальне сирітство при живих батьках зросло в два рази.

Криміногенна сімейна обстановка призводить до того, що дітям з самого раннього дитинства прищеплюються скривлені моральні переконання та ідеали, в них формуються гіпертрофовані потреби, виробляються протиправні способи їх задоволення. Навіть тоді, коли батьки свідомо не навчають свою дитину зразкам антигромадської поведінки, то її до цього штовхають самі умови життя даної родини, її побут, традиції, моральна атмосфера, ціннісні орієнтації. Негативні сімейні умови накладають свій відбиток на подальшу поведінку підлітка у школі, колективі, серед друзів.

Сама обстановка у неблагополучній родині робить становище дитини важким, його особистість постійно принижується. І багато правопорушень, що скоюються підлітками з таких сімей, є своєрідною формою протесту або самозахисту від посягань на їх особистість з боку батьків, які не рахуються з інтересами та потребами своїх дітей.

Неблагополучна родина – це те мікросередовище, де здійснюється десоціалізація індивіда. З кримінологічної точки зору, вона виступає як: а)

джерело виникнення важковиховуваності у дітей і підлітків; б) мала група, що безпосередньо формує особу злочинця; в) мікросередовище, яке криміногенно впливає на інших дітей і підлітків, які контактують з даною родиною¹.

Вікова психологія, як одна з галузей психології, що вивчає закономірності становлення психічних процесів та властивостей особистості виходить з того, що «безпосередніми рушійними силами розвитку дитини, підлітка, молодої людини є діалектичне протиріччя між новим і старим, що виникають в процесі виховання та навчання (протиріччя між новими потребами, що породжуються діяльністю, та можливостями їх задоволення; між фізичними та психічними можливостями підлітка, що зросли, - та старими формами взаємовідносин, що склалися, та видами діяльності; між зростаючими вимогами з боку суспільства, колективу, дорослих та наявністю рівня психічного розвитку»².

Розвиток особи нерозривно пов'язаний з багатьма соціальними факторами. Цей зв'язок у віковому розвитку психіки людини точно вивчив К.Є.Ігошев при дослідженні особливостей фізичного розвитку неповнолітнього у формуванні протиправного умислу «належить виходити з того, що особливості організації нервової системи впливають на форму прояву та функціонування тих, або інших психічних рис, зміст яких визначається соціальними факторами»³. На нашу думку, таким же чином пов'язано біологічне та соціальне у віковому розвитку існування особи. Особливість розвитку потреб в перехідному віці визначає особливість форми прояву буття молодої людини, а зміст цього визначається таким фактором законне чи незаконне задоволення своїх потреб.

Ці протиріччя, що характерні для всіх вікових етапів, найбільше значення мають при визначенні обставин формування протиправної

¹ Миллер А.Й. Противоправное поведение несовершеннолетних (генезис и ранняя профилактика). -К., 1985 . -С.91.

² Чудновский В.Э. Нравственная устойчивость личности. Психологическое исследование. -М., 1981, -С. 180.

³ Игошев К.Е. Опыт социально-психологического анализа личности несовершеннолетних правонарушителей. -М., 1967, -С. 15.

поведінки неповнолітніх. Молоді люди в силу особливостей свого віку мають специфічний соціально-психологічний склад, який проявляється у підвищеній емоційності, гострій сприйнятливості, вразливості, рухливості.

Обставини, що сприяють асоціальному формуванню особи в сім'ї: а) неповна родина або інші обставини, які перешкоджають здійсненню повсякденного нагляду за дітьми, - відсутність одного з батьків, хвороба батьків, тощо); б) невиконання батьками своїх обов'язків по необхідному вихованню дітей, неувага до їх інтересів, грубість, деспотизм батьків; в) наявність у сім'ї асоціальних поглядів; г) негативний приклад батьків або інших членів сім'ї: сварки, скандали, алкоголізм, наркоманія; д) втягнення дітей у жебрацтво, проституцію, крадіжки та інші форми злочинної діяльності.

Конкретні життєві ситуації часто характеризуються тим, що потребують від особи певної лінії поведінки, прийняття того чи іншого рішення. При цьому об'єктивно можливо прийняття декілька рішень, але при розгляді злочинної поведінки неповнолітніх необхідно зазначити, що найчастіше для вирішення життєвих проблем обирається злочинний шлях.

Необхідно відзначити і той факт, що неповнолітні (у порівнянні з іншими віковими групами населення) менш стійка проти різного роду криміногенних впливів.

Формування антисуспільної спрямованості особи починається з незначних, на перший погляд, порушень соціальних норм. З концентрацією негативних рис виникає деформація особистості, яка в певний момент може перерости в антисуспільну поведінку. Початковим етапом у формуванні протиправної поведінки є те, що підліток з антисуспільними потягами залишається у стані вакууму позитивного середовища, яке компенсується контактами з колом осіб, собі подібних. У такому середовищі підліток знаходить співчуття та моральну підтримку, може не турбуватися про осуд, обговорювати свої особисті проблеми, які зрозумілі таким же молодим людям. Участь у групі, з одного боку, поглиблює деморалізацію особи, а з

іншого – посилює загальну активність її членів. В результаті спільні дії підлітків та молоді стають все більш небезпечними, переходячи від асоціальних до злочинних. Так, алкогольні або наркотичні ексцеси неповнолітніх - це засоби «дорослого» самоствердження, проведення дозвілля, вільного спілкування. Вони групові за своїм характером. Помилково вважати, що є лише один канал зв'язку злочинності неповнолітніх з алкоголізмом, а саме - скоєння злочину в нетверезому стані за формулою: алкогольне (наркотичне) сп'яніння - втрата соціального контролю - злочин. Але тільки 30-35 % злочинів скоюються особами в стані алкогольного сп'яніння. Разом з тим, більше 35 % корисливих злочинів вчиняються неповнолітніми у тверезому стані, для отримання коштів на придбання спиртного. Тут вже діє зворотній зв'язок між груповими злочинами та алкоголізацією неповнолітніх: потреба в алкоголі – корисливий злочин - алкогольне сп'яніння. Важливі й інші соціально-психологічні механізми взаємозв'язку алкоголізму (наркотиків) і злочинів, що вчиняються неповнолітніми. Так потреба у «дорослому» самоствердженні спонукає до участі в групових алкогольних (наркотичними) ексцесах, які закінчуються злочинами: потреба в самоствердженні - групове вживання - груповий злочин.

Як ми вже відзначали, формуванню злочинних груп неповнолітніх передуює стихійне утворення дозвільних груп, які внаслідок криміногенних факторів (бездоглядність, негативний вплив дорослих, відсутність корисних занять тощо) переростають у кримінальні. Саме формування антисупільних груп неповнолітніх обумовлено способом задоволення потреб, спільного проведення дозвілля, де члени цих груп мають обмежені інтереси, не вміють організувати свій вільний час, на початку своєї діяльності членами таких груп скоюються дрібні правопорушення.

Вся молодь в процесі соціалізації об'єднується в групи для самоствердження особи та спілкування з однолітками. Але тільки для груп з антисупільною спрямованістю характерно скоєння правопорушень та

злочинів. Членами таких угруповань стають неповнолітні люди, які не змогли проявити себе в групах, діяльність яких є соціально корисною, тобто у яких були конфлікти в сім'ї і навчальних закладах.

Злочинна група, до якої належить особа, активно впливає на неї, прищеплює їй антисуспільні погляди, заохочує на скоєння правопорушень, сприяє швидкому процесу «перевиховання».

На кожному етапі формування злочинної групи неповнолітніх ще є можливість повернення її до позитивного розвитку, але для цього потрібні певні зусилля, які відповідають зміні умов функціонування. Але якщо така дозвільна група надана сама собі, вона частіше переростає в антисуспільну.

Неповнолітні не захищені також від впливу криміналітету, який активно втягує їх у свою сферу, опікується ними і використовує у злочинних цілях. Проблема попередження дитячої наркоманії, бездоглядності, безпритульності є сьогодні надзвичайно гострою. Зросла кількість дітей-жебраків.

Дозвільні групи підлітків виникають стихійно і особи, що входять до них, проводять у них весь свій вільний час. Це визначається специфічними потребами підлітків у спілкуванні з ровесниками. Підлітки охоче беруть участь в неформальних групах тому, що це не потребує особливих здібностей, спеціальних знань. Крім цього, участь в такій групі задовольняє потребу до активного спілкування, створює можливість для самоствердження. При бажанні заслужити визнання, підліток пристосовується до законів, що панують в групі, це сприяє зростанню його конформності. А це обумовлює скоєння підлітком таких дій, які він не здійснив би сам.

Внутрішньогрупові норми антисуспільних груп, хоча й протирічать офіційним, але прямо не спрямовані на злочинну поведінку. Тому члени таких груп скоюють злочини у конфліктних ситуаціях або при сприятливих умовах.

Підсумовуюче сказане, можна зробити висновок про те, що основними детермінантами злочинності неповнолітніх є: низький матеріальний і

духовний рівень життя переважної частини населення України; труднощі в оволодінні професією та працевлаштуванням молоді; відсутність налагодженої системи культурного дозвілля; десоціалізація особи в процесі негативного сімейного виховання; криміногенний вплив на підлітків неформальних груп молоді; втягнення неповнолітніх у злочинні групи дорослими особами з кримінальним досвідом.

8.3. Заходи профілактики злочинів, що вчиняються неповнолітніми

Злочинність неповнолітніх є складовою частиною загальної злочинності тому їй стосується і загальносоціальні заходи превенції¹.

Профілактична діяльність у широкому розумінні розглядається, як один із засобів соціального регулювання суспільних відносин з метою ліквідації детермінант злочинності, як взаємодії заходів економіко-соціального, виховно-педагогічного, організаційного та правового характеру, як поєднання різних рівнів попередження злочинності².

Докорінні соціально-економічні зміни в Україні, криза традиційних інститутів соціалізації молодого покоління, порушення механізму спадкоємності поколінь, відчуження неповнолітніх від культури, ціннісних орієнтацій юнаків та дівчат в сфері праці, відсутність певних політико-правових основ роботи з неповнолітніми, доводять, що нині виникла потреба не тільки вирішувати окремі проблеми підлітків, а й виділити молодіжну політику у самостійний, специфічний, пріоритетний напрямок у діяльності держави. Її головним завданням при цьому має бути створення відповідних умов, здатних максимально стимулювати власні творчі сили молодої особи, дати простір до її саморозвитку і самореалізації для активної участі у становленні України як самостійної держави, її духовного відродження.

¹ Терміни «попередження», «профілактика», «превенція» і «запобігання» ми вживаємо як ідентичні, оскільки всі вони є синонімами і означають одне й те саме - щось упередити, не допустити.

² Під такими системами В.Г.Афанасьєв розуміє системи, в яких вибір заходів досягнення мети фіксований. Афанасьєв В.Г. Системность и общество. -М., 1980. – С. 51-52.

Система заходів попередження злочинності неповнолітніх базується на засадах загальносоціального характеру, які призначені забезпечити необхідний рівень добробуту, культури, виховання та навчання молодих людей. Ця система заходів:

- діє у співвідношенні з соціальною, економічною, молодіжною, карною політикою держави, яка реалізується через низку цільових програм надання матеріальної та іншої допомоги сім'ям і дітям, попередження бездоглядності та правопорушень серед неповнолітніх;
- має самостійну законодавчу базу — комплекс правових актів, що регулюють питання створення оптимальних умов життя, виховання дітей і молоді, захисту їх прав та інтересів, нейтралізації негативного впливу на них, запобігання бездоглядності, аморальним проявам і т.інш.;
- забезпечує діяльність усіх суб'єктів профілактики злочинів серед неповнолітніх, яка спирається, на відповідну інформаційно-аналітичну базу та забезпечується бюджетним фінансуванням.

Наявність особливостей у системі заходів боротьби зі злочинністю неповнолітніх пов'язана також зі специфікою правового та фактичного становища неповнолітніх, як вікової групи населення, що найбільш гостро відчуває формуючий вплив негативних факторів соціального середовища, специфікою детермінант злочинності, а також особистісних якостей молодих злочинців. Попередження цієї злочинності планується і проводиться на різних рівнях та напрямках, по відношенню до різних контингентів неповнолітніх і молоді й характеризується значним діапазоном загальновиховних, профілактичних, а також спеціальних каральних заходів. За цільовою спрямованістю вони повинні запобігати їх протиправним діям, припиняти їх, а також не допускати можливість рецидиву. Ці заходи здійснюються стосовно основних сфер виховання неповнолітніх за допомогою специфічних засобів, характерних для органів, які беруть участь у цій діяльності. Мова йде про цілеспрямовану роботу щодо ліквідації недоліків у галузі сімейного, шкільного, трудового виховання неповнолітніх, організації їх дозвілля, а

також підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів, що проводять боротьбу зі злочинністю.

В основі застосування загальносоціального запобігання злочинності неповнолітніх покладена державна політика щодо неповнолітніх та молоді.

У 2009 році була прийнята Загальнодержавна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини»¹ на період до 2016 року. Програма має на меті об'єднати в єдину систему зусилля держави щодо захисту прав дітей. І відповідно до цього визначено чотири пріоритетні напрями діяльності: пропагування здорового способу життя; забезпечення можливості здобувати високоякісну освіту; захист дітей від жорстокого поводження, насильства та експлуатації; боротьба з ВІЛ/СНІДом, а також передбачено глобальний план дій, орієнтований на розвиток і захист прав та інтересів підростаючого покоління, і завдання, які світова спільнота має виконувати для дітей та разом з дітьми. У пункті Плану 4.8. Захист прав дітей, які вчинили правопорушення визначено мету – профілактики правопорушень з боку дітей, значне зменшення кількості злочинів, вчинених дітьми, приведення умов їх утримання у спеціальних установах для дітей у відповідність із міжнародними стандартами. Основними завданнями профілактичної діяльності є активізація профілактичної роботи з метою запобігання правопорушенням у дитячому середовищі, для чого: запровадити у практику новітні методи та форми роботи з дітьми, схильними до правопорушень; підвищити рівень обізнаності дітей шкільного віку з правових питань; вдосконалення моніторингу щодо: стану дитячої злочинності та злочинів, вчинених проти дітей; стану дотримання прав, а також створення умов для перебування дітей у приймальниках-розподільниках для дітей органів внутрішніх справ, слідчих ізоляторах, спеціальних виховних установах Державного департаменту України з питань виконання покарань, школах соціальної реабілітації та професійних

¹Закон України Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2009, N 29, ст.395.

училищах соціальної реабілітації органів освіти; забезпечення соціального патронажу дітей, які відбувають покарання у спеціальних виховних установах Державного департаменту України з питань виконання покарань або звільнені з них, для чого: забезпечити дотримання прав на житло відповідно до законодавства України для неповнолітніх, звільнених із спеціальних виховних установ Державного департаменту України з питань виконання покарань, а також влаштування їх на роботу чи на навчання; вжити заходів щодо зменшення кількості випадків повторного вчинення злочинів дітьми до кінця 2016 року не менш як на 20 відсотків; вивчити можливість створення системи ювенальної юстиції в рамках проведення реформи судової системи з метою поліпшення національного законодавства у сфері захисту прав дітей, удосконалення превентивної та профілактичної роботи з метою запобігання вчиненню дітьми злочинів та інших правопорушень, створення ефективної системи реабілітації неповнолітніх правопорушників.

Державна молодіжна політика¹ — це системна діяльність держави у відносинах з особистістю, молоддю, молодіжним рухом, що здійснюється в законодавчій, виконавчій, судовій сферах і ставить за мету створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов та гарантій для життєвого самовизначення, інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу як у власних інтересах, так і в інтересах України. Головними завданнями державної молодіжної політики є: вивчення становища молоді, створення необхідних умов для зміцнення правових та матеріальних гарантій щодо здійснення прав і свобод молодих громадян, діяльності молодіжних організацій для повноцінного соціального становлення та розвитку молоді; допомога молодим людям у реалізації й самореалізації їх творчих можливостей та ініціатив, широке залучення юнаків і дівчат до активної участі у

¹ Декларація Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні». Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

національно-культурному відродженні українського народу, формуванні його свідомості, розвитку традицій та національно-етнічних особливостей; залучення молоді до активної участі в економічному розвитку України; надання державою кожній молодій людині соціальних послуг по навчанню, вихованню, духовному і фізичному розвитку, професійній підготовці; координація зусиль усіх організацій та соціальних інститутів, що працюють з молоддю.

Принципами державної молодіжної політики є: повага до поглядів молоді та її переконань; надання права і залучення молоді до безпосередньої участі у формуванні й реалізації політики та програм, що стосуються суспільства взагалі і молоді зокрема; правовий та соціальний захист молодих громадян, перш за все осіб, які не досягли 18 років, з метою створення необхідних стартових можливостей для їх повноцінного соціального становлення та розвитку; сприяння ініціативі та активності молоді в усіх сферах життєдіяльності суспільства.

Профілактика злочинності неповнолітніх включає в себе систему методів, форм та заходів профілактичної діяльності, яка належить до більш широкої соціальної діяльності щодо попередження усієї злочинності молоді, що є одним з основних напрямків боротьби зі злочинністю в цілому.

Наявність особливостей при застосуванні заходів профілактики визначається специфікою правового і фактичного становища неповнолітніх як соціально-вікової групи суспільства, що знаходиться в стані інтенсивного розвитку та формування, специфікою причин злочинності, а також особистісних якостей неповнолітніх.

В основі профілактичної діяльності лежать Закони України «Про освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» Кодекс законів про шлюб і сім'ю, Кодекс законів про працю, Житловий кодекс, законодавчі акти щодо захисту дітей, які постраждали від Чорнобильської катастрофи, дітей-інвалідів, дітей-сиріт і дітей, що залишилися без піклування батьків, а та-

кож правові акти стосовно захисту дітей і підлітків від злочинного впливу дорослих елементів, які втягують неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність (пияцтво, наркоманію, проституцію тощо), виготовляють і розповсюджують порнографічну продукцію і видання, що пропагують насильство, жорстокість, сексуальну розпусту.

Одним з важливих показників цивілізованості суспільства є ставлення до освіти. Однак сьогодні лише кожна третя молода людина вважає пріоритетною сферу освіти. Це пояснюється тим, що її престиж досить низький, немає належного зв'язку між освітою людини і характером її праці.

У реальному житті відбувається процес «згортання» цілеспрямованого виховання як у школі, так і позашкільних закладах. У зв'язку з цим, старшокласники часто потрапляють під вплив примарних цінностей і розуміють життєдіяльність як необхідність «зробити гроші» за будь-яких обставин, не замислюючись над моральним боком справи.

Якщо раніше державою здійснювався жорсткий контроль за працевлаштуванням випускників шкіл, профтехучилища, на непрацюючих впливали як державні, так і громадські організації, то тепер ця система повністю розпалася. Нині жодна державна структура, не володіє даними про працевлаштування випускників 9-11 класів та професійних навчальних закладів і відповідальності за їх подальше місце в суспільстві не несе. Кримінальна міліція у справах дітей виявилася неспроможною впливати на ці процеси, а тому і попереджувати вчинення цією категорією осіб правопорушень. Адже безробіття і злочинність - це саме ті взаємозалежні соціальні явища.

Законодавство України наділяє громадян правами, покликаними забезпечити їх конституційне право на охорону здоров'я. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» визначає здоров'я як стан повного душевного і фізичного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних дефектів, і тому охорона здоров'я підрастаючого покоління виявляється не тільки в задоволення фізичного, але й соціального і психічного (душевного) здоров'я. Цьому сприяють центри медико-

соціальної реабілітації дітей, основним завданням яких є лікування, психосоціальна реабілітація і корекція поведінки тих, які потребують її внаслідок вживання алкоголю, наркотиків, психотропних речовин, а також неповнолітніх з девіантними формами поведінки. У своїй діяльності центри повинні взаємодіяти з місцевими органами державної виконавчої влади, місцевого самоврядування, соціальними службами молоді, органами охорони здоров'я, правоохоронними органами, навчально-виховними закладами та іншими суб'єктами виховно-профілактичної і лікувально-реабілітаційної роботи.

Законом України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» передбачена система соціального захисту дітей. Під цим розуміється комплекс заходів і засобів соціально-економічного та правового характеру, здійснення яких покладається на суб'єктів, зазначених у законі, щодо забезпечення прав дітей на життя, розвиток, виховання, освіту, медичне обслуговування, надання матеріальної підтримки. А також визначено система соціальної профілактики, як вид соціальної роботи, спрямованої на запобігання складним життєвим обставинам сімей, дітей та молоді, аморальній, протиправній поведінці в сім'ях. Законом передбачено виявлення будь-якого негативного впливу на життя і здоров'я дітей та молоді і запобігання такому впливу та поширенню соціально небезпечних хвороб серед дітей та молоді. Основними напрямками державної політики у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю є розроблення та реалізація загальнодержавних, регіональних програм соціальної підтримки сімей, дітей та молоді, соціального становлення молоді та інших програм стосовно сімей, дітей та молоді. Визначено напрямки соціальної профілактики в сімейному, дитячому та молодіжному середовищі – комплексні заходи, спрямовані на запобігання сімейному неблагополуччю, соціальному сирітству, насильству в сім'ї та жорстокому поводженню з дітьми, найгіршим формам дитячої праці, системний облік і догляд за дітьми та молоддю, які виявили схильність до асоціальної поведінки, інформаційно-

просвітницьку, пропагандистську роботи в сім'ях, серед дітей та молоді за місцем проживання, навчання або роботи, спрямованої на формування в особистості стандартів позитивної поведінки, здорового способу життя.

Соціальне обслуговування родини та дітей сьогодні є складовою частиною нового напрямку соціальної політики. Суть цього обслуговування – адресна допомога на індивідуальному рівні у вирішенні життєвих проблем, починаючи з виплати грошової допомоги до надання психологічної, юридичної, соціально-побутової, одночасно з навчанням здатності актуалізувати внутрішній потенціал самодопомоги.

На нашу думку, головним завданням у справі поліпшення матеріального становища неповнолітніх є її забезпечення зайнятості. Сьогодні становище неповнолітніх на ринку праці, умови для її продуктивної зайнятості, професійної мобільності, в першу чергу, залежать від динаміки змін в економіці України. Неповнолітні як найменш кваліфікована, найменш професійно підготовлена частина робочої сили, є однією з найбільш соціально вразливих груп на ринку праці, особливо в умовах економічної кризи.

Виходячи з цього, необхідно використовувати в повному обсязі захищені робочі місця на підприємствах усіх форм власності; направлення на перенавчання молоді; приділяти особливу увагу працевлаштуванню неповнолітніх, які перебувають на профілактичному обліку в службах у справах дітей; посилити роботу органів прокуратури щодо виявлення та усунення порушень законодавства про працю.

Як вище зазначалося, однією з детермінант злочинності неповнолітніх є незадовільна організація вільного часу. Тому завданням відповідних державних органів, дитячих і молодіжних організацій має сприяти більш ефективна реалізація виробленої політики. Але треба зауважити, що через відсутність фінансування, низькою заробітньою платою, зношеність обладнання (матеріально-технічна база багатьох закладів культури не поновлюється понад 15 років, технічний стан близько 40 % установ визнаний аварійним). Міністерство культури практично не спроможне створити індустр-

рію дозвілля, яка б відповідала вимогам часу і могла привернути до себе увагу сучасних неповнолітніх.

Особливе значення зараз має виховання правової свідомості неповнолітніх, підвищення її правової культури. Для цього треба активізувати правову пропаганду серед учнівської молоді, створити умови для роботи спеціальних правових лекторіїв, семінарів, курсів, гуртків, проводити учнівські та студентські конференції з цієї тематики. Не повинні стояти осторонь і засоби масової інформації.

Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина, громадського порядку та посилення боротьби зі злочинністю» визначає вжиття додаткових заходів, спрямованих на забезпечення протидії злочинності та посилення боротьби з нею, зокрема, попередження насильства в сім'ї, запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності, втягненню неповнолітніх і молоді у злочинну діяльність; профілактики наркоманії та алкоголізму, пропагування здорового способу життя, вжиття превентивних заходів, спрямованих на формування негативного ставлення молоді і дітей до вживання наркотиків та алкоголю.

Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», прийнятий Верховною Радою 24 січня 1995 року, виходячи з Конституції України (254к/96-ВР) та Конвенції ООН про права дитини визначає правові основи діяльності органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей, на які покладається здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку.

Для його виконання були створені в системі державних органів нові структури: спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у справах сім'ї, дітей та молоді, уповноважений орган влади Автономної Республіки Крим у справах сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад;

кримінальну міліцію у справах дітей органів внутрішніх справ; приймальники-розподільники для дітей органів внутрішніх справ; школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти; центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я; спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України; притулки для дітей; центри соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка).

В Законі чітко визначені їх функціональні права та обов'язки. Ця система покликана вирішувати одне загальне завдання – захищати права і законні інтереси неповнолітніх, усунувши паралелізм і неузгодженість у роботі окремих ланок, які в тій чи іншій мірі причетні до цієї справи.

Спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у справах сім'ї, дітей та молоді, уповноважений орган влади Автономної Республіки Крим у справах сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей здійснює соціальний захист дітей та організацію роботи із запобігання дитячій бездоглядності, контроль за умовами утримання і виховання дітей у закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, бездоглядності, вчинення правопорушень, вживати заходів щодо їх усунення.

Кримінальна міліція у справах дітей є складовою частиною кримінальної міліції органів внутрішніх справ і створюється на правах самостійного підрозділу, і зобов'язана: проводити роботу щодо запобігання правопорушенням дітей.

Суди розглядають справи щодо неповнолітніх, які вчинили злочини, адміністративні правопорушення у віці від 16 до 18 років, про поміщення правопорушників, які не досягли 18 років, до приймальників-розподільників для дітей.

Спеціальні установи для дітей. Приймальники-розподільники для дітей, куди можуть бути доставлені діти віком від 11 до 18 років на термін до 30 діб, які: вчинили правопорушення до досягнення віку, з якого за такі

діяння особи підлягають кримінальній відповідальності, якщо є потреба - негайно ізолювати їх (за постановою органу дізнання, слідчого, санкціонованою прокурором, або за постановою суду); згідно з рішенням суду направляються у спеціальні установи для дітей; ті, хто самовільно залишили спеціальний навчально-виховний заклад, де вони перебували; перебувають у розшуку. Не підлягають поміщенню у приймальники-розподільники діти, які перебувають у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, психічно хворі з вираженими симптомами хвороби, діти, які вчинили правопорушення у віці, з якого за такі діяння можлива кримінальна відповідальність, крім випадків припинення кримінальної справи і направлення винних осіб у спеціальні установи для дітей за рішенням суду.

Загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації спеціальними навчально-виховними закладами для дітей, які потребують особливих умов виховання, до них направляють особи, які вчинили злочин у віці до 18 років або правопорушення до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність. До загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації направляються за рішенням суду діти віком від 11 до 14 років, а до професійних училищ соціальної реабілітації - віком від 14 років забезпечення соціальної реабілітації учнів, їх правового виховання та соціального захисту в умовах постійного педагогічного режиму.

Центри медико-соціальної реабілітації дітей, які вживають алкоголь, наркотики, а також для дітей, які за станом здоров'я не можуть бути направлені до шкіл соціальної реабілітації та професійних училищ соціальної реабілітації для створення умов і забезпечення лікування дітей від алкоголізму, наркоманії, токсикоманії та їх психосоціальної реабілітації і корекції. До них направляються діти віком від 11 років на підставі висновку медико-експертної комісії, але на термін не більше двох років.

Спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України це установи, в яких відбувають покарання неповнолітні

віком від 14 років, засуджені до позбавлення волі.

У притулки для дітей служб у справах дітей тимчасово розміщуються діти віком від 3 до 18 років, які опинились у складних життєвих обставинах. Основними завданнями притулків для дітей є соціальний захист дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, залишили сім'ї, навчальні заклади; створення належних житлово-побутових і психолого-педагогічних умов для забезпечення нормальної життєдіяльності дітей, надання їм можливості навчатися, працювати та змістовно проводити дозвілля.

Центри соціально-психологічної реабілітації передбачені для тривалого (стаціонарного) або денного перебування дітей віком від 3 до 18 років, які опинились у складних життєвих обставинах, надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги. Строк перебування дитини залежить від конкретних обставин, але не може перевищувати відповідно 9 і 12 місяців у разі стаціонарного і денного перебування.

Соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) соціального захисту для проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, безпритульних дітей віком від 3 до 18 років, надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової, інших видів допомоги та подальшого їх влаштування.

Система спеціальних державних органів, що створена зазначеним законом покликана займатися життєво важливими проблемами дітей та підлітків, які потребують турботи і захисту з боку держави від дня свого народження і до повноліття. Іншими словами, система державних органів повинна вирішувати питання не в цілому, не взагалі, а відповідно до кожної окремої дитини від народження до 18 років. У законі зазначено (ст. 3)¹ зміст

¹ Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей». Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс - <http://zakon1.rada.gov.ua>]

поняття профілактика правопорушень серед дітей, діяльність органів і служб у справах дітей, спеціальних установ для дітей, спрямовану на виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню дітьми правопорушень, а також позитивний вплив на поведінку окремих дітей на території України, в її окремому регіоні, в сім'ї, на підприємстві, в установі чи організації незалежно від форм власності, за місцем проживання.

Чинним законодавством, зокрема Законами України «Про судоустрій України»¹ та «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», передбачена можливість запровадження в судах спеціалізації суддів з розгляду конкретних категорій справ. Вагомим кроком до запровадження ювенальної юстиції є те, що на сьогодні положення зазначених законів реалізуються на практиці. Так, з метою забезпечення виконання судами вимог Конституції України, законів та міжнародних договорів з питань захисту прав неповнолітніх у кримінальному судочинстві з кінця липня 2005 року відповідно до рекомендацій Верховного Суду України у місцевих і апеляційних судах запроваджено спеціалізацію суддів щодо розгляду кримінальних справ про злочини, вчинені неповнолітніми. У липні 2005 року при судових палатах у кримінальних справах загальних апеляційних судів створені спеціалізовані колегії для розгляду справ неповнолітніх. При цьому судам рекомендовано постійно аналізувати й узагальнювати практику розгляду судами справ щодо неповнолітніх, уживати заходів для забезпечення їх прав у кримінальному судочинстві.

З метою надання судам роз'яснень з питань розгляду справ стосовно дітей для забезпечення однакового застосування законодавства Пленумом Верховного Суду України прийнято дві постанови: «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» (від 27 лютого 2004 року № 2) та «Про практику застосування судами України законодавства у справах

¹ Закони України «Про судоустрій України», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» [Електронний ресурс - <http://zakon1.rada.gov.ua>]

про злочини неповнолітніх» (від 16 квітня 2004 року № 5).

Судді, на яких наказами голів судів покладено обов'язок розглядати справи щодо неповнолітніх, проходять навчання в судах апеляційної та касаційної інстанцій і в плановому порядку підвищують свою кваліфікацію в Академії суддів України.

Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх визначаються розділом XV Кримінального кодексу¹. Порядок провадження в справах про злочини неповнолітніх визначається загальними правилами і розділом VIII Кримінально-процесуального кодексу². Положення VIII розділу застосовуються в справах про злочини осіб, які на момент провадження в кримінальній справі не досягли вісімнадцятирічного віку. Зокрема, відповідно до положень ст. 438 Кримінально-процесуального кодексу пред'явлення обвинувачення неповнолітньому та його допит провадяться за правилами, передбаченими статтями 140, 141, 142 і 143 цього Кодексу, у присутності захисника. У разі, коли неповнолітній не досяг шістнадцяти років або якщо неповнолітнього визнано розумово відсталим, при пред'явленні йому обвинувачення та його допиті на розсуд слідчого чи прокурора або за клопотанням захисника можуть бути присутні педагог або лікар, батьки чи інші законні представники неповнолітнього.

Згідно з положеннями ст. 439 Кримінально-процесуального кодексу, якщо неповнолітній брав участь у вчиненні злочину разом з дорослим, у кожному випадку повинна бути з'ясована можливість виділення справи про неповнолітнього в окреме провадження в стадії досудового слідства.

Ст. 441 Кримінально-процесуального-кодексу регламентується участь законного представника неповнолітнього підсудного в судовому розгляді. Так, на судові засідання викликаються батьки або інші законні представники неповнолітнього підсудного. При цьому законний представник

¹ Кримінальний кодекс України[Електронний ресурс - <http://zakon1.rada.gov.ua>]

² Кримінально-процесуальний кодекс України[Електронний ресурс - <http://zakon1.rada.gov.ua>]

підсудного має право заявляти відводи і клопотання, подавати докази, брати участь у дослідженні доказів. Законні представники підсудного перебувають у залі судового засідання протягом усього судового розгляду.

У виняткових випадках, коли участь законного представника в судовому засіданні може завдати шкоди інтересам неповнолітнього підсудного, суд має право своєю мотивованою ухвалою обмежити участь законного представника в тій чи іншій частині судового засідання або усунути його від участі в судовому розгляді й допустити замість нього іншого законного представника неповнолітнього підсудного.

Ст. 442 Кримінально-процесуального кодексу передбачено участь у судовому розгляді представників служби у справах дітей та кримінальної міліції у справах дітей. Про час і місце розгляду справи неповнолітнього суд повідомляє службу у справах дітей та кримінальну міліцію у справах дітей.

Суд має право викликати в судове засідання їх представників. Представник служби у справах дітей у судовому засіданні має право заявляти клопотання, ставити запитання підсудному, його законним представникам, потерпілому, свідкам, експертові та спеціалістові, висловлювати думку з приводу найбільш доцільної форми перевиховання підсудного.

У 2004 р. при Верховному суді України було створено робочу групу з питань реформи ювенальної юстиції в Україні, до якої увійшли представники Верховного суду, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства освіти та науки, Міністерства охорони праці та соціальної політики, Міністерства юстиції, Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту і громадських організацій. Робоча група підготувала концепцію створення й розвитку системи ювенальної юстиції.

Але, в Україні до цього часу відсутня цілісна система ювенальної юстиції. Поступово створюються лише окремі її елементи. Для повноцінного функціонування ювенальної юстиції необхідне ґрунтовне реформування правоохоронної та судової системи. Розроблений

Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини містить окремі завдання в напрямку створення ювенальної юстиції, а саме:

- розробку нормативно-правової бази для створення системи ювенальної юстиції;
- здійснення інституційного забезпечення системи ювенального правосуддя шляхом упровадження до 2016 року ювенального судочинства;
- забезпечення до 2016 року підготовки спеціалістів для системи ювенальної юстиції;
- забезпечення до 2016 року для кожної дитини, яка скоїла або підозрюється у скоєнні правопорушення, доступу до послуг адвокатів і соціальних працівників, інших спеціалістів на етапі досудового слідства, а також під час розгляду судових справ, у яких однією із сторін є дитина;
- підсилення ролі громадськості у профілактиці скоєння правопорушень, виправлення і ресоціалізації неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі, покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, і звільнених від виконання покарань.

Властиві судовому розгляду широка гласність, безпосередність та колегіальність дослідження обставин справи дозволяють не тільки глибоко, всебічно перевірити й об'єктивно оцінити зібрані на попередньому слідстві матеріали, але й встановити нові обставини, які не були предметом дослідження органу дізнання і слідчого. Важливо і те, що окремі обставини можуть бути предметом процесуального реагування тільки після констатації їх у встановленому судом порядку. Все це обумовлює самостійну роль суду в здійсненні профілактики злочинності неповнолітніх. Для забезпечення послідовності та узгодженості заходів попередження необхідно ще на стадії віддання до суду з'ясувати, наскільки повно та об'єктивно встановлені на попередньому слідстві причини та умови, які сприяють злочинам неповнолітніх, а також вжиті заходи їх нейтралізації.

Важливі функції в системі суб'єктів профілактики покладаються на прокурорів. Вони здійснюють нагляд за законністю діяльності усіх органів,

закладів, установ та посадових осіб як у плані виявлення обставин, які сприяли скоєнню злочинів, так і при проведенні профілактичних заходів поза рамками кримінального судочинства. Прокурор повинен також вивчати та узагальнювати матеріали про виконання вимог закону усіма суб'єктами профілактичної діяльності і за їх результатами вживати необхідні заходи реагування. Ці обов'язки випливають з повноважень прокурора як організатора координації діяльності усіх правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю.

Запобігання злочинності неповнолітніх це особливе питання для держави. Тому в сучасних умовах роль державних органів, що займаються проблемами дітей та молоді, незмірно повинна зростати, оскільки тільки держава може визначити соціальний статус неповнолітніх в суспільстві, забезпечити особистості можливість для всебічного розвитку, підвищення її загальнокультурного та професійного рівня.

Виходячи з вищевикладеного, на нашу думку, заходи загально-соціального попередження повинні бути спрямовані на: посилення роботи з неповнолітніми, які не працюють і не навчаються. Забезпечення збереження закладів освіти, розвиток і створення нових типів навчально-виховних закладів, організацію повноцінного дозвілля. Недопущення закриття та перепрофілювання дитячих позашкільних закладів (як державних так і комунальних). Забезпечення доступності закладів культури та відпочинку для сімей з дітьми (театрів, кіно- та концертних залів, баз літнього відпочинку, спортивно-оздоровчих таборів тощо), недопустимість використання державних об'єктів фізкультури і спорту не за призначенням. Відновлення мережі спортивних секцій та споруд за місцем проживання, у навчальних закладах, у сільській місцевості. Відновлення системи правового всеобучу за участю працівників органів юстиції, прокуратури, суду, внутрішніх справ, державного арбітражу, адвокатури, юридичних служб державних підприємств, органів освіти, культури.

Передбачення у програмах соціального і економічного розвитку регіонів спеціальних розділів, спрямованих на концентрацію наявних сил і засобів щодо запобігання бідності та безробіттю, диференційований підхід до забезпечення та підтримки рівня доходів сім'ї: надання соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, які тимчасово опинилися у скрутному становищі та з об'єктивних причин не можуть вийти з кризи власними силами (втрата годувальника, вимушена міграція, тощо); забезпечення гарантованого рівня матеріальної допомоги сім'ям, соціального, медичного, культурного і побутового обслуговування.

8.4. Роль ОВС у профілактиці злочинів, що вчиняються неповнолітніми

Профілактика злочинності неповнолітніх, що здійснюється органами внутрішніх справ охоплює широкий комплекс різноманітних за характером заходів, безпосередньо спрямованих на ліквідацію протиправної поведінки неповнолітніх. Об'єктами профілактичного впливу є криміногенні фактори, що детермінують формування особи молодих злочинців, ситуації, які обумовлюють правопорушення, полегшують їх скоєння. Таке попередження здійснюється на різних рівнях (у межах всієї країни, міста, району, населеного пункту), широким колом суб'єктів профілактичної діяльності.

Уся система заходів боротьби зі злочинністю неповнолітніх повинна бути спрямована на ліквідацію детермінант, які формують якості особи злочинця, полегшують входження її до кримінальної групи, та умов створення таких груп. Заходи профілактики злочинності неповнолітніх мають цілеспрямований характер саме на недопущення цих злочинів. Спеціальна призначеність для виявлення та ліквідації, блокування, нейтралізації детермінант цієї злочинності — це головна особливість спеціально-кримінологічної профілактики, але, разом з тим, вона спрямована на запо-

бігання злочинів, що замислюються та готуються, а також припинення вже розпочатих.

Спеціальне та загальне попередження поєднуються своєрідним зворотнім зв'язком. Спеціальне попередження органічно доповнює і конкретизує загальне, проте заходи спеціальної профілактики мають часові межі та реалізуються у розрізі окремих його складових. Спеціальне попередження базується на загальному, використовує профілактичний потенціал суспільного розвитку в цілому.

Розглядаючи злочинну поведінку взагалі, як суспільно небезпечну, заборонену законом діяльність, визначають деякі загальні особливості, але, разом з тим, неможливо не враховувати цілу низку важливих ознак: ступеня суспільної небезпеки, об'єкта злочинного посягання, психічного ставлення суб'єкта до скоєного діяння. Існування такої різниці має важливе значення з точки зору забезпечення ефективності профілактичної діяльності. Головним завданням цієї діяльності є вплив на соціальні процеси та явища, що породжують злочинну поведінку або сприяють їй, ліквідація або послаблення криміногенного впливу, перебудова поведінки осіб, від яких можливо очікувати кримінально караних діянь.

Профілактика злочинів – цілеспрямована діяльність по попередженню кримінально-протиправних діянь, де предметом правового регулювання виступають тільки ті суспільні відносини, що створені в сфері цієї діяльності. Тому заборона, що встановлена кримінальним законом, є, певним чином, переліком найбільш важливих соціальних цінностей, забезпечення недоторканності яких визначає необхідність існування системи профілактики злочинності.

Особливості профілактики злочинності неповнолітніх, що здійснюється ОВС визначається низкою обставин. Вона являє собою найбільш дієвий шлях боротьби зі злочинністю, насамперед через те, що забезпечує виявлення і нейтралізацію її причин. Значною мірою це попередження самої можливості вчинення злочинів. У процесі профілактики криміногенні фак-

тори можуть піддаватися впливу тоді, коли вони ще не набрали сили і через це їх легше можна усунути. Поряд з цим, арсенал засобів попередження злочинів дозволяє переривати почату злочинну діяльність, не допускати настання шкідливих наслідків. Профілактика злочинності дає можливість вирішувати питання боротьби з нею найбільш гуманними способами з найменшими втратами для суспільства.

Запобіжні заходи щодо злочинності неповнолітніх здійснюються головним чином кримінальною міліцією у справах дітей, яка використовує превентивні можливості закону і, насамперед, забезпечує невідворотність покарання за кримінальні і адміністративні діяння.

Служби, органи та підрозділи внутрішніх справ України формують систему взаємопов'язаних елементів, об'єднаних єдиними цілями і завданнями, що юридично закріплені у законодавчих та інших нормативних актах. За сучасними умовами у системі ОВС можна виділити два різновиди профілактичної роботи з неповнолітніми. До першого належать служби та підрозділи, що здійснюють профілактичну роботу серед підлітків паралельно з іншими функціями, другий – служби та підрозділи, які спеціально уповноважені здійснювати профілактичну роботу поміж неповнолітніх – Кримінальна міліція у справах дітей. Від того, яке місце належить у діяльності перелічених суб'єктів посідає профілактика правопорушень неповнолітніх, залежить і обсяг їх повноважень у цій сфері.

Кримінальна міліція у справах дітей (КМСД) здійснює спеціальні запобіжні заходи, забезпечують проведення таких заходів іншими спеціальними органами і установами, створюють для цієї діяльності сприятливі умови та використовують їх можливості. Саме у сфері протидії злочинності якнайповніше розкриваються загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та психологічні функції суб'єктів запобігання злочинності неповнолітніх.

Ефективність профілактичної діяльності злочинності серед неповнолітніх та молоді залежить від професійної готовності працівників міліції до її здійснення; наявності чіткого алгоритму дій при використанні спеціального інструментарію для виявлення дисфункціональних сімей, в яких підрастають неповнолітні, схильні до девіантної, делінквентної та адиктивної поведінки; встановлення особливостей соціальної ситуації їх розвитку, підлітково-молодіжної субкультури, індивідуально-психологічних рис неповнолітніх правопорушників.

Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» визначаються повноваження – Кримінальної міліції у справах дітей (ст. 5). Кримінальна міліція у справах дітей є складовою частиною кримінальної міліції органів внутрішніх справ і створюється на правах самостійного підрозділу в головних управліннях Міністерства внутрішніх справ України в Автономній Республіці Крим, місті Києві, Київській області, управліннях Міністерства внутрішніх справ міста Севастополя, областей, управліннях внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України на транспорті та Міністерстві внутрішніх справ України.

На кримінальну міліцію у справах дітей покладаються обов'язки щодо проведення роботи щодо запобігання правопорушенням дітей; виявленню, припиненню та розкриттю злочинів, вчинених дітьми,

застосування з цією метою оперативно-розшукових і профілактичних заходів, передбачених чинним законодавством; розгляд у межах своєї компетенції заяв і повідомлень про правопорушення, вчинені дітьми; здійснення досудової підготовки матеріалів про правопорушення, що вчинені дітьми, проведення дізнання в межах, визначених кримінально-процесуальним законодавством; виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню правопорушень дітьми, вживати в межах своєї компетенції заходів до їх усунення; участь у правовому вихованні дітей; розшук дітей, що зникли, дітей, які залишили сім'ї, навчально-виховні заклади (бродяжать) та спеціальні установи для дітей; виявлення дорослих осіб, які втягують дітей у злочинну діяльність, проституцію, пияцтво, наркоманію та жебрацтво; виявлення осіб, які займаються виготовленням та розповсюдженням порнографічної продукції, видань, що пропагують насильство, жорстокість, сексуальну розпусту; ведення обліку правопорушників, що не досягли 18 років, у тому числі звільнених з спеціальних виховних установ, з метою проведення профілактичної роботи, інформування відповідних служб у справах дітей стосовно цих дітей; відвідування правопорушників, що не досягли 18 років, за місцем їх проживання, навчання, роботи, проведення бесід з ними, їх батьками (усиновителями) або опікунами (піклувальниками); отримання від підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності відомості, необхідні у зв'язку з матеріалами про правопорушення, що перебувають у її провадженні; затримання і тримання у спеціально відведених для цього приміщеннях дітей, які вчинили правопорушення до досягнення віку, з якого за такі діяння особи підлягають кримінальній відповідальності, до передачі їх законним представникам або направлення до приймальників-розподільників, але не більш як на вісім годин; здійснення згідно з чинним законодавством гласні та негласні оперативно-розшукові заходи з метою розкриття злочинів, вчинених дітьми або за їх участю; виявлення, ведення обліку осіб, які втягують дітей в антигромадську діяльність; проведення обшуків, вилучення та інших слідчих дій відповідно до кримінально-процесуального законодавства; проведення за наявності законних підстав огляд дітей, речей, які є при них, транспортних засобів; вилучення документів і предметів, що можуть бути речовими доказами правопорушення або використані на шкоду здоров'ю дітей; винесення підприємствам, установам та організаціям незалежно від форм власності обов'язкові для розгляду подання про необхідність усунення причин та умов, що сприяють вчиненню правопорушень дітьми; інформування відповідних служб у справах дітей про дітей, які затримані чи обвинувачуються у вчиненні злочинів; здійснення відповідно до законодавства заходи соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк; ведення обліку правопорушників, що не досягли 18 років, які потребують медичної допомоги, у тому числі звільнених із спеціальних виховних установ, з метою проведення профілактичної роботи, інформування відповідних служб у справах дітей стосовно цих дітей.

Кримінальна міліція у справах дітей виконує й інші обов'язки та має інші права, передбачені чинним законодавством. Кримінальна міліція у справах дітей спільно с представниками соціальних сліжб у відповідності з Наказом¹ «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах» надає підтримку членам сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, при вирішенні життєвих проблем, які вони не в змозі подолати за допомогою влас-

¹ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства транспорту та зв'язку України, Міністерства внутрішніх справ України та Державного департаменту України з питань виконання покарань від 14.06.2006 1983/388/452/221/556/596/106 (з0824-06) «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах». Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

них засобів і можливостей, у зв'язку з інвалідністю батьків або дітей, вимушеною міграцією, наркотичною або алкогольною залежністю одного з членів сім'ї, його перебуванням у місцях позбавлення волі, ВІЛ-інфекцією, насильством у сім'ї, безпритульністю, сирітством, зневажливим ставленням і негативними стосунками в сім'ї, безробіттям одного з членів сім'ї. Попередження виникнення нових складних життєвих обставин, створення умов для подальшого самостійного їх розв'язання. Співробітники державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді ведуть внутрішній облік дітей, які потребують посиленої уваги з боку педагогічного працівника, соціального педагога, та інформують про це служби у справах дітей і центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Спільно з органами внутрішніх справ вони організовують та контролюють при районних відділах органів внутрішніх справ спільно з центрами соціальних служб профілактичну та просвітницьку роботу з неповнолітніми, молоддю, схильними до правопорушень, здійснюють первинне дослідження поведінки, проблем та особистості неповнолітніх, засуджених до покарань у вигляді громадських робіт, виправних робіт, звільнених від відбування покарання з випробуванням, та їхніх сімей і передають матеріали до центрів соціальних служб та кримінально-виконавчої інспекції, збирають та узагальнюють інформацію про осіб, які втягують неповнолітніх у злочинну діяльність, надають допомогу органам освіти й охорони здоров'я в підготовці відповідних документів щодо оформлення особових справ неповнолітніх, які направляються до загальноосвітніх шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації, здійснюють контроль за неповнолітніми, які перебувають на обліку кримінальної міліції у справах дітей.

Важливою особливістю спеціальних заходів попередження злочинів неповнолітніх є те, що вони проводяться правоохоронними органами не тільки в процесі їх розслідування та судового розгляду, але й на ранніх стадіях розвитку злочинної діяльності. Профілактика протиправної поведінки молоді полегшується тим, що формування наміру скоїти злочин, зазвичай, відбувається поступово і потребує певного часу. Тому при виявленні злочинного наміру, ще до того як особа безпосередньо розпочне його реалізацію, першочергове значення має невідкладне реагування суб'єктів профілактики, яке покликане забезпечити добровільну відмову осіб від скоєння злочину.

Вивчення практики свідчить про те, що можливості ранньої профілактики використовуються ще недостатньо. Найбільш суттєві недоліки полягають у тому, що на виявлений злочинний намір не відбувається відповідного реагування у формі заходів індивідуальної профілактики.

При усій різноманітності профілактичних заходів, вони, як правило, здійснюються у вигляді обмежень та заборон, що не завжди виправдано, оскільки тут потрібне врахування особливостей особи, її бажання сприяти

чи перешкоджати проведенню заходів, спрямованих на ліквідацію негативних рис характеру, затвердження позитивних принципів саморегуляції, прискорення процесу формування суспільно корисної орієнтації індивіда.

Для невідкладного припинення злочинних посягань на стадіях готування і замаху на злочин треба створити обстановку, яка б виключала можливість продовжувати цю діяльність. Необхідно, щоб умисні дії, безпосередньо спрямовані на здійснення злочинного посягання, викликали швидке реагування з боку правоохоронних органів, громадських організацій та громадян.

Повноваження слідчого щодо профілактики правопорушень неповнолітніх, пов'язані насамперед з виявленням причин та умов, що сприяли вчиненню цих порушень, а також вжиття заходів щодо їх усунення. Для встановлення причин та умов слідчі повинні з'ясувати умови їх життя і виховання неповнолітнього й обставин, що негативно впливали на його формування.

Діяльність слідчого щодо виявлення причин та умов вчинення неповнолітнім злочину є творчим процесом, який потребує від нього певних теоретичних знань і практичних навичок. Заходи, спрямовані на виявлення причин та умов вчиненого злочину, зазвичай, передбачаються у плані, що розробляється слідчим для встановлення фактичних обставин злочину. Питання, які повинні плануватися для виявлення причин та передумов вчиненого неповнолітнім злочину, можна умовно поділити на три групи¹: 1) дані, що характеризують особу неповнолітнього; 2) засвідчують про наявність криміногенної ситуації та її характер; 3) характеризують обставини та явища, які впливали на формування у неповнолітнього криміногенних рис.

Причини та умови вчиненого неповнолітнім злочину встановлюється слідчим за допомогою слідчих дій, передбачених КПК України, й до встановлення фактичних обставин злочину: допити свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинуваченого; призначення експертизи тощо. Основною формою реагування слідчого на виявленні причини та передумови вчинення неповнолітнім злочину є підготовка подання, що надсилається до відповідних установ, організацій, які повинні вжити заходи щодо їх усунення². Відповідно до ст. 23 КПК України, обов'язок виносити подання у слідчого виникає лише тоді, коли йому вдається встановити особливі причини та умови, що спричиняють вчинення злочину, тобто чинне кримінально-процесуальне законодавство не зобов'язує слідчого виносити подання за кожною справою.

Контроль за реалізацією подань слідчого здійснюють, певною мірою, власне слідчий, прокуратура, суди. Та чіткого визначення функцій та повноважень цих органів щодо здійснення ними контролю за здійснення цих подань слідчого немає, що значно знижує його ефективність³.

Також слідчі проводять з неповнолітніми роботу щодо профілактики рецидивної злочинності, здійснюють загальну профілактику правопорушень серед цієї категорії населення (виступи у ЗМІ, прове-

¹ Сучасні стратегії міліції щодо профілактики правопорушень серед неповнолітніх: навчальний посібник/ Л.І.Мороз, Р.Г.Коваль, Н.М.Прокопенко [та інш.]; За наук.ред. Л.І.Мороз. –К.: Вид ПАЛИВОДА А.А., 2008. –С.55. (220с.)

² Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянська Е.В. Юридическая психология: Учебник. Х.: НУВС, 2001. –С. 173 (640с.).

³ Курс криминології. Особлива частина: Підручник / За заг.ред. О.М.Джузи. – У 2-х книгах. – К.: Юрінком Інтер, 2001. –Кн. 2. –С.174. (480с.).

дення бесід, лекцій у школах, трудових колективах). Такі заходи, з одного боку, сприяють усуненню причин та умов вчинення неповнолітніми злочинів, профілактиці рецидивної злочинності, а з іншого – підвищують рівень правосвідомості неповнолітніх та інших громадян¹.

При розслідуванні не завжди приділяється увага виявленню сукупності детермінант, які сприяли скоєнню злочинів неповнолітніми. Зовнішні обставини вчинення злочинів у більшості випадків встановлюються порівняно повно. Інша справа - доказ обставин, що характеризують несприятливі умови формування особи неповнолітнього злочинця. При розслідуванні вони далеко не завжди виявляються належним чином. Перш за все, це пов'язано з поверховим вивченням особи правопорушника. Це, в свою чергу, призводить до того, що криміногенна значимість зазначених груп обставин в процесі розслідування простежується дуже слабо, і вони, як об'єкти слідчої профілактики, менш підпадають виявленню та цілеспрямованому впливу.

Необхідно звернути увагу на обмежений обсяг слідчих та інших дій, які спрямовані на отримання більш повної та достовірної інформації про ці обставини. Тому тут не можна обійтися витребуванням лише характеристик з місця роботи, навчання або мешкання обвинуваченого.

Більше половини отриманих слідчими характеристик неповні, вони не дають правильної уяви про особу неповнолітнього злочинця та умови його життя. Тому, на наш погляд, треба підтримати ініціативу тих слідчих, які у своїх запитах вказують перелік питань, на які необхідно відповісти у характеристиці, вивчають біографічні дані обвинувачених і знайомляться з умовами їх життя. Така практика сприяє отриманню більш повної та достовірної інформації не тільки про особу молодого злочинця, але й про джерела негативного впливу, а також про зовнішні обставини, що призвели до реалізації злочинного наміру.

Встановлені в процесі провадження у справі чинники формування особи, злочинця, що скоїв злочин, має першочергове значення для та здійс-

¹ Курс кримінології. Особлива частина: Підручник / За заг.ред. О.М.Джузи. – У 2-х книгах. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – Кн. 2. – С.175. (480с.).

снення процесуальної профілактики. Основою цього є вивчення особи обвинуваченого. Межі, методи вивчення та обсяг необхідної інформації, що характеризує її, у значній мірі визначаються цілями, завданнями та спрямованістю дій суб'єктів судочинства.

Потрібно перевірити версію про те, чи було підмовництво або інша форма втягнення у злочинну діяльність. Викриття дорослих підмовників має принципове значення для припинення злочинів, скоюваних як одним неповнолітнім так і групою, а також виявлення справжньої дійсної ролі усіх членів групи. На практиці виявлення підмовників проводиться з певними труднощами тому, що неповнолітні надають перевагу замовчуванню ролі дорослих співучасників злочину. Це пояснюється помилковим почуттям товаришування, а інколи родинними зв'язками між членами групи та підмовниками. Встановлені в процесі провадження по справі конкретні джерела, що негативно впливають на формування особи молодого правопорушника, дає можливість суб'єктам профілактичної діяльності розробити та здійснити, враховуючи його індивідуальні та вікові особливості, диференційовані заходи запобігання. Вони спрямовані, насамперед, на послаблення або нейтралізацію несприятливих умов формування неповнолітнього та всебічне стимулювання антикриміногенних факторів, які протистоять злочинній поведінці.

Врахування обтяжуючих, пом'якшуючих та інших обставин, що характеризують особу винного, її моральні й психологічні якості, спрямованість умислу, мотиви злочину, дозволить здійснювати цілеспрямований профілактичний вплив на осіб, які проходять у справі.

Виявлені причини та умови, що сприяли скоєнню злочинів, підлягають оцінці у сукупності з іншими обставинами. Результати такого дослідження використовуються для найбільш повного встановлення особи неповнолітнього правопорушника, ролі організаторів, виконавців, підмовників та інших співучасників злочинів, з метою справляння на них виховного

впливу індивідуалізації покарання, а також винесення профілактичного по-
дання чи окремої ухвали.

Профілактична спрямованість визначається, насамперед, успішним виконанням завдань щодо розкриття злочинів, виявлення винних осіб та правильного застосування закону, для того щоб кожний, хто скоїв злочин, був підданий справедливому покаранню, і не один невинний не був притягнутий до кримінальної відповідальності. Виконання цих вимог впливає на виховання усіх членів суспільства, особливо на неповнолітніх, посилює повагу до норм права, сприяє виправленню та перевихованню осіб, що скоїли злочини. Важливу профілактичну функцію виконують демократичні принципи кримінального судочинства, де вся процесуальна форма розслідування та судового розгляду кримінальних справ забезпечують обґрунтованість і законність прийнятих рішень, високу ефективність виховного впливу процесуальної діяльності прокурорсько-слідчих та судових органів.

Суттєву роль у заходах профілактики відіграє принцип невідворотності покарання за кожний скоєний злочин. Кримінально-процесуальний закон, разом з завданням розкриття злочинів, викриття винних та притягнення їх до відповідальності покладає на орган дізнання, слідчого, прокурора і суд спеціальні обов'язки з попередження злочинів. Треба зазначити, що такі слідчі та процесуальні дії, як порушення кримінальної справи, притягнення до кримінальної відповідальності, затримання, призначення покарання, хоча і є засобами, що спрямовані на відвернення можливості скоєння даною особою нових злочинів, але вони не ліквідують увесь комплекс факторів, які обумовили скоєння злочину. Тому використання спеціальних заходів кримінологічної профілактики, які безпосередньо спрямовані на виявлення та ліквідацію детермінант злочинів, підвищує ефективність роботи розслідування та судового розгляду кримінальних справ і, за своєю суттю, є її логічним завершенням.

У профілактиці правопорушень поміж неповнолітніх важливу роль відіграє також сліжка дільничних інспекторів міліції. Згідно з наказом МВС України від 20.10.2003 р. № 1212 «Про затвердження По-

ложення про службу дільничних інспекторів міліції в системі МВС України»¹, одним з основних завдань служби дільничних інспекторів. Цей наказ МВС України визначає коло осіб, з якими дільничний інспектор міліції повинен здійснювати індивідуально-профілактичну роботу та контролювати їх поведінку. Серед них зазначаються й неповнолітні правопорушники, стосовно яких здійснюється профілактична робота підрозділами КМСД. Дільничні інспектори міліції повинні постійно вивчати та аналізувати оперативну ситуацію на адміністративній дільниці, у межах своєї компетенції повинен знати такі категорії осіб (п.8.2)²: неповнолітні правопорушники, стосовно яких здійснюється профілактична робота підрозділами кримінальної міліції у справах дітей. У відповідності з п. 10.4³. виявляє на адміністративній дільниці осіб, які допускають правопорушення в сім'ях, вживання наркотичних засобів і психотропних речовин без призначення лікаря, психічно хворих, які створюють безпосередню загрозу для себе та оточуючих. Вживає до зазначених осіб своєчасні заходи профілактичного впливу з метою недопущення вчинення ними злочинів правопорушень. Встановлює місця збору криміногенного елементу, осіб, які надають приміщення для вживання наркотиків і психотропів, розпиття спиртних напоїв і розпусти, втягування неповнолітніх у злочинну діяльність. Вживає заходів щодо притягнення таких осіб до відповідальності, передбаченої законодавством України. З метою своєчасного виявлення осіб, які зловживають спиртними напоями, вчиняють насильство сім'ї, наркоманів та інших правопорушників щомісячно вивчає та аналізує обстановку на адміністративній дільниці. Здійснює організацію попередження і припинення злочинів, бере участь у розкритті злочинів, скоєних на території адміністративної дільниці і вносить пропозиції керівництву міськ-, райоргану внутрішніх справ щодо підвищення ефективності оперативно-профілактичної роботи підрозділів міськ-, райоргану та поліпшення координації їх діяльності. За окремими дорученнями працівників оперативних служб здійснює комплекс пошукових заходів за місцем проживання, навчання або роботи осіб, які перебувають у розшуку.

У межах власних повноважень здійснюють профілактику правопорушень поміж неповнолітніх і патрульно-постові служби міліції. Відповідно до наказу МВС України № 404 від 28.07.1994 р. «Про затвердження Статуту патрульно-постової служби міліції України», патрульно-постова служба міліції – це діяльність спеціальних нарядів міліції з охорони громадського порядку, безпеки і боротьби з правопорушеннями на вулицях, площах, у парках, на транспортних магістралях, у портах та інших громадських місцях, а також при проведенні масових заходів. Основними завданнями патрульно-постової служби міліції є: запобігання правопорушенням та їх припинення; охорона громадського порядку та громадської безпеки; виявлення, запобігання, припинення та розкриття злочинів, розшук осіб, які їх вчинили⁴.

Протягом останніх років МВС України, спільно з іншими відомствами, намагається будувати

¹ МВС України. Наказ 20.10.2003 N 1212 «Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України». Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

² МВС України. Наказ 20.10.2003 N 1212 «Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України». Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

³ МВС України. Наказ 20.10.2003 N 1212 «Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України». Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

⁴ Довідник працівника міліції.: У 2-х книгах – Книга 2, частина II.: Нормативно-правові акти з питань діяльності органів внутрішніх справ: Довід. видання. – Відп. ред. М.В.Білоконь; Упорядник С.М.Гусаров, В.Г.Слободянюк, С.М.Калюк. – К.: Видавнича компанія «Воля», 2004. –С. 434. (944с.)

політику ранньої профілактики дитячої злочинності. Органи прокуратури та суду підтримують ініціативи щодо запровадження в Україні, так званої ювенальної юстиції. Державний департамент з виконання покарань прагне створити аналог служби апробації¹.

Третім рівнем попередження злочинів є індивідуальна профілактика. Це запобіжна робота з конкретними особами, що допускають відхилення від норм поведінки, яка здійснюється на основі поєднання заходів соціального контролю, виховання і допомоги. Індивідуальна профілактика злочинів пов'язана з конкретною людиною, її особливостями. Специфіка її закладена вже у самій назві – «індивідуальна». Якщо при усіх інших формах та рівнях кримінологічної профілактики заходи не мають завчасно відомого адресата, то при індивідуальній профілактиці вони персоніфіковані. Найбільш чітко це проявляється у роботі з неповнолітніми.

Основні функції щодо попередження індивідуальної злочинної поведінки неповнолітніх покладені на кримінальну міліцію у справах дітей. Нею реалізуються запобіжні заходи стосовно таких категорій дітей: 1) звільнених з місць позбавлення волі; 2) засуджених до позбавлення волі умовно або з відстрочкою виконання вироку суду; 3) осіб, що вчинили злочини, але звільнені від кримінальної відповідальності у зв'язку із застосуванням до них заходів громадського впливу; 4) осіб, які скоїли суспільно небезпечні діяння до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність. При індивідуальній профілактиці можливість скоєння злочину попереджається шляхом ліквідації зовнішніх і внутрішніх факторів, які обумовлюють прийняття рішення про його вчинення.

Рішення про індивідуально-профілактичний вплив у кожному окремому випадку повинно прийматися стосовно конкретної особи, яка проявляє схильність до скоєння злочинів. Інша справа, коли вживаються заходи стосовно групи, що криміногенно впливає на особу, на яку спрямований профілактичний вплив. У цьому разі останній застосовується з метою корекції деформації особи та її поведінки. Виходячи з викладеного, ми не пого-

¹ Сучасні стратегії міліції щодо профілактики правопорушень серед неповнолітніх. Навчальний посібник. За науковою редакцією д.пс.наук Л.І.Мороз. –К.: видавець ПАЛИВОДА А.В. 2008. –С.67.

джуємося з точкою зору авторів, які вважають, що до індивідуальної профілактики належить і такий вплив, при якому його об'єктом є група осіб, або трудовий колектив¹. Характерною ознакою індивідуальної профілактики є цілеспрямований позитивний вплив не на окремий ізольований фактор або елемент причинного механізму індивідуальної злочинної поведінки, а на весь комплекс причин, які можуть детермінувати злочинну поведінку. Тому індивідуально-профілактичний вплив – це не одиничний акт попередження, а реалізація протягом тривалого часу комплексу заходів. Особливістю індивідуальної профілактики є те, що вона не передбачає застосування кримінального покарання, а спрямована на ресоціалізацію особи, використання заходів та ліквідацію криміногенного впливу на неї соціального оточення, нейтралізацію джерел конфліктних ситуацій, які сприяють девіантній поведінці особи.

У зв'язку з цим індивідуальна профілактика злочинів неповнолітніх має бути спрямована на: виявлення осіб, які можуть вчинити (або вже вчинили) злочин та продовжувати злочинну діяльність. Це повинно бути ґрунтоване на відомостях про осіб, вірогідність кримінальної поведінки яких прогнозується як висока; взаємодії органів внутрішніх справ з органами соціального захисту, зайнятості населення, освіти, охорони здоров'я, трудовими колективами, громадськими об'єднаннями з метою активізації попереджувальної діяльності; контакт з батьками чи особами, які їх замінюють, а також з іншими особами у справах та матеріалах, що знаходяться у провадженні, для виявлення всіх обставин, пов'язаних з правопорушеннями неповнолітніх; відвідування правопорушників за місцем їх проживання, навчання, роботи, проведення профілактичних бесід з ними, їх батьками чи іншими особами, які їх замінюють.

Необхідно зауважити, що психологічні особливості особи молодого віку, недостатнє вміння пристосовуватися до зовнішніх умов, різних конф-

¹ Жалинский А.Э., Костицкий М.В. Эффективность профилактики преступлений и криминологическая информация. Львов. 1980. – С. 26.

ліктних та екстремальних ситуацій, довіра та підвищена сугестивність, недостатня вибірковість поведінки можуть сприяти як становленню особи на шлях правопорушень, так і виступати в якості характерних для жертви віктимологічних ознак. Запобіжні заходи, що здійснюються сьогодні, спрямовані на осіб з антисуспільною поведінкою, від яких можна очікувати скоєння злочину. Така спрямованість зрозуміла, але разом з тим у багатьох випадках не останню роль відіграє і поведінка потерпілих.

Питання для самоконтролю:

1. *Визначте динаміку злочинності неповнолітніх.*
2. *Зазначте найбільш небезпечні тенденції злочинності неповнолітніх.*
3. *Охарактеризуйте особливості групової злочинності неповнолітніх.*
4. *Здійсніть класифікацію і типологію неповнолітніх злочинців.*
5. *Визначте механізм індивідуальної протиправної поведінки неповнолітніх.*
6. *Зазначте детермінанти злочинності неповнолітніх.*
7. *Визначте заходи загально-соціального запобігання злочинності неповнолітніх.*
8. *Розкрийте діяльність правоохоронних органів по профілактиці злочинності неповнолітніх.*
9. *Визначте форми, методи правову основу діяльності кримінальної міліції у справах дітей.*
10. *Визначте правову основу діяльності суб'єктів запобігання злочинності неповнолітніх.*

РОЗДІЛ 9. ПРОФІЛАКТИКА НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ

Кулакова Н.В.

9.1. Рівень, структура, динаміка насильницьких злочинів

9.2. Причини та умови насильницьких злочинів

9.3. Заходи профілактики насильницьких злочинів

9.4. Роль ОВС у профілактиці насильницьких злочинів

9.1. Рівень, структура, динаміка насильницьких злочинів

Динаміка розвитку людства засвідчує, що багато століть назад у світі панував закон сили і насильство було універсальним інструментом розв'язання кожної проблеми. Але прогрес суспільства призвів до усвідомлення необхідності обмеження силових варіантів досягнення мети, вирішення соціальних конфліктів. Деякі вчені¹ вважають, що насильницька злочинність є результатом невідповідності між імпульсами дикої природи, що укорінилися у генній пам'яті людини, та ідеями гуманізму, уявою про справедливість соціальних відносин.

У загальноприйнятому значенні під насиллям розуміють незаконне використання сили, тобто примусовий, проти волі іншої особи вплив на неї. Поняття «насилля» використовується у правовому і філософському значеннях. Так, А.А.Піонтковський вказував, що «насильницький вплив на особу полягає у будь-якому примусі її до дій, які суперечать її бажанням»². У філософському сенсі насилля є формою необмеженого, довільного панування. Воно пов'язане з проявом свавілля, яке орієнтоване на персону у вигляді природної агресії. Але посилення на природну агресію аніскільки не знімає відповідальності з людини за вияв насилля та його наслідки³.

Теорія кримінального права зводить усі різновиди злочинного насилля

¹ Иншаков С.М. Зарубежная криминология.-М.: издательская группа ИНФРА. М-НОРМА, 1997. –С. 46.

² Пионтковский А.А. Преступления против личности. – М., 1938, -С. 161.

³ Ібрагімова І.М. Проблема насильства у філософському та юридичному розумінні. Філософські проблеми права та правоохоронної діяльності співробітників ОВС. - К, 1995, -С.79-80.

до фізичного та психічного. Під першим розуміється будь-який суспільно небезпечний та протиправний безпосередній вплив на життя і здоров'я людини, її права та свободи¹.

Варто зазначити, що «фізичне» в юриспруденції, в тому числі в кримінальному праві, не зовсім відповідає аналогічному поняттю у природничих науках. Фактично воно охоплює ще й хімічний, біологічний, ядерний та інший вплив на організм людини. Наприклад, отруєння потерпілого яким-небудь отруйним газом. Таким чином, під «фізичним насильством» розуміється будь-який зовнішній вплив на організм людини, а також на її права та свободи. Кримінальне законодавство насильницькими визначає злочини, які спрямовані на заподіяння шкоди здоров'ю чи позбавлення життя людини.

Психічне насильство – це найчастіше погроза його застосування (наприклад, погроза вбивством, нанесення шкоди здоров'ю, позбавлення волі). До нього відноситься також погроза знищення або пошкодження майна, розповсюдженням відомостей, що ганьблять потерпілого чи його близьких. За чинним законодавством такі злочини визнаються вчиненими умисно, якщо винна особа усвідомлювала, що здійснює посягання на життя чи здоров'я іншої людини, передбачала, що наслідком її діяння буде (може бути) смерть потерпілого, заподіяння йому тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження, і бажала (прямий умисел) або свідомо допускала (непрямий умисел) настання такого наслідку.

Вітчизняні вчені² класифікують насильницькі злочини на такі основні групи: 1) насильницька корислива злочинна діяльність: грабежі, розбої, вимагання, корисливі вбивства, бандитизм; 2) насильницька злочинна діяльність, що здійснюється без корисливих спонукань: умисне вбивство,

¹ Л.Д.Гаухман обмежує фізичне насильство впливом на організм людини (Гаухман Л.Д. Насилие как средство совершения преступления. – М., 1974, - С. 3). С.В.Землюков вважає, що насильство є узагальненою формою застосування реальної шкоди здоров'ю людини та його особистій недоторканості (Землюков С.В. Уголовно-правовые проблемы преступного вреда. -Новосибирск, 1991, - С. 125). Л.В.Сердюк справедливо, на нашу думку, відносить до насилля й насильницьке обмеження волі людини (Сердюк Л.В. Психическое насилие как предмет уголовно-правовой оценки следователем. -Волгоград, 1981, - С. 5).

² Зелінський А.Ф., Коржанський М.Й. Корислива злочинна діяльність. –К., 1998, -С. 29.

тілесні ушкодження та побої, доведення до самогубства, хуліганство та інші насильницькі дії, спрямовані на особу, громадський порядок і управління; 3) статеві злочини; 4) злочинна діяльність проти особи, що скоюється без насильства: наклеп, незаконне позбавлення волі, викрадення чужої дитини і т.д.

Беручи за основу даний поділ, ми акцентуємо увагу на злочинах насильницької спрямованості, які є найбільш небезпечними і посягають на життя та здоров'я особи, а саме: вбивство, умисні тілесні ушкодження, хуліганство, зґвалтування. Ці злочини єднають насильницькі дії або погрози їх застосування.

В юридичній літературі достатньо широко використовується поняття «насильницька злочинність»¹, «насильницькі злочини»². Одні автори відносять до групи насильницьких злочинів лише умисні злочини проти життя, всі види тілесних ушкоджень, катування, зґвалтування і частково хуліганство, інші розуміють – злочини, пов'язані з застосуванням насильства чи погрозою застосування насильства. Правильне розмежування насильницьких і ненасильницьких злочинів має важливе значення як із точки зору теорії кримінального права, так і з позицій слідчо-судової практики. У зв'язку з чим, на відміну від українського законодавця, законодавці деяких країн запропонували в кримінальному законі пояснення поняття насильницького злочину. Наприклад, в параграфі 16 частини 1 «Злочини» розділу 18 «Злочини і кримінальний процес» Зводу законів США встановлено, що термін «насильницькі злочини» означає: а) посягання, елементом якого є застосування чи погроза застосування фізичної сили по відношенню до особи чи майна іншої особи; б) будь-яке інше посягання, яке є фелонією³,

¹ Насильственная преступность / Под ред. В.Н.Кудрявцева и А.В.Наумва. –М., 1997. –С.20. Методика анализа преступности. М., 1986. –С.51.

² Исиченко А.П. Оперативно-розыскная криминология. М., 2001. –С.35

³ Фелонія (анг. felony, старофранц. felonie. – зрада, злочин, від піздньолат. fello – лиха людина, зрадник, бунтівник, з франкської fillo, filljo - той, хто б'є, січе, шмагає) – 1) В англо-американській правовій системі особлива категорія тяжких злочинів, яка за ступенем суспільної небезпеки знаходиться між державною зрадою та місдемінором. Фелонія, в залежності від видів покарання та їх строків, поділяється на певні види. Кримінальний кодекс штату Нью-Йорк (§ 55.05) поділяє фелонію (за строком покарання на певні

що за своїм характером являє собою значну небезпеку того, що під час учинення посягання по відношенню до особи чи майна іншої особи може бути застосована сила¹.

У вітчизняній юридичній літературі можна виділити два підходи до визначення насильства. Прихильники «вузького» погляду на проблему під насильством розуміють лише фізичне насильство. Прихильники ж іншого, найбільш розповсюдженого визначення, вважають, що поняття насильства охоплює усі випадки застосування насильства і випадки погрози його застосування². Кримінально-правова наука розрізняє фізичне або психічне насильство, перехід від однієї форми до іншої.

Головною ознакою віднесення злочину до насильницького є спосіб здійснення насильства. При цьому необов'язково, щоб фізичне насильство чи погроза його застосування були самі по собі злочинні³. Звідси – усвідомлення злочинцем суспільно-небезпечного і протиправного характеру своїх дій, тобто всі насильницькі мають умисний характер і мають підвищену суспільну небезпеку.

Незважаючи на порівняно незначну частку насильницьких злочинів у загальній структурі злочинності, вони відрізняються підвищеною суспільною небезпекою, оскільки пов'язані з настанням тяжких наслідків для потерпілих. Сучасна насильницька злочинність у багатьох випадках носить побутовий або ситуативний характер. Разом з тим, збільшується кількість заздалегідь підготовлених злочинів, які нерідко відрізняються особливою жорстокістю та зухвалістю. Насильство існує у всіх соціальних групах, незалежно від рівня доходу, походження, положення в суспільстві.

види) на п'ять груп (класів): А – довічне ув'язнення або смертна кара; Б – позбавлення волі на строк до 25 років; С – позбавлення волі на строк до 15 років; Д – позбавлення волі на строк до 7 років; Е – позбавлення волі на строк від 1 до 4 років. Згідно з іншими класифікаціями фелонія поділяється на три види: небезпечний злочин першого ступеня; небезпечний злочин другого ступеня; небезпечний злочин третього ступеня.

¹ Уголовное законодательство зарубежных стран (Англия, США, Франция, Германия, Япония). Сборник законодательных материалов / Под ред. И.Д.Козочкина – М., 1998. – С.71.

² Кримінологія: Навчальний посібник / Упорядники: Джужа О.М., Василевич В.В., Іванов Ю.Ф., Опанасенко П.М., Сюрвачик В.Г. За заг. ред. О.М. Джужа. – К.: НАВСУ, 2004. – 200 с.

³ О.Є.Михайлов, В.Г. Лихолоб. Профілактика насильственных злочинів органами внутрішніх справ. – К.: 1993. –С. 5.

В Україні більша частка злочинів, які вчиняються з насильницьких мотивів. Так, 2009 року було зареєстровано - 398044 злочинів, що посягають на життя і здоров'я особи, з них умисних вбивств – 2478 (динаміка - 8,5%), умисне вбивство на замовлення – 11 (динаміка -21,4%), умисне вбивство двох або більше осіб – 106 (динаміка -1,9%), умисне тяжке тілесне ушкодження – 4141 (динаміка -18,1), умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого – 1118 (динаміка -31,5%), згвалтування – 758 (динаміка -13,9%).

Офіційна статистика протягом тривалого часу фіксує тенденцію постійного зменшення насильницької злочинності – приблизно на 15% (-15,1%)¹.

У порівнянні з 2008 роком відбулося певне зменшення зареєстрованих злочинів - злочинів, що посягають на життя і здоров'я особи, з них умисних вбивств – 2707 (-8,5%), умисне вбивство двох або більше осіб – 108 (-1,9%), умисних вбивств на замовлення 14 (-21,4%), нанесення умисних тяжких тілесних ушкоджень – 5055 (-18,1%), умисні тілесні ушкодження, що спричинили смерть потерпілого 16 33 (-31,5%), згвалтування – 880 (-13,9%).

За даними офіційної статистики найбільш латентними злочинами є нанесення тяжких тілесних ушкоджень, протягом 2009 року – нерозкрито 413 злочинів (приблизно 10% від усієї кількості), умисне вбивство – 180 злочинів нерозкрито (19,3% від усієї кількості)

Особи, що вчиняють насильницькі дії, як правило існують на злочинний дохід. Більше 50% з них не мають постійного джерела існування. Протягом 2009 року було виявлено осіб, які вчинили насильницькі злочини – неповнолітні – 8083, особами, що раніше вчиняли злочини – 29389, групою осіб – 16264, у стані алкогольного сп'яніння – 15742.

У процесі дослідження насильницької злочинності були виявлені певні

¹ Стан і структура злочинності в Україні 2007, 2008, 2009 року. Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

закономірності. Так, ці злочини охоплюють групу найбільш суспільно небезпечних діянь, що посягають на життя і здоров'я громадян. Це пояснюється тим, що насильницька злочинність проявляється у них в різних сферах життєдіяльності: у неповнолітніх – це дозвілля, у дорослих – побут або виробництво.

Кожного року приріст умисних вбивств в Україні до 1996 року складав біля – 5%. У порівнянні з 1972 роком рівень злочинів проти життя та здоров'я збільшився на 154,2%. У структурі злочинності навмисні вбивства складають у середньому за останні роки (2003-2009 рр.) 1,1%; відповідний показник для тяжких тілесних ушкоджень – 1,9%. Таким чином, у сумі ці два тяжких посягання на життя і здоров'я у структурі злочинності складають приблизно 3%. Умисні тілесні ушкодження середньої тяжкості, тяжкі та середньої тілесні ушкодження, вчинені у стані сильного душевного хвилювання, а також катування у структурі усієї злочинності складають у середньому 2,8%. У 2009 році рівень навмисних вбивств із посяганнями склав в Україні 15,5 на 100 тис. осіб населення, а тілесних ушкоджень, у тому числі таких, що закінчилися смертю потерпілого – 36,2.

При вбивствах ситуації, що передували вчиненню злочину характеризуються тривалими неприязними стосунками між потерпілим та особою злочинця, знущанням (катуванням) потерпілих та членів їх сімей, систематичним вживанням алкогольних напоїв, скандалами. Вбивства відбуваються на ґрунті небажання враховувати інтереси іншої особи, у зв'язку зі зрадою або внаслідок прагнення особи позбутися від обтяжуючих його турбот. Джерелом для розвитку конфлікту є зловживання алкоголем або наркотиками. Для вбивств типовим є невміння людини керувати своїми емоціями.

Одним із найнебезпечніших та досить прибуткових напрямів злочинної діяльності є вчинення вбивства на замовлення, які слід відрізнити від убивств на замовлення, скоєних на побутовому ґрунті. Провідні вчені та фахівці правоохоронних органів вбивства на замовлення поділяють на дві

групи: скоєні на побутовому ґрунті та скоєні у сфері бізнесу (як легального, так і кримінального), і з цим не можна не погодитися. Злочини першої групи, за їх даними, явно перевищують злочини другої групи, і становлять близько 85%. Результативність їх розкриття досить висока - у середньому близько 90%.

Показник розкриття цих злочинів, які скоюються групами осіб, на відміну від названих вище злочинів, значно нижчий, він становив у середині 90-х 10-15%, у 1998-2009 розкриття цих злочинів значно поліпшилось: в окремих областях України становить 50-55%. Це значною мірою пов'язано з накопиченням досвіду та застосуванням нових оперативно-тактичних та криміналістичних методик правоохоронними органами України. Саме ці злочини слід віднести до другої групи. Слід зазначити, що коли вбивство на замовлення, які вчиняються на ґрунті побуту, відомі давно, то вбивство на замовлення, які скоюються організованими злочинними угрупованнями і міжнародними та з міжрегіональними протиправними зв'язками, явище досить нове. Воно набуло поширення на початку 90-х.

Практика свідчить про те, що коли у такого угруповання немає «основної» роботи (немає замовлень на вбивства), то воно може у цей час займатися вчиненням інших злочинів: розбійні напади, пограбування, вимагання. Підготовка до вбивств на замовлення, як правило, може тривати від декількох діб до декількох тижнів. Це залежить від багатьох факторів, основним з яких є: професіоналізм кілера (чи кілерів); наявність чи відсутність охорони у жертви; у разі наявності охорони від її рівня; мети вбивства; засобу вбивства; кількості кілерів, які будуть брати участь у скоєнні злочину; повноти інформації про жертву та ін.

Збільшилася частка насильницьких злочинів з корисливою мотивацією. В останні роки одержали поширення так звані злочини «вчинені на замовлення», зокрема, вбивства. Злочини даної категорії переважно вчиняють особи зрілого віку (26-50 років), на частку яких у структурі сімейно-побутової насильницької злочинності приходить 73,5%. При цьому

найбільш криміногенною є вікова група 36-45 років, якою вчинено дві п'ятих (39,7%) зазначених злочинів. За нею йдуть дві групи 26-30 років і 46-50 років – по 13,2% злочинів. У кожному десятому випадку сімейного насильства (10,3%) злочинцям від 51 до 60 років, а в 7,4% випадків – вони ще старше. Дуже рідко (0,7%) даний злочин вчиняють неповнолітні¹.

Аналіз місць скоєння вбивств на замовлення свідчить про те, що у 50-60% випадків жертв убивали біля місця її проживання (як правило, при виході з нього та вході), значно рідше у місці проживання, а також біля місця роботи потерпілого. Досить часто жертву вбивали по дорозі як до місця роботи, так і проживання. Засоби убивств, які застосовуються для скоєння цих злочинів, досить різноманітні. Вибір засобу в основному залежить від мети, яку має замовник. Якщо його мета - здійснити психологічний вплив на оточення потерпілого, то застосовується, як правило бойова вогнепальна зброя та вибухові пристрої. Якщо мета убивства інша (тихе вбивство), то арсенал засобів значно більший - від отрути, радіоактивних речовин до різноманітної холодної зброї та ін. пристроїв.

Мотивом убивства на замовлення, яке скоюється організованим злочинним формуванням є користь. Досить часто це виражається у ліквідації конкуренти у сфері бізнесу як легального, так і кримінального (боротьба за сфери впливу на ринку незаконних товарів та послуг). Іноді цей мотив може поєднуватися з іншими такими, наприклад, як помста.

Жертвами цього злочину найчастіше є: керівна ланка комерційних структур; лідери злочинних формувань та авторитети організованої злочинності: особи, які мали ті чи ін. зв'язки з названими вище двома групами осіб (чиновники органів влади, депутати та журналісти). Вік потерпілих у середньому - 30-45 років. Замовниками цих злочинів є: 1) бізнесмени різного рівня; 2) лідери злочинних угруповань; 3) значно рідше замовниками виступають особи, які не займають керівні посади у кримінальних структурах. Як правило, замовники убивств та потерпілі зай-

¹ Шестаков Д.А. Введение в криминологию семейных отношений. – Л., 1980. – С. 14-15.

малися бізнесом (як легальним, так і кримінальним в одному регіоні); перед убивством відносини між ними- мали конфліктний характер.

Посередниками між замовником та найманцем досить часто виступали особи чоловічої статі, у віці від 30 до 50 років, які мали протиправні зв'язки серед осіб у крим. середовищі. Вік переважної кількості найманців 20-35 років. Понад 50% цих злочинів, як свідчить практика, скоюють члени організованих злочинних формувань. Доцільно поділити найманців на такі підгрупи: 1) колишні військовослужбовці (які мають досвід бойових дій); 2) колишні робітники спеціальних загонів правоохоронних органів; 3) колишні спортсмени (стрілки, біатлоністи та інші). Особи, які вчиняють вбивства на замовлення, значну увагу приділяють заходам, спрямованим на конспірування своєї діяльності. Це досягається, у тому числі, завдяки: ретельному розробленню плану операції, звуженню кола її учасників, чіткому розподілу функцій між ними, застосуванню зброї, походження якої важко встановити, швидкій евакуації виконавців убивства за межі регіону чи країни. Досить часто має місце подальша ліквідація безпосередніх виконавців, а іноді і посередників. Підвищена суспільна небезпека діяльності цих формувань полягає у тому, що вони діють на території декількох регіонів чи країн, дуже добре технічно забезпечені, до їх складу входять фахівці високого класу. Серед факторів, які сприяють низькому рівню розкриття цих злочинів є неналежний рівень підготовки оперативно-го та слідчого складу, недостатнє вивчення цієї проблеми.

Збільшується кількість посягань, які супроводжуються елементами цинізму, знущання, садизму. Крім того, має місце певне зниження «порогу» мотивації при посяганнях на особу, зростає кількість так званих немотивованих злочинів.

Складну проблему становлять насильницькі злочини, які вчиняються з сексуальних мотивів. Зростає, зокрема, інтенсивність умисних вбивств, пов'язаних зі зґвалтуваннями. Ці злочини надзвичайно небезпечні: вони свідчать про особливу егоцентричну спрямованість особи винного, його

крайню розбещеність, жорстокість. Нерідкі випадки вчинення таких діянь злочинцями-садистами.

Також збільшилася кількість «немотивованих» вбивств, нанесення тілесних ушкоджень з незначним приводом, під впливом прихованої агресивності. На думку А.Ф.Зелінського, агресія – більш широке поняття ніж насилля. Саме це означає, що і коло агресивних проявів більш широке: крім фізичного та психічного насилля (погроз), агресивну злочинність складають інші умисні дії, які порушують фізичну або психічну цілісність іншої особи, завдають їй матеріальної шкоди, перешкоджають її інтересам або ведуть до її знищення. Ці злочини мають злісний, деструктивний характер¹.

Механізм вчинення насильницьких злочинів характеризується раптовістю виникнення наміру. Так, 82,8% злочинців прийняли рішення раптово, 8,6% – протягом доби, 4,3% – протягом тижня, 1,4% – протягом місяця, а 2,9% – протягом року. У рідких випадках мали місце попередня розробка сценарію злочину і дії по забезпеченню власного «алібі».

У 18,8% вбивств злочинець вживав заходів по прихованню слідів злочину (намагався позбутися від трупа). У цілому, такі дії рідкі серед всього масиву насильницьких злочинів у сім'ї (2,2% випадків), що закономірно, оскільки зазначені злочини вчиняються у присутності інших членів сім'ї, у зв'язку з чим приховування слідів злочину стає безглуздом.

Згвалтування є одним з найбільш латентних злочинів: більшість потерпілих по відомим причинам не бажають звертатися з жалобами. На думку Я.М.Яковлева більшість (біля 75%) насильницьких посягань на жінок мають ситуативний характер. Ситуації, спеціально створені насильником, зводяться до наступного: винна особа хитрощами втягує потерпілу, з якою вона була знайома, у раніше вибране місце; визначивши жертву, злочинець погрозами або силою заставляє її слідкувати за ним у безлюдне місце, де і вчиняє згвалтування.

¹ А.Ф.Зелинский. Криминология. Учебное пособие. Х.: -С.196. Зелінський А.Ф. Кримінальна психологія. –К.:

Щорічне число злочинів, що вчиняються на побутовому ґрунті – 4490 (-5,1% у порівнянні з 2008 роком), з них умисних вбивств (ст.ст. 115-118 КК України) – 656 (-1,6% у порівнянні з 2008 роком), вбивство з необережності (ст.119 КК) – 38(-29,6%), умисні тілесні ушкодження (ст.ст. 21-125 КК) – 2905 (-7,1%). В Україні як для чоловіків, так і для жінок імовірність стати жертвою насильницького посягання з боку члена сім'ї дуже велика. Зокрема, серед усіх насильницьких злочинів приблизно 30-40% навмисних вбивств вчиняється на сімейному ґрунті. Жертвами злочинів на побутовому ґрунті стають чоловіки (2903), жінки (1438), неповнолітні (323), пенсіонери (270).

Також необхідно виділити насильство в сім'ї як самостійну соціальну проблему. Воно характеризується наступними рисами – це і образлива поведінка, яка чергується з обіцянками змінитися і вибаченнями, принесеними кривдником. При спробі розірвати стосунки спостерігається ескалація небезпеки для жертви. Якщо вже мало місце фізичне насильство, то звичайно з кожним наступним разом зростає частота його повторення і ступінь жорстокості. Як показує практика, спочатку вчиняється психічне насильство, яке у певний момент доповнюється різними за ступенем тяжкості фізичними діями, а потім фізичне насильство доповнюється насильством економічним. У відповідності з Законом України «Про попередження насильства в сім'ї»¹ під «насильством в сім'ї розуміються будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і нанесять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю». Цей закон виділяє види насильства – фізичне, сексуальне, психологічне та економічне. Фізичне насильство в сім'ї - умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що мо-

¹ Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» // // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України (Відомості Верховної Ради 1994, N 10, ст. 43) // [Електронний ресурс]. Режим доступу – Верховна Рада України: <http://zakon.rada.gov.ua>.

же призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності. Сексуальне насильство в сім'ї - протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього члена сім'ї. Психологічне насильство в сім'ї - насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю. Економічне насильство в сім'ї - умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я.

Також Закон визначає поняття «Реальна загроза вчинення насильства в сім'ї» - погроза вчинення одним членом сім'ї стосовно іншого члена сім'ї умисних дій фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному та психічному здоров'ю, якщо є реальні підстави очікувати її виконання.

Насильство в сім'ї характеризується жорстокістю, зухвалістю і винятковим цинізмом, що свідчить про складні внутрішньо-сімейні відносини. За даними вивчення кримінальних справ, кожен восьмий насильницький злочин у сім'ї (13,2%) вчинено з особливою жорстокістю, кожний сьомий (15,4%) - із садизмом, кожний шостий (16,9%) - зі знуцанням над потерпілим, кожний десятий (10,3%) - із заподіянням мучень, а 2,9% - із застосуванням катування.

Об'єктом насильства можуть бути окремі члени сім'ї, а саме: з боку батьків стосовно дітей; з боку одного з подружжя щодо іншого; з боку дітей і онуків стосовно їх родичів. Постійно збільшується кількість осіб, які пере-

бувають на обліку в органах внутрішніх справ України за систематичні правопорушення у сфері сімейно-побутових відносин.

Останнім часом увагу науковців привертають діяння, пов'язані з насильством в сім'ї, вчинювані жінками. Так, Л.В. Крижина виокремлює дві підгрупи жінок-злочинців. Першій групі притаманні чинники суб'єктивного характеру (неврівноваженість, емоціональна нестійкість, розбещеність, аморальні погляди, важко пояснювана дратівливість, принизливе ставлення до членів сімейно-побутового оточення і т. ін.). Іншу підгрупу складають злочини, що вчинюються жінками за наявності віктимної поведінки потерпілої сторони, іноді свідомого провокування, особливо при систематичному вживанні спиртних напоїв, знущаннях, образах, погрозах, інших фактах протиправної поведінки¹. Теза про те, що часом чоловіки зумовлюють своїми діями насильство проти себе, постає і в інших роботах. У дослідженні Б.М. Головкіна (вивчено 500 кримінальних справ, проведено по 100 інтерв'ю з чоловіками та жінками, які вчинили злочин, та опитано 120 дільничних інспекторів міліції) розглядається розпачливо-рішучий тип злочинця (питома вага складає 15%; переважно жінки 14-29 років, у більшості випадків одружені), який в силу певних психологічних особливостей у своїй поведінці більше керується почуттями, інтуїцією, нерідко амбіціями. Характерно, що вирішальну роль у переростанні стану розпачу винних у стійку рішучість до вчинення тяжкого злочину відіграє віктимна поведінка потерпілих (тобто чоловіків), які в одних випадках тривалий час знущалися над колишніми жертвами, а в інших вели аморально-дезадаптивний спосіб життя.² Це пов'язано з тим, що частина злочинів, які вчинюють дружини проти своїх чоловіків, обумовлена реакцією на неправомірну поведінку останніх.

¹ Крижина Л.В. Попередження злочинів, що вчинюються у сфері сімейно-побутових відносин: Автореферат дис... канд. юридичних наук: 12.00.08. [Електронний ресурс] / Національна академія внутрішніх справ України. – Київ, 2000. – С.8-9.

² Головкін Б.М. Сімейно-побутові конфлікти в системі детермінації умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 [Електронний ресурс] // Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. – Х., 2003. – С.7.

Для насильницьких злочинів, що вчинені на ґрунті неприязних стосунків не властивий груповий характер, оскільки практично всім їм, як правило, передуює двосторонній конфлікт. Вивчення місця і часу вчинення таких злочинів дозволяє визначити деякі тенденції та ситуації, що провокують конкретні види злочинів, і дає можливість прогнозувати ситуацію й успішно планувати профілактичні заходи.

Більшість зазначених злочинів вчиняються із застосуванням різних предметів господарсько-побутового призначення, що використовуються як знаряддя злочину. Це свідчить про те, що злочини заздалегідь не готувалися, злочинці діяли імпульсивно, не виявляючи розбірливості, використовуючи те, «що перше потрапить під руку». У кожному третьому випадку (35,7%) злочинці застосовували різні кухонні приналежності, предмети домашніх меблів, кийок, металеві труби або арматуру і тощо, кожного четвертого випадку (27,1%) застосовувався кухонний ніж і тільки в 1,4% випадках застосовувалась вогнепальна або газова зброя. Частіше зазначені предмети та зброю використовують жінки, а також чоловіки при вчиненні насильницьких дій щодо представників чоловічої статі. Як правило, у таких випадках зброя або предмети, що її замінюють, розглядаються злочинцем як гарантія безпеки.

При аналізі стану, структури і динаміки злочинності ми виходимо із статистичних даних про виявлені і зареєстровані в органах внутрішніх справ злочини. Невідомою залишається їх прихована частина – факти, про які в правоохоронні органи не заявляли, або які по тим або іншим причинам не були зареєстровані в силу специфіки відносин між злочинцем і потерпілим. 94,9% потерпілих від насильства відзначили, що злочинів передували сімейні конфлікти, які за словами 35,5% респондентів тривали кілька місяців. Причому 88,8% опитаних заявили, що конфлікти в їхніх сім'ях супроводжувалися насильницькими діями.

Звертає на себе увагу характеристика осіб, що вчиняють насильницькі злочини. Серед них збільшується частка суб'єктів, не зайнятих працею.

Викликає занепокоєння тенденція до зростання кількості насильницьких злочинів, що вчинюються жінками. Для осіб, що вчиняють насильницькі посягання, характерні грубість, агресивність, жорстокість, зухвалість, нахабство та інші насильницькі прояви. Вказані особливості сприяють тому, що в разі виникнення складних проблем, вони вирішуються ними за допомогою насильства. При цьому в більш як 60% випадків ці наміри реалізують під дією алкоголю та неприязних міжособистісних стосунків. Такі особи характеризуються чітко вираженою дезадаптованістю, нерідко ніде не працюють, а ті, що працюють, зазвичай самі провокують конфлікти, хоча винними в цьому вважають інших.

Особи, що вчинили злочини у відповідь на провокаційну або сприятливу посягання негативну поведінку потерпілого, як правило характеризуються відсутністю стійких та інтенсивних злочинних навичок, меншим ступенем суспільної небезпеки у порівнянні з тими, хто вчинив злочин такого виду та такого ж характеру, але в іншій ситуації – без елементів провокації.

Особи, що вчинили вбивства, характеризуються загальним низьким рівнем духовного розвитку, домінуванням елементарних потреб. Більша частина з них є соціопатами: особами анти суспільними по своїй суті, емоційно тупими, не здатними до співчуття.

Значна частина осіб, що вчиняють насильницькі злочини, страждає також певними психічними аномаліями, що не виключають стану осудності.

Насильницькі дії найчастіше вчиняють малоосвічені люди, недостатньо розвинені, з низьким культурним рівнем. За даними, 2,9% злочинців мали початкову освіту, 11,8% – неповну середню, 45,6% – середню загальну, 25,7% – середню спеціальну, 0,7% – незакінчену вищу і 13,3% – вищу освіту. Це не випадково, тому що для малоосвічених осіб більш характерні егоїстичні інстинкти, відсутність критичної оцінки власної поведінки, вузький кругозір, примітивні і грубі потреби й інтереси, культ грубої фізичної сили, зневага морально-культурними нормами, нестриманість емоцій, брутальність, безпринципність. Особи з більш високим рівнем освіти знахо-

дять інший спосіб вирішення сімейного конфлікту (примирення, розлучення та ін.). Слід зазначити, що злочинці з низьким рівнем освіти вчиняють злочини, причиною яких виступають в основному правомірні дії потерпілого, а з високим рівнем освіти, навпаки, – неправомірні або антигромадські дії.

Майже у половини (48,5%) винуватців вивчених злочинів була виявлена та або інша психічна аномалія. Так, 2,2% хворі на шизофренію, 0,7% – епілепсію, 8,1% – психопатію, 0,7% – олігофренію, 34,6% – хронічний алкоголізм, 3,7% – наркоманію. У 7,3% злочинців виявлена органічне ураження головного мозку різного генезису, у 4,4% – залишкові явища черепно-мозкових травм, у 4,4% – алкогольні психози, а в 6,6% – інші психічні аномалії. Нерідко в злочинців одночасно виявлялося кілька видів психічних захворювань. Особи з розладом психічної діяльності являють собою особливий тип з характерною поведінкою і способом життя. Під впливом несприятливих умов виховання і спілкування вони швидше криміналізуються і складніше піддаються виправленню.

Також існує зв'язок між насильницькими злочинами та патопсихологічними відхиленнями винних. За даними Г.І.Чечель щодо осіб, які вчинили вбивства, 15% - були визнані неосудними, а 56,2% осудними, але страждаючими психічними аномаліями¹. До агресивної поведінки призводить також параноїчні акцентуації (так зване «застрівання особи»). Для цих осіб характерна патологічна стійкість афектів, егоїзм, злопам'ятність, підозрілість, образливість, схильність до насилля за мотивами ревності.

Переважає більшість (71,2%) злочинців самі в дитинстві були жертвами агресії, що надалі сприяло формуванню в них схильності вирішувати свої проблеми з застосуванням сили, де 19,2% з них піддавалися кримінальному насильству один раз, 26,9% – два-три рази, 17,3% – чотири-п'ять разів, 17,3% – шість і більш раз, 13,5% – регулярно (2-3 рази на місяць), а 1,9% –

¹ Чечель Г.И. Влияние психических аномалий на назначение и отбытие наказания // Личность преступника и уголовная ответственность. – Саратов . 1981. –С. 129.

систематично (не менш 3 разів на тиждень)¹.

За визначенням Е.Ф.Побегайло суттєву роль відіграє в криміногенній ситуації маргінальне середовище при детермінації агресивних посягань, коли лише випадок вирішує, хто стане вбивцею, хто жертвою. Зі зростанням безробіття все більше людей потрапляє до маргінальності, тобто випадає зі звичайного нормального середовища та отримує невизначене, проміжне положення між соціальними прошарками суспільства. Для маргіналів типові агресивність та егоцентричність².

У значній більшості (88,1%) у злочинців на момент вчинення насильства мав місце низький матеріальний рівень життя. Тільки в 1,5% були доходи вище за середні, у 10,4% – середні доходи («жили не гірше інших»), у 11,9% – доходи нижче середнього («не могли собі багато чого дозволити»), у 37,7% – низькі доходи («на усьому доводилося приходилося заощаджувати»), а в 38,5% – у край низькі доходи («ледь зводили кінці з кінцями»).

Зазначені дані дозволяють виділити наступні основні мотиви насильницьких злочинів: затвердження власного авторитету (46,3%); прагнення панувати (40,4%); неможливість повноцінно виконувати свою роль (31,6%); виплескування на потерпілого злості, що виникла в результаті невдачі, кризи особистого, сімейного життя (53,7%); образа, що виникла в результаті конфлікту з іншими членами сім'ї (15,4%); бажання заподіяти потерпілому біль, страждання, збиток (75,7%); бажання повернення потерпілого (12,5%); ревнощі (21,3%); помста (12,5%); бажання припинити пияцтво, іншу аморальну поведінку потерпілого (22,4%); помста за постійні побої, образи, знущання (17,7%); помста за завдане насильство, образи, знущання з боку потерпілого безпосередньо перед злочином (30,9%); помста за жорстоку

¹ Злочинність в Україні. Статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України, 2000. – 100 с.; Експрес-інформація про стан злочинності в Україні за 2002 рік. – К.: МВС України. Департамент інформаційних технологій, 2003. – 120 с. Стан і структура злочинності в Україні 2007, 2008, 2009 року, Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

² Побегайло Е.Ф. Маргинальная среда и насильственная преступность // Юридическая психология: Тезисы докладов и научных собраний. – М., 1989. – С. 55-56.

поведінку, знущання в дитинстві з боку потерпілого (9,6%); бажання позбутися від потерпілого або пов'язаних з ним турбот (10,3%); користь (11,8%); бажання усунути перешкоди в користуванні житловим приміщенням, іншою власністю (9,6%); бажання виселити потерпілого (його родину) із загальної житлоплощі (8%); бажання припинити образи, приниження з боку потерпілого (16,2%); припинення насильства/нападу потерпілого на злочинця (20,6%); захист злочинцем інших членів сім'ї від насильства (нападу) з боку потерпілого (7,4%). Як правило, винний керується відразу декількома мотивами.¹

Більше половини злочинів вчиняються особами вперше - 54%, кожен третій злочин скоюється особами, які раніше були засуджені, 2,5 % - вчиняються особами, які неодноразово вчиняли насильницькі злочини. До середини 90-х років найбільш типовим місцем скоєння злочинів були райони мешкання, навчання, праці. Сьогодні кожен третій злочин вчиняється в місцях проведення дозвілля, яке частіше знаходиться в інших районах або сусідніх населених пунктах. Зростає частка злочинів, що вчиняються у чужих помешканнях, гуртожитках та інших приміщеннях, у транспорті.

Сьогодні при скоєнні групових злочинів зросла їх суспільна небезпека, через те, що члени злочинних груп надають один одному психологічну підтримку, кожен почуває себе в групі більш впевнено, а це в свою чергу сприяє прийняттю рішень про вчинення більш тяжких злочинів. У групі швидше йде процес передачі кримінально досвіду, якщо ним володіє один член групи, то незабаром його використовують інші. Зростає жорстокість при скоєнні злочинів насильницької спрямованості. При вчиненні злочинів використовується вогнепальна та холодна зброя, потерпілим наносяться тяжкі тілесні ушкодження, чиниться психологічне насильство.

¹ Експрес-інформація про стан злочинності в Україні за 2002 рік. – К.: МВС України. Департамент інформаційних технологій, 2003. – 120 с. Стан і структура злочинності в Україні 2007, 2008, 2009 року, Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

За ознакою статі групи, що вчиняють злочини насильницької спрямованості поділяються на одностатеві (переважно чоловічої статі) та змішані (беруть участь особи чоловічої і жіночої статі). Питома вага цих угруповань різна. Переважна частина злочинних груп складається з осіб чоловічої статі. Так чоловічі групи становлять – 78%, 18% - змішані групи і лише 6 % жіночі.

Частка жіночої злочинності за останні 15 років збільшилася приблизно в 1,6 рази. Особи жіночої статі ведуть себе у злочинній групі так, що викликає, з одного боку, своєрідне схвалення членів групи, які підтримують їх розбещеність, а, з іншого - вважають їх соціально ущербними. Це створює навколо дівчат обстановку духовної ізоляції. Тому в своїх міжособистісних стосунках вони тримаються одна за одну і карають тих, хто хотів би змінити їх поведінку.

Для змішаних та жіночих злочинних груп характерно скоєння різноманітних злочинів з великою підступністю, жорстокістю, цинізмом. Вважаємо, що підлітки та дівчата провокують один одного до таких дій. Тут проявляється витончений міжстатевий механізм самоствердження, який спонукає осіб чоловічої статі до таких злочинів, які б отримали схвалення жіночої частини групи, і навпаки. Частіше (в 81 % випадків) лідерами у змішаних злочинних групах є особи чоловічої статі. Але зустрічаються угруповання де лідерами є дівчата. Вони беруть на себе роль «керівника групи», насаджують особливу морально-психологічну атмосферу в групі. При жіночому лідерстві скоєні групою злочини відрізняються більш жорстоким ставленням до її жертв.

Аналіз територіального розподілу насильницької злочинності певні тенденції. По-перше, великі промислові центри, портові та курортні міста мають найвищі показники насильницької поведінки. По-друге, порівнюючи злочинність у сільських районах та містах, можна констатувати, що та й інша з кожним роком зближується за своїми параметрами. Оскільки зникає суттєва різниця між містом і селом насильницькі злочини вчиняються в усіх

обласних центрах країни.

На основі аналізу статистичних даних маємо підстави прогнозувати:

1. подальше омолодження злочинності. Питома вага злочинців віком до 30 років становитиме близько 50%. Суттєвий вплив на стан злочинності буде справляти значна кількість злочинців, звільнених з місць позбавлення волі у зв'язку з амністіями;

2. як і раніше, насильницькими злочинами будуть вражені, перш за все, великі міста та селища міського типу; дещо ускладниться криміногенна ситуація у сільській місцевості через зворотну міграцію (переміщення молоді з міста до села). Тому вже зараз треба приділити необхідну увагу запобіганню насильницької злочинності при застосуванні заходів адміністративно-правового впливу до надання соціально-педагогічної допомоги.

9.2. Причини та умови насильницьких злочинів

Насильство є не лише правовою проблемою, а й значною мірою також філософською та соціокультурною.¹ Різні аспекти агресивно-насильницької поведінки є предметом вивчення психології, соціології, конфліктології, кримінології, педагогіки та медичних наук. У теоретико-методологічному плані остаточно не вирішеним залишається питання феномену детермінант, що обумовлюють вчинення насильницьких злочинів.

Насильницька орієнтація особи передбачає насильство як звичайний засіб досягнення мети. Цій орієнтації властиві жорстокість, зневага до прав інших, байдуже ставлення до людського життя.

Агресивність (агресія)² характерна для насильницьких злочинів. Вона

¹ Луняк М. Насильство як правова та філософська проблема // Право України. – 2002. – №7; Сергін В. Культура сили и бескультурие насилия // Российская юстиция. – 1999. – №7; Определение феномена насилия // Борьба с преступностью за рубежом. – 2001. – №2.

² Агресія (лат. - *agressio* - напад) - мотивована деструктивна поведінка індивіда, що протирічить прийнятим правилам та нормам існування людей в соціумі, яке наносить моральну, фізичну, матеріальну або психологічну шкоду іншим людям. // Агрессия. Психологический словарь. -М., 1996.

виникає як реакція суб'єкта на фрустрацію (перешкоду досягнення мети агресора) і супроводжується емоційними станом гніву, ворожості, ненависті тощо. Готовність індивіда до агресивної поведінки належить до стійких рис особи - насильника. Розвиток агресивності як якості особи залежить від рівня її соціалізації та засвоєння культурно-соціальних норм. Але треба зазначити, що агресивна поведінка може бути спровокована іншими особами (жертвами агресії), несприятливим розвитком ситуації, неправильною інтерпретацією намірів оточуючих тощо.

Для агресії осіб, що вчиняють злочини насильницької спрямованості, характерно: а) супроводжуючі процеси зараження; б) взаємної індукції; в) стереотипізація уявлень у створюваному «образі ворога»; г) наявність ініціаторів та провокаторів; д) готовність особи вирішувати за рахунок інших свої проблеми; е) анонімність кожного учасника агресивних проявів.

Особа злочинця є головним елементом механізму злочинної поведінки. Соціальні контакти і вся сфера спілкування можуть змінюватися. Усі зміни в особистості злочинця, його поведінці та сфері спілкування після початку злочинних дій залежать від різноманітних факторів, з яких ми виділяємо: а) особливості злочинця - його моральні, психологічні, демографічні, інтелектуальні, рольові та інші характеристики; б) особливості ситуації скоєння злочину - сприятлива, несприятлива або нейтральна для продовження злочину й доведення його до кінця.

Розглядаючи особистісні та ситуаційні фактори злочинної поведінки, необхідно звернутися до вивчення їх залежності від умов життя людей. Потреби, нахили та мотивація поведінки людини суб'єктивні. Але ця суб'єктивність другорядна, тому що сама особа сформована об'єктивним зовнішнім середовищем; внутрішні спонукання, плани та інтереси актуалізуються і отримують конкретну значимість – перетворюються в мотиви поведінки та рішення; будь-які інтереси не можуть бути задоволені без використання об'єктів зовнішнього середовища. Тому детермінанти злочинної поведінки приховуються в соціальних умовах, а вони визнача-

ються станом суспільного розвитку.

Існує декілька типологій¹ осіб, які вчиняють насильницькі злочини, в залежності від того яка ознака покладена в основу класифікації. На нашу думку найбільш повною є типологія, що оснований на декількох підставах і це сприяє глибшому вивченню характеристики насильницького злочинця.

В основу класифікації злочинця соціально-психологічного типу покладені мотиви вчинення і можна виділити наступні типи:

- особа для якої головним мотивом при вчиненні злочину є ствердження власного «я», своє особистості на індивідуальному рівні, тобто у власних очах або в очах якоїсь групи, членом якої вона є;

- особа, головним для якої є бажання звільнитися від психотравмуючої залежності від когось з близьких (інколи від сусідів, друзів), так як своїм існуванням вони викликають у злочинця негативні відчуття або нагадують їй про трагічні моменти у житті. Сюди можна віднести і осіб, що вчиняють злочини з ревнощів, оскільки ревнощі є однією з форм психотравмуючої залежності;

- особа, яка вчиняє насильницький злочин для отримання грошей або інших матеріальних благ або права на користування або розпорядження матеріальними благами;

- особа, основною рисою якої є прагнення до задоволення власних потреб у гострих відчуттях, ризику, грі.

Основою класифікації патологічного типу є рівень порушення психіки осіб, що вчинили насильницькі злочини:

- психопатизований – особа, що виявляє яскраво виражені риси характеру, або така особа яка страждає на нервово-психічний розлад, на основі яких розвивається на існує психопатоподібний синдром (психопатизація особи);

¹ У матеріалі представлено типології, які були розроблені Іншаковим С.М. у роботі «Криминология: Схемы и комментарии. – М.: Юриспруденция, 2001. –С.112.

- інтелектуально обмежений – особа, чиї особистісні зміни визначаються рисами розумової відсталості, елементами слабоумства, яке має спадковий, набутий характер. Це олігофрени та особи, у яких інтелектуальне зниження наступило внаслідок враження центральної нервової системи, а також ті, в яких ці ураження на виявляються яскраво, але із-за педагогічної занедбаності страждають психічною незлірістю бао розумовою відсталістю;

- алкоголізований – особа, особливості поведінки якої обумовлені особистісними змінами на фоні зловживання алкоголю, нарскоритичних речовин.

Ці типи насильницьких злочинців у «чистому» вигляді зустрічаються досить рідко; найчастіше злочинець поєднує у собі риси різних типів.

З іншого боку, окремі показники негативного особистісного статусу та характер негативної дозлочинної поведінки потерпілих близько до аналогічних показників осіб, що винні у вчиненні злочину. До них можна віднести: стан сп'яніння в момент вчинення злочину, вживання алкогольних напоїв безпосередньо перед вчинення злочину потерпілим спільно з особами, які вчинили злочин. Остання обставина особливо характерна для вчинення зґвалтувань, генезис яких обтяжено негативною поведінкою самих потерпілих.

Економічний стан суспільства, зниження рівня життя значної частини населення, соціально-побутова непорядкованість, безробіття, юридична безправність, загальна психологічна нестійкість, що виливається в алкоголізацію і наркотизацію, втрату морально-психологічних орієнтирів, негативно впливають на мікроклімат в сім'ї, у школі, на виробництві, сприяють різкому зниженню рівня культури міжособистісного спілкування, росту жорстокості і насильства. Шляхом пропаганди жорстокості, насильства, статевої розпусти в багатьох засобах масової інформації, нав'язується така схема культури, у якій принижується гідність людини. Відсутність ефективної системи допомоги і захисту жертв від насильницьких посягань,

недостатнє законодавче врегулювання цієї проблеми, впливають на зростання насильницьких злочинів.

Існує ряд теоретичних парадигм, які розглядають комплекс факторів, що обумовлюють існування насильства. Макроорієнтовані – надають насильству соціокультурне пояснення. Насильство впливає з владних відносин, зумовлених соціальною структурою та культурою суспільства. Мікроорієнтовані теорії розглядають насильство в контексті міжособистісної соціально-психологічної взаємодії (до цього класу також доцільно віднести фактори, що пов'язані з індивідуальними психологічними та біологічними характеристиками, психопатологічні відхилення).

До соціально-психологічних чинників сімейного насильства можна віднести недоліки комунікації: панування патріархальної моралі в деяких сім'ях як різновиду негативних традицій соціально-економічних відносин; недоліки виховання; асиметрія у розподілі домашніх обов'язків; різні цінності та установки; висування необґрунтованих і надмірних вимог; неврегульованість питань розподілу бюджету; авторитарність членів родини; невиконання своїх обов'язків; антисупільний вплив оточення.

Індивідуально-особистісні фактори знаходяться насамперед у площині психічних відхилень і недоліків фізичного стану особи, досвіду виховання та соціалізації.

Окремі теорії намагаються визначити соціальні фактори, індивідуальні характеристики або специфіку комунікації. Вони приділяють увагу:

- поширеністю у засобах масової інформації, перш за все на телебаченні, пропаганди насильства та жорстокості, деструктивний вплив відеопродукції;
- розповсюдження алкоголізму (порівняно з радянськими часами фіксується збільшення виробництва і споживання алкоголю на душу населення) та наркоманії;
- укорінення в суспільній свідомості цільової настанови на індивідуальне виживання, відсутність соціальних ідеалів, певний ідеологічний вакуум у суспільстві та криза моралі;

Ці, переважно, об'єктивні соціально-економічні і культурно обумовлені чинники безумовно збільшуватимуть навантаження саме на органи внутрішніх справ. До цієї групи чинників можна віднести також недоліки роботи державних органів, які зобов'язані здійснювати профілактичний вплив стосовно осіб, що можуть вчинити насильницькі дії.

Проаналізований матеріал засвідчив, що в одних випадках особа може виступати як активна, провокуюча сторона конфлікту, в інших – власними діями або бездіяльністю (в наслідок соціальних, психологічних або біологічних причин) сприяти вчиненню правопорушень щодо своєї персони або скоювати злочин як відповідь на агресію з боку іншої особи.

Обставини це завжди соціальні явища: соціально-психологічні; соціально-економічні; організаційно-управлінські та ін. Вони, соціальні за своєю суттю, суперечать інтересам суспільства - наносять шкоду суспільству та його членам, їх походження з'явилося з розвитком суспільства. Це підтверджує і визначення злочинності як соціального явища, яке характеризує стан суспільства і виникає завдяки соціальним причинам.

Кожний конкретний злочин викликається не одною ізольованою причиною, а сукупністю детермінант (факторів), які діяли у різний час та в різних умовах. Але при усій складності взаємодії цих факторів їх можна певним чином класифікувати, виділити основні, вирішальні.

У більшості випадків головну роль відігравало негативне формування особи. Саме моральне виховання є тим фактором, який визначає весь життєвий шлях людини, характер її поведінки, а інколи й конкретні вчинки. Криміногенний вплив зовнішніх обставин може призвести до скоєння злочину лише особою, яка не володіє твердими моральними принципами.

У тих випадках, коли злочинний намір сформувався та людина почала скоювати злочин, її діяльність може призвести до необхідного результату лише у тому випадку, якщо в оточуючій дійсності є сприятливі умови.

Виявлення детермінант, які сприяють скоєнню злочинів, важливо для

розробки необхідних профілактичних заходів.

На нашу думку детермінанти, що обумовлюють насильницьку злочинність, поділяються на групи:

1. Фактори, які формують особу правопорушника (негативний вплив родини, безпосереднього оточення, вплив засобів масової інформації, недоліки шкільного, побутового виховання тощо).

2. Умови, що сприяють скоєнню злочинів (недоліки організаційного характеру, які допомагають особам і з уже сформованою антисуспільною орієнтацією «технічно» здійснити злочинні наміри.

3. Обставини, пов'язані з поведінкою жертв злочинів.

При аналізі таких злочинів необхідно визначити віктимологічний аспект: яку роль відігравала кримінальна привабливість об'єкту посягань: його беззахисність, або навпаки, опір, відкрита опозиція порушникам суспільного порядку, що викликала напад жорстокості. Це важливо не тільки для визначення ролі особи у скоєному злочині, але й подання моральної підтримки жертві. У кожному третьому випадку кримінальна ситуація відрізняється швидкопливністю, що потребує екстрених профілактичних заходів, вміння розрядити ситуацію.

Нерідко жертва сама провокує - своєю поведінкою, манерою розмови, моральними повчаннями, і т.п. на прояв агресії. Важливими стимулами агресивної поведінки групи є беззахисність жертви, поступливість, або, навпаки, коли жертва чинить опір. Поведінка жертви не може призвести до злочину сама по собі. Вона обов'язково взаємодіє з негативними обставинами, що відносяться до злочинця. Аналіз та оцінка поведінки жертви злочину є однією з кримінологічних складових, яка дозволяє визначити найбільш ефективні профілактичні заходи.

9.3. Заходи профілактики насильницьких злочинів

Насильницька злочинність є складовою частиною загальної злочинності тому її стосується і загальносоціальні заходи превенції¹. Проникнення насильства в життя веде до розладу моральних, гуманістичних основ сімейного виховання, до зростання дитячої бездоглядності та безпритульності, залучення осіб у споживання спиртних напоїв, наркотиків, у проституцію і кримінальну діяльність. У таких умовах удосконалення заходів профілактики насильства стає найважливішим завданням не лише органів внутрішніх справ, але й всього суспільства.

Ці заходи повинні реально сприяти початку процесу інтенсивного переходу функцій попередження насильницької злочинності від правоохоронних органів до інших державних, громадських структур та закладів, які здійснюють соціальне обслуговування, захист їх прав та законних інтересів.

На нашу думку, головним завданням у справі поліпшення матеріального становища населення є його забезпечення зайнятості. Сьогодні становище на ринку праці, умови для його продуктивної зайнятості, професійної мобільності, в першу чергу, залежать від динаміки змін в економіці України.

Виходячи з цього, необхідно використовувати в повному обсязі заброновані робочі місця на підприємствах усіх форм власності; направлення на перенавчання; приділяти особливу увагу працевлаштуванню, посилити роботу органів прокуратури щодо виявлення та усунення порушень законодавства про працю.

Дослідження насильницької злочинності продемонструвало, що однією з умов, скоєння злочинів є неорганізованість або недостатня організованість дозвілля. Відсутність інтересів, бездіяльність якоюсь мірою спонукають людину шукати «пригоди», де вона підпадає під вплив елементів, для яких характерний антисуспільний спосіб життя.

¹ Терміни "попередження", "профілактика", "превенція" і "запобігання" ми вживаємо як ідентичні, оскільки всі вони є синонімами і означають одне й те саме - щось упередити, недопустити.

Таким чином, взятий курс на національно-культурне та духовне відродження в Україні й суспільна криза, що супроводжується зміною ціннісно-духовних орієнтирів населення вимагають від державних органів, громадських об'єднань особливої уваги до задоволення культурних запитів, виховання їх на кращих здобутках українського народу та світової культури, підняття у них інтересу до книги, мистецтва, культури взагалі.

Особливе значення зараз має виховання правової свідомості підвищення правової культури.

Надзвичайно актуальною є проблема соціального захисту населення. Незважаючи на всі негаразди, необхідно шукати шляхи виходу з цього важкого становища.

Крім застосування заходів загально-соціальної профілактики, необхідно застосовувати заходи віктимологічної профілактики, які спрямовані на нейтралізацію або зменшення факторів, що обумовлюють або сприяють віктимності. Вони включають вплив як на фактори, що детермінують неправомірну або аморальну поведінку жертв від злочину, так і на фактори, що підвищують ризик стати потерпілим при правомірній і, особливо, активній поведінці.

Віктимологічна профілактика повинна здійснюватися з врахуванням заходів по нейтралізації ситуації, що пов'язані з завданням шкоди – це може бути найбільш радикальний варіант профілактики при умові виключення рецидиву.

- максимальне використання захисних можливостей потенційних потерпілих, що може бути досягнуто за рахунок організації цілеспрямованої виховної роботи: фізичного виховання, статевого виховання, навчання прийомам самозахисту, привиття певних якостей: рішучість, сміливість, критичність, спостережливість;

- правове виховання та навчання з розповсюдженням серед громадян знань про необхідну оборону, для того щоб громадяни не боялися

протидіяти злочинцю, а також своєчасно повідомляти правоохоронні органи про вчиненні злочини, або ті, що готуються;

- якісне збільшення можливостей осіб, що зазнали нападу за рахунок забезпечення технічними засобами захисту – від охоронної сигналізації до озброєння;

- певна переорієнтація на потерпілого оперативно-розшукової діяльності як у плані її інформаційних можливостей. Так і здійснення заходів профілактичного характеру. Така праця від потенційного потерпілого до злочинця дозволить більш ефективно виявляти злочини, що готуються, попереджувати їх, забезпечуючи безпеку осіб, що схильні стати жертвами злочину.

Найбільш ефективними засобами правового захисту жертв насильства в Україні є кримінально-правові санкції. Разом з тим, практично не використовуються, а якщо і використовуються, то досить слабо, адміністративно-правові та цивільно-правові засоби захисту потерпілих від насильства. Зазначені обставини ще раз свідчать про те, що в Україні й досі відсутня система цивілізованих заходів захисту жертв насильства.

Також можливо використання профілактичних можливостей потенціальних потерпілих від злочинів.

Дієва профілактика насильницької злочинності спирається на проведення в країні великомасштабних заходів соціально-економічного, культурно-виховного, ідеологічного характеру. Основними загальнодержавними напрямками попередження насильницьких злочинів є наступні: зміцнення сім'ї як основного соціального інституту суспільства, боротьба з дитячою бездоглядністю і вирішення соціальних проблем молоді; зміцнення матеріально-технічної бази дозвілля і вирішення інших питань використання вільного часу; забезпечення рівного доступу усіх членів суспільства до освіти і культурних цінностей; надання широкої психологічної допомоги населенню; здійснення програми щодо захисту жертв насильства і надання їм медико-психологічної допомоги; широкий

розвиток пропаганди правових знань, у тому числі і віктимологічної; обмеження і заборона пропаганди насильства і порнографії; боротьба з пияцтвом, алкоголізмом, наркоманією, проституцією; вирішення житлової проблеми тощо.

Під попередженням насильства розуміється система соціальних і спеціальних заходів, спрямованих на усунення причин і умов, які сприяють вчиненню насильства, припинення насильства, яке готується або вже почалося, притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні насильства, а також медико-соціальна реабілітація жертв насильства.

У своїй діяльності щодо попередження насильства перераховані вище органи керуються Конституцією України, Сімейним та Кримінальним кодексами України, Кодексом України про адміністративні правопорушення, Законами України «Про попередження насильства в сім'ї», «Про охорону дитинства», «Про звернення громадян», «Про міліцію», постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2003 р. № 616 «Про затвердження Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу», наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України від 16.01.2004 р. № 5/34/24/11 «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення», зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 22.01.2004 р. за № 99/8698, наказом Міністерства України у справах сім'ї, дітей та молоді, Міністерства внутрішніх справ України від 9 березня 2004 року № 3/235 «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї та молоді, служб у справах неповнолітніх, центрів соціальних служб для молоді та органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї» зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 30 березня 2004 р. за № 399/8998, та іншими нормативно-правовими актами.

Профілактика включає заходи, безпосередньо спрямовані на попередження злочинів. Їх здійснення в межах наданих їм повноважень покладається на: 1) спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї; 2) органи опіки і піклування; 3) спеціалізовані установи: кризові центри для жертв насильства в сім'ї та членів сім'ї, стосовно яких існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї (кризові центри); центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї; 4) органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи і організації незалежно від форми власності, об'єднання громадян; 5) центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї, а також окремі громадяни можуть сприяти у здійсненні заходів з попередження насильства.

У Законі¹ передбачені спеціальні заходи з попередження насильства в сім'ї:

1. Офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї (Члену сім'ї, який вчинив насильство в сім'ї, виноситься офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, за умови відсутності в його діях ознак злочину, службою дільничних інспекторів міліції або кримінальною міліцією у справах дітей, про що йому повідомляється під розписку. Офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї може бути винесено осудній особі, яка на момент його винесення досягла 16-річного віку. У разі вчинення особою насильства в сім'ї, після отримання нею офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, ця особа направляється до кризового центру для проходження корекційної програми, а також щодо неї у випадках і в порядку, передбачених цим Законом, може бути винесено захисний припис. Проходження корекційної програми для такої особи є

¹ Закон України «Про попередження насильства в сім'ї». Розділ III. // // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України (Відомості Верховної Ради 1994, N 10, ст. 43) // [Електронний ресурс]. Режим доступу – Верховна Рада України: <http://zakon.rada.gov.ua>.

обов'язковим).

2. Взяття на профілактичний облік та зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї. (Членів сім'ї, яким було винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, служба дільничних інспекторів міліції чи кримінальна міліція у справах дітей беруть на профілактичний облік. Зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї, проводиться органами, які брали особу на такий облік, якщо протягом року після останнього факту вчинення насильства в сім'ї особа жодного разу не вчинила насильства в сім'ї. Порядок взяття на профілактичний облік та порядок зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, яким було винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, затверджуються Міністерством внутрішніх справ України).

3. Захисний припис (Особі, яка вчинила насильство в сім'ї після отримання офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, дільничним інспектором міліції або працівником кримінальної служби у справах дітей за погодженням з начальником відповідного органу внутрішніх справ і прокурором може бути винесений захисний припис. Захисний припис не підлягає погодженню у разі наявності в діях особи, яка вчинила насильство в сім'ї, ознак злочину. Захисний припис може бути винесений до осудної особи, яка на момент винесення захисного припису досягла 16-річного віку. Захисним приписом особі, стосовно якої він винесений, може бути заборонено чинити певну дію (дії) по відношенню до жертви насильства в сім'ї, а саме: чинити конкретні акти насильства в сім'ї; отримувати інформацію про місце перебування жертви насильства в сім'ї; розшукувати жертву насильства в сім'ї, якщо жертва насильства в сім'ї за власним бажанням перебуває у місці, що невідоме особі, яка вчинила насильство в сім'ї; відвідувати жертву насильства в сім'ї, якщо вона тимчасово перебуває не за місцем спільного проживання членів сім'ї; вести телефонні переговори з жертвою насильства в сім'ї. Зазначені у частині четвертій цієї

статті обмеження встановлюються на термін до 90 діб з дня погодження захисного припису з прокурором).

4. Стягнення коштів на утримання жертв насильства в сім'ї у спеціалізованих установах для жертв насильства в сім'ї. Рішення про стягнення з осіб, які вчинили насильство в сім'ї, коштів на відшкодування витрат на утримання жертв насильства в сім'ї у спеціалізованих установах для жертв насильства в сім'ї приймається судом в установленому законом порядку за позовом адміністрації спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї.

У відповідності з наказом¹ визначається порядок здійснення управліннями (відділами) у справах сім'ї, молоді та спорту, службами у справах дітей, центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідними підрозділами органів внутрішніх справ заходів щодо попередження насильства в сім'ї і механізм їх взаємодії при здійсненні таких заходів.

Управління (відділи) у справах сім'ї, молоді та спорту координують дії служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та органів внутрішніх справ з питань попередження насильства в сім'ї; направляють жертв насильства в сім'ї та членів сім'ї, стосовно яких існує реальна загроза його вчинення, до спеціалізованих установ для постраждалих від насильства в сім'ї; здійснюють контроль за організацією і діяльністю спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї; для організації надання необхідної допомоги членам сім'ї, де вчинено насильство або стосовно яких існує реальна загроза його вчинення, ведуть облік даних про організації, установи та заклади, які працюють за напрямом попередження насильства в сім'ї, та послуги, які ними надаються; співпрацюють

¹ Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, МВС. Наказ 07.09.2009 N 3131/386 «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї». Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

з громадськими організаціями, об'єднаннями громадян щодо попередження насильства в сім'ї; інформують громадськість про організації, установи та органи, які надають допомогу членам сім'ї, де вчинено насильство або існує реальна загроза його вчинення; організовують проведення семінарів, «круглих столів», конференцій та інших заходів з питань попередження насильства в сім'ї; організовують надання психологічних, юридичних, соціально-педагогічних, інформаційних та інших послуг членам сім'ї, в якій було вчинено насильство або існує реальна загроза його вчинення; ініціюють винесення питання щодо проведення подальшої роботи з сім'єю, в якій вчинено насильство, на засідання дорадчого органу відповідно до наказу Мінсім'ямолодьспорту, МОЗ, МОН, Мінпраці, Мінтрансв'язку, МВС та Державного департаменту України з питань виконання покарань від 14.06.2006 N 1983/388/452/221/556/596/106 (z0824-06) «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах», зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 12.07.2006 за N 824/12698.

За направленням органів внутрішніх справ управління (відділи) у справах сім'ї, молоді та спорту організовують та забезпечують проходження особами, які вчинили насильство в сім'ї, реабілітаційних заходів (корекційних програм), які проводяться спеціалістами, які пройшли відповідне навчання щодо роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї, зокрема: організовують навчання фахівців, які проводять корекційні програми з особами, які вчиняють насильство в сім'ї; забезпечують фахівців, які проводять корекційні програми з особами, які вчиняють насильство в сім'ї, методичними рекомендаціями щодо впровадження та реалізації цих програм. До проведення корекційних програм з особами, які вчиняють насильство в сім'ї, можуть залучатися суб'єкти, що надають соціальні послуги сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах. У разі неявки особи, яка отримала направлення для проходження реабілітаційних заходів (корекційних програм), або ухилення від їх проходження без поважних

причин управління (відділи) у справах сім'ї, молоді та спорту контролюють надання протягом трьох робочих днів спеціалістами, які здійснюють реабілітаційні заходи (корекційні програми), письмового повідомлення про непроходження корекційної програми згідно до органу внутрішніх справ, який видав направлення.

Служби у справах дітей ведуть облік дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах, у тому числі стосовно яких вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його вчинення; у разі виникнення безпосередньої загрози життю чи здоров'ю дитини вживають заходів відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 N 866 (866-2008-п) «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини»; здійснюють прийом інформації про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення, а також про випадки жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення та в межах своїх повноважень вживають заходів щодо захисту прав дитини; порушують питання перед відповідними органами про притягнення до відповідальності фізичних та юридичних осіб, які допустили порушення прав, свобод і законних інтересів дітей; представляють інтереси дітей у судах; протягом трьох днів з дня отримання інформації про випадки вчинення насильства в сім'ї стосовно дитини або реальної загрози його вчинення повідомляють відповідне управління (відділ) у справах сім'ї, молоді та спорту та органи внутрішніх справ для вжиття відповідних заходів; щокварталу, в межах своїх повноважень, надають відповідним управлінням (відділам) у справах сім'ї, молоді та спорту інформацію про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення.

Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді: приймають інформацію про випадки вчинення насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення; забезпечують надання особам, які постраждали від насильства в сім'ї, психологічної, соціально-педагогічної, соціально-економічної, інформаційної, соціально-медичної та юридичної допомоги; здійснюють

соціальне інспектування сімей, де мають місце випадки вчинення насильства в сім'ї або в яких існує реальна загроза його вчинення, відповідно до Порядку здійснення соціального інспектування центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, затвердженого наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 31.03.2008 N 1278 (z0486-08), зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 31.05.2008 за N 486/15177; здійснюють соціальний супровід сімей, де мають місце випадки вчинення насильства в сім'ї або в яких існує реальна загроза його вчинення, відповідно до Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, затвердженого наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 25.04.2008 N 1795 (z0471-08), зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 29.05.2008 за N 471/15162; забезпечують здійснення закладами соціального обслуговування заходів, спрямованих на відновлення соціальних функцій, морального, психічного та фізичного стану членів сім'ї, стосовно яких вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його вчинення; протягом трьох днів з дня отримання інформації про випадки вчинення насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення повідомляють відповідне управління (відділ) у справах сім'ї, молоді та спорту, а у випадку вчинення насильства стосовно дитини - також службу у справах дітей та органи внутрішніх справ; щокварталу в межах своїх повноважень надають відповідним управлінням (відділам) у справах сім'ї, молоді та спорту інформацію про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення.

Управління (відділи) у справах сім'ї, молоді та спорту, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей та органи внутрішніх справ у межах своїх повноважень: надають консультації з питань попередження насильства в сім'ї громадянам, підприємствам, установам і організаціям, органам виконавчої влади та місцевого самоврядуван-

ня; беруть участь у проведенні семінарів, «круглих столів», конференцій та інших заходів з питань попередження насильства в сім'ї; виявляють причини та умови, що сприяють проявам насильства в сім'ї, вживають заходів щодо їх усунення; вносять до місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування подання з питань попередження насильства в сім'ї; здійснюють інші повноваження щодо попередження насильства в сім'ї, передбачені чинним законодавством.

Охорона здоров'я населення- один з пріоритетних напрямів державної діяльності. Кожна людина має природне невід'ємне і непорушне право на охорону здоров'я. Суспільство і держава відповідальні перед сучасним і майбутніми поколіннями за рівень здоров'я і збереження генофонду народу України, забезпечують пріоритетність охорони здоров'я в діяльності держави, поліпшення умов праці, навчання, побуту і відпочинку населення, розв'язання екологічних проблем, вдосконалення медичної допомоги і запровадження здорового способу життя.

Держава формує політику охорони здоров'я в Україні та забезпечує її реалізацію. Під охороною здоров'я розуміється система заходів, спрямованих на забезпечення збереження і розвитку фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості життя. Охорона здоров'я - загальний обов'язок суспільства та держави. Основи законодавства України про охорону здоров'я визначають правові, організаційні, економічні та соціальні засади охорони здоров'я в Україні, регулюють суспільні відносини у цій галузі з метою забезпечення гармонійного розвитку фізичних і духовних сил, високої працездатності і довголітнього активного життя громадян, усунення факторів, що шкідливо впливають на їх здоров'я, попередження і зниження захворюваності, інвалідності та смертності, поліпшення спадковості.

Державні, громадські або інші органи, підприємства, установи, організації, посадові особи та громадяни зобов'язані забезпечити

пріоритетність охорони здоров'я у власній діяльності, не завдавати шкоди здоров'ю населення і окремих осіб, у межах своєї компетенції подавати допомогу хворим, інвалідам та потерпілим від нещасних випадків, сприяти працівникам органів і закладів охорони здоров'я в їх діяльності, а також виконувати інші обов'язки, передбачені законодавством про охорону здоров'я.

Спільно Міністерство охорони здоров'я України та Міністерство внутрішніх справ України затверджено Наказ N 346/877 від 19.12.2000 «Про заходи щодо запобігання небезпечним діям з боку осіб, які страждають на тяжкі психічні розлади»¹, в якому затверджено Інструкцію² про заходи та організацію взаємодії закладів охорони здоров'я й органів внутрішніх справ щодо запобігання небезпечним діям з боку осіб, які страждають на тяжкі психічні розлади. Органи охорони здоров'я та психіатричні заклади зобов'язані здійснювати заходи профілактики й лікування, а також взаємодіяти з органами внутрішніх справ щодо запобігання небезпечним діям з боку осіб, у яких установлено тяжкі психічні розлади, внаслідок чого вони вчинять чи виявляють реальні наміри вчинити дії, що являють собою безпосередню небезпеку для них чи оточуючих.

Цим документом передбачається здійснення певних заходів, а саме: своєчасне реагування на факти агресивної (аутоагресивної) поведінки та інформувати органи охорони здоров'я і психіатричні заклади про скоєння суспільно небезпечних дій особами, які страждають на психічні розлади.

Психіатричні заклади, що надають амбулаторну психіатричну допомогу (психоневрологічні диспансери, диспансерні відділення, кабінети),

¹ МОЗ України та МВС України. Наказ N 346/877 від 19.12.2000 «Про заходи щодо запобігання небезпечним діям з боку осіб, які страждають на тяжкі психічні розлади»// Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

² Наказ МОЗ України та МВС України від 19.12.2000 N 346/877 «Інструкція про заходи та організацію взаємодії закладів охорони здоров'я й органів внутрішніх справ щодо запобігання небезпечним діям з боку осіб, які страждають на тяжкі психічні розлади»// Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

зобов'язані: на підставі медичної документації психіатричних стаціонарів, клінічних даних, отриманих безпосередньо лікарями ПНД, виявляти психічно хворих з тяжкими психічними розладами, до структури яких входять симптоми, що обумовлюють здійснення небезпечних дій (психомоторне збудження, галюцинації, марення, синдроми порушеної свідомості, патологічна імпульсивність та ін.) здійснювати нагляд та проводити лікування психічно хворих осіб, яким за рішенням суду на підставі мотивованої заяви лікаря-психіатра призначено амбулаторну психіатричну допомогу в примусовому порядку, та хворих, яким застосована зазначена допомога як примусовий захід медичного характеру, згідно з законодавством.

На основі цього документу визначено порядок взаємодії закладів охорони здоров'я з органами внутрішніх справ щодо запобігання небезпечним діям з боку осіб, які страждають на тяжкі психічні розлади. Психіатричні заклади, що надають амбулаторну психіатричну допомогу психічнохворим особам, яким за рішенням суду призначена амбулаторна психіатрична допомога в примусовому порядку, направляють в органи внутрішніх справ за місцем проживання осіб таку письмову інформацію щодо них.

Указом Президента України «Про додаткові заходи щодо запобігання зникненню людей, удосконалення взаємодії правоохоронних та інших органів виконавчої влади в їх розшуку» з метою забезпечення захисту життя і здоров'я, прав і свобод громадян, зміцнення правопорядку, запобігання зникненню людей, удосконалення взаємодії правоохоронних та інших органів виконавчої влади в їх розшуку, відповідно до статті 102 Конституції України міністерству внутрішніх справ України спільно зі Службою безпеки України за участю Генеральної прокуратури України передбачено застосування невідкладних скоординованих заходів щодо підвищення ефективності роботи із запобігання зникненню людей, з їх розшуку, встановлення місцезнаходження, а також особи тих, яких було знайдено мертвими, стосовно яких є ознаки вчинення злочину, приділяють особливу ува-

гу перевірці інформації про безвісне зникнення дітей, громадян похилого віку, а також осіб, які могли стати жертвами торгівлі людьми, інформуванню членів сімей, родичів про заходи, що вживаються з метою розшуку людей, які зникли.

Кабінет Міністрів України з метою забезпечення взаємодії правоохоронних та інших центральних органів виконавчої влади, підвищення ефективності роботи з організації розшуку людей, які зникли, та встановлення їх долі утворив Координаційну раду з питань запобігання зникненню людей.

У відповідності з цим Указом здійснюється проведення інформаційно-просвітницьких заходів (спеціальний цикл телерадіопередач, рубрики в друкованих та електронних засобах масової інформації), в яких оприлюднювати відомості про негативні наслідки безпідставного залишення громадянами місць свого постійного проживання, своєчасно звертатися до громадськості з проханням про надання допомоги в розшуку людей, які зникли.

Держава здійснює запобігання насильства у суспільстві через діяльність своїх інститутів, а саме за допомогою розповсюдження інформації, яке здійснюється телебаченням і радіомовленням. В основу цієї діяльності покладено Конституцію України, Закони України «Про інформацію», «Про телебачення та радіомовлення», «Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України», міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Основними принципами державної політики у сфері телебачення і радіомовлення¹ є створення умови для забезпечення засобами телерадіомовлення культурних та інформаційних потреб громадян України,

¹ Закон України «Про телебачення і радіомовлення» // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України (Відомості Верховної Ради 1994, N 10, ст. 43) // [Електронний ресурс]. Режим доступу – Верховна Рада України: <http://zakon.rada.gov.ua>.

гарантія реалізації прав на інформацію, на вільне і відкрите обговорення суспільно важливих проблем із застосуванням телебачення і радіомовлення; об'єднання суб'єктів інформаційної діяльності в галузі телебачення і радіомовлення (телерадіоорганізацій та провайдерів програмної послуги) у самоврядні організації.

Закони України не допускають використання телерадіоорганізацій для: закликів до насильницької зміни конституційного ладу України; закликів до розв'язування війни, агресивних дій або їх пропаганди; необґрунтованого показу насильства; пропаганди винятковості, зверхності або неповноцінності осіб за ознаками їх релігійних переконань, ідеології, належності до тієї чи іншої нації або раси, фізичного або майнового стану, соціального походження; трансляції програм або їх відеосюжетів, які можуть завдати шкоди фізичному, психічному чи моральному розвитку дітей та підлітків, якщо вони мають змогу їх дивитися; розповсюдження і реклами порнографічних матеріалів; пропаганди наркотичних засобів, психотропних речовин з будь-якою метою їх застосування.

Забороняється використання у програмах та передачах на телебаченні і радіо прихованих вставок, які впливають на підсвідомість людини та/або чинять шкідливий вплив на стан їх здоров'я.

Законодавство «Про рекламу»¹ визначає засади рекламної діяльності в Україні, регулює відносини, що виникають у процесі виробництва, розповсюдження та споживання реклами. Під поняттям реклами визначається інформація будь-якого виду, розповсюджена в будь-якій формі. Важливе місце посідає соціальна реклама, до якої належить інформація державних органів з питань здорового способу життя, охорони

¹ Закон України «Про рекламу» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, N 39, ст. 181 зі змінами і доповненнями) // (Отримано з офіційного джерела - <http://zakon.rada.gov.ua>).// Офіційний веб-сайт Верховної Ради України (Відомості Верховної Ради 1994, N 10, ст. 43) // [Електронний ресурс]. Режим доступу –Верховна Рада України: <http://zakon.rada.gov.ua>).

здоров'я, соціального захисту та безпеки населення, тощо. Законодавством передбачені і спеціальні обмеження та заборони щодо рекламної діяльності, а саме реклама не повинна містити інформації або зображень, які порушують етичні, гуманістичні, моральні норми, нехтують правилами пристойності. Реклама повинна враховувати особливу чутливість дітей і не завдавати їм шкоди. У рекламі забороняється: подавати відомості або закликати до дій, які можуть спричинити порушення законодавства, завдають чи можуть завдати шкоди здоров'ю або життю людей та/чи довкіллю, а також спонукають до нехтування засобами безпеки; використовувати засоби і технології, які діють на підсвідомість споживачів реклами; розповсюджувати рекламу (включаючи анонси кіно- і телефільмів), яка містить елементи жорстокості, насильства, порнографії, цинізму, приниження людської честі та гідності. Анонси фільмів, які мають обмеження щодо глядацької аудиторії, повинні розміщуватися лише у час, відведений для показу таких фільмів. Реклама зброї може здійснюватися тільки у відповідних спеціалізованих виданнях щодо зброї, або безпосередньо у приміщеннях торговельних закладів (підприємств), які реалізують зброю, або на відповідних виставках (заходах).

9.4. Роль ОВС у профілактиці насильницьких злочинів

Попередження насильницьких злочинів є важливим завданням органів внутрішніх справ. Пріоритети державної кримінальної політики значно змінилися і спрямовані в першу чергу на захист людини, її життя, здоров'я, честі й гідності. Це положення закріплене в Конституції України 1996 р. (глава 2, ст. 20, 21, 22 та ін.). За цим принципом побудований і чинний КК України, Особлива частина якого починається з розділу «Злочини проти особи».

В основному напрями профілактики насильницької злочинності спираються на втілення в життя широких соціальних програм. Проте органи внутрішніх справ покликані відіграти особливу роль у досягненні

практичних і стратегічних цілей попередження насильницької злочинності через специфіку своєї діяльності. Стаття 2 Основні завдання міліції Закону «Про міліцію»¹ на перше місце ставить забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів.

У відомчих нормативних актах питання боротьби з тяжкими насильницькими посяганнями на особу також займають одне з перших місць. Такі фонові явища, як пияцтво, алкоголізм, наркоманія, проституція, бездоглядність й інші, є безпосереднім об'єктом профілактичної діяльності органів внутрішніх справ. Останні також здійснюють контроль за особами, засудженими до покарання, не пов'язаних з позбавленням волі, раніше судимими, такими, що повернулися з місць позбавлення волі.

Безпосереднім обов'язком органів внутрішніх справ є забезпечення принципу невідворотності покарання і за насильницькі злочини, і за інші протиправні діяння, передбачені нормами кримінального закону з подвійною превенцією (загроза вбивством, завдання шкоди здоров'ю, побої, катування), а також тими, що встановлюють відповідальність за незаконне придбання, передачу, збут, зберігання, перевезення або носіння зброї, боєприпасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв тощо й окремими нормами адміністративного законодавства (дрібне хуліганство, стрільба з вогнепальної зброї в населених пунктах та у не відведених для цього місцях або з порушенням встановленого порядку, розпивання спиртних напоїв у громадських місцях або поява в громадських місцях у стані алкогольного сп'яніння, заняття проституцією тощо. Це дозволяє досягти профілактичного ефекту в боротьбі з посяганнями на особу.

Завдання, що стоять перед органами внутрішніх справ щодо попередження насильницьких злочинів, єдині для всіх підрозділів і

¹ Закон України «Про міліцію» // Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

впливають із загальних завдань попередження злочинності. Проте ступінь участі кожної служби або підрозділу, форми і методи їх роботи різні залежно від компетенції. При цьому вони взаємно доповнюють один одного, збагачуючи попереджувальну діяльність різносторонніми елементами і перетворюючи її на струнку систему.

Інструкцією¹ з організації реагування органів внутрішніх справ на повідомлення про злочини, інші правопорушення та події спільно з Департаментом інформаційних технологій при МВС України у взаємодії з Головним штабом та іншими зацікавленими структурними підрозділами вживаються заходи щодо повсюдного запровадження електронного обліку заяв та повідомлень про злочини і пригоди, автоматизації контролю за прийняттям за ними рішень згідно з кримінально-процесуальним законодавством, використання цієї інформації в інтегрованій інформаційно-пошуковій системі ОВС при її впровадженні. Ця діяльність спрямована на забезпечення особистої безпеки громадян, захисту їх прав, свобод і законних інтересів, попередження чи припинення правопорушень, розкриття злочинів по «гарячих слідах», затримання осіб, які їх скоїли, усунення негативних наслідків правопорушень та надзвичайних подій. Орієнтування всіх службових нарядів про вчинення злочинів та інших правопорушень, прикмети осіб, які їх скоїли, об'єктів посягань, а також здійснюють організацію взаємодії органів і підрозділів внутрішніх справ, інших міністерств і відомств під час реагування на повідомлення.

Основні права і обов'язки працівників органів внутрішніх справ щодо реагування на правопорушення та інші події пов'язані з виявленням осіб та постановкою на облік, що мають ознаки вираженого психічного розладу і створюють у зв'язку з цим реальну небезпеку для себе і оточуючих. Проводять огляд осіб, речей, що знаходяться при них, їх транспортних засобів і

¹Наказ МВС України 04.10.2003 N 1155 Інструкція з організації реагування органів внутрішніх справ на повідомлення про злочини, інші правопорушення та події// Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

вилучають документи та предмети, які можуть бути речовими доказами або використані на шкоду їх здоров'ю. Заходять безперешкодно в будь-який час доби на територію і в приміщення підприємств, установ і організацій, та оглядають їх з метою припинення злочинів, переслідування осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, переслідують злочинця або припиняють злочин, що загрожує життю мешканців. Відповідно до своєї компетенції тимчасово обмежують або забороняють доступ громадян на окремі ділянки місцевості чи об'єкти з метою охорони життя і здоров'я людей. Обмежують або забороняють у випадках затримання злочинців, при аваріях, за інших надзвичайних обставин, що загрожують життю і здоров'ю людей, рух транспорту і пішоходів на окремих ділянках вулиць і автомобільних шляхів.

Організація діяльності чергових частин¹ органів і підрозділів внутрішніх справ України, направлена на захист інтересів суспільства і держави від протиправних посягань. Управління силами і засобами органів і підрозділів внутрішніх справ, цілодобово перебуває в постійній готовності для реагування на злочинні прояви, надзвичайні ситуації, інші події і є координуючим органом управління при розкритті злочинів. Забезпечує щоденний збір, обробку та аналіз оперативної інформації, передачу спеціальних повідомлень, підготовку необхідних управлінських рішень.

Працівники чергових частин органів внутрішніх справ щодо реагування на повідомлення про злочини доповідають про отриману інформацію начальникові ОВС і відповідальному від керівництва, а про злочини та інші надзвичайні події, інформація про які подається до МВС України, ГУМВС, УМВС, УМВСЗТ, повідомити черговій частині, в якій перебуває в оперативном підпорядкуванні, про що зробити відмітку в графі 5 ЖРЗПЗ із зазначенням часу доповіді та прізвища особи, яка її прийняла. Уживають всіх

¹МВС України Наказ 28.04.2009 N 181 «Про організацію діяльності чергових частин органів і підрозділів внутрішніх справ України, направленої на захист інтересів суспільства і держави від протиправних посягань»// Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

заходів щодо попередження або припинення правопорушення, організувати невідкладні дії з розкриття злочину, затримання правопорушників, надання допомоги потерпілим, ліквідації негативних наслідків злочинів, інших правопорушень та подій, користуючись при цьому Картотекою невідкладних дій чергового ОВС (додаток 8 до інструкцій, затверджених наказом МВС України від 18.08.1992 N 485) і керуючись Положенням про основи організації розкриття органами внутрішніх справ України злочинів загальнокримінальної спрямованості, затвердженим наказом МВС України від 30.04.2004 N 458, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 2 липня 2004 року за N 814/9413. Організують в необхідних випадках виїзд на місце події СОГ (слідчо оперативну групу), інших нарядів (працівників відповідних служб ГУМВС, УМВС, УМВСЗТ, міськуправління) та отримання від них інформації про проведення невідкладних заходів щодо розкриття злочину по «гарячих слідах», подаючи їм необхідну допомогу. Здійснюють в необхідних випадках виїзд на місце події СОГ, інших нарядів (працівників відповідних служб ГУМВС, УМВС, УМВСЗТ, міськуправління) та отримання від них інформації про проведення невідкладних заходів щодо розкриття злочину по «гарячих слідах», подаючи їм необхідну допомогу.

Цією Інструкцією затверджено Перелік резонансних злочинів та інших надзвичайних подій, інформація про які подається до МВС України, головних управлінь МВС України в Автономній Республіці Крим, місті Києві та Київській області, управлінь МВС України в областях, місті Севастополі та на транспорті, Головного управління внутрішніх військ МВС України: умисне вбивство за обставин, які обтяжують покарання (ч.2 ст. 115) КК України та всі нерозкриті злочини; умисне тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (нерозкриті або двох і більше осіб) (ч.2 ст.121); зґвалтування, що спричинило особливо тяжкі наслідки, а також зґвалтування, а також зґвалтування малолітньої чи малолітнього; насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, учинене

щодо малолітньої чи малолітнього або якщо воно спричинило особливо тяжкі наслідки (ч. 4 ст. 152, ч. 3 ст. 153 КК України).

Важлива роль в організації попередження насильницьких злочинів в органах внутрішніх справ відводиться безпосередньо начальникові міськрайліноргану внутрішніх справ. Він несе всю повноту відповідальності за організацію роботи служб і підрозділів щодо попередження і припинення насильницьких злочинів та адміністративних правопорушень, спрямованих проти життя і здоров'я громадян. На основі аналізу оперативної обстановки в регіоні він затверджує маршрути патрульно-постової служби, утворює у разі потреби нові пункти і пости міліції на найбільш криміногенних ділянках, здійснює контроль за дотриманням законності усіма працівниками і службами відділу, звертаючи особливу увагу на обліково-реєстраційну дисципліну (повноту реєстрації, правильність кваліфікації адміністративних правопорушень і т. д). Цим цілям, зокрема, може служити також особистий прийом громадян, який здійснюється ним.

Важлива роль начальникові міськрайліноргану відводиться в організації взаємодії кримінальної міліції і міліції громадської безпеки в попередженні насильницьких злочинів, що набуває особливого значення в ході оперативно-профілактичних операцій, а також у світлі програмно-цільового підходу до попередження насильницьких злочинів. Він є ініціатором і організатором розробки цільової програми попередження насильницьких злочинів і головним координатором сил і засобів, що використовуються для її реалізації.

Начальник органу особисто організовує професійну підготовку кадрів. Проводячи заняття щодо попередження злочинів, у першу чергу, необхідно активно вивчати найбільш ефективні форми і методи попередження злочинів проти життя і здоров'я та фонових явищ, а також передового зарубіжного і вітчизняного досвіду.

Положення про основи організації розкриття органами внутрішніх

справ України злочинів загальнокримінальної спрямованості¹ на виконання вимог Законів України «Про міліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», Указу Президента України від 18.02.2002 N 143/2002 «Про заходи щодо дальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян» та з метою вдосконалення оперативно-службової діяльності, підвищення ефективності функціонування системи органів внутрішніх справ і рівня взаємодії її структурних підрозділів у боротьбі зі злочинністю, зокрема в попередженні та розкритті злочинів загальнокримінальної спрямованості, визначає заходи з виявлення, викриття та притягнення до відповідальності осіб, які готують або вчинили злочини; частковий перерозподіл кадрових, фінансових і матеріально-технічних ресурсів з тим, щоб укріпити підрозділи органів внутрішніх справ, які безпосередньо працюють з населенням. Начальники ГУМВС, УМВС, УМВСТ, міськ-, рай-, лінорганів: забезпечують безумовне виконання покладених на органи і підрозділи внутрішніх справ завдань щодо швидкого й повного розкриття злочинів, викриття всіх учасників та епізодів їх злочинної діяльності.

Головна увага підпорядкованих органів і підрозділів внутрішніх справ зосередити на своєчасному та дієвому реагуванні на заяви і повідомлення про злочини, підвищенні ефективності першочергових і подальших оперативно-розшукових заходів та слідчих дій, встановленні й викритті осіб, причетних до вчинення злочину. Вони повинні своєчасно надавати необхідну допомогу міськ-, рай-, лінорганам, що працюють в умовах складної оперативної обстановки и організації розкриття органами внутрішніх справ України злочинів загальнокримінальної спрямованості

Розкриття злочинів, розшук та викриття осіб, які їх учинили, є основним завданням діяльності міліції щодо захисту життя, здоров'я, прав і свобод громадян, власності, інтересів суспільства й держави від протиправних

¹ МВС України Наказ 30.04.2004 N 458 «Про затвердження Положення про основи організації розкриття органами внутрішніх справ України злочинів загальнокримінальної спрямованості»// Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

посягань. При віднесенні злочинів до категорії загальнокримінальної спрямованості слід керуватися нормативно-правовими актами, що регламентують питання обліку злочинів.

Основні обов'язки щодо розкриття злочинів та відповідальність за кінцеві результати цієї роботи покладаються, у межах компетенції, визначеної чинним законодавством і нормативно-правовими актами МВС України, на підрозділи кримінальної міліції, боротьби з організованою злочинністю, органи досудового слідства і дізнання. Разом з ними обов'язки та відповідальність за розкриття злочинів несуть і всі інші підрозділи ОВС у межах їх компетенції. Розкриття злочинів ОВС здійснюється в максимально короткий строк, у поєднанні слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, швидко і повно, із встановленням і викриттям усіх учасників злочинів та виявленням епізодів їх злочинної діяльності. Для цього ОВС уживають передбачених законом заходів щодо своєчасного реагування на заяви і повідомлення про злочини, комплексного використання в розкритті злочинів можливостей всіх підрозділів, активного застосування гласних та негласних пошукових і розвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів, учинення процесуальних дій, передбачених кримінально-процесуальним законодавством, накопичення й раціонального використання позитивного досвіду, наукових рекомендацій, підвищення професійного рівня працівників, зміцнення взаємодії з іншими правоохоронними органами і громадськістю.

З метою розкриття злочинів, що становлять підвищену громадську небезпеку (посягання на життя державного чи громадського діяча; умисне вбивство двох або більше осіб; працівника правоохоронних органів у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків або судді, що пов'язане із здійсненням правосуддя; умисне вбивство, учинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб; захоплення заручників; умисне знищення або пошкодження майна, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загально-небезпечним способом, що спричинило загибель людей; терористичний

акт; порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, якщо вони спричинили загибель кількох осіб; масові заворушення, якщо вони призвели до загибелі людей), за спільним рішенням керівників МВС, ГУМВС, УМВС, УМВСТ, органів прокуратури, Служби безпеки України та її регіональних підрозділів можуть створюватися посилені СОГ (міжвідомчі СОГ), до складу яких залучаються: слідчий (прокуратури, органів безпеки, ОВС), два-три найбільш підготовлених працівники від підрозділів карного розшуку, боротьби з організованою злочинністю, Державної служби боротьби з економічною злочинністю, кримінальної міліції у справах неповнолітніх, боротьби з незаконним обігом наркотиків, територіального підрозділу НЦБ Інтерполу в Україні, Державної автомобільної інспекції, розвідувально-пошукової діяльності і оперативно-технічних заходів, служби дільничних інспекторів міліції та придані сили.

У сучасних умовах особливого значення набуває віктимологічна пропаганда. Ініціатива в її проведенні і розробці її форм і методів також належить начальникові. Велике значення для дієвої пропаганди правових знань, що є однією з найважливіших форм профілактики, у тому числі і віктимологічної, має взаємодія із засобами масової інформації.

Великі можливості щодо попередження насильницьких злочинів мають у своєму розпорядженні служби міліції громадській безпеки, а саме на території, що обслуговується, особливо велика роль дільничних інспекторів міліції. Дільничний інспектор ближче за всіх стоїть до населення, його щоденна робота включає постійне спілкування з ним, вивчення ділянки і контингенту тих, хто проживає. Він веде облік осіб, раніше судимих, таких, що повернулися з місць позбавлення волі, у тому числі й особливо небезпечних рецидивістів, осіб, що зловживають алкоголем, наркотичними речовинами, які знаходяться на обліку в психіатричному і венерологічному диспансерах, що займаються проституцією, а також сімейних бешкетників. Частина названого обліку є обов'язковою, що ви-

значено нормативними відомчими документами; інші доцільно мати для повного володіння обстановкою на ділянці та ефективного проведення профілактичних заходів.

Органи внутрішніх справ: проводять роз'яснювальну роботу в сім'ях, в яких вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його вчинення, повідомляють членів сім'ї про права, заходи та послуги, якими вони можуть скористатися, та передбачену законодавством відповідальність; приймають та розглядають заяви та повідомлення відповідно до Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2003 N 616, та нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України; інформують протягом трьох днів про отримання заяви чи повідомлення відповідне управління (відділ) у справах сім'ї, молоді та спорту, а у випадках, коли заява та повідомлення стосується неповнолітнього або недієздатного члена сім'ї - службу у справах дітей та орган опіки і піклування; отримавши заяву чи повідомлення або іншу інформацію про вчинення насильства в сім'ї, вживають передбачених чинним законодавством заходів щодо припинення насильства. У разі необхідності надання потерпілому або правопорушнику першої медичної допомоги викликають бригаду швидкої медичної допомоги; при безпосередній загрозі життю та здоров'ю дитини або інших членів сім'ї, які постраждали від насильства в сім'ї, вживають заходів щодо ліквідації цієї загрози та надають необхідну допомогу у направленні до спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї; у разі встановлення в діях особи, яка вчинила насильство в сім'ї, ознак злочину, приймають рішення відповідно до Кримінально-процесуального кодексу України, а у випадку встановлення ознак адміністративного правопорушення - відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення; щокварталу у межах своїх повноважень надають відповідним управлінням (відділам) у справах сім'ї, молоді та спорту інформацію.

Служба дільничних інспекторів міліції в системі МВС¹ України забезпечує в межах своїх повноважень організацію профілактичної роботи з особами, які перебувають на обліках в органах внутрішніх справ, щодо попередження вчинення з їх боку злочинів та інших правопорушень з широким залученням до цієї роботи населення та громадських формувань з охорони громадського порядку. Аналізують стан, структуру й динаміку правопорушень за місцем проживання громадян, а також ефективність заходів органів внутрішніх справ для їхнього попередження й припинення.

Старший дільничний інспектор міліції вилучають вогнепальну зброю і бойові припаси з підприємств, організацій, установ (крім воєнізованої охорони) у разі порушення правил придбання, зберігання, обліку, використання і перевезення цих предметів, проводять обстеження об'єктів дозвільної системи, вилучають вогнепальну зброю у громадян при скасуванні дозволу на право її зберігання і використання. Виносять офіційні попередження членам сім'ї про неприпустимість учинення насильства в сім'ї, а також захисні приписи у випадках, передбачених чинним законодавством. Направляють осіб, які вчинили насильство в сім'ї, до кризових центрів для проходження корекційної програми. Підписують і надсилають запити: у наркологічні, психоневрологічні диспансери та інші установи органів охорони здоров'я - про перебування громадян на медичному або профілактичному обліку, наявність у них захворювань хронічним алкоголізмом чи наркоманією, їх ставлення до лікування. Направлення до органів судово-медичної експертизи на медичне обстеження осіб, яким завдано тілесних ушкоджень, а також запиту про ступінь тяжкості цих ушкоджень.

Дільничний інспектор міліції постійно вивчає та аналізує оперативну ситуацію на адміністративній дільниці. Забезпечує охорону громадського

¹ МВС України Наказ 20.10.2003 N 1212 Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України// Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

порядку на території адміністративної ділянки, з цією метою, контролює несення служби патрульно-постовими нарядами на ділянці. Інформує їх про оперативну обстановку на території обслуговування. Спільно з патрульно-постовими нарядами, членами громадських формувань здійснює патрулювання, обхід ділянки, перевірку під'їздів будинків, горищ та підвальних приміщень з метою виявлення та вилучення криміногенного елементу, припинення злочинів та інших правопорушень. Під час несення служби надає рекомендації міліціонерам патрульно-постової служби міліції щодо форм і методів профілактичної роботи. У разі необхідності за погодженням з керівництвом міськ-, райоргану, а за його відсутності - з черговим по міськ-, райоргану здійснює маневрування патрульно-постовими нарядами на території ділянки.

Дільничний інспектор міліції у межах своєї компетенції здійснює контроль і профілактичну роботу з такими категоріями осіб: звільненими з місць позбавлення волі, які відбували покарання за умисний злочин і в яких судимість не знято або не погашено у встановленому законом порядку; засудженими за вчинення злочинів, виконання вироку щодо яких не пов'язано із позбавленням волі; які визнані в установленому порядку хронічними алкоголіками або зловживають спиртними напоями і на ґрунті пияцтва систематично допускають порушення громадського порядку. На облік ставляться, як п'яниці, ставляться хронічні алкоголіки, а також особи, що зловживають спиртними напоями, які притягувалися (стосується обох категорій) до адміністративної відповідальності два і більше разів протягом року за розпивання спиртних напоїв або появу в громадських місцях у п'яному стані, вчинення на ґрунті пияцтва інших порушень громадського порядку; членами сім'ї, яким було винесено офіційне попередження про неприпустимість учинення насильства в сім'ї; які були визнані в установленому порядку наркоманами, токсикоманами або вживають наркотичні засоби чи психотропні речовини без призначення лікаря; психічно хворими, які є суспільно небезпечними і перебувають на спеціальному обліку в закладах

охорони здоров'я; неповнолітні правопорушники, стосовно яких здійснюється профілактична робота підрозділами кримінальної міліції у справах дітей. Виявляють на адміністративній дільниці осіб, які допускають правопорушення в сім'ях, вживання наркотичних засобів і психотропних речовин без призначення лікаря, психічно хворих, які створюють безпосередню загрозу для себе та оточуючих. Вживає до зазначених осіб своєчасні заходи профілактичного впливу з метою недопущення вчинення ними злочинів та адміністративних правопорушень. Встановлюють місця збору криміногенного елементу, осіб, які надають приміщення для вживання наркотиків і психотропів, розпиття спиртних напоїв і розпусти, втягування неповнолітніх у злочинну діяльність. Вживає заходів щодо притягнення таких осіб до відповідальності, передбаченої законодавством України.

З метою своєчасного виявлення осіб, які зловживають спиртними напоями, вчиняють насильство в сім'ї, наркоманів та інших правопорушників щомісячно вивчає та узагальнює: інформацію чергової частини міськ-, рай-органу про виїзди чергових нарядів міліції на побутові конфлікти; повідомлення травматологічних пунктів, бюро судово-медичних експертиз, інших установ органів охорони здоров'я про заподіяння тілесних ушкоджень, пов'язаних з насильством у сім'ї; скарги та заяви громадян, повідомлення посадових осіб про правопорушення, учинені в сім'ях.

Здійснення спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї покладається на працівників служби дільничних інспекторів міліції або кримінальної міліції у справах дітей - члену сім'ї, який вчинив насильство в сім'ї, виноситься офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, про що його повідомляють під розписку. Офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї може бути винесено осудній особі, яка на момент його винесення досягла 16-річного віку. Підставами для винесення офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї є: заява про допомогу жертви насильства в сім'ї або члена сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчи-

нення насильства в сім'ї; висловлене жертвою насильства в сім'ї або членом сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї, бажання щодо вжиття заходів з попередження насильства в сім'ї у разі, якщо повідомлення або заява надійшли не від нього особисто; отримання повідомлення про застосування насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення стосовно неповнолітнього чи недієздатного члена сім'ї; отримання інформації про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення (звернення громадян, організацій, підприємств, навчальних закладів тощо).

Члену сім'ї, якому було винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, служба дільничних інспекторів міліції або кримінальна міліція у справах дітей беруть на профілактичний облік та знімають цих осіб з профільного обліку відповідно до Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» та Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України, затвердженого наказом МВС від 20.10.2003 N 1212, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 11.11.2003 за N 1031/8352.

Працівниками кримінальної міліції у справах дітей профілактичні справи заводяться у випадках, коли особа, що вчинила насильство в сім'ї, не досягла 18-річного віку.

Відомості, що цікавлять дільничних інспекторів, можуть бути почерпнуті з різних джерел, а саме: особистого прийому громадян; бесід з техніками-наглядачами, двірниками, іншими працівниками житлово-комунального господарства; книг реєстрації заяв і повідомлень про злочини; затриманих і доставлених громадян у чергову частину. Протоколів про накладення адміністративних стягнень; інформації органів дізнання і досудового слідства відносно осіб, які вчинили злочини в побуті; обліку травматологічних пунктів, психіатричних, наркологічних і венерологічних диспансерів; повідомлень інспекторів стосовно роботи з

неповнолітніми; у ході рейдів та оперативно-профілактичних операцій; з інших джерел.

Форми роботи дільничного інспектора різноманітні. У неї входять: переконання, надання необхідної допомоги, нейтралізація негативних умов, контроль і нагляд, примус. Залежно від форм використовуються відповідні методи: профілактична бесіда, постановка на облік, встановлення адміністративного нагляду, притягнення до адміністративної відповідальності, підготовка матеріалів про обмеження дієздатності, про позбавлення батьківських прав, контроль за поведінкою, спостереження, підготовка матеріалів для направлення в органи дізнання і слідства для вирішення питання про порушення кримінальної справи.

Профілактична робота дільничного інспектора поширюється передусім на сімейно-побутову сферу. Він є центральною фігурою, організатором профілактичної роботи в цьому напрямку, оскільки саме він має можливості для втручання в сімейний конфлікт на його початковій стадії і здатний запобігти можливому злочину. У такому разі, окрім заходів переконання і надання необхідної правової та іншої (у межах компетенції) допомоги потрібно активно використовувати і профілактичні заходи примусу: залучення особи, з вини якої виник конфлікт (якщо є достатні підстави), до адміністративної відповідальності за загрозу вбивством або спричинення тяжкої шкоди здоров'ю, завдання легкої шкоди здоров'ю, побоїв, за хуліганство, у тому числі і дрібне. У зв'язку з цим недопустимі випадки формального, несвоєчасного реагування дільничних інспекторів міліції на заяви і повідомлення громадян про вказані вище факти.

Іншим напрямом діяльності дільничного інспектора міліції є сфера дозвілля, і, в першу чергу, пов'язані з нею громадські місця: парки, сквери, вулиці, зони відпочинку, культурно-видовищні установи, стадіони і спортивні майданчики, а також кафе і торгівельні підприємства. Потрібні також періодичні обстеження місць можливого здійснення правопору-

шень, де збираються підлітки та особи без постійного місця проживання (підвалів, горищ, покинутих приміщень, під'їздів будинків тощо), а також гуртожитків, де сьогодні часто відзначаються п'яні бешкети, поширено вживання наркотиків і проституцію.

Важливим елементом профілактики насильницьких злочинів є нагляд за поведінкою осіб, схильних до їх вчинення (індивідуальна профілактика), а також активна віктимологічна пропаганда серед осіб групи ризику, в яку входять не лише соціально запущені елементи (наприклад, повії і наркома-ни), але і касири, інкасатори, а також подружжя та інші члени сім'ї, сусіди - при розвитку сімейних та інших конфліктів, родичі осіб з психічними розладами агресивно-насильницької спрямованості й інші особи. Велика роль належить дільничним інспекторам міліції у профілактиці злочинів, що вчинюються із застосуванням зброї. Всі особи, які мають гладкоствольну і нарізну зброю, мають бути відомі дільничному інспекторові, він зобов'язаний систематично перевіряти дотримання ними правил її зберігання і використання. Важливе значення має роз'яснення громадянам порядку придбання, обліку і зберігання вогнепальної зброї, а також заходів кримінальної відповідальності за незаконне виготовлення, придбання, збут, носіння і зберігання зброї (у тому числі холодної), боєприпасів і вибухових речовин. Певний ефект може дати і робота за переконанням у доцільності добровільної здачі зброї, що незаконно зберігається у населення.

На дільничних інспекторів міліції покладені важливі завдання щодо боротьби з рецидивом насильницьких злочинів. Усі раніше судимі особи повинні бути враховані дільничними. При цьому він мусить мати максимум інформації про їх спосіб життя, взаємини з оточенням, зв'язки, поведінку в побуті і на роботі, активно використовувати можливості адміністративного нагляду, документувати всі випадки протиправної поведінки вказаних осіб і в передбачених законом випадках своєчасно притягати їх до адміністративної і кримінальної відповідальності. Разом із використанням

заходів примусу необхідно не забувати і про заходи переконання. Певну позитивну роль можуть відіграти профілактичні бесіди із самою особою, яка профілакується, її родичами, сусідами, представниками адміністрації, членами трудового колективу, іншими особами, здатними зробити на неї позитивну дію. Надання допомоги звільненим з місць позбавлення волі у справі їх соціальної адаптації - один з найважливіших обов'язків дільничного інспектора. Дільничний інспектор бере участь у профілактиці «фонових» явищ: пияцтва, алкоголізму, наркоманії, дитячої бездоглядності, проституції тощо. Передусім, він виявляє вказаних осіб, а також осіб, що тримають кубла (тобто притони). веде їх облік, збирає матеріали для залучення власників кубел до адміністративної та кримінальної відповідальності. Спільно з працівниками інших служб і відомств перевіряє дотримання правил торгівлі спиртними напоями, виявляє осіб, які залучають неповнолітніх у пияцтво, вживання наркотиків та інші антигромадські дії. Дільничний інспектор вивчає обстановку в місцях концентрації антигромадських елементів (алкоголіків, наркоманів, повій), активно веде антиалкогольну і віктимологічну пропаганду, в тому числі і серед цих осіб.

Наказом МВС України від 20.10.2003 р. № 1212 про затвердження «Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України», зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 11.11.2003 р. за № 1031/8352 Насамперед необхідно здійснювати підготовку кадрів співробітників органів внутрішніх справ:

-враховуючи, що під час профілактичної роботи відбувається контакти з складними в психологічному аспекті ситуаціями, коли необхідно впливати на осіб, психологічний контакт дуже важко встановити, потрібно створювати та розвивати у підрозділах органів внутрішніх справ психолого-педагогічну службу, спеціалісти психологи могли б не тільки допомогти оперативному складу у роботі з конкретними особами, але й організувати кваліфіковане вивчення потерпілих. Оперативні обліки, що існують в орга-

нах внутрішніх справ, не враховують віктимологічних якостей цих осіб. І у той же час законослухняні особи, що мають високий рівень потенційної віктимності, взагалі залишаються поза увагою правоохоронних органів. У зв'язку з цим необхідно створювати профілактичні обліки потенційних потерпілих. Це призведе до зменшення осіб, що стоять на обліку як потенційні правопорушники, а також дозволить краще орієнтуватися по відношенню до конкретних осіб, що потребують підвищених заходів по забезпеченню їх особистої та майнової безпеки.

- розробка найбільш ефективних форм взаємодії з населенням та використання його профілактичних можливостей;

- забезпечення окремих категорій осіб з підвищеним рівнем віктимності засобами захисту та спеціальною технікою;

Певну роль у профілактиці насильницьких злочинів грає патрульно-постова служба. Міліціонери ПС несуть службу в громадських місцях, де здійснюється значна частина насильницьких злочинів та інших правопорушень, які можуть призвести до тяжких посягань на особу. Міліція забезпечує охорону громадського порядку, розбираючи конфлікти і сварки, що виникають, і приймаючи заходи до їх усунення, припиняючи хуліганські дії, приймаючи заходи до осіб, які розпивають спиртні напої і знаходяться в нетверезому стані в громадських місцях. Міліціонери ПС також припиняють факти порушення торгівлі спиртними напоями в громадських місцях. У ході несення служби працівники ППС виявляють і затримують осіб, які займаються бродяжництвом, випрошуванням, проституцією; надають необхідну допомогу громадянам, які знаходяться в стані алкогольного сп'яніння і нездатні самотійно пересуватися, а також виявляють дітей, що заблукали, і підлітків, у тому числі тих, які знаходяться в стані алкогольного і наркотичного сп'яніння. Всі ці заходи є профілактичними стосовно до тяжкої насильницької злочинності.

Статут патрульно-постової служби міліції¹ розроблений відповідно до вимог Закону України «Про міліцію», інших законодавчих та нормативних актів та визначає основні завдання, порядок організації і несення патрульно-постової служби працівниками міліції по охороні громадського порядку, безпеки, боротьби з правопорушеннями на вулицях, площах, транспортних магістралях та в інших громадських місцях. У Статуті на підставі загальних положень і принципів управління, узагальнення практики викладаються обов'язки посадових осіб органів внутрішніх справ по керівництву патрульно-постовою службою, порядок її організації, обов'язки і права нарядів міліції, особливості несення служби при проведенні масових заходів і надзвичайних обставинах. Основними завданнями патрульно-постової служби міліції є: забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав, свобод і законних інтересів; запобігання правопорушенням та їх припинення; охорона громадського порядку і громадської безпеки; виявлення, запобігання, припинення та розкриття злочинів, розшук осіб, які їх вчинили.

Державна служба охорони з метою виконання вимог Положення про Державну службу охорони при Міністерстві внутрішніх справ, затвердження Положення про Департамент Державної служби охорони при Міністерстві внутрішніх справ України затверджено Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з надання послуг, пов'язаних з охороною державної та іншої власності, надання послуг з охорони громадян. Ліцензійні умови визначають організаційні, кваліфікаційні та особливі вимоги провадження господарської діяльності з надання послуг, пов'язаних з охороною державної та іншої власності, надання послуг з охорони громадян. Об'єктами охорони є фізичні особи, крім посадових осіб органів

¹ МВС України Наказ N 404 від 28.07.94 «Про затвердження Статуту патрульно-постової служби міліції України»// Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

¹ МВС України Наказ 09.12.2008 N 656 «Про внесення змін до Інструкції про організацію діяльності міліції охорони Державної служби охорони при МВС України, затвердженої наказом МВС від 25.11.2003 N 1433 13.10.2005 N 878 «Про затвердження Положення про Департамент Державної служби охорони при Міністерстві внутрішніх справ України // Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

державної влади та громадян, щодо яких заходи захисту життя, здоров'я та майна здійснюються відповідно до окремих законів України, а також майно громадян і юридичних осіб усіх форм власності. Організація охорони - діяльність з визначення умов та розроблення заходів, необхідних для забезпечення недоторканності майна та його цілісності, особистої безпеки фізичних осіб; особиста безпека фізичної особи - стан захищеності її життєдіяльності від безпосередніх загроз її життю, здоров'ю, тілесній неушкодженості, а також особистій свободі; охорона громадян - діяльність суб'єктів охоронної діяльності з організації та практичного здійснення заходів, спрямованих на забезпечення особистої безпеки індивідуально визначеної фізичної особи шляхом відвернення та/або недопущення негативного безпосереднього впливу факторів протиправного характеру на стан її життя та здоров'я.

Функції з попередження насильницької злочинності реалізуються також підрозділами **дозвільної системи**, які уповноважені видавати дозволи на придбання вогнепальної зброї, перевіряти правила її зберігання, накладати адміністративні стягнення за порушення вказаних правил.

Значний обсяг роботи щодо загальної та індивідуальної профілактики насильницьких злочинів виконується підрозділами карного розшуку.

Безпосереднім обов'язком цієї служби є здійснення принципу невідворотності покарання, а також запобігання тим, що замишляються і припинення тяжких посягань на особу, що готуються. Велика роль кримінального розшуку і в профілактиці рецидиву насильницьких злочинів. Забезпечується виявлення і постановка на облік усіх раніше сидимих осіб й інших осіб, раніше судимих за здійснення насильницьких злочинів, що особливо підпадають під Закон України «Про адміністративний нагляд над особами звільненими з місць позбавлення волі», «Інструкції про організацію здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими

з місць позбавлення волі»¹. Вказаній категорії осіб надається можлива допомога у працевлаштуванні та побутових умовах. Серйозне значення для наступної адаптації особи, що повернулася з місць позбавлення волі, мають профілактичні бесіди, що проводяться відразу після повернення, у зв'язку з чим вони вимагають від працівників певної підготовки і володіння інформацією про особу, яка звільнилася, про її сім'ю, житлові умови, можливе місце роботи, друзів, найближче оточення тощо. Особлива увага повинна приділятися запобіганню конфліктним ситуаціям у сім'ях цих осіб, у трудових колективах.

Ця Інструкція² визначає порядок організації здійснення адміністративного нагляду за окремими особами, звільненими з місць позбавлення волі. Адміністративний нагляд установлюється з метою запобігання вчиненню злочинів окремими особами, звільненими із місць позбавлення волі та здійснення на них виховного впливу. При здійсненні адміністративного нагляду органи внутрішніх справ проводять щодо таких осіб тимчасові, примусові профілактичні та оперативно-розшукові заходи відповідно до чинного законодавства України до осіб засуджених до позбавлення волі за тяжкі, особливо тяжкі злочини або засуджених два і більше разів до позбавлення волі за умисні злочини, якщо під час відбування покарання їх поведінка свідчила, що вони вперто не бажають стати на шлях виправлення і залишаються небезпечними для суспільства; засуджених до позбавлення волі за тяжкі, особливо тяжкі злочини або засуджених два і більше разів до позбавлення волі за умисні злочини, якщо вони після відбування покарання або умовно-дострокового звільнення від

¹ МВС України, Державний департамент України з питань виконання покарань. Наказ 04.11.2003 N 1303/203 «Про затвердження Інструкції про організацію здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі»// Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

² МВС України, Державний департамент України з питань виконання покарань. Наказ 04.11.2003 N 1303/203 «Про затвердження Інструкції про організацію здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі»// Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

відбування покарання, незважаючи на попередження органів внутрішніх справ систематично порушують громадський порядок і права інших громадян, учиняють інші правопорушення.

Завдання профілактики насильницьких злочинів у середовищі неповнолітніх працівники карного розшуку вирішують у тісному контакті з інспекторами Кримінальної міліції у справах дітей.. Щоб уникнути дублювання, підрозділи кримінального розшуку повинні займатися попередженням найбільш небезпечних видів злочинів неповнолітніх: групових і повторних. Для цього необхідно виявляти групи підлітків з агресивно-насильницькою спрямованістю, ставити їх на облік, вивчати, прогнозувати подальшу діяльність, приймати заходи до їх роз'єднання, ізоляції лідерів. Особлива увага повинна приділятися дорослим особам, які залучають підлітків до антигромадської діяльності, пияцтва, наркоманії, проституції.

У полі зору підрозділів кримінального розшуку мають бути також неповнолітні і дорослі, раніше судимі за вчинення статевих злочинів, заняття порнографією, що стоять на обліку в психоневрологічних диспансерах, виявляють нездорову цікавість до сексуальної сфери життя. Особливо небезпечні такі особи, якщо вони групують навколо себе підлітків, підбурюючи їх до здійснення аморальних проступків.

Через специфіку своєї роботи оперуповноважені постійно зустрічаються з особами групи ризику: наркоманами, повіями, раніше судимими та іншими категоріями соціально запущених громадян, у зв'язку з чим важливого значення набуває проведення серед них віктимологічної пропаганди. Бесіди віктимологічного характеру необхідно проводити також з усіма особами в ході проведення оперативно-розшукових заходів, при прийнятті заяв від громадян. Потребують відродження такі форми профілактики, як виступи перед трудовими і навчальними колективами, у засобах масової інформації, видання пам'яток про те, як не стати жертвою злочину.

Профілактична діяльність слідчих підрозділів будується на

профілактичних бесідах виховного характеру в ході розслідування у конкретній кримінальній справі, внесенні подань з виявлених у ході розслідування причин і умов, що сприяли вчиненню насильницького злочину, виступах перед громадянами, трудовими і навчальними колективами. Слідчі апарати на рівні УВС, МВС готують методичні огляди і рекомендації щодо боротьби з насильницькими злочинами, в яких враховується місцева специфіка, розкриваються недоліки і поширюється позитивний досвід слідчої профілактики.

Кожен підрозділ органів внутрішніх справ у межах своєї компетенції веде попередження насильницьких злочинів. Але позитивний результат може бути досягнутий тільки на основі програмно-цільового підходу. Розробка відповідної програми включає всебічний аналіз стану насильницької злочинності, вивчення її детермінантів у конкретному регіоні на основі комплексного соціально-економічного аналізу положення в ньому, облік заходів загальносоціального попередження насильницьких злочинів, прогноз її якісних і кількісних змін, а також обґрунтування на цій основі конкретних цілей і завдань, методів і засобів впливу, визначення суб'єктів, механізму реалізації програми та етапів її виконання. При складанні програми особлива увага приділяється взаємодії органів внутрішніх справ з іншими державними органами, громадськими організаціями, адміністраціями підприємств, організацій установ, громадянами.

Велику роль у профілактиці насильницької злочинності відіграє взаємодія з органами влади на місцях, органами місцевого самоврядування в наданні їм правової допомоги, реалізації законодавчих ініціатив, у створенні місць відпочинку, наданні приміщень для проведення дозвілля неповнолітніх, сприяння останнім у працевлаштуванні і навчанні, в побутовому влаштуванні. Потребують відновлення і розвитку такі форми профілактичної роботи, як наставництво, шефство, добровільні об'єднання, на які органи внутрішніх справ можуть активно спиратися в

профілактиці насильницьких посягань на особу.

Питання для самоконтролю:

1. *Дайте визначення насильству (правове та філософське розуміння).*
2. *У чому полягає підвищена суспільна небезпека насильницької злочинності?*
3. *Перерахуйте кримінально-каране діяння, що належать до насильницької злочинності.*
4. *Який стан, динаміка, тенденції умисних вбивств?*
5. *Який стан і динаміка інших насильницьких злочинів?*
6. *Який рівень латентності насильницької злочинності?*
7. *Назвіть основні типи осіб, що вчиняють насильницькі злочини.*
8. *Дайте характеристику причин та умов насильницької злочинності.*
9. *Розкрийте зміст заходів запобігання насильницьких злочинів.*
10. *Визначте напрямки профілактики, що здійснюються органами внутрішніх справ.*

РОЗДІЛ 10. ПРОФІЛАКТИКА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ

Кулакова Н.В.

10.1. Рівень, структура, динаміка злочинів проти власності

10.2. Причини та умови злочинів проти власності

10.3. Профілактика злочинів проти власності

10.4. Роль ОВС у профілактиці злочинів проти власності

10.1. Рівень, структура, динаміка злочинів проти власності.

Злочини, що посягають на власність становлять одну з найпоширеніших і найнебезпечніших груп злочинних діянь, оскільки вони посягають на одне з найважливіших соціальних благ – право власності. Необхідність дослідження злочинів що посягають на власність та визначення ефективних заходів запобігання пов'язано з тим, що вони носять масовий характер і за цією ознакою далеко залишають позаду всі інші (у структурі злочинності корисливі злочини складають – 58%)¹.

Правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. Власникові належать права володіння, користування та розпорядження своїм майном. Право власності є непорушним. Власність як об'єкт кримінально-правової охорони означає матеріальні об'єкти, що мають певну цінність, та сукупність суспільних відносин, пов'язаних з володінням, користуванням та розпорядженням такими об'єктами. Кримінальне законодавство України у УІ розділі «Злочини проти власності» передбачає відповідальність за всі посягання на власність незалежно від її форми, забезпечує всім суб'єктам права власності однаковий кримінально-правовий захист, як того вимагають Конституція України, Цивільний кодекс України.

¹ Стан і структура злочинності в Україні 2009 року, офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

За суб'єктом здійснення права власності чинне законодавство виокремлює: а) право власності Українського народу; б) право державної власності; в) право комунальної власності; г) право комунальної власності (у тому числі підприємств, громадських організацій та інших об'єднань громадян); д) право приватної власності, у тому числі право спільної власності подружжя, членів сім'ї, осіб, що ведуть селянське (фермерське) господарство; е) право власності інших держав, їх юридичних осіб, спільних підприємств та міжнародних організацій.

Предметом таких злочинів закон називає майно – речі матеріального світу, яким притаманні специфічні ознаки фізичного, економічного та юридичного характеру.

До фізичних ознак належить те, що вказані речі можуть бути вилучені з володіння законного власника або пошкоджені чи знищені. Економічними ознаками таких речей є те, що вони повинні: 1) мати мінову та споживчу вартість, здатність задовольняти матеріальні чи пов'язані ними потреби людини; 2) бути відокремлені від природного середовища чи бути створення заново. Традиційним проявом вартості речі є її грошова оцінка. Предметом злочинів проти власності, які полягають у вилученні майна з володіння іншої особи, визнаються документи, які виконують роль грошового еквіваленту і надають майнові права без будь якого додаткового оформлення. Юридичними ознаками майна як предмета злочинів, що посягають на власність є те, що таке майно повинно бути: по-перше, чужим для винного; по-друге, воно повинно належати іншому суб'єктові права власності; по-третє, воно не повинно виступати предметом злочинів, відповідальність за які передбачена іншими розділами КК України.

Чужим визнається майно, яке не перебуває у власності чи законному володінні винної особи. Не є власниками майна колективних підприємств, підприємств, які засновані на власності об'єднань, громадян, акціонерних товариств члени (акціонери) цих підприємств, об'єднань і товариств, а тому незаконне заволодіння ними таким майном, знищення чи пошкодження його

го утворює склад відповідного злочину проти власності.

В основі більшості злочинів, що посягають на власність лежить корисливий мотив, який кримінальне право визначає як прагнення до матеріального, збагачення, бажання винного звернути майно на свою чи іншої особи користь. Суб'єктивна сторона таких злочинів характеризується наявністю прямого умислу. Суб'єкт усвідомлює, що майно, яке він звертає на свою користь, перебуває у чужій власності. Винний робить це всупереч волі власника і знає, що він немає права на це майно. Суб'єктом досліджуваних злочинів може бути особа, яка досягла чотирнадцяти років. Характеризуючи злочини проти власності, необхідно визнати, що корисливий мотив виникає до вчинення злочину.

Об'єктивна сторона цих злочинів полягає у 1) викраденні (статті 185-188); 2) привласненні (ст. 191); 3) розтраті (ст.191); 4) вимаганні майна (ст. 189); 5) заволодінні майном шляхом шахрайства (ст. 190); 6) заволодінні шляхом зловживання службової особи своїм службовим становищем (ст.191); 7) вчинення інших дій, спрямованих на порушення права власності (статті 192-198).

За способом вчинення, предметом злочину, іншими об'єктивними, а також суб'єктивними ознаками ці злочини поділяють на три групи¹:

1) діяння, які характеризуються протиправним корисливим оберненням на свою користь чи користь інших осіб чужого майна, яке заподіює пряму шкоду власникові і здійснюється як правило проти волі власника: крадіжка (статті 185, 188); грабіж (статті 186, 188); розбій (стаття 187); вимагання (стаття 189); шахрайство (стаття 190); привласнення чи розтрата чужого майна, яке було ввірено особі чи перебувало в її віданні (ч.1 ст. 191); привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ч. 2 ст. 191);

¹ Юридична енциклопедія. Т. 3. –К.: Видавництво «Українська енциклопедія» імені М.П.Бажана. 2001. - С.353

2) діяння, які характеризуються протиправним корисливим заподіянням шкоди власникові без обернення на свою користь чи користь інших осіб чужого майна (без заподіяння прямих збитків власникові) або з оберненням на свою користь майна, яке не є чужим (є нічийним): заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст. 192); привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилось у неї (ст. 193); придбання, отримання, зберігання чи збут майна, завідомо одержаного злочинним шляхом (ст. 198);

3) некорисливі посягання на власність, пов'язані із заподіянням майнової шкоди власникові іншим чином: умисне знищення або пошкодження майна (статті 194); погроза знищення майна (ст. 195); порушення обов'язків щодо охорони майна (ст. 197).

Злочини першої групи є найбільш небезпечними, оскільки вони полягають у протиправному безоплатному вилученні чужого майна і обернені на користь винної особи або інших осіб, що завдає шкоди власникові чи іншому володільцеві цього майна. Під безоплатністю розуміється вилучення майна на користь винного або інших осіб без еквівалентної заміни, тобто без рівноцінного відшкодування вилучених матеріальних цінностей іншим майном, грошовими коштами або людською працею. Часткове (нееквівалентне) відшкодування вартості вилученого майна не виключає наявності в діях винної особи складу зазначених злочинів. Вилучення у вказаний спосіб майна призводить до заподіяння його власникові реальної і прямої майнової шкоди.

Протиправність діяння означає, що заволодіння чужим майном відбувається, по-перше, способом, який заборонено законом, по-друге, особою, яка не має права на таке майно.

Суб'єктом злочинів, передбачених статтями 185-187, 189, ч.2 ст.194, може бути осудна особа, яка досягла 14-річного віку, а злочинів, передбачених статтями 188, 190, 192, 193, ч.1ст.195, 196, 198, - осудна особа, яка досягла 16 – річного віку.

Суб'єктивна сторона злочинів першої групи (викрадення, привласнення, розтрата, вимагання майна, заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службової особи своїм службовим становищем) характеризується прямим умислом і корисливою метою. Суб'єкт злочину усвідомлює, що: а) майно, яким він протиправно заволодіває, є для нього на даний момент чужим і він не має на нього права; б) вилучення цього майна здійснюється всупереч волі його власника чи іншої особи, у володінні якої воно перебуває, але, незважаючи на це, він бажає ним заволодіти або обернути на свою користь чи користь інших осіб. Особливістю суб'єктивної сторони шахрайства є те, що шахрай усвідомлює уявну добровільність потерпілого щодо передачі йому майна чи права на нього і бажає скористатися цим для одержання чужого майна чи права на нього. Помилка винного щодо належності майна тому чи іншому власникові (наприклад, винний вважає, що майно належить приватній особі, а насправді воно є власністю об'єднання громадян) для правової оцінки вчиненого значення не має. Ставлення винного до наслідків цих злочинів може бути як умисним так і необережним.

Суб'єктивна сторона злочинів другої групи (заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою, привласнення особою знайденого чужого майна, що випадково опинилося в неї, придбання, отримання, зберігання чи збут майна, завідомо одержаного злочинним шляхом) також характеризується прямим умислом і, як правило, корисливим мотивом.

Злочини, які складають третю групу, з суб'єктивної сторони характеризуються умисною (умисне знищення або пошкодження майна, погроза знищення майна) або необережною (необережне знищення або пошкодження майна, порушення обов'язків щодо охорони майна) формами вини.

Корисливий мотив при вчиненні цих злочинів полягає у прагненні винного обернути чуже чи нічийне майно на свою користь чи іншої особи користь або отримати майнову вигоду без обернення чужого майна на свою

користь. У результаті протиправного вилучення чи заволодіння чужим майном або обернення на свою користь нічийного майна винний або інші особи одержують фактичну можливість володіти, користуватися чи розпоряджатися таким майном як своїм власним, а власник цього майна такої можливості позбавляється.

Треба зазначити, що поняття «корисливого мотиву» досі немає чіткого визначення. Це пов'язано з тим, що по-перше, деякі вчені виділяють тільки злочини, в основі яких лежить корисливе прагнення заволодіти чужим майном (Долгова А.І., Серебрякова В.А.)¹; по-друге, інші автори доповнюють цю категорію злочинами, які не пов'язані з прямим заволодінням цінностями, але кримінальний характер яких не викликає сумніву (наприклад, спричинення майнової шкоди шляхом обману або зловживання довір'ям)².

На думку В.В.Лунєєва «корисливу мотивацію можна диференціювати на: жадобу накопичення грошей та матеріальних цінностей, жадобу, стяжательство; прагнення до матеріального комфорту і благополуччя, придбання престижних цінностей, вибір життя «не гірше як у інших»³; А.Ф. Зелінський – пияцтво, прагнення до вільного розгульного життя та інші порочні схильності, що потребують матеріальних затрат; скривлено зрозуміли інтереси служби, карєриські прагнення, бажання задовольнити керівництво, отримати та підтримати необхідні для служби знайомства та зв'язки; особисті матеріальні потреби (тимчасові або відносно постійні), побутові потреби у «дефіцитних» предметах або матеріальному прагненні допомогти сім'ї та інші прагнення»⁴.

Інтегруючи дефініції, які пропонуються вітчизняними та закордонними дослідниками це визначення можна сформулювати наступним чином, злочини проти власності – сукупність передбачених кримінальним законо-

¹ Долгова А.И., Серебрякова В.А. и др. Основы криминологии для практических работников. Методическое пособие. –М., 1988, –С. 48.

² Литвак О. Злочинність, її причини та профілактика. –К., 1997, –С. 37.

³ Лунев В.В. Преступность XX века. –М., 1997. –С. 242.

⁴ Зелинский А.Ф. Криминальная мотивация хищений и иной корыстной деятельности. –К.: УМКВО, 1990. –С.

давством суспільно небезпечних діянь, в основі вчинення яких лежить корисливий мотив, тобто аморальне прагнення задовольнити індивідуальну потребу через протиправне, передбачене кримінальним законом заволодіння чужим майном, правом на нього або шляхом незаконного, за чужий рахунок, вивільнення від майнових обов'язків і скорочення звичайних та необхідних за відповідних обставин особистих витрат. Це поняття охоплює різні злочинні діяння, які об'єднує спільна для всіх ознака – корислива мотивація злочинної діяльності.

Вітчизняні вчені¹ класифікують злочини на такі основні групи: 1) крадіжки і шахрайства, а також інші передбачені кримінальним законом способи таємного або обманного збагачення, заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою, самовільне використання транспортних засобів, машин або механізмів, порушення правил використання енергії або палива; 2) привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем; 3) корислива злочинна діяльність службових осіб без ознак викрадення майна: отримання хабара, зловживання владою або посадовим становищем, господарські злочини, вчинені з корисливих мотивів; 4) різного роду підприємницька діяльність, заборонена кримінальним законодавством.

Беручи за основу дану класифікацію, ми акцентуємо увагу на злочинах проти власності, які останнім часом набули широкого розповсюдження, а саме:

- Крадіжка (ст. 185). Закон визначає крадіжку як таємне викрадення чужого майна (як правило крадіжка здійснюється за відсутності будь-яких осіб), а також протиправне вилучення чужого майна і тоді, коли воно здійснюється у присутності потерпілого або інших осіб. Суб'єктом цього злочину може бути осудна особа, яка досягла 14-го віку. Суб'єктивна сторона крадіжки характеризується прямим умислом на заволодіння чужим майном. Змістом умислу винного при крадіжці охоплюється його

¹ Зелінський А.Ф., Коржанський М.Й. Корислива злочинна діяльність. –К., 1998, -С. 29.

переконаність у тому, що викрадення ними майна здійснюється таємно від потерпілого, очевидців або осіб, у володінні чи під охороною яких знаходиться майно.

- Грабіж (ст.186). Суспільна небезпека грабежу обумовлюється тим, що грабіжник не приховує свого наміру протиправного заволодіння майном, діє відкрито для сторонніх осіб, ігноруючи волю потерпілого чи осіб, у володінні чи під охороною яких перебуває майно, нехтуючи думкою очевидців. Грабіж характеризується відкритим способом викрадення чужого майна. Суб'єктом грабежу може бути осудна особа, що досягла 14-го віку. Суб'єктивна сторона злочину характеризується наявністю у винної особи прямого умислу на протиправне заволодіння чужим майном і корисливим мотивом. Змістом умислу особи, що вчиняє грабіж є усвідомлення того факту, що вчинювані ним дії здійснюються в умовах очевидності – вони мають відкритий для потерпілого або інших осіб характер. При цьому винний ігнорує цю обставину. Психічне ставлення винного до завданої шкоди може бути умисним, так і необережним.

- Розбій (ст. 187). Це один з найбільш небезпечних злочинів, оскільки він посягає на два об'єкти: право власності і особу. З об'єктивної сторони розбій вчиняється у формі нападу з метою заволодіння чужим майном, поєднаного з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування насильства. Суб'єктом злочину є осудна особа, яка досягла 14-го віку. Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом та корисливим мотивом. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони розбою є мета, з якою здійснюється напад – заволодіння чужим майном.

- Вимагання (ст. 189). Основним об'єктом вимаганням є право власності, а його додатковими об'єктами виступають психічна та фізична недоторканість особи, її особиста свобода, здоров'я. З об'єктивної сторони вимагання характеризується двома взаємопов'язаними діями: 1) пред'явленням майнової вимоги; 2) погрозою застосування насильства,

знищення або пошкодження майна, заподіяння іншої шкоди. При вимаганні винна особа прагне заволодіти не належним їй майном чи правом на таке майно або бажає вчинення на її користь дій майнового характеру. Суб'єктом злочину може бути осудна особа, яка на момент вчинення злочину досягла 14-го віку. Суб'єктивна сторона вимагання характеризується прямим умислом. Вимагання – це корисливий злочин. При його вчиненні винний має за мету незаконно одержати чуже майно, право на нього або домогтися вчинення потерпілим інших дій майнового характеру.

- Шахрайство (ст. 190). Особливістю предмета шахрайства є те, що ним може бути чуже майно, так і право на таке майно. Право на майно може бути закріплене у різних документах, наприклад, цінних паперах, довіреностях на право розпорядження майном, боргових зобов'язаннях, заповітах тощо. Об'єктивна сторона шахрайства полягає у заволодінні майном або придбанні права на майно шляхом обману чи зловживання довірою. Безпосередня участь потерпілого у передачі майнових благ і добровільність його дій є обов'язковими ознаками шахрайства, які відрізняють цей злочин від викрадення майна та інших злочинів проти власності. Суб'єкт злочину загальний. Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом і корисливим мотивом. Психічне ставлення винного до завданої ним потерпілому значної шкоди може бути як умисним, так і необережним.

Об'єктом цих злочинів є право власності, у відповідності з яким здійснюється володіння, використання та розпорядження чужим майном. Об'єктивна сторона цих діянь полягає в тому, що винні особи тим чи іншим способом звертають майно на свою користь або інших осіб. Це робиться проти волі власника майна при завідомій відсутності у винного права на нього.

Суб'єктивна сторона складу даних злочинів характеризується прямим умислом – винний усвідомлює, що майно, яке він звертає на свою користь

йому не належить і переслідує мету збагатитись за рахунок чужого майна. Суб'єктом злочинів проти власності можуть бути особи, яким виповнилося 14 або 16 років.

Злочини проти власності посягають на найважливіші сфери життєдіяльності громадян та держави. Важливе місце у боротьбі з ними належить органам внутрішніх справ. Ефективність цієї боротьби у багатьох випадках залежить від знання стану, основних тенденцій цих злочинів та розуміння їх причин. Аналіз стану, тенденцій злочинності є емпіричною базою для розробки заходів запобігання злочинів окремих видів¹. У статистиці різних країн, як правило, немає виділення в одну групу корисливих злочинів. Реально з корисливих мотивів можуть вчинятися злочини, що посягають на різноманітні об'єкти: власність, особу, державу, правосуддя, здоров'я населення, екологія, управління та інш. Тому ця мотивація у ряді випадків є не єдиною при тій самій кримінально-правовій кваліфікації.

Зміни злочинності знаходяться у прямій залежності від стану суспільства, процесів, що у ньому відбуваються. Феномен злочинності – це своєрідний індикатор стану справ у суспільстві, неблагополуччя, диспропорцій у різних сферах соціального життя. Загальнокримінальна корислива злочинність має багатовікову історію, у кримінальному середовищі накопичено та продовжує накопичуватися досвід вчинення характерних для неї діянь, розроблюються, розвиваються та закріплюються традиції, навички, способи вчинення злочинів, субкультура та система поглядів, що їх виправдовує. З цією системою пов'язана діяльність професіоналів крадіїв, тобто професійна злочинність, а також багато інших проявів, які включають в себе і організовану злочинність.

Злочини цієї групи займали та мабуть будуть займати значне місце у структурі злочинності України, визначаючи її кількісну сторону. Динаміка злочинів проти власності має певні особливості. По-перше, протягом 70-х

¹ Кулик О. Кримінологічний аналіз злочинності в Україні: напрями вдосконалення методології та методики // Право України. – 2009. -№ 7, с. 52. (52-57с.).

років статистичні данні свідчать про її поступове зростання та певну стабілізацію до початку 80-х років. По-друге, починаючи з 1988 року збільшується кількість злочинів, які мають корисливу спрямованість. По-третє, починаючи з 90-х років, у структурі злочинності відбулися кардинальні зміни: до 1989 року близько 13 % від загальної маси злочинів становили – злочини проти власності. Їх частка у структурі злочинності у 90-х роках займала близько 90%.

Разом зі змінами в суспільстві змінюється і якісний склад злочинів. Корисливі злочини, починаючи з 1993 року, складають понад 60% від загального числа зареєстрованих, а саме крадіжка – 58,9% (у порівнянні з 1992 роком – приріст у 11%); грабіж – 6,2% (у порівнянні з 1992 роком – приріст 9,8%); розбій – 0,95% (у порівнянні з 1992 роком – приріст 29,8%). Їх кількість збільшилася у 2,5 разів. Тенденція до зростання характерна й для інших видів злочинів зазначеної групи, але їх темпи були значно нижчі. Найбільш небезпечною тенденцією злочинів проти власності є збільшення випадків вчинення цих злочинів із застосуванням насилля. Впродовж 1986-1990 років вони тримались на одному рівні. Але 1995-1997 роки позначені сплеском корисливо-насильницьких злочинів. Часто крадіжки переростали у грабіж, чи у розбійний напад. Предметом усіх видів злочинів проти власності, як правило, є товари підвищеного попиту, які досить легко реалізуються, гроші та коштовності, предмети антикваріату, вироби з хутра та шкіри, відео- та радіоапаратура, комп'ютерна техніка, транспортні засоби.

У 2006 році відбулося певне зменшення зареєстрованих злочинів злочинів проти власності – 378294, з них крадіжок – 131174, у тому числі з квартир – 35737; грабежів – 41657; розбоїв – 6464; шахрайство – 913; шахрайство – 16160. Відбулося зменшення злочинів за цей період на 5,2% , а по окремим видам злочинів – крадіжок - 13,1%, у тому числі з квартир - 16,2%; грабежів - 22,5%; розбоїв – 11,6%; вимагання - 24,5%; шахрайства - 5,0%.

В Україні більша частка злочинів, які вчиняються проти власності.

Так, 2007 року було зареєстровано - 358538 злочинів загально кримінальної спрямованості, з них крадіжок – 113984, у тому числі з квартир – 29939; грабежів – 32266; розбоїв – 5716; вимагання – 689; шахрайство - 15354. У 2008 році було зареєстровано - 345817 злочинів загально кримінальної спрямованості, з них крадіжок – 110493, у тому числі з квартир – 25293; грабежів – 26927; розбоїв – 4984; вимагання – 624; шахрайство - 14693. 2009 рік - 398044 злочинів загально кримінальної спрямованості, з них крадіжок – 175582 (динаміка 58,9 %), у тому числі з квартир – 34000 (динаміка 34,4 %); грабежів – 27598 (динаміка 2,5 %); розбоїв – 5103 (динаміка 2,4 %) ; вимагання – 561 (динаміка – 10,1 %); шахрайство – 18004 (динаміка 22,5 %). Офіційна статистика протягом тривалого часу фіксує тенденцію постійного збільшення злочинів проти власності – приблизно на 18% (+18,38333 %)¹.

У структурі злочинів проти власності визначне місце належить крадіжкам, частка яких варіюється від 30-50%. У загальному обсязі злочинів, що були зареєстровані протягом 2009 року їх питома вага складає приблизно 44, 11%, а питома вага крадіжок, які були вчинені протягом 2008 роком - 31,95 %. Крадіжка є найбільш латентним злочином. У 2009 році було розкрито, з усієї кількості – 41,7 %, у 2008 році – 49,8 % (динаміка – 21,9 %)².

Особи, що вчиняють крадіжки, як правило існують на злочинний до-ход. Більше 50% з них не мають постійного джерела існування. Протягом 2009 року було виявлено осіб, які вчинили корисливі злочини – неповнолітні – 7385, у порівнянні з 2008 роком (6353) відбулося збільшення на 16,2 % (питома вага у структурі осіб, що вчинили злочини – 10,2 % (2008 рік), 9,5 % (2009 рік)).

¹ Стан і структура злочинності в Україні 2007, 2008, 2009 року, офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

² Стан і структура злочинності в Україні 2008, 2009 років, офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

У структурі злочинів проти власності кількісно переважають крадіжки (третина - квартирні). Раніше традиційно це були злочини, які частіше вчинялися в містах та селищах міського типу, саме вони становили близько 80 % усіх крадіжок, передусім, у районах новобудов міста. Останніми роками в Україні збільшується кількість фактів учинення даного виду злочинів у сільській місцевості та на дачах.

Від загальної кількості зареєстрованих крадіжок потерпіло осіб – 149793 (протягом 2009 року) рівень на 10 тис. населення у порівнянні з 2008 роком (потерпілі – 9383 осіб), відбулося збільшення на 59,6 %¹. Особливістю вчинення квартирних крадіжок є те, що їх вчиняють найчастіше у весняний та літній періоди – близько 30 %, за місяцями переважають травень та серпень (16 %), менше крадіжок вчиняються у грудні (6 %). За днями тижня більше злочинів учиняють у понеділок і суботу, що становить 15 % відповідно. Хоча тут не можна встановити будь-якої закономірності або виділити криміногенні дні.

Дані про час учинення крадіжок дають можливість не тільки здійснити більш детальний аналіз, а також мають важливе практичне значення. Більшість посягань учиняють у ранковий час (у період з 9 до 13 години – близько 70 % діянь). Саме в цей час багато громадян перебувають на роботі, у навчальних закладах, домогосподарки здійснюють покупки. Решту крадіжок учиняють у вечірній час, переважно з 22 до 24 год.

Предмети посягання при вчиненні квартирних крадіжок можуть бути різними. Але дані про те, що саме було викрадено, можуть вказувати на рівень професіоналізму злочинця. Сьогодні злодії викрадають переважно гроші, цінні папери, золоті вироби, дорогоцінне каміння та ікони, хоча предметами посягання стають також дорогі носильні речі, аудіоапаратура та відеоапаратура, зброя і навіть посуд та продукти харчування.

¹ Стан і структура злочинності в Україні 12 місяців 2009 року, офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

Шкода, що завдається внаслідок вчинення квартирних крадіжок, не є такою великою, як, наприклад, від економічної злочинності, але для конкретних громадян-потерпілих вона більш реальна, суттєва та усвідомлена. Певну частину крадіїв (близько 14 %) затримують на місці вчинення злочину або недалеко від нього, а ті, кого не було затримано, залишають для власного користування близько половини предметів, здобутих злочинним шляхом, у такому разі майно може бути повернуто потерпілим після завершення слідства. Решта злодіїв встигає реалізувати викрадене особам зі свого оточення або випадковим покупцям на речовому ринку чи «з рук», а отримані гроші, як правило, витратити на придбання наркотиків, розваги, азартні ігри, пияцтво, у такому разі питання відшкодування збитків вирішується більш проблематично.

Шахрайство складає незначну частку всіх злочинів, що реєструються: від 2 до 5%. Але його динаміка дуже несприятлива, оскільки за останні 10 років кількість цих злочинів збільшилася у шість разів. Половина шахрайств належить до злочинів економічної спрямованості. Більше 40% шахрайських дій вчиняється групами осіб. Але шкода, що завдається, є значною. Даному виду злочину притаманний також високий рівень латентності. Причини цього криються не тільки в різноманітності способів протиправного заволодіння чужим майном, а й небажанні багатьох потерпілих заявляти до правоохоронних органів.

Близько 90 % даних злочинів учиняють у містах. У сільській місцевості, завдяки тісним соціальним зв'язкам, цей показник значно нижче, але там поширені випадки вчинення шахрайства циганами та «шлюбними» аферистами. Місцями вчинення шахрайства зазвичай є ринки, супермаркети, пункти обміну валюти. Найбільш поширеними способами шахрайства є: підкидання спеціально виготовленої грошової «ляльки» або гаманця з грошима, якими жертва ділиться з незнайомою особою – перехожим, а потім з'являється нібито власник гаманця й вимагає у жертви повернути всю суму; розмін грошей – 20 %; обман при азартних іграх, таких

як карти, лотерея (шахрайство) – 19 %; інші способи – 13 % випадків¹.

До нових видів шахрайства можна віднести створення фіктивних фірм для збору коштів від населення для нібито оформлення виїзду громадян за кордон на роботу та навчання, турпоїздок тощо. Нові види шахрайства вчиняють групи злочинців-професіоналів, при цьому завдається збиток, загальний обсяг якого сягає мільярдів доларів США, що спричиняє гострі соціальні і політичні наслідки, оскільки потерпілими стають десятки тисяч громадян, що свідчить про високий ступінь суспільної небезпеки й тяжкості наслідків даних видів шахрайства.

Нові види шахрайства вчиняють, як правило, особи, раніше не судимі, для яких характерно високий інтелектуальний розвиток, освіта, закордонні зв'язки. Із розвитком права приватної власності та приватизаційними процесами, що розгорнулися у нашій державі з'явилися і нові предмети шахрайства: житлові та нежилі приміщення; земля, переважно сільськогосподарського призначення та під забудівлю.

Отже, шкода, що завдається вчиненням даних видів злочинів, не обмежується тільки матеріальними збитками конкретного потерпілого, вона породжує невпевненість, страх за себе, близьких та майно, недовіру суспільству.

Розбій – один з найбільш небезпечних злочинів, спрямованих не тільки проти власності, але і проти особи. У останні роки насильство отримало широке розповсюдження та стало частим явищем нашого життя. Значна частка таких злочинів вчиняється з застосуванням або погрозою застосування вогнепальної або іншої зброї. За останні роки розбій та грабіж частіше всього вчиняють особи, які не мають постійного джерела існування – 63-64% (з них у складі групи – 68,8%), особи, що раніше вчиняли злочини – 35-37%, особи у віці від 18 до 24 років – 41-42%². У останні роки

¹ За даними Департаменту інформаційних технологій МВС України. –К., 2008, -С. 39. Стан і структура злочинності в Україні 2009 року, офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

² За даними Департаменту інформаційних технологій МВС України. –К., 2008, -С. 38. Стан і структура

збільшилася кількість грабежів (на 11,6%) та розбійних нападів (87,2%) з проникненням у житло, приміщення або інше сховище. Частка жіночої злочинності за останні 15 років (1994-2009 роки) збільшилася приблизно в 1,6 рази.

Незважаючи на те, що за останні роки офіційна статистика фіксує певне зниження рівня злочинності, основні її тенденції неможливо назвати позитивними. Продовжує залишатися тенденція зростання рівня злочинності, який за останні роки наблизився до 85,2 злочинів на 10 тис. населення.

Грабежі – також найбільш розповсюджені злочини проти власності, причому їх реєструється значно менше, ніж вчиняється. За даними Департаменту інформаційних технологій МВС України, що були отримані протягом 2009 року було вчинено грабежів – 5293 (у порівнянні з 2008 роком відбулося збільшення на 2,5 %), розбоїв – 5103 (у порівнянні з 2008 роком збільшилися на 2,4 %). 75% осіб, що стали жертвами нападів, не заявляли у правоохоронні органи, тому, що були впевнені, що міліція не буде застосовувати заходів до розкриття злочинів, а якщо злочинець і буде встановлений, правоохоронні органи не зможуть зібрати достатньо доказів; 50% з числа осіб, що все таки звернулися у правоохоронні органи залишилися не задоволені – злочинці не були встановлені. Відсоток розкриття злочинів – тільки – 41,7% крадіжок були розкриті, грабежів – 60,9 %, розбій – 81,2 %, вимагання – 87,2 %, шахрайство – 53,4 %. Про розповсюдженість розбоїв та грабежів свідчить той факт, що жертвою нападів став кожний 50 житель держави, де третина злочинів вчинялася біля будинку, де проживав потерпілий¹.

Необхідно зазначити, що розбої та грабежі – це злочини міст, приміських зон, великих населених пунктів і тому стан цього виду

злочинності в Україні 2009 року, офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

¹ За даними Департаменту інформаційних технологій МВС України. –К., 2008, -С. 39.

злочинності та способи їх вчинення суттєво не відрізняються у столиці та інших багатонаселених містах. У 19% злочинець діяв один, у інших випадках – групи з трьох та більше осіб. Можливість подавити протидію потерпілого групою осіб дає можливість злочинцям не використовувати зброю у 70%, якщо використовується зброя то приблизно у 50% - ножі, у інших випадках у 25% - вогнепальна зброя або предмети, що пристосовані для нанесення потерпілому ударів¹.

Рисою, якою відрізняються злочини проти власності є високий рівень латентності, він набагато вище ніж у насильницькій злочинності. Це пояснюється різними чинниками: потерпілі не завжди звертаються до правоохоронних органів, оскільки значна частина злочинів проти власності вчиняється в умовах неочевидності, винуватих у їх вчиненні важко встановити і тому такі злочини не потрапляють на сторінки офіційної звітності; інколи самі потерпілі не знають яким чином втратили своє майно, це найчастіше відбувається з тими, хто перебуває у нетверезому стані.

Залишаються певні негативні тенденції щодо розповсюдження корисливих злочинів по областях держави. Найвищий рівень крадіжок зареєстровано у областях – Донецька, Дніпропетровська, м. Київ, Запорізька; середній рівень – Харківська, Луганська, Одеська; низький рівень – Івано-Франківська, Чернівецька, Тернопільська, Чернігівська, Черкаська. Крадіжки приватного майна громадян із квартир – найвищий рівень – Донецька, Дніпропетровська, м. Київ; середній рівень – Луганська, Одеська, Запорізька; низький рівень – Херсонська, Миколаївська, Закарпатська, Рівненська області.

Шахрайства – найвищий рівень – м. Київ, Донецька, Дніпропетровська, Харківська; середній рівень – Волинська, Одеська, Львівська; низький рівень – Закарпатська, Чернігівська, Чернівецька,

¹ Стан і структура злочинності в Україні 2009 року, офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

Рівненська, Тернопільська області.

Грабежі – найвищий рівень – Донецька, Дніпропетровська, м. Київ; середній рівень – Київська, Львівська, Одеська, Харківська, Луганська, Запорізька; низький – Івано-Франківська, Чернігівська, Закарпатська, Рівненська, Хмельницька області.

Розбої – найвищий рівень – Донецька, Дніпропетровська, Запорізька; середній – Житомирська, Київська, Луганська; низький – Закарпатська, Івано-Франківська, Тернопільська, Чернівецька¹.

Найвищий рівень злочинності на 10 тис. чоловік населення простежується у таких областях – м.Київ, м.Севастополь, Луганська, Запорізька; середній рівень – Миколаївська, Полтавська, Харківська, Херсонська; низький – Львівська, Закарпатська, Запорізька, Тернопільська області.

Злочини проти власності нерівномірно розповсюджується не тільки по областях та містам нашої держави, але й і по різних галузях господарства та фінансів, маючи у кожній власні відмінності. Але, разом з тим можна виділити такі галузі соціального життя, де шкода, що завдається, зачіпає все суспільство. Це галузь соціально-бюджетна, під якою розуміють сукупність суспільно-економічних відносин, що виникають в процесі формування та виконання бюджетного законодавства у соціальному комплексі держави. Ця галузь зачіпає і діяльність державних позабюджетних фондів для пенсійного забезпечення, соціального страхування, охорони здоров'я та медичної допомоги. У цій галузі загальний масив злочинів складають розкрадання, що вчиняються шляхом розтрата, злочини у сфері економічної діяльності. Безконтрольний доступ державних службовців та робітників комерційних організацій до обслуговування та використання бюджетних коштів стає більш значимою умовою криміналізації всієї влади.

Соціальне, медичне, пенсійне та інше забезпечення населення держа-

¹ За даними Департаменту інформаційних технологій МВС України. –К., 2008, -С. 45-49. Стан і структура злочинності в Україні 2009 року, офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

вою залежить від того, наскільки повно поступають у його розпорядження матеріальні кошти. Між тим держава страждає від того, що не виплачуються податки. Так за оцінками спеціалістів, до бюджету не поступає від 30 до 50% податків (у США ця цифра складає 15%).

На думку спеціалістів¹ латентність корисливих злочинів існує у рамках 1 до 10 (серед злочинів проти власності) та 1 до 1000 (серед злочинів у сфері економічної діяльності). Безкарність злочинів проти власності призводить до того, що корислива злочинність збільшується як сніговий шар. Вчинення таких злочинів стає вельми прибутковим та практично не караним діянням.

Суспільна небезпека злочинів у сфері економіки підвищується не тільки із-за росту їх кількості та розміру завданої шкоди, але також у зв'язку з організованими формами вчинення цих злочинів. За своїми якісними та кількісними характеристиками вони створюють загрозу економічній безпеці України.

Основні характеристики, тенденції та закономірності сучасної злочинності проти власності в Україні дають можливість для висновку про те, що вона на сьогоднішній день являє собою якісно новий феномен як за своїми масштабами, та і за ступенем руйнівного впливу на життєдіяльність суспільства, права та свободи громадян. Період реформ почався з різкого зростання зареєстрованої злочинності, темпи приросту якого в окремі роки були безпрецедентними (за даними ООН, річний приріст злочинності у світі складає 5%)².

Разом з кількісними змінами злочинів відбулися і якісні, які проявилися у подальшому зростанні злочинів проти власності, збільшення в їх структурі частки найбільш небезпечних діянь, що свідчить про підвищення рівня суспільної небезпеки злочинності в цілому. Порівняльний територіальний аналіз злочинів проти власності свідчить про те, що

¹ Лунев В.В. Преступность XX века. –М.: 1997. –С.134.

² Лунев В.В. Преступность XX века. –М.: 1997. –С.148.

загальні закономірності та зміни злочинності проти власності притаманні всім регіонам держави, різниця у цьому виді злочинів – близько 5%.

Загальними тенденціями злочинів проти власності є:

- абсолютне та відносне (до кількості населення) зростання кількості цих злочинів (мова йде про середньостатистичну тенденцію – незалежно від того, що по окремим видам злочинів проти власності у якісь періоди їх кількість стабілізується або навіть скорочується);
- високі темпи проросту злочинів проти власності, які перевищують, як правило, у 2-3 рази темпи приросту насильницької злочинності;
- підвищення суспільної небезпеки цього виду злочинів і зростання завданої шкоди;
- зростання латентної злочинності;
- збільшення вчинення злочинів цієї категорії групами осіб.

Кримінологічні ознаки злочинів проти власності дозволяють зробити висновок наскільки велика суспільна небезпека цієї категорії злочинів. Вивчення цього виду злочинів, розробка заходів профілактики проти власності є важливим завданням усіх інститутів держави.

10.2. Причини та умови злочинів проти власності

Дослідження причин та умов злочинів проти власності є однією з головних кримінологічних проблем. До числа найважливіших передумов злочинної поведінки належать особистісні, суб'єктивні детермінанти. Для того, щоб вивчити їх, необхідно дослідити особу того, хто вчиняє злочин і лише на цій основі є можливим аналіз об'єктивних факторів злочинності. Займаючи основне місце у ланцюгу причинності, особа злочинця є центральним елементом механізму індивідуальної злочинної поведінки та основним об'єктом профілактичного впливу. Вона відіграє особливу роль серед факторів злочинної поведінки: у криміногенних якостях людей акумулюються весь негативний вплив різноманітних умов, обставин та ситуацій,

в яких вони жили та виховувалися. Тому вивчення особи, що вчинила злочин, має суттєве значення для ретроспективного аналізу об'єктивних факторів злочинної поведінки (а при широкому вивченні цієї проблеми, тобто при виділенні типових криміногенних якостей, можливо проаналізувати причини злочинності по всій країні).

Кожна конкретна дія викликається не однією ізольованою причиною, а сукупністю детермінант (факторів), які діяли у різний час та в різних умовах. Але при усій складності взаємодії цих факторів їх можна певним чином класифікувати, виділити основні, вирішальні.

Серед осіб, що були засуджені за вчинення злочинів проти власності, зазначили, що 44% вважали, що вчинені ними злочини несправедливо віднесені до числа злочинів, 48% - що за вчинені діяння встановлені суворі заходи покарання; 4% - були готові вчинити злочин навіть у випадку невідворотного притягнення до кримінальної відповідальності.

Аналіз цього дає можливість визначити, що для вчинення найбільш розповсюджених видів злочинів проти власності характерно дуже низький рівень солідарності з відповідними морально-правовими заборонами.

Типологія осіб, що вчиняють злочини проти власності має велике значення для раціональної організації запобіжної діяльності та прогнозування можливого рецидиву.

Одна з перших класифікацій корисливих злочинців належить Аристотелю. Він виділяв два види кримінальної користі: користь багатих (прагнення до надлишку); користь бідних (цей вид користі породжується недостатністю предметів першої необхідності). Давньогрецький вчений майже дві тисячі років тому визначив важливий кримінальний феномен, який підтвердили сучасні вчені: великі злочини вчиняються багатими, у той же час як найбільша увага приділяється бідним¹.

Класифікація Аристотеля до цього часу не втратила наукової цінності, оскільки підходить до впливу на корисливу злочинність багатих і

¹ Аристотель. Большая этика. Сочинения в 4-х томах. –М.: Т.4. –С.308-309.

бідних суттєво різняться: перші потребують посилення соціального контролю, другі – розвитку системи соціальної підтримки бідних.

При аналізі ролі особи злочинця, в генезисі злочинної поведінки можливо визначити риси, що притаманні особам, які вчиняють злочини і спрямувати заходи попереджувального впливу на них, а при розкритті кримінальних справ та їх розгляд у суді це дозволяє уявити собі, ким є обвинувачений до якої типологічної групи він належить. У першій типології в основу покладено мотиви злочинної поведінки, ступень стійкості злочинної установки та характер злочинних дій.

- користолюбивий тип. Його складають в основному жадібні особи, що крадуть цінності задля їх накопичення. Найчастіше вони мають постійне місце роботи, можуть навіть користуватися на роботі повагою та довірою, серед цієї категорії осіб є багато гарних спеціалістів.

- самостверджуючийся тип. Це особи, що вчиняють крадіжки, розкрадання та інші злочини проти власності заради того, щоб самоствердитися в очах оточуючих, а інколи і заради самоствердження, якщо вчинення злочину потребує особливих вмінь та хоробрості. Серед представників цього типу достатньо багато молодих людей, для яких вчинення таких злочинів є вдалим способом продемонструвати себе.

- дезадаптований тип. Його складають головним чином особи, що знаходяться за рамками соціально схваленого кола спілкування. Як правило, це злочинці-рецидивісти, навіть, професіонали для яких вчиненні крадіжок, а також інших майнових злочинів є основним або єдиним джерелом отримання засобів для існування. Такі особи звичайно не мають сім'ї та місця роботи. Найчастіше це особи середнього та старшого віку.

- сімейний тип. Його складають особи, що вчиняють злочини проти власності в основному для забезпечення потреб своєї родини. При цьому потреби родини необхідно розуміти у широкому значенні – від годування членів родини до навчання дітей у престижних навчальних закладах. Саме такі злочинці «сімейні» можуть бути людьми достатньо скромними та з ви-

краденого особисто собі можуть не брати, але якщо беруть то дуже мало.

- ігровий тип. Його складають особи, для яких вчинення корисливих злочинів – захоплююча гра з небезпекою, з ризиком, для яких важливий сам процес викрадання або іншого незаконного заволодіння цінностями або майном. Відповідний мотив функціонує тільки або переважно на підсвідомому рівні, але його реалізація дає велике задоволення особам, що втягнені у активну діяльність у формі вчинення різних злочинів проти власності. Такі мотиви притаманні і великим розкрадачам, хабарникам, представникам злочинних угруповань, спеціалістам комп'ютерної техніки, що вчиняють комп'ютерні корисливі злочини, у той же самий час вирішують складні інтелектуальні завдання, тим самим вступаючи у гру.

- алкогольно-наркотизований тип. Його складають люди, що знаходяться у патологічній залежності від алкоголю та наркотиків і вчиняють майнові злочини головним чином для того, щоб забезпечити себе спиртними напоями або наркотичними речовинами. Найчастіше це представники «соціального дна», їх ресоціалізація являє собою складну проблему. Як правило її вирішують разом з лікуванням особи (В основі типології лежить розподіл на типи, що був запропонований Іншаковим С.М. у роботі «Кримінологія»¹).

Вивчення процесів детермінації та причинності злочинів прои власності пов'язано насамперед з відповіддю на питання: як, чому вона існують та розвиваються, які соціальні, економічні та інші обставини виступають у якості породжуючих їх причин; які особливості умов, сприяють прояву причин та настання кримінального результату у вигляді одного чи декількох злочинів цього виду; і, звичайно, які особливості взаємодії всіх цих явищ в їх інтеграційному поєднанні.

Злочини проти власності є складовою частиною цілісного явища злочинності і визначається системою соціально-економічних відносин, її типом. Разом з тим взаємодія системи і розглядуємих злочинів володіє важ-

¹ С.М.Иншаков. Криминология.-М.: «Юриспруденция», 2001. –С.121.

ливою особливістю. Ця особливість полягає у тому, що на відміну від багатьох інших видів злочинів злочини, що посягають на власність органічно пов'язані з соціально-економічною системою, її відносинами. Це пояснюється тим, що цей вид злочинів генетично пов'язаний з певною системою відносин власності.

Специфіка детермінації злочинів проти власності міститься у їх взаємній обумовленості. На характер цього зв'язку здійснює опосередкований або безпосередній вплив численні та різноманітні сфери державного та суспільного життя, їх стан, спрямованість, зміст, ступінь впливу на суспільство. Серед них особливу роль відіграють сфери:

формування державної політики, поглядів, ідей, концепцій з приводу власності — належності, перетворення, забезпечення безпеки, захист власників та його майнового інтересу; вирішення питання про рівність безпеки та захист принципу вибірковості, пріоритетності по відношенню до певних форм власності та окремим власникам;

практичною діяльністю держави тобто уповноважених осіб та організацій, органів, посадових осіб, що відповідають за проведення в життя ідей, концепцій, що прийняті державою з приводу власності, ставлення до прав людини і громадянина незалежно від положення у суспільстві, розміру майна, належності до певного соціального кола;

культури, науки, госвіти, морального виховання, включаючи правове, масової інформації, тобто ті сфери, що дають можливість активно впливати на суспільство та людей, формувати погляди з приводу власності: утвердження загальнолюдських установок по відношенню до власності незалежно від її форм і до власника незалежно від того, є цим власником держава, організація, фізична особа або ж утвердження егоїстичних, корпоративних, станових, корисливих установок та інтересів.

До числа сфер, що мають особливе значення, необхідно віднести і сфери: соціальну; правотворчу та правозастосування у галузі, що належить до власності, її захисту, безпосередньою боротьбою з посяганням на чуже

майно; організація та здійснення боротьби з цими видами злочинів, включаючи її профілактику.

При цьому не потрібно забувати про вплив таких категорій, обумовлених історією народу та держави, як наступництво поколінь, стійкість соціальної психології та громадських установок по відношенню до власності, у тому числі до приватної власності; традиції, звички, національно-демографічні та територіальні особливості, пов'язані з відношенням до власності, до чужого майна. І саме ці категорії, їх вплив на стан та розвиток злочинів що посягають на власність досить специфічні.

При аналізі соціально-психологічних факторів у першу чергу необхідно визначити, що у суспільстві відбулася зміна цінностей. Матеріальне благополуччя, незалежно від способів його досягнення, визначає цінність людини у значно більшій мірі ніж праця.

Різке зростання багатства вузького кола осіб породжує не тільки заздрощі, але і прагнення отримати такі ж, або сурогат таких же благ. Користь формує та визначає поведінку багатьох верств населення. Саме користь – найбільш характерна ознака вчинених злочинів, не тільки проти власності але й багатьох інших.

Відбувається посилення кримінального професіоналізму злочинців, об'єднання їх під прикриттям різних легальних структур, підвищення технічної оснащеності організованих злочинних угруповань, більш активне «самодетермінації злочинності», зростання кількості рецидивів, зростання корпоративної моралі та розповсюдження кримінальних стереотипів поведінки. Дуже часто використовуються виправдання такої поведінки «крадуть всі», «всі ми злочинці, тільки одних викрили, а інших ні».

Нажаль, продовжує залишатися високий поріг терпимості населення до злочинних проявів. Це обумовлено тим, що, з одного боку, перетворення злочинця у суспільній свідомості у багату, удачливу, достойну людину, поведінка якої потребує копіювання, з іншого боку – звикання до правопорушень, які спостерігає населення, а також невірою у здатність

правоохоронної системи навести порядок, належним чином захистити від злочинних посягань. Необхідно також врахувати, що соціальна структура суспільства в Україні погіршена високою роллю раніше засуджених осіб (близько - 73544 злочинів було вчинено особами, які були раніше засудженими, у 2008 році – 72833 (динаміка 1,0%)¹). Кримінальний досвід населення настільки великий, що саме він слугує джерелом самодетермінації злочинності.

Моральним критеріям поведінки людини держава не приділяє значної уваги, у значній мірі «переклавши» цей обов'язок розвивати та реалізовувати у свідомості людей заповіді – «Не вбий», «Не вкрати» на конфесії. Але не можна вважати, що на сьогоднішній день церква та її догми стали внутрішньою потребою суспільства. Сьогодні повинні «працювати» закладені у Конституції положення, як свобода вибору діяльності та професії, право на освіту, соціальне забезпечення та відшкодування завданої шкоди злочинними діями та ін.

На ситуацію, що склалася суттєво впливає потенціал правоохоронних органів, що здійснюють профілактичну діяльність, виявлення, реєстрацію, розкриття, розслідування злочинів, що посягають на власність, а також судів. Обмеженість ресурсного забезпечення правоохоронної та судової систем знижує їх профілактичні можливості.

На розвиток тенденцій кримінальної ситуації впливає також система соціального контролю над злочинністю, яка у період здійснення реформ суттєво послабла, у результаті чого значна частина кримінального середовища вийшла з під контролю держави. Сьогодні застосовуються певні кроки до відновлення зруйнованих елементів соціального контролю, але цій діяльності заважає ряд об'єктивних та суб'єктивних труднощів. Однією зі складних перепон для формування нової системи соціального контролю необхідно вважати падіння престижу правоохоронної діяльності, втрату по-

¹ За даними Державного Департаменту інформаційних технологій МВС України. Стан і структура злочинності в Україні 2009 року, офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

ваги до правоохоронних органів значної частки населення. Багато громадян впевнені, що правоохоронні органи працюють неефективно, не виконують функцію гаранта безпеки та захисту прав громадян, а інколи і самі виступають у ролі їх порушника.

Значно посилився тотальний контроль над злочинністю з боку самого кримінального середовища. Неправові методи застосовуються у цілях самооборони, захисту від кримінальної активності конкурентів, для вирішення майнових проблем та конфліктів (неповернення боргів, кредитів та ін.). Таким чином відбувається заміна та виштовхування державного контролю контролем кримінальних структур.

Збільшення коефіцієнту соціальної різниці, різке розшарування суспільства на заможних та бідних, як свідчить світовий досвід у всі часи¹, породжує значний зріст аморалізму та злочинності. Разом з соціальними, економічними факторами велику роль відіграють культурні фактори. Рівень масової культури залишається достатньо низьким. Фактичні життєві стандарти значної маси населення несуть на собі ознаки антикультури та бездуховності. Грубість, пияцтво, цинізм є звичайним явищем. Безкультур'я та бездуховність безпосередньо впливають на злочинність.

Злочини проти власності у нашому суспільстві породжуються поляризацією доходів, інфляцією, економічною нестабільністю невлаштованістю та злиденністю деяких категорій населення. Ці фактори породжують в основному такі види, як дрібні та середні розкрадання чужого майна, грошей та інших цінностей. Україна на сьогоднішній день бідна держава по рівню та якості життя свого населення: приблизно 35% громадян України живуть за межею бідності. Третина погано харчується, не має нормального житла, можливостей достойно проводити вільний час та мати відпочинок. Вони живуть з відчуттям повної безнадії, неможливості щось змінити у своєму житті².

¹ Криминология / Под ред. Дж.Ф.Шелли / Перевод с английского. СПб: Питер, 2003. -С.398.

² [Мельниченко, О. А. Підвищення рівня та якості життя населення: механізм державного регулювання / О. А. Мельниченко. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ Магістр, 2008. – 232 с.; Пономаренко, В. С. Рівень і якість життя населення

Вчиненню досліджуваних злочинів сприяє високий рівень тривожності людей, які не впевнені у завтрашньому дні, а тому готові до вчинення корисливих дій, щоб відвести від себе проблеми матеріального характеру. Звичайно, тривожність можуть відчувати і забезпечені особи, але це відчуття дещо інакше. Воно головним чином пов'язане з нестабільністю фінансових процесів, діями конкурентів, кон'юктурою ринку, ставленням правоохоронних органів.

Можливо зазначити, що заможним особам, які вчиняють злочини проти власності, притаманна жадоба та зажерливість, бажання отримати великі прибутки, забезпечуючи тим самим високий рівень життя. Разом з тим такі особи, що спільно вчиняють такі види злочинів, включені до певного кола спілкування, з якого не так просто вийти.

Необхідно разом з тим відмітити відсутність політичної волі та зацікавленості значної частини державного апарату та особливо правоохоронних органів у тому, щоб активно боротися зі злочинами проти власності.

При аналізі причин злочинів проти власності необхідно зазначити, що завжди у кожному суспільстві або кожній державі є люди, які невдоволені своїм становищем і готові переступити закон, щоб це становище виправити у кращу сторону. Це може бути незадоволення і своїм матеріальним забезпеченням, яке проявляється навіть і у заможних людей. Вчиненню розглядуваних злочинів можуть сприяти такі умови:

1. Правові (протиріччя у законодавстві, у законах та підзаконних актах, відсутність чіткої кримінально-правової політики, слабка робота правоохоронних органів, і, що саме небезпечне, об'єднання співробітників цих органів з корисливими злочинцями. Вчинення злочинів проти власності сприяє відсутність чіткої державної політики покарання по відношенню

осіб, що вчинили такі злочини. На жаль, особи, які вчинили розкрадання у великих розмірах, залишаються безкарними).

2. Етичні (у тому числі культ наживи у деяких категоріях населення, можливість високих прибутків після багатьох років заборон на них, при цьому забувають, що сучасна держава ніколи не забороняла отримання високих прибутків, вона забороняла використання для цього протиправних методів).

3. Технічні (недосконалість технічних, організаційних та інших засобів запобігання, припинення вчинення злочинів проти власності, а також взагалі відсутність цих засобів).

4. Політичні (відсутність стабільної економічної, фінансової політики, що дозволяє недобросовісним людям використовувати різного роду умови для вчинення злочинів проти власності).

Необхідно також відзначити, що особи засуджені за такі злочини, у тому числі неодноразово, недостатньо ефективно виправляються в місцях позбавлення волі. Наслідком цього є розповсюдження ідеології та моралі крадіїв і втягнення у злочинну активність молодих людей.

Виявлення детермінант, які сприяють вчиненню злочинів, важливо для розробки необхідних профілактичних заходів. Підсумовуюче сказане, можна зробити висновок про те, що основними детермінантами злочинів проти власності є: низькі темпи розвитку економіки; погіршення фінансового стану як окремих груп підприємств, так і цілих галузей вітчизняного господарства; зростання обсягу імпорту, погіршення його структури, позбавлення вітчизняного виробника можливостей реалізувати себе на внутрішньому ринку; зниження інвестиційної активності; підвищення соціального та дотаційного навантаження на бюджети всіх рівнів; низький матеріальний і духовний рівень життя переважної частини населення України; віктимна поведінка жертв корисливих злочинів.

10.3. Заходи профілактики злочинів проти власності

Профілактика злочинів традиційно розглядається у широкому (загальносоціальному) та вузькому (спеціально-кримінологічному) аспектах. Загально соціальна профілактика являє собою будь-які корисні суспільству заходи та дії, функціонування усіх позитивних соціальних інститутів у економічній, політичній, моральній та інших сферах. У сукупності ці заходи, дії, інститути називають загально соціальним попередженням, превентивний потенціал якого реалізується опосередковано, у результаті удосконалення економічної, політичної, моральної та інших сфер життєдіяльності суспільства. Загально соціальне попередження є основою, фундаментом спеціально-кримінологічного (спеціального) попередження, заходи якого прямо чи безпосередньо спрямовані на недопущення злочинів. Чим досконаліше загально соціальне попередження, тим вужче «коло діяльності» спеціального попередження. Спеціально-кримінологічне попередження злочинів - це діяльність спеціальних державних та недержавних органів, а також їх представників з метою виявлення та нейтралізації детермінант злочинів, здійснення позитивного коректуючого впливу на осіб з кримінально орієнтованою поведінкою, недопущення злочинів, що готуються та вже розпочалися.

Профілактична діяльність у широкому розумінні розглядається, як один із засобів соціального регулювання суспільних відносин з метою ліквідації детермінант злочинності, як взаємодії заходів економіко-соціального, виховно-педагогічного, організаційного та правового характеру, як поєднання різних рівнів попередження злочинності¹. Завдання загальносоціальних заходів – не безпосередній вплив на злочинність, а вирішення більш глобальних проблем суспільного життя. Цей вид запобігання діє й у правовій сфері. Це – удосконалення чинного законодавства, яке прямо не спрямоване на профілактику злочинів, а є регулятором

¹ Під такими системами В.Г.Афанасьєв розуміє системи, в яких вибір заходів досягнення мети фіксований. Афанасьєв В.Г. Системность и общество. – С. 51-52.

суспільних відносин іншого характеру (трудових, сімейних), які, будучі неупорядкованими, відіграють криміногенну роль. У той же час при вирішенні цих завдань створюються умови, які ліквідують саму можливість тих чи інших протиправних діянь, або зменшують їх рівень. Таким чином, заходи загальносоціального попередження мають широкий діапазон, вони практично впливають на всі різновиди детермінант злочинності.

У теперішній час профілактика злочинів являє собою складний комплекс різноманітних заходів запобіжного впливу. Це свідома діяльність, що передбачає досягнення проміжної та кінцевої мети, яка здійснюється на всіх рівнях, враховуючи характер та ієрархію детермінант злочинності, у тому числі і злочинів, що посягають на власність, як шляхом впливу на криміногенні фактори з метою їх ліквідації або нейтралізації, так і шляхом створення та стимулювання антикриміногенних факторів, що перешкоджають її появі. Попередження злочинності складається з ієрархічно пов'язаних між собою рівнів. Перший – запобіжний вплив на динаміку, структуру, детермінанти злочинності в цілому (загальносоціальна профілактика). Другий – спеціальне попередження окремих видів злочинності у певних сферах суспільного життя (спеціально-кримінологічна профілактика). Третій - попередження вчинення злочинів окремими особами (індивідуальна профілактика).

Профілактика злочинів є системою заходів, що спрямовані на недопущення злочинних посягань, шляхом складного комплексу різноманітних засобів. Цілі попередження передбачені головними завданнями у боротьбі зі злочинністю, які у сучасних умовах є стабілізація, стримання та можливе наступне скорочення злочинності, зниження рівня її суспільної небезпеки. Конкретизація останніх виглядає наступним чином: протидія криміногенним процесам у суспільстві; створення та укріплення у суспільстві атмосфери спокою та стабільності; знищення погрози правам, свободам та законним інтересами особи, суспільству та державі, що

виникає у зв'язку з можливістю вчинення злочинів; недопущення злочинів з боку осіб, що є об'єктами профілактичного впливу; забезпечення виправлення осіб, що втягуються у сферу попереджувального впливу, їх ресоціалізація.

Попередження злочинів займає особливе місце у досягненні вказаних цілей, тому що саме цей вид діяльності являє собою найбільш дієвий шлях боротьби зі злочинністю, насамперед тому, що забезпечує виявлення та нейтралізацію її коріння, джерел, дозволяє припинити злочинні дії на стадії готування або вже розпочату злочинну діяльність, не допустити настання шкідливих наслідків, дає можливість вирішувати завдання боротьби зі злочинністю найбільш гуманними способами, з найменшою шкодою для суспільства, без включення складного механізму кримінальної юстиції та без застосування такої форми державного примусу як кримінальне покарання.

Профілактика антисуспільних явищ, до яких належить і досліджувана злочинність, поєднує: по-перше, врахування детермінант цієї злочинності; по-друге, розробку на цій основі необхідних заходів, що забезпечують нейтралізацію чи ліквідацію відповідних криміногенних факторів.

Система заходів попередження злочинів проти власності базується на засадах загальносоціального характеру, які призначені забезпечити необхідний рівень добробуту, культури, виховання та навчання людей. Ця система заходів:

- діє у співвідношенні з соціальною, економічною, виховною, кримінально-правовою політикою держави, яка реалізується через низку цільових програм надання матеріальної та іншої допомоги сім'ям і дітям, попередження правопорушень;
- має самостійну законодавчу базу – комплекс правових актів, що регулюють питання створення оптимальних умов життя, виховання людей,

захисту їх прав та інтересів, нейтралізації негативного впливу на них, запобігання безпритульності, аморальним проявам і т.п.;

- забезпечує діяльність усіх суб'єктів профілактики злочинів, яка спирається на відповідну інформаційно-аналітичну базу та забезпечується бюджетним фінансуванням.

Запобігання злочинів проти власності включає в себе систему методів, форм та заходів профілактичної діяльності, яка належить до більш широкої соціальної діяльності щодо попередження злочинності в цілому. Система заходів, спрямованих на попередження злочинності з корисливих мотивів є частиною основної системи попередження злочинності, але має істотні особливості.

Виходячи з вищевикладеного на нашу думку заходи загально-соціального попередження повинні бути спрямовані на:

- відновлення системи правового виховання за участю працівників органів юстиції, прокуратури, суду, внутрішніх справ, адвокатури, юридичних служб державних підприємств, органів освіти, культури.

- передбачення у програмах соціального і економічного розвитку регіонів спеціальних розділів, спрямованих на концентрацію наявних сил і засобів щодо запобігання бідності та безробіттю, диференційований підхід до забезпечення та підтримки рівня доходів сім'ї: надання соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, які тимчасово опинилися у скрутному становищі та з об'єктивних причин не можуть вийти з кризи власними силами (втрата годувальника, вимушена міграція, тощо); забезпечення гарантованого рівня матеріальної допомоги, соціального, медичного, культурного і побутового обслуговування;

Здійснення ефективних заходів профілактики злочинів проти власності можливе лише за умов тісної взаємодії між правоохоронними органами та засобами масової інформації: пресою, радіо- і телемовленням, які здійснюють віктимологічну профілактику у вигляді інформування населен-

ня – як поводитися в тій або іншій криміногенній ситуації, а також розміщати так звану соціальну рекламу профілактичної спрямованості, використовувати її для віктимологічної освіти громадян та повідомлення їх про ефективність результатів правоохоронної діяльності на даному напрямі.

Необхідно інформувати все населення про способи вчинення злочину, проводити аналіз віктимізації за місцем, часом вчинення кишенькових, квартирних крадіжок, шахрайства та незаконного заволодіння транспортними засобами. З урахуванням класифікації і типології жертв важливо інформувати громадян про те, хто частіше всього і через які обставини та ситуації стає жертвою корисливого посягання.

Спеціально-кримінологічна профілактика злочинів проти власності охоплює широкий комплекс різноманітних за характером заходів. Об'єктами профілактичного впливу є криміногенні фактори, що детермінують формування особи злочинця, ситуації, які обумовлюють вчинення правопорушення, полегшують їх вчинення. Такі заходи здійснюється на різних рівнях (у межах всієї країни, міста, району, населеного пункту), широким колом суб'єктів профілактичної діяльності.

Уся система спеціально-кримінологічних заходів боротьби зі злочинами проти власності повинна бути спрямована на ліквідацію детермінант, які формують якості особи злочинця, полегшують входження її до кримінальної групи, та умов створення таких груп.

Спеціально-кримінологічні заходи попередження злочинів проти власності мають цілеспрямований характер саме на недопущення цих злочинів. Спеціальне значення для виявлення та ліквідації, блокування, нейтралізації детермінант даної злочинності – це головна особливість спеціально-кримінологічної профілактики, але разом з тим вона спрямована на запобігання злочинів, що замислюються та готуються, а також припинення вже розпочатих.

Спеціальне та загальне попередження поєднуються своєрідним зворотнім зв'язком. Спеціальне попередження органічно доповнює і конкретизує загальне, проте заходи спеціальної профілактики мають часові межі та реалізуються у розрізі окремих його складових. Спеціальне попередження базується на загальному, використовує профілактичний потенціал суспільного розвитку в цілому.

Профілактична спрямованість кримінального судочинства визначається, насамперед, успішним виконанням завдань щодо розкриття злочинів, виявлення винних осіб та правильного застосуванню законодавства, для того щоб кожний, хто вчинив злочин, був підданий справедливому покаранню, і не один невинний не був притягнутий до кримінальної відповідальності. Виконання цих вимог впливає на виховання усіх членів суспільства, посилює повагу до норм права, сприяє виправленню та перевихованню осіб, які вчинили злочини. Важливу профілактичну функцію виконують демократичні принципи кримінального судочинства, вся процесуальна форма розслідування та судового розгляду кримінальних справ, що забезпечують обґрунтованість і законність прийнятих рішень, високу ефективність виховного впливу процесуальної діяльності прокурорсько-слідчих та судових органів.

Суттєву роль у спеціально-кримінологічних заходах профілактики відіграє принцип невідворотності покарання за кожний вчинений злочин. Кримінально-процесуальний закон, разом з завданням розкриття злочинів, викриття винних та притягнення їх до відповідальності покладає на органи дізнання, слідчого, прокурора і суд спеціальні обов'язки з попередження злочинів. Треба зазначити, що такі слідчі та процесуальні дії, як порушення кримінальної справи, притягнення до кримінальної відповідальності, затримання, призначення покарання, хоча і є засобами, що спрямовані на відвернення можливості скоєння даною особою нових злочинів, але вони, на жаль, не можуть ліквідувати увесь комплекс факторів, які обумовили

скоєння злочину. Тому використання спеціальних заходів профілактики, які безпосередньо спрямовані на виявлення та нейтралізацію детермінант злочинів, підвищує ефективність роботи з розслідування та судового розгляду кримінальних справ і, за своєю суттю, є її логічним завершенням.

Виходячи з конкретних завдань, які стоять на різних стадіях кримінального судочинства, необхідно виділити напрямки спеціальної профілактики злочинів корисливої спрямованості: 1) попередження злочинів, що готуються та припинення тих, що вже почалися; 2) повне виявлення при розгляді кримінальної справи причин та умов, що сприяли вчиненню злочину; 3) вжиття необхідних заходів до їх ліквідації; 4) попередження рецидиву злочинів. Ця діяльність охоплює широкий комплекс взаємопов'язаних заходів, які здійснюються різними ланками правоохоронних органів, що координують свою профілактичну роботу по кожній кримінальній справі.

Важливою особливістю застосування спеціальних заходів запобігання злочинів проти власності є те, що ці заходи здійснюються правоохоронними органами не тільки в процесі їх розслідування та судового розгляду, але й на ранніх стадіях розвитку злочинної діяльності. Профілактика протиправної поведінки полегшується тим, що формування наміру скоїти злочин, зазвичай відбувається поступово і потребує певного часу. Тому при виявленні злочинного наміру, ще до того як особа безпосередньо розпочне його реалізацію, першочергове значення має невідкладне реагування суб'єктів профілактики, яке покликане забезпечити добровільну відмову осіб від вчинення злочину.

Дослідження практики свідчить про те, що можливості ранньої профілактики використовуються ще недостатньо. Найбільш суттєві недоліки полягають у тому, що на виявлений злочинний намір не відбувається відповідного реагування у формі заходів індивідуальної профілактики. Врахування обтяжуючих, пом'якшуючих та інших обставин,

що характеризують особу винного, її моральні й психологічні якості, спрямованість умислу, мотиви злочину, дозволить слідчому, прокурору чи судді вже в ході судочинства здійснювати цілеспрямований профілактичний вплив на осіб, які проходять у справі.

Повноваження слідчого щодо профілактики пов'язані насамперед з виявленням причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів, а також вжиття заходів щодо усунення їх причин та умов. Для встановлення причин та умов слідчі повинні з'ясувати умови життя й обставин, що негативно впливали на формування особи злочинця. Відповідно до ст. 23 КПК України, обов'язок виносити подання у слідчого виникає лише тоді, коли він встановлює особливі причини та умови, що спричиняють вчинення злочину, тобто чинне кримінально-процесуальне законодавство не зобов'язує слідчого виносити подання за кожною справою. Слідчий забезпечує у межах своєї компетенції якісне розслідування у кримінальних справах відповідно до вимог кримінально-процесуального законодавства. Він здійснює узгоджене планування слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, спрямованих на дослідження обставин у кримінальних справах і встановлення осіб, що вчинили злочини, вивчає матеріали, зібрані членами слідчо-оперативної групи (СОГ), організовує проведення з їх використанням узгоджених слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. Надає органам дізнання, іншим членам СОГ доручення і вказівки щодо проведення розшукових і слідчих дій, сприяння у провадженні окремих слідчих дій. При розкритті злочинів взаємодія слідчих з працівниками оперативних, інших підрозділів, у тому числі в роботі СОГ, будується за принципом керівної ролі та відповідальності слідчого за повне, всебічне й об'єктивне розслідування кримінальної справи, його процесуальної самостійності у прийнятті рішень, за винятком випадків, коли законом передбачено одержання згоди від суду (судді) або прокурора, та самостійності оперативних служб у виборі засобів і методів оперативно-розшукової діяльності, тактичних прийомів їх застосування у межах чинного законодавства, спрямо-

ваних на встановлення осіб, які вчинили злочини.

Виявлені причини та умови, що сприяли вчиненню злочинів, підлягають оцінці у сукупності з іншими обставинами. Результати такого дослідження використовуються для найбільш повного встановлення особи правопорушника, ролі організаторів, виконавців, підмовників та інших співучасників злочинів, з метою справляння на них виховного впливу індивідуалізації покарання, а також винесення профілактичного подання чи окремої ухвали.

На кінцевих стадіях кримінального судочинства у якості самостійних суб'єктів профілактики злочинів, що посягають на власність виступають суди. Запобіжні заходи, які вони застосовують, мають свої особливості, що обумовлені завданням та функціями суду як єдиного органу, що здійснює правосуддя.

Властиві судовому розгляду широка гласність, безпосередність та колегіальність дослідження обставин справи дозволяють не тільки глибоко, всебічно перевірити й об'єктивно оцінити зібрані на попередньому слідстві матеріали, але й встановити нові обставини, які не були предметом дослідження органу дізнання і слідчого. Важливо і те, що окремі обставини можуть бути предметом процесуального реагування тільки після констатації їх у встановленому судом порядку. Все це обумовлює самостійну роль суду в здійсненні спеціально-кримінологічної профілактики. Для забезпечення послідовності та узгодженості заходів попередження необхідно ще на стадії віддання до суду з'ясувати, наскільки повно та об'єктивно встановлені на попередньому слідстві причини та умови, які сприяють злочинам проти власності, а також вжиті заходи щодо їх нейтралізації.

Важливі функції в системі спеціалізованих суб'єктів профілактики покладаються на прокурорів. Вони здійснюють нагляд за законністю діяльності усіх органів, закладів, установ та посадових осіб як у плані вияв-

лення та обставин, які сприяли скоєнню злочинів, так і при проведенні профілактичних заходів поза рамками кримінального судочинства. Прокурор повинен також вивчати та узагальнювати матеріали про виконання вимог закону усіма суб'єктами профілактичної діяльності і за їх результатами вживати необхідні заходи реагування. Ці обов'язки впливають з повноважень прокурора як організатора координації діяльності усіх правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю. Стаття 3 Закону України «Про Прокуратуру»¹ до основних напрямків діяльності прокуратури відносить координацію роботи правоохоронних органів по боротьбі зі злочинами та іншими правопорушеннями, а також спільно з іншими державними органами розроблення заходів попередження.

Інститут судимості є також важливим інструментом попередження злочинів проти власності. Проте у діяльності правоохоронних органів він використовується недостатньо.

Багатогранність форм і методів спеціально-кримінологічних заходів профілактики злочинів проти власності, що здійснюються судовими та правоохоронними органами на різних рівнях та у різних сферах суспільного життя, потребують тісної взаємодії їх зусиль. Це має досягатись шляхом відомчо-галузевої координації, яка сприяє зміцненню зв'язків між суб'єктами профілактичної роботи. Вона переслідує мету найбільш повно використовувати можливості кожного суб'єкта при проведенні комплексних запобіжних заходів, раціонального розподілу кадрового і ресурсного потенціалу аби добитися вагомих результатів у боротьбі зі злочинами проти власності. Необхідність такої координації обумовлюється єдністю завдань, що стоять перед різними суб'єктами профілактики, їх адміністративною і процесуальною незалежністю.

¹ Закон України «Про прокуратуру» [Електронний ресурс]. Режим доступу: Сторінка "Законодавство України" сайту Верховної Ради © 1996-2010].

Третім рівнем попередження злочинів є індивідуальна профілактика. Це запобіжна робота з конкретними особами, що допускають відхилення від норм поведінки, яка здійснюється на основі поєднання заходів соціального контролю, виховання і допомоги. Індивідуальна профілактика злочинів пов'язана з конкретною людиною, її особливостями. Специфіка її закладена вже у самій назві – «індивідуальна». Якщо при усіх інших формах та рівнях кримінологічної профілактики заходи не мають завчасно відомого адресата, то при індивідуальній профілактиці вони персоніфіковані. При індивідуальній профілактиці можливість скоєння злочину попереджається шляхом ліквідації зовнішніх і внутрішніх факторів, які обумовлюють прийняття рішення про його вчинення.

Рішення про індивідуально-профілактичний вплив у кожному окремому випадку повинно прийматися стосовно конкретної особи, яка проявляє схильність до вчинення злочинів. Інша справа, коли вживаються заходи стосовно групи, що здійснює криміногенний вплив на особу, на яку спрямовані заходи профілактики. У цьому разі останній застосовується з метою корекції деформації особи та її поведінки.

Характерною ознакою індивідуальної профілактики є цілеспрямований позитивний вплив не на окремий ізольований фактор або елемент причинного механізму індивідуальної злочинної поведінки, а на весь комплекс причин, які можуть детермінувати злочинну поведінку. Тому індивідуально-профілактичний вплив – це не одиничний акт попередження, а реалізація протягом тривалого часу комплексу заходів.

Особливістю індивідуальної профілактики є те, що вона не передбачає застосування кримінального покарання, а спрямована на ресоціалізацію особи, використання заходів та ліквідацію криміногенного впливу на неї соціального оточення, нейтралізацію джерел конфліктних ситуацій, які сприяють девіантній поведінці особи.

Запобіжні заходи, що здійснюються сьогодні, спрямовані головним чином на осіб з антисуспільною поведінкою, від яких можна очікувати скоєння злочину. Така спрямованість зрозуміла, але разом з тим, у багатьох випадках не останню роль відіграють і потерпілі. Тому сьогодні найважливішою стає проблема вивчення жертв злочинності. Тривалий час правоохоронні органи акцентували увагу навколо злочину та злочинця і залишали осторонь жертв злочинів. Як наслідок, дотепер немає повного обліку потерпілих, не вивчаються їх особистісні особливості, інколи проводяться заходи віктимологічної профілактики¹.

Тому актуальною проблемою є зробити віктимологічну профілактику невід’ємним елементом боротьби зі злочинністю. Діяльність по попередженню злочинів, що традиційно здійснювалася переважно «від злочину» або «від злочинця», необхідно значною мірою переорієнтувати у бік віктимологічної профілактики, головним призначення якої є допомога людині уникнути небезпеки стати жертвою злочину. Це дозволить охопити превентивним впливом велику кількість людей – потенційних жертв корисливих злочинів.

10.4. Роль ОВС у профілактиці злочинів проти власності

Розглядаючи злочинну поведінку взагалі, як суспільно небезпечну, заборонену законом діяльність, необхідно визначити деякі загальні особливості, але разом з тим неможливо не враховувати цілу низку важливих ознак: ступеня суспільної небезпеки, об’єкта злочинного посягання, психічне ставлення суб’єкта до вчиненого діяння. Існування такої різниці має важливе значення з точки зору забезпечення ефективності профілактичної діяльності. Головним завданням цієї діяльності є вплив на соціальні процеси та явища, що породжують злочинну поведінку або

¹ Кримінологічна віктимологія: Навчальний посібник / Моїсєєв Є.М., Джужа О.М., Василевич В.В. та ін.; За заг. ред. проф. Джужі. –К.: Атіка, 2006. –С.134 (352с.))

сприяють їй, ліквідація або послаблення криміногенного впливу, перебудова поведінки осіб, від яких можливо очікувати кримінально караних діянь.

Профілактика злочинів – цілеспрямована діяльність по попередженню кримінально-протиправних діянь, де предметом правового регулювання виступають тільки ті суспільні відносини, що створені в сфері цієї діяльності. Тому заборона, що встановлена кримінальним законом, є, певним чином, переліком найбільш важливих соціальних цінностей, забезпечення недоторканності яких визначає необхідність існування системи профілактики злочинності.

Соціальна значимість профілактики злочинів визначається низкою обставин. Вона являє собою найбільш дієвий шлях боротьби зі злочинністю, насамперед через те, що забезпечує виявлення і нейтралізацію її причин. Значною мірою це попередження самої можливості вчинення злочинів. У процесі профілактики криміногенні фактори можуть піддаватися впливу тоді, коли вони ще не набрали сили і через це їх легше можна усунути. Поряд з цим, арсенал засобів попередження злочинів дозволяє переривати почату злочинну діяльність, не допускати настання шкідливих наслідків. Профілактика злочинності дає можливість вирішувати питання боротьби з нею найбільш гуманними способами, з найменшими втратами для суспільства.

Для невідкладного припинення злочинних посягань на стадіях готування і замаху на злочин треба створити обстановку, яка б виключала можливість продовжувати цю діяльність. Необхідно, щоб умисні дії, безпосередньо спрямовані на здійснення злочинного посягання, викликали швидке реагування з боку правоохоронних органів, громадських організацій та громадян.

Попередження злочинів проти власності є одним з найважливіших завдань правоохоронних органів, а саме органів внутрішніх справ. Основним суб'єктами здійснення цієї діяльності є кримінальна міліція. У

відповідності зі ст. 2 Основні завдання міліції – Закону України «Про міліцію» передбачає захист власності від злочинних посягань.

У відповідності з законом «Про міліцію»¹ у межах своїх повноважень співробітники органів внутрішніх справ виявляють, запобігають, припиняють та розкривають злочини, вживають з цією метою оперативно-розшукові та профілактичні заходи, передбачені чиним законодавством; виявляють причини й умови, що сприяють вчиненню правопорушень, вживають в межах своєї компетенції заходи до їх усунення; беруть участь у правовому вихованні населення; проводять профілактичну роботу серед осіб, схильних до вчинення злочинів, здійснюють адміністративний нагляд за особами, щодо яких його встановлено, а також контроль за засудженими до кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі; охороняють на договірних засадах майно громадян, колективне і державне майно, а також майно юридичних та громадян, осіб без громадянства. Попередження злочинів, у тому числі проти власності, є «наскрізною» функцією органів внутрішніх справ усіх рівнів, їх галузевих служб, підрозділів і працівників, які здійснюють у межах своєї компетенції загальну та індивідуальну профілактику, запобігання злочинам, що замишляються і готуються, а також припинення розпочатих злочинів.

Профілактика є однією з функцій органів внутрішніх справ усіх рівнів, їх галузевих служб, підрозділів та співробітників, що здійснюють у межах своєї компетенції загальну та індивідуальну профілактику, запобігання злочинів на стадії готування, а також припинення вже розпочатих. Компетенція суб'єктів попередження злочинів визначається законодавчими та іншими нормативними актами, а також загальними та індивідуальними положеннями про той чи інший орган внутрішніх справ.

У цьому зв'язку зміст діяльності МВС України по попередженню злочинів проти власності охоплює: комплексний аналіз їх стану, тенденцій,

¹ Закон України «Про міліцію». Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

динаміки, прогноз та розробка пропозицій про заходи попереднього реагування на негативні зміни, що впливають на зростання злочинності; нормативно-методичне забезпечення попереджувальної діяльності підрозділів органів внутрішніх справ; інформаційне забезпечення усіх ланок системи; представництво інтересів системи МВС у засобах масової інформації та на міжнародному рівні; застосування позитивного досвіду та наукових рекомендацій по попередженню злочинів з корисливих мотивів.

МВС України також визначає пріоритетні напрямки роботи органів внутрішніх справ по попередженню злочинів, бере участь у розробці комплексних програм по боротьбі зі злочинністю; організовує та проводить кримінологічні дослідження проблем профілактики злочинів, що посягають на власність; вивчає та узагальнює практику застосування законодавчих та відомчих нормативних актів по питанням попередження злочинів, розробляє та вносить у відповідні органи державної влади пропозиції по їх удосконаленню; готує проекти законодавчих актів, пов'язаних з діяльністю органів внутрішніх справ; здійснює методичну допомогу підвідомчим органам внутрішніх справ в організації правової роботи, забезпечує участь органів внутрішніх справ у пропаганді правових знань серед населення.

МВС України спрямовує свою профілактичну діяльність через служби та підрозділи, що безпосередньо займаються попередженням злочинів проти власності. Метою цієї діяльності, як найбільш ефективного та гуманного способу боротьби зі злочинністю, є їх мінімізація. У зв'язку з цим, підрозділи міськрайлінорганів вирішують наступні завдання: забезпечення охорони власності; створення на основі аналізу криміногенної обстановки умов, які об'єктивно будуть перешкоджати злочинам проти власності на певній території та об'єкті; реалізація оперативно-розшукової інформації про осіб, що готують злочини проти власності, для того щоб останні відмовилися від вчинення злочину; своєчасне роз'єднання угруповань, які вчиняють злочини корисливої спрямованості, у тому числі і організованих, з метою припинення їх діяльності; накопичення, систематизація та викори-

стання інформації про осіб, які вже вчиняли досліджувані злочини, з метою забезпечення своєчасного застосування передбачених законом заходів; забезпечення активної участі громадськості по попередженню злочинів проти власності; інформування населення про засоби та способи правомірного захисту від злочинних корисливих посягань; внесення у відповідності з законом у відповідні державні органи, громадські організації, об'єднання, посадовим особам приписів про усунення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів, що посягають на власність.

Підрозділи державного та регіонального рівня в основному здійснюють організаторську діяльність по профілактиці злочинів проти власності, основну увагу зосереджуючи на забезпечення повсякденного організаційно-методичного керівництва підвідомчим їм апаратам. Безпосередніми організаторами та виконавцями практичного здійснення завдань, що пов'язані з попередженням злочинів проти власності є служби та підрозділи міських, районних органів внутрішніх справ, а також органів внутрішніх справ на транспорті.

Безпосередньо на рівні міськрайлінорганів внутрішніх справ координація діяльності щодо попередження злочинів проти власності, забезпечення взаємодії з іншими відомствами й організаціями з цих питань, а також контрольні функції покладаються на начальників цих органів.

Взаємодія органів внутрішніх справ щодо попередження злочинів проти власності може бути як внутрішньою, так і зовнішньою. Внутрішня взаємодія здійснюється передусім між підрозділами карного розшуку, по боротьбі з економічними злочинами, по боротьбі з організованою злочинністю, державною службою охорони, дільничними інспекторами міліції, підрозділами патрульно-постової служби, органів внутрішніх справ на транспорті тощо. Зовнішня взаємодія здійснюється з органами прокуратури, СБУ, податкової служби, митної служби, податковими органами, органами виконавчої влади і місцевого самоврядування, різними громадськими організаціями, засобами масової інформації та ін.

Координація і взаємодія органів внутрішніх справ щодо попередження злочинів проти власності за окремими напрямками і з різними суб'єктами попереджувальної діяльності здійснюються з використанням наступних форм: взаємний обмін інформацією; спільне проведення нарад, інструктажів, навчальних занять, спрямованих на вироблення узгоджених дій щодо попередження злочинів проти власності; спільний аналіз стану злочинності та участь у попередженні злочинів різних суб'єктів; підготовка й ухвалення спільних рішень; спільне планування і проведення узгоджених профілактичних заходів; створення постійно діючих координаційних органів; спільне здійснення контролю і загальне підведення підсумків профілактичної діяльності.

На підрозділи карного розшуку України покладається організація розробки і виконання програм, комплексних планів, цільових операцій, спрямованих на активізацію профілактичної діяльності. Вони ж координують діяльність інших служб, то залучаються до проведення операцій щодо попередження і припинення злочинів проти власності, які належать до їх компетенції.

Підлеглі їм регіональні підрозділи проводять систематичний аналіз розвитку криміногенних процесів на відповідному рівні і на цій основі виробляють заходи попереджувального характеру, спрямовані на локалізацію і нейтралізацію криміногенних чинників. Як і центральні підрозділи, вони з використанням гласних і негласних методів виявляють причини та умови, що сприяли вчиненню економічних злочинів, досудове слідство за якими обов'язково забезпечують своєчасне інформування органів державної влади та управління про виявлені криміногенні чинники.

Розкриття злочинів, розшук та викриття осіб, які їх учинили, є основним завданням діяльності міліції щодо захисту життя, здоров'я, прав і свобод громадян, власності, інтересів суспільства й держави від протиправних посягань. Розкриття злочинів - це визначена законодавством і нормативно-

правовими актами Міністерства внутрішніх справ України комплексна діяльність оперативних підрозділів, органів дізнання, досудового слідства, інших підрозділів органів внутрішніх справ, спрямована на встановлення наявності або відсутності суспільно небезпечного винного діяння, збирання доказів вини особи, яка його вчинила, з метою притягнення її до кримінальної відповідальності та відшкодування збитків, завданих злочинною діяльністю, а також установлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів.

Розкриття злочинів ОВС передбачає встановлення у ході проведення оперативно-розшукових заходів і слідчих дій обставин, що підлягають доказуванню в кримінальній справі: події злочину; вини особи, яка його вчинила; мотивів злочину; фактичних даних, що впливають на ступінь і характер відповідальності, характеризують таку особу; характеру й розміру шкоди, завданої злочином; інших обставин, що мають значення для правильного вирішення кримінальної справи.

Правову основу діяльності органів внутрішніх справ з розкриття злочинів становлять Конституція України, Кримінальний і Кримінально-процесуальний кодекси України, Закони України «Про міліцію», «Про прокуратуру», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», інші законодавчі акти України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти Міністерства внутрішніх справ України, міжнародні правові акти, ратифіковані в установленому порядку.

Діяльність органів внутрішніх справ під час виконання завдань з розкриття злочинів проти власності ґрунтується на конституційних принципах дотримання законності, захисту прав і свобод людини, права на повагу, свободу і недоторканність особи, житла, охорони власності громадян, таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, презумпції невинуватості. Працівники ОВС повинні поважати гідність собі, виявляти гуманне ставлення до неї, захищати права лю-

дини незалежно від її соціального походження, майнового та іншого становища, расової і національної належності, громадянства, віку, статі, мови і освіти, ставлення до релігії, політичних та інших переконань тощо.

Основні обов'язки щодо розкриття злочинів проти власності та відповідальність за кінцеві результати цієї роботи покладаються, у межах компетенції, визначеної чинним законодавством і нормативно-правовими актами МВС України, на підрозділи кримінальної міліції, боротьби з організованою злочинністю, органи досудового слідства і дізнання.

Разом з ними обов'язки та відповідальність за розкриття злочинів несуть і всі інші підрозділи ОВС у межах їх компетенції. Розкриття злочинів ОВС здійснюється в максимально короткий строк, у поєднанні слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, швидко і повно, із встановленням і викриттям усіх учасників злочинів та виявленням епізодів їх злочинної діяльності. Для цього ОВС уживають передбачених законом заходів щодо своєчасного реагування на заяви і повідомлення про злочини, комплексного використання в розкритті злочинів можливостей всіх підрозділів, активного застосування гласних та негласних пошукових і розвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів, учинення процесуальних дій, передбачених кримінально-процесуальним законодавством, накопичення й раціонального використання позитивного досвіду, наукових рекомендацій, підвищення професійного рівня працівників, зміцнення взаємодії з іншими правоохоронними органами і громадськістю. Комплексне використання сил і засобів усіх підрозділів ОВС під час розкриття злочинів організують начальники УМВС, УМВС, УМВСТ, міськ-, рай-, лінорганів на засадах централізації управління ними, координації заходів і взаємодії. Складовими такої взаємодії є: вивчення, аналіз і оцінка оперативної обстановки на території обслуговування, на об'єктах та за лініями роботи; планування оперативно-розшукової діяльності або прийняття іншого управлінського рішення, виходячи з оцінки оперативної обстановки; розміщення сил і засобів згідно з потреба-

ми боротьби зі злочинністю та оперативно-тактичними характеристиками; взаємодія оперативних та інших підрозділів ОВС, правоохоронних органів, державних установ та громадських організацій, які залучаються до боротьби зі злочинністю¹.

Співробітники здійснюють аналіз за квартал, півріччя і рік для оцінювання стану злочинності з обов'язковим відбиттям змін, що відбулися в її динаміці та структурі, поясненням причин таких змін, найбільш актуальних і характерних для відповідного регіону проблемних питань боротьби зі злочинністю, переліком об'єктів, ділянок території, на яких ускладнилася оперативна обстановка, результатів роботи щодо попередження та розкриття злочинів, характеристики і причин основних недоліків у роботі, пропозицій щодо їх усунення, а також для розроблення комплексних заходів удосконалення організації роботи з розкриття злочинів, внесення змін у розставлення сил і засобів.

Постійно відбувається аналіз інформації про загальну кількість учинених злочинів, а також окремих їх видів (час, місце, спосіб учинення і т. ін.), стан їх розкриття, про осіб, які їх учинили, ефективність застосування оперативно-технічних засобів, розставлення й використання джерел оперативної інформації та інші обставини, що мали значення для розкриття злочинів.

На рівні міст і районів діяльність оперативних апаратів кримінальної міліції та інших служб регламентується наказом МВС України № N 458 від 30.04.2004 р. Він включає виявлення причин і умов вчинення злочинів проти власності, регулярний аналіз розвитку криміногенних процесів за основними напрямками діяльності. Оперативні підрозділи міськрайорганів проводять оперативно-розшукові заходи щодо виявлення осіб, які замишляють і готують

¹ Наказ МВС України 30.04.2004 N 458 Про затвердження Положення про основи організації розкриття органами внутрішніх справ України злочинів загальнокримінальної спрямованості (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства внутрішніх справ N 1256 (z0044-07) від 27.12.2006). Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

злочини, беруть участь спільно зі співробітниками інших підрозділів органів внутрішніх справ та інших правоохоронних і контролюючих органів у проведенні цільових комплексних операцій.

Контроль за діяльністю підрозділів органів внутрішніх справ щодо попередження злочинів проти власності здійснюють їх керівники і вищі начальники.

Одне з центральних місць по попередженню злочинів проти власності займають служби та підрозділи міліції громадської безпеки, а саме – дільничі інспектори міліції, патрульно-постова служба¹, а також державна служба охорони².

У профілактиці злочинів проти власності важливу роль відіграє служба дільничних інспекторів міліції. Згідно з наказом МВС України від 20.10.2003 р. № 1212 «Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі МВС України»³, одним з основних завдань служби дільничних інспекторів є: забезпечення в межах своїх повноважень організації профілактичної роботи з особами, які перебувають на обліках в органах внутрішніх справ, щодо попередження вчинення з їх боку злочинів та інших правопорушень з широким залученням до цієї роботи населення та громадських формувань з охорони громадського порядку; вносять у встановленому порядку у відповідні органи й організації пропозиції про усунення причин й умов, що сприяють злочинам проти власності; взаємодіють з працівниками інших підрозділів міськ-, райоргану, громадськими формуваннями та населенням у профілактиці правопорушень, охороні громадського порядку, запобіганні злочинам та їх розкриттю;

¹ Наказ МВС України N 404 від 28.07.94 «Про затвердження Статуту патрульно-постової служби міліції України». Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

² Наказ МВС України 25.11.2003 N 1429 «Інструкція із здійснення підрозділами ДСО заходів майнової та особистої безпеки громадян з використанням технічних засобів охорони». Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

³ МВС УКРАЇНИ НАКАЗ від 20.10.2003 N 1212 «Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України (із змінами, внесеними згідно з Наказами МВС N 616 (z0874-05) від 30.07.2005 N 283 (z0655-09) від 25.06.2009). Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

здійснюють розстановку патрульно-постових нарядів на території адміністративної зони, проведення рейдів, інших профілактичних заходів, спрямованих на виявлення та розкриття злочинів проти власності; не менше одного разу на місяць перевіряють осіб, які перебувають на обліку дільничних інспекторів міліції; проведуть необхідну роз'яснювальну роботу серед населення з питань запобігання злочинам.

Забезпечують взаємодію працівників адміністративної зони з представниками органів місцевої влади та самоврядування, громадськими формуваннями з охорони громадського порядку; співпрацю дільничних інспекторів міліції з працівниками кримінально-виконавчої інспекції Державного департаменту України з питань виконання покарань щодо індивідуально-профілактичної роботи з особами, засудженими до покарання без позбавлення волі.

Здійснюють контроль за підготовкою інформації до закладів охорони здоров'я щодо осіб, які виявлені під час проведення профілактичних заходів і складають групу ризику - соціально небезпечних психічно хворих, уживає заходів згідно із законодавством України з відповідними органами до їх локалізації та лікування.

Інформують місцеві органи влади про недоліки в організації роботи громадських формувань з профілактики правопорушень та злочинів, усунення причин та умов, що сприяють порушенням громадського порядку. Спільно з патрульно-постовими нарядами, членами громадських формувань здійснюють патрулювання, обхід дільниці, перевірку під'їздів будинків, горіщ та підвальних приміщень з метою виявлення та вилучення криміногенного елементу, припинення злочинів та інших правопорушень. Під час несення служби надають рекомендації міліціонерам патрульно-постової служби міліції щодо форм і методів профілактичної роботи.

Контролюють поведінку за місцем проживання і роботи осіб, що взяті на облік. При цьому особливу увагу звертають на тих, хто неодноразово був судимий або не став на шлях виправлення в місцях позбавлення волі і після

звільнення веде антигромадський спосіб життя.

Вносять пропозиції начальнику міськ-, райоргану про встановлення адміністративного нагляду за раніше судимими, здійснюють контроль за додержанням такими особами правил відповідно до Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі»¹ та встановлених судом обмежень. Вживають заходів щодо притягнення до адміністративної або кримінальної відповідальності осіб, які порушують встановлені правила адміністративного нагляду.

Постійно взаємодіють з працівниками оперативних та слідчих підрозділів у попередженні та розкритті злочинів. Інформує оперативні служби та підрозділи органів внутрішніх справ про наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів, про: злочини, що готуються або вчинені невстановленими особами; осіб, які готують або вчинили злочин; розшукуваних злочинців.

Дільничні інспектори міліції, проводять кожного місяця аналіз оперативної обстановки на дільницях, що обслуговуються. При обстеженні житлового сектору дільничні інспектори міліції виявляють та інформують зацікавлених осіб про необхідність укріплення дверей квартир, взяття їх під охорону, установки кодових замків на дверях під'їздів, домофонів, організації чергувань у під'їздах та інші заходи захисту власності громадян від злочинних посягань у жилих будівлях. Спільно зі співробітниками ДАІ вони здійснюють заходи для захисту приватного автотранспорту.

Дільничні інспектори міліції здійснюють заходи віктимологічної профілактики – інформують населення про способи правомірного захисту від злочинних посягань на власність громадян шляхом проведення роз'яснювальної роботи, виступи у засобах масової інформації, розповсюдження пам'яток.

¹ Закон України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» [Електронний ресурс]. Режим доступу: Сторінка «Законодавство України» сайту Верховної Ради © 1996-2010].

Однією з функцій дільничних інспекторів міліції є індивідуальна профілактична діяльність з особами, що стоять на профілактичному обліку, а також виявлення осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів проти власності, систематичне спостереження за їх поведінкою та способом життя та застосування необхідних заходів недопущення з їх боку злочинних діянь.

У межах власних повноважень здійснюють запобігання злочинам проти власності патрульно-постова служба міліції. Відповідно до наказу МВС України № 404 від 28.07.1994 р. «Про затвердження Статуту патрульно-постової служби міліції України», патрульні і постові наряди повинні припиняти злочини, встановлювати і затримувати осіб, які їх вчинили, спільно з іншими працівниками органів внутрішніх справ брати участь у розшуку злочинців, які вчинили злочини, а також згідно з ст.16 положення «Про Державну службу охорони при Міністерстві внутрішніх справ», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1993 р. N 615, патрульний (постовий) міліціонер служби охорони під час несення служби зобов'язаний: а) захищати власність і громадян від злочинних посягань та забезпечувати додержання режиму охорони згідно з укладеними договорами; б) запобігати правопорушенням і припиняти їх у місцях несення служби; в) у разі виявлення пожеж чи загорянь, спрацювань пожежної сигналізації, сповіщати про це підрозділи пожежної охорони та вживати заходів до ліквідації пожеж і загорянь; г) зберігати державну, службову та комерційну таємницю. Міліціонери підрозділів патрульно-постової служби в разі виявлення під час несення служби злочинних посягань (взломів дверей, вікон, запорів, зірваних пломб і печаток та ін.) на об'єкти та майно приватної, колективної і державної форм власності повинні негайно доповісти оперативному черговому та про вжиті на місці заходи по затриманню злочинців і охорони місця події до прибуття оперативної групи органу внутрішніх справ або підрозділу Державної служби охорони. У разі виявлення пожежі на об'єкті або поблизу нього вжити заходів по ліквідації загорання, рятування людей і майна.

До числа основних функцій патрульно-постової служби міліції належить охорона громадського порядку та забезпечення громадської безпеки. Всі форми їх забезпечення включають в себе частково функції по попередженню злочинів проти власності. Реалізуючи цю функцію, наряди патрульно-постової служби ведуть спостереження за підприємствами, організаціями, різними закладами, що розташовані на території, приймають необхідні заходи щодо недопущення розкрадань з різних об'єктів та посилення їх охорони; виявляють осіб, що посягають на власність; здійснюють роз'яснювальну роботу серед громадян та посадових осіб щодо забезпечення збереження на вилицях та інших громадських місцях майна власників.

Державна служба охорони при Міністерстві внутрішніх справ України здійснює заходи з охорони об'єктів усіх форм власності та забезпечення особистої безпеки громадян і є підпорядкованим Міністру внутрішніх справ України. Департамент Державної служби охорони при Міністерстві внутрішніх справ України є головним органом у системі Державної служби охорони при Міністерстві внутрішніх справ України, який здійснює координацію всієї діяльності¹. При цій службі створена цивільна охорона Державної служби охорони при МВС України. У своїй діяльності цивільна охорона керується Конституцією України, законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, міждержавними та міжурядовими угодами з питань охорони власності, Інструкцією, нормативно-правовими актами МВС України, а також рішеннями місцевих органів влади у межах їх компетенції відповідно до завдань, покладених на Державну службу охорони при МВС України. Підрозділи цивільної охорони створюються для здійснення на договірних засадах заходів охорони щодо нерухомих об'єктів та іншого майна суб'єктів господарювання всіх форм власності, у тому числі вантажів, а також грошових знаків, цінних паперів та інших цінностей, що перевозяться,

¹ МВС УКРАЇНИ Н А К А З 13.10.2005 N 878 Про затвердження Положення про Державний Департамент служби охорони при МВС України. Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

інкасації та забезпечення особистої безпеки громадян. Підрозділи цивільної охорони за рішенням Департаменту Державної служби охорони при МВС України мають статус юридичної особи. Проводять в установленому законодавством порядку з метою запобігання розкраданню майна особистий огляд осіб, які перебувають у приміщенні або на території об'єкта, що охороняється, або поблизу нього, за наявності законних підстав для затримання осіб, які скоїли правопорушення безпосередньо на території об'єкта охорони, а також огляд речей, що є при них, та тимчасово вилучати документи і предмети, які можуть бути речовими доказами вчинення правопорушень або використані на шкоду здоров'ю інших осіб. Проводять у установленому законодавством порядку з метою запобігання розкраданню майна особистий огляд осіб, які перебувають у приміщенні або на території об'єкта, що охороняється, або поблизу нього, за наявності законних підстав для затримання осіб, які скоїли правопорушення безпосередньо на території об'єкта охорони, а також огляд речей, що є при них¹.

Співробітники ДАІ в межах своєї компетенції здійснюють відповідно до законодавства заходи, спрямовані на розкриття злочинів, розшук осіб, які їх вчинили; здійснюють в установленому порядку на автомобільних дорогах у місцях розташування контрольних пунктів перевірку транспортних засобів та їх власників з метою припинення переміщення викраденого транспорту за межі України², проводять, з залученням засобів масової інформації, профілактичну роботу по попередженню незаконного заволодіння автотранспортом. Спільно з працівниками

¹ МВС УКРАЇНИ НАКАЗ 25.11.2003 N 1430 «Про організацію службової діяльності цивільної охорони Державної служби охорони при МВС України», ІНСТРУКЦІЯ з організації служби підрозділів цивільної охорони Державної служби охорони при МВС України Наказ МВС України 25.11.2003 N 1430. Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

² КАБІNET МІНІСТРІВ УКРАЇНИ ПОСТАНОВА від 14 квітня 1997 р. N 341. Про «Положення про Державну автомобільну інспекцію Міністерства внутрішніх справ України». Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

кримінального розшуку вони здійснюють розшук автотранспортних засобів.

Організація діяльності щодо попередження злочинів проти власності повинна ґрунтуватися на використанні кримінологічної інформації: про стан і динаміку злочинів проти власності; про території та об'єкти, де здійснюється найбільша кількість таких злочинів; про осіб, що вчинили злочини проти власності і схильних до їх вчинення; про рівень латентності різних видів злочинів проти власності; про жертви цих злочинів; про соціальні наслідки вказаної категорії злочинів; про стан і заходи попередження злочинів проти власності та ефективності їх застосування; про вплив на стан цих злочинів різних соціальних, економічних, політичних та інших процесів.

Перероблена і проаналізована кримінологічна інформація є інформаційним базисом для служб і підрозділів органів внутрішніх справ, що дозволяє зосереджувати зусилля із попередження злочинів на найбільш криміногенних ділянках та об'єктах, вибирати ефективні методи попередження злочинів проти власності, вивчати і впроваджувати передовий досвід попереджувальної діяльності, прогнозувати тенденції злочинів проти власності.

На основі прогнозів планується боротьба зі злочинами проти власності і розроблюються програми боротьби зі злочинністю. Традиційно широко застосовується програмування боротьби зі злочинністю, а саме державному рівні приймаються Комплексні програми профілактики злочинності. Кожна така програма містить розділ про попередження злочинів та інших правопорушень. Ці розділи носять комплексний характер, або в них виділяються підрозділи, що містять заходи щодо окремих напрямів профілактичної діяльності. У них, як правило, знаходиться набір профілактичних заходів, а як виконавці визначені суб'єкти профілактичної діяльності. Як показує досвід, в нинішній соціально-економічній ситуації реалізуються в основному лише ті передбачені про-

грамами заходи, які не вимагають додаткового фінансування; інші не виконуються або виконуються формально. На жаль, програми не завжди ув'язуються з планами економічного, соціального і культурного розвитку регіонів.

Одним із основних критеріїв оцінки діяльності щодо попередження злочинів проти власності є думка населення про цю роботу, оскільки головне завдання органів внутрішніх справ - захист громадян та їх майна від злочинних посягань. Погіршення структури, динаміки та інших показників окремих видів злочинів проти власності може побічно свідчити, з одного боку, про недостатню попереджувальну роботу, з іншої - про активізацію діяльності органів внутрішніх справ за іншими напрямками (наприклад, посиленні обліково-реєстраційної дисципліни).

Для успішного виконання програм по боротьбі зі злочинністю, здійснення діяльності стосовно попередження злочинів проти власності потрібні координація і взаємодія усіх суб'єктів попереджувальної діяльності.

Питання для самоконтролю:

1. *Дайте визначення загально-кримінальній корисливій злочинності.*
2. *У чому полягає сукупільна небезпека загально-кримінальної корисливої злочинності?*
3. *Назвіть найбільш типові місця і способи вчинення крадіжок.*
4. *Який стан, динаміка, тенденції загально-кримінальної корисливої злочинності?*
5. *Які способи шахрайств вам відомі?*
6. *Який рівень латентності загально-кримінальної корисливої злочинності?*
7. *Назвіть основні типи осіб, що вчиняють злочини загально-кримінальної корисливої спрямованості.*
8. *Дайте характеристику причин та умов загально-кримінальній корисливій злочинності.*
9. *Розкрийте зміст заходів запобігання загально-кримінальній корисливій злочинності.*
10. *Визначте напрямки профілактики загально-кримінальної корисливої злочинності, що здійснюються органами внутрішніх справ ?*

РОЗДІЛ 11. ПРОФІЛАКТИКА РЕЦИДИВНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Микитчик А.В.

11.1. Рівень, структура, динаміка рецидивної злочинності

11.2. Причини та умови рецидивної злочинності

11.3. Заходи профілактики рецидивної злочинності

11.4. Роль ОВС у профілактиці рецидивної злочинності

11.1. Рівень, структура, динаміка рецидивної злочинності

Проблема рецидивної злочинності завжди викликала підвищену увагу кримінологів, оскільки її рівень свідчить про ефективність правоохоронної системи держави та про сталі тенденції розвитку всієї злочинності. Небезпідставно вважається, що рецидивісти є носіями й зберігачами кримінальної субкультури, вони становлять серцевину злочинного світу. А тому протидія цьому виду злочинності є одним з найважливіших завдань карної політики держави.

Проблемам боротьби з рецидивною злочинністю присвячено чимало досліджень як в Україні, так і в інших республіках колишнього СРСР. Проте далеко не всі питання вирішені однозначно. Існують навіть різні погляди на саме поняття рецидивної злочинності.

Це явище, на нашу думку, складається з окремих рецидивних злочинів, іншими словами, - *актів рецидиву*. Тому визначення поняття даної злочинності та її кримінологічних характеристик залежатиме від того, що саме ми будемо розуміти під словосполученням “рецидив злочинів”.

Кримінальний рецидив – поняття міждисциплінарне. Теорія кримінального права розглядає його як різновид *множинності злочинів* поряд із сукупністю та повторністю. Чинне кримінальне законодавство не дає загального визначення рецидиву, хоча вказує на умови, які можуть стати підставою для визнання неодноразово засудженої особи *особливо небезпечним рецидивістом*. Саме це й призвело до того, що серед багатьох правників, особливо

практичних, поширилося помилкове ототожнювання рецидиву з поняттям особливо небезпечного рецидивіста. Стаття 33 нового Кримінального кодексу України поняття рецидиву визначає так: “Рецидивом злочинів визнається вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин”.

Законодавче визначення рецидиву потрібне для застосування відповідних санкцій, передбачених нормами кримінального законодавства: було б несправедливо посилювати покарання за злочин, судимість за який погашена або знята. Так само є підстави не зважати на судимість за вчинення злочину з необережності, оскільки необережної злочинної діяльності не буває. Отже, йдеться про рецидив злочинів у його кримінально-правовому розумінні, тобто маються на увазі юридична кваліфікація повторення злочину і призначення покарання. З позиції кримінології погашення або зняття судимості не є вирішальною обставиною для визнання рецидиву. Якщо колишній злодій краде, то він цим демонструє свою прихильність до злодійства, незалежно від формально-юридичної відсутності судимості. Злочинна необережність у біографії особи, яка знову вчинила будь-який злочин, теж свідчить про певні її негативні риси та шкідливі звички, а тому, з точки зору кримінології, не виключає поняття рецидиву. Кримінологічне розуміння рецидиву злочинів є ширшим, ніж кримінально-правове. Воно охоплює не лише умисні, а й необережні злочини.

Водночас, кримінологічне визначення рецидиву не може ігнорувати такої обставини, як минула судимість. Цим рецидив відрізняється від інших видів множинності злочинів – повторності і сукупності: людина вже отримала покарання, але не зробила для себе позитивних висновків. Відповідальність за минулі “гріхи” психологічно відокремлює рецидивіста від тих, хто хоча й не раз скоювали злочини, але не були викриті і не понесли кари. Російський криміналіст XIX століття А. Лохвицький з цього приводу писав: “А чи нема у цьому випадку деякої вини самого суспільства, яке так погано

озброєне, що не спинило його (злочинця) на першому злочині? Безкарність, як відомо, дуже заохочує і розбещує”.

Виходячи з цих міркувань, кримінологічне визначення рецидиву можна сформулювати так: **рецидив злочинів** – *це повторне кримінальне правопорушення, скоєне особою, яка раніше була судимою або зазнавала інших, передбачених законом, заходів впливу, що застосовуються судом замість покарання, незалежно від форми вини та наявності судимості.*

Кримінально-правовий рецидив – це лише особливий різновид рецидиву кримінологічного. Протиріччя між ними немає, а є співвідношення загального з особливим.

Існує також **пенітенціарний** рецидив, який визначається наукою кримінально-виконавчого права. *Це повторне вчинення злочину під час відбування покарання у місцях позбавлення волі, а також після звільнення з місць позбавлення волі.*

Залежно від кількості судимостей або інших форм притягнення до кримінальної відповідальності, рецидив буває **простим** (дві судимості) і **складним** чи **багаторазовим** (три і більше судимостей). За характером злочинів рецидив може бути **спеціальним**, якщо він складається з однакових або однорідних суспільно небезпечних діянь, і **загальним**, який об'єднує неоднорідні злочини (наприклад, перша судимість за злісне хуліганство, друга – за шахрайство). За ознакою тяжкості виділяють **рецидив тяжких злочинів і особливо небезпечний рецидив**. Злочинна діяльність рецидивістів може мати ознаки одночасно спеціального і загального рецидиву (наприклад, дві судимості за крадіжки, а третя – за зґвалтування). Такий рецидив називають **змішаним**.

Співвідношення між злочинами, за вчинення яких особа неодноразово притягувалась до відповідальності, іменується структурою рецидиву. Вона відображає кримінальну біографію рецидивіста, хоча й далеко не повну, маючи на увазі не розкриті злочини, за які винній особі вдалося уникнути

відповідальності. Існують певні статистичні закономірності рецидивних структур:

- 1) *частота спеціального рецидиву*, тобто ймовірність повторного засудження за той самий або схожий злочин, дорівнює приблизно 60 %;
- 2) час між звільненням рецидивіста від попереднього покарання та новим злочином (*інтервал рецидиву*) значною мірою залежить від його віку, сімейного становища та характеру злочинної діяльності. Інтервали рецидиву відображають його *інтенсивність*;
- 3) тісний кореляційний зв'язок між ступенями суспільної небезпеки злочинів: чим тяжчим був попередній злочин, тим більша ймовірність повторного тяжкого злочину;
- 4) загалом ступінь суспільної небезпеки зростає до третьої судимості; після цього злочинна діяльність статистично стає менш тяжкою: даються взнаки старіння неодноразово судимих осіб та їх деградація.

Вивчення й узагальнення структур рецидиву є передумовою кримінологічного прогнозування повторності злочинів.

Поняття і кримінологічна характеристика рецидивної злочинності

Рецидивна злочинність — це сукупність вчинених на певній території протягом певного часу злочинів особами, раніше судимими.

Як і злочинність взагалі, рецидивна злочинність має кількісні та якісні показники. Кількісним показником традиційно вважають ***рівень рецидивної злочинності***. Він визначається у відсотках до загального числа зареєстрованих злочинів у відповідному регіоні чи країні. Наприклад, в Україні протягом 1996 року було розкрито близько 400 тис. злочинів. Серед них 72 тис. вчинені раніше судимими особами. Відповідно до цього обчислюють рівень рецидивної злочинності:

$$\frac{72000}{400000} \times 100 = 18 \%$$

400000

Рівень рецидивної злочинності показується також відсотком рецидивістів серед усіх осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності. Так, у 1996 році було виявлено майже 340 тис. злочинців, в числі яких 50 тис. рецидивістів. Отже, їх частка становить:

$$\frac{50000}{340000} \times 100 = 14,7 \%$$

Відсоткові кількісні показники приваблюють простотою розрахунків. Разом з тим можна помітити, що відсотки рецидивної злочинності залежать не лише від кількості рецидиву і рецидивістів, а й від загального числа розкритих злочинів і виявлених осіб. Тому точнішими показниками рецидивної злочинності є її коефіцієнти, які розраховуються на 10 чи 1 тисячу мешканців регіону, що мають судимість. Наприклад, у регіоні “А” серед 20 тис. розкритих злочинів 3 тис. вчиненні особами, які мали судимість, а в регіоні “Б” зареєстровано за той же час 30 тис. злочинів, з них 4 тис. рецидивних. Де вищий рівень рецидивної злочинності, якщо відомо, що в регіоні “А” проживають 15 тис. раніше судимих осіб, а в регіоні “Б” – 20 тис. ?

Користуючись відсотковим показником, ми впевнимосся, що рівень рецидивної злочинності в регіоні “А” буде майже на 2 % вищим, ніж у регіоні “Б” (15 % проти 13,3 %). Інший висновок дає порівняння коефіцієнтів рецидивної злочинності в цих регіонах. В регіоні “А” він буде:

$$\frac{3000}{15000} \times 1000 = 200.$$

15000

В регіоні “Б”:

$$\frac{4000}{20000} \times 1000 = 200.$$

20000

Отже, в обох регіонах рівень рецидивної злочинності однаковий, хоча відсоткові показники помітно відрізняються.

Коефіцієнти рецидивної злочинності розраховуються за такими двома формулами:

$$1). K_{pz} = \frac{Z_p \times 1000}{C},$$

C

де K_{pz} – коефіцієнт рецидивної злочинності, Z_p - рецидивні злочини, C – число раніше судимих осіб у регіоні, 1000 – масштаб розрахунків.

$$2). K_p = \frac{O_p \times 1000}{C},$$

C

де K_p – коефіцієнт рецидивістів, O_p - виявлені рецидивісти, які вчинили нові злочини, C – кількість раніше судимих мешканців, 1000 – масштаб розрахунків.

Якісним показником рецидивної злочинності є її **структура**, тобто співвідношення між різними видами і групами злочинів. Треба відрізняти структуру рецидиву (послідовність злочинів, вчинених рецидивістом) від структури рецидивної злочинності як множини рецидивних злочинів, зафіксованих на певній території за певний час.

Будучи частиною усієї розкритої злочинності, рецидивна в основному має таку ж структуру, що й загальна: переважають чоловіки; жінки-рецидивістки серед засуджених до позбавлення волі становлять лише 5-7 %. Нагадаємо, що жіноча злочинність займає до 20 % усієї зареєстрованої злочинності. Серед рецидивістів значно менше неповнолітніх (до 1 %). Це пояснюється тим, що до другого засудження більшість підлітків встигає стати повнолітніми. Рідко зустрічаються в рецидивній злочинності посадові й необережні злочини, тоді як частішими є крадіжки, грабежі, розбої, торгівля наркотиками, фальшивомонетництво, а також агресивні насильницькі злочини.

Структурні особливості рецидивної злочинності відображають не стільки кримінальний професіоналізм рецидивістів, скільки соціальне відчуження та маргіналізацію їх особи. Злочинна кар'єра рецидивістів після 40-річного віку завершується тим, що більшість або відмовляється від злочинної діяльності, або переходить до менш небезпечної “тіньової” діяльності чи перетворюється у “бомжів”. Неодноразове перебування у місцях позбавлення волі й

утрата сімейних та інших корисних зв'язків обумовлює низький соціальний статус рецидивістів, а звідси – труднощі в їх ресоціалізації.

Кожен четвертий повторно засуджений має три і більше судимостей. Причому понад 25 % звільнених з місць позбавлення волі новий злочин вчиняють протягом перших шести місяців, майже 45 % - протягом першого року, дві третини повертаються у місця позбавлення волі протягом двох років, а 80 % - п'яти.

Всупереч поширеній думці, рецидивісти рідше беруть участь у групових злочинах: мають значення вік і кримінальний досвід. Серед них багато професійних злочинців. Але не треба ототожнювати рецидивну злочинну діяльність з професійною: більшість неодноразово судимих за крадіжки, грабежі та розбої вчиняє злочини без попередньої підготовки, ситуативно, у нетверезому стані.

Динаміка рецидивної злочинності протягом () відзначалася щорічним зростанням кількості повторних злочинів: із 40 до 72 тис., тобто на 80 %. Водночас, завдяки загальному збільшенню злочинності їх частка у відсотках за ці роки майже не змінилася. Зросло і число виявлених рецидивістів: від 37 – до 50 тис., а відповідні відсоткові показники зменшилися з 18 до 14,5 %. Ці дані наочно підтверджують недостатню репрезентативність відсоткових вимірів рецидивної злочинності.

Особа рецидивістів та їх класифікація. Відомий німецький кримінолог Г. Ашаффенбург зазначав: "... написати портрет особи злочинця ми не в змозі. Риси найцинічнішої жорстокості врівноважуються сентиментальними проявами, вражаючи брехливість одного перебуває у гострому протиріччі з відвертою наївністю іншого, і що найдивніше, часто в одній і тій же особі ми зустрічаємо поєднання протилежних якостей"¹.

Спроба однозначно назвати таку характерну рису, яка відрізняла б особу рецидивіста від інших людей, приречена на невдачу. Як і всюди, особи,

¹ Див.: Ашаффенбург Г. Преступление и борьба с ним. Уголовная психология для врачей и социологов. – Одеса, 1906.

засудженні неодноразово, дуже різні. Але їх об'єднує недостатня внутрішня спроможність до саморегуляції поведінки, схильність до імпульсивних реакцій без спроби обмірковувати наслідки власних вчинків, прагнення задовольнити свої бажання негайно будь-яким засобом. Ось приклад із судової практики. 32-річний Є., з двома судимостями, після відбуття покарання за умисне вбивство твердо вирішив почати нове життя. Деякий час це йому вдавалося: не пиячив, працював. Але випадково зустрівся з Г., з яким познайомився у місцях позбавлення волі. Запросив додому, пили горілку, а коли їм здалося, що мало – пограбували сусідку. Суд призначив йому 8 років позбавлення волі і визнав особливо небезпечним рецидивістом.

Злочинна діяльність кожного рецидивіста по-своєму унікальна, як унікальна і будь-яка особа. Разом з тим існують загальні ознаки однорідних злочинів, наприклад, крадіжок, убивств, хабарництва, що впливають на формування типових рис особи злодія, убивці, хабарника тощо. З урахуванням сказаного, можна стверджувати, що особа рецидивіста – це сукупність психологічних і моральних якостей, типово властивих винним у злочинній діяльності певного спрямування, які неодноразово притягуються за це до кримінальної відповідальності.

Рецидив злочинів не лише впливає на формування в особі внутрішньої готовності порушити закон, але й створює криміногенні чинники, що сприяють подальшій соціальній деградації особи. Перебування в місцях позбавлення волі, які давно вже називаються “університетами злочинності”, сприяє встановленню зв'язків між асоціально налаштованими засудженими, взаємній криміналізації, формуванню злочинних груп та тюремної субкультури. Разом з тим, стосовно зовнішнього світу у засуджених виникає відчуження, що провокує процес стагнації. “Людині властиво знаходити виправдання власним вчинкам. Як тільки суспільство висловило свій протест, поведінка індивідів стає більш асоціальною”¹.

¹ Кларк Р. Преступность в США. – М., 1975.

Безпорядне життя під час недовгих інтервалів між судимостями, зловживання алкоголем та наркотиками, суворі умови перенаселених слідчих ізоляторів швидко порушують здоров'я. Неврози, психопатичні відхилення, туберкульоз, венеричні хвороби – звичні наслідки численних “ходок” до місць позбавлення волі. Серед обстежених лікарями особливо небезпечних рецидивістів виявилось 42 % інвалідів.

Більшість рецидивістів страждає різного роду психопатіями, алкоголізмом, наркоманією та іншими формами психічних захворювань, які не виключають осудність і в спеціальній літературі іменуються пограничними. Найпоширенішою серед засуджених за тяжкі насильницькі злочини є епілептоїдна (збуджена) психопатія (близько 50 %). Епілептоїди гнівливі, запальні, імпульсивні, схильні до алкогольних запоїв. Помітне місце серед психопатів займають *істеричні особи* (близько 20 %), для яких властиві егоцентризм, прагнення звернути на себе увагу оточуючих, жадоба свого визнання, брехливість і підкреслено театральна поведінка. Вони найбільше повторюють корисливі злочини – крадіжки, шахрайство тощо.

Досить поширеною є також психопатія *нестійкого типу (циклотімічна)* – 16 %. Для таких осіб характерні емоційна невірноваженість, несподівана зміна настрою – від ейфорії до глибокої депресії. Типова структура рецидиву для них – хуліганство, вандалізм, грабежі, розбої, зґвалтування тощо. Для рецидивістів, які вчиняють переважно корисливі злочини, властиві також параноя і шизоїдна психопатія (15 %). Параноїки надто егоїстичні, вірять у свою винятковість, а все, що навколо них, має значення, оскільки торкається них особисто. Не толерантні, вкрай підозрілі, схильні до агресії. Шизоїди – інтравернтні, не охочі до спілкування, не знають співчуття і жалю. Холодність у них доходить до емоційної тупості. Більшість рецидивних проявів пов'язана з агресивними злочинами, які вони скоюють з винятковою жорстокістю.

Класифікація рецидивістів має велике значення для раціональної організації виправного процесу в установах з виконання покарань і прогнозу-

вання рецидиву. Найпоширенішим є групування неодноразово засуджених осіб за характером злочинної діяльності, а також за глибиною і стійкістю антисоціальних установок особи. За першим критерієм рецидивісти поділяються на: а) загальнокримінальних корисливих (злодіїв, шахраїв, грабіжників тощо); б) економічних (хабарників, розкрадачів, контрабандистів, валютників та ін.); в) насильницьких (убивць, хуліганів, гвалтівників); г) інших (дезертирів, які ухиляються від сплати аліментів, засуджених за необережні злочини тощо).

Асоціальність особи визначається не лише тривалістю і характером злочинної діяльності, кількістю судимостей, але й поведінкою у місцях виконання покарань. Відрізняються: а) кримінально-активні, постійно спрямовані на вчинення злочинів та інших правопорушень; б) схильні до скоєння злочинів при сприятливих обставинах; в) особи, які випадково були втягнуті в злочин.

Безумовно, названі класифікації мають велике практичне значення, але вони не використовують досягнення кримінальної психології. У рецидивній злочинній діяльності вага суб'єктивного чинника значно зростає: адже йдеться про людей, які вперто, незважаючи на суворі покарання, знову і знову творять зло. Тому доцільно мати на увазі і психологічну класифікацію. Відомий російський психолог А.Ф. Лазурський, розглядаючи психологічні типи людей, виокремив спотворений тип особи¹. Біографії затятих злочинців свідчать про спотворені сторони їх характерів та інших складових особи.

Поклавши в основу два критерії: 1) рівень психічної активності (силу, стійкість і динамічність психічних процесів людини)² та 2) домінуючі якості рецидивіста, які визначають його злочинну діяльність, отримаємо наступну класифікацію:

¹ Хоряков Г.Ф. Парадоксы тюрьмы. – М., 1991.

² Вищий рівень кримінальної активності – це лиходії масштабу деспотів Римської імперії, царя Івана Грозного, Гітлера, Сталіна – явище виняткове і тут воно не розглядається.

<i>Рівень психічної активності</i>	<i>Домінуючі якості особи</i>			
	Розсудливі	Слабовільні	Імпульсивні	Емоційні
Середній	Лицеміри	Непристосовані	Афективні	Енергійні, Озлоблені
Нижчий	Відверті егоїсти	Апатичні	Безпорадно імпульсивні	Спотворено жорстокі

Психологічна характеристика кожної з восьми груп рецидивістів містить типові акцентуації особи та особливості кримінальної мотивації. *Акцентуація особи* – це ті чи інші психічні відхилення, які не визнаються патологічними і наче б то перебувають між нормою і патологією.

“Розсудливі” вчиняють переважно корисливі злочини. Різниця між середнім і нижчим рівнями визначається вибором засобів і тривалістю злочинної діяльності. Типові акцентуації характеру: гіпертимна, педантична, демонстративна (істерична). Так звані “відверті егоїсти” – люди переважно педантичної акцентуації. Їх розсудливість поширюється лише на задоволення індивідуальної потреби “тут і зараз” і не охоплює віддалені наслідки. Відзначаються акуратністю і прискіпливим виконанням запланованих дій. Разом з тим не досить рішучі, часом страждають іпохондрією. Діють найчастіше без співучасників. Засоби вчинення крадіжок та інших злочинів стандартні і майже завжди повторюються.

Середній рівень, названий “*лицемірами*”, відзначається розвинутішими інтелектуальними і вольовими якостями, що спонукають їх до лідерства. Типові акцентуації – гіпертимна і демонстративна. Гіпертими діяльні, аморальні, владолюбиві. Вони екстраверти, легко спілкуються з людьми, викликають у них симпатії, чим нерідко зловживають. Особи з гіпертимною акцентуацією найчастіше стають лідерами злочинних груп і авторитетами в “зонах”. Демонстративна акцентуація проявляється в балакучості, нестриманому фантазерстві, підкресленій театральності поведінки. Прагнуть бути завжди на виду, приписують собі фантастичні пригоди і доблесті. Схильні до авантюризму. Найпоширеніші злочини – шахрайство, хабарництво, розкрадання з використанням посадового становища та інші економічні злочини.

Легко пристосовуються до тюремних умов, приєднуючись до активу, який підтримує адміністрацію, або до злісних порушників режиму.

“Слабовільні” рецидивісти становлять досить численну категорію звичних правопорушників. Їх поведінка вкрай нераціональна, здійснюється під впливом конкретної ситуації, спокуси, підбурювання з боку співучасників тощо. Нижній рівень цих рецидивістів умовно називають “*апатичним*”. Цим підкреслюються такі якості, як меланхолічний темперамент, пасивність, навіювання, схильність до депресій, млявість. Характерна акцентуація – дистимічна (нестала). Дистими мовчазні, замкнуті, стримані, підозрілі. Серед “непристосованих” часто трапляється також циклоїдна акцентуація. Для таких осіб властиві несталість настроїв, знижена здібність протистояти зовнішнім впливам та життєвим труднощам.

Рецидивісти, названі “*імпульсивними*”, відзначаються холеричним темпераментом, емоційною неврівноваженістю, нестабільними і безрозсудними реакціями на зовнішні подразники. Необачні рішення виникають за першим спонуканням: бажання, яке виникло, негайно переходить у відповідну дію, без затримок обміркування вчинку: його наслідків. Звідси – їх рішучість і схильність до енергійних дій, яка, однак, поєднується зі значною легковажністю. Характерна акцентуація – епілептоїдна. Епілептоїди відзначаються жорстокістю і злобою, схильні до алкоголізму та наркоманії.

Середній рівень імпульсивних – “*афективні*” відрізняються від “безпорядних імпульсивних” більшою соціалізацією: злочини вчиняють під впливом афектних зривів. Вони мають розвиненіший інтелект, самокритичніші, менш залежать від алкогольної чи наркотичної токсикації. “Безпорядні імпульсивні” – це невротики, алкоголіки, наркомани, токсикомани, які в основному скоюють злочини у стані наркотичного збудження.

“*Емоційний*” тип рецидивіста, на відміну від “імпульсивного”, вчиняє низку злочинів обмірковано, під впливом сталого емоційного настрою, політичного чи релігійного фанатизму, помсти, жадоби влади, образи тощо. Часом почуття ворожості, що підштовхує до тяжких насильницьких злочинів,

виникає з нікчемного приводу. Існує два рівні активності – “енергійні озлоблені” (середній), і “спотворено жорстокі” (нижчий). Останнім властива аморальність, егоцентризм, садизм, примітивне мислення, озлобленість. Мотивація злочинів має садистський характер: суб’єкт відчуває задоволення від того, що завдає страждання потерпілим. Це маніяки-вбивці та сексуальні маніяки. “Енергійні озлоблені” відзначаються більшою цілеспрямованістю злочинної діяльності. Мотивація не завжди садистська, буває й садистсько-мазохістичною, тобто суб’єкт прагне не лише чужих страждань, але й власних. Злочинці цього підтипу здатні на терористичні акти ціною власного життя чи здоров’я.

Для особи таких злочинців притаманні акцентуації епілептоїдного, шизоїдного і параноїдального типів. Найнебезпечніші – особи з епілептоїдно-параноїдальною акцентуацією. Жорстокість і непередбачливість епілептоїда у них поєднується з честолубством, підозрілістю і образливістю параноїка. Літературний приклад – Рогожин у романі Ф.М. Достоевського “Ідіот”. Шизоїди внутрішньо суперечливі, з роздвоєною особистістю, не здатні до співчуття. Такі індивіди можуть здійснювати убивства та інші насильницькі злочини з користі, виконувати злочини на замовлення.

Звичайно, дана, як і будь-яка інша класифікація рецидивістів не може претендувати на повноту і завершеність. Нескінченне розмаїття людських характерів неможливо вмістити в якусь одну схему. Однак, кожна класифікація по-своєму корисна, бо дає орієнтири у пізнанні механізму рецидивної злочинної поведінки, часом вкрай суперечливої та ірраціональної.

11.2. Причини та умови рецидивної злочинності

Рецидивна злочинність поряд з загальними для всієї злочинності причинами, має і свої доволі специфічні причини і умови. Становлення і розвиток ринкових відносин в Україні спричинили появу цілого ряду об'єктивних і суб'єктивних факторів, які впливають на злочинність в цілому на рецидивну зокрема.

Кризові явища в економіці, гіперінфляція, падіння життєвого рівня населення і поглиблення розшарування суспільства між бідними і багатими та цілий ряд інших негативних факторів призвели до глибокої морально-психологічної кризи суспільства, пасивності і по невірі людей у можливість покращення життя, захисту їх законних прав і інтересів від злочинних посягань.

Специфічні причини та умови, що визначають рецидивну злочинність, на відміну від злочинності первинної, можуть бути представлені у вигляді двох взаємопов'язаних блоків.

Перший блок - це фактори первинні, що зумовили вчинення першого злочину, тому вони єдині для первинних злочинців і рецидивістів. Як показують дослідження, у осіб, які вчинили злочини, як правило, зберігаються або погіршуються соціальні умови і соціальне середовище, що сприяють наступності криміногенних ситуацій. Саме таке становище було зафіксовано результатами тривалого кримінологічного вивчення особистості рецидивістів у взаємодії з їх соціальним середовищем. Вкрай негативні умови формування особистості в дитячому та підлітковому віці чинили на них стійкий негативний вплив, важко піддавались, а часто і не піддавались корекції, тим більше що такі особи свідомо або несвідомо прагнули до свого звичного мікросередовища, в якому відчували себе найбільш комфортно¹.

¹ Див: Злочинність в Росії початку XXI століття і реагування на неї. С. 31-32; Злочинність у різних проявах і організована злочинність, та ін

Стереотипи поведінки, що існували в батьківській сім'ї, переносилися такими особами на власну сім'ю, якщо, звичайно, вони не зустрічали сильної позитивної протидії з боку подружжя і інших членів сім'ї, які прагнули її зберегти і морально облагородити. Така ситуація зустрічається вкрай рідко, враховуючи найближче соціальне оточення даного контингенту, тому корінний поворот у поведінці осіб, раніше засуджених, від вкрай негативно-го в молодому віці до активно позитивного - в зрілому, практично не спостерігається.

Крім того, пов'язані з політичною та економічною ситуацією в країні негативні зміни умов життя населення, такі як зубожіння окремих його соціальних прошарків і груп, безробіття, посилення нерегульованих міграційних процесів, та інші позначаються на становищі законослухняного населення, значно гостріше подіяли на осіб, які втратили свої соціальні позиції у зв'язку із вчиненням злочину і відбуттям покарання.

Такі особи випробовують на собі дію і другого блоку факторів, що впливають на рецидивну злочинність. Він включає дві групи взаємопов'язаних обставин:

- 1) які впливають на несприятливий перебіг постпенітенціарної адаптації;
- 2) пов'язаних з недоліками в діяльності правоохоронних органів і судів, що знижують або зводять нанівець результати впливу правоохоронної системи.

В Україні загострилася проблема працевлаштування осіб, які відбули покарання:

по-перше, через низьку, як правило, кваліфікацію таких осіб (вони не представляють інтересу для виробництва, а зобов'язати адміністрацію прийняти їх на роботу, як було раніше, зараз практично неможливо);

по-друге (оскільки праця перестала бути конституційно закріпленим обов'язком кожного працездатного громадянина країни), більш привабливою

для них, в силу їх глибокої морально-правової деформації, є пошук «легких» заробітків, що лежать за межами суспільного виробництва;

по-третє, видиме розширення можливості працевлаштування в підприємницьких структурах крім позитивних факторів несе і загрозу залучення до такої елементів кримінальної субкультури і відповідних норм поведінки, що позначається на методах роботи комерційних та інших подібних організацій, сприяє зникненню меж між підприємницькою і протизаконною антисуспільною діяльністю.

У таких осіб найчастіше серед інших невирішених питань є житлова проблема. В радянські часи це було обмеження у прописці. Скасування таких обмежень хоча і мали позитивний вплив на умови адаптації, тим не менш не були ще гарантією вирішення житлової проблеми. У більшій частини рецидивістів прописка вже була втрачена раніше, а житлову площу втрачено через тривалу відсутність за місцем проживання, що було для них, як правильно відзначають і інші автори, додатковим елементом кари, не передбаченим законодавством, яке регулює призначення і виконання покарання¹.

У результаті цього знижувався психологічний ефект покарання, не досягались завдання виправлення і перевиховання, погіршувалися умови постпенітенціарної адаптації, поповнювались ряди осіб, які не мають певного місця проживання і постійного джерела доходів.

Безробіття і складності працевлаштування особливо сильно вдарили по жінках, які раніше притягались до кримінальної відповідальності. Це призвело до підвищення кримінальної активності жіночої злочинності. Питома вага жінок в загальній кількості рецидивістів збільшилась до 8%.

Отже, зазначені проблеми сприяли тому, що для багатьох таких осіб злочинна діяльність поступово ставала основним (якщо не єдиним) джерелом існування, що призводило до поглиблення кримінального професіоналі-

¹ Шмаров І. В., Комарицький С. І. Соціальні аспекти попередження рецидивної злочинності / / Рецидивна злочинність: правові і соціальні проблеми. М., 1993. С. 13.

зму

рецидивістів.

В процесі опитування засуджених 7% з числа осіб, засуджених вперше, і 15% багаторазово судимих визнали себе володарями всіх спеціальних навичок, необхідних для вчинення злочинів. Такі особи мають значний інтерес для організованих злочинних груп і нерідко поповнюють їхні лави. Злочинне середовище організовується і згуртовується на основі зміцнення злочинських традицій, активізації «авторитетів» злочинного світу, розширення сфер впливу, виходів на легальний підприємницький, а іноді навіть державний рівень.

Крім того, період відбування покарання, спілкування засуджених сприяють встановленню специфічних комунікацій в угрупованнях антигромадської спрямованості, розвивається тюремна субкультура.

Таким чином, сам характер сучасної злочинності за її самодетермінації впливає на несприятливі якісно-кількісні зміни рецидивної злочинності. Розширюючись і зміцнюючись, злочинне середовище чинить все більший вплив на співробітників правоохоронних органів, свідків, потерпілих.

Поряд з цим у 90-х рр.. відбувався відтік кваліфікованих співробітників правоохоронних органів у комерційні та інші підприємницькі структури, їх місця зайняли молоді недосвідчені працівники, у зв'язку з цим виникали і інші кадрові проблеми. Знизився загальний рівень професіоналізму та морально-правової свідомості співробітників, що ведуть боротьбу зі злочинністю, ослабло протистояння організованій професіональній злочинності. Помітно збільшилася кількість помилок, що допускаються співробітниками правоохоронних органів, недоліків в їх діяльності і діяльності судів, прорахунків у політиці кримінальної, знизилася ефективність функціонування кримінально-виконавчої системи.

Несвоєчасне реагування на скоєні злочини, слабке закріплення доказів, помилки в обранні запобіжних заходів, порушення строків розслідування і

вимог закону про всебічне і повне дослідженні обставин багато в чому сприяли зростанню числа осіб, які вчинили повторні злочину в період проведення слідства у справі.

Допускалися помилки у застосуванні інституту умовно-дострокового звільнення. У результаті питома вага рецидивістів, які вчинили нові злочини після умовно-дострокового звільнення.

Система покарань оцінюється багатьма фахівцями як неспроможна у нових соціально-економічних умовах. Кримінологічні значимо погіршення фінансового, матеріально-технічного, кадрового та комунально-побутового стану виправних установ, наявність значного контингенту засуджених, не зайнятих працею, підвищення їх криміногенності, а також збільшення кількості всіляких порушень законності з боку персоналу, не готового до труднощів сучасного етапу розвитку кримінально-виконавчої системи.

Гуманізація кримінальної юстиції, що суперечить кількісним і якісним характеристикам злочинності, сприяє того, що значне число осіб, які вчинили злочини, звільняється від кримінальної відповідальності на різних стадіях кримінального процесу, а покарання у вигляді позбавлення волі стає все більш «винятковою» заходом, що застосовується до злісних злочинців, які вчинили тяжкі злочини. В результаті цього різко змінився на гірше складу засуджених, відбувають покарання в установах виконання покарань.

Зростання числа засуджених і нестача бюджетних коштів на їх утримання призводять до порушення ряду вимог закону: про належне їх розміщення; матеріальне та медичне забезпечення; про організацію їх повної трудової зайнятості; про необхідну ізоляцію, та ін.. В установи виконання покарань проникають спиртні напої, наркотики, гроші і інші заборонені речі, що значною мірою пов'язано з почастишали правопорушеннями працівників кримінально-виконавчої системи.

У складній криміногенній обстановці робота правоохоронних органів ускладнюється недосконалістю чинного законодавства, його невідповідністю новим політичним і економічним реаліям, а також постійно виникаючими колізіями між чинними і знову прийнятими законами.

Крім того, було зруйновано систему соціального контролю та соціальної допомоги особам, які потребують підвищеної профілактичної уваги, і особливо особам, які відбули покарання у вигляді позбавлення волі.

Навіть адміністративний нагляд, встановлений за певною категорією осіб, які відбули покарання, в останні роки в Україні, втратив свою дієвість і придбав у багатьох відношеннях чисто формальний характер.

11.3. Заходи профілактики рецидивної злочинності

Запобігання рецидиву здійснюється в трьох напрямках:

- підвищення ефективності призначення та виконання покарань;
- сприяння процесу ресоціалізації осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі;
- організація належного соціального контролю за особами, схильними до повторних злочинів.

Головною умовою ефективності кримінального судочинства є його справедливість. Вона, по-перше, означає рівність усіх громадян перед законом; по-друге співрозмірність та доцільність покарання. На жаль, практика застосування кримінально-правових норм дає для громадян, які побували на лаві підсудних, досить прикладів, щоб не вірити в цю “рівність”. Органи дізнання, слідчі й прокурори вправі звільнити від кримінальної відповідальності будь-кого, хто вчинив злочин, визнавши, що внаслідок зміни обстановки діяння втратило характер суспільно небезпечного або ця особа перестала бути суспільно небезпечною чи передати матеріали справи на розгляд товари-

ського суду, в громадську організацію або трудовий колектив для вирішення питання про передачу винного на поруки, в компетентні органи для притягнення винного до адміністративної відповідальності. Таким чином, здійснюється своєрідна селекція осіб, які вчинили злочини: одних направляють до суду, інших звільняють від кримінальної відповідальності.

А от як це позначається на статистиці. У 1997 році в МВС України було зареєстровано 1247948 заяв про вчинені злочини. Поручено 589203 кримінальних справи, призначено покарання 235 тисячам осіб. От така на практиці невідворотність покарання. Багато незрозумілого й у визначенні санкцій за різні види злочинів. Часто-густо вони не можуть сприйматися як справедливі. Ще більше нарікань на незаконні судові вироки. Все це негативно впливає на правосвідомість засуджених і сприяє рецидивній злочинності. Ось чому назріла нагальна потреба в радикальному реформуванні всієї системи правосуддя.

Ще актуальнішою є реформа пенітенціарної системи. Дуже важливо створити умови для цивілізованого утримання обвинувачуваних у слідчих ізоляторах. Адже, вони ще не злочинці. Не менш назрілою є проблема організації виконання вироку до позбавлення волі. Колишні виправно-трудова колонії, а тепер установи з виконання покарань – себе вичерпали. Вони завжди переповнені, погано обладнані, засуджені знаходяться у загальних приміщеннях по сотні і більше чоловік. Це створює ідеальні умови для стратифікації, виникнення різного роду угруповань, очолюваних кримінальними «авторитетами». До цих тягот додаються антисанітарія, насильство, недостатнє матеріально-побутове забезпечення засуджених. Треба повністю модернізувати тюремну систему, налагодити в ній виробництво і професійне навчання. Зрозуміло, що тут потрібне відповідне державне фінансування, залучення до цієї справи громадських організацій, добродійних фондів, церкви, діячів культури і мистецтва.

Другим напрямком запобігання рецидивних злочинів є соціальна допомога особам, звільненим з місць позбавлення волі, у побутовому і трудово-

му влаштуванні. Найгострішою у перші дні після виходу на волю постає проблема житла. Майже третина з тих, хто був одружений і мав сім'ю, втрачають її. Розпадається половина так званих громадянських шлюбів. Колишні в'язні, як правило, втрачають свої робочі місця, а разом з ними – засоби існування і місце в гуртожитках. Тобто доводиться починати життя спочатку. Далеко не всім це під силу зробити без сторонньої допомоги. Іноді така допомога надходить від друзів по спільній злочинній діяльності чи по «зоні». І через деякий час – нова судимість. Інші вчиняють злочин з відчаю, в складній життєвій ситуації. Своєчасна соціальна допомога таким людям – це не лише акт благородства, але й важливий профілактичний захід.

У містах створюються центри соціальної реабілітації для звільнених, які не мають житла і роботи. Протягом певного часу, встановленого місцевою владою, ці люди одержують матеріальну і психологічну допомогу. Безпосередньо цією проблемою займається спеціальна спостережна комісія виконкомів місцевих Рад, яка діє на громадських засадах, а також, служби у справах неповнолітніх. Працевлаштування осіб, які засуджені до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, а також звільнених від покарання, та індивідуальна профілактична робота з ними покладається на органи внутрішніх справ – дільничних інспекторів, кримінальну міліцію у справах неповнолітніх, а також інспекції виправних робіт, що перейшли у підпорядкування Департаменту з питань виконання покарань. Зазначимо, що ця служба зараз втрачає свої профілактичні можливості, оскільки виправні роботи в умовах переходу до ринкової економіки себе вичерпали. До того ж економічна криза та щорічне зростання безробіття в Україні заводять проблему працевлаштування осіб, звільнених з місць позбавлення волі, у безвихідь. Становище ускладнюється ще й тим, що на інспекції виправних робіт (ІВР) покладаються численні обов'язки, які вони виконати не в змозі. В країнах, що входили до складу СРСР, давно вже слалася ситуація, яку навряд чи можна назвати нормальною: проблемами ресоціалізації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, займаються всі і ніхто. Не було і досі немає спеціальної державної

служби пробації для роботи з умовно звільненими від покарання та патронажу стосовно колишніх в'язнів. Нечисленна служба профілактики, що колись існувала у складі органів внутрішніх справ, ліквідована у 1991 році.

Не менш актуальною в попередженні рецидиву злочинів є проблема ефективного соціального контролю за судимими. Звичайно, особи, які відбули покарання або звільнені від нього на інших підставах, є повноправними громадянами, і їхні права захищаються Конституцією України. Необґрунтована підозрілість і нагадування про їх кримінальне минуле суперечить етиці людських відносин і не сприяє процесу ресоціалізації. Разом з тим, не можна заплющувати очі на підвищену ймовірність нових злочинів з боку цих осіб. Тому чинне законодавство передбачає деякі форми примусового соціального контролю за особами, які мали судимість. Так, засуджені до позбавлення волі або виправних робіт умовно зобов'язані сплатити штраф і зразковою поведінкою виправдати виявлену їм довіру. Вони також підлягають контролю з боку органів внутрішніх справ, а неповнолітні – служби у справах неповнолітніх. Умовно засуджені можуть передаватися для перевиховання громадським організаціям чи трудовим колективам, які мають здійснювати контроль за ними.

Особи, які були звільнені від відбування покарання умовно-достроково, підлягають контролю з боку громадських організацій та трудових колективів. Так само нагляд здійснюється стосовно засуджених, яким суд постановив надати відстрочку виконання вироку у вигляді позбавлення волі.

Досить жорстким запобіжним заходом рецидиву, пов'язаним із деякими обмеженнями прав громадян, які відбули міру покарання, є адміністративний нагляд міліції. Він може бути призначений за такими категоріями осіб:

- 1) особливо небезпечними рецидивістами;
- 2) засудженими за тяжкі злочини;
- 3) засудженими двічі та більше разів до позбавлення волі за умисні злочини;
- 4) за особами, які відбували покарання за злочини, пов'язані з незаконним виготовленням та обігом наркотичних речовин.

Адміністративний нагляд встановлюється безпосередньо перед звільненням з установ з виконання покарань або після звільнення. У першому випадку рішення за поданням начальника установи приймає суддя районного чи міського суду, де розташована ця установа, а в другому – за місцем проживання звільненого. Адміністративний нагляд призначається терміном від одного до двох років і не може перевищувати строки погашення або зняття судимості. Безпосереднє виконання нагляду покладається на дільничного інспектора за місцем проживання піднаглядного.

Правила адміністративного нагляду передбачають право працівника міліції: відвідувати житло піднаглядної особи, стежити за тим, щоб вона не залишала місце проживання в установленій час, не перебувала у заборонених для неї місцях. Піднаглядний зобов'язаний з'являтися до органу внутрішніх справ від 1 до 4 разів на місяць. Вийзд з району проживання в особистих справах – лише з відома міліції. Порушення цих правил тягне за собою адміністративну відповідальність, а за неодноразове, злісне ігнорування – кримінальну відповідальність.

Профілактичний ефект застосування останньої є суперечливим. З одного боку, це може попередити або припинити злочинну діяльність раніше судимої особи, а з другого, - притягнення до кримінальної відповідальності за одне лише порушення правил адміністративного нагляду штучно підвищує рівень рецидивної злочинності. Тому, на наш погляд, притягнення до кримінальної відповідальності наразі має сенс лише тоді, коли неодноразове порушення правил адміннагляду поєднується з протиправною поведінкою особи.

Крім названих, існують й інші форми міліцейського контролю, які не пов'язані з правообмеженнями підконтрольних осіб. Мається на увазі, зокрема, профілактичний облік, що здійснюється підрозділами кримінальної міліції у справах неповнолітніх стосовно підлітків, звільнених із місць позбавлення волі, або тих, кому замість покарання призначені примусові заходи виховного характеру. Підрозділи правоохоронних органів, які мають повно-

важення здійснювати оперативно-розшукову роботу, ведуть профілактичний облік деяких раніше судимих. Час від часу з ними проводяться профілактичні бесіди і, якщо потрібно, надається відповідна допомога.

Проте, звичайно, найголовніше значення у боротьбі з рецидивною злочинністю у сучасних умовах має успішне проведення соціально-економічних реформ, спрямованих на підвищення життєвого рівня громадян, оздоровлення морально-психологічного клімату в країні, розбудову правової держави і громадянського суспільства. Ці заходи належать до загальносоціальної профілактики і стосуються всієї злочинності.

11.4. Роль ОВС у профілактиці рецидивної злочинності

Успіх запобігання конкретними органами внутрішніх справ рецидивних злочинів залежить від того, наскільки ефективно організована робота служб та об'єднані їх зусилля. Це досягається за допомогою розробки і реалізації планів роботи служб, підрозділів, органів внутрішніх справ, у які окремим розділом включаються і заходи по боротьбі з рецидивом злочинів. Крім того, у низці органів внутрішніх справ продовжують розроблятися з урахуванням місцевих умов плани комплексних заходів по боротьбі з рецидивною злочинністю.

У ці та інші плани (включаючи і плани роботи у справах оперативного й інших видів обліку профілактичного призначення) повинні включатися узгоджені заходи усіх зацікавлених служб щодо запобігання рецидивних злочинів, виконання кримінальних покарань, виявлення та усунення причин і умов, що сприяли вчиненню рецидивних злочинів, зміцненню зв'язків з адміністрацією підприємств, організацій, вдосконаленню роботи зі

своєчасного виявлення і постановці на облік осіб, що раніше вчинювали злочини, забезпеченню дієвого контролю за їх поведінкою, підвищенню якості ведення оперативного й інших видів обліку, вживанню додаткових захо-

дів щодо вивчення середовища рецидивістів, посиленню боротьби з "фонowymi" явищами (пияцтво, наркоманія тощо).

Плани повинні розроблюватися відповідно до глибокого аналітичного узагальнення результатів роботи усіх служб і підрозділів органів внутрішніх справ щодо запобігання рецидивної злочинності. Висновки таких узагальнень повинні містити оцінку не лише стану рецидивної злочинності (що включає віддзеркалення змін, які відбуваються в її динаміці та структурі, дані про причини цих змін), але й результати роботи відповідного органу внутрішніх справ, характеристику основних недоліків попереджувальної діяльності, перелік заходів стосовно їх усунення, пропозиції з комплексного використання сил і засобів усіх служб і підрозділів.

Аналітичні узагальнення повинні проводитися як відповідно до роботи кожної конкретної служби, так і до діяльності органу внутрішніх справ у цілому. У першому випадку оцінка роботи дається з урахуванням усіх функцій, які повинна виконувати та або інша служба. У другому - дається оцінка роботи усього органу внутрішніх справ у цілому по боротьбі з рецидивною злочинністю. Формулювання оціночних висновків належить до компетенції керівників органів внутрішніх справ.

Аналіз практики нормативних документів МВС України з питань боротьби з рецидивом злочинів дозволяє виділити два основні напрями діяльності, відносно до яких здійснюється оцінка ефективності роботи органів внутрішніх справ щодо запобігання рецидиву злочинів: по-перше, оцінка рівня організації цієї роботи; по-друге, оцінка остаточних результатів та якості індивідуальної попереджувальної роботи, що проводилася з особами, які перебувають на обліку, з числа тих, що раніше вчинювали злочини.

При оцінці рівня організації повинні встановлюватися перераховані нижче обставини.

1. Наявність аналітичних узагальнень і пояснень причин негативних змін у динаміці і структурі рецидивної злочинності, у тому числі якісних процесів, що впливають на стан цього виду злочинності, визначення міри

впливу осіб, які раніше вчинювали злочини, на стан злочинності (у цілому та окремо за категоріями судимих, які перебувають на тому або іншому виді обліку, що здійснюється конкретними службами і підрозділами органів внутрішніх справ).

2. Ступінь відображення у планах роботи органів внутрішніх справ, їх служб, підрозділів питань запобігання рецидиву злочинів, а також ступінь відповідності заходів, що плануються, оперативно-кримінологічній обстановці, нормативним приписам МВС України з цих питань. При цьому оцінюється ступінь конкретності, комплексності заходів, що плануються, включаючи планування роботи у конкретних справах і матеріалах обліку.

3. Стан контролю за організацією і здійсненням роботи щодо запобігання рецидиву (систематичність і якість контролю за виконанням вимог нормативних актів, якість контролю у справах обліку, за своєчасним виявленням судимих, які підлягають постановці на облік тощо). Враховуються якість ведення облікових матеріалів на судимих, систематичність розгляду питань реалізації обліку на робочих нарадах, внесення подань, інформації про комплексне вирішення проблеми боротьби з рецидивом злочинів.

Також оцінюються організація та якість службових перевірок, які повинні проводитися за кожним фактом здійснення нових злочинів особами, що перебувають на обліку. Метою цих перевірок є визначення ефективності роботи з названими особами, виявлення недоліків в її організації та здійсненні, вживання заходів щодо їх усунення.

Крім того, беруться до уваги: практика організації та здійснення цільових перевірок; надання допомоги службам у їх роботі щодо запобігання; рецидиву; наявність системи навчання особового складу формам і методам боротьби з рецидивом; стан законності (обґрунтованість постановки або зняття з обліку, застосування встановлення правил, обмежень тощо).

При оцінці остаточних результатів та якості індивідуальної профілактичної роботи, що проводиться з особами, які раніше вчинювали злочини, в

ході якої відділи внутрішніх справ виконують основний обсяг роботи по боротьбі з рецидивними злочинами, повинна враховуватися низка основних показників.

Вплив адміністративного нагляду, оперативного та інших видів обліку на стан, динаміку і структуру рецидивної злочинності (питома вага судимих, які перебувають на обліку, серед судимих, які проживають на території обслуговування; число і питома вага у загальному числі рецидивістів, що вчинили нові злочини, тих, які перебували на обліку або не перебували, але повинні були перебувати; число судимих, які раніше знаходилися на обліку в органах внутрішніх справ, а потім знову вчинили злочини; число злочинних діянь, які відвернуті та припинені, що були здійснені рецидивістами, які профілактуються тощо).

Повнота виявлення і своєчасність реєстрації в органах внутрішніх справ осіб, що раніше вчинювали злочини (береться до уваги, наприклад, різниця в обліку даних паспортних підрозділів і даних обліку судимих у службах і підрозділах, аналізуються строки, що пройшли з моменту виявлення вказаних осіб, і строки взяття їх на облік тощо).

Своєчасність, повнота, комплексність, якість реалізації органами внутрішніх справ усього комплексу заходів, що здійснюються з метою надання виховного профілактичного впливу на раніше судимих, які перебувають на обліку. Беруться до уваги, наприклад, наступні обставини: результати роботи стосовно сприяння судимим у їх побутовому і трудовому влаштуванні; якість і своєчасність інформації про осіб, які профілактуються, їх поведінку і спосіб життя; відомості про своєчасне й адекватне реагування на всі факти поведінки, що відхиляється (включаючи протиправну), цих осіб, застосування до них передбачених законом заходів впливу; активність, цілеспрямованість використання оперативних можливостей у роботі з особами, щодо яких проводиться профілактика; дані про ступінь реальної участі в роботі співробітників відповідних служб з особами, щодо яких проводиться профілактика тощо.

4. Остаточні результати роботи з особами (з числа, що раніше вчинювали злочини), поставленими на облік (як у цілому, так і по кожному з видів обліку): число осіб, щодо яких проводиться профілактика, знятих з обліку у зв'язку з виправленням або у зв'язку з такою зміною обстановки, яка унеможлиблює здійснення ними нових злочинів; число осіб, що знову вчинили умисні злочини у період їх знаходження на обліку; кількість осіб, які вчинили нові умисні злочини впродовж року після зняття їх з обліку у зв'язку з виправленням або достроково; число виявлених судимих осіб, які замишляють або готують нові злочини, та осіб, які відмовилися від злочинних намірів і дій у результаті прийняття до них відповідних запобіжних заходів.

5. Якість оформлення і дотримання правил ведення відповідних справ і матеріалів обліку оперативно-профілактичного призначення, ступінь систематизації і повнота відображення в них інформації про рецидивістів, що дозволяє забезпечувати спадкоємність попереджувальної роботи працівників усіх служб і підрозділів органів внутрішніх справ з указаними особами.

Зрозуміло, що наведені положення не є вичерпними. Проте у будь-якому випадку всі розглянуті показники й обставини, які слід враховувати при оцінці ефективності роботи, необхідно аналізувати в комплексі, з урахуванням інших даних про боротьбу зі злочинністю та охорону громадського порядку.

Оціночні висновки, пропозиції, що випливають із них, дозволяють не лише отримати загальне уявлення про кінцеві результати роботи з особами, які перебувають на обліку, але й визначити найбільш "слабкі" місця в організації та здійсненні названої діяльності, розробляти і приймати на цій основі відповідні організаційні і тактичні рішення, заходи вдосконалення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ щодо запобігання рецидиву злочинів.

6.Активне залучення раніше благополучних у соціальному відношенні шарів суспільства в кримінальну діяльність або високу ступінь їх психологічної готовності до такої діяльності.

7.Негативні процеси у сфері ідеології, вихованні молоді. Цілеспрямована діяльність окремих засобів масової інформації стосовно дезорієнтації молодих людей у виборі життєвих цілей і засобів їх досягнення, формуванню у них культу "красивого" життя, сили, вседозволеності завдає часто непоправного збитку суспільству. Якісний стрибок в обсязі міжнародних зв'язків і туризму спричинив побічні наслідки, що сприяли встановленню тісніших контактів російських злочинних зграй із зарубіжними організованими злочинними групами.

Чималу роль грають використання політичної, у тому числі національно-екстремістської, фразеології, створення молодіжних територіальних угруповань негативної спрямованості. Вибіркове дослідження останніх у низці великих міст України показало, що від однієї третини до половини дорослих (як правило, у віці 18-24 років), таких, що входять у керівне ядро таких угруповань, одночасно входили в "дорослі" організовані злочинні структури і виконували їх завдання, використовуючи силу і засоби "своїх" молодіжних груп.

Проте і сама організована злочинність створює умови для свого відтворення шляхом поширення азартних ігор, наркотиків, проституції, що, безумовно, збільшує її фоновий контингент, який підтримує злочинні структури.

Питання для самоконтролю:

1. *В чому полягає різниця між кримінально-правовим і кримінологічним розумінням рецидиву злочину?*
2. *Що таке рецидив злочинів? Як визначається поняття рецидиву злочину та які його види виділяються в теорії?*
3. *Які види рецидиву вам відомі?*
4. *Які критерії покладені в основу класифікації злочинців рецидивістів?*
5. *Дайте характеристику детермінант рецидивної злочинності.*
6. *Дайте визначення поняття рецидивної злочинності.*
7. *Дайте кримінологічну характеристику рецидивної злочинності в Україні, показати відмінність сучасної рецидивної злочинності від тієї ж злочинності в радянський період.*
8. *Визначить зв'язок рецидивної злочинності з іншими її видами.*
9. *В чому особлива небезпека рецидивної злочинності?*
10. *Який вплив на розвиток загальної злочинності здійснюють злочинці-рецидивісти?*
11. *В чому особливості кримінального типу злочинця-рецидивіста?*

РОЗДІЛ 12. ПРОФІЛАКТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

12.1. Рівень, структура, динаміка професійної злочинності

12.2. Причини та умови професійної злочинності

12.3. Заходи профілактики професійної злочинності

12.4. Роль ОВС у профілактиці професійної злочинності

12.1. Рівень, структура, динаміка професійної злочинності

Розглядаючи професійну злочинність необхідно зауважити, що вона існує не одне століття. Вона дуже тісно пов'язана із діяльністю людей, обміном досвідом поколінь злочинців, ствердженням специфічної субкультури, закономірним прагненням її носіїв до виживання в конкретних соціальних умовах. Проблему професійної злочинності можна віднести до числа малодосліджених та науково розроблених.

Вперше термін «професійний злочинець» згадується у 1897 р. на Гейдельберзькому міжнародному з'їзді союзу криміналістів і під ним розумілась людина, яка постійно вчиняє злочини.

У практиці боротьби зі злочинністю тип професійного злочинця і сам термін з'явилися значно раніше. Вже наприкінці XVIII ст. начальник паризької таємної поліції Ф.Е. Відок називав професійними злочинцями тих, хто систематично вчиняв крадіжки, шахрайства та інші злочини проти власності, досягнувши при цьому достатньо високої майстерності.

З початку 30-х років професійна злочинність в СРСР не досліджувалась, згадувалось про неї лише при характеристиці злочинності в капіталістичних країнах. В Радянському союзі заперечували існування даної проблеми, і взагалі, ця тема вважалася забороненою.

Історія генезису професійної злочинності в Україні є яскравим підтвердженням залежності характеру злочинності від конкретних соціальних умов. Одними з перших професійних злочинців були так звані "зłodії з великої дороги", тобто розбійники, для яких грабунок був не просто злочинним занят-

тям, а способом життя. Виникнення цієї професії стало наслідком історичного парадоксу. Київська Русь спромоглася проминути рабовласницький лад, але монголо-татарська навала відкинула її розвиток далеко назад. На теренах Київської Русі було утворене Московське князівство, а згодом Російська імперія, у якій узаконене кріпацтво існувало аж до 1861 року. Тяжкі умови життя змушували селян тікати від своїх гнобителів, а оскільки легалізація на іншій території була неможлива (крім козацьких земель), розбій ставав єдиним засобом до існування.

Що стосується крадіїв, то до початку індустріалізації ця професія не могла отримати значного поширення. Це пояснюється тим, що не було великих міст, мешканці яких не знали б один одного в обличчя. Цей фактор унеможлилював злочинство як основне джерело доходів, оскільки про нього одразу дізнавалися сусіди. До того ж тоді застосовувались такі санкції як відтинання руки, таврування на лобі, виривання ніздрів або страта. Тому крадії не могли вести осідлий спосіб життя. Для того періоду характерне вчинення злочинів у нічний час на постійних дворах, поштових станціях, тобто в місцях, де люди зупинялися не надовго.

Мабуть, чи не найдревнішою спеціалізацією крадіїв було конокрадство. Великі масиви лісостепу та степу протягом тривалого часу залишалися порубіжжям між поселеннями ще праукраїнського етносу і різними кочовими племенами. Для останніх викрадення табуну не лише у супротивника, а й сусіда не вважалося ганебним заняттям. Більш того, це було ознакою воїнської доблесті.

Ще з історії Київської Русі відомі випадки, коли князі, дізнавшись про наміри кочових племен здійснити набіг, набирали невеличкі загони волонтерів з власної дружини для крадіжки на привалах коней супротивника, що іноді призводило не лише до обмеження маневреності, але й до відмови кочівників продовжувати набіг.

Конокрадство залишалося досить поширеним явищем навіть за часів бурхливого капіталістичного розвитку Російської імперії. Дослідники цієї

проблеми констатували серед конокрадів значне подрібнення спеціалізації, а також високий рівень організованості від Таврійського степу до Далекого Сходу Фіксувалися непоодинокі випадки затримання на кордоні з Манжурією табунів коней, викрадених у конезаводників Причорномор'я. Практично в кожному регіоні були спеціалісти, які докорінно змінювали зовнішній вигляд коней — перефарбовували шкіру, міняли форму копит, зубів, підков підстригали гриви чи хвости Проводячи аналогію з сучасними викрадачами автомобілів, переконуємося, що у методах їх злочинної діяльності мало що змінилося. Іншим став лише предмет злочину.

У 40-і роки XIX століття відбувся подальший розподіл злочинців за видами діяльності, що призвело до підвищення їх професіоналізму. Жебраки трималися окремо, крадії — у злочинському середовищі, грабіжники — у розбійницькому Таким чином концентрувалася відповідна кримінальна еліта і було у кого вчитися. Створювалися підпільні школи для малолітніх злодіїв, найбільш обдаровані направлялися за кордон для удосконалення кваліфікації. Навчання проводили "професори" злочинного світу. Так, в Одесі з'явилися злочинські професії, що поділялися на 8 розрядів, а грабіжники мали один розряд. Їх називали "щіпачами". Злочинська шпана поділялася на "марвіхерів" (карманників), "кватирників" (крали через квартирки), "майданщиків" (крали у людей, що спали на вокзалах) тощо. Деякі з цих професій існують і в наш час.

Варто вказати на циклічність структури і динаміки професійної злочинності в Україні від початку XVIII до кінця XIX століття. Циклічність була обумовлена бурхливим економічним розвитком, передусім, у зоні Причорномор'я, і розростанням портових міст та індустріальних центрів. Це супроводжувалося збільшенням числа корисливих злочинів, їх інтелектуалізацією і виходом професійних злочинців на міжнародний рівень. Так, розглянута у 1870 році Одеським окружним судом справа групи фальшивомонетників на

чолі з Терновим свідчить щодо наявності у них фабрик для підробки казначейських паперів у Лондоні, Гамбурзі та інших містах Західної Європи¹.

Наприкінці XIX — початку XX століття на півдні України зачастили неврожаї і розорені селяни подалися до міста. Це істотно поповнило армію злочинців. Яскравим прикладом злочинця—професіонала того часу був легендарний розбійник Василь Чумак. У 15 років він став на злочинний шлях, викрадав цілі обози, грабував маєтки поміщиків, займався контрабандою. Його дев'ять разів арештовували, але він щоразу втікав з тюрем чи каторги. У 1892 році Чумака засудили до страти за конокрадство. Тоді йому було понад 100 років. Відомі й інші імена, такі, як "Мішка Япончик", Сонька "Золота Ручка", міжнародний злодій "доктор Слонімський" та інші

На початку XX століття вперше в історії вітчизняного бандитизму в Одесі з'явився рекет, почали створюватися так звані "криші". Скажімо, Гольченко торгівцям, які сплачували йому данину, видавав записки-індульгенції з таким текстом: "Не чіпати. Богун". У 1915 році була виявлена група жінок-вимагательок. Тоді ж спіймали банду Антона Мальованого, яка вчинила 9 убивств на замовлення

Після Жовтневого перевороту 1917 року і громадянської війни різко зросла корисливо-насильницька злочинність. Але треба віддати належне більшовицькій владі, що досить швидко змогла її приборкати. Правда, це було зроблено ціною жорстких репресій та запровадження тотального нагляду всіх за всіма. Однак професійна злочинність, всупереч радянській пропаганді, викорінена не була.

Теза відомого західного кримінолога Дюркгейма про зневіру пересічного громадянина в нормативні системи, що не відображають реалій життя, дістала своє підтвердження і в СРСР. В кінці 70-х років наявність на споживчому ринку величезного дефіциту товарів зумовила появу мережі підпільних цехів, які виробляли продукцію підвищеного попиту. З'явилася нова кримі-

¹ В. Фейтельберг-Бланк, В. Пестаченко Бандитская Одесса. "Двойное дно" Южной Пальмиры. — Одесса, 1999.

нальна спеціальність — "цеховик". Упродовж короткого строку "цеховики" зуміли акумулювати гігантські фінансові ресурси незаконними на той час способами. Саме ці ресурси стали зоною підвищеної уваги злочинців. "Цеховики" були ідеальним об'єктом для шантажу та здирництва і незабаром підпали під контроль криміналітету

Сьогодні можна стверджувати, що отримання злочинним світом вказаного матеріального підґрунтя обумовило закономірне зростання організованої та професійної злочинності наприкінці 80-х — початку 90-х років. На цей же період припали радикальні реформування в українському суспільстві та початок розбудови незалежної держави.

Варто відзначити, що зародження професійної злочинності відбувалося саме у 20-30-ті роки ХХ ст. Так, за даними кримінологічних досліджень, на території колишнього СРСР у 1990 р діяло біля одного мільйону професійних злочинців. На думку А.Ф. Зелінського, цей показник був занадто завищений у зв'язку із неоднозначним розумінням професійної злочинної діяльності¹. На сьогодні соціально-економічна ситуація складається так, що постійно змінюються якісні характеристики злочинців-професіоналів. З'являються різного виду рейдери, хаккери, работоргівці, наркоділлери тощо.

Професійну злочинність часто ототожнюють з рецидивною та організованою, але це не зовсім вірно, оскільки професіонал, часто не має судимостей та діє сам-на-сам, а рецидивіст далеко не завжди перетворюється на професійного злочинця.

Етимологічно слово «професійний» означає не лише «належність до професії», але й «займатися чимось як професією». Взагалі, під професією розуміють вид трудової діяльності (заняття), що вимагає певної підготовки і є, як правило, джерелом існування².

¹ Зелінський А.Ф. Кримінологія. Навчальний посібник.-Х.: Рубікон, 2000.-С.177-180.

² Сематюк О.П. Сучасний словник іншомовних слів.-2-ге вид., доп.-Х.: Веста: Видавництво «Раюк», 2008.-С.475.

Злочинна ж діяльність – це особливий різновид людської діяльності. Вона володіє всіма загальними соціально-психологічними властивостями. Тож першою ознакою злочинної діяльності варто вважати не однократність, а точніше систематичність вчинення тих чи інших видів злочинів.

Професійне заняття будь-якою діяльністю передбачає використання спеціальних засобів, інструментів, знаряддя праці. Ця ознака притаманна і злочинній діяльності, яка здійснюється на професійному рівні. Злочинці-професіонали завжди підтримують корпоративні зв'язки між собою, іноді міжнародні. З корпоративністю пов'язано і виникнення особливої не нормованої субкультури – блатного жаргону (арго), фольклору, татуювань.

На сьогодні існує декілька думок з приводу визначення **професійної злочинності**. Так, А.Ф. Зелінський під нею розуміє злочинну діяльність, яка являє собою незаконну діяльність особи, яка володіє відповідними вміннями, навичками, прийомами та знаряддями та вважає цю діяльність своїм основним заняттям, яке є головним чи додатковим джерелом існування¹; різновид злочинного заняття, яке є для суб'єкта джерелом існування та потребує необхідних знань та навичок для досягнення мети та підтримання визначених контактів з антисуспільним середовищем²; відносно самостійний різновид злочинності, що являє собою сукупність злочинів, які вчиняються злочинцями-професіоналами з метою отримання основного чи додаткового джерела прибутків³. З урахуванням зазначеного можна виділити наступні основні ознаки злочинного професіоналізму, зокрема:

- стійкий вид злочинного заняття (спеціалізація);
- наявність навичок (кваліфікація);
- злочини як основне джерело для існування;
- зв'язок з антисоціальним середовищем.

Розглянемо їх більш детально.

¹ Зелінський А.Ф. Кримінологія. Навчальний посібник.-Х.: Рубікон, 2000.-С.180.

² Кримінологія / [Гуров А.И. и др.]; науч.редакторы – Н. Ф. Кузнецова, В.В. Лунеев.-М.: Волтерс Клувер, 2005.-С.395.

³ Гуров А.И. Профессиональная преступность: прошлое и современность.-М., 1990.-С.52.

Постійний і стійкий характер. Професійні злочинці протягом тривалого часу неодноразово вчиняють злочини. Це виробляє в них певну звичку, і яка переростає потім у норму поведінки. В їхньому середовищі є значна кількість осіб, котрі систематично вчиняли злочини у вигляді промислу, але не були притягнуті до кримінальної відповідальності. Вони, як правило, виявляються через кілька років. Тим часом, відбувши покарання, злочинці знову повертаються до свого заняття. Інтенсивність злочинних проявів з їхнього боку надто висока. Наприклад, на думку окремих дослідників, кишенькові злодії вчиняють приблизно 25 крадіжок на місяць. У цьому їм не поступаються шахраї та інші кримінальні професіонали.

Професійним злочинцям притаманна певна *спеціалізація*: у кожному з них є чітка настанова на певний вид злочинних занять — на вчинення однакових або однорідних злочинів, їх злочинний контингент різноманітний. Одні займаються квартирними крадіжками, другі — викраданням автомобілів, треті — контрабандою та реалізацією наркотиків, четверті — шахрайством, тощо.

Напевно, ні в одному колективі не існує такої чітко вираженої ієрархічної структури, як в кримінальному світі. Особливо чітко це виявляється, звичайно, не на волі, а в умовах ізоляції – в місцях позбавлення волі.

На найвищому щаблі тут знаходяться “злодії в законі,” трохи нижчий щабель у цій ієрархії займають “авторитети,” які теж мають досить вагомий статус у злочинному світі. Як правило їм доручаються виконувати адміністративні функції в межах якогось виду кримінальної діяльності. Вони відносно автономні і мають підпорядковані їм злочинні групи. Саме із середовища “авторитетів” рекрутуються нові “злодії в законі.”¹

Як вказує С.М. Дишев найнижчу сходинку в цій ієрархії займають “шестірки,” “бики,” “громовідводи,” які покликані виконувати доручення авторитетів. На волі “шестірки” можуть очолювати невеликі групи, але зобов’язані підкорятись “бригадиру.” У місцях позбавлення волі вони склада-

¹ Разинкин В.С. “Воры в законе и преступные кланы.” – М., 1995.-С.16.

ють безпосередню свиту “зłodіїв в законі.” На цій же ступені перебувають і “мужики,” які становлять основний контингент засуджених. Для “мужиків” характерними є такі риси як прагнення бути незалежними, підтримання неформальних норм поведінки, що склалися у колонії, звернення до “зłodіїв у законі” в разі порушення їх прав іншими засудженими, ухилення від прибирання місць загального користування, володіння недозволеними режимом предметами¹.

Розподіл професійних злочинців, зокрема, засуджених, відбувається по “мастях.” “Масть” - це та або інша група, каста, співтовариство в неформальній ієрархії засуджених і ув'язнених. Різні автори досліджень, зокрема А. Максимов пропонують різний стратифікаційний розподіл засуджених за місцем, яке вони займають в ієрархічній системі: дво-, три- і навіть шестисхідчасте².

Гуров А.І. розділяв засуджених на певні “масті” залежно від історичного періоду. Так на кінець XIX ст. всіх злочинців він поділяв на такі категорії: в умовах свободи (“урки,” “оребурки”); в місцях позбавлення волі (“івани,” “храпи,” “асмодеї,” і “гравці.”). В 30-ті роки XX ст.: в умовах свободи – “жигани,” “урки,” “шпана,” в місцях позбавлення волі – “урки,” “зłodії в законі,” “шестірки,” “пацани.” На кінець 80-х років, він уже представляє іншу класифікацію злочинців: на волі – “авторитети,” “зłodії в законі,” “шестірки,” в умовах ізоляції – “зłodії,” “босяки,” “пахани,” “підпаханники,” “солдати,” “обіжені,” “опущені” і т.д.³.

Інші автори, наприклад Александров, мають дещо інакший погляд. Вони розподіляють засуджених на чотири основні групи, усередині кожної з яких знаходяться свої підгрупи: “блатні” або “чорні” (“зłodії в законі,” “авторитети,” “козирні,” “фраєри,” “босяки,” “положенці,” “правильні,” “смотрящі,” “арештанти”); “мужики” або “сірі”: (“авторитетні мужики,” “роботя-

¹ Дышев С.М. “Россия уголовная. От воров в законе до отморожков.” - М., 1998.-С.31.

² Максимов А.. “Российская преступность.” М., 1998.-С.22.

³ Гуров А.. “Криминальный профессионализм” // Человек и закон.- М., 1990. - №9.-С.221.

ги”); “козли” або “червоні”: (“активісти,” “позитивні,” “помічники адміністрації”); “опущені” або “голубі”: (“обіжені,” “петухи,” “чорти,” “диряві”).

Така класифікація є досить вдалою і чіткою.

Реальна (тіньова) влада в установах виконання покарань належить “блатним.” Зони, де “блатні” є господарями становища, називаються “чорними зонами,” де вони влади не мають (таких меншість) — “червоними.” Влада “блатних” може бути і не яскраво виражена, зовні зона може здаватися благополучною — дотримується розпорядок дня, виконуються планові виробничі завдання, відсутні грубі порушення режиму. Але це тільки ззовні. А насправді влада в зоні належить “блатним.” Часто це вигідно адміністрації, і вона сама йде на це.

“Блатний” — це представник верхнього ступеня ієрархічних сходів кримінального співтовариства. Як правило, “блатний” є професійним злочинцем.

“Блатні” зобов'язані визнавати “тюремний закон,” а ті, хто претендують на звання “зłodія в законі” — і “зłodійський.” “Блатний” не повинен мати в своїй біографії “чорних” плям, він зобов'язаний наслідувати “правильні поняття.” По можливості, “блатний” не повинен в зоні працювати. З числа “блатних,” за відсутності в зоні “зłodія в законі,” призначаються “положенці,” ті що покликані здійснювати загальний контроль над зоною, вирішувати виникаючі конфлікти, стежити за тим, щоб не пригноблювалися “мужики.” “Блатні” зобов'язані стежити за тим, щоб в зону постійно потрапляв “підігрів” — чай, продукти харчування, сигарети, спиртне, наркотики. Все це повинно справедливо розподілятися між всіма засудженими, чого на практиці, звичайно, не буває.

“Блатних” умовно можна розділити на дві великі групи: наближених до “зłodіїв в законі,” і відносно незалежних злочинців, які можуть собі дозволити вести досить незалежний спосіб життя, маючи велику кількість грошей, могутню охорону і прикриття. З цією категорією вимушені рахуватися навіть “зłodії в законі.”

В цілому, “блатні” повинні дотримуватися “злочинського” (“тюремного”) закону, поводитися як “злочинці в законі,” але на відміну від останніх їм заборонено: скликати злочинські зібрання; організовувати і розпоряджатися “общаком”; брати участь в злочинських зібраннях з правом вирішального голосу; будучи “положенцями,” вони не можуть ухвалювати рішення, що відносяться до компетенції “злочинця в законі” (наприклад, рішення про вбивство кого-небудь); здійснювати функції арбітра (окрім “положенців,” які можуть і повинні здійснювати ці функції в тій установі виконання покарань, регіоні, де вони поставлені на цю “посаду”).

Другою і найчисленнішою групою є “мужики.” “Мужики” займають досить відособлене становище по відношенню до інших категорій (“мастей”) засуджених. Відмінність “мужиків” від “блатних” полягає в тому, що вони можуть і повинні працювати (правда, не на всяких посадах; призначення “мужика,” з його, звичайно, власного бажання, наприклад, на посаду завгоспа автоматично переводить його в категорію “червоних” (“козлів”) зі всіма виникаючими звідси наслідками. Від “червоних” же “мужики” відрізняються тим, що вони не співпрацюють з адміністрацією. Серед “мужиків” є невеликий прошарок “авторитетних мужиків,” або “бродячих мужиків,” до думки яких інколи прислухаються навіть “блатні.” Взагалі ж, ні на яку владу в зоні “мужики” не претендують, в різноманітні “розборки” не втручаються. Їх кредо – жити тихо, якнайшвидше звільнитися. Проте “мужики,” як правило, дотримуються “правильних понять.”

Дещо відрізняється від “мужиків” становище, яке займають “пацани.” Якщо у виховних колоніях для неповнолітніх статус “пацанів” наближений до статусу “мужиків” на дорослих видах режиму, то “пацан” на дорослому режимі – це не зовсім те ж, що “мужик.” “Пацани” (а це засуджені молодіжного віку) на дорослому виді режиму відносяться до категорії наближених до “блатних.” Вони виконують злочинський закон і є кандидатами в “положенці,” “бродяги,” “арештанти” і т.д. Для “пацанів,” що знаходяться на дорослих видах режиму, характерні наступні особливості поведінки: прагнення

мати заборонені предмети; демонстративно-незалежна поведінка; грубість по відношенню до адміністрації; схвалення і виконання “зłodійського” (“тюремного”) закону; яскраво виражене презирливе відношення до “засуджених – активістів”; у разі утиску їх прав з боку інших засуджених звернення зі скаргами не до адміністрації установи виконання покарань, а до “зłodіїв в законі” або до інших авторитетів; ухилення від робіт по впорядкуванню; прагнення порушувати форму одягу (носіння одягу яскравих тонів або, навпаки, виключно чорного кольору), залишаючись при цьому дуже акуратними.

Підвищення статусу, тобто перехід з однієї “масті” в іншу, надзвичайно рідкісний і утруднений, а для деяких категорій (“обіжені,” “опущені,” “петухи,” “козли”) взагалі неможливий. В той же час необхідно відзначити, що пониження статусу в ієрархічній драбині – явище для кримінального співтовариства загалом звичайне. Пониження відбувається в основному через порушення тим або іншим засудженим (ув'язненим, членом злочинної групи) якихось норм і правил зłodійського або тюремного закону.

Найпоширенішим покаранням є пониження в системі кримінальної ієрархії (“дати по вухах”), тобто перевід з категорії “блатних” в категорію “мужиків” і т.д. Досить часто пониження відбувається шляхом здійснення акту насильного мужолозтва (особливо це поширено серед неповнолітніх). Якщо переведений з категорії “блатних” в категорію “мужиків” з часом ще може знову зайняти більш високий ступінь, то з категорії “обіжених” (“опущених”) піднятися вже неможливо. Статус “обіженого” (“опущеного,” “петуха” і т.д.) – вічний і визначає все подальше життя підданого такому покаранню. Навіть в тому випадку, якщо “опущення” відбулося в результаті беззаконня і визнано, що воно вчинено порушуючи “зłodійський” (“тюремний”) закон, то і тоді підданий цьому покаранню не може повернутися до свого попереднього становища. Щоправда, особи, що припустилися беззаконня, можуть бути самі піддані такому ж покаранню.

Поведінка для членів ієрархічних груп регулюється сталими нормами, які носять заборонний і дозволяючий характер. Так, наприклад, по відношенню до “обіжених” (“опущених,” “петухів”) забороняється: подавати руку, приймати від них які-небудь предмети, користуватися їх білизнаю, спати поряд і т.д. В той же час можна давати їм якісь предмети, продукти харчування, не вступаючи при цьому в двосторонній контакт (тобто, пачку сигарет, наприклад, необхідно передавати не з рук в руки, а кинути на підлогу, на підвіконня і т.д.). Таким чином, з представниками “голубих” заборонений будь-який двосторонній тілесний контакт; не рекомендується навіть просто розмовляти без потреби. В той же час, гомосексуальний акт з представниками цієї групи до заборонних контактів не відноситься.

Найбільш яскраво ці норми виявляються серед неповнолітніх правопорушників. Так, представники касти “обіжених” у кримінально-виконавчих установах зобов'язані: користуватися лише своїм посудом (ця вимога відноситься і до засуджених, які перебувають в установах виконання покарань для дорослих); виконувати всю роботу за інших, що перебувають більш високо на ієрархічних сходах; без нагадувань виконувати всю брудну роботу (прибирання камери, туалету); спати у відведеному для них місці; по вказівці “еліти” групи вчиняти порушення режиму (бути “торпедою,” “громовідводом,” тобто все брати на себе, захищаючи цим самим “зłodія в законі.”); беззаперечно виконувати вимоги інших членів групи; бути об'єктом задоволення статевих потреб і ін.). Їм забороняється: не підкорятися, оспорювати розпорядження неповнолітніх, які знаходяться більш високо на ієрархічних сходах; брати участь в “прописці”; брати участь в групових іграх з метою уникнення тілесних контактів з іншими засудженими (ув'язненими); першими брати продукти; користуватися чужим одягом, посудом і т.д.

Дослідники проблем професійної злочинності вважають, що в наш час в Україні та в сусідніх державах нараховується більше 100 кримінальних спеціалізацій. У кожній з них трапляються різні категорії злочинців, котрі відрізняються особливостями способів (прийомів) злочинних дій або місцем їх

вчинення. Так, серед шахраїв виокремлюються шахраї-картярі (шулери), «наперсточники», (ті, які грають у «наперсток»), «лялькарі», які підмінюють гроші й речі на спеціально підготовлену їх імітацію («ляльку») та інші. Кишенькових злодіїв залежно від місця вчинення злочину поділяють на «риночників», які вчиняють злочини на ринках і ярмарках, «кротів» - в метро, «гонщиків» - у наземному громадському транспорті. Сучасний кримінальний професіоналізм має тенденцію до трансформації й універсальності злочинних дій, коли той чи інший злочинець не тільки має одну спеціалізацію, але й освоює додатковий вид злочинних занять. Наприклад, кишеньковий злодій може бути водночас гравцем у карти, рекетир у разі необхідності може бути кілером, злодій-домушник — грабіжником або розбійником. Ця обставина надає сучасній професійній злочинності підвищеної небезпеки й жорстокості.

Заняття професійною злочинною діяльністю передбачає наявність у її суб'єктів відповідної кримінальної *кваліфікації*, тобто необхідних знань, умінь та навичок, які забезпечують підготовку, вчинення й приховування злочинів, їх наявність гарантує впевнене досягнення мети при найменшому ризику бути викритим.

Злочинна «кваліфікація» набувається на підставі власного досвіду, а також у процесі постійного спілкування з професіоналами, які мають чималий злочинний стаж. Зрештою, ці навички й знання доводяться до автоматизму. Такі особи стають професіоналами у своїй справі. Іноді вони використовують як співучасників людей, котрі мають інші практичні навички та досвід, а іноді й наукові знання, адже окремі види злочинів узагалі не можуть бути вчинені без використання спеціальних знань.

Злочинці професіонали мають на озброєнні відповідний злочинний інструментарій: універсальний набір ключів, спеціально розроблені відмички, які, на відміну від колишніх, є більш ефективними, сконструйовані особливим способом електродрилі, пристрої для зламування, вибивання дверей і дверних коробок; краплені карти, верстати для виготовлення різних фаль-

шивих документів, бланків, печаток; спеціальні хімічні препарати, вибухові пристрої, прилади для підслуховування й візуального спостереження, надійний транспорт тощо. Цей злочинний інструментарій постійно вдосконалюється на ґрунті сучасних досягнень техніки й новітніх технологій.

Професійні злочинні заняття є для їх учасників джерелом здобуття засобів до існування. Вчинювані ними злочини переслідують мету отримання основного або додаткового прибутку у вигляді грошей чи матеріальних цінностей. Основний – це той, який, як правило, передбачає матеріальні надходження від суспільно корисної праці, а додатковий — значна частина якого створюється за рахунок вчинених злочинів. За матеріалами конкретних кримінальних справ було встановлено, що приблизно 90% рекетирів, 70% шахраїв-картярів, 59% кишенькових і 39% квартирних злодіїв жили здебільшого за рахунок злочинних доходів.

Як показує практика, протиправний доход професійних злочинців у наші дні є чималий. Його місячні суми в окремих випадках коливаються від сотень до кількох тисяч гривень. Кримінальні авторитети, які досягають найбільшого успіху, за рік-два накопичують значні прибутки. У зв'язку з цим можна зробити висновок, що контингент злочинців, котрий нас цікавить, здійснює злочинний промисел, спрямований не тільки на забезпечення повсякденного існування, але й на накопичення первинного капіталу для подальшого бізнесу.

Злочинці-професіонали змушені приховувати свою антисуспільну діяльність від сторонніх осіб і, маскуючись під законослухняних громадян, створювати видимість трудової діяльності, влаштовуватися на тимчасову роботу, на роботу з неповним робочим днем (сторож, підсобний робітник тощо) та на інші посади, які не потребують великих витрат часу. Вони вдаються й до інших хитрощів, наприклад, симулюють яке-небудь захворювання, що дає право на оформлення інвалідності. Заробіток або, пенсія, які вони при цьому отримують, не мають значення, адже в будь-якому разі ці особи надають перевагу злочинній діяльності.

Для злочинців-професіоналів характерне *прагнення підтримувати зв'язок з антисоціальним середовищем*, близьким до їхньої власної орієнтації та настанов. Найбільш міцні контакт вони встановлюють зі злочинцями тієї самої спеціалізації.

Традиційно професійного злочинця співвідносять із вчиненням таких злочинів як кишенькові і квартирні крадіжки, шахрайство, фальшивомонетництво, контрабанда, пограбування, розбої і вбивство. В останні роки вони поповнилися новими формами, зокрема: викрадення предметів культури і мистецтва; наркобізнес, нелегальне виготовлення і збут спиртних напоїв; крадіжки автомобілів; вимагання (рекети), крадіжки грошей і цінностей із сейфів і приміщень з електронною системою охорони; вбивства на замовлення (кілерство); викрадення вантажів із рухомого складу залізничного транспорту; розкрадання і продаж зброї (вибухових речовин), торгівля людьми, рейдерство, незаконне втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів) тощо.

При з'ясуванні фактичної картини професійної злочинності потрібно звертатися і до ознаки множинності злочинів, що вчиняються особами, встановлювати їх кримінальний «стаж». Однак при цьому слід мати на увазі, що зустрічаються численні випадки, коли велика кількість професійних злочинців, тривалий час вчиняючи однорідні злочини, не потрапляють в поле зору правоохоронних органів. Наприклад, у спеціально відібраній для аналізу групі злочинців було встановлено, що 60% з них не були засуджені, хоча систематично вчиняли злочини протягом двох і більше років. Серед шахраїв більше половини не були засуджені, з кишенькових злодіїв — понад 15%. Серед інших категорій корисливих і корисливо-насильницьких злочинців, що тривалий час проявляли кримінальну активність, були також численні факти, коли їм вдавалося уникнути притягнення до кримінальної відповідальності.

Опосередковано про професійну злочинність можна зробити висновки шляхом детального аналізу статистичних даних, про загальний і, особливо,

про спеціальний рецидив, який є очевидною ознакою кримінального професіоналізму. Загальний рецидив корисливих злочинів досить високий і коливається від 15% до 20%. Збирання даних про професійну злочинність здійснюється і шляхом проведення вибірових досліджень в окремих регіонах, а також шляхом обстеження деяких категорій злочинців.

Вивчення професійної злочинності пов'язано з певними труднощами, що є наслідком поверхового характеру теперішньої кримінально-правової статистики і недостатньої репрезентативності (показовості) вибірових досліджень, що здійснюються. Разом із тим, спираючись на зазначені прийоми і методи слід виділяти деякі тенденції професійної злочинності в Україні у період з 1986 по 2008 р., зокрема:

1) відмічається значне зростання корисливих і корисливо-насильницьких посягань. За вибіровими даними і з урахуванням експертних оцінок, в останні шість-сім років зросла кількість кишенькових крадіжок (в основному у великих містах та південних зонах масового літнього відпочинку). Рівень шахрайства коливається неістотно. Наприклад, у 2007 р. було зареєстровано 17 тис. таких злочинів, а у 2008 р. — 16 тис.;

2) кожний п'ятий злочин в Україні вчиняється особами, які вже вчиняли їх раніше. У 2007 р. таких осіб налічувалося 49981, а в 2008 р. - 47208. Питома вага неповнолітніх у вчиненні злочинів складає близько 9%;

3) значного поширення набула злочинність, пов'язана з наркотиками. За офіціальними даними, за останні десять років злочини цього різновиду зросли з 11 тис. до 50 тис. у рік. Прогнозується, що в наступні два роки криміногенна ситуація в країні істотно не зміниться;

4) проходять процеси омолодження професійних злочинців, із загостренням стосунків між «старими» кримінальними авторитетами і лідерами «нової хвилі» злочинного світу, зростанням пограбувань, розбоїв, вимагань, шахрайства, розкрадань грошових коштів за фальшивими кредитним картками, комп'ютерної злочинності;

За даними вибірових досліджень, більшість сучасних професійних злочинців — це люди молодого і середнього віку. Найбільшу частку серед них становлять особи віком 19-35 років (77%). У крадіжках з проникненням до житла питома вага цієї вікової групи дорівнює 70%, у викраденні антикваріату і культурних цінностей — 90%. Наведені цифри насторожують. Здавалося б, ведення злочинного промислу повинно передбачати наявність широких і міцних знань, навичок і вмінь, чого досягають у зрілому віці. Однак сучасні професіонали помолодшали. Омолодження професійної злочинності свідчить про підвищення її суспільної небезпечності.

У складі професійних злочинних угруповань і кланів переважають чоловіки. Жінки проявляють себе в основному в таких формах кримінального професіоналізму, як шахрайство, наркобізнес, надання кримінальних послуг (придбання і збут викраденого, надання інформації для виконавців злочинних посягань тощо).

Раніше професійні злочинці найчастіше вчиняли конкретні злочини поодиноці, покладаючись на свої сили і вміння. Професіонали «нової хвилі» віддають перевагу діям у складі групи з чітким розподілом ролей. У таких групах зустрічаються особи, які мають військову, спортивну, економічну освіту. Вони іноді безпосередньо вчиняють злочини, а трапляється — виступають у ролі консультантів, додають у ті чи інші методи і способи вчинення злочинів певної новизни. Наприклад, деякі з грабіжників і розбійників служили свого часу в спецпідрозділах силових відомств; зустрічаються шахраї, які працювали в державній фінансово-банківській системі.

5) значну кількість серед злочинців-професіоналів складають ті, хто в момент вчинення злочину не працювали і не навчалися. Таких засуджених в Україні за період з 1986 по 2008 р. збільшилося в шість разів. Зокрема, за даними вибірових досліджень, серед злодіїв, які вчинили квартирні крадіжки, на час притягнення до кримінальної відповідальності не працювало 40%. Частка кишенькових злодіїв, які тривалий час не працювали, — 60%; карточних шахраїв — 70%.

Особи, які стали на шлях злочинного промислу, відмовляються від загальноприйнятих позитивних соціальних норм і набувають нових, властивих для певної антисоціальної групи. Саме ними вони керуються в задоволенні природної психологічної потреби в міжособистісному спілкуванні. У зв'язку з цим становлять певний інтерес морально-психологічні особливості професійних злочинців. Вони віддають перевагу злочинній діяльності перед будь-якою іншою; ділять учасників міжособистісного спілкування на «своїх» і «чужих»; проявляють відчуження і ворожість до оточуючих осіб з правомірною поведінкою; демонструють постійну готовність до створення або використання сприятливої ситуації для вчинення чергового злочину; проявляють постійну турботу про підтримання і підвищення злочинної «форми» як гарантії успіху в своєму промислі і безпеки; поважають відданість кримінальній общині і вірність своїм «товаришам»; беззаперечно додержуються традицій і норм кримінальної субкультури.

12.2. Причини та умови професійної злочинності

Професійна злочинність, природно, детермінується на загальносоціальному рівні, як і вся злочинність у цілому, криміногенними факторами — економічними, соціальними, організаційно-управлінськими, політичними та ін.

До економічних факторів належать такі явища і процеси: скорочення обсягів виробництва в країні, його технічна відсталість; існування в непомірних обсягах (до 60%) тіньової економіки; залучення до неї тією чи іншою мірою значних верств населення через позабанківський обіг готівки та вуличну торгівлю, а також інші прояви «хворої» економіки і нестабільної кредитно-фінансової системи.

Криміногенні соціальні фактори — це зниження рівня матеріального забезпечення більшості населення; зменшення можливостей для достатньо легального заробітку; поширеність корупції, соціально-майнові контрасти

(йдеться про стрімку поляризацію населення за рівнем прибутків); поширення випадків, коли високий життєвий рівень досягається шляхом порушення законів та інших нормативних актів. У зв'язку з останньою тезою не можна не відмітити, що завдяки вільному ринку, активній зовнішньоторговельній діяльності, вільному обміну інформацією між Україною та іншими країнами в державі набули поширення стандарти життя і споживання, що існують у багатих країнах Європи та Америки. Всі вони стали життєвою метою деяких українців, особливо молоді. Але її досягнення легальним шляхом стає все більш проблематичним і досить часто задовольняється злочинними способами.

Низка негативних явищ є криміногенними факторами організаційно-управлінського характеру: порушення правил охорони державного майна; дезорганізація сфери господарської та банківської діяльності; недоліки в організаційній роботі податкової і митної служб; помилки при призначенні службовців на адміністративні посади і керівні посади в господарських структурах тощо.

Через дію зазначених факторів у країні загострюється криміногенна ситуація взагалі і збільшується професійна злочинність зокрема.

Причинами ж вчинення конкретних злочинів кримінальними професіоналами необхідно вважати ті певні негативні обставини, притаманні нашій дійсності, під впливом яких у свідомості винних виникають глибокі та стійкі антисупільні погляди, звички, які породжують у них високий ступінь готовності займатися злочинним промислом. Слід назвати, принаймні, декілька таких обставин, що найбільш чітко виділяються.

1) наявність у структурі суспільної свідомості (в свідомості суспільства) таких елементів, як користолюбство, егоїзм, паразитична психологія, прагнення обдурити іншого, поживитися за чужий рахунок. Зазначене лежить в основі майнових злочинів, які становлять ядро професійної злочинності;

2) живучість злочинних традицій і звичаїв, що виникли сотні років тому, передаються із покоління в покоління і в оновлених формах існують й зараз (злодійські закони, блатний жаргон);

3) перевантаження нашого суспільства великою кількістю неформальних соціальних груп, для яких характерні негативні норми поведінки і життєдіяльності. У такому середовищі культивуються злочинна романтика та ідея начебто можливості уникнути кримінальної відповідальності. Уражаються цим переважно неповнолітні та особи молодого віку, в очах яких все це має істотне значення для самоствердження особистості;

4) поява в останній час великої кількості бездоглядних і безпритульних дітей; їх спосіб життя відкриває їм шлях до злочинного світу;

5) недоліки виховної роботи, покладеної на такі соціальні інститути, як сім'я, школа, заклади культури, спортивні організації тощо. Майже не використовуються з метою виховання можливості літератури, кіно, телебачення, засобів масової інформації. На жаль, тут іноді мають місце факти, коли офіційні інститути виховання населення замість користі завдають шкоди;

6) криміналізація діяльності приватного бізнесу.

У цій сфері починають відігравати значну роль обман, шахрайство, недобросовісна конкуренція, ухилення від сплати різноманітних податків і зборів. Подібні правила засвоює багато хто з власників приватних і комунальних підприємств; іноді вони користуються послугами кримінальних структур.

Існуванню професійної злочинності сприяють й деякі *специфічні* умови. Вони, на відміну від причин, самі по собі безпосередньо не можуть породжувати злочин, однак як супутник його причин, впливаючи певним чином на них, забезпечують їх відповідний розвиток, необхідний для виникнення наслідку — злочину:

1) недостатня практична підготовленість працівників карного розшуку не забезпечує належної роботи з подолання злочинного професіоналізму. Свого часу в складі органів внутрішніх справ існували спеціалізовані опера-

тивно-розшукові підрозділи, які займалися виявленням професійних злочинців і затриманням їх з доказами. Співробітниками цих підрозділів були досвідчені працівники-розшуковці, котрі володіли оперативним мистецтвом, яке за своєю сутністю близьке до будь-якого іншого виду мистецтва. В свій час ці підрозділи під різними приводами (відсутність вищої юридичної освіти, досягнення п'ятдесятирічного віку, безперервні кампанії з реформування системи внутрішніх справ) скасовані. В результаті цього порушена наступність у передачі досвіду боротьби з професійною злочинністю, втрачені особисті картки на кримінальних професіоналів тощо. Разом з досвідченими кадрами пішли в минуле знання кримінального середовища, багато апробованих форм і методів боротьби з ним;

2) слід відмітити велику плинність кадрів у підрозділах органів внутрішніх справ. Наприклад, середній стаж роботи в апараті карного розшуку не перевищує 2,5 - 3 років, що вкрай негативно відображається на діловій кваліфікації працівників;

3) недостатній рівень роботи правоохоронних органів також є наслідком невпинного скорочення коштів, передбачених бюджетом країни на їх утримання. Про це свідчить співвідношення передбачених коштів МВС до розрахункової потреби. Вони становлять лише близько половини від потреби в них;

4) стан справ різко погіршується і через проникнення в правоохоронну систему корупції, що істотно підриває стабільність і послідовність її законної діяльності, порушує основу конспірації в оперативній роботі. Безпідставно припиняються кримінальні справи; під приводом неможливості тривалого зберігання знищуються справи засуджених, у тому числі й запеклих професіоналів, що полегшує їм приховувати сліди свого кримінального минулого;

5) недоліки в діяльності адміністрації місць позбавлення волі з проведення індивідуально-виховної роботи з засудженими, ізоляції кримінальних авторитетів («паханів»), роз'єднання злочинців-рецидивістів, припинення

спроб з їх боку встановлювати «свої порядки» в бригадах і загонах та залучати до лав кримінальних угруповань інших засуджених з числа молоді, передавати їм злочинні знання, вміння та традиції. Не можна заперечувати, що пенітенціарні установи впродовж багатьох років були «університетами» кримінального професіоналізму. Не в усіх сучасних кримінально-виконавчих установах вдалося покінчити з такими нездоровими явищами;

6) як уже зазначалося, офіційна кримінально-правова статистика не містить необхідних відомостей про професійну злочинність, відсутня й розгорнута інформаційно-аналітична база, яка дозволяє стежити за кримінальними професіоналами. Вони розчиняються в загальній масі злочинного елемента, що ускладнює їх виявлення, вивчення, а також своєчасну профілактику їх незаконної суспільно небезпечної діяльності;

7) серед умов, що полегшують кримінальний промисел, слід назвати і прорахунки в чинному кримінальному законодавстві. В законі спеціально не передбачено посилення кримінальної відповідальності за злочини, вчинені кримінальними професіоналами. При призначенні покарання не завжди враховуються фактична спеціалізація і систематичність їх злочинної діяльності. Практично виходить так, що настає однакова відповідальність, наприклад, і за одну квартирну крадіжку, і за двадцять, якщо в них відсутня колишня судимість. При подібному підході, безумовно, не спрацьовує ні загальна, ні спеціальна превенція покарання щодо цієї категорії злочинців.

12.3. Заходи профілактики професійної злочинності

Досліджуючи проблему запобігання професійної злочинності, слід виділити насамперед заходи боротьби з кримінальним професіоналізмом. У цьому розділі розглянемо діяльність правоохоронних органів по запобіганню професійної злочинності на трьох основних рівнях: 1) управлінському; 2) організаційному; 3) організаційно-тактичному.

Управлінські заходи насамперед включають економіко-правові, метою яких є нейтралізація протиправного збагачення професійних злочинців, оскільки основою їхнього існування є відповідна матеріальна база, яка, з одного боку включає значні кошти самих кримінальних елементів, а з іншого боку — можливості її постійного поповнення¹. На сучасному етапі дуже важливо створити надійний економіко-правовий захист, що виключає чи усуває будь-які спроби зазіхання на державну чи приватну власність. Складність завдання полягає у запобіганні злочинів, вчинених з використанням ЕОМ і комп'ютерної техніки. Звідси очевидно, що заходи економіко-правового характеру потребують дослідження багатьох сфер економіки з урахуванням умов їхньої перебудови і наукового прогнозування можливих причин і умов вчинення злочинів у сфері економіки, нейтралізація яких є першим і, мабуть, основним фактором запобігання професійної злочинності. На наш погляд, до економіко-правових заходів запобігання професійної злочинності варто також віднести централізовану діяльність правоохоронних і фінансових органів по виявленню і вилученню накопичених злочинцями великих коштів, що становлять загальні злочинські та часткові каси.

В числі **організаційних заходів** запобігання професійної злочинності корисно було б:

а) розробити регіональні спеціальні плани боротьби з професійною і організованою злочинністю;

б) на базі оперативно-розшукових підрозділів органів внутрішніх справ створити службу індивідуального пошуку для боротьби з професійними злочинцями у громадських місцях і місцях зосередження кримінальних елементів.

Ідеологічний напрямок у профілактиці професійної злочинності включає роботу з розвінчання кримінальних традицій, підризу авторитету лідерів кримінального середовища, а також формування у громадян певного відно-

¹ Разанкин В С Воры в законе и преступные кланы. — М., 1995. — С. 25.

шення до антигромадської субкультури з метою ослаблення механізму її впливу на неповнолітніх. Важливе значення при цьому надається планомірному використанню засобів масової інформації.

Слід зупинитися на **організаційно-тактичних** заходах щодо запобігання професійної злочинності, оскільки про це менше згадують в юридичній літературі. Можливо цьому сприяло те, що протягом тривалого часу профілактика злочинів, вчинених професійними злочинцями, частіше ототожнювалася з кримінальним покаранням. Дехто і досі дивиться на лаву підсудних як на ефективний засіб стримування девіантної поведінки. Звичайно, випадки добровільного відмовлення професійних злочинців від звичного їм заняття не часті. Це не може свідчити про неприйнятність профілактичних заходів, а швидше навпаки — про вкрай низьку якість їхнього застосування. Звідси випливає, що суспільство, яке прагне до правової держави, гуманізації кримінальної політики, має направити свої зусилля на реальну профілактику злочинності, створивши для цього надійну правову базу. На наш погляд, профілактика не тільки гуманніше покарання, але й дешевше економічно.

Організації профілактичної роботи має передувати оцінка стану професійної злочинності та особливості переростання її в організовані форми. На це можуть вказувати наступні обставини:

а) збільшення розбійних нападів, грабежів і крадіжок, вчинених із проникненням у житло громадян; вимагань, шахрайств при купівлі-продажу автомашин, розміну грошей, ігорних шахрайств та інших видів професіоналізованих злочинів;

б) використання злочинцями при вчиненні злочинів міліцейського форменого одягу, спеціально виготовлених чи пристосованих знарядь злочину (автоматична зброя, радіостанція, вибухові чи отруйні речовини);

в) наявність даних про те, що потерпілими є особи, які живуть на нетрудові доходи;

г) виявлення фактів зрощування кримінально-злочинських елементів з окремими працівниками правоохоронних чи інших органів;

д) дані про проведення на території сходок кримінальних елементів, кримінальних розборок, розділ сфер впливу між злочинними групами;

е) інформація з виправно-трудових установ про надходження в установу з "волі" через нелегальні канали продуктів харчування, наркотичних речовин, грошей зі злочинських фондів для "підігріву" лідерів, які знаходяться в місцях позбавлення волі¹

Якщо говорити про технічні заходи запобігання, то при аналізі, наприклад, поширеності кишенькових крадіжок можна встановити, що вони тісно пов'язані з незадовільною роботою транспорту на певних маршрутах руху, скупченістю громадян у магазинах, відсутністю оперативних груп міліції в найбільш криміногенних місцях. Діяльність професійних квартирних злодіїв значно полегшується не лише слабкою укріпленістю дверей, примітивними конструкціями замків і невеликою поширеністю кодових замикаючих пристроїв у під'їздах, але й віктимологічними умовами (четверта частина таких крадіжок відбувається з використанням умов, які створюються самими мешканцями). Причому в різних містах ці обставини мають свої особливості, їх не усунення — перша ступінь до запобігання діяльності професійних злочинців. Органи внутрішніх справ мають проводити рейди спецоперацій. Власне кажучи це цільові заходи щодо виявлення і вилучення з громадських місць певних категорій осіб, які вчиняють злочини. Як правило, в результаті блокування районів області чи міста затримується значна кількість бродяг, "гастролерів", осіб, що вчиняють крадіжки й шахрайство, збувальників наркотиків тощо.

Заходи індивідуальної профілактики, на відміну від загальної, спрямовані безпосередньо на особу професійних злочинців й обставини, що формують їх антигромадську позицію. Індивідуально-виховний вплив на особу правопорушника пов'язаний з запобіганням протиправної поведінки осіб, які ще не мають міцної антигромадської установки. І це цілком зрозуміло. Інша

справа — злочинець—професіонал, який вже пройшов іспит кримінальним покаранням. Однак і тут заперечувати можливість вживання педагогічних заходів, мабуть, не можна. Говорячи про запобігання злочинів з боку професіоналів, варто враховувати неминучість примусових заходів, тому що багато осіб не піддаються вихованню і, власне кажучи, не виправні. Вони навіть самі цього не заперечують. Ось чому так важливо поряд з індивідуальною профілактикою вживати комплексні заходи для припинення злочинної діяльності на стадіях підготовки чи замаху на злочини.

Кримінально-правовій боротьбі з професійною злочинністю сприяло б:

1) удосконалення інституту сукупності злочинів з метою індивідуалізації покарання і правильної кваліфікації діянь. Необхідно закріпити в законі реальну й ідеальну сукупність злочинів. При реальній сукупності доцільно надати судам право призначення покарання шляхом рівного чи часткового складання покарань у межах, встановлених для даного виду покарання;

2) для посилення відповідальності осіб, які вчиняють повторні злочини, не утворюючи реальної сукупності, ввести в ряд статей Кримінального кодексу кваліфікуючу ознаку — «вчинення злочинів у вигляді промислу»;

3) з метою об'єктивної оцінки вчиненого, особи злочинця і індивідуалізації покарання, варто було б у переліку обтяжуючих обставин передбачити спеціалізацію особи на вчиненні певних злочинів;

4) удосконалення ряд норм кримінально-виконавчого законодавства, зокрема:

а) заборонити переведення з однієї колонії в іншу “злочинців у законі”, інших професійних злочинців. Створити для цієї категорії засуджених спеціальні колонії;

б) створити централізований облік професійних злочинців за їх спрямованістю.

Загалом, посилення боротьби з професійною злочинністю потребує розробки таких заходів, які б дозволили зробити економічно не вигідними вчинення злочинів. Сприятиме цьому і удосконалення кримінально-

процесуального і цивільного законодавства, яке регулює питання відшкодування шкоди, спричиненої злочинною діяльністю.

12.4. Роль ОВС у профілактиці професійної злочинності

Розкриваючи суть даного питання, необхідно також приділити значної уваги органам внутрішніх справ, що беруть неабияку участь у запобіганні даному виду злочинності.

Правоохоронні органи, здійснюючи запобігання професійної злочинності, діють в межах своєї компетенції. Особливо це стосується до органів внутрішніх справ. Вони зосереджують свої зусилля на виявленні, нейтралізації, усунення причин та умов злочинних посягань, а головним чином - на виявленні осіб, що замислюють зазначені діяння, що готують їх, на запобігання і припинення злочину. Остання певною мірою є сферою оперативно-розшукової профілактики. Окреслені положення слід розглядати в єдиній системі запобігання злочинності.

Основою цієї системи є організація, оскільки вона відіграє найважливішу роль в діяльності з запобігання професійної злочинності.

Система запобігання професійної злочинності (як і інших видів злочинності) для активного впливу повинна бути відповідним чином забезпечена. Вона повинна відповідати певним умовам: правове регулювання, матеріально-технічне та кадрове забезпечення, інформаційне забезпечення, наукове забезпечення, забезпечення взаємодії всіх суб'єктів попереджувальної діяльності і тому подібне.

Слід зауважити, що запобігання професійної злочинності лише тоді ефективне і дає необхідний результат, коли воно закріплене законодавчо, і відповідна діяльність базується на міцній організаційної та науковій основі.

Загальновідомо, що будь-яка організаторська діяльність спрямована на створення оптимальних умов для здійснення тих чи інших видів робіт. Вирішальною ланкою будь якої діяльності є організаційні заходи. Це стосуєть-

ся всіх сфер діяльності, в тому числі і тієї, до якої відносяться органи внутрішніх справ. Діяльність органів внутрішніх справ щодо запобігання професійної злочинності включає в себе наступні організаційні елементи: інформаційне забезпечення; кримінологічне прогнозування; кримінологічне планування; координація, взаємодія і контроль; матеріально-технічне і кадрове забезпечення.

Ці елементи не вичерпують в повному обсязі структуру організаційної роботи органів внутрішніх справ щодо запобігання діяльності професійних злочинців. Але в своїй сукупності вони складають основу побудови і здійснення діяльності органів щодо запобігання даних злочинів.

Відомо, що інформаційне забезпечення є необхідною умовою для успішної діяльності будь-якого роду. Воно являє собою цілеспрямовану діяльність по збору, переробки, зберігання та створенню умов для використання інформації, необхідної для ефективного функціонування профілактичної системи. Головне призначення інформаційного забезпечення полягає в тому, щоб з найбільшою вірогідністю і повнотою відображати об'єкт попереджувального впливу і що відбуваються в ньому зміни. Це також передбачає необхідність отримання інформації і про самого суб'єкта запобігання, включаючи ступінь його організованості і координуванні роботи його ланок; наявності необхідних сил та засобів; розробку наукових рекомендацій і оволодіння ними. Таке інформаційне забезпечення необхідне і для запобігання окремих видів злочинності, в тому числі і професійної.

Кримінологічна інформація, крім вимог необхідності і достатності, повноти та достовірності, повинна також задовольняти вимогам сучасності, доступності та безперервності. Безпосереднє практичне значення має також сукупність найбільш зручних тактичних засобів та організаційних форм для кожної системи інформації, що відповідають науковій організації праці та прикладного призначенням системи.

Кримінологічна інформація, що використовується в діяльності органів внутрішніх справ щодо запобігання професійної злочинності несе певний

зміст. Говорячи про професійну злочинність необхідно мати на увазі, що найбільш значущою для ефективного її запобігання є наступна інформація:

- Про попередню протиправну і злочинну поведінку професійного злочинця;
- Про причини і умови, що сприяють вчиненню таких злочинів;
- Про соціально-демографічної, морально-психологічної та кримінально-правової характеристики професійного злочинця;
- Про оточення зазначеної категорії осіб і виконуваних ними соціальних ролях;
- Про джерела можливого надання позитивного впливу з метою переорієнтації антигромадської спрямованості професійного злочинця.

Збір інформації не є самоціллю для органів внутрішніх справ, провідних роботу з запобігання професійної злочинності. Інформація про професійні злочинців повинна бути орієнтована на конкретну й дієву профілактичну діяльність. Отримані відомості підлягають глибокому вивченню та аналізу.

Вчені вважають, що важливим елементом запобігання злочинів є планування попереджувальної діяльності. Воно застосовується на всіх рівнях організації роботи органів внутрішніх справ. Головним завданням кримінологічного планування є координація зусиль відповідних державних органів, а також громадських організацій для досягнення цілей боротьби з злочинністю щодо того чи іншого конкретного періоду. Завдяки плануванню, забезпечується раціональна послідовність у вирішенні практичної боротьби зі злочинністю, гармонійний розвиток всіх органів і служб, провідних цю боротьбу.

Необхідно констатувати, що в планах найбільш яскраво проглядається тісний взаємозв'язок усіх елементів організаційної основи щодо запобігання злочинів. У них присутній і збір інформації, і розстановка сил і засобів, і забезпечення взаємодії та контролю. Тут повинні бути відображені особливості, пов'язані зі специфікою професійної злочинності, мотивацією діянь та особливостями професійних злочинців.

Загальновідомо, що істотне значення в діяльності органів внутрішніх справ щодо запобігання професійної злочинності має і прогнозування. Досліджуючи професійну злочинність, слід звернути особливу увагу на прогнозування тенденцій здійснення професійними злочинцями злочинів, і на передбачення індивідуального злочинної поведінки.

Базою для вирішення таких завдань є певні закономірності злочинності як соціального явища; статистичні угруповання ментальності особистості; визначення ступеня криміногенності тієї чи іншої категорії осіб. Глибоке і всебічне вивчення особистості професійного злочинця, механізму його злочинної поведінки, а також аналіз деяких інших факторів, дозволяє передбачити можливу поведінку таких осіб у майбутньому.

Виконання органами внутрішніх справ завдань з запобігання професійної злочинності залежить від чіткого визначення функцій, прав і обов'язків кожного підрозділу і служби, а також від узгодженості їх дій. Необхідна координація та взаємодія в роботі органів внутрішніх справ щодо запобігання розглянутого виду злочинності та контроль за її здійсненням.

Слід враховувати, що під координацією мається на увазі узгодженість дій підрозділів і служб органів внутрішніх справ у боротьбі в правопорушеннями (мається на увазі внутрішня координація). Необхідна й зовнішня координація. У цьому випадку органи внутрішніх справ погодять свої дії з іншими державними органами і громадськими організаціями, провідними попереджувальну діяльність.

Для успішної організації запобігання професійної злочинності велике значення має правильно налагоджене взаємодія, а найголовніше - чітке правове регулювання всіх видів і форм розглянутого запобігання.

Взаємодія в системі заходів боротьби з професійною злочинністю має бути, перш за все, направлено на таке запобігання, яке тісно пов'язане із запобіганням і припиненням цих злочинів, їх розкриттям та забезпеченням невідворотності покарання. Це є комплексним завданням запобігання вказаних діянь. Вона пов'язана з внутрішньою взаємодією і здійснюється в рамках од-

ного відомства. Безумовно, важливе значення має і зовнішня взаємодія, коли в єдину правоохоронну систему входять прокуратура і суди, органи юстиції та внутрішніх справ і так далі. Але навіть у рамках одного відомства важко вести роботу з запобігання професійної злочинності без об'єднання зусиль всіх зацікавлених служб і підрозділів. Аналіз практичної роботи показує, що необхідна узгодженість при збереженні самостійності цих служб і підрозділів, потрібен обмін інформацією. Необхідно підкреслити важливість координації діяльності всіх взаємодіючих служб та підрозділів органів внутрішніх справ.

Взаємодія підрозділів та служб органів внутрішніх справ щодо запобігання професійної злочинності здійснюється в самих різних формах і видах: повсякчасне планування, обмін інформацією, створення груп співробітників органів внутрішніх справ з різних служб для вирішення якої-небудь конкретного завдання, і багато іншого.

Зрозуміло, що відповідальне керівництво діяльністю з запобігання розглянутих злочинів і відповідальність виконавців також повинні включатися в систему організації роботи. Ця область діяльності повинна регулюватися нормами права.

Розглядаючи проблеми запобігання професійної злочинності, пов'язані з матеріально-технічним і кадровим забезпеченням органів внутрішніх справ, слід звернути особливу увагу на необхідність оснащення зазначеної діяльності зв'язком і технікою на високому рівні, а також наявністю серйозної професійної підготовки співробітників органів внутрішніх справ, що займаються питаннями профілактики та запобігання злочинності, стабільність їх складу.

Співробітникам правоохоронних органів особливо необхідно володіти спеціальними знаннями. Ведучи спеціальну роботу з запобігання злочинів, необхідно мати саме спеціальну підготовку. Але ж всі злочини різні, як і особи, їх вчиняють. У кожному випадку потрібні особливо спеціальні конк-

ретні знання. Це ж, звичайно, стосується і організації запобігання професійної злочинності.

Підводячи підсумок вищесказаного, хочеться відзначити, що важливим елементом організації запобігання професійної злочинності є контроль за даного роду діяльністю, який можна вважати однією з форм керівництва. Він нерідко сприяє виявленню недоліків у профілактичній діяльності.

Питання для самоконтролю:

1. *Які основні ознаки професійної злочинності?*
2. *Назвіть основні види професійної злочинної діяльності?*
3. *Що є обставинами, які сприяють формуванню злочинного професіоналізму?*
4. *Які характеристики особи професійного злочинця є визначальними?*
5. *Що є схожим і що відрізняє особу професійного злочинця, рецидивіста і учасника організованого угруповання?*
6. *Розкрийте особливості загальної та індивідуальної профілактики професійної злочинності.*

РОЗДІЛ 13. ПРОФІЛАКТИКА ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

13.1. Рівень, структура, динаміка організованої злочинності

13.2. Причини та умови організованої злочинності

13.3. Заходи профілактики організованої злочинності

13.4. Роль ОВС у профілактиці організованої злочинності

13.1. Поняття, стан і тенденції організованої злочинності

Організована злочинність мабуть є найбільш складним, багатогранним та небезпечним явищем, яке посягає, перш за все, на політичну, економічну, соціальну, правову та моральну сфери суспільства. Варто відзначити, що в залежності від різного роду злочинів організована злочинність має неоднакову розповсюдженість у різних країнах. Вона виникла не випадково, оскільки тісно пов'язана з особливими соціально-економічними і навіть історичними чинниками.

Вперше спроба дати визначення організованої злочинності була здійснена американськими соціологами. У 1971 р. відомий публіцист Уолтер Ліппман у статті «Злочинний світ: наш таємний прислужник» писав, що на відміну від звичайної злочинності, яка носить повністю грабіжний характер, організована злочинність пов'язана з наданням певних послуг або товарів.

У Радянському Союзі організовану злочинність визнали тільки у 1988 р., коли були опубліковані дані наукового дослідження, що проводилося у ВНДІ МВС СРСР з 1982 р. за темою «Совершенствование деятельности аппаратов уголовного розыска в борьбе с организованными и преступными группами»¹.

До цього часу був зібраний значний емпіричний матеріал (досліджено більше тисячі оперативних розробок та кримінальних справ про організовану злочинність, опитані засуджені та експерти), який був опублікований у 1985 р. у вигляді аналітичної довідки. У цій довідці вперше у офіційних до-

¹ Криминология / [Гуров А.И. и др.]; науч.редакторы – Н. Ф. Кузнецова, В.В. Лунеев.-М.: Волтерс Клувер, 2005.- С.394.

кументах згадувався термін «організована злочинність» та давалося його тлумачення.

У 1989 р. на II З'їзді народних депутатів СРСР була прийнята постанова «Об усилении борьбы с организованной преступностью», якою офіційно було визнано існування даної проблеми в країні на той час. Нажаль, на сьогодні вона не зникла, а навпаки продовжує ускладнюватися та загострюватися.

Визначення організованої злочинності в наукових, навчальних і нормативних джерелах дається по-різному.

У Рамковій Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти організованої злочинності від 21 липня 1997 року (ст.1) під організованою злочинністю розуміють «групову діяльність трьох або більше осіб, яка характеризується ієрархічними зв'язками або особистими відносинами, які дають змогу їх ватажкам витягати прибуток або контролювати території і ринки, внутрішні та зовнішні, за допомогою насильства, залякування або корупції як для продовження злочинної діяльності, так і для проникнення у легальну економіку, зокрема шляхом:

- незаконного обігу наркотичних або психотропних речовин і «відмивання» грошей, як вони визначені у Конвенції Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин 1988 року;

- торгівлі людьми, як вона визначена у Конвенції про боротьбу з торгівлею людьми та з експлуатацією проституції третіми особами 1949 року;

- підробки грошових знаків, як вона визначена у Міжнародній конвенції по боротьбі з підробкою грошових знаків 1929 року;

- незаконної торгівлі предметами культури або їх крадіжок, як вони визначені у Конвенції ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону та попередження незаконного ввозу, вивозу та передачі права власності на культурні цінності 1970 року, і Конвенції Міжнародного інституту уніфікації

приватного права про повернення викрадених або ж незаконно вивезених предметів культури 1995 року;

- викрадення ядерного матеріалу, неправильного поводження з ним або погрози неправильного поводження з ним з метою завдання шкоди населенню, як вони визначені у Конвенції з фізичного захисту ядерного матеріалу 1980 року;

- терористичних актів;

- незаконної торгівлі зброєю або вибуховими речовинами, або вибуховими пристроями або їх викрадення;

- незаконної торгівлі автотранспортними засобами або їх викрадення;

- підкупу посадових осіб державних органів».

Відповідно до Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», організована злочинність – це сукупність злочинів, що вчиняються у зв’язку зі створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань¹.

У чинному Кримінальному кодексі України (2001 р.) визначено лише особливі організаційні форми вчинення злочинів, віднесено до ознак кваліфікації функціональні (координаційні, організаційні, забезпечувальні) дії стосовно діяльності злочинних угруповань, а змістові ознаки вчинюваних ними злочинів, крім деяких, що вчиняються злочинною організацією не розкриваються. Тому у суспільній свідомості та серед фахівців на сьогодні панує думка про те, що певна частина злочинності називається організованою через те, що злочини, які до неї віднесені, вчиняються організованими угрупованнями, які мають певні організаційні відмінності².

Організована група, відповідно до ст. 28 КК України, - внутрішньо стійке об’єднання декількох осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об’єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів,

¹ Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30 червня 1993 року (із змінами та доповненнями від 09.02.2006 р. №3421-ІУ).

² Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. – К.: Вид. Дім «Ін Юре».-712 с.-С.273-274.

об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи. *Ознаками організованої групи є:*

- наявність декількох осіб (три і більше);
- попередня їх зорганізованість у спільне об'єднання для готування або вчинення двох чи більше злочинів або вчинення тільки одного злочину, який потребує довготривалої підготовки;
- стійкість такого об'єднання;
- об'єднаність злочинів єдиним планом з розподілом функцій учасників групи спрямованих на досягнення цього плану.

Діяльність учасників організованої групи може характеризуватися як розподілом ролей, так і співвиконавством або ж поєднанням цих форм співучасті.

Злочинна організація – це внутрішньо і зовнішньо стійке ієрархічне об'єднання декількох осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп¹.

Ознаками злочинної організації є:

- стійкість;
 - ієрархічність;
 - об'єднання декількох осіб (п'ять і більше);
 - попередня зорганізованість його членів або структурних частин для спільної діяльності;
 - спеціальна мета діяльності:
- а) безпосереднє вчинення ними тяжких або особливо тяжких злочинів;

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника.-К.: Атіка, 2008 (зі змінами та доповненнями. Стаття 28 із змінами, внесеними згідно із Законом N 270-VI (270-17) від 15.04.2008

- б) керівництво чи координація злочинної діяльності інших осіб;
- в) забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп.

Таким чином поняття «злочинна група» та «злочинна організація» не є тотожними.

У кримінологічній науці формулюється **визначення організований злочинності** як вітчизняними так і зарубіжними теоретиками та практиками. Так, під нею розуміють: «системно пов'язану сукупність злочинів, учинених учасниками стійких, ієрархізованих, планомірно діючих злочинних структур (груп, співтовариств, асоціацій), діяльність яких прямо або опосередковано взаємно підтримується та узгоджується, будучи спрямованою на отримання максимального прибутку зі злочинного бізнесу на певній території або у певній сфері, що є під її контролем»¹; «це багатозначний різномірний та складно структурований феномен суспільного життя, який виник та розвивається в результаті прагнення (активності) частини членів суспільства змінити у кримінальний спосіб його цивілізовану, перш за все, правову упорядкованість, і в інтересах власного збагачення та отримання на цій основі фактичної влади»². Крім того, організовану злочинність визначають як функціонування стійких керованих об'єднань злочинців, які займаються вчиненням злочинів як своєрідним бізнесом та створюють систему свого захисту від соціального контролю за допомогою корупції³.

Незважаючи на деяку відмінність зазначених визначень, їх зміст містить, все ж таки, декілька спільних рис даного виду злочинності, які не спростовуються і не оспорюються ні теоретиками, ні практиками. Серед них виділяються наступні **ознаки**:

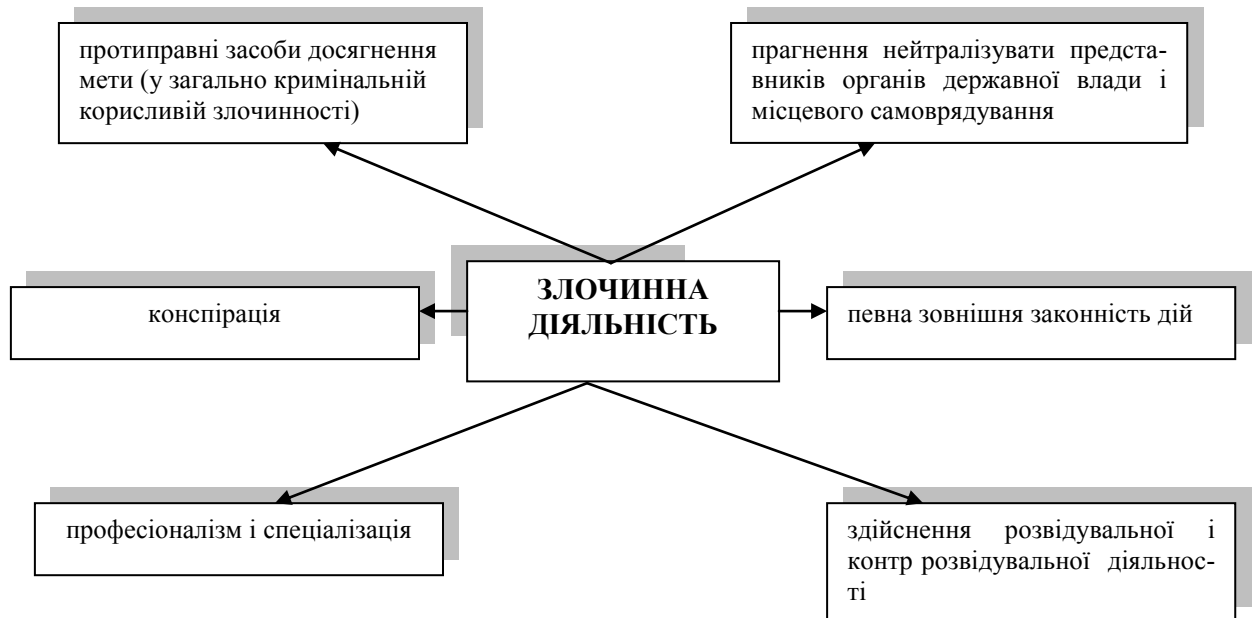
- а) ієрархічність;
- б) розподіл ролей і функцій;

¹ Кримінологія: Навч. посіб. / О.М. Джужа, В.В. Василевич, Ю.Ф. Іванов, П.М. Опанасенко, В.Г. Пшеничний, В.Г. Сюравич; За заг. ред. О.М. Джужа. – К.: Прецедент.-К., 2006.-С.113

² Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. – К.: Вид. Дім «Ін Юре».-712 с.-С.305

³ Кримінологія / [Гуров А.И. и др.]; науч.редакторы – Н. Ф. Кузнецова, В.В. Лунеев.-М.: Волтерс Клувер, 2005.-С.394

- в) наявність «нормативних розпоряджень»;
- г) самофінансування;
- д) систематичну цілеспрямовану діяльність. Злочинну діяльність¹ також характеризують:

Однією із основних *ознак* організованої злочинності є:

- *ієрархічність*, що означає упорядкованість злочинної організації з точки зору співвідношення лідерства і підлеглості. Типовою (але не універсальною) можна визнати таку ієрархію:

Кожному учаснику злочинної організації відведені певні ролі та функції, конкретне коло обов'язків. Так, **лідер** – це член злочинної групи, за яким

¹ Карпов Н.С. Злочинна діяльність: Монографія.-К.: вид-во Семенко Сергія, 2004.-С.20

вона визнає право приймати рішення у важливих для неї ситуаціях¹. Здійснює організаційне, управлінське, ідеологічне керівництво. Не бере безпосередньої участі у вчиненні будь-яких конкретних злочинів, формально залишаючись при цьому за межами кримінального переслідування. Його основні *функції*:

- керівництво діяльністю групи в цілому;
- встановлення нових сфер реалізації злочинних інтересів;
- розробка заходів, спрямованих на розширення зон впливу;
- корегування стратегії і тактики діяльності організованого злочинного угруповання в залежності від змін соціально-економічної ситуації;
- запровадження й удосконалення нормативно-ціннісної системи функціонування угруповання;
- контроль за діяльністю груп безпеки та забезпечення й управління ними.

Наступна ланка – це **оточення лідера**, яке, в свою чергу поділяється на групу «забезпечення» та групу «безпеки». У *групу забезпечення* входять особи, які безпосередньо не беруть участі у конкретних злочинах. Їх *функції*:

- реалізація рішень елітарної групи;
- контроль за діяльністю виконавців;
- вирішення різного роду суперечливих (конфліктних) ситуацій між злочинними групами, окремими злочинцями (тобто виконання своєрідних арбітражних функцій);
- забезпечення стійкого внутрішнього зв'язку у самому злочинному угрупованні, а також контактів з іншими формуваннями;
- охорона представників елітарної групи;
- забезпечення заходів, спрямованих на поліпшення діяльності виконавців;

¹ Джужа О.М., Моїсєєв Є.М., Третьякова Т.А. Стислий словник кримінологічних термінів: Навчальний посібник / Під заг. ред. Джужа О.М.-К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2000.-С.27.

- виявлення та втягнення в систему представників інших злочинних груп, злочинців-професіоналів та осіб, які мають незаконні джерела збагачення;

- пропаганда і поширення злочинної ідеології;
- легалізація цінностей, здобутих злочинним шляхом;
- матеріальна і моральна підтримка членів угруповання та їх сімей.

Групу безпеки складають особи, які займаються організацією розвідувальної і контррозвідувальної діяльності, а також виявленням осіб (юристів, журналістів, лікарів, працівників органів державної влади та місцевого самоврядування), корисних організованому угрупованню. Їх *функції*:

- виконання певних дій (усунення перешкод), що в цілому, забезпечують найбільшу ефективність діяльності організованого злочинного угруповання;
- забезпечення високого соціального статусу осіб, які належать до елітарної групи;
- створення умов (корупція, залякування), що перешкоджають організації протидії із злочинним угрупованням;
- компрометування або нейтралізація співробітників контролюючих, правоохоронних органів, які ведуть боротьбу з організованою злочинністю;
- вжиття заходів щодо звільнення членів угруповання від кримінальної відповідальності або пом'якшення покарання;
- консультації з правових питань та підготовка власних юристів;
- навчання членів угруповання формам та методам діяльності органів внутрішніх справ;
- забезпечення їх документами прикриття.

Таким чином, можна зробити висновок, що група безпеки якраз і складається з корумпованих посадових осіб державних, управлінських та правоохоронних органів.

І, нарешті, **виконавці** – окремі професійні злочинці, а також інші особи, які мають дохід від своєї злочинної діяльності (квартирні, кишенькові злодії, шахраї тощо).

Досить характерною ознакою організованої злочинності є *наявність «нормативних розпоряджень»*. Так, вона охоплює сферу як дозволеної (наприклад, можливість використання засобів «злочинської каси» («общак»)), так і належної (певні правила і манери) поведінки. Сучасний «злочинський закон» характеризується великою гнучкістю. «Нормативні розпорядження» регламентують правила поведінки. Так, наприклад, «злодій у законі» не може вступати у контакт з особами, які мають найнижчий соціальний статус у місцях позбавлення волі («ображеними» і «опущеними»), бути безпосереднім учасником якого-небудь конфлікту тощо. Порушення розпоряджень тягне за собою обов'язкове, а також, по можливості, негайне виконання санкцій, аж до позбавлення титулу і вбивства.

Відносно *самофінансування*, то злочинна організація володіє певним матеріальним фондом («общаком»), який включає часто значні суми – від кількох сотень тисяч до мільйонів гривень. Його основне призначення – фінансування злочинної діяльності. «Общак» використовується також для надання матеріальної допомоги особам, засудженим за вчинення злочинів, і членам їх сімей. Безплатної видачі певних грошових сум членам злочинної організації за їх вимогою, задоволення особистих потреб осіб, які розпоряджаються матеріальним фондом. Грошові суми по частинах розміщені між особами, які відповідають за збереженість «общака», тобто довіреними особами злочинного середовища, які мають добру репутацію.

Доходи злочинних організацій нерідко поповнюються за рахунок отримання платні за охорону нелегальних мільйонерів, членів їх сімей, майна, взяття під контроль протиправної діяльності представників бізнесу та їх грошових вкладів у тіньову економіку, викрадення транспортних засобів, предметів антикваріату, виконання певних протиправних замовлень (перевезення грошей, супроводження вантажів тощо).

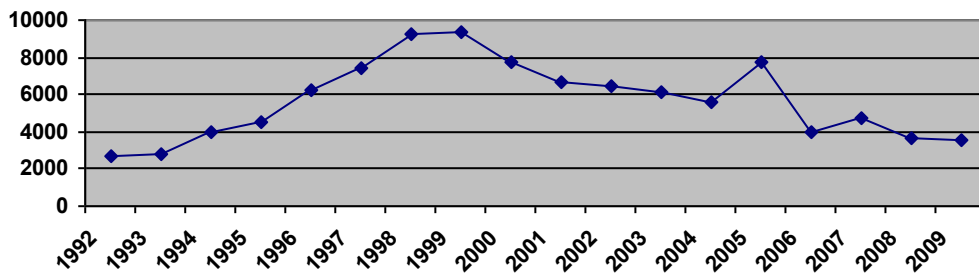
Наступною ознакою організованої злочинності є – *систематична цілеспрямована діяльність*, тобто система (три і більше) діянь вчинених у вигляді промислу (порно – і наркобізнес, работоргівля, торгівля зброєю, контрабанда тощо) на досягнення мети та отримання злочинних прибутків з використанням методів конспірації. Члени організованої злочинної групи зобов'язані дотримуватися правил конспірації, щоб не привертати до себе уваги правоохоронних органів, мати постійне місце роботи, не зловживати спиртними напоями і зовнішньо вести законослухняний спосіб життя. Законспірованість групи забезпечується детальною підготовкою до вчинення злочинів, з аналізом географії та топографії місця злочину, з конкретизацією дій співучасників, відпрацювання алібі та правил поведінки під час слідства у випадках арешту будь-кого з них.

З цією метою детально вивчається власна злочинна діяльність, визначається досвід інших злочинних груп. Меті конспірації відповідає і спеціалізація деяких злочинних груп, діяльність яких спрямована на вчинення злочинів стосовно осіб, які створюють тіньові схеми (фінансові піраміди) отримання прибутків. Ці злочини пов'язані з вимаганням грошей під загрозою насильства. При цьому діапазон засобів дуже широкий: від погрози і залякування, до взяття заручників, від биття, до витончених психічних і фізичних катувань, убивств, шантажу тощо.

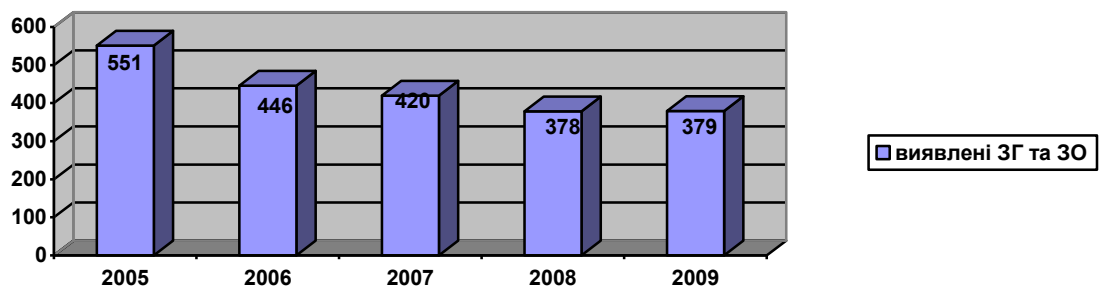
Характерною особливістю злочинних організацій є їх високе технічне оснащення. Вони використовують сучасні види транспорту, зброї, зв'язку, навігації тощо.

Що стосується стану організованої злочинності, то як свідчить практика роботи правоохоронних органів в Україні у період з 1992 по 2009 роки організованими групами та злочинними організаціями було вчинено 102527 злочинів¹.

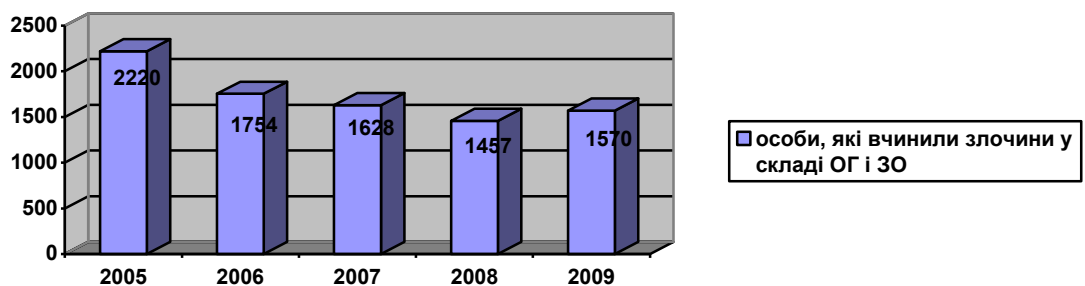
¹ Дані Державного департаменту інформаційних технологій МВС України за 1992-2009 роки.

Разом із тим, можна спостерігати тенденцію щодо зниження рівня організованої злочинності. Так, якщо у 2005 році було виявлено – 551 злочинна група та злочинна організація, то у 2006 році – 446; у 2007 році – 420; у 2008 році – 378; у 2009 році – 379 злочинних груп.

Статистичні відомості щодо кількості осіб, які вчинили злочини у складі організованих груп та злочинних організацій також свідчать про її зменшення, а саме виявлено: у 2005 році – 2220; у 2006 році – 1754; у 2007 році – 1628; у 2008 році – 1457, у 2009 році – 1570 осіб.

Серед злочинів, зареєстрованих ОВС України, найбільша питома вага припадає на злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речо-

вин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення – 21,0% та крадіжки – 14,4%.

Організована злочинність, як і злочинність в цілому, поширена на території країни нерівномірно. Найбільш враженими є: Донецька та Дніпропетровська області, які характеризуються найбільшими значеннями всіх трьох показників, які майже в три рази перевищують середньо українські. На ці дві східні області припадає в середньому від 17 до 19% всіх проявів організованої злочинності в Україні.

Понад 34% всіх проявів організованої злочинності щорічно реєструється в наступних регіонах: Луганська, Харківська, Запорізька, Полтавська і Одеська області, Автономна Республіка Крим, м. Київ. Зазначені регіони складають групу з високими значеннями даних показників, що перевищують середні показники по Україні.

Аналізуючи 13 областей Заходу та Центру, а саме: Хмельницька, Закарпатська, Житомирська, Івано-Франківська, Львівська, Черкаська, Сумська, Київська, Тернопільська, Миколаївська, Вінницька, Кіровоградська, Херсон-

ська області, протягом 2009 року показники організованої злочинності були менше середніх по Україні, загалом близько – 40%.

Найменш враженими областями є: Чернігівська, Волинська, Рівненська і Чернівецька. На їх території реєструється 7-8% проявів організованої злочинності.

Виходячи з цих даних, можна констатувати, що організована злочинність наявна у всіх регіонах України. Це свідчить або про загальне поширення даного явища в країні, або про нечітке розуміння організованої злочинності, змішування її зі звичайною груповою злочинністю, розповсюдженою в тій чи іншій мірі у всіх областях України.

Характеристика особи учасника організованої групи. У цілому учасників організованих груп характеризує молодий вік: понад 70% їх було у віці від 19 до 30 років. Переважна частина організаторів злочинних груп (крім «зłodіїв у законі») не була раніше судимою. Кожний четвертий мав вищу освіту. Вони характеризувалися як поважні, підприємливі люди, які мали організаторські здібності й відповідні матеріальні можливості.

Звертає на себе й така обставина, властива взагалі типу особи «організованого злочинця»: маскуванню способу життя і поведінки під законослухняного громадянина.

Найбільша питома вага позитивних характеристик шахраїв (100 % - за місцем роботи і 79,3% - за місцем проживання), злодійських груп (до 80%). Особи, які вчиняють злочини в економічній сфері, ведуть мало примітний, у кримінальному розумінні, спосіб життя і зовні мають вигляд задоволених життям законослухняних громадян.

Що стосується лідерів злочинних організацій, то їм властиві: жорстокість, авторитарність, готовність йти на все заради досягнення мети, організаторські здібності, уміння підкорити собі інших, упевненість у власній перевазі (позиції), мотивація панування, нездатність до співпереживання та толерантності, ставлення до людей як до знаряддя для досягнення мети.

Особливістю рядових учасників організованих злочинних структур є доведена до автоматизму слухняність вказівкам керівника.

Особам, які є охоронцями, бойовиками тощо властиві рішучість, швидкість реакції, професійне використання зброї і прийомів бойової підготовки, агресивність, готовність до розв'язання конфліктів шляхом насильства або залякування, готовність без вагань застосувати жорстокі методи впливу на жертву.

13.2. Причини та умови організованої злочинності

Як ми вже зазначали, організована злочинність утворює значну небезпеку для суспільства, особливо коли воно знаходиться у стані реформування та розбудови державно-правової системи. Саме така сприятлива для організованої злочинності ситуація містить у собі загрозу її проникнення практично у сфері суспільних відносин. Необхідно виділити наступні детермінанти організованої злочинності:

Об'єктивні:

- наявність корумпованих зв'язків організованої злочинності з представниками різних органів влади, що суттєво шкодить державним інтересам та іміджу України на міжнародному рівні;
- недооцінка суспільної небезпеки організованої злочинності та її наслідків часто створює видимість благополуччя у боротьбі зі злочинністю та не дозволяє приймати правильні управлінські рішення;
- вигідне геополітичне положення України сприяє формуванню каналів для наркотрафіків, торгівців зброєю, людьми;
- поява світових ринків збуту як законної, так і незаконної продукції;
- зростання майнового розшарування населення України, результатом якого є суперечності зростання грошових доходів населення країни та їх товарного забезпечення, виникнення та збільшення дефіциту грошових коштів на все більш широкий спектр товарів та послуг, а також відмінності в оплаті

однієї й тієї ж самої праці, що виконується працівником комерційного та державного сектору виробництва. Таким чином суспільство можна умовно поділити на дві полярні групи – одні матеріально забезпечені значно краще, інші – помітно гірше. Наявність таких груп, насамперед пояснюється, по-перше, з особливостями доходів і значно менше з витратами; по-друге, - з порушенням принципів справедливості в економіці.

Краща матеріальна забезпеченість окремих осіб пояснюється, в першу чергу тим, що вони за місцем роботи мають доступ до матеріальних цінностей. Зосередження значних матеріальних коштів у невеликої частини населення вкрай небезпечно, оскільки це суперечить принципам справедливості, підриває значимість трудової діяльності та її суспільної оцінки, дає можливість окремій частині населення демонструвати такий рівень життя, що не був досягнутий законним шляхом, дозволяє в першочерговому порядку отримувати доступ до ряду благ на основі підкупу відповідних осіб, підриває престиж закону, довіру до держави, створює соціальну напруженість;

- погіршення криміногенної ситуації в умовах кризових явищ в економіці, політиці, соціальній і правовій сферах суспільства;

- зростаюча активність представників «тіньової економіки»;

- трансформація в людських стосунках та правосвідомості більшої частини населення, коли в результаті переоцінки цінностей в моральній сфері егоїзм, вседозволеність, безвідповідальність стають нормою життя, а кримінально-правова заборона стає дедалі все меншим дієвим та стримуючим фактором на шляху вчинення злочинів.

Суб'єктивні:

- відсутність дієвої законодавчої основи боротьби з організованою злочинністю, а як наслідок – криміногенна ситуація в державі змінюється значно швидше, ніж чинне законодавство;

- відставання форм та методів роботи правоохоронних органів від якісних змін злочинності загалом і організованої, зокрема;

- зниження ролі профілактично-запобіжних заходів, в тому числі із використанням оперативно-розшукової профілактики;
- організаційно-тактичні прорахунки в сфері організації та здійснення боротьби як з організованою злочинністю, так і злочинністю взагалі;
- систематична ротація керівників та заміна оперативного складу і, як результат, - втрата професіоналізму та позитивного досвіду в організації оперативної роботи.

Особливої уваги варто приділити недолікам стратегії і тактиці боротьби зі злочинністю. По-перше, недооцінювалась і практично не реалізовувалася послідовно така сторона боротьби зі злочинністю, як її загальна організація, а саме: аналіз ситуації, визначення напрямів головних «ударів», програмно-цільове планування, ресурсне забезпечення.

По-друге, до цього часу не розроблено чіткого правового документу, який би був спрямований на боротьбу з організованою професійною злочинністю, оскільки кримінологічні ситуація змінюється дуже швидко.

По-третє, правильний тезис про запобігання, як головний напрям боротьби зі злочинністю іноді розуміють так, що запобігання можуть замінити правоохоронні заходи. Між тим, тут є принципова відмінність, адже запобігання та правоохоронна діяльність – це не взаємовиключні, а взаємодоповнюючі види діяльності.

По-четверте, запобігання злочинів найчастіше зводилося до загальних бесід, перестережень тощо, без грамотного пояснення причин та умов їх вчинення, відповідного впливу на фактори, що сприяють вчиненню тих чи інших злочинів.

Заклики до посилення боротьби зі злочинністю, зокрема, з її організованими формами, не підкріплюються в організаційно-ресурсному відношенні, і пов'язані, насамперед із:

- недооцінкою проблеми організованої злочинності. Вона виражається, в першу чергу, в слабкому знанні, отриманні достатньої інформації практич-

ними працівниками на місцях загальної картини, що відображає процеси консолідації, кооперування, професіоналізації кримінального середовища;

- недостатньо активним та цілеспрямованим пошуком осіб;

- можливим об'єднанням учасників організованих груп, у тому числі й в місцях позбавлення волі;

- недоліками у контролі за діяльністю особо небезпечних лідерів у місцях позбавлення волі;

- прорахунками *у роботі по развенчанню діяльності особливо небезпечних лідерів злочинної спільки, як на волі, так і у місцях виконання покарання.*

Причинами й умовами, що сприяють існуванню організованої злочинності є:

- безкарна життєдіяльність осіб, що мають значні грошові кошти за рахунок паразитування. Вони, як правило, формулюють психологію надособистості «ми люди особливої категорії, маємо право и повинні жити тільки таким чином», організують відносно широку пропаганду своїх переконань;

- виникнення підпільної незаконної власності. У представників тіньової економіки зосереджуються гігантські грошові кошти. Іноді постає питання: куди ж діваються ці величезні гроші? Як свідчать дослідження, вони розподіляються по чотирьох головним каналам. Перший і другий канали – створення умов для функціонування тіньової економіки (сировина, фондодержачі, товарознавці, грузчики; захист від небажаного втручання ревізорів, податкової та митної служби тощо); третій канал – (надспоживання) сверхпотребление; четвертий – перетворення грошей в коштовності;

- створення організованою злочинністю умов для забезпечення своєї діяльності та безпеки.

В свою чергу, організована злочинність веде роботу проти правоохоронних органів у наступних напрямках:

- умисна дискредитація та послаблення позицій правоохоронних органів;

- слідування за заходами, що проводяться правоохоронними органами у боротьбі зі злочинністю;
- намагання втягнути у злочинні махінації окремих співробітників правоохоронних органів.

13.3. Заходи профілактики організованої злочинності

Запобігання злочинності, в цілому, і організованої, зокрема, в кримінологічній теорії і практиці розглядається к особливий вид соціальної діяльності щодо недопущення вчинення злочинів шляхом виявлення, усунення та нейтралізації причин, які їх породжують та умов, які їм сприяють.

Як цілісна інтегративна система протидії злочинності, яка об'єднує зусилля різних соціальних інститутів суспільства, запобігання організованій злочинності має здійснюватися як на загальносоціальному так і спеціально-кримінологічному рівнях.

Загальносоціальні заходи запобігання мають стати основою (підґрунтям) ефективної та рішучої протидії організованій злочинності:

- необхідно, насамперед, рішуче відсікати джерел надприбутків від кримінальних структур, політики, і навпаки. Це стосується фінансово-кредитної системи, нафтопродуктів, енергоносіїв, кольорових металів, алкогольних напоїв та тютюнових виробів тощо. Для цього слід: створити спеціальну державну комісію для аналізу та вироблення комплексу економічних заходів на базі сучасного законодавства; створити міцну та прозору податкову систему; прийняти спеціалізований пакет законів, який спрямований на заміну правових норм, що сприяють діяльності організованих злочинних угруповань, нейтралізацію їх злочинних можливостей у тому числі на боротьбу з «відмиванням» злочинних доходів;
- виявляти і перекривати канали збуту зброї, наркотиків, алкогольної продукції, незаконних угод з приводу придбання антикваріату, коштовностей, стратегічної сировини;

- реформувати національну систему бухгалтерського звіту з метою її спрощення та уніфікації;
- підвищити соціальних захист працівників правоохоронних органів, оскільки існуючі недоліки організації останнього завжди призводять до їх корумпованості;
- локалізувати вплив лідерів кримінального середовища;
- усунути або обмежити криміногенні фактори шляхом формування у членів суспільства моральної позиції, орієнтованої на загальнолюдські цінності: нетерпимість до злочинів та інших правопорушень; підвищення загальної, побутової, правової культури людей;
- встановити контроль за діяльністю засобів масової інформації, що фактично пропагують, всупереч міжнародно-правовим зобов'язанням України, злочинний спосіб життя, можливості протиправного збагачення, норми спілкування в злочинному середовищі;
- встановити міждержавне співробітництво на інформаційно-методичному рівні та під час проведення спільних операцій за угодами з Інтерполом та Європолом.

На рівні *спеціально-кримінологічних* заходів необхідно:

- створити систему противаг підприємництву, які захищають суспільство від зловживань, у виді певних процедур прийняття найважливіших господарських рішень, недотримання яких робить рішення недійсним;
- наділити необхідними повноваженнями органи управління і контролю, що покликані стежити за відповідністю діяльності суб'єктів підприємництва цілям і завданням, визначеним законом і установчими документами підприємств, установ і організацій;
- поліпшити професійну підготовку кадрів органів господарського і фінансового контролю, спеціалізованого контролю за дотриманням цін, якості продукції, яка випускається;
- поліпшити матеріально-технічне забезпечення спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю;

- створити належні умови для функціонування громадських формувань з охорони громадського порядку;
- максимально використовувати можливості міжнародного співробітництва у справах боротьби з транснаціональною організованою злочинністю;
- заборонити в законодавчому порядку займатися певними видами господарської діяльності недержавним підприємствам, організаціям.

Серйозність проблем протидії організованим злочинності не повинна призвести до появи «особливих» кримінальних процесів, до послаблення кримінально-процесуальних гарантій. Складною на сьогодні є проблема захисту співробітників правоохоронних органів, провокація, компрометація, втягнення у злочинну діяльність – далеко не весь перелік засобів, що застосовується злочинцями для блокування дій правоохоронних органів. До того ж, багато співробітників цих органів повинні працювати в умовах підвищеного професійного ризику.

У зв'язку з цим, необхідно як можна скоріше розробити рекомендації та пропозиції щодо правової та соціальної захищеності співробітників правоохоронних органів.

Ефективність заходів спеціально-кримінологічного запобігання організованим злочинності багато у чому залежить від повноти реалізації основних положень: Указу Президента України «Про Концепцію подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності» N 742 від 11 вересня 2006 року; виконання та дотримання Законів України: «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30 червня 1993 року, «Про боротьбу з корупцією» від 5 жовтня 1995 року із змінами та доповненнями від 01.12.2006 р. №424-У, «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про міліцію», «Про Службу безпеки України», «Про прокуратуру» тощо.

Реальна оцінка ситуації свідчить про те, що організована злочинність вразила багато сторін соціального життя. Без ефективних заходів з нею подальше удосконалення суспільних відносин неможливо. І, тому в Україні

необхідно створити національну програму боротьби з організованою злочинністю.

13.4. Роль ОВС у профілактиці організованої злочинності

Розглядаючи даний підрозділ, необхідно зауважити, що органи внутрішніх справ посідають неабияке місце серед суб'єктів профілактики злочинності, зокрема, організованої. У їхній профільній діяльності по боротьбі зі злочинністю у відповідному напрямку одне з основних місць має посідати запобігання злочинам спеціально-кримінологічними засобами, передусім групового і індивідуального спрямування. Слід зазначити, що тривалий період основний обсяг службового часу витрачається на виявлення та розкриття злочинів, а на їх запобігання не вистачає часу, через що рівень злочинності (а не статистичні показники про неї) фактично не знижуються.

У діяльності органів внутрішніх справ України щодо запобігання злочинності мають використовуватися різні форми і засоби, зокрема:

- виявлення та усунення причин і умов злочинності, окремих її видів та окремих злочинів;
- аналіз кримінологічної ситуації;
- участь у складанні комплексних планів запобігання (профілактики) правопорушенням, передбачення у них та подальше вжиття відповідних заходів;
- заходи загальної профілактики, перевірки на об'єктах обслуговування дотримання умов та правил, що перешкоджають вчиненню злочинів, у тому числі стосовно зберігання зброї, вибухових речовин, усунення можливості їх використання зі злочинною метою;
- контроль за дотриманням правил торгівлі та вживання алкогольних напоїв, незаконним обігом наркотиків;
- спеціальні запобіжні операції («заслон», «зброя», «трал», «нелегал» та ін);

- слідча профілактика у конкретних кримінальних справах та шляхом аналізу причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів, реагування на них згідно зі ст. ст. 23, 23¹ КПК України;

- багатогранна індивідуальна профілактика¹.

Відповідно до Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30 червня 1993 року (ст. 9 «Спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю органів внутрішніх справ України») спеціальними підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю органів внутрішніх справ України є Головне управління по боротьбі з організованою злочинністю (ГУБОЗ) Міністерства внутрішніх справ України, управління по боротьбі з організованою злочинністю в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, які підпорядковуються відповідно Міністру внутрішніх справ України та начальнику Головного управління по боротьбі з організованою злочинністю. Начальники спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі підпорядковуються також начальникам головних управлінь (управлінь) у відповідних регіонах і за посадою є їх першими заступниками.

Відділи і відділення по боротьбі з організованою злочинністю у містах (крім Севастополя) створюються у разі необхідності і підпорядковуються управлінням по боротьбі з організованою злочинністю в Автономній Республіці Крим, областях та місті Києві.

Створення і ліквідація відділів і відділень по боротьбі з організованою злочинністю в містах затверджується рішенням Кабінету Міністрів України за поданням Міністра внутрішніх справ України, погодженим з Комітетом Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією.

¹ Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн.-К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007.-С.353-354.

До **структури** спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю належать інформаційно-аналітичні, оперативно-розшукові, оперативно-технічні, слідчі підрозділи, підрозділи фінансового, кадрового забезпечення, швидкого реагування, внутрішньої безпеки та інші служби, необхідні для забезпечення їх діяльності.

Права спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю органів внутрішніх справ визначаються Законом України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» (ст. 12 «Права спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю органів внутрішніх справ, Служби безпеки України та їх співробітників») та відповідно до Законів України: «Про міліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність» тощо.

При здійсненні заходів боротьби з організованою злочинністю спеціальним підрозділам по боротьбі з організованою злочинністю органів внутрішніх справ надаються наступні *повноваження*:

а) заводити оперативно-розшукові справи. Постанова про заведення справи затверджується начальником спеціального підрозділу;

б) на письмову вимогу керівників відповідних спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю одержувати від банків, а також кредитних, митних, фінансових та інших установ, підприємств, організацій (незалежно від форм власності) інформацію і документи про операції, рахунки, вклади, внутрішні та зовнішні економічні угоди фізичних і юридичних осіб. Отримання від банків інформації, яка містить банківську таємницю, здійснюється у порядку та обсязі, встановлених Законом України «Про банки і банківську діяльність». Документи та інформація повинні бути подані негайно, а якщо це неможливо - не пізніше як протягом 10 діб;

в) залучати до проведення перевірок, ревізій та експертиз кваліфікованих спеціалістів установ, організацій контрольних і фінансових органів;

г) одержувати інформацію з автоматизованих інформаційних і довідкових систем та банків даних, створюваних Верховним Судом України, Генеральною прокуратурою України, Антимонопольним комітетом України, Фондом державного майна України, міністерствами, відомствами, іншими державними органами України;

д) в разі одержання фактичних даних про організовану злочинну діяльність для їх перевірки витребувати та одержувати від державних органів, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій (незалежно від форм власності) інформацію і документи. Витребувані документи та інформація повинні бути подані негайно або не пізніше як протягом 10 діб.

За матеріалами оперативно-розшукової діяльності та кримінальних справ спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю мають право подавати до суду заяви про скасування реєстрації і припинення діяльності суб'єктів підприємництва, а також за наявності підстав, передбачених Законом, подавати до суду позови про визнання недійсними угод у порядку, встановленому законодавством України.

При здійсненні боротьби з організованою злочинністю співробітники спеціальних підрозділів органів внутрішніх справ мають право:

а) за письмовим розпорядженням керівника відповідного спеціального підрозділу входити за службовими посвідченнями на територію, у приміщення, склади та сховища підприємств, організацій і установ (крім іноземних, дипломатичних представництв), незалежно від їх відомчої належності та форм власності, у пункти пропуску через державний кордон України та митниці, а також у виробничі приміщення громадян, які займаються підприємницькою діяльністю;

б) за постановою та з санкції відповідного прокурора по нагляду за виконанням законів спеціальними підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю, а у невідкладних випадках - з наступним повідомленням прокурора протягом доби в разі загрози знищення, приховування або втрати предметів чи документів, які можуть бути використані у розкритті та

розслідуванні злочинної діяльності, на строк до 10 діб опечатувати архіви, каси, приміщення (за винятком жилих) чи інші сховища, брати їх під

охорону, накладати арешт на грошові кошти та інші цінності фізичних та юридичних осіб, вилучати предмети і документи із складанням відповідного акта. Копії акта вручаються громадянину чи представнику підприємства, установи, організації.

Оперативні управління, відділи та відділення спеціальних підрозділів мають повноваження органу дізнання. Спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю можуть порушувати і розслідувати, передавати через відповідного прокурора по нагляду за виконанням законів спеціальними підрозділами за підслідністю в інші органи внутрішніх справ кримінальні справи про виявлені ними злочини, у такому ж порядку витребувати і приймати від них до свого провадження кримінальні справи про злочини, вчинені організованими злочинними угрупованнями. Питання вирішення спорів про підслідність зазначених кримінальних справ регулюються цим Законом і Кримінально-процесуальним кодексом України.

Перейдемо тепер до розгляду заходів щодо забезпечення боротьби з організованою злочинністю:

- використання негласних співробітників (ст. 13 Закону):

При здійсненні боротьби з організованою злочинністю спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю органів внутрішніх справ мають право, якщо інших заходів для розкриття організованої злочинності та притягнення винних до відповідальності недостатньо, використовувати штатних і нештатних негласних співробітників, які вводяться під легендою прикриття в організовані злочинні угруповання.

Введення негласного співробітника в організовані злочинні угруповання здійснюється за наявності відомостей про організовану злочинну діяльність та на підставі письмового доручення.

Для виконання доручення негласний співробітник вправі під легендою прикриття вступати в трудові, цивільно-правові та інші відносини. Шкода або збитки, завдані діями негласного співробітника під час виконання доручення, відшкодовуються за рахунок державного бюджету. Негласний співробітник не несе відповідальності за завдані ним шкоду або збитки, якщо його дії були необхідними для виконання доручення.

Питання діяльності негласних співробітників, соціальні та інші гарантії для них регулюються Положенням про негласного співробітника спеціального підрозділу по боротьбі з організованою злочинністю, яке затверджується Кабінетом Міністрів України.

- використання учасників організованих злочинних угруповань у боротьбі з організованою злочинністю (ст. 14 Закону):

Для здійснення заходів боротьби з організованою злочинністю спеціальні підрозділи органів внутрішніх справ мають право залучати до співробітництва учасників організованих злочинних угруповань на підставі письмового доручення та відповідно до нормативних актів Міністерства внутрішніх справ.

Учасник організованого злочинного угруповання може бути частково або повністю звільнений від кримінальної відповідальності та покарання, якщо він у процесі оперативно-розшукової діяльності, попереднього розслідування чи судового розгляду справ сприяє викриттю організованих злочинних угруповань та вчинених ними злочинів, притягненню винних до відповідальності, відшкодуванню шкоди фізичним та юридичним особам і державі.

- використання спеціальних технічних засобів у боротьбі з організованою злочинністю (ст. 15 Закону).

У боротьбі з організованою злочинністю спеціальним підрозділам органів внутрішніх справ надається право за попередньою санкцією прокурора додатково використовувати спеціальні технічні засоби у випадках:

а) контролю, фіксації і документування розмов та інших дій осіб за наявності підстав вважати їх причетними до організованої злочинної діяльності;

б) фіксації та документування факту телефонної розмови між громадянами, надсилання листа або телеграфного повідомлення, без порушення таємниці змісту телефонної розмови, листа або телеграфного повідомлення;

в) забезпечення особистої безпеки і безпеки житла, майна співробітників спеціальних підрозділів органів внутрішніх справ, учасників кримінального судочинства, їх близьких родичів, за їх згодою, в разі загрози заподіяння їм шкоди у зв'язку з їх участю в боротьбі з організованою злочинністю.

В інших випадках спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю органів внутрішніх справ застосовують технічні засоби в порядку, що визначається Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Фактичні дані, одержані та зафіксовані співробітниками спеціальних підрозділів із застосуванням технічних засобів, можуть бути використані як докази в судочинстві.

Не можна залишити поза увагою також і взаємодію спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю та іншими державними органами, це питання регулюється ст. 16 Закону («Взаємодія органів прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки України у питаннях боротьби з організованою злочинністю») та ст. 17 (Взаємодія спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю з іншими державними органами).

З метою забезпечення взаємодії органів прокуратури, внутрішніх справ і Служби безпеки України у штатних розписах центральних апаратів зазначених органів передбачаються посади осіб, до функціональних обов'язків яких входить здійснення взаємодії у питаннях боротьби з організованою злочинністю.

В Автономній Республіці Крим, областях і містах, у відповідних органах прокуратури, внутрішніх справ і Служби безпеки України функції щодо забезпечення взаємодії покладаються на прокурорів, які здійснюють нагляд за виконанням законів спеціальними підрозділами органів внутрішніх справ та Служби безпеки України по боротьбі з організованою злочинністю, на керівників спеціальних підрозділів та відповідальних працівників територіальних органів прокуратури, внутрішніх справ та Служби безпеки України.

Обмін оперативною інформацією між спеціальними підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю органів внутрішніх справ і Служби безпеки України щодо спільних заходів здійснюється за письмовим розпорядженням керівників відповідних спеціальних підрозділів.

Умови і порядок обміну інформацією між спеціальними підрозділами органів внутрішніх справ і Служби безпеки України регулюються спільними нормативними актами Міністерства внутрішніх справ і Центрального управління Служби безпеки України.

Передача оперативної інформації спеціальними підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю територіальним та іншим органам внутрішніх справ і Служби безпеки України допускається тільки за згодою і за письмовим розпорядженням керівника відповідного спеціального підрозділу.

Територіальні та інші органи внутрішніх справ і Служби безпеки України (у межах відомств) зобов'язані передавати відповідним спеціальним підрозділам оперативну інформацію, документи та інші матеріали, пов'язані з організованою злочинністю, а також кримінальні справи відповідного прокурора на письмову вимогу спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю.

Керівники територіальних та інших органів внутрішніх справ, Служби безпеки України забезпечують взаємодію із спеціальними підрозділами

по боротьбі з організованою злочинністю і сприяють виконанню поставлених перед спеціальними підрозділами завдань.

У сфері боротьби з організованою злочинністю Головне управління по боротьбі з організованою злочинністю Міністерства внутрішніх справ України і Головне управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України взаємодіють з Національним банком України, Міністерством фінансів України, Міністерством зовнішніх економічних зв'язків України, Державним митним комітетом України, Фондом державного майна України, Антимонопольним комітетом України, спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у справах охорони державного кордону України та іншими міністерствами і відомствами.

Для забезпечення взаємодії за рахунок штатної чисельності Головного управління по боротьбі з організованою злочинністю Міністерства внутрішніх справ і Головного управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України або в межах встановленої чисельності апарату міністерств і відомств за поданням керівників Головного управління Міністерства внутрішніх справ і Головного управління Служби безпеки України можуть вводитися посади помічників керівників відповідних міністерств і відомств з питань взаємодії в боротьбі з організованою злочинністю.

Зазначені посади комплектуються, як правило, з числа співробітників органів внутрішніх справ і Служби безпеки України, які мають досвід відповідної роботи. Призначення на посаду і звільнення з неї проводиться керівниками зазначених міністерств і відомств за погодженням з керівниками Головного управління по боротьбі з організованою злочинністю Міністерства внутрішніх справ і Головного управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте зміст категорії «організована злочинність» в кримінологічному та правовому аспектах.
2. Назвіть основні кримінологічні ознаки організованої злочинності.
3. Як співвідносяться категорії «організована злочинність», «організована група», «злочинна організація» ?
4. З'ясуйте особливості сучасного стану та тенденцій організованої злочинності в Україні.
5. Розкрийте зміст кримінологічної характеристики особи учасника організованої групи та злочинної організації.
6. В чому сутність та зміст причин і умов організованої злочинності в умовах сучасного соціально-економічного розвитку країни?
7. Назвіть основні напрями профілактики організованої злочинності в Україні та за рубежом.
8. Які напрями спеціально-кримінологічної профілактики організованої злочинності є найбільш перспективними?
9. Розкрийте сутність та зміст заходів індивідуальної профілактики організованої злочинності.
10. Визначте місце та роль спеціальних підрозділів ОВС та громадськості у профілактиці організованої злочинності.

РОЗДІЛ 14. ПРОФІЛАКТИКА ЕКОНОМІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Коваленко В.В., Користін О.Є., Чернявський С.С.

14.1. Сутність, стан і тенденції економічної злочинності

14.2. Причини та умови економічної злочинності.

14.3. Заходи профілактики економічної злочинності.

14.4. Діяльність правоохоронних органів щодо профілактики економічної злочинності.

14.1. Сутність, стан і тенденції економічної злочинності

Загальноприйнятого кримінально-правового і кримінологічного визначення економічної злочинності на сьогодні не існує, незважаючи на широке використання цього терміну в науковому обігу. Вчені мають різні думки з цього приводу і наводять власні тлумачення цієї категорії.

Певна частина західних і вітчизняних кримінологів вважають, що поняття “економічна злочинність” зовсім не піддається чіткому визначенню (Х. Едельхорн, К. Свері, Ж. Коссон). Інші впевнені, що розробка загальної дефініції можлива і необхідна для організації кримінологічних, соціологічних та кримінально-правових досліджень, для вжиття правових і організаційних заходів боротьби з нею (Д. Ді Джено, Е. Ветре).

Одними з перших досліджень економічної злочинності були роботи американського кримінолога Едвіна Сазерленда, який у своєму зверненні до Американського соціологічного товариства у 1939 р. вперше використав термін "білокомірцева злочинність". Відповідно його визначення, мова йшла про злочини, які вчинюються шановними людьми високого соціального статусу і в перебігу їх службової діяльності. Вчений вперше здійснив системне дослідження злочинності корпорацій. Створена ним кримінологічна концепція вчинила значний ідейний вплив на розуміння цієї актуальної проблеми. У його концепції увага була акцентована на ту нову обставину, що суб'єктами найбільш небезпечних економічних злочинів є особи, що займають висо-

кий соціальний стан у сфері бізнесу, і вчиняють злочини в процесі професійної діяльності в інтересах юридичних осіб і власних інтересах¹.

Детальне тлумачення економічної злочинності дає також німецький професор Ганс Йоахим Шнайдер. Він пише, що господарська (економічна) злочинність спрямована як проти підприємств (зловживання довірою, саботаж, виробництво неякісних товарів), так і проти споживачів та працівників підприємств (порушення правил охорони праці). Крім того, економічні злочини вчиняються підприємствами проти конкурентів (порушення правил конкурентної боротьби, промислове шпигунство), окремими підприємствами проти держави (одержання субсидій обманним шляхом) чи декількома підприємствами спільно проти економічної системи (відмовлення дотримувати правила конкуренції), а також проти суспільства в цілому (забруднення повітря і води). Для господарської злочинності в ринковому суспільстві характерне використання вільної конкуренції для нелегальних маніпуляцій з метою випередження своїх суперників у створенні передумов для одержання майнової вигоди. Ці заборонені і майже невловимі махінації можуть мати на меті обмеження і навіть повне припинення вільної конкуренції².

У сучасній науці є два основні підходи до визначення поняття «економічна злочинність». Представники першого підходу пропонують розглядати цю категорію як сукупність певних злочинів, а представники другого – як соціально-економічне явище.

Деякі вчені розглядають економічну злочинність, як певні протиправні діяння та під цією категорією розуміють усі види злочинів, які зазіхають на економіку, права, свободи, потреби учасників економічних відносин, що порушують нормальне функціонування економічного механізму, спричиняють цим соціальним цінностям і благам шкоду³. Найбільш поширені визначення поняття економічної злочинності наведені в Таблиці 1.

¹ Sutherland, E.H. 1983. White-Collar Crime: The Uncut Version, with an introduction by Ceis and Coff Reprint. New Haven, CT: Yale University Press.

² Шнайдер Ганс Йоахим. Криминология. – М., 1994.

³ Медведев А. М. Экономические преступления: понятие и система // Советское государство и право. – 1992. – № 1. – С. 81.

Таблиця 1

Автор	Визначення
Долгова А.	складна сукупність декількох десятків складів злочинів, передбачених кримінальним законом, до яких відносяться: розкрадання, незаконні угоди з валютними цінностями, виготовлення чи збут фальшивих грошей чи цінних паперів, укриття доходів від оподаткування, обман споживачів, укриття коштів в іноземній валюті, незаконне підприємництво у торгівлі, контрабанда, випуск, продаж товарів, що не відповідають вимогам безпеки та інші злочини ¹
Попович В.	сукупність економічних злочинів, вчинених у сфері цивільного обігу речей, прав, дій за певний період часу з протиправним використанням легітимних технологічно-облікових операцій, фінансово-господарських і цивільно-правових інструментів, організаційно-регулятивних та контрольно-управлінських прав і повноважень
Рогов І.	сукупність передбачених кримінальним законом кримінологічно-однорідних, суспільно небезпечних діянь, що посягають на економічну систему держави і вчиняються особами, котрі виконують економічні, господарські функції на підприємствах, організаціях або у відносинах між громадянами
Яковлев А.	такі випадки навмисного заподіяння шкоди державному або суспільному майну, економічним інтересам народного господарства і окремих громадян, коли подібні діяння пов'язані або з конкретним положенням злочинця в сфері народного господарства, з характером економічних відносин, учасником яких він є, або з його соціальною роллю, соціальною позицією і ситуацією, які характерні для функціонування окремих елементів господарського механізму ²
Даньшин І.	умисні корисливі злочини проти економічних відносин власності; умисні корисливі господарсько-економічні злочини; злочини посадових осіб, пов'язані із заподіянням істотної шкоди економічній діяльності; злочини, які вчиняються злочинними організованими групами та злочинними організаціями і завдають шкоду економічним відносинам власності, а також комерційній, фінансовій, банківській та іншій господарсько-економічній діяльності ³
Литвак О.	сукупність умисних корисливих злочинів, які вчиняються посадовими особами, іншими працівниками підприємств та установ, незалежно від форм власності, шляхом використання службового становища і місця роботи, а також так званих злочинних промислів, здійснення яких не пов'язане з використанням службового становища ⁴
Єсіпов В.	діяння, спрямовані на отримання економічного результату через задоволення корисливого інтересу, здійснюваного протиправним шляхом суб'єктом економічної діяльності ⁵
Дементьєва О.	протиправна діяльність, що посягає на інтереси економіки держави в цілому, а також на підприємницьку діяльність і на інтереси окремих громадян, постійно і систематично здійснювана з метою отримання наживи в рамках і під прикриттям законної економічної діяльності як фізичними, так і юридичними особами ⁶
Аслаханов А.	сукупність злочинів (і осіб, що їх вчинили), основним безпосереднім об'єктом яких є відносини власності або відносини у процесі виготовлення, обміну, розподілу та споживання благ, здатних виконувати функцію товару ⁷
Стрільцов Є.	передбачені кримінальним законом діяння, спрямовані на порушення відносин власності (майнові відносини) і існуючого порядку здійснення господарської діяльності ⁸
Сукач Н.	сукупність корисливих зазіхань на власність, на привласнення частини результатів діяльності підприємств, організацій і установ, що сприяє формуванню та здійсненню кримінальних та корупційних дій, в результатів яких формуються грошові потоки, які використовуються зло-

¹ Кримінологія: Учебник для юрид. вузов / Под общ. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. И. Долговой. – М.: Изд. группа ИНФРА-М – НОРМА, 1997. – С. 484.

² Яковлев А. М. Социология экономической преступности. – М.: Наука, 1988. – С. 51.

³ Даньшин І. М. До питання про кримінологічне поняття економічної злочинності // Проблеми боротьби зі злочинністю в сфері економічної діяльності. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 15 – 16 грудня 1998 р. – Х., 1999. – С. 71.

⁴ Литвак О. М. Державний контроль за злочинністю (кримінологічний аспект): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Х., 2002. – С. 26.

⁵ Єсіпов В. М. Теоретико-методологические проблемы либерализации экономической преступности // Преступность: стратегия борьбы. – М.: Криминологическая Ассоциация, 1997. – С. 100 – 112.

⁶ Дементьев Е. Е. Экономическая преступность и борьба с нею в странах с развитой рыночной экономикой (на материалах США и Германии). – М., 1982. – С. 13 – 14.

⁷ Аслаханов А. А. Проблемы борьбы с преступностью в сфере экономики (криминологический и уголовно-правовой аспекты): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 1997. – С. 11, 13.

⁸ Стрільцов Є. Л. Економічні злочини: внутрідержавні та міжнародні аспекти // Економічні злочини: попередження і боротьба з ними. Міжвідомчий науковий збірник. – К., 2001. – Т. 25. – С. 283.

	чинними елементами з метою збагачення
Петров Е. Марченко Р. Барінова Л.	сукупність корисливих злочинів, вчинених у сфері економіки особами в процесі їхньої професійної діяльності, і в зв'язку з цією діяльністю зазіхаючих на власність та інші інтереси споживачів, партнерів, конкурентів і держави, а також на порядок управління економікою в різних галузях господарства ¹
Коваленко В.	це кримінально карні винні і суспільно небезпечні діяння, при вчиненні яких для одержання матеріальної вигоди використовуються легальні економічні інститути (правила, форми, процедури, механізми економічної діяльності) ²

Прихильники іншого підходу до визначення поняття «економічна злочинність», позиція яких наведена в Таблиці 2, стверджують, що під цією категорією необхідно розуміти певне соціально-економічне явище.

Таблиця 2

Кальман О.	соціально-економічне деструктивне для економіки держави явище, яке проявляється у вчиненні особами навмисних корисливих злочинів у сфері легальної і нелегальної економічної діяльності, основним безпосереднім об'єктом яких виступають відносини власності і відносини у сфері виробництва, обміну, розподілу і споживання товарів і послуг з метою отримання доходу ³
Пінкевич Т.	складне, системно-структурне, багатогранне, соціальне, кримінально-правове явище, взаємозумовлене особливостями соціального середовища, що характеризується наявністю стійких злочинних зв'язків. Ці зв'язки виникають у процесі економічної діяльності між суб'єктами економічних відносин, які мають корисливу або іншу особисту зацікавленість в отриманні протиправної економічної вигоди ⁴

Узагальнення існуючих в кримінально-правовій та кримінологічній науках поглядів щодо змісту категорії «економічна злочинність» та загальних положень щодо дефініції «злочинність» дозволяє дійти висновку, що поняттями «економічна злочинність» охоплюються **соціально-деструктивні явища, які відбуваються в економіці держави, та проявляються у вчиненні службовими особами суспільно небезпечних протиправних діянь, що посягають на охоронювані законом суспільні відносини власності, порядок здійснення господарської або службової діяльності.**

Принципові відмінності економічної злочинності від злочинності традиційної майнової полягають у наступному.

При вчиненні традиційного майнового злочину факт самого злочину в

¹ Петров Э.И., Марченко Р.Н., Барінова Л.В. Криминологическая характеристика и предупреждение экономических преступлений. – М.: Акад. МВД РФ, 1995.

² Коваленко В.В. Профілактика економічної злочинності в Україні: концептуальні засади, організаційно-правові основи, проблеми управління: Монографія. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – 420 с.

³ Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження // Автореф. д.ю.н. – Х., 2004.

⁴ Пинкевич Т.В. Криминологическая характеристика экономической преступности в России: Монография. – Ставрополь, 2001. – 144 с.

більшості випадків очевидний, але невідомий злочинець – він переховується і його необхідно встановити. В економічному ж злочині запідозрена особа відома, але факт вчинення нею злочину сумнівний або важкодоказуваний. Це зумовлено тим, що для його маскуванню використовуються ті або інші форми і механізми легальної господарської діяльності і тому він виглядає як невиконання певних зобов'язань, що не завжди є злочином.

Більшість членів суспільства відносяться байдуже до економічної злочинності. Підставою такої байдужості служить та обставина, що факт заподіяння збитків державі або суспільству в цілому не конкретизований, не має виходу на певну особу, якій завдані збитки, а також те, що економічний злочинець не відповідає сформованому стереотипу традиційного злочинця.

Для традиційного злочинця кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі є в більшості випадків слабким стримуючим фактором. Застосування ж цієї міри покарання у відношенні економічного злочинця є більш ефективним, оскільки він, насамперед, боїться втратити свій соціальний статус і респектабельність, без чого він не зможе виступати як діловий партнер у майбутньому.

Економічна злочинність за своєю специфікою відображається в результатах діяльності та рівні активності правоохоронних органів щодо протидії цьому антисуспільному явищу. Оцінюючи показники, слід враховувати, що злочини у сфері економічної діяльності, під впливом зміни умов господарювання та ринкової кон'юнктури, а також інших чинників, характеризуються постійною зміною способів та форм протиправної діяльності, що зумовлює складність виявлення даної категорії злочинів та їх високу латентність. При цьому, ефективність правоохоронної діяльності передбачає застосування адекватних засобів та методів протидії, а результати повинні чітко віддзеркалювати основні тенденції щодо зміни напрямів активності злочинності у сфері економіки. Поряд із зазначеним необхідно також враховувати, що за тривалий період (8 років) на певні звітні статистичні показники можуть здійснювати вплив законодавчі зміни в економічній сфері (підвищення мініма-

льної заробітної плати, рівня податкової соціальної пільги тощо), які підвищують поріг притягнення до кримінальної відповідальності за аналогічних обставин протиправної діяльності.

За період 2002 – 2009 рр. (рис. 1) у середньому в рік викривалось близько 40 тис. злочинів економічної спрямованості із тенденцією до збільшення у період 2002 – 2005 рр. (з 32237 до 45107) та зменшення у період 2006 - 2009 рр. (з 42606 до 36634). Поряд з цим, намітилась стійка тенденція до зниження питомої ваги викритих тяжких та особливо тяжких злочинів, яка склала у 2009 р. 43,1%, тоді як у 2002 р. вона становила 70% (у період 2003 – 2008 рр. відповідно 52%, 59%, 52%, 47%, 43,8%, 42,8%).

Рис.1 Тенденція виявлення економічних злочинів в Україні за період 2002 – 2009 років

За структурою злочинності (Табл.1, Рис.2) близько половини складають злочини проти власності, стільки ж у сфері службової діяльності та близько третини – у сфері господарської діяльності. Проте, якщо намітилась загальна тенденція до сталості викритих злочинів проти власності, 13691 у 2002 р., 13594 у 2009 р. (різниця 0,7 %), щодо злочинів у сферах господарської та службової діяльності тенденція має інший характер: при збільшенні загальної кількості злочинів економічної спрямованості більш ніж на 14 % у сфері господарської діяльності має місце збільшення кількості викритих злочинів на

13% в той же час зменшення викритих злочинів у сфері службової діяльності та 28 %. Така ситуація може свідчити про зростання рівня латентності злочинів у сфері службової діяльності.

Мають місце суттєві зміни і за видами найбільш поширених злочинів у загальній структурі злочинності у сфері економіки, які певною мірою реально відображають тенденції щодо напрямів активізації злочинців. Так, по злочинах пов'язаних з незаконними операціях з металобрухтом за 8 років – зменшення на 55,7 %, а по незаконному обігу підакцизних товарів – збільшення майже на 20 %, по злочинах у сфері комп'ютерних систем збільшення у 4 рази. Поряд з цим, має місце суттєве зменшення викритих злочинів у бюджетній сфері (майже у четверо) та злочинів пов'язаних з використанням бюджетних коштів (майже на третину).

Табл.1

Виявлено злочинів у сфері економіки за напрямками

	2002	2009	Динаміка (%)
Всього	32237	36634	14,4
З них тяжких та особливо тяжких	22599	15773	- 30
Питома вага у відсотках	70,1	43,1	- 29,5
Незаконний обіг підакцизн. товарів	938	1152	22,8
Питома вага у відсотках	2,9	3,1	7,1
Фіктивне підприємництво	182	460	152,7
Питома вага у відсотках	0,6	1,3	216,6
Легалізація злочинних доходів	347	342	- 1,5
Питома вага у відсотках	1,1	0,9	- 19,2
Шахрайство з фін. ресурсами	852	531	- 38,7
Питома вага у відсотках	2,6	1,5	- 43,3

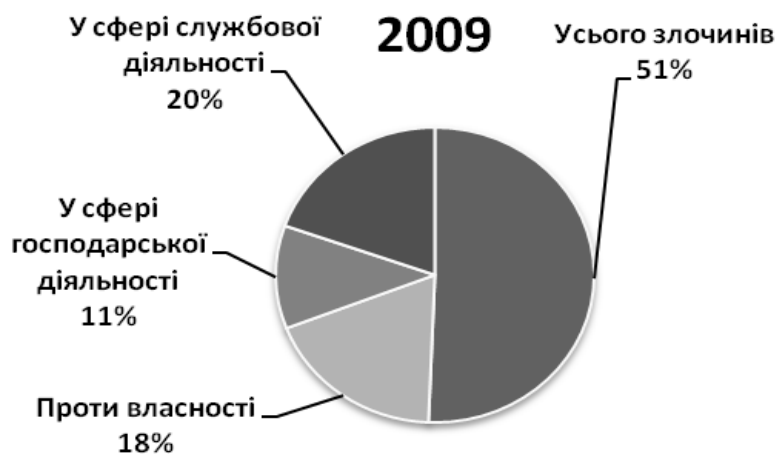

Рис. 2. Структурний аналіз економічної злочинності за родовою ознакою у 2009 році

Крім того, проявляється певна невідповідність загальним тенденціям поширення економічної злочинності, враховуючи збільшення викритих фактів фіктивного підприємництва (на 60 %) та стабільною тенденцією до позитивної динаміки у розкритті цього виду злочину, спостерігається послаблення уваги щодо подальшого використання злочинних доходів та процесів їх легалізації. Це ще раз наголошує на зниженні активності по викриттю злочинів, пов'язаних з використанням ринкової інфраструктури, поширення яких диктується наявністю об'єктивних чинників у суспільстві та реакцією суспільства через засоби масової інформації.

За 8 років викрито 23 тис. хабарників (Рис.5). Загальна тенденція результатів боротьби з хабарництвом погіршилась, за кількістю викритих хабарників (- 25 % за 2009 р. у порівнянні з 2002 р.), за питомою вагою хабарництва у загальній кількості злочинів у сфері службової діяльності спостерігається стала тенденція (з 15 % у 2002 р. до 15 % у 2009 р.). За 2009 рік викрито 516 хабарів, сума яких перевищувала 10 тис. грн. (усього за вісім років таких злочинів викрито 1732). Хабарів, сума яких перевищує 30 тис. грн., збільшилось у 2009 році порівняно з 2002 роком більш ніж у 4 рази.

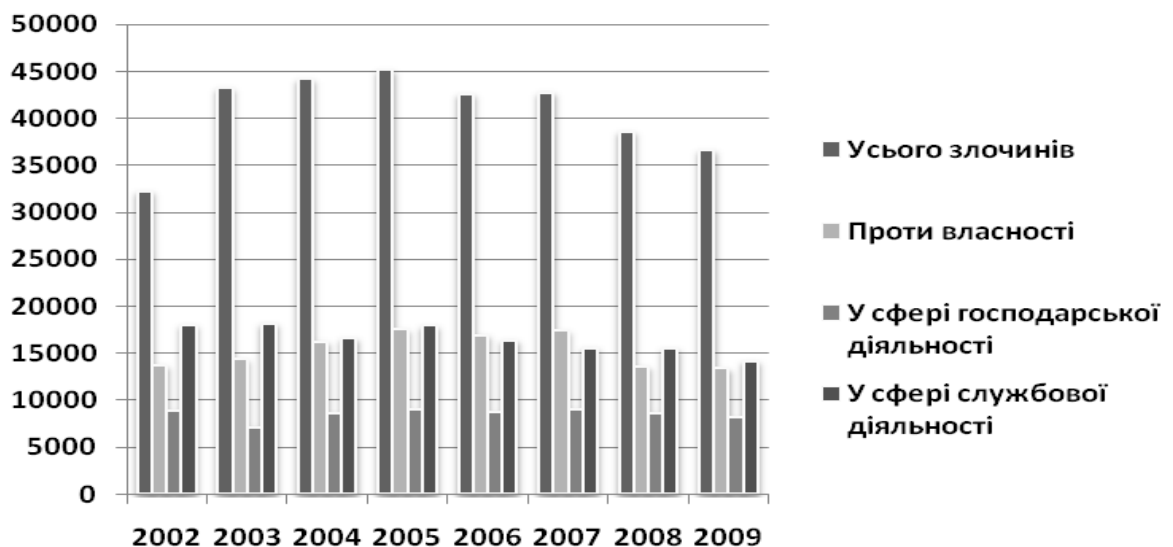

Рис. 3. Тенденція виявлення злочинів у період 2002 – 2009 років за родовою ознакою

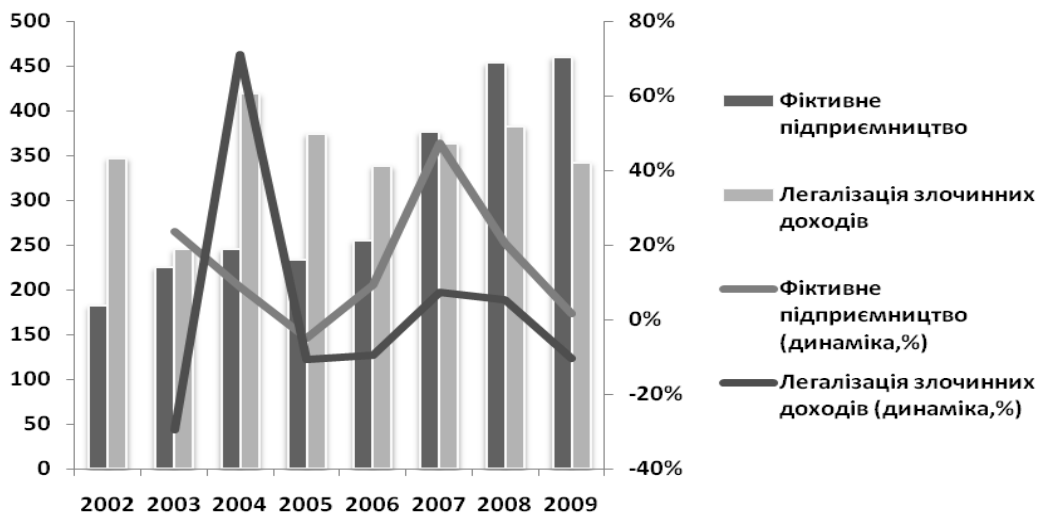

Рис. 4. Динаміка за окремими видами злочинів у період 2002 – 2009 років

На пріоритетних напрямках економіки (у кредитно-фінансовій сфері, зовнішньоекономічній діяльності, паливно-енергетичному комплексі тощо) протягом 2002 - 2009 рр. викрито 206,5 тис. злочинів. У 2009 р. порушено у 1,6 рази більше, ніж за 2002 рік кримінальних справ за злочинами, збитки за якими становлять понад 100 тис. грн. Усього за вісім років таких справ порушено майже 38 тисяч.

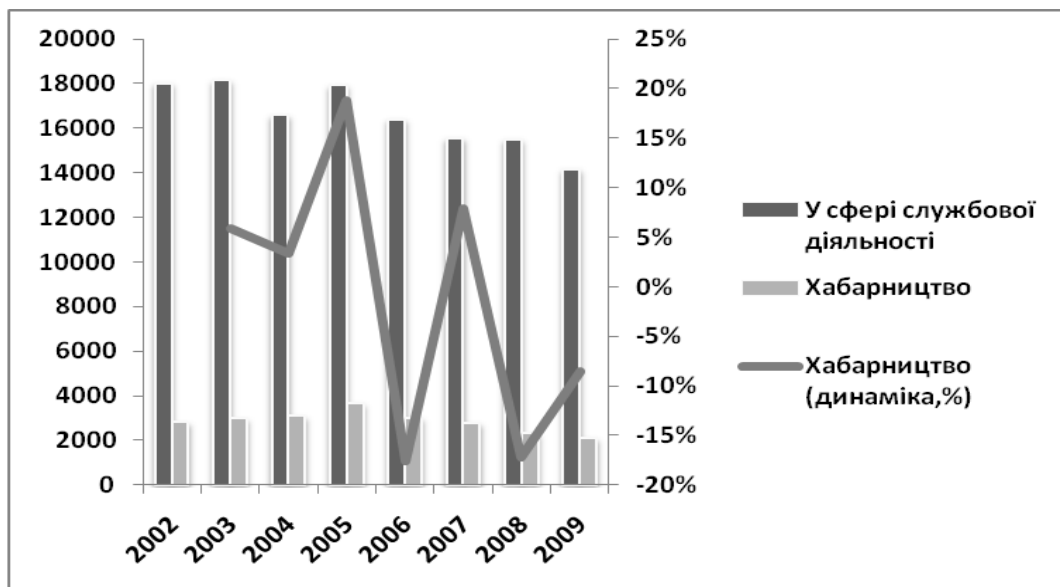

Рис. 5. Тенденція виявлення хабарництва за 2002 – 2009 роки

Закономірним є сучасний процес перерозподілу інтересів злочинного елементу із сфери приватизації до земельних відносин, які дозволяють отримувати надприбутки за рахунок цілої низки протиправних діянь (хабарництво, зловживання посадовим станом, ухилення від оподаткування тощо), що має своє відображення у діяльності по викриттю зазначеної категорії злочинів. Загальна кількість викритих злочинів за вісім років, пов'язаних з приватизацією, зменшилась майже на 45 %, напроतिвагу цьому, у зазначений період кількість викритих злочинів, пов'язаних із земельними відносинами, збільшилась більш як у 3 рази.

У фінансово-кредитній сфері (Рис.6) протягом 2002-2009 років викрито близько 26,8 тис. злочинів, з них близько 9,9 тис. – у банках. Питома вага викритих злочинів безпосередньо в банках у середньому по Україні склала третину. За 2009 р. порушено на 63 % більше, ніж за 2003 рік кримінальних справ за злочинами, збитки за якими становлять понад 100 тис. грн. Усього за п'ять років таких справ порушено майже 38 тисяч.

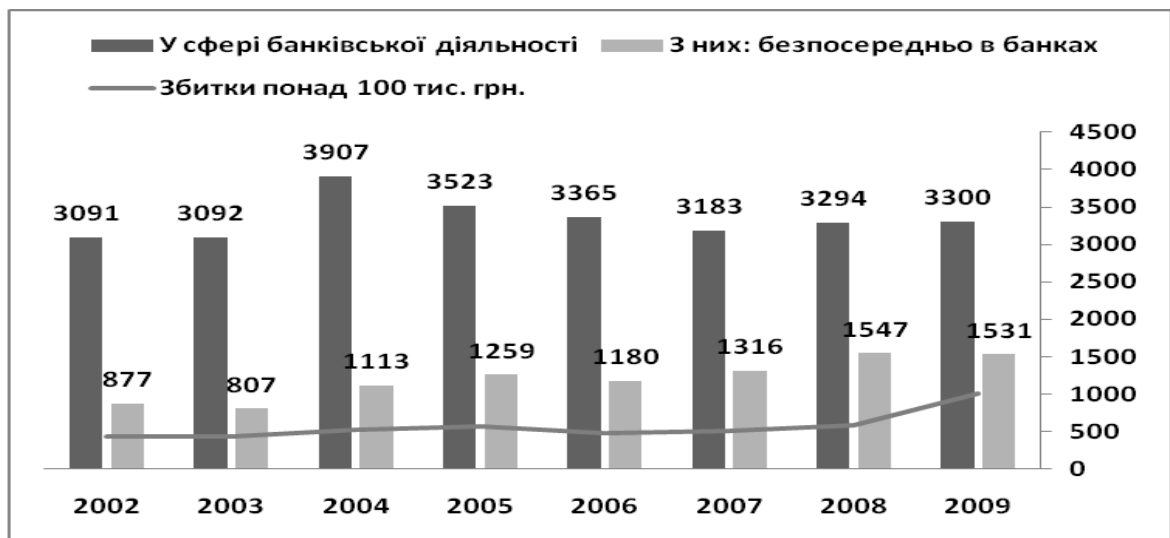

Рис. 6. Тенденція виявлення злочинів у кредитно-фінансовій сфері за 2002 – 2009 роки

Поряд з цим, має місце суттєве щорічне зменшення викритих злочинів у сфері зовнішньоекономічної діяльності (на протязі 2002 - 2009 рр. на 74 від-

сотки), паливно-енергетичному (на 72 відсотки) та агропромислового комплексах (на 72 відсотки).

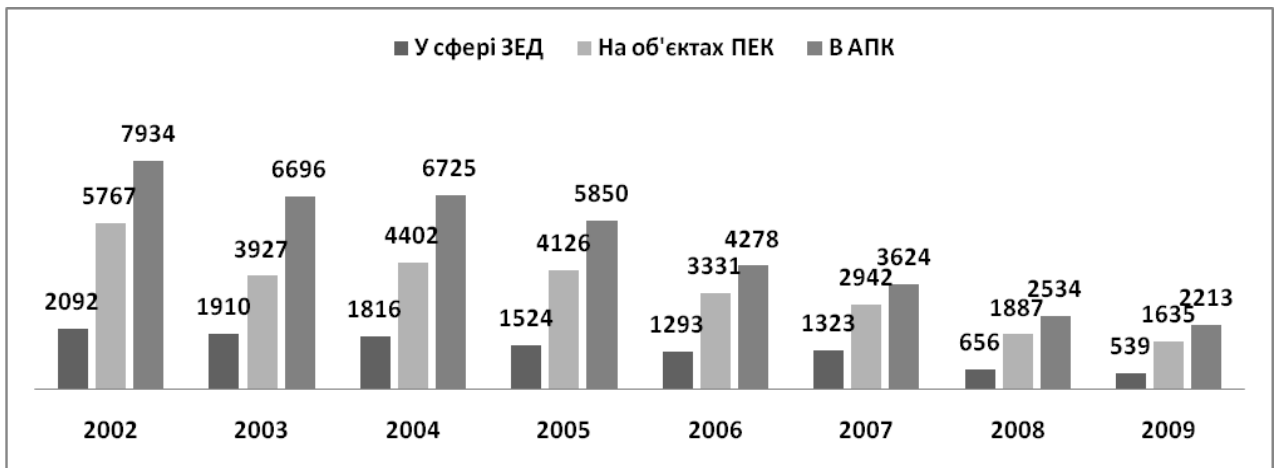

Рис. 7. Тенденція виявлення злочинів у пріоритетних галузях економіки за 2002 – 2009 роки

У сфері зовнішньоекономічної діяльності при тенденції до зменшення загальної кількості злочинів у 2009 р. на 74 відсотки у порівнянні з 2002 р., має місце збільшення питомої ваги викриття злочинів, по яких збитки склали понад 100 тис. грн., зокрема у 2009 р. - на 17,4 % більше ніж у 2003р. Аналогічний стан і у паливно-енергетичному (питома вага щодо викритих злочинів зі збитками понад 100 тис. грн. зросла на 13,7 %) та агропромислового (питома вага зросла на 8,1 %) комплексах.

Зниження загального масиву виявлених злочинів у сфері економічної діяльності, перш за все, пояснюється зростанням їх латентності, так як офіційна статистика відображає результати боротьби з економічною злочинністю, формуючи при цьому лише уяву про її стан. Поряд з цим, особливого занепокоєння викликає зниження активності протидії економічній злочинності, що формується на засадах недосконалості законодавчого регулювання ринкових відносин.

14.2. Причини та умови економічної злочинності

Аналізуючи детермінанти економічної злочинності, слід приділити увагу не лише короткостроковим (проточним) чинникам, а й довгостроковим і середньостроковим, які визначають тенденції у розвитку цього явища.

Короткострокові її чинники діють протягом, як правило, перехідних процесів у суспільстві, які тривають від кількох місяців до кількох років. Це фактори, які з'явилися і діють в Україні, пов'язані з початковим нагромадженням капіталу, перерозподілом власності тощо. У 1997 і 2008 роках на цьому позначилися негативні наслідки світової економічної кризи.

Середньострокові чинники діють протягом певного етапу трансформації суспільства. Ці етапи тривають приблизно сорок років. За цей період відбуваються суттєві зміни у функціонуванні економіки.

Довгострокові чинники існування економічної злочинності коріняться у соціально-економічних суперечностях розвитку суспільства, у змінах форм власності, проблемах інтеграції країни у світовий ринок, традиціях економічного життя, характері правового та інформаційного забезпечення підприємницької діяльності тощо.

Під факторами економічної злочинності розуміють негативні соціально-економічні явища і процеси, що мають різне детермінуюче значення, у тому числі і казуальне, але у своїй сукупності і взаємодії породжують, сприяють, видозмінюють і обумовлюють існування й вияви економічної злочинності¹.

Головними факторами економічної злочинності у нашій країні різні дослідники називають диспропорції економічного розвитку, невідповідність між економічними потребами й економічними можливостями їх задоволення, між інтересами розвитку окремих галузей економіки, між економічними інтересами окремих господарюючих суб'єктів, індивідуума і суспільства.

Використовуючи багатофакторний метод, можна більш раціонально і змістовно провести групування сфер суспільного життя, що детермінують

¹ Кальман О. Г. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні і прикладні проблеми : [монографія] / Кальман О. Г. – Х., 2003. – С. 56.

економічну злочинність, й виокремити: економічні, політичні, правові, психологічні, організаційні, демографічні, технічні чинники.

Залежно від регіонального поширення й масштабу дії їх можна згрупувати на: загальнодержавні, регіональні, місцеві, макросоціальні, мікросоціальні, індивідуальні, а також провести групування за видами економічних злочинів і ступенем кореляційної залежності.

Отже, причинний комплекс економічної злочинності охоплює досить широке коло детермінантів як за власним походженням, так і за механізмом впливу на злочинність. За останньою ознакою їх доцільно розподілити на загальні (опосередкованого впливу) і спеціальні (чинники безпосередньої дії). Загальні фактори впливають на кримінальну ситуацію у цілому. Виходячи з цього, кримінологами визначені такі групи чинників: соціально-економічні; нормативно-правові та організаційно-управлінські.

Соціально-економічні детермінанти.

Соціально-економічні чинники у системі кримінологічних детермінант економічної злочинності є визначальними, оскільки вони обумовлюють злочинну поведінку не лише окремої особи, а й криміногенну ситуацію у суспільстві в цілому. Соціально-економічні чинники – це комплекс історично мінливих негативних явищ в економічному житті суспільства, які, з одного боку, формують певний рівень економіко-правової свідомості людей, а з іншого створюють у сфері виробництва, розподілу і обміну матеріальних благ умови для реалізації їх життєвих потреб у матеріальному забезпеченні злочинним шляхом¹. Фактори економічної злочинності лежать, насамперед, в економічних відносинах соціальної системи, її протиріччях, незбалансованості господарського механізму, дефектах і недоліках економічного планування, а також в існуючій системі розподільчих відносин.

Перехідний період, що пов'язаний із запровадженням засад ринкових

¹ Бабаев М. М. Экономические факторы в механизме преступного поведения / М. М. Бабаев, А. С. Шляпочников // Советское государство и право. – 1979. – № 2. – С. 60–67.

відносин у легальну економіку, перерозподілом власності, зростанням ролі зовнішньоекономічних чинників, призвів до якісної трансформації організованих злочинних груп, їх подальшої професіоналізації, більш чіткого розширення на “загальнокримінальні” та “економічні” складові, удосконалення матеріально-технічного оснащення, комерціалізації діяльності й (що головне) потрапляння у сферу легального бізнесу. У цих умовах організована злочинність стала економічним явищем, зміцненим фінансовими інтересами. Розкрадання державної власності шляхом порушення процедур приватизації, реалізація незаконних угод у кредитно-фінансовій сфері та у сфері зовнішньоекономічної діяльності, ухилення від сплати податків стали основними джерелами надприбутків організованих злочинних угруповань.

Процеси тінізації охопили, насамперед, сферу легального виробництва, звичайного підприємництва, пов’язані з приховуванням додаткових прибутків від обліку. На рівні конкретного суб’єкта господарювання практично зникла межа між офіційною та прихованою економічною діяльністю, що породило кругообіг тіньових і легальних капіталів з огляду на доцільність для бізнесу. Концентрація кримінального капіталу призвела до утворення натомість керівників підпільно-цехового формату олігархічних лідерів фінансово-промислових груп.

Соціально-економічними детермінантами економічної злочинності є соціально-економічна криза в державі, втрата історичних традицій і моральних норм, в основі яких знаходяться повага до приватної власності, чесного заробітку, відкритого перед державою бізнесу, великий податковий тиск, високий рівень тіньової економіки, пасивне ставлення держави до існування кримінальної “верхівки”, значний рівень корупції і хабарництва, відсутність прозорості і чесної конкуренції.

Нормативно-правові детермінанти.

Недоліки правового регулювання економічних відносин є одним із провідних факторів стійкого криміногенного економічного розвитку. До них необхідно віднести, насамперед, недосконалість законодавчої бази та інших

нормативних актів, які регулюють як діяльність суб'єктів господарювання, так і діяльність правоохоронних і контролюючих органів. Правові заходи, що регулюють економічні відносини, якщо вони не відповідають завданням соціально-економічного розвитку суспільства і вимогам об'єктивних економічних законів, мають великий зворотній вплив на криміногенну ситуацію. З кримінологічної точки зору це має вирішальне значення у поясненні правових факторів детермінації економічної злочинності¹.

Як свідчить практика, окремі правові норми безпосередньо сприяли вчиненню економічних злочинів. Наприклад, виникнення на вітчизняному ринку “фінансових пірамід” багато в чому стало можливим завдяки прийняттю Декрету Кабінету Міністрів України “Про довірчі товариства” від 17 березня 1993 р.². Поряд з різночитаннями в різних редакціях цього документа, що були офіційно оприлюднені в засобах масової інформації, декрет не передбачав механізму захисту прав і законних інтересів вкладників, не регламентував засоби державного контролю за діяльністю відповідних фінансових установ. Після гучних “трастових” скандалів у результаті перевірки комісія Верховної Ради України з'ясувала, що скандальний Декрет Кабінету Міністрів України існує у трьох різних редакціях, які потрапили до офіційного друку, і містили різний обсяг повноважень довірчих товариств щодо залучення коштів від громадян³.

Закони, підзаконні нормативні акти, які приймалися за роки незалежності й були спрямовані на регулювання ринкових економічних відносин, здебільшого, мали декларативний, абстрактний характер і не ставили надійних перепон на шляху зростання економічних злочинів. Суперечливість, внутрішня неузгодженість, безсистемність, неврегульованість механізму їх реалізації – найбільш характерні риси законодавства перехідного періоду.

Економічна діяльність нині регулюється багатьма законодавчими та іншими нормативно-правовими актами. Водночас фундамент податкової сис-

¹ Попович В. М. Теорія детінізації економіки : [монографія] / Попович В. М. – Ірпінь, 2001. – С. 229.

² Про довірчі товариства : Декрет Кабінету Міністрів України від 17 берез. 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 19. – Ст. 207.

³ Голос України. – 1995. – 7 лип. – С. 3.

теми України складають понад п'яти тисяч нормативних актів різної юридичної сили, що, здебільшого, не мають правовстановлюючого значення. Зокрема, хаотичність змін, що вносилися до Закону України "Про податок на додану вартість", наявність численних спеціальних режимів і пільг зі справляння цього податку, робить діяльність держави у сфері адміністрування ПДВ непередбачуваною¹. У паливно-енергетичній сфері, також, зареєстровано понад трьох тисяч підзаконних актів, що видаються ледве не щодня. Сферу приватизації регулює понад 600 нормативних актів.

Таким чином, негативні чинники у сфері законодавчого регулювання сприяли зростанню правового нігілізму серед підприємців і пересічних громадян². Законна підприємницька діяльність опинилась під подвійним тиском і без надійного законодавчого захисту розвивається у загальному нестабільному правовому середовищі, що й обумовлює злочинну мотивацію підприємців³.

Організаційно-управлінські детермінанти.

До організаційно-управлінських чинників, що обумовлюють економічні злочини належать недоліки функціонування механізму державного управління економічними процесами та формування його апарату, здійснення контролю-розпорядчих функцій без урахування їх економічної доцільності й завдань профілактики економічної злочинності. Існування цієї групи детермінант, передусім, пов'язано з недоліками діяльності правоохоронних і контролюючих органів, зокрема щодо їх структурної побудови та організації роботи, виконання ними основних і додаткових функцій, підготовкою і розстановкою кадрів тощо. Наразі відсутній чіткий механізм взаємодії правоохоронних органів між собою, контролюючими органами і установами економічної системи. Досить гостро постає питання співпраці органів Міністерства внутрішніх справ України, Державної податкової адміністрації та Служби

¹ Ярошенко Ф. О. Трансформація державної податкової служби України : [монографія] / Ярошенко Ф. О. – Ірпінь: Нац. акад. держ. податкової служби України, 2004. – С. 15.

² Кальман О. Г. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні і прикладні проблеми : [монографія] / Кальман О. Г. – Х., 2003. – С. 80.

³ Дементьев В. Мотивация собственника и система экономической власти в переходной экономике / В. Дементьев // Предпринимательство, государство и право. – 2002. – №8. – С. 115–119.

безпеки України щодо координації роботи, обміну інформацією, проведення спільних профілактичних заходів. Скажімо, протягом 2006–2007 рр. органами прокуратури виявлено понад 300 фактів невинуватеної тяганини при передачі за підслідністю матеріалів про податкові злочини. Відповідні кримінальні справи, порушені з запізненням, не дістали судової перспективи й не завершилися відшкодуванням завданих державі збитків¹.

Зростанню негативних тенденцій в економіці перехідного періоду сприяло руйнування системи контролю, що склалася у рамках адміністративно-командної системи. Часткове зменшення спеціалізованого ревізійного апарату, а потім і його повна ліквідація (водночас зі зникненням органів народного контролю усіх рівнів) створили необмежені можливості для різних фінансових махінацій. Контрольно-ревізійний апарат виявився неготовим до нових економічних умов. У жодній із економічних програм переходу до ринкових відносин про нього і не згадувалося. Поза державним контролем фактично залишилась діяльність службових осіб у таких важливих сферах як, зокрема, формування і використання бюджету, приватизація, ліцензування окремих видів господарської діяльності, зовнішньоекономічна діяльність тощо.

14.3. Заходи профілактики економічної злочинності

Проблемам запобігання та профілактики економічних злочинів приділялась значна увага у вітчизняній кримінологічній літературі². Заходи загальносоціального та спеціально-кримінологічного запобігання економічній злочинності мають розроблятися і здійснюватися в рамках єдиної стратегії. Водночас загальносоціальні заходи за масштабами свого профілактичного впливу є визначальними, оскільки спрямовані на чітке визначення функцій

¹ Буряк С. Дайте необхідну законодавчу базу – і податкова подужає будь-який план / Буряк С. // Дзеркало тижня. – 2008. – № 6. – С. 11.

² Коваленко В. В. Організація профілактики економічної злочинності в Україні : монографія / В. В. Коваленко. – К., 2004. – 440 с.; Кальман О. Г. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні і прикладні проблеми : монографія / О. Г. Кальман. – Х., 2003. – 352 с.

держави як регулятора економічних відносин щодо формування її економіко-правової політики, розподілу повноважень між центральними і місцевими органами влади, створення відповідних умов для належної правової поведінки суб'єктів економічної діяльності, забезпечення рівного правового захисту державного і недержавного секторів економіки, створення такої ринкової інфраструктури, яка б забезпечила однакові можливості для реалізації творчого потенціалу суб'єктів господарювання, налагодження демократичних принципів контролю за економічною діяльністю.

—Загальносоціальний рівень профілактики злочинності включає діяльність держави та суспільства, спрямовану на розв'язання суперечностей в політичній, економічній, соціальній, морально-духовній, організаційно-управлінській та інших сферах життєдіяльності. Загальносоціальною основою запобігання економічній злочинності і максимального обмеження можливостей її функціонування і відтворення є подолання кризових явищ в економіці, політиці, суспільній ідеології, соціальній сфері, правоохоронній діяльності. Цей рівень профілактики злочинності пов'язаний з найбільш значимими і довготривалими видами соціальної діяльності, значними заходами по розвитку економіки, забезпечення прав, свобод, законних інтересів громадян, підтримки культури і моральності, укріплення законності, соціального захисту населення.

Проведення загальносоціальних профілактичних заходів, пов'язане з:

—належними організаційно-управлінськими заходами запобігання злочинності спрямованими на усунення помилок і хиб в управлінні економікою, політикою, соціальною сферою, а також правоохоронною діяльністю, оскільки ці помилки і хиби, є криміногенними факторами. Сюди включаються, наприклад, заходи, пов'язані з оптимізацією процесів урбанізації і міграції, працевлаштування, демократизації, соціальної адаптації тощо; в правоохоронній сфері — з стимулюванням повноти виявлення і розкриття

злочинів, подоланням “ножиць” між тенденціями злочинності та практикою вибору заходів запобігання та застосування покарань тощо¹;

– усуненням або обмеженням криміногенних факторів шляхом і в результаті формування у членів суспільства моральної позиції, орієнтованої на базові загальнолюдські цінності: заходи, які формують у суспільній свідомості нетерпимість до злочинів та інших правопорушень; заходи підвищення загальної, побутової, правової культури людей. Особливої уваги, в цьому плані, потребує молодь, котра в силу недостатньої сформованості світогляду і навичок соціальної життєдіяльності, різкої зміни ідеологічних цінностей в суспільстві, особливо доступна негативним впливам, схильна до наслідування негативних стандартів поведінки, які заповнюють вакуум соціальних орієнтацій, що утворився;

– вдосконаленням правових заходів профілактики економічної злочинності, наприклад, заходи по вихованню правосвідомості з тим, щоб досягти рівня дотримування правових норм за особистим переконанням, вдосконаленню і запровадженню норм, що заохочують припинення дій злочинців та самозахисту від них, вихованню профілактичної активності особистості, вдосконалення кримінально-правових норм боротьби з окремими формами сучасної економічної злочинності тощо.

Спеціально-кримінологічний рівень профілактики злочинів включає цілеспрямований вплив на злочинність в цілому, на окремі її види та групи злочинної поведінки. На цьому рівні профілактична діяльність здійснюється переважно особами, для яких попередження економічної злочинності є професійною функцією.

Можна виділити наступні напрями профілактичної діяльності за рівнями впливу на економічну злочинність.

Встановлення причин конкретного злочину і прийняття заходів щодо їх усунення. Цей напрям у профілактиці злочинів забезпечується відповідною діяльністю органів дізнання, слідчого, прокурора у конкретній кримінальній

¹ Кузнецова Н.Ф., Миньковский Г.М. Криминология. – М.: Изд-во Московского университета. – 1994. – с. 297.

справі і полягає у вивченні особистості обвинуваченого, оскільки завдання полягає у встановленні його психологічних і соціальних характеристик, а також мотивації його злочинної діяльності. Саме певні негативні риси особи є безпосередньою причиною вчинення нею злочину. Інформацію про особу обвинуваченого складають соціально-демографічні і психолого-психіатричні відомості, джерелом яких можуть бути офіційні документи, свідчення людей, висновки відповідних експертиз. Крім того, велике значення в цьому плані має інформація про поведінку особи під час вчинення злочину, зразу після нього і під час провадження досудового розслідування. Ця інформація акумулюється в матеріалах кримінальної справи, зокрема, документах, які залучаються до кримінальної справи в оригіналах або в копіях. Крім них, відомості про особу обвинуваченого можуть міститися в протоколах допитів та інших слідчих дій. Велике значення мають висновки судово-психологічної та судово-психіатричної експертиз обвинуваченого.

Усунення причин конкретного злочину полягає у впливові на особу обвинуваченого з метою нейтралізації її негативних рис і установок, що відбивається у таких термінах, як “виправлення” і “перевиховання”. Засобами такого впливу є сам процес розслідування і судового розгляду кримінальної справи, а також покарання особи, винної у вчиненні злочину. Головна ж роль в усуненні виявлених причин злочину належить суду, який визначає вид і міру кримінального покарання, а також установам, які відають його виконанням.

Встановлення умов, що сприяли вчиненню конкретного злочину і прийняття заходів щодо їх усунення. Цей аспект діяльності пов’язаний з вивченням зовнішніх обставин вчинення злочину (конкретної життєвої криміногенної ситуації). Виконання цього завдання передбачає встановлення обставин, які полегшили злочинцю досягнення поставленої мети.

Економічний злочинець має змогу сам активно створювати сприятливі суб’єктивні умови. Така діяльність може полягати, наприклад, у знайомстві і встановленні “дружніх” (корумпованих) зв’язків з посадовими особами і

службовцями певних підприємств і банків, державних органів управління, контролюючих і правоохоронних органів (шляхом надання різних послуг, подарунків тощо). Метою утворення сприятливих умов для злочину може мати і попередня рекламна компанія для залучення потенціальних жертв злочину. Таку ж мету можуть переслідувати дії злочинця, “вплетені” в механізм вчинення злочину.

Усунення виявлених суб’єктивних умов, що сприяли вчиненню економічного злочину, забезпечується притягненням до юридичної відповідальності посадових осіб і службовців підприємств і банків, державних органів управління, контролюючих і правоохоронних органів, в діях яких містяться ознаки службового злочину, адміністративного проступку або іншого правопорушення. Найчастіше під час розслідування кримінальних справ даної категорії як обставини, що сприяли вчиненню розкрадання, встановлюються зловживання владою або посадовим становищем, халатність, одержання хабара, посадовий підлог. У разі достатності ознак цих злочинів слідчим порушується кримінальна справа за ознаками відповідної статті Кримінального кодексу України, яка виділяється в окреме провадження.

Узагальнення криміногенних факторів, встановлених під час розслідування економічних злочинів певної спрямованості і подання пропозицій щодо їх усунення у відповідні органи і установи. Цей напрям діяльності виходить за межі конкретної кримінальної справи і передбачає проведення певної аналітичної роботи щодо узагальнення причин злочинів певного виду (групи, підгрупи) і умов, що сприяли їх вчиненню. Безпосередньою основою для такого узагальнення є матеріали однорідних кримінальних справ, розслідуваних в місті, районі, області чи країні в цілому. Такими однорідними справами можуть бути: кримінальні справи про злочини у кредитно-фінансовій сфері, сфері приватизації, бюджетній сфері, сфері страхування, сфері соціального захисту населення тощо.

Узагальнення криміногенних факторів, встановлених під час розслідування аналогічних кримінальних справ, має своєю метою визначення, перш

за все, об'єктивних і суб'єктивних умов вчинення економічних злочинів та подальшу розробку комплексних заходів, спрямованих на їх усунення, через:

1) встановлення недоліків правового регулювання фінансово-господарських відносин, з використанням яких і вчиняються розкрадання майна та інші економічні злочини (недоліки законодавства про підприємницьку діяльність, законодавства про банки і банківську діяльність, законодавства про діяльність небанківських фінансових установ тощо);

2) встановлення прогалин та недоліків у чинному кримінальному і кримінально-процесуальному законодавстві та неоднозначного тлумачення його окремих положень правоохоронними органами і судами;

3) встановлення недоліків у функціонуванні системи контролюючих органів та їх взаємодії з правоохоронними під час виявлення і розслідування економічних злочинів;

4) встановлення існування у певної частини населення невірних уявлень про можливість одержання великих прибутків в тому чи іншому виді підприємницької діяльності, які експлуатуються шахраями.

Організаційні профілактичні заходи мають бути спрямовані на вдосконалення діяльності державного управлінського персоналу на засадах економічної раціональності, підвищення ефективності роботи контрольно-ревізійних органів, вдосконалення систем економічного обліку і звітності. Сюди ж відносяться заходи щодо відбору і професійної підготовки керівних кадрів для роботи у місцевих і центральних органах управління економічною сферою і окремими галузями господарювання.

У системі заходів профілактики економічній злочинності дієвим заходом є організаційно-правовий контроль, що містить різні види контролю: парламентський, відомчий, конституційний, громадський корпоративний, контроль партій, трудових колективів, а також окремих громадян. До спеціалізованих видів контролю належить: контроль правоохоронних органів, судовий контроль, прокурорський нагляд.

Нормативно-правові заходи разом з іншими мають вирішальне значення

у профілактиці економічної злочинності. Ідеологію протидії економічній злочинності слід змістити із застосування репресивних заходів на площину вдосконалення регулятивного законодавства (цивільного, адміністративного, господарського, фінансового), що створювало б прозорі механізми діяльності господарюючих суб'єктів і виключило саму можливість протиправної господарської діяльності. Окрім того, назріла потреба поширення системи спрощеного оподаткування для середніх та великих господарюючих суб'єктів шляхом встановлення фіксованого максимального розміру всіх можливих відрахувань на користь держави та органів місцевого самоврядування, а також максимального розміру фінансових санкцій за невчасну сплату податків, зборів, інших обов'язкових платежів.

Вдосконалення чинного законодавства з урахуванням цих обставин має бути спрямоване на: забезпечення економічних прав людини і суб'єктів господарювання; встановлення загальнообов'язкових правил поведінки на ринку для всіх господарських і управлінських структур; запровадження чіткої системи економічних санкцій для органів державного управління, юридичних та фізичних осіб за порушення законодавства; притягнення до кримінальної відповідальності службових осіб, які спричиняють значну шкоду суспільним інтересам; законодавче упорядкування підстав для надання відповідних пільг окремим суб'єктам підприємницької діяльності і встановлення кримінальної відповідальності за незаконне надання таких пільг; установлення підвищеної кримінальної відповідальності за найбільш суспільно небезпечні форми економічної поведінки, які призводять до підризу економічної безпеки країни; впровадження незалежної кримінологічної експертизи проектів законодавчих актів колективами юристів, економістів, психологів та практичних працівників.

Кримінально-правові заходи профілактичного впливу мають бути спрямовані, насамперед, на таке: встановлення кримінальної відповідальності за економічні злочини (криміналізація), що призване утримувати громадян від вчинення протиправних дій (загальна превенція); встановлення виду та роз-

міру покарання за відповідні діяння; удосконалення кримінально-правових норм, що визначають відповідальність за економічні злочини.

Досить часто злочинній поведінці передують вчинення менш суспільно небезпечних діянь, серед яких із злочинами найбільше пов'язані адміністративні проступки. Причому, інколи відрізнити злочин від адміністративного делікту буває досить важко, оскільки деякі ознаки, зокрема, об'єкти посягання, окремі елементи об'єктивної сторони обох видів протиправної поведінки практично співпадають.

Адміністративно-правове попередження деліктів становить окремий блок у загальній системі запобіжного впливу на злочинність. Іншими словами, профілактику адміністративних проступків розглядають як ранню профілактику злочинності, в тому числі економічної. Причому, профілактичну роль виконують всі види адміністративно-правових засобів. Як юридичний інструментарій адміністративно-правові засоби є способами впливу на суспільні відносини з метою досягнення певного результату.

За допомогою закріплення і практичної реалізації різноманітних адміністративно-правових засобів створюються умови для формування і підтримання належного економічного порядку, попередження і припинення правопорушень, які на нього посягають, що в кінцевому підсумку сприяє також профілактиці економічної злочинності. Адміністративно-правові засоби профілактики правопорушень відзначаються різностороннім характером, при цьому усі вони взаємопов'язані і взаємозалежні, складають цілісну систему, перетинаються з кримінально-правовими, цивільно-правовими, економічними заходами, різноманітними формами і методами організаційно-масової і виховної діяльності державних органів, громадських формувань і трудових колективів. Тільки раціональне використання різноманітних засобів у взаємозв'язку, обґрунтований вибір основних з них, уміле поєднання сприяють досягненню намічених результатів. Вибір конкретного адміністративно-правового засобу, доцільність його застосування в тій чи іншій ситуації визначаються умовами, що склалися, наявністю певних обставин, завданнями і

компетенцією органу (посадової особи), який діє в даній ситуації.

Аналіз чинного адміністративного законодавства і практики його застосування дає підстави зробити висновок, що до адміністративно-правових засобів, які спрямовані на профілактику економічної злочинності, належать такі¹:

1. Засоби визначення системи суб'єктів виконавчої влади, на які покладається боротьба з адміністративними проступками у сфері економіки, закріплення їх правового статусу, зокрема, контрольних та юрисдикційних повноважень. Діяльність органів виконавчої влади щодо профілактики злочинності, за великим рахунком, також є предметом адміністративно-правового регулювання.

2. Засоби переконання (позитивного стимулювання чи заохочувальні засоби), які сприяють підвищенню творчої активності учасників правовідносин, засновані на їх прагненні до позитивних результатів своєї праці, до реалізації суспільних і особистих інтересів. Більшість суб'єктів виконує загальнообов'язкові правила здійснення економічної діяльності добровільно. Природно, що діяльність, яка здійснюється правомірно і добросовісно, має отримувати державну підтримку і охорону. В юриспруденції така реакція держави на правомірну поведінку отримала назву позитивної (перспективної, активної) юридичної відповідальності.

3. Заходи адміністративного примусу, що застосовуються з метою попередження, припинення правопорушень, забезпечення провадження у справах про адміністративні проступки і притягнення порушників до адміністративної відповідальності. Заходи адміністративного примусу в профілактиці економічної злочинності відіграють найважливішу роль, принаймні цю роль найлегше простежити, оскільки застосування зазначених заходів безпосередньо пов'язане з правопорушеннями, причому, не тільки адміністративними.

Заходи спеціального попередження повинні, насамперед, враховувати

¹ Коваленко В.В. Профілактика економічної злочинності в Україні: концептуальні засади, організаційно-правові основи, проблеми управління: Монографія. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – 420 с.

питання удосконалення координації та взаємодії правоохоронних, контролюючих органів, банків, органів місцевої влади і низки недержавних організацій, які здійснюють функції контролю та нагляду у різних галузях економіки.

14.4. Діяльність правоохоронних органів щодо профілактики економічної злочинності

Відомо, що запобігання економічним злочинам забезпечують не лише правоохоронні органи, а і ціла низка інших державних органів і громадських формувань¹. Згідно із законодавством, до системи державних правоохоронних органів, які беруть участь у боротьбі з економічною злочинністю, включено: 1) спеціальні державні органи, що в межах покладених на них повноважень, безпосередньо здійснюють боротьбу з економічною злочинністю; 2) державні органи, що здійснюють певні функції щодо боротьби з економічною злочинністю в межах виконання покладених на них інших основних функцій.

До спеціальних державних органів, які безпосередньо здійснюють боротьбу з економічною злочинністю, належать підрозділи:

- Міністерства внутрішніх справ України, зокрема, Державна служба боротьби з економічною злочинністю (ДСБЕЗ);
- податкової міліції Державної податкової служби України, зокрема, з організації боротьби з фіктивними суб'єктами підприємницької діяльності; по боротьбі з незаконним відшкодуванням ПДВ тощо;
- Служби безпеки України (по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю; по захисту економічної безпеки держави).

Виділяється три напрями профілактичної роботи зазначених підрозділів: виявлення й усунення (нейтралізацію) криміногенних факторів, що обумовлюють ці злочини (загальна профілактика); виявлення та

¹ Тацій В. Я Боротьба зі злочинністю у сфері економічних відносин як вирішальний напрям діяльності правоохоронних органів / В. Я. Тацій // Вісник прокуратури. – 2002. – № 1. – С. 13–18.

недопущення злочинів, вчинення яких готується (спеціальна профілактика); встановлення осіб, від яких з високим ступенем ймовірності можна очікувати вчинення злочинів, та відповідний вплив на них (індивідуальна профілактика).

До державних органів, які беруть участь або здійснюють певні функції з протидії економічній злочинності, в межах виконання покладених на них інших основних функцій, належать: органи внутрішніх справ (інші підрозділи) і Служби безпеки України (крім спеціальних підрозділів); органи прокуратури України; органи і установи виконання покарань; митні органи і підрозділи Прикордонних військ України; органи Державної податкової адміністрації України (крім спеціальних підрозділів); органи контрольно-ревізійної служби, включаючи і відомчі ревізійні підрозділи державних органів виконавчої влади; Держфінмоніторинг України; органи, що входять до структури Антимонопольного комітету та Національного банку України, а також інші кредитно-фінансові установи; органи, що входять до структури Фонду державного майна, Національного депозитарію та Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку; відповідні органи і установи, що входять до структури Міністерства фінансів України, Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерства закордонних справ України, Міністерства аграрної політики України, Державного комітету статистики України та деяких інших центральних та місцевих органів виконавчої влади.

Як зазначалося, в органах внутрішніх справ створена окрема служба, безпосереднім завданням якої є профілактика економічної злочинності – державна служба по боротьбі з економічною злочинністю. Очевидно, що діяльність підрозділів державної служби боротьби з економічною злочинністю, з огляду на попередження злочинів економічної спрямованості, повинна у першу чергу орієнтуватись на заходи спеціально-кримінологічного характеру, впливаючи на об'єктивні та суб'єктивні фактори, що породжують економічні злочини і сприяють їм.

Пріоритетом у діяльності служби БЕЗ на сучасному етапі є боротьба з хабарництвом і зловживаннями посадових осіб, забезпечення відшкодування матеріальних збитків державі та потерпілим і реальне оздоровлення стратегічних напрямів економіки. Звідси випливають основні завдання ДСБЕЗ, а саме:

- захист економічних відносин від злочинних посягань;
- попередження злочинних посягань на економічні відносини;
- виявлення правопорушень у сфері економіки;
- розкриття фактів замаскованих злочинних посягань на економічні відносини, в тому числі організованими злочинними групами;
- викриття осіб, які вчиняють злочини у сфері економіки;
- забезпечення відшкодування фізичним та юридичним особам, державі збитків, завданих у результаті вчинення економічних злочинів¹.

Працівники підрозділів цієї служби:

- виявляють причини й умови вчинення злочинів у сфері економіки та вносять пропозиції органам державної влади та місцевого самоврядування про необхідність усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів;
- здійснюють оперативне обслуговування об'єктів господарювання різних форм власності;
- здійснюють оперативно-розшукові заходи щодо виявлення осіб, які готують злочин або вчинюють замах на злочин у сфері економіки;
- періодично здійснюють аналіз стану економічної злочинності, визначають основні напрями і тактику оперативно-службової діяльності, пов'язаної з виявленням правопорушень у державному, колективному і приватному секторах економіки і вживають заходів для усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів у різних галузях економіки;
- взаємодіють з іншими службами щодо встановлення осіб, які займаються злочинною діяльністю у сфері економіки;

¹ Постанова КМУ від 5 липня 1993 року № 510 «Про утворення державної служби боротьби з економічною злочинністю».

- здійснюють оперативно-розшукові заходи щодо виявлення і роз'єднання організованих злочинних груп або злочинних організацій у сфері економіки;
- вносять узагальнені подання до органів державної влади та місцевого самоврядування, власників майна про необхідність усунення причин і умов, що сприяють злочинам у сфері економіки;
- висвітлюють у засобах масової інформації стан економічної злочинності;
- проводять серед населення роботу щодо роз'яснення законодавства з питань відповідальності за вчинення економічних злочинів.

В залежності від ситуації та особливостей території обслуговування розробляється більш детальний план профілактики економічної злочинності де можуть бути включені наступні заходи:

- перевірка за участю підрозділів Фонду державного майна України додержання законності процесів роздержавлення власності з метою своєчасного попередження незаконного вилучення активів підприємств з державними частками майна шляхом використання схем банкрутства, передачі їх майна до дочірніх та спільних підприємств, холдингових компаній, вжити скоординованих заходів для викриття зловживань з боку посадових осіб, насамперед фактів хабарництва й корупції;
- проведення комплексу оперативно-розшукових заходів, спрямованих на викриття задокументованих фактів нецільового використання бюджетних коштів;
- інформування населення через засоби масової інформації про роботу органів внутрішніх справ із розслідування кримінальних справ про найбільш резонансні злочини, а також виявлені в ході розслідування справ причини і умови, що сприяють вчиненню злочинів, проведення брифінгів, прес-конференцій і "круглих столів" з редакціями та ЗМІ з найбільш актуальних питань;

- проводити спільно з іншими контролюючими органами перевірки суб'єктів підприємницької діяльності, з метою викриття та профілактики порушень законодавства.

Таким чином, працівники ДСБЕЗ здійснюють заходи кримінологічної профілактики, до яких належать: упередження появи у сфері економічних відносин становища, яке може бути використане злочинцями; обмеження, що перешкоджають поширенню негативних явищ, які детермінують окремі економічні злочини; усунення, що придушує чи ліквідує криміногенні явища і попереджує нову активізацію їх дій; захист матеріальних об'єктів, цінностей та інше від безпосереднього злочинного посягання¹.

Крім працівників ДСБЕЗ і дільничні інспектори міліції здійснюють профілактику економічної злочинності. Вони періодично здійснюють аналіз оперативної обстановки на ділянках обслуговування, вносять керівництву органу внутрішніх справ пропозиції щодо підвищення ефективності профілактичної роботи; виявляють недоліки в роботі підприємств та установ щодо збереження матеріальних цінностей, доповідають про них керівництву міськрайорганів внутрішніх справ та надають пропозиції щодо прийняття конкретних заходів по їх усуненню; здійснюють контроль за своєчасним вживанням керівниками підприємств, організацій і установ заходів щодо усунення умов, що сприяли вчиненню правопорушень; інформують населення про заходи і засоби правомірного захисту від злочинних та інших посягань шляхом проведення серед громадян відповідної роз'яснювальної роботи, виступів у засобах масової інформації тощо.

Але не тільки оперативні працівники та дільничні інспектори міліції здійснюють профілактичні заходи щодо запобігання економічній злочинності. Цим займаються також працівники органу дізнання та слідства. Відповідно до ст.23 КПК України орган дізнання та слідчий при провадженні дізнання та попереднього слідства у кримінальній справі зобов'язані ви-

¹ Голіна В.В. Єдність загальносоціального і спеціально-кримінологічного попередження економічної злочинності // Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Х., 1999. – С.129.

являти причини і умови, що сприяли вчиненню злочину, а також вносити у відповідний державний орган, громадську організацію або службовій особі подання про вжиття заходів для усунення цих причин і умов. Такий профілактичний вплив здійснюється працівниками органів досудового слідства при реалізації ними кримінально-процесуальних функцій виключно у межах правового поля, а саме: попередження злочинів, які готуються; негайне припинення злочинів, які вчинюються; встановлення у процесі розслідування всіх причин та умов, що сприяють їх вчиненню; вжиття заходів по доведенню відомостей щодо причин та умов, які сприяють вчиненню злочинів; забезпечення заходів до реального усунення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів¹. Таким чином, орган дізнання та слідчий, виходячи з вимог закону, зобов'язані у першу чергу з'ясувати причини і умови, які сприяли вчиненню злочину, а також вжити заходів щодо усунення цих причин і умов.

Узагальнення практики профілактики економічної злочинності підрозділами органів внутрішніх справ показує, що усунення умов, які сприяють вчиненню економічних злочинів, здійснюється шляхом: притягнення до відповідальності службових осіб підприємств і банків, органів управління, органів контролю і правоохоронних органів, у діях яких є ознаки складів злочинів; направлення подань у відповідні інстанції підприємницьких структур (правління, рада директорів, збори акціонерів) з рекомендаціями щодо усунення факторів, які сприяють вчиненню злочинів.

Необхідність запобігання їм і, водночас, складність викриття вимагає у відповідності з законом здійснювати проникнення в злочинні групи негласних працівників оперативних підрозділів або осіб, які співробітничать з останніми, здійснювати візуальне спостереження із застосуванням фото-, кіно- і відеозйомки, оптичних та радіоприладів, інших технічних засобів для встановлення: поведінки службових осіб і працівників підприємств і банків, які свідомо полегшують злочинцю домогтися поставленої мети; поведінки

¹ Зеленецкий В.С. Предупреждение преступлений следователем. – Харьков, 1975. – С.19–33.

службових осіб і працівників органів управління, органів контролю і правоохоронних органів, причетних до створення таких умов; поведінки керівників-підприємців, які своїми діями полегшують вчинення злочинів; недоліки організаційної структури конкретних підприємств і банків; недоліки у здійсненні контрольних функцій з боку службових осіб чи органів.

Сучасна дійсність вимагає того, що профілактика економічної злочинності має бути сконцентрована на напрямках, що визначають економічну безпеку держави. Пріоритетним залишається попередження злочинів, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, торгівлею людьми, зброєю, викраденням автотранспорту, ухилення від сплати податків, фіктивного підприємництва, викрадення бюджетних коштів, шахрайства з фінансовими ресурсами, контрабанди, створення конвертаційних центрів і офшорних компаній, діяннями у кредитно-фінансовій, банківській та зовнішньоекономічній сферах.

Залишається актуальним попередження злочинів у сфері приватизації нерухомості, в аграрному секторі економіки, який стає об'єктом масштабних і небезпечних посягань, що вимагає комплексної програми їх попередження.

Актуалізується і вимагає науково-обґрунтованого прогнозування проблема попередження “кіберзлочинності”, оскільки ці діяння пов'язані з міжнародним авторитетом держави, загрожують економічними збитками.

Отже, основними напрямами діяльності ОВС в сфері профілактики економічної злочинності є:

- створення інформаційного банку даних щодо фізичних і юридичних осіб, які проходять за оперативними матеріалами і кримінальними справами про злочини економічного спрямування;
- використання комплексу оперативно-розшукових заходів для запобігання економічним злочинам, їх викриття та припинення;
- протидія незаконній підприємницькій та іншій господарській діяльності юридичних та фізичних осіб;

- виявлення економічних злочинів та проведення щодо них дослідчої (попередньої) перевірки;
- виявлення та притягнення до відповідальності осіб, які вчинили економічний злочин;
- інформаційно-аналітичне забезпечення протидії економічній злочинності.

Питання для самоконтролю:

1. *Які основні сучасні підходи до визначення поняття «економічна злочинність»?*
2. *Охарактеризуйте сучасний стан виявлення економічних злочинів в Україні? Які галузі економіки на сьогодні в Україні більш вразливі для злочинного впливу?*
3. *Що розуміють під факторами економічної злочинності?*
4. *Що відноситься до соціально-економічних, нормативно-правових та організаційно-управлінських факторів економічної злочинності?*
5. *Назвіть рівні профілактики економічної злочинності?*
6. *Що відноситься до заходів загально-соціальної та спеціально-кримінологічної профілактики економічної злочинності?*
7. *Визначить перелік суб'єктів спеціально-кримінологічної профілактики економічної злочинності.*
8. *Які спеціальні державні органи безпосередньо здійснюють боротьбу з економічною злочинністю? Які напрями профілактичної діяльності цих підрозділів?*
9. *Назвіть додаткові заходи плану профілактики економічної злочинності.*
10. *Які основні напрями діяльності ОВС в сфері профілактики економічної злочинності?*

РОЗДІЛ 15. ПРОФІЛАКТИКА КОРУПЦІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Василевич В.В.

15.1. Рівень, структура, динаміка корупційної злочинності

15.2. Причини та умови корупційної злочинності

15.3. Заходи профілактики корупційної злочинності

15.4. Роль ОВС у профілактиці корупційної злочинності

15.1. Рівень, структура, динаміка корупційної злочинності

Корупційна злочинність є складовою більш широкого суспільного явища – корупції. За даними дослідження міжнародної організації Transparency International, у 2005 році Україна у рейтингах корумпованості посідала 107 місце з 159 країн, а «індекс сприйняття корупції» становив 2,6 (за методологією дослідження, до країн з небезпечним рівнем поширення корупції належать ті, в яких значення індексу становить менше ніж 3,0).

Незважаючи на вжиті заходи, яких вживали всі державні органи, у 2009 році оприлюднений Transparency International показав, що Україна посідала 134 місце рейтингу із 180 країн, а в 2008 році – 118 місце¹.

Тому розгляд цього виду злочинності доцільно розпочати з з'ясування сутності корупції.

Стаття 1 Закону України «Про боротьбу з корупцією» визначає корупцію як діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямовану на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг.² Пленум Верховного Суду України роз'яснює, що особами, уповноваженими на виконання функцій держави є: державні службовці, депутати всіх рівнів, сільські, селищні, міські голови та голови районних і обласних рад та ін.³

¹ Коваленко В.В. Корупція: історична ретроспектива поширення та пріоритети запобігання // Науковий вісник КНУВС.-2010.-№3(70).-С.6.

² Закон України «Про боротьбу з корупцією» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1995, N 34, ст. 266).

³ Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами справ про корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією» від 25 травня 1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

У кримінологічному аспекті корупція характеризується низкою таких ключових ознак:

- вона можлива лише у сфері діяльності органів державної влади і органів місцевого самоврядування;
- її суб'єктом може бути тільки особа, наділена владою чи посадовими повноваженнями;
- корупційні відносини виникають внаслідок зловживання особою, наділеною владою чи посадовими повноваженнями, своїми повноваженнями;
- корупцію складають лише такі діяння, які вчинені особою, наділеною владою чи посадовими повноваженнями, з метою задоволення корисливих власних інтересів або інтересів інших осіб.¹

Категорії “корупційний злочин” і “корупційне правопорушення” застосовуються в Кримінальній Конвенції про відповідальність за корупцію прийнятій 4.10.1998р., підписаній 27.01.1999р. та ратифікованій в Україні 18.10.2006р. основною метою якої є визначення кримінально-правових засобів боротьби з корупцією на рівні національного законодавства.² Крім того визначення «корупції» та заходи цивільно-правового захисту осіб, яким заподіяно шкоду в наслідок корупційних дій дається у Цивільній конвенції ООН про боротьбу з корупцією прийнятій 4.10.1998р., підписаній 4.11.1999р. та ратифікованій в Україні 16.03.2005р.³

Отже, вони є загальновизнаними у міжнародному праві, що дає підставу для виокремлення такого виду злочинності як корупційна.

Корупційним може бути визнано будь-який умисний злочин, що вчиняється службовою особою органу державної влади чи посадовою особою органу місцевого самоврядування з використанням свого службового стано-

¹ Кримінологія. Підручник, Під заг. ред. О.М. Джужі.- К.: Юрінком Інтер, 2001.- т. 2.

² Антикорупційні закони України: «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень» та ін.- Укладач Хавронюк М.І.- К.: Атіка, 2009. - С. 85.

³ Там же. – С.102.

вища з корисливих мотивів, іншої особистої заінтересованості або для задоволення інтересів третіх осіб¹.

Основним критерієм для віднесення службових злочинів до категорії корупційних є те, що суб'єкт службового злочину повинен мати ознаки, які є характерними для суб'єктів корупційних діянь, визначених у вище зазначеному законі. Додатковим - вчинення умисних дій, спрямованих на протиправне використання свого посадового становища, отримання від цього певних благ та переваг чи надання таких переваг іншим особам.

В офіційній статистиці, що оприлюднює ДІТ МВС України, обліковуються окремі види корупційних злочинів. На основі злочинів вчинених за статтям 364-369 КК України розкриємо характерні напрями існування сучасної корупційної злочинності.

Вивчивши дані офіційної статистики МВС України можна зауважити, що за останні п'ять років спостерігається тенденція щодо зменшення показників кількості злочинів даної категорії. Так, у 2005 р. ці показники становили 17922 злочини (найбільший показник), тобто 2,3 % від загальної кількості вчинюваних злочинів, у 2006 р. – 16396 злочинів (відповідно 3,9 %), у 2007 р. – 15555 злочинів (відповідно 3,8 %), у 2008 р. – 15495 злочинів (відповідно 4 %), у 2009 р. - 14159 злочинів (відповідно 3,3 %)².

Таким чином, аналіз кількісних показників зазначених злочинів свідчить про їх відносно невисокий рівень в структурі загально кримінальної злочинності (не більше 4%).

Якщо розглядати кількість вчинених злочинів у сфері службової діяльності за територіальним розподілом, то можна простежити наступну закономірність. На протязі 2005-2009 рр. найвищий рівень зазначених злочинів утримується у областях – Донецька, Дніпропетровська, Луганська та Одеська (більше 7% від загальної кількості злочинів у сфері службової діяльнос-

¹ Мельник М.І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): [монографія]./ М.І. Мельник . – К. : Юридична думка. – 2004. – С. 133.

² Статистичний звіт стану злочинності 2005-2009 рр. - ДІТ МВС України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/>

ті); середній рівень – АР Крим, Вінницька, Закарпатська, Запорізька, Сумська, Харківська, Черкаська; низький рівень – Волинська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Рівненська, Хмельницька, Чернігівська, Чернівецька (менше 3% від загальної кількості злочинів у сфері службової діяльності).

У сфері службової діяльності виокремлюються три найбільш характерні корупційні злочини: перевищення влади або службових повноважень (ст. 364 КК України), зловживання владою або службовим становищем (ст. 365 КК України), хабарництво (ст. ст. 368-369 КК України).

Співвідношення виявлених злочинів у сфері службової діяльності свідчить про переважне застосування норм, що встановлюють відповідальність за перевищення влади або службових повноважень. Так, найбільшу частку у структурі злочинів у сфері службової діяльності на протязі досліджуваних років спостерігається за зловживанням владою або службовими повноваженнями.

Співвідношення виявлених злочинів у сфері службової діяльності свідчить про переважне застосування норм, що встановлюють відповідальність за зловживання владою або службовими повноваженнями. Так, за період з 2005 по 2009 роки фактів зловживання владою або службовими повноваженнями виявлено у 1,5 рази більше, ніж фактів хабарництва і у 6 раз більше, ніж фактів перевищення влади або службових повноважень.

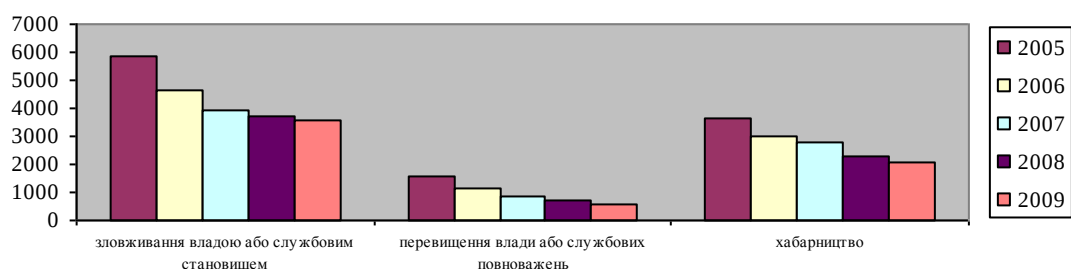

Рис. 1 Структура злочинів у сфері службової діяльності

У відсотковому співвідношенні до інших злочинів вчинюваних у сфері службової діяльності кількість зловживань владою або службовими повноваженнями складає: у 2005 р. – 32,6%, у 2006 р. – 28,2%, у 2007 р. – 25,1%, у 2008 р. – 23,9% та у 2009 р. – 25,2% відповідно.

З 2005 по 2009 рр. найвищий рівень зазначених злочинів утримується у областях - Дніпропетровська, Луганська, Донецька (більше 7% від загальної кількості зловживань владою або службовими повноваженнями); середній рівень – АР Крим, Вінницька, Донецька, Київська, Львівська, Сумська та Тернопільська області; низький рівень – Волинська, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Кіровоградська, Рівненська, Хмельницька, Чернігівська, Чернівецька (менше 3% від загальної кількості зловживань владою або службовими повноваженнями).

При формулюванні обвинувачення та вироку за ст.ст. 364 та 365 КК України вказуються такі ознаки диспозиції зазначених статей, як корисливий мотив чи інші особисті інтереси, але у матеріалах справ не розкриваються діяння, які засвідчували б корупційні мотиви винних осіб. А це, у свою чергу не сприяє правдивому висвітленню у статистичній звітності корупційної злочинності в Україні.

Основним видом службових злочинів з ознаками корупційних діянь були злочини, склад яких передбачено ст. 368 КК України, тобто, одержання хабара. Деякі спеціалісти вважають, що з усієї кількості реєструється не більше 2 % фактів хабарництва, що становить 0,3-0,5 % від загальної кількості зареєстрованих злочинів.¹ У статистиці, яку надає МВС України зазначається лише загальна кількість фактів одержання хабара по Україні, що не дає змогу оцінити реальний стан з виявлення фактів хабарництва у розрізі областей.

Порівнюючи статистичні дані стосовно одержання хабара за останні п'ять років простежується тенденція до зменшення їх кількості у 1, 5 рази. З 2784 злочинів у 2005 р. до 1855 злочинів у 2009 р.

Переважає більшість викритих фактів хабарництва стосувалася посадових осіб нижньої ланки (керівників структурних підрозділів підприємств, голів чи секретарів сільських рад, спеціалістів установ районного рівня, опе-

¹ Мельник М.І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): [монографія]./ М.І. Мельник . – К. : Юридична думка. – 2004. – С. 154.

ративних уповноважених, слідчих, інспекторів тощо).

Хабарництво у цілому, як і злочини у сфері службової діяльності найбільш поширене у Дніпропетровській, Донецькій, Луганській та Одеській областях. Менше 3 % від загальної кількості виявлених фактів хабарництва спостерігається у Івано-Франківській, Кіровоградській, Рівненській, Сумській, Херсонській, Черкаській та Чернігівській областях.

Співвідношення злочину і покарання за хабарництво також не дає позитивних вражень. Наприклад, із 1376 кримінальних справ про хабарництво (ст. 368 КК України) направлених до суду у 2008 р. притягнуто до кримінальної відповідальності у вигляді позбавлення волі 54 особи, тобто лише кожного 25.¹

Лише до кожного четвертого посадовця, засудженого за хабарництво, суд застосовує передбачену законом додаткову міру покарання, як позбавлення права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю.

У характеристиці хабарників відзначаються наступні тенденції, це:

1) зменшення кількості жінок-хабарників. Якщо у 2005 році вони становили 42 %, то у 2009 – 21,7 %;

2) підвищення освітнього рівня хабарників. Якщо у 2005 році 52,9 % хабарників мали вищу або середню спеціальну освіту, то у 2009 році таких вже було 87 %;

3) зменшення числа хабарників, які раніше вчиняли злочини. Якщо у 2005 році такі особи становили 3,2 %, то у 2009 – 1,3 %.

4) незначні коливання у віці хабарників. Зокрема, зменшилась кількість хабарників у віці 25-29 років (у 2005 р. таких було 11,1 %, у 2009 р. -10,8 %). Зате збільшилась частка хабарників у віці 30 років і старше (у 2005 р. таких було 79,8 %, 2009 р. – 84,6 %). Спостерігається також збільшення числа ха-

¹ Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2008 р. (за даними судової статистики). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf>

барників, яким виповнилося 60 років (у 2005 році таких було 5,3 %, 2009 – 8,6 %).

У структурі викритих осіб (за службовим станом), які вчинили злочини корупційного характеру, у середньому, найбільшу питому вагу складають керівники підприємств (23,6%) та фінансово-бухгалтерські працівники (8,4%). Простежується стала тенденція щодо поступового зменшення кількості виявлених службових осіб всіх категорій, які вчинили злочини корупційного характеру у сфері власності.

Що стосується покарання за корупційні злочини, то понесе відповідальність за скоєний злочин лише кожна 9 особа. Наприклад, згідно з статистичними даними Державної судової адміністрації України у 2007 р. за вироками, що набрали законної сили, засуджено за: зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК) — 505 осіб, або 0,3 % від числа засуджених за всі види злочинів; перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК) — 217 осіб, або 0,1 %; одержання хабара (ст. 368 КК) — 487 осіб, або 0,3 %.¹

У I півріччі 2008 р., за даними ДСА, за вироками, що набрали законної сили, засуджено за: зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК) — 215 осіб або 0,3 % від числа засуджених за всі види злочинів; перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК) — 99 осіб або 0,1 %; одержання хабара (ст. 368 КК) — 234 осіб або 0,3 %.²

Особливістю сучасного стану злочинів у сфері службової діяльності залишається низький відсоток вчинення даного виду злочинів групою осіб. За даним Департаменту інформаційних технологій МВС України у 2005 р. вчинено 405 службових злочинів групою осіб, становила (що становить 2,3% від загальної кількості злочинів вчинених у сфері службової діяльності), у 2006 р. – 208 злочинів (1,3%), у 2007 р. – 271 злочин (1,8%), у 2008 р. – 206

¹ Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2008 р. (за даними судової статистики). [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf>

² Див там же.

злочинів (1,3%), у 2009 р. ця цифра становила 209 (1,4 %) відповідно.

Привертає увагу кількість злочинів вчинених організованими групами з корумпованими зв'язками. Корумповані зв'язки стають у нагоді при вирішенні питань безпеки існування організованих злочинних груп, розширення масштабів злочинної діяльності, впливу на державні органи під час прийняття рішень у важливих для організованої злочинності питаннях. За даними МВС України у 2005 р. виявлено 551 організовану групу, корумповані зв'язки викрито у 26 випадках (4,7 % від загальної кількості). У наступні роки дані показники не зазнали особливих змін: 2006 р. – 466 злочинів, 26 з корумпованими зв'язками (5,6%), 2007 р. – 420 злочинів, 13 з корумпованими зв'язками (3,1%), 2008 р. – 378 злочинів, 15 з корумпованими зв'язками (4,0%), 2009 р. – 379 злочинів, 27 з корумпованими зв'язками (7,1%). На підставі викладених даних можна зробити висновок, що спостерігається постійне і стабільне зрощення організованих злочинних груп з корумпованими службовими особами органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Адміністративна відповідальність досить ефективно виконує попереджувальну і виховну функцію, тому, що вона є реальною і настає, у переважній більшості випадків, невдовзі після вчинення правопорушення.

Аналіз динаміки протидії корупційним проявам за 2005-2009 рр. свідчить про те, що правоохоронними органами України, у середньому, щорічно до суду направляється понад 5, 5 тис. адміністративних протоколів про корупційні діяння. З них більше ніж по 5 тис. адміністративних протоколів судами приймається рішення про притягнення до адміністративної відповідальності у вигляді накладення штрафу, що становить 87 % від загальної кількості направлених до суду адміністративних протоколів (таб.1).

Так, протягом 2009 року до суду направлено 5389 протоколів про корупційні діяння, у 2005 році цей показник складав 6111 протоколів, з них стосовно державних службовців – 713 (у 2005 році – 2107).

Окремі показники діяльності правоохоронних органів по боротьбі з корупцією

Показники	2005 рік	2006рік	2007рік	2008рік	2009 рік
Кількість протоколів про корупційні діяння, направлених до суду	6111	5862	5800	6224	5389
Кількість протоколів, за якими судом прийнято рішення про притягнення до адмін відповідальності (оштрафовано), у тому числі:	5260	5223	5155	5732	5022
- державних службовців	2107	2222	2355	2419	713
з них: 5-7 категорії	1596	1545	1354	1344	622
- службових осіб місцевого самоврядування	1095	1029	1485	1785	2430
- депутатів всіх рівнів	38	83	53	91	29
Закрито адміністративних справ	1284	1011	749	987	951

Значна кількість правопорушень корупційного характеру виявляються серед державних службовців місцевих органів виконавчої влади та службових осіб органів місцевого самоврядування, оскільки саме вони забезпечує реальне втілення в життя законів та інших правових актів держави. У середньому це понад 50 % від кількості притягнутих судом осіб до відповідальності. В 2009 році відносно державних службовців V – VII категорій посад складено 622 адміністративних протоколи (у 2005 році – 1596), відносно посадових осіб органів місцевого самоврядування – 2430 (у 2005 році – 1095 відповідно).

Найпоширенішими порушеннями антикорупційного законодавства серед державних службовців органів виконавчої є: незаконне одержання матеріальних благ і послуг; використання службового становища у корисливих цілях; сприяння підприємницькій діяльності або її провадження.

В останні роки простежується позитивна тенденція до зниження відсотку закритих судами адміністративних справ. У 2009 році закрито 951 адміністративна справа – це 18,9 % від кількості протоколів, за якими судом винесено рішення, у 2005 році ця цифра складала 1284 адміністративні справи, що становило 24,4 % відповідно. Зменшення кількості закритих адміністративних справ, на нашу думку, може свідчити про підвищення професіоналі-

зму осіб правоохоронних органів, що здійснюють протидію корупції.

Збитки, заподіяні корупційними діями у 2009 році складають 1 621 385 гривень, у 2008 році дана сума складала - 2 688 851 гривень. Сума добровільних відшкодувань збитків, заподіяних корупційними діями складає у 2009 році – 191 465 гривень (11,8 % від суми завданих збитків), у 2008 – 854 443 гривень (31,8 % від суми завданих збитків). За позовами прокурорів щорічно відшкодовується від 20 до 60 відсотків від загальної суми відшкодованих збитків, завданих корупційними діями.

Ефективний розгляд адміністративних матеріалів про корупцію в судах можливий за умови тісної співпраці працівників правоохоронних органів з відділами прокуратури по нагляду за виконанням законів у сфері боротьби з корупцією з метою отримання необхідних консультацій щодо правильної кваліфікації корупційних діянь правопорушників, повноти зібраних матеріалів, недопущення інших помилок при підготовці та направленні до суду адміністративних протоколів, а також обговорення подальшої участі прокурорів в судових засіданнях по адміністративних провадженнях.

Наведений кримінологічний аналіз свідчить про латентність та поширеність корупційної злочинності. Залежно від її рівня, структури та динаміки необхідно планувати та втілювати відповідну профілактику даного виду злочинності, яка в сучасних умовах набуває особливого значення.

15.2. Причини та умови корупційної злочинності.

З'ясування причин та умов, які детермінують корупційну злочинність, є необхідною умовою ефективної профілактики цих злочинів, а також дозволяє зрозуміти обумовленість такого антисоціального явища, як корупція і, відповідно, визначати її поширеність та характер. Розгляд даного питання є важливим ще й з огляду на те, що корупція є явищем, яке саморозвивається і самодетермінується в межах загальної системи - суспільства в цілому, а також детермінує цілу низку інших негативних соціальних явищ.

Корупційну злочинність, як і інші види злочинів, обумовлює ціла система причин та умов. У цьому зв'язку виникає закономірне і важливе в науковому та практичному плані питання про їх характер та роль. Тому причинами та умовами корупційної злочинності визнають явища, процеси, інші чинники, які здійснюють будь-який детермінуючий вплив на корупційну злочинність, які спричиняють її конкретні прояви.

Причини та умови корупційної злочинності можна поділити на політичні, економічні, правові, організаційно-управлінські і соціально-психологічні криміногенні фактори.

До *політичних факторів* корупційної злочинності можна віднести, зокрема: політична нестабільність, яка, зокрема, проявляється у нестабільності існуючих політичних інститутів; розгалуженість політичної системи та наявність великої кількості політичних партій і, відповідно, слабкість місцевого самоврядування; дисбаланс функцій та повноважень гілок влади, який породжує викривлення суспільних відносин у функціонуванні владних структур, що не може не позначитися негативно на виконанні владними інститутами своїх функцій, а зрештою - і на результатах їх діяльності. Така ситуація, крім всього іншого, створює сприятливі умови для зловживання владою, прийняття не правових і незаконних рішень; нерішучість і непослідовність у проведенні суспільних перетворень, безсистемне і нерішуче впровадження демократичних засад у різні сфери суспільного життя; відсутність ефективного

парламентського та громадського контролю за діяльністю вищих посадових осіб виконавчої гілки влади, у тому числі керівників правоохоронних структур; відсутність належної політичної волі щодо системної профілактики корупції та, зокрема, корупційній злочинності, яка проявляється, приміром, у безсистемному підході до створення законодавчої бази, допущенні недоліків у формуванні та реалізації антикорупційної політики; недостатня визначеність, непослідовність і неналежна наукову обґрунтованість здійснюваної антикорупційної політики.

Економічними чинниками, які можуть виступати загальними причинами і умовами корупції та причинами й умовами корупційної злочинності є, зокрема: нестабільна економічна ситуація в державі та нерозвиненість малого і середнього бізнесу; відсутність сприятливого режиму діяльності підприємств та підприємців, особливо щодо сплати податків, відрахувань до бюджету, одержання державної підтримки, кредитів тощо; відсутність прозорості процесів роздержавлення власності, вирішення різних економічних та господарських питань, оцінки прибутків, обсягу податків, одержання пільг тощо, що створює умови їх вирішення за додаткову «винагороду» для службовця; зниження рівня життя громадян, яке супроводжується безробіттям, невивплатою зарплатні, позбавленням соціальних пільг, утворює соціальну основу детермінації злочинів, пов'язаних із задоволенням природних життєвих потреб населення; наявність суперечностей, коли на фоні збільшення кількості заможних і багатих людей, зростання їхніх прибутків багато державних службовців, наділених повноваженнями у забезпеченні умов для прибуткової діяльності, не мають навіть помірного достатку.

Серед *соціальних передумов* існування корупційної злочинності необхідно виокремити відсутність дієвої системи соціального, насамперед громадського, контролю, у тому числі за діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, політичних та громадських діячів, що робить таку діяльність непрозорою.

Чинниками організаційно-управлінського характеру, які можуть мати

форму загальних причин і умов корупції та безпосередніх причин і умов вчинення корупційних злочинів, зокрема, є: відсутність чіткої регламентації діяльності державних службовців щодо процедури здійснення службових повноважень, прийняття рішень, видачі офіційних документів; наявність у службових осіб надто широких розпорядчо-дозвільних повноважень для прийняття рішень на свій розсуд; поширеність у кадровій політиці випадків заміщення посад службовців не на підставі їхніх ділових і моральних якостей, а через знайомство за колишньою роботою, особисту відданість, близькість політичних уподобань; відсутність порядку спеціальної перевірки, тестування на відповідність професійним та моральним якостям, періодичної ротації, однорівневого переміщення всіх категорій службовців органів виконавчої влади; недодержання умов і формальне ставлення до проведення конкурсу на заміщення посад та атестації; надмірна концентрація функцій управління і повноважень вищими органами державної влади; дублювання споріднених функцій органами державної влади, неузгодженість дій різних владних структур, непослідовність і суперечливість їх рішень, а також дублювання повноважень державних службовців; низька виконавча дисципліна, відсутність належної відповідальності за доручену ділянку роботи та результати діяльності; низька якість, необґрунтованість багатьох управлінських рішень; у багатьох випадках необґрунтоване збільшення чисельності апарату органів державної влади та органів місцевого самоврядування; низький престиж державної служби; послаблений контроль за виконанням державними службовцями законів, інших нормативно-правових актів та рішень керівництва; відсутність реального впливу неурядових організацій на стан справ у сфері боротьби з корупцією в державі; непрозорий характер кадрової політики, особливо щодо зайняття вищих державних посад; недостатня робота з громадськістю; відсутність упорядкованої системи правоохоронних органів, що організовують та здійснюють у повному обсязі виявлення, профілактику та розкриття корупційних злочинів.

Правовими чинниками, які можуть виступати як загальні причини і умо-

ви корупції та безпосередні причини і умови корупційної злочинності є: недоліки нормативно-правової бази, яка не приведена до вимог Конституції України і зберігає зверхність чиновництва над населенням, надмірну закритість, не сприяє створенню чіткої системи контролю за діяльністю службовців, надійного адміністративно-правового захисту особи від свавілля державних органів та службових осіб; відсутність на нормативному рівні цілісної системи засобів запобіжного впливу на причини та умови, що сприяють корупції та корупційним діям; правова неврегульованість здійснення системного контролю за діяльністю службових осіб публічної сфери, їх доходами та витратами; прогалини та нечіткість законодавства, що передбачає відповідальність за корупційні правопорушення та регламентує діяльність державних органів, які ведуть боротьбу з корупцією; неправильне, передусім в силу вибіркового підходу, застосування правових норм, що, в свою чергу: стимулює розвиток службової злочинності; призводить до того, що виявляються переважно прояви «дрібної» корупції; породжує «легальну» великомасштабну корупцію, яка «прикривається» неправомірними за суттю, але відповідними за формою офіційними рішеннями; обумовлює корупцію у правоохоронних та судових органах.

Морально-психологічні фактори значного розповсюдження корупційної злочинності в Україні пов'язані з такими основними моментами: втратою моральними засадами свого колишнього статусу і значення у функціонуванні суспільства і регулюванні суспільних відносин, іншими словами поширюється деморалізація суспільства, девальвація моральних цінностей; соціально-економічною і політичною нестабільністю суспільства, яка породжує у громадян, у тому числі осіб, уповноважених на виконання функцій держави, серед значної частини чиновництва дух невизначеності і непевності у завтрашньому дні; послабленням імунітету суспільства до корупції та антикорупційної мотивації суспільства, що обумовлюються: по-перше - перетворенням корупційних відносин з соціальної аномалії на соціальну норму (правило поведінки); по-друге - сприйняттям громадськістю корупції як невід'єм-

ного елемента суспільних відносин; по-третє - зневірою значної частини населення в серйозність намірів політичного керівництва щодо протидії корупції та в можливість відчутних позитивних зрушень у цій серії; по-четверте - атмосферою правового нігілізму і безкарності за порушення закону; невідомостям значною частиною населення корупції соціальним злом, нерозумінням її суспільної небезпеки для суспільства, держави чи окремої особи; слабкістю інститутів громадянського суспільства; засоби масової інформації, залежні часто від власників та органів державної влади, здебільшого уникають об'єктивного висвітлення проблем пов'язаних з корупцією. Неурядові організації переважно ослаблені, залежні від осіб, які надають їм фінансову підтримку; корінними змінами світогляду, ідеологічних орієнтацій громадян нашої держави, які стосуються, у тому числі, і сфери публічної влади, функціонування її інститутів, професійною та моральною деформацією частини керівників і посадових осіб, що займають відповідальні посади, яка виявляється у вчиненні або поблажливому ставленні до корупційних діянь, порушень службової етики; з поширенням корисливої спрямованості у діяльності службовців публічної сфери, їх готовності до порушення закону та норм моралі, а також зорієнтованістю значної частини населення на протиправне вирішення життєвих питань; наявністю та сильним впливом психологічних стереотипів стосовно переваги державних засобів та підпорядкованості їм громадських форм у регулюванні суспільних відносин.¹

Доречно буде зазначити, що майже кожний п'ятий громадянин України основною причиною корупції вважає моральний занепад суспільства, який породжує апатію, песимізм, падіння довіри до влади та інші негативні емоції.

Соціологічні дослідження свідчать, що значна частина громадян України не оцінює корупцію негативно і вважає для себе за можливе за допомогою корумпованих відносин (давання хабарів, використання службових мо-

¹ Про Концепцію боротьби з корупцією на 1998-2005 роки затверджену Указом Президента України від 24 квітня 1998 року N 367/98. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// www.zakon.rada.gov.ua](http://www.zakon.rada.gov.ua).

жливість родичів, друзів, знайомих, які перебувають на державній службі тощо) вирішувати особисті питання. За деякими опитуваннями, приблизно 75% жителів України переконані, що для позитивного вирішення питань у державних органах потрібно обов'язково давати хабарі.

Викладене свідчить про невисоку морально-психологічну готовність населення до рішучої протидії як корупції взагалі, так і корупційній злочинності, зокрема, тобто за такої морально-психологічної ситуації суспільство не тільки змирилося з існуючою ситуацією, пристосувавши до неї правила поведінки, а визнає корупційні відносини припустимими з точки зору моралі й ефективними - з позиції досягнення результату.

Згадуючи соціальне середовище, що оточує особу, слід зазначити: по-перше, наявність у ньому осіб з високим рівнем матеріального добробуту, досягнутого за рахунок корупційної та іншої кримінальної діяльності; по-друге, матеріально забезпечений рівень життя особи і різке зниження цієї забезпеченості надалі; і останнє це наявність дорогих звичок, інтересів тощо.

Перераховані вище фактори не є сталими і вичерпними, вони лише є частиною основних детермінант, які обумовлюють існування корупційної злочинності в Україні. Але і вони свідчать про те, що даний вид злочинів є породженням не однієї чи кількох, а цілої системи різних за характером, силою детермінуючого впливу та сфер прояву соціальних передумов.

15.3. Профілактика корупційної злочинності.

Профілактика корупції - це стратегічний напрям антикорупційної політики будь-якої держави. Будучи складовою такої діяльності, профілактика корупційної злочинності водночас є також складовою протидії злочинності. Отже, воно базується на тих загальних засадах профілактики злочинності, які вироблені теорією та практикою протидії злочинності.

Спираючись на базові положення теорії профілактики злочинності, *профілактику корупції можна визначити як особливий вид соціального*

управління, напрям антикорупційної діяльності, який полягає в усуненні, нейтралізації чи обмеженні дії чинників (детермінант) корупції, цілеспрямованому впливі за допомогою комплексу спеціально розроблених законних засобів на систему суспільних відносин, що складаються у сфері реалізації публічної влади, що має за мету стимулювання осіб, уповноважених на виконання функцій держави, та інших суб'єктів до правомірної поведінки у сфері публічної влади, перешкоджання вступу їх у корупційні відносини та припинення таких відносин.

Основним завданням профілактика корупції є створення такої системи соціальних зв'язків за якої істотно (до мінімуму) зменшується імовірність виникнення ситуацій корумпування службовців. Іншими словами, йдеться про створення сприятливих умов для чесного і законного виконання службовцями своїх службових обов'язків і несприятливих умов для зловживання ними (службовцями) своїми службовими повноваженнями. В результаті виконання такого завдання створюється система, яка, з одної боку, передбачає дієві стимули до правомірної поведінки, з іншого - істотно обмежує для осіб, уповноважених на виконання функцій держави, можливість зловживати владними повноваженнями в корисливих та інших особистих чи корпоративних інтересах. Вона робить корумповану поведінку соціально невігідною.

Даний напрям профілактики необхідно реалізувати як комплекс соціально-економічних, політичних, правових, ідеологічних, виховних, технічних та інших заходів. Відповідно, у будь-якій сфері людської діяльності, яка стосується відносин чиновників з громадянами, потрібно застосовувати запобіжні заходи, тобто створювати умови, які зменшуватимуть або нейтралізуватимуть вплив криміногенних чинників на поширення корупції.

Профілактичні заходи *політичного характеру* зводяться до програмованості та предметності у впровадженні демократичних засад у різних сферах суспільної організації, зокрема:

- утвердженні у громадській свідомості розуміння, що корупційна злочинність підриває авторитет і силу держави, етичні основи суспільства;

- послідовності і активізації проведення антикорупційної політики в державі;

- створення незалежних державних структур для профілактики корупційних злочинів.

В *економічній сфері* заходи з профілактики корупційних злочинів включають:

- визначення чітких критеріїв державного фінансування економіки і відповідальності за нецільове використання бюджетних коштів;

- встановлення реальних механізмів обмеження легалізації «брудних» коштів;

- розроблення системи заходів щодо зменшення сфери і обсягу тіньової економіки, для чого, зокрема, створення умов для природної конкуренції та законної приватизації;

- встановлення обов'язкового декларування майна і доходів фізичних осіб і запровадження ефективної системи контролю за доходами та видатками державних службовців та інших осіб через систему оподаткування.

У *соціальній сфері* профілактика корупційних злочинів передбачає:

- доведення рівня оплати праці державних службовців до рівня задоволення соціально-значущих потреб відповідно до їх соціального статусу;

- запровадження дієвих механізмів задоволення окремих потреб державних службовців через довгострокове, в тому числі й поточне кредитування, реорганізацію діючої системи соціального страхування.

Профілактика корупційних злочинів заходами *правового характеру* означає:

- запровадження антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів;

- здійснення повної систематизації антикорупційного законодавства;

- зменшення різниці між мінімумом та максимумом покарання (стягнення) у певно визначених санкціях.

У сфері державного управління з метою профілактики корупційних злочинів необхідно:

- запровадити систему підбору та розстановки кадрів, яка базувалася б на конкурсній основі, на точних і спеціальних правилах (на основі тестування і професійних іспитів) і забезпечувала б прийняття на службу найбільш підготовлених кандидатів;
- удосконалити систему спеціальних обмежень, встановлених для державних службовців, з метою уникнення конфлікту інтересів;
- чітко регламентувати процедури прийняття управлінських рішень, тощо.

15.4. Роль ОВС у профілактиці корупційної злочинності

Попри всю важливість заходів профілактики через об'єктивні та суб'єктивні обставини вони не завжди досягають своєї мети. Тому особливо гострою залишається проблема оптимізації шляхів профілактики, виявлення та розслідування конкретних фактів корупційних злочинів і притягнення винних службових осіб до передбаченої законом відповідальності. Виявлення даного виду злочинів через специфіку їх проявів становить надзвичайну складність. Це зумовлює високий рівень їх латентності, перебування поза сферою юридичної відповідальності значної кількості осіб, діяльність яких є суспільне небезпечною.

У зв'язку з цим є нагальна потреба в підвищенні ефективності діяльності органів внутрішніх справ по виявленню конкретних фактів злочинної поведінки; проведення спеціальних оперативно-розшукових заходів з метою виявлення злочинів; забезпечення цих заходів відповідними матеріально-технічними, криміналістичними, науково-методичними засобами. Правову основу такої діяльності складають вимоги нормативно-правових актів при-

йнятих на забезпечення наступальності протидії корупційній злочинності.¹

Високі показники корупційної злочинності, багато в чому зумовлені не відсутністю нових законів, спрямованих на її протидію, а розгубленістю суспільства, в цілому, і особливо, співробітників ОВС перед новими формами в яких проявляються корупційні злочини. А також невідповідністю деяких практичних керівників й рядових працівників оперативних підрозділів ОВС виконувати професійні обов'язки з профілактики, виявлення та розслідування корупційних злочинів, які проявляються у все більш стійких та організованих формах.

Не забезпечується на відповідному професійному рівні взаємодія і координація оперативних підрозділів між собою та з іншими підрозділами системи МВС, а тому втрачається наступальність в контролі над корупційною злочинністю (в розумінні документування), не прогнозуються, а тому не встановлюються і не усуваються причини і умови її існування.

Основними формами організації взаємодії підрозділів ОВС виступають організаційно-управлінські та організаційно-тактичні. Вони призначені забезпечувати узгоджену діяльність взаємодіючих суб'єктів:

- аналіз оперативної обстановки на обслугованій території і спільне планування заходів, що вимагають погоджених дій служб і підрозділів для досягнення єдиної цілі;
- організація спільного проведення оперативно-розшукових та інших заходів по профілактиці, виявленню та розкриттю корупційних злочинів, по виявленню та усуненню причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів;
- спільна підготовка нарад, навчань, занять, семінарів, інструктажів з питань удосконалення протидії корупційній злочинності і особливо з їх організованими, груповими формами прояву;

¹ Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 22, ст.303).

Закон України «Про боротьбу з корупцією» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1995, N 34, ст. 266).

Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, N 35, ст.358).

– забезпечення своєчасного інформування про конкретні факти підготовки і вчиненню злочинів, а також про осіб, які представляють оперативний інтерес для ОВС.

Вказані форми повинні в першу чергу реалізовуватись через аналітичні відділи, штаби в оперативних підрозділах і контролюватись, узгоджуватись і узагальнюватись в обласних управліннях та в головних управліннях ОВС.

Для організації цієї роботи також повинні бути залучені можливості спеціалізованих облікових підрозділів, через їх інформаційно-облікові аналітичні системи, а також експертно-криміналістичні і технічні підрозділи, через систему навчання щодо впровадження в практику нових науково-технічних засобів і методів виявлення та розкриття корупційних злочинів.

Виходячи з того, що *спеціально - кримінологічна профілактика* включає в себе сукупність заходів спеціально направлених і цілеспрямованих на боротьбу зі злочинністю, які здійснюються органами, підприємствами, організаціями, установами, які мають функції, закріплені у нормативно-правових актах, пов'язані з цією боротьбою. Найбільш пріоритетними заходами щодо спеціально-кримінологічної профілактики корупційної злочинності, що здійснюють підрозділи ОВС є:

– проведення оперативно-розшукових заходів з викриття та розкриття протиправного отримання пільг, що частково або повністю звільняють від сплати певних видів податків чи інших обов'язкових платежів до бюджетів за окремі види підприємницької діяльності;

– здійснення заходів спрямованих на виявлення порушень законності отримання ліцензій на право займатися окремими видами діяльності: виробнича, торгово-посередницька, надання послуг, заняття народною медициною, реалізація окремих видів товарів тощо, а також, що сприяють у створенні спільних підприємств з іноземними інвестиціями, що надає право на пільги при оподаткуванні;

—вжиття дієвих заходів щодо виявлення неправомірного втручання у розслідування кримінальних справ, порушених проти суб'єктів підприємницької діяльності за ухилення від сплати податків (інформацію можуть надати працівники слідчих органів, які ведуть розслідування таких справ, або працівники державної податкової адміністрації, які проводили нарахування розмірів заборгованості платежів);

—проведення оперативно-розшукових заходів з виявлення та розкриття фактів незаконного надання дозволу на встановлення об'єктів малих архітектурних форм: кіосків, павільйонів, наметів, майданчиків, стоянок і т.п.;

— здійснення заходів спрямованих на виявлення та розкриття корупційних злочинів пов'язаних з незаконним втручанням у процеси приватизації при аукціонуванні та продажу підприємств, об'єктів комунальної власності, які порушують нормативи купівлі пільгової частки акцій, зосередження контрольного пакету в руках однієї або кількох осіб; сприянням у виборі неконкурентних способів приватизації в інтересах окремих осіб та сприянням незаконному списанню товарно-матеріальних цінностей та майна на державних підприємствах, що підлягають приватизації, встановлюють занижену вартість майна чи об'єктів, що приватизуються;

— здійснення заходів спрямованих на виявлення порушень законності отримання пільг або інших переваг у здійсненні експортно-імпортних операцій при переміщенні товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів, підакцизних товарів через митний кордон держави;

— проведення оперативно-розшукові заходів з викриття та розкриття протиправного отримання кредитів, субсидій, субвенцій та дотацій з метою одержання за це службовими особами місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг.;

— здійснення заходів спрямованих на виявлення порушень законності при отриманні пільгових санаторно-курортних путівок, зловживанні службовим становищем при переміщенні до лікувального закладу

окремих осіб для безоплатного стаціонарного лікування, при виділенні, розподілі й реалізації медикаментів, що надійшли як гуманітарна допомога, виявленні службових осіб місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, які впливають на роботу лікувально-кваліфікаційної комісії або окремих її членів при вирішенні питання про надання певної групи інвалідності зацікавленим особам;

- здійснення комплексу заходів щодо виявлення фактів незаконної передачі у власність землі;

- перевірка осіб, обвинувачених по кримінальних справах за фактами хабарництва, зловживання владою або службовим становищем, перевищення влади або службових повноважень та інших корупційних злочинів, що вчиняються службовими особами органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які звільнені від покарання, з метою викриття фактів продовження ними злочинної діяльності;

- спільне з працівниками управління державного департаменту України з питань виконання покарань забезпечення оперативного відпрацювання осіб засуджених, до позбавлення волі за вчинення корупційних злочинів з метою отримання оперативної інформації;

- здійснення комплексу заходів щодо встановлення місцезнаходження та затримання злочинців, які переховуються від слідства та суду по кримінальних справах за фактами привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у великих чи особливо великих розмірах вчинених службовими особами місцевих органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування;

- забезпечення контролю за повнотою та якістю документування злочинів, що вчиняються службовими особами місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування та своєчасне подання органам прокуратури матеріалів перевірок для прийняття рішень згідно з чинним законодавством.

Основними напрямками комплексу заходів індивідуальної профілактики

корупційних злочинів, що проводять працівники ОВС є:

- виявлення та документування корумпованих зв'язків державних службовців, та прирівняних до них посадових осіб органів місцевого самоврядування;

- виявлення, документування фактів протизаконного лобіювання державними службовцями інтересів фінансово-промислових груп та втягнення їх у злочинні корумповані схеми організованих груп та злочинних організацій;

- оперативне відслідковування участі державних службовців та посадових осіб органів місцевого самоврядування у всіх процесах, пов'язаних з: поповненням та розподіленням коштів державного бюджету, відшкодуванням ПДВ за експортно-імпортними операціями, приватизацією підприємств, що мають стратегічне значення для економіки держави, навмисним доведенням до банкрутства підприємств з державною часткою майна, розподілом, продажем та орендою земельних ділянок, особливо природно-заповідного, оздоровчого та рекреаційного призначення, тощо.

Систематичне та ефективне здійснення вищезазначених заходів дозволяє вирішувати наступні завдання:

- встановлювати осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які виявляють схильність до вчинення корупційних злочинів, своєчасно проводити з ними профілактичну роботу;

- виявляти факти вчинення корупційних злочинів і вживати передбачені законом заходи щодо винних осіб;

- за результатами узагальнення досвіду здійснення заходів індивідуальної профілактики розробляти та вносити пропозиції щодо усунення правових норм, організаційних та матеріально-технічних умов, які сприяють вчиненню корупційних злочинів, вдосконалення антикорупційного законодавства.

Досить вагому роль у профілактиці корупційних злочинів відіграє громадськість. До основних напрямків цієї діяльності можна віднести:

– *підтримка з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування утворення громадських організацій, що метою своєї діяльності ставлять ознайомлення населення з загрозами, які несе для суспільства корупція та корупційна злочинність, підвищення рівня громадянської свідомості та активності населення у протидії цим злочинам.*

Цей напрямок реалізовується, зокрема, шляхом: взаємного надання інформації, яка дозволяє оцінити проблеми, які вимагають початку діяльності з надання суспільної допомоги; взаємного надання інформації про кошти необхідні для проведення окремих видів діяльності, що дає можливість порівнювати їх у різних типах суб'єктів; надання консультацій по проектах основних рішень в галузях, які стосуються сфер їх статутних зацікавлень та проєктованої діяльності; спільної оцінки ефективності, професійності розпочатої та реалізованої діяльності, спільного створення та втілення стандартів для окремих типів соціальних послуг та використання їх для оцінки праці конкретних суб'єктів; створення органами виконавчої влади умов для підвищення навичок, необхідних для реалізації завдань неурядовими організаціями, шляхом участі представників тих організацій в навчанні, що організовується для працівників служб суспільної допомоги;

- *забезпечення громадського моніторингу та контролю за роботою органів влади з метою підвищення рівня прозорості та підзвітності роботи органів державної влади та процесу прийняття рішень. Що включає в себе обговорення ефективності діяльності органів виконавчої влади на відомих порталах, пряме спілкування з громадянами під час проведення тренінгів та консультативного навчання, збір інформації про роботу органів державної влади через скриньки скарг і пропозицій, які розміщені у кожному органі виконавчої влади;*

– *підвищення рівня обізнаності населення щодо прав та обов'язків громадян у відносинах з органами державної влади, включаючи права на отримання державних послуг. Що передбачає створення при органах державної влади консультаційних центрів, які надаватимуть необхідну інформацію*

цію громадянам відносно впроваджуваної політики органами державної влади;

- залучення громадян до процесу прийняття рішень та удосконалення законодавства, що сприяє захисту прав громадян, впливу громадськості на прийняття прозорих управлінських рішень, моніторинг влади, соціальної захищеності населення. Даний пункт передбачає обговорення громадянами проектів законів, що розробляються, на сайтах органів державної влади;
- відкриття телефонних «гарячих ліній» по яких громадяни можуть сповіщати відповідні органи про скоєння корупційних злочинів;
- запровадження механізму заохочення осіб за надання достовірної інформації про факти вчинення корупційних злочинів тощо.

Вдалим прикладом участі громадськості у профілактиці корупційної злочинності є створення Макарівського районного відділення всеукраїнської громадської організації «Комітету по боротьбі з корупцією в органах державної влади, правоохоронних органах, прокуратурі та судах» в смт Макарів Київської області.

Основною метою діяльності відділення є «сприяння в установленому порядку боротьбі з корупцією, громадський контроль за дотриманням Конституції та законів України посадовими особами державних органів влади, органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів, прокуратурою та судами та захист прав і законних інтересів членів Комітету».

Відділення, в межах своєї компетенції, проводить наступну діяльність: «... представляє і захищає законні інтереси Відділення та законні права своїх членів в органах державної влади, правоохоронних органах, прокуратурі та судах; здійснює цивільний контроль діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, правоохоронних органах та прокуратури через участь в громадських колегіях, що діють при вказаних органах влади та за допомогою моніторингу стану корупції, в порядку встановленому законодавством України; сприяє захисту прав та законних інтересів громадян, які потерпіли від корупції та членів їх сімей; координує діяльність членів

Відділення, спрямовану на досягнення основних завдань Комітету, та проводить відповідні заходи; підтримує законодавчі ініціативи, ініціює різні почи-
 нання в галузі науки, охорони здоров'я, освіти, працевлаштування, направ-
 лені на реалізацію та захист соціальних, громадянських, економічних та ку-
 льтурних прав різних верств населення; здійснює допомогу та сприяє безко-
 рупційному наданню послуг інвалідам, багатодітним та малозабезпеченим
 сім'ям; сприяє створенню безкорупційних умов для освітнього, творчого, ку-
 льтурного та фізичного розвитку дітей, підлітків та молоді; сприяє створен-
 ню антикорупційних умов для розвитку, освіти, праці та відпочинку, надан-
 ню соціально-побутової допомоги малозабезпеченим та незахищеним верст-
 вам населення; сприяє відкриттю і діяльності центрів підготовки громадсь-
 ких спеціалістів для антикорупційної роботи; сприяє поширенню інформації,
 науково-методичних матеріалів, періодичної преси та сприяє в проведенні
 науково-практичних конференцій та інших заходів науково-просвітницького
 характеру в галузі попередження й подолання корупції; розробляє та поши-
 рює методичні та інформаційні матеріали, літературу щодо вирішення про-
 блем просвіти, соціального захисту, культурно-освітнього розвитку щодо
 попередження і подолання корупції; сприяє проведенню видавничої діяль-
 ності, бере участь у виданні книг, статей та інших публікацій для вирішення
 проблемних питань попередження та подолання корупції; бере участь у про-
 веденні інформаційної та просвітницької діяльності через засоби масової ін-
 формації, періодичні видання, власні публікації, видання з питання попере-
 дження та подолання корупції в органах державної влади, правоохоронних
 органах, прокуратурі та судах; сприяє створенню наукових груп для вивчен-
 ня та науково-практичної діяльності, спрямованої на виконання статутних
 завдань Комітету».¹

Сьогодні загальновизнано, що ні окремі країни, ні міжнародні організа-

¹ "Положення про Макарівецьке районне відділення всеукраїнської громадської організації «Комітет по боротьбі з корупцією в органах державної влади, правоохоронних органах, прокуратурі та судах» смт Макарівець, Київська об-
 ласть. – 2009 р. – 12 л.

ції не можуть впоратися з корупцією самостійно, без допомоги один одному та взаємодії. Перемогти корупцію в окремій країні майже неможливо, тому що опір бюрократії вияється занадто сильним. Навіть якщо й існує політична воля щодо протидії корупції, недостатність практичного досвіду, інформації та фінансових ресурсів знижує ефективність. Міжнародні організації, такі як: Організація Об'єднаних Націй, Європейський Союз, Світовий банк та ін., активно стимулюють протидію корупції, але й вони з їх досвідченими штабами, інформованістю і великими фінансами не можуть успішно протистояти корупції в будь-якій країні, якщо її уряд і громадяни не виявляють волі й рішучості щодо протидії. Ось чому цю проблему може бути вирішено лише за наявності дій та бажання політиків у країнах і тісній співпраці між окремими країнами й міжнародними організаціями¹.

Питання для самоконтролю:

1. *Визначте поняття та ознаки корупції як правової категорії.*
2. *Як визначаються категорії «корупційний злочин» і «корупційне правопорушення» у Кримінальній Конвенції, про відповідальність за корупцію, від 04.10.1998р.?*
3. *Чи співпадають ознаки корупції за законодавством України з ознаками корупції відповідно до положень Цивільної Конвенції ООН про боротьбу з корупцією, від 04.10.1998р.?*
4. *Назвіть критерії відмежування злочинів у сфері службової діяльності від корупційних.*
5. *З'ясуйте сучасні тенденції та закономірності корупційної злочинності в Україні.*
6. *Назвіть особливості кримінологічної характеристики осіб, які вчиняють корупційні злочини.*
7. *Розкрийте зміст причин, що призводять до вчинення корупційних злочинів злочинів та умов, що полегшують настання злочинних наслідків.*
8. *З'ясуйте поняття і ознаки профілактики корупції та корупційної злочинності.*
9. *Дайте перелік основних заходів спеціаль-кримінологічної та індивідуальної профілактики корупції та корупційної злочинності.*

¹ Коваленко В.В. Корупція: історична ретроспектива поширення та пріоритети запобігання // Науковий вісник КНУВС.-2010.-№3(70).-С.10.

10. Визначте роль та місце ОВС та громадських організацій у профілактиці корупції та корупційної злочинності

.

РОЗДІЛ 16. ПРОФІЛАКТИКА ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ НАРКОТИКІВ

Расюк Е.В.

16.1. Рівень, структура, динаміка злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків

16.2. Детермінанти злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків

16.3. Заходи профілактики злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків

16.4. Роль ОВС у профілактиці злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків

16.1. Рівень, структура, динаміка злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків

Незаконний обіг наркотиків - надзвичайно складне, багатогранне і у той же час суспільно небезпечне явище у сучасному світі. З однієї сторони, наркотики є корисними і необхідними медичними препаратами, а з іншої сторони - вони заподіюють величезну шкоду, яка практично не піддається обрахунку. Насамперед, це й деградація особистості наркомана, і потяг до вчинення різноманітних злочинів, і зниження матеріально-технічного та інтелектуального потенціалу суспільства, і погіршення його генофонду, і викривлення внаслідок «відмивання наркокоштів» законного розподілу матеріальних благ, і проникнення злочинців у державні та владні структури, і їх вплив на формування політики держав у злочинних інтересах, і багато чого іншого.

Будучи досить вигідним з майнової точки зору промислом (прибутки якого вираховуються мільярдами доларів США), незаконний обіг наркотиків визнається суспільно небезпечним та злочинним більшістю країн світового співтовариства, а у багатьох державах його окремі прояви розцінюються як тяжкі та особливо тяжкі злочини. Особлива небезпека полягає у тому, що особи цього кола об'єднуються у суворо упорядковану систему, що представляє собою організовані групи або злочинні співтовариства. У процесі функціонування подібні групи та угруповання контролюють осіб, які самотійно

вчиняли злочини, пов'язані з наркотиками, та встановлюють міцні організаційні зв'язки між собою, а також монополізують обіг наркотиків на значних територіях. Крім того, вони проникають за межі державних кордонів з метою вчинення незаконного обігу наркотиків, що призводить, крім усього іншого, ще до міжнаціональних та міжнародних конфліктів.

Таким чином, незаконний обіг наркотиків руйнує економіку, соціальну сферу, підвищує рівень злочинності, руйнує моральні підвалини суспільства, вражає своїм негативним впливом молодь, провокує конфлікти. Його можна розглядати як загрозу національній безпеці України.

Перш ніж розглядати особливості кримінологічної характеристики сучасної злочинності у сфері незаконного обігу наркотиків, варто розкрити понятійний апарат: незаконний обіг наркотичних засобів, наркобізнес, транснаціональний наркобізнес.

Незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів - це діяння з: культивування рослин, включених до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, розроблення, виробництва, виготовлення, зберігання, перевезення, пересилання, придбання, збуту, ввезення на територію України, вивезення з території України, транзиту через територію України, використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, що здійснюються з порушенням законодавства про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори.¹ З вищезазначеного поняття можна визначити основні ознаки незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів:

- створення умов, що сприяють вступу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів у незаконний обіг;
- вчинення незаконних операцій з наркотиками, що обов'язково включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;

¹ Закон України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» від 15.02.1995 року (із змінами та доповненнями). - <http://zakon1.rada.gov.ua>.

- сукупність недозволених чинним законодавством суспільно небезпечних діянь, що виражаються у культивуванні наркомістких рослин; розробленні, виробництві, виготовленні, зберіганні, перевезенні, пересиланні, придбанні, збуті, ввезенні на територію України, вивезенні з території України, транзиту через територію України, використанні, знищенні наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;

- одержання прибутку від незаконних операцій з наркотичними засобами, психотропними речовинами та прекурсорами;

- наявність сировинної бази (наркомістких рослин) або сталих зв'язків з джерелом придбання наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів;

- наявність приміщення та інших технічних засобів для розроблення, виробництва, виготовлення, зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;

- чітка система незаконних дій з наркотичними засобами, психотропними речовинами і прекурсорами;

- транснаціональний характер щодо незаконних діянь з ввезення на територію України, вивезення з території України, транзиту через територію України наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;

- наявність корумпованих зв'язків у правоохоронних органах. Особливо вони потрібні для успішної контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Наступним видом злочинної діяльності, пов'язаної з незаконним обігом наркотиків є наркобізнес. Прогресуюче зловживання наркотиками, різкий ріст цін на них, збільшення кількості злочинів, пов'язаних з наркотиками - створює сприятливі умови для появи злочинних угруповань, що здійснюють їх організований збут (наркобізнес).

Звичайно законодавчого визначення наркобізнесу поки не існує, тому використаємо декілька, які, на наш погляд, є вдалими. Отже, наркобізнес можна визначити, як законну або незаконну економічну діяльність, що

пов'язана з культивуванням, виробництвом і торгівлею наркотичними засобами, психотропними речовинами і прекурсорами з метою отримання прибутку. Більш ширше це поняття інколи трактують також як обіг грошової маси і прибутку, вилучених у населення в обмін на незаконне розповсюдження наркотиків.¹

Нерідко наркобізнесом займаються організовані злочинні формування, які отримуючи за рахунок цього великі суми незаконних прибутків, «відмивають» їх, вкладаючи у легальний бізнес, тобто у таких випадках наркобізнес набирає риси організованої злочинності, якій притаманна ієрархічна структура, сувора дисципліна, розподіл ролей, наявність на утриманні корумпованих чиновників тощо. Тому визначення наркобізнесу, яке дають вітчизняні кримінологи є слушним, а саме: наркобізнес – широкоформатна корисна злочинна діяльність у сфері незаконного обігу наркотиків, що здійснюється як одноособово, так і високоорганізованими злочинними угрупованнями у вигляді промислу.²

Але не будь - які злочинні дії навіть групи осіб можна віднести до наркобізнесу. Від нього треба відокремлювати таку злочинну діяльність, як внутрішньогруповий і міжгруповий збут наркотичних засобів.

Внутрішньогруповий збут є у наявності тоді, коли група наркоманів, об'єднана спільним вживанням наркотиків (так звана «сім'я»), посилає за ними, склавши гроші, своїх заготівників («гінців»), які їх скуповують, або добувають іншим способом, потім привозять для вживання. Міжгруповий збут простежується у випадках, передачі наркотиків іншим спорідненим «сім'ям» за винагороду, яка покликана компенсувати витрати тих, хто передав наркотики, щоб поповнити їх запасами.

Ні в першому, а ні в другому випадку (на які приходиться сьогодні більша частина обігу наркотиків) немає ознак наркобізнесу, бо той базується

¹ Наркотики: соціальні, медичні і правові аспекти: Довідник / Авт.- скл.: І.М. Кузнецов, С.К. Купрейчик. – Мн.: Нове знання, 2001. – 400 с.

² Джужа О.М., Моїсєєв Є.М., Василевич В.В. та ін. Кримінологія: Навчально-методичний посібник / За заг. ред. О.М. Джужа. – К.: Атіка, 2003. – 400 с.

на меті наживи, яка надходить постійно, це злочинна професійна діяльність, промисел, постійне джерело прибутків.

Тому необхідно виділити основні ознаки, які притаманні саме наркобізнесу:

- масштабність незаконних дій з наркотиками;
- особлива конспіративність наркоділків, аж до переходу на нелегальне становище у випадку виявлення;
- високий рівень організації злочинних формувань;
- надприбутковість злочинного промислу;¹
- нерідко наявність легального бізнесу;
- заздалегідь сплановане та кваліфіковане вчинення злочинів;
- наявність усталеного джерела для придбання наркотичних засобів.

Наркобізнес складається з декількох взаємопов'язаних етапів (стадій):

- 1) виробництво, закупівля або викрадання наркотичних засобів;
- 2) доставка їх до місця реалізації;
- 3) збут (продаж) таких засобів споживачам.

В залежності від певних особливостей наркобізнес може бути класифікований на три підвиди.

Перший характеризується таким розвитком (необов'язково він проходить всі перелічені етапи):

- незаконне культивування наркомістких рослин;
- виготовлення з них наркотичної сировини;
- транспортування цієї сировини;
- її збереження;
- виготовлення наркотиків, придатних до вживання (екстрагування, рафінування тощо);
- створення клієнтури, утримання наркопритонів;
- оптова і роздрібна торгівля наркотичними засобами;

¹ Джужа О.М., Моїсєєв Є.М., Васи́левич В.В. та ін. Кримінологія: Навчально-методичний посібник / За заг. ред. О.М. Джужа. – К.: Атіка, 2003. – С. 188.

Другий підвид характеризується викраденням наркотичної сировини або готових лікарських препаратів наркотичної дії з хімфармпідприємств, аптек, лікувальних закладів та їх наступний збут скупникам-оптовикам, які у свою чергу, продають їх своїм клієнтам-споживачам.

Третій підвид характеризується викраденням хімічних реагентів, з яких виготовляються синтетичні наркотики у хімлабораторіях, які обладнуються безпосередньо на виробництві, в дослідній лабораторії, у вузі або за місцем проживання злочинців; подальші етапи аналогічні наведеним вище.¹

Щоправда останнім часом широке розповсюдження отримала контрабандна діяльність, коли наркотичні засоби доставляються з країн СНД, або далекого зарубіжжя і перепродуються в Україні. З'являються у продажу і такі «важкі» наркотики, як героїн і кокаїн, бо знаходяться покупці, які платять за них ціну, вищу ніж у країнах Заходу. Але вищезгадані операції це вже інший вид наркобізнесу – транснаціональний наркобізнес, який далі й розглянемо.

Транснаціональний наркобізнес — окремий вид організованої транснаціональної злочинності, який характеризується структурованою системою високоорганізованих і ретельно законспірованих злочинних угруповань, які займаються міжрегіональною, у ряді випадків міжнародною злочинною діяльністю у вигляді промислу, предметом якого є наркотичні засоби, з метою систематичного отримання максимальних прибутків та надприбутків, використовуючи в своїх інтересах як державні структури, так і інститути громадянського суспільства.

Транснаціональному наркобізнесу, більше ніж іншим напрямом організованої злочинної діяльності, властиві такі ознаки:

- а) ієрархічна і багатоструменева структура кримінальних формувань, що передбачає чітке підпорядкування груповій дисципліні та вказівкам організатора;
- б) організаційна стабільність наркооб'єднання;
- в) завчасна підготовка, планування і кваліфіковане вчинення злочинів;

¹ Александров Ю.В., Гель А.П., Семаков Г.С. Криминологія: Курс лекцій. – К.: МАУП, 2002. – 296 с.

г) функціональна диференціація членів злочинного об'єднання (розподіл ролей між ними, у тому числі й при виборі і вербуванні співучасників);

д) наявність ретельно замаскованих зв'язків, що базуються на чіткій самоорганізації, високому рівні конспірації;

є) продумана підготовка засобів реалізації і збуту наркотиків;

ж) стійка спрямованість на створення корумпованих зв'язків у правоохоронних органах;

з) чітка система дій, пов'язаних з незаконними операціями з наркотиками;

і) монополізація прагнень до поставлених цілей;

к) гостра конкурентна боротьба і суперництво, що існують між окремими формуваннями наркомафії поряд зі злочинними контактами і взаємодією, які нерідко набувають форм озброєного протистояння та фізичного знищення на ґрунті розподілу і перерозподілу ринків збуту. Запекла міжусобна боротьба призводить до виникнення найпотужніших синдикатів.

Необхідно відмітити, що незаконний обіг наркотиків, наркобізнес, зокрема й транснаціональний, є потужним стимулом зростання загальнокримінальної та економічної злочинності. Основними сферами застосування прибутку від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів є гральні заклади, дискотеки та нічні клуби, купівля-продаж нерухомості тощо. Але останнім часом супутнім злочином у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів стала корупція серед посадових осіб правоохоронних органів та органів управління і влади, особливо в місцях виробництва наркотиків та за маршрутами їх транспортування.

Сучасний стан наркозлочинності примушує оцінювати її не тільки як соціально-правове явище, але й як політичний феномен. Вона пронизує всі важливі сфери життєдіяльності держави і суспільства, а також, пов'язана з глобальними проблемами, що викликають у суспільстві підвищену напруженість: економіка, міжнародні відносини, внутрішньо - і зовнішньополіти-

чні перетворення тощо. При цьому кожна з цих сфер відчуває на собі деструктивну силу кримінальних процесів.

Насамперед, щоб розкрити кримінологічну характеристику злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, необхідно визначити які склади злочинів включає до них Кримінальний кодекс України. Злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, передбачені XIII розділом КК України (ст. 305 – 320 включно) та включають наступні протиправні дії: контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст.305 ККУ); використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст.306 ККУ); незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 ККУ); викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст.308 ККУ); незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ст.309 ККУ); посів або вирощування снотворного маку чи конопель (ст.310 ККУ); незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів (ст.311 ККУ); викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем (ст.312 ККУ); викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням (ст.313 ККУ); незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст.314 ККУ); схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст.315 ККУ); незаконне публічне вживання

наркотичних засобів (ст.316 ККУ); організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст.317 ККУ); незаконне виготовлення, підроблення, використання чи збування підроблених документів на отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст.318 ККУ); незаконна видача рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин (ст.319 ККУ); порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст.320 ККУ).

Аналіз статистичних даних, що стосуються незаконного обігу наркотиків, показує, що зловживання наркотичними засобами в Україні здобуває все більші масштаби. Кількість осіб, що вживають наркотики, перевищує мільйон людей, а за деякими даними - досягає двох мільйонів. За офіційними даними кількість осіб, що допускають немедичне вживання наркотиків, невпинно збільшується, а саме: 2002 р. – 112500 осіб; 2006 р. -154400; 2009 р. – 164771. Також збільшується кількість хворих наркоманією, за даними Міністерства охорони здоров'я України, з 2002 року зросла на 15% і становить у 2009 році 90265 осіб. А у 2002 році на офіційному обліку перебувало 78600 таких осіб.

Особлива небезпека криміногенної ситуації, пов'язаної з незаконним обігом наркотичних засобів, багато в чому визначається несприятливою тенденцією розвитку відповідної злочинності. Так, протягом останнього десятиліття, відбувається постійне збільшення кількості злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків в Україні. За цей період кількість злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, зросла майже у тричі і досягала 58 - 63 тис. щорічно вчинених злочинів, що становить 13 - 17% усієї зареєстрованої злочинності у країні. За даними Міністерства внутрішніх справ України у 2008 році питома вага наркозлочинності в нашій державі становила 16,6%, а у 2009 році дещо зменшилась до 13,3 %.¹ В останні роки, при

¹ Експрес-аналіз про стан злочинності в Україні за 2008 рік. – Київ: ДІТ МВС України, 2009 рік. Лист 8 – 1.

об'єктивному погіршенні наркоситуації¹ у нашій державі, темпи росту зареєстрованої у цій сфері злочинності сповільнилися. Однак, деяке зниження кількості зареєстрованих злочинів (2005р.-65017 злочинів; 2006р.-64630; 2007р.-63838; 2008р.-63666; 2009р.-57624.)² зовсім не відображає позитивні тенденції у розвитку цієї злочинності, а у більшості пов'язане зі складнощами розслідування злочинів та корумпованістю правоохоронних органів, зокрема судів. Безумовним є й те, що виявлені злочини не у повному обсязі відображають дійсну картину їх вчинення. Кримінальна статистика дає дуже приблизне уявлення про справжні масштаби наркозлочинності, адже вона є гіперлатентною та у 3-6 разів перевищує свою зареєстровану частину.

На високу латентність даних злочинів негативний вплив здійснюють як взаємна зацікавленість у їхньому прихованні різних суб'єктів наркообігу (збувальників, споживачів наркотиків тощо), так і існуючі проблеми у правоохоронних органах (матеріально-технічні, організаційні, кадрові тощо).

Ріст кількості злочинів, пов'язаних з наркотиками, може свідчити, по-перше, про поширення масштабів даного негативного явища та по-друге, про деяку активізацію протидії їм службою боротьби з незаконним обігом наркотиків. Поряд з тенденцією росту кількості злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, особливу небезпеку представляє збільшення тяжкості вчинених діянь. Так, понад 35,2% усіх цих злочинів є тяжкими й особливо тяжкими, а групами та організованими групами вчинено 5,9% цього виду злочинів. Викликає занепокоєння вчинення злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків особами раніше неодноразово засудженими за аналогічні злочини, а також із застосуванням насильства, що потягло тяжкі наслідки тощо.

¹ Експрес-аналіз про стан злочинності в Україні за 2009 рік. – Київ: ДІТ МВС України, 2010 рік. Лист 8 – 1. Наркоситуація – рівень, структура і динаміка незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів на певній території. Див.: Наркотики: соціальні, медичні і правові аспекти: Довідник / Авт.- скл.: І.М. Кузнецов, С.К. Купрейчик. – Мн.: Нове знання, 2001. – 400 с.

² Експрес-аналіз про стан злочинності в Україні за 2006 рік. – Київ: ДІТ МВС України, 2007 рік. Лист 8 – 1. Експрес-аналіз про стан злочинності в Україні за 2007 рік. – Київ: ДІТ МВС України, 2008 рік. Лист 8 – 1. Експрес-аналіз про стан злочинності в Україні за 2008 рік. – Київ: ДІТ МВС України, 2009 рік. Лист 8 – 1. Експрес-аналіз про стан злочинності в Україні за 2009 рік. – Київ: ДІТ МВС України, 2010 рік. Лист 8 – 1.

У структурі злочинності, пов'язаної з незаконним обігом наркотиків, переважають такі злочини, як:

- незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ст.309 ККУ) – 55,3%;
- незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 ККУ) – 28,9% (з них збут – більше 95,8 %);
- організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст.317 ККУ) – близько 3,6% (з них виробництво та виготовлення – більше 27,6%);
- схилення до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст.315 ККУ) – 1,2% (з них неповнолітніх – 24,5%);
- викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст.308 ККУ) – 0,4%;
- викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням (ст.313 ККУ) – менше 0,4%;
- використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст.306 ККУ) – близько 0,2%.¹

На жаль, основна частина злочинів виявлених у сфері незаконного обігу наркотиків припадає на «примітивні» діяння осіб, що перебувають на низькому (виконавському) рівні ієрархії наркоділерів (кур'єри, збувальники ма-

¹ Розрахунки проводились на основі Експрес-аналізу про стан злочинності в Україні за 2009 рік. – Київ: ДІТ МВС України, 2010 рік. Лист 8 – 1.

лих доз тощо). Недостатньо активно викриваються учасники наркобізнесу, що контролюють 90% ринку наркотиків.

За останні п'ять років продовжує зростати широкомасштабне нелегальне виробництво та виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів. Щорічно правоохоронними органами виявляється близько тисячі підпільних нарколабораторій. Більшість з них мали так званий «кухонний» характер, де із застосуванням спеціального лабораторного обладнання виготовляли психотропні та наркотичні засоби з «ефедрину», отримували ацетильований та екстракційний опій з макової соломи. Розташовувались вони переважно у квартирах, приватних домоволодіннях, гаражах, сараєх, літніх кухнях тощо. Понад половину виявлених нарколабораторій спеціалізувалося на виготовленні опійних настоянок, ацетильованого опію та інших наркотиків опійної групи. У той же час значно зросла кількість виявлених підпільних лабораторій, що виготовляли синтетичні наркотики опійної й амфетамінової груп, а також сильнодіючі речовини. У деяких випадках у їх роботі приймають участь дипломовані фахівці з медичною і хімічною освітою, студенти, технічний персонал науково-дослідних установ.

Основними центрами щодо незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів є такі регіони, як Донецька, Дніпропетровська, Луганська, Одеська, Миколаївська, Херсонська області та місто Київ.

Варто також відмітити, що окрім значної наявної наркотичної сировинної бази наша держава є транзитною щодо постачання наркотиків у Західну Європу, а також новим ринком збуту. Про це свідчать сталі канали транзиту і ввозу в Україну наркотиків: Бомбей — Делі — Київ — Західна Європа; Афганістан — Пакистан — Центральна Азія — Росія — Україна — Західна Європа; Іран — Туреччина — Болгарія — Україна — Західна Європа; Колумбія — Бразилія — Україна та ін. А також, невинне збільшення кількості викритих наркоканалів: 1994р. - 1; 1995 - 3; 1999 – 35; 2001 – 30; 2003 – 82; 2005 -166; 2006 – 249; 2007 – 238; 2008 – 246; 2009 - 282. Щодо поширеності

викритих міжнародних наркоканалів на території держави: Луганська область (33), Одеська, Харківська (по 26), Львівська (21), місто Київ (16), Сумська (15), Закарпатська, Івано-Франківська (по 14), Волинська (13), АР Крим (11), Рівненська (9), Вінницька (8), Житомирська (7), Донецька, Чернігівська, Чернівецька (по 5), Київська (4), Дніпропетровська, Кіровоградська, Миколаївська (по 3), Хмельницька (2), Запорізька, Полтавська, Тернопільська, Херсонська та місто Севастополь (по 1).¹

Останнім часом спостерігається збільшення обсягів постачання контрабандних психотропних речовин (амфетамінів, метамфетамінів, «екстазі») в Україну з Польщі та нарковмісних медичних препаратів з території Румунії та Молдови, це пояснюється меншою їх вартістю по відношенню до вартості героїну і кокаїну та збільшенням попиту на них у молодіжному середовищі.

З року в рік дещо зменшується кількість ліквідованих організованих злочинних груп та організацій (зокрема, що мали міжнародні зв'язки): 2005р. - 551 (40); 2006 - 466 (28); 2007 – 420 (29); 2008 – 378 (18); 2009 – 379 (18). Щодо злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків, то вони займають суттєве місце у структурі організованої злочинності та питома вага їх невинно зростає: 2005р.- 1024 (питома вага 13,2%); 2006 – 789 (19,8%); 2007 – 957 (20,4%); 2008 – 770 (21%); 2009 – 949 (27%) злочинів.²

Що стосується географії, то найбільше виявлених працівниками служби боротьби з незаконним обігом наркотиків організованих злочинних груп, що займалися наркобізнесом, у таких регіонах: Харківській області (4), АР Крим, Дніпропетровській, Запорізькій, Луганській, (по 3); Донецькій, Житомирській, Київській, Львівській, Одеській, Чернігівській, (по 2), Вінницькій, Волинській, Кіровоградській, Полтавській, Сумській, Тернопільській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській, Рівненській, Чернівецькій та місті Києві (по 1). А у інших областях вже на протязі 2007-2009 років не виявля-

¹ Експрес-аналіз про стан злочинності, пов'язаної з наркотиками в Україні за 2009 рік. – Київ: ДБНОН МВС України, 2010 рік.

² Експрес-аналіз про стан злочинності в Україні за 2006 рік. – Київ: ДІТ МВС України, 2007 рік. Лист 10 – 1.
Експрес-аналіз про стан злочинності в Україні за 2008 рік. – Київ: ДІТ МВС України, 2009 рік. Лист 10 – 1.
Експрес-аналіз про стан злочинності в Україні за 2009 рік. – Київ: ДІТ МВС України, 2010 рік. Лист 10 – 1.

ється жодної організованої групи, що займається наркобізнесом.¹ На жаль, це є свідченням того, що основна частина злочинів виявлених у сфері незаконного обігу наркотиків припадає на «примітивні» діяння осіб, що перебувають на низькому (виконавському) рівні ієрархії наркодилерів (кур'єри, збувальники малих доз тощо). Недостатньо активно викриваються учасники транснаціонального наркобізнесу, що контролюють 90% ринку наркотиків.

Щорічно вилучається велика кількість наркотичних засобів із незаконного обігу та їх вартість на чорному ринку з року у рік збільшується. Зокрема, із незаконного обігу на території України протягом 2009 року вилучено 10,19 т. наркозасобів (за цінами чорного ринку на 1081,03 млн. грн.), з них: макової соломи 5140 кг. (30,9 млн. грн.); опію 39,51 кг. (9,88 млн. грн.); марихуани 4,73 т. (94,69 млн. грн.); героїну 12,57 кг. (11,95 млн. грн.); кокаїну 0,89 кг. (1,34 млн. грн.); психотропних речовин 55,15 кг. (16,54 млн. грн.); тощо.²

Зважаючи на названі вище тенденції, можна спрогнозувати подальше ймовірне зростання обсягів надходження в Україну „важких” наркотиків і активну інтеграцію вітчизняних організованих злочинних угруповань у міжнародну мережу торгівлі ними.

Вищезазначена кримінологічна характеристика наркозлочинності підкреслює не тільки соціальну значимість проблеми запобігання незаконного поширення наркотиків, але й необхідність пошуку оптимальних заходів протидії їх незаконному обігу, виявлення, нейтралізацію та усунення причин і умов, що детермінують наркозлочинність.

16.2. Детермінанти злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків

Детермінанти злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів є похідними від

¹ Експрес-аналіз про стан злочинності, пов'язаної з наркотиками в Україні за 2009 рік. – Київ: ДБНОН МВС України, 2010 рік.

² Інформація щодо наркоситуації в Україні за результатами роботи за 12 місяців 2009 року – Київ: ДБНОН МВС України, 2010 рік.

загальних причин злочинності у нашій країні та взаємопов'язані з економічними, політичними, ідеологічними, морально-психологічними, демографічним процесами у державі. Вивчення причин злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, має важливе значення не тільки для глибокого пізнання об'єктивних джерел відповідного кримінального явища, але й для розроблення запобіжних заходів протидії вищевказаних злочинів. Разом з тим, враховуючи глобальні перетворення у державі, можна виділити цілу низку детермінант, особливо значущих для існування, розповсюдження і самовідтворення злочинності, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів.

Економічні детермінанти: системна економічна криза, яка є наслідком майже повної трансформації легальної економіки у тіньову з відсутністю ефективного контролю за залученням у неї надприбутків, отриманих у результаті незаконного обігу наркотиків; досягнення загрозливо високого рівня безробіття, що продукує для значної частини населення відсутність легальних альтернатив заробітку та схиляння до заняття наркобізнесом; суттєве перевищення доходів від наркобізнесу над легальним сектором економіки; нестабільна економічна ситуація в державі та нерозвиненість малого і середнього бізнесу; відсутність з боку Національного банку України ефективного контролю над комерційними банками щодо утримування на рахунках, з подальшою легалізацією, коштів, отриманих від незаконного обігу наркотиків; неефективне або ситуативне проведення економічних реформ, що призводить до зубожіння населення та схиляння його до заняття наркобізнесом; тощо.

Серед соціальних передумов існування незаконного обігу наркотичних засобів необхідно виокремити відсутність дієвої системи соціального, насамперед громадського, контролю, зокрема за діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, політичних та громадських діячів, що робить таку діяльність непрозорою.

Політичні детермінанти: прорахунки в політиці реформування Україн-

ської держави і суспільства (помилкова ідеологія реформ); гальмування на-
зрілих політичних процесів, що призвело до незавершеності формування по-
літичної системи, повільного розвитку політичної структури та свідомості
суспільства; політичну нестабільність, яка, зокрема, проявляється у нестабі-
льності існуючих політичних інститутів; розгалуженість політичної системи
та наявність великої кількості політичних партій і, відповідно, слабкість міс-
цевого самоврядування; дисбаланс функцій та повноважень гілок влади,
який породжує викривлення суспільних відносин у функціонуванні владних
структур, що не може негативно не позначитися на виконанні владними ін-
ститутами своїх функцій, а зрештою - і на результатах їх діяльності. Така си-
туація, крім всього іншого, створює сприятливі умови для зловживання вла-
дою, прийняття не правових і незаконних рішень та породженню наркобіз-
несу; нерішучість і непослідовність у проведенні суспільних перетворень,
безсистемне і нерішуче впровадження демократичних засад у різні сфери су-
спільного життя; відсутність ефективного парламентського та громадського
контролю за діяльністю вищих посадових осіб виконавчої гілки влади, у то-
му числі керівників правоохоронних структур, що здійснюють контроль за
обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсо-
рів; відсутність належної політичної волі щодо системної протидії злочинам,
пов'язаним з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речо-
вин, їх аналогів та прекурсорів, яка проявляється, зокрема, у безсистемному
підході до створення законодавчої бази, допущення недоліків у формуванні
та реалізації антинаркотичної політики; недостатню визначеність, непослі-
довність і неналежну наукову обґрунтованість здійснюваної антинаркотич-
ної політики.

Організаційно-управлінські детермінанти: недосконала система органі-
зації влади, неефективна система державного управління, гіпертрофовані
повноваження бюрократичного апарату; неефективність державного управ-
ління як один з основних факторів криміналізації суспільства; поширеність у
кадровій політиці випадків заміщення посад працівників правоохоронних

органів не на підставі їх ділових і моральних якостей, а через знайомство за колишньою роботою, особисту відданість, близькість політичних уподобань; відсутність порядку спеціальної перевірки, тестування на відповідність професійним та моральним якостям, періодичної ротації, однорівневого переміщення всіх працівників правоохоронних органів; низька виконавча дисципліна, відсутність належної відповідальності за доручену ділянку роботи та результати діяльності; низька якість, необґрунтованість багатьох управлінських рішень; низький престиж професії правоохоронця; непрозорий характер кадрової політики, особливо щодо зайняття вищих посад; недостатня взаємодія між правоохоронними структурами щодо протидії наркобізнесу; недостатня робота з громадськістю; відсутність упорядкованої системи правоохоронних органів, що організовують та здійснюють у повному обсязі виявлення, запобігання та розкриття злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів.

Правові детермінанти: неналежне забезпечення реалізації у діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших інститутів держави та суспільства принципів верховенства права та законності; поширений правовий нігілізм як з боку публічних посадових та службових осіб, так і з боку інших суб'єктів правовідносин, включаючи громадян; безсистемна, у багатьох випадках науково необґрунтована, зміна законодавства, а в деяких випадках, навіть, прийняття законів та інших актів законодавства для задоволення особистого чи корпоративного інтересу; фактичне зниження ефективності правозастосовної практики в цілому і самого механізму кримінального переслідування.

Морально-психологічні детермінанти: втрата моральних засад переважною більшістю суспільства, що призводить до деморалізації суспільства, девальвації моральних цінностей; соціально-економічна і політична нестабільність суспільства, яка породжує у громадян дух невизначеності і непевності у завтрашньому дні; невизнання значною частиною населення наркобізнесу соціальним злом, нерозумінням його суспільної небезпеки для суспільства,

держави чи окремої особи; корінні зміни світогляду, ідеологічних орієнтацій громадян нашої держави; втрата соціальної надії і орієнтирів значними групами населення, зокрема неповнолітніми і молоддю, пов'язаних з невизначеністю перспектив навчання, працевлаштування тощо.

Інші детермінанти: географічне розміщення України, що робить її транзитною країною постачання наркотиків у Західну Європу; збільшення частки психічно хворих і маргінальних осіб; поширення засобами масової інформації так званої наркотичної ідеології, включаючи пропаганду вживання збудливих і одурманюючих засобів як нібито невід'ємного атрибуту сучасної молодіжної субкультури; демонстрація розпусти у кінофільмах, відеофільмах, телевізійних передачах, що нейтралізують негативне відношення до наркотиків у масовій аудиторії та, навпаки, що штучно розпалюють інтерес до них; наслідування певної частини молоді західним рухам анархічного протесту (хіпі, рокери тощо), у середовищі яких споживання наркотиків є складовою частиною повсякденного способу життя; активізація зусиль злочинного середовища щодо втягнення у нього неповнолітніх і осіб молодого віку, зокрема за рахунок схиляння до традиційного вживання наркотиків; послаблення системи контролю над незаконним обігом наркотиків на території пострадянського простору, поява «прозорих кордонів» тощо; втрата культу сім'ї, що сприяє неналежному вихованню неповнолітніх, насильству у сім'ї тощо; недоліки у діяльності правоохоронних органів, зокрема омоложення кадрів, непрофесійність, ослаблення системно направленою напрямку профілактики, що протидіє поширенню наркотиків, що приводить до різкого зниження контролю над середовищем наркоманів тощо; відсутність ефективної системи виявлення споживачів наркотиків на ранніх стадіях захворювання наркоманією; наявність високого попиту на наркотики з боку молодіжних, босемних і навіть маргінальних груп населення, що втратили в перехідний період соціальну орієнтацію або перспективу, або, що стали жертвою цілеспрямованої пропаганди; тощо.

Вивчення факторного комплексу наркозлочинності дозволяє краще усвідомити досліджуваний феномен, а також розробити профілактичні заходи адекватного реагування на злочини даної спрямованості.

16.3. Заходи профілактики злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків

Профілактика злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків дозволить знизити не тільки їх рівень, але й рівень смертності та хвороб населення, оптимізувати соціальну ситуацію у суспільстві, підвищити авторитет держави у світі. Саме тому держава зосереджує зусилля на профілактиці незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, покаранні осіб, винних у вчиненні таких злочинів, лікуванні та реабілітації наркоманів.

Насамперед, щоб розкрити сутність профілактики злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, варто визначити її правову основу. Правовою основою профілактики є: Конституція України, Конвенції, угоди та декларації ООН (Єдина Конвенція ООН про наркотичні засоби (1961 р.); Конвенція ООН про психотропні речовини (1971 р.); Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин (1988 р.); Конвенція ООН проти застосування допінгу (1989 р.); Угода про незаконний обіг на морі укладена на виконання статті 17 Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин (1995 р.); Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2000 р.); Політична декларація двадцятої спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН, що присвячена спільній боротьбі зі світовою проблемою наркотиків (1998 р.) та інші), Закони України (Про наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори (1995 р.); Про внесення змін до Закону України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» (2006 р.); Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню

ними (1995 р.); Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю (1993 р.); Про оперативно-розшукову діяльність (1992 р.); Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі (1994 р.); Про ліцензування певних видів господарської діяльності (2000 р.); Про лікарські засоби (1996 р.); Про державний кордон України (1991 р.); Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей (1995 р.); Про захист суспільної моралі (2003 р.); Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону (2000 р.); Про міліцію (1990 р.); Про службу безпеки України (1992 р.); Про прокуратуру (1991 р.) та ціла низка інших), Постанови та розпорядження Кабінету міністрів України (Про затвердження Порядку провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, та контролю за їх обігом (ПКМУ-2009 р. №589); Про Комітет з контролю за наркотиками (ПКМУ-2003 р. №1446); Про затвердження Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007-2009 роки (ПКМУ-2006 р. №1767); Про затвердження Програми реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2003-210 роки (ПКМУ-2003 р. №877); Про Концепцію реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2002-210 роки (РКМУ-2002 р. №26-р) та інші); Укази Президента, Кодекси України (Кримінальний кодекс України (2001 р.); Кодекс України про адміністративні правопорушення (1984 р.) та інші), постанови Пленуму Верховного суду України (Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (2002 р. №4); Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил (2005 р. №8); Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями (2005 р. №13)), відомчі накази (Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України, Державної митної служби та інших) та інші нормативно-правові акти України.

Визначивши правову основу профілактики, необхідно зазначити, що абсолютно всі профілактичні заходи регламентовані вищезазначеними нормативно-правовими актами. Профілактичну діяльність у сфері незаконного обігу наркотиків варто поділити на два рівні:

1) загальна профілактика, основним напрямом якої є заходи щодо усунення причин і умов, що сприяють як наркотизації населення, так і вчиненню злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів;

2) індивідуальна профілактика щодо конкретних осіб, які зловживають наркотичними засобами та на цьому ґрунті схильні до вчинення злочинів.

Загальна профілактика полягає у виявленні специфічних криміногенних детермінант, що сприяють втягненню населення у немедичне вживання наркотичних засобів, і здійсненні заходів щодо припинення, усунення або нейтралізації цих детермінант. Основними завданнями профілактичної діяльності на загальному рівні є формування у населення стійкої суспільної позиції щодо негативного ставлення до наркотичних засобів; переконання тих громадян, які вже вживають наркотики, відмовитися від них.

Загальна профілактична діяльність здійснюється за трьома такими напрямками: виявлення, усунення або нейтралізацію причин та умов, що детермінують вчинення злочинів, пов'язаних з наркотиками; формування у населення стійкої суспільної позиції щодо негативного ставлення до наркотичних засобів; здійснення контролю над процесами законного обігу, щоб виключити їх використання у немедичних цілях.

Виявлення причин і умов, що сприяють розвитку попиту на наркотики та вчиненню під їх дією різного виду злочинів, досягається спеціальними дослідженнями, кропіткою аналітичною роботою, що дозволяє виділити типові кримінологічні детермінанти. Така діяльність правоохоронних і інших державних органів та недержавних структур забезпечує інформаційну базу для загальнопрофілактичних заходів економічного, організаційно-управлінського, соціального, виховного, правового та іншого характеру.

Формування у населення антинаркотичної позиції потребує системного проведення широкомасштабної роз'яснювальної роботи щодо небезпеки для життя й здоров'я наслідків зловживання наркотиками; щодо правових наслідків за зловживання наркотиками; щодо можливих шляхів лікування від наркотичної залежності; щодо профілактичної роботи з населенням, яка направлена на усунення умов, що сприяють втягуванню громадян до вживання наркотиків. Роз'яснювальна робота з населенням, що пропагує здоровий спосіб життя та відмова від вживання наркотичних засобів включає: регулярні зустрічі та бесіди з різними групами населення фахівців, що здійснюють протидію поширенню наркотиків, або, що забезпечують лікування; спеціалізовані теле- і радіопрограми, рубрики, виступи у засобах масової інформації про шкоду незаконного обігу та вживання наркотичних засобів; поширення різноманітних предметів агітаційного характеру (рекламок, буклетів, листівок тощо); проведення системної і ціленаправленої профілактичної роботи з окремими категоріями громадян, що перебувають у «зоні ризику» (неповнолітніми і молоддю, маргіналами та ін.); забезпечення погоджених зусиль суб'єктів, на яких покладено функції щодо запобігання та протидії незаконному обігу наркотиків і боротьби зі злочинністю; усунення джерел і сировинних можливостей для незаконного виготовлення і поширення наркотичних засобів та прекурсорів.¹

Важливе значення у профілактиці незаконного обігу наркотиків є здійснення контролю над законним обігом наркотиків у фармацевтичних і медичних установах. Працівники цих установ іноді вступають у злочинні змови з наркоманами, викрадають наркотичні засоби. Майже третина виявлених наркоманів діставала наркотики і їх аналоги у лікарнях і аптеках.

Концепція реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2002 - 2010 роки спрямована на вирішення таких основних завдань: скорочення обсягів незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і преку-

¹ Малков В.Д. Кримінологія: Підручник – 3 видання. - М.: Юстицинформ, 2008.- 528 с.

пресорів та зниження рівня незаконного вживання наркотичних засобів та психотропних речовин; формування у суспільстві, насамперед у молоді, неприйнятного ставлення до наркоманії як явища та підвищення ефективності існуючого механізму боротьби з її розповсюдженням; створення цілісної системи діяльності державних органів, підприємств, установ, організацій та громадських об'єднань у сфері боротьби з поширенням наркоманії, незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та превентивних заходів, які здійснюються (або необхідно здійснити) на національному і міждержавному рівні; поглиблення міжнародного співробітництва державних органів у сфері боротьби з поширенням наркоманії та незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

На виконання цих завдань передбачені наступні загальнопрофілактичні заходи:

- правового характеру щодо врегулювання нормативно-правових питань: вдосконалення порядку вилучення і конфіскації коштів та майна, отриманих унаслідок незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; встановлення відповідальності посадових осіб фінансових та інших установ, підприємств та організацій за неналежне виконання вимог статті 7 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними»; запровадження методу контрольованого збуту наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів в оперативно-розшуковій діяльності; вдосконалення порядку провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, в окремих галузях; встановлення правил допуску осіб до роботи з наркотичними засобами і психотропними речовинами; встановлення правил знищення конфіскованого або вилученого обладнання, яке використовувалося для незаконного виробництва чи виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин та (або) подальше використання якого визнано недоцільним; встановлення правил перевезення, ввезення на митну територію України та вивезення за її

межі наркотичних (психотропних) лікарських засобів хворими; вдосконалення порядку транзиту через територію України наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; створення єдиної загальнодержавної системи обліку осіб, хворих на наркоманію; соціально-медичної реабілітації осіб, хворих на наркоманію.

- організаційного характеру: проведення постійного моніторингу та аналізу стану і фактичного поширення наркоманії та незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та пов'язаних з цим втрат суспільства, а також коригування на основі цього моніторингу та аналізу програм протидії поширенню наркоманії і злочинності, пов'язаної з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, на національному і регіональному рівні; створення єдиної інформаційної мережі обліку злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, на базі міжвідомчого автоматизованого банку даних «Наркобізнес» при МВС; створення міжвідомчої лабораторії з метою дослідження та систематизації відомостей про синтетичні та напівсинтетичні наркотичні засоби і психотропні речовини, прекурсори, вилучені з незаконного обігу, накопичення інформації про технологічні процеси, які застосовуються в підпільних нарколабораторіях, і про результати перевірок хіміко-фармацевтичних та сільськогосподарських підприємств, діяльність яких пов'язана з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів чи культивуванням наркотиковмісних рослин; створення міжвідомчого інформаційно-аналітичного центру дослідження проблем поширення наркоманії та злочинності на її ґрунті; створення позабюджетного державного фонду протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними.

- управлінського характеру щодо забезпечення: підвищення рівня кваліфікації працівників правоохоронних органів, які ведуть боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; збільшення в межах визначеної загальної чисельності працівників відповід-

них правоохоронних органів штатної чисельності працівників підрозділів, які безпосередньо ведуть боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; удосконалення механізму міжвідомчого співробітництва у сфері протидії поширенню наркоманії шляхом обміну інформацією, досвідом роботи, проведення спільних заходів, участі в науково-дослідних розробках та дослідженнях; проведення кримінологічних та інших досліджень з даних питань.¹

Пріоритетними напрямками боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів є: максимальне вилучення з незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, перекриття каналів та джерел їх надходження; припинення діяльності злочинних угруповань, особливо з ознаками організованості, причетних до незаконних операцій з наркотичними засобами, психотропними речовинами і прекурсорами; своєчасне реагування на факти схиляння до незаконного вживання наркотичних засобів або психотропних речовин інших осіб; взаємодія з відповідними органами зарубіжних країн у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; запобігання та виявлення порушень законодавства у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, боротьба з корупцією у цій сфері, запобігання надходженню в незаконний обіг наркотичних (психотропних) лікарських засобів та прекурсорів з хіміко-фармацевтичних та хімічних підприємств, а також недопущення використання обладнання підприємств, установ та організацій для незаконного виготовлення наркотичних засобів або психотропних речовин; викриття та ліквідація осередків незаконного виготовлення чи вживання наркотичних засобів або психотропних речовин; перекриття каналів контрабандного переміщення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів через державний кордон; запобі-

¹ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.01.2002 року №26-р «Про Концепцію реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2002 - 2010 роки» (зі змінами та доповненнями внесеними постановою КМУ від 25.12.2004 р. №1757 - <http://zakon1.rada.gov.ua>.

гання і викриття злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, а також злочинів, вчинених на ґрунті наркоманії; впровадження у практичну діяльність правоохоронних органів нових сучасних методів ведення оперативно-розшукової роботи у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; розроблення та застосування нових методів виявлення наркотичних засобів, психотропних речовин під час проведення митного огляду; удосконалення системи збирання інформації щодо фізичних та юридичних осіб, причетних до незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; постійний моніторинг сучасної наркотичної ситуації і розроблення на його основі відповідних превентивних заходів та коригування тактики їх реалізації, удосконалення інформаційно-аналітичної роботи, профілактики та підвищення ефективності боротьби із злочинами, пов'язаними з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Пріоритетними напрямками роботи у сфері міжнародного співробітництва щодо протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів є: укладення міжнародних договорів у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; приведення законодавства України у відповідність з міжнародним, адаптація національного законодавства до законодавства Європейського Союзу, що регулює відносини у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; налагодження взаємодії з відповідними органами інших країн, міжнародними організаціями для проведення спільних операцій, вжиття інших заходів у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; інтеграція України у світовий інформаційний простір, обмін інформацією з питань боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; впровадження у разі потреби інституту офіцерів зв'язку з питань боротьби з транснаціональною злочинністю, пов'язаною з незакон-

ним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.¹

Індивідуальна профілактика незаконного обігу наркотиків та злочинів з ним пов'язаних здійснюється у наступних напрямках: виявлення осіб, що зловживають наркотиками та, на цьому ґрунті, схильні до вчинення злочинів; усунення причин і умов індивідуальної антигромадської або протиправної поведінки; усунення конкретних обставин, що спричиняють вживання наркотиків; здійснення спостереження та забезпечення іншого соціального контролю щодо поведінки і способу життя осіб, які зловживають наркотиками та, на цьому ґрунті, схильні до правопорушень; здійснення щодо зазначених вище осіб заходів виховного, медичного, правового та іншого характеру з метою недопущення криміналізації.

Таким чином, профілактика злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків — важлива складова у діяльності державних структур, тому що дозволяє знизити не тільки рівень їх проявів, але й рівень смертності та хвороб населення, оптимізувати соціальну ситуацію у суспільстві, підвищити авторитет нашої держави у світі. Саме тому держава зосереджує зусилля як на профілактиці й протидії незаконному обігу наркотиків, покаранні осіб, винних у вчиненні злочинів у даній сфері, так і на лікуванні наркоманів, проведенні з ними реабілітаційних заходів.

16.4. Роль ОВС у профілактиці злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків

Складовою частиною державної профілактичної діяльності, пов'язаної з незаконним обігом наркотиків, є цілеспрямована діяльність служб і підрозділів органів внутрішніх справ, що полягає у: здійсненні заходів, спрямованих на виявлення, нейтралізацію та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків; забезпеченні оперативно-профілактичного спостереження за особами, схильними до

¹ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.01.2002 року №26-р «Про Концепцію реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2002 - 2010 роки» (зі змінами та доповненнями внесеними постановою КМУ від 25.12.2004 р. №1757 - <http://zakon1.rada.gov.ua>.

вчинення таких злочинів; здійсненні контролю над процесом законного виробництва, зберігання, транспортування, реалізації й використання наркотиків.

Загальна профілактика злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, що здійснюється органами внутрішніх справ, полягає у виявленні специфічних криміногенних обставин, що сприяють втягуванню населення у немедичне вживання наркотичних засобів, і проведенні заходів щодо припинення або зменшення впливу цих детермінант та скорочення незаконного обігу наркотиків у цілому. Основним завданням такої діяльності є формування у населення стійкої суспільної думки про неприпустимість вживання наркотичних засобів і психотропних речовин. Виявлення причин і умов, що сприяють зростанню попиту на наркотики й вчиненню злочинів, пов'язаних з їх вживанням, досягається спеціальним вивченням, кропіткою аналітичною роботою, яка дозволяє виділити типові кримінологічні детермінанти. Така діяльність правоохоронних та інших державних органів, а також й недержавних структур, забезпечує інформаційну базу для наступних загальнопрофілактичних заходів економічного, соціального, виховного, правового, психолого-педагогічного й індивідуально-запобіжного характеру.

Методами проведення органами внутрішніх справ загальної профілактики злочинів є:

- всебічний і глибокий аналіз оперативної обстановки на території, що обслуговується, об'єкті, у галузі народного господарства, за напрямками роботи. Вивчення тенденцій і особливостей злочинності (стану, рівня, динаміки, структури, характеру, географії, ціни), групування її за видами, місцем, способом і часом вчинення, викраденими предметами і об'єктами протиправного посягання, а також за характеристикою осіб, що їх вчинили;
- виявлення у діяльності установ, підприємств та організацій причин і умов, що сприяють злочинам. Підготовка інформації у зацікавлені органи, повідомлень на підприємства, в установи та організації щодо боротьби із правопорушниками;

- систематичне обстеження розташованих на території обслуговування об'єктів, місць концентрації великої кількості громадян, звертаючи особливу увагу на ті, де найбільш частіше вчиняються правопорушення. Проведення комплексних і цільових операцій, рейдів за цими напрямками;

- правове роз'яснення й виховання населення.

Враховуючи вищезазначене, органи внутрішніх справ у межах установленної компетенції самостійно або у взаємних контактах один з одним беруть безпосередню участь у реалізації наступних заходів:

- запобігають, виявляють і припиняють діяльність міжнародних центрів наркобізнесу, що здійснюють операції щодо незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин на території України, а також діяльність вітчизняних злочинних угруповань, що займаються незаконним обігом наркотиків на території держави, зокрема й тих, які підтримують злочинні зв'язки із подібними закордонними організаціями;

- встановлюють і відслідковують канали контрабанди наркотичних засобів, ліквідують їх;

- з'ясовують зв'язки вітчизняних злочинних угруповань із наркоцентрами, що діють у країнах близького й далекого зарубіжжя, із представниками органів державної влади й управління України;

- припиняють спроби «відмивання» коштів, отриманих у результаті незаконного обігу наркотиків;

- беруть участь у розробці та реалізації державної програми щодо боротьби з незаконним обігом наркотиків, а також сприяють і надають практичну допомогу у реалізації міжнародних програм щодо протидії наркобізнесу;

- проводять активні заходи на каналах незаконного обігу наркотиків щодо злочинців-іноземців;

- забезпечують власну безпеку підрозділів, що вирішують завдання боротьби з незаконним обігом наркотиків, шляхом протидії спробам проникнення в оперативний і кадровий апарат правоохоронних структур.

Механізм організації роботи органів внутрішніх справ щодо загальної

профілактики злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, складається з надання інформації в органи державної влади, різні відомства, громадські організації; обстеження, перевірок, рейдів і інших масових заходів щодо усунення негативних явищ у сфері економіки, культури й побуту; правовиховної роботи; спільної участі з іншими структурами правоохоронних органів, наукових і культурно-виховних установ; застосування правових форм впливу на осіб, що сприяють злочинам, усуненні причин і умов, що сприяють злочинам; право виховного впливу засобів масової інформації, насамперед спеціальних передач телебачення «Людина і закон», «Кримінальна хроніка», «Свідок», «Надзвичайні новини», «Чорний квадрат», «Ситуація» тощо.

На виконання вимог Програми реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2003 - 2010 роки, що затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 04.06.2003 року №877, та спрямована на забезпечення зменшення обсягів незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зниження рівня незаконного вживання наркотичних засобів і психотропних речовин, органами внутрішніх справ здійснюються наступні профілактичні заходи організаційно-правового характеру¹:

- надаються Кабінетові Міністрів України пропозиції про внесення змін до актів законодавства стосовно вдосконалення порядку обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів та посилення відповідальності за його порушення;
- розробляються та оновлюються нормативно-правові акти щодо: а) удосконалення порядку знищення конфіскованого або вилученого обладнання, що використовувалося для незаконного виробництва чи виготовлення наркотичних засобів і психотропних речовин, використання якого в законному обігу визнано недоцільним; б) здійснення контролю за обігом наркоти-

¹ Програма реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2003-2010 роки, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 04.06.2003 року № 877.

чних засобів, психотропних речовин та прекурсорів; в) удосконалення порядку провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; г) установлення відповідальності посадових осіб фінансових та інших установ, підприємств і організацій за неналежне виконання вимог статті 7 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними»; г) установлення правил ввезення на митну територію України та вивезення за її межі наркотичних (психотропних) лікарських засобів хворими; д) удосконалення порядку транзиту через територію України наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;

- проводиться: а) моніторинг незаконного вживання наркотичних засобів та психотропних речовин; б) комплексні дослідження впливу незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, геополітичних факторів та міграційних процесів на загальну ситуацію у цій сфері і стан злочинності; в) аналіз наявної інформації про наміри зарубіжних кримінальних структур створити стійкі канали транзитного переміщення через територію України наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів з країн Центральної, Південно-Західної, Південно-Східної Азії та Латинської Америки, а також комерційних структур, діяльність яких викликає підозру в їх причетності до легалізації (відмивання) коштів, отриманих від наркобізнесу; заходи щодо запобігання транснаціональній наркозлочинності; г) дослідження криміналістичних аспектів виявлення та розкриття злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; г) дослідження рівня латентності незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин та пов'язаної з наркоманією злочинності, визначення можливих шляхів його зниження; д) визначення обсягів витрат, пов'язаних з процесуальними діями та оперативно-розшуковою діяльністю правоохоронних органів у сфері боротьби з наркозлочинністю;

- розробляється і впроваджується система підготовки соціальних працівників для роботи у наркологічних закладах, центрі ресоціалізації нар-

козалежної молоді «Твоя перемога», інших закладах і установах соціального спрямування, діяльність яких пов'язана із профілактикою негативних проявів у молодіжному середовищі. Вивчається практика залучення до антинаркотичної роботи осіб, які вилікувались від наркотичної залежності, та їх родичів;

- щодо інформування населення про наслідки вживання наркотичних засобів. Організовується роз'яснювальна робота у друкованих та аудіовізуальних засобах масової інформації, проводяться «круглі столи» із залученням лікарів, педагогів, працівників центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, соціологів, кримінологів, працівників органів внутрішніх справ щодо стратегії державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та створюється цикл телепередач антинаркотичної спрямованості на основі науково обґрунтованих методів оцінки їх ефективності;

- здійснюється навчання фахівців органів внутрішніх справ, на базі вищих навчальних закладів системи МВС України, щодо навичок проведення сучасної профілактичної антинаркотичної роботи серед різних верств населення;

- щодо формування у молоді навичок ведення здорового способу життя (розроблення буклетів і плакатів, комп'ютерних ігор, що спрямовані проти незаконного вживання наркотичних засобів або психотропних речовин, створення освітньо-розважальних програм, фільмів з популяризації здорового способу життя);

- розробка різних видів зовнішньої реклами, а також тиражування інформаційно-просвітницьких матеріалів (буклетів, плакатів, пам'яток) із застережливими написами та розміщенням їх у громадських місцях (метрополітені, іншому міському транспорті, на залізниці тощо) з метою формування у свідомості громадян, особливо молоді, негативного ставлення до вживання наркотичних засобів та психотропних речовин;

- створення та показ освітніх фільмів з проблем наркоманії та СНІДу, а також інших сучасних фільмів вітчизняного та зарубіжного виробництва з цих проблем на каналах телебачення;
- здійснення контролю за впровадженням галузевих стандартів медичних технологій діагностично-лікувального процесу у сфері наркологічної діяльності в практику лікувально-реабілітаційних закладів незалежно від їх відомчого підпорядкування та форми власності з метою підвищення якості медико-соціальної антинаркотичної роботи. Створення державного реєстру закладів, установ та організацій усіх форм власності, що мають право надавати лікувально-реабілітаційну допомогу особам, хворим на наркоманію;
- підготовка кадрів за спеціалізацією «боротьба з незаконним обігом наркотиків», за державним замовленням у межах визначеної чисельності у відомчих навчальних закладах;
- вивчення практики та оцінка ефективності застосування примусового лікування осіб, хворих на наркоманію;
- щодо контролю за обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів: а) створення та постійне оновлення банку даних усіх видів об'єктів, функціонування яких пов'язане з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, що підлягає ліцензуванню; б) щорічна розробка та подача Кабінетові Міністрів України пропозиції щодо затвердження квот, у межах яких здійснюється виробництво, виготовлення, зберігання, ввезення та вивезення наркотичних засобів і психотропних речовин, включених до таблиць II і III переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; в) здійснення контролю за експортно-імпортними операціями та їх сертифікацією у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; г) створення ефективної системи здійснення контролю за дотриманням суб'єктами підприємницької діяльності порядку провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, та у разі виявлення порушень вимог законодавства вживати відповідних заходів; г) здійснення постійного контролю за об-

грунтованістю списання наркотичних і психотропних препаратів з простро-
ченою дією, забезпечення централізованої доставки наркотичних (психотро-
пних) лікарських засобів з аптечних складів у спеціально обладнаних транс-
портних засобах під охороною. Забезпечення проведення двічі на рік переві-
рок дотримання онкологічною службою порядку призначення наркотичних і
психотропних лікарських засобів онкохворим, які лікуються у домашніх
умовах. Встановлення суворого обліку використання лікарських засобів, які
викликають залежність; д) здійснення систематичного контролю за дотри-
манням суб'єктами підприємницької діяльності ліцензійних та інших умов
провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотро-
пних речовин і прекурсорів, проведення обстеження приміщень, рівня їх
укріпленості, наявності охорони, перевірка кола осіб, допущених до роботи з
наркотичними засобами, психотропними речовинами і прекурсорами;

- щорічне здійснення перевірок законності проведення експортно-
імпортних операцій з наркотичними засобами, психотропними речовинами і
прекурсорами, зокрема з підконтрольними лікарськими засобами;

- посилений контроль за культивуванням наркотиковмісних рослин
шляхом оперативного контролю за діяльністю сільськогосподарських підп-
приємств, які отримали ліцензію на право їх вирощування, підвищити вимоги
до формування насінневого фонду, що використовується, здійснення охоро-
ни посівів, місць зберігання і переробки цих рослин, порядку знищення від-
ходів і пожнивних залишків;

- організація у рамках існуючих міжнародних угод щодо співробіт-
ництва у сфері боротьби з наркозлочинністю навчання та підвищення квалі-
фікації працівників правоохоронних органів на базі відповідних відомств за-
рубіжних країн з метою удосконалення професійних навичок та обміну дос-
відом протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речо-
вин і прекурсорів;

- продовження з урахуванням міжнародного досвіду у сфері бороть-
би з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин робо-

ти з реформування правоохоронної системи України і приведення її у відповідність із світовими стандартами, забезпечити інтегрування служб, що здійснюють протидію наркобізнесу, до відповідних міжнародних організацій;

- здійснення щорічних комплексних операцій «Допінг», «Батискаф» з метою виявлення джерел і перекриття каналів надходження у незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів з хіміко-фармацевтичних підприємств, аптечних закладів, інших місць їх виробництва, зберігання і реалізації;

- здійснення перекриття на ділянках державного кордону з Росією, Білоруссю та Молдовою каналів надходження в Україну наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів шляхом систематичного проведення міждержавних операцій «Канал» та опрацювання питання щодо можливості їх проведення з іншими суміжними зарубіжними країнами;

- проведення щорічної оперативно-профілактичної операції «Мак» з метою виявлення і знищення незаконних посівів маку та конопель, недопущення незаконного отримання наркосировини. У разі виявлення фактів надходження наркосировини у незаконний обіг вжиття заходів щодо позбавлення сільськогосподарських підприємств, які не забезпечили належної охорони їх посівів, ліцензій на право культивування наркотиковмісних культур;

- у взаємодії із спецслужбами зарубіжних країн в установленому порядку організовувати проведення комплексу заходів для викриття і ліквідації каналів контрабандного надходження в Україну наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та проведення їх міжнародних контрольованих поставок, розблокування наркогруп з міжнародними зв'язками, знешкодження підпільних нарколабораторій, усунення умов, що сприяють їх виникненню. Здійснення аналізу наявних шляхів незаконного переміщення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів через державний кордон, розробка методики їх виявлення та вилучення. Забезпечення обміну із спецслужбами зарубіжних країн інформацією щодо суб'єктів підприємниць-

кої діяльності, які беруть участь у міжнародних операціях з контрольованими речовинами;

- проведення у навчально-виховних закладах регулярні оперативно-профілактичні заходи з метою запобігання проникненню до них наркотичних засобів і психотропних речовин та поширенню їх серед школярів і студентів;

- щоквартальне проведення перевірок у розважальних закладах та місцях проведення дозвілля (кафе, дискотеки, нічні клуби тощо) з метою припинення діяльності тих, де виявлено факти торгівлі або вживання наркотичних засобів чи психотропних речовин;

- розширення співробітництва з міжнародними організаціями, створеними з метою протидії поширенню наркоманії та наркобізнесу, шляхом участі у виконанні програм боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин, легалізацією (відмиванням) грошей, отриманих від діяльності, пов'язаної з наркобізнесом;

- підтримка на постійній основі контактів з правоохоронними органами і спецслужбами зарубіжних країн з питань протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, а також участь у міжнародних семінарах-нарадах, конференціях тощо;

- участь у формуванні інституту офіцерів зв'язку з питань боротьби з організованою та наркозлочинністю при дипломатичних представництвах України за кордоном у країнах, які є постачальниками наркотичних засобів та психотропних речовин або через території яких пролягли злочинні канали перевезення наркотиків, з метою зміцнення співробітництва у сфері боротьби з наркобізнесом;

- активізація співробітництва (у сфері правоохоронної діяльності) з державами - учасницями ЄС, СНД, ГУУВМ у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів у рамках відповідних багатосторонніх та двосторонніх договорів;

- вивчення і впровадження зарубіжного досвіду з питань запобігання поширенню наркоманії та боротьби з наркобізнесом, а також забезпечення участі представників України у міжнародних семінарах, наукових конференціях тощо;
- розширення партнерських відносин з Об'єднаною програмою ООН/СНІД (ЮНЕЙДС) та іншими міжнародними організаціями, що працюють у сфері протидії наркоманії та СНІДу, сприяння виконанню міжнародних програм та проектів щодо запобігання поширенню у суспільстві таких негативних явищ;
- вивчення можливості залучення фінансової допомоги з боку європейських та світових урядових і неурядових міжнародних організацій та спеціальних установ з метою створення в Україні об'єднаної бази даних «Наркобізнес»;
- надання Міжнародному комітетові з контролю за наркотиками звітів щодо обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, зокрема дані про потребу, інвентарний запас, виробництво, використання наркотичних засобів, а також заходи щодо недопущення їх незаконного обігу;
- вивчення системи організації та функціонування у зарубіжних країнах підрозділів боротьби з наркобізнесом і транснаціональною наркозлочинністю з метою можливого запровадження їх досвіду у вітчизняній практиці та налагодження тісної взаємодії у сфері протидії контрабанді наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Крім того, з метою комплексного використання можливостей і засобів щодо протидії розповсюдженню наркотиків і наркоманії, забезпечується підпорядкованість та належна взаємодія всіх суб'єктів антинаркотичної діяльності, здійснюється розробка і реалізація міжвідомчих планів, які розробляються з урахуванням державних програм.

Співробітниками органів внутрішніх справ проводяться регулярні наради за участю представників Служби безпеки України, Міністерства юстиції

України, Прикордонної служби України, Державної митної служби, тощо. На даних нарадах розглядалися питання обміну наявною оперативною інформацією та організації взаємодії при проведенні комплексу спільних заходів відносно організованих груп і злочинних угруповань, що спеціалізуються на незаконному обігу наркотиків.

Органами внутрішніх справ, з метою запобігання втягування у вживання наркотиків громадян, залучаються громадські та релігійні організації, засоби масової інформації тощо. По країні проводяться звичайно за допомогою громадськості ряд антинаркотичних акцій та реалізується ціла низка регіональних програм, що пропагують здоровий спосіб життя.

Взаємодіючи з іншими суб'єктами профілактики та, з метою запобігання наркоманії і активізації профілактичної роботи з дітьми у літній період, а також запобігання і виявлення фактів вживання наркотиків у дитячих оздоровчих таборах, проводяться антинаркотичні акції щодо пропаганди й популяризації здорового способу життя. Також органи внутрішніх справ залучають до профілактичної роботи щодо протидії вживання наркотиків серед молоді та зменшення рівня наркозлочинності представників Православної церкви.

Враховуючи вищевикладене, відзначимо, що загальна профілактична діяльність органів внутрішніх справ набула останнім часом певних чітких форм і методів. Заслуговують на увагу перевірки дотримання встановлених правил зберігання, обліку, перевезення, використання наркотичних засобів у лікувальних установах. З метою виявлення джерел і перекриття каналів нелегального вступу наркотиків щорічно проводиться комплексна операція «Допінг» щодо перевірок аптек, хімфармпідприємств, складів, інших місць виготовлення, зберігання й реалізації лікарських препаратів, що містять наркотики. У ході таких перевірок вдається встановити найбільш типові порушення щодо виявлення службових осіб, що не виконують свої обов'язки або порушують їх.

Операція «Допінг» спрямована: на перекриття каналів вступу у неза-

конний обіг нарковмісних лікарських препаратів, прекурсорів, синтетичних наркотиків, виготовлених кустарно або у підпільних лабораторіях; на виявлення фактів розкрадань наркотичних засобів, психотропних і сильнодіючих речовин у процесі виготовлення, зберігання, транспортування й реалізації, що вчинені особами, що мають до них доступ у зв'язку з службовою діяльністю, а також підробки медичних рецептів і інших документів на одержання наркотичних засобів особами, до цього не причетними. Для більш ефективного проведення даної операції разом із зацікавленими міністерствами та відомствами ухвалюються відповідні заходи щодо встановлення охоронно-пожежної сигналізації у місцях виготовлення, зберігання та реалізації наркотиків, забезпечення охорони у період їх транспортування.

Проведення перевірок бажано поєднувати з організацією спеціальних рейдів, у ході яких з'ясовується, як зберігаються бланки рецептів на наркотичні засоби, чи дотримуються вимоги медичними сестрами, лікарями, що обслуговують навчальні заклади, що працюють у поліклініках, амбулаторіях і лікарнях, на видачі ліків, що викликають наркотичну залежність. Шляхом індивідуального спілкування з медичними працівниками співробітники карного розшуку, співробітники служби у справах дітей, дільничні інспектори міліції повинні встановлювати підлітків, які проявляють підвищений інтерес до ліків, що володіють наркотичними властивостями, так як працівники цих установ іноді вступають у злочинну змову з наркоманами, викрадають, наприклад, ампули морфіну й промедолу, порошок омнопону. У деяких регіонах майже третина виявлених наркоманів діставали наркотики і їх складені компоненти в лікарнях і аптеках.

Щорічно органами внутрішніх справ, у взаємодії з органами освіти і органами охорони здоров'я, організовується і проводиться оперативно-профілактична операція «Підліток-Голка».

Під час проведення рейдів по місцях скупчення підлітків і молоді, у ході обстеження житлового сектору, підвалів, сходових тупиків встановлюються факти готування, зберігання і збуту наркотиків, вдається встановити кубла

для вживання наркотиків, осіб, що страждають наркотичною залежністю та надають житлові приміщення для збору підлітків. При встановленні протиправної діяльності осіб, що займаються вирощуванням нарковмісних рослин, скупкою та перепродажем наркотичної сировини, втягуванням неповнолітніх у виготовлення або вживання наркотиків, здійснюються заходи щодо усунення причин і умов, що сприяють поширенню наркотичних засобів.

Органами внутрішніх справ спільно з іншими правоохоронними органами, згідно наказів та спільних наказів, також проводяться міжвідомчі оперативно-профілактичні операції такі як: «Мак», «Канал». Так, наприклад, комплексна профілактична операція «Мак», проводиться у період дозрівання нарковмісних рослин і найбільш інтенсивного періоду їх заготівлі. До участі в операції залучаються всі служби й підрозділи органів внутрішніх справ, які виявляють незаконні посіви нарковмісних рослин, знищують їх, блокують доступ заготівельників, виявляють збувальників та перевізників і ін.

Заходи щодо перекриття каналів, зокрема міжнародних, надходження наркотиків в Україну здійснюються у рамках операції під назвою «Канал». Дана операція реалізується разом з органами служби безпеки, прикордонної і митної служб України.

Для найбільш ефективної взаємодії правоохоронних органів необхідно визначити основні напрямки спільної діяльності митних органів, органів внутрішніх справ, органів прикордонної служби та служби безпеки України щодо запобігання та протидії контрабанди наркотичних засобів і психотропних речовин, якими є: аналіз, узагальнення, систематизація інформації про причини злочинності у сфері незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин; виявлення факторів, що сприяють виникненню та розвитку даної кримінальної діяльності; підготовка та направлення на адресу вищих органів влади інформації про виявлені причини, що обумовлюють контрабанду, тенденції її розвитку, а також пропозиції про найбільш ефективні шляхи протидії їй.

Організаційні заходи в діяльності щодо запобігання та протидії неза-

конного обігу наркотиків повинні бути спрямовані на те, щоб здійснити оцінку: масштабів вживання наркотиків в Україні без призначення лікаря; рівня латентності незаконного обігу наркотиків і пов'язаної з наркоманією злочинності; матеріальних втрат від поширення наркоманії — медичних витрат на лікування хворих наркоманією (реабілітаційні заходи, утримування обслуговуючого персоналу тощо); а також витрат на процесуальну діяльність правоохоронних органів.

Основними цілями індивідуальної профілактики злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, що здійснюється співробітниками органів внутрішніх справ, є усі можливі заходи, які змусили б осіб, що профілактуються, відмовитися від немедичного вживання наркотиків, від здійснення ними злочинів, що замислюються, плануються, підготовляються. Для досягнення поставлених цілей працівник органів внутрішніх справ застосовує весь арсенал наявних у його розпорядженні сил, засобів, прийомів, використовує гласний і негласний методи.¹

У цілому така діяльність органів внутрішніх справ реалізується в наступних напрямках:

1. Індивідуальна профілактика незаконної пропозиції. Здійснюється щодо осіб, схильних до вчинення незаконних дій з наркотиками.

2. Індивідуальна профілактика щодо скороченню попиту на наркотики (зловживання наркотичними засобами). Здійснюється щодо осіб, які зловживають наркотиками, і груп ризику шляхом проведення виховних, правових, медичних і інших заходів, що спонукають їх відмовитись від уживання наркотиків, та повернутись до здорового способу життя.

3. Індивідуальна (рання) профілактика щодо виявлення осіб, що зловживають наркотиками та входять до групи підвищеного ризику. Здійснюється у процесі повсякденної роботи оперативно-службової діяльності співробітниками органів внутрішніх справ (профілактичної, оперативно-розшукової,

¹ Галахов С.С., Драган Г.Н., Кондратюк Л.В. Роль органів внутрішніх справ у системі профілактики наркоманії і запобігання правопорушенням, пов'язаним з незаконним обігом наркотиків (особливості роботи з неповнолітніми): Навчальний посібник. М.: ВНДІ МВС Росії, 2004.

слідчої, адміністративної) і спрямована у першу чергу на осіб раніше засуджених, соціально невлаштованих, з обтяжуючою спадковістю (страждають на психічні захворювання), робітників мережі аптек і хімфармпідприємств, неповнолітніх з неблагополучних родин тощо.

4. Індивідуальна профілактика щодо сприяння процесу лікування осіб, які страждають наркотичною залежністю. Здійснюється, як правило, разом з медичними установами.

5. Індивідуальна профілактика щодо сприяння процесу реабілітації осіб, схильних до вживання наркотиків. Зокрема, надання допомоги у забезпеченні повної ізоляції особи від подальшого спілкування зі звичним колом громадян, неформальною групою споживачів наркотиків.

6. Індивідуальна профілактика щодо усунення обставин (детермінант), що призвели до вживання наркотиків. Здійснюється за допомогою психологів, родичів, позитивних друзів, волонтерів шляхом установлення твердого контролю над поведінкою особи у родині, побуті, за місцем роботи або навчання, сферою дозвілля.

7. Індивідуальна профілактика як здійснення спостереження за поведінкою і способом життя осіб, що зловживають наркотиками. Здійснюється співробітниками органів внутрішніх справ постійно з використанням як гласних, так і негласних методів збору інформації про дану особу.

У поле зору індивідуально-профілактичного впливу органів внутрішніх справ попадають наступні категорії громадян:

- звільнені з місць позбавлення волі, щодо яких установлені обмеження відповідно до Закону України «Про адміністративний нагляд за особами звільненими з місць позбавлення волі»;
- засуджені до заходів покарання, що непов'язані з позбавленням волі;
- звільнені від кримінальної відповідальності з nereабілітуючих обставин;
- які допускають правопорушення у сфері сімейно-побутових відносин;
- хронічні алкоголіки та наркомани, а також, що допускають вживання

наркотичних коштів і психотропних речовин без призначення лікаря;

- психічно хворі особи, що представляють безпосередню небезпеку для себе та навколишніх, і перебувають на обліку в установах охорони здоров'я;

- неповнолітні правопорушники, що підлягають або перебувають на обліках у службах у справах дітей або кримінальній міліції у справах дітей МВС України.

Для здійснення всіх форм успішної індивідуальної профілактики співробітники міліції ведуть пошук осіб, які схильні до вчинення злочинів, пов'язаних з наркотиками, або, що вживають, наркопрепарати без призначення лікаря, серед осіб раніше засуджених, маргінальних верств населення, проституток, етнічних діаспор (угруповань), що займаються торгівлею на ринках, водіїв автотранспорту, які часто виїжджають в інші регіони, провідників на залізничному транспорті, медичних працівників, службовців хімфармпідприємств тощо.

Безпосередній вплив на таких осіб може бути як зашифрованим, так і прямим. Так, наприклад, особа, яка перевіряється, відвідується за місцем проживання, роботи, навчання, проведення дозвілля. У ході бесіди з ним з'ясовуються його настрої, плани, зв'язки, доводиться правова інформація, здійснюється вплив на нього через родичів, друзів, колег по роботі, сусідів тощо. Методи переконання і виховання осіб, що профілактуються, повинні співпадати з методами медичного, правового та соціального впливу. Способи такої роботи різні, наприклад:

- регулярні зустрічі і бесіди з різними групами населення фахівців, що здійснюють протидію поширенню наркотиків, боротьбу із цим соціальним злом, забезпечують лікування наркоманів;

- спеціалізовані теле- і радіопрограми, рубрики, виступи у засобах масової інформації про шкоду незаконного обігу і вживання наркотичних засобів;

- поширення різноманітних предметів агітаційного характеру (булетів, листівок і т.п.);

- проведення спрямованої профілактичної роботи з окремими категоріями громадян, які перебувають у «зоні ризику» (неповнолітніми і молоддю, маргіналами тощо);
- забезпечення погоджених зусиль суб'єктів, на яких покладений обов'язок протидіяти незаконному обігу наркотиків і боротися з наркозлочинністю;
- усунення джерел і сировинних можливостей для незаконного виготовлення та поширення наркотичних засобів і їх прекурсорів.

Рівень поінформованості співробітників органів внутрішніх справ про правопорушників багато в чому залежить від особистого контакту і взаємодії з адміністрацією підприємств, житлових організацій, навчальних закладів, культурних установ, активом громадськості. Виявленню таких осіб сприяє внутрішня інформація (обліки, скарги й заяви, матеріали про адміністративні правопорушення тощо). Крім того, ефективною формою виявлення таких осіб, особливо в умовах міст, транспортних вузлів, є проведення комплексних спеціалізованих операцій і рейдів, здійснення особистого пошуку, обмін інформацією між органами внутрішніх справ.

Потреба в інформації, що характеризує правопорушників, виникає в процесі профілактичного впливу на них. При цьому проводиться збір, систематизація й глибоке, всебічне вивчення індивідуальних особливостей особистості правопорушників і умов їх життєдіяльності. Вивчення таких осіб ведеться безупинно, починаючи відтоді, коли про них стало відомо працівникам міліції, і до припинення профілактичного впливу. На первісному етапі вивчення правопорушників має на меті дати об'єктивну оцінку їх можливої поведінки у майбутньому, тобто має прогностичне значення. Відповідно, основну увагу у цей період слід приділяти одержанню даних, що характеризують негативні моральні властивості особи, несприятливі умови у родині, трудовому колективі, в інших сферах.

У подальшому повинно проводитись поглиблене вивчення особи правопорушника, його поведінка, умови життєдіяльності у минулому і сьогоденні,

перевірка, уточнення та доповнення раніше отриманих відомостей. Запланована програма виправлення правопорушника повинна стати дійсно комплексною, заснованою на максимальному обліку позитивних і негативних властивостей і психологічних якостей особи, умов її життєдіяльності, позитивних і негативних впливів на неї, особливостей дії криміногенних факторів у ситуації, що склалася.

Для цього працівники міліції проводять бесіди із правопорушником, членами його родини, родичами, сусідами, позаштатними співробітниками міліції й іншими особами, а також представниками громадськості за місцем проживання і роботи, адміністрації підприємства, житлових органів, що знають його. Вивченню підлягає вирок суду, матеріали про відмову в порушенні кримінальної справи або її припиненні з nereабілітуючих обставин, про адміністративні та інші правопорушення, а також інші документи щодо даного правопорушення. Щодо засуджених, при необхідності, запитуються відомості з місць позбавлення волі, інших установ і організацій, характеристики та довідки з місця роботи і проживання.

У межах своєї компетенції, на підставах і в порядку, передбачених законом, співробітники міліції безпосередньо вживають адміністративно-правових заходів примусу, що відіграють певну роль у профілактиці злочинів. Караюча функція цих заходів сама по собі має певне виховно-профілактичне значення. Примус повинний супроводжуватися обґрунтуванням його справедливості, роз'ясненням того, що він є природнім наслідком вчиненого.¹

Таким чином, індивідуальна профілактична робота триває до виправлення особи, яка профілакується, припинення з його боку порушень громадського порядку, відмови від злочинних намірів, що повинне бути підтверджене об'єктивними даними, що позитивно характеризують його поведінку. Підстави й порядок зняття особи, що профілакується, з відповідних об-

¹ Запобігання злочинам і адміністративним правопорушенням органами внутрішніх справ: підручник для студентів вузів, що навчаються за спеціальністю «Юриспруденція» і «Правоохоронна діяльність» / під ред. В.Я. Кікота, С.Я. Лебедева. – М.: ЮНІТІ-ДАНА, 2009. – С. 366-369.

ліків регламентуються нормативними актами МВС України.

Проведення профілактичних заходів триває до повної впевненості в тому, що особи, які готують вчинення злочинів, остаточно відмовилися від їх вчинення, що повинне бути підтверджене сукупністю вірогідно встановлених даних. Якщо особи, що профілактуються, не відмовляються від своїх злочинних намірів і продовжують підготовку до їх реалізації, а у вчиненому є склад злочину, то у встановленому законом порядку вирішується питання про притягнення таких осіб до кримінальної відповідальності.

У цілому питання загальної та індивідуальної профілактики зловживання наркотиками, їх немедичного вживання, правопорушень, пов'язаних з ними, повинні становити єдину стратегію антинаркотичної політики держави, що проводиться нею. Профілактична діяльність органів внутрішніх справ здійснюється спеціальними засобами й методами та вимагає постійного своєчасного правового, організаційного й тактичного-удосконалювання спеціальної профілактики. Однак при оцінці організації й результатів боротьби з організованою наркозлочинністю, слід визнати, що органи внутрішніх справ мали в роботі деякі недоліки, наприклад: проблеми міжвідомчої координації підрозділів МВС України та судів; проблеми координації МВС України та СБ України, МВС України та Генеральної прокуратури України тощо; не відповідає сучасним вимогам рівень організації спільної роботи слідчих органів і оперативних підрозділів при розслідуванні кримінальних справ щодо наркозлочинності (звичайно за останні два роки є зрушення на краще у цьому напрямі у Головному слідчому управлінні МВС України створили відділ, який безпосередньо займається наркозлочинністю).

Питання для самоконтролю:

1. *Розкрийте поняття незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів та проаналізуйте суміжні поняття.*
2. *Визначте суспільну небезпеку незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів.*

3. *Вкажіть основні ознаки незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, наркобізнесу, зокрема й транснаціонального.*
4. *Розкрийте кримінологічну характеристику злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків.*
5. *Охарактеризуйте особу злочинця, що вчиняє злочини у сфері незаконного обігу наркотиків.*
6. *Визначте основні детермінанти злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків.*
7. *Означте основні напрями загальної профілактики злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків.*
8. *Вкажіть правову основу профілактики незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів.*
9. *Означте основні напрями індивідуальної профілактики злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків.*
10. *Визначте основні напрями міжнародного співробітництва щодо профілактики злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків.*

РОЗДІЛ 17. ЕКОЛОГІЧНА ЗЛОЧИННІСТЬ ТА ЇЇ ПРОФІЛАКТИКА

17.1. Стан і тенденції екологічної злочинності

17.2. Детермінанти екологічної злочинності

17.2. Профілактика екологічної злочинності

17.3. Профілактика екологічних злочинів органами внутрішніх справ

17.1. Стан і тенденції екологічної злочинності

Екологічну злочинність можна визначити як *соціально-правове явище, що створює небезпеку біологічним основам існування людства та складається із сукупності передбачених кримінальним законом діянь, які вчинені за певний час на визначеній території, у визначеному регіоні або країні в цілому, та посягають на навколишнє природне середовище чи його окремі об'єкти (землі, надра, атмосферне повітря, води, континентальний шельф, ліси, об'єкти природно-заповідного фонду, флори і фауни тощо), а також конституційні екологічні права громадян.*

Підвищена небезпечність екологічної злочинності зумовлена передусім посиленням антропогенного навантаження на природне середовище, що в умовах глобальної екологічної кризи створює загрозу заподіяння суттєвої, часто не відновлюваної шкоди життєво важливим інтересам людини, суспільства та держави: зменшуються запаси природних ресурсів; забруднюється природне середовище; втрачається природний зв'язок між людиною та природою; загублюються естетичні цінності; екологічна криза загрожує не тільки гідному існуванню людини, але і самому життю; для держави екологічна криза пов'язана із скороченням свободи політичного вибору, яка обумовлена транскордонним характером екологічних проблем; загострення екологічної ситуації в різних регіонах світу стає причиною соціальної та політичної нестабільності, міждержавних протиріч та насильницьких конфліктів.

Аналіз сучасних тенденцій, що виявляються у зміні спрямованості, якісного прояву та небезпечності для всього людства екологічної злочиннос-

ті як явища, дозволяє зробити висновок, що поряд з такими ознаками екологічної злочинності, як суспільна небезпечність, соціально-правовий та історично-мінливий характер, що притаманні й іншим видам злочинності, її **ідентифікуючими ознаками** повинні бути створення реальної загрози біологічним основам існування людства; екологічна спрямованість злочинів, які її утворюють (тобто заподіяння шкоди довкіллю, що знаходить своє вираження у погіршенні показників якості, цілісності, взаємозв'язків та інших об'єктивних параметрів природних явищ, ресурсів, середовища у цілому – в межах, в яких вони потрапляють в сферу кримінально-правового регулювання та при цьому зазнають негативного впливу злочинної поведінки).

У кримінально-правовому аспекті **екологічні злочини** – передбачені кримінальним законодавством суспільно небезпечні діяння, що посягають на суспільні відносини у сфері охорони конституційного права громадян на безпечне довкілля, а також у сфері охорони, використання, збереження та відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання й усунення негативного впливу господарської та іншої діяльності людини на навколишнє природне середовище, збереження генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій економіки¹.

Розділ VIII Особливої частини КК України містить 21 статтю, що встановлюють відповідальність за екологічні злочини. Головною їх функцією є охорона довкілля та забезпечення екологічної безпеки як умови нормального існування та життєдіяльності людини. Вказівка в Кримінальному кодексі на те, що кримінальне законодавство має своїм завданням охорону довкілля та запобігання злочинам (ст. 1 КК України), підкреслює його екологізацію та активний запобіжний характер.

Крім норм, які утворюють розділ VIII Особливої частини КК України, кримінальним законодавством передбачена відповідальність і за інші злочи-

¹ Екологічні злочини // Міжнародна поліцейська енциклопедія.-Т.4.-К., 2008.

ни екологічного характеру. До них слід віднести екоцид (ст. 441), основний безпосередній об'єкт якого – екологічна безпека людства; статті 265-268, 270, що встановлюють відповідальність за незаконне поводження з радіоактивними та іншими небезпечними речовинами, незаконне ввезення відходів та порушення вимог пожежної безпеки; жорстоке поводження з тваринами (ст. 299). У перелічених статтях довілля є додатковим безпосереднім об'єктом, що і зумовлює розміщення їх в інших розділах.

У структурі злочинів проти довілля в залежності від *безпосереднього об'єкту злочинного посягання* виділяють 2 групи:

- злочини, що посягають на довілля в цілому та конституційні екологічні права громадян (ст.ст. 236-238, 253);
- злочини, що посягають на окремі елементи чи об'єкти довілля.

Залежно від *виду природного об'єкта*, на який спрямоване злочинне посягання, злочини, що відносяться до другої групи, поділяються на сім підгруп:

- злочини у сфері охорони земель (ст.ст. 239, 239-1, 239-2, 254 КК);
- злочини у сфері охорони надр (ст. 240 КК);
- злочини у сфері охорони вод (ст.ст. 242, 243 КК);
- злочини у сфері охорони атмосферного повітря (ст. 241 КК);
- злочини у сфері охорони тваринного світу (ст.ст. 248, 249, 250, 251 КК);
- злочини у сфері охорони рослинного світу (ст.ст. 245, 246, 247 КК, а також ст. 249 КК – в частині незаконного добування промислових водних рослин і водоростей);
- злочини у сфері охорони природних територій та об'єктів особливої охорони (ст.ст. 244, 252 КК).

У залежності від ступеня *тяжкості* ці злочини можливо поділити на:

Злочини невеликої тяжкості, до яких можливо віднести: приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність

населення; забруднення або псування земель; незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель; незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах; порушення правил охорони надр; забруднення атмосферного повітря; порушення правил охорони вод; порушення законодавства про континентальний шельф України; незаконне полювання; незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля; забруднення моря в частині неповідомлення про скидання шкідливих речовин (ч. 3 ст. 243 КК); порушення законодавства про захист рослин; умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду; безгосподарське використання земель.

Злочини середньої тяжкості. До них відносяться кваліфіковані види злочинів, вказаних вище в пунктах 1-11, невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення, забруднення моря, знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, незаконна порубка лісу, проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів, порушення ветеринарних правил;

Тяжкі злочини, такі як порушення правил екологічної безпеки, кваліфікований вид знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу;

Особливо тяжким злочином визнається кваліфікований вид умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду.

Переважає більшість вчинюваних злочинів проти довкілля відноситься до категорії середньої та невеликої тяжкості. Так, у 2009 році в Україні питома вага зареєстрованих злочинів проти довкілля невеликої тяжкості становила 54,1 %, середньої тяжкості – 45,6 %, тяжких – 0,2 %, особливо тяжких – 0,1 %.

Враховуючи, що злочини проти довкілля посягають на найголовніші основи біологічного існування людини і є в кінцевому результаті злочинами

проти особи, значна частина кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за їх вчинення, як обов'язкову ознаку складу злочину передбачають настання таких **наслідків** як екологічне забруднення територій, негативний вплив на здоров'я людей та їх загибель, або створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля.

Екологічні злочини відносяться до категорії **високолатентних** злочинних посягань, соціальна небезпечність яких, як правило, не підтверджується офіційними статистичними даними, а ґрунтується в основному на спостереженні та оцінці наслідків таких посягань, тобто таких об'єктивних показниках, які неможливо не помітити або приховати – деградація природного середовища, руйнування екосистем, забруднення довкілля. На думку фахівців, латентність в даній сфері становить близько 95-99 %.

Одним з об'єктивних наслідків екологічних правопорушень та злочинів є **стан забруднення довкілля**, що в конкретних соціально-економічних умовах значною мірою визначає стан здоров'я населення. Досліджуючи сукупність факторів, які формують та впродовж усього життя впливають на стан здоров'я людини, експерти ВООЗ встановили, що ця якісна характеристика безпосередньо залежить від стану довкілля (на 18–20 %) ¹. Впливаючи на якість життя людини, стан довкілля визначає передусім рівень екологічного ризику, тобто ймовірність несприятливих для життєдіяльності суспільства і населення наслідків антропогенних і техногенних змін природи. Шкоду, завдану здоров'ю, розглядають як джерело прямих втрат від забруднення довкілля, що доповнюються непрямими (збільшення витрат і втрата доходів у результаті забруднення, видатки на відновлення здоров'я потерпілих від аварій тощо).

Серед основних забруднювачів довкілля – стаціонарні джерела (зокрема, об'єкти паливно-енергетичного комплексу, в тому числі атомної енергетики, чорної і кольорової металургії, будіндустрії, гірничодобувної, хіміч-

¹ Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2006 році. Міністерство охорони навколишнього природного середовища України. - К., 2007. – 549 с.

ної, нафтохімічної і хіміко-фармацевтичної, машинобудівної, харчової промисловості; комунальне господарство) та пересувні засоби (передусім автотранспорт, який істотним чином визначає рівень забруднення довкілля у середніх і великих містах). Потенційно екологічно небезпечні підприємства, частка яких у структурі промисловості (майже одна третина) та щільність розміщення на території України перевищують аналогічні показники розвинених держав світу, визначають надмірне техногенне навантаження на довкілля та постійну загрозу виникнення аварійних ситуацій, насамперед на території Донбасу, Дніпропетровщини, Запорізького, Харківського, Київського, Львівського промвузлів та промвузлів в обласних центрах Південного регіону. Зважаючи на концентрацію промислових підприємств, високі рівні забруднення атмосферного повітря, водних об'єктів, ґрунтів, механічного порушення земель тощо, територію Донбасу і промислового Придніпров'я вже зараз розглядають як зону екологічної кризи.

Наразі в Україні немає жодного промислового міста, де б концентрації в атмосфері основних забруднюючих речовин не перевищували граничнодопустимих. Приблизно 80% цих викидів від усіх основних промислових підприємств припадає на об'єкти, розміщені в містах Донецько–Придніпровського регіону. Найгірший технічний стан та найнижча ефективність експлуатації пилогазоочисного обладнання спостерігаються в енергетичній, машинобудівній, металообробній, легкій, текстильній і житлово-комунальній галузях, а також на переробних підприємствах агропромислового комплексу. Відтак лише 15,3% мешканців міських поселень проживають в умовах слабого забруднення повітря, 52,8% – в умовах помірного, 24,3% – в умовах сильного та 7,6% – дуже сильного забруднення.

Недосконала вітчизняна система поводження і зберігання промислових токсичних відходів є основним джерелом забруднення довкілля важкими металами. Середньорічні обсяги утворення токсичних відходів в Україні останнім часом на порядок перевищують показники будь-якої країни Європи.

Слід оцінити як критичну ситуацію із забрудненням ґрунтів (особливо в промислово розвинених регіонах). Внаслідок аерогенного й наземного забруднення великих територій вміст таких небезпечних поллютантів, як цинк, свинець, кадмій тощо, в ґрунтах Закарпатської, Волинської, Житомирської, Рівненської, Київської, Харківської, Дніпропетровської, Запорізької, Донецької областей та Автономної Республіки Крим, зокрема, перевершує нормативні значення в 1,3–9,5 разів (у деяких випадках – в десятки разів), вміст нітратів – до 2,4 раза, в тому числі в рослинах – до 2,7 раза.

Швидкими темпами забруднюються водні ресурси України (серед провідних забруднювачів – підприємства енергетики, чорної металургії, вугільної промисловості, об'єкти житлово-комунального господарства), рівень і перспективи забезпеченості якими визнані незадовільними.

У зоні впливу техногенного забруднення перебуває практично весь лісовий фонд, що суттєво скорочує можливості його використання для задоволення рекреаційно-оздоровчих і туристичних потреб населення та діяльності із заготівлі грибів, ягід, лікарсько-технічної сировини.

Україна належить до нечисленних держав світу, суттєвий вплив на стан здоров'я населення яких має радіаційне забруднення та постійне опромінення малими дозами іонізуючої радіації. Відомо, що за роки після катастрофи на ЧАЕС жителі забруднених територій нашої держави вже одержали до 80% очікуваної дози радіаційного опромінення.

Динаміка основних показників стану здоров'я населення України свідчить про їх тісний зв'язок з регіональними особливостями і тенденціями розвитку екологічної ситуації. Порівняно з 1992 р. кількість уперше зареєстрованих випадків захворювань у 2006 році у розрахунку на 100 тис. населення зросла на 8,8 %, до 69,2 тис. од. (у тому числі в Тернопільській, Івано-Франківській, Вінницькій, Львівській, Рівненській, Харківській, Хмельницькій областях та м. Києві – на 42,0–21,3 %). Кількість уперше зареєстрованих випадків захворювань серед кожних 100 тис. дітей до 14 років за 2005–2006 рр. збільшилась на 3,2 % (до 137,4 тис. од.), причому майже в усіх регі-

онах. Рівень первинної захворюваності дітей 15–17 років підвищився на 8,9 % (до 96,6 тис. випадків); ця тенденція також фіксувалася практично на всій території України.

Наявна екологічна ситуація в Україні суттєвим чином обумовлена існуванням масштабної екологічної злочинності, яка не знаходить свого адекватного відображення в офіційній статистиці. Аналіз статистичних даних про стан екологічної злочинності в Україні свідчить, що її доля в загальній структурі злочинності, незважаючи на стійку тенденцію до збільшення, залишається незначною та становить 0,3-0,5 %. У 2009 році зареєстровано 2164 злочинів проти довкілля (ст. ст. 236-254 КК) або 0,5 % у загальній структурі злочинності (434678 зареєстрованих злочини).

За *способом негативного впливу на природне середовище* злочини проти довкілля можна поділити на дві групи:

- пов'язані з протиправним заволодінням природними ресурсами (мисливських, рибних, рослинних, мінеральних);
- пов'язані із забрудненням або знищенням окремих об'єктів довкілля або створенням такої загрози, а також проти екологічної безпеки населення.

Аналіз правозастосовчої практики дозволяє виявити чітку тенденцію, що була притаманна діяльності правоохоронних органів ще в радянські часи: застосовуються норми про відповідальність за злочини, пов'язані із незаконним заволодінням природними ресурсами. Так, найбільшу частку в *структурі* злочинів проти навколишнього природного середовища, вчинених у 2009 році, займає незаконна порубка лісу – 38,5 %, незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом – 29,3 %, незаконне полювання – 4,5 %, порушення правил охорони надр – 20,8 %.

На долю вищевказаних чотирьох злочинів припадає 93,2 % від усіх злочинів проти довкілля, вчинених в Україні у 2009 році.

Таке зміщення пріоритетів на протидію незаконному видобутку природних ресурсів, без приділення уваги боротьбі із забрудненням природного середовища пояснюється не тільки недостатньою увагою до екологічних

проблем, але й слабкою судовою перспективою кримінальних справ про злочинне забруднення довкілля. І це пов'язано також з дефіцитом спеціального професіоналізму слідчих, труднощами проведення дорогих експертиз, закріплення доказів, низькою якістю матеріалів, що надходять з контролюючих органів. У результаті кримінальні справи про злочинне забруднення на стадії розслідування набагато частіше припиняються, ніж доходять до суду.

Ряд статей КК екологічного характеру не діє або застосовується дуже рідко. Так, жодного разу продовж останніх 11 років не порушувались кримінальні справи за ст. 244 КК “Порушення законодавства про континентальний шельф України”. Одиничні випадки реєстрації таких злочинів, як “Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення” – 2, “Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення” – 1, “Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів” – 2, “Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля” – 5.

Характерною особливістю екологічної злочинності є стійка тенденція до зниження питомої ваги зареєстрованих злочинів проти довкілля, вчинених *групою осіб*. Так, у 2002 році частка групової екологічної злочинності становила 17,4 %, а вже у 2009 році – 10,9 %. Виявлення ж злочинів проти довкілля, що були вчинені організованими злочинними угрупованнями, у тому числі з міжрегіональними чи міжнародними зв'язками, носить одиничний характер. Так, за період з 2002 по 2009 роки виявлено 46 злочини вчинені організованими злочинними групами та злочинними організаціями, з них – 19 з міжрегіональними чи міжнародними зв'язками.

До *ознак організованої екологічної злочинності* слід віднести такі: корислива спрямованість злочинної діяльності; наявність корупційних зв'язків; професіоналізація; транснаціональний характер.

На сьогоднішній день саме *корисливі* злочинці формують організовану екологічну злочинність, що фактично являє собою нелегальне кримінальне «підприємництво», тобто отримання у зазначений спосіб постійного при-

бутку, бізнесової вигоди.

Розширення «ринку збуту» незаконно добутих природних ресурсів, у тому числі завдяки екологічній контрабанді, утворює низку додаткових детермінуючих факторів. У злочинний промисел втягуються все більша кількість людей. Для таких кримінальних «підприємств» характерна висока організація праці та чіткий розподіл ролей. Наприклад, з метою отримання дозволів на вирубку лісу для його подальшої реалізації на експорт «кримінальні» підприємці імітують лісові пожежі.

Одним з проявів трансформаційних процесів у сучасному українському суспільстві та економіці є подальше розповсюдження **корупції** на екологічну сферу. У незаконний корумпований оборот втягнуто значні обсяги лісових ресурсів, риби та морських тварин, корисних копалин, земельних ділянок, відходів та ін. Окрему складову організованої екологічної злочинності часто становить «корумповане екологічне ліцензування», під яким розуміється протиправна поведінка осіб, що приймають участь у процесі надання та отримання дозволів (ліцензій) на природокористування та можливості впливати на довкілля, яка пов'язана з наданням корупційних послуг та отриманням тіньового прибутку, привласненням грошових коштів.

Небезпечність «корумпованого екологічного ліцензування», яке забезпечує тривалу та безкарну «підприємницьку» діяльність організованим угрупованням, становлять не тільки наслідки, що властиві екологічній злочинності та проявляється у погіршенні стану довкілля, його забрудненні та виснаженні природних ресурсів, але й у специфічних наслідках економіко-управлінського характеру. Ними є: руйнування законної конкуренції на ринку, коли незаконно добуті ресурси витісняють отриманні у передбаченому законом порядку, а також падіння авторитету та ефективності державного управління за рахунок його корумпованості.

Професіоналізація є також однією з характерних ознак сучасної організованої екологічної злочинності. Утворення груп злочинців-професіоналів є результатом специфічної тенденції розвитку даного виду екологічної зло-

чинності – трансформації (внаслідок безкарності та високої прибутковості цієї діяльності) мотивів забезпечення сім'ї продуктами харчування у мотиви збагачення. Так, “професійні” браконьєри найчастіше діють спільно, мають свої транспортні засоби, велику кількість заборонених засобів лову, налагоджені схеми реалізації незаконно добутої риби та морепродуктів (ікра, креветки). Сприяють злочинному бізнесу особи, які спеціалізуються на переробці (зберіганні в спеціально обладнаних морозильних камерах, засолюванні й копченні) та подальшій реалізації рибної продукції. Матеріали публікацій у періодичних виданнях і результати перевірок засвідчили наявність динамічно працюючого нелегального ринку риби цінних сортів, лов яких заборонено або квотується, та рибної продукції з неї, що здобувається шляхом промислового браконьєрства.

Професіоналізувавши «кримінальну» екологічну діяльність в Україні, організовані угруповання розширюють її, «експортуючи» за межі держави та набуваючи при цьому характеру *транснаціональної* організованої злочинності. Такі процеси, на думку А.П. Закалюка¹, зумовлені низкою чинників. З розвитком в Україні елементів демократизації, відкритості, громадянського суспільства міждержавні зв'язки стали більш широкими, різноманітними і насиченими. Ці тенденції розвиваються на фоні загальних процесів світового та європейського взаємозв'язку та охоплюють всі суспільні сфери, у тому числі сферу злочинності різних країн. Організована злочинність, у тому числі й екологічна, спрямовується до транснаціонального простору з метою реалізації своєї основної властивості – прагнення до постійного отримання злочинних прибутків та надприбутків. У цьому прагненні вона відшукує країни, де рівень прибутку вищий, а розмір податків менший, відповідно, де більш високий рівень економічного розвитку, більш високі доходи підприємства, більше багатих людей – споживачів більш дорогих коштовностей, розваг, засобів всілякого забезпечення надкомфортного життя. Прикладом

¹ Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007.– Кн.2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – 712 с., С.376-379.

може бути ситуація з незаконним добуванням в Україні (переважно в Рівненській області) та подальшою контрабандою у Польщу та Литву бурштину. Щоб зрозуміти масштаби такого кримінального бізнесу достатньо порівняти обсяги його офіційного та тіньового ринків. На сьогоднішній день легально держпідприємством «Бурштин України» добувається близько 3 т. бурштину на рік. Контрабандисти ж, за оцінками фахівців, вивозять щороку за кордон більш 20 т. бурштину.

Подібною є ситуація з лісовими ресурсами. У лісах держави тривають самовільні рубки, поширені порушення природозберігаючих технологій заготівлі лісосировини, неналежною є робота лісової охорони. Збитки, завдані лісопорушеннями лише за 2006 р., становлять понад 25 млн. грн. За межі України лише державними лісогосподарськими підприємствами у 2006 р. вивезено майже 2,5 млн. кубометрів деревини. Вивозиться лісоматеріал і контрабандним шляхом. Так, у 2006 р. виявлено 2 організовані злочинні групи у Чернівецькій області, які збували ліс за кордон за підробленими документами.

Аналіз *динаміки* зареєстрованих злочинів проти довкілля за період 1998-2009 років дозволяє зробити висновок про значні зміни у структурі екологічної злочинності. Звертає на себе увагу стійка тенденція до зростання такого виду злочину, як незаконна порубка лісу: з 1998 по 2009 рік кількість цих діянь зросла майже в 3 рази – з 281 до 833.

За досліджений період в цілому по Україні спостерігається зменшення кількості виявлених злочинів пов'язаних із незаконним зайняттям рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом зменшилось більш ніж удвічі – з 1509 до 635. Відносно стабільним залишається кількість зареєстрованих фактів незаконного полювання (і у 1998, і в 2009 році – 98).

Крім того, спостерігається стрімке зростання кількості злочинів, пов'язаних із розкраданням та нелегальною розробкою невідновлювальних природних ресурсів (ст. 240 КК “Порушення правил охорони надр”): з 37 у 1998 році до 451 у 2009.

Позитивною є тенденція щодо збільшення кількості виявлених високолатентних злочинів пов'язаних із забрудненням або знищенням окремих об'єктів довкілля або створенням такої загрози, а також проти екологічної безпеки населення. Так, якщо у 1998-2000 роках ці норми застосовувались вкрай рідко і частка цих злочинів складала менше одного відсотка, то у 2008 році питома вага цих злочинів у сукупності складає близько 10,6 %, а у 2009 – 6,8 %.

У 2008 році виявлено та притягнуто до кримінальної відповідальності за злочини проти довкілля відповідно 1372 та 1319 осіб. У 2009 році аналогічні показники суттєво збільшились та становили відповідно 1719 та 1653 осіб.

Аналіз співвідношення середніх показників за 2001-2009 роки, що відображають *етапи реалізації кримінальної відповідальності у сфері охорони довкілля*, дає такі результати:

- співвідношення між середньою кількістю зареєстрованих злочинів та кількістю виявлених осіб, які їх вчинили, становить 1,24 (аналогічний показник загальної злочинності становив для 2009 року – 2,05), що можна пояснити практикою порушення кримінальних справ даної категорії, як правило, в умовах очевидності та вже після затримання винних осіб (більшість яких становлять браконьєри);
- співвідношення між середньою кількістю виявлених осіб, які їх вчинили злочини проти довкілля, та тих осіб, яких було притягнуто до кримінальної відповідальності, становить 1,09 (приблизно стільки ж становить аналогічний показник загальної злочинності);
- співвідношення між середньою кількістю осіб, яких було притягнуто до кримінальної відповідальності, та засуджених за злочини проти довкілля становить 1,48 (аналогічний показник загальної злочинності становить 1,39).

Вивчення статистичних відомостей Департаменту інформаційних технологій МВС України та Державної судової адміністрації України дозволило

визначити окремі показники, що характеризують *осіб, які вчинили злочини проти довкілля*. У 2009 році в Україні до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти довкілля притягнуто 1653 осіб, звільнено від кримінальної відповідальності 66 особи. Усього виявлено 1719 особи, які вчинили злочини проти довкілля. За *віковими показниками* особи даної категорії характеризуються таким чином: особи у віці від 18 до 24 років – 16,8 % (288), 25-28 років – 14,5 % (250), 29-39 років – 31,4 % (539), 40-49 років – 20,6 % (354), 50-59 років – 11,8 % (203), 60 років і більше – 3,4 % (59). Частка неповнолітніх, на відміну від інших видів злочинності, є невеликою – близько 1,5 % (26). Проведене порівняння співвідношення окремих вікових категорій осіб, які вчинили злочини проти довкілля, за різні періоди дало можливість зробити висновок про те, що зазначений розподіл є стійким та статистично достовірним. Як видно з наведених показників, переважна більшість злочинів проти довкілля (80 %) вчинюється зрілими у віковому відношенні особами (25 років та старше).

Специфічною ознакою екологічної злочинності є незначна частка в структурі осіб, що вчиняють злочини проти довкілля, *жінок*. Так, серед виявлених осіб у 2009 році їх питома вага становила менше 3 % (45). Така особливість злочинів даної категорії зумовлена тим, що переважну більшість (більше 90 %) злочинів проти довкілля становлять посягання пов'язані зі злочинним заволодіння природними ресурсами, а саме незаконна порубка лісу, незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, незаконне полювання, порушення правил охорони надр, які за своїми об'єктивними ознаками (способом, місцем, знаряддям вчинення) є суто чоловічими.

Освітній рівень осіб, що вчиняли злочини проти довкілля, характеризується таким чином: частка осіб, які мають вищу освіту, є незначною – 8,0 % серед виявлених осіб. Більшість має повну загальну середню або базову загальну середню освіту – 61,2 % серед виявлених осіб або професійно-технічну освіту – 23,7 %. Частка осіб, що має початкову загальну або взагалі

не має освіти становить 7,0 % серед виявлених осіб

Відомості щодо **соціального статусу** даної категорії осіб характеризуються таким чином: переважна більшість виявлених осіб є працездатними, що не працюють і не навчаються – 68,4 % та безробітними – відповідно 13,6 %. Серед працюючих найбільше працюючих за наймом – 6,2 %. Частка учнів та студентів вищих навчальних закладів становить менше 1 %.

Структура осіб, що вчинили злочини проти довкілля практично співпадає з розподілом осіб за зайнятістю і щодо загальної злочинності. Найбільш поширена категорія осіб, що вчиняли злочини у 2009 році в Україні, є працездатні, що не працюють і не навчаються – 68,4 %.

Звертає на себе увагу незначна порівняно із загальною злочинністю (15,7 %) частка осіб, які учиняли злочини у стані **алкогольного, наркотичного, токсичного, психотропного сп'яніння** – 0,8 %. Це пояснюється розподілом осіб, які вчиняли злочини проти довкілля, за видами злочинів, серед яких домінують браконьєрство, незаконна порубка лісу та порушення правил охорони надр, які є умисними злочинами, де досягнення злочинного результату повністю залежить від цілеспрямованої, заздалегідь підготовленої, вольової діяльності правопорушника.

Характерною особливістю екологічної злочинності є невелика питома вага осіб, що **раніше вчиняли злочини**, в структурі виявлених осіб. Так, у 2009 році їх частка становила 10,5 %, у тому числі особи, які мали незняту та непогашену судимість – 2,6 % від кількості виявлених осіб. У той же час аналогічні показники загальної злочинності є значно більшими – 23,3 % і 12,0 % стосовно виявлених осіб.

Стосовно **мотивації** злочинної поведінки у сфері охорони довкілля, необхідно зазначити, що вона не є єдиною для всіх злочинів проти довкілля. У кримінологічній літературі з урахуванням видів суб'єктів, мотиву та мети діяння пропонується така класифікація екологічних кримінальних правопорушень:

- злочини, що вчинюються посадовцями, працівниками підприємств, установ і організацій, які виконують при цьому службові обов'язки;
- злочини, що умисно вчинюються з корисливих мотивів громадянами, які не використовують службове становище, і посягають на суспільні відносини по охороні окремих природних об'єктів — дерев, диких тварин;
- злочини, що вчинюються громадянами з хуліганських спонукань¹.

Соціально-демографічні ознаки осіб, що вчиняють злочини, пов'язані з *забрудненням довкілля*, можна охарактеризувати таким чином: це, як правило, одружені чоловіки середнього або старшого віку, що мають середню чи вищу освіту та постійні доходи. За своїми морально-психологічними ознаками зазначена категорія осіб — соціально-інтегровані особистості. Для більшості з них не властиві суттєві дефекти правосвідомості, однак вони зневажливо відносяться до охорони навколишнього природного середовища — ця проблема для них є другорядною. При вчиненні злочинів даної категорії службові особи керуються переважно критеріями ефективності та прибутковості господарської діяльності.

Другу категорію осіб можливо розглянути на прикладі *браконьєрства*. Залежно від мотивації, соціального статусу та стійкості злочинної поведінки можна виділити три групи осіб, які вчиняють злочини пов'язані з незаконним зайняттям рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом. До першої належать мешканці населених пунктів (переважно сільської місцевості), які розташовані неподалік до водоймищ. Це особи, як правило, працездатні, що не працюють і не навчаються та порушують закон вимушено — у зв'язку з втратою легальних доходів унаслідок економічних складнощів (безробіття, постійні не виплати або явно недостатні розміри заробітної платні працюючим членам сім'ї на державних і приватних підприємствах). Другу групу складають особи, які у зв'язку з особливостями роботи (будівельники, військовослужбовці та ін.) перебувають в місцях потенційного про-

¹ Криминология. Учебник для юридических вузов / Под редакцией проф. В.Н. Бурлакова, проф., академика В.П. Сальникова. - СПб.: Санкт-Петербургская академия МВД России, 1998. - 576 с.

мислу, а також особи (як правило, мешканці міст, забезпечені роботою, соціально інтегровані), які займаються незаконним виловом риби епізодично та сприймають його не стільки як засіб забезпечення харчуванням, а як форму організації дозвілля. Третю групу становлять “професійні” браконьєри, які хижацькими методами систематично винищують рибні запаси. Утворення зазначеної групи злочинців є результатом специфічної тенденції розвитку даного виду екологічної злочинності – трансформації внаслідок безкарності та високої прибутковості цієї діяльності мотивів забезпечення сім’ї продуктами харчування у мотиви збагачення. “Професійні” браконьєри найчастіше діють спільно, мають свої транспортні засоби, велику кількість заборонених засобів лову, налагоджені схеми реалізації незаконно добутої риби та морепродуктів (ікра, креветки). Сприяють злочинному бізнесу особи, які спеціалізуються на переробці (зберіганні в спеціально обладнаних морозильних камерах, засолюванні й копченні) та подальшій реалізації рибної продукції. До “професійних” браконьєрів слід віднести також осіб, які є працівниками рибодобувних організацій (юридичних осіб) і займаються незаконним виловом риби (з перевищенням лімітів, забороненими засобами, без записів у промислові журнали тощо). Поширені випадки вчинення злочинів особами зазначеної категорії під прикриттям “контрольного вилову” у наукових цілях.

“Професійні” браконьєри, якщо не присікати їх злочинну діяльність своєчасно та рішуче, перетворюються на небезпечних злочинців зі стійкими антисупільними поглядами, здатних вчинити й більш тяжкі посягання, зокрема й проти особи.

Третя категорію злочинів, що умовно можна назвати *екологічним вандалізмом*, є одним з різновидів агресивних злочинів, що виражають деструктивні (руйнівні) властивості винних осіб, мотивовані ворожістю та ненавистю до людей, суспільства, речам, довкіллю та переслідують мету заподіяння їм шкоди спонукань¹.

¹ Зелинский А.Ф. Криминальная психология. Научно-практическое издание. – К.: Юринком Интер, 1999. – 240 с., С.172.

До екологічного вандалізму слід віднести злочини, що передбачені як кримінально-правовими нормами, що містяться у розділі VIII Особливої частини Кримінального кодексу України - знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ст. 245 КК), умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК), так і нормами екологічного характеру, що розташовані поза цим розділом – жорстоке поводження з тваринами (ст. 299 КК), екоцид (ст. 441 КК).

Активізацію деструктивної поведінки сучасних дикунів кримінологи пояснюють соціально-психологічними проблемами сучасного світу – негативними явищами урбанізації, психічними перевантаженнями, майновими контрастами та ін.¹

Більшість актів вандалізму пояснюється зміщенням агресії: замість того, щоб розправитись з джерелом фрустрації, деякі особи вважають за краще знищити природні об'єкти, що до виникнення фрустрації не мають ніякого відношення. Найбільш типові злочини даної категорії — знищення і пошкодження природних комплексів, узятих під охорону держави, знищення лісів шляхом підпалу, порушення режиму природно-заповідних об'єктів, жорстоке поводження з тваринами.

Особливу небезпеку для довкілля та громадської безпеки становлять пожежі, що знищують щороку інколи сотні гектарів лісу. За даними спеціальних кримінологічних досліджень, 81 % лісових пожеж виникає за вини людей². Думається, значна їх частина вчиняється умисно.

За своїми ознаками екологічний вандалізм, як і вандалізм взагалі, має багато спільного з іншими агресивними злочинами: посяганнями на особу та громадський порядок. Психологічним змістом та мотивами екологічного вандалізму є злість, ворожість, прагнення до руйнування, деструктивізм, відчуження, фрустрація.

¹ Зелинский А.Ф. Криминальная психология. Научно-практическое издание. – К.: Юринком Интер, 1999. – 240 с., С.191

² Жевлаков Э.Н. Экологические преступления и экологическая преступность. М.: Белые альвы, 1996., С. 79

Часто мотиви екологічного вандалізму є негативіськими, тобто не пов'язаними з крахом надій (станом фрустрації) або реакцією на образу, а викликані специфічною потребою у негативних емоціях – переживаннях тривоги, ризику, нервової напруженості. Агресивний негативізм притаманний так званим «геростатовським» мотивам, джерелом потреб якого є персоніфікація, спроба самоствердження, прагнення індивіда заявити про себе.

Злочини екологічного характеру, що вчиняються з перелічених мотивів, відносяться до епатажних. Особи, що їх вчинюють, намагаються таким чином звернути на себе увагу, продемонструвати цинічне ставлення до норм моралі та самоствердитись. Такі особи відрізняються низкою характерних рис. Більшість з них — чоловіки молодого або середнього віку, орієнтовані в своїй поведінці на агресивність. Вони відрізняються, як правило, середнім рівнем освіти, часто відсутністю постійного місця роботи. Злочинцям властиві негативні пристрасті, у тому числі зловживання алкоголем. Серед цієї групи правопорушників більше, ніж в інших, раніше судимих. В етично-психологічному відношенні вони характеризуються вираженням егоїзмом, проявами цинізму, переродженням еколого-правової свідомості, готовністю до здійснення антигромадських вчинків. Здійснювані ними акти вандалізму, цинічні діяння відрізняються негативним відношенням до природи.

Нерідко злочини даної категорії вчиняються підлітками, як правило, з сімей де відсутній належний чи взагалі будь-який педагогічний контроль.

Іншу сутність має *екологічний вандалізм «кримінального характеру»*, що являє собою знищення об'єктів довкілля у процесі іншої злочинної діяльності, як правило, корисливою. Це, в першу чергу, стосується умисних підпалів лісових масивів. З метою отримання дозволів на вирубку лісу для його подальшої реалізації на експорт «кримінальні» підприємці імітують лісові пожежі. Механізм такого «кримінального» бізнесу наступний: наймаються безробітні маргінали, їм видаються керосин та смолоскипи. Ті йдуть до наміченої ділянки лісу або ж лісополоси підпалюють сухий травостой, кору дерев, умисно створюючи імітовану або контрольовану пожежу. У по-

дальшому під виглядом вирубки горілого лісу оформлюють необхідні для вирубки та реалізації лісу документи. Інша категорія екологічних вандалів «кримінального характеру» – браконьєри, які використовуючи різні технічні засоби для добування тварин (вибухові та отруйні речовини, електрострум), завдають шкоди довкіллю незрівняно більше ніж безпосередньо добувають. Прикладом, що ілюструє цей вид екологічного вандалізму є випадки, коли браконьєри, знаючи напевно, де в плавнях знаходяться фазани або дикі кабани, підпалюють очерет так, щоб вогонь виганяв тварин та птахів на відкриті місця. Подібні дії кваліфікуються кримінальним законом як браконьєрство «вчинене способом масового знищення» видів тваринного світу та передбачені частинами 2 статей 248, 249 КК.

17.2. Детермінанти екологічної злочинності

Найбільш повна характеристика змісту загальних причин злочинів проти довкілля включає в себе опис таких елементів процесу криміногенної детермінації: джерела та фактори причинного механізму; предметна основа процесу причинності; причинні зв'язки; проміжний криміногенний ефект; механізм перетворення причинного впливу у наслідок, тобто у злочин¹.

Розглядаючи *загальні причини вчинення злочинів проти довкілля*, слід зазначити, що в основі їх лежить протиріччя між сутністю людини та природою, відчуження від природи та продовження розвитку “цивілізації споживання”, тобто зростання необов’язкових потреб людей та суспільства, задоволення яких призводить до появи надлишкового техногенного навантаження на довкілля, яке наблизило біосферу до межі стійкості. Повне та остаточне усунення зазначених протиріч є практично неможливим, тому можливості правового регулювання в даному випадку не слід переоцінювати.

Виходячи з характеру та змісту детермінуючих чинників злочинів про-

¹ Дубовик О.Л., Жалинский А.Э. Причины экологических преступлений. – М., 1988.

ти довкілля, вони можуть бути згруповані в такі блоки:

- соціально-економічного характеру;
- природно-географічного характеру;
- нормативно-правового характеру;
- фактори, що визначають низький рівень екологічної правосвідомості громадян;
- організаційно-управлінського характеру;
- пов'язані з недоліками правозастосовчої діяльності контролюючих і правоохоронних органів.

Розглядаючи групу факторів *соціально-економічного характеру*, варто зазначити, що залежно від спрямованості злочинного посягання різняться і причини, що його обумовлюють.

Фактори соціально-економічного характеру проявляються, по-перше, в *економічних* чинниках, які утворюють виробничо-технологічну основу детермінації злочинів, пов'язаних із негативним впливом на природне середовище, та, по-друге, *соціальними* чинниками, які детермінують злочинне використання природних ресурсів (мисливських, рибних, рослинних, земельних, водних, мінеральних).

Серед **економічних факторів** можна виділити:

Протиріччя між екологічними інтересами суспільства, необхідністю раціонального використання природних ресурсів та економічними інтересами підприємницьких структур, органів виконавчої влади. Заборона чи призупинення екологічно шкідливих виробництв може негативно відобразитись на бюджетних надходженнях держави (що неминуче призведе до підвищення соціальної напруженості). Вплив зазначеного фактору значною мірою зумовлює явно недостатню ефективність застосування такого запобіжного засобу, як екологічна експертиза проектів будівництва. Незважаючи на створення головним чином правових засад її проведення, висновки експертних установ часто ігноруються, а винні в цьому не несуть ніякої відповідальності.

Спрацьованість обладнання та машин у вітчизняній промисловості. Зношення основних фондів у промисловості України продовжує зростати, що зумовлює підвищення ризиків аварійних забруднень довкілля, адже потенційно небезпечні виробництва мають значну питому вагу у структурі промисловості України, на них припадає майже третина обсягів випуску продукції.

Структурну деформацію господарства з домінуванням сировинно-видобувного та ресурсоємного виробництва. Україна успадкувала від СРСР деформовану структуру промислового виробництва з високою питою вагою водоемких, екологічно небезпечних виробництв чорної металургії, енергетики, важкого машинобудування, зрошувального землеробства. За 1991-2000 роки деформація поглибилась. Питома вага найбільш ресурсоємних галузей чорної металургії та електроенергетики зросла з 79 % у 1990 р. до 86 % у 2000 році. У 2000 р. сукупна частка сировинних та енергомістких галузей у структурі промислового виробництва наблизилась до 58 %. Така деформованість структури промисловості з урахуванням цін на сировину та енергоносії, становить реальну загрозу екологічній безпеці держави.

Негативні наслідки приватизації промислових підприємств. Роздержавлення промислового сектору економіки призвело до виникнення значної кількості підприємств різних форм господарювання з низьким рівнем вимогливості до екологічної безпеки виробництва та фахової компетенції працівників. Розпад системи відомчого нагляду внаслідок виходу з прямого адміністративного й економічного підпорядкування міністерствам і відомствам окремих підприємств призвів до послаблення контрольних і наглядових функцій з боку самих відомчих органів і служб, відповідальних за безпеку. Спостерігається зниження на нових економічних структурах відповідальності за забезпечення промислової безпеки, а також зниження технологічної та виробничої дисципліни внаслідок морально-психологічної ситуації, що склалася у державі, пов'язаної з глибокою економічною й соціальною кризою. Також внаслідок переходу колгоспного майна іншим власникам ви-

никла ситуація, пов'язана з фактичною відсутністю відповідальних за подальшу долю хімічних засобів захисту рослин, що призвело до порушення умов їх зберігання й видалення та є одним із чинників інтенсивного забруднення поверхневих і підземних вод, ґрунту, атмосферного повітря.

Відсутність реальних важелів економічного стимулювання екологічно безпечної діяльності. Основний тягар (близько 90%) витрат на капітальний ремонт основних засобів природоохоронного призначення несуть безпосередньо суб'єкти господарювання. Для більшості власників витрати на забезпечення екологічної безпеки виробничої діяльності є вкрай обтяжливими, і у випадку встановлення на підприємстві екологічного обладнання призводять до підвищення собівартості продукції. Прагнення учасників виробничого процесу підвищити його рентабельність, зневажаючи міркуваннями раціонального природокористування, штовхає їх на порушення закону. Значна кількість підприємців виходять з того, що існуюча система фінансування охорони довкілля не є ефективною, не окупається, а тому віддають перевагу направленню коштів на відшкодування шкоди довкіллю, а не на розробку й застосування нових технологій. У той же час відсутні державні важелі, які б стимулювали розвиток екологічно чистих технологій податковими пільгами та субсидіями.

Екстенсивний розвиток сільськогосподарського виробництва, яке не здатне забезпечити населення держави в достатній кількості екологічно безпечними харчовими продуктами. Незадовільний екологічний стан земельних ресурсів – одна з головних причин погіршення стану довкілля, що призводить до зниження якості природних ресурсів і негативно впливає на здоров'я людей. Внаслідок порушення науково-обґрунтованих систем ведення землеробства, безгосподарського використання земель природна родючість їх знижується, збільшується частина деградованих та малородючих ґрунтів, площа яких перевищує в Україні 6 млн. га, або 20 % ріллі.

Недостатня ефективність існуючої системи фінансування природоохоронної справи, що зумовлена розпорошеністю коштів у чисельних фо-

ндах (1500 фондів); використанням коштів на місцевих рівнях не завжди за цільовим призначенням; відсутністю стимулювання ефективного використання виділених коштів.

Про надмірність техногенного навантаження на довкілля, низький рівень природно-техногенної безпеки, незадовільну екологічну й санітарно-епідемічну ситуацію, пов'язані з недосконалою стратегією господарювання та значними диспропорціями у використанні території (передусім необґрунтовано високим рівнем її господарського освоєння; деформованою структурою економіки багатьох регіонів з переважанням ресурсозатратних, екологічно небезпечних виробництв; значним рівнем зносу основних засобів; недостатнім розвитком екологічної інфраструктури; низькою часткою земель природоохоронного, рекреаційного, історико-культурного призначення; неузгодженістю соціально-економічного, містобудівного та екологічного аспектів розвитку систем розселення), зазначається в Генеральній схемі планування території України, затвердженій Законом України № 3059-III від 7.02.2002 року.

Суттєвим фактором у механізмі детермінації злочинів проти довкілля, що пов'язані з протиправним використанням природних ресурсів, є різке **зниження рівня життя громадян**, що супроводжується безробіттям, невилатою зарплатні, позбавленням соціальних пільг і спонукає них до вчинення злочинів, пов'язаних із задоволенням їх природних життєвих потреб.

Причини злочинів проти довкілля тісно пов'язані з **природно-географічними умовами**, в яких здійснюється протиправна діяльність. Територіальний розподіл екологічної злочинності (тобто її географію) та різних видів груп злочинів проти довкілля по їхній питомій вазі в структурі всієї злочинності чи за темпами зростання (зниження) різних видів злочинів і екологічної злочинності в цілому дає можливість виявити кримінологічно значимі тенденції та їхні причини. У регіональному розрізі коливання показників кількості зареєстрованих злочинів проти довкілля відображають характер та особливості природокористування в окремих регіонах України, їх

основних еколого-географічних показників. Наприклад, частка злочинів, пов'язаних із незаконним зайняттям рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, значно вища за загальнодержавні показники в областях багатих на водні об'єкти, а також таких, що характеризується просторовим розселенням та концентрацією населення у безпосередній близькості від водоймищ.

До факторів *нормативно-правового характеру*, детермінуючих злочини проти довкілля, слід у першу чергу віднести проблемні питання, що стосуються конструкції кримінально-правових норм екологічного характеру та екологічного законодавства в цілому.

Недоліками кримінального законодавства, що суттєво ускладнює практичним працівникам дізнання, слідства, прокуратури та суду застосування цих норм на практиці, є недостатньо чіткий характер кримінально-правових норм у сфері охорони довкілля, наявність у диспозиціях цих норм великої кількості оціночних категорій, невизначених за змістом формулювань та можливості різного тлумачення.

Крім того, при проведенні дізнання та слідства у справах про злочинне забруднення довкілля працівники правоохоронних органів зустрічаються з цілим рядом складностей, пов'язаних з відсутністю нормативно-правової бази та методик розрахунку й оцінки шкоди, нанесеної довкіллю та здоров'ю населення. До сьогодні залишається відкритим обговорюване в юридичній літературі питання про механізм розрахунку шкоди довкіллю, пов'язаний з так званими “об'ємними” порушеннями – забрудненням водоймищ і повітря.

Проблемними також є питаннями, що стосуються доцільності визнання юридичної особи суб'єктом злочинів проти довкілля та бланкетного характеру диспозицій екологічних кримінально-правових норм.

Актуальними залишаються проблеми поліпшення якості *екологічного законодавства*, серед яких найвагомішими є необхідність розробки та прийняття Екологічного кодексу України, проблема гармонізації національного екологічного законодавства з відповідним міжнародним і європейським пра-

ВОМ.

Низький рівень екологічної правосвідомості громадян, тобто системи поглядів, ідей та уявлень про правове регулювання екологічних відносин, зміст природоохоронного законодавства, його досконалість, обґрунтованість, справедливість та ефективність правозастосовчої діяльності, а також вимагає знання еколого-правових норм, їх розуміння, усвідомлення необхідності їх дотримання¹, є фактором, що формує особу екологічного злочинця та посилює криміногенний вплив інших детермінуючих чинників. Вони в свою чергу мають зворотній вплив на екологічну правосвідомість. До деформацій та проблем екологічної свідомості, слід віднести: уявлення про невичерпаність природних ресурсів; переоцінку здатності природи до самовідновлення; переоцінку можливості людини впливати на процеси у довкіллі, що пов'язана, як правило, з нерозумінням глибини своєї власної некомпетентності та знань; байдужість до стану природного середовища та долі майбутніх поколінь; орієнтацію на помилкові цілі та пріоритети у сфері взаємовідносин суспільства та природи; правовий нігілізм, неповагу до закону; недооцінку суспільної небезпеки екологічних правопорушень дотримання².

Низький рівень екологічної правосвідомості значною мірою зумовлюють **негативні традиції природокористування**, а саме усталені народні звичаї порубок у державному лісі, самовільне полювання, рибна ловля тощо. Свідомість людей змінюється досить повільно, а інколи вкрай неохоче. Те, що раніше було звичним (наприклад, вивозити побутові та промислові відходи до найближчого лісу чи поля, зливати неочищені стоки у річку), виявляється екологічним правопорушенням чи навіть злочином. Підкорення новим нормам відбувається нерідко під тиском примусу, а не з причини усвідомлення її необхідності. При цьому формується нестабільна ситуація, коли будь-який економічний стимул до порушення норми чи послаблення (тим

¹ Кравченко С.Н. Социально-психологические аспекты правовой охраны окружающей среды. - Львов, 1988.

² Жевлаков Э.Н. Экологические преступления и экологическая преступность. М., 1996.

більше – відсутність) контролю за її виконанням породжують небезпеку. У багатьох поколіннях склалось споживацьке ставлення до природних ресурсів, коли вони сприймалися як “загальні”, а по суті “нічийні”. Привласнення природних багатств розглядається деким, особливо в умовах масового зубожіння населення, безробіття, відсутності соціальних гарантій та пільг, як акт поновлення справедливості, і не вважається злочином.

Суттєвими факторами *організаційно-управлінського характеру* є недоліки існуючого механізму державного контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища, який є занадто складним і недостатньо ефективним. Законодавством України Держкомлісгосп, Держкомзем, Держводгосп України та їх органи на місцях визначено спеціально уповноваженими державними органами управління в галузі охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів. Низці міністерств і центральних органів виконавчої влади – МВС, МОЗ, Мінагрополітики, Держкомкордону, як і органам Мінприроди надано право державного контролю в галузі охорони довкілля. На практиці природоохоронна діяльність зазначених органів координується недостатньо, а часто й дублюється. Наявні навіть випадки відомчого протистояння.

До недоліків організації та функціонування системи державного контролю за дотриманням правил природокористування відносимо:

1. недостатнє забезпечення природоохоронних органів технічними засобами (транспорт, засоби зв'язку, пальним – для органів рибохорони та лісового нагляду; спеціальним обладнанням – для діяльності суб'єктів моніторингу довкілля);
2. відносно невисокий престиж професій лісничого, інспектора екологічної інспекції, рибінспектора і, як наслідок, слабкий кадровий склад та низький професійний рівень працівників природоохоронних органів;
3. низька зарплата держінспекторів, практична відсутність гарантій їхнього соціального захисту, недостатня чисельність (наприклад, 1

інспектор органів охорони навколишнього природного середовища припадає на 1 адміністративний район);

4. недостатнє фінансування діяльності органів державного контролю в галузі охорони довкілля;
5. недостатня робота з громадськістю.

Із детермінуючими чинниками правового та організаційно-управлінського характеру тісно пов'язані фактори, що стосуються **недоліків правозастосовчої діяльності контролюючих і правоохоронних органів**. У своїй сукупності ці групи взаємопов'язаних факторів і визначають ефективність та дієвість екологічного законодавства.

Суттєвим джерелом криміногенної детермінації є виникнення та поширення різного роду негативних явищ безпосередньо при здійсненні дозвільної діяльності в сфері використання та охорони природних ресурсів.

Фактором, який знижує ефективність запобіжної діяльності правоохоронних органів, є недоліки та труднощі при розслідуванні кримінальних справ по злочинам проти навколишнього середовища, зокрема при проведенні експертиз у справах, пов'язаних із забрудненням довкілля.

Незадовільна діяльність органів, які протистоять екологічній злочинності, пов'язана з проблемою **латентності злочинів проти довкілля**, що породжує уявлення про їх безкарність і, таким чином, провокує подальші порушення. Наявність, а тим більше зростання латентної злочинності суперечить принципу невідворотності відповідальності, фактична неспроможність якого сприяє самодетермінації злочинності, що знаходить вираз не тільки в зростанні кількості злочинів, вчинених одніми й тими ж особами, але і в “удосконаленні” злочинності – від простих форм до складних, в її професіоналізмі та організованості.

Що стосується екологічної злочинності та її найбільш небезпечного виду – забруднення довкілля, то часто залишається невідомою не тільки винна особа, але й сам факт забруднення довкілля, а суспільство лише відчуває на собі наслідки вчинення цих злочинів у вигляді захворюваності насе-

лення, зменшенні тривалості життя та вимиранні представників тваринного та рослинного світу.

Латентна екологічна злочинність з цілого ряду причин створює перепони для адекватної протидії зі злочинними посяганнями на довкілля:

- не маючи відомостей про фактичні розміри екологічної злочинності, її рівень, структуру, динаміку, неможливо визначити потрібний для боротьби з нею обсяг сил і коштів правоохоронних та інших органів, їх концентрацію на окремих напрямках цієї діяльності;
- не будучи досить проінформованим про стан екологічної злочинності та не маючи достовірного кримінологічного прогнозу на майбутнє, суспільство і керівництво країни не можуть уявити всієї гостроти проблеми – саме тому не залучаються повною мірою соціальні й державні інститути на боротьбу з цим явищем;
- ускладнюється розробка правильної тактики й стратегії протидії злочинам проти довкілля, зокрема правозастосовчої та законодавчої діяльності, проблематично реально оцінити ефективність екологічної профілактики і дієвість екологічного законодавства.

17.3. Профілактика екологічної злочинності

Профілактична діяльність у сфері охорони довкілля є складовою екологічної політики держави. У преамбулі Закону України від 25 червня 1991 р. “Про охорону навколишнього природного середовища” екологічній політиці присвячені чотири рядки та зазначено, що “...Україна здійснює на своїй території екологічну політику, спрямовану на збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього природного середовища, захисту життя і здоров’я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорони, раціональне використання і відтворення природних ресурсів”.

Соціальна цінність профілактики екологічної злочинності включає не лише скорочення сфери застосування кримінально-правових норм, але й зменшення ціни екологічної злочинності, тобто скорочення її шкідливих наслідків. Враховуючи надзвичайно високий ступінь суспільної небезпеки екологічної злочинності, неможливість усунення в багатьох випадках наслідків вчинення злочинних посягань на природне середовище (забруднення довкілля, знищення об'єктів рослинного та тваринного світу, захворювання, смерть людей), на нашу думку, пріоритетним напрямком повинно стати їх профілактика.

Розглядаючи профілактичну діяльність у сфері охорони довкілля, можна виділити такі її специфічні ознаки:

1. **Комплексність**, яка знаходить свій вираз у двох формах:

– **множинності суб'єктів профілактики**, а саме природоохоронних, контролюючих, судових та правоохоронних органів, координована діяльність яких спрямована на охорону екологічного правопорядку. В умовах розбудови в Україні правової держави його охорона передбачає неухильне виконання всіма суб'єктами екологічних відносин своїх обов'язків та суворе дотримання їх прав;

– **різноманітності заходів**, спрямованих на досягнення цілей профілактики екологічної злочинності.

2. **Тісний взаємозв'язок регіонального та загальнодержавного аспекту профілактичної діяльності**, адже спроби контролю екологічної злочинності в окремому регіоні можуть мати лише обмежений та тимчасовий характер: екологічна криза в одних областях країни неминуче відобразиться на стані довкілля інших регіонів.

3. **Значні можливості успішного застосування заходів загальносоціального характеру** для профілактики екологічної злочинності.

За **цільовим призначенням** заходи профілактики екологічної злочинності поділяються на:

1) Цільові або спеціальні, що мають спеціальну мету профілактики еко-

логічної злочинності та являють собою діяльність державних органів і громадських організацій щодо виявлення причин та умов вчинення злочинів і застосування заходів по їх усуненню, розкриття, розслідування, судового розгляду справ про злочини, покарання злочинців, їх виправлення та перевиховання; а також здійснення інших заходів, обумовлених обставинами вчинення конкретних злочинів проти довкілля. Спеціально-кримінологічна профілактика цілеспрямовано здійснюється державними органами та громадськими організаціями, які поряд з іншими функціями спеціально призначені для профілактики екологічних та інших пов'язаних з ними правопорушень. Здійснення цієї діяльності потребує застосування спеціальних методів і засобів, а також особливих професійних знань еколого-правового характеру.

2) *Загальносоціальні*, здійснення яких спрямовується на вирішення інших соціальних проблем, але побічно має ефект і щодо профілактики екологічної злочинності.

Загальносоціальні заходи профілактики злочинності, зокрема екологічної, хоча й не спрямовані на викоренення причин екологічних злочинів, але сприяють вирішенню цього завдання шляхом утворення умов, які зменшують або нейтралізують вплив криміногенних факторів і тим самим закладають підвалини та формують можливості спеціальних заходів профілактики, визначаючи його зміст і темпи зменшення кількості вчинених злочинів проти довкілля.

Загальносоціальні заходи профілактики екологічної злочинності включають у себе такі загальні процеси розвитку економіки, науки, техніки, що створюють можливість проведення та підвищують ефективність спеціальних профілактичних заходів, і на відміну від них не прямо, а опосередковано впливають на криміногенне середовище, усуваючи або нейтралізуючи загальні, найбільш суттєві та розповсюджені причини злочинної поведінки в галузі екології.

У реальній дійсності профілактика екологічної злочинності становить собою складну систему, зміст якої утворює сукупність різних елементів, що

складаються в блоки, які характеризують відповідні напрямки профілактичної діяльності в сфері екології. Залежно від **характеру та спрямованості заходів** слід виділити такі блоки: морально-виховного характеру; інформаційні; економічні; технічні; соціальні; правові.

Група заходів **морально-виховного характеру** становить собою заходи, спрямовані на вдосконалення екологічної свідомості суспільства в цілому та окремих громадян за допомогою **екологічної освіти, еколого-правової пропаганди й виховання**, підвищення морально-культурного рівня, оскільки вони детермінують правомірну поведінку людей в різних сферах взаємодії суспільства та природи.

Значення екологічного виховання важко переоцінити, оскільки екологічні моральні норми засвоюються з дитинства, підсвідомо визначають поведінку людини, її ставлення до природи. До **завдань еколого-правового виховання та пропаганди** слід віднести: ознайомлення з нормами, що встановлюють відповідальність за екологічні правопорушення; роз'яснення порядку реалізації юридичної відповідальності; забезпечення внутрішньої та зовнішньої згоди людей із правовими засобами примусу; переконання в необхідності попередження екологічних правопорушень; підвищення соціальної активності громадян та їхньої нетерпимості до цих правопорушень.

Екологічна пропаганда включає в себе видання науково-популярних журналів, виставки, плакати, екологічні фестивалі і конкурси, екскурсійну діяльність в межах музеїв і об'єктів ПЗФ.

Екологічна освіта сприяє підвищенню рівня загальної освіти й культури, формуванню необхідного соціального базису для забезпечення екологічно безпечного, стійкого розвитку країни і повинна розглядатися як один із пріоритетних напрямків державної політики як у галузі охорони навколишнього середовища, так і в галузі освіти. Еколого-правова освіта виступає як складова частина загальної освіти та є самостійним елементом в удосконаленні уявлень громадськості про законодавство у сфері екології та передбачає наявність таких ознак: наявність спеціальної освітньої програми; постій-

ний склад слухачів; наявність комплексу педагогічних засобів, контролю за знаннями слухачів.

Процес формування *екологічної правосвідомості* як фактору, що стимулює активність громадян у наданні допомоги правоохоронним органам у протидії екологічній злочинності, має здійснюватись при тісній взаємодії його триєдиних елементів – еколого-правової освіти, виховання та пропаганди. Структура екологічної правосвідомості складається з трьох рівнів, що розрізняються за характером та глибиною відображення дійсності, – буденний (реальний), професійний (систематизований) та теоретичний (науковий).

Вагомими у формуванні екологічної правосвідомості є *релігійні погляди та переконання*, у відповідності з якими володіння природою дозволено людині зовсім не безумовно, а надано саме по благодаті, за благословенням Божим. Образ життя, найвищий ідеал якої аскетичний, не може не ґрунтуватись на усвідомленні необхідності розумного самообмеження людських потреб.

Інформаційні складові профілактики екологічної злочинності є важливим чинником оптимізації природоохоронної справи держави та підвищення екологічної культури суспільства і включають у себе заходи зі збирання, оброблення, оцінювання інформації про стан довкілля, наявність, розповсюдженість, якість природних ресурсів (системи моніторингу, кадастрів, обліку природних ресурсів), визначення екологічної місткості та репродуктивної спроможності довкілля, прогнозування змін його стану.

Інформаційна основа профілактики екологічної злочинності повинна створювати необхідне уявлення: про характер, інтенсивність, розповсюдженість і розвиток детермінант екологічної злочинності; динаміку та тенденцію екологічних правопорушень і злочинів, поширеність їх у регіоні, на підприємствах, в установах та організаціях; засобах впливу на них, правозастосовчу практику в сфері охорони довкілля.

Важливим джерелом екологічної інформації, зокрема й на регіональному рівні, є дані *моніторингу довкілля*, тобто системи спостережень і кон-

тролю за станом навколишнього природного середовища з метою розробки заходів щодо його охорони, раціонального використання природних ресурсів і запобігання критичним ситуаціям, шкідливим чи небезпечним для здоров'я людей, живих організмів і їхніх співтовариств, природних комплексів і об'єктів¹. Система моніторингу усуває багато факторів, що сприяють злочинному забрудненню довкілля, дозволяє вдосконалити контроль за поведінкою службових та інших осіб, що виконують обов'язки на підприємствах, діяльність яких пов'язана з техногенним впливом на навколишнє середовище.

Постановою КМУ "Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля (ДСМД)" від 30 березня 1998 р. № 391 визначено порядок створення та функціонування ДСМД, яка становить собою систему установ, що збирають, аналізують, зберігають та поширюють інформацію про стан довкілля, прогнозують його зміни та надають науково обґрунтовані рекомендації для прийняття відповідних рішень.

Профілактика виникненню надзвичайних екологічних ситуацій техногенного походження є одним з пріоритетів функціонування системи ДСМД, складовими частинами якої є відомчі системи моніторингу довкілля, функціонує на трьох рівнях: загальнодержавному (національному), регіональному та локальному.

За **компонентами біосфери** виділяють такі види моніторингу: повітряне середовище; водне середовище; тваринний і рослинний світ; ґрунт; клімат.

Моніторинг факторів впливу – це моніторинг різних забруднювачів та інших факторів впливу (електромагнітне випромінювання, теплове забруднення, шум, токсичні речовини).

Особливу роль у системі моніторингу довкілля займають: **біологічний моніторинг** (моніторинг біологічної складової екосистеми); **санітарно-**

¹ Дуднікова І.І., Пушкін С.П. Моніторинг довкілля: Навч. посібник: У 2-х ч.– К., Вид-во Європ. ун-ту, 2007. – Ч. 1. – 273 с.

гігієнічний моніторинг (визначає стан здоров'я людей під впливом довкілля); *екологічний* моніторинг (визначає стан абіотичної складової біосфери під впливом забруднення, урбанізації, сільськогосподарського використання земель).

Пріоритетними напрямками існуючої сьогодні системи екологічного моніторингу довкілля є контроль за рівнями забруднення (хімічного, радіаційного, бактеріологічного, теплового та ін.) в компонентах навколишнього природного середовища (атмосферному повітрі, поверхневих водах, джерелах питної води, тощо). Проте *головною метою екологічного моніторингу* є не тільки кількісно-якісна оцінка техногенного впливу на довкілля, а головне оцінка та передбачення наслідків її багатокomпонентної відповідної реакції для визначення загального стану екологічної безпеки.

Важливим чинником оптимізації природоохоронної справи держави та підвищення екологічної культури суспільства є *екологічна інформація*, яка може забезпечувати різний ступінь екологічних знань, різну їхню глибину, ґрунтовність залежно від індивідуально-психологічних особливостей, віку, життєвого досвіду, професійної приналежності, соціальної та моральної позиції індивіда. Необ'єктивне знання призводить до формування та розвитку лише викривленої екологічної свідомості.

Отримання повної та достовірної екологічної інформації є невід'ємним правом кожного члена суспільства, що захищається в тому числі і засобами кримінального права (ст. 238 КК “Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення”).

Населення України здебільшого отримує неповну, неточну, науково необґрунтовану інформацію про стан довкілля, окремих природних об'єктів, розвиток промисловості, використання хімічних препаратів у сільському господарстві, меліорацію, аварії чи катастрофи, які становлять небезпеку для людини та середовища; інколи інформація приховується чи викривляється.

З метою усунення такого становища 04.11.2004 р. Верховна Рада України прийняла Постанову № 2169-IV “Про інформування громадськості з пи-

тань, що стосуються довкілля”, в якій зокрема передбачається здійснення таких заходів:

- систематичне інформування населення через засоби масової інформації про об’єкти, які є найбільшими забруднювачами навколишнього природного середовища;
- розробка та затвердження положення про мережу загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації та місцевих екологічних автоматизованих інформаційно-аналітичних систем, а з 1 січня 2005 року – забезпечення її функціонування.

Вирішення проблем ефективної охорони довкілля залежить передусім від покращення економічної ситуації в державі та відповідного фінансування природоохоронної справи. Розглядаючи *економіко-фінансову складову* профілактики екологічній злочинності, слід зазначити, що правові норми, які регламентують економічний механізм охорони довкілля, були започатковані Законом України “Про охорону навколишнього природного середовища”, а пізніше були наявні в законодавчих актах про землю, надра, ліси, воду, атмосферне повітря, тваринний світ.

Відповідно до розділу X Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища” економічні заходи повинні передбачати: взаємозв’язок господарської діяльності підприємств з раціональним використанням природних ресурсів на основі економічних важелів; визначення джерел фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища; встановлення лімітів використання природних ресурсів; встановлення нормативів плати і розмірів платежів за використання природних ресурсів; надання підприємствам податкових, кредитних та інших пільг при впровадженні ними маловідходних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій; відшкодування збитків, завданих порушенням законодавства про охорону довкілля.

В Україні розроблено й законодавчо встановлено основні елементи економічного механізму природокористування і природоохоронної діяльності, найважливішими з яких є: збір за забруднення природного навколишнього середовища, система зборів за спеціальне використання природних ресурсів, відшкодування збитків, заподіяних внаслідок порушення законодавства про охорону довкілля та ін.

Технічні заходи профілактики екологічної злочинності здійснюються з метою переходу на більш сучасні технологічні процеси, що забезпечують зменшення відходів та їх максимальну утилізацію, створення й експлуатацію високоефективних очисних споруд.

У ст. 10 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища” зазначається, що “Екологічні права громадян забезпечуються обов'язком міністерств, відомств, підприємств, установ, організацій здійснювати технічні та інші заходи для профілактики шкідливого впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище”.

Це вимагає заміни й вдосконалення технічної бази, відновлення обладнання, впровадження нових технологій та інформаційних систем.

Технічна складова загальносоціального профілактики екологічної злочинності тісно пов'язана з її економічною складовою, адже вартість очисних споруджень на підприємстві складає іноді до 40% вартості самого підприємства.

Відставання України у техногенній сфері стає загрозливим та веде до неефективності промисловості, її високої аварійності та невиправданих людських жертв. На сьогодні потребують опрацювання такі основні заходи: нові інформаційні технології, автоматизація екологічного управління, математичне моделювання для оцінки ризику деградації навколишнього середовища

під впливом антропогенних факторів, пакети програм для прийняття рішень в умовах ризику, експертні системи для прийняття рішень при екологічних і техногенних катастрофах.

З метою послаблення дії криміногенних факторів *соціального характеру* доцільним є проведення науково обґрунтованого комплексного оцінювання екологічного, соціального, економічного, фінансового стану регіонів країни з метою визначення районів чи їх частин, у межах яких показники економічного розвитку та соціального забезпечення громадян за критеріями, визначеними законодавством, значно нижчі, ніж відповідні середні показники в державі та регіоні (депресивні території).

Профілактичні заходи соціального характеру полягають у розробці та реалізації регіональних соціальних програм, спрямованих на вирішення найгостріших проблем депресивних територій, насамперед з питань забезпечення зайнятості населення, створення нових робочих місць, підвищення з цією метою ефективності роботи служб зайнятості; організації належного контролю за виконанням таких програм.

Одне з центральних місць серед складових профілактики екологічної злочинності займає *право*, що виступає як ефективний регулятор екологічних відносин у суспільстві та забезпечує інтереси особистості й соціальної справедливості у сфері екології. Саме видання нормативного акту, зокрема кримінально-правової норми, здатне регулювати поведінку людей та відзначається профілактичною, утримуючою властивістю. Загальнопревентивна властивість кримінального законодавства не проявляється безпосередньо в обмеженнях прав громадян, а є фактором, який впливає на їх свідомість, волю та емоції, тобто сприймається суб'єктивно й стримує негативні прояви особи. Ефективність цього впливу значною мірою залежить від ефективності застосування кримінально-правових норм. Сучасна кримінологічна наука свідчить про тісний зв'язок профілактичної функції кримінального законодавства з аналогічною функцією правозастосовчої практики. Стримуючий вплив кримінального законодавства з охорони довкілля та практика його за-

стосування органами кримінальної юстиції є частинами державної політики у сфері боротьби зі злочинністю, зокрема й екологічною.

Удосконалення законодавства, яке регламентує різні аспекти боротьби зі злочинними посяганнями на довкілля, повинно включати насамперед удосконалення кримінального та екологічного законодавства, які є основними засобами здійснення кримінальної політики держави в галузі охорони довкілля. Визначальним є вдосконалення кримінального законодавства у цій галузі, адже саме кримінальний закон містить перелік суспільно небезпечних посягань на довкілля і визначає їх злочинами, а також установлює санкції, що містять кримінально-правову загрозу, що утримує багатьох людей від вчинення злочину. Під удосконаленням кримінального законодавства у сфері охорони довкілля слід розуміти оптимізацію Особливої частини кримінального законодавства, тобто такі зміни її змісту, при яких будуть створені найбільш сприятливі умови для підвищення ефективності профілактичної дії всіх норм, що регламентують кримінально-правову протидію екологічній злочинності.

17.4. Профілактика екологічних злочинів органами внутрішніх справ

Одним із спеціальних суб'єктів профілактики екологічної злочинності є ОВС, які, на відміну від суду та прокуратури, беруть участь у безпосередній діяльності щодо охорони навколишнього середовища. Основним нормативним актом, що повинен спрямовувати діяльність ОВС у цій галузі, є Положення про Міністерство внутрішніх справ України, затверджене Указом Президента України № 1138/2000 від 17 жовтня 2000 р. Відповідно до п. 22 ст. 4 Положення МВС України забезпечує участь ОВС у межах їх повноважень у здійсненні заходів щодо охорони довкілля.

У системі ОВС органи міліції є найбільш значним структурним підрозділом, ближче за інші контактуючим з населенням, що дозволяє їм застосовувати цілу систему природоохоронних заходів. Завдання міліції в реалі-

зації загальнодержавного обов'язку охорони конституційних екологічних прав громадян закріплені в Законі України “Про міліцію”. Виходячи зі змісту ст. 1, захист природного середовища є одним з основних завдань міліції та полягають у запобіганні забрудненню повітря, водойм транспортними засобами та сільськогосподарською технікою, вжитті невідкладних заходів для ліквідації наслідків аварій, пожеж, катастроф, стихійних лих та інших надзвичайних подій, участі у проведенні карантинних заходів під час епідемій та епізоотій.

Зазначені завдання вирішуються спільно всіма службами та підрозділами міліції в рамках притаманних їм форм і методів.

Так, **кримінальна міліція** при проведенні оперативно-розшукових заходів, провадження у справах оперативного обліку, дізнання та оперативно-розшукового забезпечення досудового слідства у кримінальних справах, порушених за результатами оперативно-розшукової діяльності, отримує відомості про причини і умови, що зумовлюють вчинення злочинів проти довкілля. Співробітники кримінальної міліції виявляють криміногенні чинники також в процесі розгляду заяв та повідомлень громадян, установ і різних організацій. Запобігаючи чи припиняючи екологічні правопорушення, оперативні співробітники кримінальної міліції з'ясовують обставини та встановлюють факти забруднення навколишнього природного середовища; безпосередні причини забруднення довкілля; характер та розмір шкоди, заподіяної природним ресурсам; факти браконьєрських посягань та осіб, що їх вчинили; злочинні посягання у сфері господарської та службової діяльності, що пов'язані з порушенням правил охорони навколишнього природного середовища, тощо.

Різноманітність прав і обов'язків, широкий спектр повноважень у сферах оперативно-розшукової, адміністративно-юрисдикційної, кримінально-процесуальної та інших видів діяльності щодо протидії екологічній злочинності дозволяють кримінальній міліції та підрозділам, що діють у її складі, виконувати великий обсяг роботи щодо профілактики підготовлюваних і

припиненню розпочатих злочинів проти довкілля.

Важливим напрямком запобіжної діяльності ОВС у сфері екології є *досудове розслідування* і виявлення у відповідності з статтями 23, 23-1 КПК України причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів даної категорії.

У відповідності до ст. 112 КПК України «Підслідність» слідчими ОВС провадиться досудове слідство у справах про злочини, передбачені статтями 239, 239-1, 239-2, 240, 241, 242, 243, частиною 2 статті 245, частиною 2 статті 248, частиною 2 статті 249, статтями 251, 252, 254 Кримінального кодексу України.

За більшістю справ, порушених за злочини проти довкілля (некваліфіковані види браконьєрства, незаконна порубка лісу та інші злочини проти довкілля, що не є тяжкими) міліцією як органом дізнання здійснюється провадження за протокольною формою досудової підготовки матеріалів, тобто без проведення досудового слідства.

Так, ст. 425 КПК України «Здійснення провадження за протокольною формою досудової підготовки матеріалів» регламентує провадження у справах про злочини, передбачені ч. 1 ст. 245 КК «Знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу», ст. 246 КК «Незаконна порубка лісу», ст. 247 КК «Порушення законодавства про захист рослин», ч. 1 ст. 248 КК «Незаконне полювання», ст. 249 КК «Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом», ст. 250 КК «Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів».

Значний профілактичний потенціал у сфері охорони довкілля мають адміністративно-правові заходи, що реалізуються співробітниками *міліції громадської безпеки*.

Вивчення практики профілактичної діяльності міліції по охороні довкілля свідчить, що найпоширенішим є застосування таких адміністративно-правових заходів, як: адміністративне затримання; особистий огляд; конфіскація незаконно добутого та знарядь правопорушення; складання протоколу та інших важливих правових документів.

Метою адміністративного затримання порушників правил природоохоронного законодавства є припинення їх протиправної поведінки та застосування необхідних заходів для притягнення винних до адміністративної відповідальності. Так, при вчиненні лісоправопорушень, правил полювання, рибальства та інших порушень законодавства про охорону та використання тваринного світу з метою складання протоколу, якщо особу правопорушника неможливо встановити на місці правопорушення, працівники міліції можуть затримувати таких осіб та доставляти їх у міліцію або приміщення місцевих органів влади.

Заходи адміністративного припинення спеціального призначення є засобами фізичного впливу на правопорушників природоохоронного законодавства. Вони застосовуються у разі, коли через інші заходи покласти край суспільно небезпечному діянню не можливо. Як правило, подібні ситуації мають місце браконьєрів, які затриманні поводять себе провокуюче, не пред'являють документів, ображають і погрожують співробітникам міліції. У таких випадках працівники міліції мають право застосовувати спеціальні засоби, у тому числі вогнепальну зброю.

З метою забезпечення правильного розгляду справ про правопорушення дозволяється також особистий огляд, огляд речей, знарядь полювання та рибної ловлі, добутої продукції та інших предметів. У необхідних випадках застосовується вилучення знарядь та продукції незаконного полювання (мисливські рушниці, капкани, плавучі та інші транспортні засоби тощо).

Якщо у діях затриманих наявні ознаки злочину, то працівники міліції порушують кримінальну справу. Коли рішення про притягнення винних до відповідальності не входить до їх компетенції, то органи міліції сповіщають відповідні органи про вчинення правопорушення та направляють матеріали до них.

Також, виконуючи у відповідності з Положенням про державну автомобільну інспекцію Міністерства внутрішніх справ функції щодо забезпе-

чення безпеки дорожнього руху, міліція має право зупиняти технічні засоби в разі наявних ознак, які свідчать про технічну несправність транспорту або забруднення навколишнього середовища.

Крім того, Державтоінспекція контролює роботу автопідприємств щодо зменшення шкідливих викидів відпрацьованих газів, попереджає випуск на лінію транспортних засобів із несправними двигунами, забезпечує контроль за дотриманням Держстандартів під час проектування нових моделей автомобілів.

Зазначений напрямок профілактичної діяльності у сфері охорони атмосферного повітря є вкрай важливим, адже автотранспорт, згідно з оцінками експертів, – один із найбільших забруднювачів атмосферного повітря. Згідно з матеріалами Національної доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2007 році від роботи пересувних джерел забруднення у 2007 році в повітря надійшло 2,57 млн. т забруднюючих речовин, переважна частина з яких – 89% – це викиди автомобільного, 2,7 – залізничного, 0,8 – водного та 0,5% – авіаційного транспорту, 6,6% - виробничої техніки.

Більше половини (61%) забруднюючих речовин потрапило в атмосферне повітря від викидів автомобілів, які перебувають у приватній власності. У відпрацьованих газах автомобільних двигунів налічується близько 100 різних компонентів, більшість з яких токсичні. З кожним роком кількість автотранспорту зростає і відповідно концентрація забруднюючих речовин у повітрі, що негативно впливає на навколишнє середовище та здоров'я людини.

Особливо актуальним питання забруднення атмосферного повітря є для міст України, де викиди автотранспорту становлять 65-94 % від загальної кількості викидів у цих містах.

Велике запобіжне значення має діяльність Державтоінспекції щодо виявлення та припинення фактів перевезення бракон'єрами предметів незаконного полювання та рибного лову. Особливо небезпечними є порушення

порядку перевезення токсичних, їдких і радіоактивних речовин. Наслідки аварій транспортних засобів, які перевозять зазначені речовини, часто є катастрофічними для довкілля та людей.

Значний запобіжний вплив здійснюється ОВС при виконанні **дозвільних функцій**. Необхідно зазначити, що існування дозвільної системи обумовлено як інтересами зміцнення правопорядку, так і охорони довкілля, зокрема лісової фауни та рибних ресурсів. Так, у повноваження міліції (п. 22 ст. 11 Закону України “Про міліцію”) входить ліцензування продажу видача дозволу на придбання, зберігання, носіння та перевезення, реєстрації та перереєстрації зброї, боєприпасів, вибухових речовин і матеріалів, інших предметів та речовин, щодо зберігання й використання яких встановлені спеціальні правила.

Істотне профілактичне значення щодо зазначених екологічних злочинів має застосування ОВС заходів адміністративного стягнення, зокрема конфіскації предметів, які були знаряддям вчинення правопорушення у галузі охорони природного середовища та таких, що належать правопорушнику на правах особистої власності (рушниця, сітка, човен та ін); позбавлення права полювання, рибальства, водокористування, лісокористування (наприклад, за порушення правил полювання, рибальства).

Важливе місце у запобіжній діяльності міліції займає ***відомча міліція*** по охороні різних природних об’єктів (ветеринарна, по охороні рибних запасів, лісових масивів тощо). Слід зауважити, що відмінність функціонування відомчої міліції від держбюджетної, яка виконує завдання з охорони навколишнього середовища, як правило, в процесі іншої діяльності, полягає у тому, що відомча міліція виконує спеціальні обов’язки щодо безпосередньої охорони об’єктів довкілля. Природоохоронна діяльність відомчої міліції полягає у щоденній організації та безпосередній охороні об’єктів довкілля та має систематичний характер.

Так, відповідно до статті 9 Закону України “Про ветеринарну медицину”, Постановою Кабінету Міністрів України від 29 березня 2002 р.

створені підрозділи ветеринарної міліції, діяльність яких спрямована на надання практичної допомоги державним установам ветеринарної медицини в організації та здійсненні заходів щодо профілактики, локалізації та ліквідації карантинних хвороб, та припиненню дій які містять ознаки адміністративних правопорушень і злочинів. Даний підрозділ також здійснює нагляд за додержанням юридичними і фізичними особами ветеринарно-санітарних вимог, спрямованих на захист довкілля та збереження здоров'я людей.

Відома також практика створення спеціальних підрозділів відомчої міліції по охороні рибних запасів, водних об'єктів, що використовуються для питних потреб населення та інших об'єктів довкілля. З метою подальшого удосконалення організації природоохоронної діяльності відомчої міліції, на нашу думку, доцільно: спільно із зацікавленими міністерствами та відомствами визначити перелік об'єктів довкілля, що підлягають охороні силами відомчої міліції; розробити структуру та штати підрозділів відомчої міліції з охорони об'єктів довкілля та законодавчо закріпити їх правовий статус (наприклад, Постанова КМ від 29.03.2002 р. № 395 “Про затвердження Положення про підрозділи ветеринарної міліції з проведення карантинних ветеринарних заходів”).

Слід зауважити, що підрозділам міліції відводиться особлива роль по профілактиці правопорушень під час охорони гідротехнічних споруд, водозабірних та водоспускових споруд, водосховищ із великим запасом води. Особливе цільове призначення такої охорони – постачання питної води населенню та забезпечення санітарно-гігієнічного благополуччя населення.

Істотне значення у профілактиці екологічної злочинності має взаємодія ОВС з іншими спеціалізованими суб'єктами профілактики: природоохоронними прокуратурами, територіальними органами Мінприроди, органами лісової охорони, рибоохорони та іншими природоохоронними органами.

За останні роки профілактичну діяльність міліції з охорони довкілля не

можна охарактеризувати як таку, що значно активізувалась. Разом з тим, актуальність екологічних проблем суспільства зумовлює пріоритетність природоохоронної діяльності, зокрема профілактики екологічних посягань. Цілком логічно, що для ОВС така діяльність повинна стати одним із найважливіших завдань.

У зв'язку із зазначеним актуальним є питання створення спеціальних підрозділів ОВС – екологічної міліції. На нашу думку, такі підрозділи необхідно створювати в системі міліції громадської безпеки, адже охорона громадського порядку й громадської безпеки нерозривно переплітається з охороною навколишнього середовища і забезпеченням екологічної безпеки. Діяльність екологічної міліції в системі міліції громадської безпеки повинна полягати у повсякденній роботі в галузі охорони оточуючого середовища й забезпечення екологічної безпеки – контролі за санітарним очищенням території (дільниці) населеного пункту, встановленні фактів і джерел забруднення, випадків порушення правил утримання зелених насаджень тощо; участі у виявленні та припиненні екологічних правопорушень; взаємодії з іншими підрозділами у розкритті злочинів проти довкілля.

Подібна практика вже існує та дає позитивні результати в зарубіжних країнах. Слід зауважити, що 62 Генеральна Асамблея Інтерполу в резолюції, прийнятій у 1993 році, рекомендувала державам – членам цієї організації сприяти створенню у своїх країнах спеціального поліцейського підрозділу, який, взаємодіючи з іншими правоохоронними органами, займався б правозастосовною діяльністю, розслідуванням злочинів в екологічній сфері.

Отже, утворенням підрозділів екологічної міліції завершилося б формування системи екологічної юстиції, що крім екологічної міліції включала б природоохоронну прокуратуру, екологічні суди та органи екологічного контролю.

Питання для самоконтролю:

1. *Дайте визначення екологічної злочинності, назвіть її ознаки.*
2. *Які фактори зумовлюють підвищену небезпечність екологічної злочинності?*
3. *Охарактеризуйте наявну екологічну ситуацію в Україні.*
4. *Охарактеризуйте сучасний стан виявлення екологічних злочинів в Україні? Класифікуйте злочини проти довкілля за ступенем тяжкості, способом негативного впливу на природне середовище, залежно від видів суб'єктів, мотиву та мети діяння.*
5. *Назвіть детермінанти екологічної злочинності.*
6. *Дайте визначення профілактичній діяльності у сфері охорони довкілля, назвіть її специфічні ознаки*
7. *Класифікуйте заходи профілактики залежно від їх характеру та спрямованості*
8. *Охарактеризуйте загально-соціальні та спеціально кримінологічні заходи профілактики екологічної злочинності.*
9. *Визначте підрозділи ОВС та межі їх діяльності по профілактиці екологічної злочинності.*
10. *Назвіть цільові заходи профілактики екологічної злочинності, що здійснюють ОВС.*

РОЗДІЛ 18. ПРОФІЛАКТИКА НЕОБЕРЕЖНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Левченко Ю.О.

- 18.1. Рівень, структура, динаміка необережної злочинності*
- 18.2. Причини та умови необережної злочинності*
- 18.3. Заходи профілактики необережної злочинності*
- 18.4. Діяльність ОВС щодо запобігання необережної злочинності*

18.1. Рівень, структура, динаміка необережної злочинності

Згідно з Кримінальним законодавством України злочин визначається вчиненням з необережності, якщо особа, яка його скоїла, не передбачала настання суспільно небезпечних наслідків своїх дій або бездіяльності, хоча повинна була і могла їх передбачити (злочинна недбалість), або передбачала можливість настання таких наслідків, але легковажно розраховувала на їх відвернення (злочинна самонадіяність).

У кримінальному праві необережність передбачена в двох формах:

- легковажність, коли людина розуміє, що шкідливі наслідки можуть настати, але сподівається, що він сам може їм запобігти або вони не наступлять через певні обставини;
- недбалість, коли людина не передбачає шкідливих наслідків своїх дій і не бажає їх настання. Подібного роду вчинки людей достатньо численні, і певну частину з них з урахуванням тяжкості наслідків, що наступили, законодавець відносить до розряду злочинних.

Протягом тривалого часу проблеми необережної злочинності вважались у кримінології другорядними, оскільки побутувала думка про незначну суспільну небезпечність злочинів даного виду. Така точка зору була хибною тоді і є ще більш неправильною тепер. За розміром та характером заподіюваної шкоди злочини, скоєні з необережності, значно переважають умисні злочини, які звичайно знаходяться в центрі уваги кримінологів. Тільки одна аварія на Чорнобильській АЕС, яка сталася внаслідок некомпетентності та безвідповідальності обслуговуючого персоналу, спричинила непоправну шкоду

населенню багатьох країн, вибухи військових складів у Новобогданівці, на залізничному транспорті в Львівській області пошкодження цистерни з фосфором, крахи, аварії на автомобільному, повітряному, морському і річковому транспорті.

Актуальність проблеми необережних злочинів обумовлюється інтенсивною технізацією усіх сфер людського життя, зростанням кількості джерел підвищеної небезпеки, зокрема транспортних засобів, та ускладненням вимог до осіб, які працюють з ними, поширенням використання у виробництві та побуті значного числа складних механізмів та пристроїв, порушення відповідних правил поведінки з ними можуть спричинити дуже велику шкоду. Це аварії на промислових об'єктах, різного роду техногенні забруднення довкілля, дорожньо-транспортні пригоди, пожежі тощо. Таким чином, проблема боротьби з необережною злочинністю переростає, по суті, в завдання забезпечення національної безпеки, вирішення яких потребує реалізації цілого комплексу економічних, культурно-виховних, організаційно-технічних, правових та інших заходів на загальнодержавному рівні. Тому не дивно, що в останні роки проводяться широкі кримінологічні дослідження стосовно злочинної необережності.

Необережні злочини є складовою частиною загальної злочинності. У зв'язку з цим ознаки, що характеризують злочинність, певною мірою властиві і їм. Зміст поняття “необережна злочинність” залежить від чинного кримінального законодавства, переліку передбачених у ньому необережних ознак, що її характеризують. Сьогодні приблизно 25 % усіх норм Особливої частини Кримінального кодексу України встановлюють відповідальність за злочини, вчинені з необережності.

Під необережною злочинністю розуміють сукупність усіх необережних злочинів, вчинених на певній території за певний період часу. Злочини, вчинені з необережності, становлять в середньому 15 % від загальної кількості зареєстрованих кримінально-караних діянь.

Необережна злочинність відрізняється від інших її видів за:

- 1) формою вини, а отже, психологічними детермінантами;
- 2) механізмом злочинної поведінки і характеристикою особи злочинця;
- 3) сферою діяльності, в якій вчиняються ці злочини;
- 4) характером наслідків цих злочинів.

Необережні злочини відрізняються від умисних передусім за формою вини, тобто психологічним механізмом. Суб'єкт необережного злочину не усвідомлює суспільно небезпечного характеру своїх дій. Він не лише не хоче (чи не припускає) заподіяння шкоди суспільству, а взагалі не передбачає можливості шкідливих наслідків або переконаний у тому, що вони не настануть. Психологічними чинниками необережних злочинів є насамперед неуважність, безвідповідальне ставлення до діючих у суспільстві правил поведінки. Тому такі особи характеризуються меншим рівнем моральної зіпсованості, ніж умисні злочинці.

Необережні злочини можуть вчиняти у самих різних сферах діяльності — на виробництві, транспорті, в управлінні, медичній практиці, побуті, при використанні природних ресурсів тощо. Зазначимо також, що суспільна небезпека необережних злочинів прямо залежить від того, в якій сфері вони вчиняються, які знаряддя і засоби приведені в дію. Типовими сферами вчинення злочинів з необережності є:

- експлуатація машин та механізмів на виробництві;
- використання транспортних засобів;
- будівельні, вибухові, гірничі роботи;
- зберігання та використання енергоносіїв;
- виробнича діяльність у природному середовищі, яка несе небезпеку його забруднення;
- виготовлення медикаментів, лікування людей, ветеринарна допомога;
- посадова чи інша професійна діяльність, пов'язана з прийняттям рішень, які в разі помилки можуть мати шкідливі наслідки;
- використання технічних засобів та інших джерел підвищеної небезпеки у побуті.

Очевидно, найбільшу суспільну небезпеку становить професійна необережність, необережність на небезпечних виробництвах та у сфері управління.

При злочинній необережності характер завданого збитку визначається не стільки рівнем моральної зіпсованості особи, скільки сферою діяльності суб'єкта, способом використання ним знарядь і засобів, ситуацій, за яких скоюється злочин, а також багатьма іншими обставинами, що можуть бути випадковими для суб'єкта. Тому в необережних злочинах спостерігається розрив, певне протиріччя між особою злочинця (його соціально-психологічною характеристикою) і значимістю наслідків, що настають. Практика свідчить, що необережні злочини завдають дуже великої шкоди суспільству, яка може вийти за національні кордони.

В науковій літературі наводяться різні варіанти класифікацій необережних злочинів. Так, А.Ф. Зелінський виокремлює чотири групи необережних злочинів: 1) транспортні; 2) порушення правил безпеки при конструюванні та експлуатації технічних систем і приладів, а також правил охорони праці; 3) халатність при виконанні службових обов'язків посадовими особами; 4) побутова необережність (необережне поводження зі зброєю, газом, електроприладами тощо)¹.

За сукупністю спільних кримінологічних ознак ми пропонуємо розрізняти чотири види необережних злочинів:

1). Побутові необережні злочини, скоєні поза сферою дії технічних засобів або інших джерел підвищеної небезпеки. Це необережне вбивство, необережне тяжке або менш тяжке тілесне ушкодження, необережне знищення чи пошкодження державного або колективного майна. Кількість цих злочинів є незначною.

2). Необережні злочини, вчинені під час використання технічних засобів. Це найчисленніша частка необережних діянь, які найчастіше скоюються у процесі професійної діяльності, але можуть мати місце і в побуті. Загаль-

¹ Див.: Зелінский А.Ф. Криминальная психология. – К., 1999. – С. 132.

ною ознакою цієї групи злочинів є те, що вони відбуваються у сфері взаємодії “людина – техніка” і пов’язані з виходом технічних засобів з під контролю оператора.

3). Необережні злочини у сфері професійної діяльності, не пов’язані з використанням техніки (несумлінне ставлення до охорони державного і громадського майна, порушення ветеринарних правил та правил боротьби із захворюваннями і шкідниками рослин, недотримання правил охорони ліній зв’язку, неналежне надання медичної допомоги хворому).

4). Необережні злочини, вчинені під час виконання управлінських функцій (випуск недоброякісної, нестандартної або не укомплектованої продукції, халатність, безгосподарність тощо).

Особливий різновид необережності, що виходить за межі необережної злочинності, становлять умисні злочини, ускладнені необережним спричиненням тяжких наслідків для здоров’я потерпілого. Наприклад, умисні тяжкі тілесні ушкодження, що призвели до смерті потерпілого; незаконний аборт, що спричинив смерть потерпілої та інші.

Який же стан із необережною злочинністю в Україні? В загальній її структурі переважають транспортні злочини, які становлять в середньому 70-75 %. Приблизно 10-15 % припадає на злочинні порушення правил охорони майна та халатність, 5-7 % - на порушення правил охорони праці й техніки безпеки, 2-4 % - на необережні злочини проти особи (вбивства, тілесні ушкодження). Треба відзначити, що фактична поширеність необережних злочинів лише частково відбивається статистичними даними про число зареєстрованих злочинів (у 2009 р. в було зареєстровано 354 тис. подій, що вчиненні з необережності і призвели за собою людські і матеріальні жертви). Особливо високий рівень латентності серед таких видів злочинів, як порушення техніки безпеки. Управління транспортними засобами в стані алкогольного сп’яніння, забруднення водоймищ і повітря тощо.

У зв'язку з тим, що в необережній злочинності основну частку складають автотранспортні злочини, необхідно докладніше розглянути саме цей різновид кримінально-караних діянь.

Поняття *автотранспортних злочинів* охоплюють кілька складів злочинів:

- порушення правил дорожнього руху та експлуатації автомобілів, мотоциклів, тракторів та інших транспортних засобів;
- недоброякісний ремонт і випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів;
- порушення «ззовні» (пішоходом, велосипедистом, їздовим, ремонтником тощо) правил, які забезпечують безпечну роботу автотранспорту.

Автотранспортні злочини — це винне дорожньо-транспортні події (ДТП), що призвели за собою настання передбачених законом наслідків. Саме у сфері наслідків лежить грань між злочином і провиною в процесі дорожнього руху, оскільки від того, які наступили наслідки (передбачені кримінальним законом або іншими нормами), одне і те ж порушення може бути кваліфіковане або як злочин, або як адміністративний делікт.

В процесі дорожнього руху щодня беруть участь близько 15 млн автомобілів, автобусів, мотоциклів. Кожну добу на дорогах країни здійснюється близько 850 аварій, в яких гине до 25 чоловік і отримують поранення до 180 чоловік. Щорічно в результаті ДТП ушкоджується більше 220 тис. автомобілів і інших транспортних засобів. За останніх 5 років в дорожніх подіях постраждало близько 260 тис. чол. Із загального числа смертельно поранених понад 63% складають осіб працездатного віку, більше 8% стають інвалідами.

По рівню автомобілізації (кількості автотранспортних засобів на 1 тис. жителів) Україна значно відстає від розвинених в економічних відносинах країн, а по числу загиблих з розрахунку на 10 тис. транспортних засобів значно випереджає їх: наприклад, Фінляндію більш ніж в 7 разів, Швецію в 10 разів, Японію майже в 6 разів.

Останніми роками звертають на себе увагу ДТП з особливо тяжкими наслідками, в кожному з яких гине 4 чоловіка або отримують травми 15 чоловік і більш. За останніх 5 років кількість таких подій зросла в 1,2 рази, а число постраждалих — на 18,5%. Частіше всього ДТП з тяжкими наслідками відбуваються в результаті порушення правил обгону і при виїзді на смугу зустрічного руху. Близько 15% аварій здійснюється особами, що не мають права на управління транспортними засобами. Разом із загальним погіршенням стану правопорядку на дорогах ускладнилася обстановка з аварійністю з вини водіїв, що сховалися з місця події.

Найбільш серйозним порушенням Правил дорожнього руху залишається управління транспортними засобами водіями в стані алкогольного сп'яніння. Дещо покращала обстановка в 1985—1987 рр., коли були прийняті заходи по реалізації антиалкогольного законодавства. Проте останніми роками ситуація різко погіршала. За грубі порушення Правил дорожнього руху в 2008 р. затримано 235,2 тис водіїв, зокрема 7,1 тис. — за управління транспортними засобами в нетверезому стані. При таких обставинах відбувається кожне 20 ДТП. Питома вага подій з вини нетверезих водіїв особистих автомобілів і мотоциклів в 0,8 разу вище, ніж на службовому транспорті і транспорті організацій.

В 2008 р. було зареєстровано 312751 злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту.

Більш 66 % усіх злочинів відбувається з *вини водіїв*, 25 – 30 % – з *вини пішоходів*. З вини водіїв *індивідуальних* автомобілів сталося більше 60 % усіх смертей і травм. 20 % ДТП допускають *п'яні водії*.

За порушення правил безпеки руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, було порушено 10193 кримінальних справ, з них 2581, що спричинило смерть потерпілого.

Середня кількість потерпілих за коефіцієнтом на 10 тис. населення склало 8 чоловік, кількість ДТП на 10 тис. транспортних одиниць – 16553 чоловік.

Пік автотранспортних злочинів приходить на квітень і вересень, у годинах доби – 17–19 і 22–24. У квітні відбувається масовий виїзд на автошляхи водіїв індивідуального транспорту: автомобілістів, мотоциклістів, велосипедистів. Вересень – місяць повернення з відпусток автолюбителів, початок занять у школах, гімназіях, вузах та інших навчальних закладах, інтенсифікації сільгоспперевезень.

Аналіз основних видів ДТП свідчить про те, що 71% в загальному масиві таких подій складають наїзди на пішоходів, 19% — зіткнення, 5% — наїзди на перешкоди, 3% — наїзди на транспортні засоби, що стоять, по 1% — на перекидання, наїзди на велосипедистів і інші види ДТП.

Максимальна поширеність автотранспортних злочинів, що спричинило смерть потерпілого у 2008 р. в абсолютних показниках припадає на Донецьку (234), Київську (220), Дніпропетровську (195), Харківську (137), АР Крим (136) області. Найнижчі показники рівня автотранспортних злочинів відзначається в Тернопільській (47), Чернівецькій (54), Волинській (55) областях.

Через *незадовільний стан вулиць і доріг* відбувається 16 % усіх ДТП. При цьому на першому місці за кількістю аварій знаходяться дороги обласних центрів, на останньому – селищні та районні.

У генезисі необережного злочину завжди лежить породжена неухважністю або інша помилка суб'єкта, в результаті якої завдається шкоди інтересам суспільства, особі, що охороняється, а в деяких випадках, передбачених законом, що створила реальну загрозу настання шкідливих наслідків. В даному випадку мова йде про винних помилках. Джерелом подібних помилок є дефекти взаємодії суб'єкта із знаряддями або засобами діяння в певній ситуації.

У 2004-2008 роках в Україні сталося 879,3 тис. дорожньо-транспортних пригод, в яких загинуло 39,1 тис., а отримали поранення різного ступеня тяжкості – 315,7 тис. осіб. Як свідчить аналіз статистичних даних, в останні роки в країні спостерігається тенденція до збільшення кількості дорожньо-транспортних пригод. Якщо у 2007 році їх було зареєстровано 278,8 тис., то

у 2008 – 312,8 тис. Злочинні порушення правил безпеки дорожнього руху становлять приблизно 9 % від загального рівня злочинності в Україні. Питома вага діянь, що містять ознаки автотранспортних злочинів, від усіх дорожньо-транспортних пригод становить 52,3 %, а порушень правил безпеки дорожнього руху, які визнані судами злочинами – 11,9 %. На жаль, у державі немає чіткої статистики матеріальних збитків від транспортних злочинів. Тому різні автори у своїх публікаціях наводять не однакові показники.

Великої шкоди завдають пожежі. У 2007 році в країні було зареєстровано 55708 пожеж та загорянь внаслідок яких загинуло 3983 осіб і заподіяно матеріальних збитків на суму 576,8 млн. грн. Внаслідок пожеж загинуло людей на 1,4 % менше, ніж у 2006 р., проте дітей серед них - на 10,3 % більше.

У 2009 р. порівняно з 2008 р. відбулось зростання кількості пожеж на об'єктах та у населених пунктах України на 9,1 %; загальна сума причинених ними прямих матеріальних збитків зросла у 3,4 рази. Несправність виробничого устаткування та порушення технологічного процесу призвели до значного зростання суми матеріальних збитків - в 9,6 рази.

Збільшення суми прямих матеріальних збитків від пожеж відбулось у випадках необережного поводження з вогнем та при порушенні правил монтажу та експлуатації електроустановок та побутових електроприладів - в обох випадках майже у 2 рази.

Питома вага пожеж по об'єктах житлового сектору у 2009 році складала 78,4 % від загальної кількості пожеж по Україні, половину з яких (52,5 %) зареєстровано безпосередньо у житлових будинках.

Сума прямих матеріальних збитків, що спричинена пожежами, у житловому секторі складала 23,2 % від загальної суми прямих матеріальних збитків; по пожежам саме у житлових будинках - 61,6 % від суми прямих матеріальних збитків від пожеж по житловому сектору. Сума прямих збитків від пожеж по об'єктах житлового сектору у порівнянні з 2008 р. зросла на 44,5 %.

Найчастіше пожежі виникають в результаті необережного поводження з вогнем - 62,3 % від загальної кількості пожеж у 2009 р., що спричинило прямі матеріальні збитки у розмірі 13,5 % від загальної суми прямих матеріальних збитків від пожеж по Україні в цілому. На другому місці серед причин виникнення пожеж - порушення правил монтажу та експлуатації електроустановок та побутових електроприводів, що складало 19,1 % від загальної кількості пожеж та 22,2 % від загальної суми прямих матеріальних збитків.

В середньому в Україні щомісяця виникає близько 4,5 тис. пожеж. Найбільше їх кількість, за даними 2008-2009 років, відбувається в Донецькій (5963), Дніпропетровській (4361), Одеській (4138), Луганській (3291), Харківській (2983) Запорізька (2475), м. Києві (4891), та Житомирській (2263) областях. 67,5 % загальної кількості пожеж зафіксовано в містах і селищах міського типу.

Наведемо також статистичні дані щодо злочинів, які вчиняються у сфері дії технічних засобів або інших джерел підвищеної небезпеки. В Україні останнім часом зменшується кількість осіб, травмованих на виробництві. Так, якщо в 1996 році їх було 64775, то в 1997 – 54510, у 1998 – 50872, у 1999 – 39844. Зменшується також кількість фактів виробничого травматизму зі смертельними наслідками. Наприклад, на підприємствах і в організаціях м. Києва та Київської області в 1998 році їх було виявлено 119, а в 1999 р. – 98. Слідчим органам Київської області та м. Києва за порушення законодавства про охорону праці в 1999 році було направлено 19 матеріалів, але порушені кримінальні справи тільки по 12.

Найбільше порушень правил охорони праці виявляється у Донецькій (429110 – у 1998 р., 403523 – у 1999 р.), Луганській (271289 – у 1998 р., 255399 – у 1999 р.), Дніпропетровській (133808 – у 1998 р., 131080 – у 1999 р.) областях. Всього по Україні виявлено порушень нормативних актів щодо охорони праці у 1999 році – 2036619 ¹.

¹ Див.: Пояснювальна записка до звіту про наглядову діяльність територіального управління Держнаглядохоронпраці по Київській області та м. Києву за 1999 рік.

Підвищена *небезпечність екологічної злочинності* зумовлена передусім посиленням антропогенного навантаження на природне середовище, що в умовах глобальної екологічної кризи створює загрозу заподіяння суттєвої, часто не відновлюваної шкоди життєво важливим інтересам людини, суспільства та держави:

- зменшуються запаси природних ресурсів;
- забруднюється природне середовище;
- втрачається природний зв'язок між людиною та природою;
- загублюються естетичні цінності;
- екологічна криза загрожує не тільки гідному існуванню людини, але і самому життю;
- для держави екологічна криза пов'язана із скороченням свободи політичного вибору, яка обумовлена транскордонним характером екологічних проблем;
- загострення екологічної ситуації в різних регіонах світу стає причиною соціальної та політичної нестабільності, міждержавних протиріч та насильницьких конфліктів.

Велика частина території України відноситься до зони екологічного нещастя. Майже половина населення користується питною водою, що не відповідає санітарно-гігієнічним вимогам. Третина жителів країни постійно знаходиться під шкідливим впливом забрудненого повітря, води, ґрунту, шумових чи електромагнітних джерел. За рівнем радіаційних відходів Україна займає перше місце у світі. Екологічні проблеми українських міст пов'язані з надзвичайною насиченістю застарілим транспортом, недосконалістю системи каналізації, з деградацією міської і приміської рослинності.

Аналіз сучасних тенденцій, що виявляються у зміні спрямованості, якісного прояву та небезпечності для всього людства екологічної злочинності як явища, дозволяє зробити висновок, що поряд з такими ознаками екологічної злочинності, як суспільна небезпечність, соціально-правовий та історично-мінливий характер, що притаманні й іншим видам злочинності, її *іден-*

тифікуючими ознаками повинні бути створення реальної загрози біологічним основам існування людства; екологічна спрямованість злочинів, які її утворюють (тобто заподіяння шкоди довкіллю, що знаходить своє вираження у погіршенні показників якості, цілісності, взаємозв'язків та інших об'єктивних параметрів природних явищ, ресурсів, середовища у цілому – в межах, в яких вони потрапляють в сферу кримінально-правового регулювання та при цьому зазнають негативного впливу злочинної поведінки).

Показником, який характеризує необережну злочинність є **рівень віктимізації**. Існує немало випадків, коли в механізм злочинної поведінки включаються необачливі дії потерпілих, які створюють ситуацію для злочинної недбалості винних чи сприяють її виникненню. Показник віктимізації для необережної злочинності складає близько 20 %.

Чисельні кримінологічні дослідження необережної злочинності свідчать, що успішна організація і проведення профілактично-виховних заходів даної категорії злочинів багато в чому залежить від того, наскільки повно при цьому враховуються особистісні характеристики осіб, що вчиняють злочини з необережності.

У кримінологічній літературі сьогодні продовжує зберігатися думка, що особи, які вчинили необережні злочини, – це нормальні, соціально-інтегровані особистості, для яких не характерні дефекти правової і моральної свідомості. Вирішальна роль при цьому приділяється ситуації злочину.

Особистість злочинців, які вчинили злочин з необережності, вивчено ще недостатньо. Однак деякі дані дозволяють сумніватися у випадковому чи ситуаційному характері необережних злочинів і дають можливість говорити про певні дефекти правової свідомості, що відрізняють злочинців цього роду від осіб, які вчинили злочини навмисне. У цілому злочинці, які вчинили злочини з необережності, не досягають тієї глибини і стійкості деформації правової свідомості, що відзначаються у більшості випадків в осіб, які вчинили злочини навмисне, однак вони значно відрізняються за цими показниками від законослухняних громадян. Специфічність дефектів правосвідомості

злочинців, які вчинили злочини з необережності, виявляється не стільки в негативному ставленні до правових норм узагалі, скільки в незнанні конкретних норм або в несхваленні, небажанні їм підкорятися, або у відсутності готовності дотримуватися загальних і спеціальних нормам обережності в тих видах діяльності, де вони виявили необережність.

У чому ж виявляються особливості особистості злочинців, які вчинили злочини з необережності. По-перше, це їхня соціально-демографічна характеристика.

З статевою ознакою в середовищі необережних злочинців переважають чоловіки, жінки складають менш 2 %. Основні причини такої статевої диспропорції полягають у тому, що, по-перше, до аналізуємої категорії злочинців в повній мірі застосовується загальноприйняте в соціологічній та правовій літературі положення про кількісну перевагу чоловічої злочинності над жіночою; і по-друге, різка статева відмінність необережних злочинців пояснюється характером вчинених злочинів – більшість необережних злочинів вчиняються у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту, де серед водіїв транспортних засобів також відчувається стале непропорційне співвідношення жінок і чоловіків. Крім цього, судова, слідча, адміністративна практика свідчать про те, що жінкам-водіям властива більша дисциплінованість та акуратність. За статистичними даними смертність від ДТП з вини чоловіків у 5-6 разів вища, ніж з вини жінок.

Істотну роль в соціально-демографічній характеристиці необережних злочинців відіграє їх віковий склад. Співставлення різних вікових груп необережних злочинців показує, що переважну більшість (80 %) складають особи віком від 20 до 40 років. Майже кожний другий необережний злочинець має вік від 20 до 30 років (47 %). Особи віком від 18 до 20 років складають всього лише 5,6 %. Це пояснюється, мабуть, тим, що у віці 18-20 років людина ще тільки вступає в трудову діяльність. Надбання спеціальності, кваліфікації, відповідного досвіду в професії, вимагають певного часу. Здійснення ж злочинів з необережності в переважній більшості випадків пов'язується

з експлуатацією технічних засобів, яка, як вже відмічалось, передбачає наявність певного віку та рівня кваліфікації. З цієї ж причини серед необережних злочинців є незначним відсоток осіб віком понад 55 років – менше 1 %, що пов'язано з невеликим рівнем трудової активності даної категорії осіб.

Не менш важливою демографічною рисою, яка підлягає обов'язковому врахуванню при реалізації профілактичних заходів, є сімейний стан необережних злочинців. Сім'я завжди була одним з найсильніших чинників впливу на злочинця. Тому під час нашого дослідження враховувалося, чи були необережні злочинці одружені на момент вчинення злочину, чи ні. За нашими даними відсоток необережних злочинців, які мали сім'ю на момент вчинення злочину становив 66 %.

Важливе значення для соціальної характеристики необережних злочинців має їх рівень освіти, який суттєво впливає на світогляд людини, її інтелектуальний рівень, поведінку. Від неї в певній мірі залежить вибір форм і методів індивідуальної профілактики цих осіб. Численні кримінологічні дослідження свідчать, що недоліки в загальноосвітній підготовці осіб, які порушили закон, є одним із криміногенних факторів в генезисі їх злочинної поведінки. За рівнем освіти більшість необережних злочинців мають неповну середню освіту, найменше серед них осіб з вищою освітою.

В прямій залежності від віку необережних злочинців знаходиться і така соціально-демографічна ознака, як наявність у них спеціальності та стажу трудової діяльності. Вказаний зв'язок трудового стажу із загальною характеристикою необережного злочинця виявляється опосередковано. Особи з тривалим трудовим стажем мають досить стійкі соціально корисні зв'язки з суспільством. Їх особистість в меншій мірі запущена в соціально-етичному відношенні, ніж у осіб, які мають невеликий трудовий стаж.

Як показують дослідження більшість необережних злочинців мають відносно високий рівень професійної підготовки (94 % проробили до засудження по своїй спеціальності понад 3 роки). Відсоток осіб, які мають трудовий стаж понад 8 років, становить 44 %. Найбільша кількість необережних

злочинів приходить на осіб, які мають виробничий стаж від 1 до 2 років (32-34 %), і тих, що не мають достатнього професійного досвіду.

Що стосується професійного складу, то в значній мірі він зумовлений тією обставиною, що практично всі необережні злочинці до засудження мали спеціальність і працювали. Крім того, серед них більш високий відсоток складають робітники і селяни, що можна пояснити тим, що саме ці люди активно беруть участь в суспільному виробництві, мають справу з технікою, і тому у них більша ймовірність порушити правила її експлуатації. Необхідно також враховувати і те, що активна трудова діяльність дає можливість придбання особистого автотранспорту, що, в свою чергу, підвищує ймовірність здійснення ними злочинів, які пов'язані з порушенням правил безпеки руху та експлуатації транспорту.

Другу особливість особистості необережних злочинців складає їх кримінально-правова характеристика. Саме вона в значній мірі зумовлює ступінь суспільної небезпеки злочинів і злочинця, характеризує риси особистості, які сприяли здійсненню злочину, дозволяє в певній мірі судити про перспективи виправлення і перевиховання необережних злочинців. До числа ознак, які розглядаються в рамках кримінально-правової характеристики, відносяться: кваліфікація злочину; строки покарання; наявність примусового лікування від алкоголізму та наркоманії та інше.

Найбільш значимим показником в кримінально-правовій характеристиці є кваліфікація злочину. Вона відображає як ступінь суспільної небезпеки, що визначається в законі по відношенню до кожного виду злочинів, так і ступінь суспільної небезпеки кожного конкретного злочину, що встановлюється судом. Дані, які відображають кваліфікацію злочинів, дозволяють судити про поширеність тих або інших діянь серед певної категорії правопорушників.

На момент дослідження на початку 2009 року в Україні більшість необережних злочинців (75 %) відбували покарання за порушення правил без-

пеки руху і експлуатації транспорту, 15 % – за необережне вбивство, 4,5 % – за необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження.

Таким чином, контингент необережних злочинців за кваліфікацією вчинених злочинів дуже однорідний. В основному вони відбувають покарання за злочини, які пов'язані з порушенням правил безпеки руху та експлуатації транспорту.

З кваліфікацією злочину пов'язане питання, чи знаходився необережний злочинець на момент здійснення злочину в стані сп'яніння. Дослідження показало, що 56 % осіб, засуджених за злочини з необережності, на момент їх вчинення знаходилися в стані сп'яніння.

Іншою, не менш важливою кримінально-правовою ознакою, яка характеризує особистість засудженого, є строк покарання. Ця ознака встановлюється вироком суду і вказує на ступінь суспільної небезпеки конкретного злочину і злочинця.

Більше половини обстеженого контингенту необережних злочинців в місцях позбавлення волі складають засуджені на строк понад 2 років. Взагалі, для цієї категорії злочинців не характерні короткі строки позбавлення волі (до 1 року – 5 %). У основної маси засуджених строк коливався від 2 до 5 років – 63 %. Досить незначна частина була засуджена на строк понад 5 років – всього 4 %.

Одною з кримінально-правових ознак, які характеризують особистість засудженого, є наявність додаткової міри покарання. Серед осіб, які вчинили необережні злочини, понад 60 % були додатково позбавлені права керування автотранспортними засобами, оскільки більшість з них засуджені саме за здійснення дорожньо-транспортних злочинів.

Третьою особливістю особистості необережних злочинців є їх морально-психологічна характеристика. Виявлення негативних властивостей особистості дозволяє визначити для належної організації профілактичної діяльності соціальні потреби, ціннісні орієнтації, що лежать в їхній основі. Аналіз морально-психологічних властивостей засуджених за дорожньо-транспортні

злочини показав наступне: безтурботність, легковажність стали причиною злочинів у 64 % засуджених; зайва самовпевненість — у 90 %; невміння правильно оцінити ситуацію — у 43 %; явна необережність — у 4,4 %.

Типовими для характеристики особистості необережних злочинців є егоїзм, байдужність до соціальних наслідків своїх рішень і дій (якщо вони уявляються особі вигідними або зручними), ставлення до правил експлуатації джерел підвищеної небезпеки як до формальності. Тому необережні злочини не можна розглядати як результат нераціональних дій у складній ситуації. Звичайно, певна частина необережних злочинів пов'язана з недоліками професійної підготовки, малим досвідом, але не менше 55-60 % порушень відбуваються усвідомлено, у звичайній, а не екстремальній ситуації.

Варто замітити, що 75 % усіх необережних злочинів відбуваються по самовпевненості. Власне кажучи, механізм самовпевненої поведінки близький до навмисного, оскільки особа усвідомлює сам факт порушення норм обережності. Дефекти правових установок і орієнтації осіб, які вчинили необережні злочини, виявляються й у мотивах та меті поведінки, причому значимих мотивах і цілях як використання транспортних засобів, так і порушення правил безпеки руху.

У літературі висловлювалася думка, що в необережних злочинах порочні не стільки цілі, скільки засоби їхнього досягнення. Однак подальші дослідження знайшли значні дефекти мотивів і цілей використання транспортних засобів, обумовлені зневажливим ставленням до правових норм, що регулюють використання транспорту, охорону державних, суспільних, приватних інтересів та прав особистості. У цілому соціально-дефектна мотивація використання транспортних засобів, яка призвела до кримінальних наслідків, зустрічалася при вчиненні кожного третього дорожньо-транспортного злочину. Характерно, що при самовпевненості подібна мотивація відзначалася у 9 разів частіше, ніж при недбалості.

Особливу, специфічну для необережної поведінки групу мотивів складає розрахунок на ті чи інші обставини, що, на думку суб'єкта, можуть за-

побігти можливій шкоді його дій. Ці мотиви по-різному характеризують особистість злочинців. Так, серед осіб, що вчинили ДТП по самовпевненості, 2/3 орієнтувалися переважно на зовнішні обставини (сподівалися, що несправна автомашина не підведе; розраховували, що перешкод руху не буде і нічого не трапиться; думали, що інші учасники руху уступлять їм дорогу, зреагують на сигнал, самі устигнуть ужити заходів безпеки і т.п.). Ці мотиви можна пов'язати з проявом зневаги до безпеки інших осіб, перекладанням власне кажучи на них турботи про власне життя і здоров'я, а також у певній мірі і з розрахунком на власну невразливість. Підтвердженням сказаному можуть служити, зокрема, дані про те, що 3/5 обстежених осіб, які вчинили необережні злочини деяких видів, пов'язаних із професійною діяльністю, раніше вже допускали подібні порушення правил обережності. Показово і те, що в значній частині випадків необережні злочини вчиняються у нетверезому стані, наприклад понад третина необережних вбивств. У ДТП із вини водіїв у нетверезому стані гине майже п'ята частина від усіх загиблих у дорожніх подіях.

Треба мати на увазі, що зрушення і деформація морально-психологічних властивостей особистості необережних злочинців відбуваються в умовах регресу морального стану суспільства. Чим глибше суспільство уражене аморалізмом, тим вище в ньому злочинність, і навпаки. Зростання необережної злочинності в цих умовах стає закономірним.

Виявлення ж і вивчення негативних властивостей особистості необережних злочинців дозволить визначити соціальні потреби та ціннісні орієнтації для належної організації профілактичної діяльності.

18.2. Причини та умови необережної злочинності

Розроблені наукою кримінології загальні методологічні положення про причини злочинності як негативного соціального явища повністю розповсюджуються і на макрорівень необережних злочинів. В той же час відносна са-

мостійність і специфіка злочинної необережності як елементу загальної злочинності зумовлюють необхідність уточнення деяких загальних положень, виявлення її специфічних причин, визначення їх співвідношення з причинами конкретних злочинів. Як наголошувалося, основною причиною необережних злочинів є безвідповідальне, недбайливе відношення особи, що скоїла злочин, до свого боргу, обов'язків, особиста недисциплінованість. Порушники або свідомо, умисне порушують наказані норми поведінки, проявляючи тим самим грубу зневагу до своїх обов'язків, зокрема до дотримання Правил дорожнього руху, або допускають недбале відношення до свого боргу, легковажно і неуважно оцінюючи дорожню обстановку, обираючи внаслідок цього неадекватний варіант поведінки, що породжує злочинні наслідки.

У описі генезису протиправної поведінки, проведеного академіком В. М. Кудрявцевим, наголошується, що антигромадська поведінка формується на базі виникнення поступового розвитку суперечностей конфліктів в різних ланках психологічного процесу. Початком цих суперечностей є етап несприятливого етичного формування особи, який відбувається в обстановці економічної, соціальної, політичної, ідеологічної, правової кризи суспільства. У цих умовах виникає розголудження між властивостями особи і вимогами навколишньої дійсності, що відноситься перш за все до таких категорій та властивостей особи, як потреби і інтереси, норми моральності та уявлення про право, звичні форми (стереотипи) поведінки і оцінка їх самим суб'єктом, а також самооцінка власної особи. При цьому суперечності можуть виникнути між позитивними цілями і суспільно шкідливими об'єктивними результатами вчинку, що характерний для злочинів, вчинених з необережності, коли ситуація до кінця не продумана і ухвалено поспішне рішення. Таким чином, причини необережних злочинів пов'язані:

- з егоїстично споживчим або безвідповідальним відношенням до правил безпеки, обережності в професійній і побутовій діяльності (в даному випадку мова йде про таких криміногенно-деформованих елементах психології, як кар'єризм, авантюризм, недбале відношення до суспільних інтересів);

- з низьким рівнем професійної підготовки, навчання, виховання учасників трудових процесів, зокрема водіїв, диспетчерів, операторів механізмів на виробництві з джерелами підвищеної небезпеки (АЕС, трубопроводи з енергоносіями, танкери і т.і.) і посадових осіб, керівників діяльністю диспетчерів, операторів (начальники цехів, ділянок, лабораторій, капітани і їх помічники і т. і.);

- з недисциплінованістю учасників процесів, що представляють підвищену суспільну небезпеку.

У формуванні і закріпленні мотивації необережних злочинів роблять вплив на:

- соціально-психологічні норми поведінки, наявні в суспільстві;
- традиції і атмосфера сімейно-побутового середовища;
- атмосфера виробничого середовища;
- вплив негативних прикладів з боку осіб, що здійснюють наставницькі професійні та побутові функції, а також негативний вплив з боку осіб, навчальних учбових груп або нових членів колективу (інструктора, майстра, бригадири, оператори, тощо);
- недоліки та порушення в організації і управлінні діяльністю техніки та технології виробництва, що мають відношення до об'єктів з джерелами підвищеної небезпеки;
- недоліки в спеціальній профілактиці в забезпеченні невідворотності відповідальності за досконалий злочин з необережності.

Нарешті, до криміногенних умов, сприяючих прояву необережних злочинів, відносяться наступні чинники:

- організаційно-технічні (україн незадовільний стан дороги, що характерний для всієї країни в цілому. З поганим станом доріг з року в рік зв'язано близько 13-15 % ДТП.) Багатьом вітчизняним транспортним засобам властиві серйозні конструктивні недоліки, а більшість автомобілів зарубіжного виробництва виробили свій матеріальний ресурс, далеко не всі вони оснащені універсальними засобами безпеки;

- організаційно-правові недоліки нормативного регулювання процесу дорожнього руху, інших трудових процесів, які мають суспільну небезпеку при експлуатації, низький рівень правової підготовки учасників трудового процесу, правовий нігілізм в суспільній свідомості;

- організаційно-управлінські: незадовільне технічне обслуговування і ремонт транспортних засобів, дефекти в організації дорожнього руху, недосконалість системи професійного відбору в навчальний процес водіїв.

Аналіз стану розробки проблем причин та умов необережної злочинності у кримінології дає підстави стверджувати, що вони належать до найменш досліджених. Оскільки необережна злочинність співвідноситься зі злочинністю в цілому як особливе і загальне, характеристика детермінант всієї злочинності поширюється і на чинники необережних злочинів. До загальних факторів, що обумовлюють необережну злочинність, можна віднести суперечності соціального, економічного, морального, правового, управлінського характеру, які визначають криміногенну ситуацію у суспільстві в цілому.

Разом з тим відносна самостійність необережної злочинності та її специфіка викликають потребу виокремлення чинників, що детермінують цей вид злочинності. З урахуванням специфіки механізму необережних злочинів, їх ситуаційного характеру, а головне, криміногенного навантаження ситуацій їх вчинення, під *детермінантами необережних злочинів* слід розуміти взаємопов'язану сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, що суперечать вимогам громадської безпеки, і пов'язані з дефектами особистісних властивостей правопорушників, а також існуючими традиціями, звичками в індивідуальній та груповій поведінці.

До основних особливостей детермінант необережних злочинів треба віднести наступні:

1) для цієї категорії діянь є характерним більш тісний зв'язок між негативними зовнішніми факторами і скоєним злочином. Так, збільшення джерел підвищеної небезпеки або швидкостей руху на автошляхах без вжиття відповідних заходів безпеки викликає зростання зазначених злочинів;

2) необережні злочини у більшості випадків скоюються особами із значно меншими соціально-психологічними дефектами порівняно з умисними злочинцями, а це ускладнює профілактичну роботу з такими особами;

3) серед суб'єктивних чинників, що зумовлюють необережні злочини, значну кількість становлять такі, які можна визначити як детермінанти необережної поведінки взагалі, а саме: неуважність, недалекоглядність, безтурботність, легковажно-безвідповідальне ставлення до інтересів інших осіб, бажання виконати завдання “будь-якою ціною”, протиставлення відомчих інтересів державним, ігнорування правил безпеки під виглядом “інтересів виробництва” і т.п.

Криміногенні ситуації вчинення необережних злочинів породжуються певними обставинами як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. До них належать:

- обмеженість матеріальних ресурсів суспільства, що перешкоджає виконанню всіх необхідних заходів щодо ліквідації небезпечних властивостей ситуацій, знарядь і засобів (будівництво якісних шляхів сполучення, запровадження автоматизованих систем безпеки на виробництві тощо);
- недостатній рівень наукових знань у галузі безпечного використання техніки;
- неповнота і недосконалість норм, що регулюють безпеку виробництва;
- використання несправних технічних засобів суб'єктами господарювання, відсутність відповідної ремонтної бази;
- недостатній контроль за правильністю використання техніки, засобів сигналізації тощо;
- спотворне уявлення про допустимість порушень норм і правил техніки безпеки.

Наведений перелік детермінант не є, звичайно, вичерпним і може бути доповнений та конкретизований стосовно різних видів необережних злочинів. Так, головним чинником автотранспортних злочинів є грубі порушення

правил безпеки дорожнього руху, а саме: перевищення швидкості; керування транспортним засобом у нетверезому стані; виїзд на смугу зустрічного руху; керування несправним транспортом; перехід через проїзну частину у невтатовленому місці. Крім того, вагомими факторами зазначених злочинів є незадовільний стан покриття автомобільних доріг, відсутність знаків та дорожньої розмітки, недоліки в проведенні технічних оглядів автомобілів, слабка пропаганда правил дорожнього руху серед населення тощо.

Аналіз необережних злочинів необережних злочинів на виробництві показує, що їх чинниками найчастіше слугують: порушення трудової і технологічної дисципліни; залучення до роботи працівників без попереднього медичного обстеження та перевірки знань з питань охорони праці; порушення вимог техніки безпеки під час експлуатації устаткування, його незадовільний стан; конструктивні недоліки механізмів та обладнання; ігнорування засобів індивідуального захисту тощо.

До типових факторів, які призводять до загибелі людей на пожежах, слід віднести необережне поводження з вогнем, нетверезий стан потерпілих, залишення малолітніх дітей без нагляду і т.п.

Не можна не торкнутися і такої обставини, як недоліки в діяльності правоохоронних органів, зокрема ОВС, які заохочують необережні злочини. Подібні недоліки мають свої причини; це найчастіше несумлінне виконання службових обов'язків, викриття злочинів від обліку, низький рівень професійної кваліфікації, боязнь бути звинуваченим в порушенні законності, а іноді і в корупції, організаційні моменти і ін. Усунення цих і інших недоліків в діяльності правоохоронних органів — серйозний резерв в боротьбі з необережною злочинністю.

18.3. Заходи профілактики необережної злочинності

Запобігання злочинності в прямому значенні означає охорону¹ людей, суспільства, держави від злочинів. Історичні корені даного виду соціальної практики виходять з давнини: з появою перших кримінально-правових заборон і злочинів, як діянь, що вчинились, не зважаючи на них, стали діяти заходи не тільки каральної, але і у профілактичній запобіжній діяльності².

Сьогодні перед суспільством коштує завдання — припинити зростання злочинності. Головним напрямом є профілактика злочинів, тому що тільки в цій сфері суспільство може реально впливати на причини злочинності, а отже, і на саму злочинність (необережна злочинність займає значну частку). А при багатоплановій специфіці необережних злочинів потрібна і специфічна система запобіжних заходів. По-перше, на відміну від умисних діянь, пріоритеті ситуативних чинників в механізмі необережних злочинів припускає найбільш перспективний і переважний характер саме запобіжні заходи. По-друге, як вже наголошувалося, злочинна необережність не знає специфічних особливостей злочинної діяльності, характерних для умисних злочинів.

Однак різноманітність видів необережних злочинів зумовлює і необхідність диференціації заходів запобігання, пов'язані з профілактикою: 1) необережності операторів джерел підвищеної небезпеки; 2) іншої професійної необережності при проведенні робіт, що потребують особливої обачливості; 3) службової необережності при прийнятті і виконанні управлінських рішень; 4) побутової необережності, пов'язаної з використанням зброї, побутових пристроїв тощо³.

Вони пов'язані насамперед із новим мисленням, сучасною концепцією поступального розвитку нашого суспільства в умовах радикальної перебудови всіх сфер життєдіяльності, прискорення науково-технічного, соціаль-

¹ Теоретические основы предупреждения преступности. - М., 1977; Курс советской криминологии. Т.2. - М., 1986.

² Криминология. Учебник для юридических вузов / Под ред. А.И. Долговой. - М.: Изд. Группа ИНФРА - М - НОРМА, 1997. - С.338.

³ Криминология: Учебник/ Под ред. Н.Ф. Кузнецовой. - М.: Из-во БЕК, 1998. - С.450-451.

ного прогресу і формування правової держави; з діалектикою протиріч суспільного розвитку, соціально-правовою природою злочинності та історичних перспектив її подолання; з поняттям необережної злочинності і механізмом відхиляючої необережної поведінки; із негативними сторонами і протиріччями повсякденної свідомості, спонуканнями і деформованим відношенням окремих утворень і осіб до правил безпеки і обережності в професійній і побутовій діяльності, що виступають у якості об'єктивних і суб'єктивних передумов вчинення необережних злочинів¹.

На сьогодні важливо зазначити три групи взаємозалежних факторів, які зумовлюють вплив науково-технічного прогресу на необережну злочинність: 1) відсутність прямої кореляційної залежності між ростом техніки, технічною фондоозброєністю суспільного виробництва і ростом злочинів у сфері використання техніки; 2) підвищення вимог до особи і людського фактора при використанні техніки; 3) необхідність врахування і нейтралізації супутніх науково-технічному прогресу явищ і процесів, що при певних несприятливих умовах спроможні набувати криміногенної значимості впливати на свідомість і поведінку людей.

Важливо при цьому враховувати різні форми прояву групового та індивідуального егоїзму, кар'єризму, професійну некомпетентність, низьку технологічну, виробничу, екологічну, правову культуру і багато інших негативних явищ, що лежать в основі злочинної недбалості і самовпевненості².

Система запобігання необережних злочинів як складне багаторівневе ієрархічне утворення високого ступеня спільності, піддається подальшому членуванню за багатьма системоутворюючими ознаками. За різновидами сфер життєдіяльності, інтегрує три однорівневі, але на рівні за значимістю підсистеми запобігання необережних злочинів: а) у виробничо-технічній сфері, охоплюючи всі галузі народного господарства, транспорт, енергетику, економіку, екологію і державне управління; б) у сімейно-побутовій сфе-

¹ Преступная неосторожность (уголовно-правовое и криминологическое исследование)/ И.П.Лановенко, Ф.А.Лопушанский, А.Н.Костенко и др. - Киев: Наук. думка, 1992.

² Криминология. – М., 1988. – С.118-119.

рі, що охоплює профілактику конфліктних внутрішніх, індивідуально-побутових і суспільно-побутових відношень; в) у сфері дозвілля, що охоплює попередження необережних злочинних діянь при здійсненні суспільно-організованого дозвілля.

За формами вини осіб, які піддаються профілактиці, досліджувана система утворює дві однорівневі підсистеми запобігання необережних злочинів, що вчиняються: а) за злочинного самовпевненості, коли винна особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, але легковажно розраховувала на їх відвернення; б) по злочинною недбалістю, коли винний не передбачав можливості настання суспільно небезпечного наслідку свого діяння, хоча повинен був і міг їх передбачати. За кримінально-правовими ознаками окремих видів необережних злочинів система інтегрує декілька однорівневих, але різних за значимістю підсистем запобігання необережних суспільно-небезпечних діянь, пов'язаних із порушенням правил: безпеки при експлуатації різноманітних транспортних засобів; безпеки при використанні техніки і проведенні робіт на будівництві, промисловості, сільському господарстві; охорони екологічного середовища; охорони державного і колективного майна; безпеки поведінки в сімейно-побутовій і дозвільному середовищі, а також порушення норм, що охороняють життя, здоров'я і майно громадян.

За об'єктами профілактичного впливу і вікових характеристик осіб, які проходять профілактику, система, що розглядається, утворює три підсистеми запобігання необережних злочинів серед: а) неповнолітніх і молоді; б) осіб середнього віку; в) осіб похилого віку.

Найважливішими показниками, що інтегрують систему і забезпечують доцільність її функціонування, є ефективність та результативність цілеспрямованих дій, багатостороння скоординованість її ланок, що забезпечують досягнення результату. Ефективність функціонування системи запобігання необережних злочинів залежить від багатьох об'єктивних і суб'єктивних умов, зовнішніх і внутрішніх факторів. До яких необхідно віднести рівень її

організованості, збалансованості і досконалість внутрішньої структури, спадкоємність у запобіжній роботі між суб'єктами профілактики, ступінь і характер взаємодії між керуючими і керованими ланками. При цьому враховувати, що управління досліджуваною системою - цілеспрямований динамічний процес, здійснюваний в умовах середовища, що безупинно змінюється, що передбачає послідовне удосконалювання структури і проводиться на основі пізнання властивій системі закономірностей. Виступаючи важливим фактором диференціації та інтеграції системи, складові взаємодії людина - техніка - зовнішнє середовище є не тільки об'єктом профілактичного впливу, але і сприяє на систему зворотний вплив, спонукаючи її перебудовуватись з урахуванням нових умов і вимог, що впливає на керованість системи, подальше впорядкування її структури і форм взаємодії.

Серед інших внутрішніх факторів, що впливають на ефективність функціонування системи запобігання злочинів, які вчиняються з необережності, варто зазначити матеріальне, кадрове, ресурсне та інше забезпечення, багато в чому визначаюча організаційна досконалість і профілактичний потенціал системи.

Зазначена єдність процесу і структури, яка утворює систему управління, відкриває великі можливості для підвищення ефективності запобігання необережних злочинів шляхом цілеспрямованої перебудови внутрішніх факторів - складу, функцій, структури системоутворюючих ланок і внутрісистемних взаємодій у зв'язку зі зміною або виникненням нових завдань, які стоять перед системою. У процесі такої регуляції підвищуються рівень організованості системи, її збалансованість і скоординованість, що здійснюють зростаючий регулюючий вплив на стан запобігання злочинам, які вчиняються з необережності. Все це необхідно враховувати при плануванні запобіжних заходів, кримінологічному прогнозуванні, розробці і прийнятті оптимальних управлінських рішень з метою підвищення профілактичного потенціалу досліджуваної системи.

До зовнішніх умов, що зумовлюють ефективність функціонування аналізованої системи, насамперед варто віднести стимулюючі або ж, навпаки, дестабілізуючі фактори навколишнього середовища. Важливе інтегруюче значення мають, зокрема, рівень і характер її взаємодії з іншими спорідненими системами та їх ланками - підрозділами правоохоронних органів, що входять до системи кримінальної юстиції, Радами народних депутатів, органами державного, господарського управління й іншими, що підвищує загальний профілактичний потенціал системи запобігання необережних злочинів, ефективність і комплексність здійснюваних заходів.

Такий суперечливий, дестабілізуючий процес неузгодженості цілей нерідко відбувається, коли суб'єкти попередження необережних злочинів помилково зорієнтовані на формально-кількісні показники профілактичної роботи, наприклад, на проведення непомірно великого числа зустрічей з особами, які проходять профілактику, поверхневих бесід або інших одноразових малоефективних заходів без урахування їх фактичного впливу на виправлення і перевиховання необережного правопорушника. В контексті наведеного важлива коригуюча роль надається контрольно-уточнюючим операціям, що покликані підвищити саморегуляцію суб'єктів запобігання необережних злочинів, усунути або нейтралізувати дестабілізуючий вплив зовнішнього середовища.

Вказані обставини багато в чому зумовлюють специфіку форм і методів профілактики необережних злочинів: загально-соціальні заходи, спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи.

Перший рівень (загально-соціальний) включає вирішення крупних економічних, соціальних, ідеологічних, політичних, культурно-виховних, організаційно-управлінських і інших проблем життя суспільства. Їх реалізація опосередковано впливає на злочинність і на всі ланки механізму антигромадської поведінки.

На загально-соціальному рівні можна виділити базові заходи, що мають різні характери для формування і розвитку системи цілеспрямованої профі-

лактики необережних злочинів. Це великомасштабні заходи щодо поліпшення умов і охорони праці, розвитку техніки безпеки, впровадження механізації, автоматизації, кібернетизації у виробництво і побут. Також відносяться заходи щодо зміцнення соціальної, виробничої, технологічної дисципліни, виховання у населення (особливо у підростаючого покоління) відчуття цивільної відповідальності і боргу.

Загальнодержавні природоохоронні заходи також відносяться до базових по відношенню до спеціальної профілактики необережних злочинів. Друга половина 90-х рр. ознаменувалася активним формуванням правової основи запобігання екологічних злочинів. Ухвалено більше ста законів, президентських указів, ухвал і постанов Кабінету Міністрів України, інших нормативних правових актів, направлених на забезпечення екологічної безпеки. Всі вони істотно розширюють базу природоохорони, передбачаючи, зокрема, економічне регулювання природокористування, фінансування природоохоронних заходів, здійснення державно-інспекторської роботи і екологічної експертизи, міжнародно-правову співпрацю, науково-дослідну роботу і освіту.

В запобіганні необережних злочинів, пов'язаних з легковажністю і недбалістю, професійною непридатністю операторів джерел підвищеної небезпеки, учасників інших робіт, що вимагають особливої передбачливості, є заходи, розраховані на реалізацію широкого завдання, ніж профілактика злочинної помилки, а саме на профілактику помилки взагалі, незалежно від того, чи породжена вона недбалістю виконавця робіт, конструктора або виготівника машин і механізмів або злучаємо.

У цьому аспекті повинні бути заходи контролю за конструкцією машин і механізмів, за якістю їх виготовлення, за умовами експлуатації, за наявністю і технічним рівнем систем безпеки, дублюванням цих систем на вирішальних ділянках тощо. Також, детально повинні опрацьовуватися рекомендації по професійному відбору операторів виходячи з психофізіологічних властивостей, по навчанню їх підготовки на тренажерів в умовах експеримента-

льних викликаних екстремальних ситуацій, по контролю за станом їх працездатності під час чергування або виконання робіт.

Щодо запобігання посадової необережності, зокрема у сфері охорони природи і раціонального використання її ресурсів, зокрема, організації підбору кадрів, що характеризуються професіоналізмом і порядністю, стійкістю проти тиску групового егоїзму колективу підприємства, фірми. Разом з цим потрібні чітке нормативне регулювання і методичне забезпечення ухвалення і виконання управлінських рішень; своєчасне і достатнє інформаційно-аналітичне забезпечення, що дозволяє оцінити ступінь і обґрунтованість ризики, можливі наслідки. Істотним доповненням до цих заходів є систематичний аналіз допущених помилок, їх причин і наслідків, щоб попередити повторення; забезпечення реального усунення підприємством, фірмою шкоди, нанесеної природі, іншим підприємствам, окремим людям.

Другий рівень (спеціально-кримінологічний) пов'язаний із здійсненням різних заходів в конкретних соціальних групах, колективах, сім'ї, де складаються конфліктні ситуації, намічаються негативні явища. Скажімо, специфіка заходів спеціально-кримінологічного запобігання «побутової» необережності не може не враховувати відсутність спеціальної регламентації поведінки у сфері побуту із-за невизначено широкого кола можливих небезпечних ситуацій, численних криміногенних ситуативних чинників і різноманіття реакцій на виникаючі ситуації. Тому в системі заходів запобігання необережних злочинів в області побуту велике значення мають запобіжні заходи суспільного характеру (наприклад, профілактика з наркоманією, пияцтвом). Стосовно необережних деліктів у сфері використання техніки в системі заходів спеціально-кримінологічних на перший план висуваються ті з них, які зважають на конкретну специфіку суб'єкта, обслуговуючого технологічної системи.

Профілактика необережних злочинів можна назвати заходи, що зменшують ризик настання тяжких наслідків при помилці оператора або, іншій професійній помилці виконавця і управлінській помилці посадової особи.

Мова йде про встановленні пристроїв, що повідомляють про виникнення небезпечної ситуації шляхом звукових або світлових сигналів; пристроїв, блокуючи неправильні дії оператора; автоматизованих і кібернетизованих систем управління; пристроїв, заважаючи доступу сторонніх осіб до джерела підвищеної небезпеки; нарешті, пристосувань, що безпосередньо захищають людей від травм.

Важливе значення для профілактики необережних злочинів має обов'язковий інструктаж за спеціальною програмою операторів джерел підвищеної небезпеки, виконавців інших робіт, що вимагають особливої передбачливості, керівників і інших посадових осіб, як і застереження шляхом відповідних осіб, що потрапляють в небезпечну зону.

Для запобігання необережних злочинів важливі і заходи, розраховані на забезпечення максимальної безпеки конструкцій машин і механізмів, їх справності і нормальних умов експлуатації.

Профілактична діяльність інспекцій (регістрів), перевіряючи стан машин і механізмів, наявність і справність систем безпеки (сигнальних і блокуючих), обмеження доступу в небезпечну зону, як і навчену працівників і їх готовність дотримувати норми безпеки, також мають велике значення.

Ряд заходів профілактики необережних злочинів адресований населенню. Мова йде про навчання правилам транспортної і пожежної безпеки, правилам експлуатації побутової техніки, мисливської зброї тощо, про обмеження володіння предметами, в процесі користування якими або доступу до яких може бути допущена злочинна помилка осіб, стан здоров'я або негативні звички поведінки яких дозволяють прогнозувати небезпеку (правила для власників зброї, користувачів отрутами і сильнодіючими ліками, конструкторів кустарних транспортних засобів, користувачів побутових пожегобезпечних приладів), а також про систему екологічного виховання.

Один із заходів, що мають профілактичне значення, — розробка кримінологами, психологами, фахівцями в області відповідних видів людської діяльності професійних операторів джерел підвищеної небезпеки осіб, пов'я-

заних з роботами, які вимагають особливої передбачливості (виконавців і керівників). Ці професіограми конкретизуються по видах діяльності. Разом з тим є і загальні вимоги до професійних якостей особи: самовладання, швидкість ухвалення рішення і реакції на ситуацію, перешкодостійкість; здатність застосовувати без коливань ухвалене рішення, здійснюючи контроль за його ефективністю; усвідомлення соціальної відповідальності і професійного обов'язку, готовність їм слідувати.

Наукова обґрунтованість цих професіограмм, впровадження їх в практику професійної діяльності і контролю за нею представляються істотним аспектом підвищення ефективності профілактики необережних злочинів.

У профілактиці необережних злочинів великі можливості засобів масової інформації, пристрої на підприємствах і на дорогах «виставок» занапащеної техніки з інформаційними стендами про людські жертви і розмір матеріального збитку. Гласність в цьому відношенні повинна бути повною. Треба показувати весь ланцюжок детермінант злочинної помилки, починаючи від конструктивних недоліків техніки і закінчуючи ненормальними умовами роботи оператора і недбалістю побутової поведінки осіб, що знаходилися в небезпечній зоні. Під цією точкою зору необхідно аналізувати і матеріали кримінальних справ про аварії і катастрофи. Такий аналіз показує, наприклад, що слідство і суд у справах про чорнобильську катастрофу, загибелі теплохода «Адмірал Нахимов» обмежилися найближчими причинами злочинних помилок і не зафіксували відповідальність винних посадових осіб, що відповідають за дозвіл експлуатації дефектних джерел підвищеної небезпеки, або тих осіб, халатність яких перешкодила своєчасному і в повному об'ємі розгортанню робіт по пом'якшенню наслідків катастроф.

Невідворотні адміністративні і дисциплінарні санкції за порушення правил безпеки на виробництві і в побуті дозволяють здійснити ранню, допреступную профілактику, яка здатна блокувати переростання багатьох правопорушень (наприклад, пов'язаних з пияцтвом) в злочини.

Вже декілька років функціонують екологічні прокуратури, екологічна міліція. Ефективним є використання судово-екологічних і судово-психологічних експертиз, особливо при встановленні посадової халатності або професійної непридатності для того, щоб обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Третій рівень — це індивідуальна профілактична діяльність, яка здійснюється відносно осіб, що вчинили антигромадські дії, як шляхом ліквідації або нейтралізації негативних різнопорядкових чинників середовища життєдіяльності цих осіб, так і шляхом дії на їх свідомість, тобто поведінка яких може створити ситуації цих злочинів або безпосередньо містити злочинну помилку. Маються на увазі виховна робота і правові заходи дії відносно операторів джерел підвищеної небезпеки, учасників робіт, що вимагають особливої передбачливості, власників зброї, які зловживають алкоголем, вживають наркотики і інші сильнодіючі речовини не в медичних цілях, демонструють зневажливе відношення до норм безпеки, виконують вказівки керівників про роботу в умовах, загрозливих безпеці тих, що оточують (втоми, хвороби, несправності техніки, несприятливих метеоумов). Виховну і правову дію необхідно здійснювати також відносно посадових осіб, що обертують уваги на ці дефекти поведінки підлеглих, що більше вимагають від них такої поведінки в кар'єристах або інших особистих цілях.

Індивідуальна виховна робота повинна охоплювати не тільки осіб, поведінка яких безпосередньо реалізує злочинну помилку, але і осіб з підвищеною виктимністю створення ситуації для такої помилки (обличчя з хворобами зору і слуху, що не обертують на це уваги, знаходячись на транспортних магістралях; члени сім'ї власника особистого транспорту). Ефективною є системна взаємодія загальних і спеціальних заходів запобігання, інтенсифікація ранньої профілактики, невідворотність відповідальності за кожне правопорушення чи злочин.

Запобігання названих злочинів має низку особливостей, визначених специфікою детермінант, що їх обумовлюють. До цих особливостей належать наступні моменти:

- при профілактиці необережних злочинів (відсутні підготовка, замах, співучасть) не застосовуються деякі форми і методи, характерні для запобігання умисним злочинам – виявлення осіб, які готуються до злочину, припинення розпочатих злочинів, встановлення співучасників тощо;
- заходи попередження необережних злочинів дуже схожі і часто співпадають із заходами захисту від випадкового заподіяння шкоди. Вони зорієнтовані не на можливих злочинців, а на недопущення як необережної, так і випадкової шкоди;
- у системі профілактики зазначених злочинів питома вага економічних, організаційно-управлінських та технічних заходів є значно більшою, ніж стосовно навмисних діянь;
- необережна злочинність краще «піддається» запобіжним заходам, аніж інші види злочинності. Так, на реконструйованих автошляхах США аварійність знизилась у 2,5 рази, Франції — втричі.

Приблизний перелік спеціальних заходів впливу на детермінанти необережної злочинності включає:

- а) вплив на знаряддя і засоби дії:
 - технічне удосконалення знарядь і засобів, підвищення їх надійності;
 - поліпшення контролю за технічним станом знарядь і засобів, їх «діагностика»;
 - нейтралізація небезпечних факторів, властивих технічним системам, і зменшення можливої шкоди від їх використання;
 - чітка регламентація норм і правил техніки безпеки;
 - недопущення сторонніх осіб до експлуатації машин, устаткування, максимально можливе обмеження доступу до зони їх дії;
 - вилучення із побутового обігу небезпечних предметів (зброї, отруйних, вибухових, радіоактивних речовин);

б) вплив на кримінологічну ситуацію:

- забезпечення належного стану об'єктів, що становлять підвищену небезпеку (шляхи сполучення, шахти тощо);
- ліквідація або нейтралізація джерел небезпеки залежно від об'єктивної можливості та економічної доцільності;
- встановлення надійного контролю за небезпечною ситуацією, виявлення різних відхилень від норми на ранніх стадіях;
- регламентація професійних дій у типових небезпечних ситуаціях і відпрацювання стандартів поведінки в них;

в) вплив на особу:

- професійна орієнтація і відбір працівників з урахуванням їх психофізичних якостей;
- навчання працівників правилам поведінки у небезпечних ситуаціях;
- посилення контролю за діяльністю осіб, пов'язаною з підвищеною небезпекою, а також за станом їх здоров'я;
- наукова організація праці цих категорій працівників з урахуванням рекомендацій медицини і психології;
- посилення юридичної відповідальності осіб за недотримання встановлених правил безпеки;
- загальне підвищення культури і дисципліни поведінки громадян, які можуть опинитися у техногенно небезпечних ситуаціях.

Важливе місце у профілактиці необережних злочинів належить виховним заходам. Останнім часом у загально освітніх школах та вищих навчальних закладах України запроваджена обов'язкова дисципліна "Безпека життєдіяльності". Від рівня знань, що отримують учні та студенти, а також їх навичок і вмінь значною мірою залежатиме подальший стан необережної злочинності й травматизму. Соціологічні дослідження свідчать і про потребу суттєвого поліпшення пропагандистської роботи, більш ефективного використання засобів масової інформації для популяризації законодавства, що

регламентує відповідальність за вчинення необережних злочинів та інших правопорушень.

18.4. Діяльність ОВС щодо запобігання необережної злочинності

У здійсненні запобігання необережної злочинності істотний внесок вносить діяльність органів внутрішніх справ. Вони ведуть цілеспрямовану запобіжну роботу практично у всіх сферах соціального життя, де виявляється дія причин і умов необережної злочинності. При цьому органи внутрішніх справ мають реальні можливості для ефективної профілактичної дії на фоніві злочинного явища (пияцтво, алкоголізм, наркоманія тощо.). В цілях запобігання злочинів, у тому числі і необережних, органи внутрішніх справ застосовують методи переконання та примусу, які дозволяють здійснювати цілеспрямовані профілактичні заходи на всі ланки причинного ланцюжка, ведучій до вчинення злочинів, тобто на антигромадські погляди і звички, несприятливі умови соціально-психологічного формування особи, різноманітні криміногенні ситуації, включаючи обставини, сприяючі досягненню конкретного злочинного результату.

Розрізняючись за змістом іншим ознакам, профілактична діяльність служб і підрозділів органів внутрішніх справ здійснюється як система взаємозв'язаних заходів, об'єднаних загальною метою, підлеглих завданню недопущення злочинних проявів, зокрема у формі необережності.

Особливе місце в системі органів внутрішніх справ по запобіганню необережних злочинів займає Державна автомобільна інспекція (ДАІ). На неї покладені наступні спеціальні заходи профілактики: регулювання руху транспорту і пішоходів, виявлення і припинення порушень правил дорожнього руху, контроль за змістом дорожньої мережі, нагляд за технічним станом транспорту, реєстрація і облік авто-мототранспортних засобів, облік і аналіз ДТП, причин і умов їх виникнення, а також запобігання заходів до їх усу-

нення, застосування до порушників встановлених законом заходів, організація і проведення агітаційно-пропагандистської роботи.

Діяльність служб ДАІ направлена на здійснення загальних профілактичних заходів: забезпечення дороги інформаційно-вказівними знаками, відповідними огорожами і іншими засобами, сприяючими безпечному руху транспорту. Найважливішим напрямом профілактики є високоякісна підготовка водіїв, своєчасне підвищення їх кваліфікації. Не може бути в позитивних результатів в запобіганні з ДТП без вдосконалення конструкцій транспортних засобів, впровадження засобів пасивної безпеки (ремені безпеки, травмобезпечні стійки дорожніх знаків, підвищення ефективності після аварійних дій тощо).

Запобігання ДТП здійснюють слідчі підрозділи ОВС. Окрім загальної профілактичної дії, слідство реалізує покладену на нього кримінально-процесуальним законом обов'язок внесення уявлень про причини і умови вчинення злочинів у кожній конкретній кримінальній справі.

Підрозділи ОВС щодо запобіганню правопорушень неповнолітніх (ПДН) здійснюють спеціальну і індивідуальну профілактичну діяльність, направлену на попередження дитячого травматизму, спільно з дільничними інспекторами виявляють неповнолітніх, антигромадська поведінка яких здатна привести до вчинення злочинів, у тому числі і необережних.

Пожежна охорона здійснює заходи загальної профілактики, інформуючи населення про правила пожежної безпеки, про правила експлуатації побутової техніки і про форми поведінки в екстремальних ситуаціях.

Дозвільна система ОВС, здійснюючи заходи профілактики необережних злочинів, інформує громадян про правила експлуатації мисливської і газової зброї.

Оперативні можливості співробітників КР і ОБОП дозволяють виявляти громадян, у яких стан здоров'я і негативні звички поведінки дозволяють прогнозувати небезпеку (правила для власників зброї, користувачів отрутами і іншими сильнодіючими ліками і т. д.).

Технічний прогрес скоротив число транспортних подій, що викликаються чисто конструктивними недоліками, і в той же час зросло число краху, катастроф і аварій, причиною яких є необережна поведінка людини. За даними світової статистики з кожних трьох подій на транспорті два обумовлені людським чинником.

Впродовж тривалого часу подібна пропорційність зберігається. Особливість необережних злочинів полягає в тому, що причинний комплекс даних злочинів як би затушований і методи індивідуальної профілактики не встигають за злочином. Отже, умовою ефективності профілактики транспортних подій повинна стати постійна взаємодія різних відомств і правоохоронних органів.

Основними напрямками профілактичних заходів транспортних подій повинні бути:

- розробка і реалізація довгострокових комплексних програм по запобіганню злочинів, що передбачає заходи соціально-правового, організаційно-технічного характеру;
- вдосконалення законодавчих і нормативних актів, що регламентують кримінальну, адміністративну і дисциплінарну відповідальність за порушення правил безпеки руху і експлуатації транспорту, а також документів, регулюючих службове розслідування транспортних злочинів;
- постійне вдосконалення практики розслідування і судового розгляду кримінальних справ про транспортні злочини;
- вдосконалення прокурорського нагляду за виконання законів, що регламентують безпеку руху і експлуатацію транспорту;
- підвищення рівня професійної підготовки транспортних слідчих і прокурорів, фахівців міжвідомчих органів, пов'язаних із забезпеченням безпеки руху і експлуатації транспорту;
- підвищення рівня професійної підготовки працівників транспорту.

Зарубіжні дослідники проблеми запобігання необережних злочинів дійшли до висновку, що найбільш ефективними і надійними в цьому плані є за-

ходи, не пов'язані з дією на людину. У відповідній практиці розвинених країн акцент робиться на:

- підвищення безпеки автотранспорту і іншої техніки;
- поліпшення дороги, установку автоматичних засобів регулювання руху і контролю;
- розвиток мережі сервісних послуг (ремонт автомобіля, відпочинок водія тощо.).

Друга і третя група заходів носять стратегічний характер, вони вимагають значних матеріальних витрат, їх реалізація займає значний часовий період (як правило, близько 10 років). Поліпшення підготовки фахівців. Посилення контролю над ними (як в процесі експлуатації техніки, так і при допуску до неї), посилення відповідальності за порушення вимагають менше витрат, ці заходи можуть бути реалізовані в більш стислі терміни.

У зарубіжній практиці дії на необережну злочинність акцент робиться на розвиток стратегічних заходів, у вітчизняній — більша увага приділяється заходам тактичним і оперативним (дія на людину). І ця відмінність позначається на результатах: рівень травматизму в Україні в 10 разів вище, ніж в розвинених країнах світу. З кожних 100 людей, що постраждали в аваріях, у нас гине 25, тоді як в США і Германії — тільки 2, в Італії і Швейцарії — 3.

Питання для самоконтролю:

1. *В чому полягає сутність необережної злочинної поведінки?*
2. *Назвіть структуру необережної злочинності та її види.*
3. *Рівень, динаміка, та прогнозування необережної злочинності.*
4. *Стан та тенденції дорожньо-транспортних злочинів.*
5. *Що характерне для побутової та посадової злочинної необережності?*
6. *Що характерне для особи, що вчиняє злочин з необережності?*
7. *Який вплив справляють на поведінку особи, що вчиняє злочин з необережності, обставини ситуативного характеру?*
8. *Особливості причин та умов, що детермінують необережну злочинність.*
9. *В чому полягає специфіка заходів профілактики злочинів, що вчиняються з необережності?*

10. Роль ОВС щодо запобігання необережної злочинності?

РОЗДІЛ 19. ПРОФІЛАКТИКА НЕЗАКОННОЇ МІГРАЦІЇ

Мозоль А.П., Мозоль С.А.

19.1. Поняття та характеристика незаконної міграції

19.2. Причини та умови незаконної міграції

19.3. Заходи профілактики незаконної міграції

19.4. Роль ОВС у профілактиці незаконної міграції

19.1. Поняття та характеристика нелегальної міграції

В умовах сформованої в світі геополітичної ситуації незмінно зростають обсяги нелегальної міграції. Через географічне розташування Україна перебуває в центрі міграційних потоків, по суті відіграючи роль транзитної зони на шляху до країн Західної Європи. Механізми утворення транзитних потоків нелегальної міграції постійно вдосконалюються. В цьому аспекті нелегальна міграція стає однією з головних загроз національній безпеці України.

Для забезпечення національної безпеки України є необхідним вжиття більш ефективних заходів протидії нелегальній міграції та створення збалансованого державного механізму регулювання міграційних процесів. Важливо визначити пріоритетні напрямки та завдання, завдання взаємодії між державними органами щодо комплексної протидії нелегальній міграції та шляхи усунення умов, які сприяють її поширенню. Загальновідомо, що масштаби нелегальної імміграції на порядок вищі, ніж легальної.

Так, за експертними оцінками кількість нелегалів в Україні зараз нараховує 600 - 700 тисяч, враховуючи ще й тих, у кого прострочена віза. Більшість потенційних нелегалів сьогодні в'їжджають в Україну легально – у приватних, туристичних справах, на навчання, транзитом, що ускладнює процедуру обліку іноземних громадян, які незаконно перебувають на території країни по закінченню терміну візи. За дослідженнями спеціалістів, як-

що в попередні роки значна кількість нелегальних мігрантів складалася з порушників-одинаків, то нині на 90 % це – організовані групи¹.

Недооцінка масштабів та наслідків нелегальної міграції, відсутність ефективних механізмів протидії нелегальній міграції, зволікання з реформуванням структури державного управління міграційними процесами наносить шкоду міжнародному іміджу країни, призводить до прямих економічних втрат та буде мати для України незворотні демографічні та соціальні наслідки у майбутньому. Виходячи з вище сказаного, перед Україною сьогодні стоїть нагальне стратегічне завдання – створення сучасної та ефективної національної системи управління міграцією з метою забезпечення контрольованості даного явища з боку держави.

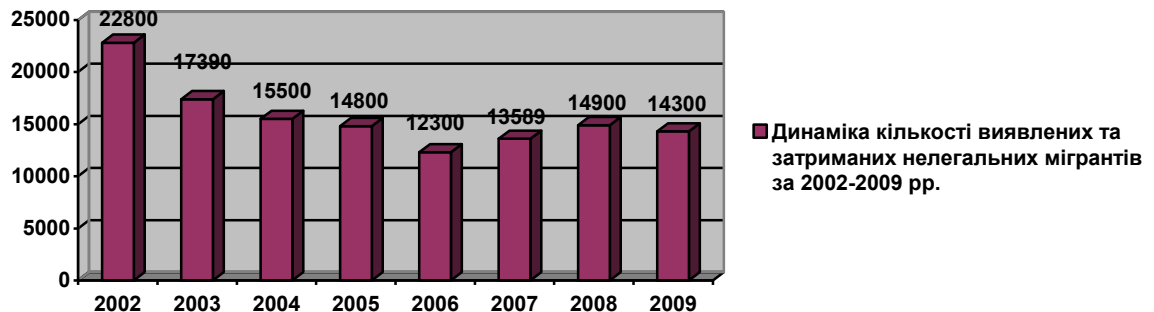
Для більш чіткого розуміння зазначеного явища, необхідно визначити поняття *нелегальної міграції*, під якою розуміють *незаконне переміщення через державний кордон, тобто поза пунктами пропуску або з приховуванням від прикордонного та митного контролю, при використанні підроблених документів, візи або без таких, самотійно чи за допомогою третіх осіб, а також проживання на території країни без належного дозволу компетентних державних органів.*²

Отримання об'єктивної інформації про стан, рівень, структуру та динаміку розвитку нелегальної міграції, як однієї із сфер діяльності транснаціональної організованої злочинності, є одним з важливих завдань, яке постає при розробленні та здійсненні заходів профілактики такому виду міграції. Знання реальної ситуації про вчинення злочинів пов'язаних з нелегальною міграцією необхідне для визначення як державної стратегії профілактики нелегальної міграції, так й адекватних законодавчих, правозастосовних, організаційних й інших заходів такої профілактики.

¹ Мозоль А. П. Кримінологічні проблеми нелегальної міграції в Україні: Посібник / За заг. ред. докт. юрид. наук О. М. Джужі. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – 160 с., С. 4

² Олефір В. І. Адміністративно-правове регулювання протидії нелегальній міграції та торгівлі людьми: Монографія / МВС України НАВСУ. – К.: Вид-во МВС України, 2004. – 306 с., С. 19.

За даними Департаменту інформаційних технологій Міністерства внутрішніх справ України щороку на території України затримують близько 15-20 тис. нелегалів.

З наведених даних можна зробити висновок, що найбільше виявлялося і затримувалося нелегальних мігрантів на початку 2000 – х років, а саме у 2002 році 22 800 осіб. Аналізуючи статистичні дані, необхідно вказати на найменшу кількість виявлених нелегальних мігрантів 12 300 осіб у 2006 році, що менше на 46 % у порівнянні з 2002 роком. Говорячи про сучасний стан нелегальної міграції, потрібно зазначити, що починаючи з 2007 року і по теперішній час, кількість виявлених, органами і підрозділами Міністерства внутрішніх справ, є нестабільною, а саме у 2007-2008 роках кількість затриманих нелегальних мігрантів зростає щорічно на 9 – 10 % (13 489 та 14 900 осіб відповідно) і вже у 2009 цей показник зменшився на 4 % і становить 14 300 осіб.

Органами та підрозділами внутрішніх справ за вказаних вісім років виявлено та затримано 1090 організованих груп у складі більш як 11 тис. нелегальних мігрантів. Показники організованої форми нелегальної міграції змінювалися з року в рік, як у сторону зменшення так і у сторону збільшення, а саме: 2002 рік - 2,6 тис. осіб у складі 199 груп; 2003 рік - 1,9 тис. осіб у складі 136 груп; 2004 рік - 1,5 тис. осіб у складі 131 групи; 2005 рік - 1,4 тис. осіб у складі 126 груп; 2006 рік - 1,4 тис. осіб у складі 146 груп, 2007 рік – 1,1

тис. осіб у складі 129 груп; 2008 рік – 739 осіб у складі 109 груп; 2009 рік – 623 особи у складі 114 груп).¹

Понад 84 % затриманих нелегальних мігрантів є вихідцями з Росії, Азербайджану, Молдови, Вірменії, Грузії, Китаю та Індії. За межі держави впродовж 2002-2009 років видворено більш як 100 тис. нелегалів. У середньому за вісім років щорічно видворяється близько 13 тис. нелегальних мігрантів, у тому числі майже 2 тис. - у примусовому порядку, тобто за межі України видворено більш ніж 90 % виявлених та затриманих мігрантів.

За матеріалами органів внутрішніх справ слідчими підрозділами Служби безпеки України протягом 2008 та 2009 років порушено 298 кримінальних справ (144 та 154 справи відповідно) за організацію незаконного переправлення осіб через державний кордон (ст. 332 Кримінального Кодексу України), що у порівнянні з 2005 - 2006 роками на 35 % більше.²

Аналіз кримінальних справ, динаміки і структури цього злочину свідчить про те, що в останні часи організатори каналів незаконної міграції знаходять різноманітні шляхи переправлення нелегалів в Україну, використовують нові форми переміщення іноземців через процедуру їх запрошень приватними особами та суб'єктами підприємницької діяльності у тому числі з метою працевлаштування, навчання, бізнесу та в приватних справах, що звісно ускладнює процедуру їх виявлення та затримання.

Міграційне «навантаження» нелегалів на різні регіони країни розподілено нерівномірно. Найбільша їх кількість затримана у місті Києві, Одеській, Харківській, Донецькій, Дніпропетровській, Херсонській областях та в Автономній Республіці Крим.

Прогресуюча тенденція нелегальної міграції створює сприятливі умови для створення організованих злочинних угруповань, які займаються незаконним переправленням іноземців через кордони України. Стає реальністю включення у ці процеси міжнародних кримінальних груп і з'єднання їх з

¹ Довідка про стан та протидію нелегальній міграції в Україні за 2002-2009 роки: інформація Департаменту інформаційних технологій МВС України. – К., 2010. – 9 с.

² Довідка про стан та протидію нелегальній міграції в Україні за 2002-2009 роки: інформація Департаменту інформаційних технологій МВС України. – К., 2010. – 9 с.

внутрішніми угрупованнями, що призводить до створення розгалуженої мережі транснаціональної організованої злочинності у сфері нелегальної міграції.

Внесок мігрантів у злочинність окремих регіонів різний. Він визначається перш за все масштабами самого потоку мігрантів який, як правило, тим вищий, чим більший населений пункт. Великі міста з їх широким спектром можливостей завжди були привабливішими для приїжджих. У Києві та Одесі, наприклад, їх частка, за окремими оцінками фахівців, серед усіх злочинців сягає майже третини. Контингент мігрантів також неоднорідний за своїм складом, мотивацією і метою приїзду, тривалістю перебування, етнічними та соціальними ознаками. Отже різний і характер впливу цих мігрантів на криміногенну ситуацію.

Для прикладу можна проаналізувати офіційні статистичні дані про кількість вчинених на території України злочинів іноземними громадянами та відносно цих громадян. Так у 2007 році виявлено іноземців, які вчинили злочини - 1704 особи, з них 1367 осіб вихідців з країн СНД, а у 2008 році виявлено таких осіб 1722 з них 1318 осіб вихідців з країн СНД. Є інформація і за 2009 рік – виявлено осіб 1685, з них 1248 осіб вихідців з країн СНД.¹ З викладеного слідує, що кількість виявлених іноземців, які вчиняють злочини на території України за останні три роки є стабільною і суттєво не відрізняється від попередніх періодів, а от стосовно країни походження осіб, то найкриміногеннішими є громадяни з країн бывшего СРСР це й не дивно, оскільки порівняно з громадянами західних держав їх в Україні набагато більше.

Не менш важливим для визначення впливу міграції на стан злочинності є кількість злочинів вчинених стосовно іноземців. Так у 2007 році було виявлено 1294 таких факти, у 2008 році – 1203, а за 2009 рік – 1327. Якщо порівнювати ці дані стосовно показників вчинення злочинів іноземцями, то

¹ Довідка про стан та протидію нелегальній міграції в Україні за 2002-2009 роки: інформація Департаменту інформаційних технологій МВС України. – К., 2010. – 9 с.

можна зробити висновок, що все ж таки іноземці частіше вчиняють злочини, ніж стають жертвами таких протиправних діянь.

Необхідно торкнутися віктимної поведінки жертви, бо особи які намагаються перетнути кордон майже провокують переправників на протиправну діяльність проти них.

Але страждання нелегальних мігрантів при переправці не тільки матеріальні, під час транспортування над ними знущаються і фізично і морально, невраховуючи, що їх перевозять в тісних затхлих тайниках по декілька десятків чоловік, їх б'ють, мордують, якщо вони висловлюють якісь претензії чи обурення.

Аналізуючи структуру та характер злочинів, які вчиняють нелегальні мігранти, треба зазначити, що діапазон та види злочинів дуже різноманітні, а саме: крадіжки, грабежі, розбої, вимагання, заподіяння тілесних ушкоджень, згвалтування, хуліганство, вбивства, шахрайство, контрабанда, корупція, торгівля людьми, торгівля зброєю, підробка документів, вчинення терористичних актів, захоплення заручників, незаконна трансплантація органів і тканин людини та інші.¹

Окремо слід розглядати проблему наркотрафіка - незаконного проведення через державний кордон наркотиків, а також зброї, боєприпасів та валюти. Найбільшим постачальником і виробником наркотиків (наприклад, опію-сирцю) є Афганістан. Наркотрафік з Центральної Азії, зокрема з Афганістану, стимулює розвиток нелегальної міграції до Європи. За оцінками експертів НАТО, близько двох третин усього опіату виробляють в Афганістані та до 70% його переправляють через країни Центральноазіатського регіону до Європи, зокрема один із трьох основних каналів проходить територією України та Росії.²

¹ Удосконалення правил утримання і депортації нелегальних мігрантів: Метод. рекомендації / МВС України: Львівський державний ун-т внутрішніх справ Прикарпатський юрид. ін-т. І. В. Басиста, І. В. Дроздова, І. Й. Слубський. – Івано - Франківськ., 2008. – 93 с., С. 41.

² Расюк Е.В. Кримінологічна характеристика та запобігання транснаціональному наркобізнесу в Україні // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право. – Національна академія внутрішніх справ України, Київ, 2005.

Очевидним є також взаємозв'язок наркобізнесу, корупції та міжнародного тероризму. Більшість наркоугруповань безпосередньо причетні до торгівлі зброєю, використовують для цього законспіровані та перевірені перевалочні бази. За рахунок коштів, отриманих від незаконного обігу наркотиків, фінансуються сепаратистські, радикальні релігійні і терористичні організації, які зацікавлені в дестабілізації стану в регіоні.

Також варто вказати й на неменш небезпечні фонові явища, пов'язані з нелегальною міграцією, а саме: поширення екзотичних для нашого регіону та клімату хвороб, поширення венеричних захворювань та СНІДу; проституція, наркоманія, алкоголізм та токсикоманія.

Підсумовуючи вищезазначене, необхідно зазначити, що потік мігрантів негативно впливає на загальну криміногенну ситуацію у відповідних регіонах, а також створює додаткові труднощі для оперативно-профілактичної діяльності правоохоронних органів.

19.2. Причини та умови нелегальної міграції

З'ясування факторів (чинників), які детермінують нелегальну міграцію, є необхідною умовою ефективного запобігання цим проявам, а також дозволяє зрозуміти обумовленість такого антисоціального явища, як нелегальна міграція і, відповідно, визначити її розміри та характер. Розгляд даного питання є важливим ще й з огляду на те, що нелегальна міграція є явищем, яке саморозвивається і самодетермінується в межах загальної системи - суспільства в цілому, а також детермінує цілу низку інших негативних соціальних явищ.

Об'єктивне і точне визначення причин є ключем до пізнання всієї сукупності процесів, які сприяють нелегальній міграції, ієрархії і взаємозв'язків компонентів такої сукупності. Тільки такий підхід дозволяє дати справедливі оцінки щодо:

- ефективності впливів правових методів і форм;

- реальної здатності державних і недержавних структур ефективно виконувати покладені на них обов'язки;
- шляхів удосконалення всього державного-правового механізму протидії відомим проявам нелегальної міграції.¹

Не можна також забувати, що будь-яке не наукове пояснення причин прогресуючого стану нелегальної міграції негативно позначається на практиці протидії цьому явищу, призводить до небажаних результатів. Чим краще ми знаємо причини, тим цілеспрямованіше можемо діяти щодо нейтралізації цього негативного явища.

Нелегальну міграцію, як і інші негативні соціальні явища, обумовлює ціла система факторів. У цьому зв'язку виникає закономірне і важливе в науковому та практичному плані питання про характер та роль тих чи інших чинників нелегальної міграції. Тому ***факторами нелегальної міграції** визнають явища, процеси, інші чинники, які здійснюють будь-який детермінуючий вплив на нелегальну міграцію, обумовлюючи її як явище та породжуючи конкретні прояви.*

За сферами поширення та змістом фактори нелегальної міграції можна поділити на: 1) соціально-економічні; 2) політичні; 3) організаційно-управлінські; 4) правові; 5) морально-психологічні та інші.

Соціально-економічні та політичні фактори нелегальної міграції.

Негаразди в економічній та соціальній сферах ведуть до виникнення протиріч і конфліктних ситуацій, які стимулюють зростання криміналізації суспільства. Серед населення виникають прошарки, які живуть за межею бідності, бездомні, безробітні, розчаровані в цінностях, що захищає закон, і готові на будь-які, в тому числі протиправні, способи задоволення своїх потреб. Вони потрапляють у гострі, стресові ситуації і зазнають різного роду морально-психологічних принижень.

¹ Римаренко Ю. І. Міжнародне міграційне право : Підручник. Університетський курс // КНУВС. Ін-т держави і права ім.В.М.Корецького НАН України. Ін-т законодавства ВР України. Ун-т сучасних знань. Маріупольський держ. гуманіт. ун-т. - Київ: КНТ, 2007 р.- 639с.

У низці негативних наслідків цього стоїть і вимушена міграція населення, яка несе в собі значний криміногенний потенціал, оскільки пов'язана з втратою особи свого попереднього соціального статусу, житла, роботи.

В місцях прибуття найбільш гострими для них є проблеми житла, працевлаштування. Остання особливо загострилась в умовах безробіття.

Вимушені міграції різко відрізняються від викликаних виробничою необхідністю організованих переселень, наприклад в країни, які відчують нестачу в трудових ресурсах. В останніх випадках мігранту, як правило, гарантується місце роботи, зарплата і житло. Цього не скажеш стосовно біженців і вимушених переселенців, які вже зазнали матеріальних і соціальних втрат у місцях свого проживання. Все це ускладнює процес їх адаптації до нових умов життя.

Зовнішні фактори соціального середовища взаємодіють з особистісними характеристиками вимушених мігрантів. Майже всі вони знаходяться у стані стресу. За даними міграційної служби навіть серед тих, хто подолав усі складнощі і благополучно влаштувався на новому місці, близько 70 % зберігають відчуття психологічної травми.¹

Через ці об'єктивні і суб'єктивні чинники мігранти є найбільш уразливим об'єктом для будь-якого криміногенного впливу. Якщо вони самі не вчиняють злочинів, то легко стають їх жертвами.

Економічними чинниками, які можуть виступати загальними причинами і умовами нелегальної міграції та причинами й умовами злочинності мігрантів є, зокрема:

- нестабільна економічна ситуація в державі;
- зниження рівня життя громадян, яке супроводжується безробіттям, невиплатою зарплатні, позбавленням соціальних пільг, утворює соціальну основу детермінації злочинів, пов'язаних із задоволенням природних життєвих потреб населення;

¹ Мозоль А. П. Кримінологічні проблеми нелегальної міграції в Україні: Посібник / За заг. ред. докт. юрид. наук О. М. Джужі. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – 160 с., С. 39.

- нелегальна міграція як форма організованої злочинності посідає одне з перших місць за прибутковістю;
- значний сектор тіньової економіки (можливість тривалий час нелегально працювати на ринках, приміром на ринку „7 км” в Одеській області, у будівництві тощо);
- масове прибуття мігрантів значно погіршує умови життя корінного населення, загострює соціальні конфлікти між місцевими жителями і приїжджими;
- слабе матеріальне забезпечення державних органів і установ, які займаються нелегальною міграцією;
- відносно дешеві соціальні послуги;
- висока вартість депортації нелегальних мігрантів (депортація одного нелегального мігранта з України, коштує близько 1000 доларів США);
- поширення корупції та зловживань у сфері контролю та запобігання нелегальній міграції, корупційні дії посадовців щодо приховування нелегальних мігрантів, їх легалізації, безпосереднє прикриття злочинних угруповань, які займаються контрабандою людей;
- наявність суперечностей, коли на фоні збільшення кількості заможних і багатих людей, зростання їхніх прибутків багато державних службовців, наділених повноваженнями у забезпеченні охорони кордону, не мають навіть помірного достатку.

Серед соціальних передумов існування нелегальної міграції необхідно виокремити відсутність позитивного ставлення до іноземців, та відсутність дієвої системи соціального, насамперед громадського, контролю, у тому числі за діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, політичних та громадських діячів, що робить таку діяльність непрозорою.

До політичних факторів нелегальної міграції можна віднести, зокрема:

- прорахунки в політиці реформування Української держави і суспільства (помилкова ідеологія реформ);
- гальмування назрілих політичних процесів, що призвело до незавершеності формування політичної системи, повільного розвитку політичної структури та свідомості суспільства;
- політичну нестабільність, яка, зокрема, проявляється у нестабільності існуючих відносин з іншими державами;
- суперечки мігрантів з місцевими жителями стимулюють об'єднання і тих, і інших за національними, земляцькими ознаками, що веде до створення специфічних кримінальних формувань;
- наявність в Україні добре організованих діаспор і представництв окремих організацій фундаменталістської спрямованості, що створює сприятливі ідеологічні та матеріальні умови для розгортання мережі баз та таборів для нелегалів;
- розгалуженість політичної системи та наявність великої кількості політичних партій і, відповідно, слабкість місцевого самоврядування;
- дисбаланс функцій та повноважень гілок влади, який породжує викривлення суспільних відносин у функціонуванні владних структур, що не може не позначитися негативно на виконанні владними інститутами своїх функцій, а зрештою - і на результатах їх діяльності. Така ситуація, крім всього іншого, створює сприятливі умови для зловживання у сфері міграційних процесів, прийняття неправових і незаконних рішень;
- звуження політичних основ демократії, посилення авторитаризму;
- відсутність належної політичної волі щодо системної протидії нелегальній міграції, яка проявляється, зокрема, у безсистемному підході до створення законодавчої бази у цій сфері;
- недостатню визначеність, непослідовність і неналежну наукову обґрунтованість здійснюваної політики у сфері запобігання нелегальній міграції.

Необхідно зазначити, що політичні фактори нелегальної міграції можуть бути зумовлені соціально-економічними та іншими особливостями країни, з якої мігранти вибувають, а саме :

- політичні переслідування, зміна політичних режимів;
- різноманітні дискримінації (расова, етнічна, релігійна);
- стихійні лиха;
- реформи в державі;¹

Організаційно-управлінськими факторами виступають, недосконала система організації влади, неефективна система державного управління, гіпертрофовані повноваження бюрократичного апарату. Неефективність державного управління виділяється як один з основних факторів криміналізації суспільства. Таким чином, створюється ситуація, коли неефективність державного управління неминуче стимулює наявність протиправних відносин, серед яких є і нелегальна міграція, яка у свою чергу, знижує ефективність державного управління.

Чинниками організаційно-управлінського характеру, які можуть мати форму загальних причин і умов нелегальної міграції та безпосередніх причин і умов діянь пов'язаних з нелегальною міграцією, зокрема, є:

- відсутність чіткої регламентації діяльності державних службовців щодо процедури здійснення службових повноважень, прийняття рішень, видачі офіційних реєстраційних документів;
- мала кількість пунктів тимчасового перебування іноземців, які підлягають примусовій депортації;
- слабкий контроль за діяльністю туристичних фірм, операторів та комерційних структур, що займаються працевлаштуванням і навчанням іноземців в Україні;
- незадовільне облаштування північно-східної ділянки державного кордону – основного напрямку проникнення мігрантів в Україну;

¹ Римаренко Ю. І. Міжнародне міграційне право : Підручник. Університетський курс // КНУВС. Ін-т держави і права ім.В.М.Корецького НАН України. Ін-т законодавства ВР України. Ун-т сучасних знань. Маріупольський держ. гуманіт. ун-т. - Київ: КНТ, 2007 р.- 639с., С. 247.

- недостатність контролю за діяльністю юридичних та фізичних осіб, які запрошують або приймають в Україні іноземців та осіб без громадянства;
- відсутність дійового механізму видворення іноземців з України;
- низький рівень інформаційного забезпечення обліку іноземців, які офіційно перебувають в Україні, зокрема транзитом;
- привабливе геополітичне розташування України, що сприяє транзиту нелегалів до країн Західної Європи;
- дублювання споріднених функцій органами державної влади, неузгодженість дій різних владних структур, непослідовність і суперечливість їх рішень, а також дублювання повноважень державних службовців у сфері міграційних процесів;
- неузгодженість дій різних відомств та служб, міжвідомче розпорощення фінансування, що знижує рівень контролю за міграційною ситуацією (на сьогодні міграційними проблемами в Україні займаються декілька відомств, зокрема, окремі підрозділи у складі МВС, Державний комітет України у справах національностей та релігій, Міністерство юстиції, Міністерство праці та соціальної політики, Міністерство закордонних справ та Державна прикордонна служба);
- низька ефективність діяльності правоохоронних органів у прикордонних регіонах, відсутність належної відповідальності за доручену ділянку роботи та результати діяльності;
- недосконалість міграційної статистики, оскільки зв'язку з обліком мігрантів за фактом реєстрації значна кількість осіб, які в'їжджають в Україну або виїжджають з неї, не оформлюють реєстрацію, взагалі статистикою не охоплюється;
- відсутність реального впливу неурядових організацій на стан справ у сфері боротьби з нелегальною міграцією в державі;
- відсутність сталих контактів з представниками іноземних діаспор;
- недостатня робота з громадськістю;

- відсутність упорядкованої системи правоохоронних органів, що організовують та здійснюють у повному обсязі виявлення, запобігання та розкриття злочинів пов'язаних з нелегальною міграцією.

До *факторів правового характеру*, які мають форму соціальних передумов нелегальної міграції, слід віднести:

- неналежне забезпечення реалізації в діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших інститутів держави та суспільства принципів верховенства права та законності;
- поширений правовий нігілізм як з боку осіб, які нелегально перетинають кордон України, так і з боку посадових та службових осіб, які мають організовувати і забезпечувати заходи запобігання нелегальній міграції;
- відсутність у багатьох випадках передбачених законом можливостей задоволення громадянами-іноземцями своїх життєвих потреб легальним способом;

Існуюча можливість порушувати закон, діяти всупереч йому, з одного боку, негативне ставлення до права та закону - з другого, вимушеність задовольняти життєві потреби незаконним шляхом - з третього, створюють сприятливі умови для існування нелегальної міграції.

Правовими чинниками, які можуть виступати як загальні причини і умови нелегальної міграції, зокрема, є:

- недоліки нормативно-правової бази, яка не приведена до вимог Конституції України і зберігає зверхність чиновництва над населенням, надмірну закритість, не сприяє створенню чіткої системи контролю за перетином кордонів;
- відсутність на нормативному рівні цілісної системи засобів запобіжного впливу на причини та умови, що сприяють нелегальній міграції та протиправним діянням пов'язаних з нелегальною міграцією;
- прогалини та нечіткість законодавства, що передбачає відповідальність за нелегальну міграцію та регламентує діяльність державних органів, які ведуть боротьбу з цим явищем;

- обмеженість правових підстав для отримання статусу біженця, – лише 4 % від загальної кількості звернень отримують статус біженця;
- відсутність чіткої процедури притягнення іноземців до юридичної відповідальності за порушення вітчизняного законодавства;
- мала відповідальність за діяння пов'язані з нелегальною міграцією;
- недоліки у ратифікації Україною міжнародно-правових актів, які регламентують діяльність по запобіганню нелегальній міграції;
- прорахунки у формуванні управлінських структур та визначення їх компетенції, а саме: між державними органами, на які покладено регулювання імміграційних процесів (Міністерство закордонних справ, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство юстиції, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба та ін.), відсутні ефективно діючі інформаційно-аналітичні зв'язки, а нормативні акти, якими вони керуються в своїй діяльності, мають, здебільшого, тимчасовий характер і не в усьому узгоджені між собою.

Морально-психологічні фактори значного розповсюдження нелегальної міграції в Україні пов'язані з такими основними моментами:

- втратою моральними засадами свого колишнього статусу і значення у функціонуванні суспільства і регулюванні суспільних відносин, іншими словами поширюється деморалізація суспільства, девальвація моральних цінностей;
- соціально-економічною і політичною нестабільністю суспільства, яка породжує у громадян, у тому числі осіб, уповноважених на виконання функцій держави, серед значної частини чиновництва дух невизначеності і непевності у завтрашньому дні;
- перетягування інтелектуальних ресурсів з однієї країни до іншої. За інтелектуальним потенціалом активно полюють ті підприємства й фірми, транснаціональні корпорації чи об'єднання, що успішно використовують йо-

го для інноваційних нововведень, причому, як у сфері виробництва, так і в мистецтві, культурі, науці.

- світоглядні мотиви, бо саме у пошуках тих культурних поглядів, що є для індивіда або групи найбільш прийнятними і сприятливими, етнічно чи релігійно привабливішими громадяни мігрують до інших країн, нажаль не завжди легально;

- невизнанням значною частиною населення нелегальної міграції соціальним злом, нерозумінням її суспільної небезпеки для суспільства, держави чи окремої особи;

- з поширенням корисливої спрямованості у діяльності службовців дозвільно-реєстраційної сфери, їх готовності до порушення закону та норм моралі, а також зорієнтованістю значної частини нелегальних мігрантів на протиправне вирішення життєвих питань;

Доречно буде зазначити, що майже кожний сьомий громадянин України не бажає жити поруч із особами іншої раси або особами без громадянства, що у свою чергу сприяє моральному занепаду суспільства, яке породжує апатію, песимізм, падіння довіри до влади та інші негативні емоції.

Соціологічні дослідження свідчать – велику кількість нелегальних мігрантів до України приваблює її геополітичне положення, яке дає реальну змогу потрапити до країн Західної Європи. Навіть ті нелегальні мігранти, які бачили Україну останнім пунктом своєї подорожі, через деякий час вирішають спробувати потрапити до країн Західної Європи. Становище вимушених мігрантів з колишніх республік СРСР дуже важке на Україні, тому багато з них не мають можливості та коштів залишатися тут постійно. Вони шукають шляхів потрапити на Захід: 17% біженців з колишніх республік СРСР залишили місця постійного проживання внаслідок екстремальних ситуацій, біля 30 % у зв'язку з матеріальними проблемами і бажаннями змінити щось на

краще, 7% вимушених мігрантів, що виїхали самостійно, бажають виїхати на Захід.¹

Викладене свідчить про невисоку морально-психологічну готовність населення до рішучої протидії нелегальній міграції, тобто за такої морально-психологічної ситуації суспільство не тільки звикло до нелегальних мігрантів, пристосувавши до них правила поведінки, а визнає нелегальні міграційні відносини припустимими з точки зору моралі й ефективними - з позиції досягнення результату.

Перераховані вище фактори нелегальної міграції не є сталими і вичерпними, вони лише є частиною основних детермінант, які обумовлюють існування цього явища в Україні. Але і вони свідчать про те, що нелегальна міграція є породженням не однієї чи кількох, а цілої системи різних за характером, силою детермінуючого впливу та сфер прояву соціальних передумов.

19.3. Заходи профілактики нелегальної міграції

Профілактика нелегальної міграції - це стратегічний напрям міграційної політики будь-якої держави. Будучи складовою такої діяльності, профілактика нелегальної міграції водночас є також складовою профілактики злочинності в цілому. Отже, вона базується на тих загальних засадах профілактики злочинності, які вироблені теорією та практикою профілактики злочинності.

Спираючись на вище вказане, *профілактику нелегальної міграції можна визначити як особливий вид соціального управління, напрям міграційної діяльності, який полягає в усуненні, нейтралізації чи обмеженні дії чинників (детермінант) нелегальної міграції, цілеспрямованому впливі за допомогою комплексу спеціально розроблених законних засобів на систему суспільних відносин, що складаються у сфері міграційних відносин, що має за мету*

¹ Мозоль А. П. Кримінологічні проблеми нелегальної міграції в Україні: Посібник / За заг. ред. докт. юрид. наук О. М. Джужі. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – 160 с., С. 16.

стимулювання фізичних осіб та інших суб'єктів міграційних відносин до правомірної поведінки, перешкодження порушення ними міграційного законодавства.

Щодо боротьби із злочинністю нелегальних мігрантів, то вона має свої складнощі, зумовлені насамперед різноманітністю їх контингенту.

З однієї сторони, загальні заходи безпеки населення покликані забезпечити правопорядок, охорону прав і законних інтересів будь-яких громадян, що знаходяться на території України.

З іншого боку, інтереси боротьби із злочинністю вимагають специфічних підходів до різних категорій населення, в тому числі нелегальних мігрантів.

Оскільки на кримінологічну ситуацію впливають кількісні і якісні параметри потоку мігрантів, остільки інтереси правопорядку вимагають як його оптимізацію, так і створення належних умов їхнього перебування, що зменшує ймовірність виникнення криміногенних факторів.

Досягнення цієї мети можливе лише шляхом удосконалення політичного, економічного і духовного життя суспільства, тобто завдяки загальносоціальним заходам профілактики. Те, що боротьба із злочинністю залежить передусім від ефективного здійснення реформ в Україні, а вже потім – від якості правоохоронної діяльності, ні в кого ніяких сумнівів не викликає.

Без загальносоціальних, одними лише спеціально-кримінологічними заходами неможливо успішно нейтралізувати негативні наслідки міграції. Так, додаткові робочі місця можуть створюватися тільки на базі зростання виробництва, стабільної соціально-економічної ситуації в країні. Вищесказане не виключає важливості врегулювання та контроль за міграційними процесами.

Однак, правові та правоохоронні заходи можуть дати позитивний ефект лише за наявності економічних і соціальних гарантій здійснення відповідних правових норм.

Таким чином, фактор всезростаючого напливу нелегальних мігрантів в Україну повинен враховуватися як у широкому аспекті – при плануванні со-

ціально-економічного розвитку країни, регіону, міста, так і під час управління процесом боротьби зі злочинністю взагалі і нелегальних мігрантів зокрема.

Окремо варто розглянути питання нормативно-правового забезпечення профілактики нелегальної міграції, оскільки без відповідних правових підстав, профілактична діяльність навряд чи буде системною та ефективною. На сьогоднішній день в Україні практично не існує системної законодавчої бази у сфері міграції. Зокрема міграційні відносини регулюються такими Законами України, як: «Про громадянство України»¹, «Про національні меншини в Україні»², «Про біженців»³, «Про порядок виїзду з України та в'їзду в Україну громадян України»⁴, «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»⁵, «Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Співтовариством про реадмісію осіб»⁶ та інші. Вказані нормативні документи регламентують здебільшого відносини у сфері легальних міграційних процесів, а от питанням нелегальної міграції, нажаль, присвячено занадто мало уваги. Усуненню законодавчих прогалин сприяло б визначення чіткої вітчизняної міграційної політики, а також прийняття такого нормативного акту, як проекту Закону України «Про засади державної міграційної політики України», який розроблено відповідно до пункту 1 частини 4 Рішення Ради Національної безпеки і оборони України від 15.06.2007 р. «Про напрями державної міграційної політики України та невідкладні заходи щодо підвищення її ефективності», уведеного в дію Указом Президента України від 20 липня 2007 року № 657 / 2007.⁷ Прийняття цього проекту Закону має вирішити необхід-

¹ Про громадянство України Закон України від 18 січня 2001 року // Відомості Верховної ради України. – 2001. – №13. – Ст. 65.

² Про національні меншини в Україні Закон України від 25 червня 1992 року // Відомості Верховної ради України. – 1992. – №36. – Ст. 529.

³ Про біженців Закон України від 21 червня 2001 року // Відомості Верховної ради України. – 2001. – №47. – Ст. 250.

⁴ Про порядок виїзду з України та в'їзду в Україну громадян України Закон України від 21 січня 1994 року // Відомості Верховної ради України. – 1994. – № 18. – Ст. 101.

⁵ Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства Закон України від 4 лютого 1994 року // Відомості Верховної ради України. – 1994. – № 23. – Ст. 161.

⁶ Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Співтовариством про реадмісію осіб Закон України від 15 січня 2008 року // Відомості Верховної ради України. – 2008. – № 9. – Ст. 86.

⁷ Про рішення Ради Національної безпеки і оборони України від 15.06.2007 р. «Про напрями державної міграційної політики України та невідкладні заходи щодо підвищення її ефективності» Указ президента України від 20 липня 2007 року № 657 / 2007.

ність законодавчого забезпечення системи регулювання міграційними процесами, що реально допоможе підвищенню ефективності профілактики явищам, що становлять загрозу національній безпеці України - нелегальній міграції, загостренню демографічної кризи, відтоку за кордон найбільш кваліфікованої частини трудових ресурсів та інтелектуального потенціалу.

Викликає занепокоєння відсутність комплексних програм по профілактиці нелегальної міграції в Україні, так останнім таким документом була «Програма боротьби з незаконною міграцією на 2001-2004 роки» затверджена Указом Президента України від 18 січня 2001 року № 22 / 2001. Метою вказаної програми була реалізація державної політики з питань міграції та національної безпеки, спрямованої на активізацію протидії незаконній міграції.

Здійснюючи профілактичні заходи, щодо нелегальної міграції, як негативного соціального явища, необхідно реалізувати комплекс соціально-економічних, політичних, правових, ідеологічних, виховних, технічних та інших заходів. Відповідно, у будь-якій сфері людської діяльності, яка стосується відносин мігрантів з державою, потрібно застосовувати заходи профілактики, тобто створювати умови, які зменшуватимуть або нейтралізуватимуть вплив криміногенних чинників на поширення нелегальної міграції.

Зазначене можна здійснити шляхом вжиття таких заходів профілактики нелегальної міграції :

- уникнення функціональних конфліктів у діяльності органів виконавчої влади, насамперед стосовно поєднання контрольно-дозвільних та господарських функцій у сфері міграційних відносин;
- підписання міждержавних угод про реадмісію з Росією, Білорусією та Румунією;
- систематизація та удосконалення нормативно-правових актів, які регламентують діяльність пов'язану з міграцією, як легальною так і нелегальною;

- вивчення на національному та міжнародному рівнях питань взаємозв'язку нелегальної міграції та торгівлі жінками, їх прибуткової та іншої корисливої експлуатації з іншими формами організованої злочинності;¹
- проведення перевірки законності утворення організацій (фірм, агентств тощо), діяльність яких пов'язана з виконанням за відповідну плату функцій по отриманню віз, закордонних паспортів, реєстрації громадян, працевлаштуванням та навчанням за кордоном ;
- створення єдиного державного банку даних щодо юридичних осіб (туристичні агентства, суб'єкти підприємницької діяльності тощо), причетних до нелегальної міграції, з метою запобігання їх подальшої протиправної діяльності;
- посилення контролю та підвищення вимог до правил працевлаштування іноземців в Україні;
- створення ефективного механізму доступу громадян і, насамперед, журналістів, до інформації про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, зокрема Державної міграційної служби, Державної прикордонної служби, Державної митної служби та інших;
- створення громадських приймалень, телефонів довіри, спеціальних поштових скриньок, Інтернет – ліній, що дасть змогу систематично отримувати від громадян, підприємств, установ та організацій інформацію про протиправні діяння, пов'язані з нелегальною міграцією;
- формування антинігілістичної свідомості громадян і посилення їх правової мотивації, шляхом виховання у громадян високих моральних цінностей, підвищення рівня правової свідомості населення, вироблення стійкої психологічної установки щодо правомірного способу життя, створення атмосфери суспільної нетерпимості до протиправних форм поведінки та громадського осуду осіб, які вчинили діяння, пов'язані з нелегальною міграцією.

¹ Кузьменко О. В. Адміністративно-правова протидія нелегальній міграції в Україні : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.07) // НАВСУ. - Київ: 2000 р.- 18с.

єю, подолання пасивності суспільства щодо сприйняття нелегальної міграції як загрози національній безпеці, реальної загрози кожному членові суспільства, та залучення широких верств населення до активної участі у запобіжній діяльності в цій сфері;

- введення до загальноосвітніх та просвітницьких програм спеціальних навчальних курсів, проведення конференцій, круглих столів, симпозіумів, диспутів, ток-шоу та інших форм поширення знань про міграцію, нелегальну міграцію, її соціальну ціну, способи та засоби протидії їй;

- включення до тематичних планів засобів масової інформації публікацій, теле- та радіопередач, присвячених запобіганню нелегальній міграції;

- запровадження системи постійного інформування суспільства про вчинені правопорушення у сфері міграційних відносин, осіб, винних у їх вчиненні, та заходи правового реагування щодо таких осіб. Така система має, зокрема, включати обов'язкове поширення відповідними правоохоронними органами і судами через свої прес-служби чи в інший спосіб зазначеної інформації;

- всебічного сприяння діяльності міжнародних, регіональних та національних неурядових організацій, що займаються проблемами нелегальної міграції та торгівлею людьми (жінками);

- інформування населення про розташування органів, що ведуть боротьбу з нелегальною міграцією, часи їх роботи та контактні телефони посадових осіб цих органів;

- випуск спеціальної літератури: популярних юридичних посібників, збірників актів законодавства, бюлетенів, плакатів тощо;

- впровадження таких форм роботи, як підготовка і поширення серед іноземців збірок з викладом норм чинного законодавства, що регулює основні права й обов'язки іноземних громадян в Україні, проводити бесіди з іноземцями про необхідність суворого дотримання законодавства;

- визначення механізму взаємодії органів, які ведуть боротьбу з нелегальною міграцією, з іншими органами, на які згідно із законодавством покладається оперативне, технічне, інформаційне та інше забезпечення боротьби з нелегальною міграцією;
- запровадження порядку та механізму належної оцінки оперативної інформації щодо діянь, пов'язаних нелегальною міграцією згідно з якими керівники відповідних правоохоронних органів або їх підрозділів матимуть виняткові повноваження та нестимуть персональну відповідальність за прийняття рішень відповідно до передбачених законом заходів реагування на таку інформацію;
- виявлення та перекриття найбільш небезпечних каналів потрапляння нелегальної міграції в Україну шляхом удосконалення візової політики і посилення охорони державного кордону;
- проведення органами внутрішніх справ рейдів по дотриманню встановлених правил реєстрації адміністрацією готелів, гуртожитків, санаторіїв чи будинків відпочинку, що обслуговують іноземних громадян;¹
- обходи і перевірки місць можливого скупчення нелегальних мігрантів, студентських гуртожитків, готелів, приватних квартир, ринків, фірм, які мають у своєму штаті іноземців, що виконують певні обов'язки і отримують заробітну плату;
- встановлення правоохоронними органами контролю за так званим етнічним бізнесом, навколо якого формуються цілі квартали нелегалів;
- виявлення і постановка на облік осіб із жителів прикордонних регіонів, які притягувалися раніше до відповідальності за перемитництво, у тому числі контрабанду “живим товаром”;
- визначення порядку надання транспортних послуг громадянам з країн походження найбільшої кількості нелегальних мігрантів;

¹ Олефір В. Протидія нелегальній міграції як форма забезпечення громадського порядку // Право України. – 2005. - № 1., С. 84.

- запровадження єдиної системи міжвідомчої статистики щодо справ про нелегальну міграцією та інші правопорушення, пов'язані з цим явищем;
- зведення або переобладнання, у західних і східних регіонах України, відповідно до європейських стандартів приміщень, де б могли перебувати нелегали до часу їх відправлення, так звані центри для утримання нелегальних мігрантів;
- створення суцільної системи спостереження за державним кордоном, в яку входили б приховані та відкриті вежі, контрольно-слідова смуга, прихована сигналізація, тощо;
- постійного моніторингу обстановки на державному кордоні з метою аналізу та прогнозу можливості проникнення в Україну з використанням каналів нелегальної міграції членів міжнародних терористичних, релігійно-екстремістських угруповань;
- створення дійового механізму видворення нелегальних мігрантів у місця їх постійного проживання або до країн, з яких вони прибули;
- запровадження програми добровільного повернення іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають на території України та інших категорій осіб до країн їх походження чи попереднього перебування;
- запровадити квоти і обмеження на в'їзд в Україну громадян країн потенційних постачальників нелегальних мігрантів, на навчання іноземних студентів тощо;

Виходячи із вищенаведеного, зазначимо, що питання заходів профілактики нелегальній міграції потребують подальшої доктринальної розробки. Це обумовлюється досить високим рівнем мінливості нелегальної міграції, яка постійно трансформується, набуває нових видів, спектр причинно-наслідкових зв'язків постійно розширюється. У зв'язку із цим перед українською та світовою спільнотою постають актуальні питання вироблення, як

на науковому, так і на практичному рівнях, адекватних та дієвих механізмів профілактики даному глобальному негативному явищу.¹

19.4. Роль ОВС у профілактиці нелегальної міграції

Не зважаючи на значну розгалуженість та значну кількість суб'єктів профілактики нелегальної міграції, все таки основний тягар з протидії нелегальній міграції лягає на органи внутрішніх справ, а саме, у їх системі на підрозділи кримінальної міліції, міліції громадської безпеки, державної автомобільної інспекції, транспортної міліції, підрозділи по боротьбі зі злочинами пов'язаними з торгівлею людьми, а також підрозділи громадянства, міграції та реєстрації фізичних осіб. Згідно з наказом МВС України № 829 „Про затвердження Основних напрямків службової діяльності структурних підрозділів апарату МВС України та відповідних органів і підрозділів ГУМВС, УМВС, УМВСТ, внутрішніх військ МВС України по протидії незаконній міграції" від 31.07.2003 року протидія незаконній міграції покладена на всі структурні підрозділи МВС. Так, якщо детальніше охарактеризувати діяльність окремих підрозділів ОВС по профілактиці нелегальної міграції, то до основних заходів слід віднести:

Штаби МВС, ГУМВС, УМВС:

- проведення аналізу, комплексної оцінки оперативної обстановки, пов'язаної з процесами міграції;
- підготовка матеріалів та проектів рішень на засідання колегії з цих питань.

Підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю:

¹ Серова І. Теоретико-концептуальні проблеми міжнародно-правового визначення нелегальної міграції та механізмів протидії даному явищу / Юридичний журнал. – К. – 2006. - № 3. – С. 48

- організація взаємодії з органами СБУ, Державною прикордонною службою з питань запобігання, припинення та розкриття злочинів, пов'язаних з нелегальною міграцією;
- перекриття транснаціональних шляхів нелегальної міграції;
- виявлення та притягнення до відповідальності осіб, які займаються організацією нелегальної міграції;
- недопущення проникнення та перебування на території України бойовиків та екстремістських угруповань.

Підрозділи карного розшуку:

- виявлення та розкриття злочинів, що скоюються іноземцями на території України;
- внутрішньокамерна розробка затриманих іноземців та проведення оперативно-розшукових заходів у місцях перебування іноземців;
- реалізація оперативних заходів у місцях компактного проживання іноземців з метою виявлення осіб, причетних до нелегальної міграції;
- виявлення тенденцій криміногенного характеру у місцях компактного проживання іноземців.

Підрозділи по боротьбі із економічною злочинністю:

виявлення економічних злочинів, пов'язаних з іноземцями та нелегальною міграцією;

забезпечення оперативного контролю за туристичними фірмами та агентствами, які займаються наданням дозволів на в'їзд іноземців;

забезпечення оперативного контролю за підприємствами, які займаються працевлаштуванням іноземців.

Підрозділи громадянства, міграції та реєстрації фізичних осіб:

- узагальнення інформації та підготовка їх на колегії щодо потоків іноземців в Україні, нелегальної міграції, стану боротьби з нею;
- організація реєстраційної роботи іноземців;
- збір інформації щодо протиправної діяльності іноземців;
- виявлення осіб, які нелегально перебувають на території України;

- виявлення підприємств, які порушують правила перебування іноземців на території України та вжиття до них відповідних заходів.

Підрозділи міліції громадської безпеки:

- перевірка документів іноземців;
- доставлення порушників-іноземців до відповідних приймальників-розподільників;
- конвоювання та супроводження нелегальних мігрантів.

Підрозділи ДАІ:

- виявлення та перекриття автотранспортних шляхів переправки нелегальних мігрантів;
- посилення контролю за водіями, які на автотранспорті тривалий час, систематично перетинають державний кордон України;
- виявлення на автотранспорті схованок для перевезення нелегалів.

Підрозділи кримінальної міліції у справах дітей:

- виявлення неповнолітніх нелегалів, поміщення їх у притулки;
- перевірка навчальних закладів та гуртожитків з метою виявлення неповнолітніх нелегальних мігрантів;

Профілактика нелегальної міграції потребує відповідного інформаційного забезпечення. Вирішальна роль тут належить інформації про причини й умови, що сприяють її існуванню. Основними її джерелами є: заяви-пояснення нелегальних мігрантів; матеріали контрольних перевірок підприємств та організацій, які приймають або забезпечують обслуговування іноземних громадян; звіти про рейдові перевірки; результати наукових досліджень, аналіз відповідної діяльності органів внутрішніх справ. Важлива інформація про причини й умови, що сприяють нелегальній міграції, може бути отримана в результаті вивчення конкретних справ.

Профілактична діяльність ОВС у сфері нелегальних міграційних відносин складається із загальної та індивідуальної профілактики. Мету загальної профілактики можна визначити як усунення причин і умов, що сприяють

появі нелегальної міграції. В органах внутрішніх справ загальну профілактику в розглядуваній сфері здійснюють різні галузеві служби.

Спеціалізована діяльність і координація їх зусиль здійснюється відділами віз і реєстрацій. Основні загальнопрофілактичні функції вони реалізують здебільшого за тісної взаємодії з дільничними інспекторами міліції. Важливим елементом змісту загальнопрофілактичної діяльності ОВС є реалізація у її процесі управлінських функцій: прогнозування, планування, координація, контроль. Особливе значення у профілактичній діяльності ОВС відіграє прогнозування, яке дає можливість виробити об'єктивний аналіз на передбачувані зміни у динаміці правопорушень, ефективність та дієвість реалізованих заходів.¹

Загальнопрофілактична діяльність щодо протидії явищу нелегальної міграції знаходить відображення насамперед у планах роботи ОВС. Плануються рейди за місцями проживання іноземних громадян з метою виявлення нелегалів, зустрічі працівників органів внутрішніх справ з адміністрацією міністерств відомств організацій що приймають іноземців в Україні перевірки дотримання правил проживання посадовими особами організацій які приймають іноземців, а саме забезпечується проведення таких цільових профілактичних заходів: "Кордон", "Рубіж", "Підприємець", "Іноземець", "Мігрант", "Студент", "Турист" та інші.

Необхідною передумовою успішної загально-профілактичної протидії нелегальній міграції є узгодження дій різних суб'єктів. Нині координаційна функція реалізується на внутрішньовідомчому і міжвідомчому рівнях Деякі загальнопрофілактичні заходи, що мають міжвідомчий характер за пропозиціями ОВС включаються до відповідних розділів регіональних комплексних планів профілактики правопорушень Вони передбачають розгляд на нарадах з відповідальними по роботі з іноземними громадянами у вузах стану і вжитих заходів для скорочення порушень правил перебування іноземців, вияв-

¹ Олефір В. Протидія нелегальній міграції як форма забезпечення громадського порядку // Право України. – 2005. - № 1., С. 84.

лення нелегальних мігрантів, звіт керівників організацій що мають у штаті своєї фірми іноземців, питання підвищення ефективності засобів масової інформації у запобіганні правопорушенням і протидії поширенню нелегальної міграції.

Важливою формою загальнопрофілактичної діяльності є безпосередні зустрічі співробітників ОВС з колективами підприємств, організацій, де працюють іноземні громадяни У їх ході співробітниками міліції роз'яснюються норми чинного законодавства, що регулюють правовий статус іноземців, даються пропозиції адміністрації підприємств з питань поліпшення забезпечення дотримання ними правил перебування в Україні.¹

Окремо слід висвітлити питання взаємодії ОВС із іншими органами по профілактиці нелегальної міграції. Наприклад співпраця Державного департаменту у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб МВС України з Міжнародною організацією з міграції базується на виконанні положень Угоди „Про співробітництво між Міністерством внутрішніх справ і Міжнародною організацією з міграції”, яка підписана 14 вересня 2005 року у м. Києві.

У рамках взаємодії, МВС здійснювалось вивчення міжнародного досвіду щодо реалізації програми добровільного повернення затриманих іноземців до країн походження, а також можливість запровадження такої програми в Україні, яка сприяла б збільшенню кількості повернених іноземців, затриманих на території України за порушення законодавства про правовий статус іноземців та осіб без громадянства, до країн походження. Також МВС України вивчено та опрацьовано рекомендації МОМ та зразки найкращих практик для пунктів тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні та проаналізовано прогалини українського законодавства у сфері виявлення, затримання та утримання нелегальних мігрантів. Про що свідчить Наказ МВС України № 390 від 16

¹ Абулгазин С. Б. Объект административно-правовых отношений в деятельности милиции по охране общественного порядка / Общеуоретические проблемы административно-правового обеспечения общественного порядка: Сб. науч. трудов – К., 1982. – С. 134-141

жовтня 2007 року «Про затвердження Положення про пункт тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні».

Важливі профілактичні завдання розв'язуються органами внутрішніх справ у процесі проведення рейдів з дотримання встановлених правил реєстрації адміністрацією готелів, гуртожитків, санаторіїв чи будинків відпочинку, що обслуговують іноземних громадян.

Одним з дієвих засобів профілактики правопорушень і виявлення розшукуваних осіб є комплексні відпрацювання з виявлення нелегальних мігрантів у обласних центрах, а також великих промислових містах із складною оперативною обстановкою.

Міністерство внутрішніх справ приділяє постійну увагу організації профілактичної роботи, особливе значення надається підвищенню ролі у цій важливій справі дільничних інспекторів міліції. У всіх областях з цією категорією працівників проводяться заняття по вивченню нормативних актів, що регламентують міграційні відносини. Працівники підрозділів громадянства міграції та реєстрації фізичних осіб регулярно відвідуючи громадські пункти охорони порядку, адміністративні дільниці, подають теоретичну і практичну допомогу дільничним інспекторам у проведенні заходів щодо виявлення нелегальних мігрантів. Так ГУМВС України в м. Києві організовано і проведено спеціальні операції “Навчальні заклади”, “Мігрант”, “Відпрацювання туристичних фірм” та “Іноземець”, спрямовані на профілактику правопорушень у сфері міграційних відносин. Зокрема службами Головного управління в 2009 році здійснено перевірку понад 12,2 тис. об'єктів можливого перебування іноземців, а також майже 9,1 тис. квартир і приватних будинків. Виявлено 2264 нелегальних мігрантів, у тому числі 60 осіб у складі 4 організованих груп нелегалів. Видворено за межі держави 2405 іноземців, 3613 – скорочено термін перебування в Україні. За порушення міграційного зако-

нодавства до адміністративної відповідальності притягнуто 9507 осіб, з яких 8167 іноземців та 1340 громадян України, у тому числі 266 посадових осіб.¹

Найпоширенішими формами індивідуальної профілактичної діяльності ОВС є контроль за поведінкою і взяття на облік іноземців-правопорушників, проведення контрольних перевірок і бесід з іноземними громадянами та їх родинами, які мають намір виїхати у країни Західної Європи будь-яким шляхом, хоча у даний час не порушують законодавства України.

Проте вказані заходи, нажаль, не можуть значно вплинути на стан нелегальної міграції в Україні, про що свідчить стабільна кількість виявлених нелегальних мігрантів. Саме тому й пропонується низка додаткових заходів профілактики, які мають здійснювати ОВС:

1. у ході контролю щодо дотримання іноземцями та особами без громадянства встановлених правил в'їзду в Україну, виїзду, перебування в Україні і транзитного проїзду через її територію дільничні інспектори та інші співробітники міліції, повинні проводити бесіди з іноземцями та особами без громадянства з метою перевірки наміру їх подальших планів на життя і перебування в Україні. Незважаючи на те, що документи, які подає особа, можуть бути у порядку, існує можливість, що справжні наміри особи відрізняються від тих, які записано у візі або заявляються опитаними. Якщо в результаті опитування виявиться, що у останніх немає підстав для подальшого перебування в країні, вони мають бути видворені з неї, бажано добровільно. Вказане необхідно для того щоб застерегти іноземців від спроб транзитного перетинання України. Доведення того що успішний в'їзд в Україну не є ознакою безперешкодного подолання одного з етапів просування на Захід, можливо, зупинить такі спроби. Цей захід профілактики потребує уважного зацікавленого і дуже ретельного підходу співробітників ОВС до осіб з якими вони проводять бесіди. При опитуванні необхідна обізнаність щодо психо-

¹ Довідка про стан та протидію нелегальній міграції в Україні за 2002-2009 роки: інформація Департаменту інформаційних технологій МВС України. – К., 2010. – 9 с.

логії іноземних громадян, яка пов'язана з особливостями їх менталітету, віросповідання, рівня виховання й освіти.

2. одночасно з виступами у пресі на радіо, телебаченні необхідно впровадити такі форми роботи як підготовка і поширення серед іноземців збірок з викладом норм чинного законодавства, що регулює основні права й обов'язки іноземних громадян в Україні. Слід проводити бесіди з іноземцями про необхідність суворого дотримання законодавства.

3. профілактично-виховні заходи повинні здійснюватися на комплексній основі разом з організаціями і установами, що приймають іноземних громадян в Україні. До їх проведення доцільно залучати також існуючі об'єднання іноземних громадян.

4. для протидії нелегальній міграції необхідне створення національної комп'ютерної бази даних з відповідними показниками на усіх власників документів.

5. для одержання повніших статистичних даних щодо роботи з виявлення нелегальних мігрантів варто до статистичних звітів про роботу діляничних інспекторів внести додаткові показники, що сприяли б відображенню реальної картини зростання або спаду нелегальної міграції на місцях, а також виявленню ефективності тих або інших видів протидії цьому явищу.¹

Більш ефективній діяльності ОВС у сфері нелегальної міграції сприятиме ухвалення Закону України «Про профілактику правопорушень», норми якого повинні визначити коло суб'єктів профілактичної діяльності, їх обов'язки та права, форми й методи такої діяльності, порядок планування і здійснення профілактичних заходів державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, об'єднаннями громадян, окремими громадянами, а також інші питання запобігання правопорушенням.

¹ Олефір В. Протидія нелегальній міграції як форма забезпечення громадського порядку // Право України. – 2005. – № 1., С. 85.

З вище вказаного зрозуміло, що основним підрозділом у системі МВС України, що опікується вивченням населення і проведенням індивідуально-профілактичної роботи з особами, схильними до вчинення злочинів і правопорушень, є служба дільничних інспекторів міліції. Найважливіша умова її ефективної індивідуально-профілактичної роботи - це залучення різних громадських формувань, населення та інших добровільних помічників, а також налагодження співробітництва правоохоронних органів з вказаними суб'єктами, щодо виявлення фактів нелегальної міграції, шляхом запровадження системи заохочення населення за надання об'єктивної інформації про такі факти;

Підсумовуючи викладене, зауважимо, що правоохоронна діяльність ОВС у сфері нелегальної міграції повинна бути спрямована на зменшення державного репресивного впливу, поступова заміна його механізмами саморегуляції конфліктів шляхом примирення, поширення участі населення в профілактичній діяльності тощо. Першочерговим завданням і головною функцією ОВС має стати надання допомоги людині та її захист, що не виключає в необхідних випадках і на законних підставах припинення правопорушень та притягнення до відповідальності винних осіб.

Питання для самоконтролю

1. *В чому полягає сутність нелегальної міграції, як суспільно-небезпечного явища?*
2. *Охарактеризуйте стан та тенденції нелегальної міграції в Україні?*
3. *Який вплив справляє нелегальна міграція на криміногенну обстановку в країні?*
4. *Назвіть нормативно-правові акти які регламентують міграційні відносини в Україні?*
5. *Визначте зв'язок нелегальної міграції з транснаціональною організованою злочинністю?*
6. *Назвіть детермінанти нелегальної міграції?*
7. *Охарактеризуйте загально-соціальні та спеціально кримінологічні заходи профілактики нелегальної міграції?*

8. *Визначте підрозділи ОВС та межі їх діяльності по профілактиці нелегальної міграції?*
9. *Назвіть цільові заходи профілактики нелегальної міграції, які здійснюють ОВС?*
10. *Охарактеризуйте форми взаємодії ОВС з іншими правоохоронними органами по профілактиці нелегальної міграції?*

РОЗДІЛ 20. ПРОФІЛАКТИКА ЗЛОЧИНІВ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

20.1. Стан злочинності та оперативної обстановки в установах виконання покарань

20.2. Причини та умови злочинів в установах виконання покарань

20.3. Поняття та зміст профілактики злочинів в установах виконання покарань, її організаційні засади

20.4. Загальна та індивідуальна профілактика злочинів в установах виконання покарань.

20.1. Стан злочинності та оперативної обстановки в установах виконання покарань

Аналіз оперативного стану як передумова профілактики злочинів та інших правопорушень в установах виконання покарань

Пошук нових підходів щодо розуміння кримінологічних проблем в сучасному суспільстві актуалізує потребу в більш досконалому дослідженні такого суспільно небезпечного явища як злочинність, у тому числі у місцях позбавлення волі.

У цих умовах зростає роль профілактики злочинів та інших правопорушень на усіх рівнях діяльності системи виконання покарань України.

Як висловлювався Генріх Гейне, - «Каждый век, приобретаая новые идеи, приобретает новые глаза»¹.

Значення профілактики визначається, в першу чергу, тим, що вона є гуманним і ефективним засобом боротьби із злочинністю та іншими правопорушеннями в установах виконання покарань і передбачає не покарання засуджених, а запобігання з їх боку порушень режиму та злочинів, виховання їх в дусі виконання законів, поваги до соціально визнаних норм поведінки. Причому застосування запобіжних засобів до засуджених можливо як в рамках кримінально-виконавчого процесу так і за його межами – за допомогою заходів кримінологічного-профілактичного характеру.

¹ Цит. по кН.: Лук А.Н. Мышление и творчество.-М., 1976.-С.30.

Теоретичною основою створення певних методик як засобів, що дозволяють виділити відповідні типи явищ і процесів, які досліджуються у сфері кримінально-виконавчої діяльності є аналіз спостережень за цими явищами, їх взаємозв'язком і причинною залежністю між окремими факторами і цілісним станом даної системи або її складових елементів.

Отже, оперативний стан УВП (стан злочинності, правопорядку тощо) цілком залежить від стану профілактичної роботи – як багатогранного динамічного явища, яке відповідним чином класифікується і групується з урахуванням основних якісних факторів, що впливають на оперативний стан, в цілому, в УВП, можна виділити три групи таких факторів:

1) фактори, які безпосередньо характеризують кількісні та якісні показники злочинності, її структури та динаміки, інших правопорушень, а також законності в УВП;

2) фактори, що визначають умови, в яких здійснюється профілактична робота і забезпечується відповідний режим відбuvання покарання;

3) фактори, що свідчать про заходи забезпечення режиму покарання і здійснення профілактичної роботи.

Поняття оперативного стану в УВП можна визначити як сукупність внутрішніх і зовнішніх умов, що впливають на функціонування служб УВП щодо забезпечення виконання покарання засуджених та процес їх виправлення і ресоціалізації, а також профілактики злочинів та інших правопорушень.

Враховуючи те, що оперативний стан в УВП, в основному, залежить від явищ і процесів, що відбуваються в охоронюваній зоні і в меншій мірі від зовнішніх явищ і процесів, усі елементи оперативного стану в УВП можна умовно поділити на внутрішні і зовнішні, але розглядати їх належить в тісному взаємозв'язку.

Таким чином, до елементів оперативного стану можна віднести: а) стан злочинності в УВП; б) стан режиму та його порушень; в) стан законності серед персоналу УВП; г) стан умов тримання засуджених; д) характеристику

роботи служб УВП; е) стан сил і засобів забезпечення профілактики злочинів та інших правопорушень (практичні результати цієї діяльності); ж) специфіку району дислокації УВП; виготовлення та зберігання засудженими заборонених предметів; з) наявність недозволених зв'язків засуджених з персоналом тощо.

Для організації ефективного управління службами УВП, у тому числі, профілактичною роботою необхідно здійснювати постійне і систематичне стеження за станом і змінами як кожного із структурних елементів, так і, в цілому, оперативного стану. Дане стеження передбачає виявлення негативних відхилень від «звичайного» стану і виявлення причин цих відхилень, отримання вихідних даних для розробки заходів профілактики негативних явищ.

Отже, стеження за оперативним станом є здійснювана в різноманітних аналітичних формах цілеспрямована діяльність персоналу УВП щодо виявлення важливих для організації і безпосереднього проведення профілактичних заходів впливу, спрямованих на запобігання і протидію злочинам та іншим правопорушенням в УВП.

Основою для стеження за оперативним станом в УВП є інформація.

Аналіз інформації, тобто достовірних даних, що дають змогу оцінити оптимально і своєчасно оперативний стан, отримується з різних джерел:

- 1) статистична інформація, що надається в Управління (відділи в регіонах України) ДКВС, в ДДУПВП;
- 2) оперативну, яка використовується частково управліннями (відділами) ДКВС, ДДУПВП; але, в основному, безпосередньо в УВП.

Перший вид інформації регламентований ДДУПВП, щодо оперативної інформації, то місцями її концентрації є відповідні служби УВП.

Загалом, для оцінки оперативного стану в УВП використовуються наступні джерела інформації під час профілактичної діяльності:

- 1) повідомлення контролерського складу, який безпосередньо маючи певну ступінь самостійності в залежності від ситуації (перевірки, обшуки,

затримання порушників режиму тощо) діє погоджено із черговим помічником начальника установи (далі ЧПНУ) спирається на знання оперативного стану і вносить дані в систему доповідей про результати несення служби (книга рапортів);

2) журнал рапортів прийняття та здачі чергувань ЧПНУ, де фіксуються відомості про порушення режиму, нагляду, роботу частин служб УВП;

3) журнал обліку грошей і цінностей, вилучених у засуджених ЧПНУ;

4) журнали з оцінки дій ЧПНУ по усуненню негативних явищ, що впливають з інформації, повідомленої йому під час інструктажу перед заступанням на службу;

5) зошит індивідуальної виховної роботи із засудженим, який ведеться в цілях профілактики начальником відділення соціально-психологічної служби та журнал з обліку заходів заохочень та стягнень;

6) дані відділу по контролю за виконанням судових рішень, де знаходяться особі справи засуджених, їх заяви та скарги в різні інстанції, обзорні довідки з особових справ, картки та журнали обліків тощо;

7) узагальнені дані про стан режиму та профілактики в УВП відділу нагляду і безпеки, а також відділу з організації охорони (довідки про вилучення у засуджених заборонених предметів, матеріали порушень правил в ДІЗО та ПКТ тощо);

8) інформація про стан дисципліни серед засуджених УВП, а також накладення дисциплінарних стягнень;

9) найбільш повні дані щодо умов, які сприяють вчиненню злочинів і характеризують оперативний стан на різних об'єктах УВП, а також порушеннях режиму отримуються в поточних і звітних документах оперативного відділу УВП (відповідно ст. 104 КВК України);

10) журнали щоденного прийняття засуджених керівництвом УВП, її служб, а також вищестоящих керівництвом та прокурором;

11) відомості з відділу (групи) кадрів щодо особового складу атестова-

них і вільнонайманих працівників УВП (щодо організацій їх побуту, поведінки тощо);

12) кваліфікована інформація з оцінки оперативного стану і питань профілактичного характеру зосередження у заступника начальника УВП з організації нагляду і безпеки.

Прийоми накопичення і обробки інформації про оперативний стан в УВП можна поділити на три групи:

- 1) графічні відображення окремих цифрових даних (показові графіки і діаграми);
- 2) графічні відображення території та окремих об'єктів УВП, а також графічні прийоми відображення на планах окремих факторів (топограми, кримінологічні і статистичні карти);
- 3) графічні відображення організаційних відносин (оргограми).

Наприклад, складання кримінологічних описувальних карт допомагає аналізувати на території УВП явища і процеси, що носять криміногенний характер (наявність правопорушників, а також сил і засобів з прив'язкою до певної території зони УВП, її окремих об'єктів, дозволяє швидко виявляти зміни стану порушень і недоліків у використанні сил та засобів, блокування певної ділянки, переслідування під час втечі тощо).

Кримінологіко-статистичні карти крім описового навантаження, можуть нести і аналітичну складову, вони надають статистичний зміст і аналіз закономірностей розміщення показників, що характеризують елементи оперативного стану і використання сил та засобів служб УВП.

Методика стеження за оперативною обстановкою в УВП має свою специфіку в залежності від терміну часу її здійснення: добу, декаду, місяць, квартал, півріччя, рік.

За короткий період стеження (добу, тиждень, декаду, місяць) обстановки аналізується наступним чином.

Під час стеження за добу його результати дозволяють своєчасно реагувати на окремі, самі різкі зміни ситуації, надає змогу маневрувати силами і

засобами профілактики, застосовувати термінові заходи, усувати небезпечні зміни і негативні явища (при цьому миттєво аналізується інформація щодо порушень небезпечних проявів, конфліктів, захищеності об'єктів зони, осіб із числа засуджених і персоналу, припинення протиправних дій запобігання можливим негативним наслідкам).

Оцінка добової інформації дає змогу комплексно вирішити ряд питань: 1) щодо витребування від певних служб пояснень і конкретних дій; 2) оцінити діяльність чергової служби та інших сил і засобів за добу, а також внести відповідні корективи щодо профілактичних заходів; 3) надати розпорядження і рекомендації щодо усунення недоліків, застосування додаткових заходів, забезпечення сил і засобів для їх здійснення; 4) налагодити взаємодію частин і служб в новій оперативній ситуації.

Висновки в результаті стеження за тиждень, декаду дозволяють начальнику УВП оперативно реагувати на будь-які зміни обстановки, визначати комплексні заходи частин і служб щодо нейтралізації негативних явищ і процесів, заслуховування представників служб оперативній нараді тощо.

Оцінки оперативної інформації за місяць дозволяє виявити певні тенденції в розподілі правопорушень за даними і об'єктами колонії, змін в середовищі засуджених та діяльності суб'єктів профілактики в залежності від часу, днів тижня, місяця, місяця вчинення порушень, їх кількості та якості тощо.

Методика стеження за оперативною обстановкою в УВП на протязі кварталу, півріччя, року можна уявити як комплексний аналіз, який слугує підґрунтям поточного планування профілактичної роботи в УВП і передбачає вивчення і оцінювання в одній УВП, без порівняння з іншою. У цьому випадку слід вивчити: а) структуру порушень режиму та структуру злочинності; б) загальний рівень злочинності і диференційований за окремими видами злочинів і порушень режиму, а також іншим показникам; в) динаміку злочинів; г) особу злочинця стосовно розповсюджених видів злочинів і, в цілому.

З початку аналізується вся сукупність злочинів та інших правопорушень в УВП, потім розділяється за видами. При цьому структуру злочинності роз-

поділяють за місяцями, кварталами, півріччями і роками. При необхідності аналізується розповсюдженість окремих видів злочинів (правопорушень), з виведенням питомої ваги кожного виду.

Отже, розглядаючи злочинність серед засуджених в УВП в певній мірі як «боротьбу», «протидію», ізольованих від суспільства індивідів (угруповань) проти існуючих в соціальному та правовому відношенні стосунків з державою, враховуючи її характерні ознаки (наявність специфічних видів злочинів, специфічного суб'єкту злочину – рецидивіста, специфічного правового режиму та стосунків між засудженими, певних рис кримінального професіоналізму та неформальних угруповань та субкультури) слід переходити до детального аналізу даного явища як в масштабі усієї кримінально-виконавчої системи, так і в межах конкретної установи виконання покарань.

Не вдаючись у всебічний аналіз злочинності в місцях позбавлення волі, вона може розглядатися у широкому і вузькому значеннях.

У широкому розумінні досліджуються злочини, що вчиняються особами, які ізольовані від суспільства:

а) в місцях попереднього ув'язнення (в слідчих ізоляторах, гауптвахтах, дисциплінарних ізоляторах та карцерах УВП згідно Закону України «Про попереднє ув'язнення» від 30.06.1993 р. // Відомості ВРУ-1993.-№35.-Ст.360);

б) в установах виконання покарань (арештних домах, кримінально-виконавчих установах відкритого та закритого типу, спеціальні виховні установи (виховна колонія) (ч.2 ст. 11 КВК України), дисциплінарних батальйонах (ст. ст. 17, 71-85 КВК України, гауптвахтах ст. ст. 14, 55 КВК України).

У вузькому розумінні можна виділити злочинність серед засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державного департаменту України з питань виконання покарань згідно зі ст. 89 КВК України та ст. 6 Закону України «Про

Державну кримінально-виконавчу службу України»¹.

Отже, злочинність у вказаних місцях визначається кількістю зареєстрованих злочинів та засуджених, які їх вчинили під час відбування кримінального покарання в УВП, і характеризується як частина:

1) рецидивної злочинності, пов'язаної з повторним або систематичним вчиненням злочинів особами, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі.

Відносно персоналу УВП, що визначений у Законі України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», то, останній, у випадку вчинення ним злочинів в УВП не може розглядатися в контексті цього виду злочинної діяльності, яка притаманна лише засудженим;

2) зміст деяких складів злочинів (втеча з місця позбавлення волі; злісна непокоря вимогам адміністрації виправної установи; дії, що дезорганізують роботи виправних установ тощо) передбачає наявність спеціального суб'єкта злочину – засудженого, до якого персонал УВП не відноситься.

Такий підхід підтверджують автори: С.Ю. Лукашевич², О.Г. Колб³, А.П. Закалюк⁴.

Однак слід зазначити, що у випадку співучасті у вчиненні даної категорії злочинів їх суб'єктами можуть бути і представники персоналу УВП. Цим шляхом також йде судова практика з питань боротьби з організованою злочинністю⁵.

Щодо характеристики кількісно-якісних даних про злочини, що вчиняються в УВП в сучасний період, то завдяки вибірковому аналізу можна навести деякі приклади. Динаміка змін кількості злочинів та коефіцієнту зло-

¹ Про Державну кримінально-виконавчу службу України. Закону України від 23.06.2005 р. // Офіційний вісник України.-№29.-Ст.1697.

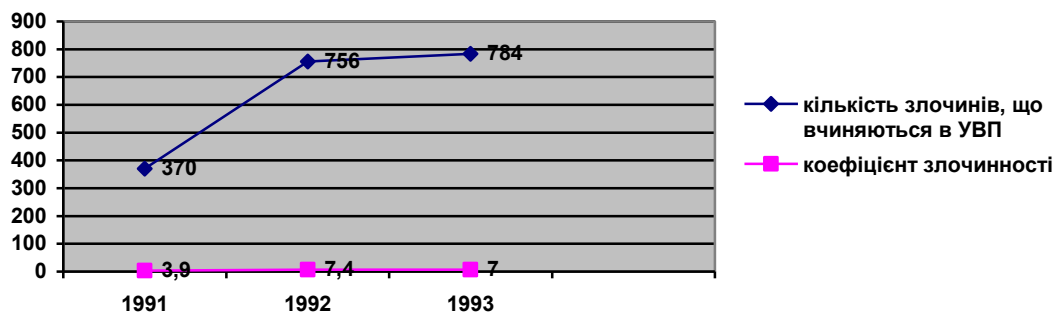
² Лукашевич С.Ю. Кримінологічна характеристика та попередження злочинності засуджених у місцях позбавлення волі: Автореф. дис. ... канд.юрид.наук: 12.00.08.-Х., 2001.-С.19 с.

³ Колб О.Г. Установи виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам: Дис. докт.юрид.наук / 12.00.08 –К., 2007.-513 с.

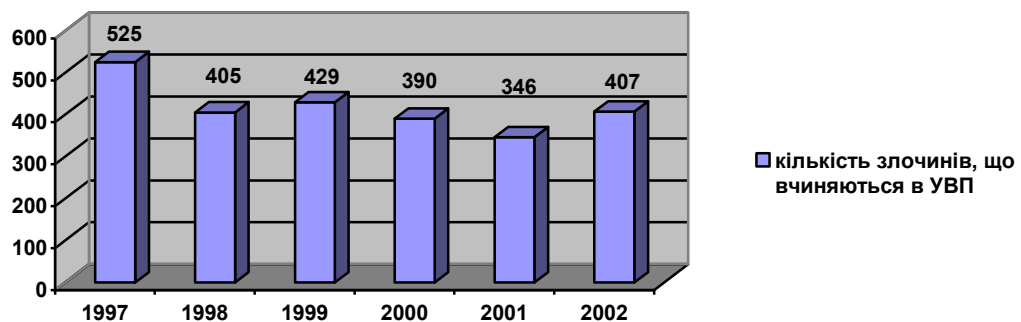
⁴ Закалюк А.П. Курс сучасної Української кримінології: теорія і практика: у трьох книгах.-К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2007.-Кн.1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки.-424 с.

⁵ Закалюк А.П. Курс сучасної Української кримінології: теорія і практика: у трьох книгах.-К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2007.-Кн.2: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки.-712 с.: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів.

чинності за 1991-1993 роки була наступною¹:

За дослідженням професора О.Г. Колба число злочинів, що реєструються в місцях позбавлення волі та осіб, які їх вчинили є порівняльно з аналогічними показниками злочинності в Україні, загалом незначним – у межах 400 злочинів. Так, можна спостерігати наступну картину:

Ці ж тенденції залишилися і в 2003-2008 роках².

Наприклад, у 2007 році в УВП було зареєстровано 489 злочини проти 411 за 2006 рік, або на 19% більше, ніж за попередній рік. Рівень злочинності у розрахунку на одну тисячу засуджених становив 4,24 злочини, що на 30% більше, ніж у 2006 році.

За період 2007 року було відвернено 3504 злочини проти 3520 за 2006 рік, що на 0,5% менше.

Найбільше кримінальних справ (243), як і в минулі періоди, було порушено за ст. 391 КК України «Злісна непокоря вимогам адміністрації виправної установи» (49,6% від загальної кількості вчинених злочинів);

¹ Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями: Постанова Пленуму Верховного Суду України: від 23.12.2005 р. №13. ППВСУ у кримінальних справах .-К.: Видавничий дім «Скіф», 2008.-С.465-473.

² Запобігання правопорушенням у місцях позбавлення волі: Навчальний посібник / За заг ред.. О.М. Джужи, О.Г. Колба.-Луцьк, 2010.-С.175-176.

165 кримінальних справ було порушено за ухилення засуджених до обмеження волі від відбування покарання у виді обмеження волі (33,2%) (ст. 309 КК України «Ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у вигляді позбавлення волі»);

29 справ – за незаконний обіг наркотичних речовин (5,9%);

18 справ – за порушення або насильство, опір щодо працівника правоохоронного органу (3,6%);

24 втечі засудженими (4,9%), з яких 6 – з-під охорони та 18 втеч з виправних колоній мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, дільниць соціальної реабілітації і виправних центрів;

2 кримінальні справи (0,7%) – з ознаками ч.1 ст.122 КК України «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження»;

1 справа – за ознаками ст. 121 КК України «Умисне тяжке тілесне ушкодження»;

2 кримінальні справи за ознаками ст. 392 КК України «Дії, що дезорганізують роботу виправних установ» (0,7%).

У 2007 році відсутні вбивства, однак, майже у 2 рази у порівнянні з 2006 роком зросла кількість втеч з виправних колоній; на 35% - злочинів, пов'язаних з ухиленням від відбування покарання; на 10,5% - випадків злісної непокорі адміністрації; на 61% - кількість злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних речовин.

Аналогічні тенденції та відповідні кількісно-якісні показники злочинності мали місце і в 2008 році¹.

Отже, як свідчить динаміка злочинності за вказані періоди часу, в сучасний період значно знизилася загальна кількість та рівень злочинності серед засуджених в УВП, у тому числі тяжких та особливо тяжких злочинів проти держави і особи.

Як свідчать оперативні дані щодо злочинності в УВП станом на

¹ Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки Кримінально-виконавчих установ у 2008 році // Інформаційний бюлетень.-К.: ДДУПВП, 2009. Кн.2-56 с. (л ¾-13/Іл бер.56).

25.04.2010 р, то всього зареєстровано злочинів за 4 місяці 2010 року: 129 випадків (що на 15 менше ніж за цей період 2009 року) в розрахунку на 1000 складає 1,17 (проти 1,25 минулого року).

Структурні показники за цей період становлять:

- умисні убивства (ст. 115 КК України) – 1 в Луганській області (проти 2-х у минулому році);
- умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 121 КК України) – 1 в Дніпропетровській області (проти 2-х у минулому році);
- втеча з виправної колонії мінімального рівня б з полегшеними умовами тримання (ст. 393 КК України) – 1 в Кіровоградській області; Миколаївській області – 2. Усього 3 випадки (проти 2-х за минулий рік);
- злісна непокоря (ст. 391 КК України) – 69 (проти 72 в минулому році), більшість в Донецькій – 18, Луганській – 11, Харківській областях;
- погроза насильством (ст.ст. 342, 345 КК України) – 16 (проти 11 в минулому році);
- злочини у сфері обігу наркотиків (ст. 307-309) – 22 (проти 10 в минулому році);
- ухиленн від відбування покарання (ст. 390 КК України) – 16 (проти 35 в минулому році)¹.

Дані про стан ізоляції та нагляду в УВП свідчать наступне:

- засуджені за вбивства (понад 20 тис осіб), з яких майже 10 тис. осіб – це засуджені за умисні вбивства при обтяжуючих обставинах (ч.2 ст. 115 ККУкраїни);
- 605 – за бандитизм (ст. 257 КК України);
- Понад 29 тис осіб – за грабіж (ст. 186 КК України) та розбій (ст. 187 КК України);
- 1459 осіб – це засуджені до довічного позбавлення волі.

У 2008 році на профілактичних обліках в УВП перебувало близько 9 тис

¹ Управління оперативно-розшукової роботи департаменту режиму, нагляду та оперативно-розшукової діяльності ДДУПВП станом на 25.04.2010 р.

засуджених, 7,5% від загальної чисельності засуджених, у тому числі схильних до: втечі – 827 осіб; нападу на адміністрацію виправної колонії – 187 осіб; захоплення заручників – 41 особа.

У порівнянні з 2006-2007 рр. у 2008 році на 15% збільшилась чисельність засуджених, які перебувають на профілактичному обліку, як злісні порушники встановленого порядку відбування покарання (ст. 133 КПК України)¹.

Від 70-80% осіб, які вчинили злочини в УВП і СІЗО – це особи, які не перебували на оперативно-профілактичних обліках.

Понад 60% осіб, які вчинили злочини в УВП – це особи, які мали по два і більше дисциплінарні стягнення, але злісними порушниками визнані не були, так як за формальними підставами не підпадали під дію ст. 133 КВК України з цих питань².

33% від усіх осіб, які перебували на профілактичних обліках в УВП (15% від усіх засуджених, які тримались у місцях позбавлення волі), вчинили нові злочини під час відбування кримінального покарання.

Як свідчать статистичні дані, до 50% кримінальних справ щорічно в УВП порушується за ст. 391 КК України за злісну непокору засуджених адміністрації виправної колонії у якості профілактичних з метою запобігання «.. більш тяжким злочинам». Проте, їх аналіз свідчить, що зазначена кримінально-правова норма застосовується неефективно, а також всупереч меті криміналізації даного суспільно небезпечного діяння³.

Практика порушення кримінальних справ за ст. 391 КК України свідчить проте, що серед притягнутих до кримінальної відповідальності засуджених тільки 65,5% осіб підтримували злочинні традиції, 14% відбували покарання вперше.

Основну групу серед засуджених за ст. 391 КК України складали особи,

¹ Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки КВУ у 2008 році: Інформаційний бюлетень.-К.: ДДУПВП, 2009.-Кн.2.-56 с.

² Аналіз стану кримінальної обстановки в УВП КВС за 1998-2003 рр.-К.: ДДУПВП, 2003.-№4/1 214 – 31 жовтня 5 с.

³ Про ефективність використання у виправних установах ст. 391 КК України: Огляд.-К.: ДДУПВП, 2002.-№5/2029/1 лв.- 23 травня-19 с.

які позбавлені волі за насильницькі та корисливі злочини – розбій (30,5%) та крадіжка (39%). Більш 17% були засуджені за вбивства або тяжкі тілесні ушкодження, що спричинили смерть потерпілого, з їх числа лише 14% відбували покарання вперше, інші є рецидивістами, які мають другу та третю судимості.

Характеристика середовища засуджених свідчить про тримання 160725 осіб, у тому числі у 32 СІЗО – 32,6 тис. ув'язнених під варту, у 136 кримінально-виконавчих установах – 135,6 тис. засуджених та в 11 виховних колоніях – майже 2,2 тис неповнолітніх засуджених.

Вперше були засуджені до позбавлення волі 65347 осіб (50% у структурі всіх засуджених до цього виду покарання).

Така ж кількість осіб притягувалась до кримінальної відповідальності неодноразово – 65047 (50%).

До 6308 засуджених судами було застосовано примусове лікування (ст. 96 КК України), серед яких 3811 – хронічні алкоголіки, а 2497 – хронічні наркомани.

За умисне вбивство було засуджено 19,9 тис., 10 тис. із яких – при обтяжуючих обставинах; за умисне тяжке тілесне ушкодження – 10685; за розбій – 14819; за крадіжку – 42700; за грабіж – 14258; за хуліганство – 3044; за зґвалтування – 2969; 507 осіб засуджені за бандитизм, 25 – за захоплення заручників. 57 тис. осіб, які відбували покарання в УВП ДКВС України, засуджені судами до позбавлення волі на строк понад 5 років, більше 14 тис. – на строк понад 10 років; 3,7 тис. інвалідів, 17,8 тис. – за злочини, пов'язані із незаконним обігом наркотичних речовин; 1220 – за злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян¹.

На профілактичних обліках психологів колоній перебувало 1,3 тис. засуджених, схильних до самогубств; 1,1 тис. – до членушкодження; 3,1 тис. – схильні до вживання наркотичних засобів; 2,8 тис. – схильні до створення

¹ Кошанець В.В. Підсумки роботи КВС України. -К.: ДДУПВП, 2008.-№2.-80 с.

конфліктних ситуацій серед засуджених; 4,3 тис. – відторгнуті загалом засуджених (гомосексуалісти, психічно хворі тощо)¹.

Як зазначено у п.57 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (наказ №275 від 25.12.2003 р.), з метою підтримання належного правопорядку в УВП, попередження злочинів та правопорушень серед засуджених, здійснюється комплекс спеціальних профілактичних заходів щодо виявлення, постановки на облік та організацію нагляду за особами, схильними до вчинення правопорушень.

У якості прикладів аналізу профілактичної діяльності в УВП можна навести наступні дані.

За 12 місяців 2008 року на профілактичному обліку перебувало 7857 засуджених (з 103619 засуджених в УВП) серед них: схильних до втечі – 781 особа; до втягування працівників в неслужбові стосунки – 631; схильних до нападу на адміністрацію – 223; до захоплення заручників – 44; до суїциду – 1669; до вживання наркотиків – 2484; кількість злісних порушників режиму – 4045. за цей період зафіксовано порушень режиму серед засуджених: всього 2739 випадків, з них у житловій зоні – 1764, у виробничій зоні – 975; застосовано спецзасобів до засуджених: всього – 1503 (із них: наручники – 875; гамівна сорочка – 73; кийки гумові – 510; засоби дратівливої дії - 45; вилучено заборонених предметів при спробі доставки у зони, що охороняються у 2004-2008 рр.: вилучено гривень і доларів: у 2004 році 115564 гривень, 6856 доларів; у 2005 р: гривень – 114343, доларів – 11798; у 2006 р.: гривень – 157957, доларів – 5702; у 2007 р.: гривень – 194269, доларів – 103303; у 2008 р.: гривень – 21015, доларів – 8069. вилучено у межах зон, що охороняються: 2004 р: гривень – 17968, доларів – 614; 2005 р.: гривень – 20806, доларів – 337; 2006 р.: гривень – 28923, доларів – 1310; 2007 р.: гривень – 32504, доларів 242; 2008 р.: гривень – 52579, доларів – 288).

При спробі доставки в зону було вилучено:

¹ Дотримання прав ув'язнених в Україні.-2006 / Аспект: Інформаційний бюлетень, 2007.-№1(18).-С.3-28.

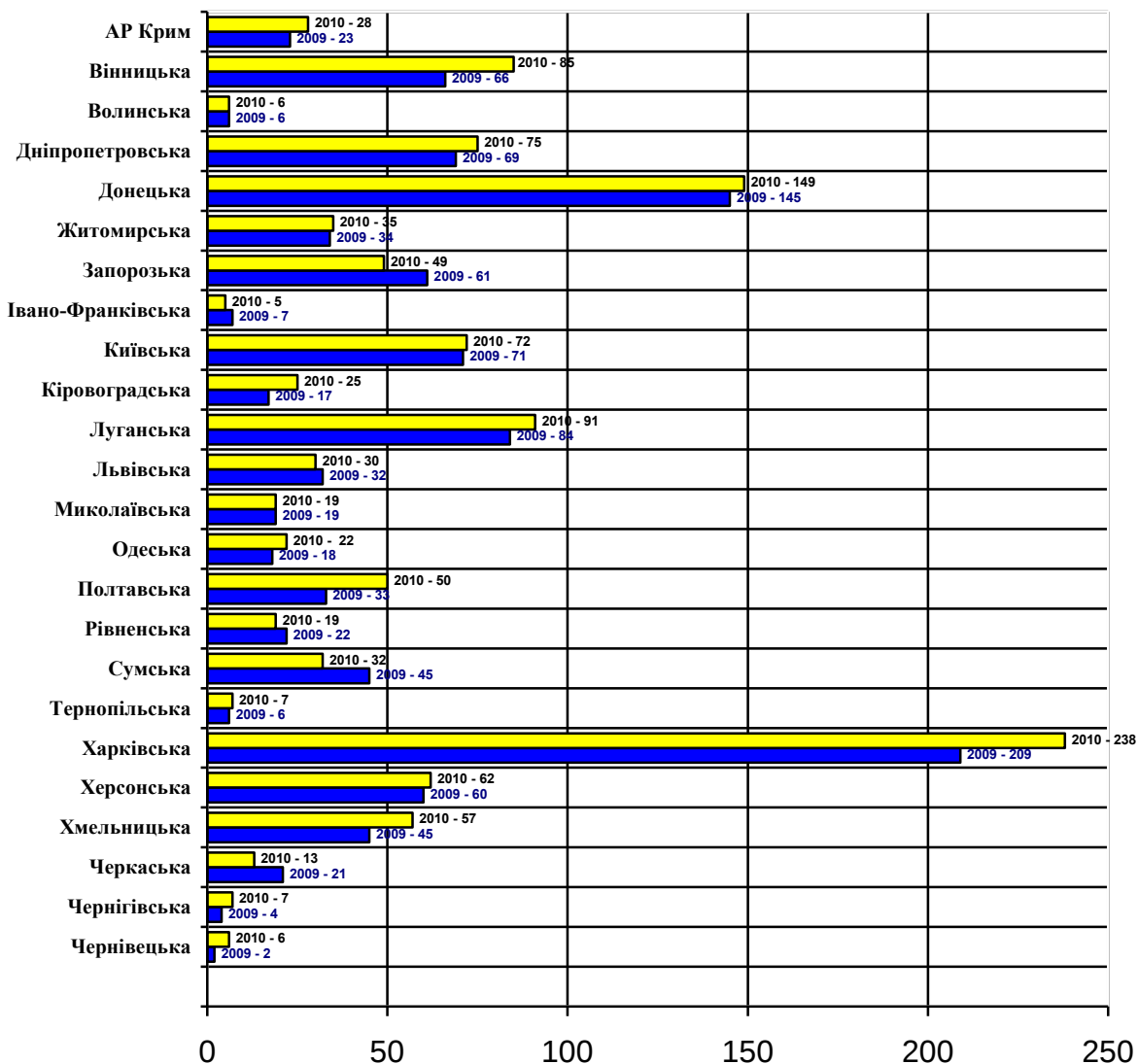
	2004	2005	2006	2007	2008
Алкогільних напоїв (у літрах)	352	335	423	762	990
Наркотичних засобів (грами)	4734	3281	4382	7621	7560

В якості прикладу результативності профілактичної роботи під час аналізу оперативної обстановки в УВП слід навести наступні дані за 4 місяці 2010 року у порівнянні з цим же періодом 2009 року щодо попереджених злочинів:

4 міс. 2009 р. – всього: 1099

4 міс. 2010 р. – всього: 1182 (+7,6%). Серед них відповідно у 2009 та 2010 рр.

В областях:

Як справедливо відзначають автори підручника, для УВП залишається питання щодо перекриття каналів надходження предметів на об'єкти, що охороняються, факти неслужбових зв'язків персоналу колоній з родичами та іншим оточенням засуджених. Автор також акцентує увагу на проблемах взаємодії ДКВС, МВС та СБУ України відносно ефективного застосування ст. 104 КВК України «Оперативно-розшукова діяльність в колоніях»¹.

Актуальними питаннями сьогодні є удосконалення організаційно-управлінських та оперативно-профілактичних засад в діяльності УВП, налагодження системної внутрішньої та зовнішньої взаємодії служб та підрозділів під час забезпечення профілактики злочинів серед засуджених.

¹ Запобігання правопорушенням у місцях позбавлення волі: Навчальний посібник / За заг. ред.. О.М. Джужи, О.Г. Колба.-Луцьк, 2010.-С.118-119.

20.2. Причини та умови злочинів в установах виконання покарань

До обставин і факторів, що негативно впливають на оперативну обстановку і стан злочинності серед засуджених можна віднести¹:

а) кількісні зміни в складі контингенту ув'язнених щодо збільшення їх чисельності, коли їх кількість перевищує встановлений ліміт та ускладнює забезпечення комунально-побутовими та медичними умовами, а також робочими місцями (для тих засуджених, які бажають працювати);

б) якісні зміни в складі контингенту, які самі по собі не можуть бути причинами та умовами злочинів, але від антисоціальної спрямованості окремих категорій можна очікувати вчинення злочинів та інших протиправних дій;

в) недоліки в організаційно-управлінській діяльності УВП щодо незабезпеченості об'єктів установ необхідними спорудами та речами, неукomплектованості частин, служб і підрозділів особовим складом, їх незадовільна професійна підготовка тощо;

г) недоліки в організації та реалізації профілактичної роботи та правозастосувальній практиці;

д) недоліки в забезпеченості надійності охорони об'єктів УВП, їх взаємодії з правоохоронними та іншими державними органами, недостатня забезпеченість інженерно-технічними засобами об'єктів охорони та нагляду (стан сигналізації, уразливі стосовно вчинення втеч місця, обладнання контрольно-перепускних пунктів, догляд транспорту, контроль за виконанням обов'язків підрозділами охорони, безпеки тощо);

е) недоліки в організації та забезпеченні режиму тримання осіб, які знаходяться в УВП, правовій та іншій роз'яснювальній роботі, доступ засуджених до обладнання на виробництві та інших речей, які заборонені режимом; в дотриманні правил утримання в камерах ДІЗО та карцеру та ПКТ на інших

¹ Див.: Вказані Інформаційні бюлетені ГУВП та ДДУПВП.

локальних об'єктах, що потребують особливого контролю, а також під час пересування засуджених з об'єкта на об'єкт;

ж) недоліки в використанні правозастосовної діяльності (дисциплінарній практиці, засобів заохочення та стягнення, засобів безпеки та припинення протиправних дій з боку засуджених);

и) недоліки в організації та проведенні юридичних консультацій (слабке знання оперативної обстановки, процесів, які протікають в середовищі контингенту, впливу існуючих неформальних лідерів угруповань негативної спрямованості осіб, які замислюють злочин, відсутність заходів стосовно інформації про негативні явища, випадки підготовки до вчинення злочинів, несвоєчасне виявлення причин та умов можливого їх учинення, в роботі по виявленню осіб, схильних до злочинної поведінки, становленню їх на профілактичні обліки, забезпечення особистого нагляду за ними, неприйняття офіційних заходів викриття антисоціальної діяльності з боку угруповань та окремих осіб, заборонених зв'язків та каналів передачі засудженим недозволених предметів та речей);

і) недоліки у виховній, особливо індивідуально-профілактичній роботі із особами, які порушують режим, внутрішній порядок та схильні до вчинення злочинів, а також до інших соціально небезпечних явищ – наркотизму, пияцтву, самогубствам та іншим;

й) недоліки в матеріально-побутовому, комунальному забезпеченні осіб, що тримаються в УВП;

к) недоліки в медичному обслуговуванні (медико-профілактичній роботі стосовно захворювань та виявлення осіб категорії «ображених», схильних до наркоманії, токсикоманії, самогубств, проведенні належної лікувально-протиепідеміологічної роботи), та цілий ряд інших недоліків, що впливають на стан злочинності в УВП.

У коло умов, що сприяють вчиненню злочинів та інших правопорушень в УВП входить також криміногенна ситуація. Її елементами є: а) обставини, які локалізують злочин щодо: часу, місця, кола учасників; б) властивості фі-

зичних осіб; в) умови, в яких дані особи послаблюють ризик для злочинця в учиненні злочину і полегшують його вчинення.

Серед джерел виникнення криміногенних ситуацій можуть виступати:

- а) раніше попередньо створені, самими злочинцями ситуації, для полегшення вчинення злочину;
- б) ситуації утворені самими злочинцями, але без попереднього наміру (приведення себе в стан алкогольного, або наркотичного сп'яніння);
- в) ситуації, що виникають в разі аморальних або протиправних дій інших осіб;
- г) ситуації, що виникли в разі збігу обставин, а також викликані стихійними силами або діями інших осіб.

Необхідно також враховувати віктимологічний аспект, роль якого може бути пов'язана:

- а) з особливостями ситуаційного становища (сп'яніння, фізичного здоров'я, дефектів психічного стану і т.і.);
- б) з недбалим легковажним ставленням до своєї особистої безпеки;
- в) з небажанням проінформувати адміністрацію УВП про злочин або інші посягання стовно нього, що мали місце раніше;
- г) з недбалим легковажним ставленням до правил, що охороняють суспільний порядок та безпеку, а також права та гідність інших громадян;
- д) з незаконним діями щодо входження в зв'язок з правопорушниками та виконання певних заборонених дій;
- е) з провокуючою поведінкою.

Слід також мати на увазі й те, що потерпілий може впливати на розвиток конкретної злочинної чи іншої небезпечної ситуації в УВП одноразовими діями або на протязі певного часу, а також повторенням однотипових чи різноманітних ситуацій. Мають місце також ситуації в УВП, коли розвиток подій до останнього моменту складається так, що їх учасники мають відносно рівну імовірність стати потерпілим від насильницьких дій. Всі ці обставини необхідно мати на увазі як для визначення ступеню винуватості, так і

для планування профілактичних дій. Слід також мати на увазі, що віктимологічні фактори мають високу латентність. З цього приводу можна цілком погодитись з авторами наукової статті, О.М.Джужою та іншими відносно того, що офіційні звіти про злочинність у багатьох випадках жертви не повідомляють про злочини державні органи, віддаючи перевагу самосуду над винним, у тому числі за допомогою «тіньової юстиції», що в ситуації, коли в основі офіційних звітів лежать відомчі аналізи правоохоронних органів, на які покладається відповідальність за зростання злочинності, значна частина злочинів не реєструється¹.

Для пояснення механізму злочинної поведінки в місцях позбавлення волі слід використати певний метод, яким можна користуватись у вивченні цього явища. Бо, як вказував Гегель, - «Тільки метод у змозі загнуждати думку, вести її до предмету та утримувати в ньому».

Таким методам, на нашу думку, у застосуванні до даного питання може бути ідея детермінізму (як філософське вчення про об'єктивний закономірний зв'язок та взаємообумовленість речей, процесів та явищ реального світу)² та принципу відображення, який служить основою вимоги об'єктивності; адекватності результатів пізнання своїм оригіналам³.

Якщо за допомогою ідеї детермінізму можна пояснити – як проявляється необхідність в протиправній поведінці засуджених, то використовуючи принцип відображення можна пояснити – проявляється у них свобода волі.

Можна погодитись із О.М. Костенком у питанні, що в кримінології той, чи інший вчинок сприймається як наслідок чогось, що, на наш погляд, виступає заснуванням вчинку, яке не зводиться ні до причини самої по собі, ні до відображення самого по собі, а відбиває їх динамічний зв'язок⁴.

Також, з урахуванням того, що при цьому ідея І.М. Сеченова була результатом пошуку відповіді на питання: як сумістити детермінізм з принци-

¹ О. Джужа, Д. Голосніченко, А. Кирилюк Джерела кримінологічної інформації про стан злочинності в Україні // Право України.-2003.-№12.-С.65.

² Философский энциклопедический словарь, 2-е издание.-М., Советская энциклопедия, 1989.-С.158.

³ Там само.-С.454.

⁴ Костенко А.Н. Принцип отражения в криминологии.-К., Наукова думка, 1986.-С.12.

пом активності особистості, природньо наукову причинність з трактовкою людини – як самовідданого діяча, а не дзигу, запущену в хід батогом необхідності (згідно відомої метафори Гоббса)¹. Між ідеєю детермінізму та принципом відображення існує діалектичний зв'язок, тому, щоб зрозуміти сутність питання, що розглядається, ми повинні звернутися до пошуків, - за виразом Гегеля, - від наявного буття йти назад до його заснування². Тобто значення категорії заснування тут дає можливість перейти від розуміння етіології антисоціальної поведінки засуджених як наслідку «монологу» самої по собі причини (необхідності), чи самого по собі відображення (свободи волі) до розуміння цієї поведінки як наслідку – «діалогу», тобто причини і відображення в протиправній поведінці.

Згідно з цією моделлю, механізм соціального генезису свавілля доповнюється механізмом психічного генезису ілюзій. Разом вони й визначають соціо-психологічну анатомію феномену свавілля та ілюзій у даній категорії громадян. Оскільки в умовах позбавлення волі ці особи є відчуженими від соціально-важливих елементів життя, володіння тими, чи іншими матеріальними та духовними благами, тому вони в певній мірі відчужуються від влади над собою. А це означає, що людина в такому стані має більше змоги ніж інша на «свободу» неупорядкованої волі, тобто на «свободу свавілля», яка обумовлює його духовний та біологічний «розпад», котрий є джерелом усіх її пороків, що постійно переслідують таких людей.

Згідно з системою координат особистості існує чотири типи людської волі:

- 1) колективістська воля у вигляді не свавілля проявляється за принципом: «Я за законами світу, а люди для мене свої»;
- 2) індивідуалістська воля у вигляді не свавілля проявляється за принципом: «Я за законами світу, а люди для мене чужі»;
- 3) колективістська воля у вигляді свавілля проявляється за принципом:

¹ Ярошевский М.Г. Сеченов и мировая психологическая мысль.-М., 1981.-С.9.

² Кемеров В.Е. Проблемы личности: методология исследования и жизненный смысл.-М., 1977.-С.31.

«світ за моїми законами, а люди для мене свої»;

4) індивідуалістська воля у вигляді свавілля проявляється за принципом: «Світ за моїми законами, а люди для мене чужі»¹.

Стосовно нашої проблеми воля злочинця в УВП частіше співпадає з четвертим показником названої системи координат. Тобто проявляється за принципом: «Світ за моїми законами, а люди для мене чужі». Гегель називав індивідуалістську волю-свавілля – «зародком зла»². Свавілля за висловлюванням Гегеля, - це «формальна свобода повинна розглядатись лише як уявна (ілюзорна) свобода» на відміну від «істинної свободи волі»³.

Під час аналізу оперативного стану слід мати на увазі прояв криміногенних властивостей засуджених в УВП з урахуванням типології особистості злочинця (випадковий, ситуаційний, нестійкий, злісний, особливо злісний), глибини антисоціальної спрямованості (некримінальну, передкримінальну, кримінальну), щодо характеру (змісту), стійкості, інтенсивності асоціального, антисоціального, суспільно небезпечного типу тощо,⁴ може бути здійснено під впливом різних життєвих обставин. Тому, в залежності від даних типологій особи, слід знаходити підходи до виявлення мотивів вчинення злочинів даною категорією засуджених:

1) паразитичної спрямованості;

2) анархічного складу, які ставляться з неповагою до режиму і порядку в УВП, життя та здоров'я, честі, гідності особи та інші. Стосовно цього методу можна виділити групи засуджених щодо характеру та змісту мотивації:

а) з негативно-зневажливими відношеннями до людини;

б) з корисливою спрямованістю;

в) з негативним ставленням до державних інститутів, влади та управління (у тому числі інституту виконання покарань);

г) з легковажним, безвідповідальним ставленням до соціальних (право-

¹ Костенко А.Н. Криминальный произвол.-К.: Наукова думка, 1991.-С.91.

² Гегель Г.В. Энциклопедия философских наук. Т.3.- С.86.

³ Гегель Г.В. Энциклопедия философских наук. Т.1.- С.319.

⁴ Закалюк А.П. Прогнозирование и предупреждение индивидуального преступного поведения.-М., 1986.-С.46-49.

вих, у тому числі кримінальних) норм.

Щодо глибини стійкості криміногенної мотивації та взаємопов'язаних із нею поглядів, ціннісних орієнтацій, що визначають спрямованість осіб в угрупованнях злочинців:

а) осіб, які вчиняють злочини у разі випадкового збігу обставин та в протиріччі із їх загальною характеристикою (випадкові злочинці);

б) осіб, які вчинили злочини під час відбування покарання завдяки негативних умов, що склались і яким повни були не в змозі протидіяти (ситуаційні злочинці);

в) осіб, які вчинили злочини в УВП, а до цього допускали правопорушення (не злочинного характеру) і в цілому характеризувались переважно негативно (нестійкі злочинці);

г) осіб, які неодноразово вчиняють злочини (у тому числі і раніше судимих (злісні злочинці);

д) особливо небезпечних злочинців та інших.

Крім цього, слід мати на увазі деякі засоби самовиправдовування злочинної поведінки з боку правопорушників в УВП.

Окремі категорії засуджених, які не відійшли від злочинної діяльності достатньо активно застосовують засоби психологічного самовиправдовування та «самозахисту».

Під час профілактичного аналізу слід враховувати дані як вітчизняної, так і зарубіжної літератури, які вказують на те, що психопатичні суб'єкти, маючи в своїй основі дисгармонію емоційно-вольових властивосте, не є ідентичними, а відрізняються за власними особливостями і утворюють декілька загальних типів. Найбільш вдалою, на наш погляд, є типологічна класифікація, яка дозволяє враховувати цілісну структуру патологічної особистості, у тому числі й засудженого, який має схильність до правопорушень. У відповідності до цієї класифікації виділяються:

а) психопатичні особистості збуджуючого кола, які характеризуються крайньою роздратованістю, егоїстичністю, потягом до помсти та власті над

іншими, нетерпимістю до іншої думки, вимогливістю в сполученні з підозрілістю та вразливістю; в названій групі відрізняються два варіанти:

1) з перевагою раптової вибухливості, гніву і агресивної поведінки, неадекватних розладів настрою, незадоволеністю до всіх оточуючих, злібно-тужливим емоційним станом (дисфорія);

2) з перевагою застійного стану та одноманітності;

б) гальмівні психопати:

1) астеничні психопатичні особистості (їм властива боязкість, підвищена ранимість, образливість, крайня невпевненість в собі та нерішучість у своїх діях);

2) психостенічні психопати – схильні до сумніву, песимізму, застереженням боязливості;

в) істеричні психопати – характеризуються позерством, прагненням звернути на себе увагу, для них властива егоїстичність, самовпевненість;

г) нестійкі психопатичні особистості – схильні до ухилення від соціально-корисної праці, реагують вибуховими спалахами роздратованості та немотивованого протесту (серед психопатичних особистостей виділяють також групи паранояльних, шизоїдних, мозаїчних та сексуальних психопатів);

д) для паранояльних особистостей властиві такі якості, як: обмеженість інтересів, інтелекту, емоцій, занижена спроможність до психічного переключення, егоїзм в сполученні з надмірною самовпевненістю, недовірливість, підозрілість, злопам'ятність, скупість, нетерпимість до будь-яких спроб щодо зазіхання на їх особисті інтереси. Серед цієї групи психопатів нерідко зустрічаються уявні борці за правду та справедливість, різного роду сутяги та ревнивці;

є) шизоїдні, або занадто замкнуті психопатичні особистості, їх мислення причудливе, вони ранимі, несподівано вибухові, їх роздратованість раптово переходить в ідеї переслідування;

ж) мозаїчні психопати – мають велику утрудненість в адаптації та виробі компенсаторних механізмів, погано влаштовуються в середовищі, конф-

ліктують на цій підставі;

з) сексуальні психопатичні особистості – схильні до частого прояву особистих чи психопатичних реакцій, їх психологічні незрозумілі реакції носять вкрай різноманітний характер – від вибухових реакцій, пов'язаних з агресією, істеричними проявами, безпосередньо націленими чи пов'язаними з фактором, який їх спонукав, до реакцій, які здійснюються за типом «зміщеного ефекту», коли агресивні дії, супроводжуються в цих випадках таким чином, що вони спрямовані нібито в бік і потерпілого тут стають випадкові особи, які не пов'язані з початковим психотравмуючим моментом. Необхідно також мати на увазі, що психопати такого роду в силу своїх особливостей утворюють навкруги себе конфліктну ситуацію (нерідко під впливом внутрішніх коливань настрою) та відповідають щодо неї паталогічною, психопатичною реакцією. Після такої реакції, як правило, має місце посилення психопатичних особливостей цих осіб, які в свою чергу, утворюють умови для посилення дезадаптації та виникнення нових конфліктних ситуацій («психопатичний цикл», за О. В. Кербиковим) ¹.

Таким чином, психопатичні особи із складу засуджених до позбавлення волі (хронічні алкоголіки, наркомани та інші особи, які мають психічні вади), це контингент, який потребує особливої уваги та специфічного підходу як в плані медичного, соціально-правового, кримінологічного та виховного впливу. Знання цих особливостей необхідно для пояснення протиправної поведінки осіб цієї категорії та профілактики з їх боку злочинів та інших правопорушень.

Під час аналізу загального механізму соціально небезпечної поведінки виявляється науковий та практичний інтерес висвітлення питання про те, як відбувається диференціація видів негативних відхилень від норми: чому при тих самих подібних умовах один суб'єкт учиняє правопорушення (злочин) в УВП, другий – аморальний вчинок, третій – утримується від порушень со-

¹ Очнев В.К., Яковлев Г. И. Изменения личности у больных хроническим алкоголизмом и особенности воспитательной работы с ними в ЛТП и ИТУ. – М., 1983. – С. 23.

ціальної (юридичної) норми. Даний механізм можна визначити за допомогою схеми:

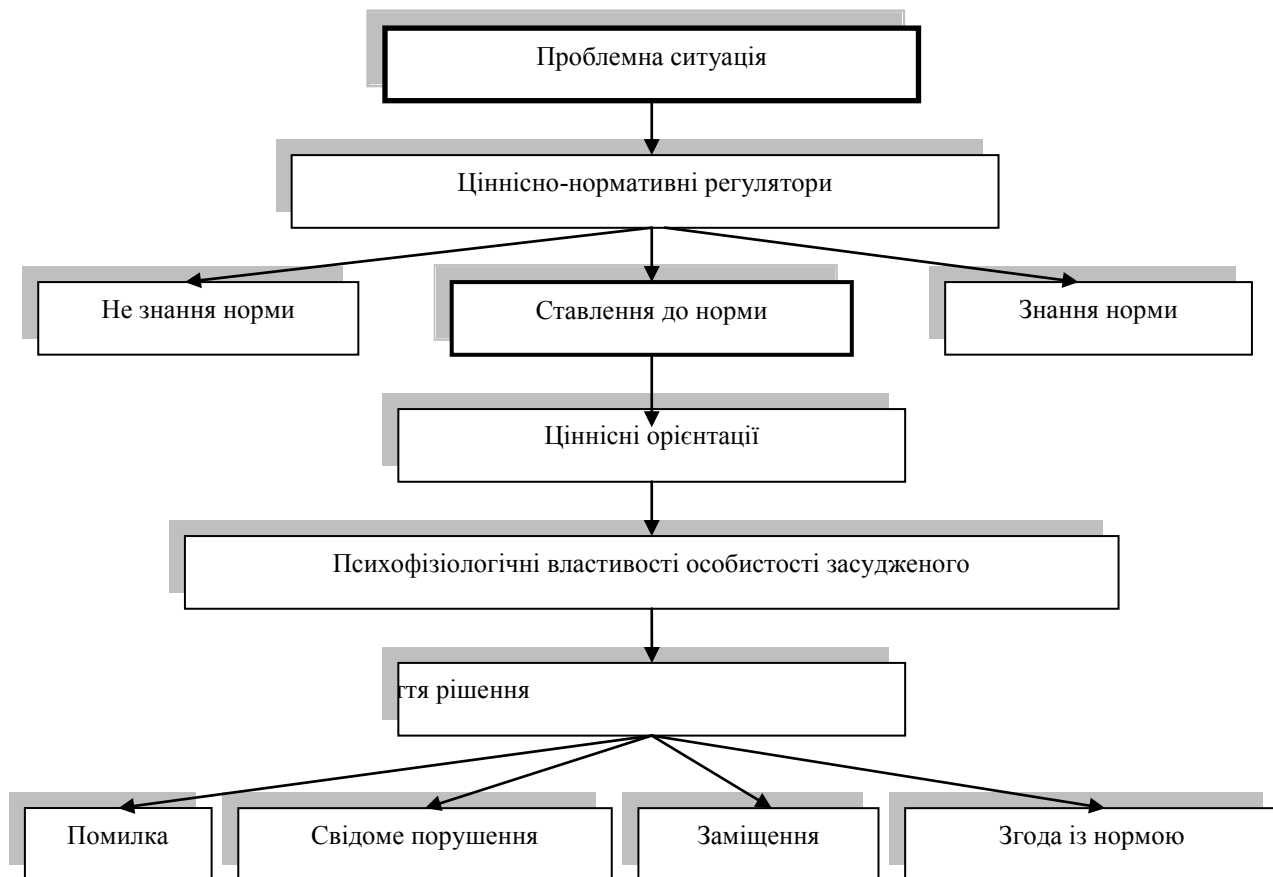

Схема механізму соціально небезпечної поведінки

Коментуючи дану схему, можна зауважити, що в першій ланці приблизно визначається можлива направленість дій суб'єкта, в залежності від особливостей конфліктної ситуації. Однак, ситуація не є вирішальною ланкою щодо характеру майбутнього вчинку.

В другій ланці вступає в дію механізм ціннісно-нормативної регуляції, пов'язаний з різними ступенями знання (не знання) засудженим правових норм та характером ставлення до них. В даній ланці свідомі порушення закону відділяються від дій, які виникають з приводу необережності, у тому числі і в разі не знання засудженим правил поведінки.

В третій ланці суб'єкт приймає остаточне рішення щодо вчинення того чи іншого вчинку. Саме тут визначається його характер та направленість. В залежності від особливостей засудженого сутність вчинку зводиться до

трьох варіантів:

1) протидія тому конфлікту, що лежить в заснуванні ситуації, наперекір соціальним (правовим) нормам: вчиняється навмисний злочин, інше правопорушення, аморальний вчинок;

2) ухилення від реальної ситуації, заміщення активної діяльності ілюзорними засобами (алкоголь, наркотики, суїцид);

3) адаптація щодо конфліктної обстановки, зміна системи цінностей, інтересів, можливостей.

Тут має місце згода із нормою, що панує в даному середовищі, вона може співпадати, чи не співпадати з офіційною правовою нормою в залежності від змісту конфлікту.

В четвертій ланці має місце фактичне порушення соціальної (правової) норми, або дотримання її вимог.

Важливу роль стосовно даної проблеми відіграє ступінь адаптації засуджених та глибина їх ресоціалізації особистості. Для прийняття рішення потребує, як правило, співпадання: а) певної структури особистості засудженого; б) «кризової точки» в життєвому шляху цієї особи; в) стресової (конфліктної) ситуації.

Найбільш імовірні типи поведінки засуджених в залежності від деяких властивостей особистості та ситуації можна відобразити на схемі становлення засудженого рецидивістом:

Подальша ідентифікація індивіда себе як злочинця-рецидивіста
--

Схема становлення засудженого рецидивістом

Цілком зрозуміло, що обидві названі вище закономірності та механізм формування злочинця-рецидивіста діють в УВП тоді, коли не приймається ефективних засобів профілактики, запобігання та припинення антисоціальних вчинків серед засуджених. Процес розвитку такої поведінки є процесом розвитку системи взаємодії негативних факторів (криміногенної системи), а не окремо взятого індивіда (чи окремої групи), які в тому чи іншому випадку учинили конкретний протиправний акт. В профілактичній роботі знання цих обставин має певне значення, воно дає змогу врахувати їх та націлювати на необхідність та можливість більш раннього припинення небезпечної поведінки та на комплексний аналіз таких вчинків, маючи на увазі можливі переходи від одних правопорушень в УВП до інших.

Таким чином, можна зробити висновки:

а) індивідуальні відхилення від соціальних норм, що регулюють діяльність УВП, перетворюються в стійкі та повторюються, якщо вони стають ефективними для конкретної особи (групи засуджених) досягненням своїх цілей;

б) індивідуальні відхилення стають розповсюдженими, якщо відновлюються причини та умови, які народжують дані небезпечні явища серед засуджених;

в) соціально-негативні відхилення здатні породжувати нові правопорушення (злочини), якщо не будуть заподіяні своєчасні заходи та ефективні дії боротьби з ними.

20.3 Поняття та зміст профілактики злочинів в установах виконання покарань, її організаційні засади

Розробка понятійно-категоріального апарату єдиної теорії запобігання злочинам має сприяти поглибленому дослідженню природи профілактичної функції.

Створення науково обґрунтованої моделі запобіжної діяльності силами та засобами УВП, усіх складових її структури, удосконалення механізму дії оперативних, правозастосовних, виховних та інших запобіжних заходів надає змогу визначення підсистеми запобігання, яка логічно виливає із цілісної загально соціальної системи, її категорій, понять та принципів, що інтерпретують сутність (зміст і генезис) даного явища, в якій профілактика займає похідне поняття, що, в свою чергу, впливає з позиції бачення основних організаційно-тактичних форм та практичних шляхів реалізації як в цілому запобігання та протидії злочинам в УВП, так і її складової частини – профілактики (загальної та індивідуальної).

Завдяки аналізу запобіжних заходів, їх соціальної приналежності, можна визначити систему категорій, понять та ознак, що місять в собі превентивний вплив на різних фазах (стадіях, етапах) розвитку чи реалізації злочинної діяльності в УВП.

Отже, в даному разі мова має йти про поняття заходів спеціального запобігання злочинам та іншим праворушенням серед засуджених в місцях позбавлення волі (у тому числі УВП та слідчих ізоляторах).

Зміст цієї діяльності є багатоплановим: це, по-перше, - встановлення у виправних установах профілактичного контролю, і виявлення в процесі ресоціалізації засуджених причин та умов, що сприяють злочинності, допомога слідчим органам в розкритті злочинів та нейтралізація умов, що перешкоджають адаптації засуджених, які звільняються з установ.

В юридичній літературі відображаються різні погляди щодо визначення поняття та змісту спеціально запобіжної діяльності. Зокрема, з позиції дося-

гнення її мети. Дана мета, на думку окремих авторів, досягається за допомогою системи заходів:

- а) що перешкоджають вчиненню засудженими нових злочинів (ізоляція злочинця, його охорона, нагляд та контроль за ним);
- б) відвернення злочинів, що готуються і припинення злочинів, що почалися;
- в) пов'язані із проведенням дізнання та слідства з кримінальних справ;
- г) психолого-педагогічного характеру (колективний та індивідуальний вплив на засуджених)¹.

А.В. Шаміс до складу індивідуальної превенції відносить реалізацію карних елементів позбавлення волі, забезпечення ізоляції засуджених від суспільства, організацію надійної охорони та нагляду за ними, оперативно-розшукову діяльність (спеціальне запобігання у вузькому розумінні) та здійснення комплексу виховних, профілактичних заходів виправно-трудового впливу (спеціальне запобігання в широкому розумінні)².

Ю.В. Бишевський і А.І. Марцев, затверджуючи, що виховання засудженого під час відбування покарання і на цьому ґрунті утримання від вчинення злочинів є найбільш оптимальним варіантом спеціального запобігання. Разом із тим, на їх думку, одне лише виховання, яке не підкріплене загрозою кари, не може забезпечити ефективності спеціального запобігання³.

В цілому, позиції цих авторів носять, як відмічає В.Є. Южанін односторонній характер: заходи, що спрямовані на реалізацію завдання індивідуального запобігання злочинам у виправних установах, змішуються із заходами, що входять в більш широку систему спеціально-кримінологічного запобігання рецидивним злочинам⁴.

На наш погляд, можна погодитись з В.С. Устіновим, Г.А. Аванесовим та В.Є. Южаніним у тому, що заходи, що застосовуються в виправних устано-

¹ Попов В.И., Сафонов В.Н., Чернов Ю.Е. Региональная система управления ИТУ и организационно-правовые основы ее совершенствования. -М., 1978.-С.53.

² Шамис А.В. Правовые и организационные основы деятельности воспитательно-трудовых колоний.-М., 1975.-С.19, 32, 107-109.

³ Бишевский Ю.В., Марцев А.И. Наказание и его назначение.-Омск, 1975.-С.15.

⁴ Южанин В.Е. Специально-предупредительная деятельность администрации ИТУ.-Рязань, 1990.-С.10-11.

вах (спеціальна запобіжна діяльність), повинні розглядатись з позиції усієї системи запобіжного впливу на злочинність, що передбачає спеціально-кримінологічне охоронне та кримінально-правове запобігання. Вважається за доцільне класифікувати запобіжні заходи в УВП наступним чином.

1. Спеціально-кримінологічні запобіжні заходи.

У даному разі, слід визначитися, що конкретно слід розуміти під спеціально-кримінологічним запобіганням злочинності у теорії кримінології. Якщо спеціально запобіжну діяльність в широкому розумінні слід вважати як поняття комплексне (збірне), що розглядається з позиції усієї системи запобіжного впливу в місцях позбавлення волі, під час його здійснення кінцева ціль – запобігання та протидія рецидиву злочинів у виправних установах, а також вплив на рецидивну злочинність, в цілому, співпадає з метою усієї системи кримінальної юстиції, а перспективна спрямованість, що має: а) на вході в кримінально-виконавчу систему – злочинця; б) процес його ресоціалізації; в) на виході із системи – повернення в суспільство законослухняної безпечної для оточуючих людини, то поняття – спеціально-кримінологічне запобігання – це безпосередній запобіжний вплив на суб'єктивні, а також деякі об'єктивні причини і умови, що сприяють вчиненню злочинів в місцях позбавлення волі на ґрунті науки кримінології.

Даний вид запобігання має своє втілення:

- а) в діяльності, що спеціально спрямована на усунення детермінант злочинності певних криміногенних факторів тощо;
- б) цілеспрямованому здійсненні соціально-економічних, організаційних, правових та виховних заходів.

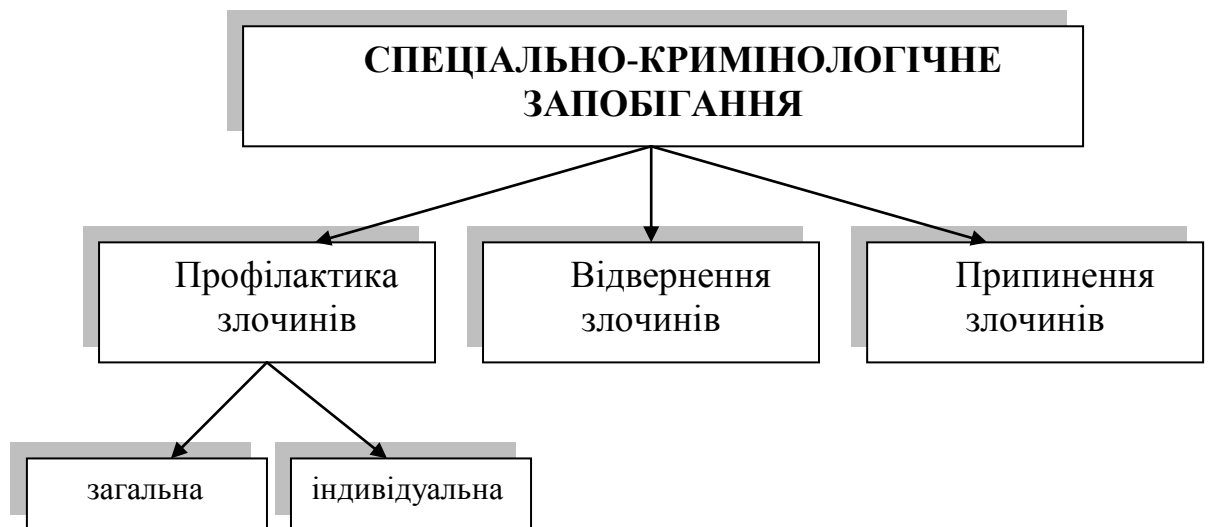
Дані заходи входять окремим компонентом в систему запобіжного впливу на злочинність в УВП. Вони призначені перешкоджати:

- 1) формуванню злочинного наміру (профілактика) загальна та індивідуальна;
- 2) реалізації злочинних намірів на стадії готування злочину (відвернення);

3) продовженню початого злочину на стадії замаху (припинення).

Таким чином, запобіжний (превентивний) соціальний контроль у виправних установах у виді названих заходів вступає в дію тоді, коли кримінально-правові і охоронні запобіжні заходи, а також виховний кримінально-виконавчий вплив не досягли своєї ефективності і загроза вчинення засудженим злочину є реальною і наявною.

В цілому, систему заходів спеціально-кримінологічного запобігання в місцях позбавлення волі можна визначити у вигляді схеми:

Таким чином, відносно вказаних елементів спеціально-кримінологічного запобігання можна визначати наступним чином:

а) Профілактика злочинів та інших правопорушень в УВП – це діяльність їх персоналу у взаємодії з державними органами і громадськими організаціями, спрямована на виявлення причин і умов вчинення злочинів (правопорушень), з боку засуджених та інших осіб під час виконання кримінальних покарань, перешкоджання формуванню злочинних намірів, криміногенних факторів та ситуацій, що сприяють злочинам, розробку заходів щодо їх усунення та нейтралізацію (загальна профілактика);

б) виявлення осіб, з боку яких можливо очікувати вчинення злочинів (правопорушень) та застосування до них індивідуально-профілактичного впливу (індивідуальна профілактика).

Відвернення злочинів – це діяльність персоналу виправних установ (перш за все, оперативних відділів), спрямована на виявлення осіб, які мають намір вчинити злочин або дії, яких можуть перерости в злочин, а також факторів та обставин, що сприяють учиненню злочинів, і прийняття необхідних оперативно-розшукових та інших профілактичних заходів стосовно таких засуджених (інших осіб) з метою недопущення реалізації цих намірів, усунення криміногенної ситуації і зупинення діяльності щодо готування до злочину.

Припинення злочинів – це діяльність персоналу виправних установ (перш за все, оперативних відділів) у взаємодії з іншими відділами, службами і підрозділами щодо виявлення засуджених та інших осіб, які здійснюють злочинні дії, усунення умов, а також засобів, що спеціально створені для вчинення злочинів, недопущення подальшого розвитку протиправної поведінки і зменшення тяжкості чи усунення наслідків від вчиненого замаху на злочину.

Спеціально-кримінологічне запобігання крім названих компонентів повинно включати в себе напрямок віктимологічної профілактики як на масовому (груповому) так і на індивідуальному рівнях.

Таким чином, спеціально-кримінологічне запобігання в УВП – це особливий вид запобіжної діяльності, який має на меті забезпечити безпеку людей та цінностей, що охороняються законом, а також здійснення системи цілеспрямованих заходів щодо виявлених та усунення причин злочинів, умов, що сприяють їх вчиненню, а також позитивного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки.

Особливості спеціально-кримінологічного запобігання злочинам в УВП визначаються його структурою, тобто внутрішньою організацією, яка являє собою специфічний спосіб взаємозв'язку, взаємодію частин (компонентів), що її складають щодо профілактики злочинів в УВП (її загальної та індивідуальної форм), то вона складає головну провідну роль серед зазначених

заходів запобігання. Оскільки профілактичний вплив має місце в будь-якому із заходів запобігання та протидії злочинам в даній системі.

Класифікація заходів профілактики злочинів в УВП:

1) Кримінально-правові заходи профілактики.

Кримінально-правова профілактика злочинності в УВП пов'язана з реалізацією завдання забезпечення виконання покарання, яке виступає як засіб досягнення його цілей: виправлення та ресоціалізації засуджених, індивідуальна та загальна превенція профілактичний вплив.

При цьому забезпечується за допомогою трьох основних способів: 1) безпосереднім впливом кари; 2) утворенням регламентованих законом умов, що перешкоджають вчиненню злочинів; 3) організацію процесу виконання покарання персоналом УВП.

Профілактична роль кримінально-правових елементів примусу реалізується не тільки за допомогою кари, але й створенням за їх допомогою умов, що обмежують вчинення правопорушень. Законодавець, встановлюючи матеріальні норми кримінального права визначає, таким чином, зміст позбавлення волі, узгоджує його із ступінню соціальної небезпеки злочину і особи злочинця. У визначенні виду покарання (ст. 50-64 КК України), а також у правообмеженнях, як елементах режиму, за допомогою якого реалізується кримінальна відповідальність та покарання, де закладені три фактори – 1/ кари, 2/ виправлення та 3/ запобігання. Тому персонал виправних установ, під час виконання покарання вирішує згідно закону та вироку суду триєдину карно-виховну та запобіжну функцію.

Таким чином, ізоляція від суспільства осіб, які позбавлені волі, виконує декілька функцій: а) кари; б) профілактики злочинів та інших правопорушень; в) створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених. Карні та запобіжні функції позбавлення волі виступають як форми реалізації соціального контролю – елемента більш загальної системи регулюючого впливу з боку суспільства на поведінку засуджених.

Зміст кримінально-правової профілактики, що є вихідним поняттям для

кримінально-виконавчої профілактики включає в себе й надає в якості похідного поняття організаційний аспект забезпечення виконання покарання, що спрямований на утворення упорядкованого тримання засуджених, а також відносин між ними. Де правильно організована структурно-функціональна система виконання покарання включається в об'єктивні передумови запобігання злочинам, в цілому, серед засуджених в УВП. Чим більше вона розвинута і відповідає цілям покарання, тим ефективніше її запобіжний вплив.

Таким чином, до кримінально-правової профілактики відносять заходи загальної та індивідуальної превенції, які визначає кримінальний закон, координуючи кримінально-виконавчому законодавству і системі органів і установ виконання покарань застосування:

1) безпосереднього впливу кари: а) ізоляції засуджених від суспільства (обмеження свободи пересування, вибору місця проживання, характеру та роду занять, обмеження можливостей спілкування з людьми, які знаходяться на волі); б) обмеження в правах; в) режиму тримання; 2) утворення умов, що перешкоджають вчиненню злочинів; 3) вказівку законодавця щодо організації виконання покарання: а) визначення видів виправних установ; б) діяльності персоналу щодо обов'язків запобігання злочинам та його підконтрольність судовим органам тощо, а також профілактичного впливу норм кримінального кодексу та їх застосування як стримуючих засобів загальної та індивідуальної превенції.

2) Кримінально-виконавчі заходи профілактики.

До кримінально-виконавчих профілактичних заходів В.Є. Южанін відносить: охоронні, дисциплінуючі та виховні (виправно-трудова вплив)¹.

Де охоронні профілактичні заходи виступають у виді наступального соціального контролю і значення даного виду контролю полягає в тому, «що він виступає у якості важливого засобу в системі запобігання рецидиву злочинів та інших правопорушень»².

¹ Южанін В.Е. Специально-предупредительная деятельность администрации ИТУ.-Рязань, 1990.-С.34-35.

² Игошев К.Е., Шмаров И.В. Социальные аспекты предупреждения правонарушений (проблемы социального контроля).-М., 1980.-С.196-167.

Передбачені у виправних установах правила охорони, конвоювання засуджених, нагляду за ними та інші види контролю мають спеціальне значення, оскільки виконують охоронно-профілактичну функцію.

В літературі виділяється дві групи охоронюваних заходів: зовнішні та внутрішні.

Зовнішні охоронні профілактичні заходи спрямовані на охорону суспільних відносин, котрі складаються в умовах волі, поза виправними установами. Безпосереднім об'єктом їх охорони є кримінально-правові суспільні відносини, що виникають у сфері здійснення правосуддя і діяльності органів виконання покарання. Тому вони безпосередньо націлені на профілактику втеч засудженими з місць позбавлення волі і інших нових, у тому числі, небезпечних злочинів на волі.

Зовнішні охоронні профілактичні засоби можуть диференціюватися стосовно певній категорії осіб, виду виправної установи, її дислокації. Вони можуть посилюватися або зменшуватися в залежності від конкретних характеристик осіб засуджених та обставин.

Внутрішні охоронні профілактичні заходи спрямовані на створення умов, що перешкоджають вчиненню злочинів та інших правопорушень в межах УВП. Вони охороняють від злочинних посягань засуджених, суспільні відносини, що складаються в процесі виконання (відбування) покарань.

Безпосереднім об'єктом їх охорони є режим відбування покарання, а через нього – кримінально-правові суспільні відносини кримінально-виконавчого типу. Таким чином, режим виконання (відбування) покарання є основним способом реалізації внутрішніх охоронних профілактичних заходів. Він включається в зміст кримінальної відповідальності не тільки через покарання, але й через охоронні та дисциплінуючі засоби, які, як і покарання, носять примусовий характер, оскільки виникають від кримінальної відповідальності. Внутрішні охоронні профілактичні заходи, що входять в зміст режиму, можуть мати певний примусовий заряд, але пріоритет за їх профі-

лактичним призначенням. Вони передбачені кримінально-виконавчим законодавством як атрибути виправних установ і, в залежності від ступеня соціальної небезпеки особи засудженого, можуть підлягати диференціації та корегуванню.

Як пише А.Є. Наташев, - «Виправно-трудове (кримінально-виконавче) законодавство вводить додаткові елементи в сам режим відбування покарання, які мають профілактичну спрямованість»¹.

Внутрішні охоронні профілактичні заходи можна класифікувати на дві групи в залежності від того, до якого суб'єкта вони звернені – до персоналу виправних установ або до засудженого.

Групу заходів, що звернена до персоналу, можна розділити на засоби: 1) які задані в структурі виправних установ та забезпечуються персоналом; 2) які створюють умови роздільного тримання засуджених в цих установах; 3) які застосовуються безпосередньо персоналом кримінально-виконавчої системи; 4) які адресовані безпосередньо співробітникам виправних установ, вільнонайманим та іншим особам; 5) процедурного та організаційного характеру.

До заходів, що задані в структурі виправних установ та забезпечуються персоналом, можна віднести ті їх види, що виконують покарання у виді позбавлення волі: 1) виправні колонії мінімального рівня безпеки; 2) виправні колонії максимального рівня безпеки, в яких відбувають покарання повнолітні засуджені.

Слідчі ізолятори виконують згідно ст. 18 КВК України функції колоній мінімального або середнього рівня безпеки відносно засуджених, які залишені для господарського обслуговування. Виправними установами для виконання покарання у виді позбавлення волі для засуджених неповнолітніх є виховні колонії (ст. 19 КВК України).

В залежності від поведінки засудженого в цілях його подальшої ресоці-

¹ Наташев А.Е. Советское исправительно-трудовое законодательств (основные вопросы теории и практики).-М., 1975.-С.21.

алізації, або застосування превентивних заходів соціальної безпеки передбачається можливість зміни умов тримання або переведення до іншої виправної установи (ст.ст.100, 101 КВК України).

З метою досягнення превентивних завдань, а також завдань ресоціалізації у виправних установах існують структурні дільниці (ст. 94-99 КВк України):

- карантину, діагностики і розподілу;
- ресоціалізації;
- посиленого контролю;

Передбачено також роздільне тримання засуджених до позбавлення волі (ст. 92 КВК України).

Таким чином, забезпечення даної диференціації тримання засуджених у виправних установах має профілактичне значення, в цілому, для підтримання безпеки і порядку в цих установах. Так, наприклад, під час тримання засуджених у відділенні карантину, діагностики і розподілу у відведений для цього строк вони піддаються повному медичному обстеженню, де виявляються інфекційні (венеричні, захворювання, СНІД), а також психічні захворювання і відхилення від біологічної норми, що дозволяє профілакувати правопорушення з боку засуджених та розповсюдження захворювань. первинне психолого-педагогічне вивчення та медичні показники, включаючи психодіагностику на підставі кримінологічної, кримінально-правової характеристик на кожного засудженого дозволяє скласти індивідуальну програму виправлення та ресоціалізації та здійснення індивідуальних профілактичних заходів щодо конкретної особи на ранніх стадіях.

Розміщення засуджених в житлових приміщеннях типу гуртожитку з локальним сумісним проживанням членів відділення соціально-психологічної служби ресоціалізації надає змогу поєднати масові та індивідуальні форми профілактичного впливу на свідомість засуджених, а також підвищити рівень їхньої безпеки і стимулювання зразкової поведінки з перспективою переведу цієї категорії осіб до відділення соціальної реабілітації.

Тримання засуджених в приміщеннях камерного тиру у відділенні посиленого контролю має суто превентивний характер, що обумовлюється рівнем соціальної безпеки даної категорії осіб. Визначений строк перебування в цьому відділенні, а також дія спеціально розробленої індивідуальної програми, яка передбачає заходи індивідуально-виховного, психотерапевтичного, психокорегуючого профілактичного впливу повинні надати змогу переорієнтувати своє ставлення щодо соціально-нормативної поведінки в місцях позбавлення волі.

До засобів профілактичного характеру, що застосовуються безпосередньо атестованим персоналом виправних установ до засуджених, можна віднести: охорону; нагляд за ними; обшуку та догляду (у тому числі одягу, речей, жилих приміщень та робочих місць, посилок, передач, бандеролей, які отримують засуджені); встановлення внутрішнього розпорядку; введення перепусткового режиму між об'єктами, дільницями; окреме утримання різних категорій осіб тощо.

До засобів, що адресовані співробітникам виправних установ, вільнонайманого складу можна віднести: встановлення правил допуску цих працівників та інших осіб до сумісної роботи з засудженими на об'єктах міністерств та відомств; встановлення умов та допуску осіб на об'єкти місць позбавлення волі; огляд осіб, що входять на територію виправних установ і виходять звідти, огляд їх речей і деяких інших предметів; заборона персоналу установ входити у стосунки з засудженими та їх родичами, які не викликані інтересами служби, а також користуватися їхніми послугами; встановлення режиму відбування житлової зони, підприємства, дисциплінарного ізолятору та приміщення камерного типу; заборона передачі недозволених предметів та речей засудженим.

Ці засоби адресовані різним представникам персоналу та іншим особам в цілях профілактики негативних зв'язків із засудженими та проникненню заборонених предметів, що можуть бути засобами вчинення або стимулювання злочинів в цих установах.

До охоронних профілактичних заходів процедурного характеру належать: безготівковий розрахунок під час придбання засудженими продуктів харчування та предметів першої потреби; порядок приймання засуджених до виправних установ і розподіл їх до відділень соціально-психологічної служби з урахуванням кримінологічних характеристик; правила надання та проведення побачень, вручення посилок, передач бандеролей та іншої кореспонденції; порядок подання пропозицій, скарг, заяв засуджених; порядок застосування заходів заохочення та стягнення і таке інше.

До охоронних профілактичних заходів організаційного характеру належать: робота представників персоналу (у тому числі відповідно до спеціальних графіків та окремих вказівок керівництва); залучення всіх співробітників виправних установ до забезпечення контролю за поведінкою засуджених.

До групи внутрішніх охоронних профілактичних заходів, звернених до засуджених можна виділити в залежності від характеру встановлених правил поведінки на: 1) заборонні; 2) зобов'язувальні.

1) До профілактичних засобів, що забороняють можна віднести: використання засуджених на певних роботах, посадах; заборона засудженим знаходитись у приміщеннях, де вони не проживають, або об'єктах підприємств без дозволу адміністрації; продавати, дарувати або відчужувати на користь інших засуджених предмети, що знаходяться в особистому користуванні; грати в ігри з метою вилучення матеріальної або іншої вигоди; користуватися заточним інструментом без виробничої потреби; залишати територію установи; придбання, зберігання або використання будь-якої зброї (холодної, вогнепальної), транспортних засобів; грошей, цінностей і таке інше.

2) До профілактичних засобів, що зобов'язують можна віднести: носіння засудженими одягу спеціального зразку; виконання вимог персоналу; дотримуватися норм, що визначають порядок і умови відбування покарання, розпорядок дня установи; утримувати в чистоті і порядку приміщення; дотримуватися санітарно-гігієнічних норм тощо.

Дисциплінуючі профілактичні заходи визначаються самою специфікою

процесу виконання покарання, а також особливою соціальною сферою, що складається в умовах ізоляції, вони регулюють порядок взаємовідносин, стосунків між засудженим, привчають до дисципліни і носять запобіжний характер.

Усі обмеження в профілактично-дисциплінуючій сфері повинні мати розумні межі. «Тільки зведені до мінімуму різниці між життям в тюрмі та життям на волі можуть запобігти повному розпаду особистості, зменшити рецидивну злочинність»¹.

Дисциплінуючі заходи визначаються внутрішніми охоронними профілактичними заходами, які є продовженням зовнішніх, що, в свою чергу, визначаються кримінально-правовими та процесуальними заходами. Особливо примітно це проявляється, коли вони застосовуються до рецидивістів, а також до осіб, які вчинили тяжкі злочини або злісно порушують режим тримання під час відбування покарання. У цьому випадку ступенем ізоляції засуджених відповідає більш суворий рівень безпеки колонії та відповідний режим тримання, а режиму – більш жорстокі охоронні і дисциплінуючі профілактичні заходи.

Однак, дисциплінуючі профілактичні заходи не повинні занадто дріб'язково регламентуватися, захоплення заборонами може значно звузити правовий статус засуджених, обмежити їх громадянські права, збільшити обсяг кари. Тому всі обмеження в профілактично-дисциплінуючій сфері повинні мати обґрунтовані розумні межі – наскільки вони є виправданими з позиції необхідності захисту суспільства від нових злочинів і як вони вплинуть на підготовку засудженого до життя на волі. Саме тому слід забезпечити правову захищеність засуджених на основі справедливого правового регулювання карних та профілактичних заходів, суворого дотримання принципу законності та педагогічної доцільності в цій діяльності.

Справедливо, на наш погляд, відмічав процесор М.М. Ісаєв на першій Всесоюзній нараді пенітенціарних діячів (15-21 жовтня 1928 року) про те,

¹ Шикарев Л. Две недели в тюрьмах. ФРГ. Изд., 1990, 22 мая.

що «пенітенціарні засоби соціального захисту відрізняються від інших засобів спеціального захисту своєю складністю»¹.

Ця теза підтверджується різноманітністю профілактичних заходів, що застосовуються в УВП.

Під час розгляду цього питання виникла проблема співвідношення покарання та засобів суто виправного, ресоціалізуючого впливу, пов'язаних з профілактикою рецидиву злочинів серед засуджених.

Деякі автори вважають, що зміст покарання складається з «кари та виховання, тобто, кримінальному покаранню, як засобові державного примусу, властиве також і виховання»². На наш погляд, більше заслуговує на увагу точка зору А.Л. Ременсона, який піддав критиці попередню позицію і висловлював думку про те, що «змістом покарання є кара (ізоляція засудженого та обмеження його прав), в виправно-трудова вплив – праця та виховна робота лежать за межами кримінального покарання».

Таким чином, кримінологічний аспект позбавлення волі забезпечується тільки при умові спільних дій цих двох факторів³. Можна погодитись також з думкою Н.А. Стручкова, який відмічав, що «виконання покарання, тобто кари, відбивається в режимі, - спрямоване на досягнення усіх передбачених законом цілей покарання, а застосування засобів виправно-трудова впливу – на досягнення, перш за все, мети виправлення та перевиховання, а також цілі спеціального запобігання»⁴.

В.А. Уткін також вважає, що дані заходи «безперечно сприяють виконанню завдання спеціального запобігання покаранням і «чисто» спеціально-запобіжними заходами»⁵. Така ж думка простежується і в роботах інших вчених⁶.

¹ Реформа тюрем и перспективы исправительно-трудова дела в СССР.-Материалы совещания пенитенциарных деятелей.-М., 1929.-С.219.

² Ефимов М.А. Проблемы лишения свободы как вида наказания в законодательстве, судебной и исправительно-трудова практике: Автореф. Дис. Докт.юрид.наук, -Л., 1966.-С.5-6.

³ Ременсон А.Л. Теоретические вопросы исполнения лишения свободы и перевоспитания заключенных. Автореф. Докт.дис.-Томск, 1965.-С.13-15.

⁴ Стручков Н.А. Курс исправительно-трудова права. Особенная часть.-М., 1984.-С.146.

⁵ Уткін В.А. Наказание и исправительно-трудова воздействие.-Томск, 1984.-С.88.

⁶ Кудрявцев В.Н.-С.289; Елеонский В.А. Лишение свободы как наказание, соединенное с исправительно-трудова воздействием.-Рязань, 1975.-С.15.

Підтримуючі дані позиції профілактики злочинів за допомогою виправно-ресоціалізуючого впливу здійснюється, як пише В.Є. Южанін, в трьох варіантах: а) виховання засудженого у рамках загального процесу кримінально-виконавчого впливу в виправних установах, який, в цілому, формує позитивну особу; б) здійснення конкретних виховних заходів, спеціально спрямованих на формування правосвідомості засуджених, профілактики з їх боку нових злочинів; в) реалізація особливих виховних заходів профілактики, відвернення та припинення і дисциплінуючого впливу на засуджених під час їх негативної поведінки в виправних установах¹.

На відміну від профілактичних заходів кримінально-правового і кримінально-виконавчого режимного характеру виховний вплив не має жорсткого зв'язку із карним аспектом. Загально виховний процес, який апелює до позитивних властивостей особистості в даному разі є домінуючим.

Виховний вплив має більш тісний зв'язок з соціально-моральною стороною особистості засудженого і вчиненого ним злочину.

Таким чином, з урахуванням раніше приведеної точки зору А.Л. Ременсона, яка була висловлена ним в доповіді «Вопросы лишения свободы и общее учение о наказании» на науковій конференції (лютий 1959 р.)² щодо роз'єднання карних та ресоціалізуючих заходів пенітенціарного впливу, можна, на наш погляд, висловити думку про те, що кримінально-виконавчі профілактичні заходи, які мають жорстоку регламентацію виконання вимог кримінально-правового та кримінально-виконавчого характеру як регулятивного, так і охоронного напрямків, заходів безпеки, примусу та покарання, відрізняється від суто виховних профілактичних заходів, спрямованих на ресоціалізацію та виправлення засуджених за допомогою процесу, що веде їх до покаяння за учинені злочини та підняття від рівня соціальної занедбаності до вищих ступенів соціальної свідомості.

¹ Южанин В.Е. Специально-предупредительная деятельность администрации ИТУ.-Рязань, 1990.-С.48-49.

² Теоретические вопросы исполнения лишения свободы и перевоспитания заключенных. Автореф. Докт.дис.-Томск, 1965.-С.13-15.

Саме ефективне впровадження виховних профілактичних заходів, на наш погляд, має глибинне значення у вирішенні кримінологічних питань боротьби із рецидивною злочинністю, у тому числі її різновидом в місцях позбавлення волі.

Вони спроможні надавати можливість, починаючи з моменту «входження злочинця в кримінально-виконавчу систему, а також після його каяття і виходу на вищі морально-етичні рівні, бути більш ефективними ніж примусове утримання в стані законослухняності, що безперечно, є проблематичним питанням».

На нашу думку, співвідношення карально-режимних та виховних кримінально-виконавчих профілактичних заходів знаходиться і проявляється у процесі змагальності, конкуренції, де, в залежності від підвищення рівня виховно-профілактичного впливу на засуджених, зменшується рівень соціальної небезпечності та соціальної занедбаності і закономірно рівень правообмежень.

Тому, співвідношення кримінально-виконавчих режимних і виховних профілактичних заходів повинного мати законну об'єктивну основу і застосовуватися в комплексі.

В кінцевому рахунку, на наш погляд, кримінально-виконавчі профілактичні заходи повинні підпорядковуватись пенітенціарній ідеї та сприяти її реалізації і розвитку, бо саме вона на ґрунті каяття за вчинений злочин акумулює в собі соціальну ціль та потребу суспільства в досягненні стану виправлення і ресоціалізації злочинця і на цьому ґрунті його становлення законослухняною людиною.

Що ж стосується кримінально-виконавчих заходів профілактики злочинів та інших правопорушень, то вони повинні застосовуватися комплексно і всебічно як оперативно-режимними так і виховними засобами в процесі виконання покарань.

За кожен захід та етап профілактичної діяльності повинен відповідати визначений суб'єкт профілактики, на якого покладена організація і безпосе-

реднє здійснення заходів.

Класифікація суб'єктів профілактики дозволяє визначити обсяг профілактичної роботи на її етапах, а також виключити можливість змішування різних за змістом, спрямованістю і характером заходів.

Суб'єктами профілактики злочинів в УВП можна вважати його керівництво на чолі з начальником, керівників відділів і служб, окремих посадових осіб. За компетенцією дані суб'єкти класифікуються на спеціалізованих і не-санкціонованих, тобто перші наділені певними профілактичними функціями, інші – не наділені спеціальними функціями, але виконують цю роботу в процесі реалізації основних обов'язків.

До спеціалізованих суб'єктів профілактики належать:

- начальник УВП; заступники начальника УВП (за нагляду і безпеки, з організації охорони, з соціально-виховної роботи);
- начальник і працівники оперативного відділу;
- начальник і працівники відділу з нагляду і безпеки;
- начальник і працівники відділу з організації охорони;
- черговий помічник начальника УВП з підлеглими йому співробітниками; начальник відділення соціально-психологічної служби, начальник відділу з контролю за виконанням судових рішень, інспектори та психологи.

До неспеціалізованих суб'єктів профілактики в УВП можна віднести співробітників виробничо-технічних служб, матеріально-побутового забезпечення, працівників загальноосвітнього і професійно-технічного навчання, медичної служби УВП на чолі з керівниками, вказаних відділів та служб, а також інший особовий склад, який в межах своєї компетенції залучається до виконання профілактичних заходів.

Система профілактичної роботи, що склалася в межах УВП передбачає комплексну взаємодію усіх частин і служб в даному напрямі і передбачає здійснення спільних планових і оперативних заходів, які реалізуються посадовими особами, відповідальними за конкретні профілактичні заходи, передбачені встановленими строками їх виконання. Це перш за все:

- а) дії посадових осіб організаторів;
- б) дії посадових осіб виконавців, суб'єктів профілактики, які безпосередньо здійснюють профілактичні заходи;
- в) дії персоналу, який залучається до проведення окремих профілактичних заходів суб'єктами профілактики.

Отже, начальник УВП через своїх підлеглих організує на усіх ділянках системи відповідний порядок профілактики, ставить перед заступниками, начальниками частин, служб завдання, заслуговує доповіді про виконання завдань, особисто перевіряє стан справ в приміщеннях дисциплінарного ізолятора і приміщеннях камерного типу, питання ізоляції, системи локальних секторів, питання безпеки особового складу і засуджених. Заступники начальника УВП в межах компетенції організують у відповідних службах виконання профілактичних заходів відповідно їх специфіки і повноважень. Слід зазначити особливе положення у справі профілактики злочинів в УВП і підтримання належного режиму з боку оперативного відділу і його керівника. Даний напрямок роботи вважається вихідним у визначенні функцій оперативних апаратів УВП. Їх місце в організації профілактичної роботи визначається також і структурним положенням в ієрархії служб УВП. На оперативні відділи покладено організаторські і перевірочні функції по цілому ряду режимно-профілактичних вимог в УВП. Вони контролюють порядок допуску засуджених на певні об'єкти, зони, пересування за межами УВП, побачень, отримання посилок (передач), користування магазином, порядок відбування в дисциплінарних ізоляторах і приміщеннях камерного типу, тощо. Крім цього, на оперативні відділи покладено прямий обов'язок профілактики, відвернення, припинення та розкриття злочинів в УВП. Інші служби в межах своїх функціональних повноважень здійснюють профілактичну роботу згідно відповідних спеціальних та комплексних планів.

Щодо взаємодії частин і служб УВП в профілактичній діяльності, то вважається, що це ініціативний або передбачений вищестоящими керівниками УВП спільні чи узгоджені за місцем і часом дії, заснований на законі і пі-

дзаконним актах, напрямом на виявлення і усунення причин і умов злочинності та інших правопорушень, а також виявлення і припинення напрямів та готування, посягання на злочин в УВП збоку засуджених.

Сутність внутрішньої взаємодії з питань профілактики полягає в досягненні мети щодо удосконалення спільної роботи частин і служб УВП як єдиної системи на ґрунті: єдності режимно-педагогічної, виховної мети, підпорядкування єдиному суб'єкту управління з урахуванням вимог концентрованого зосередження, уваги частин і служб УВП, правових передумов їх взаємодії, регламентованих кримінально-виконавчим законодавством. Форми даної взаємодії в профілактичній роботі визначаються керівництвом УВП, служб та відділів у відповідності із спеціальними планами.

Сутність зовнішньої взаємодії полягає в діяльності, спрямованій на спільну участь в досягненні загальної мети, яка стоїть перед системою, в яку УВП входить як підсистема, і на УВП покладається певне завдання профілактики рецидиву злочинів як одне із соціальних завдань у вирішенні більш глобальної соціальної проблеми. Тому взаємодія УВП з правоохоронними органами і, перш за все МВС, повинна протікати в умовах високого ступеня узгодженості, вміло скоректовано повинна бути налагоджена профілактична робота з органами прокуратури, суду, СБУ, іншими державними органами, враховуючи різноманітність функцій та відповідні стадії розвитку злочинної діяльності і стадії запобігання та протидії злочинам. Спільні профілактичні дії в даному разі можуть здійснюватись в різних формах: спільного планування профілактики рецидивної злочинності в регіоні, міжрегіональних діях, тощо; спільного проведення оперативних нарад, навчань, тощо, спільних діях щодо мобілізації сил і засобів споріднених систем правоохоронних органів (МВС, внутрішні війська, СБУ) щодо застосування силових заходів у визначених законодавством випадках (ст. 105 КВК України, ст. 19 Закону України «Про попереднє ув'язнення»), тощо; спільних розглядах питань судово-слідчої та прокурорської практики, а також практики виконання вироків суду, тощо, обміну інформацією між взаємодіючими підрозділами пра-

воохоронних органів, тощо.

20.4. Загальна та індивідуальна профілактика в установах виконання покарань

Сучасна кримінальна ситуація в установах виконання покарань України характеризується великою чисельністю показників кримінологічного аналізу злочинності як в ретроспективному, так і в прогностичному аспектах. Саме науковий підхід до визначення сутнісних тенденцій в структурі, динаміці та географії злочинності, у тому числі її латентних проявів, надає змогу впевнитися у тому, що без системного підходу в діяльності по запобіганню та протидії злочинності обійтися неможливо.

Тому, як важливий елемент загальної профілактики в УВП слід визначити аналітичну роботу і комплекс планування профілактики злочинів та інших правопорушень.

Саме на ґрунті інформаційно-аналітичної роботи, необхідної для прийняття управлінських рішень профілактичного характеру здійснюється організація і комплексне проведення профілактичних заходів.

Поняття оперативного стану в УВП, його основних елементів передбачає і зумовлює проведення оперативного (негайного), а також періодичного порівняльного і перспективного комплексного чи тематичного аналізу в залежності від його мети і завдань.

Висновки з цього аналізу, вимоги, що пред'являються до комплексної профілактики мають знайти своє місце в організації і тактиці профілактичної діяльності.

Отже, в якості рекомендацій щодо комплексного планування загальнопрофілактичних заходів в УВП можна віднести наступні:

Розділам комплексного плану передуює вступна частина (преамбула), в якій відображається загальна характеристика УВП, з урахуванням соціально-демографічної і кримінологічної характеристик стану, структури і динаміки злочинності, її кількісні та якісні показники (а також порушень режиму), фо-

формулюються основні висновки, отримані в результаті аналізу причин і умов злочинності, що склалися в УВП до моменту складання плану; оцінюються позитивні результати профілактики злочинів, сили засоби і реальні можливості частин служб, підрозділів УВП щодо профілактики злочинів та інших правопорушень; визначаються характерні недоліки, їх причини, формулюється цільова установка і завдання на відповідний період профілактичної діяльності.

У вступній частині комплексного плану також необхідно вказати місце дислокації УВП; від установи (рівень безпеки) склад засуджених; характеристику виробництва, його об'єктів; спосіб охорони; наявність і стан інженерно-технічних засобів охорони; спосіб доставки засуджених та об'єкти роботи; спосіб охорони житлової зони; наявність локальних дільниць; житлові і комунально-побутові умови; наявність і стан технічних засобів нагляду; наявність транспортних засобів; стан залучення праці засуджених.

Кількість і види відвернутих злочинів і порушень режиму; кількість матеріалів, пов'язаних з відмовленням у злочині тощо. Основна частина плану має наступні розділи:

1. Організаційно-управлінські заходи профілактики злочинів та інших правопорушень в УВП.

1.1. Проведення аналізу ефективності стану та організації профілактичної роботи в УВП; розроблення методичних рекомендацій щодо її удосконалення (вивчення і оцінка стану і результатів профілактичної діяльності усіх частин і служб УВП, узагальнення і впровадження позитивного досвіду профілактики злочинів серед засуджених).

1.2. Систематичний і глибинний аналіз кримінальної ситуації в УВП, характеристика видів злочинів та категорій злочинців; об'єктів території зони і місць вчинення злочинів; головні тенденції в структурі і динаміці правопорушень і дисциплінарної практики, фактори негативного і позитивного впливу на стан злочинності та інших правопорушень.

1.3. Дослідження причин і умов окремих видів злочинів, що носять спе-

цифічний характер (аналіз кримінальних справ і матеріалів службових розслідувань, складання аналітичних довідок, розробка рекомендацій тощо).

1.4. Удосконалення збирання та аналізу фіксованої інформації щодо діяльності усіх служб УВП в напрямку профілактики злочинів (уніфікація цієї інформації відповідними підрозділами і розробка управлінських рішень).

1.5. Відбір та розстановка персоналу, підвищення його майстерності (організація спеціалізованих занять з питань загальної та індивідуальної профілактики).

1.6. Заходи щодо укріплення законності дисципліни та правопорядку в УВП (заняття, оперативні наради тощо).

1.7. Удосконалення внутрішньої взаємодії підрозділів, службові частини (обмін оперативною інформацією, узгодження дій тощо) УВП, а також зовнішньої взаємодії УВП з місцевими та центральними органами (у тому числі правоохоронними) і представниками громадськості.

1.8. Узагальнення та впровадження позитивного досвіду профілактики злочинів. Створення відповідних координаційних центрів щодо обміну досвідом та розроблення спільних проектів програм та планів профілактики злочинів в масштабі регіонів.

2. Оперативно-режимні заходи профілактики злочинів в УВП.

2.1. Передбачає проведення (згідно ст. 104 КВК України) заходів щодо виявлення і усунення обставин, що сприяють вчиненню злочинів (аналіз кримінальних справ, припинення з нереабілітуючих підстав; аналіз справ, яким відмовлено у провадженні, матеріалів інспекторських перевірок, подання слідчих, органів прокуратури; розробка системи з комплексного збирання, обліку і використанню інформації щодо загальної та індивідуальної профілактики; готування доповідних записок керівництву УВП з пропозиціями щодо усунення обставин, які сприяють вчиненню злочинів; перегляд складу матеріально-відповідальних осіб, господарської обслуги, магістрів і бригадирів із числа засуджених тощо).

2.2. Заходи виявлення і забезпечення всебічного нагляду за особами,

схильними до вчинення злочинів, які знаходяться на різних видах оперативного і профілактичного обліків.

2.3. Заходи щодо виявлення і нейтралізації діяльності окремих угруповань засуджених негативної спрямованості (виявлення усіх неформальних груп засуджених, мотивів їх створення і діяльності; виокремлення і взяття на облік окремих лідерів та інших членів неформальних угруповань; розташування відповідно режимних вимог і правового статусу засуджених в карцерах дисциплінарного ізолятора та приміщення камерного типу; проведення відповідної роботи з лідерами та активними учасниками неформальних угруповань засуджених).

2.4. Заходи з профілактики та відвернення окремих видів злочинів (небезпечних, групових та масових ексцесів, убивств, захоплення заручників, втеч, злісної непокори тощо).

2.5. Заходи оперативно-розшукового характеру, що забезпечують профілактику злочинів та інших правопорушень УВП (визначаються в окремому додатку до плану, зберігаються тільки в справах оперативного відділу УВП).

2.6. Заходи, спрямовані на удосконалення нагляду (затвердження плану нагляду, порядок здійснення інструктажу наряду, ведення журналів, системи доповідей про стан справ – рапортів, повідомлень тощо).

2.7. Заходи щодо виявлення та припинення каналів проникнення до засуджених заборонених для зберігання і використання предметів (обладнання загороджувальних пристроїв за периметром зони; наглядові майданчики, патрулювання, огляд не охоронюваних об'єктів зони, спеціальні інструктажі, супровід транспортних засобів, обладнання проти таранних, проти підкіпних пристроїв тощо).

28. Заходи щодо охорони об'єктів та внутрішньооб'єктового спостереження (введення нових типів інженерно-технічних засобів охорони, перевірка схем підземних та повітряних комунікацій і енерголіній, встановлення загороджувальних пристроїв (сигналізації) перегляд планів охорони, їх удосконалення тощо).

2.9. Заходи щодо виявлення і вилучення у засуджених заборонених предметів (затвердження і реалізація спеціальних планів загальних і вибіркового обшуків, розгляд їх результатів на нарадах керівництва УВП; забезпечення особового складу засобами виявлення та фіксації заборонених предметів, речовин; забезпечення порядку огляду речей і предметів у кімнатах видачі посилок, передач тощо).

2.10. Заходи щодо обладнання ізолюваних ділянок в житловій та виробничій зонах УВП (облаштування пультами управління КПП, уточнення схем перепускної системи пересування засуджених за межі ізолюваних секторів, локальних зон, міжцехового режиму на виробництві тощо).

2.11. Заходи щодо впровадження передового досвіду з нагляду і безпеки (перегляд планів нагляду, забезпечення необхідною апаратурою, інвентарем, спецзасобами тощо), вирішення організаційно-управлінських профілактичних завдань охорони, нагляду, спостереження, системи збирання, накопичення і аналізу інформації.

3. Профілактичні заходи виховного впливу

3.1. Розробка тематики і графіків виступу перед засудженими працівників правоохоронних органів (суду, прокуратури, юстиції).

3.2. Проведення виїзних судових засідань з питань розгляду кримінальних справ засуджених, умовно-дострокового звільнення, звільнення за актом амністії тощо;

3.3. Оформлення правових стендів і виставок юридичної літератури.

3.4. Методичне забезпечення роботи з засудженими, які не стали на шлях виправлення та злісними порушниками режиму.

3.5. Заходи щодо активізації роботи самодіяльних організацій засуджених.

3.6. Заходи щодо більш широкого залучення до роботи з засудженими релігійних конфесій та створення умов в межах УВП для віросповідання та проведення релігійних заходів.

3.7. Заходи щодо налагодження та закріплення зв'язку засуджених з

трудовими колективами, громадськими організаціями, шефами, родичами засуджених, благодійними організаціями в інтересах профілактики злочинів та інших правопорушень.

3.8. Заходи щодо організації морально-естетичного виховання, проведення культурно-масових та фізкультурно-спортивних заходів серед засуджених.

4. Профілактичні заходи в процесі виробничо-господарської діяльності

4.1. Заходи, спрямовані на забезпечення усіх засуджених, у тому числі в ДІЗО і ПКТ (крім категорій, які звільняються за законом від робіт) працевлаштування в умовах УВП (за рахунок розширення власної виробничої бази, контрагентів, кооперації тощо), а також забезпечення їх заробітною платою.

4.2. Заходи щодо удосконалення щоденного обліку праці і оцінки її результатів, виявлення осіб, які ухиляються від праці, або змушують працювати за себе інших засуджених.

4.3. Систематична перевірка правильності закриття нарядів і начислення заробітної плати засудженим.

4.4. Заходи щодо виявлення причин і умов відмови від праці, ухилення від роботи засуджених, або невиконання ними норм виробітку.

4.5. Заходи щодо удосконалення нагляду та спостереження за засудженими на виробництві (створення локальних дільниць; обладнання цехів, інструментальних приміщень відповідною системою захисту, недопущення безконтрольного доступу засуджених до заточного обладнання, лакофарбувальних інших речовин тощо).

5. Профілактичні заходи у сфері матеріально-побутового та медичного забезпечення засуджених.

5.1. Забезпечення засуджених у відповідності із законодавством житловою площею та необхідними комунально-побутовими умовами, кімнатами для проведення побачень, клубом, бібліотекою, перукарнею, їдальнею за рахунок бюджету та внутрішніх ресурсів УВП.

5.2. Забезпечення контролю за своєчасним забезпеченням засуджених

якісними продуктами харчування та речовими при належностями, а також належною роботою торгових точок УВП.

5.3. У відповідності з планом медико-профілактичної роботи медслужби розробити графіки огляду об'єктів і засуджених щодо недопущення групових та масових епідемій.

5.4. Здійснювати систематичний контроль за зверненнями засуджених до медичних частин, задоволенням ї скарг (або зловживань), здійсненням шпиталізації, наданням екстреної допомоги, особливо під час отримання травм та побоїв тощо.

5.5. Заходи щодо виявлення медичними працівниками засуджених, як мають суспільно-небезпечні захворювання, вади (відхилення в психіці, алкоголіки, наркомани, сексуальні збоченці) для постановки їх на обліки і здійснення відповідного профілактичного впливу.

До організаційних заходів профілактики також можна віднести план дій особового складу УВП під час надзвичайних обставин, що передбачає:

- постановку завдань;
- порядок оповіщення та строки збору особового складу УВП і контролерів з нагляду під час тривоги;
- організацію управління та зв'язку;
- заходи з приводу сил та засобів до готовності дій під час надзвичайних обставин;
- розрахунок сил та засобів, що необхідні для ліквідації надзвичайних обставин;
- організація взаємодії;
- порядок застосування зброї та спеціальних засобів;
- заходи безпеки.

Дії посадових осіб УВП під час надзвичайних обставин згідно спеціального плану визначаються з урахуванням професіональної підготовки співробітників та конкретних умов, ситуацій, мають бути проведені з метою упе-

редження негативних проявів. Вони складають комплексне реагування на випадок:

- 11.групових та масових заворушень;
- 12.втечі засудженого;
- 13.звільнення заручників;
- 14.ліквідації пожежі та стихійного лиха.

Виходячи з конкретної обстановки, можуть формуватись групи співробітників різних служб, згідно бойового розрахунку та завдань. Вони передчасно повинні знати в яких групах знаходяться, а також систематично готуються, тренуються, відпрацьовують дії під час ускладнення оперативного стану. Узгоджуються питання організації взаємодії, порядку застосування зброї та спеціальних засобів згідно закону, засоби безпеки та інші моменти.

Щодо тактичних засад профілактики і методики її застосування в УВП, доцільно нагадати, що поняття та сутність терміну «тактика (з грецького це «мистецтво» побудови військ)», «складова частина військового мистецтва, яка містить в собі теорію і практику підготовки і ведення бою», «засоби», «прийоми», вибрані для ведення бою; вона займає підлегле становище по відношенню до стратегії і обслуговує її. Саме уявляючи стратегією запобігання та протидію злочинності в УВП, можна визначити основні вимоги тактики профілактики злочинів:

3. її підлеглість головній стратегічній меті і завданням запобігання та протидії злочинності;

4. залежність від умов її здійснення, у тому числі від соціально-групових та індивідуальних характеристик особистості, мікросередовища і поведінки засуджених;

5. наукове обґрунтування тактичний дій;

6. нормативно-стандартизований та творчий характер тактики, котра не повинна складатись стихійно та визначатись тільки по фактичному стану оперативної обстановки (хоча цьому слід надавати велику увагу),а повинна в основних елементах вироблятися раніше і цілеспрямовано на певному зразку

як комплекс можливих варіантів діяльності з урахуванням зміни умов;

7. це системна діяльність, що підкоряється основному системоутворюючому елементу – усуненню імовірності вчинення злочинів в УВП;

8. оптимальне співіснування та співвідношення колективних і індивідуальних форм впливу, оперативно-розшукових заходів, методів і засобів виховання і примусу інших.

Таким чином, виходячи із завдань-вимог тактики спеціально-кримінологічного запобігання в УВП, можна визначити її основні аспекти відносно спрямованості профілактичного впливу та стадій тактичної діяльності.

На наш погляд, тактику спеціально-кримінологічного запобігання в широкому розумінні цього терміну слід розглядати з урахуванням усіх основних стадій цієї діяльності:

а) на рівні загальної профілактики:

1) здійснення кримінологічного аналізу усієї злочинності та інших соціально-небезпечних явищ (суїциду, алкоголізму, наркотизму та ін.) в усій системі виконання покарань, УВП конкретних регіонів та окремих установах по виконанню покарань;

2) виявлення та вивчення об'єктивних і суб'єктивних факторів (причин і умов, що сприяють злочинності), деформацій ціннісних орієнтацій середовища засуджених, мікросоціальних психологічних процесів, дисфункцій нормативної системи та діяльності структурних ланок інституту виконання покарань, його підрозділів, їх кримінологічна діагностика;

3) прогнозування майбутнього стану злочинності у кримінально-виконавчій системі, конкретних регіонах та УВП;

4) розробка програм та планів кримінологічного впливу згідно із прогнозом (комплексне та спеціальне планування профілактичних заходів, розподіл сил та засобів, встановлення термінів їх виконання в УВП);

5) організація виконання та реалізація запланованих заходів профілактики злочинності в УВП;

б) контроль за виконанням планових завдань та коректировка окремих заходів профілактики в УВП керівництвом;

7) висновки та оцінка щодо змін в стані злочинності та оперативному стані в кримінально-виконавчій системі та її установах, а також оцінка виконання та ефективність профілактичних дій конкретних підрозділів та посадових осіб;

б) на рівні профілактики окремих видів злочинів:

1) здійснення кримінологічного аналізу окремих видів злочинів (інших небезпечних явищ) в системі та установах виконання покарань;

2) виявлення осіб та вивчення їх кримінологічної характеристики, криміногенних ситуацій, причин і умов, що сприяють вчиненню конкретних видів злочинів (втеч, дій, що дезорганізують роботу УВП, захоплення заручників, вбивств, масових заворушень, злісної непокори та ін.);

3) прогнозування імовірності вчинення конкретних видів злочинів серед певної категорії засуджених з урахуванням негативних об'єктивних обставин;

4) складання спеціальних планів профілактики, відвернення, припинення найбільш небезпечних та розповсюджених злочинів, що мають місце в УВП;

5) реалізація спеціальних планів профілактики конкретними службами та підрозділами (оперативним відділом, відділом нагляду і безпеки);

6) профілактика окремих видів злочинів в конкретних видах виправних установ (різного рівня безпеки);

в) на рівні індивідуальної профілактики:

1) кримінологічний аналіз конкретного заподіяння злочину або іншого соціально-небезпечного вчинку;

2) вивчення особистості потенційного злочинця із числа засуджених, а також суб'єктивних та об'єктивних причин, умов і факторів, що сприяють злочинній поведінці даної особи (особистісно-ситуаційної природи поведінки у тому числі з відхиленнями);

3) профілактика конкретного злочину або злочинів з боку окремої особи.

В даному разі здійснюється:

- 1) виявлення потенційних правопорушників;
- 2) їх вивчення та кримінологічна діагностика;
- 3) прогнозування майбутньої злочинної поведінки;
- 4) планування профілактичних дій у відповідності з прогнозом;
- 5) організація та виконання профілактичних заходів;
- 6) контроль за станом поведінки особи, яка підлягає профілактичному впливу та діяльністю суб'єктів профілактики;
- 7) оцінки результативності профілактичних дій та висновки щодо особи відносно якої вони застосовуються.

На відміну від загальної профілактики в УВП індивідуальна профілактика здійснюється вузьким колом суб'єктів цієї діяльності відносно окремого засудженого.

Завдяки комплексу спеціальних загально-профілактичних заходів щодо виявлення, постановки на облік та організації нагляду за особами, схильними до вчинення злочинів, на облік ставляться відповідні категорії засуджених, які вчинили певні правопорушення в УВП, або мають намір їх вчинити.

Комісією на чолі з начальником виправної колонії здійснюється розгляд матеріалів на цих правопорушників, зібраних начальником відділення соціально-психологічної служби спільно з працівниками відділу нагляду і безпеки, після чого виносяться рішення про постановку на обліку даного засудженого, що оформлюється протоколом.

Наказом по УВП за певними працівниками закріплюється обов'язок слідкувати за спальними місцями, робочим місцем і щоденним підведенням підсумків виконання виробничого завдання цим засудженим. При проходженні строєм ці засуджені йдуть у першій шерензі. На спеціальні стенди в черговій частині колонії заносяться установочні дані, фотокартки на осіб, взятих на профілактичний облік, як схильних до нападу на представників

адміністрації, захоплення заручників, вчинення втеч тощо.

Індивідуальна профілактична робота із вказаною категорією засуджених здійснюється начальником відділення соціально-психологічної служби до особових справ засуджених, які перебувають на обліку долучаються довідки-орієнтировки із зазначенням підстав терміну перебування на обліку, а також дані попередніх висновків про результати його профілакування.

Індивідуальна профілактика злочинів спрямована на досягнення таких цілей, як усунення суб'єктивної основи злочинної поведінки, втіленої в особистісних властивостях самої людини, і нейтралізація криміногенного мікросередовища її життєдіяльності.

Зокрема, Г.С. Саркісов виділяє генеральну, загальну і конкретну цілі індивідуальної профілактики злочинів. Зміст генеральної мети індивідуальної профілактики злочинів складає корекція поведінки особи, яка профілакується, забезпечення відповідного індивідуального образу життя тій соціальній спільноті, до якої вона належить. Генеральна мета конкретизується в загальних цілях, до яких автор відносить ліквідацію криміногенного впливу ближчого соціального оточення, нейтралізацію конфліктних проблемних і криміногенних ситуацій. Конкретні цілі індивідуальної профілактики зумовлюються змістом і характером причин індивідуальної протиправної поведінки та специфікою суб'єктів профілактики ¹.

В УВП склалася певна система індивідуальної профілактики злочинів в межах відділення соціально-психологічної служби за участю таких суб'єктів профілактики як: начальник даного відділення, оперативний працівник та начальник цеху (де працює засуджений). Це дозволяє підвищити рівень інформативності про криміногенні ситуації, окремих засуджених, схильних до вчинення злочинів, а також своєчасно і ефективно вплинути на поведінку осіб, які знаходяться на профілактичному обліку.

Отже, діяльність адміністрації УВП з питань індивідуальної профілак-

¹ Саркіс Г. С. Цели и принципы индивидуальной профилактики преступлений. Советское государство и право. – 1985. – № 12. – С. 86; Аванесов Г. А. Криминология и социальная профилактика. – М., 1980. – С. 465.

тики розглядається з двох позицій: а) визначення категорій засуджених, які підлягають профілактичному впливу; б) визначення тактичних етапів індивідуальної профілактики злочинів та інших правопорушень.

На профілактичний облік (списочний та картотечний) заносяться засуджені з наступними ознаками:

- «злочинці в законі» та інші авторитети злочинного середовища;
- організатори і учасники угруповань негативної спрямованості;
- схильні до втечі;
- схильні до встановлення недозволених зв'язків та виготовлення і зберігання заборонених предметів та речей;
- засуджені, які займаються здирництвом, вимаганням від засуджених будь-яких речей, здійснення тиску та засуджених та тероризму;
- схильні до нападу на представників адміністрації та інших осіб;
- організатори, учасники масових заворушень, групових та масових непокор, хуліганських дій, азартних ігор;
- схильні до гомосексуалізму, інших збочень та вад психічного характеру;
- схильні до вживання, придбання та зберігання наркотичних речовин, інших одурманюючих речовин, спиртних напоїв;
- засуджені, які знаходяться в конфліктних стосунках з іншими засудженими;
- засуджені, які знаходяться в ДІЗО, карцері та ПКТ.

На профілактичний облік можуть бути поставлені й інші категорії засуджених, виходячи з оперативної обстановки в УВП.

Як правило, профілактичний облік ведеться у формі списочного чи картотечного обліку.

Списочні обліки ведуться в оперативному відділі та відділі нагляду і безпеки, а також у відділенні соціально-психологічної служби і в цілому по УВП.

Картотечні обліки ведуться працівниками оперативної служби і система-

тизуються в алфавітно-довідковій картотеці.

Оскільки процес профілактичного впливу на засудженого в УВП має певну аналогію з виховним впливом, тому, в даному разі. Його можна іменувати як виховно-профілактичний вплив.

Виходячи з цього, можна запропонувати загальну схему процесу індивідуальної профілактики з позиції двох аспектів – кримінологічного та психолого-педагогічного, у відповідності з організаційними етапами виховно-профілактичного впливу.

Таблиця 1.

Організаційні етапи виховно-профілактичного впливу

Основні етапи процесу	Кримінологічний аспект	Психолого-педагогічний аспект
Перший	Виявлення засуджених, які підлягають профілактичному впливу. В основі лежить співставлення даних про особу засудженого з формальними показниками – критеріями для його постановки на облік.	Виявлення найбільш значущих криміногенних, аморальних властивостей, особливостей і ознак соціальної занедбаності засудженого на ґрунті використання методів вивчення особи.
Другий	Вивчення та кримінологічна діагностика особи засудженого за криміногенними ознаками щодо суспільної небезпечності, рецидиву, кримінального професіоналізму, причетності до неформальних угруповань (субкультури) злочинного світу, схильності до організаторських та виконавчих протиправних дій (рекету, тероризму, нападів на адміністрацію, втечі захоплення заручників, наркобізнесу, тощо.	Визначення категорії засуджених відповідно їх соціальної спрямованості, динамічного стереотипу поведінки, наявності схильностей протиправного та іншого антисоціального характеру, соціальних, психологічних та психологічних вад, відхилень від нормативної поведінки, збочень, алкоголізму, наркоманії, таксикоманії.
Третій	Прогнозування індивідуальної протиправної поведінки засудженого у відповідності з методикою прогнозу та картою індивідуального прогнозу з визначенням критеріїв криміногенних ознак і висновків щодо ймовірності вчинення злочину даною особою.	Перевірка та співставлення висновків кримінологічного прогнозу індивідуальної злочинної поведінки засудженого з конкретною життєвою ситуацією і даними психолого-педагогічного спостереження за засудженим, його спрямованістю та реальною поведінкою (наявність порушень, конфліктів, висловлювань).
Четвертий	Постановка засудженого згідно ймовірного для вчинення злочину правопорушення прогнозу, на профілактичний облік, закріплення протоколом (наказом повідомлення відповідних підрозділів УВП, занесення в списочний, журнальний і карто-течний обліки.	Відбір з типового комплексу заходів психолого-педагогічного виховного впливу оптимальних варіантів та підходів різних індивідуальних та групових методів впливу.
П'ятий	Планування заходів індивідуальної профілактики відносно засудженого, який знаходиться на профілактичному обліку з урахуванням досліджених під час індивідуального прогнозу ознак (індикаторів), що свідчать про відповідний рівень криміногенності особи, її схильності до вчинення певного виду злочину (правопорушення), а також висновків прогнозу щодо	Виходячи з планів та індивідуалізації вказаних служб, складання плану індивідуально-профілактичних заходів, спрямованих на нейтралізацію вчинених під час прогнозу негативних особистісних ознак (індикаторів), створення умов і ситуацій, які сприяють перешкодженню стримуванню протиправних проявів та стимулюють законослухняний спосіб поведінки засудженого (си-

	ймовірності вчинення протиправних дій (залучення сил та засобів оперативної служби, відділів охорони, нагляду і безпеки ІПНУ).	лами та засобами соціально-психологічної служби, медичної частини та виробничо-господарського підрозділів та служб.
Шостий	Реалізація заходів індивідуального планування профілактики злочинної поведінки, а також здійснення, контроль та коригування запланованих заходів в разі зміни ситуації, інших, не передбачених планом обставин (силами попередньо вказаних підрозділів і служб УВП).	Реалізація індивідуально-профілактичних заходів, їх корегування та контроль за виконанням (силами попередньо вказаних служб і підрозділів).
Сьомий	Оцінка ефективності і змін в поведінці особи засудженого (в кращу чи гіршу сторону, чи без змін), а також оцінка результативності профілактичної діяльності вказаних служб, підрозділів та окремих посадових осіб. Здійснення наступних чергових етапів щодо організації профілактики наступних чи додаткових дій, зумовлених оперативною обстановкою в УВП.	Зібрання та аналіз інформації щодо результатів реалізації плану профілактики індивідуальної злочинної поведінки. В разі недосягнення передбаченої мети щодо нейтралізації наслідків протиправної діяльності з боку засудженого, слід визначити, на яких етапах було допущено помилки, або недостатньо ефективно діяли суб'єкти профілактики, необхідно повторення більш професійних дій з боку служб і підрозділів на відповідних етапах профілактичного процесу.

Грунтуючись на вказаній схемі процесу індивідуальної профілактики за основу береться кримінологічний аспект, крім цього слід визначитися щодо обсягу і ступеня участі працівників різних відділів і служб УВП в напрямі діяльності, яка розглядається.

Зокрема, на першому етапі цієї діяльності слід ретельно зіставити дані особи засудженого і його протиправної поведінки з формальними (нормативними) критеріями, що дають підстави для такого обліку. Суттєвим є виявлення ознак складу конкретних правопорушень (пов'язаних із зберіганням, виготовленням заборонених предметів, наркотиків, алкоголю, тощо). Дані про порушення отримуються із матеріалів особової справи, дисциплінарної практики, за матеріалами оперативно-розшукових заходів, меморандумів органів міліції, медичних служб, ЧПНУ і контролерського складу, начальників відділень соціально-психологічної служби, тощо.

На другому етапі слід врахувати участь оперативної служби, психолога, начальника відділення соціально-психологічної служби, виробничо-господарський персонал, медичних працівників за методами вивчення документації, індивідуальних бесід, спостереження, узагальнення незалежних характеристик, експерименту, анкетного опитування, аналізу ситуацій, соціометричного опитування, тощо (вивчення психологічних особливостей, від-

хилень, педагогічної занедбаності в карантині в період адаптації, в процесі атестації засуджених).

На третьому етапі слід врахувати наступне.

Ґрунтуючись на головних завдання кримінологічного прогнозування в УВП, слід визначити за схемою послідовності основні етапи прогнозування:

1) вивчення минулого та сучасного стану об'єкта, характеру поведінки, обставин, закономірностей (особистих властивостей засудженого, середовища, ситуацій), застосування методики ретроспекції;

2) за методикою діагностики здійснити виявлення серед ознак, які мають прогностичне значення, зручних для практичного прогнозування;

3) складання прикладної моделі прогнозу за методом моделювання в УВП;

4) визначити завдання практичного прогнозування, відбір прогностично значимих ознак («індикаторів»).

Далі слід визначити статуси засуджених, які підлягають під кримінологічне прогнозування в УВП:

статус 1 – засуджені, які стоять на профілактичному обліку;

статус 2 – засуджені, які раніше стояли на обліку і зняті з нього у зв'язку з їх виправленням;

статус 3 – засуджені, які раніше стояли на обліку і вчинили злочин;

статус 4 – засуджені, які не стояли на обліку і вчинили злочин.

Користуючись методикою прогнозування на ґрунті головних методів індивідуального прогнозу злочинної поведінки засуджених в УВП, таких як:

а) «клінічний метод» прогнозу, за допомогою якого діагностується одиничний об'єкт, його статичні на динамічні характеристики (соціально-правові, психологічні, фізіологічні, психічні, рольові якості, тощо);

б) «детерміністичний» (або факторний) за допомогою надається оцінка тенденціям (причинам, умовам, зв'язкам, ролям, факторам, ситуаційним зв'язкам особистості і середовища) детермінується ймовірність злочинної поведінки засудженого;

в) «еталонний» метод прогнозування, за допомогою якого визначаються ознаки як прогностично значимі для висновку (зразки, еталони, стереотипи поведінки за минулим кримінальним досвідом злодійська спеціалізація)

Необхідно відібрати комплекс криміногенно значущих для висновку ознак (індикаторів) за допомогою кожного з названих методів прогнозування для подальшого складання карти індивідуального прогнозу злочинної поведінки засудженого і наділити їх за можливості відповідним балом.

На підставі зазначеного, можна скласти відповідну прогностичну модель:

1) визначити реквізити карти прогнозу;

– назва документу (карта індивідуального кримінологічного прогнозування в УВП);

– відносно кого він складається (прізвище, ім'я, по батькові, відділення, бригади, місце роботи засудженого, який підлягає прогнозуванню);

2) найменування ознак (індикаторів)

а) негативних зі знаком +;

б) позитивних зі знаком –;

3) визначити значення в балах позитивних і негативних ознак (наприклад:

а) негативні ознаки – засуджений наркоман + 15,

схильний до втечі + 20 і т.ін.;

б) позитивні ознаки – засуджений дав явку з повинною – 20 і т. ін.,

де певний бал (з +, чи з –) свідчить про вищий, або нижчий рівень криміногенності;

4) визначити критерії ймовірності вчинення злочину засудженим, наприклад:

засуджений набрав + 50 балів і нижче – немає підстав прогнозувати злочин;

засуджений набрав від + 51 до + 99 балів – немає підстав для висновку, необхідне подальше вивчення;

5) відібрати за допомогою клінічного методу відповідну кількість ознак (індикаторів) негативного характеру і наділити їх відповідним балом зі знаком (+), а також певну кількість індикаторів позитивного характеру і наділити їх балом зі знаком (–);

6) таким же чином відібрати за допомогою детерміналістичного методу відповідні ознаки негативного характеру і позитивного;

7) відібрати індикатори за допомогою еталонного методу негативного значення;

в) підрахувати всі бали, які були набрані:

окремо з негативних індикаторів (з +);

з позитивних індикаторів (з –)

і відняти від більшого менше число.

9) залишковий результат зі знаком (+ чи –) звірити з Вашим визначеним критерієм (див. п. 4) і зробити один з трьох висновків прогнозу:

– є підстави прогнозувати злочин;

– немає підстав прогнозувати злочин;

– немає підстав для висновку (див. Карту прогнозу).

Карта індивідуального кримінологічного прогнозу в УВП

№ з /п	Найменування ознак та їх оці- нка в балах	Критерії в балах і оцінка індикаторів: 1) є ймовірність злочину + «___» і більше 2) немає ймовірності злочину + «___» і менше 3) немає підстав для висновку + «___» + «___»			
		До поста- новки на облік (термін)	В період постановки і проведення профілактики (термін)	Після зняття з обліку (термін)	Інтервал, контроль, оцін- ка
1	Негативні: (+)				
	1)				
	2)				
	3)				
2	Позитивні: (–)				
	1)				
	2)				
	3)				

Кінцевий підрахунок в балах: (+ «___» – «___»)

Варіант прогностичного висновку (один з трьох):

- 1) є ймовірність злочину
- 2) немає ймовірності злочину
- 3) немає підстав для висновку
(необхідне подальше вивчення і прогнозування)

На четвертому етапі здійснюється на ґрунті прогностичних висновків постановка засудженого на профілактичний облік, при цьому слід враховувати, що рішення приймається начальником УВП за згодою заступників (перш за все заступником з нагляду і безпеки та соціально-виховної роботи) на ґрунті матеріалів, підготовлених оперативним відділом та начальником відділення соціально-психологічної служби. Після постановки на облік, відомості щодо засудженого передаються вказаним посадовцям для включення в карточний і спис очний обліки, а також в службу нагляду і безпеки та ЧПНУ.

На п'ятому етапі слід визначити організаційні засади плану здійснення заходів індивідуальної профілактики, які визначаються представниками оперативної служби та начальником відділення соціально-психологічної служби із залученням психолога.

Основні вимоги щодо реквізитів плану:

№ п/п	Найменування заходів	Способи і прийоми їх реалізації	Сили та засоби (відповідальні)	Строки виконання	Примітка про виконання
1	2	3	4	5	6

Відповідні дії передбачені на шостому та сьомому етапах, на яких забезпечується виконання, контроль та підсумки вказаних профілактичних заходів.

Удосконалення профілактичної роботи повинно передбачити:

- а) підвищення її активності та наступальності;

б) поширення та закріплення зв'язків з державними та суспільними органами і організаціями, подолання тенденції до професійної замкнутості;

в) посилення відповідальності за своєчасне і послідовне усунення або нейтралізацію причин та умов, що приймають злочинам та іншим правопорушенням, а також ефективності виховної роботи;

г) націлення діяльності УВП на кінцевий результат виправлення та ресоціалізації – подолання у засуджених антисоціальної установки, повернення їх до суспільно-корисного способу життя;

д) забезпечення безумовного дотримання вимог режиму засудженими та дисципліни в УВП;

є) налагодження співробітництва в діяльності УВП та органів внутрішніх справ у сфері контролю за ходом адаптації звільнених від покарання (їх трудовим та побутовим влаштуванням та забезпеченням адміністративного нагляду);

ж) широке використання залучення трудових колективів та громадських організацій до роботи з засудженими та звільненими з УВП.

Одночасно демократизація та гуманізація діяльності кримінально-виконавчої системи не мають нічого спільного з уседозволеністю і безвідповідальністю.

Тому не випадково законодавець передбачив під час визначення покарання та його мети (стаття 50 КК України), що останнє є заходом примусу, який передбачає обмеження прав і свобод засудженого і має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами¹.

Аналогічна мета зазначена і в статті 1 КВК України, в якій визначено в якості завдань застосування до засуджених заходів впливу і метою виправлення і профілактики асоціальної поведінки².

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України.-К.: Атіка, 2003.-С.128.

² Кримінально-виконавчий кодекс України.-К.: Велес, 2007.

Таким чином, профілактична діяльність в УВП передбачена вимогами законодавства України, має здійснюватися у відповідності з нормативно-правовими актами на ґрунті всебічних кримінологічних підходів до цієї проблеми з використанням передових методик вітчизняної та зарубіжної практики.

Отже, спираючись на науково-теоретичний базис кримінології, враховуючи специфіку середовища засуджених, особливості їх правового становища в системі кримінально-виконавчих правовідносин, соціальні форми та методи забезпечення режиму, нагляду та безпеки в УВП і, в цілому, правопорядку та законності в даній сфері, профілактична діяльність в місцях позбавлення волі повинна мати чітко виражену логічно побудовану систему превентивних заходів, виконання яких забезпечується відповідними організаційними структурами та передбаченими законодавством силами та засобами профілактичного впливу.

Концептуальні засади профілактики злочинів в УВП мають будуватися на ґрунті кримінологічних досліджень щодо розуміння самого явища злочинності в УВП та інших суспільно небезпечних явищ, які супроводжують (тобто феноменологію злочинності), причинного комплексу та механізмів, що продукують та сприяють вчиненню злочинам засудженими (етіології даного явища), а також організаційно-правових засадах методики і тактики запобігання та протидії злочинним проявам в місцях позбавлення волі.

Питання для самоконтролю

Надайте визначення основних компонентів та інформаційних джерел аналізу оперативної обстановки в УВП як передумови профілактики злочинів та інших правопорушень серед засуджених.

Характеризуйте основні кількісні та якісні показники злочинності в УВП за певними періодами та назвіть форми їх фіксації і аналізу, тенденції злочинної діяльності.

Назвіть основні детермінанти злочинності в УВП (внутрішні, зовнішні), поясніть особливості криміногенних ознак та дії механізму формування особи злочинця-рецидивіста, а також роль психічних відхилень у протиправній поведінці засуджених.

Надайте поняття, розкрийте зміст профілактики злочинів в УВП, визначіть місце загальної та індивідуальної профілактики в системі заходів спеціально-кримінологічного запобігання злочинам в УВП.

Характеризуйте кримінально-правові, кримінально-виконавчі, у тому числі: охоронні, заборонні, зобов'язувальні, дисциплінуючі та виховні профілактичні заходи в УВП.

Дайте визначення і розкрийте зміст організаційних засад профілактики злочинів в УВП, назвіть основні сфери профілактичного впливу на засуджених, систему суб'єктів та специфіку їх дії.

Характеризуйте структуру комплексного плану профілактики злочинів та інших правопорушень в УВП за спеціальними розділами і напрямками дій, назвіть відповідальних за реалізацію запланованих заходів.

Дайте поняття профілактичної тактики в УВП на загальному та індивідуальному рівнях, назвіть відповідні тактичні етапи профілактики.

Поясніть поетапну систему профілактичного впливу з використанням кримінологічного та психолого-педагогічного аспектів.

Поясніть методику застосування до засуджених індивідуального кримінологічного прогнозу щодо вчинення злочину (технологію складання карти прогнозу) та використання прогностичних даних у складанні плану індивідуальної профілактики.

РОЗДІЛ 21. ПРОФІЛАКТИКА ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ЖІНКАМИ

Кальченко Т.Л.

21.1. Рівень, структура та динаміка злочинів, що вчиняються жінками

21.2. Причини та умови злочинів, що вчиняються жінками

21.3. Заходи профілактики злочинів, що вчиняються жінками

21.4. Роль ОВС у профілактиці злочинів, що вчиняються жінками

21.1. Рівень, структура та динаміка злочинів, що вчиняються жінками.

Сьогодні стан жіночої злочинності значною мірою є показником морального здоров'я суспільства, індикатором його духовності, ставлення до основних людських цінностей. Злочинність жінок тісно пов'язана із загальною злочинністю, особливо неповнолітніх. Разом з тим, вона має певні особливості, які визначаються соціально-психологічними й біологічними характеристиками жінок. Жіноча злочинність має свої кількісні показники, особливості структури і видів злочинів, способи й знаряддя їх вчинення тощо. Отже, *жіноча злочинність - це сукупність злочинів що вчиняються особами жіночої статі на певній території за певний проміжок часу.*

На сьогодні в Україні спостерігається збільшення кількості злочинів, вчинених жінками, за останні десять років вони зросли удвічі. Зросла і їх частка у загальній злочинності. Співвідношення жіночої і чоловічої злочинності нині становить 1:7.

Жіноча злочинність відрізняється від чоловічої деякими якісними показниками. Можна назвати дві сфери суспільного життя, де жіноча кримінальна активність проявляється найчіткіше. По-перше, це сфера побуту, де жінок штовхають на вчинення злочину негативні обставини сімейно-шлюбних, родинних і сусідських стосунків. У цій сфері жінки здебільшого вчиняють такі насильницькі злочини, як вбивство, у тому числі своєї новонародженої дитини, нанесення тілесних ушкоджень і хуліганство. По-друге, це сфера, де

жінка виконує свої професійні функції, передусім які пов'язані з можливістю вільного доступу до матеріальних цінностей. Це, насамперед, сфери торгівлі, громадського харчування, медицини, освіти, банківська сфера, легка промисловість. Тут жінки найчастіше вчиняють корисливі злочини: розкрадання майна шляхом крадіжки, привласнення, розтрата або зловживання посадовим становищем, обман покупців, хабарництво та ін. Зростає і число крадіжок особистого майна та шахрайств.

Про сучасний стан, рівень та динаміку жіночої злочинності на території України за 12 місяців 2009 року свідчать дані з таблиці.

таблиця

	2008	2009	Динаміка%
Виявлено осіб, які вчинили злочини	207 740	212 090	2.1
Серед них жінок, які вчинили злочини	274 19	290 65	6.0
питома вага %	13. 2	13. 7	х
працевдатних, які не працювали і не навчались	138 915	143 252	3.1
безробітних	203 83	206 19	1.2
у складі групи	339 02	359 56	6.1
питома вага %	16. 3	17. 0	х
у стані алкогольного сп'яніння	305 78	320 63	4.9
питома вага	14. 7	15. 1	х
раніше вчинявших злочини	461 77	494 22	7.0
питома вага %	22. 2	23. 3	х
у.т.ч. судимість не знята або не погашена	241	254	5.3

	40	10	
іноземних громадян	172 2	173 7	0.3
у т.ч. країн СНД	131 8	130 1	-1.3

Згідно статистичних даних Департаменту інформаційних технологій МВС України можна зробити наступні висновки щодо особливостей характеру та структури жіночої злочинності. Переважна більшість жінок-злочинців мешкають у містах (приблизно 3/4). У сільській місцевості ними найчастіше вчиняються крадіжки. Жінки, що входять у змішані злочинні групи, як правило, займають у них другорядне становище. Вони виконують ролі, пов'язані з переховуванням злочинців, знарядь і засобів вчинення злочину, предметів, здобутих злочинним шляхом, можуть бути наводчицями чи відвертальницями уваги потерпілих. Останніми роками число жінок у змішаних групах має тенденцію до зростання, причому їх роль стає вагомішою, а подекуди і вирішальною (скажімо, жінка-організатор зґвалтування, розбійного нападу, шахрайства або крадіжки).

Щодо корисливо-насильницьких злочинів (убивства з корисливих мотивів, грабежі, розбійні напади), то вони не характерні у суто жіночому виконанні, але й їх кількість останнім часом збільшується. Причому спостерігається їх вчинення з особливою агресивністю та жорстокістю.

У зв'язку із значним поширенням проституції і загальним падінням моралі зросла кількість таких злочинів, як зараження іншої особи венеричною хворобою в т.ч. ВІЛ/СНІД і вбивство своєї матері новонародженої дитини.

Крім того, в насильницькій злочинності жінок спостерігаються негативні зміни в емоційно-мотиваційній основі вчинення злочинів - особливо небезпечним симптомом стає поширення мотиву злочинної поведінки у вигляді прагнення до задоволення, потягу до агресивного насильства. Встановилася тенденція зростання кількості злочинів, вчинених жінками у стані ал-

когольного сп'яніння; виявлена у процесі дослідження злочинів, вчинених жінками, специфіка їх кримінологічних параметрів, дозволяє розглядати ці злочини як самостійну групу, що посідають суттєве місце у загальній злочинності і, як наслідок, стають самостійним об'єктом кримінологічного вивчення.

Але, насильницькі злочини хоча і не є характерними для жіночої злочинності проте вони часто вчинюються у родинно-побутовій сфері, що свідчить про негативну тенденцію до зростання чисельності жінок, покараних за тяжкі злочини проти життя і здоров'я людини. Для насильницьких злочинів характерним є велика кількість мотивів, і часом досить важко виділити домінуючий. Так, аналіз цих злочинів свідчить про найбільшу поширеність такого мотиву, як прагнення позбутися потерпілого, потім йдуть: особиста ворожість, помста, страх, ревності; хуліганські спонукання, заздрість, садистські, статеві спонукання.

Показник жіночого рецидиву не менш значний, ніж чоловічого, крім того, ресоціалізація жінок-рецидивісток проходить набагато складніше, через втрату соціальних зв'язків. Чоловіки удвічі частіше покидають засуджених до позбавлення волі жінок, ніж жінки чоловіків. Причому таке явище спостерігається й тоді, коли чоловіки користувалися злочинною здобиччю жінок. Чимало жінок-повій є одночасно і злодійками, розповсюджувачками наркотиків, такими, що заманюють чоловіків у місця, де їх грабують спільники. Після відбуття покарання у виді позбавлення волі багато жінок стає соціально неадаптованими, особливо на сьогодні: самотність, відсутність житла і роботи, сімейних і родинних зв'язків, надії на майбутнє. Наслідком цього стає рецидив злочинів.

Вивчення особи жінки-злочинниці має важливе значення для пізнання причинно-наслідкових зв'язків, які лежать в основі жіночої злочинності і забезпечують застосування відповідних попереджувальних заходів. Даній категорії осіб властиві як деякі загальні для всіх злочинців риси, так і специфічні, що виділяє їх з основної маси правопорушників. На думку дослідників,

біологічні особливості жінок, обумовлюючи або в деяких випадках обмежуючи кількісні показники окремих видів злочинів, не виступають головними у поясненні детермінації злочинів. І все ж не можна не враховувати те, що жінки виявляються, наприклад, менш захищеними психологічно від різних ускладнень в їх житті.

Основну масу злочинниць, які перебувають у місцях позбавлення волі, складають жінки віком від 20 до 40 років (більше 70 %), що пов'язано зі зміною соціального статусу жінок, їх соціальною незахищеністю, безробіттям, посадовим становищем та становищем у сім'ї. Понад третина жінок одружені, інші — незаміжні або вдови. Для жінок-злочинюць характерна середня і середня спеціальна освіта (до 80 %). Зростає кількість злочинниць, які мають вищу освіту. Освітній рівень жінок завжди був вищий за чоловіків, що взагалі характерно для населення країни.

Переважає більшість жінок працездатні (до арешту працювало понад 40 % злочинниць). Серед них робітниці і працівниці у галузі сільського господарства становлять близько 40 %; незначна кількість службовців і тих, хто навчається. Збільшується група злочинниць, які працюють у сфері підприємницької діяльності,

Серед засуджених збільшується частка іноземок і осіб без громадянства, що пояснюється зокрема незаконним проникненням емігрантів в Україну.

Що стосується кримінально-правових рис засуджених жінок, то частка раніш судимих складає близько 70 %. Спеціальний рецидив найбільш поширений серед жінок-алкоголічок і становить понад 40 %. Переважній більшості засуджених призначено покарання у виді позбавлення волі від одного до п'яти років.

Однією з найбільш поширених морально-психологічних рис жінок-злочинниць є алкогольна і наркотична залежність, дезадаптованість. Аналіз рецидивної злочинності жінок-алкоголічок і наркоманок свідчить про те, що під впливом алкоголю і наркотиків зростає число судимостей, настає соціальна деградація особи, формується стійка психологія паразитизму, яка веде

до нових злочинів. Більшість із засуджених, особливо неодноразово, втрачає зв'язок з сім'єю, дітьми, роботою, не має житла, взагалі засобів до існування. Соціально-психологічний портрет жінки-злочинниці є драматичним.

Динаміка жіночої злочинності протягом останніх років має тенденцію до зниження, що може бути пояснено загальним зниженням рівня злочинності в Україні.

Рівень злочинності жінок залежить також суттєво залежить від соціальних умов, зокрема економічних умов життя суспільства. Особливості кримінологічної характеристики жіночої злочинності значною мірою визначаються специфікою способу життя жінок, їх своєрідною діяльністю, соціальних позицій та ролей.

Соціально-демографічні, кримінально-правові, психологічні, моральні, фізичні (біологічні) ознаки, а також інші властивості притаманні особистості впливають на характер і структуру жіночої злочинності. Причини жіночої злочинності зосереджені у взаємодії соціального середовища і особистості. Вони, як і причини та умови злочинності в цілому, мають соціальний характер, пов'язані з конкретно-історичними умовами життя суспільства, змістом та спрямованістю його провідних інститутів, суттю і способами розв'язання його основних протиріч, місцем жінки у системі суспільних відносин, її ролями і функціями.

Структура жіночої злочинності не повторює чоловічу, вона специфічна і значною мірою визначається тими видами злочинів, які найбільш притаманні жінкам; рівень злочинності жінок завжди є нижче рівня злочинності чоловіків, жіноча злочинність відрізняється від чоловічої іншим співвідношенням корисливих, насильницьких злочинів.

Таким чином, до особливостей жіночої злочинності можна віднести:

- значно меншу питому вагу в загальній злочинності;
- меншу сферу злочинної діяльності жінок, порівняно з чоловічою;
- різке помолодшання жіночої злочинності, втягнення неповнолітніх до злочинної діяльності;

- більш тяжкі наслідки від вчинюваних жінками злочинів для суспільства.

До числа негативних тенденцій жіночої злочинності відносяться:

- зростання тяжких та особливо тяжких злочинів в структурі жіночої злочинності;

- зростання професіоналізму та організованості жіночої злочинності (виявлено кілька організованих злочинних угруповань, якими керують жінки);

- - за все більшою кількістю показників жіноча злочинність відповідає чоловічій.

21.2. Причини та умови злочинів, що вчиняються жінками.

Враховуючи особливості зовнішнього прояву жіночої злочинності слід зазначити, що детермінація цього виду злочинності обумовлюється різного роду теоретичними обґрунтуваннями. В історичному плані ці теорії можна розподілити на: моралістичні, антропологічні (біологічні) і соціологічні. Дві перші були поширені у минулі століття, а нині домінує остання. Моралістична теорія виходить з того, що жінка ще з прадавніх часів здатна на будь-які злочини. Німецькі інквізитори Шпренгер і Інститоріс писали у “Молоті відьом” (XV ст.), що через брак розуму жінки швидше за чоловіків відступають від віри. Вважаючи, що саме тому, немає нічого дивного, що серед жінок дуже багато “відьом”.

Антропологічна (біологічна) теорія причину нерівноцінності жінки вбачала в її біологічних особливостях. Ломброзо у своїй праці “Жінка злодійка і повія” (кінець XIX ст.) писав, що “у жінки, при порівнянні з чоловіком, помічається відповідний дитині недорозвиток”. Звідси він робив висновок, що жінка більше схильна до злочинів, ніж чоловік (до жіночих злочинів він відносив і проституцію).

Соціологічна теорія визнає примат соціальних факторів у детермінації злочинності. Це повною мірою стосується і жіночої злочинності, хоча певні біологічні чинники, властиві жінкам, не можна відкидати при розгляді особливостей злочинів, що вчиняються жінками. Саме соціальні фактори визначають відмінності між жіночою і чоловічою злочинністю. Вони проявляються у соціально-рольових якостях жінок і чоловіків, що звичайно ж відбивається на особливостях їх поведінки, в тому числі кримінальної.

Характерний для XX століття процес емансипації жінок поруч з позитивними мав і негативні сторони. Жінки все більше оволодівають суто чоловічими професіями (армія, міліція(поліція), політика, бізнес, спорт тощо), у зв'язку з чим не можуть (або й не хочуть) займатися тільки домашнім господарством та вихованням дітей.

Маскулінізація жінок призводить до появи у них чоловічої психології, що й штовхає певну їх частину до суто чоловічих злочинів (убивств, нанесення тілесних ушкоджень, шахрайств, грабежів, розбоїв тощо).

Підвищення соціальної активності жінок збільшує їх частку в посадових, господарських та майнових злочинах. Поява суто чоловічих рис у характері жінок спричиняє їх потяг до безладного статевого життя, паління, надмірного вживання алкоголю.

Кожна десята жінка, що вчиняє злочин, залежна від наркотиків, а п'ята – від алкоголю. Це значно швидше, ніж у чоловіків, сприяє соціально-психологічній деградації їх особи, як наслідок, становленню на шлях злочинності і проституції. Так, майже 40 % злочинів вчиняється жінками у нетверезому стані, 3 % жінок були при цьому організаторами зґвалтувань неповнолітніх. Багато жінок-злочинниць вчинили злочини у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. В країні зафіксований факт зростання розповсюдження наркотиків та збільшення кількості їх споживачів. Наркоманки без певних занять створюють велику криміногенну небезпеку, оскільки для задоволення своїх потреб вони не мають інших засобів, крім проституції та

вчинення злочинів. Близько 60 % — це особи які ніде не працюють і не навчаються.

Проведеними кримінологічними дослідження доведено те, що поєднання негативних соціальних рис характеру з нервово-психічними захворюваннями (у межах осудності) утруднюють позитивну соціальну адаптацію і можуть сприяти повторному вчиненню злочинів. Психічними захворюваннями в Україні страждають близько 1,2 млн. громадян, а це чимало. Серед виявлених психічних аномалій і захворювань, найбільш розповсюджених і серед жінок-злочинниць, є: хронічний алкоголізм, наркоманія, психопатія та деякі інші хвороби. Психічні відхилення у злочинниць чітко простежуються через зв'язок між сімейним неблагополуччям і антисуспільними проявами. Сімейне неблагополуччя виявляється, перш за все, у сполученні таких обставин, як деформація сімейних зв'язків і стосунків, низький культурний, загальноосвітній і професійний рівень, примітивне коло інтересів, які нерідко стають домінуючими і переходять у антисуспільні викривлення моральних і правових поглядів тощо. Деякі дослідження свідчать про високу спадковість антисоціальних властивостей. Існує причинна залежність між сімейним неблагополуччям і характеристикою особи майбутніх правопорушниць і злочинниць: 70 % дівчат-злочинниць — з неблагополучних сімей, 5 % — круглі сироти, 80% — до засудження ніде не працювали і не вчилися. Деякі взагалі мають тільки кілька класів освіти або лише у виховній колонії навчилися читати і писати. У ряді регіонів України кожний десятий злочин — на рахунку неповнолітніх дівчат. Отже, детермінанти жіночої злочинності криються у вихованні в неблагополучних сім'ях.

Разом з тим, вольові якості пересічної жінки значно м'якші, вона швидше піддається навіюванню, що нерідко дозволяє чоловікам-злочинцям з її оточення втягувати жінку у злочинну діяльність, особливо коли це стосується інтересів подружжя, коханця. При вчиненні посягань на власність жінки здебільшого виправдовуються тим, що “всі так роблять”, і “жити хочеться не гірше, ніж інші”. Для жінок, які вчиняють крадіжки й шахрайство, характер-

не небажання чесно працювати, здебільшого у них неорганізований побут, вони ведуть безладне статеве життя. Останнє, як і проституція, тісно пов'язане з жіночою злочинністю взагалі.

Криміногенним фактором жіночої злочинності є також конфлікти у родині, зростанню яких сприяє зайнятість жінки у суспільному виробництві. З одного боку, це прояв емансипації, а з іншого, – необхідність підтримання життєздатності сім'ї, яку не може забезпечити матеріально чоловік, не кажучи вже про випадки, коли він взагалі відсутній. Відомо що, кожне сьоме вбивство на сімейно-побутовому ґрунті або на замовлення, вчиняється безпосередньо жінкою. До інших біологічних чинників, які можуть негативно впливати на психіку жінки, що призводить до протиправної поведінки можна віднести: 1) фази менструального циклу; 2) період вагітності й післяпологовий період; 3) період клімаксу. Очевидно, що ніякі соціальні фактори не можуть усунути ПМС напруження, коли загострюється емоційний стан жінки; хворобливий стан психіки (реактивний стан, галюцинації) у період вагітності і після пологів (адже не даремно законодавець розглядає вчинення злочину жінкою у стані вагітності як пом'якшуючу відповідальність обставину) або наявність клімактеріологічних змін у психіці жінки (скажімо, маячіння, ревності). Вважаємо все це треба враховувати, аналізуючи злочинну поведінку жінок.

Визначальним при вчиненні злочинів виступають соціальні протиріччя і поєднані з ними негативні явища й процеси. Отже причини злочинності жінок пов'язані з наступним:

- 1) більш активною участю жінок у суспільному виробництві;
- 2) істотним ослабленням головних соціальних інститутів. І в першу чергу родини, а також соціального контролю;
- 3) зростаючою напругою в суспільстві, конфліктами і ворожнечистю між ними; ростом таких антисуспільних явищ, як наркоманія, алкоголізм, пияцтво, проституція, бродяжництво й жебрацтво жінок.

*Стосовно жіночої злочинності можна виділити наступні **детерміна-***

нти:

- пов'язані з соціально-політичною ситуацією в країні (зростання безробіття, викривлені процеси емансипації);
- пов'язані з трудовою діяльністю (недоліки правового регулювання праці жінок);
- пов'язані з сімейним життям і побутовою сферою (сімейні конфлікти, втягнення у злочинну чи іншу протиправну діяльність, відсутність постійного місця проживання);
- пов'язані з несприятливими процесами в сфері жіночої культури (підміна її сурогатами типа фемінізму, емансипації тощо);
- пропаганда пріоритету чоловічих видів діяльності (таких як державна служба, виробництво, бізнес тощо).

21.3. Заходи профілактики злочинів, що вчиняються жінками.

Вивчаючи питання профілактики злочинності серед жінок, можна сказати що, проведені науковцями в останні роки аналітичні дослідження за вищезначеною тематикою виявили, що: - зміни, які відбулися в політичному та економічному житті країни не є гендерно нейтральними; - у незалежній Україні знизився показник представництва жінок в органах влади, освіті та трудових колективах; - громадські жіночі організації мають слабкий реальний вплив на формування політичних та інших процесів у державі; - формування ринкової економіки призвело до значної дискримінації жінок на ринку праці. Серед зареєстрованих безробітних абсолютну більшість становлять жінки, особливо з вищою та середньою спеціальною освітою. Крім того, існує і приховане безробіття, коли жінка перебуває у вимушеній довгостроковій неоплачуваній відпустці тощо; - виникло і набуває загрозливих розмірів таке ганебне для суспільства явище, як работоргівля, що стосується особливо дівчат та жінок України. Сьогодні країна займає третє місце у світі за рівнем торгівлі жінками після Росії та Нігерії.

Для проведення ефективних заходів профілактики злочинності серед жінок, необхідно профілактичну діяльність розглядати як:

- один із засобів соціального регулювання суспільних відносин в цілях усунення причин злочинності;
- як взаємодії заходів економічно-соціального, виховно-педагогічного, організаційного і правового характеру;
- як поєднання різних рівнів запобігання злочинів.

Профілактика злочинності складається з ієрархічно пов'язаних між собою завдань. Перше з них - профілактична дія на динаміку, структуру, причини злочинності в цілому (загальносоціальна профілактика). Друге - профілактика видів і форм злочинної поведінки, запобігання злочинів в певних сферах суспільного життя; профілактика злочинів, що вчиняються окремими соціальними групами осіб і т.п.(спеціально-кримінологічна профілактика) Третє завдання полягає в запобіганні здійснення злочинів окремими особами (індивідуальна профілактика).

Рішення першого завдання виходить за рамки кримінології і є складовою частиною суспільної практики взагалі, а також предметом всіх наук про суспільство і людину, контролю за злочинністю. Протидія злочинності є головним напрямом і практичним завданням всіх багатоманітних зусиль держави і суспільства у сфері боротьби з антигромадськими злочинними проявами.

Профілактика є раціональним і гуманним засобом боротьби із злочинністю, який, передбачає не покарання, а перш за все, вдосконалення умов життєдіяльності людей і їх виховання. Суспільство значно більше зацікавлене в тому, щоб не допускати здійснення злочинів, ніж у вживанні покарання до осіб вже після того, як вони заподіяли збиток (іноді непоправний) існуючим суспільним відносинам, суб'єктам цих відносин.

Здійснення профілактичної діяльності забезпечує разом із захистом суспільства від суспільно небезпечних посягань також і захист нестійких членів суспільства від подальшого морального падіння, не дає їм стати злочинцями, а тим самим позбавляє їх від практично неминучого результату злочину у вигляді відповідного покарання.

В Україні складається певна система профілактики злочинності, принципи побудови і функціонування якої мають конкретну спрямованість. Цю систему утворюють відповідні суб'єкти і об'єкти профілактики, зміст профілактики, матеріальне і правове її забезпечення. Разом з тим, необхідність подальшого розвитку і вдосконалення всієї системи профілактики не викликає сумніву.

Профілактична діяльність повинна мати і має певну нормативну базу. Нормативними актами, що складають загальну правову основу попереджувальної діяльності щодо жінок, є насамперед міжнародні акти, а саме: Конвенція про політичні права жінок та Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації у відношенні до жінок. Не вдаючись у докладний аналіз цих міжнародно-правових актів, варто підкреслити, що вони містять принципові положення, у яких не тільки закріплюються права жінок, але, головним чином, встановлюються обов'язки кожного громадянина, кожного органа держави щодо забезпечення цих прав шляхом загального визнання, вивчення, сприяння, здійснення прогресивних національних і міжнародних заходів. Ці принципові положення необхідно враховувати при розробці сучасного законодавства, у процесі планування, контролю і здійснення конкретних практичних заходів щодо попередження злочинності, її скорочення і зменшення негативних наслідків для розвитку суспільства.

Необхідно виробити загальний основоположний принцип профілактичної роботи з жінками, які вчинили або можуть вчинити злочин. Цим принципом є гуманність і милосердя до цих жінок, розуміння причин, що штовхнули їх на кримінальні або аморальні вчинки, прагнення допомогти їм вийти

з порочного кола, розібратися у власному житті. Гуманність і милосердя до жінок повинні виявлятися не тільки в діях конкретних посадовців або представників громадськості. Особливе значення для профілактики злочинності жінок має допомога сім'ям.

Сім'ї повинні одержувати більш істотну допомогу по догляду за дітьми, термінову допомогу в кризовій ситуації, наприклад у зв'язку з тяжкою хворобою одного з її членів. Особливо необхідна допомога для самотніх матерів. Соціальна підтримка, наприклад матері-одиначки, повинна включати не тільки виплату їй грошової допомоги, хай і не одноразової. Не менш важливо надати їй можливість більше заробляти, підняти соціальний статус праці, одержати більш високу кваліфікацію і т.п.

Необхідно створити більш широкий розвиток мережі "телефонів довіри". Безумовно, головна роль у цій службі повинна належати фахівцям-психологам. Однак не зайвою в деяких ситуаціях буде і консультація правознавців, юристів, якими можуть бути і співробітники органів внутрішніх справ.

При розгляді проблем, пов'язаних з працевлаштуванням жінок, в першу чергу треба відзначити, що вони в повному об'ємі можуть бути розв'язані при підйомі економіки всієї країни, зростанні реальних доходів населення, заробітної платні чоловіків, професійно кваліфікаційній підготовленості жінок, скорочення їх робочого дня або робочого тижня при збереженні колишньої заробітної платні особливо для тих, хто має малолітніх дітей, введенні додаткових відпусток, поліпшенні умов праці і т.д.

Істотний внесок в профілактику антигромадської поведінки жінок здатна вносити церква. Допомога церкви повинна виражатися не тільки в матеріальній підтримці конкретним жінкам або формальній участі в планованих загальних соціальних або спеціальних профілактичних заходах. Призначення церкви у вихованні високої духовності жінок, їх етичному вдосконаленні,

належного відношення до вищих людських цінностей, боргу перед сім'єю, дітьми, суспільством. Церква з її проповіддю ненасильства, любові і взаємодопомоги, цнотливості і слухняності, з її умінням утихомирити людей має всю нагоду сприяти зниженню соціальної напруженості в цілому і тривожності жінок, зокрема.

Звичайно ж, релігійні організації могли б надавати суттєву допомогу деяким жінкам. Зокрема, допомагати бездомним жінкам, бродягам і жебракам, окремим з них надавати притулок, наприклад в монастирях де вони могли б і працювати. Дієвою стала б їх активність відносно повій, враховуючи те що багато з них потребують не стільки матеріальної підтримки, скільки щирого людського слова і теплої участі. Позитиву можна чекати і від участі представників церкви в справі виправлення засуджених жінок в установах виконання покарань.

В ранній профілактиці сексуальної деморалізації дівчаток більш помітну роль мають зіграти медичні працівники, що надають їм гінекологічну і венерологічну допомогу. Вони здатні не тільки своєчасно виявляти і лікувати гінекологічні розлади і венеричні хвороби, але і встановлювати тих з них, які вже почали скоювати аморальні вчинки, а також джерела розбещення неповнолітніх дівчат. Гінекологи можуть фіксувати і випадки посягання на їх статеву недоторканність і вживати необхідні заходи медико-педагогічного характеру до потерпілих, ставити перед компетентними органами питання про залучення до відповідальності осіб, що вчинили такі посягання.

Необхідне створення комплексної програми профілактики жіночої злочинності. При розробці цієї програми слід пам'ятати про специфіку жіночої злочинності, необхідно враховувати причини злочинності жінок і причини їх індивідуальної злочинної поведінки.

Отже загально соціальна профілактика жіночої злочинності полягає у:

- вдосконалюванні законодавства і практики його застосування в плані гуманності і милосердя до жінок, що вчинили злочин;

- посиленні соціальної підтримки безробітних жінок (збільшенні матеріальної допомоги, сприянні їх професійній перепідготовці, створенні додаткових робочих місць для жінок);

2. поліпшенні побутових умов життя людей, зміцненні родини, поліпшенні умов праці жінок, для того, щоб завантаженість на роботі не заважала догляду за дітьми чи повноцінному відпочинку;

3. вихованні жіночого, а не чоловічого типу поведінки;

- організаційному і матеріальному сприянні розвитку доступних більшості жінок форм проведення дозвілля;

- проведенні культурно-виховних заходів, спрямованих на підвищення етичної, трудової, естетичної і правової культури населення й т.ін.

До заходів спеціально-кримінологічної профілактики слід віднести ті, що являють собою сукупність напрямків практичної діяльності, та переслідують ціль безпосереднього недопущення вчинення злочинів. Вони зводяться до усунення причин і умов вчинення злочинів і несприятливих життєвих ситуацій у середовищі формування і діяльності особи; до припинення, запобігання і профілактики злочинів; до діяльності кримінальної юстиції по розслідуванню і розгляду злочинів; організації процесу відбування винними покарання, призначеного судом; соціальної адаптації осіб після відбування ними покарання; до поширення позитивного досвіду протидії злочинності.

Таким чином, спеціально-кримінологічні заходи запобігання жіночої злочинності зводяться до:

- виявлення й усунення обставин, що сприяють вчиненню жінками агресивних посягань на життя, здоров'я, гідність, а також майнових злочинів;

- оздоровлення ситуації й обстановки в окремих мікрорайонах і соці-

альних групах (п'яниці, наркоманки, повії), найбільш ураженими асоціальними проявами;

- забезпечення ефективної діяльності підрозділів органів внутрішніх справ по запобіганню і припиненню злочинів;
- досягнення цілей, що стоять перед системою кримінальної юстиції.

Індивідуальна профілактика злочинності серед жінок здійснюється щодо осіб, що зловживають алкоголем та наркотиками, займаються проституцією, не навчаються і не працюють і певних причин раніше потрапляли в поле зору працівників правоохоронних органів.

Здійснення індивідуально-профілактичних заходів передбачає:

1. Виявлення та постановка на облік осіб, які потрапили в поле зору як споживачі наркотиків, алкоголю, протиправної поведінки тощо;
2. Нагляд за поведінкою і способом життя особи, що профілакується, реагування на правопорушення та інші протиправні дії;
3. Здійснення оперативно-профілактичних заходів щодо осіб з найближчого оточення (мікросередовища), які провокують їх на вживання алкоголю і наркотиків, або скоєння правопорушень.

Основна мета індивідуальної профілактичної роботи з жінками — вжити вичерпних заходів, щоб як запобігти вчинення ними злочину. Ця робота повинна проводитися в межах вирішення загальної задачі індивідуального впливу на профілакуємого, що полягає в нейтралізації негативних якостей особистості.

Проте найголовніше завдання індивідуальної профілактики правопорушень та злочинів серед неповнолітніх дівчат і жінок — виявлення осіб, які можуть становити так звану «групу ризику», з метою подальшої роботи з ними.

До категорії «групи ризику» належать неповнолітні дівчата та жінки:

а) із спадковими або придбаними в ранньому дитинстві психічними

захворюваннями, розумово відсталі в тій або іншій мірі;

б) з вродженими аномаліями фізичного розвитку;

в) з психопатичними характеристиками, хворим психопатіями, неврозами і т. ін., що зовні проявляється в підвищеній збудливості, емоційності або, навпаки, в замкнутості, нелюдимості, загальмованій реакції на зовнішні подразники;

г) які проживають в сім'ях, де є особи, що вживають наркотики або хворі на алкоголізм;

д) які проживають у так званих «неблагополучних» сім'ях;

є) із сімей, де є особи, що відбували покарання за злочини в місцях позбавлення волі, а також особи, які не відбували покарання в місцях позбавлення волі, але вчиняли протиправні дії, пов'язані з проституцією та іншими фоновими явищами;

ж) які повернулися з місць позбавлення волі або з навчально-виховних установ а також ті що безпідставно залишають свої домівки;

з) діти підприємців з кримінального середовища та представників елітних кіл суспільства, відвідувачі дискотек, барів, дорогих осередків розпусти, неповнолітні повії та ін..

Наступним кроком індивідуальної профілактичної роботи є надання соціально-психологічної допомоги жінкам Природно, ефективність профілактики залежить не тільки і не головним чином від заходів правової дії — необхідний комплексний підхід з використанням всіх відомих форм профілактичної роботи, з охопленням всіх сфер діяльності. Методи переконання і виховання слід поєднувати із заходами медичної, правової і соціальної дії.

Серйозну увагу при індивідуальній профілактиці необхідно приділяти психологічній консультації, превентивній освіті, яка може реалізуватися за допомогою проведення профілактичних бесід.

Враховуючи те, що жінки та неповнолітні дівчата не тільки вчиняють злочини, але й самі легко можуть стати жертвами злочинних посягань. В цьому разі необхідно здійснювати заходи віктимологічної профілактики щодо запобігання злочинів стосовно жінок можуть які мають бути скоординовані за трьома напрямками:

1) заходи загальної віктимологічної профілактики (виявлення причин злочинів та умов, що сприяли їх вчиненню, якщо вони пов'язані з особистістю і поведінкою потерпілої; усунення цих причин та умов);

2) заходи індивідуальної віктимологічної профілактики, до яких належать:

а) виявлення осіб, які характеризуються віктимною поведінкою та можуть найвірогідніше стати жертвами злочинів:

б) організація відносно цих осіб заходів виховання та забезпечення особистої безпеки;

3) попередження та припинення конкретних злочинів з використанням захисних ресурсів потенційної жертви, а також тактичних можливостей, що виникають при організації профілактичної роботи з потерпілими.

Використання віктимологічних можливостей профілактики в доповнення до заходів, спрямованих на осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів, суттєво посилить ефективність профілактичної роботи загалом.

Проблема попередження злочинності вже тривалий час привертає увагу як уряду держави, так і усієї громадськості. Постійне і значне збільшення кількості злочинів стосовно жінок робить її ще більш злободенною та актуальною. Це стосується і злочинів, пов'язаних із сексуальною експлуатацією

жінок, попередження яких можливе лише шляхом застосування скоординованого підходу, в якому брали б участь усі зацікавлені учасники – міжнародні, державні й недержавні організації, органи соціального захисту, правові, законотворчі органи та міграційні служби. Протягом останніх років утягнення та використання жінок у секс- та порнобізнес привертає все більше уваги міжнародної громадськості. Так, Пекінська Декларація 4-ї Всесвітньої Конференції ООН з проблем жінок наголосила на нагальній потребі в скоординованих діях, спрямованих проти цієї особливої форми порушення людських прав жінок. Зокрема, на Конференції зазначалося, що для того, щоб ліквідувати торгівлю жінками та надати допомогу жінкам, які стали жертвами насильства внаслідок проституції та торгівлі, треба здійснити такі заходи:

- розглянути питання про ратифікацію та забезпечити виконання вимог міжнародних конвенцій, що стосуються торгівлі людьми і рабства;

- усунути чинники, у тому числі й зовнішні, що сприяють торгівлі жінками й дівчатами з метою втягнення їх у проституцію. Покласти край торгівлі жінками, у тому числі й шляхом удосконалення існуючого законодавства щодо забезпечення ефективного захисту прав жінок і дівчат та з метою притягнення порушників до відповідальності;

- активізувати співробітництво та узгодити дії відповідних правоохоронних органів і закладів з метою ліквідації мереж торгівлі жінками;

- виділити ресурси на потреби розробки програм, розрахованих на надання терапевтичної допомоги, і повернути до нормальної трудової діяльності осіб, які стали жертвами торгівлі, у тому числі й через професійну підготовку. Надати таким особам правову допомогу й медичні послуги з дотриманням лікарської таємниці і вжити заходів для налагодження співпраці з неурядовими організаціями з метою надання жертвам торгівлі соціальних послуг та психотерапевтичної допомоги;

- розробити програми з питань просвіти і професійної підготовки та розглянути питання про прийняття законодавства, спрямованого на подолання секс-туризму і торгівлі жінками, звернувши особливу увагу на захист молодих жінок та дітей.

У сучасних міжнародних документах з проблем запобігання різним видам експлуатації неурядові організації, що захищають права особи, надають соціальну та психологічну допомогу, а також ініціюють та стимулюють державні органи до прийняття законів, рішень, розробляють механізми запобігання правопорушенням. Передусім, це стосується Конвенції «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» 1979 року, Підсумкового документа четвертої всесвітньої конференції жінок (Пекін, 1995 рік) та інших документів. Зокрема, в Україні найактивніше працює в напрямі запобігання торгівлі жінками Міжнародний правозахисний жіночий центр «Ла Страда-Україна». Центр започатковано як частину міжнародної програми запобігання торгівлі жінками в країнах Центральної та Східної Європи. Ця неурядова організація надає практичну допомогу (юридичну, психологічну, медичну, соціальну) жінкам, які постраждали від насильства, зокрема, проводить прес-конференції, лекції, консультації для жінок по «телефону довіри».

Важливою в проблемі попередження сексуальної експлуатації жінок є також і робота засобів масової інформації. Саме через засоби масової інформації можна налагоджувати активну пропагандистську діяльність, оперативно інформувати громадськість про всі найгостріші проблеми сьогодення. Водночас слід забезпечити дійовий контроль за рекламною діяльністю цих засобів, заборонити відверту рекламу сексуальних та інших послуг, за допомогою якої завуальовано підшукуються майбутні жертви торгівлі людьми. Потрібна активізація просвітницької роботи. Організаціям, що безпосередньо вирішують питання попередження насильства, проявів секс-бізнесу, необхідно видавати матеріали, бюлетені, друкувати листівки з питань запобі-

гання вчиненню таких злочинів, розповсюджувати їх серед українських жінок.

Здійснення заходів віктимологічної профілактики відносно жінок покладається на низку спеціальних органів та установ, які у своїй діяльності керуються Конституцією України, Сімейним та Кримінальним кодексами України, Кодексом України про адміністративні правопорушення, законами України «Про міліцію», «Про попередження насильства в сім'ї», «Про захист суспільної моралі», указами Президента України «Про додаткові заходи щодо запобігання зникненню людей, удосконалення взаємодії правоохоронних та інших органів виконавчої влади в їх розшуку», «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 24 квітня 1998 року, «Про ефективність функціонування системи запобігання злочинним проявам проти особи і суспільства», окремим наказом Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції про порядок узяття на профілактичний облік та порядок зняття з профілактичного обліку осіб, які вчинили насильство в сім'ї» № 329 від 9 квітня 2002 року та низкою інших нормативно-правових актів.

Безумовно, провідна роль у профілактиці сексуальної експлуатації жінок та дівчат, насамперед, належить органам внутрішніх справ. Ось чому дуже важливо, щоб органи внутрішніх справ, здійснюючи свій обов'язок щодо виконання закону, не порушували прав людини. Протидія торгівлі людьми, проституції, насильству в сім'ї – складна проблема не лише з точки зору права та правозастосування. Її трудомісткість зумовлена, насамперед, за все людським фактором.

В Україні відкривається мережа центрів реінтеграції для дітей і жінок, створюється єдина система міжнародного співробітництва в галузі правової, матеріальної та соціальної допомоги, відкриваються в регіонах центри та притулки для осіб, які стали жертвами торгівлі людьми. В січні 2002 року, за підтримки Міжнародної організації з міграції, було відкрито перший центр

реінтеграції потерпілих від торгівлі людьми, в якому вже 317 осіб отримали реабілітацію, 268 жінок – медичну реінтеграційну допомогу, 218 – психологічну.

До таких центрів також можна віднести інформаційно-координаційний жіночий центр «Софія», де встановлено телефонно-інформаційну лінію підтримки, на громадських засадах працюють юрист-адвокат, психологи, соціальні працівники. Центр проводить просвітницьку, консультаційну роботу за двома напрямками: запобігання торгівлі людьми та профілактика домашнього насильства. Центр «Софія» налагодив співпрацю з міжнародним правозахисним центром «Ла-Страда», міжнародною організацією з міграції, жіночим консорціумом «Вінрок Інтернешнл», центрами «Жінка для жінки» та «Жіночі перспективи», які також протидіють торгівлі жінками, надають моральну і матеріальну допомогу, намагаються знизити нелегальну міграцію й сприяють реалізації потенціалу жінок в Україні.

У м. Києві було створено центри роботи з жінками в Подільському, Шевченківському та інших районах, метою діяльності, яких є підвищення самоусвідомлення жінок, забезпечення їх підтримки у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Центри по роботі з жінками пропонують реальну допомогу або корисну пораду. Головними напрямками роботи Центру по роботі з жінками є: 1) безкоштовні консультації психолога і юриста; 2) просвітницька діяльність серед жінок щодо запобігання домашньому насильству та торгівлі жінками; 3) співпраця з урядовими та неурядовими організаціями; 4) проведення роз'яснювальної роботи з молоддю щодо здорового способу життя; 5) організація та проведення семінарів, круглих столів, тренінгів з питань паритетних відносин чоловіків і жінок.

Отже, дуже важливо надавати українським жінкам соціальну та економічну підтримку, зокрема вдосконалювати законодавство у напрямі створення більш сприятливих умов для розвитку жіночого малого бізнесу, соціального підприємництва, громадських ініціатив. Українська громадськість

намагається своїми силами «лікувати» цю загрозову для майбутнього України тенденцію, сподіваючись на практичне втілення у життя існуючих програм, спрямованих на попередження і протидію торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми.

Щоб запобігти втягненню інших осіб у секс-бізнес, передусім, необхідно здійснювати подальше вдосконалення чинного вітчизняного законодавства, оскільки в сучасних умовах воно не створює надійного правового захисту від різних зловживань, у тому числі й сексуальної експлуатації.

Захист жіночої культури і жіночності повинні стати пріоритетними в державній політиці, ідеології, громадській думці. Сімейне і шкільне виховання потрібно корегувати і приводити у відповідність до завдань розвитку жіночої культури. Є сенс серйозно замислитись над феноменом щодо роздільного навчання хлопців і дівчат. У ряді приватних шкіл цей досвід відроджується, його позитивні сторони і недоліки заслуговують ґрунтовного дослідження.

Удосконалення правового регулювання охорони праці жінок, надання їм системи пільг за сімейними обставинами – один з заходів руйнівного впливу на жіночу злочинність.

Жіноча злочинність, так само як і вчинення злочинів щодо жінок сімейно-побутовій сфері це комплексна проблема. Вирішення її потребує системних заходів і формування спеціальних суб'єктів. Ймовірно, одним із оптимальних варіантів її вирішення було б створення муніципальної служби патронажу сім'ї, до головних завдань якої відносилися б:

- психологічне і правове консультування подружжя;
- виявлення неблагополучних сімей;
- захист дітей від насилля, втягнення в пияцтво та вживання наркотиків;
- надання цільової матеріальної допомоги для жінок і дітей;
- створення тимчасових притулків для жінок і дітей, які стали жертвами насилля;

- залучення працівників соціальної сфери до профілактики злочинів у сім'ї;

- заснування фондів матеріальної підтримки бідних сімей з боку заможних громадян;

- психологічна і медична підтримка одиноких матерів, вагітних жінок з метою профілактики стресів і суспільно небезпечних діянь.

Аналіз жіночої злочинності дозволяє зробити наступні висновки:

- процеси емансипації як елементи запозиченої культури мають криміногенний характер;

- поглиблення жіночих психологічних рис (терпимості, підвищеного почуття відповідальності за дітей і сім'ю) відіграє позитивну роль в утриманні від злочинів;

- для захисту і підтримки жінок в країні потрібно формувати і розвивати спеціальні соціальні механізми (телефони довіри, жіночі віктимологічні організації, притулки, спеціальні медичні і психологічні служби);

- судова практика з кримінальних справ, а також практика виконання кримінальних покарань стосовно жінок-злочинців в країні потребує істотного корегування у бік гуманізації.

21.4. Роль ОВС у профілактиці злочинів, що вчиняються жінками.

Реалізація заходів, спрямованих на запобігання жіночої злочинності, покладається на служби та підрозділи органів внутрішніх справ. Так, згідно ст. 2 Закону України „Про міліцію” від 20 грудня 1990 р. до основних завдань міліції входять захист громадян від протиправних посягань на життя, здоров'я, а також захист прав і свобод громадян, їх власності, природного середовища, інтересів суспільства і держави тощо.

Кримінальна міліція, до складу якої входять карний розшук, державна служба по боротьбі з економічними злочинами, підрозділ по боротьбі з неза-

конним обігом наркотиків, кримінальна міліція по справах дітей відіграють важливу роль у профілактиці жіночої злочинності.

Підрозділи карного розшуку виконують основну роботу по розкриттю загально-кримінальних злочинів, вчинених жінками і розшуку злочинниць, що переховуються. Крім цього, ними встановлюються особи (у тому числі жіночої статі), що готуються вчинити або вчинили злочини, приймаються заходи для запобігання чи припинення злочинів, недопущення шкідливих наслідків. Припинення злочинної діяльності злодіжок, шахрайок, грабіжниць досягається їхнім затриманням на гарячому за допомогою засідок, проведенням операцій по перевірці документів на ринках, у готелях, ресторанах і місцях нелегальних зборів кримінального елемента. У рамках своєї компетенції оперативні працівники проводять профілактичну роботу серед жінок, що раніше вчиняли правопорушення.

Працівниками державної служби по боротьбі з економічними злочинами виявляється і припиняється злочинна діяльність злодіжок, шахрайок з фінансовими ресурсами, а також жінок, що вчиняють розкрадання у великих і особливо великих розмірах на об'єктах господарювання усіх форм власності, винних у зловживаннях у бюджетній сфері або в підробці чи збуті підроблених грошей. Крім цього, ними проводиться робота по боротьбі з таким дуже розповсюдженим серед жінок економічним злочином, як фальсифікація спиртних напоїв і продуктів харчування. Крім виявлення і припинення економічних злочинів, до завдань ДСБЕЗ входить аналіз і прогнозування розвитку криміногенних процесів в економіці і своєчасне інформування про ці тенденції органів державної виконавчої влади.

Підрозділи по боротьбі з незаконним обігом наркотиків займаються виявленням і притягненням до кримінальної відповідальності осіб жіночої статі, що займаються виготовленням, зберіганням, перевезенням і збутом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Особлива увага звертається на власниць наркопритонів, що у більшості випадків – це циганки або колишні повії, які втягують у наркоманію інших громадян. Співробітни-

ками даної служби проводиться активна робота з попередження і розкриття злочинів, пов'язаних з незаконним транспортуванням жінками в Україну важких наркотиків (героїну, кокаїну, ЛСД), психотропних речовин і прекурсорів.

Дуже важливою є ділянка профілактичної роботи, виконувана відділами по забезпеченню громадського порядку, відділами дільничних інспекторів міліції, відділами паспортної, реєстраційної і міграційної роботи, відділеннями дозвільної системи і карантинної служби. Вони забезпечують охорону громадського порядку, попереджають та припиняють правопорушення на вулицях, у домоволодіннях і в інших громадських місцях. Крім того, їх завданням є забезпечення постійної роботи з населенням і суспільними формуваннями, надання громадянам необхідної правової допомоги і проведення роз'яснювальної роботи з питань профілактики порушень; організація роботи з дотримання паспортного режиму, правил проживання і переміщення іноземних громадян і осіб без громадянства; видача дозволу на виїзд та в'їзд в Україну, контроль за дотриманням правил придбання і використання вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин і засобів самозахисту.

Велика частина обов'язків дільничних інспекторів міліції пов'язана з профілактикою злочинів на підвідомчих адміністративних ділянках. Зокрема, дільничний інспектор виявляє жінок, що підлягають обліку (раніше засуджених, які підлягають постановці на профілактичний облік, а також піднаглядних і засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі). Крім того, підлягають обліку наркоманки, алкоголічки, повії та інші. При необхідності у встановленому порядку він оформляє документи для суду про ухвалення рішення про примусове лікування цих осіб.

Знання людей, що проживають на території ділянки, дозволяє виявляти і шляхом проведення індивідуально-профілактичної роботи вчасно ліквідувати сімейно-побутові конфлікти з метою недопущення вчинення злочинів щодо жінок або самими жінками.

У березні 1998 року в структурі Головного управління Міністерства внутрішніх справ України було створено відділ по боротьбі з правопорушеннями у сфері громадської моральності. На відділ покладено виконання функцій щодо виявлення та документування протиправної діяльності осіб, які займаються звідництвом та сутенерством, утриманням домів розпусти, втягненням неповнолітніх у проституцію, а також виготовленням, розповсюдженням, рекламуванням та збутом порнографії, вивезенням жінок за кордон для залучення їх до проституції. На наш погляд, аналогічні підрозділи потрібно створити і в інших регіонах країни у складі УМВС областей, а також розробити механізм міжнародного співробітництва між правоохоронними органами України та інших держав у протидії торгівлі людьми.

У 2005 році Міністерством внутрішніх справ України було створено Управління боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми та відповідні відділи в Головному управлінні Міністерства Внутрішніх справ України в Автономній Республіці Крим, у м. Києві і Київській області, в УМВС України в областях, у м. Севастополі. Але, на жаль, поки що навіть не в усіх районних управліннях Міністерства внутрішніх справ України м. Києва функціонують такі відділи, не кажучи вже про інші регіони нашої країни.

Дуже важливо, щоб працівники міліції, які працюватимуть з жертвами насильницьких злочинів, мали відповідну етичну та спеціальну підготовку. Адже наша соціальна практика в минулому не давала можливості формувати потрібні якості в правоохоронця. Нехтування правами людини, потворне уявлення про жертв насильства, проституції, на жаль, властиві нашому суспільству.

Боротьба з торгівлею людьми включена до програм дій багатьох організацій на національному й міжнародному рівнях. Існують такі основні у цьому плані напрями роботи:

- 1) створення законодавчої і правозастосовчої бази для ефективного виявлення та покарання злочинців, які є організаторами торгівлі людьми;

2) проведення широкої інформаційної компанії для жінок з груп ризику та інших контингентів (батьки, родичі, викладачі тощо);

3) боротьба з торгівлею жінками, неможлива без створення партнерства соціальних сил, об'єднуючого різноманітні структури та інститути суспільства.

Членами такого партнерства можуть бути: а) національні державні/урядові органи; б) громадські організації (жіночі, правозахисні та ін.); в) засоби масової інформації; г) професійні об'єднання (освітні, медичні, наукові організації); д) бізнес-структури; е) міжнародні організації.

Подальшого вдосконалення вимагають форми і методи індивідуальної профілактики злочинів, вчинюваних жінками різного віку, та серед тих, від кого можна очікувати вчинення злочину, судячи з їх антисуспільної поведінки. Важливого значення набуває виховна робота з жінками в установах виконання покарань з метою зниження рецидиву. Тут варто запровадити комплексну систему психолого-педагогічного впливу на засуджених із застосуванням автогенних тренувань, індивідуальних програм самовиховання, заняттями у споріднених групах, проводити бесіди, дискусії, лекції з правових питань тощо. Їх завданням є самопізнання засудженої, виробити вміння володіти своїми емоціями, створити позитивні установки. Це сприятиме зниженню тривожності й агресивності, адаптації до умов установ відбування покарання, потягу до переосмислення своєї ролі і місця у подальшому житті. В основі всієї профілактичної роботи повинні лежати повага, чуйність і доброта.

Найбільш перспективними напрямками боротьби зі злочинністю в наших умовах є, по-перше, продумана соціальна політика. Заходи попередження жіночої злочинності повинні здійснюватися шляхом розгортання системи державних та суспільних заходів, щодо соціальної допомоги жінкам, та повинні бути спрямовані на загальне поліпшення становища жінок різних соціальних верств. По-друге, створення і розвиток на сучасному рівні системи попереджувальних заходів, які б сприяли підвищенню законності у сус-

пільстві, враховуючи досить високий показник злочинності в Україні, в тому числі жіночої. Третім напрямком є раціональна кримінальна політика. Погроза кримінального покарання, безумовно, має стримуюче значення. Ефективна кримінальна політика повинна передбачати диференційований підхід до злочинців з урахуванням тяжкості вчиненого злочину та особи винного. І нарешті, сучасному суспільству необхідна корінна перебудова пенітенціарної системи, що повинна відповідати європейським та світовим стандартам. Проаналізовані окремі аспекти профілактичної діяльності жіночої злочинності в Україні, як на загально-соціальному, так і на спеціально-кримінологічних рівнях, дають змогу зробити висновок, що на сьогоднішній момент в нашій державі всі вищевказані профілактичні заходи діють лише на папері, чіткість та послідовність втілення їх вжиття відсутня.

Таким чином, запобігання жіночої злочинності є невід'ємною частиною розвитку кримінологічної науки, основою комплексної системи заходів з профілактики злочинності в цілому, так і окремих її видів, і головне, досконале вивчення жіночої злочинності є одним із чинників, які сприяють створенню правої держави в Україні.

Список використаної літератури

- 4) Антонян Ю.М. Преступность среди женщин. М., 1992 с. 212.
- 5) Арсеньева М.И., Серебрякова В.А. Особенности формирования противоправного поведения женщин и некоторые аспекты его предупреждения. М., 1982.
- 6) Берекашвили Л.Ш., Кириллова И.А. Криминологическая характеристика женщин, совершивших преступления. – М., 1976 – 43с.
- 7) Блага А.Б. Кримінологічні особливості жіночої злочинності в Україні/ Автореф. на здобуття наукового ступеня канд. юр. наук. – Харків, 2000.
- 8) Блага А.Б. Про жіночу злочинність // Право України. - 1999. - № 9. - С. 88-89.
- 9) Голобородько И.М., Квашиш В.Е., Кириллова И.А. Особенности исправления и перевоспитание женщин, осужденных к лишению свободы. – М., 1971. – С. 16.

- 10) Голоднюк М.Н. Проблемы социального и биологического в женской преступности. М., 1982.
- 11) Кримінологія. Підручник для студентів вищих навчальних закладів за редакцією Джужи О.М., К. - 2002.
- 12) Курс кримінології: Особлива частина: Підручник: У 2 кн. / М.В.Корнієнко, Б.В.Романюк, І.М.Мельник та ін.; За заг. ред. О.М. Джужи. – К.,2001. - 480с.
- 13) Ломброзо Ч., Гарофало Г. Женщина преступница и проститутка. – М., 1994.
- 14) Ломброзо Ч. Женщина преступница и проститутка. - Мн., 1998.
- 15) Лунеев В.В. Преступность XX века мировые, региональные и российские тенденции. - М , 1997 - 498с.
- 16) Машик Т.А. Занятость женщин и материнство. М., 1989-180 с.
- 17) Мартыненко О.А. Мотивация хулиганских действий как одного из видов импульсивного преступного поведения. Учебно-методическое пособие – Х., 1997.- 34с.
- 18) Меркулова В.О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності: Монографія. –Вид.2-е. – Одеса: НДРВВ ОЮІ УВС, 2003. - 281с.
- 19) Меркулова В.О. Правові та психологічні проблеми відповідальності жінок-злочинниць: Посібник. – К.:нац.акад.внутр. справ Укр., 2001. -108с.
- 20) Нікітенко С.В. Попередження жіночої злочинності : загально-соціальні заходи. /Вісник Луганської Академії внутрішніх справ/ Луганськ, 2003. – Вип.4.
- 21) Подільчак О.М. Мотиви та мотивації злочинів, учинених жінками. Автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня к.ю.н. Харків-2005.
- 22) Серебрякова В.А., Зырянов В.Н. Корыстные преступления, совершаемые женщинами. – М., 1990.
- 23) Сидякина Г.П. Женское предпринимательство: проблемы, перспективы развития // Женщина в меняющемся мире: Межвуз. сбор. науч. тр. Иваново, 1991, с. 43.
- 24) Стрюк М.В. Кримінологічна характеристика жіночої злочинності. Автореферат дисертації на здобуття наук. ст. к.ю.н. К.-2001, с. 18..
- 25) Шевченко Л.О., Гуторова Н.І. Правові аспекти проблеми проституції в умовах кризи /Дотримання прав жінок та захвдання правоохоронних органів України. - К., 1999.- С.146-150. .

Питання для самоконтролю:

Дайте визначення жіночої злочинності.

Вкажіть основні тенденції злочинності жінок.

Які чинники обумовлюють ріст злочинності серед жінок.

Вкажіть чому на сьогодні спостерігається маскулінізація осіб жіночої статі.

Які заходи спеціально-кримінологічної профілактики необхідно проводити з жінками.

Назвіть сферу правовідносин у якій найбільше злочинів вчиняються жінками.

Визначте роль громадських та релігійних організацій у виправленні жінок, що раніше вчиняли правопорушення та злочини.

Яке місце віктимологічної профілактики у вихованні жінок.

Які основні законодавчі акти спрямовані на профілактику жіночої злочинності.

Визначте роль засобів масової інформації в негативному становленні особистості жінки.

РОЗДІЛ 22. ПРОФІЛАКТИКА НЕГАТИВНИХ СОЦІАЛЬНИХ ЯВИЩ, ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Піщенко Г.І., Соловей О.О.

22.1. Поняття негативних соціальних явищ, пов'язаних зі злочинністю.

22.2. Причини та умови негативних соціальних явищ, пов'язаних зі злочинністю.

22.3. Заходи профілактики негативних соціальних явищ, пов'язаних зі злочинністю.

22.4. Роль ОВС у профілактиці негативних соціальних явищ, які пов'язані зі злочинністю.

22.1. Поняття негативних соціальних явищ, пов'язаних зі злочинністю.

Характеристика й розуміння суті злочинності, обставин, що її детермінують будуть неповними без вивчення і розгляду негативних соціальних явищ та їх впливу на кількісно-якісні показники злочинності.

Розглядаючи дану проблему, необхідно зупинити увагу на визначенні «негативних соціальних явищ» (у кримінологічній науці їх ще називають «девіації», від лат. *deviatio* – відхилення). Девіантна поведінка, завжди пов'язана з будь-якою невідповідністю людської поведінки, поступків, дій, виду діяльності, що розповсюджена у суспільстві чи його групах. Це може бути не тільки порушення формальних (правових) чи неформальних (мораль, звичаї, традиції, мода) норм, але і «девіантний» спосіб життя, «девіантний» стиль поведінки, що не відповідають загальноприйнятим у даному суспільстві чи певній групі нормам або звичаям¹.

Слід зазначити, що серед науковців існує чимало думок з цього приводу. Так, деякі з них відмічають, що **негативні соціальні явища** – це порушення моральних, юридичних норм, які встановлені суспільством і державою. Ці явища досить різноманітні, але головна їх ознака, що їх об'єднує – сприяння існуванню злочинності. Антисупільна поведінка має велике по-

¹ Гишинский Я. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений». -СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. -С.22.

ширення, тому, що це пов'язано з вчиненням правопорушень (кримінальних, адміністративних, цивільних тощо), порушенням приписів (кодексів поведінки, уставів), аморальними проступками¹

Серед негативних соціальних явищ у кримінології виокремлюють групу таких явищ, що найбільш тісно пов'язані зі злочинністю. До них, зокрема, належать: пияцтво, алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, проституція, безробіття, бродяжництво, жебрацтво, міграція тощо. Названі явища ніби обрамляють злочинність, тому їх ще називають «фоновими».

Професор О.М. Джужа під **«фоновими» явищами** розуміє сукупність аморальних проявів, що суперечать загальноприйнятим нормам поведінки, і які органічно взаємопов'язані зі злочинністю, оскільки детермінують одне одного і тягнуть за собою соціальну деградацію особи (а зрештою – і всього суспільства)².

Виникнення й існування «фонових» явищ тісно пов'язаний з існуванням самої злочинності.

Суспільна небезпечність «фонових» явищ полягає в тому, що:

- ведення паразитичного способу життя вимагає певних коштів, що найлегше здобути злочинним шляхом, так звана маргінальність (умисне ухилення від соціально корисної діяльності, бродяжництво, жебрацтво, азартні ігри, як засіб існування);
- аморальність призводить до підвищеного ризику стати жертвою злочину, тобто до підвищеного ступеня віктимності;
- стан наркотичного чи алкогольного сп'яніння послаблює самоконтроль особи, що полегшує вчинення злочину;

Особи, які цим займаються, вчиняють крадіжки, грабежі, розбої з метою отримати кошти на своє паразитичне існування.

¹ Іванов Ю.Ф. Кримінологія: Навч. посіб. / Ю.Ф. Іванов, О.М. Джужа.-К.: ПАЛІВОДА А.В., 2006.-С.256.

² Курс кримінології: Особлива частина: Підручник: У 2 кн. / М.В. Корнієнко, Б.В. Романюк, І.М. Мельник та ін.; За заг. ред. О.М. Джужа.-К.: Юрінком Інтер, 2001.-С.165.

Подібне можна сказати й про мігрантів (у тому числі нелегальних), осіб, які «гастролюють» країною і шукають так званий «легкий» заробіток. Для отримання «швидких» грошей зазначені особи вдаються до вчинення різних видів злочинів – від відносно легких до тяжких.

Про взаємозв'язок зазначених «фонових» явищ і злочинності яскраво свідчать дані кримінальної статистики. Так, стан алкогольного або наркотичного сп'яніння не відіграє ролі стримуючих факторів, а навпаки, послаблює волю особи від утримання вчинити суспільно небезпечні дії, зокрема, злочини. За даними офіційної статистики, під дією алкогольного сп'яніння вчиняється близько 60 % усіх зареєстрованих в Україні злочинів, а у стані наркотичної ейфорії – 3,5–4 % злочинів. І цей відсоток є відносно стабільним, що не можна не викликати відповідного занепокоєння як з боку правоохоронних органів, так і пересічних громадян.

Запобігання та викорінення негативних соціальних явищ є справою не тільки правоохоронних, а й інших органів держави, пересічних її громадян та суспільства загалом. Тож перейдемо до розгляду окремих видів негативних соціальних явищ, пов'язаних із злочинністю.

Пияцтво та алкоголізм. Кримінологічна характеристика зв'язку злочинності із пияцтвом потребує суттєвої уваги у плані розгляду питання про причини та умови пияцтва та алкоголізму, історичних коренів даного явища, інакше ця характеристика буде неповною, так як сама можливість розвитку та реалізація алкогольної мотивації злочинів залишається за межами даного дослідження.

Алкоголь відомий людям із незапам'ятних часів. Про його походження існує багато легенд. Окрім того, алкоголізм перекладається як «викрадач свідомості».

Його назва походить від арабського слова «алкоголь», що означає, «шляхетний, ніжний». «Аква вита» («оковита») – «вода життя» так називали алкоголь у давні часи. Проте вже тоді, було помічено, яке велике зло він

приносить людству і зробили висновок, що було б більш правильним назвати його «водою смерті».

Що стосується суспільної небезпеки пияцтва та алкоголізму, то людина, яка зловживає алкогольними напоями, рано чи пізно захворює настільки важко, що не тільки втрачає всіляку здатність до праці і не може утримувати свою сім'ю, але і сама стає тягарем для своїх близьких, які повинні її підтримувати та лікувати. Тяжко навіть уявити собі, скільки родин «пішло по світу» завдяки зловживанню голови родини алкоголем. А скільки працеспromожного населення, яке страждає на алкоголізм втрачає суспільство та держава.

Небезпека алкоголізму полягає ще й у тому, що він сприяє розвитку психічних аномалій, що, в свою чергу, мають криміногенне значення, зокрема психопатій та психопатичних рис характеру та вчиненню злочинів особами, які страждають такими аномаліями¹.

Серед значної частини населення поширена думка, що *пияцтво* та *алкоголізм* – поняття тотожні, хоча з точки зору медицини вони не є рівнозначними. Так, на думку професора О.М. Джужі під *пияцтвом* слід розуміти систематичне надмірне вживання алкогольних напоїв, яке знижує рівень соціальної активності особи і негативно впливає на здоров'я людини². Під *алкоголізмом* же розуміють важке захворювання, яке настає у зв'язку з зловживанням спиртних напоїв і призводить до порушення норм поведінки в побуті, в суспільстві, у сфері трудової діяльності³. Таким чином, *пияцтво* сприяє розвитку хронічного захворювання – алкоголізму з притаманними йому наркоманічними рисами. До останніх можна віднести психічну та фізичну залежність.

Психічна залежність проявляється у тому, що у свідомості людини, яка зловживає алкогольними напоями, поступово починають домінувати думки

¹ Балабанова Л.М. Судебная патопсихология (вопросы определения нормы и отклонений).-Д.: Сталкер, 1998.-С.19.

² Джужа О.М., Моїсєєв Є.М., Третьякова Т.А. Стилий словник кримінологічних термінів: Навчальний посібник / Під заг. ред. О.М. Джужі.-К.: Національна академія внутрішніх справ України, 1999.-С.30.

³ Джужа О.М., Моїсєєв Є.М., Третьякова Т.А. Стилий словник кримінологічних термінів: Навчальний посібник / Під заг. ред. О.М. Джужі.-К.: Національна академія внутрішніх справ України, 1999.-С.4.

про спиртне, і вони приймають настирливий характер. По мірі прогресування алкоголізму формується своєрідний алкогольний світогляд. Позбавлення алкоголіка можливості продовжувати пияцтво визиває у нього пригнічений стан, подразливість, схильність до конфліктів. Психічна залежність відрізняється більшою стійкістю. Вона нерідко є причиною рецидиву після лікування.

Фізична залежність при алкоголізмі полягає у тому, що алкоголік повинен підтримувати в організмі визначену концентрацію одурманюючої речовини. Її зниження негайно визиває порушення функцій багатьох органів та систем життєдіяльності організму, тобто комплекс різного роду розладів, які у медицині мають назву абстинентного чи похмільного синдрому.

Пияцтво негативно впливає на демографічну ситуацію в країні, на відтворення населення та трудові ресурси. У 50-60-ті роки пік захворюваності алкоголізмом припадав на вікові групи біля 50-ти років, тобто хвороба уражала людину частіше за все після становлення родини та народження дітей, і в свою чергу, захворювання не відбивалося на здоров'ї її нащадків. За останнє десятиліття негативний вплив алкоголізму батьків посилюється на фізичний та психічний стан дітей¹. Крім того, більш раннє захворювання батьків призводить до прискорення процесу втягування їх дітей до зловживання алкоголем. Якщо дитина ледве не з самого народження стикається з пияцтвом дорослих, то вона буде сприймати це як звичайне явище життя.

У загальній сукупності проблем, що виникають у зв'язку з вживанням алкоголю, *центральне місце посідає проблема соціальної, моральної деградації*. Саме тут знаходиться «корінь» небезпеки пияцтва та алкоголізму як соціальних явищ. Моральна деформація особи п'яниці слугує джерелом протиправної поведінки. Алкогольне сп'яніння подавляє моральні та психічні регулятори людської поведінки, доволі часто виступають безпосередньою причиною того чи іншого злочину.

¹ Анисимов Л.Н. Профилактика пьянства, алкоголизма и наркомании среди молодежи. -М.: Юрид. лит., 1988.- С.25.

Треба зауважити, що кількість нещасних випадків з п'яницями більша ніж з тверезими людьми, так як людина, яка знаходиться у стані алкогольного сп'яніння, дуже смутно уявляє, що робиться навколо неї, і часто не розуміє в якій знаходиться вона небезпеці, при цьому не завжди тямить, яким чином її уникнути. Так, стан алкогольного сп'яніння найчастіше стає причиною усіх нещасних випадків на транспорті з летальними випадками.

Також у сімейно-побутовій сфері однією з найбільш розповсюджених причин, що призводять до вчинення злочину є пияцтво.

За даними статистичної звітності 80% вбивств та 90% випадків хуліганства відбувається у стані алкогольного сп'яніння. У середньому, злочини пов'язані з вживанням алкоголю складають 43%.

Взаємозв'язок алкоголізму зі злочинністю визначається, насамперед:

- протиправними діями, пов'язаними виготовленням (виробництвом), розповсюдженням алкогольних напоїв;
- вчинення алкоголіками злочинів з метою заволодіти спиртними напоями, а також засобами для їх придбання;
- злочинами, що вчиняються під безпосередньою дією алкоголю на психічний стан споживача.

Причини, які визначають взаємозв'язок між пияцтвом та алкоголізмом та інтенсивність злочинної поведінки особи, так би мовити лежать на поверхні:

7. у стані сп'яніння знижується можливість особи контролювати свої дії у конкретних життєвих обставинах;
8. вчинення злочинів стимулює алкогольна деградація особистості та пов'язаний з нею спосіб життя;
9. неправомірною поведінкою п'яниць провокує та загострює конфлікти тощо.

Віктимологія пияцтва та алкоголізму полягає в тому, що пияки та алкоголіки належать до групи осіб із підвищеним ступенем віктимності і є потенційними жертвами, які своїм нікчемним виглядом провокують до вчинення

злочинів інших осіб, і насамперед, проти себе. Зазвичай вони стають об'єктами таких злочинних діянь, як: пограбування, розбійні напади, зґвалтування, хуліганські дії тощо. Неспроможність останніх через свій безпорадний стан (алкогольне сп'яніння), в якому вони перебувають майже постійно, надавати адекватного опору іншим антисуспільним елементам, призводить до їх перетворення в "потенційних жертв" і легку здобич для злочинців.

Підводячи підсумок щодо впливу пияцтва на злочинність, необхідно зазначити наступне:

- Непомірне споживання алкогольних напоїв сприяє загальному зниженню морального і інтелектуального рівня осіб, полегшує і прискорює виникнення злочинного наміру, а також зумовлює переважання негативних, антисоціальних мотивів над почуття відповідальності за законом, сприяє егоїстичним, цинічним проявам, що зрештою завершується формуванням наміру до вчинення злочину.

- Разом з цим, алкоголізм створює таку обстановку, що штовхає особу на злочинний шлях. Він руйнує та спотворює відносини у сім'ї, створює конфліктні ситуації у суспільних місцях. Алкоголізм зближує схильних до нього осіб на соціально-шкідливій, порочній основі, що також сприяє вчиненню злочинів.

- Необхідно зазначити, що алкоголізм батьків має згубний вплив на психічний розвиток дітей, розбещує їх свідомість, позбавляє дітей батьківського авторитету, порочить і дискредитує значення основних етичних принципів, наявність яких необхідна для правильного формування підлітка. Об'єктивно такий шкідливий вплив алкоголізму виявляється у відсутності належного порядку в сім'ї алкоголіка, бездоглядності дітей, їх поганому навчанні тощо. Алкоголізм батьків безпосередньо впливає на злочинність неповнолітніх.

- Негативний вплив алкоголізму виразно позначається і на конкретних обставинах вчинення злочину, підсилює жорстокість насильницьких злочинів, злісність злочинних наслідків.

- Необхідно констатувати що звичка до алкоголю ускладнює соціалізацію особи; дуже часто алкоголізм перешкоджає боротьбі зі злочинністю.

Наркоманія. В давні часи пристрасть людей до наркотиків розцінювалася вкрай негативно. Але розповсюдження їх тривало. У тенета потрапляли все нові прошарки населення. Фактично так почалася наркоманія – тяжка соціальна хвороба, яка майже не піддається лікуванню.

Наркоманія є хворобливим потягом до наркотиків та похідних із них речовин. Поруч з наркотиками за останні десятиліття серед частини людства все більше поширюється вживання психотропних та сильнодіючих речовин. Хворобливий потяг до таких препаратів називається *токсикоманією*.

З 9,536 тис. розкритих у 2009 році злочинів по лінії карного розшуку – кожен шостий (63,2) був пов'язаний з наркотиками (19,2%), серед яких 17768 – збут наркотиків, 2708 – притонуотримання, 815 (в тому числі 255 неповнолітніх) – втягнення у наркоманію, 404 – розкрадання наркозасобів. Ліквідовано – 43 організованих злочинних груп¹.

Наркотики також спричиняють погіршення криміногенної ситуації в країні, утворюючи порочне коло “наркотики” – “злочин”. У 2009 році було виявлено 65740 злочинів пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, з яких – 15932 вчинено безпосередньо наркоманами та в стані наркотичного сп'яніння (ейфорії), 49 – вбивств, 516 – розбійних нападів та грабежів, 4406 – крадіжок державного та особистого майна. Викликає занепокоєння той факт, що з усіх осіб, які вчинили вказані злочини, майже половину (44,9%) становлять молоді люди віком до 30 років.

В структурі злочинів, що вчинені наркоманами та у стані наркотичного збудження (ейфорії), переважають крадіжки державного та особистого майна і грабежі.

До найбільш криміногенних областей стосовно вчинення злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків відносяться Дніпропетровська, Донецька, Луганська, Запорізька, Одеська області та Автономна Республіка

¹ Статистичні дані Департаменту інформаційних технологій МВС України за 2004 рік.

Крим.

Демографічні та соціологічні дослідження процесу розповсюдженості наркоманії за останні п'ять років свідчать про негативну тенденцію у структурі споживачів наркотиків. Збільшується кількість осіб, які ні де не працюють і не навчаються. Якщо раніше наркоманія здебільшого переважала серед міського населення, то в останній час з подвоєною швидкістю вона поширилася на жителів сільської місцевості.

Небезпечною є тенденція зростання кількості споживачів наркотиків серед підлітків та молоді, поглиблення їх криміналізації на тлі низької ефективності медичної допомоги наркохворим, вкрай обмеженого використання сучасних програм психо-соціальної реабілітації та адаптації у суспільстві.

У 2009 році на облік споживачів наркотиків в Україні було поставлено 23995 осіб. Із року в рік кількість таких осіб зростає. На 1.01.2010 року їх загальна кількість склала 124805, в тому числі хворих на наркоманію – 83741 особи. В їх структурі 4850 - неповнолітніх та 22356 - жінок. Померло у 2007 році понад 20 тис. осіб, а за період 1991-2009 роки – понад 17 тис. осіб споживачів наркотиків, що перебували на профілактичному обліку¹.

Небезпека проявів наркоманії (токсикоманії) полягає в тому, що вона дуже швидко і безповоротно руйнує фізичне і моральне здоров'я людини. Смерть здебільшого настає через кілька років (інколи – місяців) інтенсивного вживання засобів, але їй передують повна деградація особи (відмова від соціально корисної праці, психічна нестійкість, порушення у статевій сфері, втрата пам'яті, тероризування рідних і знайомих тощо).

Крім того, існує тісний нерозривний зв'язок між наркоманією і злочинністю, адже наркоманія – одна з найтяжчих складових частин фонових явищ.

Взаємозалежність наркоманії і злочинності включає в себе:

¹ Статистичні дані Департаменту інформаційних технологій МВС України за 2010 рік.

8. злочини, вчинені під безпосереднім впливом наркотиків (психотропних речовин) на організм: убивства, тілесні ушкодження, хуліганство (щорічно їх вчиняється багато тисяч);

9. вчинення наркоманами злочинів з метою заволодіння наркотиками і грошима, або речами для їх придбання (адже ціна на різні види наркотиків така, що чесно заробити гроші на їх придбання важко);

10. протиправні дії, пов'язані з виготовленням та збутом наркотиків, найнебезпечніші з яких належать до так званого наркобізнесу і мають ознаки організованої злочинності.

Немедичне вживання наркотиків призводить до численних самогубств, побутового і виробничого травматизму, безпосередніх смертей від надмірності вживаних засобів. Практично всі наркомани, які вживають опіати, хворі на гепатит, значна кількість – на СНІД і сифіліс.

Наркотики спричиняють також погіршення криміногенної ситуації в країні, утворюючи порочне коло “наркотики” – “злочин”. У 2009 році було виявлено 65740 злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків, з яких 15932 вчинено безпосередньо наркоманами у стані наркотичного сп'яніння (ейфорії), 49 убивств, 516 – розбійних нападів та грабежів, 4406 – крадіжок державного та особистого майна. Викликає занепокоєння той факт, що з усіх осіб, які вчинили вказані злочини, майже половину (44,9 %) становлять молоді люди віком до 30 років.

У структурі злочинів, що вчинені наркоманами у стані наркотичного збудження (ейфорії), переважають крадіжки державного та особистого майна і грабежі¹.

Проституція. Термін «проститутка» чи «повія» почав вживатися в «публічному будинку», що був створений Солоном (між 640 і 635 рр. – біля 559 рр. до н.е.), він означав – «існуючі у борделі для продажу (prostasai)». Римське слово «prostare» - означає продаватись публічно, проститувати –

¹ Див.: Статистичні дані Департаменту інформаційних технологій МВС України за 2004 рік.

також як «prostibulum» - утворилося зі слів «продажна дівчина», «проститутка».

Проституція, як поняття, походить від латинського «prostatuere», що перекладається як «виставлення на продаж». Вона вважається найстародавнішою професією. З давніх-давен проституція поділяється на жіночу, чоловічу і дитячу, такий поділ залишився і до наших днів.

На сучасному етапі проблема проституції та боротьба з нею набуває особливого значення. Так, и погоджуємося з думкою багатьох вчених, що досліджували проблему проституції, що проституція являє собою загрозу у таких аспектах: соціальному, медичному, морально-психологічному, правовому тощо. Гостро також стоїть питання боротьби з цим явищем.

Багато авторів вважають, що проституція не вважається злочином, скоріше за все це згода між дорослими особами. У будь-якому випадку це заняття досить широко розповсюджене у більшості світових культур.

Варто зазначити, що на сьогодні немає єдиної думки щодо визначення проституції. Довгий час під проституцією розуміли продаж жінкою свого тіла¹. Але, на нашу думку, не можна погодитися з цим визначенням, оскільки ми знаємо, що у світі окрім жіночої, існують чоловіча та дитяча проституція. Тому, більш вдалим вважається визначення професора О.М. Джужі, який зазначає, що під **проституцією** слід розуміти систематичне надання особою свого тіла для задоволення сексуальних бажань іншої особи (групи осіб) за матеріальну винагороду². Інші вчені-кримінологи визначають проституцію, як вступ за плату у випадкові, позашлюбні статеві відносини, що не засновані на особистій симпатії, сексуального потягу³.

Також досить часто можна зустріти розповсюдження порнопродукції у мережі Інтернет. Споживачам пропонують відео зйомки повій у реальному

¹ Ожегов С.І. Словарь русского языка / Под ред. д-ра филолог.наук, проф. Н.Ю. Шведовой.-М.: «Сов. Энциклопедия», 1973.-С.572

² Курс кримінології: Особлива частина: Підручник: У 2 кн. / М.В. Корнієнко, Б.В. Романюк, І.М. Мельник та ін.; За заг. ред. О.М. Джужі.-К.: Юрінком Інтер, 2001.-С.220.

³ Гишинский Я. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений».-СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004.-С.372; Аколиньский С. Проблемы социальной патологии. Социальная политика.-М., 1977.-С.50 Блох И. История проституции.-СПб., 1913. Т.1.-С.7

часі. Будь-який відвідувач приватного сайту попередньо передавши чималу суму на банківський рахунок організованого злочинного угруповання, може зайти на чат і замовити «відеозірку» виконання перед об'єктивом відеокamera своїх потаємних бажань, будь-якого ступеня екстравагантності — звісно, окрім фізичного контакту.

Виходячи з цього, надамо соціальний портрет сучасної повії. Найчастіше серед повій зустрічаються особи, які працюють продавцями, офіціантами, медичними сестрами, перукарями, секретарями-друкарками, багато їх також серед вихователів дошкільних дитячих закладів, обслуговуючого персоналу готелів та гуртожитків, інженерно-технічних працівників різних конструкторських бюро та науково-дослідних інститутів, студентів, але левову частку серед них становлять безробітні особи та домогосподарки.

Більшість повій — це молоді особи віком до 30 років — близько 75 %. Дуже мало повій у віковій категорії 45 років і більше — близько 4 %. Решта — це малолітні повії та особи віком 30-45 років.

Освітній рівень сучасних повій дуже високий. Близько 10 % з них мають вищу та незакінчену вищу освіту, понад 70 % — середню та середню спеціальну, решта — незакінчену середню. Кожна п'ята повія на побутовому рівні або вільно володіє однією, а кожна восьма — кількома іноземними мовами. Вони добре розуміються на мистецтві, літературі, музиці, вміють підтримувати світську бесіду і поводити себе у громаді¹.

Шлюб або наявність дітей в багатьох випадках не є перешкодою для заняття проституцією. Кожна четверта повія — заміжня, а у кожної п'ятої є діти. Наприклад, трапляються випадки, коли особа неодноразово робить спроби надати відповідні сексуальні послуги різним статевим, партнерам, але за незалежних від неї обставин (напр., затримання міліцією по факту надання сексуальних послуг) не одержала за це винагороди і т. ін., тобто була не в змозі довести до кінця правопорушення.

¹ Гилинский Я. Проституция как она есть // Проституция и преступность. - М., 1991. - С.111.

За даними соціологічних досліджень, найчастіше послугами повій користуються особи, які перебувають у відрядженні, військовослужбовці, моряки, а також громадяни, яких з різних причин не задовольняє сексуальне життя в сім'ї. Найбільший попит на послуги повій серед осіб віком 30-46 років (понад 80 %). Серед молоді (18-25 років) попит незначний (10-12 %), а серед неповнолітніх таких осіб одиниці.

Як ми вже зазначали, проституція є одним з найчастіше пов'язаних із злочинністю фонових явищ. Вони значною мірою обумовлюють одне одного.

Повій широко використовують як співучасників-злочинців, грабіжники, вимагачі, шахраї, саме повії, відвідуючи квартири заможних клієнтів, проводять розвідку для наступних крадіжок чи розбійних нападів, просять водіїв підвезти до місця, де на них (водіїв) чекає злочинна засідка.

Повії і самі вчиняють чимало злочинів стосовно клієнтів, використовують їх «відключення» в результаті сп'яніння, застосування клофеліну (традиційне прізвисько - «хипес-повія»).

Повії нерідко самі стають потерпілими від насильницьких злочинів (їх вбивають у конкурентній боротьбі, особливо за кордоном, вони гинуть під впливом наркотиків та СНІДу).

Але чи не найголовнішим негативним чинником широко розповсюдженої проституції у державах (на думку експертів, проституцією займаються сотні тисяч жінок), є різке падіння моралі суспільства, знамення того, що воно фактично погоджується з аморалізмом і це безпосередньо вкрай негативно впливає на погляди підлітків і молоді не лише на сексуальні проблеми, але й на інші сторони буття. Проституція підриває підвалини соціальної моралі, руйнує сім'ю, в кінцевому результаті сприяє деградації людини.

Наслідком проституції є зростання жіночої злочинності, смертності, тяжких невиліковних соматичних і психічних захворювань і самогубств. Довгостроковий наслідок проституції-розмивання генофонду нації.

Проституцію, як засіб наживи, широко використовує злочинність, у тому числі й організована. На її основі вона створює цілу систему секс-бізнесу

із звідниками, утримувачами домів розпусти, сутенерами, торгівцями «живим товаром», у тому числі з переправленням за межі країни. На думку експертів, річний обіг секс-бізнесу в Україні сягає не менше двох мільярдів гривень. Наймерзеннішим злочином є втягування у проституцію дітей¹.

Бродяжництво. Що стосується бродяг, то вони в основному зосереджуються у великих і дуже великих містах. За вибірковими даними, тільки у м. Києві щорічно затримується біля 10 тис. бродяг.

В цілому, криміногенний аспект бродяжництва полягає у тому, що:

- через відсутність постійного місця проживання і роботи бродяги вимушені здобувати кошти для свого існування злочинним шляхом, найчастіше - це дрібні крадіжки, рідше грабежі і розбійні напади;

- негативно впливають на тих, хто їх оточує, особливо цей вплив спрямований на підлітків. Їх втягують у жебрацтво, пияцтво, проституцію, вчинення злочинів;

- часто порушують громадський порядок, в місцях їх зборищ «процвітає» пияцтво, брудна лайка (інвектива), сам їх зовнішній вигляд справляє відразу. Серед бродяг зустрічається багато хворих на венеричні хвороби, немало серед них й злочинців, які перебувають у розшуку.

Як свідчать емпіричні дослідження², для таких осіб характерна постійна зміна місця знаходження, бездомне існування; як правило, вони ніде не працюють і не живуть в одному місці більш менш значний час; зміна місця проживання і роботи не носить характеру мотивованого відходу. Вивчення біографічних даних цих осіб свідчить про те, що перехід з місця на місце не пов'язаний для них із отриманням якоїсь особистої вигоди (наприклад, із збільшенням зарплати, поліпшенням житлових умов), а швидше навпаки - перехід пов'язаний із втратою, звичайно повною, житла і заробітної платні. Але найбільш характерний для злісних бродяг відхід з роботи без певної ме-

¹ Курс кримінології: Особлива частина: Підручник: У 2 кн. / М.В. Корнієнко, Б.В. Романюк, І.М. Мельник та ін.; За заг. ред. О.М. Джужи.-К.: Юрінком Інтер, 2001.-С.216.

² Антонян Ю.М., Боролин СВ., Самовичев Е.Г. О некоторых неосознаваемых мотивах систематического занятия бродяжничеством // Вопросы борьбы с преступностью. Вып. 36. М., 1982. С. 3-14.

ти і наміру влаштуватися на інше певне місце. Як свідчать дані опитування, найчастіше вони не усвідомлюють мотивів зміни місця проживання і місця роботи, хоч і приводять різні причини, що майже завжди суперечать їх же власним висловам.

Невмотивована зміна роботи та місця проживання здебільшого має в своїй основі неусвідомлюване прагнення уникнути ідентифікації в групі. Справа в тім, що більш-менш тривала участь у групі, трудовому колективі, у спільній діяльності обов'язково пов'язує індивіда з іншими людьми у процесі цієї діяльності і спілкування та знаходить свою визначеність, самоідентичність, шляхом ідентифікації з іншими особами.

При дослідженні способу життя бродяг було виявлено деякі особливості сімейного життя, що призвело їх до бродяжництва. Саме вони спонукають до соціальної дезідентифікації, що проявляється у бездомному паразитичному існуванні.

З вивчених нами злісних бродяг майже всі виховувалися у сім'ях, де їх «членство» було суто формальним. Батьки або взагалі не виконували своїх обов'язків відносно дітей, або взагалі мало приділяли уваги вихованню, нерідко самі вели аморальний спосіб життя, пиячили, вчиняли правопорушення та злочини. Контроль з боку батьків, рівно як і їх психологічна, емоційна близькість до дітей, фактично відсутня. Діти у таких родинах не адаптувалися, що зумовило психологічну неспроможність подальшої адаптації у трудових колективах та власних сім'ях, несвідому потребу позбавлення від будь-якого контролю. Іншими словами, дані фактори сприяли неможливості нормально працювати, виконувати сімейні та інші громадянські обов'язки. Результати інтерв'ювання даної категорії осіб переконують у тому, що вони не усвідомлюють істинних причин і мотивів свого дезадаптивного способу життя.

Також при вивченні життєвої ситуації злісних бродяг привертають увагу неповні сім'ї, зокрема, у яких відсутній один із батьків, найчастіше батько.

Іноді майбутні бродяги виховуються у повних сім'ях, але при проведенні спеціального аналізу виявляється вельми специфічне положення дитини в сім'ї.

Існують сім'ї, де дитина з раннього віку позбавляється обох батьків: вони або залишають його своїм родичам, або поміщають у будинки для дітей. Поміщення дитини в дитячий будинок є однією із форм ізоляції від своїх батьків та їх негативного впливу.

Таким чином, у злісних бродяг спостерігаються: відсутність усвідомлення своєї соціальної ідентичності; відсутність потреби у суб'єктивно-особовій ідентичності; рання ситуація внутрісімейної дезідентифікації як етіологічна основа вказаних особливостей; прагнення до подолання своєї соціально-групової приналежності і уникнення ситуацій соціальної ідентичності, що веде до неусвідомлюваного мотиву поведінки злісного бродяги; усвідомлюване або близьке до усвідомлюваного відчуття повної некерованості своєї поведінки; відсутність здатності прогнозування і планування своєї поведінки; емоційно-ситуативна детермінація поведінки.

Зважаючи, що відчуження у дитинстві від своєї сім'ї, зовсім не означає фатальної неминучості їх бродяжництва у майбутньому. По-перше, відчуження є результатом несприятливих соціальних умов, що можуть успішно долатися в ході проведення спеціальних виховно-профілактичних заходів. Отже, необхідно підсилити ранню профілактику правопорушень. Спеціальні профілактичні заходи, що призводять до позбавлення батьківських прав, повинні здійснюватися не тоді, коли дитині 10-12 років, а набагато раніше. По-друге, вплив несприятливих ранніх сімейних умов життя дитини у багатьох випадках усувається вихованням у школі, учбових і трудових колективах, неформальних малих групах, впливом соціального середовища. По-третє, існування особливої психологічної структури злісних бродяг свідчить про необхідність розробки спеціальної психологічної методики щодо їх виправлення. Створення такої методики є досить складним науковим завданням, оскільки це пов'язано із використанням досягнень в пізнанні несвідомого.

Тобто, потрібні психотерапевтичні методики виховної дії щодо бродяг, застосування яких повинне поєднуватися з наданням їм необхідної соціальної допомоги. Необхідно враховувати й те, що людина, яка роками веде бездомне існування, не відмовиться від такого способу життя тільки тому, що їй надали житло та необхідну допомогу. Необхідно вдатися до дієвих заходів, спрямованих на виховання таких осіб.

22.2. Причини та умови негативних соціальних явищ, пов'язаних зі злочинністю

Вивчення того чи іншого явища того чи іншого явища неможливе без знання його причин та умов. Тож розглянемо їх більш детально.

Пияцтво та алкоголізм. Що стосується причин, які призводять до алкоголізму, то тут залишається тільки констатувати: часто особу приводить до алкоголізму... саме суспільство, яке дуже часто подає їй поганий приклад.

На думку науковців, поширенню пияцтва й алкоголізму, серед українського суспільства, сприяють наступні обставини.

1) у сфері соціально-економічних і політичних відносин:

- це спроба швидкого вирішення складних економічних проблем, шляхом отримання прибутків від продажу алкогольних напоїв, що виступає ефективним засобом (джерелом) накопичення (ця ідея була обґрунтована ще на XIV з'їзді партії Й.В. Сталіним);

- винна монополія, тобто державна торгівля горілкою, різке збільшення її виробництва і вартості;

- відсутність економічного фундаменту боротьби із пияцтвом та алкоголізмом, скривлений перехід до ринкової економіки;

- алкогольні напої, як еквівалент грошових відносин;

- економічна криза, безробіття.

2) у сфері соціально-культурних відносин:

- визначається негативними сторонами існуючих глибоко укоріненими “традиціями” і звичаями, свого роду культом вживання алкогольних напоїв;
- введення обмеження випуску і продажі спиртних напоїв (Указ Президента СРСР 1985 року) - “сухого закону”, без наявності продуманої програми боротьби з пияцтвом і алкоголізмом;
- низький рівень організації дозвілля - “індустрії дозвілля”;
- слабка антиалкогольна пропаганда цього соціального зла в сім’ї, школі, трудовому колективі, при збільшенні реклами спиртних напоїв ЗМІ та із використанням постерів тощо;
- відсутність необхідних методик лікування, при слабкій системі виявлення й урахування алкоголіків.

Особливо сумне становище фіксується в селах. Саме там частіше за все реєструються випадки гострих психозів, що нерідко призводять до летальних випадків. Адже якщо в місті хворий чи його родичі можуть із легкістю звернутися по допомогу до наркологічної служби, то в селах, як правило, таких хворих лікувати просто немає кому.

Навіть якщо лікар-непрофесіонал і виявляє гострий алкогольний психоз у мешканця віддаленого району, на місці надати йому допомогу практично неможливо, бо в кожному третьому підрозділі області немає фахівця з лікування передпсихотичних станів. Хворого потрібно везти до найближчого міста, де наркологічна служба функціонує нормально, однак із цим пов’язано цілий ряд додаткових складностей: поки буде вирішено транспортувати хворого і поки прибуде «швидка», стан хворого може катастрофічно погіршитися.

3) у сфері соціально-психологічних відносин:

- пияцтво й алкоголізм тісно пов’язані із несприятливими ситуаціями в житті людини (особистою невдоволеністю, розладом у сім’ї, втратою близької людини тощо), звідси виникає бажання зняти стресові ситуації;
- негативний вплив батьків, що зловживають алкогольними напоями;

- живильним ґрунтом алкоголізму є також виготовлення міцних спиртних напоїв домашнього приготування-самогоноваріння.

- хибні уявлення про особливі ейфорійні властивості алкоголю.

4) у сфері сімейно-побутових відносин:

- лібералізм відносно пияцтва-толерантність до пияцтва, що виявляється у деяких соціальних прошарках населення;

- залучення до вживання алкогольних напоїв неповнолітніх, молоді і жінок;

- дещо вільний доступ до спиртних напоїв усіх прошарків населення при відсутності “культури” вжитку алкоголю.

Наркоманія. До основних чинників поширення наркотиків в Україні можна віднести як загального плану (економічні, політичні, соціальні, ідеологічні, культурні, духовні) так і конкретного змісту (недоліки у вихованні, відсутність батьківського контролю, відсутність певного виду занять, зняття стресового стану, культ психології групи, необхідність у самоствердженні та самореалізації тощо).

Розповсюдження наркоманії в Україні обумовлене рядом обставин.

По – перше, тим, що у нас є своя значна сировинна база виготовлення наркотиків. Як і Нідерланди, Білорусь, Російська Федерація, Україна займається промисловим вирощуванням коноплі та маку.

Це притягує в Україну розповсюджувачів наркотиків з інших країн СНД. Вони залучають до свого злочинного бізнесу сільських жителів, які заготовляють і реалізують макову соломку.

По – друге, Україна розташована на важливих міжнародних шляхах, а її кордони ще належним чином не облаштовані. Тому як тільки ми, так би мовити, притиснули збутовиків і розповсюджувачів наркотиків рослинного походження, із-за кордону з’явилися наркотики синтетичні, набагато небезпечніші. Ці наркотичні засоби у багато разів страшніші, ніж рослинні.

На поширення наркоманії впливає, також: а) розширення асортименту наркотичних засобів, поява безлічі нових сильнодіючих синтетичних нарко-

тиків і речовин, які вживають з наркотичною метою; б) широке застосування наркотиків як ефективних болезаспокійливих засобів у народній медицині; в) відсутність розумних розваг, які замінюються «нездоровою» літературою, телепередачами тощо, в яких смакуються переживання наркоманів, їх життя і пригоди; г) наслідок недостатнього виховання, моральної нестійкості, наслідування поганим смакам тощо; д) певні роль патологічної спадковості наркоманії; е) негативний вплив мікро соціальних груп і негативного лідера; ж) часте зіткнення з наркотичними речовинами у зв'язку з їх доступністю за особливостями професії; з) використання наркотиків як спосіб звільнення від проблем, які виникли на певному етапі життя особи; і) намагання втекти від нестабільної реальності; к) страх перед непевним майбутнім; л) спокуси «красивого» життя.

До чинників загального характеру, що призводять до зростання наркоманії в Україні в сучасних умовах її розвитку можна віднести наступні: 1) бездуховність (особливо у молоді), невизначеність у багатьох питаннях близького і далекого майбутнього на фоні різкого зниження життєвого рівня переважної більшості громадян; 2) низька загальна культура значної частини населення, і перш за все частини молоді, яка не бачить в оволодінні досягненнями культури можливості рішення своїх життєвих проблем; 3) невміння подолати вплив референтної групи, до якої має потяг особа, відсутність сили волі, щоб протистояти втягуванню у наркотичну залежність, легковажність в оцінці ситуації відносно себе на сьогодні і в майбутньому, прагнення до миттєвої утіхи, бажання «бути дорослим» тощо; 4) не вироблено дійових засобів і методів антинаркотичної пропаганди, прищеплення людям, особливо молоді, розуміння страшної небезпеки вживання наркотиків; 5) недостатня кількість сил і засобів необхідних для роботи у сфері боротьби з наркоманією, перш за все у міністерствах охорони здоров'я та внутрішніх справ; 6) не вистачає необхідної кількості лікарів-наркологів і психіатрів, спеціалістів по боротьбі з наркобізнесом у міліції, не вистачає необхідних спеціалізованих медичних закладів; 7) в країні до недавнього часу не

існувало загальнодержавної програми боротьби з наркоманією. Щоб така програма стала дійовою, вона потребує чималих витрат; 8) Україна має широкую сировинну наркотичну базу; 9) на сьогодні наша митна служба не має необхідної кількості фахівців і технічних засобів, які б могли проконтролювати весь товаропотік, що йде транзитом (контрабандою) через Україну і завдяки чому таємно провозяться наркотичні засоби у країни Заходу. Як свідчить світовий досвід, частини транзитного товару залишається у країнах, через які він прямує і ця частина тим більша, чим більшим є їх потік (надходження)¹. Звісно, зазначений перелік далеко не є вичерпним.

Не можна не сказати і про виключно велику активність злочинності у сфері наркобізнесу. Адже ніяка інша злочинна діяльність не може зрівнятися з наркобізнесом за рівнем злочинних прибутків (за різними оцінками щорічно вони становлять для світової від 500 до 1500 млрд. доларів США). Ось чому злочинний світ невпинно активізується і в Україні. З появою, більшменш, стабільної гривні почався завіз важких наркотиків: героїну, кокаїну, синтетичних наркотиків. Значна частина наркодільців сама є наркоманами, а щодо «дрібних споживачів», то вони за різними приводами (бажання бачити своїх родичів і друзів «такими ж», «заробити» на придбання наркотиків тощо) дуже активно втягують у вживання наркотиків своє оточення: дослідження показує, що один наркоман у середньому втягує, охоплює своєю діяльністю за рік сім чоловік.

Вживання наркотиків може бути також способом протесту проти сімейного середовища, суспільства, загальноприйнятих норм поведінки, політичного режиму. Хоча можна зазначити, що одиниці наркоманів вступають у дійсну політичну боротьбу і майже немає серед них активних членів серйозних опозиційних партій.

Проституція. Розглядаючи дану проблему, вчені-кримінологи відзначають, що зростання більшості негативних соціальних явищ обумовлюється,

¹ Піщенко Г.І. Кримінологічна характеристика та попередження наркоманії і наркобізнесу: Лекція. -К.: НАВСУ, 2004.-С.29-30

насамперед, економічними та політичними потрясіннями, зниженням рівня життя суспільства тощо¹. Це також стосується і секс-бізнесу та, зокрема, його складового елементу – проституції. На думку Я.І. Гілінського, існують соціальні причини та протиріччя соціально-економічного розвитку, які породжують проституцію та інші форми так званої соціальної патології². Безпосередньою причиною різних форм соціальної патології (соціальних відносин взагалі) автор вважає протиріччя між відносно рівномірно зростаючими потребами членів суспільства і нерівномірно «розподіленими» та змінюваними можливостями їх задоволення.

Аналізуючи сучасний зарубіжний та вітчизняний стан проституції, експерти визначають наступні *причини* її існування:

а) **соціально-економічні**: соціальна нерівність у країні, низький рівень життя більшої частини населення і, передусім, молоді. Розшарування суспільства на багатих і бідних, матеріальна незабезпеченість більшості жінок у вік, який багатий матеріальними спокусами, труднощі для жінок в одержанні суспільного визнання, в самореалізації на іншому терені, окрім роботи. Обмежена кількість допустимих способів отримання високого заробітку для молодих жінок, наявність “тіньової” економіки і деформацій у сфері розподілу матеріальних благ;

б) **морально-етичні**: низький моральний рівень значної частини суспільства. Бездуховність, психологія наживи, самовідмежування людини в умовах цивілізації, побудованої на товарно-грошових відносинах, ерозія морально-етичних норм і різке падіння моралі за останні два десятиліття. Споживацьке ставлення до людини, зруйнування уявлення про жінку як втілення краси і духовності. Падіння престижу материнства, відсутність цільової програми виховання молоді взагалі і статевого – зокрема;

в) **фізіологічні**: заняття проституцією припускає участь партнерів, що відображає сексуальну потребу людей («попит породжує пропозицію»), до

¹ Карпунин Ю., Торбин Ю. Проституция: закон и реальность // Милиция. – 1992. - №11. – С. 16

² Гишинский Я.И. Проблема причинности в криминологической науке // Советское государство и право. – 1986. - №8. – С. 67-71.

того ж для заняття проституцією потрібна «любов до цієї справи» або відповідні фізіологічні особливості жіночого організму¹.

Самі ж повії серед причин, що спонукали їх до зайняття проституцією, називають: сімейні чвари та безладдя в міжособових стосунках, аморальну поведінку родичів – понад 50 % опитаних; нещасливе одруження та пов'язану з цим психологічну несумісність – близько 30 %; психологічну неврівноваженість та потребу вийти з емоційної кризи – близько 10 %; потребу мати кошти для купівлі наркотичних речовин чи придбання алкогольних напоїв – близько 8 %, удівство та труднощі самотнього життя, можливість поправити його таким чином на краще – близько 5 %².

Життя в Україні в умовах сьогодення є важким, особливо якщо ти – молода жінка або неповнолітній. Можливостей влаштуватися на роботу є небагато. Майже 80 % осіб, які втратили роботу протягом останніх кількох років, – жінки. Така перспектива, особливо в умовах кризи, чекає на ще більшу кількість жінок.

В умовах падіння рівня виробництва і переходу підприємств у приватну власність відбувається скорочення заходів, спрямованих на поліпшення умов праці. Заробітна плата жінок становить менше 3/4 від заробітної плати чоловіків, оскільки жінки зайняті, в основному, в малооплачуваних галузях та на роботах із низьким рівнем кваліфікації. Жінки становлять більшість звільнених на підприємствах і в організаціях усіх форм власності. Жінка значно перевантажена у сфері побутової праці по обслуговуванню сім'ї, за що вона не отримує платні. Не забезпечується належний рівень охорони здоров'я жінок.

Близько 70 % жінок, які закінчують навчання у середніх та вищих навчальних закладах, не можуть знайти роботу за фахом. Та й працюючи, в

¹ Дьяченко А.П. Вопросы, которые ждут решения // Проституция и преступность. – М.: Юрид. лит., 1991.-С.173-174; Джужа О.М. Запобігання поширенню СНІДу правовими засобами (правовий, кримінологічний і кримінально-виконавчий аспекти): Монографія. – К.: Укр. акад. внутр. справ, 1994. – С. 74-75.

² Лебеденко В.І. Проституція: поняття, характеристика і правові засади профілактики її розповсюдження: Навчальний посібник. – К.: УАВС, 1994.-С.11.

умовах сьогодення зовсім не отримують заробітної плати, або отримують її невчасно, або таку суму, що не може задовольнити їх потреб.

Особливе занепокоєння викликають результати опитування зазначеної категорії жінок свідчать про наступне: більше половини (51,2 %) опитаних жінок вважають, що в близькій перспективі соціально-економічна ситуація в Україні ще погіршиться, або ж залишиться такою ж самою. 26,2 % респондентів чекають поліпшення соціально-економічної ситуації в неблизькій (через 6 і більше років) перспективі. З оптимізмом (соціально-економічна ситуація покращиться через 1-2 роки) дивиться в майбутнє лише 7,4 % опитаних. У порівнянні з 1997 роком, за оцінкою переважної більшості (61,8 %) респондентів, соціально-економічна ситуація в країні погіршилася; 33,3 % зазначили, що вона не змінилася і лише 4,9 % вказала на її поліпшення. Погіршення соціально-економічної ситуації у країні, в цілому, не могло не торкнутися кожного з опитаних: у 16,5 % з них добробут, порівняно з попередніми роками, значно знизився, у 43,1 % - знизився взагалі. Значне зростання добробуту мало місце лише в 1,3 % опитаних, зростання добробуту взагалі – в 9 %. Значна частка безробітних у складі опитаних дає підставу для визнання безробіття в Україні найважливішою проблемою сьогодення¹.

Саме соціально-економічні фактори значною мірою змушують жінок торгувати своїм тілом, а це, в свою чергу, дає можливість злочинцям, які експлуатують таких осіб, отримувати значні кримінальні надприбутки. Як справедливо стверджують представники неурядових організацій, безробіття, бідність – це фактори, що можуть штовхнути жінок до торгівлі своїм тілом, — єдиним «засобом виробництва», який вони мають². Щороку зростає кількість дітей, які заробляють на прожиття таким та іншими небезпечними для життя і здоров'я промислами. Так, за даними Організації Об'єднаних Націй, у світі нараховується близько 120 млн. дітей, покинутих своїми сім'ями, існують лише за рахунок виснажливої праці, дрібних крадіжок, проституції та

¹ Міжнародна організація з міграції. Запобігання контрабанди жінок з України: українська інформаційна кампанія. Звіт про дослідження. - К., 2002.-С.17.

² Наші людські права: Посібник з жіночих людських прав / Дж. Мертус, М. Дат, Н. Флауерс. – Ужгород: Карпати, 1996.-С.8.

жебраків. Вони піддаються сексуальній експлуатації, стають жертвами наркоманії¹.

Фахівці зазначають, що велике значення має загальний рівень моральності суспільства, характер загальновизнаних моральних цінностей і правил поведінки у сфері сексуальних відносин. Відсутність у нашій країні протягом тривалого часу цілеспрямованого статевого виховання, формалізм, догматизм і демагогія в галузі ідеології не могли не викликати негативних зрушень у психології молоді. Відсутність ідеалів, високих моральних цінностей призвела до занепаду моралі, розвитку цинізму, прагматизму. Це створило сприятливий ґрунт для проявів негативних факторів у поведінці людей². Саме низький моральний рівень значної частини суспільства, бездуховність, руйнування морально-етичних норм і різке падіння моралі за останні роки, падіння престижу материнства, споживацьке ставлення до людини й породили існування такого аморального явища, як секс-бізнес.

Одним із основних факторів, який сприяє загостренню проблеми сексуальної експлуатації в Україні, є те, що чинне законодавство повністю не приведене у відповідність до діючих норм міжнародного права з цього питання і потребує суттєвого вдосконалення. Стаття 149 КК України «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини» діє не повною мірою.

Але не лише правова неврегульованість та правові прогалини, а й незнання жінками та дітьми наданих їм прав сприяють вчиненню стосовно них злочинів.

Відсутній також механізм міжнародного співробітництва між правоохоронними органами України та інших держав у боротьбі з торгівлею людьми. В той же час, вчинення таких злочинів організується і контролюється організованими злочинними групами та носить транснаціональний характер.

¹ Права ребёнка / Центр прав человека. – Нью-Йорк: ООН, 1994. – 34 с. (Права человека: Изложение фактов; №10) – Всемирная кампания за права человека.-С.1-2.

² Игнатов А.Н. Проблемы правовой борьбы с проституцией // Проституция и преступность. – М.: Юридлит., 1991.-С.145-146.

По суті в Україні майже не проводиться пропаганда проти сексуальної експлуатації жінок і дітей, недостатня інформація про вчинення таких злочинів, про те, як запобігти тому, щоб не стати жертвою таких злочинів.

Отже, з урахуванням усього сказаного вище, можна зробити висновок, що обставинами, які породжують і сприяють поширенню секс-бізнесу, залученню схильних до нього осіб, є:

11. соціально-економічна ситуація в країні;
12. низький моральний рівень населення;
13. незадовільна профілактична робота по запобіганню випадків сексуальної експлуатації жінок та дітей;
14. невідповідність законодавства України міжнародно-правовим нормам;
15. недосконалість вітчизняного законодавства з питань протидії сексуальній експлуатації;
16. недосконалість механізму оформлення документів при виїзді за кордон;
17. провокаційна поведінка потерпілих;
18. прорахунки в діяльності органів, покликаних вести боротьбу із злочинністю;
19. відсутність чіткого міжнародного співробітництва між державними органами по боротьбі з такими злочинами;
20. відсутність спеціальних служб допомоги та реабілітації потерпілих, служб довіри.

Усі ці обставини, на наш погляд, є найсуттєвішими, що обумовлюють вчинення подібних злочинів.

Бродяжництво. Проблема причин бродяжництва є досить складною. До чинників, що призводять до цього можна віднести:

- відсутність постійного місця проживання і роботи;
- постійне пияцтво і алкоголізм;
- розрив соціально позитивних зв'язків і відносин із своїм найближчим

оточенням, втрата сім'ї;

–небажання працювати;

–відсутність допомоги держави і суспільства, відсутність соціального забезпечення людей, які знаходяться у критичній ситуації, зокрема це стосується осіб звільнених з місць позбавлення волі;

–відсутність ефективного соціального захисту інвалідів та осіб похилого віку, які через бідність, самотність, хвороби, вік, вчинені проти них злочинні дії відносно них опинилися без даху над головою та коштів для нормального існування.

Такими є об'єктивні загальносоціальні причини бродяжництва, що повинні стати об'єктом профілактичної роботи. Проте, як показує досвід, соціальна допомога і підтримка можуть виявитися зовсім неефективними у боротьбі із цим злом. Справа в тім, що багато бродяг ігнорують допомогу, що надається їм, і продовжують своє бездомне існування. Тому, перед суспільством виникає проблема з'ясування причин злісного заняття бродяжництвом. На нашу думку, ці причини часто носять суб'єктивний характер.

22.3. Заходи профілактики негативних соціальних явищ, пов'язаних зі злочинністю

Розглядаючи причини і умови негативних соціальних явищ, що пов'язані із злочинністю та їх кримінологічну характеристику можна розробити низку заходів їх запобігання, до яких варто віднести:

щодо алкоголізму та пияцтва:

1) організаційно-політичні заходи включають в собі:

- підготовку комплексної програми по запобіганню пияцтва, алкоголізму і наркоманії-її реалізація затяглася. Хоча, ще у січні 2002 року КМ України була затверджена «Концепція боротьби з незаконними обігом і розповсюдженням в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2002-2010 роки»;

- створити комісію по боротьбі з пияцтвом, алкоголізмом і наркоманією;

2) економічні заходи:

- необхідно упорядкувати торгівлю алкогольними напоями;
- відкрити додаткові лікувальні заклади для профілактичних заходів серед алкоголіків.

3) культурно-виховні заходи:

- необхідно створити «індустрію дозвілля»;
- потрібно створити в суспільстві умови для осудження таких явищ;
- необхідно підняти рівень духовності серед населення.

4. заходи пропагандистського характеру:

- засобам масової інформації необхідно частіше пропагувати здоровий спосіб життя, при цьому перенести рекламування алкогольних напоїв після 23.00 годин;

- ввести у навчальні програми усіх навчальних закладів спеціальні курси, що передбачатимуть питання профілактики пияцтва та алкоголізму серед дітей та молоді.

5) заходи медичного характеру:

- необхідно розробити та застосувати сучасні методи по лікуванню і запобіганню алкоголізму і наркоманії;
- потрібно удосконалити чинне адміністративне та кримінального законодавство щодо боротьби з алкоголізмом;
- варто встановити кримінальну відповідальність за бутлегерство, регламентувати виробництво міцних спиртних напоїв домашнього виготовлення засобами державного контролю тощо.

Із спеціальних заходів профілактики важливу роль відведено заходам правового характеру, що ґрунтуються на нормах трудового, адміністративного і кримінального законодавства. Ці заходи використовуються і повинні надалі використовуватися не тільки державними органами, але і громадськими організаціями, трудовими колективами тощо.

Щодо спеціально-кримінологічних заходів пияцтва та алкоголізму, то єдиним виходом зі становища фахівці сьогодні вбачають у чіткому координуванні зусиль відразу всіх служб, що відповідають за контроль за реалізацією алкоголю. Наприклад, достатньо зробити так, щоб у ході перевірок крамниць спільно з представниками управління торгівлі й захисту прав споживачів, брала участь ще й міліція: правоохоронці мають право вимагати документи, брати свідчення продавця й у разі чого відразу можуть скласти протокол про порушення.

Необхідно також більш ретельно встановити норми покарання за порушення правил торгівлі спиртним, адже відповідальність за це несе лише продавець, у той час як господарі крамниць, які реалізують алкоголь неповнолітнім, залишаються непокарними, хоча часто це робиться саме з їхнього потурання. І дуже часто навіть після того, як продавця буде покарано, реалізація алкоголю підліткам у цій торговельній точці триватиме все одно. Цього можна було б уникнути, якби законом було передбачено позбавлення ліцензії недбайливих господарів, у закладах яких систематично порушують правила торгівлі алкогольними напоями.

Щодо наркоманії:

Серед заходів важливе місце повинна посідати роз'яснювальна робота серед населення про велику шкоду, яку викликає немедичне споживання наркотиків, необхідність дотримання антинаркоманійного законодавства і правові наслідки його порушення.

Попередження зловживання наркотиками є одним із елементів заходів в галузі охорони здоров'я, які направлені на зміцнення здоров'я суспільства. Будь-яке немедичне споживання наркотиків причиняє шкоду здоров'ю; тому попередження зловживання наркотиками повинно розглядатися в якості складової частини загальних зусиль по зміцненню здоров'я суспільства.

Розвинуті країни наголошують на необхідності посилення контролю за виконанням законів, зміцнення освітньої роботи, а також вжиття додаткових заходів для лікування та реабілітації хворих на наркоманію.

Міжнародне співробітництво в боротьбі проти незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та відмивання грошей – це важлива складова міжнародного співробітництва в боротьбі із злочинністю.

Зловживання наркотичними засобами та їх незаконним обігом за останні десятиріччя стали проблемами глобального масштабу. Беручи до уваги нагальну потребу захистити суспільство, здоров'я та інтереси громадян від впливу наркотиків, Організація Об'єднаних Націй розробила Єдину Конвенцію про наркотичні засоби 1961 року. Конвенцію про психотропні речовини 1971 року, Конвенцію щодо боротьби проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин 1988 року. Ці конвенції ратифіковані майже всіма країнами світу, в тому числі і Україною.

Рівень міжнародного контролю за станом обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та заходами запобігання їх надходженню до нелегального ринку залежить від одностайного підходу всіх країн, що ґрунтуються на міжнародних договорах в рамках зазначених конвенцій.

Головною метою Єдиної конвенції про наркотичні засоби 1961 р., було зібрання та систематизація існуючих міжнародних договорів, збереження тих положень, які необхідні для отримання дозволів на імпорт та експорт наркотичних речовин і створення критеріїв для статистичних звітів.

Єдина конвенція 1961 р. була розширена та посилена прийняттям Протоколу 1972 року, яким було внесені зміни та доповнення до положення про функції Міжнародного Комітету з контролю за наркотиками, про обмеження виробництва опію та заходи боротьби із зловживанням наркотиками, викладено угоду про регіональні центри. Визначені загальноприйняті заходи щодо обміну інформації стосовно нелегальних каналів розповсюдження контрольованих речовин, а також осіб, причетних до наркобізнесу (заходи викриття, припинення, депортації і т.ін.).

Згідно з положенням договорів окрема сторона приймає відповідні законодавчі акти, здійснює необхідні адміністративні та примусові дії, спів-

працює з міжнародними органами з контролю за наркотиками та урядами країн.

Запровадження існуючого міжнародного режиму щодо контролю за наркотичними засобами у інших країнах вимагало від України прийняття низки законів та підзаконних актів.

15 лютого 1995 р. Верховна Рада України прийняла три закони антинаркоманійної спрямованості: Закон України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів»¹, Закон України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними»², Закон України «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» та Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів та зловживанню ними».

Закон України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» з урахуванням міжнародних зобов'язань України регулює суспільні відносини в сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, визначає повноваження органів виконавчої влади, права та обов'язки юридичних осіб і громадян, які беруть участь у такому обігу на території України.

Законом України «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» та Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» вносяться зміни і доповнення до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення.

¹ Закон України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» від 15 лютого 1995 р. (із змінами та доповненнями від 22.12.2006 р. №530-У).

² Закон України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» від 15 лютого 1995 р. (зі змінами та доповненнями від 22.12.2006 р. №530-У).

Закон України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» з урахуванням міжнародних зобов'язань визначає систему заходів в Україні, спрямованих проти незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживання ними, а також визначає права і обов'язки юридичних осіб і громадян у зв'язку із застосуванням цього Закону.

З метою приведення правової бази у відповідність з чинним законодавством України, що регулює відносини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та з урахуванням світової практики боротьби із зловживанням цими засобами, 8 липня 1999 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів».

Цей Закон вносить зміни до Закону України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів», регулює суспільні відносини в сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, визначає повноваження органів виконавчої влади, права та обов'язки юридичних осіб і громадян, які беруть участь у такому обігу на території України.

Наказом Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства внутрішніх справ України встановлено порядок проведення медичного огляду та медичного обстеження осіб, які зловживають наркотичними засобами або психотропними речовинами, який розроблено на виконання Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними».

Особи, які незаконно вживають наркотичні засоби або психотропні речовини, направляються органами внутрішніх справ на медичний огляд до лікувально-профілактичного закладу, що надає диспансерну наркологічну допомогу.

Якщо в результаті медичного обстеження встановлено діагноз «наркоманія» чи «токсикоманія» і особа потребує лікування в стаціонарних чи амбулаторних умовах, то лікарсько-консультативна комісія наркологічного закладу зобов'язана запропонувати їй пройти курс добровільного лікування та соціально-психологічної реабілітації.

Витрати на медичний огляд, медичне обстеження чи лікування в державних наркологічних закладах осіб, які зловживають наркотичними засобами чи психотропними речовинами, що проводиться за направленням працівників органів внутрішніх справ або лікаря-нарколога, здійснюються за кошти держави, а в разі потреби в додаткових медичних послугах - за кошти особи, яка підлягає медичному обстеженню, медичному огляду або лікуванню.

Особи, які ухиляються від добровільного медичного огляду чи обстеження, у разі повідомлення наркологічного закладу про їх нез'явлення на медичний огляд, на підставі постанови органу внутрішніх справ про привід з метою примусового огляду чи обстеження підлягають доставці до наркологічного закладу працівниками органу внутрішніх справ.

В більшості країн проводяться комплексні заходи з попередження зловживання наркотиками на різних рівнях в рамках системи освіти. Починаючи від організації щорічного симпозиуму для учнів середньої школи з питань зловживання наркотиками до здійснення всебічних програм на основі різних підходів, в тому числі залучення ровесників і співпраця з іншими групами суспільства (поліцією, спортивними клубами, колегами по роботі і батьками). Більша частина заходів орієнтована на середню школу і в меншому ступені – на початкову. В системі вищої освіти число таких міроприємств різко скорочується. Заходи з попередження зловживання наркотиками включено до шкільних програм. Це означає, що, хоча в багатьох країнах в школах і проводяться заходи превентивного характеру, не всі країни володіють ресурсами і не всі країни готові на постійній основі здійснювати в рамках шкіль-

них програм довгострокові заходи превентивного характеру¹.

Ще одним інструментом, який використовується для попередження зловживання наркотиками, є засоби масової інформації за допомогою яких здійснюються заходи, спрямовані на попередження зловживання наркотиками.

Лікарі та психологи вважають, що основною метою реабілітаційного комплексу є відновлення або активізація морально-етичних норм у кожного індивіда².

Проведення профілактичних міроприємств з попередження розвитку наркотизму і наркоманій не може бути забезпечено зусиллями тільки медичної служби. Необхідна спільна діяльність лікарів, педагогів, правоохоронних органів, всієї громадськості.

Слід визнати, що до цього часу не вироблено єдиної стратегії з даної проблеми.

У відповідності до термінології ВООЗ виділяють три види профілактики-попередження вживання наркотиків.

Вона здійснюється по чотирьом кардинальним напрямкам і передбачає, по-перше, широку виховну роботу серед підлітків, по-друге, санітарно-гігієнічне виховання населення, по-третє – суспільні заходи боротьби з розповсюдженням наркотиків і їх вживанням, по-четверте – адміністративно-законодавчі заходи.

Повторна профілактика включає раннє виявлення і активне лікування осіб, споживаючих психоактивні засоби.

Задача третього напрямку профілактики – соціально-трудова і медична реабілітація хворих на наркоманію.

Велике значення для профілактики наркотизма і наркоманій має санітарно-просвітницька робота серед дітей та підлітків. Але до сьогоднішнього

¹ Моравицкий С. О наркотических и некоторых других ядовитых веществах употребляемых населением Ферганской области. – Казань, 1885.-С.56

² Піщенко Г., Мінченко С. Кримінологічна характеристика наркоманії в Україні // Право України.-2005.-№9

дня на цей рахунок немає єдиної позиції. Багато викладачів вважають за доцільне включити в навчальну програму курс по профілактиці наркоманій.

Лекційна антинаркоманійна робота передбачає в її більш досконалій формі не читання епізодичних лекцій, а проведення лекційних циклів. Цикл лекцій може включати в себе декілька тем, які охоплюють всі вузлові питання цієї сфери. При цьому слухач отримує більш об'ємне уявлення про реальну загрозу будь-кому із нас, яку можуть причинити наркомани та наркотики. Про причини розповсюдження наркоманій в нашому суспільстві, заходах профілактики і т.ін.

Профілактика наркотизму повинна базуватися на нетерплячості суспільства до цього явища і бути націленою на формування в ньому антинаркогенних бар'єрів.

З метою запобігання вживанню наркотиків необхідно запровадити проведення в класах, академічних групах, студентських та учнівських гуртожитках, за місцем проживання і навчання учнів та студентів бесід про шкідливість вживання наркотичних засобів і психотропних речовин, залучаючи до їх проведення працівників органів внутрішніх справ, охорони здоров'я.

Необхідно вжити заходів щодо впровадження соціальної реклами на каналах державного телебачення та радіо, у молодіжних виданнях для створення позитивного стереотипу і пропаганди здорового способу життя серед молоді.

З метою здійснення ефективних заходів з використанням суворих правоохоронних, доступних лікувальних заходів та нового наголошення на освітніх та превентивних заходах необхідно:

- посилити захист суспільства від злочинної діяльності, пов'язаної з наркобізнесом;
- зменшити доступність та розміри розповсюдження наркотичних засобів серед молоді;
- зменшити негативні наслідки для здоров'я людей, заподіяння іншої шкоди у зв'язку з нелегальним вживанням наркотиків.

- затвердженні пріоритетного значення заходам по наданню допомоги молоді у справі відмови від вживання наркотичних засобів та з метою здійснення антинаркотичної освіти в учбових закладах виділити кошти на здійснення заходів щодо надання послуг молоді, яка знаходиться на ранніх стадіях вживання наркотиків та визначити здійснення заходів по боротьбі з наркотиками як специфічну мету всіх установ, що займаються наданням послуг молоді.

- розробити на загальнонаціональному та місцевому рівнях ефективну стратегічну програму особливо спрямовану на молодь;

- пересвідчитись у тому, що молоді люди, які можуть почати вживати наркотики або ті, хто тільки почали їх вживати, чи вже стали залежними від наркотиків, мають доступ до комплексу порадицьких, консультативних послуг, до лікувальних та постлікувальних заходів.

Кабінет Міністрів прийняв Національну програму протидії зловживанню наркотичними засобами та їх незаконному обігу. На підставі цієї програми всі суб'єкти, що мають її виконувати, в тому числі і МВС (на яке покладена переважна частина пунктів цієї програми), розробили свої відомчі плани і виконують їх.

Стримування проблеми наркотиків – це довгостроковий процес. Але це не означає, що ця справа лише урядова. Основою стратегії є ефективне партнерство, метою якого є захист окремих людей і громад.

Україна активно співробітничала з світовим товариством у цьому напрямі. Шляхами такого співробітництва є:

- 1) складання міжурядових і міжміністерських угод;
- 2) контакти між окремими службами міліції (поліції);
- 3) участь у роботі міжнародних організацій;

Найважливішими компонентами профілактики наркотизму є організаційні, економічні, медичні, культурно-виховні та правові заходи.

Щодо організаційних заходів, то ми вже згадували про прийняття Національної програми боротьби з незаконним обігом наркотиків, Концепції ре-

алізації державної політики у сфері з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2002 – 2010 роки, тощо.

У системі МВС функціонує Управління по боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів, яке має свої підрозділи у всіх територіальних і транспортних апаратах внутрішніх справ.

Спецпідрозділи по боротьбі з міжнародною контрабандою наркотиків створені і діють в СБУ.

Згідно з Законом України від 24 січня 1995 р. «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»¹ передбачено створення центрів медико-соціальної реабілітації неповнолітніх віком від 11 років, для їх лікування від алкоголізму, наркоманії, токсикоманії.

Серед економічних заходів профілактики мова йде про розробку нових зразків сільськогосподарської техніки для збирання наркотичних культур з метою зменшення втрат врожаю, термінів збиральних робіт і частки ручної праці.

Плідно продовжується робота по виведенню сортів конопель без канабіноїдних сполучень і сортів снотворного маку з низьким змістом алкалоїдів.

В умовах нашої країни важливими є роботи які ведуться по створенню екологічно безпечних препаратів, агротехнічних заходів та фізико-термічних методів знищення наркотиковмістних рослин.

Продовжується зменшення площі посівів коноплі, укріплення цих плантацій з метою їх більш якісної охорони.

Дуже важливою економічною і водночас культурно-виховною проблемою є проблема культурного дозвілля і розвитку молоді. Місцевій владі треба рішуче створювати за місцем проживання та відпочинку населення, при навчально-виховних закладах і спортивних спорудах школи здоров'я, спортивні секції та військово-спортивні гуртки. Розширювати мережу за-

¹Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 р (зі змінами та доповненнями від 7.02.2007 р №609-У).

кладів культури та клубів дозволля за інтересами, бібліотек, музичних і художніх шкіл, шкіл мистецтв для дітей, підлітків і молоді, забезпечити її культурно-спортивним інвентарем, музичними інструментами, книжковими фондами та необхідним обладнання. Вирішувати питання про відвідування підлітками культурно-спортивних закладів на пільгових умовах.

Серед медичних заходів профілактики необхідно перш за все відзначати роботу по розробці методів реабілітації і ресоціалізації хворих на наркоманію, системи навчання молоді тверезому способу життя з метою ранньої профілактики наркоманії.

В установах виконання покарань вивчається практика лікування осіб, які вживають наркотичні засоби і засуджені за скоєння злочинів, щоб за результатами дослідження розробити і здійснити заходи щодо підвищення ефективності надання медичної допомоги таким особам.

В цілому форми і методи надання допомоги хворим на наркоманію у медичних закладах як загального, так і закритого типу потребують розвитку і оновлення.

Серед культурно-виховних заходів відмітимо включення до програм вищих і середніх навчальних закладів курсів (розділів курсів) і тем, про шкідливість вживання наркотичних засобів.

Серед правових заходів по боротьбі з наркоманією перш за все нагадаємо Закони України, прийняті у лютому 1995 р. з доповненнями у 1999, 2001 та 2006 роках. Ці закони стали серйозним кроком вперед у регулюванні проблем, пов'язаних з наркотиками, наркоманією і наркобізнесом, вони приведені до міжнародного стандарту, у той же час з врахуванням реальної ситуації в нашій країні.

На базі цього законодавства створюється нормативне регулювання цілої низки детальних проблем міжвідомчими і відомчими актами.

Щодо органів внутрішніх справ, то вирішення ними профілактичних проблем неможливе без всебічного аналізу ситуації з правопорушеннями, пов'язаними з наркотичними засобами і особами, які займаються їх неза-

конним обігом і вживанням, під час аналізу збираються дані, які характеризують як злочинців, так і споживачів наркотиків, об'єктивні обставини, що обумовлюють порушення антинаркоманійного законодавства та умови, які сприяють такому порушенню. Збиранням відомостей і цієї сфері повинні займатися всі служби міліції під час виконання своїх функцій. Інформація повинна надходити також від органів охорони здоров'я (перш за все від наркологічної служби), освіти, керівництва виробничих колективів тощо¹.

Практично у всіх заходах загальної профілактики наркотизму необхідна участь представників громадськості, населення мікрорайону, батьківського активу тощо.

Особливо тісна взаємодія важлива органами охорони здоров'я. Серед її напрямків вкажемо:

- 1) міжвідомчі звірки облікових даних на осіб, що вживають наркотики;
- 2) обмін інформацією про стан наркотизації на конкретній території (об'єкті) та спільне вивчення цього стану;
- 3) спільні виступи перед населенням і у засобах масової інформації;
- 4) обстеження у наркологів осіб, які підозрюються міліцією у вживанні наркотиків.

Проституція. Ведучи мову про заходи запобігання проституції, не можна не зазначити, що вони лежать у площині профілактики усіх інших видів правопорушень. Ця профілактика буде ефективною лише тоді, коли проблеми сім'ї, жінки, дитини стануть пріоритетними у державі і суспільстві. Потрібні сучасні програми допомоги сім'ї, материнству, дитинству, відповідна законодавча база. Свого часу в Україні були прийняті важливі закони: «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про освіту», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні». Реалізація зазначених за-

¹ Інформаційно-аналітичні матеріали про виконання МВС України завдань, визначених Програмою реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2003-2010 роки // Матеріали круглого столу «СНІД та адитивна поведінка: психологія, соціологія, соціальна робота» (18 травня 2006 року).-К., 2006.

конів сприятиме розв'язанню нагальних проблем, але корінним змінам на краще заважає кризова соціально-економічна ситуація в Україні.

Тим не менш, в основі профілактики проституції повинні бути саме загальносоціальні заходи покращення умов життя жінок та їх сімей. Самотнім матерям і багатодітним сім'ям слід надавати необхідну матеріальну допомогу. Для дітей, які з різних причин виховуються в інтернаті, має створюватися обстановка, максимально наближена до звичайної (наприклад, сімейні дитячі будинки). У зв'язку із зростанням безробіття необхідно розробити спеціальні програми з працевлаштування жінок, які виховують дітей, мають на утриманні батьків тощо. Для них повинні бронюватись місця для роботи.

Потребує розробки концепція виховання підростаючого покоління і, особливо, дівчат. В її основі мусить лежати висока моральність і порядність. Без оголошення державою рішучої боротьби з аморалізмом, пропагандою порнографії та насильства, не може бути й мови про протидію проституції. Взірцем для дівчат повинні стати кращі образи українок і жінок з інших країн світу.

Слід посилити адміністративно-правову боротьбу з проституцією. Адже нинішній стан цієї боротьби на базі ст. 181¹ КпАП не витримує жодної критики. Символічні для повій суми штрафів та процедура їх стягнення повинні бути більш суворими.

Необхідно також удосконалити кримінально-правову боротьбу із секс-бізнесом, що наживається на експлуатації повій. Чинне кримінальне законодавство, за прикладом багатьох країн світу, мусить мати розгалужену систему норм, що передбачали б диференційовану відповідальність усіх, хто прямо чи опосередковано причетний до проституції.

Позитивним моментом у боротьбі з найбільш небезпечною формою секс-бізнесу – поставкою «живого товару» за кордон було запровадження кримінальної відповідальності за торгівлю людьми, хоча вагомих успіхів у подоланні цих злочинів ще не досягнуто.

Провідна роль у роль сексуальної експлуатації жінок та дітей, в першу чергу, належить органам внутрішніх справ. Ось чому дуже важливо, щоб органи внутрішніх справ, здійснюючи свій обов'язок по виконанню закону, не порушували прав людини. Протидія секс-бізнесу – складна проблема не лише з точки зору права та правозастосування. Її трудомісткість зумовлена також людським фактором. Саме тому важливо, щоб працівники міліції мали відповідну етичну підготовку. Наша соціальна практика в минулому не давала можливості формувати потрібні якості в правоохоронця. Тому, на наш погляд, доречно в навчальних закладах, які готують майбутніх правоохоронців, ввести спеціальні навчальні програми, які б давали відповідну спеціальну підготовку для роботи в цій нелегкій і надто ще нерозробленій правоохоронній сфері. При цьому навчанні варто повною мірою використати досвід іноземних правоохоронних органів.

Важливу роль у розв'язанні багатьох соціальних завдань відіграють неурядові організації. В сучасних міжнародних документах з проблем запобігання різного роду експлуатації, неурядові організації перебуваючи у центрі уваги як організації, що захищають права особи, надають соціальну та психологічну допомогу, а також ініціюють та стимулюють державні органи до прийняття рішень, законів та розробки механізмів запобігання правопорушенням. Передусім це стосується Конвенції «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» 1979 р., Підсумкового документу четвертої всесвітньої конференції жінок (Пекін, 1995 р.) та інших документів¹.

В Україні найактивніше працює в напрямку запобігання торгівлі жінками та надання допомоги жертвам такої торгівлі Міжнародний правозахисний жіночий центр «Ла Страда-Україна». Утворений він навесні 1997 р. і зареєстрований Міністерством юстиції в березні 1998 р. Центр започатковано як частину міжнародної програми запобігання торгівлі жінками в країнах Центральної та Східної Європи.

¹ Всемирная конференция по положению женщин (4;1995; Пекин). Доклад: 4–15 сентября 1995 г. – Пекин – Нью-Йорк: ООН, 1996.– 2337 с.

Міжнародна неурядова організація – Жіночий Консорціум ННД-США – також активно працює на території України над вирішенням проблеми запобігання торгівлі жінками та дітьми. Стратегія діяльності Консорціуму полягає в стимулюванні економічних можливостей для жінок групи ризику, попередженні насильства над жінками та наданні конкретної допомоги.

Окрім названих організацій, на території нашої держави діють також інші громадські організації. Вони займаються захистом прав жінок та дітей, спрямовують свої зусилля проти зловживань різної спрямованості. Так, у м. Миколаєві створено обласну жіночу незалежну асоціацію «Дана». Її діяльність спрямована на запобігання вивезенню українських жінок до країн Західної і Центральної Європи. В її насиченій, змістовній програмі просвітницька робота, юридичні консультації, соціальна допомога потерпілим.

Важливою у проблемі запобігання сексуальної експлуатації є робота засобів масової інформації. Саме через засоби масової інформації можна налагоджувати активну пропагандистську діяльність, оперативно інформувати громадськість про всі найболючіші проблеми сьогодення. В той же час, звичайно, слід забезпечити дійовий контроль за рекламною діяльністю цих засобів, заборонити відверту рекламу сексуальних та інших послуг, за допомогою якої завуальовано підшуковуються майбутні жертви торгівлі людьми.

Щоб запобігти втягненню нових осіб у секс-бізнес, передусім потрібно здійснювати подальше вдосконалення чинного вітчизняного законодавства, оскільки в сучасних умовах воно не створює надійного правового захисту від різних зловживань, у тому числі й сексуальної експлуатації. У зв'язку з цим, на наш погляд, необхідно:

1. Встановити жорстку кримінальну відповідальність за сексуальну експлуатацію третіми особами жінок та неповнолітніх.

2. Впровадити підвищену кримінальну відповідальність за виготовлення, зберігання, збут та розповсюдження порнографічних витворів, зображень та інших предметів порнографічного змісту з використанням або участю дітей.

3. Прийняти спеціальний закон України в галузі запобігання проституції. Легалізувати окремі її види. Поставити під соціальний, правовий і медичний контроль секс-робітниць. Регламентувати діяльність будинків розпусти. Регламентація повинна передбачати також обов'язкову реєстрацію проститутток, їх медичне обслуговування й лікування. На нашу думку, слушною є також пропозиція А.О. Габіані про створення служб соціального патронажу. Такі служби мусять виконувати функції виявлення проститутток, їх розміщення, у випадку потреби – їх стаціонарного лікування, працевлаштування, піклування про дітей, які залишилися без догляду¹. Уявляється, що при такому підході правова відповідальність повинна наставати не за саме заняття проституцією, а за порушення правил, встановлених для цієї діяльності, та за її експлуатацію. Систематичне порушення правил заняття проституцією, сутенерство, втягування в таку діяльність осіб незалежно від їх віку або статі, посередництво з боку приватних осіб повинні передбачати сувору кримінальну відповідальність. Лише в такому випадку з'явиться реальна можливість протидіяти цьому явищу в державі, забезпечити реальне додержання прав та свобод людини в сексуальній сфері. Реалізація такого підходу в повсякденному житті, на наш погляд, надасть можливість не лише упорядкувати це негативне явище, але й отримувати для держави значний додатковий прибуток у вигляді податків. Крім того, певною мірою це допоможе запобігти процесу нелегальної міграції з боку жінок, які прагнуть їхати за кордон, щоб там «працювати» в будинках розпусти. Варто також врахувати й те, що Міжнародна організація праці офіційно визнає роботу в сексуальній «індустрії» одним із видів праці.

Запропонований нами шлях зменшення соціальної небезпеки проституції також повністю відповідає вимогам керівних принципів, які напрацьовані другою Міжнародною консультацією по ВІЛ/СНІДу і правах людини, організованою Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини та

¹ Габіані А.А., Мануильський М.А. Цена «любови» (обследование проститутток в Грузии) // Социологические исследования.-1987.-№6.-С.72.

Об'єднаною програмою ООН по ВІЛ/СНІДу (ЮНЕЙДС). В принципах, зокрема, вказується на необхідність переглянути державами кримінальне законодавство, яке стосується роботи дорослих осіб в галузі сексуальних послуг, не пов'язаних із заподіянням шкоди з метою його декриміналізації, а потім шляхом введення заходів правового регулювання забезпечити дотримання правил гігієни і безпеки з метою захисту працюючих в галузі надання сексуальних послуг та їх клієнтів, включаючи підтримання безпечної сексуальної поведінки при наданні сексуальних послуг.

Звичайно, правові заходи запобігання проституції повинні здійснюватись у поєднанні з контрпропагандою культу сексу та насильства, вихованням у підростаючого покоління правильного розуміння питань статевих відносин. Лише при цьому з'явиться реальна можливість поставити надійну перепону на шляху проституції і пов'язаного з такою діяльністю способу життя.

Доцільно також здійснити імплементацію основних положень міжнародно-правових документів з питань, до яких приєдналася Україна, забезпечити їх виконання та продовжити кампанію за подальшу ратифікацію міжнародних пактів і конвенцій з прав людини.

Безумовно, провідна роль у запобіганні сексуальній експлуатації жінок та дівчат, насамперед, належить органам внутрішніх справ. Ось чому дуже важливо, щоб органи внутрішніх справ, здійснюючи свій обов'язок щодо виконання закону, не порушували прав людини. Протидія торгівлі людьми, проституції, насильству в сім'ї – складна проблема не лише з точки зору права та правозастосування. Її трудомісткість зумовлена, насамперед, за все людським фактором.

Усвідомлення небезпечності виплеску проституції спонукало до створення у складі карного розшуку підрозділів «міліції моралі», покликаної вести боротьбу з проституцією. Перші кроки показали їх корисність, проте дані підрозділи потребують значного розширення штатів і постійної підтримки місцевих органів влади та громадськості. В арсеналі «міліції моралі» – про-

ведення операцій з доставлення повій з «робочих місць» до органів міліції, їх реєстрація і облік, підготовка матеріалів для розгляду адміністративних справ, а також профілактична діяльність (бесіди, допомога у працевлаштуванні тощо) і документування злочинної діяльності торговців «живим товаром», держателів будинків розпусти, розповсюджувачів порнографії. Не менш важливою є цілеспрямована робота з жінками, звільненими з місць позбавлення волі, їх подальшої ресоціалізації.

У березні 1998 року в структурі Головного управління Міністерства внутрішніх справ України було створено відділ по боротьбі з правопорушеннями у сфері громадської моральності. На відділ покладено виконання функцій щодо виявлення та документування протиправної діяльності осіб, які займаються звідництвом та сутенерством, утриманням домів розпусти, втягненням неповнолітніх у проституцію, а також виготовленням, розповсюдженням, рекламуванням та збутом порнографії, вивезенням жінок за кордон для залучення їх до проституції. На наш погляд, аналогічні підрозділи потрібно створити і в інших регіонах країни у складі УМВС областей, а також розробити механізм міжнародного співробітництва між правоохоронними органами України та інших держав у протидії торгівлі людьми.

У 2005 році Міністерством внутрішніх справ України було створено Управління боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми та відповідні відділи в Головному управлінні Міністерства Внутрішніх справ України в Автономній Республіці Крим, у м. Києві і Київській області, в УМВС України в областях, у м. Севастополі. Але, на жаль, поки що навіть не в усіх районних управліннях Міністерства внутрішніх справ України м. Києва функціонують такі відділи, не кажучи вже про інші регіони нашої країни.

Боротьба з торгівлею людьми включена до програм дій багатьох організацій на національному й міжнародному рівнях. Існують такі основні напрями роботи, які отримали в англomовному варіанті назву «схема трьох «р» (prevention-protection-prosecution):

- 1) створення законодавчої і правозастосовчої бази для ефективного виявлення та покарання злочинців, які є організаторами торгівлі людьми;
- 2) проведення широкої інформаційної компанії для жінок з груп ризику та інших контингентів (батьки, родичі, викладачі тощо);
- 3) протидія торгівлі жінками, неможлива без створення партнерства соціальних сил, об'єднуючого різноманітні структури та інститути суспільства.

Таке партнерство налагоджується і в Україні. Кожний учасник партнерства має свої окремі функції та виконує ту чи іншу роботу, яка спрямована на досягнення загальної мети – протидія торгівлі людьми і секс-експлуатації жінок.

В Україні відкривається мережа центрів реінтеграції для дітей і жінок, створюється єдина система міжнародного співробітництва в галузі правової, матеріальної та соціальної допомоги, відкриваються в регіонах центри та притулки для осіб, які стали жертвами торгівлі людьми. В січні 2002 року, за підтримки Міжнародної організації з міграції, було відкрито перший центр реінтеграції потерпілих від торгівлі людьми, в якому вже 317 осіб отримали реабілітацію, 268 жінок – медичну реінтеграційну допомогу, 218 – психологічну¹.

До таких центрів також можна віднести інформаційно-координаційний жіночий центр «Софія», де встановлено телефонно-інформаційну лінію підтримки, на громадських засадах працюють юрист-адвокат, психологи, соціальні працівники. Центр проводить просвітницьку, консультаційну роботу за двома напрямками: запобігання торгівлі людьми та профілактика домашнього насильства. Центр «Софія» налагодив співпрацю з міжнародним правозахисним центром «Ла-Страда», міжнародною організацією з міграції, жіночим консорціумом «Вінрок Інтернешнл», центрами «Жінка для жінки» та «Жіночі перспективи», які також протидіють торгівлі жінками, надають моральну

¹ Кримінологічна віктимологія: Навчальний посібник / Моїсєєв Є.М., Джужа О.М., Василевич В.В. та ін.; За заг. ред. проф. О.М. Джужі.-К.: Атіка, 2006.-С.186.

і матеріальну допомогу, намагаються знизити нелегальну міграцію й сприяють реалізації потенціалу жінок в Україні.

У м. Києві було створено центри по роботі з жінками в Подільському, Шевченківському та інших районах, метою діяльності, яких є підвищення самоусвідомлення жінок, забезпечення їх підтримки у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Центри по роботі з жінками пропонують реальну допомогу або корисну пораду. Головними напрямками роботи Центру по роботі з жінками є: 1) безкоштовні консультації психолога і юриста; 2) просвітницька діяльність серед жінок щодо запобігання домашньому насильству та торгівлі жінками; 3) співпраця з урядовими та неурядовими організаціями; 4) проведення роз'яснювальної роботи з молоддю щодо здорового способу життя; 5) організація та проведення семінарів, круглих столів, тренінгів з питань паритетних відносин чоловіків і жінок.

Отже, дуже важливо надавати українським жінкам соціальну та економічну підтримку, зокрема вдосконалювати законодавство у напрямі створення більш сприятливих умов для розвитку жіночого малого бізнесу, соціального підприємництва, громадських ініціатив. Українська громадськість намагається своїми силами «лікувати» цю загрозову для майбутнього України тенденцію, сподіваючись на практичне втілення у життя існуючих програм, спрямованих на попередження і протидію торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми.

Щоб запобігти втягненню інших осіб у секс-бізнес, передусім, необхідно здійснювати подальше вдосконалення чинного вітчизняного законодавства, оскільки в сучасних умовах воно не створює надійного правового захисту від різних зловживань, у тому числі й сексуальної експлуатації. Таким чином, доцільно:

- встановити більш сувору кримінальну відповідальність за сексуальну експлуатацію третіми особами жінок та дівчат;
- здійснити імплементацію основних положень міжнародно-правових документів з питань, до яких приєдналася Україна, забезпечити їх виконання

та продовжити компанію за подальшу ратифікацію міжнародних пактів та конвенцій з прав людини.

Лише інтегрований, комплексний підхід до проблеми попередження злочинів, що вчиняються відносно жінок, допоможе вирішити зазначену проблему. Безумовно, до її вирішення необхідно залучити психологів, соціальних та медичних працівників, педагогів, працівників правоохоронних органів, юристів, представників інших професій. Головна мета полягає в тому, щоб унаслідок застосування спільних зусиль (держави, суспільства, всіх зацікавлених органів і установ, громадських організацій) потерпілі від насильства жінки могли особисто вирішувати власну долю і відшукувати варіанти щодо зниження ймовірності стати жертвою злочину.

22.4. Роль ОВС у профілактиці негативних соціальних явищ, які пов'язані зі злочинністю.

Профілактика фонових явищ посідає важливе місце в діяльності правоохоронних органів, зокрема, ОВС, адже останні здійснюють безпосередній вплив на стан, рівень, характер та інші кількісно-якісні показники злочинності.

Загальна профілактика фонових явищ складається з комплексу попереджувальних заходів, спрямованих на зменшення негативних наслідків або повне їх подолання.

Виявлення цих факторів досягається шляхом проведення кримінологічного аналізу негативних соціальних явищ, що обумовлюють постійну тенденцію щодо зростання злочинності як в Україні і окремих її регіонах.

З цією метою збираються, узагальнюються та аналізуються відомості, які характеризують особистість правопорушника, об'єктивний бік вчиненого правопорушення, причини та умови, що цьому сприяли.

Усунення виявлених причин та умов здійснюється безпосередньо посадовими особами органів внутрішніх справ України, які їх установили, а якщо

це виходить за межі їх компетенції, органом внутрішніх справ України вносяться пропозиції щодо усунення зазначених причин та умов до відповідних органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій.

З метою профілактики негативних явищ, пов'язаних зі злочинністю можуть здійснюватися наступні заходи:

- публічне засудження загальновідомих та резонансних фактів вживання наркотичних та токсичних засобів, алкогольних напоїв, випадків проституції тощо, а також осіб, причетних до них, під час проведення зустрічей з представниками громадськості, трудовими та навчальними колективами, а також з використанням засобів масової інформації.

- проведення роз'яснювальною роботи серед населення про необхідність дотримання вимог законодавства України та правові наслідки їх порушення;

- повинна здійснюватися роз'яснювальна робота серед батьків щодо належного виховання дітей і недопущення протиправної поведінки з їх боку у майбутньому.

- інформувати населення про стан оперативної обстановки, що склалася на даний момент у тому чи іншому регіоні України, негативні наслідки байдужого ставлення громадян до фактів незаконного вживання наркотиків, пияцтва, проституції, бродяжництва тощо;

Щодо неповнолітніх, які допускають немедичне вживання наркотичних речовин, алкогольних напоїв, які ніде не навчаються чи працюють, займаються жебрацтвом та проституцією зобов'язати їх пройти відповідні курси реабілітації, а у необхідних випадках - лікування;

- систематично залучати громадськість до проведення спільних з ОВС рейдів у місця масового перебування громадян, розважальних та навчальних закладах, метою якою їх є запобігання та припинення злочинів та правопорушень, наслідком яких часто є зловживання наркотичними засобами, алкогольними напоями тощо;

- реалізовувати загальнодержавні та регіональні цільові профілактичні заходи серед найбільш уразливих груп населення, особливо молоді і проводити їх у формі бесід та лекцій з використанням спеціально підготовленої літератури, сучасних аудіо та відеоматеріалів з визначеної проблематики;

- брати участь в теледебатах та виступати у засобах масової інформації на предмет запобігання та недопущення негативним соціальним явищам серед населення, особливо неповнолітніх осіб та молоді.

- розробляти та розповсюджувати серед населення відповідну друковану літературу у вигляді буклетів, посібників, плакатів тощо. До цієї діяльності доцільно залучати й інші органи державної влади, зацікавлені міжнародні та недержавні організації, благодійні фонди, громадські об'єднання, що займаються розв'язанням соціальних проблем.

Індивідуальна профілактика негативних фонових явищ здійснюється органами внутрішніх справ України відносно осіб, які зловживають наркотичними засобами, психотропними речовинами алкогольними напоями, займаються проституцією та жебрацтвом, грають в азартні ігри тощо, зокрема це зводиться до:

- виявлення таких осіб, вжиття заходів щодо поставлення їх на профілактичний облік у відповідних структурних підрозділах ОВС. Такі підрозділи можуть здійснювати адміністративну та оперативно-розшукову діяльність щодо зазначених осіб. Їх дії повинні бути цілеспрямованими, своєчасними та максимально повними;

- з метою підвищення ефективності запобіжних заходів щодо вчинення негативних соціальних явищ, органи внутрішніх справ України повинні співпрацювати з державними органами та органами місцевого самоврядування. Проводити та підтримувати державну політику у вищезазначеній сфері, а також співпрацювати з громадськими організаціями, у тому числі зарубіжними, що ставлять перед собою такі завдання.

Профілактична робота з особами, які зловживають наркотичними засо-

бами, психотропними речовинами алкогольними напоями, займаються проституцією та жебрацтвом, грають в азартні ігри, проводиться індивідуально, і в ній повинні приймати участь усі, без винятку, підрозділи ОВС виходячи з їх специфіки та враховуючи індивідуальні характеристики вищезазначених осіб, зокрема, їх позитивні та негативні риси характеру, життєвий досвід, поведінку за час перебування на обліку та інші обставини, що мають значення для справи. При цьому заходи виховання та переконання повинні поєднуватися із заходами правового та соціального впливу.

Заходи індивідуальної профілактики негативних соціальних фонових явищ, пов'язаних із злочинністю повинні здійснюватися плановірно, активно та наступально, з використанням усіх наявних сил і засобів, у тому числі з широким залученням громадськості, на меті якого є формування у осіб негативного ставлення до цих явищ.

Проведення індивідуально-профілактичної роботи передбачає не тільки здійснення нагляду за поведінкою і способом життя особи, відносно якої

проводиться профілактика, а також ужиття попереджувальних заходів реагування щодо родичів та знайомих таких осіб, які справляють на них негативний вплив чи підбурюють до зайняття проституцією, жебрацтвом, до гри в азартних іграх, до вживання наркотиків та алкоголю тощо.

Але слід наголосити, що проведення профілактичних заходів не обмежується виключно роллю правоохоронних органів, зокрема, ОВС, а потребує тісної взаємодії з іншими державними органами, неурядовими організаціями, громадськими організаціями та об'єднаннями, засобами масової інформації, трудовими колективами та окремими громадянами.

Вважається, що тільки у такій взаємодії можна досягти бажаних результатів у протидії вищевказаним негативним соціальним явищам, що існують у суспільстві.

Питання для самоконтролю

РОЗДІЛ 23. ПРОФІЛАКТИКА ЗЛОЧИНІВ СЕРЕД ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОКАРАНЬ, НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ

Богатирьов І.Г., Халимон С.І.

23.1. Стан і тенденції злочинності серед засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі

23.2. Причини і умови злочинності серед засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі

23.3. Загально-соціальні та спеціально-кримінологічні заходи профілактики злочинів серед засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі

23.4. Індивідуальна профілактика злочинів серед засуджених до покарань не пов'язаних із позбавленням волі

23.1. Стан і тенденції злочинності серед засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі

Значним здобутком сучасної кримінології є накопичення величезного масиву статистичних даних щодо динаміки та структури злочинності, аналіз різних проблем детермінації та організації профілактичної діяльності. Питання профілактики злочинності, зміцнення законності, забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, суворого дотримання принципу соціальної справедливості ніколи не втрачають своєї актуальності.

Україна, як незалежна демократична держава, проголосила пріоритет загальнолюдських цінностей та дотримання прав і свобод людини у кримінальній політиці держави. Як зазначалося раніше, тенденція до застосування покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, стала проявлятися досить ґрунтовно за часів незалежності, однак перші кроки до гуманізації кримінальної політики та економії репресії були започатковані за часів Радянського Союзу.

Дослідження проблем профілактики злочинам серед осіб, які перебувають на обліку кримінально-виконавчої інспекції, має вельми актуальне значення.

Оскільки рецидив злочинів серед осіб, які досліджувались, існує, і в певні періоди проявляються тенденції до його зростання, а за кожним відсотком рецидиву криються досить значні абсолютні цифри злочинців-рецидивістів, вказана проблема є актуальною для теоретичного вивчення. Також наукові розробки вказаних проблем є необхідними і для практики запобігання рецидивним злочинам.

Аналіз повторної злочинності серед засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі та діяльності кримінально-виконавчої інспекції щодо профілактики вчинення нових злочинів свідчить, що на показниках рецидивної злочинності негативно позначаються наступні чинники: стан загальної оперативної і соціально-економічної обстановки в країні, підвищення криміногенності засуджених, неадекватна оцінка особи підсудного при призначенні покарання, затримки в судах розгляду подань кримінально-виконавчої інспекції про скасування, звільнення з випробуванням, необґрунтовані відмови в їх задоволенні, недосконалість правової регламентації запобіжної діяльності, зниження рівня взаємодії кримінально-виконавчої інспекції з органами внутрішніх справ та іншими суб'єктами щодо запобігання вчинення повторних злочинів.

Негативно також впливає на стан справ навантаження на персонал кримінально-виконавчої інспекції, недоліки та прорахунки в організації їх діяльності щодо профілактики злочинів, слабкий контроль за поведінкою підоблікових осіб, несвоєчасне вживання заходів до порушників порядку і умов відбування покарань, неякісна підготовка подань відносно цих осіб і формальне проведення службових розслідувань за фактами вчинених злочинів, а також відсутність у співробітників досвіду і навиків профілактичної роботи відсутність повної та об'єктивної інформації про особу засудженого.

Криміногенний склад засуджених, у відношенні яких виконуються судові рішення протягом 2009-2010 р.р., є складним і характеризується наступним чином: за злочини, віднесені до категорії невеликої тяжкості, відбувають покарання 23,7 тис. осіб (14,8%), середньої тяжкості – 63,7 тис. осіб

(39,8%), тяжких – 69 тис. осіб (43,1%), особливо тяжких – 3,7 тис. осіб (2,3%). Із числа осіб, стосовно яких виконувались судові рішення 542 засуджені за вбивство, із них за умисне вбивство – 203 (0,1%), умисні тяжкі тілесні ушкодження – 2956 (1,9%), злочини проти статевої свободи – 566 (0,4%), крадіжки – 47 тис. (29,4%), грабіж – 13,3 тис. (8,3%), розбій – 2,5 тис. (1,6%), вимагання – 706 (0,4%), бандитизм – 6, терористичні акти – 5, хуліганство – 7,1 тис. (4,4%).

З числа засуджених 18,1 тис. (11,3%) раніше судимі до позбавлення волі, із них 7,5 тис. (4,7%) – неодноразово, 34,1 тис. (21,3%), засуджених за злочини, пов'язані з наркотиками. Раніше судимі до покарань, не пов'язаним з позбавлення волі – 17,9 тис. (11,2%), із них 6,1 тис. (3,8%) – неодноразово.

Важливою та неодмінною складовою ефективності загально-профілактичної діяльності є комплексне планування, що забезпечує організацію і координацію сумісних зусиль кримінально-виконавчої інспекції, органів внутрішніх справ, органів місцевого самоврядування, служб зайнятості населення, адміністрації організацій, на яких працюють засуджені, громадськості і засобів масової інформації по виявленню і усуненню причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів.

Проведене нами опитування співробітників кримінально-виконавчої інспекції України показало, що із 100 респондентів - 25% у своїх планах не передбачають профілактичні заходи із засудженими, на нашу думку це є надто високий показник. Тому, з метою повного, об'єктивного і всебічного дослідження обставин, виявлення причин і умов, що сприяють вчиненню повторного злочину, необхідно проводити службові розслідування, розробляти і реалізовувати заходи по їх усуненню.

Службові розслідування проводяться по злочинах, вчинених в період відбування покарання, іспитового терміну в двотижневий термін з дня отримання інформації про вчинений злочин. Результатом такої перевірки є висновки, в якому відображаються:

– дані про засудженого, включаючи місце роботи, навчання, проживан-

ня, відомості про судимості;

– фабула злочину, за який він відбував покарання;

– дата постановки на облік, дані про допущені порушення порядку і умов відбування покарання і правопорушення, яка робота проводилася з ним співробітниками кримінально-виконавчої інспекції, органи внутрішніх справ, адміністрацією організацій та іншими особами, які заходи стягнення застосовувалися;

– фабула нового злочину, причини та умови, що сприяли його вчиненню, у тому числі недоліки в роботі кримінально-виконавчої інспекції та органів внутрішніх справ, посада, спеціальне звання, прізвисько, ім'я, побатькові, винних осіб і заходи дисциплінарного стягнення.

Проведене нами дослідження 348 особових справ осіб, які перебували на обліку кримінально-виконавчої інспекції і вчинили рецидивні злочини протягом 2009 р. показало, що злочинці-рецидивісти за статевою ознакою характеризуються наступним чином: чоловіків – 313, що становить 89,9% від загальної кількості вивчених осіб, а жінок 35, що складає – 10,1%.

За віком вивчені особи розподілилися на шість груп:

11. неповнолітні (у віці до 18 років – 55 осіб, що складає – 15,8%);

12. молодіжний вік (до 30 років – 196 осіб – 56,3%);

13. середній вік (від 30 до 50 років – 91 особа, що складає – 26,1%);

старший (за 50 років – 6 осіб, що складає – 1,7%)

За результатами вивчення осіб встановлено основні причини вчинення злочинів: 53,2% засуджених вчинили злочини з причини небажання стати на шлях виправлення, 17% – з причин матеріальних труднощів. 21,8% вивчених осіб вчинили рецидивні злочини з причини відсутності належного контролю з боку органів внутрішніх справ. Підтвердженням цьому є результати опитування інспекторів кримінально-виконавчої інспекції, які показали, що лише 37% з них у роботі із запобігання злочинам отримують допомогу від співробітників правоохоронних органів, що, на нашу думку, не підсилює успіху запобіжної роботи.

Досить важливим, на наш погляд, є з'ясування терміну, який пройшов від засудження за перший злочин до вчинення нового умисного злочину. Так, до трьох місяців рецидивістами стали – 24,7%; від 3 до 6 місяців – 10,9%; від 6 місяців до 1 року – 45,4%, а вже від 1 року до трьох років – 19%. Таким чином, можна зробити висновок, що переважна більшість – 81% вивчених осіб вчинили новий умисний злочин на першому році перебування на обліку кримінально-виконавчої інспекції. Незначна частина засуджених стала на злочинний шлях після року засудження. Отриману інформацію можна пояснити так. По-перше, суди не завжди вірно призначають міру покарання. У нашому дослідженні ми неодноразово згадували про недосконалість процедури вивчення особи правопорушника на досудових та судових стадіях кримінального процесу, що в свою чергу спонукає до впровадження в національне законодавство процедури досудового вивчення особи правопорушника (досудова функція). По-друге, наявні недоліки в роботі органів із контролю та нагляду за особами, які перебувають на обліку кримінально-виконавчої інспекції, призводять до вчинення нових умисних злочинів. Вони також у певній мірі пов'язані з недостатньо глибоким вивченням особи правопорушника, про що свідчить наше дослідження. На практиці вивчення особи зводиться до збору офіційних характеристик з місця проживання, роботи чи навчання, які, як правило, не завжди є об'єктивними і відображають суб'єктивну думку тих, хто їх готує.

Аналіз абсолютних показників злочинності серед осіб, які перебувають на обліку кримінально-виконавчої інспекції за останні сім років (2003-2009 р. р.) показує, що серед даної категорії засуджених зберігається рівень повторних злочинів при тому, що загальний рівень злочинності в державі знижується. У 2003 році нові злочини вчинили – 2980; у 2004 – 3210; у 2005 – 3413; у 2006 – 3288; у 2007 – 3101; у 2008 – 2911; у 2009 – 3002, за перший квартал 2010 року нові злочини вчинили – 522 особи.

Найбільше засуджених, які вчинили нові злочини, перебувають на обліку кримінально-виконавчої інспекції у Кіровоградській – 181 (2,49 %), Чер-

нігівській – 120 (1,81%), Дніпропетровській – 581 (2,39%) областях, у місті Севастополі – 57 (2,67 %).

94% засуджених, які знову стали на злочинний шлях – звільнені від відбування покарання з випробуванням (2908 осіб). Засуджені до виправних робіт складають 5 % (157), до громадських робіт – 0,9 % (29).

У структурі злочинців за статтю переважають чоловіки – 92,9 %. Жінками вчинено 7,1% нових злочинів, із яких 63,7% складають злочини невеликої і середньої тяжкості, 34,8% – тяжкі, особливо тяжкі – 1,3%.

1211 осіб (39 %), які вчинили нові злочини, раніше вже неодноразово притягалися до кримінальної відповідальності, з них 802 (26%) – до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

На момент вчинення нового злочину у стані сп'яніння перебували 569 осіб (18%), у складі групи – 725 (23%). 1727 (55,6 %) засуджених – особи віком до 30 років. Особливо тяжкі злочини вчинили – 98 осіб або 3,4% (у 2006 році – 3,8%), тяжкі 1 426 або 45,2% (46,4%), середньої тяжкості – 1 403 або 45,6%, (42,9%) та невеликої тяжкості – 174 або 5,6%.

23.2. Причини і умови злочинності серед засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі

Сучасна кримінально-правова політика держави орієнтує чинне законодавство та правозастосовну практику на подальше поглиблення диференційованого підходу до застосування кримінальної відповідальності та покарання як засобу профілактики злочинності взагалі, і профілактики злочинів серед засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, зокрема. Слід визнати, що злочинність сьогодні постала перед нами як широкомасштабна соціальна аномалія, яку треба долати не простими наявними у суспільстві і передбаченими законом засобами, але й шляхом розробки та впровадження у практику діяльності правоохоронних органів теоретично зрілих

нових кримінологічних концепцій.

Особливе занепокоєння державних інституцій, в тому числі і правоохоронних органів викликає прискорення криміналізації суспільства, що проявляється, насамперед, у змінах кількісних та якісних характеристик злочинності, консолідації кримінального світу і розширенні сфери його впливу на суспільство. Тому не викликає сумніву, що кожна теоретична чи прикладна спроба удосконалення механізмів профілактики цьому небезпечному явищу повинна визнаватися вкрай необхідною і бажаною.

Аналізуючи здобутки сучасної кримінології, необхідно зазначити, що в її арсеналі є накопичення величезного масиву статистичних даних щодо динаміки та структури злочинності, аналіз різних аспектів детермінації та організації профілактичної діяльності державних та не державних організацій. Разом з тим, гостро відчувається дефіцит наукових теорій, які узагальнюють дані процеси та пропонують суспільству нову кримінологічну парадигму та оцінку кримінальної реальності¹.

Позитивним кроком розвитку вітчизняної кримінологічної науки є пошук обґрунтованих нових концептуальних підходів щодо профілактики злочинів серед засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі.

Профілактика правопорушень розглядається як соціально-правовий процес, що перешкоджає відтворенню незаконних дій. На основі цього кримінологами відпрацьоване наступне визначення загальносоціального попередження злочинності, яке являє собою систему економічних, соціальних, політичних, ідеологічних, культурних та організаційних заходів, що спрямовуються державою і суспільством на розвиток економіки, підвищення добробуту народу, удосконалення культурного рівня, зміцнення правопорядку, створення сприятливих умов для праці, побуту і відпочинку всіх громадян².

Не викликає сумніву твердження О.Б. Сахарова, що профілактика зло-

¹ Джужа О.М., Василевич В.В., Кирилюк А.В. Теоретичні проблеми сучасного погляду на розвиток кримінології // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) [Електронний ресурс] 2002 - № 6. – Режим доступу до журн.: http://mndc.naiu.kiev.ua/Gurnal/6text/6_17.htm.

² Гальперин И.М., Курляндський В.И. Предмет уголовной политики и основные направления ее изучения // Основные направления борьбы с преступностью.- М, 1975. – С.5-28.

чинів є багатоплановим, комплексним завданням і повинно вирішуватися сукупними зусиллями всього суспільства, всіх ланок його соціального організму¹. У кримінологічній літературі, залежно від ієрархії причин і умов злочинності традиційно розрізняють два рівні запобігання злочинності: загальносоціальний (загальний) і спеціально-кримінологічний (спеціальний), а також індивідуальне запобігання (у межах загальносоціальних і спеціально-кримінологічних заходів).

Ми підтримуємо позицію професора Джужи О.М., що загальна профілактика містить у собі діяльність держави, суспільства, їх інститутів, що спрямована не на боротьбу зі злочинністю, а на вирішення відповідних програм, завдань у сфері політики, економіки, соціального життя, морально-духовній сфері тощо². У той же час при вирішенні цих завдань створюються умови, що усувають саму можливість вчинення тих чи інших протиправних діянь або зменшують їх рівень. Профілактичний ефект у цьому випадку досягається внаслідок успішного проведення державою соціально-економічної політики загалом.

Загальносоціальні профілактичні заходи, на думку А.Е. Жалинського, здійснюються різними органами держави, суспільними формуваннями, для яких функція протидії злочинності не є головною чи професійною. Спроби виключити загальні заходи соціального попередження із системи заходів боротьби зі злочинністю, що пропонувалися в науковій літературі, і розглядати їх тільки як сприятливі умови для діяльності органів кримінальної юстиції не одержали підтримки³.

Про беззаперечний позитивний вплив на злочинність всіх загальних заходів і в повному обсязі, як це стверджували деякі автори⁴, говорити не доводиться. Основний тягар впливу на злочинність припадає на загальні заходи соціального запобігання, а спеціальні заходи, частину яких реалізують

¹ Сахаров А.Б. Социальная система предупреждения преступлений. // Сов. гос-во и право. 1972. №11. – С. 66-72.

² Джужа О.М. Кримінологія як наука: Кримінологія (підручник). – К.: Юрінком-Інтер, 2000. – 223 с.

³ Жалинский А.Э. Специальное предупреждение преступлений в СРСР (вопросы теории). – Львов: Вища школа. Изд-во при Львов. гос. ун-те, 1976. – 194 с.

⁴ Кудрявцев В.Н. Эффективность закона как средства уголовной политики // Основные направления борьбы с преступностью. – М., 1975. – С. 29-46.

органи кримінальної юстиції, відіграють важливу, але ж все таки не головну роль.

В якості елементів системи кримінальної юстиції слід розглядати не тільки і не стільки різні органи, що ведуть боротьбу зі злочинністю, скільки їх функції, фактичну діяльність людей, які застосовують спеціальні заходи соціальної профілактики ¹.

Автори курсу радянської кримінології зазначали, що запобігання злочинності тісно пов'язане з перетвореннями в житті суспільства, які відбуваються поступово в економіці, ідеології, соціальній політиці та інших сферах суспільних відносин. В даному процесі абсолютно недопустимі поверхневий або ж волюнтаристський підходи, спроби вирішувати питання запобігання злочинам засобами, що не відповідають сучасному стану речей в суспільстві².

У резолюції VI Конгресу ООН по попередженню злочинності і поведженню з правопорушниками говориться, що запобігання злочинності повинно спрямовуватися на усунення причин та умов, що її породжують, подолання соціальної нерівності, низького рівня життя, безробіття тощо. Такі напрямки запобігання злочинності містяться і в інших міжнародних документах. Наприклад, у Каракській Декларації, прийнятій на п'ятому Конгресі ООН по попередженню злочинності і поведженні з правопорушниками відмічається, що попередження злочинності необхідно розглядати в контексті економічного розвитку, політичних систем, соціальних і культурних цінностей та соціальних утворень. Головне в попереджувальній діяльності держави та суспільства – визначення її основних напрямків. Держава повинна захищати суспільство і народ від злочинців.

Головним аспектом у проведенні загальносоціальних профілактичних заходів є така дія на свідомість, особливо на свідомість нестійких у криміногенному відношенні громадян, яка спонукала б до правомірної поведінки і переко-

¹ Кудрявцев В.Н. Уголовная юстиция как система // Правовая кибернетика. - М., 1973. - С. 7-14.

² Курс советской криминологии. Предупреждение преступности. / Под ред. В.Н. Кудрявцева, И.И. Карпеца, Б.В. Коробейникова. - М.: Юрид. лит., 1986. - 351 с.

нувала б у невигоді вчиняти будь-які злочини.

Функція загальносоціальних профілактичних заходів послідовно здійснюється всім прогресивним розвитком суспільства. Причини і умови злочинності серед засуджених до покарань не пов'язаних із позбавленням волі характеризуються досить значними і довготривалими видами соціальної діяльності, розвитком економіки, забезпеченням прав, свобод, законних інтересів громадян, зміцненням законності, соціального захисту населення.

До зовнішніх причин, які можуть позитивно вплинути на запобігання злочинності засуджених, можна віднести: належні соціально-побутові умови; економічні (наявність роботи, що є достатньо привабливою для засудженого); надання однакових можливостей реалізувати себе засудженим, як і іншим людям, у спорті, навчанні тощо; створення позитивних сімейних родинних стосунків; залучення як державних, так і недержавних організацій для надання психологічної, соціальної, правової, педагогічної і медичної допомоги¹.

Соціальний контроль являє собою сукупність норм, інститутів та відносин, що спрямовані на забезпечення поведінки людей відповідно з інтересами даної соціальної групи, суспільства загалом. Соціальний контроль включає інституційний, ціннісний та поведінковий аспекти. Норми та цінності моралі, права, релігії, етики є джерелами мотивації і прийняття рішень, еталонами для вироблення зразків поведінки, і одночасно вони виступають в якості інструментів соціального контролю, встановлюючи межі допустимих відхилень в поведінці від загальноприйнятих стандартів і даючи принципову основу для застосування моральних, правових та інших санкцій. Соціальний контроль може бути формальним (інституційним) і неформальним. Формальний здійснюється системою державних правоохоронних органів (системою юстиції)².

Як відзначають автори, від того, як втілюються в життя вимоги соціаль-

¹ Богатирьов І.Г. Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією): Дис.... д-ра юрид. наук: 12.00.08; – К., 2006. – 434 с.

² Кудрявцев В.Н. Право и поведение. - М.: Юридическая литература, 1978. – 192 с.

ного контролю, значною мірою залежить реалізація в суспільстві профілактичних функцій, оскільки цей контроль сприяє регуляції соціальних процесів та впливу на особу, завдяки яким у свою чергу підвищується ефективність попереджувальних заходів¹. Це пов'язано з тим, що соціальний контроль ставить дії суб'єктів у певні рамки, що не дозволяють порушити приписи моралі та права чи утруднюють такі порушення. Розвиток соціального контролю виступає як необхідна передумова та як найважливіший фактор подальшого удосконалення діяльності, що спрямована на попередження аморальних проявів та злочинів, що перетворює контроль в одне з найважливіших засобів попередження злочинів.

Відомо, що профілактика злочинності, як компонент, входить в більш масштабну профілактику, яку в теорії визначають терміном «соціальна профілактика». Її найважливіше завдання полягає в тому, щоб не допустити злочинної поведінки². Очевидно, що ефективність профілактики злочинів перебуває в прямій залежності від використання максимуму можливостей, які знаходяться в розпорядженні суспільства та держави, а останні не обмежуються лише сферою спеціально направлених на вирішення даного завдання зусиль. Справедливо зазначається, що при всьому значенні адміністративних та правових заходів, вирішальна роль в подоланні антисуспільних явищ належить соціальній профілактиці, усуненню тих конкретних економічних факторів, які, так або інакше, підтримують існування моральних аномалій³.

Виходячи з цього, соціальну профілактику досить часто називають загальносоціальною, маючи на увазі, що до загальносоціальної профілактики необхідно віднести широку сферу економічних, політичних, ідеологічних, культурних, побутових та інших заходів направлених на вирішення завдання усунення причин та умов злочинності⁴. Тобто відбувається непрямий вплив соціальної

¹ Игошев К.Е. Шмаров И.В. Социальные аспекты предупреждения правонарушений. - М.: Юридическая литература, 1980. - 176 с.

² Аванесов Г.А. Криминология. М.: Академия МВД СССР, 1984. - 500 с.

³ Роговин В.З. Социальная политика и ее влияние на общественные нравы // Вопросы философии. 1978. № 8. С. 9-12.

⁴ Социальная профилактика правонарушений в социалистическом обществе / Редкол.: Керимов Д.А., Мицкевич А.В., Шамба Т.М. - М.: Мысль, 1978. - 150 с.

профілактики на криміногенне середовище.

Ще один компонент соціальної профілактики – правова профілактика, спрямована на недопущення вчинення різних правопорушень, включає адміністративно-правову, цивільно-правову та інші види профілактики, у тому числі – і кримінологічну (профілактику злочинної поведінки), яка представляє спеціально-кримінологічний рівень запобігання злочинам. Послідовна реалізація означених заходів створює атмосферу в суспільстві, що утрудняє вчинення злочинів і формування їх мотивації в сприяючих ситуаціях.

Система запобігання злочинності у своїй основі виходить із загальних теоретичних та практичних підходів, визначених кримінологічною наукою, які передбачають загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання злочинам. Виходячи з цього, заходи запобігання злочинам серед осіб, які перебувають на обліку кримінально-виконавчої інспекції, можна класифікувати наступним чином. Серед заходів профілактичного-виховного впливу виділяють загальні, спеціальні та індивідуальні форми впливу.

До загальних:

- видання законодавчих актів;
- інформування широких кіл населення через засоби масової інформації про відповідальність за злочини;
- покращення соціальних та економічних умов, що позначаються на життєдіяльності населення;
- розбудова державних інституцій, які ведуть боротьбу зі злочинністю (суди, органи внутрішніх справ, прокуратура, органи виконання покарань).

До спеціальних:

- реформування судової системи з розширенням впровадження покарань, альтернативних позбавленню волі;
 - підвищення ролі кримінально-виконавчої інспекції у справі виправлення та ресоціалізації засуджених;
-

- нормативне визначення участі громадськості в процесі впровадження альтернативних позбавленню волі видів покарань;

- визначення ролі адміністрації підприємств, установ та організацій різних форм власності щодо профілактики злочинів серед засуджених до покарань, альтернативних позбавленню волі.

До індивідуальних:

- профілактично-виховні заходи;
- контроль та нагляд за поведінкою засуджених;
- засоби стимулювання (заохочення та стягнення);
- сприяння розвитку саморегулятивної поведінки¹.

Профілактика злочинів серед осіб, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, розглядається в теорії права як сукупність трьох основних функцій: регулятивної, охоронної та виховної, нами пропонується систему запобігання вчинення злочинів особами, які перебувають на обліку кримінально-виконавчої інспекції, доповнити такими функціями:

- мотиваційна (зміна мотивації та потреб засудженого);
- причинно-наслідкова (усунення причин та обставин, що вплинули на девіантну поведінку, негативних особистісних рис, негативного оточення);
- орієнтовно-сміслова (позитивна зміна особистісних орієнтирів та переконань, світогляду засудженого);
- саморегулятивна (самоконтроль та саморегуляція психічних станів, законослухняна самокерована поведінка);

Профілактика вчинення нових умисних злочинів особами, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції, спрямована на виявлення і усунення причин та умов, які сприяють їх вчиненню не конкретною особою, а взагалі. До таких слід віднести систематичний аналіз статистичних даних, як загалом по кримінально-виконавчій інспекції, так і по окремих об'єктах, про вчиненні правопорушення, їх характер, місце, час вчинення, контингент правопоруш-

¹ Богатирьов І.Г. Теоретичні основи запобігання злочинності серед засуджених до покарань, альтернативних позбавленню волі // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ: Збірник наукових праць. – 2005. - № 1 (20). – С.290-297.

ників тощо.

Виявлення і усунення причин та умов, які сприяють вчиненню злочинів засудженими які перебувають на обліку кримінально-виконавчої інспекції потребують сьогодні вирішення наступних проблем:

- удосконалення кримінального, кримінально-виконавчого законодавства;
- удосконалення структури і методів діяльності кримінально-виконавчої інспекції;
- створення організаційного, технічного, матеріального, ресурсного механізму діяльності кримінально-виконавчої інспекції;
- забезпечення безпеки співробітників кримінально-виконавчої інспекції;
- створення служби профілактики в структурі кримінально-виконавчої інспекції;
- створення спеціальних центрів із підготовки і перепідготовки співробітників кримінально-виконавчої інспекції;
- організація взаємодії кримінально-виконавчої інспекції з органами внутрішніх справ на базі спільного планування профілактичної діяльності, проведення колегій, оперативних нарад, нарад-семінарів, перевірок, рейдів і операцій, обмін інформацією про поведінку, спосіб життя умовно засуджених і застосування до них заходів профілактичної дії;
- направлення оперативної інформації про осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчої інспекції, в кримінальну міліцію і міліцію громадської безпеки;
- організація допомоги засудженим у вирішенні трудових, сімейно-побутових й інших проблем;
- подання матеріалів до суду на осіб, які довели своє виправлення, до скорочення випробувального терміну, обов'язків і заборон;
- своєчасне подання матеріалів до суду стосовно осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, які не виконують покладених судом обов'язків;
- регулярне інформування органів виконавчої влади, місцевого самовряду-

вання, прокуратури, судів про стан правопорядку серед осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції;

– залучення до профілактичної роботи адміністрації організацій, в яких працюють засуджені, трудових колективів, шефських формувань, профспілкових та інших громадських організацій, родичів і членів сімей засуджених, громадських інспекторів (волонтерів) а також інших осіб, які можуть позитивно впливати на таких осіб;

– виступ у трудових колективах і засобах масової інформації (преса, радіо, телебачення) з питань виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

Дуже важливо у профілактичній роботі максимально зайняти вільний час засуджених корисними і такими, що їх цікавлять справами. Поведінка засуджених у вільний час є одним з основних чинників, що визначають ступінь їх виправлення, а також можливість рецидиву злочинів.

Враховуючи, що більше половини засуджених складають особи молодіжного віку, і саме вони ж вчиняють основну частку рецидивних злочинів, треба максимум зусиль направити на залучення їх до роботи. З метою запобігання новим злочинам серед осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції, досить важливим є вирішення питання трудового влаштування. Проведені нами опитування 331 особи, які перебувають на обліку кримінально-виконавчій інспекції показало, що переважна більшість засуджених не працюють.

Викликає занепокоєність обставина, що державні органи, органи місцевого самоврядування не сприяють працевлаштуванню таких осіб. Адже завдання виправлення та ресоціалізації осіб, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі та звільнених від відбування покарання з випробуванням, покладається не лише на органи виконання покарань. Суспільство через певні соціальні інститути має брати в цьому процесі активну участь, здійснюючи належний соціальний контроль за даною категорією засуджених, з метою запобігання вчинення ними рецидивних злочинів.

Вивчення практики роботи кримінально-виконавчої інспекції щодо виконання кримінальних покарань показує, що причинами не працевлаштування засуджених є: по-перше, небажання деяких засуджених працювати; по-друге, відчувається небажання керівників підприємств не залежно від форм власності приймати на роботу засуджених осіб. Опитування співробітників інспекції показало, що більшість з них самі відчувають труднощі в працевлаштуванні осіб, які звертаються до них за допомогою. Перш за все, це пов'язано з малооплачуваністю запропонованої роботи. В результаті засуджені довгий час вимушені відшукувати роботу, що їм підходить. Вважаємо, що для вирішення такої проблеми більш активніше необхідно залучати громадські організації та використовувати досвід європейських країн.

Одним із напрямків усунення причин і умов вчинення серед, осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчої інспекції нових злочинів має бути організація їх роботи органів виконання покарань на належному рівні, що має виражатися в ретельному доборі кадрів, матеріальному і моральному стимулюванню їх праці, оснащення органів виконання покарань сучасною технікою. До органів виконання покарань, повинні приходити справжні професіонали своєї справи, люди, що обрали цю роботу за покликанням, а не з яких-небудь кон'юнктурних міркувань ¹.

Вищевикладене дозволяє нам виділити основні загальносоціальні профілактичні заходи серед осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції:

- подолання особистісних деформацій і криміногенних нахилів особи, формування правосвідомості, соціальних навичок і вмінь, необхідних для їх подальшої адаптації в суспільстві;
- свідоме включення засуджених у різні види корисної діяльності;
- зміцнення дисципліни, формування готовності до неухильного виконання вимог законів, поважного відношення до людини, його життя, здоров'я, честі і

¹ Батиргареева В.С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у жило. – Х.: „Одісей”, 2003. – 256 с.

гідності, а також до суспільства, праці, норм, правил і традицій людського співжиття, загальнолюдської культури;

– підтримка соціально корисних зв'язків засуджених у період відбування покарання, надання їм допомоги в підготовці до звільнення.

23.3. Загально-соціальні та спеціально-кримінологічні заходи профілактики злочинів серед засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі

Актуальною потребою сучасності у сфері розгляду поставленої проблеми як на теоретичному, так і на практичному рівнях, є: по-перше, посилені і цілеспрямована розробка проблематичних питань профілактичної діяльності серед осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції, з урахуванням завдань, що поставлені перед кримінально-виконавчою інспекцією; по-друге, зосередження уваги на формуванні чіткого визначення компетентного кола суб'єктів і учасників даної діяльності.

Необхідність вивчення і адекватного реагування на фактори та причини, що формують злочинність, обумовлює інтенсифікацію інформаційно-аналітичної діяльності органів виконання покарань, кримінологічних досліджень, які покликані на основі досягнень кримінологічної науки сприяти розкриттю взаємозв'язку соціальних, економічних, психологічних та інших факторів, що впливають на стан злочинності, з метою розробки науково обґрунтованих рекомендацій з усунення криміногенних явищ. Адже, як вірно зазначає О.М. Литвак, запобігання становить соціальну цінність не лише скороченням сфери застосування кримінально-правових норм, але й зменшенням так званої ціни злочинності, її шкідливих наслідків¹.

Загальносоціальні профілактичні заходи серед осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції передбачають :

– подолання особистісних деформацій і криміногенних нахилів особи, формування правосвідомості, соціальних навичок і вмінь, необхідних для їх по-

¹ Литвак О.М. Загальнотеоретичні підвалини спеціально-кримінологічного запобігання злочинності // Право України, 2001, № 5 – С. 97-103.

дальшої адаптації в суспільстві;

- свідоме включення засуджених у різні види корисної діяльності;
- зміцнення дисципліни, формування готовності до неухильного виконання вимог законів, поважного відношення до людини, його життя, здоров'я, честі і гідності, а також до суспільства, праці, норм, правил і традицій людського співжиття, загальнолюдської культури;
- підтримка соціально корисних зв'язків засуджених у період відбування покарання, надання їм допомоги в підготовці до звільнення.

Спеціально-кримінологічні заходи розробляються і проводяться відповідно до різних видів злочинів та типів злочинної поведінки, а також різних сфер суспільного життя, соціальних груп, адже кожні з них характеризуються особливостями процесів детермінації¹ (в нашому випадку стосовно осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції).

Профілактика на спеціально-кримінологічному рівні органічно доповнює і конкретизує загальносоціальні заходи запобігання злочинів. На наш погляд, при розробці та проведенні запобіжних заходів необхідно виходити з того твердження, що злочини, як правило, вчиняються не випадково, частіше всього їм передуює довготривала антисуспільна поведінка², тобто формування злочинної поведінки не є одноразовим актом, а відбувається поступово, на різних етапах життєдіяльності індивіда його антисуспільна діяльність виражається в різних формах і протікає з неоднаковим ступенем інтенсивності³.

Отже, для розробки профілактичних заходів важливо знати кримінологічну характеристику осіб, які перебувають на обліку кримінально-виконавчої інспекції.

Представляє інтерес класифікація Д. Грехема і Д. Беннетт, які узагальнили великий досвід профілактики правопорушень в Європі і Північній Америці. Вони ділять профілактичні заходи на дві частини: ситуаційне попередження злочинів, що проводиться правоохоронними і адміністративними органами, і попере-

¹ Сахаров А.Б. Социальная система предупреждения преступлений. // Сов. гос-во и право. 1972. №11. – С. 66-72.

² Аванесов Г.А. Криминология. М.: Академия МВД СССР, 1984. – 500 с.

³ Четвериков В.С. Криминология. М.: Инфра-М, 1996. – 128 с.

дження злочинності з опорою на суспільство. Ситуаційне попередження злочинів включає три групи заходів:

1. Заходи, що підвищують складність вчинення злочину (утруднення доступу до злочинної мети; контроль за шляхами підходу до об'єкту; відволікання правопорушників; обмеження чинників, що сприяють вчиненню злочину).

2. Заходи, що підвищують ризик при вчиненні злочину (офіційне спостереження поліції в будівлях і на вулиці; неофіційне спостереження за відвідувачами з боку співробітників установ; природне спостереження за сторонніми особами з боку громадян; використання при цьому технічних пристроїв, відеокамер і т.д.).

3. Заходи, що зменшують вигоду від вчинення злочину (фізичне видалення потенційних об'єктів; маркування майна, що може бути викрадене; перехід від готівки до пластикових карток)¹.

Чинне кримінально-виконавче законодавство і Закон України «Про міліцію» передбачають участь органів внутрішніх справ у проведенні індивідуально-профілактичної роботи серед осіб, які перебувають на обліку кримінально-виконавчої інспекції. Проте в даний час продовжує розвиватися тенденція самоусунення підрозділів міліції від виконання покладених на них обов'язків із контролю за поведінкою засуджених, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції, не здійснюється привід і розшук, що в свою чергу, негативно позначається на стані рецидивної злочинності серед цих осіб, а також створює додаткове навантаження на співробітників інспекцій.

Підвищити ефективність профілактичної роботи із вказаними категоріями засуджених можна лише при умові створення масиву необхідної інформації, організації системи її потоків та переробки. Важливо пам'ятати, що рух інформації від об'єкта до суб'єкта повинен виключати повтори, багаторівневість маршруту проходження. Переробка інформації повинна здійсню-

¹ Graham J., Bennett T. Crime Prevention Strategies in Europe and North America. HEUNI. Helsinki, 1995, P. 34 – 35.

ватися на основі сучасних інформаційних технологій, включаючи в себе використання персональних комп'ютерів та їх локальних мереж, створення баз даних, систем моделювання різноманітних ситуацій.

На жаль, можна констатувати такий факт, що кримінально-виконавча інспекція не забезпечена сучасною оргтехнікою, а за даними управління КВІ, кожний 7 підрозділ немає навіть власного засобу зв'язку і вимушені використовувати стаціонарні телефони чергових частин ОВС. У зв'язку з цим нагальною проблемою є необхідність створення належної матеріально-технічної бази, приєднання ДКВС до єдиної електронної бази даних.

Найближчим завданням профілактики злочинів є формування у засудженого готовності до виконання покладених на нього обов'язків і сприйняття виховних заходів. Особа засудженого повинна вивчатися протягом всього терміну відбування покарання, з метою виявлення найефективніших шляхів, засобів і методів виправлення. Для цього необхідно знати етичні вади особи, що підлягають викорінюванню і життєві обставини, що сприяли їх прояву та вчиненню злочину, характер та якості особи.

Основними методами дослідження особи є: вивчення вироку суду і особової справи засудженого, бесіди, спостереження, педагогічний експеримент, аналіз результатів діяльності засудженого, використання отриманих про нього відомостей. Відповідно до Інструкції про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань¹, після постановки на облік засуджений викликається до інспекції для проведення бесіди, в ході якої співробітник з'ясовує, які зміни відбулися в його особистому житті з моменту попередньої бесіди, цікавиться відносинами в трудовому колективі, а також тим, чи потребує засуджений будь-якої допомоги.

Це може бути також розмова на одну конкретну тему (наприклад, з приводу алкоголізму, наркоманії, проблем у сім'ї, про працевлаштування), спільний ана-

¹ Інструкція про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань: затв. Наказ. Держ. департ. України з питань виконання покарань, МВС України від 19 грудня 2003 року №270/1560 // Офіційний вісник України. – 2004. – №2. – Ч. 1-2. – Ст. 90.

ліз якогось вчинку (доброго або поганого). Головне необхідно встановити: чи існують якісь причини для вчинення нового злочину або порушення порядку та умов відбування покарання. Таким чином, бесіда є одним із доступних і поширених методів отримання інформації про особу, конкретні умови її розвитку, навчання, ставлення до роботи, рольові позиції, які вона займає в суспільстві. Вміло організована бесіда може стати важливим джерелом відомостей про сутність засудженої особи. Серед опитаних нами співробітників КВІ 32% відзначають позитивний результат профілактично-виховного впливу на засуджених, 16% – негативний, 51% – опитаних зафіксували байдуже ставлення до такої роботи.

Важливе значення має вивчення матеріалів особистої справи засудженого, до аналізу яких не варто підходити спрощено, обмежуватися їх формальним переглядом. За матеріалами особистої справи можна прослідкувати життєвий шлях правопорушника, встановити життєві ситуації, що здійснили найбільший вплив на формування його характеру, здібностей, моральності, правосвідомості, на розвиток вольової сфери, при умові, що особова справа формувалася належним чином.

Необхідно відзначити метод переконання і стимулювання, який також застосовується в роботі із засудженими, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції. Переконання – провідний метод виховання, переконувати – значить добре знати особистий досвід засудженого, вміти викликати до себе прихильність засудженого. Необхідно, щоб вимоги суспільства перетворювалися на особисті переконання засуджених, ставали мотивами їх поведінки.

Стимулювання передбачає використання таких прийомів, як вираз довіри, організація перспективи, заохочення і т.д. Правильне застосування заохочення, наприклад, розвиває відчуття особистої гідності, вселяє віру у власні сили. Таке ставлення мобілізує на досягнення великих результатів у виправленні. Серед спеціально-кримінологічних заходів виділяються наступні заходи заохочення, які можуть застосовуватися до осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції:

– подання до суду матеріалів на засудженого щодо умовно-дострокового звільнення або заміни не відбутої частини покарання штрафом (ч. 2 ст. 46 КВК України);

– зарахування часу щорічної відпустки у строк відбування покарання (ч. 2 ст. 46 КВК України).

На жаль, на цьому перелік заходів заохочення закінчується, що в свою чергу негативно впливає на спеціально-кримінологічну профілактику і не дає кримінально-виконавчій інспекції в повній мірі здійснювати профілактично-виховний вплив на засуджених.

Однією з проблем залишається здійснення контролю за неповнолітніми, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції. Необхідно відзначити, що персонал кримінально-виконавчих інспекцій ніколи не володів досвідом роботи з неповнолітніми. Неповнолітні правопорушники вимагають постійної уваги і контролю за їх поведінкою, оскільки схильні до вчинення нових умисних злочинів, причому нерідко тяжких і особливо тяжких. Кримінально-виконавча інспекція раніше не займалася профілактикою правопорушень неповнолітніх, не мала у своєму розпорядженні відповідних підготовлених кадрів, досвіду роботи в цій сфері і необхідної матеріально-технічної бази. Фахівці наголошують, що застосування до неповнолітніх засуджених альтернативних мір покарання та включення їх в число підоблікових осіб, призводить до небезпечного зростання рецидивної злочинності серед неповнолітніх засуджених і, зокрема, збільшення кількості направлених у місця позбавлення волі¹.

На нашу думку дана категорія засуджених потребує посиленою уваги з боку всіх зацікавлених суб'єктів.

У ході нашого дослідження було встановлено, що протягом року кримінально-виконавча інспекція виконує судові рішення відносно 8-10 тис. неповнолітніх. Опитування співробітників кримінально-виконавчої інспекції сві-

¹ Черкасов С.В. Кримінологічна концепція альтернативних мір покарання: Дис ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Захищена 18.03.2005; Затв. 07.2005. – Одеса, 2005. – 226 с.

дчить, що 80% неповнолітніх мають досвід вживання наркотичних речовин. З огляду на це, кримінально-виконавча інспекція повинна проводити профілактично-виховну роботу, спрямовану на ознайомлення неповнолітніх з наслідками наркотичної залежності. В цьому напрямку ефективно працюють суб'єкти запобігання злочинам серед неповнолітніх в Європейських країнах, де створюються різноманітні програми по роботі з неповнолітніми. Одна із таких програм ефективно діє у Бельгії, створена департаментом запобігання злочинності муніципалітету Хай — «Лабіринт наркотичної залежності». Її метою є ознайомити молодих людей із наслідками та проблемами, що створює наркотична залежність.

Лабіринт — це спеціально обладнане приміщення, призначене для показу мозаїчно зображених сцен, кожна із яких презентує явище, пов'язане із наркотичною залежністю. Завдяки світловим та звуковим ефектам створюється відчуття реальності з метою викликати у відвідувачів емоції, думки та запитання під час відвідування «лабіринту», привернути їхню увагу до проблеми наркотичної залежності. Після відвідування «лабіринту» відбувається дискусія: відвідувачі обмінюються думками та обговорюють запитання, які у них виникли. Уперше «Лабіринт» відкрили 1999 р. Протягом січня-червня 1999 р. у ньому побувало 1800 неповнолітніх разом із своїми вчителями. «Лабіринт» відвідали також франкомовні учні інших шкіл з-поза муніципалітету Хай, а також групи осіб із різноманітним професійним складом та з різних організацій. Оскільки проект виявився успішним, з вересня 1999 р. програма «Лабіринт наркотичної залежності» становить частину заходів, що проводять у муніципалітеті з метою запобігання злочинності¹.

Незважаючи на те, що такі програми створені для неповнолітніх усього муніципалітету, використання досвіду Європейських країн щодо запобігання злочинам у діяльності Державної кримінально-виконавчої служби Украї-

¹ Андрій І. Програми запобігання злочинності неповнолітніх у країнах Європейського союзу // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. Матеріали VIII регіональної науково-практичної конференції. 13-14 лютого 2002 р. м. Львів. — Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2002. — С. 262-264.

ни сприятиме зниженню рівня рецидивних злочинів серед засуджених, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції.

Система запобігання злочинам серед осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції має складну структуру. Виходячи з тих функцій, які покладені на кримінально-виконавчу інспекцію сфера компетенції даного органу зводиться до застосування спеціально-кримінологічних заходів. Отже багатфункціональні обов'язки перебувають у стані формування адже кримінально-виконавча інспекція у системі органів виконання покарань є так би мовити «молодим» органом, оскільки межі запобіжної роботи кримінально-виконавчої інспекції цілком не визначені.

З прийняттям нового Кримінального та Кримінально-виконавчого кодексів України в юридичній літературі точиться дискусія з приводу реформування кримінально-виконавчої інспекції та створення на її базі «служби пробачії» [¹, ², ³, ⁴, ⁵, ⁶, ⁷]. На жаль, незважаючи на загалом позитивні відгуки щодо рецепції у національне законодавство «пробачійних» форм діяльності, вчені не досягли консенсусу щодо цього питання. Не вдаючись в подробиці функціонування служби пробачії за кордоном, відмітимо низку позитивних напрямків соціального контролю за злочинністю.

Сучасна пробачія розповсюджена практично у всіх частинах світу. Виникла пробачія в першій половині XIX ст. як національний інститут англійського кримінального права, з кінця XX ст. вона набула поширення в США, Великобританії, Німеччині, Франції, Канаді, Австралії, Новій Зеландії, Японії, Бельгії, Нідерландах. Зараз досить популярна пробачія в державах Північної Європи:

¹ Беца О.В. До питання про створення служби пробачії в Україні // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – 2002. – № 7. – С. 34-41.

² Беца О.В. Лишение свободы: отрицательные социальные и психологические последствия / В поисках альтернатив тюремному наказанию: Материалы международного симпозиума 15—16 января 1997 г. - К., 1997. - С. 35-41.

³ Беца О.В. Нетюремные санкции и их применение в зарубежных уголовно-правовых системах / В поисках альтернатив тюремному наказанию: Материалы международного симпозиума 15-16 января 1997 г. – С. 125-152.

⁴ Богатирьов І.Г. Чи потрібно реформувати кримінально-виконавчу інспекцію у службу пробачії? // Віче. – 2007. – № 2. – С. 15-17.

⁵ Дрьомін В.М. Інститут пробачії в зарубіжному законодавстві // Вісник прокуратури. – 2001. - № 3. – С. 97-101.

⁶ Дрьомін В.М. Пробачія: зарубіжний досвід обмеження тюремної популяції // Право України. – 2000. – № 12. – С. 120-123.

⁷ Книженко О.О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2003. – 19 с.

Швеції, Данії, Норвегії. Причини такої поширеності пробації, пояснюються тим, що вона відноситься до гуманних та ефективних кримінально-правових засобів, спрямованих на виправлення злочинця та запобігання правопорушенням.

Пробація в Англії отримала досить широке застосування. В юридичній літературі відмічається, що в кінці 90-х років XX ст. накази на пробацію почали виноситися приблизно по відношенню до 10% обвинувачених¹. Це значний відсоток, який ще раз вказує, що гуманні методи поведінки з правопорушниками отримують велике розповсюдження в Великобританії.

Беззаперечний інтерес представляє також те, що утримання тюрем обходиться суспільству набагато більше, ніж фінансування діяльності системи пробації. Наприклад, у 1990 р. витрати на службу пробації склали наближено 245 млн. фунтів стерлінгів. На тюрми було витрачено 902 мільйони². В середньому на виконання одного наказу про пробацію в 1990 році було витрачено 1,11 тисяч фунтів стерлінгів. Річні витрати на одного ув'язненого в тому ж році дорівнювали 16,7 тисяч фунтів стерлінгів³.

У зв'язку з цим вочевидь, що фінансово-економічні витрати пробації набагато нижчі аналогічних на тюремну систему загалом. Безумовно, непотрібно абсолютизувати даний фактор, однак у сукупності з гуманністю впливу на правопорушника, цінність пробації проявляється досить відчутно.

Функції контролю за засудженими здійснює спеціальний інспектор пробації. Основними завданнями діяльності інспекторів пробації є забезпечення нагляду за поведінкою засуджених, проведення соціального дослідження особистості правопорушника, надання їм практичної допомоги в соціальній адаптації. Звертає на себе увагу спеціалізація функцій інспектора. Серед них наприкінці 90-х років перебувало офіцерів пробації – 7171, інший персонал служби пробації – 7660⁴. Досить активно співробітники служби пробації використовують допомогу громадських інспекторів (волонтерів).

¹ Бобыльова И., Тимошенко С. Пробация // Преступление и наказание. – 1992. - № 10. – С.58-59.

² Бобыльова И., Тимошенко С. Пробация // Преступление и наказание. – 1992. - № 10. – С.58-59.

³ Бобыльова И., Тимошенко С. Пробация // Преступление и наказание. – 1992. - № 10. – С.58-59.

⁴ Дік Вітфілд. Вступ до служби пробації. Монографія. Видання 2-ге, перероб. та доповн. – К.: Атіка, 2004. – 236 с.

Пробація як форма соціально-правового контролю існує і в країнах романо-германської правової сім'ї. Однією із представниць даної сім'ї є Німеччина. Пробація відродилася в післявоєнній ФРН, після загальних процесів демократизації кримінального права. З 1953 року дана форма відповідальності включена до КК ФРН. Випробувальний нагляд у Німеччині існує в двох формах. Перша — це «умовна відстрочка виконання покарання», друга — «умовна відстрочка призначення покарання». Останній різновид умовного засудження застосовується лише до неповнолітніх правопорушників.

Заслуговує на увагу той факт, що умовне засудження допускається при призначенні покарання у виді позбавлення волі тривалістю не більше 1 року, а у виключних випадках не більше 2 років. У зв'язку з цим слушною є думка німецьких вчених Шенке та Шредера, які вважають, що «...інститут умовної відстрочки покарання є одним із інструментів, за допомогою яких сучасне кримінальне право пробує витіснити короткострокове позбавлення волі»¹.

В період умовного засудження особа перебуває під контролем співробітника служби пробації — помічника судді по умовному засудженню. Помічниками судді можуть бути як штатні співробітники пробації, так і громадяни, які виконують дану роботу на громадських засадах. Однак інститут добровільних помічників поки ще не отримав широкого розповсюдження у зв'язку з неналежним фінансуванням².

Співробітник пробації періодично зустрічається зі своїм клієнтом, з'ясовує його проблеми, надає допомогу в їх вирішенні і проводить виправні програми. Крім цього, він через певні проміжки часу, встановлені судом, подає в розпорядження останнього інформацію про спосіб життя свого підопічного.

Закінчуючи огляд пробації в кримінальному праві окремих країн, необхідно відмітити, що її об'єднує, перш за все, приналежність до соціально-правового контролю.

Майбутнє пробації в Україні, на нашу думку, багато в чому пов'язано з

¹ Schonke — Schreder. Strafgesetzbuch. Kommentar. — Munchen, 1975.

² Schonke — Schreder. Strafgesetzbuch. Kommentar. — Munchen, 1975.

організаційно-правовим забезпеченням діяльності кримінально-виконавчої інспекції. В якій би системі (Міністерство внутрішніх справ, Міністерство юстиції чи окремим Департаментом) не перебувала дана служба, вона повинна мати тісні контакти із судом. За розпорядженням суду інспекції повинні здійснювати контроль за поведінкою засуджених, проводити дослідження їх особистості, інформувати суди про досягнуті результати режиму випробування.

Успішне виконання цієї роботи, поза сумнівом, залежить від кадрового потенціалу кримінально-виконавчої інспекції, створення і належної організації її структурних підрозділів. Безумовно, на сьогодні стан Державної кримінально-виконавчої служби України не дозволяє негайно або в найближчій перспективі втілити рекомендації міжнародних стандартів і, зокрема Токійських Правил ООН. Проте спеціальні положення, що стосуються, наприклад, ознайомлення громадськості з діяльністю пробаційної системи, забезпечення гласності у сфері соціально-правового контролю, страхування співробітників і прирівнювання їх правового статусу до статусу співробітників правоохоронних органів, можуть знайти практичне застосування навіть зараз.

Необхідно відзначити, що на даний час кримінально-виконавча система Російської Федерації передана у підпорядкування Міністерства юстиції Російської Федерації. Цілком ймовірно, що аналогічна перспектива очікує Державну кримінально-виконавчу службу України, в структуру якої входить КВІ, про що постійно наголошують представники Ради Європи, відвідуючи Україну.

Разом з тим у разі ухвалення такого рішення, в практиці застосування пробації в Україні виникне ряд проблем правового, організаційно-управлінського і фінансово-технічного характеру, які можуть вести за собою відтік професійних кадрів у зв'язку з вимогою Ради Європи демілітаризувати систему виконання покарань¹.

¹ Халимон С.І. Перспективи створення служби пробації в Україні // Від громадянського суспільства до правової держави: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. – Харків, ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. – С.454-457.

На нашу думку, дана форма соціально-правового контролю перебуває в стані пошуку, подальшого удосконалення і дозволяє суспільству з мінімальними втратами вирішувати проблеми запобігання злочинам. А отже, використання позитивного досвіду зарубіжних правових систем, щодо соціально-правового контролю, сприятиме зниженню злочинності в державі.

23.4. Індивідуальна профілактика злочинів серед засуджених до покарань не пов'язаних із позбавленням волі

Система профілактики злочинності у своїй основі впливає із загальних теоретичних та практичних підходів, визначених кримінологічною наукою, що передбачають соціальну, кримінологічну та індивідуальну профілактику злочинності. Одним із елементів системи запобігання злочинам серед осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції, є індивідуально-профілактична робота, яка проводиться органами внутрішніх справ та співробітниками кримінально-виконавчої інспекції. Індивідуальна профілактика є одним із найскладніших, однак і самим ефективнішим видом профілактики. Тому з огляду на це, необхідно розкрити зміст даного поняття.

У кримінологічній науці існують досить різноманітні точки зору на дане питання. Так, А.Г. Лекарь під індивідуальною профілактикою розуміє діяльність органів внутрішніх справ по своєчасному виявленню осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів і недопущення вчинення ними злочинів шляхом виховного впливу на них та прийняття інших заходів з подолання їх антисуспільних поглядів, звичок, нахилів ¹.

Г.О. Аванесов вважає, що індивідуальна профілактика – це сукупність заходів переконання та примусу, що застосовуються до носіїв антисуспільних установок та орієнтацій. Мета – попередження негативного процесу формування особистості². Іншої думки з цього приводу дотримуються К.Є. Ігошев та В.С. Устинов, які стверджують, що індивідуальна профілак-

¹ Лекарь А.Г. Профилактика преступлений. – М.: Юрид. лит., 1972. – 102 с.

² Аванесов Г.А. Криминология. Прогностика. Управление. – Горький Изд-во ГВШ МВД СССР, 1975. – 423 с.

тика представляє таку діяльність, що спрямована на виявлення осіб, які схильні до вчинення злочину, їх вивчення, а також вплив на них шляхом заходів переконання і примусу ¹. Існує й інша точка зору, наприклад А.І. Алексєєв вважає, що індивідуальна профілактика має справу з усунення причин та умов, породжених не зовнішніми, а внутрішніми, суб'єктивними детермінантами ².

Слушною, на нашу думку, є також позиція авторів, які вважають, що в процесі індивідуальної профілактики безпосередній вплив здійснюється не лише на засуджену особу, але й на її найближче оточення (мікросередовище) з метою недопущення злочину і формування законослухняної поведінки ³. Адже на практиці відомі випадки, коли особи, які знаходяться під профілактичним впливом, одержували досить інтенсивний вплив з боку суб'єктів запобігання, але залишалися при цьому в криміногенному середовищі, яке впливало на них значно сильніше, ніж усі суб'єкти профілактики разом узяті, що в свою чергу, призводило до рецидиву злочинів.

Розглядаючи індивідуальну профілактику, як вид індивідуального запобігання злочинам, Ю.М. Антонян вказує, що під нею необхідно розуміти створення обстановки, яка усуватиме шкідливий вплив на особу або ж забезпечуватиме необхідну стійкість відносно нього в процесі морального формування особистості; виявлення та усунення конкретних джерел шкідливого впливу на неї, виправлення та перевиховання „ресоціалізація” правопорушників ⁴.

У спеціальній літературі так само зустрічаються такі визначення, як «індивідуальне попередження» та «одиначне» попередження, «одиничний рівень попередження» ⁵. О.С. Шляпошников писав про дві ланки підсистеми

¹ Игошев К.Е. Устинов В.С. Введение в курс профилактики правонарушений: учебное пособие. Горький: ГВШ МВД СССР, 1977. – 93 с.

² Алексєєв А.И. Индивидуальная профилактика рецидива преступлений. – М.: Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1975. – 104 с.

³ Женунтій В., Біленчук П. Регламентация індивідуальної профілактики правопорушень // Право України. – 1992. – № 4. – С.41-42.

⁴ Антонян Ю.М. О понятии профилактики преступлений // Вопросы борьбы с преступностью. Вып. 26. М.: Юрид. лит., 1977. – С. 25-34.

⁵ Шляпошников А.С. К вопросу о классификации мер предупреждения преступности // Вопросы борьбы с преступностью. 1972. № 17 – С. 5-9.

індивідуального попередження: 1) про передбачені законом заходи впливу на особу, яка вчинила злочин, встановлення обставин, що сприяли вчиненню злочину, вжиття заходів щодо їх усунення; 2) про заходи із недопущення окремого злочину, в тому числі із припинення злочину, що готується¹. «Одиничне попередження», як і попередження на «одиничному рівні», — це лише заходи, що вживаються по факту вчинення злочину або з метою припинення злочину, що готується. Головним змістом такої діяльності, як правило, є реалізація одноразового заходу зі створення умов, при яких окрема особа чи група осіб з причин, які від них не залежать, не можуть вчинити запланований злочин.

Головним завданням індивідуальної профілактики є розробка і реалізація протягом відносно тривалого часу ефективної системи продуманих заходів із впливу, перш за все, на причини та умови, що детермінують злочинну поведінку конкретної, заздалегідь відомої особи. Різниця, як бачимо, суттєва. В силу такої різниці індивідуальне запобігання називається і представляється профілактикою (розуміючи під цим комплексний вплив на причини та умови індивідуальної злочинної поведінки), а одиничне або одиничний рівень називається припиненням, недопущенням вчинення злочину.

Необхідно відмітити, що приведені дефініції не в повному обсязі відображають ознаки індивідуальної профілактики. На жаль, також відсутнє законодавче визначення поняття «індивідуально-профілактична робота». Проект Закону України «Про профілактику злочинів» від 12 травня 1998 р.² лише в загальному виді дає визначення індивідуальної профілактики, що зводиться до наступного: індивідуальна профілактика-це здійснення системи заходів, спрямованих на виявлення й усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів стосовно конкретної особи. У Законі України «Про міліцію» лише вказано, що співробітники міліції проводять «індивідуально-профілактичну роботу» із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбав-

¹ Шляпошников А.С. К вопросу о классификации мер предупреждения преступности // Вопросы борьбы с преступностью. 1972. № 17 — С. 5-9.

² Проект Закону України „Про профілактику злочинів” від 12 травня 1998 року.

ленням волі [, с. 249]¹, однак зміст такої роботи не розкривається.

Кримінально-виконавчий кодекс України та міжвідомча Інструкція, яка регламентує порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань, визначають, що обов'язки з проведення індивідуально-профілактичної роботи покладаються на органи внутрішніх справ, проте на жаль, і ці нормативно-правові акти не містять визначення такої роботи.

З урахуванням викладеного спробуємо дати наступне визначення індивідуальної профілактики серед осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчої інспекції. Отже це діяльність співробітників кримінально-виконавчих інспекції, дільничних інспекторів міліції і громадськості, що спрямована на виявлення осіб, схильних до вчинення злочинів та здійснення на них профілактично-виховного впливу шляхом застосування системи заходів переконання і примусу з метою усунення та нейтралізації суб'єктивних причин злочинної поведінки, а також негативних детермінант з найближчого оточення такої особи.

Вважаємо, що таке визначення індивідуальної профілактики необхідно закріпити принаймні в КВК України, адже багато статей даного Закону містять норми, які передбачають проведення індивідуально-профілактичної роботи з особами, засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, однак, що це за робота та який її зміст, не розкривається.

Здійснення індивідуальної профілактики злочинів повинно носити комплексний підхід. З одного боку, треба враховувати діалектичну взаємодію цілої низки факторів: економічних, політичних, соціальних моральних, які впливають на свідомість злочинця. З другого – передбачити участь в індивідуальній профілактиці фахівців різних сфер. Лише об'єднання зусиль спеціалістів різних галузей в сукупності з цілеспрямованим впливом вказаних факторів здатні привести до успіху індивідуальної профілактики. Комплексний

¹ Закон України „Про міліцію” // Збірник нормативно-правових актів з питань забезпечення діяльності кримінально-виконавчої системи. В 2 т. – К.: „МП Леся”, 2002. С.248 – 261.

підхід до індивідуальної профілактики дає якісно новий, а значить більш високий рівень впливу на особу злочинця.

Застосування тих чи інших заходів індивідуальної профілактики повинно спиратися на глибоке вивчення особистості засудженого. Цей вид діяльності обов'язково проводить інспектор кримінально-виконавчої інспекції. При цьому він, перш за все, спирається на вирок суду, характеристики, які надавалися під час розслідування справи, однак така інформація не завжди може бути повною, про, що вже згадувалося нами в попередньому розділі роботи. З огляду на це, ми наполягаємо на доцільності впровадження в діяльність КВІ досудової функції, яка передбачатиме всебічне вивчення особи злочинця.

Слід зазначити, що метою виховної роботи є корекція суспільно шкідливої поведінки людини, спрямована на її можливу позитивну зміну з формуванням установок і потреб законослухняного способу життя. Таким чином, об'єктом даної роботи виступає особа і конкретно її індивідуально-психологічні характеристики, що детермінували вчинення протиправного діяння. Дана обставина означає необхідність проведення комплексного дослідження різних властивостей особи на користь вибору найприйнятнішого та ефективного заходу кримінально-правового впливу відносно конкретної особи.

У рамках індивідуально-профілактичних заходів необхідно застосовувати програми індивідуальної корекції протиправної поведінки засуджених. Індивідуальний рівень запобігання злочинам дозволяє не лише визначити ступінь криміногенної зараженості засуджених, але і виробити диференційовані заходи по їх нейтралізації залежно від виду індивідуальної профілактики.

Враховуючи все викладене вище, можна виділити три форми, в яких здійснюються індивідуальні заходи запобігання: рання, безпосередня і профілактика за фактом вчинення злочину. Рання форма індивідуальної профілактики злочинів випереджає безпосередню. Сигналом для початку профілактичних заходів може бути антисуспільний вчинок особи або антисуспільна

поведінка, яка розвивається і може стати стійкою протиправною поведінкою. Важливо, на наш погляд, не упустити момент початку ранньої стадії формування особистості правопорушника, коли криміногенні властивості особистості ще не сформувалися, а лише починають проявлятися і не досягли великої інтенсивності. В даному випадку злочин ще віддалений у часі.

У загальному вигляді змістом ранньої профілактики є діяльність із виявлення та усунення негативних умов морального формування особистості, а також недопущення можливості виникнення негативних властивостей особистості.

Безпосередня форма індивідуального профілактичного впливу здійснюється в тому випадку, якщо методи ранньої профілактики виявилися неефективними або особа взагалі ще не виступала об'єктом профілактичного впливу і негативні властивості особистості стали превалювати і перетворилися в систему, тобто тоді, коли особа безпосередньо замислює, готується або ж розпочала вчиняти суспільно небезпечне діяння.

Особливо важливим є виділення профілактичного впливу, спрямованого на недопущення рецидиву злочинів, у самотійну форму індивідуальної профілактики злочинів. Так, профілактика за фактом вчиненого злочину повинна передбачати своєчасне застосування заходів державного примусу, в тому числі справедливого покарання з метою досягнення цілей загальної та спеціальної превенції.

Профілактика рецидиву на стадії відбування покарання (пенальна), у свою чергу, залежно від того, який примус застосований, може поділятися на: а) індивідуальну профілактику злочинів відносно осіб, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, а також осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням; б) індивідуальну профілактику злочинів засуджених до покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства (пенітенціарна профілактика). Індивідуальна профілактика на стадії ресоціалізації після відбуття покарання (постпенальна), яка залежно від того, до якого роду кримінальної відповідальності притягувався винний, поділяється на: а) інди-

відуальну профілактику нових злочинів серед осіб, які відбули покарання та тих, що відбули покарання, не пов'язані з позбавленням волі; б) індивідуальну профілактику злочинів, яка включає усунення та нейтралізацію негативних умов пенітенціарного характеру відносно осіб, які відбули покарання, пов'язані з ізоляцією від суспільства ¹.

Визначені форми профілактичної діяльності знаходяться в діалектичному взаємозв'язку і доповнюють одна одну на практиці. Безумовно, що для тієї або іншої форми профілактичного впливу характерні свої власні, притаманні лише їй об'єкти. Причому розрізняти об'єкти вказаних напрямків необхідно з метою повного та законного застосування відносно до них відповідного профілактично-виховного впливу.

У сучасних умовах у боротьбі зі злочинністю достатньо чітко виділені два основні напрями – кримінально-правовий (репресивний) та кримінологічний (профілактичний). Вказані напрями тісно пов'язані між собою, але їх зміст та значення різні. Кримінально-правова боротьба зі злочинністю полягає у виявленні і розслідуванні вчинених злочинів, викритті винних, їх засудженні і покаранні з метою виправлення та ресоціалізації. Тобто це реакція на конкретний вчинений злочин, реакція «post factum», коли інтерес, який охороняється, уже порушено, зло вже проявило себе. Сутність кримінологічного напрямку боротьби зі злочинністю полягає у здійсненні впливу на причини та умови та інші обставини, з якими пов'язане існування цього негативного соціального явища і його прояв у конкретних злочинах. Він включає виявлення, усунення або нейтралізацію подібних причин та умов, забезпечуючи попередження злочинності і профілактику окремих протиправних діянь ².

Профілактика злочинів серед засуджених до покарань, не пов'язаних із

¹ Халимон С.І. Індивідуальні заходи запобігання злочинам серед осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції (теоретико-прикладні аспекти) // Піднесення до права. Реформування кримінального та кримінально-виконавчого законодавства – головний чинник корегування політики України у сфері виконання кримінальних покарань: Зб. Доповідей та тез / ГУ „ЗІДМУ”, Чернігівський жіночий правозахисний центр, 21-22 грудня р.; Ред. кол. В.Г. Лукашевич та ін. – Запоріжжя: ГУ „ЗІДМУ”, 2006. – С.220-225.

² Сахаров А.Б. Криминология и её значение для профилактической деятельности органов внутренних дел. Лекция. М.: МВШМ МВД СССР, 1985. – 52 с.

позбавленням волі, є специфічним видом профілактичної діяльності. В радянській кримінологічній літературі порівняно давно визнана необхідність проведення профілактики відносно суб'єкта, здатного вчинити злочин¹.

Завдання вчених та практиків-визначити і втілити в життя всі необхідні заходи запобігання і протидії з метою утримання такої особи від вчинення злочину. Загальнопрофілактичні заходи здійснюють суттєвий вплив на формування правосвідомості громадян. Вони спрямовані на виявлення і усунення причин і умов вчинення злочинів, а також створення умов, які утруднюють або навіть взагалі виключають можливість їх вчинення. Незважаючи на ефективність профілактичної роботи, як свідчить практика, окремі особи з об'єктивних і суб'єктивних причин (низький рівень інтелектуального розвитку, відносна стійкість антисупільних поглядів, значна педагогічна занедбаність та ін.) ніколи не проявляють бажання і готовності критично оцінити обстановку і зробити відповідні висновки для визначення своєї поведінки.

Велика кількість осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції, відноситься до такої категорії, вони не працюють, ведуть антисупільний спосіб життя, вживають наркотичні речовини, не беруть участі в житті колективу, їх не цікавлять виступи на телебаченні та в пресі на тему боротьби зі злочинністю та укріплення правопорядку.

На осіб з відносно стійкими антисупільними поглядами, які виражаються в конкретних протиправних проступках, необхідно здійснювати інтенсивний індивідуальний профілактичний вплив. Основним напрямом реалізації цього практично важливого положення є індивідуальна профілактика, яка за своїм змістом складається із виявлення осіб, які за своєю поведінкою під час відбування покарань здатні вчинити злочин, і вжиття відносно них заходів виховного характеру. За своєю сутністю це два етапи одного процесу індивідуальної профілактики нерозривно пов'язані між собою. Їх об'єднує кінцева мета – запобігти можливому вчиненню злочину з боку осіб, які пе-

¹ Шаргородский М.Д. Преступность, ее причины и условия в социалистическом обществе // Преступность и ее предупреждение / Под ред. М.Д. Шаргородского, Н.П. Кана. – Л., 1966. – С.20-58.

ребувають на обліку. Вирішення такого завдання ґрунтується на детальному вивченні таких осіб, що необхідно для визначення їх криміногенної небезпечності, а також вибору форм, методів та тактичних прийомів виховного впливу на них.

Як зазначає Ю.М. Антонян, основною і кінцевою метою індивідуальної профілактичної роботи є особистість, навіть якщо вживаються заходи відносно зовнішніх, але пов'язаних з нею умов та обставин. Іншими словами, мається на увазі зміна, тобто корекція тих особистісних рис, які можуть породити злочинну поведінку ¹.

На думку 83% опитаних нами співробітників кримінально-виконавчих інспекцій, їх профілактична діяльність не відповідає сучасним вимогам. Основним засобом попередження злочинів залишається кримінальне переслідування, і, як наслідок – переоцінка значення каральної функції. Проте використання заходів оперативно-розшукової профілактики дозволяє здійснювати у певних випадках профілактичні заходи з використанням негласних можливостей, що мають на меті недопущення вчинення злочинів, застосування заходів профілактики на індивідуальному рівні, якщо особа замислила злочин або готує його, за умови, що у вчиненому немає ознак складу злочину.

Лише 15% опитаних вважають, що профілактична діяльність КВІ достатньо врегульована, 68% – однією з причин низького рівня профілактики вважають недостатність її врегулювання на законодавчому рівні. Так, Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» передбачає здійснення оперативно-розшукових заходів щодо попередження, виявлення, припинення, розкриття та викриття причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів. Проте чинне законодавство не передбачає права КВІ на проведення оперативно-розшукових заходів, хоча при цьому співробітники інспекції досить широко використовують пошукові заходи для виявлення осіб, які ухиляються

¹ Антонян Ю.М. Личность преступника – индивидуальная профилактика пре ступлений: сопоставление и выводы // Личность преступников и индивидуальное воздействие на них: Сборник научных трудов. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1989. – С. 3-10.

від відбування покарання або ж місце знаходження яких невідоме. Такі заходи досить важко відрізнити від оперативно-розшукових, тому з метою усунення суперечностей нами пропонується введення додаткової штатної посади оперативного працівника, на якого покладатимуться обов'язки із розшуку таких осіб.

За механізмом дії в кримінології виділяють заходи-сигнали і заходи-дії¹. Заходами-сигналами є інформація, пропозиції, вимоги про усунення (блокування нейтралізація) виявлених причин та умов вчинення злочинів. Вони вживаються за матеріалами перевірок дільничних інспекторів міліції, повідомленнями власниками підприємств про ухилення від відбування покарання, повідомленнями громадських інспекторів (волонтерів), за результатами комплексних профілактичних операцій. Заходи-дії передбачають реалізацію заходів-сигналів або вживаються в міру необхідності в ініціативному порядку. Вони мають конструктивний, предметний характер і безпосередньо впливають на виявлені криміногенні фактори.

Вищевикладене дозволяє зробити наступні висновки.

1. Аналіз кримінологічних заходів запобігання злочинам дає нам підстави констатувати, що провести жорстку розмежувальну лінію між рівнями, формами та методами профілактики злочинів практично неможливо. На практиці всі вони реалізуються в тісному взаємозв'язку між собою;

2. Для вирішення питання профілактичної роботи з особами, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчої інспекції, доцільно розробити нову структуру служби виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, передбачивши запровадження за основними напрямками діяльності, а також збільшення нормативно-штатної чисельності кримінально-виконавчої інспекції.

3. Спеціально-кримінологічні заходи профілактики злочинів серед засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі – це система спеці-

¹ Блувштейн Ю.Д. Зарин М.И. Романов В.В. Профилактика преступлений: Учебное пособие. Минск, 1986. – 230 с.

ально-кримінологічних заходів спрямованих на процеси детермінантності злочинності в групі осіб від яких можна очікувати вчинення рецидивних злочинів.

4. Відсутність чіткої позиції законодавства та кримінологічної теорії щодо визначення поняття «індивідуальна профілактика» вимагає його теоретичного формулювання. Аналіз теорії та практики дає нам можливість запропонувати наступне визначення індивідуальної профілактики. Це діяльність співробітників кримінально-виконавчих інспекції, дільничних інспекторів міліції і громадськості, що спрямована на виявлення осіб, схильних до вчинення злочинів та здійснення на них профілактично-виховного впливу шляхом застосування системи заходів переконання і примусу з метою усунення та нейтралізації суб'єктивних причин злочинної поведінки, а також негативних детермінант з найближчого оточення такої особи.

Для підвищення ефективності роботи по запобіганню повторної злочинності і своєчасного реагування на негативні зміни оперативної обстановки кримінально-виконавчій інспекції рекомендується:

- розробити і запровадити в практику роботи систему аналізу і інформаційного забезпечення діяльності інспекції, виходячи з місцевих умов.

- забезпечити організацію взаємодії кримінально-виконавчій інспекції з органами внутрішніх справ на базі спільного планування профілактичної діяльності, проведення колегій, оперативних нарад, нарад-семінарів, перевірок, рейдів і спецоперацій, вивчення наказів, вказівок, рекомендацій, взаємного обміну інформацією про поведінку, спосіб життя засуджених і застосування до них заходів впливу.

- виявляти в кожній кримінально-виконавчій інспекції засуджених, схильних до вчинення повторних злочинів, організувати постійний контроль за їх поведінкою та способом життя. З метою оперативного перекриття цих осіб направляти відповідну інформацію до кримінальної міліції і міліцію громадської безпеки.

- надавати засудженим всебічну допомогу і підтримку у вирішенні тру-

дових, сімейно-побутових та інших проблем.

– своєчасно розглядати питання про подання засуджених, що довели своє виправлення, на умовно-дострокового звільнення.

– грамотно і якісно здійснювати підготовку матеріалів в суди відносно засуджених, які злісно ухиляються від відбування покарання та не виконують покладені на них обов'язки.

– оперативно проводити початкові розшукові заходи відносно засуджених місцезнаходження яких невідоме (частина 1 статті 31 Кримінально-виконавчого кодексу України).

– щоквартально аналізувати практику застосування судами покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, прийняття до виконання вироків, розгляди подання про заміну іспитового терміну позбавленням волі. Про результати інформувати голів судів і прокурорів.

– регулярно інформувати органи виконавчої влади, місцевого самоврядування, прокуратури, внутрішніх справ, суди, адміністрацію організацій про стан правопорядку серед засуджених і вносити пропозиції по усуненню причин та умов, що сприяють вчиненню повторних злочинності.

– ширше залучати до виховної роботи адміністрацію організацій, в яких працюють засуджені, трудові колективи, шефські формування, профспілкові і інші громадські організації, родичів і членів сімей засуджених, громадських інспекторів (волонтерів) а також інших осіб, що можуть позитивно впливати на засуджених;

– виступати в трудових колективах і засобах масової інформації (преса, радіо, телебачення) з питань виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі та стану боротьби з рецидивною злочинністю.

Питання до самоконтролю:

Поняття профілактики злочинів серед осіб засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі.

Заходи профілактично-виховного впливу на засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі..

Зарубіжний досвід запобігання злочинам серед осіб засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі.

Поняття індивідуальної профілактики злочинів серед осіб засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі.

Загальносоціальні заходи профілактики злочинів серед осіб засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі.

Заходи кримінально-виконавчої інспекції щодо ефективності роботи по запобіганню повторної злочинності.

Заходи індивідуальної профілактики злочинів серед засуджених до покарань не пов'язаних із позбавленням волі.

Пробація як форма соціально-правового контролю та її роль у профілактиці злочинів.

Які заходи включає в себе ситуаційне попередження злочинів серед осіб засуджених до покарання у виді позбавлення волі.

Перерахуйте причин та умов, які сприяють вчиненню злочинів засудженими які перебувають на обліку кримінально-виконавчої інспекції

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Нормативно-правові акти:

- Конституція України // Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (остання редакція від 06.04.2010 року) // - <http://zakon1.rada.gov.ua>.
- Кримінально-виконавчий кодекс України.-К.: Велес, 2007.
- Закон України “Про інформацію” від 2 жовтня 1992 року (зі змінами) // Відомості Верховної Ради України України. – 1992. – № 48 від 01.12.1992.
- Про ратифікацію Конвенції Організації Об’єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та протоколів, що її доповнюють (Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї і Протоколу проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітря): Закон України // Відомості Верховної Ради.-2004.-№19.-Ст.263.
- Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Співтовариством про реадмісію осіб Закон України від 15 січня 2008 року // Відомості Верховної ради України. – 2008. – № 9. – Ст. 86.
- Закон України “Про контрольно-розшукову діяльність” від 26 грудня 2002 року (зі змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 12. – Ст. 89.
- Закон України “Про міліцію” від 20 грудня 1990 року (зі змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 4. – Ст. 20.
- Закон України “Про оперативно-розшукову діяльність” від 18 лютого 1992 року (зі змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
- Закон України “Про Службу безпеки України” від 25 березня 1992 року (зі змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382.
- Закон України «про боротьбу з корупцією» від 05 жовтня 1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
- Закон України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» від 15.02.1995 року (із змінами та доповненнями). - <http://zakon1.rada.gov.ua>.
- Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 р (зі змінами та доповненнями від 7.02.2007 р №609-У).
- Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23 червня 2005 р. // Офіц. Вісн. України.-2005.-№29.-Ст.1697.
- Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30 червня 1993 року (із змінами та доповненнями від 09.02.2006 р. №3421-ІУ).
- Закон України від 22.06.2000 року № 1835 – III «Про участь громадян в Охороні громадського порядку та державного кордону» - Ст. 1.- <http://zakon.rada.gov.ua>.
- Про біженців Закон України від 21 червня 2001 року // Відомості Верховної ради України. – 2001. – №47. – Ст. 250.
- Про громадянство України Закон України від 18 січня 2001 року // Відомості Верховної ради України. – 2001. – №13. – Ст. 65.
- Про Державну кримінально-виконавчу службу України. Закон України від 23.06.2005 р. // Офіційний вісник України.-№29.-Ст.1697.
- Про національні меншини в Україні Закон України від 25 червня 1992 року // Відомості Верховної ради України. – 1992. – №36. – Ст. 529.
- Про порядок виїзду з України та в’їзду в Україну громадян України Закон України від 21 січня 1994 року // Відомості Верховної ради України. – 1994. – № 18. – Ст. 101.
- Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства Закон України від 4 лютого 1994 року // Відомості Верховної ради України. – 1994. – № 23. – Ст. 161.
- Проект Закону України «Про профілактику злочинів» від 1998 року.
- Комплексна програма профілактики правопорушень на 2007-2009 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2006 р. № 1767 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 51. – Ст. 3418.
- Конвенція про кримінальну відповідальність за корупцію: прийнята Радою Європи (м. Страсбург) 4 листопада 1998 р. і відкрита для підписання 27 січня 1999р.
- Концепція Державної програми інформаційно-телекомунікаційного забезпечення правоохоронних органів, діяльність яких пов’язана з боротьбою із злочинністю, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 754-р. // Офіційний вісник України. –2007. – № 71. – Ст. 2686.
- Постанова Кабінету Міністрів України від 20.12.2000 року № 1872 «Про затвердження Типового статуту громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, описів зразків бланка посвідчення і наруквної пов’язки члена такого формування.- <http://zakon.rada.gov.ua/>
- Постанова КМУ від 5 липня 1993 року № 510 «Про утворення державної служби боротьби з економічною злочинністю».
- Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами справ про корупційні діяння та інші правопорушення, пов’язані з корупцією» від 25 травня 1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
- Програма реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2003-2010 роки, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 04.06.2003 року № 877.
- Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.01.2002 року №26-р «Про Концепцію реалізації державної

політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2002 - 2010 роки» (зі змінами та доповненнями внесеними постановою КМУ від 25.12.2004 р. №1757 - <http://zakon1.rada.gov.ua>).

Про рішення Ради Національної безпеки і оборони України від 15.06.2007 р. «Про напрями державної міграційної політики України та невідкладні заходи щодо підвищення її ефективності» Указ президента України від 20 липня 2007 року № 657 / 2007.

Про Концепцію боротьби з корупцією на 1998-2005 роки затверджену Указом Президента України від 24 квітня 1998 року N 367/98. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

Указ Президента України «Про Концепцію подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності» N 742 від 11 вересня 2006 року.

Указ Президента України від 31 січня 2006 року № 80/2006 «Про Єдину комп'ютерну інформаційну систему правоохоронних органів з питань боротьби зі злочинністю» // Офіційний Вісник України. – 2006. – № 5. – Ст. 212.

Про довірчі товариства : Декрет Кабінету Міністрів України від 17 берез. 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 19. – Ст. 207.

Інструкція МВС України, СБ України, Держкомкордону України, Держмиткому, Національної гвардії, Міністерства оборони України, Мін'юсту України від 10 серпня 1994 року № 4348/138/151/11-2-2870/172/148 «Про взаємодію правоохоронних та інших державних органів України у боротьбі із злочинністю».

Інструкція про оперативне інформування в органах і підрозділах внутрішніх справ, внутрішніх військах та навчальних закладах МВС України, затверджена Наказом МВС України від 4 жовтня 2003 року № 1155 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 9. – Ст. 551.

Інструкція про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань: затв. Наказ. Держ. департ. України з питань виконання покарань, МВС України від 19 грудня 2003 року №270/1560 // Офіційний вісник України. – 2004. – №2. – Ч. 1-2. – Ст. 90.

Наказ МВС України № 1212 від 20.10.2003 року «Про затвердження Положення про службу дільничних працівників міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України» - <http://zakon.rada.gov.ua>.

Наказ МВС України № 595 від 25.07.2005 року «Про затвердження Положення про громадського помічника дільничного інспектора міліції в сільській місцевості» (із змінами та доповненнями внесеними наказом МВС України № 516 від 23.05.2006 року) - <http://zakon.rada.gov.ua>.

Положення про інтегровану міжвідомчу інформаційно-телекомунікаційну систему щодо контролю осіб, транспортних засобів та вантажів, які перетинають державний кордон, затверджене Наказом Адміністрації Держприкордонслужби України, Держмитслужби України, ДПА України, МВС України, МЗС України, Мінпраці та соціальної політики України, СБ України, Служби зовнішньої розвідки України від 3 квітня 2008 року № 284/287/214/150/64/175/266/75 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 37. – Ст. 1249.

Державна програма покращення умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту на 2006-200 роки: Затв. Пост. Кабінету Міністрів України від 3 серпня 2006 року // Офіц.вісн. України.-2006.-№32.-С.2315.

Інструкція з організації нагляду за засудженими, які відбувають покарання у виправно-трудовах колоніях: Затв. Наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 2000 р. №70.-К., 2000.

Інструкція про порядок здійснення заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, в установах кримінально-виконавчої системи: Затв. Наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 4 квітня 2005 року // Офіц.вісн. України.-2005.-№21.-Ст.1160.

Інструкція про порядок розподілу, направлення та переведення для відбування покарань осіб, засуджених до позбавлення волі: Затв. Наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 16 грудня 2003 р. 2005 року // Офіц.вісн. України.-2004.-№1.-Ст.11.

Спеціальна література

Graham J., Bennett T. Crime Prevention Strategies in Europe and North America. HEUNI. Helsinki, 1995, P. 34 – 35.

Schonke – Schreder. Strafgesetzbuch. Kommentar. – Munchen, 1975.

Sutherland E.H. 1983. White-Collar Crime: The Uncut Version, with an introduction by Geis and Coff Reprint. New Haven, CT: Yale University Press.

Абулгизин С. Б. Объект административно-правовых отношений в деятельности милиции по охране общественного порядка / Общетеоретические проблемы административно-правового обеспечения общественного порядка: Сб. науч. трудов – К., 1982. – С. 134-141

Аванесов Г.А. Криминология и социальная профилактика. -М., 1980. – с. 339-401

Аванесов Г.А. Криминология. М.: Академия МВД СССР, 1984. – 500 с.

Аванесов Г.А. Криминология. Прогностика. Управление. – Горький Изд-во ГВШ МВД СССР, 1975. – 423 с.

Аванесов Г.А. Криминология и социальная профилактика. – М., 1980. – С. 339 – 401.

Аколинский С. Проблемы социальной патологии. Социальная политика.-М., 1977.-С.50.

Александров Ю.В., Гель А.П., Семаков Г.С. Криминология : Курс лекцій. – К.: МАУП, 2002. – 296 с.

Алексеев А.И. Индивидуальная профилактика рецидива преступлений. – М.: Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1975. – 104 с.

Алексеев А.И., Сахаров А.Б. Причины преступлений и устранение их органами внутренних дел. – М., 1985. – С.53.

Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2008 р. (за даними судової статистики). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf>

- Аналіз стану кримінальної обстановки в УВП КВС за 1998-2003 рр.-К.: ДДУПВП, 2003.-№4/1 214 – 31 жовтня 5 с.
- Андріїв І. Програми запобігання злочинності неповнолітніх у країнах Європейського союзу // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. Матеріали VIII регіональної науково-практичної конференції. 13-14 лютого 2002 р. м. Львів. – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2002. – С. 262-264.
- Анисимов Л.Н. Профилактика пьянства, алкоголизма и наркомании среди молодежи.-М.: Юрид. лит., 1988.-С.25.
- Антикорупційні закони України: «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень» та ін.- Укладач Хавронюк М.І.- К.: Атіка, 2009. - С. 85.
- Антонян Ю.М. Личность преступника – индивидуальная профилактика преступлений: сопоставление и выводы // Личность преступников и индивидуальное воздействие на них: Сборник научных трудов. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1989. – С. 3-10.
- Антонян Ю.М. О понятии профилактики преступлений // Вопросы борьбы с преступностью. Вып. 26. М.: Юрид. лит., 1977. – С. 25-34.
- Антонян Ю.М., Боролин СВ., Самовичев Е.Г. О некоторых неосознаваемых мотивах систематического занятия бродяжничеством // Вопросы борьбы с преступностью. Вып. 36. М., 1982. С. 3-14.
- Аристотель. Большая этика. Сочинения в 4-х томах. –М.: Т.4. –С.308-309.
- Аслаханов А. А. Проблемы борьбы с преступностью в сфере экономики (криминологический и уголовно-правовой аспекты): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 1997. – С. 11, 13.
- Афанасьев В.Г. Системность и общество. – С. 51-52.
- Ашаффенбург Г. Преступление и борьба с ним. Уголовная психология для врачей и социологов. – Одесса, 1906.
- Бабаев М. М. Экономические факторы в механизме преступного поведения / М. М. Бабаев, А. С. Шляпочников // Советское государство и право. – 1979. – № 2. – С. 60–67.
- Балабанова Л.М. Судебная психология (вопросы определения нормы и отклонений).-Д.: Сталкер, 1998.-С.19.
- Батиргареева В.С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло. – Х.: „Одісей”, 2003. – 256 с.
- Беца О.В. До питання про створення служби пробації в Україні // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – 2002. – № 7. – С. 34-41.
- Беца О.В. Лишение свободы: отрицательные социальные и психологические последствия / В поисках альтернатив тюремному наказанию: Материалы международного симпозиума 15–16 января 1997 г. - К., 1997. - С. 35-41.
- Беца О.В. Нетюремные санкции и их применение в зарубежных уголовно-правовых системах / В поисках альтернатив тюремному наказанию: Материалы международного симпозиума 15-16 января 1997 г. – С. 125-152.
- Блох И. История проституции.-СПб., 1913. Т.1.-С.7
- Блувштейн Ю.Д. Криминология и математика. – М., 1974.
- Блувштейн Ю.Д. Зарин М.И. Романов В.В. Профилактика преступлений: Учебное пособие. Минск, 1986. – 230 с.
- Бобыльова И., Тимошенко С. Пробация // Преступление и наказание. – 1992. - № 10. – С.58-59.
- Богатирьев И.Г., Халимон С.І. Міжнародні інструменти захисту прав людини, засудженої особи в Україні у контексті Європейської інтеграції // Адвокат.-2006.-№12.-С.33-36.
- Богатирьев И.Г. Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією): Дис.... д-ра юрид. наук: 12.00.08; – К., 2006. – 434 с.
- Богатирьев И.Г. Теоретичні основи запобігання злочинності серед засуджених до покарань, альтернативних позбавленню волі // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ: Збірник наукових праць. – 2005. - № 1 (20). – С.290-297.
- Богатирьев И.Г. Чи потрібно реформувати кримінально-виконавчу інспекцію у службу пробації? // Віче. – 2007. - № 2. – С. 15-17.
- Буряк С. Дайте необхідну законодавчу базу – і податкова подухає будь-який план / Буряк С. // Дзеркало тижня. – 2008. – № 6. – С. 11.
- Бышевский Ю.В., Марцев А.И. Наказание и его назначение.-Омск, 1975.-С.15.
- Бюллетень законодательства и юридической практики Украины. Преступность в Украине. –К., 1994, – № 2, –С. 144-145.
- Видин С.Е. Моделирование в криминологии. –М.; 1973. –с.24-25.
- Всемирная конференция по положению женщин (4;1995; Пекин). Доклад: 4–15 сентября 1995 г. – Пекин – Нью-Йорк: ООН, 1996.– 2337 с.
- Габани А.А., Мануильский М.А. Цена «любови» (обследование проституток в Грузии) // Социологические исследования.-1987.-№6.-С.72.
- Галахов С.С., Драган Г.Н., Кондратюк Л.В. Роль органів внутрішніх справ у системі профілактики наркоманії і запобігання правопорушенням, пов'язаним з незаконним обігом наркотиків (особливості роботи з неповнолітніми): Навчальний посібник. М.: ВНДІ МВС Росії, 2004.
- Гальперин И.М., Курляндский В.И. Предмет уголовной политики и основные направления ее изучения // Основные направления борьбы с преступностью.- М, 1975. – С.5-28.
- Гаухман Л.Д. Насилие как средство совершения преступления. – М., 1974, - С. 3.
- Гегель Г.В. Энциклопедия философских наук. Т.1.- С.319.
- Гилинский Я. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений».-СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004.-С.22.

- Гилинский Я. Проституция как она есть // Проституция и преступность.-М., 1991.-С.111.
- Гилинский Я.И. Проблема причинности в криминологической науке // Советское государство и право. – 1986. - №8. – С. 67-71.
- Голіна В.В. Єдність загальносоціального і спеціально-кримінологічного попередження економічної злочинності // Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Х., 1999. – С.129.
- Головкін Б.М. Сімейно-побутові конфлікти в системі детермінації умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 [Електронний ресурс] // Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. – Х., 2003. – С.7.
- Голос України. – 1995. – 7 лип. – С. 3.
- Гречанюк С. Взаємодія кримінальних установ України з державними органами та недержавними організаціями // Право України.-К., 2004.-№11.-С.88-91.
- Гривна № 13 (533) 24-31 марта 2005 г. Огонь в плавнях: помогут ли законы?, С.11
- Гуров А. "Криминальный профессионализм" // Человек и закон.- М., 1990. - №9.-С.221.
- Гуров А.И. Профессиональная преступность: прошлое и современность.-М., 1990.-С.52.
- Дані Державного департаменту інформаційних технологій МВС України за 1992-2008 роки.
- Даньшин І. М. До питання про криминологічне поняття економічної злочинності // Проблеми боротьби зі злочинністю в сфері економічної діяльності. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 15 – 16 грудня 1998 р. – Х., 1999. – С. 71.
- Дементьев В. Мотивация собственника и система экономической власти в переходной экономике / В. Дементьев // Предпринимательство, государство и право. – 2002. – №8. – С. 115–119.
- Дементьев Е. Е. Экономическая преступность и борьба с нею в странах с развитой рыночной экономикой (на материалах США и Германии). – М., 1982. – С. 13 – 14.
- Джуца О., Голосніченко Д., Кирилюк А. Джерела криминологічної інформації про стан злочинності в Україні // Право України.-2003.-№12.-С.65.
- Джуца О.М. Запобігання поширенню СНІДу правовими засобами (правовий, криминологічний і кримінально-виконавчий аспекти): Монографія. – К.: Укр. акад. внутр. справ, 1994. – С. 74-75.
- Джуца О.М., Василевич В.В., Кулакова Н.В. та ін. Організована злочинність в Україні та країнах Європи: Посібник / За заг. ред. проф. О.М. Джуци.-К.: Київ.нац.ун-т внутр.справ, 2007.
- Джуца О.М., Моїсєєв Є.М., Василевич В.В. та ін. Криминологія: Навчально-методичний посібник / За заг. ред. О.М. Джуци. – К.: Атіка, 2003. – 400 с.
- Джуца О.М., Моїсєєв Є.М., Третьякова Т.А. Стилий словник криминологічних термінів: Навчальний посібник / Під заг. ред. Джуци О.М.-К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2000.-С.27.
- Джуца О.М. Криминологія як наука: Криминологія (підручник).– К.: Юрінком-Інтер, 2000. – 223 с.
- Джуца О.М., Василевич В.В., Кирилюк А.В. Теоретичні проблеми сучасного погляду на розвиток криминології // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) [Електронний ресурс] 2002 - № 6. – Режим доступу до журн.: http://mndc.naiu.kiev.ua/Gurnal/6text/6_17.htm.
- Дік Вітфілд. Вступ до служби пробації. Монографія. Видання 2-ге, перероб. та доповн. – К.: Атіка, 2004. – 236 с.
- Добров Г.М. Наука о науке. –Киев, 1970. –с. 63.
- Довідка про стан та протидію нелегальній міграції в Україні за 2002-2009 роки: інформація Департаменту інформаційних технологій МВС України. – К., 2010. – 9 с.
- Долгова А.И., Серебрякова В.А. и др. Основы криминологии для практических работников. Методическое пособие. –М., 1988, -С. 48.
- Дотримання прав ув'язнених в Україні.-2006 / Аспект: Інформаційний бюлетень, 2007.-№1(18).-С.3-28.
- Дрьомін В.М. Інститут пробації в зарубіжному законодавстві // Вісник прокуратури. – 2001. - № 3. – С. 97-101.
- Дрьомін В.М. Пробація: зарубіжний досвід обмеження тюремної популяції // Право України. – 2000. – № 12. – С. 120-123.
- Дубовик О.Л., Жалинский А.Э. Причины экологических преступлений. – М., 1988.
- Дуднікова І.І., Пушкін С.П. Моніторинг довкілля: Навч. посібник: У 2-х ч.– К., Вид-во Європ. ун-ту, 2007. – Ч. 1. – 273 с.
- Дурдинець В. На злочинність – усім миром. –К., 1998, -С. 151.
- Дышев С.М. "Россия уголовная. От воров в законе до отморожков."- М., 1998.-С.31.
- Дьяченко А.П. Вопросы, которые ждут решения // Проституция и преступность. – М.: Юрид. лит., 1991.-С.173-174.
- Екологічні злочини // Міжнародна поліцейська енциклопедія.-Т.4.-К., 2008.
- Експрес-аналіз про стан злочинності в Україні за 2006 рік. – Київ: ДІТ МВС України, 2007 рік.
- Експрес-аналіз про стан злочинності в Україні за 2007 рік. – Київ: ДІТ МВС України, 2008 рік.
- Експрес-аналіз про стан злочинності в Україні за 2008 рік. – Київ: ДІТ МВС України, 2009 рік.
- Експрес-аналіз про стан злочинності в Україні за 2009 рік. – Київ: ДІТ МВС України, 2010 рік.
- Експрес-аналіз про стан злочинності, пов'язаної з наркотиками в Україні за 2009 рік. – Київ: ДБНОН МВС України, 2010 рік.
- Експрес-інформація про стан злочинності в Україні за 2002 рік. – К.: МВС України. Департамент інформаційних технологій, 2003. – 120 с.
- Елеонский В.А. Лишение свободы как наказание, соединенное с исправительно-трудовым воздействием.-Рязань, 1975.-С.15.
- Есипов В. М. Теоретико-методологические проблемы либерализации экономической преступности // Преступность: стратегия борьбы. – М.: Криминологическая Ассоциация, 1997. – С. 100 – 112.

- Ефимов М.А. Проблемы лишения свободы как вида наказания в законодательстве, судебной и исправительно-трудовой практике: Автореф. Дис. Докт.юрид.наук, -Л., 1966.-С.5-6.
- Жалинский А.Э. Костицкий М.В. Эффективность профилактики преступлений и криминологическая информация Львов, 1980. С. 145
- Жалинский А.Э. Специальное предупреждение преступлений в СРСР (вопросы теории). – Львов: Вища школа. Изд-во при Львов. гос. ун-те, 1976. – 194 с.
- Жевлаков Э.Н. Экологические преступления и экологическая преступность. М.: Белые альвы, 1996., С. 79
- Женунтій В., Біленчук П. Регламентация індивідуальної профілактики правопорушень // Право України. – 1992. – № 4. – С.41-42.
- Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. – К.: Вид. Дім «Ін Юре». -712 с.-С.273-274.
- Закалюк А.П. Прогнозирование и предупреждение индивидуального преступного поведения.-М., 1986.-С.46-49.
- Закон України „Про міліцію” // Збірник нормативно-правових актів з питань забезпечення діяльності кримінально-виконавчої системи. В 2 т. – К.: „МП Леся”, 2002. С.248 – 261.
- Залучення населення до охорони громадського порядку та профілактики правопорушень. Методичні рекомендації. / ДАСМ МВС України, НДІ НАВС України. / - К.: ДАСМ МВС України - 2004. – С. 22.
- Запобігання злочинам і адміністративним правопорушенням органами внутрішніх справ: підручник для студентів вузів, що навчаються за спеціальністю «Юриспруденція» і «Правоохоронна діяльність» / під ред.. В.Я. Кікотя, С.Я. Лебедева. – М.: ЮНІТІ-ДАНА, 2009. – С. 366-369.
- Запобігання правопорушенням у місцях позбавлення волі: Навчальний посібник / За заг ред.. О.М. Джужи, О.Г. Колба.-Луцьк, 2010.-С.175-176.
- Звіт з людського розвитку в Україні за 2008 рік [Електронний ресурс] / Людський розвиток і європейський вибір України. – Режим доступу: <http://www.undp.org.ua/ua/home/>.
- Зеленецький В.С. Предупреждение преступлений следователем. – Харьков, 1975. – С.19–33.
- Зелинский А.Ф. Криминальная мотивация хищений и иной корыстной деятельности. –К.: УМКВО, 1990. –С. 86.
- Зелинский А.Ф. Криминальная психология. Научно-практическое издание. – К.: Юринком Интер, 1999. – 240 с., С.172.
- Зелинский А.Ф. Криминология: Курс лекций. – Харьков, 1996. – С. 141 – 142.
- Зелинский А.Ф. Криминальная психология. – К., 1999. – С. 132.
- Зелінський А.Ф. Криминологія. Навчальний посібник.-Х.: Рубікон, 2000.-С.177-180.
- Зелінський А.Ф., Коржанський М.Й. Корислива злочинна діяльність. –К., 1998, -С. 29.
- Зелінський О.Ф. Методика кримінологічних досліджень. – Харків, 1992.
- Землюков С.В. Уголовно-правовые проблемы преступного вреда. -Новосибирск, 1991, - С. 125.
- Злочинність в Україні. Статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України, 2000. – 100 с.
- Игнатов А.Н. Проблемы правовой борьбы с проституцией // Проституция и преступность. – М.: Юрид.лит., 1991.-С.145-146.
- Игошев К.Е. Опыт социально-психологического анализа личности несовершеннолетних правонарушителей. – М., 1967, -С. 15.
- Игошев К.Е., Шмаров И.В. Социальные аспекты предупреждения правонарушений (проблемы социального контроля).-М., 1980.-С.196-167.
- Игошев К.Е. Устинов В.С. Введение в курс профилактики правонарушений: учебное пособие. Горький: ГВШ МВД СССР, 1977. – 93 с.
- Игошев К.Е. Шмаров И.В. Социальные аспекты предупреждения правонарушений. - М.: Юридическая литература, 1980. – 176 с.
- Ібрагімова І.М. Проблема насильства у філософському та юридичному розумінні.Філософські проблеми права та правоохоронної діяльності співробітників ОВС. - К, 1995, -С.79-80.
- Іванов Ю.Ф. Криминологія: Навч. посіб. / Ю.Ф. Іванов, О.М. Джужа.-К.: ПАЛИВОДА А.В., 2006.-С.256.
- Інформаційний бюлетень Державного департаменту України з питань виконання покарань.-К., 1998.-№1.-110 с.
- Інформаційний бюлетень Державного департаменту України з питань виконання покарань.-К., 2000.-№4.-84 с.
- Інформаційний бюлетень Державного департаменту України з питань виконання покарань.-К., 2002.-№6.-118 с.
- Інформаційно-аналітичні матеріали про виконання МВС України завдань, визначених Програмою реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2003-2010 роки // Матеріали круглого столу «СНІД та адитивна поведінка: психологія, соціологія, соціальна робота» (18 травня 2006 року).-К., 2006.
- Інформація щодо наркоситуації в Україні за результатами роботи за 12 місяців 2009 року – Київ: ДБНОН МВС України, 2010 рік.
- Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження // Автореф. д.ю.н. – Х., 2004.
- Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження // Автореф. д.ю.н. – Х., 2004.
- Кальман О. Г. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні і прикладні проблеми : монографія / О. Г. Кальман. – Х., 2003. – 352 с.
- Карпец И.И. Проблема преступности. –М.; 1969. –с. 128.
- Карпов Н.С. Злочинна діяльність: Монографія.-К.: вид-во Семенко Сергія, 2004.-С.20

- Карпунин Ю., Торбин Ю. Проституция: закон и реальность // Милиция. – 1992. – №11. – С. 16
- Кемеров В.Е. Проблемы личности: методология исследования и жизненный смысл. -М., 1977.-С.31.
- Кларк Р. Преступность в США. – М., 1975.
- Книженко О.О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2003. – 19 с.
- Коваленко В. В. Організація профілактики економічної злочинності в Україні : монографія / В. В. Коваленко. – К., 2004. – 440 с.
- Коваленко В.В. Корупція: історична ретроспектива поширення та пріоритети запобігання // Науковий вісник КНУВС.-2010.-№3(70).-С.6.
- Коваленко В.В. Профілактика економічної злочинності в Україні: концептуальні засади, організаційно-правові основи, проблеми управління: Монографія. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – 420 с.
- Колб О.Г. Установи виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам: Дис. докт.юрид.наук / 12.00.08 –К., 2007.-513 с.
- Колпаков В.К. Взаимодействие милиции и общественности в сфере правопорядка: Учебное пособие:—К.: Украинская академия внутренних дел, 1993,—80 с.
- Кондратюк Л.В. Система криминологических показателей и методы их вычисления. – М., 1978.
- Кондрашков Н.Н. Количественные методы в криминологии. – М., 1971.
- Концепції розвитку демократичних засад в освітніх закладах України. -К., 1997. -С.47.
- Координаційний план наукових досліджень з проблем криминології на 2003 рік // Інформ. Бюл.-К.: Координаційне бюро з проблем криминології АПРНУ, 2003.-№6.-С.22-30.
- Копотун І.М., Костюк В.Л., Пелагеша О.Г., Саліта І.Г., Чеботарьов Е.В.Яловий, О.М.. Залучення населення до охорони громадського порядку та профілактики правопорушень: Методичні рекомендації. – К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2008. – С.12
- Корыстно-насильственная преступность несовершеннолетних / Отв. ред. Лановенко И.П. -К., 1982. -С56.
- Костенко А.Н. Криминальный произвол.-К.: Наукова думка, 1991.-С.91.
- Костенко А.Н. Принцип отражения в криминологии.-К., Наукова думка, 1986.-С.12.
- Кощанец В.В. Підсумки роботи КВС України.-К.: ДДУПВП, 2008.-№2.-80 с.
- Кравченко С.Н. Социально-психологические аспекты правовой охраны окружающей среды. - Львов, 1988.
- Крижана Л.В. Попередження злочинів, що вчинюються у сфері сімейно-побутових відносин: Автореферат дис... канд. юридичних наук: 12.00.08. [Електронний ресурс] / Національна академія внутрішніх справ України. – Київ, 2000. – С.8-9.
- Криминологическая статистика (статистические методы в анализе оперативной обстановки). – Минск, 1981.
- Криминология – XX век / Под ред. д.ю. н., проф. В.Н.Бурлакова, д.ю.н., проф., заслуженного деятеля науки Р.Ф. Сальникова – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2000. –С. 255. (– 554с.)
- Криминология / [Гуров А.И. и др.]; науч.редакторы – Н. Ф. Кузнецова, В.В. Лунеев.-М.: Волтерс Клувер, 2005.-С.395.
- Криминология. – М., 1988. – С.118-119.
- Криминология. Учебник для юридических вузов / Под ред. А.И. Долговой. – М.: Изд. Группа ИНФРА – М – НОРМА, 1997. – С.338.
- Криминология. Учебник для юридических вузов / Под редакцией проф. В.Н. Бурлакова, проф., академика В.П.Сальникова.- СПб.: Санкт-Петербургская академия МВД России, 1998.- 576 с.
- Криминология: Учебник / Под ред. проф. Н.В. Кузнецовой, проф. В.В. Лунеева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – 640 с.
- Криминология: Учебник для юрид. вузов / Под общ. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. И. Долговой. – М.: Изд. группа ИНФРА-М – НОРМА, 1997. – С. 484.
- Криминология: Учебник. / Под редакцией акад. В.Н. Кудрявцева, проф. В.Е. Эминова. – 4-е изд. перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2006. – 678 с.
- Криминология: Учебник/ Под ред. Н.Ф. Кузнецовой. – М.: Из-во БЕК, 1998. – С.450-451.
- Криминологічна віктимологія: Навчальний посібник / Моїсєєв С.М., Джужа О.М., Василевич В.В. та ін.; За заг. ред. проф. Джужі. –К.: Атіка, 2006. –С.65 (352с.))
- Криминологічна віктимологія: Посібник / С.М. Моїсєєв, О.М. Джужа, В.В. Василевич / За заг. ред проф О.М. Джужі.-К.: Атіка, 2006.-352 с.
- Криминологія і профілактика злочинів. Курс лекцій у 2-х кн. Особлива частина / Александров Ю.В., Гаврилин А.П., Джужа О.М. та ін. – Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 2000. – 201 с.
- Криминологія. Підручник, Під заг. ред. О.М. Джужі.- К.: Юрінком Інтер, 2001.- т. 2.
- Криминологія: Загальна та Особлива частини: (Підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів) / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, О.Г. Кальман, О.В. Лисоед; За ред. проф. І.М. Даньшина. – Харків: Право, 2003, - С.95, 96.
- Криминологія: Навч. посіб. / О.М. Джужа, В.В. Василевич, Ю.Ф. Иванов, П.М. Опанасенко, В.Г. Пшеничний, В.Г. Сюравич; За заг. ред О.М. Джужі. – К.: Прецедент.-К., 2006.-С.113
- Криминологія: Навчальний посібник / Упорядники: Джужа О.М., Василевич В.В., Иванов Ю.Ф., Опанасенко П.М., Сюравич В.Г. За заг. ред. О.М. Джужі. – К.: НАВСУ, 2004. – 200 с.
- Кудрявцев В.Н. Причины правонарушений. - М., 1976. - С. 86.
- Кудрявцев В.Н. Причинность в криминологии. –М.; 1968. –с.108.
- Кудрявцев В.Н. Эффективность закона как средства уголовной политики // Основные направления борьбы с преступностью. - М., 1975. - С. 29-46.
- Кудрявцев В.Н. Право и поведение. - М.: Юридическая литература, 1978. – 192 с.
- Кудрявцев В.Н. Уголовная юстиция как система // Правовая кибернетика. - М., 1973. – С. 7-14.
- Кузнецова Н.Ф. Преступление и преступность. –М.; 1969. –с. 171-172.

- Кузнецова Н.Ф. Проблемы криминологической детерминации. -М., 1984, -С.14.
- Кузнецова Н.Ф., Миньковский Г.М. Криминология. – М.: Изд-во Московского университета. – 1994. – с. 297.
- Кузьменко О. В. Адміністративно-правова протидія нелегальній міграції в Україні : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.07) // НАВСУ. - Київ: 2000 р.- 18с.
- Кулик О. Кримінологічний аналіз злочинності в Україні: напрями вдосконалення методології та методики // Право України. – 2009. -№ 7, с. 52. (52-57с.).
- Курс криминології: Загальна частина: Підручник: У 2 кн. / О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін.; За заг. ред. О.М. Джужа. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – С. 150-153.
- Курс советской криминологии. Предупреждение преступности. / Под ред. В.Н. Кудрявцева, И.И. Карпеца, Б.В. Коробейникова.- М.: Юрид. лит., 1986. – 351 с.
- Лебеденко В.І. Проституція: поняття, характеристика і правові засади профілактики її розповсюдження: Навчальний посібник. – К.: УАВС, 1994.-С.11.
- Лекарь А.Г. Профілактика преступлений. – М.: Юрид. лит., 1972. – 102 с.
- Литвак О. Злочинність, її причини та профілактика. –К., 1997, -С. 37.
- Литвак О. М. Державний контроль за злочинністю (кримінологічний аспект): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Х., 2002. – С. 26.
- Литвак О.М. Державний вплив на злочинність: Кримінолог.-правове дослідження. – К.:Юрінком Інтер, 2000.
- Литвак О.М. Загальнотеоретичні підвалини спеціально-кримінологічного запобігання злочинності // Право України, 2001, № 5 – С. 97-103.
- Лук А.Н. Мышление и творчество.-М., 1976.-С.30.
- Лук'янчиков Є.Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: Монографія. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – 360 с.
- Лукашевич С.Ю. Кримінологічна характеристика та попередження злочинності засуджених у місцях позбавлення волі: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08.-Х., 2001.-С.19 с.
- Лунев В.В. Преступность XX века. –М.: 1997. –С.134.
- Луняк М. Насильство як правова та філософська проблема // Право України. – 2002. – №7.
- Максимов А.. “Российская преступность.” М., 1998.-С.22.
- Малков В.Д. Кримінологія: Підручник – 3 видання. - М.: Юстицинформ, 2008.- 528 с.
- Медведев А. М. Экономические преступления: понятие и система // Советское государство и право. – 1992. – № 1. – С. 81.
- Мельник М.І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): [монографія]./ М.І. Мельник, – К.: Юридична думка. – 2004. – С. 133.
- Мельниченко, О. А. Підвищення рівня та якості життя населення: механізм державного регулювання / О. А. Мельниченко. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ Магістр, 2008. – 232 с.
- Миллер А.Й. Противоправное поведение несовершеннолетних (генезис и ранняя профилактика). -К., 1985 -С.91.
- Михайлов О.Є., Лихолоб В.Г.. Профілактика насильственных злочинів органами внутрішніх справ. –К.: 1993. –С. 5.
- Міжнародна організація з міграції. Запобігання контрабанди жінок з України: українська інформаційна кампанія. Звіт про дослідження. - К., 2002.-С.17.
- Мозоль А. П. Кримінологічні проблеми нелегальної міграції в Україні: Посібник / За заг. ред. докт. юрид. наук О. М. Джужі. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – 160 с., С. 4
- Мозоль А. П. Кримінологічні проблеми нелегальної міграції в Україні: Посібник / За заг. ред. докт. юрид. наук О. М. Джужі. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – 160 с., С. 39.
- Моравицкий С. О наркотических и некоторых других ядовитых веществах употребляемых населением Ферганской области. – Казань, 1885.-С.56
- Наркоситуація – рівень, структура і динаміка незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів на певній території. Див.: Наркотики: соціальні, медичні і правові аспекти: Довідник / Авт.-скл.: І.М. Кузнецов, С.К. Купрейчик. – Мн.: Нове знання, 2001. – 400 с.
- Наркотики: соціальні, медичні і правові аспекти: Довідник / Авт.- скл.: І.М. Кузнецов, С.К. Купрейчик. – Мн.: Нове знання, 2001. – 400 с.
- Наташев А.Е. Советское исправительно-трудовое законодательств (основные вопросы теории и практики).- М., 1975.-С.21.
- Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України / А.П. Гель, О.Г. Колб та ін; За заг. ред. А.Х. Степанюка.-К.: Юрінком Інтер, 2008.-496 с.
- Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника.-К.: Атіка, 2008 (зі змінами та доповненнями. Стаття 28 із змінами, внесеними згідно із Законом N 270-VI (270-17) від 15.04.2008
- Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України.-К.: Атіка, 2003.-С.128.
- Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2006 році. Міністерство охорони навколишнього природного середовища України. - К., 2007. – 549 с.
- Наші людські права: Посібник з жіночих людських прав / Дж. Мертус, М. Дат, Н. Флауерс. – Ужгород: Карпати, 1996.-С.8.
- Ожегов С.І. Словарь русского языка / Под ред. д-ра филолог.наук, проф. Н.Ю. Шведовой.-М.: «Сов. Энциклопедия», 1973.-С.572
- Олефір В. І. Адміністративно-правове регулювання протидії нелегальній міграції та торгівлі людьми: Монографія / МВС України НАВСУ. – К.: Вид-во МВС України, 2004. – 306 с., С. 19.
- Олефір В. Протидія нелегальній міграції як форма забезпечення громадського порядку // Право України. – 2005. - № 1., С. 84.

- Определение феномена насилия // Борьба с преступностью за рубежом. – 2001. – №2.
- Организация деятельности органов внутренних дел по предупреждению преступлений. Учебник для слушателей Академии управления МВД России // Под ред. пр. В.Д.Малкова, доцента А.Ф. Токарева. – М.: Академия управления МВД России, 2000. – С. 88. (322с.).
- Очнев В.К., Яковлев Г. И. Изменения личности у больных хроническим алкоголизмом и особенности воспитательной работы с ними в ЛТП и ИТУ. – М., 1983. – С. 23.
- Павлинов А. Предупреждение посягательств на общественную безопасность в местах лишения свободы // Законность. – М., 2005. – №8. – С.46-48.
- Парнюк М.А. Принцип детерминизма в системе материалистической диалектики. – К., 1972, – С. 22.
- Петров О.Г. Концептуальні засади інформаційної взаємодії органів СБ України та органів МВС у сфері захисту економіки держави // Інформаційно-аналітичне та методичне забезпечення протидії злочинам у сфері економіки: Зб. мат-лів наук. – практ. конференції (24 жовтня 2007 р., м. Київ). – К., Націон. унів-тет внутр. справ, 2007. – С. 34 – 40.
- Петров Э.И., Марченко Р.Н., Барина Л.В. Криминологическая характеристика и предупреждение экономических преступлений. – М.: Акад. МВД РФ, 1995.
- Пинкевич Т.В. Криминологическая характеристика экономической преступности в России: Монография. – Ставрополь, 2001. – 144 с.
- Пионтковский А.А. Преступления против личности. – М., 1938, – С. 161.
- Пирожков В.Ф. Характеристика асоциальной субкультуры несовершеннолетних правонарушителей. Сб. науч. трудов ВГПИ. Т. 222. Воронеж, 1982. – С.11-13.
- Піщенко Г., Мінченко С. Кримінологічна характеристика наркоманії в Україні // Право України. – 2005. – №9
- Піщенко Г.І. Кримінологічна характеристика та попередження наркоманії і наркобізнесу: Лекція. – К.: НАВСУ, 2004. – С.29-30
- Побегайло Е.Ф. Маргинальная среда и насильственная преступность // Юридическая психология: Тезисы докладов и научных собраний. – М., 1989. – С. 55-56.
- Положення про Макарівецьке районне відділення всеукраїнської громадської організації «Комітет по боротьбі з корупцією в органах державної влади, правоохоронних органах, прокуратурі та судах. – смт Макарів, Київська область. – 2009 р. – 12 л.
- Полубинский В.И. Виктимология и профилактика правонарушений органами внутренних дел. – Омск, 1990, – С. 11.
- Полубинский В.И. Правовые основы учения о жертве преступления. Горький, 1979. – С.34-36.
- Пономаренко, В. С. Рівень і якість життя населення України / В. С. Пономаренко, М. О. Кизим., Ф. Узунов. – Х.: Видавничий Дім ІНЖЕК, 2003. – 226 с.
- Попов В.И., Сафонов В.Н., Чернов Ю.Е. Региональная система управления ИТУ и организационно-правовые основы ее совершенствования. – М., 1978. – С.53.
- Попович В. М. Теорія детінізації економіки : [монографія] / Попович В. М. – Ірпінь, 2001. – С. 229.
- Пояснювальна записка до звіту про наглядову діяльність територіального управління Держнаглядохоронпраці по Київській області та м. Києву за 1999 рік.
- Права ребёнка / Центр прав человека. – Нью-Йорк: ООН, 1994. – 34 с. (Права человека: Изложение фактов; №10) – Всемирная кампания за права человека. – С.1-2.
- Преступная неосторожность (уголовно-правовое и криминологическое исследование)/ И.П.Лановенко, Ф.А.Лопушанский, А.Н.Костенко и др. - Киев: Наук. думка, 1992.
- Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки Кримінально-виконавчих установ у 2008 році // Інформаційний бюлетень. – К.: ДДУПВП, 2009. Кн.2-56 с. (л 3/4-13/Іл бер.56).
- Про ефективність використання у виправних установах ст. 391 КК України: Огляд. – К.: ДДУПВП, 2002. – №5/2029/Ілв. – 23 травня-19 с.
- Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями: Постанова Пленуму Верховного Суду України: від 23.12.2005 р. №13. ППВСУ у кримінальних справах. – К.: Видавничий дім «Скіф», 2008. – С.465-473.
- Психологический словарь. – М., 1996.
- Пугач В.О., Непочаткова О.В. Кримінальна субкультура та поширення її в Україні // Вісті Кримінологічної асоціації України: Альманах. – Х.: Вид-во Нац. Ун-ту внутрішніх справ, 204. – Вип.№1. – С.144-147.
- Разанкин В С Воры в законе и преступные кланы. — М., 1995. — С. 25.
- Расюк Е.В. Кримінологічна характеристика та запобігання транснаціональному наркобізнесу в Україні // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право. – Національна академія внутрішніх справ України, Київ, 2005.
- Ременсон А.Л. Теоретические вопросы исполнения лишения свободы и перевоспитания заключенных. Автореф. Докт.дис.-Томск, 1965.-С.13-15.
- Реформа тюрем и перспективы исправительно-тюремного дела в СССР.-Материалы совещания пенитенциарных деятелей.-М., 1929.-С.219.
- Ривман Д.В. Виктимность как социальное явление // профилактики преступлений. –Л., 1976. –С.18.
- Римаренко Ю. І. Міжнародне міграційне право : Підручник. Університетський курс // КНУВС. Ін-т держави і права ім.В.М.Корецького НАН України. Ін-т законодавства ВР України. Ун-т сучасних знань. Маріупольський держ. гуманіт. ун-т. - Київ: КНТ, 2007 р.- 639с.
- Римаренко Ю. І. Міжнародне міграційне право : Підручник. Університетський курс // КНУВС. Ін-т держави і права ім.В.М.Корецького НАН України. Ін-т законодавства ВР України. Ун-т сучасних знань. Маріупольський держ. гуманіт. ун-т. - Київ: КНТ, 2007 р.- 639с., С. 247.

- Рівень життя населення України [Електронний ресурс] / Національна академія наук України, Інститут демографії та соціальних досліджень, Державний комітет статистики України. – К.: ТОВ Видавництво «Консультант», 2006. – Режим доступу: <http://www.idss.org.ua/public.html>.
- Роговин В.З. Социальная политика и ее влияние на общественные нравы // Вопросы философии. 1978. № 8. С. 9-12.
- Саркис Г. С. Цели и принципы индивидуальной профилактики преступлений. Советское государство и право. – 1985. – № 12. – С. 86.
- Сахаров А.Б. Криминология и её значение для профилактической деятельности органов внутренних дел. Лекция. М.: МВШМ МВД СССР, 1985. – 52 с.
- Сахаров А.Б. Социальная система предупреждения преступлений. // Сов. гос-во и право. 1972. №11. – С. 66-72.
- Сематюк О.П. Сучасний словник іншомовних слів.-2-ге вид., доп.-Х.: Веста: Видавництво «Раюк», 2008.- С.475.
- Семир'янов Д.Я. Інформаційно-аналітичне забезпечення управління підрозділами податкової міліції України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.07. – Нац. акад. держ. податк. служби України. – Ірпін, 2004. – 18 с.
- Сердюк Л.В. Психическое насилие как предмет уголовно-правовой оценки следователем. -Волгоград, 1981, - С. 5.
- Серегин В. Культура силы и бескультурие насилия // Российская юстиция. – 1999. – №7.
- Серова І. Теоретико-концептуальні проблеми міжнародно-правового визначення нелегальної міграції та механізмів протидії даному явищу / Юридичний журнал. – К. – 2006. - № 3. – С. 48
- Социальная профилактика правонарушений в социалистическом обществе / Редкол.: Керимов Д.А., Мицкевич А.В., Шамба Т.М. - М.: Мысль, 1978. - 150 с.
- Стан і структура злочинності в Україні 12 місяців 2009 року, офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>
- Стан і структура злочинності в Україні 2007, 2008, 2009 року, офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>
- Статистичний звіт стану злочинності 2005-2009 рр. - ДІТ МВС України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/>
- Статистичні дані Департаменту інформаційних технологій МВС України за 2004 рік.
- Статистичні дані Департаменту інформаційних технологій МВС України за 2010 рік.
- Стрільцов. Є. Л. Економічні злочини: внутрідержавні та міжнародні аспекти // Економічні злочини: попередження і боротьба з ними. Міжвідомчий науковий збірник. – К., 2001. – Т. 25. – С. 283.
- Стручков Н.А. Курс исправительно-трудового права. Особенная часть.-М., 1984.-С.146.
- Тарарухин С.А. Установление мотива и квалификация преступления. — К., 1977. — С.14.
- Тацій В. Я Боротьба зі злочинністю у сфері економічних відносин як вирішальний напрям діяльності правоохоронних органів / В. Я. Тацій // Вісник прокуратури. – 2002. – № 1. – С. 13–18.
- Теоретические вопросы исполнения лишения свободы и перевоспитания заключенных. Автореф. Докт.дис.-Томск, 1965.-С.13-15.
- Теоретические основы предупреждения преступности. - М., 1977
- Токарев А.Ф. Криминологическое прогнозирование и предупреждение преступности. – М., 1990.
- Уголовное законодательство зарубежных стран (Англия, США, Франция, Германия, Япония). Сборник законодательных материалов / Под ред. И.Д.Козочкина – М., 1998. - С.71.
- Удосконалення правил утримання і депортації нелегальних мігрантів: Метод. рекомендації / МВС України: Львівський державний ун-т внутрішніх справ Прикарпатський юрид. ін-т. І. В. Басиста, І. В. Дроздова, І. Й. Слубський. – Івано - Франківськ., 2008. – 93 с., С. 41.
- Управління оперативно-розшукової роботи департаменту режиму, нагляду та оперативно-розшукової діяльності ДДУПВП станом на 25.04.2010 р.
- Уткин В.А. Наказание и исправительно-трудовое воздействие.-Томск, 1984.-С.88.
- Фейтельберг-Бланк В., Шестаченко В. Бандитская Одесса. "Двойное дно" Южной Пальмиры. — Одесса, 1999.
- Философский энциклопедический словарь, 2-е издание.-М., Советская энциклопедия, 1989.-С.158.
- Фролова О.Г. Новітня методологія в управлінні в органах внутрішніх справ: Монографія. – Д.: Донецьк. ін-т внутрішніх справ, 2001. – 396 с.
- Халимон С.І. Індивідуальні заходи запобігання злочинам серед осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції (теоретико-прикладні аспекти) // Піднесення до права. Реформування кримінального та кримінально-виконавчого законодавства – головний чинник корегування політики України у сфері виконання кримінальних покарань: Зб. Доповідей та тез / ГУ „ЗІДМУ”, Чернігівський жіночий правозахисний центр, 21-22 грудня р.; Ред. кол. В.Г. Лукашевич та ін. – Запоріжжя: ГУ „ЗІДМУ”, 2006. – С.220-225.
- Халимон С.І. Перспективи створення служби пробачії в Україні // Від громадянського суспільства до правової держави: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. – Харків, ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. – С.454-457.
- Хоряков Г.Ф. Парадоксы тюрьмы. – М., 1991.
- Цимбал Г.П. Взаємодія як умова забезпечення виявлення і розслідування податкових злочинів: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. – Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2005. – 19 с.
- Черкасов С.В. Криминологічна концепція альтернативних мір покарання: Дис ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Захищена 18.03.2005; Затв. 07.2005. – Одеса, 2005. – 226 с.
- Четвериков В.С. Криминология. М.: Инфра-М, 1996. – 128 с.
- Чечель Г.И. Влияние психических аномалий на назначение и отбытие наказания // Личность преступника и уголовная ответственность. – Саратов . 1981. –С. 129.

- Чудновский В.Э. Нравственная устойчивость личности. Психологическое исследование. –М., 1981, –С. 180.
- Шамис А.В. Правовые и организационные основы деятельности воспитательно-трудовых колоний.-М., 1975.- С.19, 32, 107-109.
- Шаргородский М.Д. Преступность, ее причины и условия в социалистическом обществе // Преступность и ее предупреждение / Под ред. М.Д. Шаргородского, Н.П. Кана.– Л., 1966.– С.20-58.
- Шестаков Д.А. Введение в криминологию семейных отношений. – Л., 1980. – С. 14-15.
- Шикарев Л. Две недели в тюрьмах. ФРГ. Изд., 1990, 22 мая.
- Шляпошников А.С. К вопросу о классификации мер предупреждения преступности // Вопросы борьбы с преступностью. 1972. № 17 – С. 5-9.
- Шмаров І. В., Комарицький С. І. Соціальні аспекти попередження рецидивної злочинності / / Рецидивна злочинність: правові і соціальні проблеми. М., 1993. С. 13.
- Шнайдер Ганс Иоахим. Криминология. – М., 1994.
- Южанин В.Е. Специально-предупредительная деятельность администрации ИТУ.-Рязань, 1990.-С.10-11.
- Яковлев А. М. Социология экономической преступности. – М.: Наука, 1988. – С. 51.
- Яковлев А.М. Индивидуальная профилактика преступного поведения. – Горький, 1977. С. 5.
- Яковлев А.М. Преступность и социальная психология. –М.; 1971.-с. 39-60.
- Ярошевский М.Г. Сеченов и мировая психологическая мысль.-М., 1981.-С.9.
- Ярошенко Ф. О. Трансформація державної податкової служби України : [монографія] / Ярошенко Ф. О. – Ірпінь: Нац. акад. держ. податкової служби України, 2004. – С. 15.
- Яцковский С.Г. Функциональная связь, корреляция и причинность. – В кн.: Категории причинности в диалектической концепции связи. -Свердловск, 1974, -С. 146.